

(+ Mo XV. 43.)

AKADÉMIAI
É R T E S Í T Ő ^{felv. m.}

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR.

HATODIK KÖTET.

1895. ÉVFOLYAM.

61—72. FÜZET.

BUDA-PEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1895.

T Á R G Y M U T A T Ó.

Ács Károly hagyománya 190.
 ACSÁDY IGNÁCZ „Emlékezésed” Gindely Antal k. tagról 191, 193.
 Adományok: Hegedűs Sándor a Tisztviselők nyugdíjlapjához 498.
 „König Gyula a Tisztv. nyugdíjlapjához 498.
 „Bamberger Béla az Akadémia alapítókéjéhez 367, 371.
 Ajándékozás, halálesetre szóló Ráth György 704.
 Akadémia belső tagjai 1895. jan. 1-én
 „1. halottjai 1894—95. 266.
 „kiadványai az ezredéves kiállításon 701.
 „1894-ki számadásai s 1895. költség-előirányzatáról főtitkári jelentés 127.
 „munkássága 1894-ben 257—291.
 „„munkásságáról 1894. jelentés a május 12. közlésén” SZILY KÁLMÁN-tól 325.
 „megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák s folyóiratok 283.
 Alapítók emlékének felújítása 190.
 Alapítványok s hagyományok (1894. befolyt) 125.
 „(új) bejelentése 190.
 „Császka György alapítványa 441.
 „Kempf Istváné Jankó Katalin hagyománya 364.
 „Pollák Henrik nevére Pollák G. alapítványa 192.
 „Balajthy Dénes hagyománya 190.
 „Ács Károly hagyománya 190.
 „Gr. Somssich József hagyománya 190, 198.
 „Vigyázó Sándor alapítványa 497, 667.
 „Tomori (Theodorovics) Anasztáz alapítványa 190, 442, 558.
 Forster Gyula alapítványa 190, 555, 671.

ALBERT JÁNOS értekezését a Sámuel-díj odaítélésekor az I. oszt. dícsérettel emeli ki 366.
 „Anatomiai műnevek” Mihalkovics Gézi-ről 702.
 Anatomiai terminologia kidolgozására alakított nemzetközi bizottság segélyezéséért KÖLLIKER köszönete 363.
 Gr. ANDRÁSSY TIVADAR köszönő-levele igazg. taggá választásaért 189.
 Archaeologiai bizottság tagjai 369, 498.
 Archaeologiai Értesítő 1894. V. fiz. ismertetése 40. 1895. I. f. 176. II. f. 422. III f. 534. IV. f. 656.
 Arczképek: Bacsányi János arczképe 441.
 „Czirjék Mihály arczképe 441.
 „Szemere Bertalan arczképe 442.
 „Szőrényi József arczképe 116.
 „Révay Miklós arczképe 441.
 „Aristophanes madarairól” HEGEDŰS ISTVÁN-tól 362, 476.
 „Az Artocarpeák köréből anatómiai és rendszertani vizsgálatok” RICHTER ALADÁR-tól 440
 ASBÓTH JÁNOS „Korunk uralkodó eszméi” Székf. 669.
 Athenaeum 1894. III. f. 4. sz. ismertetése 41. 1895. 1. sz. 178, 2. sz. 486, 3. sz. 536, 4. sz. 694.
 Bacsányi János arczképe 441.
 Bacteriumölő képessége a vérnek. I. Székely Ágoston és Hügyes Endre 702.
 BADICS FERENCZ „Bírálat a Buljovszky-díra pályázó költeményekről” 555.
 Balajthy Dénes hagyománya 190.
 Balassa József felolvasási engedélye 671.
 „értekezését a Sámuel-díj odaítélésekor az I. oszt. dícsérettel emeli ki 366.

- Balassa segédtagul választása a Nyelvtud. bizottságba 497.
- Balázs György segédtagul választása a Hadtud. bizottságba 442.
- BAMBERGER RÉLA az I. M. Alt. Biztosító Társaság pályázatán jutalmat nyer 294, 367.
- „B. Bánffy Dezső-féle vigjáték-pályázatról jelentés“ VADNAY KÁROLY-tól 163.
- BARNA FERDINÁND elhunytáról jelentés 667.
- BARTAL ANTAL a „Középkori latinság szótára“ szerkesztéséről 114, 147.
- „Jelentés a magyarországi latinság szótáráról“ 640, 668.
- BARTALUS ISTVÁN „Magyar Népdallamgyűjteményének“ segélyezése 191.
- BAUER MIHÁLY „A négyzetes alakok elméletéhez“ 496.
- BAYER JÓZSEF segédtagul választása az Irodalomtört. bizottságba 497.
- Beck Miksa-pályázatról jelentés 294, 367.
- „pályamunkákról bírálatok 377, 378.
- Beck Miksa-jutalomra érkezett pályamunkáról I. II. 377.
- BECSKE BÁLINT számadásai a széphalmi birtokról 189.
- BEDŐ ALBERT Bolyai Farkas földgömbösítést ajándékozza a könyvtárnak 672.
- BEKEFI GYULA ügyvéd költség- és díj-jegyzéke 190.
- BEÖTHY LÁSZLÓ-émléktábla leleplezési ünnepére meghívó 667.
- „az Akadémia képviselői 667.
- „émlékünnepéről jelentés,“ VADNAY KÁROLY-tól 671.
- BEÖTHY ZSOLT választása a Könyvkiadó-bizottságba 498.
- Bernolák Károly segédtagul választása a Hadtud. bizottságba 442.
- Bevételek állása 1894 decz. 31. 124.
- Bilinearis és quadrátikus alakok elméte megírásával a Lukács K. nyílt pályázatra Rados Gusztáv bizatik meg 703.
- BITTÓ BÉLA „Újabb közlemény a paprika kémiai összetételéről“ 189.
- Bizottságok (állandó) megalakításáról az osztályok jelentései 368, 497, 498.
- „tagjai I—IX. 368, 369.
- Bizottságok munkásságáról (1894.) jelentés 267.
- Biztosító-társaság jutalmára érk. pályamunkákról 446, 499, 511.
- Biztosító Társaság jutalmáról jelentés 294, 367.
- „pályázat-hirdetése 1897, 367.
- „pályamunkákról bírálatok 446, 499, 511.
- BLACKWELL J. kézirat-hagyományáról föltárási jelentés 116.
- Bolyai Farkas földgömbösítést ajándékozza BEDŐ ALBERT 672.
- BORDEAUX ÁRPÁD kolozsvári egyetemi hallgató történettudományi jutalmat nyer 302, 368.
- „Egy új borélesztőről“ KOSUTÁNY TAMÁS-tól 496.
- „Bölcs Leo taktikája“ I. Millenniumi kiadványok.
- „Bölcs Leo taktikája“ új kiadásához Vári Rezsőről készített adparatus criticusról jelentés 498.
- BRASSAI SÁMUEL „Az igazi positiv philosophia“ 496, 636.
- „A Brom és Chlor quantitativ elválasztására új módszer“ BUGARSZKY ISTVÁN-tól 440.
- BUBICS ZSIGMOND „Eszterházy Pál gróf Mars Hungaricus“ Székf. 252, 399.
- Budapesti Szemle 1894. decz. füz. ismertetése, 45. — 1895. jan—nov. füz. ism. 104, 182, 424, 428, 487, 488, 538, 595, 596, 658, 695.
- BUGARSZKY ISTVÁN „Új módszer a brom és chlor quantitativ elválasztására“ 440.
- Bulyovszky-díjra pályázó ódai költeményekről I. II. III. 551.
- Bulyovszky-jutalomról jelentés 293.
- „jutalomra beérkezett pályaművek 606.
- „pályázatra bírálok 671.
- „pályázatról jelentés 366.
- BUNSEN RÓBERTNEK-nek 85-ik születési éve alkalmából tödvözet 253.
- Cantu Caesar k. t. elhunytáról jelentés, s az Akadémia részvétének kifejezése iránt határozatok 253.
- CAYLEY ARTHUR k. tag elhunytáról jelentés 441.
- Challenger-hajón végzett tengerfenékvizsgálatok újabb kötetét megküldi a cs. és k. külügyminisztérium 363.
- CONCHA Győző „Bírálat a Lukács Krisztina féle pályamunkáról“ 379.
- XI. Congreso de Americanistas mexikói üléseire meghívó 667.
- CSÁNKI DEZSŐ „Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában“ 156.
- CSÁSZKA GYÖRGY alapítványa 441. 701.
- „igazgató tagja választása 303, 370.
- Cseh tud. Akadémia megküldi Safarik P. J. érmet 704.
- CSENGERI JÁNOS „Mutatványok Propertius fordításából“ 58, 138.
- „Jelentés az 1894-dik évi Farkas-Raskó pályázatról“ 230, 252.
- Csereviszonyt ajánl a párisi „Museum d'histoire naturelle“ 498.
- CSERGHEŐ GÉZA pályanyertes művének jutalmából 1. rész kitalványozása 59.
- Csiky Gergely szobra 704.
- Czirjék Mihály arczképe 441

DADAY JENŐ „A Cyprois dispar anatomiai viszonyai“ 115.
 DANA JAKAB k. tag elhunytáról jelentés 441.
 DANKÓ JÓZSEF elhunytáról jelentés 115.
 DEÁK FARKAS r. tagról emlékbeszédet tart b. RADVÁNSZKY BÉLA 115.
 Díszterem átengedése a távirat congressus részére 701
 DOMANOVSKI ENDRE elhunytáról jelentés 363
 Dóra-jutalomra érkezett pályamunkákról 381, 442.
 Dóra-pályázatáról jelentés 295, 367.
 DUKA TIVADAR Podhorszky Lajosnak több levelét s kézirátát küldi meg a kézirattár számára 363.

EDVI ILLÉS KÁROLY lev. taggá választása 303.
 Egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról 302, 367, 368
 Elischer Gyula adománylevele a Goethe-gyűjtemény átengedése iránt 497, 559, 701.
 Elnök és másodelnök (akadémiai) választása 365, 370.
 „ választásának legfelsőbb helyen jóváhagyása 667.
 Elnökök és titkárok bizottságának jelentése az OVÁRY LIPÓT indítványáról 703.
 Elnöki megnyitó beszéd a május 12-ki közülésen 321.
 EMKE meghívója jubiláris közgyűlésére 441.
 „Emlékbeszéd SZABÓ JÓZSEF ig. és r. tagról“ INKEY BÉLA-tól 440.
 Emlékbeszéd Nendtvich Károly r. tagról Husvay Lajos l. tagtól 673.
 Endrei Ödön Zalán a Kőcán-pályázat nyertese 703.
 B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnökke választása 303.
 „ Elnöki megnyitó beszéd a május 12-ki közülésen 321.
 ERDÉLYI LAJOS kolozsvári egyetemi hallgató nyelvészeti jutalmat nyer 362 368.
 Erdélyi Term. tud. Egyesület múzeumának megnyitása 441.
 „Eszterházy Pál gróf Mars Hungaricus“ Székf. BUBICS SIGMOND-tól 252. 409.
 Ethnographia V. évf. 5. füzet ismertetése 47. VI. évf. I. füzet 430, II. f. 539, III. f. 659.
 Ezredéves orsz. kiállításban az Akadémia kiadványai ki fognak állíttatni 701.

„Fa-építészetiünk emlékeiről“. MYSKOVSZKY VIKTOR-tól 31.
 FARKAS GYULA „A Fourier-féle mechanikai elv alkalmazásai“ 59.
 Farkas-Raskó-pályázatáról (1894.) jelentés 230, 252.
 „ jutalomra beérkezett pályaművek 606.
 „ pályázatra bírálok 671.
 FAYER LÁSZLÓ „Az otthon védelme a magyar büntető jogban“ Székf. 58. 140.
 „ az 1813/44-iki bünt. törvényjavaslatok teljes kiadását indítványozza 442.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ előadóra választása a Tört. bizottságba 498.
 FELLNER FRIGYES pályamunkája az I. M. ált. Biztosító-Társaság pályázatán dícséretet nyer 294, 367.
 FÉNYI GYULA „P. Menyhárház Dél-Afrikában tett megfigyeléseinek eredményeiről“ 644.
 FINÁCZY ERNŐ segédtagul választása a philológiai-bizottságba 497.
 Folyóiratok szemléje 40, 104, 176, 242, 422, 486, 534, 595, 656, 694.
 „A Forradalom költészeté“ VADNAY KÁROLY-tól 58.
 FORSTER GYULA alapítványa 190.
 „ alapító levele 671, 701.
 „ alapítványa Seitovszky J. hg. pri-más nevére 555.
 „ Forster János nevére 556.
 FORSTER-féle mezőgazdasági jutalom és pályadíj-alapítvány ügyrendi szövegezése 116, 497.
 „A Fourier-féle mechanikai elv alkalmazásai“ FARKAS GYULA-tól 59.
 FÖLDES BÉLA „A jegyzőnknek nemes-érez politikája“ 152, 188
 „ „Bírálat a Beck M. jutalomra érk. pályamunkáról“ 379.
 A M. Földhitelintézet s az Akadémia közt fennálló viszony negyedszázados évfordulója alkalmából a M. Földhitelintézet igazgatóságának s Trebitsch főkönyvvezető úrnak köszönet kifejezése 371.
 Földművelésügyi miniszter 1893. évről vonatkozó jelentése 363.
 FRAKNÓI VILMOS „Hunyadi Mátyás király“ cz. művével Marczibányi mellékjutalmat nyer 292.
 „A magyar királyi kegyúri jog“ 645.
 Francisco Carolineum Múzeum meghívója 441.
 FRECSKAI JÁNOS segédtagul választása a Nyelvtud. bizottságba 497.
 FRIVALDSZKY JÁNOS elhunytáról jelentés 363.
 „A Fruskagóra geológiája“ KOCH ANTAL-tól 36.
 FUCHS KÁROLY „A mechanikai munka képzetének új módjáról“ 252.

- Giebauer Pál lelete 442.
- GERECZE PÉTER „Szent Simeon ezüst koporsója Zarában“ 580.
- „Geschichts-Verein f. Kärnthen“ jubilaris ülésére meghívó 667.
- GINDÉLY ANTAL k. t. tagról emlékbeszédet tart ACSÁDY IGNÁCZ 191, 193.
- GNEIST RUDOLF k. t. elhunytáról jelentés 667.
- GOLDZIEHER IGNÁCZ átteszi az Akadémia részére hozzá küldött arab munkákat 116.
- Goethe-gyűjtőnény felajánlása dr. ELSCHER GYULA-tól 497, 559.
- „átvétele tárgyában határozat 497.
- „átvételéről s felállításáról stb. jelentés 668.
- Gorove-alapból nyílt pályázat 368.
- „Görög (Új) nyelvtan magyarul és a mai görög verstan“ TÉLFY IVÁN-tól 251, 407.
- GYOMLAY GYULA segédtagul választása a philol. bizottságba 497.
- GYÖRGY ENDRE „A moldvai csángók-nál“ 188.
- „Bírálat az I. M. ált. Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályamunkákról 511.
- GYÖRGY ENDRE és JEKELFALUSSY JÓZSEF „Bírálat az Ullman-pályázatról“ 604.
- Hadtörténelmi Közlemények 1894. decz. 5. füzetének ismertetése 49. 1895. I. f. 242, II. f. 432, III. f. 543, IV. f. 661.
- Hadtudományi bizottság tagjai 369.
- „segédtagjainak választása 442.
- Hagyományok I. Alapítványok.
- HAJNIK IMRE „Bírálat a Lukács Krisztina-féle pályamunkáról“ 379.
- HAJNIK IMRE a középkori m. latinság szótára bizottságába beválasztatik 703.
- HAMPEL JÓZSEF előadóvá választása az Archaeol. bizottságba 498.
- HAMPEL JÓZSEF „Ujabb tanulmányok a rézkorral 702.
- HEGEDŰS ISTVÁN felolvasási engedélye 253.
- „Aristophanes madarai, bevezetéstül a comedia antiqua“ 362, 476.
- „segédtagul választása a philol. bizottságba 497.
- HEGEDŰS LORÁNT pályamunkája az I. M. ált. Biztosító-társaság pályázatán dícséretet nyer 294, 367.
- HEGEDŰS SÁNDOR „Bírálat a Dóra jutalomra érkező pályamunkákról“ 381.
- „adománya a Tisztviselők nyugdíj-alapjára 498.
- HEGYFÖKI KÁROLY „Az alsó és felső légáramlatok sebességéről“ 189.
- HEINRICH GUSZTÁV „Jelentés az 1894. évi Teleki-pályázatról“ 206, 252.
- HELLEBRANT ÁRPÁD segédtagul választása az Irod. tört. bizottságba 497.
- HELLER ÁGOST főkönyvtárnokká választása 189.
- „Belmiholtz és jelenkori német tudományosság“ KÖNIG GYULA-tól 356.
- Herman Ottó Petényi-kéziratokat ajánl-dek az irattárnak 672.
- HERZFEJDER A. D. „A thionaphthalin és néhány származéka“ 496.
- Hodinka Antal folyamodása a római Fraknói-intézetbe kiküldetése végett 498.
- „Forster-féle Scitovszky-jutalmat kapja 498.
- Honterus-emlékbizottság gyűjtője 441.
- HÖGYES ENDRE előterjeszti Székely Ágoston értekezését a vér bacteriumból képeségéről 702.
- Hunfalvy Pál ig. és rtagról emlékbeszédet tart P. THEWREWK EMIL 59.
- HUNYADY JÓZSEF bpesti egyetemi hallgató nyelvészeti jutalmat nyer 302, 368.
- Igazgató Tanács 1-ső 189. II-ik 370. és III-ik tilése 700.
- „Igazságügyi Statisztikánk reformjáról“ RÁTH ZOLTÁN-tól 496, 589.
- ILOSVAY LAJOS „Emlékbeszéd Nendtvich Károlyról“ 670, Nendtvich Károly emlékezete 673.
- IMRE SÁNDOR „Kazinczy Ferencz iskolai inspectorsága“ 495, 520.
- Indítványok:
- „OVÁRI LIPÓT egy, franczia nyelven kiadandó évnegyedes folyóiratot indítványoz 187.
- „BUNSEN RÓBERTNEK születés napjára üdvözlő iratot indítványoz a főtktár 253.
- „CANTU CAESAR elhunytá alkalmából részvétlert küldését indítványozza a főtktár 253.
- „PETÉNYI-iratok megszerzése iránt a III. oszt. indítványa 672.
- „A III. osztály indítványozza, hogy“ a „Canadian-Institute“ s a „torontói Astr. and Physical Soc.“ részéről javasolt új időszámításhoz járulását jelentse ki az Akadémia. 253.
- „VADNAY KÁROLY Szemere Bertalan arcképének a Képes-teremben fel-függesztését indítványozza 442.
- „FAYER LÁSZLÓ az 1843/44-iki büntető törvényjavaslatok teljes kiadását 442.
- INKEY BÉLA „Emlékbeszéd Szabó JÓZSEF ig. és r. tagról“ 440, 449.
- Irodalom történeti bizottság tagjai 368, 497.
- „kérdést intéz Pesthy G. műveinek kiadása tárgyában 709.
- Irodalomtörténeti Közlemények 1894.

IV. fiz. ismertetése 50. 1895. I. f. 433,
II. f. 434. III. f. 697.
Istvánffy Gyula felolvasási engedélye 191.
„A leydeni Clusius-codex” 252.
„Jegybankok nemesércz-politikája”
FÖLDES BELÁ-tól 152, 188.

Jegyzőkönyvek 1894. decz. ülésekről 58,
59. 1895. jan.—nov. 114, 187, 251,
362, 440, 495, 666, 700.

Jegyzőkönyvi mellékletek 60—63, 117,
191, 254, 372, 442, 499, 551, 605.

JEKELFALUSSY JÓZSEF előadónvá választása a nem. gazd. bizottságba 498.

Jósika Miklós szobra 704.

JÓZSEF FÖHERCZEG Ö Fenségének levele az Akadémia részvétíratára 667.

Jutalmat nyert egyetemi hallgatók 1895. 302.

Jutalmak;

1. Széchényi István gr. életrajzára 304.

2. Az I. osztályból 304—307.

A II. osztályból 308—311.

A III. osztályból 312—314.

3. Semsey Andor adományából (1—10) 315.

Kairói „Musée National de l' Art Arabe” katalógusa Herz Miksától a könyvtár számára 442.

Kanyó Imre pacséri bérlő bérelengedéért folyomodik 190.

Gr. Karátszonyi-pályázatra lírálok 671.

Gr. Karátszonyi-millenniumi jutalomra beérkezett pályaművek 606.

KATONA LAJOS segédtagul választása a Nyelvtud. bizottságba 497.

„Kazinczy Ferencz iskolai inspectorsága” Imre Sándor-tól 495. 520.

„Kazinczy levelezéseinek V. kötete”

VÁCZY JÁNOS-tól 95.

KAUTZ GYULA „Kerkápoly Károly emlékezete” 333.

B. Kemény Zsigmond szobra 704.

Kempf Istvánné Jankó Katalin hagyománya 364, 371.

Képes-terem számára az orsz. Képtár igazgatóságának kiírdeménye 441.

Kereskedelmi Csarnok pályázata 1897-ben 367.

„Keresztény (első) térítőink székf. VOLF GYÖRGY-től 364, 513, 687.

„Kerkápoly Károly emlékezete” KAUTZ GYULA-tól 333.

KERNŐ BOGOLUB zágrábi egyetemi hallgató történettudományi jutalmat nyer 302, 368.

KHERNDL ANTAL „A függő hidak gerendáinak graphikai elméletéről” 252.

Kiadványok jegyzékének előterjesztése 59, 117, 191, 253, 364, 442, 498, 668, 672.

Kiadványokat általány fejében kapó hazai intézetek 1894. 284.

„hivatalból kapó hazai s külföldi intézetek 1894. 286.

Kiállítás (Ezredéves Országos) Igazgatóságának körlevele 441.

„Kis Ázsia népe és nyelve”. Székf. KUNOS IGNÁCZ-tól 188

Kisfaludy társaság 3 szobrot ad át elhelyezés végett 704.

KLETZ GÁBOR bpesti egyetemi hallgató történettudományi jutalmat nyer 302, 368.

KLUG NÁNDOR „Adatok a pepsinemesztéshez” Székf. 39.

KNIES KÁROLY k. taggá választása 303.

KOCH ANTAL „A Fruskagora geológiája” 36.

Kóczán-jutalom (1896.) pályázata 366.

Kóczán pályázat bírálói 498.

Kóczán pályázat bíráló bizottságának jelentése 703.

Kolozsvári theol. fakultás főlevató ünnepére meghívó 671.

KOMÁROMY ANDRÁS lev. taggá választása 303.

„választása a Tört. bizottságba 498.

KONKOLY MIKLÓS „Meteorológiai observatorium létesítése a nagyszalóki csúcsra 692. és 702.

KORÁNYI SÁNDOR „Új módszer a kóros szív alkalmazkodó képességének meghatározására” 59.

KORDA DEZSŐ „A több phasisu dynamogépek egy sajátágáról” 59.

„Egy szénfogyasztó thermochemiai elemről” 252.

Koronázási jubileum-díj szabályzatát véleményadás végett beküldi a vallás s közokt. miniszter 363.

Transformátorok hatásfokának egy új meghatározási módja 702

„Korunk uralkodó eszméi” Székf. ASBÓTH JÁNOS-tól 669.

KOSUTÁNY TAMÁS „Adatok a növényi fehérje képződéséhez” Székf. 59.

„Egy új borélesztőről” 496.

KOVÁCS FERENCZ alapítványa 190.

„tiszteleti taggá választása 303.

„elhunyatról jelentés 667.

Költségvetés 1895-re (I. oszt. és bizottsági) 60.

„(II. osztály és bizotts.) 61, 62.

„(III. oszt. és bizotts.) 63.

„tárgyalásának a febr. 4-én tartandó rendk. összesülésre 116.

„jóváhagyása, s az elnökség felhatalmazása a millenniumi kiadvány tárgyában 516.

„költségeinek kiutaltványozása 190.

„költségvetésben (1896.) az Akadémia kiadványain k az ezredéves kiállítására 400 frs felveendő 701.

Költségvetési előirányzat 1895-re 125.

KÖNIG GYULA „Adalék a határozott integrálok elméletéhez” 115.

- KÖNIG GYULA „Helmholtz és a jelenkori német tudományosság“ 356.
 „ „A négyzetes maradékok elméletében föllépő törzsszám-sorozatok sűrűsége“ 363.
 „ „adománya a Tiszviselők nyugdíj-alapjára 498.
 „ „A reciprocitas tétele a négyzetes maradékok elméletében 702.
 „ „A Königsbergi Töredék újabban fölfedezett részei“ NAGY GYULA-tól 22.
 „ „A Königsbergi töredék“ SZILÁDY ÁRON-tól 496, 561,
 Könyvkiadások 1894-ben 280.
 Könyvkiadó bizottság tagjai 369, 498.
 Könyv- és kéziratár részére beérkezett nevezetesebb ajándékok 59, 117, 191, 253, 364, 441, 442, 498, 663, 672
 Könyvtár állása 1894-ben 290.
 KORDA DEZSŐ „Transformatorok hatásfokának egy új meghatározási módjáról“ 703.
 Könyvtárnok (Akadémiai) első jelentése 705.
 KÖVESLIGETHY RADÓ „A földfelület morphometriájának egy új módszeréről“ 189.
 „ „lev. taggá választása a 303.
 „ „A középkori latinság szótára szerkesztéséről“ BARTAL ANTAL-tól 114, 147.
 „ „bizottságába Hajnik Imre és Nagy Gyula beválasztatának 703.
 „ „Közigazdaság és etika“ RÁTH ZOLTÁN-tól Székf. 58, 144.
 Közigazdasági és Közigazgatási Szemle 1894. nov.-decz. ismertetése 52, 105.
 — 1895. jan. f. 107, febr. f. 243, márcz. f. 435, ápr. f. 437, máj. f. 490, jún. f. 544, júl. f. 545, aug. f. 546, szept. f. 598, okt. f. 662.
 Közülés programja 366, 370.
 KRÁNICZ JÁNOS segédtagul választása a Hadtud. bizottságba 442.
 KRENNER JÓZSEF „A Lorandit új ásványfaj“ 59.
 KÜLCSYNSZKI ULÁSZLÓ „A magyarországi Theridioda-pókokról“ 363.
 KÜNS IGNÁCZ „Kis-Ázsia népe és nyelve“ Székf. 188.
 Lakáspénz szabályozását kéri a főtitkári hivatal és könyvtár személyzete 189.
 LANDAUER ARMIN „A vesehám szerkezetéről“ 115.
 LÁNG LAJOS elnökké választása a Nemzetgazd. bizottságba 498.
 „ „A nemzetiségek aránya Ausztriában“ 702.
 LÁSZLÓ FŐHERCEG elhunytáról elnöki gyászjelentés 666.
 „ „elhunytá alkalmából az akadémia részvételére válasza JÓZSEF FŐHERCEG Ő fenségétől 667.
 LENGYEL BÉLA választása a Math. és Term. tud. bizottság elnökjává 442.
 Lévy-alapból pályázat-hirdetés 1897. 367.
 Lévy-jutalomra (erdőgazdaság) beérkezett pályamű 657.
 LÉVAY JÓZSEF „Bírálat a Bulyovszky-díjra pályázó ódái költeményekről“ 552.
 Leydeni nemzetközi állattani congressusra meghívó 497.
 LIPTHAY SÁNDOR „Széchenyi műszaki alkotásai“ 610.
 „ „Limes dacicus két Küiküllő-Olt közti szakasza“ TEGLÁS GÁBOR-tól 252, 413.
 „ „Lorandit, új ásványfaj“ KRENNER JÓZSEF-től 59.
 LUDWIG KÁROLY k. t. elhunytáról jelentés 671.
 Lukács Krisztina-féle pályázatról jelentés 293, 297, 367, 368.
 Lukács Krisztina-jutalomra beérkezett pályamű I. II. 379, 607.
 Lukács Krisztina-alapból hirdetett nyílt pályázatról jelentés. 703.
 „Magyar királyi kegyúri jog“ FRANKÓI VILMOS-tól 645.
 „A magyar magánhangzók történetéhez“ MUNKÁCSY BERNÁT-tól 362, 464.
 „Magyar nyelvian (Tűzetes)“ SIMONYI ZSIGMOND-tól 592.
 „A magyar nyelv hogy hangzott az Árpádok korában?“ SZINNYEI JÓZSEF-től 233, 251
 „Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában“ CSÁNKI DEZSŐ-től 156.
 „Magyarországi latinság szótáráról“ BARTAL ANTAL-tól 640, 668
 „ „szótárának megvizsgálására adhoc-bizottság 671.
 „Magyarországi Theridioda-pókokról“ KÜLCSYNSZKI ULÁSZLÓ-tól 363.
 Math. és természettud. bizottság tagjai 369
 MARCZALI HENRIK emlékezéséről Ránkéről 703.
 MATLEKOVICS SÁNDOR „Bírálat a Biztosító-társaság jutalmára érkezett pályamunkákról“ 446.
 MEGYER KRAUSZ MAYER hagyományá 190.
 „P. Menyháth Dél-Afrikában tett meteorológiai megfigyeléseiről“ FÉNYI GYULA-tól 644.
 Meteorológiai observatorium létesítése a nagy-szalóki csúcsra 692.
 MIHALKOVICS GÉZA „Az anatómiai műnevek“ 702.
 Millenniumi kiadványokról főtitkári jelentés 367.
 Millenniumi Orsz. kiállítás Igazgatóságának főhívása a kiállításban való részvételre 441.
 Mircse János sirhely-jogositványának meghosszabbítása 253.

„A moldvai csángóknál“ GyÖRGY ENDRÉ-től 188.

„Mondattani vázlatok“ SIMONYI ZSIGMOND-tól 114.

MUNKÁCSI BERNÁT „Török eredetű-e a magyar nemzet?“ 188, 399.

„A nyelvhasznítás tanulása a magyar magánhangzók történetéhez“ 362, 464.

Műnevek (anatomiai) MIHALKOVICS GÉZÁ-tól 702.

MYSKOVSKY VIKTOR „Fa-építésztünk műeinkeliről“ 31.

NAGY ERNŐ lev. taggá választása 303.
NAGY GYULA „A Königsbergi Törédék újabban fölfedezett részei“ 22.

„a középkori m. latinság szótára a bizottságba bevalaszthatik 703.

Nagygyűlés I. Ülések.

Nagygyűlés napirendjének s a tagsági kijelöléseknek bemutatása 364.

Nagy-jutalom és Marczibányi-mellék-jutalom (1895-ik évi) 368.

Nagyjutalomról s a Marczibányi-mellék jutalomról 1894. jelentés 292.

„a bizottsági jelentése 372.

Nagyszalóki csúcsra observatorium létesítése 692 és 702.

„Nagyváradi“ szerk. a lap alapításának jubilaris ünnepére meghívót küld 671.

NÉGYESSY LÁSZLÓ segédtagul választása az irod. tört. bizottságba 497.

„Négyzetes alakok elméletéhez“ PAUER MIHÁLY-tól 496.

Nendtvich Károlyról emlékbeszédet tart ILOSVAY LAJOS 670.

Nendtvich Károly emlékezete 673.

Nemzetgazdasági bizottság tagjai 369, 498.

Nemzetiségek aránya Ausztriában LÁNG LAJOS-tól 702.

„A nővény felhívja képződéséhez adatok“ Székf. KOSUTÁNY TAMÁS-tól 59.

„Nyelvművek a XV és XVI. századból“ SZAMOTA ISTVÁN-tól 188.

„A nyelvhasznítás tanulása a magyar magánhangzók történetéhez“ MUNKÁCSI BERNÁT-tól 362, 464.

Nyelvőr 1894. XII. füz. ismertetése 111. 1895. I. f. 112. II. f. 184. III. f. 246. IV. f. 439. V. f. 492. VI. f. 547. VII. f. 548. VIII. f. 549. IX. f. 664. X. f. 665.

Nyelvőr szerkesztését az Akadémia SIMONYI ZSIGMOND-ra bizza 703.

Nyelvtudományi bizottság tagjai 308.

Nyelvtudományi Közlemények XXIV. évf. IV. füz. ism. 54. 1895. I. f. 247. II. f. 492. III. f. 600.

„szerkesztését az Akadémia SIMONYI JÓZSEF-re bizza 704.

Observatorium létesítése a nagyszalóki csúcsra 692 és 702.

OLIVECRONA KANUT a svéd igazság- és börtönügyről két rapport-t küld 363.

Osztályelnökök választása 368.

„Otthon védelme a magyar büntető-jogban“ Székf. FAYER LÁSZLÓ-tól 58, 140.

ÓVÁRY LIPÓT indítványáról jelentés 703 és 709.

OVERBECK JÁNOS k. t. halála 703.

Pacséri ingatlanok vételárának megállapítása 190.

Pályamunkák (szept. 30. beérkezett) jegyzékének előterjesztése 667

Pályamunkák lajstromának kiegészítésére fűlszólamlások 671.

Pályázási szabályok 314, 319.

Pályázatok (meddő) 607.

„(le nem járt) újra hirdetése az I, II, III. oszt. részéről 366, 367, 368.

„eldöntéséről jelentés 292—301.

Pályázatokról (1894-ben eldöntött) jelentés 278.

Pályázatra (nyílt) feliívás a Math. és Term. tud. bizottság részéről 65.

Pályázatok (lejárt) 712.

Párisi „Museum d' histoire naturelle“ csereviszonyba lépésre ajánlatot tesz 498.

PASTEUR LAJOS k. t. elhunytáról jelentés 667.

Pasteur nevének köszönő levele az Akadémia részvéteért 671.

PAULER GYULA „A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt“ cz. művével nagyjutalmat nyer 292, 366.

„elnökké választása a II. osztályba 303, 368.

PÉCH ANTAL elhunytáról jelentés 667.

Péczeal-ap regénypályázata 367.

Péczeal-pályázat bírálói 498.

Pénztár állása 1894-ben 291.

Pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése 370.

„Pepsin-emésztéséhez adatok“ Székf. KLUG NÁNDOR-tól 39.

PESTHY GÁBOR két művének kiadása 709.

PETZ GEDEON lev. taggá választása 303.

„Nyelvtud. bizottsági taggá választása 497.

Petényi-kéziratokat ajándékoz Herman Otto az irattárnak 672.

„kéziratok átengedése iránt a III. oszt. indítványa 672.

Philologiai bizottság tagjai 369, 497.

„kérvénye a vallás- és közokt. miniszteriumhoz 441.

Philologiai Közlöny 1894. IX., X. füz. ismertetése 57, 112, 1895. XIX. évf.

- I. f. 184, II. f. 186. III. f. 249, IV. f. 494, V. f. 549, VI., VII. f. 603. VIII. f. 698.
- PLÓSZ SÁNDOR „A semmisség fogalma a perjogban“ Székf. 362, 479.
- Podhorszky Lajos több levelét s kézirátát megküldi DUKA TIVADAR 363.
- Pollák-alapból pályázathirdetés 1897, 367.
- Pollák Henrik nevére tett alapítvány 191.
- PÓLYA JAKAB a Beck Miksa-pályázaton jutalmat nyer 295, 367.
- „Bírálat az I. M. ált. Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályamunkákról“ 499.
- POSCH JENŐ „Az idő elmélete“ 115.
- „Positiv philosophia (Az igazi)“ BRASSAI SÁMUEL-től 496, 636.
- PRÍKKEL MARIÁN értekezését a Sámuel-díj odaítélésékor az I. oszt. dícsérettel emeli ki 366.
- PRÉM JÓZSEF „Bosnyák Anna“ cz. drámájával a Teleki-pályázaton (1894.) jutalmat nyer 252.
- „Primitív gyökök szakasszósága“ SZILY KÁLMÁN-tól 363.
- „Propertius fordításából mutatványok“ CSENGERI JÁNOS-tól 58, 138.
- PULSZKY FERENCZ dr. Ferenczy József „Magyar mesemondó és Hístorák“ cz. népirodalmi vállalatáról 116, 117.
- „akadémiai másodelnökké választása 303.
- „Archaeologiai bizottság elnökévé választása 498.
- RADOS GUSZTÁV „A semi-definit négyzetes alakok elméletéhez“ 189.
- RADOS GUSZTÁV „Bilinear és quadratikus alakok elmélete“ megírásával bizatott meg Lukács Krisztina nyílt pályázat 703.
- B. RADVÁNSZKY BÉLA emlékbeszédet tart DEÁK FARKAS r. tagról 115.
- Rankéről emlékbeszéd MARCZALI HENRIK-től 703.
- RÁTH GYÖRGY segédtagul választása az irod. tört. bizottságba 497.
- RÁTH GYÖRGY halálesetre szóló ajándékozási szerződése 704.
- RÁTH ZOLTÁN „Közigazdaság és ethika“ Székf. 58, 144.
- „Igazságügyi statisztikánk reformjáról“ 496, 589.
- „Bírálat a Dóra-jutalomra érkezett pályamunkákról“ 442.
- RAWLINSON CRESWICKE Henrik k. t. elhunytáról jelentés 253.
- Reciprocitás tétele a négyzetes mardékok elméletében KÖNYG GYULÁ-tól 702.
- RÉTHY MÓR „A legkisebb actióról“ 440.
- Révai Miklós arcképe 441.
- Rézkorról újabb tanulmányok HAMPEL JÓZSEF-től 702.
- RICHTER ALADÁR „A trópusi flóra három vitás génusának anatómiai és systematikai viszonyairól“ 363
- „Anatómiai és rendszertani vizsgálatok az artocarpeák köréből“ 440.
- Rigai „Naturforscher-Verein“ 50 éves jubileumára meghívó 253.
- RUDICS JÓZSEF báró végakarataának részletezése 700.
- Safarik P. J. érme 704.
- „Salamon Ferencz emlékezete.“ SZILÁGYI SÁNDOR-tól 5.
- Sámuel-díjról jelentés 292, 366.
- SCHNEIDER S. „A szívmozgások tanához“ cz. dolgozatát küldi be közlés végett 115.
- SCHÖNHERR GYULA segédtaggá választása a tört. bizottságba 498.
- Seitovszky J. hgyrminás nevére tett alapítvány 191, 555.
- B. SCHLECHTA OTTOKÁR k. t. elhunytáról jelentés 116.
- SCHULEK FRIGYES lev. taggá választása 303.
- „A semmisség fogalma a polgári perjogban“ Székf. PLÓSZ SÁNDOR-tól 362, 479.
- Semsey-bizottságba VOLF GYÖRGY választása 671.
- Semsey-féle földrajzi pályázatra bírálók 671.
- Semsey-jutalmakra (I., II., III., IV.) beérkezett pályaművek 607.
- Semsey-pályázat szabályai 319.
- Semsey-pályázatra beérkezett pályamunkákról bizottsági jelentés 668.
- „Semsey-pályázatról jelentés“ SZILY KÁLMÁN-tól 608.
- SIMONYI ZSIGMOND „Mondattani vázlatok“ 114.
- Nyelvtud. bizottsági előadónak választása 497.
- „Tíztes magyar nyelvtan“ 592, 668.
- „ra bizza az akadémia a Nyelvőr szerkesztését 703.
- SOMLÓ SÁNDOR a B. Bánffy Dezső vígjáték-pályázaton jutalmat nyer 191.
- Gr. SOMSSICH JÓZSEF hagyománya 190, 498.
- STEIN AURÉL k. taggá választása az I. osztályba 303.
- „k. t. köszönetlevele megválasztásáért 667.
- STIER TEOFIL k. tag elhunytáról jelentés 497.
- SUTÁK JÓZSEF dr. „A fény elektromossági elmélete“ cz. művével Lukács Krisztina-pályadíjat nyer 301.

„SZABÓ JÓZSEF emlékezete“ INKEY
BÉLA-tól 440, 449.

Szabó-emlékalbumra gyűjtőv. a M. Föld-
tani Társulattól 441.

SZALÁGYI AURÉL az Ullmann Károly-
pályázaton jutalmat nyer 296, 367.

Számadásokat megvizsgáló küldöttség
189.

„ jelentése 370.

SZAMOTA ISTVÁN „Két nyelvemlék a
XV. és XVI. századból“ 188.

„ „A tihanyi apátság 1055. alapító
levele, mint legrégibb nyelvemlék“
496, 518.

„ segédtagul választása a nyelvtud.
bizottságba 497.

SZARVAS GÁBOR elhunytáról megemlé-
kezés a főtáktól 670.

SZÁSZ KÁROLY „Szvorényi József emlé-
kezete“ 363, 385.

„ elnökké választása az Irodalom-
tört. bizottságba 497.

„ választása a könyvkiadó bizott-
ságba 498.

SZATHMÁRY GYÖRGY lev. taggá válas-
ztása 303.

„Széchenyi és a magyar magánjog“ VÉ-
CSEY TAMÁS-tól 65.

„Széchenyi műszaki alkotásai“ LIPTHAY
SÁNDOR-tól 610, 668.

Széchenyi szoborbizottság irományai 441.

Széchenyi-ünnepek programjának bemu-
tatása 672

„Széchenyi ünnepen megnyitó beszéd
THAN KÁROLY-tól 609.

SZÉCHY KÁROLY segédtagul választása
az Irod. tört. bizottságba 497.

Székely Agoston „Vizsgálatok a vér
bacteriumölő képességéről“ 702.

SZENDREI JÁNOS segédtagul választása
a Hadtud. bizottságba 442.

„Szent Simeon ezüst koporsója Zará-
ban“ GERECE PÉTER-től 580.

Szépbalmai birtokra vonatkozó számadá-
sok BECSKE BALINT-tól 189.

SZILÁDY ÁRON „A köungsbergi türedék“
496, 561.

„ az Irodalomtört. bizottság előadója
497.

SZILÁGYI SÁNDOR „Salamon Ferencz
emlékezete“ 5.

„ elnökké választása a Tört. bi-
zottságba 498.

SZILÁSI MÓR „Kombinált műveltető s
mozzanatos igeképzők“ cz. munkájá-
val Sámuel-díjat nyer 293.

„ segédtagul választása a Nyelvtud.
bizottságba 497.

SZILI ADOLF „Stereoskopikus kísérle-
tek monokuláris látástöbblettel“ 115.

SZILY KÁLMÁN „A primitív gyökök
szakaszsága“ 363.

„ „Jelentés a Semsey-pályázatról“
608.

„ előterjeszti Korda Dezső érteke-
zését a transzformátorok hatás-

fokának az új meghatározási mód-
járól 702.

SZINNYEI JÓZSEF „Hogy hangzott a
magyar nyelv az Árpádok korában?“
233, 251.

Szinnyei Józsefre bizza az akadémia a
a Nyelvtud. Közlemények szerkesz-
tését 703.

id. SZINNYEI JÓZSEF segédtagul válas-
ztása az Irod. tört. bizottságba 497.

SZVETITS JÓZSEF segédtagul választása
a Hadtud. bizottságba 422.

Szótár, középkori magyarországi latin-
sága 114, 147, 640, 668.

Szvorényi József arcképét a képe-
terem számára fölajánlja Vajda Ödön
116.

„Szvorényi József emlékezete“ SZÁSZ
KÁROLY-tól 363, 385.

Tagajánlások beküldésére körlevél 128.

„ az Osztályok részéről 254, 369.

TAGÁNYI KÁROLY segédtaggá válas-
ztása a Tört. bizottságba 498, 591.

Tagválasztás 371, 372.

Tagok köszönetlevelei megválasztatá-
sukért 441.

„Taine mint történetíró“ ZSILINSZKY
MIHÁLY-tól 115, 129.

TANGL FERENCZ „Élettani vizsgálatok
a vasomotorius idegrendszeréről“ 115.

TANGL KÁROLY „Nagy kiteresztő vízszin-
tes lengések a földnehezég erőteré-
ben“ 115.

TEGLÁS GÁBOR „A lines daciicus ke-
leti két Kültüllő-Olt közti szakasza“
252, 413.

Távirda congressus (nemzetközi) részére
a díszterem és kis ülés terem átne-
vezése 701.

Teleki-jutalom (1897-ben) pályázata 366.

„ jutalomra beérkezett pályaművek
606.

„ pályázatra bírálók 671.

„ pályázatról (1894) jelentés HEIN-
RICH GUSZTÁV-tól 206, 252.

TELFY IVÁN „Két újjörög nyelvtan
magyarul és a mai görög verstan“
251, 407.

THALLÓCZY LAJOS r. taggá választása
303.

THAN KÁROLY elnökké választása a
III. osztályba 303, 368.

„ a Math- és term. tud. bizottság
elnökévé 442.

„ „megnyitó beszéd a Széchenyi-ün-
nepen“ 609.

P. THEVREWK EMIL „Emlékbeszéd
HUNFALVY PÁL ig. és r. tagról“ 59.

„ előadóvá választása a philologiai
bizottságba 497.

Thuróczy Károlynak felolvasási enge-
dély adatik 793.

„A tihanyi apátság alapító levele, mint legrégibb nyelvemlék“ SZAMOTA ISTVÁN-tól 496, 513.
 Tisztviselők (nyug.) folyamodása rendkívüli segélyért 190.
 „nyugdíjalapjára adományok 498.
 „Thionaphthalin és néhány származéka“ HERZFELDER A. D.-től 496.
 TOMORI THEODOROVICS ANASZTÁZ alapítványa 190, 558.
 „alapítványának ügyrendi szövege-zése 442.
 „Török eredetű-e a magyar nemzet?“ MUNKÁCSI BERNÁT-tól 188, 399.
 Történettudományi bizottság tagjai 369
 Transzformatorok hatásfokának egy új meghatározási módjáról I. Szily Kálmán és Korda Dezső 702.
 TREBITSCH IGNÁCZ tiszteletdíja s az Akadémia köszönetének kifejezése 371.
 „Trópusi flóra három vilás génusának anatómiai és systematikai viszonyairól“ RICHTER ALADÁR-tól 367.

ULLMANN-jutalomra (munkás-biztosítás) Ullmann (szitányi) alapítvány 701.
 beérkezett pályaművek 607.
 „pályázatról jelentés 296, 367. 604.
 „pályázatra bírálók 671.

„gyász 1894. számadásai 189.
 „gyézi jelentés 371.
 „lések (akadémiai) I. II. III. Osz. 58, 59, 114, 187, 251, 362, 440, 495, 666.
 „Összes 1894. decz. 17, 58. — 1895. jan. 28, 115. febr. 4, (rendk.) 187, febr. 25, 190, márcz. 19, 252, ápr. 29, 363, máj. 8, 366. máj. 27, 440, jún. 24, 497, okt. 7, 666, okt. 28, 670.
 „Igazgatósági I. febr. 24, II. máj. 9., III. 700.
 „I.V. Nagygyűlés napjainak kitű-zése 256.

365—372.

„lésekről 1894-ben jelentés: I. II. III. osztály 257.
 „Összes 262.
 „Igazgatósági 266.
 „Bizottsági (állandó) 267.
 „léssor 1895-re 64.
 „1896-ra 672.

VÁCZY JÁNOS „Kazinczy levelezéseinek V. kötete“ 95.
 „segédtagul választása az Irod. tört. bizottságba 497.
 VADNAY KÁROLY „A forradalom kül-tészet“ 58.
 „Szenere Bertalan arcképének a Képes-teremben felfüggesztését in-dítványozza 442.

VADNAY KÁROLY „Jelentés a br. Bántfy Dezső-féle pályázatról 163.
 „jelentése a Beöthy L. emlékün-nepéről 671.
 „felolvassa a Koczán pályázat bíráló bizottságának jelentését 703.
 Vagyonomterleg 1894. decz 31. 118—123.
 „bemutatása a M. Földhitelintézet részéről 189.
 VAJDA ÖDÖN följajánlja SZVORÉNYI JÓ-ZSEF arcképét a Képes-terem szá-mára 116, 190.
 Választásokról 1895-ben jelentés 303.
 VÁMBÉRY ÁRMIN köszönő levele igazg. taggá választásáért 189.
 VÁRI REZSŐ szabadságolása tárgyában fölterjesztés a vall. és közokt. minisz-teriumhoz 253, 710.
 „„adparatus criticus“ aról (a Böls Leo-féle új kiadáshoz) vélemé-nyes jelentés 498.
 „segédtagul választása a philol. bi-zottságba 497.
 VARGHA GYULA „Bírálat a Beck M. jutalomra érkezett pályamunkáról 377.
 VÁSÁRHELYI PÁL születésének évszáza-dos ünnepélyére meghívó 253.
 B. VAY MIKLÓS elhunytáról elnöki meg-emlékezés 189.
 B. VAY ÖDÖN köszönőlevele 189.
 VÉCSEY TAMÁS „Széchenyi és a magyar magánjog“ 65.
 VÉR bacteriumölő képessége SZÉKELY AGOSTON-tól 702.
 VIGYÁZÓ SÁNDOR (ifj.) emlékére tett alapítvány ügyrendi szövegezése 497, 701.
 „alapítvány ügyrendi szövegezésé-ben módosítások 667.
 VIKÁR BÉLA segédtagul választása a Nyelvtud. bizottságba 497.
 VOLF GYÖRGY „Első keresztény téri-tőnk“ Székf. 364, 513, 687.
 „elnökké választása a Nyelvtud. bizottságba 497.
 „választása a Semsey-bizottságba 671.

XÁNTUS JÁNOS elhunytáról jelentés 59.
 Özv. Xántus Jánosné köszönő-levele 116.

ZICHY ANTAL elnökké választása az I. osztályba 303, 368.
 „a philologiai bizottságba 497.
 ZOLNAI GYULA segédtagul választása a Nyelvtud. bizottságba 497.
 ZSILINSZKY MIHÁLY „Taine mint törté-netíró“ 115, 129.
 ZSOLDOS FERENCZ segédtagul választása Hadtud. bizottságba 442.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai 1895. január 1-én.

Igazgató-tanács :

Gr. Apponyi György.	Gr. Apponyi Sándor.
Pulszky Ferencz tt.	Semsey Andor.
Than Károly rt.	Gr. Csáky Albin.
József főherczeg.	B. Radvánszky Béla tt.
Tisza Kálmán.	Jókai Mór tt.
Gr. Károlyi Sándor.	Fraknói Vilmos rt.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Hollán Ernő tt.
Gyulai Pál rt.	Beőthy Zsolt rt.
Zichy Antal tt.	Vaszary Kolos.
Gr. Dessewffy Aurél.	Gr. Andrássy Tivadar.
Szlávy József.	23. Vámbéry Ármin tt.
12. Kautz Gyula rt.	

I.

Nyelv- és széptudományi osztály :

Osztályelnök: Zichy Antal ig. és tt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Zichy Antal ig. t.	Gr. Kuun Géza.
Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
3. Jókai Mór ig. t.	6. Vámbéry Ármin ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály.

Rendes tagok :

- Szarvas Gábor.
Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Heinrich Gusztáv.
Simonyi Zsigmond.
6. Volf György.

B) Széptudományi alosztály.

Rendes tagok :

- Gyulai Pál ig. t.
Szász Károly, másodelnök.
Szilády Áron.
Imre Sándor.
Lévay József.
6. Beőthy Zsolt ig. t.

Levelező tagok :

Szilágyi István.
 Tély Iván.
 Barna Ferdinánd.
 Bartal Antal.
 Bánóczy József.
 Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Halász Ignác.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 14. Kúnos Ignác.

Levelező tagok :

Barabás Miklós.
 B. Podmaniczky Frigyes.
 Vadnai Károly.
 Arany László.
 Keleti Gusztáv.
 Bartalus István.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Szigeti József.
 Szász Béla.
 Baksay Sándor.
 Pálffy Albert.
 Berczik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 17. Badics Ferencz.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
 osztálya.**

Osztályelnök : Pulszky Ferencz ig. és tt.

Osztálytitkár : Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok :

Pulszky Ferencz ig. t.	Tisza Kálmán ig. t.
Horváth Boldizsár.	B. Nyári Jenő.
Brassai Sámuel.	Kállay Béni.
4. B. Radvánszky Béla ig. t.	8. Knauz Nándor.

A) Bölcs. és társad. alosztály. B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Tóth Lőrincz.
 Kautz Gyula ig. t.
 Hajnik Imre.
 Schvarcz Gyula.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.

Rendes tagok :

Szilágyi Sándor.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 Nagy Iván.
 Pauler Gyula.
 Thaly Kálmán.
 Torma Károly.
 Jakab Elek.

Wlassics Gyula.	Károlyi Árpád.
Láng Lajos.	Hampel József.
Hegedűs Sándor.	Pór Antal.
Jekelfalussy József.	11. Fejérpataky László.
12. Plósz Sándor.	

Levelező tagok:

- Karvasy Ágost.
Falk Miksa.
Domanovszki Endre.
Matlekovits Sándor.
György Endre.
Kőrösi József.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Concha Győző.
Pulszky Ágoston.
Medveczky Frigyes.
Ballagi Géza.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosvári Sándor.
Asbóth János.
Földes Béla.
Farkas Lajos.
Nagy Ferencz.
Pólya Jakab.
Fayer László.
24. Ráth Zoltán.

Levelező tagok:

- Mátyás Flórián.
Finály Henrik Lajos.
Kerékgyártó Árpád.
Balássy Ferencz.
Ortvay Tivadar.
Zsilinszky Mihály.
Myskovszky Viktor.
Majláth Béla.
Czobor Béla.
Dankó József.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Thallóczy Lajos.
Pulszky Károly.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vince.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor
Acsády Ignác.
Szádeczky Lajos.
Csánki Dezső.
Nagy Gyula.
Óvári Lipót.
Márki Sándor.
Bubics Zsigmond.
27. Marczali Henrik.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Than Károly, ig. és rt.

Osztálytitkár: König Gyula rt.

Tiszteleti tagok:

Hollán Ernő, ig. t.	Konkoly-Thege Miklós.
Jedlik Ányos István.	B. Podmaniczky Géza.
Gr. Széchenyi Béla, ig. t.	Margó Tivadar.
4. Semsey Andor ig. t.	8. Gr. Teleki Samu.

A) Math. és phys. alosztály.

B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Kruspér István.
 Than Károly ig. t.
 Szily Kálmán, főtitkár.
 B. Eötvös Lóránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Heller Ágost, főkönyvtárnok.
 Lengyel Béla.

11. Klug Nándor.

Rendes tagok:

Hazslinszky Frigyes.
 Frivaldszky János.
 Jurányi Lajos.
 Fodor József.
 Mihalkovics Géza.
 Krenner József.
 Hógyes Endre.
 Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.

11. Koch Antal.

Levelező tagok:

Kondor Gusztáv.
 Martin Lajos.
 Hollósy Juszтиниán.
 Corzan-Avendano Gábor.
 B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Réthy Mór.
 Schulhof Lipót.
 Péch Antal.
 Balló Mátyás.
 Plósz Pál.
 Kápolnai Pauer István.
 Kherndl Antal.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Liphay Sándor.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Illosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.

24. Hankó Vilmos.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Duka Tivadar.
 Poór Imre.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Kanitz Ágost.
 Klein Gyula.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Bielz Albert.
 Lóczy Lajos.
 Paszlavszky József.
 Schulek Vilmos.
 Brusina Spiridion.
 Laufenaue Károly.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.

22. Török Aurél.

Salamon Ferencz emlékezete.

1825—1892.

(Előadta *Szilágyi Sándor* rt. az 1894. november 26-iki összes ülésen.)

A tekintetes Akadémia rendeletére megkísértem Salamon Ferencz emlékezetét föleleveníteni. Aggodalmaim vannak, ha vajjon képes leszek-e e megbízatásnak úgy megfelelni, a mint szeretném s az elhúnyt megérdemelné? Mert érteni és teljes odaadással szeretni egy író, kinek művei túlélik őt magát, kortársait, kiknek írt és századát, melyben élt; s a halhatatlan alkotó sokoldalú, gyakran úttörő működésének egyöntetű, igaz képét rajzolni, fejlődésének egész processusát érthetővé tenni egy rövid emlékbeszédben — ez két különböző dolog.

Feladatomat még nehezebbé teszi az, hogy Salamon, épen úgy, mint Kemény, ma már nem tartozik a népszerű írók közé. Elismeréssel szólnak irodalmi alkotásairól, nem feledték el nevét, de kevesen olvassák: inkább csak a szakemberek fordulnak műveihez. Az az író, ki olyan tárgyat vesz tolla alá, melyet ő kritikailag tisztázott, nem kerülheti el, hogy ne merítsen belőle, az a másik, kinek érzéke van az irodalmi forma iránt, megtalálja műveiben a követendő mintát — jóformán ezek képezik manapság Salamon Ferencz olvasó közönségét.

De hát, tekintetes Akadémia, nem annak jele-e az, hogy irodalmunk napirendre tért fölötte, s ő ma már csak magni nominis umbra? Elismerik, hogy kisebb műveiben a francia essay-ek művészi formája s az angol tanulmányok bölcsészeti reflexiói, erős kritikája egyesülnek, magasztalással szólnak katonai szakemberek és politikusok forradalmi élményeinek, tapasztalatainak leírásáról: de ezek mai napig folyóiratokban s hírlapok tárczáiban vannak eltemetve, s arra, hogy összegyűjtve kiadassanak, a közönség részvétlensége mellett, gondolni sem lehet.

Mennyire igaz volt Salamonnak, midőn egy kiváló államférfiú emlékét megújítva, e szavakra fakadt: «Sehol sem szükséges annyira az emlékeztetés, mint nálunk, rossz emlékező tehetségű nemzetnél.» Szükséges ez vele szemben is, ki műveivel, igaz, minden praetensio nélkül, korára kívánt ugyan első sorban hatni, de mindig az örök igaznak és szépnek volt hirdetője s épen ezért a jövőnek is dolgozott. De hogyan vállalkozzam ez emlékeztetésre én, kinek előadása nem fogja túlélni

azt a félórát, melybe elmondása kerül s ki Salamon fejlődésének nehéz problémáját aligha lesznek képesek megoldani?

S ha mégis vállalkozom, Önök parancsán kívül az birt rá, mert mint régi barátja az elhunynak, kötelességet vélek ezzel leróni: hátha talán e lázasan élő korban, mely gyorsan feled, sikerülni fog egy pár embernek, kit az irodalomban a szép és igaz cultusa lelkesít, figyelmét rá fordítanom, hogy üdülést és okulást keressen az ő halhatatlan műveiben?

A vele született tulajdonok közül kettő tette őt képessé, hogy mint író és gondolkodó, műveivel, nagy és fontos problémákat tisztázzon: jól látott, s a mit látott, azt nemcsak megértette, hanem apróra is bonczolta. Aztán fiatalkori élményeinek egész láncolata, logikai egymásutánban, épen e tulajdonok fejlesztésén dolgozott, mondhatni praedestinálta őtet arra, hogy hosszú előkészület nélkül, a történetírói pályára lépjen s ezen alkossa legmaradandóbb műveit. Az ő kritikai módszere leginkább a Fustel de Coulange-éhoz hasonlított, kinek műveivel pedig csak első történeti munkái megírása után ismerkedett meg.

Gyermekezeit Déván, hol atyja pap volt, a szülői háznál töltötte. E gyönyörű vidék, a történelmi épületek: vár és magna curia emlékét megőrizte szívében — évek múlva is örömmel beszélt azokról. De a mint elhagyta az atyai házat, egészen más befolyások töltötték be lelkét (1836.). Soha sem fogom elfeledni azt a benyomást, mit Keménynek Szász Károly felett tartott emlékbeszéde tett a hallgatókra, kikkel megértette, hogy mennyit, hogy *mindent* köszönhet ő Szász Károlynak. Hát ehhez a Szász Károlyhoz, régi barátjához vitte el a dévai pap fiát, midőn ezt az enyedi kollégiumba beadta s a hatás, mit ez az ifjú Salamonra gyakorolt, épen olyan nagy, épen olyan erős volt, mint az, melyről Kemény annyi elragadtatással beszél. Itt ismerkedett meg az öreg Zeyk Miklóssal s bejutott laboratoriumába. Bámulásának, rajongásának tárgya volt az agg polyhistor s első irányait, Szász Károly mellett, ettől és fiától ifj. Zeyk Miklós tanártól nyerte.

Tanár fog lenni mint Szász, tudós mint Zeyk és író, erre a pályára kezdett ő már a kollégiumban készülni. Nem a rendes úton, mert az iskolai fegyelem terhére volt, s az eminensek közé soha sem emelkedett. Érezte, hogy ahhoz, hogy kiváló emberré legyen, nem elég alapos jártasság az iskola szaktudományaiban: ahhoz sok más ismeret, széles látkör kívántatik, melyek képessé tegyék a dolgok mélyébe hatni. Bár első sorban a szám- és természettudományt tűzte ki tanulmányai tárgyává, de Zeyk Miklós példáján indulva, még nagyobb szenvedélyvel, melegebb érdeklődéssel fordult az emberi lélek vizsgálásához — nem a bölcsész magába mélyedésével, hanem a természettudós nyílt szemével és

objektivitásával. Első ifjúkori olvasmánya Lacroix «Essais sur l'Enseignement» című munkája volt, melyből kiírta a figyelmét leginkább megragadó helyeket. A pont, melylyel jegyzeteit bevezeti, mutatja az utat, melyet maga elé tűzött: «tout homme, qui veut rendre son existence utile a la société, doit marcher constamment vers un même but; ce n'est que par continuité d'efforts dirigés dans le même sens, qu'il peut atteindre à de veritables succès». Egyenesen és biztosan haladt a siker felé.

Atyja kora halála megfosztotta attól a csekély segélytől, mit hazulról kapott. Egészen magára maradt s naponkénti két cipőjából, melyet mint pap-fiú kapott és száz bankó forintnyi ösztöndíjából kellett fentartania magát — nem óraadásra fordította a drága időt, hanem a kitűzött pályájához előkészületre: nyelveket tanult önjerején, szótár segélyével, remekírók olvasásával. Óhajtott volna világot látni, s midőn a «tengerre magyar» jelszó felhangzott, elindult egy barátjával Fiume felé, gyalog, hogy a tengerészeti Akadémiába beiratkozzanak. De Zombornál nem jutottak tovább: barátja megbetegedett, s sok vesződésig közt vissza kellett térniök Enyedre. Aztán másodéves deák korában báró Kemény Simonné — kinek háza találkozó helye volt Erdély politikai kitűnőségeinek — meghívta udvarába nevelőnek, s ezzel nélkülözései legalább egy időre véget értek. Két év múlva (1847. nyarán) megvált a kollégiumtól, mint végzett jurista.

Az új világ, melybe lépett, semmit sem változtatott rajta. Haladt a maga útján. Elsajátítván a nyugoti nyelveket, előszeretettel fordult azokhoz a könyvekhez, melyek a self-man-ek pályáját írják le. (Pursuit of knowledge under difficulties.) Egy csomó jegyzetet állított össze azokról az emberekről, kik nyomorral és a sorssal küzdve, önjerejökkel törtek pályát. Jellemző s egy célra irányított kivonatok ezek. Mintha arról kívánta volna magát meggyőzni, hogy az erős akarat minden akadályt leküzd... Nem, nem önmagát akarta ő meggyőzni, ebben soha sem kételkedett. Paedagogiai előtanulmányaihoz tartoztak. Azon állítás ellen keresett cáfolatot, hogy «a felsőbb tehetségekről, géniekről nem lehet mértéket venni a mindennapiakra nézve», s ő úgy találta, hogy «a hol a természettudományokban haladásról s fölfedezésről van szó, a tárgy iránti vonzalomból magyarázható ki a fáradhatatlan s önálló munkásság, melynek közvetlen gyermeke az újabb dolgok feltalálása. Ezt — mondá ő — tisztán értem a dologban, míg a génie értelmét soha sem birtam felfogni».

Ott volt előtte a példa, sokat érintkezett vele: Zeyk Miklós, kire haláláig szeretettel gondolt. Ez az évtizedeken át szobájához és ágyához szegzett tudós, ki a Daguerre találmányának ezüstlemez helyett üveg lapra vetését s arról papírlapra való átvitelét

előbb feltalálta, mint az külföldön ismeretessé lett volna s 1849-ben utasítást adott a kormánynak vontesövű ágyúk készítésére. Ő látta ez embert műtermében, segédkezett neki, hát a beteg öreget ezekre nem az önálló munkásság vezette-e? Tőle tanulta meg a gyorsírásnak általa készített rendszerét, mely nem hasonlított a Hajnikéhoz.

Ő is törte fejét problémák megoldásán. Egy ilyennek emlékét barátja és akadémiai tagtársunk Szász Károly tartá fenn meleg nekrológiában, elmondva, hogyan készített ő táblázatokat a 7-es és 12-ös rendszer logaritmusairól. Ezeket a kidolgozott táblázatokat magam is láttam nála. E különben meddő munka fejlődésére nagy hatással volt. Bizonyítja, hogy már akkor nem közönséges számtani ismeretekkel bírt — e táblák szerkesztése által megtanulta egy pontra koncentrálni figyelmét, ez szoktatta önmunkássághoz s ahhoz, hogy a tudomány bármely ágában a problémák megoldásánál a matematikai deductiók törvényeit alkalmazza.

S azonnal alkalmazásba is vette. Mindennel, a mit eddig tanult és olvasott, még a históriai munkákka] is, paedagogiai pályára készítette magát elő. De itt sem járt a vert úton. Nem fért fejébe — írja Tordán 1848. január elején — hogy a história a háborúk krónikája legyen, «mikor a háborúknál érdekesebb tárgyakat is lehet kiszemelni a históriából. Azon számtalan sokféle dolgoknak, mit az emberek a természetből hasznokra fordítanak, megvan a históriájok.» Ezek elbeszélése érdekes magában, de a gyermeket ezek ismeretére nem elbeszélés útján kell megtanítani, «hanem belevezetés útján: több mesterségnek azon elemeit, miken az emberiség kezdette, ő maga tegye meg. Elbeszélés által világosodnék és buzdítódnék, a tevékenység közben tanulna és buzdítódnék.»

Felállítván így ezt a tételt, előbb hogysen arra paedagogiai rendszert építene, tapasztalatokat akart szerezni. Szembe állította a Peztaozzi és Diesterweg-féle rendszerrel a magáét s barátai közt társakat toborzott, hogy azok életírásokból, könyvekből állítsák össze a nagy emberek életfejlődési processusát, meggyőződést szerzendő, «ha vajjon iskolából került-e ki az emberi nemzet fejlődésére hatással bíró ember?» s biztatta őket, hogy ha e munkálatok egy kis muzeummá nővik ki magokat, világosabban fognak látni. Hozzá is látott a munka megkezdéséhez — de a márcziusi napok eseményei miatt nem fejezhette be.

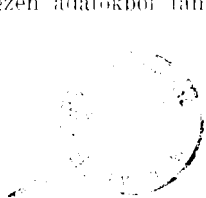
De sem a változó idők, sem a fegyver zaja nem vonták el figyelmét kedvencz tárgyától. Tordáról Kolozsvárra tette át lakását, hol (1848. szept. 20.) beállott honvédeknek. Részt vett a csatákban a csucsai visszavonulásig, hol egy ágyúkerék átment lába fejn. Ekkor már hadnagy volt. Gyógyulni Élesdre szállí-

tották s midőn lábbadozott, egy másik barátjához írott levelében (1849. febr. 15.) paedagogiai nézetét bővebben kifejtette; midőn pedig már javulni kezdett sebe, szállásadó gazdájának süketnéma fiát saját módszere szerint beszélni és olvasni tanította; rövid idő alatt már 7—8 gyermek járt iskolájába. Kolozsvár visszavétele után itt gyógyították a kórházban — a muszkák beütése ismét a harczterre szólitotta, Borgó-Prundra. A fegyverletétel s néhány havi bujdosás után Váradra menekült s itt ismét siketnéma gyermekek tanításával kezdett foglalkozni. De hát ez még sem volt neki való pálya; elhatározta, hogy orvossá lesz s felment Pestre.

Paedagogiai rendszerének fejlesztése itt sem hagyta pihenni. 1851. februárban emlékirattal fordult id. Szász Károlyhoz, illetőleg «ennek az igazságok feltalálásában gyakorlottabb észjárásához», hogy problémája felett, melylyel kapcsolatban «a szak tudósok számára egy általános nyelv», egy «természetes hangnyelv» megalkotásának eszméjét is megpendíté — mondjon ítéletet.

Elküldte-e emlékiratát? kapott-e rá választ? nem találtam nyomát, de azt tudom, hogy azzal egy időben megpróbálta elveinek gyakorlati alkalmazását: Pesten óraadással tartotta fenn magát, s épen az én korán elhalt öcsémnél meglepő eredményt ért el. Azután (1854/5.) gymnasiumi tanárrá lett Nagy-Kőrösön — de a Bonitz-Chrysar-féle Entwurf nem illett be az ő rendszerébe. Nem tudott annak nyügébe beletörődni. Egy év mulva visszatért Pestre, látszólag szakítva a paedagogiai pályával — de csak látszólag. Mert midőn a kiegyezés létrejötté után a magyar kormány a tanügy reformját szóba hozta, egyes kérdésekről cikliket írt a Reformban, s midőn a közoktatást a trónbeszéd napi rendre tűzte, cikkei felhasználásával egész programmot készített s azt önálló munkában (Közoktatásunk reformja 1873.) közzétette. Nagy port vert fel. A szakemberek nem találták praktikusnak, de elismerték, hogy sok eredeti, egészséges eszme van benne s a paedagogusok mindig tanulhatnak belőle.

Munkája megjelenésekor már egyetemi tanár volt s meg is kezdte előadásait. Ezekben is hasznát vette eddigi paedagogiai elmélkedéseinek. Épen úgy, mint a Collège de France tanárai, kidolgozta előadásait s úgy olvasta fel, mert nem bízott az emlékezet csalahatatlanságában. Egy cyklus — tíz előadás — kéziratban fenmaradt. Első előadása programm volt: a históriát akár jó előadásból, vagy akármely kitűnő kézikönyvből csak hiányosan lehet megtanulni, ő csak kulcsot ad hallgatói kezébe, hogy a tudomány csarnokába juthassanak. Az ember gondolatait biztosan csak adatokra építheti, de a történetírónak nem elég az ezen adatokból támadó kérdéseket megfejteni, neki magának már

a kutatás kezdetén kell kérdéseket feltenni. Mindenik következő előadásában egy-egy problémát oldott meg egy csomó közömbös s látszólag összefüggéssel is alig bíró adatokból, s összehasonlítás útján a legérdekesebb tényeket hozva le, itt is a «belévezetés» útján képezte hallgatóit, csak úgy mint később a történelmi semináriumban, hol tanítványaival a fölített kérdésekre a feleletet vizsgálat útján találta meg. Az ő paedagogiai fejlődése a későbbi történetírónak vált hasznára.

Épen így, a katonai pályán szerzett tapasztalatokat is a történetíró érvényesítette, a nélkül, hogy akár a táborozás alatt naplót vezetett vagy mint lábbadozó beteg élményeit írásba foglalta volna. De tudott látni, s a mit meglátott, megjegyezte magának: «együtt úszott — írja — az árral, együtt lelkesedett és bosszankodott bajtársaival, de józan ítéletét nem veszítette el, mert az igazságot jobban szerette a hazugságnál s a valódi művészt a rossz komédiásnál». Jó iskola volt hadtörténelmi nagyobb munkáinak megírásában, a mit itt látott; a seregnek az ellenség előtt fejlődése, csatarendbe állása, a csata első felvonulása s annak egyes epizódjai. Élményei, impressiói oly mélyen lelkébe vésődtek, hogy midőn húsz év múlva Bauer emlékiratai megjelentek, ő maga is hozzá fogott tapasztalatai leírásához, nem mint mémoiresokat, — melyekről úgy volt meggyőződve, hogy csak erős kritikával használhatók — hanem mint történelmi kútfőket. A karácsonyi évforduló különben is honvéd életére emlékeztette s ennek egyes epizódjairól a Reform, a Nemzet karácsonyi számaiban emlékezett meg. Ezeket a cikkek ismételtén újabb átdolgozás alá vette, kiegészítette, ellátta értékes bevezetéssel a mémoires-írásról, s el is készítette sajtó alá — fiókja számára. A történelmi igazságnak akart e munkával szolgálni s lelki szükségét elégítette ki. «Pár nappal karácsony előtt — írja maga, a Csucsánál elesett testvére halálára czélozva, — szokott lenni évfordulója egy honvéd-korbéli eseménynek. Én azt sokáig megünnepeltem barátaim közt, másod-harmad magammal, a nélkül, hogy eláruljam, hogy kit és mit kell éltetnünk, miért vagyok szótalan és bús, a helyett, hogy vigadnánk. Újabb időben elmaradt ez is, de nem mulik el az a bizonyos nap, hogy az 1848-iki viszontagságaim és azok a számos, később mind meghalt derék pajtásaim eszembe ne jutnának.» Ez a könyv, mely abból a pár cikkből lett, «Adatok a XI-ik zászlóalj történetéhez», rendkívüli tárgyilagossággal, erős kritikával van írva — valóban kútfő. Lépten-nyomon látja az ember: mennyit merít ő a lelkében épen megmaradt impressióiból, melyek három évtized tanulmányán át megszűrődve, képessé tették őt a szereplő egyének biztos jellemzésére s az eseményeknek és viszonyoknak helyes megítélésére.

Paedagogiai előkészületei, katonáskodása közvetett befolyással voltak írói egyéniségének fejlesztésére: íróvá saját maga képze ki magát. Tanuló évei komoly tanulmányok s remekírók olvasása közt volt felosztva: mind a kettővel lelkét képezte. S ugyanakkor, midőn Szász Károlyhoz intézett emlékiratán dolgozott, költemények fordításával üdítette fáradt elméjét. Byron egyik költői elbeszélésével: «Korint ostroma»-val elkészült, de e művére nagy súlyt fektetett, mert eleje három különböző kidolgozásban maradt fenn, sőt még azután is, hogy egyik szépirodalmi lapban közzé tette, simitgatott rajtuk; ezenkívül hozzá fogott Dante fordításához is.

Mikor «Korint ostroma» megjelent, már általánosan elismert műíró volt, a ki fordításra is csak abszolút becsű regényeket választott ki, oly íróktól, mint Elliot, Thakeray, Feuillet, hogy ezekkel is a közönség ízlésének emelésére hasson. Kétségtelen, hogy a fordításaiban alkalmazott műgond befolyással volt formaezérének fejlesztésére s irálya tisztaságára, de termékenyítőleg hatott rá nagykorúsi tartózkodása is, hol közte s Arany János közt benső baráti viszony fejlődött ki. Sokat voltak együtt, aethetikai irodalmi kérdéseket tárgyaltak. A különben zárkózott Arany megnyílt előtte, egyik-másik készülő munkájából olvasott fel neki. Már Toldy megjelenésekor érezte, hogy «népünk géniusa szóialt meg», a költőnek ezt követő munkái fokozták tiszteletét: azonban a körében töltött órákból tanulta meg egyformán bámulni benne a költőt s az egyszerű igaz embert. Aranyról írt szép tanulmányai bizonynyal nem e megismerkedés hatása alatt készültek, de Arany mesteri jellemzéséhez mégis ezek adták meg a kulesot.

E tanulmányait már Pesten adta ki, hova Körösről azzal a szándékkal ment, hogy az irodalomból fog megélni. Atyám, a Magyar Hirlap szerkesztője, szívesen fogadta őtet s a lap tárczájának szerkesztésével bizta meg, melyet két éven át teljesen függetlenül folytatott. Első bírálata programját foglalta magában. «Sok író — mondá — alkothatna maradandó művet, ha meg volna bennök az önismeret, de tehetségeiktől s fejlődéseiktől idegen téren csak sinlő életű műveket alkothatnak. Az önismeret fölélése a kritika vezesse az író — mert annak kötelessége mindent elmondani, a mit igaznak lát s semmit sem hallgatni el, a mi a nagy érdek előmozdítására szolgálhat.»

Ez a program az akkori viszonyokhoz volt szabva. A hajótörésből csak az irodalom maradt meg, s azt is félteti kellett nem annyira a germanisatiótól, mint a kontároktól, kik «korlátlan szabadságot hirdettek prózában és versben», Petőfi utódainak adták ki magukat s mint a hazafiság mátyrjai, követelték munkáik pártfogását, melyek pedig a jóízlés ellen elkövetett me-

rényletek voltak. Ezzel szemben Salamon azt hirdette, hogy az ízlés «kapcsolatban áll az erkölccsel s helyes gondolkozással». «Példát akart arra adni — mint Lessing — hogy a szépirodalomban műgonddal és szorgalommal is lehet eredményt elérni s titokban egy a Vasárnapi Ujság által kitűzött pályadíjra egy elbeszéléssel (Csak lassan a testtel) versenyzett — s mindnyájunk meglepetésére a pályadíjat el is nyerte. Épen ezért az a kis írói kör, melyet ő Pákh körének nevez, a jó ízlés és magyar józan ész őre is kíván lenni. Ez a kör, melynek a rövid életű «Szépirodalmi Lapok»-on kívül 1857-ig a «Budapesti Közlöny» s ettől fogva a «Pesti Napló» volt az organuma, nagyon fontos missziót teljesített.

Ebben a misszióban kiváló volt a Salamon szerepe, ki mint az irodalom s a magyar színpad recensense, programjához végig hű maradt. Egyfelől elemezte Arany költészetét, epikai alkotásait, kimutatta Petőfi azon sajátosságait, melyek ezt a világirodalom elsőrangú lyrikusai közé emelik, őszinte melegséggel méltányolta Eötvös verseit s emelte ki a «Bucsi», a «Vár és kunyhó» által ébresztett hatást — másfelől pedig erős szatirai éllel ostromozta azt a léhaságot s eszmeszegénységet, mely néhány fiatal költő s regényíró művében jelentkezett. Nem volt ez kellemes feladat, mert «az igazságos részrehajlatlanság nehezebb, mint a részrehajlás». Ezen hét évi időközben megjelent bírálatai s tanulmányai Salamonnak azon kor irodalmának hű képét tárják fel. Nagy érdekek előmozdítására szolgáltak azok; mert benők eszméket, ismereteket s helyes nézeteket tanult a magyar, ki a politikai térről egészen lezorítva, szellemi táplálékát és üdülését csak olvasmányaiban találhatta fel.

A rettegett és sokszor megtámadott műkritikus dolgozatainak nem értékét, hanem tekintélyét nevelte az, hogy a Pesti Naplóban jelentek meg: mert e lap a nemzetnek hallgatagul elismert vezére, irányadója volt. Nagy súlylyal bírt az, mit e lap írt, s még nagyobb súlylyal, a mit elhallgatott. Nem tárgyalhatván a belügyi, a közigazgatási kérdéseket, azokhoz hozzá sem szólt egyenesen, hanem a mit el akart mondani, azt a «Külföld» rovatába csempészte be. Ez tágitotta egyelőre a nemzetnek korábbi meglehetősen szűk látkörét s figyelmét a nagy európai eseményekre irányította, habár azokban ez csak a conflagratiókat kereste, melyek számára a megoldást meghozzák, — de másfelől az írókat saját maguk fegyelmezéséhez szoktatta.

Salamon a belmunkatársak közé tartozott: az irodalmi és ujdonsági rovatokat vezette. Állandó érintkezésben kellett lennie a szerkesztővel Keménynyel s azzal az irodalmi táborokkal, mely Deákkal élén a «passiv ellenállást» szervezte. Ennek a tábor-karnak, mint mondja, «meggyőződésből, gondolkodásánál fogva,

sőt hálából is híve és militans közkatónája» volt ő, s haláláig híven kitartott mellette.

A militans közkatona hatásköre tágult: mert az októberi diploma kiadása után, az absolutismus bukásával, szélesedett a politikai látkör s a sajtó is szabadabban mozgott. Az actualis kérdések kiszorították a Naplóból a tüzetesebb irodalmi tárgyalásokat, Salamon átvette a Lajtán túli rovat vezetését: vezércikkeket, politikai fejtegetéseket írt. Nem járt minden nehézség nélkül, mert a censura még megvolt s az írónak ügyelni kellett, hogy a mit mond, abban a censor meg ne találja a czélzást. De ha a germanisatiótól többé nem is kellett tartani, az elkeseredett nemzetet a szélsőségektől, az emigrationalis politika veszélyeitől kellett óvni: és Salamon a napi kérdések vitálásában megőrizte higgadságát.

Ezen idővel esnek össze Salamon első történetírói sikerei.

A mint aesthetikai tanulmányaiban s az újabb magyar költők munkáinak elemezésében előbbhaladt, szükségképen a régebbi magyar költők munkáival is behatóbban kezdett foglalkozni, s ez ötlet a magyar irodalomtörténet tanulmányozásához vezette. Miért? maga mondja el egy későbbi felolvasásában (1886. Kisfaludy-Társaság), mintegy indokolni akarván a szakítást kedvencz muzsájával: «irodalomtörténetünknek — mondá — mind aesthetikai, mind történelmi részében épen a kritika az, mely nem állja ki a kritikát.» Felismerte a bajt s orvosolni akarta a maga módja szerint. Egyes kérdéseket adott fel magának s azokra kereste a feleletet. Az első kérdés Zrinyi a költő s annak éposza volt. De hogy a költőt és époszát megérthesse, ismernie kellett a forrásokat, melyekből a költő épen históriai részét merítette s a kort, melyben írta. Neki feküdt az anyaggyűjtésnek, helyszíni tanulmányoknak, tudván, hogy a milieu ismerése az adatok sok problémáját érthetővé teszi.

Ezen a hidon ment át előbb a történeti kutatások s azután a történetírás terére, az előiskolát, mint maga is bevallja, aesthetikai és kritikai dolgozatai képezték, bevezetők, legjobb gyakorlatok történeti munkáihoz: megtanították a hamisat a valótól megkülönböztetni, keresni a lélektani motívumokat s nem mondani többet vagy kevesebbet, mint a mit igazságos ítéletnek tart.

Ez első lépést követte a második, s a műkritikus történetíróvá lett. Kiszorítván a politika a Naplóból az irodalmi rovatot, ez menedéket talált a Csengery által alapított Budapesti Szemlében, melynek Salamon állandó munkatársa s referense volt. A véletlen úgy hozta magával, hogy egy pár a hódoltságra vonatkozó monographia és okiratgyűjtemény csaknem egy időben látott világot: Csengery ezeket Salamonnak adta át ismertetés végett. Soha nem állott kritikus nehezebb problémával szemben: mert

a hódoltságról még a történetírók sem tudtak semmit — Salamon pedig per excellentiam történeti kérdésekkel még eddig nem foglalkozott. Hát kezdje el a legnehezebb dió feltörésével — ezt kívánta tőle Csengery. De Csengery ismerte Salamont s épen ezért bízta rá.

Akármennyit olvasta is ez okmányokat, azoknak sem összefüggésével, sem értelmével nem tudott tisztába jönni — hanem tisztába jött azzal, hogy csak akkor fogja azokat megérteni, ha megismerkedik a régi török és magyar institutiókkal. Hozzá fogott hát ezek megtanulásához: kezdte a Corpus Jurison, Hammer munkáin, Zinkeisenen s egész sereg más írón — de legtöbb hasznát Muregia d'Ohssonnak vette. S mikor mindennel, a mit tudni akart, tisztába jött, nem kritikát, hanem tanulmányt írt a Szemlének a Hódoltság történetéről, mely utóbb átdolgozva, két kiadásban s német fordításban is megjelent.

Ez a könyv a magyar történetírásban új irányt jelölt: ez volt az első munka nálunk, mely egy korszak történetét az institutiókból s a hazai viszonyok alakulását az európai politika áramlataiból magyarázta meg. Csak ekkor értettük meg igazán: mi a végvár, hogy pusztult el az Alföld, mi mentette meg annak népét az eltörökösödéstől, s a német párt és katolicismus az egyik s Erdély a másik oldalon hogyan tartották fenn az egyensúlyt két nagy birodalom közt. De tévednek, kik azt hiszik, hogy kevés adatból alkotta meg könyvét: ő magyarázni tudta az okleveleket s megszólaltatni mindenki által érthető nyelven. S e munkában egy sereg nem értett adatot szólaltatott meg. Olvassa el csak akárki azt a bevezetést és török glossariumot, melyet a Hódoltsági Okmánytárhoz írt, s meg fog győződni, hogy e munkája Salamonnak sok és komoly tanulmányába került.

A mint e munkája megjelent, az Akadémia első osztályából, (hova 1859-ben választott be) a másikba tette át magát (1864.) s a második könyv, mely tőle nemsokára világot látott, utat nyitott neki az akadémiai rendes tagsághoz (1871.) Ez a második munka a Brebiri Grófok volt, melyben hasonlólag egy történeti problémát oldott meg, a dalmáciai városok és olygarchák s a nyugoti bánságok viszonyait, törekvéseit, mozgalmait magyarázta. Ez a tanulmány az «Első Zrinyiekké» nőtte ki magát, melynek második felét a Szigetvári hős mesteri rajza teszi. Szerette volna azt a költő Zrinyi életével kiegészíteni, de csak Zrinyi ifjúságával készült el, melyet Arany «Koszorú»-jában tett közzé.

Két első munkája mint kész történetíró mutatja be mind felfogás, mind kidolgozás tekintetében, kit már a nevezetesebb európai történetírókkal is párhuzamba tehetni, «Quaero» jelszóval fogott az íráshoz, s megtalálta az adatokban az igazságot. Tudta, hogy a mult eseményeit ma tisztábban lehet látni, mint a hogy

az egykorú krónika és mémoire-írók láthatták s megpróbálta elválasztani a kortársak illusziójától a tényekben az igazságot, s minthogy ezt öntudatosan hajtotta végre, azért volt nagy történetíró.

«Quaero» jelszóval folytatta további működését is. Fontos politikai kérdések voltak napirenden, melyek számai visszanyúltak a multba, s összefüggöttek a régi institutiókkal. Hogy politikusainknak megmutassa a mult tükkrét, a mint egyik-másik kérdés actualissá lett, nagyobb történeti tanulmányt vagy önálló munkát adott ki: egy kitűnő dolgozatot a régi megyei szervezetről, egy mást rendi országgyűléseinkről, önálló könyvet a «Pragmatica Sanctióról» s a koronázás alkalmából az 1741-iki országgyűlés történetét. Mind e dolgozatait önálló forráskutatással, új adatok felhasználásával, önálló, olykor a régivel ellentétben álló felfogással írta s e mellett talált időt félig feldolgozott forrás-editiókra is. Szalay kora halálával befejezetlenül maradván «Eszterházy Miklós élete», annak folytatásával ő bízott meg; a II-ik kötet második felét s a III. kötetet ő adta ki — s az ő «két magyar diplomátája» a szőnyi békére vonatkozó naplónak és okiratoknak gazdag tárháza. Ezekben az okiratok szerves összefüggésbe hozva vannak közölve. De bár az adatok összegyűjtésében is a lehető teljességre törekedett, soha sem használta fel összes tudását, hanem csak azt, mely a történeti igazság felderítéséhez szükséges, csak «az aranyat tartalmazó követ, — a csillámló kristályt mellőzvé.»

Ezt a nagy történetírói tevékenységet a legzaklatottabb korban, a kiegészés előtt fejtette ki, akkor, midőn idejének jelentékeny részét hírlapírói működése absorbeálta. Attól fogva, hogy Deák Ferencz husvétii czikkét neki mondta tollba, a «militans közkatonából», mint ő magát nevezte, a tábornok legmegbízhatóbb adjutánsa lett. Megegyezett elveivel, de nem egészen temperamentumával. Nem volt a Kemény Zsigmond «Naplójánál» becsületesebb lap nemcsak a continensen, még Angliában sem, mert soha sem hazudott, soha sem ámitott — de ha szemben a hatalommal a legmerevebb álláspontot foglalta is el, örökös transactiót folytatott a baloldallal. Salamon sehogy sem akart belenyugodni, hogy ennek a pártnak organumai a politikai józanész ellenében ápolják a tüzet, szítsák a szenvedélyeket, s a mint előbb az irodalmi, most a politikai szélsőségek ellen, a mennyire csak Kemény engedte, fölvette a harcot.

Mint politikai írónak értékét akkor jobbadán csak a Deákpárt vezérférfiai s a Napló köre ismerték, mert ő név nélkül adta ki czikkeit, nem mintha a felelősségtől félt volna, hanem *elvből*. Ugy volt meggyőződve, hogy névtelenség nélkül lehet ugyan egy-két független író, de független *hírlap* nem, mert a

pártfegyelem a legfüggetlenebb gondolkodású embert is megfeszélyezi. A kormányra került Deákpárt fel is akarta használni ezt a kitűnő munkaerőt: a márcz. 7-iki minisztertanács a hivatalos lap szerkesztőjévé nevezte ki, hol kitűnően értékesítette irodalmi tapasztalatait, de pártállást nem foglalhatott el s a politikai kérdésekhez nem szólhatott. Salamon halálával fogadta a kinevezést, s a lap azonnal meg is indult, de ő annyival kevésbbé tudott belenyugodni, hogy a politikai küzdelmeket összedugott kézzel szemlélje, mert az ellenzék a kiegyezés ellen agitált, a jobboldali sajtó pedig a megvédésre szervezetlennek mutatkozott. A Deákpárt legkitűnőbb tollforgatói, kiknek eddig a Pesti Napló volt organuma, már nagy ritkán, vagy éppen nem írtak a lapokba, a félhivatalos lapok pedig sem tekintélylyel, sem befolyással nem bírtak a közönségre — mert tudva volt, hogy a pártfegyelem az önálló egyéni vélemény szabad kifejezését elnyomta.

Nem ilyen sajtóviszonyokról álmódott Salamon egy független felelős kormány idejére. Még jól be sem melegedett a szerkesztői székbe, s már is a sajtóügy reformálásán törte fejét. Terjedelmes és kimerítő emlékiratot készített «a sajtóügy rendezéséről» s az első delegationalis ülészak alkalmával beadta Andrásynak, s külön írt Lónyainak, Csengerynek (1867. szept. 6.). Az volt a terve, hogy a kormány hagyjon fel egyes lapok subventionálásával, a helyett maga a Deákpárt teremtsen egy olyan pártorganumot, mely részvényekre alapítva, anyagi függetlensége által szellemi függetlenségét is biztosítsa. Nem lett belőle semmi.

Egy év mulva (1868. júl.) külön magának Eötvösnek adott be egy emlékiratot a hivatalos lapnak reformálása ügyében s ez úton sikerült lényeges módosításokat keresztül vinni. De kedvencz tervéről. egy független pártorganum alapításáról nem tudott lemondani. A mint az állapotokat tűrhetetlenebbeknek látta, vagy a viszonyokat kedvezőbbeknek, magától a párttól függő lap létrehozása céljából újabb emlékiratot dolgozott ki, nagy súlyt fektetve rá, hogy a szerkesztőség állandó érintkezésben legyen a párt vezéreivel s ezekkel a lap klubb-helyiségeiben meghatározott időben tartandó tanácskozásokon döntsenek a lap tartalma felett. Később ezt a tervet még tüzetesebben kidolgozta: egy részvénytársulat által «Közérdek» czím alatt megindítandó új lap tegye feladatává, hogy a vélemény szabadságát és függetlenségét a sajtóban is megalapítsa. Nem boldogulván napilap megindításával, azt hitte, hogy e célú egy hetilap által is el lehet érni — s erre is megtette a szükséges lépéseket, de most is eredménytelenül. Azon bukott meg, hogy az elvet, melyre tervét alapította, hogy t. i. az új lap a párt, s nem a kormány organuma legyen, nem fogadták el. A kettőt nem akarták egymástól elválasztani.

Nem érthetvén el azt, hogy saját lapjában küzdhessen a

kiegyezési törvények, az államjogi alap mellett, mint melyeket egyedül tartott positivoknak, szabatosaknak, és a felforgatási törekvések ellen, melyeket viszonyaink közt veszélyeseknek hitt, élénk részt vett, természetesen névtelenül, a koronként felmerült hazai és külföldi kérdések megvitatásában, lettek legyen azok akár politikai, akár társadalmi természetűek: s e czikkeit átlátszóság és erő jellemzik. És fordult legyen is a közvélemény ellene, mint például a bosnyák kérdésben, meggyőződésétől semmi sem tántorította el. Egymásután dolgozott a Reformban, Pesti Naplóban, Nemzeti Hírlapban, Honban, Budapesti Hírlapban, Nemzetben; nem ritkán éles szatirával ostromozta a chauvinismust, a nyeglegséget. Mert szenvedélyes polemikus volt az angol debatterek fajtájából, de rendkívüli ereje érzetében fékezni tudta magát. Ebből az időből kiadatlanul, kéziratban, egy jókora kötetre menő polemikus cikksorozat maradt utána, melyekkel valami butaságot, farizeusságot vagy hazugságot ostromozott, de ezeket első felindulása csillapultával vagy visszatartott, vagy enyhébb átdolgozásban tett közzé. Hanem e másféltizedes csatározás alatt, az actualis kérdések megvitatása közben, többször vissza kellett tekintenie a kiegyezés genesisének tanulmányozására, nem az azt közvetlenül megelőző évekre, melyekben részt vett, hanem magára a forradalomra, melynek keletkezését, okait kereste és megtalálta egykorú documentumokban. Rendes eljárásához híven, ezeket is minden előítéletől menten, részletes vizsgálat, analysis tárgyává tette, s ily módon az általánosan elfogadott divatos nézetekkel ellentétben álló eredményekre jutott. Így jött létre a megjelenésekor nagy hatást tett politikai röpirata: «Magyarország. 1849. és 1866.» és utána «Közösügyek és a forradalom» című nagyobb szabású cikk-sorozata a Budapesti Szemlében, (1881) kimutatva, hogy a 48-iki törvények gyöngye oldala, vést hozó sziklája a közösügy volt.

Ennek a tanulmánynak csak kisebb része volt politikai tartalmú, azzá inkább actualitása tette; valójában a pozsonyi törvények keletkezésének történetét bonczolta, erős logikával az okok és következmények kapcsolatosságát mutatva ki, s ebből huzta le ítéleteit. Ez az első objectív történet a szabadságharc kezdeteiről — s bizonyos tekintetben ma is egyetlen. A cikksorozatot később átdolgozta önálló munkává s folytatta az innsbrucki napok történetével. Kisebb történeti munkái második kötetében akarta közzétenni. Sajnálni lehet, hogy a kiadás elmaradt, mert e munkában politikusaink s államférfiaink sok gondolkodásra méltó anyagot találhatnának. — Cicero büszke jelzője, a «magistra vitae» teljesen rá illik.

Igy vette hasznát a történetíró politikai és hírlapírói működésének: s munkássága mint eddig, ezután is e kettő közt

volt megosztva. Történetírói elveit akadémiai székfoglalója bevezetésében körvonalozta, politikai programjáról egy valóban remek nyílt levélben számolt be, melyet a tordai Deákpárthoz intézett, mely a képviselői mandátumot felajánlotta neki, (1872. máj. 21.) s hogy mit tart a journalisticai pályáról, egy a «Reform» számára készült hirlapi cikkben mondta el, mely azonban csak hátrahagyott írásai közt maradt fenn, s a «Szkriblerek» címet viseli, azzal a tendenciával írva, hogy a közönség előítéletét a hirlapírók iránt eloszlassa, sőt azt a hirlapokban való részvételre buzdítsa, s a hirlapíróknak az igazság keresését kösse szívékre. Senki sem becsülte meg a hirlapírói pályát jobban, mint ő — pedig a hirlapírodalom ritkán volt vele szemben igazságos.

Salamon e termékeny s eredményekben gazdag írói munkássága két akadémiai székfoglalója közé esik. Az első «Csokonai Dorottyája» (1861-ben) zárpontját képezi aesthetikai tanulmányainak — annak elmondása előtt saját korának irodalmával foglalkozott: ebben már visszatekintett a multba is. Kimutatta, hogy ez saját korának éposza, be is illesztette azt ennek hangulatába, sőt azzal, hogy Pope és Csokonai közt párhuzamot vont, az egyetemes irodalomtörténetbe is.

Második székfoglalójával tizenkét év múlva (1873.) ő, ki eddigi történetírói működésében inkább politikai s diplomatiái téren mozgott, s munkái tárgyait a XVI—XVIII. századokból merítette, «A magyar hadi történethez a vezérek korában» című értekezésével egészen új térre lépett: a magyar hadtörténet első századaiba.

Történetírói működési terének megváltoztatására két körülmény bírta: 1870-ben Pestvárosa közönsége megbizta Pest városa történetének megírásával s nem sokkal utóbb Eötvös az egyetemen a magyar történet tanárává nevezte ki, később pedig a középkor történetének előadásával bízott meg. E két megbízatás közt bizonyos összefüggés volt; mind kettő a középkor tanulmányozására utalta. Új problémák előtt állott s új kérdésekre kellett keresnie a választ. Abból indulván ki, hogy specialis kérdésekre correct feleletet csak az adhat, ki az egyetemesben is biztos tájékozással bír, behatóan kezdett foglalkozni az egyetemes történeti forrásokkal. Tudván, hogy a geologiai földrajzi viszonyok minő hatással voltak Pest alakulására, fejlődésére, megkezdte vándorlásait Pest és Buda körül. Napokig bolyongott egyik-másik szakemberrel, míg megkapta a feleletet. S mikor aztán minden feltett kérdésre meg volt a felelet, átment tanulmányaiban a celtákra s rómaiakra.

Itt is kutatta az adatokat, hogy azokból lehúzhassa az igazságot. Legtöbbszörre megtalálta s fel is használta Pest városa történetében, hol azonban csak annyit értékesített belőlök, mennyi

tárgyához tartozott. De hogy mennyire széles körű volt az a tanulmány s mennyire átölelte az egész anyagot, azt különböző essay-iből látjuk. Megnyitotta ezek sorozatát «A római hódítás Magyarországon», mely a Budapesti Szemlében látott napvilágot. — Közelebből Boissiertől egy cikk jelent meg a rómaiak afrikai hódításáról — engem meglepett, hogy hasonló anyag feldolgozásában mennyire egy nyomon halad két kiváló szellem, a nélkül, hogy kettőjük közül egyik a másikra hatással lehetett volna. Az anyag felhasználásában, feldolgozás és formatökély tekintetében, a kérdésnek új világításba helyezésében a nagy francia akadémikus mellé állíthatjuk magyar akadémikusunkat — a nélkül, hogy ennek hátrányára volna. E korból még két értekezése tárgyat merítette, az egyik Attila főhadiszállásáról (a Századokban), a másik szent Szeverinusról, az önfeláldozó emberszeretet mintaképéről (a Honban).

Mint ez értekezései, székfoglalója is előtanulmány volt Pest városa történetéhez. Mindenek előtt a vezérek korára vonatkozó források értékével akart tisztába jönni. Áttanulmányozta a német- és franciaországi évkönyveket, a byzanci írókat, Anonymust, a legendákat s okleveleket. Összehasonlította, mérlegelte azokat s arra a meggyőződésre jutott, hogy «egy szellemileg előbbkelőnek tanúvallomása többet nyom, mint tíz lelki szegényé». Ez a szellemi arisztokrata Leo császár, kinek teljesen correct és jó editiója mai napig sem létezik. Salamon deák korában jó hellenista volt, az Ilias szebb helyeit könyv nélkül tudta, még pályadíjat is nyert — s bár három tized sok idő, de még mindig bírta annyira, hogy Leót megérthesse. Itt azonban sok fordult meg egyes szavakon, s minthogy az editiók pontosságában nem lehetett megbízni, Salamon elhatározta, hogy ezeket összehasonlítja a bécsi codexekkel. E miatt aztán görög palaeographiai tanulmányokat kelle tennie; attól sem riadt vissza, megtette.

Elkészülvén az összes források átvizsgálásával, megbírálsával, arra a meggyőződésre jött, hogy ebből az elég nagy anyag-halmazból a rostán nem nagyon sok használható adat hullott ki. Ebből kellett neki felépíteni azt a bámulatosan szép alkotmányt, melyet az Akadémiában, mint második székfoglalót olvasott fel. Ebben is, mint a Hódoltság történetében, az intézmények rajzára fektette a fősúlyt s itt is, mint ott, ezeket új világításban mutatta be. Nem az a kérdés, hogy igaza van-e mindenben, de hogy minden állítását bámulatos logikai következetességgel vonta le, az bizonyos. Nem sokat adott arra, hogy újat mondjon, de arra sokat adott, hogy igazat mondjon — s célját legtöbbször elérte. Egy munkája sem okozott nagyobb feltűnést, mint ez, s talán éppen azért késett kiadásával. Mond-

hatni újabb bizonyítékokat, újabb argumentumokat keresett, melyekkel maga magát akarta meggyőzni, hogy igaza van.

Ez a székfoglaló nem értekezés, hanem teljesen kidolgozott munka. Minthogy pedig az eredmény, melyre ő jutott, az eddigi történeti felfogással ellentétben volt, igazolni akarta, hogyan jutott el azokhoz, s egy előszót írt hozzá: «A történelmi vizsgálatról» bemutatva az «ideált», mit a történetírótól követel, részletezve saját programját s a munka kidolgozásában követett módszerét. Saját kezével írta ez értekezés egy átvitelt példányára: «előszónak készült a hadtörténelemhez a vezérek korában» című munkához. E munkának kiadása azonban huzódván, mint önálló értekezést kiadta a Budapesti Szemlében, maga a főmunka pedig, melynek ez bevezetése lett volna, csak három év múlva látott világot a Századokban s külön lenyomatban önállóan is, természetesen bevezetés nélkül.

Ezen korra vonatkozó tanulmányai keretébe még két értekezése tartozik, melyeket a Századokban akart közölni. «Mosaburg és megyéje» s «Hova lettek a római helynevek Budapest vidékén?» Azon határozott alakú hypothesis ellen kelt ki, mintha Mosaburg a Balaton délnyugati sarkánál feküdt volna s éles kritikai bonczkés alá veszi azt a négy helynevet, melyre építették ezt a föltevést. Alapos és beható kritikai tanulmányok ezek, de minthogy egyes részletei iránt még voltak kételyei, nem adta ki s ezek csak kefelevonatban maradtak fenn. Száraz és fáradalmas munkát végzett: nem támadta meg egyenesen a teoriát, hanem tarthatatlanságát kitűnően alkalmazott könyvkritikával mutatta ki.

A szövegkritikának, kivált Németországon, nagy kelete van. Salamon úgy találta, hogy az néha felületes vagy egyoldalú. Ez a meggyőződés vezette őt e korra vonatkozó tanulmányai-ban, melynek egyik eredménye volt állásfoglalása a honfoglalás időpontjának megállapításában. A millenium megünneplésének kérdése napirendre tűzetvén, (1882 őszén) a Történelmi Bizottság Paulert, Salamont, Szabó Károlyt bízta meg, hogy a honfoglalás évének kérdését tegyék tanulmányaik tárgyává: ennek eredménye három, egymással ellentétes operatum lett, melyek mint a bizottsági jelentés függelékei tétettek közzé. Magával a bizottsági jelentéssel szemben, Salamon álláspontja védelmére egy tanulmányt adott ki a Nemzetben s utóbb önálló röpiratban. Megállapítatván az időpont, s az előkészítés és munka megkezdése napirendre tűzetvén, az Akadémia elhatározta, hogy az ünnepélyben a honfoglalás összes forrásainak kritikai kiadásával fog részt venni: még megérte azt az örömet, hogy a milleniumi bizottság, melynek ő is tagja volt, elhatározta Leo és Constantinus kiadását s ezek commentálására őt kérte fel.

Mind ez a beható, sokoldalú, a legapróbb részleteket is

felölő kutatás, elmélkedés előkészület volt Pest városa történetének első kötetéhez. Azt, hogy ő épen itt kevés anyagból dolgozott, nem lehet úgy értelmezni, mintha a közkezen forgó s a tárgyhoz tartozó munkákat mind ne ismerte volna: mert ő a maga módja szerint rostálta meg ezt az egész irodalmat s végre is jobbnak látta ezek mellőzésével az eredeti forrásokból meríteni. Különben is sokat adván a formára, mellőzte a felesleget, nem akarván részletekkel, kitérésekkel megrontani a compositio kerekességét. A következő két kötetnél bár bővében volt az anyagnak: de annak feldolgozásában ugyanezt az eljárást követte. S így valóban nagy és értékes munkát alkotott, melyben nemcsak az egyes részletek mintaszerűek, hanem az egész hatalmas constructiójával megragadja az olvasót: még a III-ik kötet — az ő kritikai excursióinak gyűjteménye — sem tesz kivételt ez alól.¹

Budapest Története befejezetlen maradt. Igaz, hogy a megjelent három kötetben a legérdekesebb kort, a főváros fénykorának történetét bírjuk tőle, s hogy a következő kötetek tervével megismerkedünk abból a vázlatból, melyet az «*Osztrák-magyar monarchia írásban és képen*» című vállalat számára írt; de ez nem kárpótolt azért, a mi elmaradt. Élete végéig gyűjtötte az adatokat, rendezte azokat, jegyeztetett, kivonatolt, s egyes részleteket, a mint valamely tárgy megragadta vagy az alkalmasszerűvé vált (pl. a 38-iki árvíz), ki is dolgozott, de nem haladhatott úgy, mint óhajtotta volna. Szerette volna a munkát valakivel megosztani. Marczalira gondolt, őt szemelte ki munkatársúl, tárgyalts vele, de váratlanúl bekövetkezett halála meggátolta tervének kivitelét.

Újabb történetírásunknak keretét nagy, de biztos vonásokkal rajzolja Salamon Horváth Mihály felett tartott emlékbeszédében s e keretbe beilleszti Horváth Mihálynak, a vezetőnek, a mesternek rokonszenves alakját. «Még a leghatalmasabb küzdőnek sem adatott az — mondja ebben Salamon — hogy saját korának hatásán túl emelkedjék;» ő sem emelkedett túl, de tágitott korának látkörén s haladt a Horváth Mihály által nagy sikerrel kezdett nyomokon.

Mint ő, irányadó és mester valál Te is, elhunyt barátom. S ha nem is érhetted meg, mint ő a szerencsésebb, hogy főművedet befejezve add át nemzedetnek, hálával adózunk emlékednek azért, a mit birunk Tőled! Bizonyynyal történetírásunk ma még nem érte el azt az ideált, mit Te annak feladatául tűztél ki, de, hogy elérje, annak útját Te jelölted ki. S ha el fogja érni, az orosz-lán-rész Tied lesz. Annak, ki ez úton halad, bizo-

¹ Leginkább történetírói működésének köszönhetjük azt a legmagasabb elismerést, mely 1887. aug. 18-án érte, midőn Ő Felsége a Pro Literis et artibus-éremmel feldisznítotték első sorozatába őt is bevette.

nyos tekintetben polyhistornak kell lennie — az valál Te is. Természetes tehetségeid, temperamentumod, fejlődésed tettek történetíróvá. A számtan disciplinája, a katonai élet sanyarúságai, a széptani előtanulmányok, együttműködés a politikai élet vezérférfiaival, praedestináltak azzá, s ezekkel együtt páratlan becsületességed, az igaz erős cultusa, gyermekded naiv kedélyed s a hazugságnak és ámtásnak gyűlölete.

Nem, nem haltál meg Te egészen. A mint éltél s a mit alkottál, fentartják emlékedet azután is, ha mi, a kik Veled éltünk és szerettünk, mind, mind követni fogunk.

A Königsbergi Töredék újabban felfedezett részei.

(Nagy Gyula l. t. előterjesztése 1894. november 5-én.)

Bemutatjuk azokat az újabban felfedezett königsbergi magyar nyelvemlék-töredékeket, melyeket Akadémiánk főtítkáranak közbenjárására a königsbergi egyetemi könyvtár igazgatósága a legnagyobb készséggel bocsátott a végből rendelkezésünkre, hogy a nyelvtudomány számára felhasználhatók, értékesíthetők legyenek.

E maradványok ama régibb Königsbergi Töredékekkel együtt, melyet még néhai Toldy Ferencz, majd utóbb Volf György tagtársunk ismertetett meg irodalmunkban, most már elválasztva a latin codextól, melynek bekötésekor az egykori — talán magyar — könyvkötő őket felhasználta, jelenleg *«altungarische Fragmente»* néven külön szám alatt vannak a königsbergi egyetemi könyvtár lajstromába iktatva.

A Toldy-féle töredék egy elpusztult, vegyest latin és magyar szövegű pergamen-codexnek egyetlenül megmaradt ép lapján olvasható, az említett latin codex régi kötéséből kiáztatott újabb részek pedig dr. Schwenke könyvtárigazgató úr gondoskodásából azzal egy tokban, két üveglemez közé szorítva őriztetnek.

A töredékeknek — hogy úgy mondjam — külső történetét, felfedeztetésök körülményeit, részletesen elmondta Akadémiánk főtítkára akkor, mikor az 1-ső osztály 1894 évi április 9-én tartott ülésén e nagybecsű nyelvemlékek végleges megszerzésére czélzó indítványát előterjesztette. ¹ Azokat ismételnünk felesleges lenne; hanem legyen szabad némi tájékozásúl röviden a következőket megjegyeznünk:

Dr. Schwenke úr öt darab egymáshoz hasonló alakú és nagyságú pergamen-szalagot fejtett ki a feláztatott kötésből.

¹ Akad. Ért. 1894. 399. lap.

Ezek közül az elsőnek egyik oldala üres, másik oldalán, a mint a benne még kivehető egy-két szó vagy szótag elárulja, latin szöveg volt; ezzel tehát nincs mit foglalkoznunk.

A második szalag (jelezzük ezt *a*-val) az elmetélt magyar szövegű pergamenlap széléről van vágva, s e szerint egyik oldalán az írás sorainak eleje, visszafordított oldalán pedig a sorok vége tűnik szemünkbe. A harmadik, negyedik és ötödik (jelezzük *b*, *c*, *d*, betűkkel) mind a két oldalon s mind a két szélen elvágott csonka sorokból áll; a két előbbi (*b c*) azonban egész hosszában összetartozik s középen mintegy öt sornyi vonalon minden hézag nélkül pontosan egybe is illeszthető. E két darab az *a* és *d* betűkkel jelzett szalagok közé — a mint azt a róluk leolvasott egyes szavak és kifejezések összefüggéséből Czobor Béla és Simonyi Zsigmond t. tagtársaink szerencsés következtetéssel megállapították, — oly módon helyezhető, hogy a *b—c* szalagok felső részét az *a* és *d* szalagok alsó részével összeillesztve, mind a két oldalon 10—11 sornyi derék szöveget nyerünk, mely terjedelmére nézve körülbelül annyi, mint a régi Königsbergi Töredék szövege *kétszer véve*. Ezen összeállítás szerint, természetesen, a két középső szalag alúl, a szélső szalagok pedig felül még néhány csonka sort is adnak, a mint ez alább a betűhíven készült másolaton szemlélhető.

Hozzá mérve a négy magyar szövegű szalag nagyságát a régibb Toldy-féle töredék épségben maradt pergamenlapjának nagyságához, igen valószínűnek tetszik, hogy az elvagdalt szalagok ugyanazon codex megfelelő lapjából valók, melyből körülbelül nyolcz ily egyenlő nagyságú darab telhetett és a melynek még meglévő csonka hajtásán itt-ott az elmetezett sorok végső betűi láthatók. De mind e külső körülményeknél erősebben bizonyítja a régibb és újabb töredékek összetartozását az írás jellege, a betűk vonása, továbbá a helyesírás, a szó-alakok és végül a tartalom rokonsága. Bizony sajnálnunk lehet, hogy a Halotti Beszéd után legrégibb nyelvemlékünk töredékének is csak néhány töredékét tartotta meg számunkra az idő.

A mi a töredékek tartalmát illeti, az — a mennyire kivehető — valami *officium* maradványa lehet: Gábrriel arkangyal követségére, Jézus születésére, a boldogságos szűz tisztelésére stb. vonatkozik; benne az *Ave Maria* ma is járatos, ismeretes kifejezései, általában az egész a későbbi magyar codexek ilyenmő emlékeit juttatja eszünkbe, mint a milyen p. o. *Szűz Mária dicsérete* a Winkler-codexben, vagy más ehhez hasonló.

Ezek után már most itt adjuk a töredékek lemásolt szövegét, a mennyire azt a meglehetősen elfakult és kopott írás kibetűznünk engedte, a hézagokat vonalakkal (— —), az el nem olvasott betűket vagy szórészeket pedig pontokkal (. . .) jelölve meg:

(d, c, b, a oldal.)¹

Az eredeti írás szerint:

gukeritul	
sarmazal es [k]e.	te ve
led mendun ig[e	niad le
l]e scobodsagut .	bi]sunsagut
b]inucrevl teun .	etut vilag
on [v]olo binusuc	segut
n]e [f]ellen tahat	. . mnia
. . rt scent leluc	g fara
. . en ur istennec	ed u. enec
. . dvt el El	v ne legen
uta . atlon fuga . . cat vr isten u[g] scola . . . le . . en scereteu	
h]yu sulgam qui [e]n cuetsegum [vi]selhesse angol[u]cnoc corat	
. mar ele mulhas ecnec eg . . meg nazaret	
v]arasat mege lelhesse Ihul uagu[n] sceuz leannoc [l]acadalma	
kir]ali mogzotbele[v] tamadatia d[ic]hev arun agbe[le]vl aradatia	
. tamag Gabri]el es cuetsegem [t]e viselled . . . keralucnoc	
ke]ralatul ysten se[g]nec aniahuz [a]ngolucnoc asun[a]huz tistus	
t [m]uncallec cuetsegum huz[i]ad weged egec	
ege turied t. lu . . gat es ne legen scuz leanhuz . . . tou	
. Josepnec ieguse[huz] ezen scovol iduz leg	
ma]lostavol teles vr te veled wagun aldut uog te	
elevl es te mihudnec gumulch[e	
. . . . a ut hitessec hamar lesscel	
ev mia iduzuht hetev	
e nem lescen Testuc tule f	
ysten fiu tule sculet . . en . e	
rad sce . e . le . . . esen sculet	
n dichev seg co[ron]aia amen	

¹ Szerettük volna az egymás mellé állított szalagokat fényképi hasonmásban is bemutatni olvasóinknak. A fényképek azonban oly kevésbé sikerültek s oly annyira olvashatatlanok, hogy e tervünkről le kellett mondanunk.

(d, c, b, a oldal.)

Kiejtés szerint:

— — — gyükeritül — — — — —
 — — — származál és *ke* — — — — —
 — te veled mendön *ige* — — — — —
 — *niad* lele szabadságot — — — — —
 — bizonságot bínökről tün — — — — —
 — *etut* világón való bínösök — — — — —
 — *segut* ne féljen tahát — — — — —
 — *mnia . . rt* szent létök — — — — —
 — *g fara . . en* úr istennek — — — — —
ed u . enec . . det El — — — — —
 — *v* ne legyen *uta. atlon fug . . cat* úr isten úgy szóla . . *le . . én*
 szerető hív szolgám, ki én küetségöm viselhesse, angyaloknak karát
 . . *mar* ele *mulhas ecnec eg . . meg* Názáret várasát mege
 lelhesse; ihol vagyon szőz leánnak lakadalma, királyi magzat-
 belől támadatja, dicső Áron ágbelől áradatja, — támadj Gábriel
 és küetségem te viseljéd, — kerályoknak kerályátúl istenségnek
 anyjához, angyaloknak asszonyához, *tistus* — *t* munkállék, küet-
 ségöm hozzád vegyed *egec . . ege* tőrjed *t. lu . . gat* és ne legyen
 szűz leánhoz . . *tou* — Józsepnék jegyöshöz ezen szóval, időz légy
 — — malosztjával teljes, úr te veled vagyon, áldott vagy te
 — — — — *elevl* és te mihődnek gyümölcse — — — —
 — — — — *a* út hitessék hamar leszel — — — —
 — — — — ő miá időzöjt *hetev* — — — —
 — — — — *e* nem leszen, testök tüle *f* — — — —
 — — — — isten fiu tüle szület . . *en . e* — — — —
 — — — — *rad sce . e . le esen* szület — — — —
 — — — — *n* dicsőség koronája, amen!

(a, b, c, d oldal.)

Az eredeti írás szerint :

scen	a]ngolucnoc
coronaia	. . . scuz maria
Querie	iket b . . . ec vese
berel .	binut syrotiatu c
scent lel uc	et kut . ozu . . uc
vrdugec	myCKET sc . . . t
yšten seg	retiucl scent
lelucnec	te]nguruknek fe
nus hu ga tia keralucnoc

kyralan[o]c Scent aron [o]ltara bodug [a]na scuz maria
 Es hug bezzug oznoc [ne]uestessel feld[e]n menyun es .
 miulessed muyun vol. latocuben s[ce]nt bulch asscu[n]
 noc vg[o]n ielunel Q[u]i vymad sagu[t] allata fele n
 mvnyb[ele] ha tekunte . essen tegud e . ha lata yste[n]
 segnec. we mia ro[la]d ozunkeppe[n] scola Q
 latuc vy latocuet scuz lean fiot s[c]ilut mybe[n]
 chudat mutut es an[a] tartia ulebe[n] Qui sc . . t .
 dychev segut ment en tudum fugadotianoc l[enni]
 es esm[e]rum (ez scent) ¹ ez nem ygeb germuk hanum yst[en]
 vi]lagut fizeni Bezzug segut es ez y . . . et
 kiuania ele menuen bethle
 fyal usve le[le] es bormuc . .
 tuan pustebe[l]e tacaruta E
 dichev scilete[t]vi quin angol
 lanoc pukul[n]oc setit segeb
 . . anoc Ez levn vy ignec chud[iaia]
 q]ui mia vrdu[u]c scurnevle[nec

¹ Apróbb írás az a szalag szélén.

(a, b, c, d oldal.)

Kiejtés szerint:

— — — — *scen* — — — — —
 — angyaloknak koronája — — — — —
 — — szűz Mária, kérje — — — — —
 — *iket b . . . ec vese . . berel* — — — — —
 — bínót siratjátok szent lélok — — — — —
 — *et kut . ozu . . uc* ördögök — — — — —
 — minket *sc . . . t* istenség — — — — —
 — *retinel* szent léloknek — — — — —
 — tengöröknek fényös hűgya — — — — —
 — *tia* kerályoknak királyának, szent Áron oltára, bódog anya
 szűz Mária, és hogy bezzög aznak nevezte ssél felden menyön és
 — *miulessed muyun vol.* látóküben szent böcs asszonnak úgyan
 jelönél, ki vimádságot állata fele *n* — mönybele ha tekünte *.essen*
 tégöd *e .* ha láta istenségnék. *ve mia* rólad azonképpen szóla,
Q latuc új látóküet, szűz leán fiat szilöt, miben csudát
 mutat és anyja tartja ölében, ki *sc . . t .* dicsőségöt ment én
 tudom fogadottjának lenni és esméröm, ez szent, ez nem igyéb
 gyermek hanöm isten — — — világot fizeni; bezzögségöt
 és ez *y . . et* — — — kívánja, ele menván Bethle — — —
 — — — — fial öszve lelél és barmok — — — — —
 — — — — *tuan* pusztóbele takarútá, E — — — — —
 — — — — dicső sziletetvi, kin angyal — — — — —
 — — — — *lanoc*, pokolnak setitségel — — — — —
 — — — — *anoc*, ez lön új ígnek csudája — — — — —
 — — — — ki miá ördögök szürnyölének — — — — —

A mint látható, bizony csak romok ezek, de — nem is említve, hogy a HB. után és az Árpád-kori oklevelekben elszórva található egyes magyar szavak, leginkább személy- és helynevek után ezek a legrégibb írott emlékei nyelvünknek, — azt hiszszük, a nyelvtudomány meg fogja találni bennök a legcsekélyebb követ is, melynek valami értéke, valami becse lehet.

Némi próbaképen lajstromba szedjük a töredékek azon szavait, melyek sem a HB-ben, sem a régibb Toldy-féle königsbergi töredékben nem fordulnak elő, a melyeknek tehát itt mintegy első megjelenésöket a nyelvemlékekben mutathatjuk be.

Ezek a következők:

1. *agbelevl* = ágbelől, ágból.
2. *aldut* = áldott.
3. *allata* = állata (vimádságot állata).
4. *aradatia* = áradatja (Áron ágbelől áradatja).
5. *ozunkeppen* = azonképen.
6. *bormuc* = barmok.
7. *bezzug* = bezzög.
8. *bezzug-segut* = bezzögségöt. *Bezzög* a Ny. Sz. adatai szerint = bizony, tehát *bezzögség* = bizonyosság.
9. *binusuc* = binösök. A régi KT-ben és a HB-ben csak a *bűn* főnév (tárgyesetben *binut* és *bunet*) fordul elő.
10. *bisunsagut* = bizonytságot.
11. *bulch* = bölcs.
12. *chudat, chudaia* = csudát, csudája. A régi KT-ben csak melléknév alakjában: *chudaltus*.
13. *dichev, dychev* = dicső.
14. *dichev-seg* = dicsőség.
15. *ele* = el (ele menvén).
16. *en* = én (én tudom).
17. *ezen* = ezen (ezen szóval).
18. *ignec* = ignek, égnei (ignek csudája).
19. *ygeb* = igyéb, egyéb (nem igyéb gyermek). A HB-ben csak *ig* és *igg*; az *igyéb* comparativus alak nem fordul elő.
20. *fele* = fel vagy felé.
21. *felden* = földön (felden menyőn).
22. *fellen* = féljen (ne féljen).
23. *fenus* = fényös (tengörőknek fényös hügya).
24. *fyal* = fial; de nem mostoha fiú, mint a besztercei és a schlägli szószedetekben, hanem, a mit e helyen a bár csonka mondat szerkezetéből következtetve legvalószínűnek tarthatunk, a *fyal* egyszerűen a *fiával* ragos alak contractiója (fiával öszve lelé).
25. *fizeni* = fizeti?

26. *fugadottianoc* = fogadottjának (ment én tudom fogadottjának lenni).
27. *germuk* = gyermek.
28. *gukeritul* = gyükeritül.
29. *hamar* = hamar.
30. *hanum* = hanöm, hanem.
31. *hitessec* = hitessék (út hitessék).
32. *hyu* = hív (én szerető hív szolgám).
33. *huziad* = hozzád (küetségöm hozzád vegyed).
34. *huga* = húgya, csillaga.
35. *iduz* = időz, üdvöz (időz légy).
36. *iduzuht* = időzőjt, üdvözít (ő miá időzőjt).
37. *ihul* = ihol (ihol vagy).
38. *isten-seg* = istenség (divinitas).
39. *iegusehuz* = jegyőshöz (Józsephöz).
40. *ielunel* = jelőnél (szent bölcs asszonnak ugyan jelőnél).
41. *corat* = karát (angyaloknak karát).
42. *queric* = kérje?
43. *keralucnoc*, *keralatul*, *kyralanoc* = kerályoknak, kerályátul, királyának.
44. *kirali* = királyi.
45. *kiuania* = kívánja.
46. *cuetsegem*, *cuetsegum* = küetségem, küetségöm, követségem (ki én küetségöm viselhesse).
47. *coronaia* = koronája (dicsőség koronája).
48. *lacadalma* = lakadalma, lakása (ihol vagy szőz leánnak lakadalma).
49. *latocuben*, *latocuet* = látóküben, látóküet, látókövet. Ez a legfeltűnőbb és talán a legbajosabban megfejthető szó ez egész sorozatban. A *látó* és *kő* szavak ily összetételét csupán egy helynévben, t. i. a karthausiaknak a Szepelességen 1299-ben alapított kolostoruk, a *Capitulum Lapis Refugii* magyar nevében ismerjük, melynek első nyomát Jordán ispán alapító oklevelében találjuk, a hol így szól: *locum quendam lethou* (vagy *lathou*) *nuncupatum*, *situm in terminis nostrae provinciae*, qui vulgariter *lapis refugii* seu *speculationis* vocatur.¹ Ez adatból azonban csak az tűnik ki, hogy a *látókő* nem egyértelmű a *lapis refugii* elnevezéssel, hanem a német *schauberg* fordítása, mely névvel a helyet a szépei szászok nevezték.²
50. *lesscel* és *lescen* = leszel, leszen.
51. *mogzotbelevl* = magzatbelől, magzatból.

¹ Fejér Cod. Dipl. VI. 2. 211. l.² V. ö. Dedek Cr. L. A karthausiak Magyarországon, 82. l.

52. *mendun* = mendön, minden; a HB-ben csak *mend* alakban.

53. *menuen* = menvén.

54. *mihudnec* = mihödnek, méhednek (mihödnek gyümölcsre).

55. *mynket* = minket; a HB-ben a nominativus *miv* fordul elé.

56. *miulessed* = mívlessed, mivelhessed?

57. *muncallec* = munkállék.

58. *mutut* = mutat (csudát mutat).

59. *muyun*?

60. *neuestessel* = neveztéssel (bezzög aznak neveztéssel).

61. *oltara* = oltára.

62. *urduguc* = ördögök; a HB-ben *urdung*.

63. *usve* = őszve (fial őszve lelé).

64. *pustebele* = pusztóbele, posztóba (pusztóbele takarítá). Azt hiszszük, a szó ezen értelmezéséhez nem férhet kétség, ha megolvassuk a Winkler-codexnek egy rokon passusát (172. l.), a hol Jézus születéséről ez van írva: angyal a pásztoroknak, csordájok őrizvén, nagy örömet hirdete, Jézus hogy sziletött, a jászolba téteték, földnek mennynek királya *poztookla* takarván, mennyből tejjel tölt emlők felnevelék őtet, — — stb.

65. *rolad* = rólád.

66. *setit-seg* = setítség (pokolnak setítségébe).

67. *syrotiatuc* = siratjátok (bínöt siratjátok).

68. *scobodsagut* = szabadságot

69. *sarmazal* = származál.

70. *sceretev* = szerető.

71. *sciletetvi* = sziletetvi, születeti, születése (dicső sziletetvi).

72. *scovol* = szóval.

73. *sulgam* = szolgám

74. *scurnevlenec* = szürnyölének (horrebant), szörnyülének (ki miá ördögök szürnyölének). L. Ny. Sz. III. 334. l.

75. *tahat* = tahát, akkor.

76. *tacaruta* = takarútá, takarítá, takará.

77. *tamag* = támadj (támadj Gábiel).

78. *tamadatia* = támadatja (királyi magzatbelől támadatja).

79. *te, tegud* = te, tégöd.

80. *tekunte* = tekünte, tekinte (mönybe ha tekünte).

81. *teles* = teljes (malosztjával teljes).

82. *tenguruknek* = tengöröknek.

83. *tistus* = tisztős? Úgy látszik, csonka szó.

84. *teun* = tön (bizonyyságot bínökről tön).

85. *turied* = türjed, törjed?

86. *tule* = tüle.

87. *vgon* = ugyan, úgy.

88. *vy* = új (új ignek csudája).

89. *varasat* = vásarát (Názáret vásarát).

90. *veged* = vegyed (hozzád vegyed).

91. *veled* = veled (úr te veled vagyon).

92. *viselhesse, viselled* = viselhesse, viseljed (küetségöm viselhesse, küetségem te viseljed.)

Összesen *kilenczvenkét* szó és szó-alak. Melyik mi becsü? annak megítélését nyelvészeinkre bizzuk. Jól vagy rosszúl, nem végeztünk egyebet a köfejtő munkájánál, és csak azt az óhajást fűzzük e sorok végéhez, vajha sikerülne a középkori hymnus-irodalom ismerőinek és buvárainak a königsbergi magyar töredékek latin eredetijét felfedezniök, melynek segítségével a szöveg hézagai legalább némi részben pótolhatók, bizonytalan olvasatú vagy kétes értelmű szavai igazolhatók lennének.

Fa-építészetünk műemlékeiről.

(Kivonat *Myskorszky Victor* l. t. 1894. évi november 12-ikén tartott értekezéséből.)

Hazánk felső részének erdőkoszorúzta hegyes-völgyes vidéke régi fatemplomokban elég gazdag; a Kárpát heglánczolat déli nyújtványain — kezdve Pozsonytól — Máramarosmegye keleti csúcsáig, Bukovináig, úgy nemkülönben Erdély félreeső völgyeiben és a Tiszavidéken, Bereg-, Ugocsamegyékben régi fatemplomaink egész sorozatával találkozunk még. A rengeteg erdőségek közepett telepített helységek templomai s lakóházai, az ott közvetlen közelségben előforduló, könnyen szerezhető és idomítható épületfa miatt kezdetben inkább fából épültek, mint kőből, noha az utóbbi építő anyag sem hiányzott a kösziklás hegyes vidéken. Mig azonban a *faépület* emeléséhez tisztán *csak fára volt szükség*, addig a *kőfalazat* építéséhez a homokon kívül a mészs is megkívántatott, mely utóbbi nem mindenütt volt található, s annak távolabb eső vidékekről való szállítása már több időbe és költségbe is került. A dolog természete is azt hozta magával, hogy már az ősember első kezdetleges hajlékát inkább fából, mint kőből építette, egyszerűbb és könnyebb lévén a faépítés technikája, mint a kőfalnak *már több alkatrészből álló, mesterségesebb s így nagyobb és gyakorlottabb kézi ügyességet igénylő összetétele és építése*. Így az ősember *czölöpépítményei* fából épültek. Az ó-korban a Libanon czédrusfája lényeges építőanyagát képezte a syriai templomok és az assyr királyok palo-

táinál. Az őskori népek hagyományai nemes ércszel, arany lemezekkel bevont, drágakövekkel és elefántcsonttal kirakott fa-építményekről regélnek, s újabb időben Schliemann hissarliki ásatásai bizonyítják mind azt, a mit Homér a régi faépítményekről írt. Priscus Rhetor leírásából tudjuk, hogy Attila pazar fényvel, aranylemezekkel és drága keleti szőnyegekkel díszített palotája — melyben menyegzőjét is ülte — fából épült. A fából való építkezés egészen a középkorba nyúlik át, így Pávia a X-ik században még fából épült város volt. Angol-, Norvég- és Német-hon első erődtítményei és templomai még fából épültek.

Mindezekből következtethetjük, hogy hazánk legrégebbi templomai is csak faépítmények valának, erről tanúskodnak régi okmányaink is, melyekben az *ecclesia lignea* még gyakran fordul elő. Így értesülünk egy 1094-ben kiadott okmányból, hogy Szent László királyunk szent Jobbon egy fatemplomot emelt, hogy abban Szt. István jobbját helyeztesse el: Ladislaus Rex, ut eo (t. i. Szent Istváné) sancta dextera collocaretur, de consilio suorum *monasterium ligneum* in honorem B. M. V. in eodem loco fundavit.

A Korcatowich Tivadar, Lithvániából Bereg-Ugocsa megyébe telepedett herceg 1359-ik évben fából építtette a Munkács mellett fekvő *Csernekhegyi Bazilika-kolostort*.

A *kraszná-brodi* templom még 1729-ben *«ecclesia lignea firma, imaginibus debitis localibus exornata et bene tecta»*, csak 1752-ben épült kőből *«in locum lignae ecclesiae erecta lapidea satis ampla»*.

A mint a középkor elején a barbár népek a művelődésben mindinkább haladtak, úgy az építészetben is bizonyos formák és alakzatok csak fokozatosan fejlődtek ki; kezdetben az építészeti szerkezet a kövek és fagerendák egyszerű összetételében és összeillesztésében nyilvánult, későbbben e szerkezet már bonyolultabb, a formai alakítás pedig már gazdagabb és jellemzőbb lesz, s öntudatosabb művészi alakítást nyer.

A középkori művészet — mint általában véve mindenütt — a *templomépítésben* fejlődött ki leginkább, melynél legmagasztosabb és legszembényibb művészi feladatok érvényesültek; azért a művészet fejlődésének megállapításában az egyházi építészet mindenekelőtt tekintetbe veendő.

Mint minden építészeti műemléknél, így fatemplomainknál is, *két szempont* irányadó, t. i. az *építmény technikai szerkezete* és kivitele, s úgyszintén az *építmény építészeti stílje*. *Építészeti szerkezetre* nézve a fatemplomok három főcsoportba oszthatók be:

1. *Borona-falas templom*, melynek falazata egymásra vízszintesen fektetett, s a sarkoknál egyszerű vagy fecskefark

alakú rálapolással összekötött, ácsolt vagy ácsolatlan gerendák-ból áll. Ily szerkezet az oroszországi, de nagyobbbrészt magyarországi fatemplomainknál is észlelhető.

2. *Az álló gerendás templom* falazata hasított fából való, azaz függélyes helyzetben alkalmazott gerendákból van összeállítva, mely szerkezet nálunk ritkán, inkább csak a norvég és skandináv fatemplomoknál fordul elő. Későbbben a római uralom megszűntével az ir- és skótországi Benedek-rendi missionárius barátok Németországban a keresztény vallást terjesztvén, *hasított fából* szerkesztett fatemplomukat ily módonban építették, mely szerkezetet *Opus scoticum de robore secto* neveztek.

Vége 3. *a favázás fatemplomok* falazata oszlopok közt alkalmazott gerendákból áll.

Stíle nézve a magyarországi fatemplomok szintén három-félék :

1. *Byzanczi stíli* fatemplomok, melyek központi szerkezetét a hármass tornyú beosztás jellemzi. E beosztás jellemzi az orosz fatemplomokat is, hol rendszeren a tornyon kívül, még a szentély és a hajó is tornyos tetőzetek által van jellemezve. Ily byzanczi stíliiek a felsőmagyarországi orosz fatemplomok, melyek feltűnően hasonlítanak a szomszédos galicziai orosz e nembeli fa-építményekhez.

2. *A gót stíl* inkább a Németországból hazánkba telepített német és szász jövevényektől épített *katholikus fatemplomoknál* fordul elő, mint például a felsővidéki katolikus fatemplomoknál. A *szathmármegyei* és tiszavidéki fatemplomok, sugár magas torony sisakjaikkal s sokszögű zárású szentélyükkel szintén gót stílb épültek, az erre a vidékre még a XIII-dik században királyainktól telepített német gyarmatosok által, mely gót építészeti modort azután később az oláhok is átvették, építvén Máramarosmegyében és Erdélyben hasonló stíli fatemplomokat.

3. *A renaissance stíl* többnyire protestáns és lutheránus fatemplomoknál fordul elő. Midőn t. i. a XVI-ik században a reformatió terjedésével a renaissance stíl is mindinkább uralkodni kezdett az építészet és művészet alkotásain, az új műirány ki-hatott a fatemplomokra is. — A protestáns fatemplomok kereszt-alakú alaprajzaik által tűnnek fel leginkább, a midőn a hossz-hajó és kereszthajó keresztelő pontjain oszlopok alkalmaztattak. E fatemplomok belső berendezése, minden egyszerűség mellett is stilszerűnek és szépnek mondható.

Nevezetesebb fatemplomaink a következők :

1. *Sárosmegyében* a Bártfa mellett fekvő *hervartói* róm. katolikus fatemplom, még gót stíli s arany alapon festett képekkel díszített — szárnyoltáiraival, valamint a hajó déli oldal-

falán alkalmazott, s a hét okos és hét dóre szűz jeleneteit ábrázoló nagy festményeivel — hazánk legrégibb és legérdekesebb fatemplomainak egyike. Az *ondavkai, regettői, felső-polyánkai, niklovai, bujáki, trocsányi és litinyei* orosz fatemplomok változatos és festői szépségű homlokzataikkal említésre méltók. Az orosz templomok belsejének legfőbb díszét az úgynevezett *ikonostas* képezi, melynek szép oszlopos architektúrával keretelt arany alapú festményei byzanci stílusúak, s gyakran nem csekély művészi becsél is bírnak. E templomokban gyakran fordul elő az *utolsó ítéletet* ábrázoló festmény, melyen a poklot egy tátott szájú, s lángokat okádó sárkány jellemzi, — s míg a választottak a mennyország kapuján mennek be, addig az elkárhozottakat hosszúfarkú ördögök a pokol lángtengerébe dobják s az utóbbiak közt gyakran találkozunk a néptől nem kedvelt egyéniségekkel, mint falusi birákkal, zsidó korcsmárosokkal, sőt mint a szathmármegyei templomokban — a hajdúiktól kísért szolgabirákkal is.

Mindezen fatemplomok szerkezete néhol valóban geniális megoldást mutat, különösen a fedélszékek és a tornyok sisakjainak gerendázata igazi technikai bravourral és leleményességgel van szerkesztve és összeillesztve. A léczek és párkány-deszkák pedig kimetszett ornamentekkel díszítvék, melyek azonban tökéletesen megfelelnek a faanyag természetének és jellegének.

2. Az *árvamegyei fatemplomok* közt legrégibb és legnevezetesebb a *turdossini kath. fatemplom*, melynek belseje egészen kifestett, mennyezetének *nyolczvan casettája más meg más alakú rosettával van díszítve*.

A *zabreczi róm. kath. fatemplom* még gót stílus részleteket és motivumokat mutat, így a padok és a szószék gót stílusú, alighanem még a XV-dik század végéről származó patronizott díszítményekkel.

A Galiczia határához közel fekvő *oravkai és chizsnei r. kath. fatemplom* a galicziai orosz fatemplomok jellegével bír. Ezek közt nevezetes a nagyméretű és impozáns belsejű *oravkai, régi diadalkeresztjével és gazdag falfestményeivel*.

A *lestini és isztebnei* evangélikus fatemplomok, már renaissance stílusúak és formára nézve egészen elütők az előbbiektől. Gerendázatos mennyezetük egyszerű, de díszes faoszlopokon nyugvó karzataik festett díszítményűek. A lestini templom főoltára pedig szép renaissance stílusú architektúrájával és festményeivel valódi műbecsű is.

3. A *szathmármegyei fatemplomok* közt — szerkezeténél és részleteinek művészi becsénél fogva kiváló a *szinyérváraljai* — négy kisebb saroktornyocskájával szegélyezett, gúla alakú magas sugarú toronysisakjával, s gazdagon díszített ikonostasával. To-

vábbá szép és változatos külsejűek még a következő szathmár-megyei fatemplomok: a *vörösmarti*, *nagyhegyi*, *oláhfalvi*, *oláh-tótfalvi*, *farkasszói* templomok és a *nyirbátori*, *csekei* önálló harangtornyok (Campanillák).

4. *Liptómegyében* megemlítésre méltó a *nagypalugyai* evangélikus (articuláris) fatemplom, melynek tágas belseje, két emeletes s gazdagon díszített karzataival valóban impozáns kinézésű.

5. *Szepesmegyében* pedig a híres *késmárki* evang. fatemplom, gazdag festményeivel, de különösen építészeti merész szerkezetéről nevezetes, mivel itt a hosszú és kereszthajó keresztező pontjain alkalmazott négy oszlop tartja az egész dongaboltozat súlyát.

Minthogy pedig az új késmárki evangélikus főtemplom utóbbi időben teljesen felépült s már fel is szenteltetett, félő, hogy a régi nevezetes fatemplom le fog bontatni, a nélkül, hogy az legalább hű rajzban vagy fényképben a jövő kor számára megörökítették, s így egy érdekes műemlékkel ismét szegényebbek leszünk.

A faépítészet e tiszteletreméltó s többnyire érdekes és — az úgy is még hiányos műtörténetünkre nézve — fontos műemlékei részint tűzvész, de nagyobbbrészt tudatlanságból mindinkább pusztulnak, számuk napról-napra fogy, eltűnnek a föld színéről, úgy hogy emlékük sem marad fenn. Im már elérkezett annak az ideje, hogy eme fatemplomaink — melyekre nem egy ország büszke lenne — mielőbb szakszerűen megvizsgáltassanak, hű rajzokban vagy fényképben fölvéssenek és megfelelő díszes munkákban illusztrálva, közzététessenek, bizonyoságul szolgálva a múlt idők műtevékenységéről és nemzeti művészetünk és kulturánk fejlettségéről.

A Fruska góra geológiája.

Kivonat *Köch Antal* r. tag 1894. november 19-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Habár értekezőn kívül sokan foglalkoztak már a nevezett délmagyarországi szigethegység földtani, ásvány-, közettani és öslénytani viszonyai kipuhatolásával, a miről a bevezetésben közölt teljes irodalom kellő áttekintést nyújt: a reá vonatkozó eddigi összes közlemények még sem elegendők arra, hogy az egész hegység geológiájáról teljes, harmonikus képet nyújthassanak. Az eddigi kutatások vagy a hegység egyes pontjaira, vagy annak egyik vagy másik érdekesebb földtani képződményére szorítkoztak, és így a geológiai térképének eddigi kísérletei is nagyon hiányosak és problematikusak lehettek csak. Semsey Andor úr áldozatkészsége lehetővé tette értekezőnek, hogy 1893-ban egy teljes hónapot szentelhessen ez érdekes hegység minden részének bejárására és így az eddiginél rendszeresebb geológiai fölvételére; ezenkívül a múlt nyáron, néhány kétséges adatnak kiegészítése végett, még 8 napot fordított kirándulásokra.

Mindezeknek, valamint a korábbi években tett kirándulásain szerzett tapasztalai alapján, és kellő figyelemre méltatva a hegységre vonatkozó irodalmat, valamint a Pongrácz testvérek bányavállalatától 1875. és 76-ban véghezvitt bányászat-földtani fölvételt s a Rochlitzer József bányagazgatótól kéziratban kiadott és a magy. kir. Földtani Intézetben is őrzött térképet: értekező újra kifestette most az osztr. magy. monarchia részletes térképének (1:75,000) megfelelő lapjaira az egész Fruska góra átnézetes földtani viszonyait. Összesen húszféle szint vagy színváltozatot használ ebben a hegységet fölépítő különféle földtani képződmények megjelölésére.

Értekezőnek mostani tanulmánya alapján a Fruska góra hegységnek földtani alkata nagy vonásokban a következő. A hegység tengelyét az ifjabb azói kristályos paláknak egy nagy redőnyerge alkotja, melynek legmagasabbra föltolt központi része főképen phyllitéből, két szárnya ellenben kiválóan mészkőpalákból és kristályos mészkőből áll. E nyeregnek északi szárnyát az ifjabb képződményeknek tekintélyes sora legnagyobb részben teljesen elfödi; csupán itt-ott bukkan ki alóla a hegység magvának egy-egy kisebb-nagyobb rögje, még pedig nem tisztán a denudatio,

hanem bizonyára előzetesen végbement rétegszakadások következében. A redőnyereg déli szárnya jóval kisebb mértékben van ifjabb képződményektől elborítva, legalább a hegység nyugoti felében, hol az ezt alkotó felsőbb mészkőpala-rétegeknek feltűnő gyűrődése kicsiben is észlelhető. A hegység keleti felében a déli szárnynak részben beszakadása következtében egy nagy öbolszerű kivágás mutatkozik, (egyes fenmaradott rögszerű kristályos palaszigetekkel), melyet barnaszénttartalmú, felső oligocén rétegek töltenek ki; a miből következtethető, hogy a nevezett beszakadásnak a felső oligocén korszakot megelőzőleg kellett végbemennie.

A kristályos palák közé alárendelten diorit-, amphibolit- és serpentin-telepek szorúlnak, sőt igen alárendelten glaukophanokzetek is mutatkoznak benne.

A hegység kristályos pala magvának burkait alkotó ifjabb üledékes képződmények közt a palaeozói csoport, értekezőnek megfigyelései szerint, teljesen hiányzik. A mezozói csoport épen úgy, mint az ide nyugotnak legközelebb eső pozsegai sziget-hegységben is, az alsó triaszhoz számítható üledékekkel (vörhenyes homokkőpala és sötétszínű mészkő) kezdődik, melyeknek egy kis rögje a nyereg északi szárnyán Beocsin felett jelentkezik, egy nagyobb tömege ellenben a hegység déli szegélyén Jazák és Bessenová közt terül el.

A Jura-rendszernek nincs nyoma. A Kréta-rendszernek legmagasabb emeletét azonban hatalmas rétegsor képviseli, melyben homokkövek, sötétszürke agyag- és márgapalák kiváló szerepet játszanak, s melyek közé messzenyúló hatalmas serpentin- és trachyt-telepek szorúlnak. A krétakori képződményeknek ez a hatalmas öve a hegység nyugati felében Szvilós község táján kezdődik, az északi lejtőn végigvonulva mind nagyobb tért foglal és magasabbra emelkedik, Rakovácz és Vrdnik közt fölhúzódik a gerincezig, s innen, azt fölépítve, átcsap aztán a déli lejtőre is, hogy Karlócza- és Görgeteg-klastrom közt, kb. 5 km.-nyire kiszélesedett felületi kiterjedésben, a jóval alacsonyabb löszterület alatt eltűnjék. De a lösztakaró alatt is még tovább folytatódik keletnek, mert a csortanovcezi Kalakács-gerincznek dunamenti meredek oldalában több helyen kiüti magát és Keresedinnél egy nagy kőbányában föl is van tárva.

A felső-krétakori rétegek fölött leülepedésük folytonossága újra megszakad, hiányozván az egész eocén-sor és az oligocénnek alsó része. A felső oligocénsor a széntartalmú Sotzka-rétegekkel van képviselve, melyek — miként már említém — kiválóan a hegység keleti felének déli lejtőjén mutatkozó öbolszerű beszakadást töltik ki, de eme szénteknővel szemben a

hegység északi lejtőjén is föllépnek egy keskeny övben, mely azonban a rakovácsi völgnél megszakad.

A Sotzka-rétegekre közvetlenül, vagy a hegység nyugoti felében, ezek híján, a felső-krétakori rétegekre, sok helyen közvetlenül a kristályos mészalára is, a neogén-sornak lajtamész-köve és márgája telepszik meglehetősen vastagon és széles felületi övben, mely nyugaton körülfutja a kristályos pala-magot; keleten azonban nem, mivel ott az északi szárnyak lajtamészöve a Kalakács-hegygerinczének dunaparti meredek lejtőjén Zalánkeménig elnyúlik, míg a déli szárnynak öve Nagy-Remete klastromnál a lösztakaró alatt eltűnik. Nem szabad tehát a lajtamészkö északi és déli öveit a hegység keleti felében Karlócza táján összekötni, a mint a bécsi geológok fölvétele, illetőleg fölfogása alapján eddig-elé történt.

A lajtamészkö széles övét a hegység északi lejtőjén a szarmatakori mészkő és márga jóval keskenyebb szalagja kíséri Zalánkeménig. A hegység déli lejtőjén csak kétes nyomai vannak kimutatva Remete és Görgeteg mellett.

A szarmatakori rétegeken a pontusi emeletbe tartozó, ismeretes beocsini czementmárga vastag üledéke következik, a hegység északi lejtőjén csaknem végig széles övben, míg a déli lejtőjén az öv — úgy látszik — nagyobb részt a lösztakaró alatt maradt.

Hegységünk keleti felében az alsó-pontusi márgaövnek egyes öbleiben itt-ott közép-pontusi cardium- vagy lignittartalmú levantei paludina-rétegek ülepedtek még le, s aztán a negyedikornak tipusos lösze az a legfeltűnőbb geológiai képződmény, mely általános takaróként befödte és nagyrészt még most is — csaknem 400 m. magasságig — födi az összes régibb képződményeket.

A harmadkor kitörésbeli kőzeteit valódi quarztrachyt képviseli, mely a déli lejtőn Jazák és Vrdnik mellett több ponton vastag telérek alakjában részint a kristályos palákból, részint a felső-oligocén rétegekből is kiüti magát.

Jelenkori képződmények, mint pl. a harántvölgyek bővizű patakjainak görgetegei és porondja, csupán a völgyek torkolatai körül fődik a fenekét. A löszből és az idősebb képződmények málladékból és kopadékból, a növényzet buja tenyészete mellett keletkezett vastag erdőtalaj, mely a hegység magasabb részeit sűrűn elborítja, szintén jelenkori képződmény ugyan, de a geológiai térképen természetesen nincsen kitüntetve.

A szerző újabbi kutatásainak részleteit illetőleg a terjedelmes értekezésre kell utalnunk.

Adatok a pepsin-emésztéshez.

(Kivonat *Klug Nándor* rt. október 22-én tartott székfoglalójából.)

Értekező vizsgálataiban a tényleges eredmények röviden a következők:

1. Az ugyanazon gyomor-nyálhártyából egymás után készülő kivonatok közül az első rosszabbul emészt, mint a későbbi kivonatok. Az első kivonat is jobban emészt, ha vagy felhígítjuk megfelelő mennyiségű sósavat tartalmazó vízzel, vagy ha 0.1 %₀-ig terjedőleg még sósavat adunk hozzá, valamint jobban emészt akkor is, ha használat előtt 24 óráig tartó önmésztésnek teszzük ki.

2. Mesterséges emésztési vizsgálatokra a főtt tojás-fehérjét lehet a legjobban használni, megjegyzendő, hogy abban az albumin mintegy 0.7 %₀-ának megfelelő mennyiségű deuteroalbumóz foglaltatik.

3. Kénsavas ammoniák, konyhasó jelenléte hátráltatják a gyomoremésztést, az utóbbi már 0.5 %₀-on kezdve. Az élőben, noha ételünket sokszor túlságosan sózzuk, ezek mégis megemésztetnek, mivel ott a gyomorban végbemenő gyors felszívódás az emésztendő anyagokat a sótól csakhamar megtisztítja. Konyhasóra a szervezetnek sok okból van szüksége.

4. A pepsin mennyisége lényegesen befoly az emésztésre. Legjobban emészt a 0.5 — 0.01 %₀-os pepsinoldat; ezen felül vagy alól terjedő pepsinmennyiség annál rosszabbul emészt, mennél távolabb áll ez értékektől, azonban a 0.005 %₀ pepsint tartalmazó gyomornedv is emészt még. A kutyapepsin 0.01 %₀-os — tehát higabb oldatban, mint a disznó- és marhapepsin — emészt a legjobban; az utóbbiak optimája tudniillik az 0.1 %₀ pepsintartalom.

5. A pepsin 0.5—0.6 %₀ sósavtartalomban emészt legjobban, 0.1 %₀-nál kisebb sósavtartalmú gyomornedv már nem emészt. E szerint a legjobb az a gyomornedv, mely 0.1 %₀ pepsint és 0.6 %₀ sósavat tartalmaz. Az ilyen gyomornedvből vett 20 köbcmt. 6 gm. keményre főtt tojásfehérjét 10—15 óra alatt képes oldani.

6. Az emésztés 10—15 óráig, kivált pedig az első 4 órában, gyorsan halad előre, ezentúl, a fehérjével mondhatni már telített nedvben felette lassan halad tovább; a peptónok és albumó-zok képződése még fokozódik, a syntonin pedig lassan fogy az emésztő folyadékban.

7. A syntonin és albumózok, minden eddig vizsgált nedvben, az emésztés első 5 percze után, már kimutathatók. Ezek tehát az emésztés első termékei. A peptónok az emésztés folyamata alatt csak később képződnek. Nevezetesen a disznó és marha-emésztetében csak az emésztés negyedik órája végén jelennek meg; a kutyagyomornedvében az emésztés kezdetétől számított 20—40 perczen mutathatók már ki a peptónok. A kutyapepsin befolyása alatt ugyanazon időben több peptónok is képződnek, mint a többi vizsgált állatokéban. Egészben véve azonban a peptónképződés oly lassan halad előre, hogy például 700 köbcm. kutyagyomornedvben megemésztett 100 gm. tojás-fehérjének csak fele változott át peptónná 30 napig tartott emésztés közben, a többi még mindig albumóz alakjában volt oldva. Ebből következik, hogy a szervezetben végbemenő gyomoremésztés célja a syntonin és albumózok képződése, nem pedig az, hogy fehérjéből peptónokat készítsen.

8. A kutyapepsin emésztő hatása a többi megvizsgált állatokénál minden tekintetben erősebb lévén, kitűnik, hogy különféle pepsinek vannak.

9. Az emésztés 0 C.^o hőmérséken már végbemegy, ezentúl a hőmérsék emelkedésével élénksége fokozódik és 50—60 C.^o-on éri el maximumát. Innen túl ismét csökken az emésztés élénksége és 80 fokon már teljesen szünetel.

10. A syntonin (a gyomornedv közömbösítésekor kiváló fehérje) s az albumózok (a kénsavas ammoniakra kiüleptíthető fehérjék) emésztés közben egyszerre lépnek fel az emésztő folyadéokban.

A syntonin nem egyedül a sósav behatásának eredményeként jelenik meg az emésztéskor, hanem épen olyan terméke a sósav és pepsin együttes emésztő hatásának, mint akár az albumózok vagy peptónok.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ december 15-iki (5-ik) számában Smirnoff I. «Néhány 'skythiai' régiség» című cikkében a bukaresti múzeum analógiáit sorolja elő. A skythiai madár-alakokra nézve úgy nyilatkozik, hogy ezek nem zászlódíszek voltak, mint Danilewski Lippo hiszi, hanem kocsí-éktmények s a köpűs sárkányok (griffek) a czövegek vagy póznák hegyén állottak, melyek a sátrak felállítására szolgáltak. — Gerecse Péter «Római emlékkövek a pécsi székesegyházból» címen azokat a régiségeket ismerteti, melyek a legújabb restauratio alkalmával kerültek elő. Ezek közt nevezetesebbek

a római kőkoporsók, szoboralakok és sírkőrészletek, melyeken töredékes feliratok is láthatók. — *Bella Lajos* «Diceus poharát» mutatja be, mely a soproni Deák-téren került elő. E pohár alakjára nézve teljesen megfelel azoknak a kis agyagpoharaknak, melyek százával kerülnek elő a római temetőkből. Rajta a következő két név olvasható: *M. LICINIVS* és *DICEVS. F(cit)*. A domborművű alakok tigris, oroszlánt és gladiátorokat ábrázolnak. A felirat szerint tehát a poharat, mely a *M. Licinius* tulajdonát képezte, *Diceus* gerencsér készítette. — *Reinach S.* «A herpályi paizsdudorról» értekezik. Összehasonlítja a gundestrupi (Jütland) edénnyel s azt találja, hogy a két műemlék közt stílus és általános benyomás dolgában rokonság van, mit azonban nem mondhatni a részletekre nézve. Ezek közt is van egy fontos egyezés: az oroszlánnal szemben álló vadkannak a paizsdudoron csak két lába van, egy első s egy hátsó, ez pedig ugyanaz az egyszerűsítés, melyet a gundestrupi edény néhány domborműves állatánál is tapasztalunk. Az értekező a herpályi paizsdudor készítési korát a negyedik század elejére teszi s úgy véli, hogy az osztropataki leletekkel együtt Magyarországon belöldi művész készítette. — *Myskovsky Viktor* «Sárosmegyei műemlékeket» ír le. Sorra veszi a sáros-szentkereszti plébánia-templomot, mely csúcsíves ízlésben épült s érdekes freskókkal van díszítve; a berkii római kath. templomot, mely szintén góth stílusú, ugyanilyen szárnyoltárral; a zsegyei evang. templomot a XIII. század második feléből; a sóvári plébánia-templomot, melyet későbbi helytelen újítások kivetkőztettek eredeti formájából; az ossikói plébánia-templomot, mely szintén át van alakítva; a hertneki plébánia-templomot, mely 1610-ből való; s végre a lapispataki r. kath. templomot, melyben a kőből díszesen faragott szentségházi fülke figyelemreméltó. — *H. J.* «A szerajevói régészeti nemzetközi értekezet» ismertetését folytatja. Leírja az értekezet tárgyalásait s bemutatja a boszniai érdekesebb régiségeket, különösen a glasináczii leleteket. — Az Irodalom rovatában ismertetve vannak: *Schreiber Th.* «Die alexandrinische Toreutik», *Reinach Salomon* «Bronzes figurés de la Gaule romaine», s végre *Cumont F.* «Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra etc.» című munkái. — A Különfélék rovatának tartalma: Gömöri Havas Sándor és Ormós Zsigmond nekrológja, A zágrábi múzeum, A kecskeméti csizmadiák czéhpohara, Őskori kőszeközök a kecskeméti határban. Kőkori lelet a Kamjanka hegyen, Beregszászi lelet, Ungmegyei bronz-tárgyak, Újabb ásatás a soproni Purgstallion, Sabariai régiségek, A sapohowoi tükör, Az országos régészeti és embertani társulat november 27-iki ülése, s végre Könyvészet. — A füzethez kimerítő tartalomjegyzékek, ábrák lajstroma s részletes betűrendes tárgy- és névmutató van mellékelve.

2. AZ «ATHENAEUM» III. évf. 4. számában dr. *Balogh Arthur* befejezi: «Montesquieu és Rousseau» című tanulmányát. Az «Esprit des lois» célját fejtegeti, és összehasonlítva Montesquieu és Rousseau

tanításait az államformákról, azon eredményre jut, hogy bennök nem egy pontban teljesen rokon nézetekkel találkozunk. Ugyanez a rokonsága a politikai gondolkodásnak tárul elénk, ha politikai elméleteiket egyéb tárgyak szempontjából vetjük egybe. Hogy a szabadságról, a XVIII. század egész politikai bölcsekedésének e folytonos tárgyáról s vezéreszméjéről, egyforma hévvel és lelkesedéssel beszélnek mind a ketten, csak természetes. Rousseau, ki a szabadságot elidegeníthetlenné mondja s azt vallja, hogy ha kutatjuk, miben áll az összeség legfőbb java, mely minden törvényhozás végcélja kell, hogy legyen, azt találjuk, hogy két főtárgyra vezethető ez vissza: a szabadságra és az egyenlőségre, s Montesquieu, ki olyan világos, ékes szavakat szentel a szabadság meghatározásának, egyformán a szabadság nagy apostolai. A mint hogy egyforma erővel és hévvel kelnek ki a szolgaság ellen is. Rousseau a népsuverainitás hirdetője. De mit mond Montesquieu a nép törvényhozásáról? Azt, hogy miután szabad államban mindenki, kiről feltételezhető, hogy szabad meggyőződése van, csak önmaga által kormányozható, ennél fogva úgy kellene lenni, hogy a nép egészében bírja a törvényhozói hatalmat. Montesquieu, mint tudjuk, elragadtatva Anglia alkotmányának csodálata által, a szabadság mellőzhetlen feltétele gyanánt a hatalmak szétválasztásának megvalósítását állította fel. Osztozik azonban e hatalomosztási elméletben (melyet a Montesquieu befolyása bevitt sok alkotmányba) Rousseau is, midőn azt mondja, hogy a törvényhozó hatalom a néphez tartozik és csak hozzá tartozhatik, a végrehajtó hatalomnak el kell választva lenni a törvényhozóitól; amaz csak a kormányra tartozhatik, mely ekként közbenső testületté válik az alattvalók és a souverain között. Politikai elméleteknek alapvonását tekintve sem foglalhat helyet oly mértékben szembeállításuk, mintha merőben ellenlábások volnának. Montesquieu, szokták mondani, az okos, higgadt mérséklet, Rousseau ellenben az abszolút ellenmondást nem tűrő teoriák embere. De ha, a mi egyedül helyes, Rousseau-ról összes irataiból alkotunk képet és nemcsak a «Contrat social» egyes kiszakított helyeiből vonunk következtetést, el kell ismernünk, hogy nem oly élesek az ellentétek e részben sem. Rousseau kikel a visszaélések ellen, sürgeti azok megkorrigálását, de ép úgy tanítja ő is, akár csak Montesquieu, a meglevő politikai viszonyok figyelembevételének, a változtatásokban a körültekintésnek és óvatosságnak szükségességét; ép oly ellenzője a szélsőségeknek, a nyers tömeg uralmának, a nép anarchiájának, mely a despotizmusra vezet. A mint Montesquieu a Locke kétségtelen és az államtudomány által már tüzetesen megállapított befolyása alatt áll, úgy igen sok tekintetben, mint fennebb is láttuk, Rousseau határozottan Montesquieu követőjeként jelentkezik. Ámbár ő maga tiltakozott volna e befolyás imputálása ellen, mégis kétségtelen, hogy a «Contrat social» az «Esprit des lois» által nem egy tekintetben sugalmaztatott. S bármennyire képződött is két elűtő politikai iskola később a két nagy politikai író

hatása alatt, bármennyire divatha jött a két névnek a politikai tudományban oly elütő jelentőséget tulajdonítani, egyik a szabadság és a constitutionális monarchia, másik az egyenlőség és radikális demokrácia képviselője gyanánt jelöltetvén meg, mindkettőjökönél mégis a politikai bölcselkedésnek sok közösségével találkozunk, kifolyásaként a XVIII. század politikai gondolkozása és tanításai azon egyetemes jellegének, mely abban állt, hogy ez időszak politikai elméleteinek egész összessége a szabadság és emberi méltóság eszméjének megvalósítása, mint kristályodási központ körül sorakozott. — Posch Jenő: «Az idő elmélete» című nagyobb tanulmányából a «Tanulságok»-at vonja le, s e tanulságok tanulságaként azt az eredményt állapítja meg, hogy a nyelvek — legalább a melyeket az analogia jogos reményében felhozott — eredetileg multat jelentő exponenseket ítélet-alakjaikon nem tudunk felmutatni. — Belják B. Pál: «Eszméink keletkezéséről» értekezik. Eszméink egyszerű tapasztalatbeli képek csoportosulása közben, részint folytatólagos összevetés, majd a képek összeömlése, leginkább pedig a már általánosított képzetek kivált qualitativ viszonyára alapított associatiója közben jönnek létre. Ez az eszmeteretemtés menete, ezek a főformái. Legalább annyi bizonyos, hogy legtöbb ideánk ilyen processzus közben jön létre. Ha az így van, úgy mind az inneitásnak, mind a factitivitásnak kell valami alapjának lennie. Fődolog, hogy a dolog formális oldalát, annak tartalmi foglatatától jól meg tudjuk különböztetni. Azt mondjuk, hogy lehet az eszmék inneitásáról beszélni, és pedig azért, mert valóban bennünk születnek, bennünk fogamzanak meg, szervezetünk feltételei szerint fejlődnek ki. Ehhez nem szükséges, hogy lelkünk, mint valami képtár, tele legyen aggatva, már kész, Isten tudja ki concipálta, vagy teremtetten képekkel, mint azt a metaphysikai ideologia hívei tartják. Mondhatjuk, hogy az eszme bennünk születik, de nem születik belénk. Szóval az inneitásnak illetően formáját bármikor helyben hagyhatjuk. De éppen ugyanazon indokból bátran azt is állíthatjuk, hogy az eszméket mi alkotjuk, hogy azok magunkalkotta (factices) productumok. Hiszen egyéniségünk, legbensőbb alanyiségünk folyományai; eszmélődési erőink resultatumai. Természetesen ezen factitivitást nem abban az értelemben kell venni, a melyben azt legtöbbször veszik és azért oly sokan perhorrescálják, mintha mi önkényünk szerint, beteges phantásiánk vad csapongása közben, vagy bármely köznapias ötlet formájára alkotnók meg eszmeképeinket. Szerző szerint úgy az inneitás, mint a factitivitás egész egyszerűen kimagyarázható. Ezen magyarázat mellett kikerüljük a metaphysika sötét rengetegét, de a merő empiria kopár útvesztőibe sem tévedünk könnyen át. Nála az egyed és a környezetből s öröklékenységből folyó vegetativ, animalis és sensitiv dispositiók szolgálnak támasz- és kiinduló pontul az eszmék kimagyarázásában. Az eszmék fejlődésében igen könnyen észrevehető bizonyos rendszeresség, bizonyos rhythmikus menet. Richet maga mondja, hogy az ember értelmi fejlőd-

désénél tapasztalható bizonyos ellentállhatatlan irányzatosság (i. m. 156. l.). Szerző szerint éppen azért nem felel meg az eszmék tárgyalásának a merő és a puszta historikus módszer. Egy világtörténelem sem ölelheti fel összes eszmekészletünket. De a Hegel-féle metaphysikai rendszerezés még kevésbbé fér össze az eszmék fokozatos fejlődésének menetével. Sokkal inkább az emberegyed, a környezet, az öröklékenység folyományai, semmint hogy metaphysice tárgyalhatók volnának. Lévn az emberegyed a kiinduló pont, úgy az eszme keletkezésének mint fejlődésének magyarázatánál: az eszme genesisét és processusát csak az anthropologia, legfőljebb még az ethnologia keretében lehet alaposan tárgyalni. — P á s z t h o r y J á n o s: «Schopenhauer és a keresztény vallás» cím alatt, Schopenhauert azon méltatlan megtámadások és gyanúsítások ellen kívánja megvédelmezni, melyekkel a felekezeti elfogultság illette és illeti ma is a pessimismus ezen fő bajnokát. Kimutatja, hogy a mit a kereszténység hirdet, s a mi minden fenkölt morálnak valódi alapja, hogy az igazságérzet s ember szeretet a tulajdonképeni cardinális erények és Sch. etikájának alap-tétele — szóról-szóra ugyanaz. A következő cikkben: «*A hypnosis lélektana*» --á--á az idegélet rejtelseinek kutatásában elért legújabb eredmények megismertetésével azon csodaszerűség nymbusát akarja alászállítani, melylyel a hypnosist a mysticismusra hajlandó elme talán tulságosan is kiszínezte. A hypnotismus elméleti vizsgálatában azon két iskola közötti különbségre kell rámutatnunk, mely egyfelől a Charcottól alapított párisi iskola, másfelől az úgynevezett nancy-i iskola közt van, mely Bernheimot ismeri vezéréül. Utóbbi a hypnotisált patientseken észlelhető összes tüneteket egyaránt az öntudatos vagy öntudatlan suggestio hatásának tulajdonítja. Nála tehát az egész állapot lényegesen és jellemzőleg psychikai. Charcot ellenben három phasisát különböztette meg a hypnotismusnak, melyeknél az átmenet egyik állapothból a másikba physikai úton eszközöltetik, pl. a szemek felnyitása vagy lecsukása, vagy különböző pontokon történő nyomás útján. E három phasis közül — azt mondja Charcot — a kataleptikus állapotot természetellenes mozdulatlanság jellemzi, mely képessé teszi a patientt arra, hogy a legfonákabb testállásokat öltse fel; ellenben a lethargikus állapot kritériumát a rendkívülivé fokozott ideg- és izomérzékenységben látja; végre a somnambulikus állapotot, mely tulajdonképen legjobban megfelel a suggestionistáktól tárgyalt tüneteknek, a patient lelkij működéseinek automatikus jellegében gondolja visszatükrözöttnek. Psychologiai szempontból kétségkívül az utóbbi a legfigyelemreméltóbb állapot, mert a suggestio játéka itt nyílik legszabadabb tér; itt nyilvánul az a sajátos érzékenység bizonyos ingerek iránt, mely ismét a clairvoyance-nak ad helyet. Valószínű, hogy a hypnotikus suggestio nem egyéb, mint a physikai impressióknak lelki impressiókkal való helyettesítése, oly módon, hogy ezek a megfelelő érzéki sensatiókat maguk közvetlenül ébreszszék fel, a velők kapcsó-

latos eszmékkel együtt, részleges érzéketlenség állapotában. Sollier experimentumai fényesen bizonyítják, hogy kedélyhangulatok nem léteznek azok megfelelő objectiv érzéki jelenségei nélkül; a hypnotikus álomban, mely a külső érzéklés elnyomásával jár, tehát a lélek visszafelé teszi meg ugyanazt az utat, melyet éber állapotban az érzéki behatásokról a kedély emotióiig természetes fokozaton át megtesz. A többi nem egyéb, mint az emlékezet által fölidézett képzeteknek öntudatlan játéka az értelmi inertia törvényei szerint a legkisebb ellenállás irányában. Ez lehet magyarázata annak a tüzetes latin nyelvű kórismének is, melyet a thuzséri médium hipnotiseurje kérdésére adott. Egyáltalán nincs kizárva, hogy a szerencsétlen áldozat az «oedema pulmonum suffocativum» kifejezést olvashatta valaha valamely orvosi könyvben; utóbb aztán elfeledte, csak a suggestio folytán keletkezett sensatio által előidézett képzet- vagy eszmetársítás hozta vissza újra emlékezetébe. — Az utolsó cikk: «Visszapillantás a budapesti VIII. nemzetközi egészségügyi és demographiai congressus eredményeire». — Az «Irodalom» rovatban a «Revue Occidentale.» (K—n.) — «Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.» (—rr—) — «Revue philosophique.» 8. füzet. — «Revue philosophique.» 9. füzet. — «Archives de l'anthropologie criminelle et de criminologie.» — «Nouvelle Revue». — «Annales de l'école libre des sciences politiques.» (—n—r.) — «Le mouvement social en Hongrie par Jules Mandello. Extrait de la Revue Internationale de Sociologie.» — Dr. Vajda Emil: «A vargyasi Daniel-család a közpályán és a magánéletben.» (—n—r.) — Concha Győző: «Politika.» — Alfred Sidgwick: «The Process of Argumenta contribution to logic.» (Dr. Lechner László) vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE decemberi füzetének tartalma: Hegedűs István *Janus Pannonius* működését és korának szellemét rajzolván, néhány költeményét mutatja be saját fordításában. — Szilasi Mór *Setälä Emil Ujabb nyelvtudományi módszerek* című tanulmányát fordította le. A nyelvtudományban gyökeres fordulat állt be az utolsó két évtizedben; ennek oka a módszer változása, mely azon alapszik, hogy általában megváltozott a fölfogás a nyelv életére s fejlődésére vonatkozólag. Szerző a nyelvészet mai módszerét kívánja megvilágítani, föltüntetvén azt is, hogy miben különbözik a régivel, s másrészt módot nyújtani annak megbírálására, melyik a kettő közül a helyesebbik. — Thim József *az 1848—49-iki szerb fölkelésről* szóló tanulmányát befejezi. A szerb forradalomból azon tanulságot meríti, hogy nekünk magyaroknak meg kell találni a módot, hogy a szerbekkel véglegesen kibéküljünk. A szerbeknek is végre be kell látniok, hogy hazánkban külön államot nem képezhetnek, és csakis a Duna és Száva között nyerhetnek bizonyos autonómiát. Ennyit elérni politikai eszélyességgel lehet; de politikai utópiák, ha még oly eszményi is a céljuk, előbb-utóbb a különben derék szerb népet anya-

gílag és politikailag sírba dönthetik. — Ezután Alarcon Péternek *A botrány* című regényéből a kilenczedik közlemény következik, melylyel a fordítás be van fejezve. A költemények között van Béry Gyula *Velencei emlékek* című két költeménye. — Radó Antal Firduszi Sahnamé-jának fordításából közöl részleteket. — Imre Sándor befejezi a *Petőfi és némely külföldi költők*-ről szóló tanulmányát. E közleményben Petőfi és Leopardi közt található rokonságról szól. Petőfit a világfájdalmas költők közé lehetne számítani, ha költésének ilyesmi adta volna meg az alaphangot és főjellemvonást. De már ma, ha rá gondolunk, alig emlékezünk néhány ily tartalmú művére, és ha műveit élvezzük, igen kevésé gátolja élvezésünket némely borongós költeménye. De bizonyos, hogy meg van nála a hajlandóság, a költésnek ez a tényezője és színezője, bár csak kis részben. Főbb tényezők mások: a szeretet és szerelem. Élte végeig adja némi jelét az embergyűlöletnek, életunalomnak. Élete utóbbi időkben oly mozgalmas, sőt oly viharos, hogy nem csodálhatni, ha sokszor epével vagy méreggel szól. De az ő világfájdalma vagy gyűlölete egészen más eredetű és természetű. Petőfinél természetes szilajsága, veleszületett érzékenysége volt az alap; ehhez járult a kor izgatottsága, kora ifjúságától fogva sokat hányódott, szenvedett, sokat is panaszkodott. Végtelenül sötétek a gondolatai, valahányszor magasabbra emeli vagy távolabbra veti pillantását. Természetből fájós idegzettel bír; minden érintésre megfájul mindene. Az olasz költő másképp van. Nála nem szükség, szegénység, nem hányatott élet, nem emberek képzelt vagy valódi bánatmai okozzák a komor hangulatot, az általában erős életfájdalmat, hanem testi erőtlenség, szellemi munkák miatt, a gondolkodás és lelki erőlködés nyomása s gyöngye testen. Így lett rendszeres, öntudatos életgyűlölő, halállal tépelődő még inkább és igazabban, mint amaz. Boldogtalanságát nagyobbá teszi, hogy társaságban alig vesz részt, a nőket is korán meggyűlöli. Már korán kívánja a halált. Még szörnyűbb a halállal vesződése harmincz éves korán túl, mikor érzi és jól tudja gyors elgyöngülését. Hasonlíthatatlanul szerencsésebb a mi költőnk. Egészebb ember ez, mint amaz; egész költő és egész ember; az olasz költő embernek és költőnek együtt nem elég erős. Lehet nagyobb, bölcebb, tudósabb lélek, de ha költőt hatásáról kell megítelnünk, kisebb értékű, mint amaz. Nagy erő van benne, nem vad és nemtelen erő. Még nyomorúságában, sorsától eltaposva is adja olykor jelét erejének. A természet szerelme is másképp mutatkozik nála, mint más költőnél, s ez is oka vagy eredménye általános lehangoltságának. Leopardi költésének és komoly munkálkodásának egyik oka és tárgya volt a haza szeretete. Ebben hasonló Petőfihez. Petőfit költővé egyfelől a szerelem tette. Leopardi, mint egy-két verséből kitetszik, szintén óhajtott szeretni; de a hol a maga életéről szól, kitünteti, hogy szerelem nem boldogította, nem is fejlett ki soha, legalább boldogító szerelemmé. Szerző végül még

a költői tárgyalásról, a formáról és annak a tárgyhoz való viszonyáról mond el egyet-mást összehasonlítás végett. — Ezután korunk első physikusáról, a nem rég elhalt *Helmholtz*-ról szóló megemlékezés következik, ki nemcsak a physikában, hanem az anatómiában, physiologiában, matematikában is fontos s messzeható fölfedezéseket tett és az újabbkor philosophia fejlődésére is nagy hatással volt. — Az *Értessítő*-ben Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. Hampel J.: A régibb középkor czímű munkák vannak ismertetve.

4. AZ ETHNOGRAPHIA legutóbbi füzetében Nagy Géza folytatja tanulmányát a *szkithák nemzetiségéről*. Müllenhoff iráni elméletének alapjait bírálva, utal arra, hogy ezeknek erősségeit jobbadán személy- és helynevek alkotják; holott a nemzetiség megállapítása szempontjából éppen ezeknek lehet a legkevesebb bizonyító erőt tulajdonítanunk, lévén t. i. egy bevándorolt s mindenféle idegen befolyásnak kitett népnél mindig kérdés tárgya, hogy nem egy más népnek a nyelvkincséhez tartoznak-e azok a nevek ép úgy, mint pl. a nálunk elterjedt személy- és helynevek nagy része. Az ilyen nevek értelmezése semmiféle korláthoz nincs kötve, s mint szerző is több adattal igazolja, bajos eldönteni, hogy midőn a magyarázatban többféle lehetőség kínálkozik, közülök melyik a helyes? Minél szűkebbre szorul össze ez a fogalmi kör, melyben a szkitha nevek magyarázata keresendő, annál ritkábbak és erőltetebbek az irán analógiák, s ha már az is föltűnő, hogy a szkitha istennevek merőben különböznek az irán. illetőleg hindu-irán istennevektől, s egyetlenegy közös isten-, vagy mythikus névre sem lehet rámutatni; még feltűnőbb, hogy még csak irán eredetű neveket sem lehet fölismerünk ezen istennevekben. Az iráni származás álláspontja ellenében azonban a nyelvi emlékek részéről legdöntőbb bizonyítékot az a néhány szó és név szolgáltatja, melynek jelentése is adva van. Ilyenek: *otorpata*, mely néven Herodotus szerint a szkithák az amazonokat illetik; mert *otior* náluk annyi mint «férfi» és *pata* «ölni». A milyen félreismerhetetlen iráni jelleget tüntet fel némely szkitha név (*Χουναρος* = zend *hunara* «erény») méltán várhatnók el, hogy ép olyan iránnak bizonyuljon ez a két szkitha szó is. De ha az *otior*-ra talál is az iráni elmélet-analogiát a zend *viras*, lat. *vir* szókban, a *pata* «ölő»-féle jelentését semmiképen sem bírja igazolni. Megmagyarázza a rejtelmes szót az ékiratok sumir-akkad nyelve, melyben *uru* «férfi», *bat* «ölni» s ebből *bata* «ölő» igenévi alak találkozik, egészen egyezően a Herodotus közlésével. Egy másik szkitha szóval, a «tenger anyja» jelentésű *temerinda*-val szintén nem boldogul az iráni elmélet, a mely *temer* = zend *mâtár* «anya» és *inda* = litván *undu*, lat. *unda*-féle szóegyeztetésekkel operál. A törökségből ismeretes *tengiz* «tenger» szó inkább látszik az előrészszel egyezőnek (v. ö. akkád *dingir* és *dimir* «isten»). míg az utórész a sumir-akkad *anna* «anya» szóval volna egybevetethető. Szerző ezen s a többi ismeretes jelentésű szkitha szók elemzé-

séből azon következtetésre jut, hogy *a szkithák nyelve, úgy látszik, a szumir-akkaddal volt közelebbi rokonságban, de mindenesetre az uraltáji családhoz tartozott.* E felfogást igazolják a szkithák külsejéről, életmódjáról, szokásairól, vallásáról és egész erkölcsi jelleméről fönmaradt följegyzések is, melyek t. i. lényegesen eltérnek az árja népekétől. Hippokrates leírásából kitűnik, hogy a szkitháknak igen erősen kidomborodó faji jellegük volt, mely merőben különbözött a görög világ előtt ismert népeknek a típusától. *A szakál nélküli csupasz arcz, a szennyessárga, vagy vörhenyes bőr, az elhízott széles test,* minden élesebb tagozás nélkül, mely tulajdonságokkal a szkithákat jellemzi, mind a *mongol típusra* vallanak. *A kajla lábra vonatkozó följegyzés a szkithák lovasnépi jellegével hangzik egybe.* Herodotus azon közlése, hogy a szkithák *«valamennyien vándor-sítrakkban élnek és lovas ijjaszok;* nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek *s nincs más lakásuk, mint a kocsijok»* — pusztai népnek a képét tárja elénk, minő az árjaság sohasem lehetett. Az ősarják semmiesetre sem voltak kitűnő lovasok, bár ismerték a lovat s vonó-jószágul használhatták. A mit a szkithák *vallásáról* tudunk, annak szoros analogiái mutathatók ki az uraltáji népek hitében; ellenben ellenkezik az iráni ősvallás alapeszméivel. A szkitha *áldozat* leírása Herodotusnál csaknem olyan, mint a vogulok- és osztjákokéről szóló közlések. A *kardtiszelet* több érdekes részletét találjuk közös alakban a szkithák s másfelől a magyar s vele ethnikai rokonságban álló népeknel. Meglepően egyeznek ezek között a *vérszerződés, temetkezés* és a *harctí mód* szokásai, továbbá a *birtokfoglalás symbolumai* (föld- és vízkérés) stb. Mindezek külön-külön s egyenként a mellett tanúskodnak, hogy *a szkithák nem voltak irániok, sem másféle árjak, hanem uraltájiak.* De másrésről bizonyos, hogy ez az uraltáji népfaj *iráni légkörben* élt. A szkitháktól megszállt területen mindenféle constatálhatók az irán elem nyomai, kimutathatók ezek a hely- és népnevekben, a szkitha királyok és mások személyneveiben. Ez a jelenség legalkalmasabban az *árja népvándorlásból* magyarázható, mely az újabb kutatások szerint a szarmát síkságból indult ki. Nem ismer a történelem olyan népvándorlást, mely akkép folyt volna le, hogy egy nép az utolsó emberig fölkerelkedett s egytől-egyig az új hazába költözött volna. A népvándorlások ily természete hozza magával, hogy a középzásiai puszták felől előnyomult szkitha nép új hazájában az iránság elmaradt töredékeit találta, melyeknek fejlettebb culturája szükségképp hatással volt reá ép úgy, mint a szlávtság a területükre telepedett magyarokra. — A néphit és népszokások rovatában Wlislöck Henrik dr. *a fákra aggatott fogadalmi, illetőleg áldozati rongyok népszokásáról* értekezik, mely létező vagy fenyegető bajok, különösen betegségek elhárítására hazánkban leginkább az erdélyi magyar népnél van gyakorlatban. K o l u m b á n S a m u folytatja *Lozsád és népe* néprajzi monographiáját, tüzetesen

tárgyalva a játékokat, a kalákát, a lakodalmi és temetkezési szokásokat, végül az élet mindennemű alkalmára vonatkozó babonákat. Mátyás Lajos a *szigetvári néphit*hez közöl adalékokat főképp a gyermekre, továbbá a boszorkány, ördög, lidércz s más hasonló képzetekre vonatkozólag. Istvánffy Gyula *felvidéki tót babonákból* ad terjedelmes gyűjteményt, melynek részben egy 1610-ben följegyzett kézirat szolgál alapul. Perl Soma dr. *«nőrablás a magyarságnál»* czímen egy ide vonatkozó tanulságos esetet beszél el a veszprémi megyei Eötvös-családnak egyik XVII. századbeli tagjáról, ki rablás útján szerezte a Fakó-családból való feleségét. — Az irodalom-rovatban Munkácsi Bernát S. Patkanovnak *«Az osztják hős típusa. osztják regék és mondák alapján»* című művéről nyújt részletes ismertetést. E munka nemcsak őstörténeti kutatásaink szempontjából becses útmutatásokat tartalmazó anyagánál, hanem tanulságos módszerénél fogva is érdeklődésre számíthat. Tárgya a régi osztják társadalom, melynek rajzához a fönmaradt hősköltészet szolgáltatja az adatokat. Ugyane rovatban György Aladár *Chatelain Heli angola-néger népmese-gyűjtését* és Wlislöck Henrik dr. *Westermarck E. Geschichte der menschlichen ehe* művét ismerteti. A *M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról való jelentések* s egy kisebb közlemény a *régi magyar népdalok* (igricz, hegedős, regő) zárják be a füzetet.

5. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK deczemberi (5-ik) füzetében Rónai Horváth Jenő közöl *«További adatokat az 1664-ik évi felső-magyarországi hadjáratához»*. E cikkében a cs. és kir. hadi levéltárban talált adatokat dolgozza fel. — Bárczay Oszkár *«Nikápoly»* című tanulmányát fejezi be. Értekezésének czélja két kérdés tisztába hozatala: hol volt az a Nagy-Nikápoly, hol az ütközet vívatott, s mikor történt a csata? A helyre nézve két nézet van; az egyik szerint Nagy-Nikápoly a Dunánál volt, az Aluta vizének a Dunába való szakadásával szemben. a másik szerint a Rusica folyó mellett, a mostani Nikup falunál, mely a Dunától körülbelül 57—60 kméterre fekszik. Értekező a történeti forrásokból kimutatja, hogy az a Nagy-Nikápoly, melyről itt szó van, csak a Duna melletti helység lehet és semmi esetre sem a Dunától távol eső Nikup falu. Az évszámot is 1396-ra teszi, jöllehet erre nézve is eltérnek egymástól a történeti források. E részben a török Szead-Eddin adata döntő fontosságú. A szerencsétlen ütközetet részletesen leírja; elmondja, hogy húszezer keresztyén holtteste borította a csatateret; sokan kerültek fogságba. A foglyok között volt a Nevers-i gróf is, a kinek kiváltására, Zsigmond jóttállása mellett, százezer frtot vettek föl Rampenda luccai születésű párisi kereskedőtől kölcsön. Végül kimutatja, hogy a csata elvesztéseért első sorban Zsigmondot illeti a felelősség, ki sokkal gyengébb taktikus volt, mint Bajezid szultán. — Dr. Komáromy András *«A nyitrai árulás 1621-ben»* című dolgozatában egy ere-

deti tanukihallgatási jegyzőkönyvet ismertet, melyet az említett évben Nyírtamegye szolgabírái vettek föl. — Gömör y Gusztáv ismer-teti ezután «A sziszeki csatát 1593-ban». E csatában a törökök nagy veszteséget szenvedtek; kár, hogy a mi seregeink a győzelmet nem aknázták ki. Nem telt bele két hónap s a török ismét ura lett Sziszek-nek. — Merényi Lajos «Kálló és Szatmár őrségének panasza. 1631-ben» czímen hadtörténelmi emlékeket közöl. Ez emlékek a XVII. századi várak belső viszonyaira vetnek világosságot. — Geőcze István «Hadi tanácskozások az 1577-iki évben» cím alatt közzé-teszi azt a jegyzőkönyvet, melyet az Ernő főherczeg elnöklete alatt megtartott hadi tanácskozásokról vezettek. A tanácskozásnak az a része, mely a magyarok iránt tanusítandó bánásmódot írja le, így hangzik: «Szükséges és méltányos, a magyarokat jó indulatban meg-tartani, hogy őket mint védőfalakat bírassuk, védelmüket élvezhes-sük s az ellenséget általuk föltartóztathassuk. Azaz jól kell őket tar-tani; meg kell nekik fizetni, mit méltányosan megérdemelnek; a leg-előkelőbbeket és legérdemesebbeket vonja közülök Felséged magához; meg kell gondolni szükségüket és méltányosnak lenni irántuk; azután ha ide jönnek, ilyen alkalmakkor eddig kevés előzékenységet mutat-tak irántuk; kikoppasztják őket s ha mindjárt adnak is nekik vala-mit, azzal oly soká föltartóztatják őket, hogy kénytelenek az egészet, de legalább is a felét az itteni korcsmárosoknál fölemészteni; ilyformán ez által sincs segítve rajtuk, mi miatt aztán neheztelnek és bosszan-kodnak. E körülményeket szintén meg kellene változtatni és javítani. a magyarokat barátságosabban és értékesebbnek tartani s Felséged iránt hívekké és ragaszkodókká tenni. hogy kedvet kapjanak a néme-teknél és a német felsőbbség alatt maradni. S jó egyetértés tartandó fönn kettejük között, mert az egyetértés tart fönn minden dolgot s megmutatta a tapasztalás, hogy Magyarországon is a legtöbb baj onnan származott, hogy a magyarok és németek nem egyenlően vonultak be.» — A hadtudományi bizottság működéséről szóló jelentés után Hadtörténelmi apróságok következnek. ily rendben: «A turai kincs. Rajtaütés 1585. augusztus 24-én»; «Mágocsy Gáspár levele Újhelyi Györgyhöz egy török rab felől»; «A bányavidéki végvárak őrségének folyamodása Thurzó Györgyhöz 1609-ben»; «Rákóczi Lajos jelentése Lippa helyzetéről és a törökök mozgolódásáról 1604-ben»; «Adalékok a Wesselényi-összeesküvés történetéhez»; «Gróf Nádasdy Ferencz al-tabornagy kinevezése Buda parancsnokává»; «Egy francia lovasezred megsemmisítése 1809-ben». Hadtörténelmi repertórium és oklevéltár egészíti ki a füzetet.

6. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK legutóbbi (4-ik) füzetében Thúry József befejezi «A Zrinyiász» című tanulmá-nyát. Sorra veszi a hősök jellemét: Zrinyi Miklóst, ki vitéz, bátor katoná, a törökök réme, mint vezér lelke a seregének, mély vallásos érzelmű keresztény, a legnemesebb ambitio lelkesíti, hogy önfeláldo-

zásával örök dicsőséget, halhatatlanságot szerezzen magának; úgy van az époszban feltüntetve, mint a keresztyén vallás védelmezője és mátyr. azonkívül jó apa és okos hazafi. Második főalakja az eposznak Szulejman szultán, kit a legtalálóbban ez a két verssor jellemez:

Ha kegyetlenség szívében jelt nem tenne,
Talán keresztyén közt is legnagyobb leme.

Farkasics Péter bátor vitéz, kinek legnagyobb fájdalma az, hogy nem csatában esik el, hanem ágyban kell meghalnia. A kisebb rangú jellemek: Arszlán basa, Szkender bég, Mehemet bég, Rustán basa; Radován Andrián a költő szerint

Higyétek, nem fenőbb ennél az oroszlán,
Mikor török seregben keveredve van;
Küldött már hatszázat törököt pokolban,
De még kiüld ezeret, van olyan szándékban.
Száz seb vagyon testén, melyet nyert harcokban.

Mindent összefoglalva röviden, a Zrinyiász helyes ismerete a következőkből áll: «Az őse példáján lelkesült és annak nyomdokait követni szándékozó Zrinyi azt akarta hirdetni a magyar nemzetnek, hogy itt az ideje a török kiűzésének s ebben a munkában a vezérszerepre kész is, meg hivatva is van, mint annak a másik Zrinyi Miklósnak ivadéka, a ki éppen a török ellen folytatott harcban áldozta fel életét a hazáért. Ezt pedig legalkalmasabban olyan munkában hangoztathatta, melyben ősenek éppen ezt a legdicsőbb tettet beszéli el. Ilyen célzattal írván, az esemény előadásában nem térhetett el a történelmi tudástól, hanem alkalmazkodnia kellett a históriához. De mivel a történetet a maga korának szellemében annak a nemzedéknek a vallási viszályoktól és a török iga alatt sínylődéstől befolyásolt felfogásával beszéli el, a minthogy másképen nem is tehette; ezért látjuk mi, a késő nemzedék a Szigeti veszedelmet az eposz magaslataira emelve, holott az a maga korában historia volt, nem költemény. Költemény számba csak azok a részek, azon fabulák mentek akkor, melyeket a szerző szántszándékkal ilyenekül szőtt be Homeroszból, Vergiliusból és Tassoból, vagy pedig utánuk maga alakított.» — R á t h György befejezi «Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája» című tanulmányát. Ebben a két hitvitázó tanítványainak küzdelmét írja le. — S z é c h y K á r o l y P. Horvát Endre és Blumauer» című tanulmánya irodalomtörténeti összehasonlítás a két író között. Blumauer a maga idejében oly népszerű travesztált Aeneis pajkos énekese, képzeletének szeszélyes csapongásával és ízlésének szertelen szabadosságával játékot űz mindenből, a mi szent, különösen a pápai és papi. szerzetesi és apáczai világ tisztaságának hagyományából; P. Horvát Endre ellenben a kanonokok, prépostok, apátok és püspökök kegyeletes dalnoka, kinek névnapra, kinevezésre, beiktatásra, általában minden alkalmiságra készségesen pendül meg a húrja.

Azért azonban mégis van a két költő közt sok rokon vonás. — Az Adattár rovatban «Gr. Listhy László életéhez», «Buzinkai Mihályról», «Adat Simai Kristóf életéhez», «Jászai Pál naplója», «Magyar színlap 1812-ből» című adatközlések vannak. Az Ismertetések rovatában Széchy Károly bírálja Pap Károly «Tóth Ede élete és művei» című munkáját. Hellebrant Árpád irodalomtörténeti repertoriuma egészíti ki a füzetet, melyhez a mult évfolyam tartalomjegyzéke s betűrendes név- és tárgymutatója van csatolva.

7. A «KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE» f. évi november havi füzetében első helyen dr. Kohn Dávid «Vasúti tarifák könyve» című dolgozatának első közleményét találjuk. Két része van a vasúti tarifák kérdésének: az egyik a tarifák technikája, a másik a tarifák politikája. Az első részben mindenekelőtt előáll a kérdés, mi a tarifa és milyenek szoktak lenni a vasutak tarifái? A tarifa, a vasúton való szállítás feltételeinek, díjainak táblázatos foglalata. Vagyis kimutatása annak, hogy a vasút bizonyos árút bizonyos távolságra mely díjért szállít; de kimutatása azoknak az egyéb feltételeknek is, a melyeket a vasút megkövetel, hogy az árú szállítását elvállalja. E kettős tartalomnak megfelelőleg a díjszabások rendesen két részből állanak; az I. rész a szállítás általános feltételeit, a II. rész a szállítás díjait tartalmazza. Az általános rész nálunk Ausztriával egyetértve állapítottatott meg s így az «Közös határozmányok» néven szerepel. Tartalmazza pedig első sorban az üzletszabályzatot és annak függelékeit, azután az árúk szállítására vonatkozó általános határozmányokat, a mellék-illetékek díjszabását és az úgynevezett árúosztályozást. Itt vannak tehát a díjszámítás alapelvei, továbbá a díjszámítás módja külön a gyorsárúk és külön a teherárúk után, a mindennemű kocsirakományokra és a kivételes díjszabások alkalmazására vonatkozó határozmányok, az árúk be- és kiadására, a nyitott kocsikban való szállításra, rakodási eszközökre vonatkozó szabályok stb. Az I. rész legfontosabb részlete azonban s egyúttal a tarifák osztályozásának a segéde az árúosztályozás, a mely megmondja, hogy 5000 kg.-nál kisebb, 5000 kg.-nál több és 10000 kg. mennyiségben való szállításakor melyik árúra melyik tarifaosztály díjai alkalmazandók. Ez árúosztályozás azonban rendszerint nem teljes, a mennyiben a kivételes díjszabás alá tartozó árúk felsorolását a II. részbe utalja. A díjszabás e II. része első sorban az árúosztályozás kiegészítését, azután a mellék-illetékeket, a kísérek menetdíjait és a reexpedicióra vonatkozó határozmányokat tartalmazza. Főtartalma a díjszámítási táblázatok, az állomási díjszabások és a kivételes díjszabások alá tartozó cikkek jegyzéke. Ide tartozónak lehet tekinteni a kilométermutatót, a mely minden állomásnak minden más állomástól való távolságát tünteti fel kilométerekben. E kilométermutató közvetlen kiegészítője a díjszámítású táblázatoknak. Árúosztályozás, kilométermutató és díjszámítási táblázat: ezek tehát a rendes kellékei valamely árúszállítási díj ki-

számításának. A szállítási díj mindazonáltal tüzetesebb figyelmet kíván. A szállítási díj maga mindenkor két részből áll, az egyik a kezelési illeték, a másik a tulajdonképeni viteldíj. Az előbbit a szállítást megelőző szolgálatokért követeli a vasút. Ezek nem függhetnek a távolságtól, de függnek a szállítandó árúk tömegétől és minőségétől. Kivételesen azonban, bizonyos tarifa-politikai célzathból, hogy a viteldíjnak bizonyos alakulása megerősíttessék vagy ellensúlyoztassék. a kezelési illeték segítségével, hozatik összefüggésbe a távolsággal. A viteldíj az árú tulajdonképeni szállításáért járó összeg. Függs pedig a viteldíj, mint a mozgatósi erő egyenértéke, az árúk tömegétől és a befutott út hosszától. De közre játszanak egyéb szempontok is, minők: több költséget okoz-e s értékesebb-e, vagyis súlyához mérten több szállítási díjat bír-e meg az egyik árú a másikkal? A viteldíjak kiszámítása úgy történik, hogy a vasút megállapítja külön-külön mindegyik áruosztály számára a súlyegységnek a távolságegységre való szállításáért járó viteldíjat, az egységtételt, melynek alapján a valóságos szállítási díj a szállítandó árú súlyával s a befutandó út hosszával való sokszorozás útján számíttatik ki, a szorzathoz hozzá adván a kezelési illeték. Világos, hogy a tarifa minden osztálya számára külön egységtételeknek kell megállapítva lenniök, de lehetséges, hogy távolságok szerint többféle egységtétel van megszabva ugyanazon tarifaosztály körén belül is. Az egységes tételek szabályos összeállítására bárme s a díjszabás egész külső berendezésének váza tarif-schéma néven ismeretes. És a gyakorlatban a rendszeres dolog az, hogy a díjtételt a díjtételek szabályos összeállításából, a tarifából kell kikeresni. E tarifák pedig vagy távolsági tarifák vagy állomási díjszabások. Távolsági tarifák azok, melyek a díjtételeket a kiszámítás alapjául szolgáló távolságok szerint, 100 kg.-ként s külön-külön az egyes áruosztályok számára rendszeresen tüntetik fel. Azt, hogy az állomások mily távolságra vannak egymástól, a díjszabáshoz csatolt kilométermutatóban lehet megtalálni. A kilométermutatóban azonban igen gyakran két vagy több állomásnak egymástól való távolsága a lejtési viszonyoknak figyelembe vételével a valóságosnál hosszabbnak van feltüntetve. Az állomási díjszabás azt tünteti fel, hogy mekkora a díjtétel valamely állomástól az illető vasútnak összes egyéb vagy csak egynémely állomására való szállításnál, használatához tehát semmiféle kilométermutató nem szükséges. Az elsőbbség a kétréndbeli díjszabás között határozottan a távolsági díjszabást illeti meg: kényelmes, egyszerű és könnyebben változtatható voltánál fogva. A hol azonban távolsági díjszabások létesítése lehetetlen, de a kilométer-tarifákat mégis kerülni akarják, ott csomóponti díjszabásokat alkalmaznak. E tarifák azt szabják meg, hogy mekkora a szóban levő állomások díjtétele valamely, mindnyájukra nézve közbenső pontig; a díjtétel azután úgy áll elő, hogy a feladó és a rendeltetési állomásnak a közbenső pontig való díjtétele összeadatik. E csomóponti díjszabások egyik alfaja a csatlá-

kozási díjszabás szárnyvonalakon szokott fennállani, s lényege abban áll, hogy a fővonalnak az utolsó, a szárnyvonalra nézve csatlakozó állomásáig fennálló díjtételekhez hozzá kell számítani a szárnyvonalra megállapított díjtételt. — Dr. Halász Sándor rövid cikkben «A beté-üzlet fejlődésének irányát» jellemzi az 1881-től 1891-ig terjedő évtizedre vonatkozólag. A betétek három fő alakját, a takarékkönyvecskékre, a pénztárjegyekre és folyó számlára való betétüzletet véve figyelembe, meggyőződünk a jelzett időben, vagyis 1881-ről 1891-ig absolute és relative csak a folyó számla tesz valóban jelentékeny térfoglalásról tanúságot, az így elhelyezett betétek összege ugyanis 43.161 frtról 138.775 frtra a három betéti üzletet összefoglalva tekintve 11.29% arányról 18.92% arányra emelkedett. A takarékbetétek viszonylag csökkenni 86.83% arányról 80.27% arányra, bárha absolute jelentékeny emelkedést tüntetnek fel 331.741 frtról 588.655 frtra. eilenben absolute és relative nagy visszaesés jelentkezik a pénztári jegyeknél 7.178 frtról vagyis 1.88% arányra 5854 frtra 0.81% arányra. És e tünemény nem véletlen műve, hanem egyenes folyománya azon ténynek, hogy végre elérkeztünk azon folyamat kezdetéhez, a midőn a pénzforgalom csakugyan bankszerű formát ölt. — A «Közgazdasági havi krónikában» dr. Mandello Károly beszámol október hó jelentékenyebb gazdasági eseményeiről. — Az Irodalmi Szemlében a földművelésügyi miniszteriumnak «A mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1893-ban» című kiadványát, dr. Fenyvessy József Hieronymi Károly m. kir. belügyminiszternek az 1893-ik évre szóló közegészségügyi jelentését, dr. Csillag Gyulának «Az iszákosság korlátozásáról» című munkáját, végül Andor Endre az angol «Royal Commission on Labour» záró jelentését ismerteti. A Statisztikai Értesítőben Hajdú Lászlótól «A bányamívelés Ausztriában» és «Magyarország külforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékekre» című cikkeket találjuk. A 67 oldalra terjedő füzet öt oldalnyi «Könyvszemlé»-vel zárul.

8. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK XXIV. évfolyama utolsó füzetében Balassa József befejezi a magyar magánhangzók történetéről szóló értekezését a rövid magánhangzók tárgyalásával. Ezeknek fejlődését gyakran nem követhetjük oly világosan, mint a hosszú magánhangzókét; mert nyelvemlékeink, sőt még a régi nyomtatványok is csak ritkán jelölik a hangzók időtartamát. Az első szótag nyílt e-je kétféle eredetű, részben é-ből rövidült (pl. *nekem*: Heltainál: *nékem*), részben a zártabb ē-ből lett nyiltabbá (pl. *kerek*: v. ő. *kör*). Hasonlóképen kétféle eredetű a zártabb ē, mely t. i. vagy é-nek rövidülése (pl. *észik*: v. ő. *étel*, *ítel*), vagy i-ből vált nyiltabbá (pl. *égy*-ház: v. ő. *id*-nap. *igy*-kő). Az a is eredete szerint vagy a (*hal*: v. ő. finn *kala*), vagy á, á (*fa*: v. ő. *fát*, *fán*), vagy végül o volt (*foj*: HB. *foianec*). Az o vagy hosszú ó-ból rövidült (*jobb*: v. ő. *ó*), vagy pedig régiebb u-ból lett nyiltabbá (*ország*: HB. *uruzag*). Az

ő és ű hangok nyelvjárásaink, nyelvemlékeink és a rokon nyelvek tanúsága szerint csak a magyar nyelv külön életében fejlődtek s nem tartoztak az eredeti ugor hangok közé. Amaz rendszeren *ē*-vel váltakozik (*sötét*: v. ő. *setét*, *köt*: HB. *ketnie*), emez pedig *i*-vel (*fül*: régi nyelvben *fil*). Az *u* részint eredeti (pl. *buvik*, *dog*), részint régibb hosszú *ú* rövidültje (*jut*: Heltainál *jút*, vogul *joyt*). Az *i* többnyire hosszú *i*-ből, vagy valamely más magánhangzónak *j*-vel alakult diftongusából keletkezett (pl. *ír*: *irat*; *ideg*: osztják *jinda*; *inkább*: régi *jonkább*), néha pedig az *a* vagy *ó* magánhangzónak változata (pl. *iránt*: *aránt*, *éránt*; *irt*: *ort*-Gel. Katonánál). Összefoglalva a részletkutatások eredményeit, azt mondhatjuk általánosságban, hogy a magyar rövid magánhangzók vagy a nekik megfelelő hosszú magánhangzókhoz, vagy a zártabb rövid hangok nyiltabbá való válásából fejlődtek s csak aránylag kis részben őrizték meg a régi hangállapotot. — Munkácsi Bernát «*Osi török-árja nyelvérintkezés*» című értekezése néhány közös árja (ill. indogermán) s köztörök műveltségű alapján igazolni törekszik, hogy az árja, illetőleg óiráni kultúra már a kődös régiségben képző hatással volt a törökségre, szemben Vámbérynak azon nézetével, mely szerint «a török-tatár népek csak aránylag újabb időben jutottak érintkezésbe árja elemekkel». Ilyen közös kulturszók: zend *pasu*, szanszkr. *paçu* «kleinvieh», lat. *pecus*, gót *faihu*, ném. *vieh*: oszmanli *buzayü*, *buzayü* «kalb. lamm. junges von rotwild» sth., csagataj *bozu*, *boza*, altaji tatár *puza*, csuvas *përu*; éjsz. vog. *pāsi*, *pāsi* «rénhorjú», magyar *borjú*, *borgyü*, moldvai csángó *buru*; melyek szerint tehát ném. *vieh* és magy. *borjú* egyazon tő messze szétvált sarjadékai | zend *daënu* «weibchen von tieren», *gāo daënu* «kuh», szkr. *dhēnū* id., mely előbbinek közvetlen magy. átvétele magy. *tehén*: köztörök *dana*, *tana* «kalb, kuh», csuvas *tina* id., mely utóbbinak megfelelője magy. *tinó*, úgy hogy ezek szerint *tinó* és *tehén* egyazon szónak különböző utakon szerzett másai | zend *ukhšan* «ochse, stier», gót *auhsus*, ném. *ochs*: köztörök *öküz*, *ügüz*, jakut *oqus*, csuvas *vořor* «ochs»; mongol *üker*; magy. *ökör*; tehát magy. *ökör* egyeredetű a ném. *ochs* szóval | szkr. *sūrā*, zend *hura* «geistiges getränk. brantwein»: köztörök *sira*, *sëra* «sör», kún *sora* «vinum»; magy. *sör* sth. — Szilasi Mórícz «*Kombinált műveltető és mozzanatos igeképzés*» című tanulmányának befejezésében a mozzanatos -*int*, -*it* képzőkről, a lappangó objectummal való műveltető igékről (*bólint*, *futtat*) s az értelmileg fölösleges (pleonastikus) műveltető képzővel képzett műveltető képzővel képzett műveltető igékről (*aláztat*, *fázlaltat*) értekezik. Kutatásainak végeredménye, hogy majdnem minden esethen hibás föltevés volt a -*t* képzőt s összetételeit természetes rokonságától, t. i. a műveltető képzőtől elválasztani. Tisztán a magyar nyelvet vizsgálva kiderül, hogy *mozzanatos -t képző nincs és nem is létezett*. —

Halász Ignác az ugor-szamojéd szóegyezések folytatólagos tár-

gyalása kapcsán érdekes hangmegfelelésekre utal egy részről a szamojéd nyelvjárások, más részről a szamojéd és ugor nyelvtanok között. Az ugor szókezdő *v* hangnak a szamojéd alapnyelvben is *v* felel meg, melyet azonban csak a jurák-sz. őrizett meg, ez is csak *a*, *o*, *u* előtt, míg *e*, *i* előtt a kondini dialectusban megőrzött *v*-vel szemben egyebütt *j* lép föl (pl. *vi* és *ji* «schwiegersonn» = magy. *vő*, osztják *veñ*). Más nyelvjárásokban a *v* elváltozik részben *b* vé (magy. *vas* = jurák *vese* és *jese*!, jéniszepe *bese*, tavgy *basa*) s valószínűleg ez úton *m*-vé (magy. *öv*, finn *vyö* = jurák *vijä*) és *jinea* «riemen», tavgy *bene*, kamasszini *minä*), részben elenyészik (osztják-szam. *üne* «riemen»). Az osztják-szamojéd *v* többször eredetibb *ñ* fejleménye (pl. jurák *ñarka* «gross» = osztj. sz. *varga*, jurák *ñani* «ein anderer» = osztj. sz. *vanel*). Az *r* mint szókezdő a szamojédban csak idegen szókból és *l* változataiképpen szerepel. A szókezdő *j* a déli szamojéd nyelvekben *č*, *š*, *ʹd*, *ú* hangokkal változik s el is tűnik (pl. magy. *él*-, lapp *jele*- «vivre» = jurák *jilea*-, osztják-sz. *ela*-, *ila*-, kam. *tüle*-, tavgy *ñile*- id.). Igen föltűnő *e* hang váltakozása *k*-val (vog. *jāw* «fa» = jurák *jiä* «fichte», osztják-sz. *tüe*, *éve* és *küe*). Az ugor összehasonlító nyelvészeti vizsgálódásokra fontos a szókezdő szamojéd *n*-féle hangok (*ñ*, *ú*, *n*) hangmegfeleléseinek azon tanúsága, hogy az *n*-nel váltakozó ugor *ñ* nem származott eredetibb *ñ*-ből, hanem az urali korban is *ñ* volt; minél fogva tarthatatlanná válik az ugor nyelvek elágazásának azon elmélete, melyet Budenz a szókezdő *n*- és *ñ* nek az egyes nyelvekben való jelentkezése alapján állított föl. — R. Prikkel Marián a nap szó eredete, illetőleg régibb magyarázata felől kifejtett nézeteit védi, míg Munkácsi Bernát az *ember* szó magyarázatához s a vele szemben fölhozott ellenvetésekhez csatol újabb megjegyzéseket. — Az ismertetések rovatában Halász Ignác örömmel üdvözli Szinnyei József «Finn nyelvtan»-át, mely a Budenz-félének harmadik átdolgozott kiadása. — Szilasi Móricz bemutatja Setälä Emil «Adalékok a finn-ugor nyelvtudomány történetéhez» művének főbb eredményeit. — Pecz Vilmos Meyer Gusztáv újjörög tanulmányairól nyújt tájékoztatót. — Hegedűs István Pecz Vilmos «Újjörög nyelvtanát» bírálva azon eredményre jut, hogy ez «égető szűkséget elégit ki és igazi hézagot tölt be». — Melich János Péter János «Az igenevek használata» című értekezéséről jelenti ki, hogy «mindenesetre hasznos a nyelvtudományra s ha szerzője nagyobb körültekintéssel írja vala meg, nyeresége is lett volna». — A «Kisebb Közlésekben» Asbóth Oszkár még egyszer nyilatkozik a *vidra* szóról. Simonyi Zsigmond pedig a német *ch* elváltozásáról a magyarban. Ez utóbbi szerint a *pléh*, *czéh*, *kehely* stb. *pléh*, *czéh*, *keh* hangzással jött át már az Árpád-ház korában. Akkor még a magyarban is megvoltak a *χ*, *χ* hangok, mint a HB. is mutatja (*chomuv*, *mulchotia*). E hangok később általában *h*-vá változtak. Később a német *ch*-ből *k* lesz, pl. *bakter*.

sukk. hapták. — Apró szómagyarázatok (*himpellér* = ném. *hümpeler*, *hümpeler* «lump, nichtswerter kerl»; *karapol* «bespritzen» = cseh, tót *kropiti* id.; *kappan* = osztrák-bajor *kapp-hahn*) s a *minő, milyen* szavak újabb keletének igazolása töltik ki a cikkek hézagait.

9. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A IX. füzet első cikkében folytatja Bartal Antal «Találkozások a classikus és modern költészetben» cz. terjedelmes tanulmányát. — Utána Moravcsik Géza befejezi Voltaire Zairejáról írt értekezését, melyben e dráma szerkezetét és a jellemek rajzát behatóan elemzi és a róla nyilvánított régibb és újabb véleményeket tárgyalja. Minden gyengéi mellett kiváló műnek tekinti e tragédiát, mely Voltaire művei közül egyedül maradt fenn mai napig a színpadon. Ezt gyors lefolyású és szakadatlanul emelkedő drámai cselekményének köszönheti, valamint érdekes és vonzó alakjainak, melyek valóban élnek és meghatnak, mivel a költő e művében kivételesen élő minták után dolgozott. — A harmadik cikkben folytatja Krausz Sámuel «A görög és latin hangok kiejtéséről az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint» írt fejtegetéseit, ezúttal az aspiráták és spiránsok kiejtését tárgyalva. — Végre folytatja Baróti Lajos Petőfi első kritikai kiadásának méltatását, s e közleményében az 1846. és 1847-ben írt költemények keletkezésére és szövegére vonatkozó adatokat igazítja helyre és egészíti ki. — A hazai irodalom rovatában Dóczy Imre csekélyebb jelentőségű kifogások mellett igen jó könyvnek mondja Jebb görög irodalomtörténetét, melyet Fináczy Ernő szakavatottan és ügyesen fordított magyarra; Bódiss Jusztin pedig nagyon kedvezően ítél Rácz Soma könyvéről, a melyben Cicerónak De imperio Cn. Pompei tartott beszédjét magyarázza. Különösen nagyon hecsesnek mondja a latinnal egyértékes, igen magyaros kitételeknek nagy számát, valamint a tárgyalt beszéd minden érdekesebb oldalának szakszerű feldolgozását. — A külföldi irodalom rovatában folytatja Kont Ignác az 1891—93-iki francia philologiai irodalom termékeinek ismertetését, ezúttal az újabbkori francia irodalom körébe eső dolgozatokat ismertetvén. — A philologiai programm-értekezések sorából Heinrich Gusztáv ismerteti Petényi István értekezését: Sorstragédia-e Schiller Wallensteinja? Szerző helyesen fogta fel a kérdést, de fejtegetése nem elég meggyőző, miért is a bíráló szerzőnek előadását néhány pontban kiegészíti. A vegyes közleményekben a Shakespeare-Bacon elmélet legújabb terméke (Bormann Edwin könyve) van ismertetve, mely újra alaposan mutatja, hogy ez az egész hypothezis tarthatatlan előzményeken nyugszik és egészen értéktelen vagy épen hóbortos eredményekre vezet. — Könyvészet zárja be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1894. december 3-án.

ZICHY ANTAL osztályelnök és t. t. elnökleite alatt jelen voltak: Goldziher Ignác, Volf György, r. tt. — Csengeri János, Némethy Géza, Vadnai Károly l. tt. Más osztályokból: B. Főtös Lőránd, Fejérpataky László, Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Czobor Béla l. tt. — Jegyző: GYULAI PÁL oszt. titkár.

262. CSENGERI JÁNOS l. t. mutatóványokat olvas föl Propertius fordításából.

263. VADNAI KÁROLY l. t. bemutatja «A forradalom költészetéről» írt értekezését.

264. Az osztályelnök CSENGERI JÁNOS és VADNAI KÁROLY lev. tagokat kéri föl a jegyzőkönyv hitelesítésére.

HARMINCZHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilencedik ülése.

1894. december 10-én.

PULSZKY FERENCZ t. t. és osztályelnök elnökleite alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérpataky László, Hajnik Imre, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Jekelfalussy József, Schvarcz Gyula, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Czobor Béla, Concha Győző, Fayer László, Nagy Ferencz, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Vargha Gyula l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szász Károly, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: PAUER IMRE oszt. titkár.

265. RÁTH ZOLTÁN lev. tag. felolvassa: «Közgazdaság és etika» című székfoglaló értekezését.

266. FAYER LÁSZLÓ l. t. székfoglalóul bemutatja «Az otthon védelme a magyar büntető jogban» tanulmányát.

267. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek: RÁTH ZOLTÁN és FAYER LÁSZLÓ l. tt.

HARMINCZNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik összes ülés.

1894. december 17-én.

SZÁSZ KÁROLY r. t. és m. elnök elnökleite alatt jelen voltak: Konkoly Niklós, gróf Széchenyi Béla, Vámbéry Ármin, Zichy Antal tt. — Entz Géza, Fejérpataky László, Fröblich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Horváth Géza, Heller Ágost, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Thanhoffer Lajos. Tóth Lőrincz, P. Thewrewk Emil, Vécsey

Tamás. Wartha Vince r. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Korányi Frigyes, Kossutány Tamás, Kúnos Ignác, Klein Gyula, Liphay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Schenek István, Schmidt Sándor, Szinnyei József l. tt. — Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtitkár.

268. P. THEWREK EMIL rt. emlékbeszédet tart **Hunfalvy Pál** ig. és rtagról. — Közre fog bocsátatni.

269. A főtitkár bejelenti **XANTUS JÁNOS** l. tagnak, a m. Nemzeti Muzem néprajzi osztálya megalapítójának és első igazgató örének 1894. december 13-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalommal megilletődéssel veszi tudomásul nagy érdemű tagja elhunytát s a III. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

270. A II. osztály, a Történelmi Bizottság javaslatára, **Tagányi Károly** e bizottságba segédtagul ajánlja. — Tagányi Károly a Történelmi Bizottság segédtagjává megválasztatik.

271. A II. osztály kéri az Akadémiát, hogy **Csergheő Géza**nak, az 1893-iki nagygyűlésen a Péczely-jutalom egyik elnyerőjének, mint-hogy a pályamunka czímertani részét teljesen elkészítette, az 1000 arany forintnyi jutalom $\frac{1}{3}$ részét adná ki. — Csergheő Géza az $\frac{1}{3}$ rész ki fog utalványoztatni.

272. A könyvtár részére beérkezett ajándékok közül a főtitkár fölemlíti a) Gyulai Páltól Költeményeinek díszkiadását; b) Schumacher Sándortól Ungarske Folk-Eventyer czím alatt Magyar Népmesék dán fordítását. Köszönettel vétetnek.

273. Bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványokat. — Tudomásul szolgál.

274. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. SZÉCHENYI BÉLA t. és TÓTH LŐRINCZ r. tagot kéri fel.

HARMINCZKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály tizedik ülése.

1894. december 17-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós, gr. Széchenyi Béla l. tt. — Entz Géza, b. Főtövös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Agost, Horváth Géza, Högyes Endre, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos, Wartha Vince r. tt. — Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Korányi Frigyes, Kossutány Tamás, Liphay Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályból: Vécsey Tamás r. t. — Jegyző: KÖNYIG GYULA osztálytitkár.

275. **KOSSUTÁNY TAMÁS** l. t. székfoglaló értekezése: «Adatok a növényi fehérje képződéséhez».

276. **KRENNER JÓZSEF** r. t. «A Lorandit, új ásványfaj».

277. **DR. KORÁNYI SÁNDOR** részéről: «Új módszer a kóros szív alkalmazkodó képességének meghatározására», bemutatja Korányi Frigyes l. t.

278. **DR. FARKAS GYULA** részéről: «A Fourier-féle mechanikai elv alkalmazásai», bemutatja Fröhlich Izidor r. t.

279. **KORDA DEZSŐ** részéről: «A több phasisú dynamogépek egy sajátságáról», bemutatja Szily Kálmán r. t.

280. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkéri **KRENNER JÓZSEF** r. és **KORÁNYI FRIGYES** lev. tag urakat.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1895-re.

Az osztály munkálataira:

1. A nyelv- és széptudományi érte- kezésekre	800	frt	—	kr
2. Simonyi Zs. Határozók III. köt. nyomtatására	400	»	—	»
3. A M. Néprajzi-Társaság segélye	300	»	—	»
4. Pályaművek bírálóinak	165	»	—	»
	<hr/>			
	1,665	frt	—	kr.

Nyelvtudományi Bizottság:

5. Nyelvtudományi közlemények	1,720	frt	—	kr.
6. Vogul népköltés és szójárások	500	»	—	»
7. Votják szótár	200	»	—	»
8. Lapp népköltés	100	»	—	»
9. Zolnai «Nyelvemlékek» kiadá- sához járulék	230	»	—	»
10. Tájszótárhoz járulék	200	»	—	»
11. Nyelvőr segélye	1,500	»	—	»
12. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
	<hr/>			
	4,850	frt	—	kr

Irodalomtörténeti Bizottság:

13. Irodalomtörténeti Közleményekre	2,200	frt	—	kr.
14. Régi M. Könyvtár III. kötete	1,700	»	—	»
15. Régi M. Költők Tára VI., VII. köt.	480	»	—	»
16. Zrinyi új kiadásának előkészí- tésére	200	»	—	»
17. Horváth István életrajza. Pécsi Simon: Psalterium, Sermones do- minicales, Pótkötet a Régi M. Könyvtár I. kötetéhez	432	»	30	»
18. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
	<hr/>			
	5,412	frt	30	kr.

Class.-Philologiai Bizottság:

19. Demosthenes fordítására	873	frt	80	kr.
20. Catullus	240	»	—	»
21. Propertius	495	»	—	»
22. Velleius Paterculus fordítására	330	»	—	»
23. Egyet. Philol. Közl. segélye	1,000	»	—	»
24. Magyarországi latinság szótára	300	»	—	»
25. Festus II. kötet megkezdésére	320	»	—	»

26. Némethy Géza Catójának kiadására	250	frt	—	kr.
27. Birálatokra	100	»	—	»
28. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
	<hr/>			
	4.308			
	frt 80 kr.			
Összesen	<hr/>			
	16.236			
	frt 10 kr.			

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1895-re.

Az osztály munkálataira :

1. Értekezésekre	2700	frt	—	kr.
2. Az Athenaeum kiadására	2500	»	—	»
3. A Hunyadiak Kora folytatására	1000	»	—	»
4. Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarországon című műve II. kötete kiadásának megkezdésére	786	»	62	»
5. Ugyanezen mű I. kötetének fedezetlen költségeire	363	»	38	»
6. Pályaművek bírálataira	250	»	—	»
7. A «Phil. Írók Tára» segélyezésére	400	»	—	»
8. Mult évi maradék	1577	»	52	»
	<hr/>			
	9,577			
	frt 52 kr.			

Történelmi Bizottság :

9. Károlyi Árpád: Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötet	2000	frt	—	kr.
10. Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. kötet	1500	»	—	»
11. Kolozsvári-Ovári: Corpus Statutorum IV. kötet	1650	»	—	»
12. Hunyadiak Kora, utazási átalány	200	»	—	»
13. Thury József: Török Történetírók II. kötetének megkezdésére	500	»	—	»
14. Thaly Kálmán: Bercsényi-család történetének IV. kötete megkezdésére	500	»	—	»
15. Zsigmond-kori oklevéltár előkészítésére	400	»	—	»
16. Thallóczy Lajos: Bosznia története I. kötet	1000	»	—	»
17. Nagy Gyula: Gróf Wass-féle naplók megkezdésére	500	»	—	»
18. A Történelmi Társ 1895-iki folyamának kiadására	1000	»	—	»
19. A Történelmi Életrajzok 1895. évi segélye	500	»	—	»
20. Másolásokra	500	»	—	»
21. Gr. Kuún Géza: Relationes cum oriente II. kötete segélyezésére	250	»	—	»
22. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
23. Bizottsági apróbb kiadásokra	100	»	—	»
24. Mult évi maradék	4861	»	18	»
	<hr/>			
	15.861			
	frt 18 kr.			

Archaeologiai Bizottság:

25. Az Archaeol. Értesítő egy évi folyamára	3700	frt — kr.
26. Magyarországi Műemlékek és az Arch. Közlemények XVIII. kötetének közzétételére	2255	» — »
27. Előadói és szerkesztői tiszteletdíj	600	» — »
28. A képes duczkok kezelőjének	120	» — »
29. Mult évi maradék	7131	» 56 »
	<hr/> 13,806 frt 56 kr.	

Nemzetgazdasági Bizottság:

30. Közgazdasági Szemle és a Magyar monographiák	2440	frt — kr.
31. Közgazdasági munkák segélyezése	400	» — »
32. Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv segélyezése	700	» — »
33. Előadói tiszteletdíj	400	» — »
34. Apró kiadások	60	» — »
35. Mult évi maradék	203	» — »
	<hr/> 4,203 frt — kr.	
	<hr/> 43,448 frt 26 kr.	

Az 5. ponthoz. A mult évi költségvetésben előirányzott 300 frt összeget a tiszteletdíj és csomagolási költségek a felvett 362 frt 38 krral meghaladván, vált szükségessé ez összeg felvétele.

A 8. ponthoz. A maradékösszeg már munkában volt, de teljesen be nem fejezett művek költségeinek ki nem utalványozhatásából eredt és utaltatott át az osztálytól az új költségvetésbe.

A 9. ponthoz. A Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötete az 1604—1608. évek országgyűlési actáit fogja magában foglalni.

A 10. ponthoz. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. kötete az 1678—1682. évi erdélyi országgyűlések történetét öleli föl.

A 11. ponthoz. A Corpus Statutorum IV. kötete az ú. n. Dunántúli kerület megyei és városi jogszabályait fogja tartalmazni.

A 12. ponthoz. A Hunyadiak kora folytatásának költségeiből, az osztályllyal történt megállapodás szerint, a nyomtatás és az utazási átalány a bizottságot terheli; minthogy az 1895. év folyamán a műből a programmnak szerint újabb kötet nem fog megjelenni, az 1895-ik költségvetésbe csak az úti átalány volt fölveendő.

A 13. ponthoz. A Török Történetírók II. kötete XVI. századi török források fordítását és magyarázatát fogja tartalmazni.

A 14. ponthoz. A Bercsényi-család történetének IV. kötete a nagy monographia utolsó előtti kötete.

A 16. ponthoz. Bosznia feldolgozott története a cs. és kir. közös pénzügyministerium tetemes hozzájárulásával adatik ki.

A 17. ponthoz. A gr. Wass György és Wass László-féle magyar naplók nagyértékű följegyzéseket foglalnak magukban a XVII—XVIII. századból.

A 21. ponthoz. A becses kútfő-kiadvány két kötetét, mely tárgyánál fogva nagyobb elterjedésre nem számíthat, a bizottság 500 frttal segélyezi.

A III. osztály és bizottságai költségvetése 1895-re.

Az osztály munkálataira :

1. Matematikai és Természettudományi Értesítőre	4000	frt	—	kr.
2. Emlékbeszédek és apró kiadásokra	200	»	—	»
3. Heller : Physika története befejezésére	300	»	—	»
4. Chyzer : Arachneae Hungariae befejezésére	1000	»	—	»
5. Bolyai : Tentamen (az I. kötet befejezésére)	1700	»	—	»
6. A Mathem. és Physikai Társulat segélyezésére	500	»	—	»
7. A nagyszombati Természettudom. Egylet segélye	200	»	—	»
8. Orvosi Archivum segélyezésére	600	»	—	»
9. Mult évi maradék	1332	»	67	»
	<hr/>			
	9.832			

9.832 frt 67 kr.

Math. és Term. tud. Bizottság :

10. Tudom. munkák segélyezésére	2000	frt	—	kr.
11. A Mathem. és Physikai Társulatnak	500	»	—	»
12. A Természetr. Füz. segélyezésére	1000	»	—	»
13. Nyomdai és írói díjak	1100	»	—	»
14. Előadó díja	400	»	—	»
15. Mult évi maradék	456	»	45	»
	<hr/>			
	5,456			

5,456 frt 45 kr.

Hadtudományi Bizottság :

16. Hadtörténelmi Közlemények segélyezésére és munkák kiadására	2100	frt	—	kr.
17. Előadó tiszteletdíja	400	»	—	»
	<hr/>			
	2,500			
	<hr/>			
	17,789			

17,789 frt 12 kr.

II.

Felhívás nyílt pályázatra. — A Magyar Tudományos Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1895-ik évben 1200 frtot olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a gazdasági vagy technikai tudományok körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főtebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezetöket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbíztatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona; de ez a kiadás jogát a szerzőnek — ha kívánja — esetről-esetre át is engedheti. A tervezetek vagy kész munkák ugyancsak. f. év. márcz. 31-ig a bizottság előadójához, *Lengyel Béla* egyet. tanárhoz küldendők be.

II.

A M T Akadémia ülésora 1895-ben.

- Január 7. I. (Nyelv- és széptudományi) osztály.
 » 14. II. (Philos., társad.- és történettud.) osztály.
 » 21. III. (Math. és természettud.) osztály.
 » 28. *Összes ülés.* Az 1894. évi akadémiai költségvetés.
- Február 4. I. osztály.
 » 11. II. osztály.
 » 18. III. osztály.
 » 25. *Összes ülés.* Jelentés a báró Bánffy Dezső vígjáték-pályázatról.
 » 28. A tagajánlások benyújtásának határideje.
- Márcz. 4. I. osztály.
 » 11. II. osztály.
 » 18. III. osztály.
 » 19. *Összes ülés.* Jelentés a gróf Teleki- és Farkas-Raskó-pályázatokról.
- Április 1. I. osztály.
 » 8. II. osztály.
 » 22. III. osztály.
 » 29. *Összes ülés.*
- Május 6. I. osztály.
 » 13. II. osztály.
 » 20. III. osztály.
 » 27. *Összes ülés.*
- Június 10. I. osztály.
 » 17. II. osztály.
 » 24. III. osztály és *összes ülés.*

Szünet.

- Október 7. *Összes ülés* és I. osztály.
 » 14. II. osztály.
 » 21. III. osztály.
 » 28. *Összes ülés.*
- Nov. 4. I. osztály.
 » 11. II. osztály.
 » 18. III. osztály.
 » 25. *Összes ülés.* Jelentés a Kóczán-pályázatról.
- Decz. 2. I. osztály.
 » 9. II. osztály.
 » 16. *Összes ülés* és III. osztály.
-

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMLAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Február 15.

2. FÜZET.

Széchenyi és a magyar magánjog.

(Előadta *Vécsey Tamás* rt. az 1894. november 4-én tartott Széchenyi-
ünnepen.)

A rendi jog.

«A tudást végtelenül szomjúhozom. Fejem szellemi táplálékot követel,¹ a törvénytudományt s gazdaságtant akarom tanulni. Le a vörös nadrággal.» Ezt írja Széchenyi 1825-ben.² Leteszi a huszárkapitányi kardbojtot. Könyvet vesz kezébe, még többet mint ez-előtt. Olvassa az angol classikus nemzetgazdasági írókat. Belemélyedve olvassa a verulami lordnak a kísérleti vizsgálódásra tanító művét.³ Az ókor stoikus bölcselőivel foglalkozva esküszik hűséget hazafias kötelességének.⁴

Tanárt keres, a ki jól tudja a magyar jogot és ékesszólást.⁵ Elméletileg is meg akar ismerkedni a rendiség jogintézményeinek kór-bonczoló-tanával, a mely intézmények bénító hatásait az életben tapasztalja. Kelemen magyar jogi Institutióit s kulcsát,

¹ A Széchenyi naplót az Akadémia birtokában levő eredeti szövegből idézem. Széchenyi. Napló. 1826. nov. 10. Ich brauche Nahrung für meinen Kopf; Széchenyi. Napló. 1842. febr. 27. Empfinde einen unendlichen Durst nach dem Wissen.

² Széchenyi. Napló. 1825. okt. 17. Jetzt herab mit den rothen Beinkleidern, und *Gesetze* und Oekonomie studirt.

³ Verulami Baco. Novum Organon. Az inductiv methodus kátéja.

⁴ Széchenyi. Napló. 1825. jan. 17. Gottlob, ich dachte an Euch Ihr Philosophen des Alterthums so oft mit Inbrunst, nicht ganz und gar umsonst. Seid mir daher aufs neue gegrüsst Ihr Schatten der Epiktete, Marc Aurele. Széchenyi. Napló. 1830. nov. 12. Alles ist vergänglich nur das moralisch Gute nicht. Széchenyi. Napló. 1826. jan. 11. Wo Pflicht ist, ist auch Recht.

⁵ Széchenyi. Napló. 1826 márc. 30. . . . einen Professor der Rechte und der ungarischen Eloquenz.

a latin nyelvet, a sürgősség kimondásával tűzi napi rendre.¹ Szorgalommal s kritikával tanulja az ékes latinságú Kelemen s a hol ez, a romanistákat követi, vagy Martini természetjogára emlékeztet, ott nem esik gáncs alá, de a hol a rendiség alapján beszél, ott Széchenyit csak izgatja.

Kelemen után a Corpus iuris Hungarici ívrét kötetei következnek. Nem mondhatom, hogy rokonszenvvel teszi le a vaskos köteteket, még kevésbbé mondhatom, hogy kiméletesen beszél ama törvényekről, a melyek a letűnt középkornak kövületei s az ő újíto tervének útjában fekszenek. Nem jogtörténeti szempontból vizsgálódik, tehát nem úgy tűnnek föl előtte a régi törvények, mint a jogfejlődés menetét jelző vezérkagylók, hanem mint a multból átnyúló sötét akadályok, a melyek haladásunkat feltartóztatják, sőt veszélyeztetik s jégpánczélként gátolják az új jogélet csirázását.

Erős drasztikus szinekkel festi a ferdeségeket. Maró lúgot önt a foltokra. Nemzeti hiúságunknak nem hízeleg, hátramaradásunk okozóit nem kiméli. Előtte a *jövő* fontosabb a *multnak* kegyeleténél. Fullánkos a polemiában, kiméletlen a kárhoztatásban.² A patriarchális szokásjoggal nem dicsekszik, de az irott joggal még úgy se. «Werböczynek kilencztizedét el kell égetnünk, csak az után mehetünk valamire».³ Sőt még többet mond. «A *Corpus iuris* két roppant foliójának legalább kilencztizedrészét kell a tűzbe dobni»,⁴ vagyis a benne gyökerező kirívó intézményeket, korszerűtlen privilegiumokat, melyeken a rendiség bástyái emelkednek.⁵

Ezek a bástyák azok, a melyeket temperamentumos támadásaival tervszerűen ostromol. A kiváltságos és nem kiváltságos osztályok különvált, sőt ellentétes helyzetén nyugvó régi jogintézmények, a rendiség minden elavúlt alkotásai ellen folytatja az irtó háborút, abban a meggyőződésben, hogy a rendiség intézménye már idejét múlta s a nemzet haladásának, megerősödésének belső akadálya. Ezért mennydörög ellene s ezért akarja elpusztítani tüzzel, vassal.

A megsontosult rendi jognak abderitáira tör, ront. Bálvá-

¹ Széchenyi. Napló. 1823. júl. 4. Kelemen lese ich fleissig. Institutiones iuris Hungarici. 4. kötet.

² Széchenyi. Napló. 1830. szept. 26. Der Wunsch, Ungarn empor zu bringen und der Hass gegen das alte Schlechte macht mich gegen mein Vaterland ungerecht. Ich wünsche zu viel, lobe zu wenig.

³ Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. 1893. 64. lap.

⁴ Széchenyi. Hunnia. 78. és 79. lap.

⁵ Pl. 1741. VIII. t.-cikk, mely örökre biztosítja a nemességnek a nem adózást.

nyozott betűikre szórja az elhamvasztó parazsa.¹ Justinianus hangján követeli, hogy a törvény-gyűjteményből égjen ki minden lap, a melyik a haladást gátolja.² Csak akkor kezdődik majd a két vaskos folio becse, mikor legalább is kilencztizedrésze elhamvad s hamvvedre felett újra felszenteltetik a módosított, javított rendbe hozott maradék tizedrés. és pedig *magyar nyelvre fordítva*, hogy az élő nemzetnek törvénykönyve ne legyen holt nyelvű, melyet úgy is alig ért a nemzetnek egy tizedrésze.³ Azt mondjátok nincs idő a Corpus iuris fordítására? Én azt tartom, a mit az ember szívesen tesz, arra mindég van idő, a mit nem szívesen tesz, arra soha sincs érkezésünk.⁴ Keressetek, majd találtok embert a rendezésre és magyarosításra, főleg Fogarassy és Tóth Lőrincz lebegvén szemei előtt. Ha a Corpus iuris használható részei meglesznek magyarul, tüstént szétmállik a magyar nyelvet ellenző rozsdás csoport, mely azért nem akar megválni a latintól mert ez a Corpus iuris nyelve. «Hát a rabulának tévetegéből, melynek gazdag gyűjteménye a Corpus iuris, nemzetünknek soha ne lenne szabad kimenekedni?» kérdi indulatosan Széchenyi. Az országgyűlés annyi joggal se bírna, hogy kitisztítsa azt, a minek tiszta viseletünk kalauzának kellene lennie? Minden lelkes nemzet törvényeit a homályból kiemelni, mindenkinek érthetőkké tenni törekszik. Tegyük mink is fogadást, hogy Magyarországon csak *magyar nyelven szóló törvény*, parancs, ítélet, szerződés, egyezés, számadás kötelez.⁵ Mert valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek.⁶ Velem együtt az élő Istent hívom tanúságul, még igen számos férfi van, a ki minden életkellemről, sőt magáról az életről is kész inkább lemondani, mint sem, hogy anyanyelvünk mostoha sorsát a jogélet terén ezentúl is békével tűrjük és kar

¹ Mélián kárhoztatható pl. az 1715. LII. t.-cikk, mely az igazság és szerződési szentség ellenére rendeli, hogy az 1702—1710 közt felvett kölcsön után az ő Felségéhez híven maradtak kamatot fizetni nem tartoznak. Az 1723. VII. t.-cikk megengedi, hogy a király rendes törvényseikeink mellőzésével bíraskodják, tetszése szerint az országon kívül is. Az 1723. XCVIII. t.-cikk rendeli, hogy a magyar helytartótanács pecsétjén legyen a két fejű sas s ennek közepében legyen hazánk címere. De nem az egyes törvények, hanem az egész elavult régi jog eltörlésén munkálkodik.

² Just. Cod. 1. 17. 1. §. 5. ex multitudine quod melius et aequius est iudicatum. A Codex vetus megrendelésekor írta Iustinianus . . . censuimus prolixitatem litium amputare, multitudinem constitutionum rescindenda, uno codice componendo. Constit. Haec quae necess. pr.

³ Széchenyi. Hunnia 78. és 79. lap.

⁴ Széchenyi. Beszédei. Közli Zichy A. 107. lap.

⁵ Széchenyi. Stadium. 1833.

⁶ Jelenkor. 1833. 29. sz.

és kard nyugva nézzük mint dűl azon a külföldi értelem s a honi butaság.¹

Különben annak, a kit hódító ideálok s nemes szenvedélyek ragadnak, szabad a bátor szó.² Él is e szabadsággal Széchenyi. Reformeszméiért rajongva, ha kell hevesen, sőt vakmerően beszél. «Égessétek meg a Corpus iuris kilencztizedét» ép oly merész felhívás, mint merész állítás az, hogy «Magyarország *nem volt*». E féle merészség nélkül lehetett volna-e kiragadni a nemzetet a quietismusból? s lehetett volna-e rábírní, hogy oda hagyja a tepsedő előitéletek s elavúlt intézmények ó-falát?

Mikor Széchenyi a Corpus iurist nem azonosítja a rendiség tükrével: ilyenkor történeti jogunknak ezt az anyakönyvét nálánál inkább senki se félti, senki se védi. «A nádor azt teszi velünk, a mit akar. Az a nagy bizalom, a melylyel iránta viseltetünk még odáig visz bennünket, hogy egész Corpus iurisunkat tűzbe vetjük».³ Ime éppen Széchenyi az, a ki a lángok közé nem engedi vetni az egész írott jogot.⁴ Corpus iurisunkban elég szép helyet olvasott Széchenyi. Egyebet mellőzve ott van a legelső magyar bölcsészeti értekezés: Szent István első Decretuma fiához, Imre herczeghez. Ott van a Hármaskönyv Előbeszéde az igazság stoikus cultusával. Az igazság, mondja Werbőczy, a legfőbb jó, az erények harmoniája, sőt a teljes erény, melynek lénye úgy ragyog, hogy elbűvöli szemeink világát, mint az esti vagy a hajnali csillag tündöklő sugára. Csodálatos erény, mely másoknak is használ, holott a többi erény csak azt boldogítja, a ki gyakorolja.⁵ Ott van a sok jogtétel, a mi ma se avas obscuritás. Számos intézkedés a mi ma időszerűtlen, valaha a kor színvonalán állott s védte a nemzet szent igazait. Mikor le volt fegyverezve a magyar, ha egyébre nem is, legalább a Corpus iurisra erélyesen hivatkozott. Ha hónunk alól elvetnők a Törvénytárt s jobbkunkból kiesnék a kard: mihez folyamodnánk? Mi szolgálna irányadóul a nemzet és a királyi ház közt? kérdi a lelkes Horvát István.⁶

Erős várunk nekünk a törvényesség. Ennek rombolhatatlan

¹ Széchenyi. Hunnia. 98. lap. Nyomtatásban közlé Török János 1858-ban.

² Walter Scott pl. azt mondja az angol törvényekről, hogy azok hasonlóak a mákonyhoz. 1789-ben jelszó lett: la révolution c'est la justice.

³ Széchenyi. Napló. 1827. mart. 16.

⁴ Széchenyi. Beszédei. Közli Zichy Antal. 62., 83. és 89. lapok.

⁵ Werbőczy. Hk. Előbeszéd. I. cz. 2. §. quae praeclarissima virtutum eo splendore mortalium oculos perstringit, ut affirmet Aristoteles, neque hesperum neque luciferum tantopere rutilare.

⁶ Társalkodó. 1846. 286. lap. Fejér Pál.

erősségét nem gyöngíti, ha az alkalmazhatóság szempontjából az activ politikus, mint Széchenyi, elválasztja az elavult törvényeket az el nem avúltaktól, a modern életbe valókat a történet lapjaira tartozóktól. A bizalmat, az öntudatos odaadást pedig egyenesen emeli a tudomány, mely megvilágítja a jognak forrásait, fejlődését, rendszerét, politikai, gazdasági s erkölcsi hatását, vim ac potestatem.¹ Ezért int, buzdít Széchenyi, hogy beható alapos-sággal műveljük a *jogtudományt*.² Mit tanuljon a magyar szívvel, lélekkel, teljes odaadással? A *jogtudományt*, válaszolja Széchenyi,³ s megjegyzi, hogy ez a legnemesebb tudomány, mely-lyel a férfiú foglalkozhatik s a leghatalmasabb tudomány, mely-lyel erőt, bátorságot, bölcseséget kap a nemzet vezetésére a leg-váltságosabb pillanatokban.⁴ Mintha a jövőben előre olvasta volna a nemzet nagy jogvédőjének, Kossuthnak s a jogász logika és a jogérzet megtestesülésének, Deáknak küldetését. Az 1848-iki törvények gyors formulázásának, mi a Kossuth érdeme, s a jog-folytonosságnak, a Deák ellenállhatatlan logikájának, köszönhető a dualismus és paritas alapján nyugvó kiegyezés. A két vezér jogász példája igazolta Széchenyi jóslatát, olyan sikerrel, mely méltó a jogász-nemzethez, a magyarhoz.

Volt idő, midőn erőit a forrongó Széchenyi maga is egészen a jog és alkotmány ügyének szerette volna szentelni.⁵

És valóban, ha jogász az, a ki a jog nélkülinek jogot szerez, úgy ő igazán jogász, a szónak magasabb értelmében. De a szónak közönséges értelmében nem az. Hivatásszerű jogtudóssá ép úgy nem lett, a mint nem lett költővé. Hatását azonban ép úgy érzi a magyar jog, mint a költészet.

A középkori rendi jogállapotból a kibontakozást ő, a nem hivatásszerű jogtudós, kezdeményezte. Programjának belső értéke jogi aphorismáin nyugszik. A Hitel, Világ és Stadium lapjain kifejtett jogi problémákért harczolva, vívta ki fényes tehetsége az első diadalokat, nem egyes perlekedő ember, hanem az egész ország javára.

A mai ünnep feladatommá teszi annak bemutatását, hogy

¹ Celsus. Dig. 1. 3. 17.

² Széchenyi. Napló. 1819. ápr. 17.

³ Széchenyi. Napló. 1823. ápr. 7. Auf was sollte sich der Ungar mit ganzer Seele verlegen? Auf die Rechte und Gesetze und Administration des Landes. Eine der edelsten Kenntnisse, mit denen sich ein Mann beschäftigen kann.

⁴ Széchenyi. Napló. 1826. nov. 16. Wie es natürlich ist, dass in einer Revolution sich die Advokaten immer auf die höchsten Stellen erheben.

⁵ Széchenyi. Napló. 1827. márc. 27. Er will sich ganz dem Rechts- und Verfassungswesen widmen.

a magyar jog egyik főága a magánjog s ennek tudománya. Széchenyi hatása alatt miképen fejlődik? s hogy e fejlődés előmozdítása érdekében mit tett az Akadémia? Eme szempontból kerestem és befejezésül méltánylom Széchenyi eszméit, törekvéseit s alkotó kezét magánjogi intézményeink csarnokában.

A magyar magánjog Széchenyi hatása alatt.

Széchenyi Naplóinak ünnepelt női alakjai közt a legünnepelebb Mária Dorottya főhercegasszony, József nádornak áldott emlékü hitvese. A hódoltnak imádásig magasztosuló érzetét ébreszté Széchenyi lelkében.¹ A Hitel diszpéldányát kegyesen fogadja az átnyújtó szerzótől, sőt arra is felkéri ezt, hogy sajátkezűleg írja nevét a hírből már ismert könyvbe.²

Nem maradt titokban a főhercegné előtt, hogy a radikális-reformokért rajongó Széchenyi áhitattal olvasgatja a Szent Írást. Látni kívánja kedvelt hívének bibliáját. Pár nap múlva a fenséges asszony a könyvek könyvét visszaküldi, abba három papirszelvet helyezve. Az egyik Máté evangéliumával int, hogy «adjátok meg a császárnak a mi a császáré.» A másik Pálnak Timotheushoz írt levelével kér, hogy «imádkozzatok a királyért és minden emberért». A harmadik Pálnak Titushoz írt levelével utasít, hogy «intsed őket, hogy a fejedelmi jogos hatalomnak engedelmesek legyenek».³

Az idézett helyeknek szent igéivel a főhercegnő a korona iránti hűség megőrzésére, továbbá az államjogi viták pihentetésére céloz. E finom leczkét önmegtagadás nélkül követi Széchenyi, hiszen legradikálisabb korában is az volt és mindég az maradt politikai hitvallása, hogy a magyarság kifejtése mellett szilárdul s hiven ragaszkodjunk a Habsburg-dynastiához.⁴ Mirabeau előbb a király ellen foglalt állást, de végül az alkotmányos monarchia

¹ Széchenyi. Napló. 1828. decz. 9. In Ofen Cercle bei der Erzherzogin. Die Erzherzogin zeichnete mich unendlich aus. Széchenyi. Napló. 1829. decz. 29. Die Erzherzogin Maria Dorothea sagt er (Széchenyi) ist ein prächtiger Mensch, ich habe ihn sehr gerne.

² Széchenyi. Napló. 1830. febr. 10. Audienz bei E. H. Marie. Sie lies mich niedersetzen. Zugewen war kein Mensch als Mina Festetich. Ich übergab ihr mein Buch. Schrieb in ihrer Gegenwart, weil sie es verlangte hinein: Magyar honunk Főhercegasszonyának. Legyen védője a hazához hívnek. Legmélyebb tisztelettel Grf. Széchenyi István.

³ Széchenyi. Napló. 1829. decz. 21. és 22. Bekomme meine Bibel von der Erzherzogin M. zurück, mit den kleinen Papierchen. Evang. selon S. Math. Chap. 22. v. 19—22; Timoth. Chap. 2. v. 1—3; Tit. Chap. 3. v. 1.

⁴ Széchenyi. Napló. 1834. febr. 2. Mondja Eszterházy Pál hercegnék Londonban: uns fest an unsere Dynastie schliessen und unser Hungarthum nicht aufgeben.

megmentésén fáradozott. Ez utóbbit mindig lelkén hordta Széchenyi. Azért hiba az ő fiatalságát a Mirabeauéhoz hasonlítani. Ő a koronának mindég törhetlen hive volt.

Elejétől fogva úgy vélekedett, hogy a jogi reformokat nem kezdi az államjogi intézmények bolygatásával, hanem a magánjog roskatag épületeinek lebontásával és újjá alakításával. Tehát az államjogi viták pihentetésére kész volt.

A középkori szervezkedéshez a magánjogi felfogás adta a vezérgondolatokat, ezért a rendi alkotmányok jellemző vonásait a magánjog alapintézményei vonták meg. Helyesen keresi tehát Széchenyi a békés kibontakozásnak útját a magánjogi viszonyok átalakításánál. A nemzet újjászületési processusa a magánjog, főleg a vagyonjog javításával indul meg.

Ha ez sikerül, okvetlenül következik az államjogi reform, és pedig demokratikus irányban, mert a magánjogi szabadelvű rendezés politikai alapokat is szolgáltat a jövőendő demokráciának. Ennek kedvez az ingó vagyon méltánylása, a tőke szabad keringése, a földnek s a föld népének felszabadítása, az ősi és ági, az öröklött és szerzett javak közti különbségnek, szóval a vagyon provenienciájának tekintetbe nem vétele, a végrendelkezési szabadságnak kiterjesztése, a hitelnek szentsége.

Mind ezekre nézve kitűzte Széchenyi a magánjogi radicalismusként lobogóját, bizton várva, hogy a magánjog reformja idővel majd maga után vonja az alkotmányos élet fellendülését, a kormányformának változását s a közjogi helyzet általános javulását.

A magánjog terén kezdi a reformot azért is, mert a magánjog átalakítása a nemzetnek belügye s így tőlünk függ. Azt képzelte lelkesedésében a reformátor, hogy a kormánynak nincs érdekében azt ellenezni, s reménylte, hogy ha a magánjogot gyökeresen megjavítjuk, a külakadályok daczára is virágzásnak indul a haza, megerősödik a nemzet. Míg ha közjogi vitákat kezdünk, feszültség állhat elő a kormány és az országgyűlés közt. A kölcsönös gyanakodás és bizalmatlankodás folytán megfenneklik minden reform s a meg nem erősödött nemzet nem folytathat sikeres küzdelmet.

Széchenyi az első magyar ember a ki a jogi s gazdasági élet összefüggésére gondol s a ki a jogot, erős céltudatossággal, a gazdasági élet szempontjából is mérlegeli. Az ő felfogása szerint a magánjog az élet javai megosztásának és forgalmának etikai szabálya.

De az a magánjog, a mely Széchenyi felléptekor uralkodik, az ő ideáljának merő ellentéte.

A Werbőczy-féle vagyonjog az Anjou-Jagelló kor viszonyainak felel meg. Azóta a világ közgazdaságilag nagyot változott, de erről nem vett tudomást a mi nemesi magánjogunk, sőt lénye-

gileg megmaradt a mohácsi vész előtti formulázásban. Pedig folyvást kirivóbbá lett, hogy a középkori vagyonjog, melyben nincs egyéni igazi tulajdon, nem tart lépést a folyvást haladó gazdasági élettel, nem engedi a nemzet vagyoni izmosodását.

Az új kor új jogi rendezést követel.

Ennek az új rendezésnek mik az előfeltételei? Széchenyi szerint a következők. Legyen egyéni tulajdon. Szerezhessen földet minden honlakos. A termelést ne bénítsa robot, dézsma, czéh. árszabás. A javak forgalmának érdekei szempontjából rendeztessék a kötelmi jog, a jogszolgáltatás.¹

De, hogy lehet mindezt elérni?

Legyen mindenek előtt hitel.² A tróntól le a koldusig mindent a szótartás szentsége biztosít.³

Alapja ez nem csak a vagyoni, hanem az erkölcsi emelkedésnek is. Töröltessék el az ősiség, magán-zárlat s hivatalos halasztás.

Hozzunk magyar egyesületi, társulati és váltótörvényt, s állítsuk fel a gyorsan működő váltóbíróságokat.

Ez a Hitel programja a magánjog terén.

Még gazdagabb jogi tárgysorozatot ad a Stadium, melyben Széchenyi, mint népvédő követeli: az ingatlanszerzési képesség kiterjesztését, a nem-nemesek jogi védelmét, a földesúri hatalom és iurisdiclio eltörlését, s a magyar nyelv érvényét a közélet minden körében. Támadta az avult kamat-korlátozásokat és az adóstörvényeket, az urbéri s más középkori birtokviszonyokat, a fiscalitást és mind azt, a mit a Hitel is elítélt, kivált az *ősiséget*.

Az *ősiség*. A középkori nemesség élethivatása, a harcz. De miből meritse erejét, hatalmát? Le kell kötni, elidegeníthetlenné kell tenni az ősökötől öröklött nemesi jószágot, mely a vitéztlő urat, munkás és fegyveres népét táplálja.

A nápolyi politika, melyet Arany a Daliás idők csataképein fest, a családok fényét emelte. Ennek fentartására hozta be Nagy Lajos az *ősiséget*.

Minden nemes az *ősiségre* építi gazdasági lételetét, az *ősiség* fentartására irányozza minden gondolatát, törekvését, erőfeszítését. Valódi palládiumát látja az *ősiségben* a középkori nemesi rend.

A középkor elmúltával az *ősiségre* is új kornak kellett volna beköszöntenie. De a korszerű átalakulás elmaradt. Ennek következtében az *ősiségnek* minden előnyét eltemette az idő, káros oldalai pedig kiélesedtek.

¹ Dr. Dell'Adámi Rezső. Magyar jogászegyleti értekezései. IX. XXIII. és XXXIII.

² Széchenyi. Hitel. 1830.

³ Széchenyi. Napló. 1829. jan. 29.

Az ősiség kizárta az egyéni tulajdont, a végleges elidegeníthetést, a kisajátítást, végintézkedést. Lebilincselte az ipart, kereskedést. Az elidegeníthetetlen nemesi jószág majdnem forgalmon kívüli (res extracommercium). Az eladó, elzálogosító számára s jogutódai részére a megerősítési és visszakövetelési pereknek örökös melegágya. Mint Arany mondja, a nemes ember az ősi vagyonát «tízszor eladja, ha kell, és visszaperelheti mindég».¹

És ez a visszaperlés mennyi bajjal jár. Mennyit árt a magyarok közti összetartásnak! Alig van család, mely az ősiség alapján pert nem folytat, alig van jószág, mely per alatt nincs. A költséges és gyűlölködő perlekedés veszélyezteti a jogbátorságot, a bizonytalanság zsibbasztja az okszerű gazdálkodást, a munkakedvet, szorgalmat, beruházást, leszállítja a föld értékét, lehetetlenné teszi a hitelt. Az üdvözítő hitelt. Pedig haladásunk nélkülözhetlen eleme a *hitel*. A mi a *hitelező* társadalom szellemével ellenkezik, az tarthatatlan.

Az ősiség a családi fényt s a magyar nemzetiséget se biztosítja.² Ime az ősiség mellett sok nagy család elszegényedett, elpusztult s honfoglaló vagy Árpádkori magyar nemzetségek ivadéakai a magyar anyanyelvet elfeledték.

Az ősiségnek gazdasági káros hatását már II. József felismerte. Mind meg akarta szüntetni a középkori avúlt birtokviszonyokat.³ De József az alkotmányos törvényes utat mellőzve, mindenütt akadályokra bukkant. «Alkotmány kidülést, nemzet-sírt láttak ezen szép aggszerű intézet legutolsó körmeszakadtán».⁴

II. József korától Széchenyi fellépését a nagy francia forradalom választja el. A mi József korában már avúltnak tűnt fel, az a francia forradalom alatt legalább száz évet vénült. De talán semmi se élte túl önmagát inkább, mint az ősiség, mely az új rendet, új életalakot teremtő s az egész világra kiható szabadsági mozgalmakkal szemben a korlátozottságot és lekötöttséget képviselte. Csakhogy a Karok és Rendek többsége ezt nem hitte. *Quia non movere*, mondták Széchenyinek a hazafiság nevében «Hát a békák leverésével gyöngült-e valahol a hazafiság szent tüze»? Az ország belső bajának első oka nem az ősiség? Ez nyomja le a föld árát, ez silányítja el az ország gazdasági értékét, ez állja útját a földbirtokos hitelének. A károsnak tartott s ezért gyűlölt ősiség ellen Széchenyi kiméretlenül agitál minden irányban. A nádori palota és a casino, a vármegyeház és a sajtó sok

¹ Arany J. Elveszett alkotmány. II. Enek. 53. lap.

² Tóth Lőrincz. Az ősiségi nyiltparancs 37. l.

³ II. József leirata gróf Pálffy cancellárhoz 1785-ből. Olvastam Marczali szíves közléséből.

⁴ Arany János. Elveszett alkotmány. III. Ének. 76. lap

heves vitáról tehetne tanúbizonyságot.¹ Az ősiség elleni harcban állandó hive Széchenyinek Kölcsény, Trefort, Eötvös, Pulszky, Szalay, Bezerédj, Kossuth s Deák Ferencz, a ki Széchenyinek igazat adva állítja, hogy «nem egészen a vámkok hibás rendszere, nem is a kormánynak gyakori kihágásai, hanem az aviticitásnak fennmaradása gátolja nagy részben nemzeti előhaladásunkat».²

Széchenyi az ősiségi kérdés megoldásának gyorsítása végett 1842-ben eltörlési törvényjavaslatot dolgozott ki, Lissovényi és Fabriczy közreműködésével, a nádor és az országbíró tudtával.³

«Mi az ősiséget illeti, azt tartom én voltam az első magyar, a ki ennek megváltoztatása szükségét szőnyegre hoztam s törvényes úton sürgetem. Megvallom, hogy politikámnak úgyszólván ez a sarkköve», mondá Széchenyi az 1844 országgyűlésen,⁴ hol az ősiség eltörlésének tárgyában javaslatételre országos választmány küldetett ki.

A kérdés «sok köhögésre adott okot, oh! mert szörnyű poros volt», mondja Arany János.⁵

Az 1844-iki országos bizottság egyik javaslata szerint, az ősiség teljesen és rögtön eltörlendő. Ezt sürgették a politikusok. Ugyanannak a bizottságnak másik javaslata szerint, mit a jogászok helyeseltek, az ősiség egy nemzedék kihaltával, 32 év alatt, szüntetendő meg.⁶ «Megavult ügyvédek, ó nevek emberei, a volt uradalmak mesgyéin legelők s örök álmú reményben tengők»,⁷ a conservativek, a kik semmiféle eltörlést nem akartak, nagyot lélekzettek, midőn az ősiséget elintézetlenül hagyva, oszlott szét az 1844-iki országgyűlés.

Az ősiség elleni háború tovább folyt. A támadó tábornak vezérkari főnöke Széchenyi maradt. Mikor Zalay az ősiség mellett ír: Széchenyi érzi magát találva,⁸ Mikor a gyakorlat nagy mestere Goszthonyi Miklós az ősiség ellen ír: Széchenyi helyeslését várja, mit a nagy gróf siet kifejezni a jogtudósnak, a ki a magyar jog labirintusaiban őszült meg s nyomatékos szavával az ősiség elleni pártnak tekintélyét emelte.⁹

¹ Széchenyi. Napló. 1839. okt. 27. ; 1839. nov. 8. ; 1839. decz. 16. ; 1842. jul. 18.

² Deák F. Beszédei. Kónyi Manó. 329. lap.

³ Széchenyi. Napló. 1842. márcz. 28 és 30; 1842. ápril 8; 1842. május 31, és 1842. jún. 1. és 3. Lissovényi ügyvéd, Széchenyi hive. Alapítványt is tett a királyi táblánál.

⁴ Széchenyi. Beszédei. Közl. Zichy A. 273. l.

⁵ Arany J. Elveszett alkotmány. III. Ének. 75. l.

⁶ Trefort Á. Kisebbségi dolgozatai. Az 1882. kiadásnak 217. lapján.

⁷ Arany János. Elveszett alkotmány. III. Ének.

⁸ Széchenyi. Napló. 1847. aug. 25. Goszthonyi beszél Zalayról Széchenyinek.

⁹ Széchenyi. Napló. 1847. május 26. Sein «Ősiség». Sehr guten Effekt wird es machen.

És ámbár az ősiség elleni küzdelemben Széchenyi tovább is lankadatlan marad, az eltörlés esetleges következményeire figyelmesebb kezd lenni.¹ Átmeneti zavar nélkül, rázkódtatások megelőzésével, közmegelegedésre szeretné megoldani a negyedszázad óta zaklatott kérdést. A politikus kezdi meghallgatni a jogászt. Erőssé válik benne a meggyőződés, hogy az ősiség szélesen elágazott s egész jogéletünkön átszövődött intézmény lévén: annak egyszerű eltörlése nem lenne megnyugtató, hanem helyébe új jogrendet kell léptetni. De mit? mi módon, hogy se a birtokban levők, se a visszaváltásra jogosultak ne károsodjanak?

Egyszerre csak meglepi a tanakodókat, a párisi 1848. februári események híre. Emelkedett hangulat szállja meg Pozsonyt, a rendi országgyűlés a törvényhozó testület teremítő munkájához lát, még a conservatív párt is érzi a márciusi tavaszi szellőt.

Íme az ősiség eltörlését nem gátolja, sőt 1848. márczius 19-én Somssich Pál teszi meg az indítványt részletes törvényjavaslat kíséretében, «hogy a nemesi birtok az ősiség bilincseiből szabadításék fel. az uti possidetis alapján».

A nehéz kérdésnek megoldási formuláját Deák Ferencz adta.² «A végítélettel el nem döntött ősiségi (successionalis, fiscalis és iuris) perek felfüggesztetnek», s az ősiség eltörlése alapján *általános* magyar polgári törvénykönyv kidolgozására utasítatik a miniszterium.³

Rövidítés, lefordítás helyett rendszeres általános polgári törvénykönyvet vár a szabad földön élő szabad nemzet. Az általános egységes jog elve üli diadalát. Egységes jog nélkül nincs egységes nemzet. Ugyanaz a törvény parancsoljon s legyen menedéke bármily rendű s rangú embernek. Széchenyi eme legmesszebbre ható, 1835 óta sürgetett jogreformját becikkelyezték.

Deákban s kartársaiban meg volt a képesség, hogy napoleoni szabású magánjogrendszert készítsenek. De a kitört belháború magánjogunk felépítésére nem hagyott időt.

Világos után elmulasztották tanácsolni a koronázó és codificáló országgyűlésnek összehívását. Schmerling, mint egy modern Tribonianus compiláló bizottságot alakít. Deák a meghívást visszautasítja. Frank, hogy ne legyen a magyar jognak sirásójává, életétől válik meg. A megjelent többség azonban a magyar magánjogi törvényjavaslat kidolgozása helyett, melyre úgy se volt országgyűlési megbízása, elkészíté az ősiségi pátenst és a kihirdetési nyílt parancsot. A római jog, észjog és Josefinismus

¹ Széchenyi. Napló. 1848. február 7. Szentiványi liest mir vor über Aviticität. Gefiel mir sehr gut.

² Deák F. Beszédei. Könyvi M. II. k. 31. lap.

³ 1848. XV. t.-czikk.

elemeiből készült osztrák törvénykönyv behozatala 1852. nov. 29-én megtörtént.

Ezzel a nemzeti jogreform szépen indult gyökér-szárait megszakították s a nemzeti jogfejlődés medrét eltorlaszolták, úgy, hogy még ma is más magánjog uralkodik Fiumében, a volt végvidéken s a Királyhágón túl, mint azon innen, a Drávántúli rész pedig visszahozhatlanul elszakadt a magyar igazságügytől.

A fiscalitás. Az ország területének infeudatiója bevégeztetvén, annak főtulajdonosa a szent korona. Minden tulajdonnak gyökerei ide nyúlván vissza, a koronás király adományozza a felkérőknek a jöszágokat, a visszahárulás fentartásával, melyet magszakadás vagy hűtlenség esetén, ha kell peres úton, érvényesít a fiscus. A felkérni akaró hivek árulkodnak, vádaskodnak. A felkérés gyakran jellemtelenség, az adományozás gyakran politikai kitérés, megtérítés. Az utód nélküli adományos nem ruház be semmit, rongál, prédál, terhet teherre halmoz. A fiscus per perrel tetézi.

Széchenyi tehát méltán tartá eltörlendőnek a fiscalitást is, hogy tért foglalhasson a római jog értelmében vett egyéni tulajdonjog, mely ma a legfőbb vagyoni jogi intézmény s az egyéni szabadsággal együtt varázs-eszköze a boldogulásnak.

A fiscus háruási jogának s az adományrendszernek megszüntetése az általános polgári törvénykönyvre bizandó, gondola Széchenyi 1848-ban, s ezért külön eltörlést nem indítványozott. De a magyar törvénykönyv készítése elmaradván, az 1852. nov. 29. ösiségi nyiltparancs léptette hatályon kívül a királyi és nádori adományozást s a fiscus háruási jogát (ex defectu seminis et ex infidelitate), ellenben megkapta a kincstár a jogot, hogy minden uratlan hagyaték rá száll.

Az úrbér s az úri törvényhatóság. «A nem régen még virágzó Magyarországnak, mondá I. Ferdinánd, mi sem ártott többet, mint a jobbágyság külföldi gyakorlat szerinti elnyomása. kiknek folytonos sóhaja felhat a magasba az Isten színe elébe».¹ A Stadium lapjain lelkünkre beszél Széchenyi: «engedjünk szívünk sugalmainak, fogadjuk eszünk józan tanácsait, s iktassuk Hunnia szolgálakosait az emberiség örök jussaiba».

Az elnyomott osztályok felszabadításában Bezerédj, Kossuth és Deák vetekedtek Széchenyivel. Eötvös a szépirodalom mezejéről küldte a segítséget. Dózsa György 1514-ben mintha a népért

¹ Ferd. I. Decret. X. art. 26. neque ulla res magis ab aliquot annis florenti quondam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum, quorum clamor ascendit iugiter ante conspectum Dei. 1547. 26. Praef.

² Széchenyi. Stadium. 293. lap.

viselné az izzó vaskoronát. A Falu jegyzője a megyei visszaéléseket írja a rovásra, hogy népszerűtlenné tegye a rendi világot.

A nép-emancipatio 1832 – 6-ban odáig jutott, hogy a törvény biztosítja a költözési szabadságot, körvonalozza a jobbágyi tartozást, megengedi minden nem-nemesnek, hogy tulajdon felperessége alatt kereset jogvédelmet s feljebbvezethi az ellene hozott büntető ítéletet, mint ezt a Stadium követeli.¹

Abból az időből Európa egyetlen országa se mutathat fel méltányosabb törvényeket. Ezek készítették elő a szabad polgári statust, melyet megteremtett az 1848, még pedig váratlan sebességgel, mert Párizsnak februári és Pestnek márcziusi eseményei ellenállhatatlan áramlattal ragadták a pozsonyi Karokat és Rendeket. Ez áramlattal szemben csak egy lett volna veszélyes: a halogatás. Hogy felrobbanás nem történt, ezt a felszabadító 1848. IX. törvényezikk gyors megalkotásának és annak lehet köszönni, hogy a törvény parancsolólag eltörli a jobbágyi terheket, eltörli az úri tartozások iránti pereket,² s megszünteti az úri törvényhatóságot. A törvényhozó a decemvirekhez méltó lapidaris stílusban így szól: «Az úri törvényhatóság megszüntetetik». Ezzel sok millió jobbágy sorsa vált emberivé. Nagyobb elvet szerényebb formában soha nem szentesítettek.

A Bach kormány az 1853. márczius 2. nyiltparancsban úgy beszél, mintha a jobbágyok felszabadítása 1848-ban ki se mondatott volna. Széchenyi Bachot figyelmeztette, hogy a jobbágyok felszabadítása s az urbériség megszüntetése az 1848-ki országgyűlés érdeme s dicsősége.³

A birhatási akadály. Széchenyi és Deák, nemes elvtársakkal együtt, lelkesen küzdöttek a birtokszerzési jog kiterjesztése érdekében. Egyéni tulajdonná kell tenni a földet. Az egyéni földtulajdonban gyökerezik Magyarország regenerációja. Egyéni tulajdon nélkül nincs biztosítva hazánk jövője. Szerezhessen ingatlant örök-tulajdonúl a nem-nemes is.⁴

A jogi, gazdasági és humanitási motívumokkal támogatott javaslatot a mágnások hidegen fogadták.⁵ De Széchenyi gyűjtő szavaival elevenséget, sőt lángot ébresztett a fagyos és gyanakodó főrendiházban. A javaslatot 1844. október 7-én keresztülvitte.⁶

¹ 1832/6 IV., V., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIII. és XIV. t.-czikk.

² Deák F. Beszédei. Kónyi M. II. k. 31. lap.

³ Ein Blick auf den anonymen Rückblick. 416. lap. Széchenyi egyik legérdekesebb műve.

⁴ Deák F. Beszédei. Közli Kónyi Manó. 29. és 68. lap.

⁵ B. Kemény Zsigmondtól: Széchenyi. A Csengery-féle Szónokok és Statusférfiak 446. lapján.

⁶ Széchenyi. Napló. 1844. okt. 7. Ich rede Besitzfähigkeiten allen, mit Nachdruck. Führe es durch.

Gróf Batthyányi Lajos mély páthosszal hirdeté, hogy ez a legfontosabb törvény mind azok közt, a melyeket Magyarországon száz év óta (1744—1844) hoztak. Igaz, nagy lépés a jogegyenlőség felé. De mi tagadás? a kérdést teljesen és gyökeresen nem oldta meg.

A birtokszerzési jogot mindenkire kiterjeszti, de fájdalom, «mindenki» alatt csak a törvényesen bevett vallásúakat érti.¹

Az 1848-iki törvényhozás az ősiség eltörlésével a szerzés egyik akadályát megszüntette ugyan, de újabb elvi kijelentést nem tett, azt a codificatióra bízta. Az 1852. november 29-iki ősiségi Nyiltparancs már csak az osztrák polgári törvénykönyv útjának egyengetése végett s az idegeneknek hazánkba lehető betelepítése érdekében is kimondta, hogy bárminemű fekvő vagyron szerzésétől az *indigenatus* vagy *incolatus* hiánya jövőre senkit ki nem zárhat. A szerző lehet idegen, a ki soha be se jön lakni az országba. De a bevett valláshoz való tartozás, mint a birtokszerzés kelléke, egy rövid lucidum intervallum után, az előbbi felekezeti korlátok közé szorítottatott. Ez az állapot 1860. február 18-án változott meg, midőn ő Felsége az izraeliták birtoklási jogát a nemesi és bármilyen jószágokra nyíltan kimondta. Ezt az országbirói értekezlet is fentartá.

Káros perjogi törvények. Endemikus a perlekedés.³ A perlekedési téboly áldozatai egész a trónig zarándokoltak.

«Igy beszél a magyar ember

Ha per, úgymond, hát legyen per».⁴

Még pedig milyen per?! Olyan, a melyben a jogbátorságnak egyedüli garantíája a hosszadalmasság. Halasztás. Fentartása a fentartandóknak s egyéb huza-vona éveken át. Intő ítéletek következtében átvitorlázik a per a kifogásoknak zavaros tengerére. Ott himbálódzik kiszámíthatlan hosszú időn át. Az ítélet meghozatala ellen szabad a betiltás (prohibitio). A jogerős ítéletnek végrehajtását meggátolja az ellentállás (oppositio), visszafűzés (repulsio), visszafoglalás (reoccupatio). Az erőszaknak, ellenszegülésnek mind megannyi törvényesítése.

¹ Az 1844: IV. t.-cikk szövege szerint nem bírhatási ügyúton nem háborgathatók «az országban vagy kapcsolt részekben b e n s z ü l e t e t t, á l l a n d ó a n i t t l a k ó, törvényesen bevett vallású nem-nemes honfiak».

² 1852. nov. 29. ősiségi nyiltparancs. III. §. 14.

³ ... úgy hogy már I. Ferdinánd inté őseinket ut pacem et amicitiam inter se amplectantur, desinantque alere inter se discordiae fomites. 1547. Art. 4. Praef.

⁴ Arany János. A fülemile.

A végrehajtás újabb pereknek forrása. Feltartóztatható ellenszegüléssel, késleltető parancsolatokkal.¹

Mig mind ez meg nem szűnik, nincs hitel, nincs tőke, nincs beruházás, mondja Széchenyi.

Az adósok elleni régi törvényeink, az akkori időknek megfelelően szigorúak. Zsigmond, Mátyás és Ulászló törvényeik szerint «a szembe-való adós» ha nem fizet, bezárható.² Werbőczy szerint az elmarasztalt akár nemes, akár nem nemes adóst, ha fizetni nem tud, a bíró elcsukathatja 15 napra. Ha ez idő alatt hitelezőjét ki nem elégíti vagy vele ki nem egyezik, eskü alatt kényszerítendő arra, hogy egy harmadát annak, a mit szolgálatával vagy *koldulásával* szerez, hetenként átadja a hitelezőjének, ha pedig esküjét megszegné, bárhol letartóztatható.³

De a szigor ellen a furlang mindig talált kibúvó ajtót.

Túláságosan szigorú régi adós-törvényeink Kitonics korára (1618) már elavultak, s az adósoknak igazságtalanul kedvező részrehajló szabályok keletkeznek, mint Rómában a post-classicus hanyatló korban. A lelkiismeretlen adós ellen bajos a végrehajtás. A végrehajtást előre be kellett jelenteni. Az adóst nem érte meglepetés, de igen is a hitelezőt gyakran érte az a meglepetés, hogy az adós elrejté a mit megakart menteni. Az is sok visszaélésre adott alkalmat, hogy a kielégítési alapnak kijelölése az elmarasztalt félre bizatik. Ez akár a pocsolyát jelölhette ki! Baj volt az is, hogy a nyertes felperes kénytelen elfogadni az adós dolgát becsárban (datio in solutum). Az értékesítés költségét s kockázatát viselje a felperes. Csak az 1832/6: XV. t.-cikk mondja ki, hogy a nyertes fél nem a marasztaltnak vagyona becsúár szerinti átadása útján, hanem készpénzben elégítendő ki, mi végből a vagyon árverés útján adandó el. Csakhogy az árverés útján szerzett nemesi vagyon a legtöbbet ígérőnél csak zálog, mely az ősiség alapján bármikor kiváltható, sőt az adós megszakadása vagy hűtlensége esetében a fiscusra száll. Hogy mind ez megváltozott, az a Széchenyi érdeme.

Széchenyi actiójára megszűnt a datio in solutum. Bejött a sommás eljárás. Gyorsan működött a vásári bíróság. Az ő actiójára alkotta az 1840-iki országgyűlés a váltó-törvénykezést, mely eltörölte a nemes adósnak addig gyakorolt helytelen perorvoslatait, pl. az ügyvédi szónak visszavonását,⁴ az ellentállást, a vissza-

¹ Széchenyi. Hitel. 216. lap.

² Sigism. Decretum minus. 1405. Art. 7. Eiusdem Decret. 3. Art. 2. 5. Decret. 6. Art. 13–16. Mathiae. Decretum maius. 1486. Art. 29. . . . caput quoque debitoris tradatur in manibus creditoris. Ulad. Decretum primum. Art. 92. talis etiam debitor detineri valeat.

³ Hkv. II. R. 68. és III. R. 28.

⁴ revocatio procuratoria.

üzést, a visszafoglalást.¹ A végrehajtás ugyanaz, akár nemes, akár nem-nemes az adós. Egyenlő mértékkel kezdenek mérni, személyválogatás nélkül mindenkinek.

Zárlat (sequestrum). Minden intézmény, melyet a rendiség alkotott, oda irányult, hogy a földbirtok elidegeníthetetlenül biztosítsák a kiváltságos rendhez tartozó nemzetségeknek.

Innét az ősiség, innét a magánzárlat, innét a hivatalos halasztás.

A vármegye a tékozló vagyonára zárlatot rendelhet. A zárgondnok kezeli a tömeget, fizeti a bevételből a kamatokat, a zárlat alatti adósnak ad állásához és a jövedelem arányához mért tartást, törleszti aránylagosan a terheket, a végrehajtás mellőzésével.²

Werbőczyben s a III. Károly előtti magyar jogban a zárlat intézménye ismeretlen. A jó lelkű hitelezők jogsérelmével, az olygarchia kényelmére, a pazarlás és uzsoráskodás elősegítésére, az igazságos követelések megrövidítésére, a közhitel megrontására eszelték ki a hatósági zárlatot, és annak alapján a magánzárlatot, melynek tartama alatt az adós rangszerű tartást (statui competentis) élvez s ellene bírói végrehajtás nem vezethető. A hitelezők egyezkedni, vagy bizonytalan időig várni kénytelenek. Özvegy, árva, keresni nem tudó, jólelkű hitelezők a kamatfizetés elmaradása, vagy a tőke vissza nem nyerhetése miatt véginségre jutnak. Egy szál gyertya világánál bámulhatják az adósnak illuminált palotáját,³ s boldogoknak vélnék magokat, ha főúri adósuknál az asztali maradékot szedegethetnék fel.⁴

Halasztás (moratorium). A magánjogokba való illetéktelen káros beavatkozás, hogy a fejedelem kényszeríthette a hitelezőket a várakozásra (moratorium), tehát a lejárt követelés behajtását eltöltő a hitelezőnek.

Ne pártoljon a törvényhozó túl se hitelezőt, se adóst, de pártoljon mindenkit egyenlően.⁵

Széchenyi a Hitelnek, becsületnek, az adott szó szentségének úgy a köz, mint a magánéletben tántoríthatatlan híve. Az ő hatása tűnik ki az 1840: XXVII. t.-czikkből, mely röviden, de üdvösen rendeli, hogy az önkéntes zárlatok a bírói ítéletek végrehajtását nem akadályozzák; késleltető parancsolatok csak valamennyi hitelezőnek világosan kinyilatkoztatott megegyezésével adhatók.

¹ Oppositio, repulsio, reoccupatio.

² 1723. XLVIII. t.-czikk, de sequestro dilapidatoribus imponendo.

³ Széchenyi. Stadium. 82. lap.

⁴ Kossovich K. Társalkodó. 1834. 17. szám 67. lap.

⁵ Széchenyi. Stadium. 84. l.

Váltójog. A hitel érdekében váltótörvényt kell hozni s váltótörvényszéket szervezni, mondja Széchenyi.¹ Jogi, gazdasági s nemzeti érdekekből ellenezték ezt az ósdiak. A jogi és gazdasági ellenvetéseket megczáfolva, a nemzetségekről megjegyzi: «a rendezett familiák conservatióját nem veszélyezteti a váltó; a hol csak a régi név maradt meg, a régi becsület s tehetség pedig eltűnt, ott a gyémánt kitört s csak üveg tölti be helyét». Többet ér a királyra és a hazára nézve egy új nemzetiség, mely érdemeket és vagyont szerez, egy oly régi familiánál, mely a helyett, hogy elődei dicső példáján hasonló nagy tettekre buzdúlna, magát minden munkától mentnek hiszi, ingyen él, s prédálva tölti napjait.² Az ilyeneket a törvény meg nem menteti. Az ilyenek kedvéért nem odázhatjuk el a váltójog behozatalát. A váltójog behozatala érdekében a váltójogi szakértővel, Wildnerrel tanácskozik.³ A részletek beható ismeretére törekszik. Ünnepe a váltótörvény szövegének elfogadása⁴ s vidám nap a szövegező bizottság megvendégelése.⁵

A váltó-codex örömmel tölté el a jogegyenlőség és a jogegység barátait. Szerintök drágaköz ez, melynek szilárdsága, becse, fénye a használat folytán mind inkább növekszik. Hála Széchenyinek, a nemzet reorganisatorának, a kinek honunk emelésére törekvő tisztá céljai, nagyszerű eszméi, mindig gazdag gyümölcsöt hoztak.⁶

Telekkönyv. Mikor az imperialis pénztárba folyó magyar királyi jövedelmekből előleget kér Széchenyi az országos közlekedés számára, Kübecknek, a szűkmarkú bécsi miniszternek megnyugtatóan önérzettel mondja: «Mi az újabb iskola emberei fizetni akarunk». Kübeck: «Ez az első magyar, a kitől ilyet hallok».⁷ Hallhatott ilyet ez után többször is, mert Széchenyi a szótartás szentségét hirdette. A hitel nemcsak kereskedelmi talizmán, hanem a becsületnek, az adott szó törhetlenségének, a cselekedetek egyenességének romlatlan gyermeke.

A köz- és magán-hitelt, ezzel a gazdasági életet emeli a telekkönyv. Ezért érdeklődött iránta Széchenyi. A jelzálogjog betáblázásáról és a betáblázott hitelezők rangsorozatáról (prioritas

¹ Széchenyi. Hitel. 153. lap. Széchenyi. Napló. 1826. V. kötet. Ungarn. Wechselrecht.

² Széchenyi. Hitel. 201. lap.

³ Széchenyi. Napló. 1839. nov. 8. Sitzung 4½ Uhr. Wildner. Wechselrecht; Széchenyi. Napló. 1839. decz. 5. Wildner bei mir.

⁴ Széchenyi. Napló. 1840. febr. 15. Zirkel. Wechselrecht beendigt.

⁵ Széchenyi levelei. Közli Majláth B. III. k. 65. l. 1840. aug. 20. közeli. írja Deákhoz. A váltótörvény alkotói ígérektek hozzám.

⁶ Varga Soma. Társalkodó. 1840. 96. sz. 381. lap.

⁷ Széchenyi. Napló. 1841.

iuris) az 1723. CVII. t.-cikk rendelkezik, de úgy, hogy egyszerűen utal az örökös tartományokban fennálló, római jogi alapon fejlődött szabályokra. Eme törvény az idegen jogszabályokat kötelezőkké tette.¹ Már ez okból is, de főleg a hitel érdekében reformálni akarja Széchenyi a jelzálogjogot.

Ennek köszönhető az 1840: XXI. t.-cikk a betáblázásról. A megyei közgyűlésen elrendelhető a betáblázás az ingatlannak megjelölése nélkül, egész általánosságban. A királyi városoknál ellenben ki kell jelölni a betáblázással terhelendő ingatlant (specialitas). De a törvény 19. §-a Széchenyi javaslatára megengedi, hogy egyesek nemesi javaikra nézve is kívánhatják a városihoz hasonló telekkönyvnek behozatalát.²

Kisajátítás. Széchenyi az egyéni tulajdonjog meghonosításán fáradozott, de egyúttal a tulajdonjognak socialis rendeltetéseire is gondolt. Az egyéni tulajdonjog illeszkedik be a közérdek határai közé és ne gátolja a társadalmi célokat. Ezért a tulajdonos tűrje a közérdekben történő kisajátítást.³ Egyéni tulajdonjog, kisajátítás? hiszen ezt gátolja az ősiség és a fiscalitas. Kettővel több ok az ostromlásra.

De az ostrom alatt is kellene kisajátítás a lánczhid, a csatornák s vasútak építéséhez. Bernáth általános kisajátítási törvényt javasol. Nem találkozik az 1832/6. országgyűlésen elegendő pártolással. Vay János indítványozza, hogy adassék meg a kisajátítási jog az országos közlekedési vállalatoknak, kárpótítás mellett. Így jött létre a Deák Ferencz támogatásával⁴ az 1832/6: XXV. t.-cikk, mely megadja a kisajátítást a csatornák és vasútak építéséhez, továbbá az 1832/6: XXVI. t.-cikk, mely megadja a kisajátítási jogot a Széchenyi lánczhidja számára.

A kisajátítást utóbb az osztrák ptkv. szabályozta.⁵ Későbbi törvényhozásunk részletesen kifejti.⁶

A kamat tőkésítése. Széchenyi szerint a kamatnak tőkésítése, vagyis a kamatok kamatjának szedése (anatocismus) a közép-kori jogok ellenében, gazdaságilag motivált és jogilag biztosítandó.

Szóba hozta ezt Pest vármegye közgyűlésén.⁷ És sikerült az 1839/40. országgyűlésen napirendre tűzteni. A Karok és

¹ 1723: CVII. De intabulatione. Ad normam aliarum Suae Majestatis Sacratissimae regnorum et provinciarum intabulationes fiant. Ac ad normam in aliis regnis et provinciis observatam prioritas iuris in futurum observetur.

² Széchenyi. Napló. 1840. ápril 6.

³ Széchenyi. Napló. 1836. ápril 25.

⁴ Deák F. Beszédei. Kónyi Manó. 186. l.

⁵ Ált. osztr. p. t. könyv. 365. §.

⁶ 1868. LV. még inkább az 1881: XLI. t.-cikk.

⁷ Széchenyi. Napló. 1839. ápr. 17.

Rendek pártolták az anaticismus tilalmának eltörlését, ezzel a tőke gyümölcsözésének emelését. Széchenyi a kedvelt javaslat mellett kétszer is felszólalt.¹ Sikerrel. De a javaslat nem nyert királyi szentesítést.

Mi lenne a takarékpénztári, most már több mint hatszáz millió forint betétek gyarapodása a kamatok kamatja nélkül?

Végrendelkezés. Kire szálljon az elhúnytnak vagyona?

A római és modern jogérzet szerint arra, a kit az örökhagyó végrendeletében kinevez. A végrendelezési szabadság az előnek büszkesége, a haldoklónak vigasztalása, a tulajdonjognak koronája.²

Széchenyi fájdalmas megilletődéssel említi, hogy a legtöbb úr végrendekezés nélkül hal meg s így meglábolhatlan bonyodalmakban hagyja hozzátartozóit, s némelyek, a kik szívéhez közel állottak, keserű inségre jutnak, s a közintézetek nem gyarapodnak, mert mindenki megfeledezett rendelkezni javukra.

Széchenyi már élte tavaszán végrendekezett, midőn húsz éves korában külföldre készült. A végrendelezési szabadság útját egyengette, midőn az ősiség és fiscalitás ellen harczolt. A végrendekezést ismertetni kívánta a Karokkal és Rendekkel, mikor 1830-ban készítet új testamentomát az országgyűlésnek hatvan lelkes tagjával iratta alá mint ünnepélyességi tanúkkal. Reménylte, hogy példát vesznek tőle s gondolnak övéikre és hiveikre. De a tanúk többsége különcködésnek vélte a végrendekezést. Széchenyi pedig búslult ismerőseinek gondatlanságán, a kik végakarat nélkül halnak meg, nem törődve hátramaradó véreik, hiveik s a nemzeti intézetek jövőjével.³

A végrendekezés megkedveltetésére a példaadáson fölül még más kísérlete is ismeretes. Nyilatkozatot szerkeszt, melynek aláírói kötelezik magukat, hogy végrendeletüket jó eleve majd elkészítik, egyúttal azt is ígérik, hogy a nemzeti Casino számára végrendeletükben egy kis emlékjelet hagynak.⁴ Maga Széchenyi a nevezetes serleget, mely az évenkénti lakomán az ő emlékére ürittetik, grf. Dessewffy Aurél könyvtárát hagyta a Casinónak.

¹ Széchenyi. Napló. 1839. Sitzung. Kamatok kamatja. Ich spreche zweimal. Iudex spricht gegen mich mit Geringschätzung. 1892. elején betét 600 millió, ennek a kamatja 24 millió, a miből 12 millió már július 1-től újra kamatozik. Széchenyi javaslatát a kamatok kamatozásáról Horváth Boldizsár emelte érvényre az 1868. XXXI. t.-czikkben.

² Cod. 1. 2. 1 Constantinus: nihil est quod magis hominibus debeatur quam ut supremæ voluntatis liber sit stilus.

³ Széchenyi. Üdvölje 22. lap.

⁴ Nemzeti Casino Évkönyv. 1894. 85. lap. Az aláírók közt van Fáy András, B. Wenkheim Béla, B. Lipthay Béla, B. Wesselényi Miklós, B. Jósika Miklós, grf. Dessewffy Aurél, grf. Andrassy György, Rosti Albert, grf. Szápáry Antal, Beniczky Lajos, Bezerédj István stb. Ezer-kétszáz forintos legatum liberationis van 28 úrtól.

A példa sok utánczóra talált. Nemzeti s jótékony közintéze-
teink jövedelmének egyik kiadó forrása a kegyes hagyomány.

Minimum. A törpe gazdaságok elszaporodásától félve, tilal-
mazták nálunk 1832/6-ban a földek elaprózását a jobbágynak, de
a nemesi földekre nézve nem volt minimum. Széchenyi, a nemesi
kisbirtokos családok érdekében 30 holdon alól nem akarta meg-
engedni a feldarabolást. Pestmegye választmánya pártolja az esz-
mét, s még tovább megy, javasolja, hogy a nemesi ingatlan 50
holdon alól osztály alá ne kerüljön. Kapja osztatlanul az egyik
testvér, a többi testvérek a becsárból pénzben elégitendők ki s
iparos, kereskedői, katonai, papi s más értelmiségi pályán keres-
sék boldogulásukat. A minimum is hadüzenet volt az ősiségnek.
Védte a minimum eszméjét Fényes Elek és Fogarassy, Szegedy
és Balla Károly, a ki azonban a maximumot is meg akarta szabni.
De a minimum iránti javaslatot Pestmegye közgyűlésének több-
sége nem fogadta el, a kis nemesség nagy örömeire.¹ Nem is lett
volna rajta áldás, mert minden osztály alkalmával kölcsönnel
terhelték volna az osztályosok kifizetése végett.

Hitbizomány. A hitbizomány varázsfátyol, melynek ámitásai
a Széchenyi szemeit is megtévesztették. Széchenyi a magyar faj
biztosítása érdekében pártolta a hitbizományt,² de a szabadelvű
kerületi ülés 1834. július 15-én 27 szavazattal 22 ellen a hit-
bizományt a jövőre nézve elveti, sőt megszüntetni kívánja a meg-
levőket is, az akkori élvezők halálával. Gr. Batthyányi Lajos a
főrendi ellenzék vezére ép úgy elítélte a hitbizományt, mint a Karok
és Rendek tábláján Kölcsey. De a hitbizomány kérdésében nem
a szabadelvűség, hanem a Széchenyi nézete uralkodik. Míg a
17-ik században csak hat, az egész 18-ik században csak nyolcz
hitbizományra jött királyi jóváhagyás, a 19-ik században 71 hit-
bizomány engedélyeztetett s ebből 56 a koronázás óta.³

Magyarázata talán az lehet, hogy az ősiség eltörlése után
a nagybirtokosok a hitbizományban keresik a vagyon megkötését
s biztosítását, noha az ingatlant a folyvást szaporodó népesség-
től elzárni nem volna szabad.

* * *

¹ Társalkodó. 1839. év 91. sz. 362. l. Széchenyinek tudomására
esett, hogy az ablakon akarják kidobni, ha efféltet merne előhozni. De
ő nem szokott megijedni. Széchenyi. Napló. 1839. febr. 26. Ich mache
einen langen Vortrag mit Salbung wegen nicht Theilung der Adels-
güter. Ugyanott: márcz. 3 és 30.

² Széchenyi. Napló. 1826. V. 1. kötet végén.

³ Katona Mór. Hitbizomány. A Földmívelési ministeri közlés
szerint az ország területének 4·7%-a hitbizomány. Földes Béla. M. tud.
akadémiai székfoglalója.

A szellemi mozgalom, a melyet Széchenyi indított meg, egy negyed század alatt, eredményre vezetett.

Az európai eszmék, a melyeket a Hitel, Világ, Stadium hirdet, meghódították Magyarország többségét s bűvös erővel készítették elő a szabad tért az általános egységes magánjog behozatalára, melyre az 1848. XV. t.-cikk óta számít a nemzet. A minimum kivételével minden megvalósult, a mit Széchenyi valaha a magánjog terén tervezett. A közjog terén több valósult meg, mint a mit az utolsó tíz év alatt reménylett, vagy épen sürgetett, midőn esze szinte megolvadt az izgalom tüztétől.

A magyar jogtudomány a Széchenyi hatása alatt.

Dicséret illeti azt a hazafias egy-két jogászt, a ki a József germanizációja ellen felzúdult nemzeti önérzet hatása alatt magyar nyelven kezd írni.¹

Kár, hogy a nemzeti önérzet hamar elszunyynyadt.

A műzsákat elnémitották a vérmezőn. Jég-korszak állt be. A magyar író keze megdermedt. Évek múlnak el jogirodalmi magyar aratás nélkül.

A rövid latin füzetek betanításánál veszteglő jogi iskolákon s a pesti jogi karnak lenyűgözött tanfolyamán szünetelt minden szabad vizsgálódás és fejlődés. Az ifjú a hazai jognak legfőlebb száraz csontvázát ismerte meg, ezt is a legkorlátoltabb positivitásban és izoláltságban. A jogtanár latinul praelegált s ha tudós volt, írt, de latinul. A prókátor, a táblabíró nem keresett, de nem is találhatott elméleti tudományos alapot, legfőlebb a magánjogból. A hiányt soha nem pótolta, mert a patriarchalis és patrimonialis bíróságoknak zárt tárgyalása nem adott impulzust sem a bírónak, sem az ügyvédnek. Törvénytudókat lát a curia, de nem lát magyar jogtudósokat.

Az irodalmi alvilágra kárhoztatott magyar szellemet alárendeltségéből kiemelkedni nem engedte az előleges censura. Ennek pribékjei gátolták a kritikai irányú munkák megjelenését. Széchenyi Stadiumát kénytelen a külföldön nyomtatni. Az Akadémia pályakoszorús értekezéseitől megtagadták az imprimaturt.²

És a mi megjelent is, az se változott nemzeti közkincsé, mert latin nyelven készült. Az eszes Kövy, a hirneves Kelemen,

¹ Nánássy: A magyar polgárnak rendszerinti örököse. Pest. 1799. Georch: Honi törvény. Pozsony és Pest. 1803–1808.

² Pl. Kossovichnak az ősiségről, Tóth Lőrincznek az ügyvédségről írt pályakoszorús értekezését a censura nem engedte kinyomatni. Ezek az értekezések csak 1855-ben láttak világot a Jogtudományi s Törvénykezési Tárbán.

a jeles Frank latinul tárgyalják s írják meg a magyar jogot. Forensis tekintélyűek ugyan, de csak a latinul értők körében, sőt még itt is kiki a maga felekezeténél s a maga vidékén.

Itt-ott új magyarázatot adnak a Hármaskönyv és a Törvénytár némely pontjainak. Bizonyos méltányossági szellem s jogérzet vezeti előadásukat. De mindnyájan a rendiség álláspontjából kénytelenek osztályozni az embereket, a dolgokat, a rendiség alapján tárgyalni a családot, az öröklést, a törvénykezést. Ékes latin nyelven ugyan, de hidegen s kritika nélkül referálnak a tételes jogról. Nem pragmatizálnak, hanem leírják a meglevőt. Az elmaradottságot nem említik, okait elhallgatják. Új irányokat nem keresnek, nem javasolnak, reformokra nem gondolnak. Orthodox lélekkel dogmának veszik a törvényt és szokást, ezt pedig, ha még oly kirívó is, nem idézik a tudomány ítélőszéke elébe, mert nincs tanítási szabadság s a Helytartótanács tilalmaz minden új irányt. Majdnem a betű, sőt a rozsdá-imádásig megy a könyv és a tanár. A korszerűtlen anachronismust is kénytelen úgy adni elő, mintha szentül megfelelné az igazság, közgazdaság s korszellem követelményeinek. A szabad önálló gondolkodást, a beható kritikát, a reform utáni törekvést zsibbasztá az országra nehezült fojtó politikai levegő.

A fülledt, tikkasztó levegő ventilációját Széchenyi kezdi meg.

A Hitel tisztító légáramlatot okoz. A rendi jogot Széchenyi mindent átható szellemi erejével éles bírálat alá veti, politikai, erkölcsi, gazdasági és társadalmi érdekekből analýsálja.

Irataival s személyes példájával a kritika bátorságát és tehetségét megadta a jogászoknak is. Megtanúlták tőle, hogy a törvényekről nemcsak descriptive kell referálni, hanem elemező, osztályozó s bíráló szándékkal is lehet azok felé közeledni. A kritikai reális irány kezdi vezetni jogtudósainkat s a megyei és az országgyűlésen, még inkább mint az irodalomban, kezdik összeméretezni a meglevő jogállapotot a jogállam követelményeivel s belátták, hogy hátra vagyunk ezen a téren is.

A Hitel és Stadium olvasása után a jogász is máskép nézett s látott, mint annak előtte. Négy évig dolgoztam, mond Thaisz András, annak bizonyításán, hogy a magyar constitutió a legjobb, de a Hitel más gondolatra hozott.¹

Széchenyi gyűjtő lelkesedése s regeneráló politikája a haladás iránt egyáltalában s különösen a jogi reformok iránt is érdeklődést kelt. A közszellem eped az üdvös ujtások után. A nemzetnek reform-felszívó tehetsége aczéleződik. A többség elő-

¹ Széchenyi Napló. 1830. okt. 20. Thaisz András Akadémiánk tagja.

készül az új intézmények befogadására. A nehéz feladatok is könnyűtékké válnak.¹

Széchenyi nézetei, elvei, eszméi a hazaszeretet Istenasszonyának gyámolító keze alatt jótevő meleget árasztanak magok körül. Beszivárognak a közérzületbe, köztulajdonba mennek át, testet kapnak s az előítéleteken diadalmaskodva átmentek vagy átmennek a törvények szövegébe.

A censor a Jelenkor számára irt cikkekből folyvást sokat törölgetve, 1831-ben türelmetlenül kiált fel: «adhuc principia comitis Széchenyi».

Az 1825-től 1848-ig szentesített törvényeinket áttekintve, hálás elismeréssel mondhatjuk: «adhuc principia comitis Széchenyi».

De hát hogy jutottak az ő eszméi az írott jogba? hiszen Széchenyi nem codificator?

Az ősiségi billt kivéve, soha nem készített törvényjavaslatot, nem fogalmazott törvénytörvényt, nem csinált indokolást. Sőt ha az axiomát kifejté Somssichra. Szemerére, Lónyayra, Vayra, Szentkirályira hagyta a javaslat beadását. Az ő reformatori érdeméből mit sem von le az, hogy számos jogeszmé, mely az ő agyában forrt ki, az ő gondolkodásának folyománya Somssich vagy más notabilitás kezéből kapta a törvényhozási kikészítést, appreturát s ezek kezén át jutott a Karok és Rendek asztalára. Országvilág tudta, hogy a hangulat előkészítésére, az eszmék elhíntésére, terjedésére mérhetlen hatást gyakoroltak szavai, iratai.

Ha nem ült volna is a Főrendek, majd a Karok és Rendek tábláján, mégis mélyen érezte volna a törvényhozás Széchenyi eszméit a gazdasági és jogi intézmények javítása tárgyában. Eszméit velőkig ható tollával s energikus agitatioival, a renyhe ósdiak ellenére becsepegtette a haladni vágyók lelkébe.

A közgazdasági viszonyokat átalakítva előkészíté, hogy a *közgazdasági rendhez* idomúljon a *jogrend*, s tért foglaljon a *közgazdasági jogi iskola*. Ezzel inaugurálta az új irányt a magyar jogba.

Mint Appius Claudius a jóhíszeműség (bona fides) cultusát a rómaiaknál, úgy követelte Széchenyi nálunk, hogy a hazai jogélet minden nyilvánulását nemesítse meg a hűség, a kölcsönösen kiérdemelt bizalom s a forgalmi szabadság, menten minden rendőrállami gyámkodástól.

A magyar társadalomba a modern viszonyoknak számos új alakulását vezette be. Testületek, intézetek, művelődési körök, gazdasági egyesületek addig nem sejtett számban keletkeztek. Szervezésre, jogi rendezésre várnak. Mint új alanyok, úgynevezett jogi személyek helyet követelnek a rendszerben (de personis).

¹ Széchenyi. Világ. XXXIX. lap.

A termelést előmozdító, a forgalmat gyorsító vállalkozás, kisajátítási joggal s a nemesekre is kiterjedő vámszedési kiváltsággal, az iparos és kereskedelmi társulás, a vízszabályozás, csatornázás, a váltói és egyéb személyi hitelezés, áruszállítás, fuvarozás, közkereseti és részvénytársasági alakulás, ki- és betáblázás mind megannyi új anyag a magyar dologi és kötelmi jog terén.

Mind ennek feldolgozása és előadása tudományos finomságot s bemélyedést követel. A tisztázott anyagot a rendszer keretébe (de rebus) be kellett illeszteni, vagy a mi a rendszerbe be nem fért, mint pl. a váltójog, azt mint külön jogot (ius speciale) kellett tárgyalni, hogy az életnek praktikus és realistikus irányával lépést tarthasson a magyar civilistika.

A Hitel és Stadium reform-szelleme teremte meg az új magyar jogi felfogást, mely elégedetlen a meglevővel s jobbra törekszik. A Széchenyi közgazdasági eszméinek felszínre kerülése mutatta ki, hogy a régi vagyonjog szűk és elégtelen. Az ő kritikai felfogása adott bátorságot a rendiségtől elhajló utak keresésére. A szabadságért lelkesedő, a jogegyenlőségért küzdő jogásznemzedék érzi hivatásának komolyságát s nemzeti jelentőségét. Hevül a magyar jogtudomány eszméjeért, céljáért, feladatáért.

A Hitel és Stadium évtizedétől kezdve folyvást több és termékenyebb a hazai jognak magyar munkása. Jeszenszky és Czövek magyarul akarják ismertetni a jogi tananyagot, melyet Kelemen latinul tárgyal. Önálló alkotó erő nincs bennök, jámbor közvetítők a büszke latin jogtudós és néhány tudni vágyó magyar olvasó közt. A lelkiismeret felébredésének vehető, hogy Kövy és Szlemenics magyarra fordítják eredetileg latinul közölt műveiket.

Előlépnek a húszas-harminczas évek folyamán a *várakozást* ébresztő jogászok, név szerint: Perger, Vajda és Ensel, Stettner-Zádor, Kossovich és Thaisz, Jakab, Lissovényi László, Sztrokay, Warga, Kállay (1835) és Nyiry, Szász, Goszthonyi és Keresztury, Bertha Sándor, Csacsó és Szlemenics (1836), Zsoldos, Csaply és Kunos.

Becsüljük meg az igénytelen kezdőket, a kik a latinul dolgozó ünnepelt európai tudósokat nem irigylve, próbálkoztak magyar hangon hirdetni a magyar jogot, sorozzuk őket oda, a hová az irodalmi kritika sorozta a Kazinczy-féle nyelvvéltás és csinosítás előtti szépirodalmunk munkásait.

Az 1832/6. országgyűlés lelkes agjai sok szép eszmét vittek haza a vármegyékbe, felpezsdül a nemzet vére. Széchenyi actiójára lendület s bizalom, hit és munkakedv váltja fel a közönyt s az ázsiai nemtörődömséget.

Szalay László Themis cím alatt 1837-ben szaklapot indít. Eötvös, Trefort, Pulszky dolgozatait közli. A «Társalkodó» «Tör-

vénytudományi Füzér» feliratú rovatot nyit, jogi értekezések közlésére. Ott szólal meg akadémiánk tagja Fabriczy Sámuel, a Kant-féle természetjog jóhiszemű hirdetője.¹ Beöthy Zsigmond a sajtótörvényhozás meggondolt előmunkása, az első «Elemi magyar közjog» írója.² A codificatioért lelkesülő Somogyi Antal, a ki a polgári törvénykönyv tervének elkészítésére szánja el magát. Kazinczy Gábor, akadémiánk tagja a Hármaskönyv érvényre emelkedésének nyomozója.

Széchenyinek a magyar nyelv érdekében folytatott küzdelmét az 1840.: VI. t.-cikk méltányolja, tágasabb tért nyit ez a törvény a magyar nyelvnek a közéletben. Ezzel a magyar jogi irodalom újabb gyarapodásnak indul. A magyar nyelv, a magyar jogra úgy hat, mint a magyar népiesség a költészetre.³ Az izmosodás következik.

A buzgók közt buzgólkodik: Jászay Pál, Szalay László, Szemere Bertalan, az írói jog biztosításáról szóló törvényjavaslat szerkesztője, Tóth Lőrincz, Lukács Móricz, Pauler Tivadar (1842), Wenzel Gusztáv és Fogarassy János, a ki Széchenyi inspirációjára indítványozza (1840) a Corpus iuris Hungarici lefordítását, jogi, történeti s nyelvészeti kritikával.⁴ Fogarassy János az újabb jogfejlődés gondos megfigyelője, a magyar jogi műnyelv tisztaságának őre. Kövy tudós átdolgozásban nyújtá a negyvenes évek ifjúságának, az újabb jogi fejleményekkel kibővítve. Buzgólkodott Sárvári, Bovánkovics, Krajner, a magyar jogtörténet más jelesei. Még nagyobb lendület éri a magyar jogi irodalmat az 1844. II. t.-cikk bátorítása következtében. Most már az egyetem is magyarosodik. Frank jeles latin könyvét magyarra fordítja s közli ortholog nyelven, de tartalmasan.

Kövy nyomán ír Kallós. Szlemenicset követi Szűcs. Kelemen után dolgozik Madarassy.

Komjáthy és Radenics, Pataky és Csupka⁵ mint jogtanár nem mondható hatás nélkülinek.

¹ Társalkodó. 1839. 93. sz. 370. lap. Fabriczy S. 1791—1858. Füzér a törvénytudományból. Sok kérdéssel foglalkozik Fabriczy. Sokat érintkezett Széchenyivel. Kéziratban maradt tőle egy törvényjavaslat az ősiségről. L. Szinnyei. Magyar Írók. III. k. I. füz. 74. lap.

² Beöthy Zsigmond. Elemi magyar közjog. Pest. 1846.

³ Széchenyi. Napló. 1839. nov. 17. «A magyar nyelv tárgyában már meg van nyerve a csata, ezt Nagyságodnak köszönhetjük» mondá Széchenyinek Palóczy.

⁴ A fordító bizottság tagjai az indítványozó, továbbá Luczenbacher (Érdi) János, Szalay László, Bertha Sándor és Tóth Lőrincz. A hazafias vállalat megindult, de meg is akadt a Tripartitum lefordításával.

⁵ Csupka eperjesi és Pataky m.-szigeti jogtanárok rövid vezérfonala csak kézírásban terjedt a tanítványok közt; de igen terjedt, mivel akkor az volt a cél, hogy az ifjú a jogot minél hamarabb megtanulja.

Goszthonyi és Császár egészítik ki a vázlatot 1848-ig.

Széchenyi korának említett jogászaik szerények és buzgók, lelkesek és munkások. Vastag Pandekta kerülne ki változatos műveik szemelvényeiből. Irataik közt vannak rendszeres könyvek és magánrajzok, az elméleti műveken felül gyakorlatias célú közlemények, jogtörténeti kutatások és dogmatikus értekezések, bírálati és vitairatok. Jogtörténetileg ma is becses fejtegetéseket írtak az alkotmány- és büntetőjog, börtönügy, perjog, ügyvédség, örökváltság, ösiség, hitbizomány, örökösödés, női jogok köréből. A Digesták szavaival szólva, ők azok: qui fundaverunt ius civile.¹

Vizsgálódásunk eredménye röviden az, hogy reform-eszméket, kritikai irányt, új intézményeket s mindezekben felül még élő anyanyelvet kapott jogirodalmunk Széchenyitől.

A Széchenyi kor jogirodalmának virágzó s termékeny két évtizedét csak az látja kellő világításban, a ki a meddő ötvenes évek kopárságával hasonlítja össze.

Az Akadémia részvétele a magyar jogfejlődés előmozdításában.

Önálló magyar tudományos irodalom és műveltség reményével alapítá Széchenyi az Akadémiát, hogy legyen a nemzetnek gondolkodó idegcsomója s hogy legyen a ki gondolzza, gyarapítsa drága féltett kincsét, a nemzetiséget. «A hazai s külföldi törvény és politikai tudományok» számára is helyet kért az Akadémiában gr. Teleki László. Az országos ülés «Törvény s történet tudományi» osztályt állít fel.

Az Akadémia alapítását külön törvény szentesíti.² Külön négy törvényezikk örökíti meg névsorát azoknak, a kik az akadémiai alapra adakoztak,³ hogy lássa az utókor azok közt V. Ferdinánd királynak, József és Károly főhercegeknek nevét, Fiume városát, a nagykikindai kerületet és a XVI. szepesi várost, igazolásul annak, hogy a m. t. Akadémiát az egész magyar királyság támogatta, anyanyelvi különbség nélkül.

A legszentebb törvények daczára is bekövetkezett a dies irae, mit Széchenyi aggódva jósolt. Már 1842-ben úgy rémlett előtte, hogy borúra, sőt zivatarra kezd sötétedni az idő, s egyedül Akadémiánk fogja ereklje gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként gondolni azt a nyelvet, a melyet legdrágább javának, nemzeti s függetlenségi alapjának ismer a magyar.⁴ A borúlathból

¹ Pomp. Dig. 1. 2. 2. §. 39.

² 1827. XI. Academia Hungarica erigitur.

³ 1827. XII. és XIII: 1830. IV. 1840. XLII. tczikk.

⁴ Széchenyi. A magyar Akadémia körül. 1842. 2. és 8. lap.

kitört a zivatar. Pusztulás és véres veszteség lépett a hősi küzdelem nyomába.

De Széchenyi az ő Akadémiájában nem csalódott, mert az, bár magára hagyatva, de hiven őrizte, e nemzeti kincset. Az évtizedes balsors után pedig az országra szóló Kazinczy-ünnep és a Széchenyi-gyász lélekemelő pillanatában kezébe vette a feltámadó nemzeti irány vezetését, mit a háládatos nemzet e fényes palota emelésével viszonzott.

A magyar jogtudomány érdekében az Akadémia már akkor kezdett buzgólkodni, mikor magyar nyelvű törvény, magyar nyelvű jogi oktatás, szaklap, előfizető még nem volt, sőt olvasó is alig találkozott.¹

Hogy a magyar *jogászi műnyelv* megalakult, az a Törvénykezési szótár szerkesztőinek, de kivált az Akadémiának érdeme. Az Akadémia «A törvénytudományi műszótár» két kiadásáról gondoskodott² s jogtudományunkat megmagyarosította. Ezzel annak haladását és hatását eszközölte.

A jogtudománynak megmagyarosodása emeli nemzeti büszkeségünket. De a magyar nyelven megjelenő könyvek az európai ellenőrzés alá nem esnek, azokat nem érti, nem méltányolja, sőt tudomásul se veszi a külföld, nem úgy mint Werbőczy, Kelemen, Kövy, Frank dolgozatait. És mégis, csak maradjunk mink édes anyanyelvünknel! A ki a saját nemzetének dolgozik, az eleget tesz kötelességének és pedig nemzete iránti kötelességének tesz eleget.

Az elvont elméleti kérdésektől s jogtörténeti kutatásoktól nem terelhetik el az Akadémia figyelmét a tisztán gyakorlati érdekű napi kérdések, viták és kijelentések, melyek a szaklapokban, jogász-egyletekben s értekezleteken és jogász-gyűlésekben kellő forumot találnak. De a hazai, sőt az emberiségi nagy jogi s államtudományi *feladatokat* nálunk nagyrészt az akadémikusok vetették fel vagy oldották meg, hogy csak az elhunytakat említsen: Szemere és Szalay, Lukács és Pauler, Trefort és Eötvös, kiknek némely irataik ma is európai színvonalon állnak.

Irányadó jogi témákra, eddig nem kevesebbre, mint 22-re: *pályakérdéssel* hívta fel tudásaink figyelmét az Akadémia.

Az Akadémia *folyóiratai és kiadványai* becses jogi dolgozatokat közöltek, melyek a hazai jogtudománynak részint előbbre vitele, részint terjesztése nézőpontjából méltányolhatók.³

¹ Debreczen. 1837.

² Második kiadás. Budapest. 1847.

³ A m. t. Akadémia Évkönyvei; a M. t. Akadémiai Értesítő régi, új és legújabb folyamai; Értekezések a Törvénytudomány köréből; a társadalmi tudományok köréből; végül A törvény történet-bölcsészettudományi osztálynak külön kiadványai.

Elhallgatva azt, hogy az Akadémia a latinul nem értőkre is gondolt, midőn kétszer is kiadta Werbőczy Hármaskönyvét és Gaius Institutióit, ki kell emelni a kútfők közléseit, melyek forrásművek: pl. Corpus Statutorum, Árpádkori, Anjoukori okmánytár, A magyar és külön az erdélyi Országgyűlési emlékek, A magyar országgyűlések története, A magyar történelmi tár, Magyar történeti emlékek, Okmánytár s a többi *történeti kútfők kiadásával* dús anyagot nyújt az Akadémia a magyar jog külső és belső történetének tudományos búvárlatához.

A jogfejlődés, jogrend, jogállam feletti gondolkodás: mindennapi szükséglete eszünknek. E szükségletnek érzetét az Akadémia válogatott becses *közleményei* ébresztették fel nálunk.

És mikor az Akadémia ítélőszéke előtt, hétévi időközben, a tudományosakok a legjelesebb munkákkal beszámolnak, a 200 aranynál becsesebb nagy jutalmi erkölcsi elismerésre ép úgy tart számot a jogi irodalom, mint a többi szellemi termék. Az első félszázad koszorúsai közé a Dózsa és Zsoldos, Frank és Wenzel, Pauler és Apáthy, Eötvös és Szalay nevét jogi vagy államtudományi műveik alapján illesztettük be.

Az Akadémia munkássága a tagok tevékenységéből tűnik ki. Pauler emlékbeszédeire legyen szabad utalnom, a ki mérlegelte az érdemeiket, a melyeket a jogtudomány terén szerzett Bartal György, Borsiczky Dénes, Csacsó Imre, gr. Cziráky Antal, Frank Ignác, Récsi Emil és Szlemenics Pál. A mérlegelést folytatta Tóth Lőrincz, Emlékbeszédeket mondván Fogarassy János, Zádor György, Zsoldos Ignác, Zsivora György felett, a kik mind a Széchenyi kornak jogtudósai.

A harminczas és negyvenes évek történetének írója fel fogja jegyezni, hogy az Akadémia, «törvénytudományi» osztályában meggyújtá a hazai jogtudománynak szövetnekét, oszlopcsarnokot nyitott a jog feletti bölcselkedésnek, oltárt emelt a jogi idealizmusnak.

Befejezés.

Széchenyi az apjának, a könyvtárt alapító Ferencznek képét a Múzeumban megpillantva, fiúi kegyelettel gondolja «milyen boldog az, a kit honfitársai becsülnék. De ezt életében a legjelesebb is csak részben élvezheti. Többnyire a sírdombot keresi fel a haza elismerése és koszorúja.»¹

¹ Széchenyi. Napló. 1826. nov. 13. Mein Herz pochte in meiner Brust, als ich das Bild meines Vaters da (im Muzeum) sah. Ach welches Glück, von seinen Landsleuten geachtet zu sein. Beim Leben ist es aber in Ungarn, wo so viele Vorurtheile sind, nicht möglich, das kann man erst im Grabe erlangen.

Ezt a sorsot örökölted Te is.¹ Érdemeid általános méltánylása akkor indul meg, mikor koporsód bezáródva, az Akadémia, a legigazabb embernek, Deáknak hívására a hazafias fájdalom érzetével összegyűlt.² A nemzet részvételének formát ad. Gyász-ünnepélyt országszerte gyászünnepély követ.

A meghatott közönséget, mint néha a római Tanácsot, dicsőítési mámor szállja meg. Magasztalt jellemed tiszta fényben, sőt glóriában tündököl. Az átkot, hogy a magyar soha nem tart együtt, levette rólunk szemfedőd. A bánat közössége a nemzet rétegeit összeilleszté. Csak egyben vetekedtek legjobbjaink. Érdemeid méltánylásában.

Azóta a vész és ecset, a lant és ékesszólás gyakran varázsolta szemeink elébe azt, a mi Te benned halhatatlan, bizonyítékaul annak, hogy a sírdomb felett eliető idő gyógyít és igazságot szolgáltat. Az igazi érdemnek, igazi nagyságnak fénykörére méltatlanul esett árnyékot eloszlatja s ítél az alkotásoknak mulandó vagy maradandó természetét tárgyában. Jól sejtéd, hogy a Metternich rendszere a herczeg lelépésével véget ér. A Te rendszered ellenben él s szent hagyományként száll át nemzedékről nemzedékre, mert a magyar Genius, ez az imádandó Istenség nem engedi, hogy tiszta lelked szavai örök csendben hangozzanak el, s hogy nemes lelked törekvései nyom nélkül a feledékenységbe borúljanak.³

A Te szellemednek varázsereje nem hanyatlík, sőt növekszik s vezérli a magyar társadalom nemes gondolkodóit. Ma is ugyanazok az ideálok hevítik a nemzet kebelét, a melyeket a Hitel (1830), Stadium (1833) s Világ (1831) teremtésével Te dicsők dicsője gyújtottál.

Ma is érzi a nemzet egész valója gazdag szellemednek egyetemes hatását.

Érzi teremtő tetterődnek működését a jog is, melynek spharáját az újkor gazdasági, forgalmi s humanitarius tanai számára nálunk Te nyitád meg először.

Vezérleted alatt haladta meg a nemzet a késő középkori korszakot. Ez a meghaladás tette tarthatatlanná a rendi jogállapotot, melynek ódon intézményeit: áradózó beszédeid, irataidnak merész szárnyalásai, ember feletti hatalommal kifejtett törekvéseid a kihálásra kárhoztatták s porladozókká tették, de egyszersmind a rendi jogállapotból való kibontakozásnak útját módját megjelölték.

¹ Széchenyi. Napló. 1826. ápr. 13. Wenn ich einmal todt sein werde, wird man mich erkennen.

² Deák F. Levelei. Közli: Váczy. 371. lap.

³ Széchenyi. Stadium. 1833. 16. l.

Első voltál, a ki hazánk jogi elmaradottságát s elszigeteltségét felismerve, a magyar magánjogot politikai, erkölcsi, gazdasági és társadalmi nézőpontból analizáltad.

Első voltál, a ki a jogi és a gazdasági élet összefüggéséből következtetéseket vontál. Számos visszaélést s tévedést felderítve, a humanus- és realistikus irányt képviselted. Tüzeled gyújtó erejével fogékonyrá titted a nemzetet a közgazdasági, társadalmi s ezzel a jogi újításokra, az országgyűlést pedig *éretté*: a jogi reformok befogadására.

Első voltál, a ki édes anyanyelvünkre tanítád a törvényhozást és a jogtudományt, s ennek megadtad a kritika bátorságát és hatalmát.

A nemzetnek erkölcsi és gazdasági *hitelét* te kezdted emelni. Az *ősiséget* és *fiscalitást* sikerrel ostromoltad. A jobbágy-ság szegénységén, műveletlenségén s szolgaságán megindulva, a nép emancipációját kezdeményezted. A birhatási akadály megszüntetését a főrendiházban keresztülvitted. A váltójog behozatalát, a váltótörvénytörvénysekek felállítását, s a kisajátítást napirendre hoztad. A tőkeképződésre s a végrendeleti örökösödésre felhívtad a közfigyelmet. A jogszolgáltatás javításán fáradoztál. És ezen novellaris javítások siettetése mellett első voltál, a ki az általános egységes magyar magánjog alkotásának útját egyengetted.

Ha a föld még szűz, ha a lélek még fiatal, ha a nemzet még serdülő, akkor megfogamzik benne minden jó. Ezt mondad, midőn a fiatalságnak deliségét szembe állítád a rom-maradványok közt tespedő vénüléssel.

Ime jó eszméid, inspirációid e nemzet lelkében megfogamzottak, élnek, hatnak. Látjuk, érezzük, tudjuk ebből is, hogy nemzetünk lelke még fiatal, kora még serdülő s nem hanyatló. Távol van tőle a marasmus senilis.

Fajunk tehát az alkotásra, a teremtsékre képes a jog terén is, a jövőben úgy, mint képes volt a múltban, melynek ezer esztendő tartama alatt Pannonia és Dacia egykori területén a Beszkidektől a fogarasi alpokig egyedül az államalkotó magyarság tudott országos jogot teremteni. Ennek tarthatatlan ódonosságait Te háritád el a haladás útjából, kijelölve egyúttal a fajunk értelmi, erkölcsi s gazdasági súlyának megfelelő irányt, melynek hódolva, a magyar magánjog szent templomát hazánk üdvére ki lehet építeni, *et proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare*.¹

Ime becses, maradandó emlékek hirdetik a hazai jognak

¹ Cod. 1. 17. 1. §. 5.

országában, hogy benne is járt, rajta is javított, neki is adott irányt a Széchenyi szelleme, a Te szellemed.

Ezért van, hogy a Széchenyi névre, a Te nevedre minden magyar jogásznak szíve feldobog.

Ezért van, hogy a jogász is szót kér ott, hol az ország halájának, hódolatának bemutatása végett gyülekeznek hiweed. Bár érzi, mily nehéz beszélni «post tot Homeros», mégis szót kért fajunk Széchenyijének, a mi Széchenyinknek ünneplésénél, s méltányolja érdemét, hirdeti nagy nevét a legnagyobb magyarnak, a ki a tespedés korában merészen emelte fel a jogi reformok lobogóját s haladási lendületbe hozta a nemzetet.

Dicső szellem! ihlesd mindazokat, a kiknek ideálja az, hogy Árpádnak hona legyen boldog, művelt, virágzó *jogállam*.

Kazinczy Levelezéseinek V. kötete.

(Kivonat Váczy János 1894. november 5-én előterjesztett jelentéséből.)

A Kazinczy Levelezésének ötödik kötete az 1807. év május elejétől a következő évi június végéig, tehát összesen tizennégy hónap alatt írt leveleket tartalmazza, szám szerint 213 darabot, a melyeknek több mint felét, 116-ot e kötetben is, maga Kazinczy intézett barátaihoz. Ezekből ismerjük meg a mondott idő alatt a széphalmi mesternek a magyar műveltség gyarapítása iránti törekvéseit: részint hogy az irodalommal való foglalkozást terjeszse a hozzá csatlakozott írói körben; részint hogy buzdítson a haladásra, a műveltebb népek utánzására; részint hogy a maga ízlését mennél föltétlenebbnek hirdesse «Egyveleg írásai»-val s kritikáival; részint hogy az íróknak és közönségnek egyformán használható grammatikát adjon kezébe, s végre hogy a külfölddel megismeresse, milyen kincsei vannak hazánknak (régi codexek és nyomtatványok), megmutatván egyszersmind, hogy Magyarországon csakis a magyar nyelv lehet «polgári nyelv».

Az előbbi kötetekből ismeretes «arkádiai pör» adatai is kibővülnek egyben-másban. Kazinczy immár a Csokonai emlékkövének felállításával foglalkozik, gyűjtven lassanként a pénzadományokat, alkudozván a kőfaragóval s újabb okokkal bizonyítván, hogy a tőle javasolt felirat legmértöbb a Csokonai szelleméhez. Midőn barátja, Cserey Farkas, a kitől az emlékkő felállításának eszméje származott, mintegy magára maradva látta a dolgot s e miatt némileg habozni látszott az összes költség elviselésében: Kazinczy összehasonlítva önmagát mint kezdő gazdát s osztozatlan hét testvér egyikét gazdag barátjával, az erős akaratra, mint a siker legbiztosabb eszközére utalt, hogy «ne engedjük magunkat

elrettenteni oly dolgoknak tételétől, a melyek hasznot tenyésznek és a szép és jó magvát hintegetik». «Csak igazán akarjon az ember valamit — írja Csereynek — s a dolog megyen. Tagadja meg az ember magától ezt s amazt, a mit már az idén akart megszerezni, s a ki épen szegény, járjon egy ideig rongyban s egyék fekete kenyeret, s czélt ér.» E buzgalomtól új lángot kap a Cserey törekvése is. Szeretné, ha az országgyűlésen tanácskozó rendek is magukévá tennék az ő és Kazinczy eszméjét. Vay József válasza azonban, a kihez ez ügyben tanácsért és pártfogásért fordult Cserey, kevés biztatót tartalmazott, a mi azonban korántsem ernyesztette Kazinczy buzgóságát, hogy a maguk erejéből állítsák fel a tervezett emlékkövet. «Colledálásunknak haszon-talansága ingereljen — úgy mond — végrehajtani, a mit feltettünk.» Míg azonban az emlékkő felállítása mind tovább és tovább húzódott, részint mert még folyvást várták az ajánlatokat, részint mert a kőfaragó, a kivel Kazinczy ez ügyben tárgyalt, megcsalta, azt állítván, hogy nem kap munkást a kő kifejtésére, s csak később tudta meg Kazinczy, hogy a kő a szabad levegőn, ha fagy éri, szétrepedezik, tehát nem alkalmas a kívánt célra, az újabb halasztás alatt pedig a kőfaragó meghalt: addig a széphalmi vezér költői iránya s felfogása mindjobban távolodik a Csokonaiétól, s ebben kell jó részt keresnünk az okát annak, hogy a szép terv pár év alatt egészen elaludt. De a debreczeni írókkal folytatott polémia továbbra is úgy tűnt föl Kazinczy előtt, mint egy tapasztalt és tanult író harcza egy tanulatlan tömeggel, a művelt népek példája után indult haladás összemérkőzése az önmagával eltelt maradisággal. Neki «fentebb célja» volt az egész polemiával. Ezt látta legalkalmasabbnak, hogy a mindenhez érteni akaró kisvárosi íróval, a ki kellő megfontolással párosult tanulmány nélkül ítelt mindenről, valahára megismertesse a helyes ítéletalkotás tényezőit, s hogy megmagyarázza, mikép nemcsak helyes meggyőződés van, hanem téves is; és azoknak, a kik emeből indultak ki a vitában, nemes érzéssel kell megvallaniok, hogy az ellenfél felvilágosításai után más értelemben vannak. «Ha én léptem túl a zsinóron, ha én vitattam a nem igaz állítást, lakolni fogok az egész maradék előtt» — ezzel a megnyugvással utal Kazinczy az utódok ítéletére, a mely, ha nem is a vitatott dolog lényegére, de a polémia főszempontjaira nézve kétségtelenül kedvezően hangzik iránta.

Kazinczy az előbbi csalódások után most már nem tartotta sem olyan fontosnak, sem olyan sietősnek az emlékkő felállítását, hogy a miatt egyéb terveinek valósítását halogassa, kivált mivel a Csokonai költészetének becséről alkotott véleménye mind alább süllyedt. Pártos ízlésével s ítéletével ez időtt Kis Jánost, Daykát és Virágot tartja az első magyar költőknek. «Csokonai

nem arra való — írja Kis Jánosnak — hogy az ő nevét őit említsük, a hol a te és a te társaid nevei említetnek. » Így aztán nincs mit csodálnunk, hogy az előbb oly lángoló hévvel ápoltt terv létesülése elé gördülő akadályokon nem tudott győzelmet vívni Kazinczy. De másrészt az ő kedvencz költőjének, Dayka Gábornak összegyűjtött művei ekkor estek át a censurán, s ő most már sokkal fontosabbnak tartotta először Dayka műveit tenni közzé, hogy az övéhez hasonló finom ízlés példáival hat-
hasson a nemzetre. Kis Jánosnak az ő házasságára írt epistolája magyarul és németül szintén ez időben jelent meg, valamint összes költeményeit is sajtó alá készítette Kazinczy, maga is vágyott már egy pár év óta valami kiválóbb művel jelenni meg a közönség előtt. Várta is napról-napra a Rochefoucauld maximái, a Marmontel regéi fordításának és a «Magyar régiségek» első kötetének megjelenését, de Haykul Antal bécsi nyomtató folytonos hitegetése miatt csak 1807. végén volt képes az idősb Wesselényi Miklós segélyével kinyomtatott *Egyveleg írásainak* s a következő évben a «Magyar régiségek»-nek I. kötetét a közönség előtt bemutatni. E mellett Sartory Bernát «Naturwunder des oesterr. Kaiserthums» (Bécs, 1806.) című munkája lefordításába, illetőleg átdolgozásába is belefogott; de nem sokára abban hagyta, mivel Dessewffy József gróf a zemplénmegyei gyűlés alatt azt az eszmét kelté benne, hogy egy *grammatikát* készít-
sen, mert «a Révaié hosszú és untató, a Verseghyé autodafét érdemlő eretnkségekkel van tele». Alig hogy hazament tehát Kazinczy a gyűlésről, legott előszedett minden magyar grammatikust, de közülök csak Révai után akart indulni, a «kinél ő nagyobb grammatikust a magyarok közt, sőt csak olyat is, a ki vele egy pályát futni méltó legyen», nem ismert. A grammatikához nem nagy önbizalommal fogott Kazinczy. Tudta, mily sok akadály tornyosúl eléje, mily sok téves nézetet kell lerontania, s maga sem gyűjtött elég anyagot arra, hogy a magyar nyelv törvényeinek s a finom, kicsiszolt ízlés követelményeinek útját szabatosan kijelölje. Pedig ő első sorban ezt akarta kimutatni. Aztán arra igyekezett, hogy az egyes szakaszok «elevenességgel, ízléssel s praecisióval legyenek írva, hogy a munkát ne kellessék izzasztó fáradással olvasni». De egyszersmind nem tartózkodik bevallani, hogy «herkulesi erő kívántatik az Augias istállójának kitisztítására». Az adatokból, melyek a Kazinczy készülő grammatikájából reánk jutottak, kétségtelenül legérdekesebbek a Révai grammatikájának rendkívüli becsére vonatkozók. Ezek is mutatják, hogy a nagy nyelvtudósnak igazi érdemét senki sem tudta oly helyes szempontból felfogni akkoriban, mint Kazinczy, a ki többször kiemelte leveleiben, hírlapi cikkeiben s más műveiben, hogy Révai a magyar nyelv Adelungja, statora.

Az a terv, a mely nagyrészt az «aesthetikai grammatika» írását abban hagyatta Kazinczyval, az úgy nevezett *tübingai pályakérdésre* szánt felelet készítése volt. Az «egy magyar hazafi»-től kitűzött pályakérdés több mint félszázad óta elsőrendű fontosságú volt hazánkban. József császárnak a német nyelv behozatalára vonatkozó rendelete óta pedig épen a legfontosabb volt. Eldöntése, illetőleg gyakorlati valósítása a nemzeti élet erősödését vagy megsemmisülését jelentette. Igaz, hogy az 1790—1-ki s az 1805-ki országgyűlésen alkotott törvényczikkek a magyar nyelv jogait jól-rosszúl biztosították, de hogy e biztosíték nagyon gyöngye volt, írók és közönség egyformán érezték. A magyar írók irodalmunk föllendülése óta legfőbb czélul a nemzeti nyelv kifejtését tekintették; erre egyesültek kisebb társaságokba a mult században; erre törekedtek nagyok és kicsinyek verses és prózai munkákkal, érezvén, hogy a magyar nyelv fölvirágzása lassanként maga után vonja jogainak szilárdabb biztosítását a nemzeti élet minden ágában, a mi meg nemzetiségünk megerősödésének s kifejlődésének volt föltétele. Különösen Kazinczynak öntudatos működése irányult e czél megtestesítésére. S most, midőn nyilvános pályázaton, a külföld szeme láttára, kellett megmutatni a magyar nyelv hivatalossá tételének szükségét, lehetőségét s a nemzeti életre háromló nagy hasznát: csak természetesnek kell tartanunk, hogy ő szálljon sorompóba a kérdés megvitatására, a ki a nyelv fejlődésének tényezőit régóta vizsgálgatta, s másfelől legjobban tudta, hogy e kérdés megoldása mily mélyen érinti nemzeti létünk alapját. Magyarságának teljes hevét fölgerjesztette e kérdés, holott «tudósaink, vármegyéink húsz esztendő óta elég világosan kinyilatkoztatták vélekedéseket, az ország pedig egy néhány diaetákon meghatározott végzéseket szabott eránta». És épen ezért most minden egyéb tervet abban hagyott, hogy összes tudását, hazafiúi és írói lelkének egész buzgóságát e kérdés megvitatására összpontosítsa.

«Mennyiben volna kivihető, tanácsos és a magyar királyságban, valamint a hozzácsatolt tartományokban lakó különféle népek jóllétével s kiváltságaival összeegyeztethető a magyar nyelvnek a közhivatalokban, jogszolgáltatásban és közoktatás terén kizárólagos hivatalos nyelvvé emelése? Megvan-e a magyar nyelvnek az e czélra múlhatatlanul megkívántató kifejelettsége? S mily haszon vagy kár háromlanék ebből az országra politikai, kereskedelmi s irodalmi tekintetben?» Ezeket a kérdéseket tűzte ki a tübingai Cotta-féle könyvkereskedés útján 1808. márcziusában «egy magyar hazafi», száz arany jutalmat ígérve a legjobb megfejtő munkájának. «Nem tudom — írja Kazinczy Dessewffynek — mit tartsak azon «ungarischer Patriot» felől; ellenségi szándékkal van-e nyelvünkkel, vagy csak mogyoróbotba rejtve nyújt arany

ajándékot a Delphi istenének.» De azonnal gyűjteni kezdi az adatokat s kérdezősködik barátaitól más országokra, más népekre vonatkozólag. Fogságának emléke azonban nem engedi, hogy minden tartózkodás nélkül, *szabadon* szólhasson, a mi «másnak sem épen bátorságos, hát néki!» Eszméi legott egymást űzik agyában, s arra törekszik, hogy azokat «tisztá rendbe» tudja hozni, s munkája «becsületet szerezzen mind a nemzetnek, mind az írónak».

A megfejtésnek július végére készen kell vala lennie, Kazinczy azonban még május első felében is csak a szándékot emlegeti s rövid előszavát írja meg. Azzal tisztában volt, mit kell mondania; de hogy *mikép* kell mondani, a mit akar, ez több aggodalmat okozott neki. «Mely könnyű volna... felelni, ha szabad és tanácsos volna mindazt mondanunk, a mit mondanunk lehetne, mondani tudnánk! Innocenti verba reperire facile est: *modum verborum tenere difficile*». Hazafi keble fellángol, valahányszor ez «istentelen kérdés» megfejtéséről gondolkozik, s épen azt akarja legfőként megmutatni, hogy a magyar ember jellemének mintegy alkotó vonása a hazaszeretet, a melynek csirája a hazai földben tenyészik. E hazaszeretet táplálta őt gyermek éveitől fogva, s ha kosmopolita színében tűnt föl íróársai s még későbbi irodalomtörténetíróink előtt is, oka az, hogy Kazinczynak eszményi törekvései a nemzeti jellem erősebb nyilvánulásaival nem egyszer összeütköztek a költészetben. De maga mondá fogságában egyik gondviselőjének, hogy egyetlen csöpp tokaji borát sem tudja meginni, hogy arczczal hazája felé ne forduljon, mint a zsidó, mikor imádkozik, Jeruzsálem felé. S midőn fogsága után először hazai földre lépett, leborúlt s megcsókolta azt a földet, a melyen megállott. «Bújjon el az a patrióta — úgy mond — a ki nem kosmopolita is egyszersmind. De valóban a hazafiúi büszkeség sok virtusnak anyja.» Azt tartja, hogy míg büszkéek lehetünk magyarságunkra, addig van remény a nemzet jövőjéhez. Május 20-ika táján derekasan hozzálátott a munkához, mert e hónap 26-ikán már azt írja Prónay Lászlónak, hogy jól elhaladt benne; s csakugyan a mondott időre készen is volt az egész felelettel. Eleinte Themistoklesnek a salamisi győzelem napján mondott emlékezetes szavait választá jeligéül: *πάταξον μὲν ἄλλους οὖν δὲ* (üss, csak hallgass meg); később azonban, jobbadán Kis János tanácsára, a ki attól félt, hogy a hazafias gerjedelem egészen elragadja Kazinczyt, megváltoztatta jeligéjét. «Nem jó — így szólt — a hatalmas ellenfélnek *πάταξον*-okat kiáltozni. Elég volt 2387 napig!» E helyett Schiller ismeretes szavaiban, «Stolz will ich den Spanier», állapotodott meg, oda czélozván vele, mint maga írja, hogy «az uralkodó örülhet, hogy bennünk hazaszeretetet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete».

Kazinczy nem igen hitte, hogy a pályadíjat ő nyeri el, pedig szerette volna mind a kérdés fontossága miatt, mind pedig azért, mivel testvéreinek mintegy kézzelfoghatólag akarta megmutatni, mennyire érdemes az irodalomnak élni. «Szeretném elnyerni a koszorút — írja Kis Jánosnak — csak azok miatt is, a kiknek velem most és már hét esztendő óta bajok van, s még azt az örömmöt is háborgatják, hogy irkálók. Így elcsendesednének». Reménye, tudjuk, nem teljesült, s munkájából csak «A magyar literatura története» című fejezet jelent meg 1814-ben.

E kérdés fejtegetésével egyidejűleg, sőt már előbb, újra fölmerült a magyar akadémia eszméje is, Teleki László gr. «Esdek-lései» című munkája nyomán. Dessewffy azt várta volna az akadémiától, hogy az idegen nyelvű hazai népeket magyarokká tegye s első sorban a magyar nyelv teljes szótárát készítse el. Kazinczy a nyelv fejlesztését nem akarta semmiféle testületre bízni, mert a tagok írói műveltségében s ízlésében nem volt bizalma. Szabadon fejlődjék nyelvünk, mint a német, s nem korlátok között, mint a francia — ez volt ez idétt felfogása. Ezt pedig úgy hitte legbiztosabban elérhetőnek, ha a legkitünőbb külföldi munkák lefordítására pályázatokat hirdetnének gazdagabb főuraink. Erre tüzeli Prónay Sándor bárót, de siker nélkül. Midőn azonban Marmontel regéit kiadja, ettől fogva első sorban a maga példájára hivatkozik, ha nyelvünk fejlesztésének ügye szóba kerül. Mind tartalmilag, mind a külső kiállítás tekintetében valami olyan munkát kívánt adni evvel a közönség kezébe, a melyet hazánk még nem látott.

Azért azt hiszi, hogy az első kötet csakhamar elkél, s jövedelméből munkája folytatólagos köteteit is kiadhatja. Öt forintra szabja egy példány árát, a mi, önvallomása szerint is, hallatlan ár magyar munkánál. Eggenberger könyvárus azt jósolja neki, hogy ily drága áron csak igen kevés példányt vesznek meg. Erdélybe nem is mer egy példányt sem küldeni, mert «ott rossz-szúl fizetnek s adósok maradnak». Cserey Farkast kéri tehát föl, járjon kezére az eladásnál, mert «Erdélyben 200 példánynak kell elkélnie, különben a hátra levő négy tomos megjelenése elmarad». E mellett pártfogók után néz s főleg azoktól várná ügykezetének gyámolítását, a kiknek arczképeit művének hátra-levő kötetei előtt kiadni szándékozik. De hol talál egy másik Wesselényi Miklóst, a ki csak ötszáz forinttal is segítse egy-egy kötetének megjelenését? Hiába panaszkodik, példálódzik, kér, esdekel a tehetős főurak előtt: kérelme siker nélkül hangzik el, s megindított *Egyveleg írásai*-t megint hat esztendeig nem folytathatja. Azonban az első kötet irodalmi értéke teljesen kielégíti a szerzőt, pedig azt hallja, hogy a pesti írók némelyike szerint fordítását «érteni nem lehet». Erre az a válasza, a mit szent

Ágoston mondott a szentírásról: «si obscura est, pereuntibus est obscura». Nem is kívánja, hogy mindenki megértse. «Én azt csak azoknak akartam érthetővé tenni — mondja — a kik a francia conversatio stílusát ismerik». De akkor hogyan kívánhatja, hogy műve oly drágán elkeljen? Ő nem a közönségnek, hanem az íróknak szánta munkáját; amaz csak úgy értheti vala Marmontel fordítását, ha az olvasást a második részen kezdi, hol «magyar scenájú regék vannak; ha pedig azt sem érti, többet a könyvet meg ne nyissa». Írói becsvágya legtürelmetlenebbül várta a «mester» ítéletét most is, mint huszonhárom évvel az előtt a Gessner fordítására nézve. Báróczy felelete azonban hírül sem elégitette ki a Kazinczy művészi önértetét. Udvarias köszönetet mond ugyan a megemlékezésért, de nem találja helyesnek, hogy oly darabokat is lefordított Kazinczy, a melyeket régebben már ő is átültetett nyelvünkbe. Ebben vetélkedést lát, a mi vagy az egyik, vagy a másik félt mindig megsérti. «Ha — úgy mond — a második fordítás jobb az elsőnél, úgy ennek írója megpirúl; ha rosszabb (mely esettől Bruder Uram nem tarthat), úgy amaz épen nevetségessé teszi magát». Még nem oly gazdag a magyar irodalom, hogy egy-egy munkának külön-különféle fordításával duskálkodhassék. Szerinte az írói műveknek még csak szaporításáról kell gondoskodni, hogy «mindenféle olvasó ínye szerint valót kaphasson, és úgy terjedjen a magyar literatura». Kazinczy más véleményen van. Ő nem a munkák nagy számától, hanem a kiválasztott írók classicus ízlésétől várja az irodalom föllendülését. Nem versenyezni akart a fordítással, csak tehetségét gyakorlotta. Soha sem szédítheti vala őt annyira el a hiúság, hogy magát mesterével összehasonlítani merészelje. Mindazáltal nem haboz kimondani, hogy «classicus íróknak az a sorsok, hogy tisztelőik egymással vetekedve próbálgassák rajtok erejüket». Jgy reményli «legkönnyebben s legbizonyosabban nyelvünknek kicsinosodását, melynek első s legfőbb czelnak kell lenni». Arra nézve pedig, ha valaki az ő fordítását inkább kedvelné a Báróczyénál, azt jegyzi meg, hogy az ilyen olvasónak vagy kritikusnak a világért sem szabad elfelednie, mennyire haladhatott «harmincz esztendei csinosgatás után» a magyar nyelv. Még sebesebb léptekkel haladhat előre nyelvünk, ha íróink a neologismusoktól és litúráktól nem rettegnek, a mikhez még most nem értenek. A kritikai folyóirat is sokat segíthetne. Örömmel hallja, hogy Kis János, a kit 1808-ban választottak soproni pappá, ilyen folyóiratot szándékozik kiadni. Mondanunk sem kell, hogy ő szívvel-lélekkel hozzácsatlakoznék, hisz évek óta sürgette már egy kritikai lap megindítását. S a míg a Kis János terve bármikép valószínűltana: a Bécsben kiadott «Neuere Annalen der Literatur des oesterreichischen Kaiserthums» című folyóiratban közli a jelesb magyar

munkákról kritikáit a Rummy német átdolgozásában. Ezen kívül leveleiben mondja el ítéletét Verseghyről, Bacsányiról, a ki iránt legkiméletlenebb, Kis János és Döbrentei verseiről s Kisfaludy Sándor regéiről.

De Kazinczy nemcsak az írókról szerette ítéletét hallatni, hanem az országgyűlésen szereplő kiválóbb férfiakról is. Felsőbüki Nagy Pált különösen megtámadta, a miért az 1807-ki országgyűlésen egyik beszédjében azt mondotta, hogy a magyar alkotmánynak nyolczszáz éves fennállása azt mutatja, hogy azon *semmit* sem kell változtatni. Kazinczy szerint eszes embernek nem volna szabad ilyesmit mondani. Hazafisága összeolvadt loyaltásával. Fölötte sajnálta, hogy az 1807-ki országgyűlést a nélkül zárta be a király, hogy a sérelmeket orvosolta volna. Élénken érezte, hogy a király és nemzet közt támadt bizalmatlanság nem szülhet jót, és semmitől sem félt jobban, mint a túlzástól, heveskedéstől s az izgatott kedélyűek elkeseredésétől. Megértvén a rendek az országgyűlésen, hogy sérelmeik tárgyalása újra elhalasztatik: Nagy Pál hivatkozik Napoleonnak ama szavaira, melyekkel a Habsburg dynastia és a magyar nemzet közötti látszólagos ellentétre alapította reményét, így szólván: «Nem félek én a magyaroktól, mert azok tudják, hogy nekik oly királyok van, a ki tőlök mindig kér és vesz, de sérelmeiket soha elő nem véteti a diaetákon». A személynök Nagy Páltól meg akarta vonni a szót, de Nagy Pál nem hallgatott el, míg mondani valóját el nem végezte. Kazinczy épen nem tartotta helyesnek, hogy a magyarok a kívánt segély megadását akkor kötik föltételekhez, mikor a monarchia a legnagyobb szükségben van, s épen Ferencz királytól tagadják meg azt, a ki nemes kiengesztelődésének Vay Miklós tábornok iránt oly szép tanúságát adta, midőn őt tábornoki rangjába visszahelyezte. Ha Mária Teréziának vért és életet áldozott nemzetünk: «miért ne adhatnánk Ferencznek, kinek nem vér s élet, hanem pénz kell most, pénzt?» «Alacsony nemzet az, — úgy mond — mely az aranyat feljebb becsüli a vérénél». Elismeri azonban, hogy az uralkodónak is könnyítenie kellett volna a sokszor felpanaszolt sérelmeken, de mégis megnyugszik a kényszerűség alkotta helyzetben. «Ha csak pénzbe kerül az áldozat, szívesen mind azt, a mit elviselhetünk... A fejedelem és haza közt lévő viszontbizalomért minden eszes hazafi kész pénzt áldozni». Ugyane véleményének ad kifejezést, midőn így szól: «Átkozott hazafi az, a ki a fejedelem és haza iránt nem egyenlően hű, és a ki az egyik félnek a másik kárával akar többet adni. Innen erednek a bizatlankodások, pedig minden veszedelemnek ez a kútfeje». Cserey Farkas e részben nem ért egyet Kazinczyval. Szerinte az uralkodó kívánságának teljesítése a magyar alkotmánynak sarkalatos tételébe ütközik s a maradékra is ter-

heket ró. A magyar mindig nemes lelkű a veszélyben, de arról senki sem gondoskodik, ha «vajjon a mi adódik, a magyar status szükségéből való kifeselésre fordítatik e». «A volt fő hibája nemzetünknek eleitől fogva, hogy maga dolgairól gondoskodott legkevesebbet».

Kazinczy oly sötétnek látja a monarchia felett összetoronyosult veszély felhőjét, s oly szorongató izgalmak környékezik Napoleon világfelforgató győzelmeinek hallatára, hogy semmi áldozattól nem riad vissza, csak a magyar alkotmány épsége fennmaradjon. Hazafias felbuzdulással kiált átkot arra, ki alkotmányunkat most vagy bármikor fel akarja forgatni. «Jó, nem jó — írja — én nem kérdelem: óhajtom örök megmaradását. Marhának szülte azt a természet, a ki minden ólat jónak tart, a hol jól lakhatik. *Engem a sors magyarnak szült, s magyar akarok maradni.*» De azért nem irtózik némely változásoktól, ha azokban a király és nemzet egymással megegyeznek. S most, midőn a csatazaj hozzánk hallatszik, midőn már szomszédunkban lángol a harc tüze: egy pillanatig sem szabad kétkedni az országnak, hogy a fejedelem csak jót akar, s hogy a közte és nemzetünk közt levő szövetség erején nyugszik hazánk létele.

Kevesen tudták a veszedelem fenyegető voltát a maga nagyságában úgy fogni fel akkor tájt, mint Kazinczy leveleiből látjuk. S azért bizvást elhibázottnak tarthatjuk azok véleményét, a kik úgy tüntetik föl Kazinczyt, mintha akkor is, midőn körülötte a föld szinte megrendült, s egész Európa visszhangzott az ágyúk dörgésétől, pusztán csak az írói művészet szabályairól, a jó vers kelékeiről és saját dicsőségének emeléséről gondolkozott s részvéttlenül nézte volna a politikai átalakulásokat. Jól tudjuk, mi volt alapja e véleménynek. Kazinczy az írókkal költői s nyelvészeti, a politikusokkal politikai dolgokról értekezett. S mivel eddig jobbadán csak az írókhoz intézett levelei voltak közzétéve: könnyen támadhatott az érintett téves felfogás, a melynek alapján Kazinczy sem mint ember, sem mint magyar hazafi és író helyesen meg nem érthető. A «haza fő literatora», a mint Pápay Kazinczyt nevezi, csakugyan első sorban az általános műveltség terjesztéséről, az izlés nemesítéséről s nyelvünk fejlesztéséről gondolkozik; de hogy lelke mélyen átérzette az ország szenvedéseit, az európai változásokból keletkezett sanyarúságokat, számos levele bizonyítja. Csakhogy bizalma lévén az uralkodóban s a kormányon ülő férfiakban: úgy vélte, hogy a haza sorsa jó kezekben van; s ha a polgár megteszi, a mit tőle az idők és viszonyok követelnek, hivatásos tépelődéssel nincs miért magát gyötrenie, annál kevésbbé, mivel neki sem közvetetlen, sem közvetett hatása nem lehet vala az ügyek folyamára. De a hol független gondolkozásának jelét adhatta, a hol féltékenyen őrzött jogaink mellett szavát fölemel-

hette, ott szívesen megmondta véleményét a nyilvánosság előtt is. Midőn például a sárospataki consistorialis gyűlésen előadták, hogy a «király kész fundust adni» a protestans iskoláknak, a legnagyobb rész örömmel fogadta ez ajánlatot. «Én valék az — írja — a ki felkölttem, hogy a *királytól ez a segedelem nem kell, mert veszedelmes.*» Csak a censura szigorúságán nem tudott megnyugodni. Hiába vette kezébe az újságokat, semmit sem talált bennök, a mi az ország ügyeinek tárgyalására vonatkozott volna. Ezt oly veszedelmesnek tartotta, mint a hajósok a tenger csöndjét. Ő nagy barátja a nyilvánosságnak, s mivel élményeit lapokban közzé nem teheti, levelekben írja le, mert így is «egy főből más főbe megy által a gondolat s lángot lobbant».

Igy terjeszti ő tudományát, humanismusát s izlését. Sokáig zaklatott lelke mind jobban megpihen a családi élet verőfényé alatt. Második gyermekének születése begyógyította az elsőnek halálával kapott sebet, s bár folyvást voltak még viszáljai testvéreivel, sőt anyjával is: családi boldogsága kiengesztelte sorsával. Ép oly nemes, mint megható idealismus, ép oly élénk szín, mint mély érzés ömlik el azokon a sorain, a melyekkel feleségéről s kis gyermekéről szól. Midőn özvegy gr. Gyulayné azzal biztatja, hogy nem sokára meglátogatja őt Széphalmon, ezt írja neki Kazinczy: «Ha boldogságot akar Nagysád látni a földön, azt minden bántások mellett is az én házamban fogja lelni. Minden bántások mellett is, mondom, mert azokat én is szenvedek. De azt szenvedni könnyű annak, a ki ily boldog, mint én vagyok». Az e tárgyú leveleire is jól illik Kis János véleménye, hogy Kazinczy minden levelében terjeszti az életnek igaz philosophiáját, még akkor is, mikor nem is gondolja.

Folyóiratok szemléje.

1. A «BUDAPESTI SZEMLE» januári füzetének tartalma. Zichy Antal *Gróf Széchenyi István ifjúkori levelezéséről (1809—1819.)* című értekezését közli, melyet az Akadémia okt. 8-iki ülésében olvasott fel. Kivonata megvan az «*Akad. Értesítő*» novemberi füzetében. — Egy névtelen író «*két olasz éposz magyarul*» címmel tanulmányt írt Jánosinak «Tasso Megszabadított Jeruzsálem» fordításáról, mely 1893-ban jelent meg. Ez első közleményben rövid bevezetés után, melyben röviden eddigi műfordításainkat vázolja, áttér Jánosi fordításának ismertetésére s arról elismerőleg szól. Tassóján meglátszik, hogy a munka megválasztása megfelel érzelmeinek s hogy kedvvel dolgozott rajta. Kár, hogy a Tasso Ottava rémeinek nyelvünk

hajlékonyságával összeférő szép formáját mellőzte. — F e n y v e s s y J ó z s e f a *budapesti lakásnyomorról* ír. A lakásnyomor forrása a lakásszükség; nincs ugyanis kellő számú olyan lakhelyiség, mely a testi s lelki épség legszerényebb igényeinek megfelelne. A szegény osztálybeliek kénytelenek egyrésztől oly helyiségeket lakásul fölvenni, melyek lakásnak sehogys sem tekinthetők, másrészt különben eléggé megfelelő lakásba sokkal több egyént befogadni, mintsem egészségi s erkölcsi szempontból azokban helye lehet. Az első eset, midőn pin-czékbe és lakásnak nem szolgáló más olyan helyeken telepednek le, a melyeket a statisztika «nem lakás» névvel jelöl meg, az utóbbiak zsúfolt vagy túlnépes lakások. Ennek megszüntetésére az állami s a fővárosi hatóság, a társadalom, de közvetlenül a gyárosok és magok a munkások is tartoznak közreműködni. A főváros építettett szükség-lakásokat, ámbár nem a szükség enyhítése végett, hanem más fenye-gelő veszély kényszerítette reá. De szerző szerint nemcsak az állam és város tartozik a lakásnyomort enyhíteni, hanem ez kötelessége a gyárosoknak s az érdekelteknek, a munkásoknak. Első sorban arra kell törekedni, hogy a legszegényebb munkás is emberi lakást találjon; távolabbra esik az az igyekezet, hogy megkönnyítsük nekik a háznak tulajdonba vételét. — V a d n a i K á r o l y «*Immakulátu grófné*» című regényét kezdi meg. — L é v a y J ó z s e f költeményt közöl «*Régi történet*» címmel, Csengeri János Propertius «*Calliope intése*» versét fordította le. K é g l S á n d o r «*Naszreddin sah úti naplója 1889-ből*» címmel ismerteti a sah naplóját s kisebb részleteket is közül. Az «*Értesítő*»-ben Zolnai Gyula, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, (Simonyi Zsigmondtól), Chernel István Utazás Norvégia végvidékére, Vörösmarty Ausgewählte Gedichte, übers. v. P. Hoffmann, Reclus E. A patak élete. Ford. Hentaller Elma, és Chénierre vonatkozó négy tanulmány vannak ismertetve.

2. A KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE 1894. évi deczemberi füzetében első helyen dr. Jekelfalussy József a «Szemle olvasóihoz» czím alatt a folyóirat küszöbén álló új évfolya-mának programját vázolja. Közgazdasági életünk fejlesztése körül kétségkívül fontos szerep illeti meg hazai szakirodalmunkat, e feladat betöltéséhez érdemileg hozzájárulni lesz a jövőre is e folyóirat vezér-törekvése. Mint eddig, úgy ezentúl is, tisztán objectiv, tudományos álláspontrol, méltatni fogja a nemzetgazdaság, pénzügy és statisztika körében felmerült kérdéseket, nemkülönben a magyar gazdaságtörté-netet s kulturéletünk összes vívmányait, kiváló súlyt fektetve a fon-tosabb napikérdések alapos megvitatására. A közigazgatási kérdések tárgyalását azonban, a melyeknek bevonását épen a napikérdések buzgó felkarolása eredményezte, ezentúl mellőzni fogja és az új 1895. évtől kezdődőleg a folyóirat ismét egyszerűen «Közgazdasági Szemle» leend. A folyóirat beléletében különösen öröndetes esemény annak közvetlen kapcsolatba hozása a folyó évben megalakult «Magyar Köz-

gazdasági Társaság>-gal; a mely tényről méltán remélhetni egyrészt a folyóirat tartalmi gyarapodását, másrészt erkölcsi súlyának öregbedését. — Következik dr. R á t h Z o l t á n «Közgazdaságtan és Ethika» czímen felolvasott akadémiai székfoglaló értekezése. — Dr. K o h n D á v i d «Vasúti tarifák könyve» czímű dolgozatának második és befejező közleményében a nem általános érvényű díjszabások technikájának taglalására tér át. A különleges tarifák fajai közül figyelembe jönnek a rovatolási díjtételek, a refactiák és a katonai díjszabások. Ez utóbbiak gazdasági jelentőséggel nem bírnak s jellemzésükre elég felemlíteni, hogy önmagukban külön rendszert alkotnak, nagyjából az általános tarifákra támaszkodnak; de vannak oly osztályozásaik, a melyek a katonai szállítások külön természetén alapulnak; ezektől eltekintve azonban, technikájuk általánosságban ugyanolyan, mint a rendes tarifáké. Gazdasági jelentőséggel bírnak azonban a rovatolási díjtételek és a refactiák. Mindkettő eltérés a rendes díjszabásokhoz képest s azokkal szemben kedvezményt tartalmaz. A különbség a kettő között azután a kedvezmény, a díjmérséklés megvalósításának módjában áll. Az első esetben a feladótól már az árú feladásakor csak a kisebb díjtételt szedi be a vasút, a második esetben ellenben a normalis díjtételt követeli ugyan az árú feladásakor, de azután a díjtételből bizonyos részt visszatérít a feladónak. Alakilag a legtipikusabb eltérés a normalis tarifákhoz képest az, hogy e kedvezményes díjtételek mindig meghatározott időre — rendszeren egy évre — szólnak, míg a normalis tarifák érvényessége nincs időhöz kötve. A kedvezményes díjtételek továbbá mindig egy-egy árúra vagy árúcsoportra vonatkoznak, de úgy, hogy az árú vagy csoport mindig névszerint meg van nevezve úgy, hogy e díjtételek alkalmazhatása végett nincs szükség áruosztályozásra. A kedvezmény rendszeren előre megszabott vonalkörökre szól: állomástól állomásig vagy csak az egyik vagy mindkét irányban meghatározott tételekben; kivételesen megtörténik azonban, hogy valamely árúra a vasút összes vonalaira adatik meg a kedvezmény, vagy kedvezményes egységtételeknek, vagy annak megállapítása útján, hogy a kedvezmény egyáltalán hány krajczár legyen a normalis díjtételekkel szemben. A kedvezménynek miként való megadását az a körülmény dönti el: a kedvezmény megadására nézve forognak-e fenn különleges, az árú feladásakor nem ellenőrizhető feltételek vagy sem. Az első esetben visszatérítés útján, a második esetben rovatolási úton adatnak a kedvezmények. A leggyakoribb feltétel, a melyhez a refaktiák élvezete kötve van: valamely nagyobb árumennyiségnek bizonyos időn belül, például egy év alatt való elszállítása. Refaktiák igénybevétele azonban a vasútra és a feladó felekre egyaránt sokkal több fáradságot ró, s ezért, de egyéb okokból is, inkább a rovatolási rendszert alkalmazzák. De bármi is az alak, a kedvezményes díjszabások adása hatalmas fegyver a vasutak kezében úgy a saját érdekükben, mint a közgazdaság, sőt általában a köz

(inségtarifák) érdekében. A vasúti fenhatósági jog s illetve a vasutak tulajdon viszonyai szempontjából végül különbséget kell tenni helyi díjszabások és közvetlen díjszabások között; ez elsőik alatt annak a szállításnak a díja és feltételei értetvén, a mely valamely vasútnak kizárólag saját vonalain bonyolítatik le, míg az utóbbiak az olyan szállítás díját és feltételeit tartalmazzák, a mely két vagy több vasúti vonalán történik. Az egymással forgalmi összeköttetésben álló vasutak közös üzleti teendőik intézésére köteleknek nevezett egyesületeket alkotnak; ezek a kötelek állapítják meg a közvetlen díjszabásokat, s így a közvetlen díjszabások legtöbbször egyszersmind köteleki díjszabások is. A közvetlen díjszabások terén megkülönböztetnek még belföldi és külföldi, köteleki, átmeneti, szomszédos és végül átrakodási díjszabásokat. Az alak, a melyben ezek jelentkeznek, igen gyakran a csomóponti díjszabás alakja, de nagyon sokszor távolsági vagy állomás díjszabás is. — A *«Közgazdasági havi krónika»*-ban dr. M a n d e l l o K á r o l y november hó jelentékenyebb közgazdasági eseményeit veszi sorra. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben ff. *«A kereskedelemügyi miniszternek 1893. évi működéséről szóló jelentését»*. Sz. B. Felszeghy Ferencznek a *«Biztosítás szövetkezés útján»* című tanulmányát, dr. F e n y v e s s y J ó z s e f Schvarz József dr.-nak a VIII. hygieniai és demographiai congressuson *«Arbeiterwohnungen»* cím alatt tartott előadását ismerteti. — A *«Statisztikai Értesítő»*-ben — a. *«A házasságok időtartama Franciaországban»*, H a j d u L á s z l ó *«A bevetett terület Bajorországban»* és *«Poroszország takarékpénztárai 1892-ben»* cím alatt közölnek cikkeket. A 83 oldalra terjedő füzet végén a *«Könyvszemlé»*-t és az 1894-ik évfolyam tárgymutatóját találjuk.

Ugyane folyóirat 1895. évi január havi füzetének, melylyel a folyóirat XIX. évfolyama indul meg s melylyel az mint a *«Magyar Közgazdasági Társaság»* hivatalos közlönye lép a közönség elé; első cikke dr. N e u m a n n Á r m i n *«A check és annak törvényhozási szabályozása»* című s a nevezett társaság gazdaság-jogi szakosztályának 1894. évi december hó 6-án tartott ülésében felolvasott értekezése. Értekező mindenekelőtt az okokat vizsgálja, a melyek hazánkban a check- és giroforgalom nagyobb fokú elterjedését mindeddig gátolták. A magyarázat legfőképen valutaviszonyainkban rejlik: a fizetési eszközül fölöttébb kényelmes papírpénz (állam- és bankjegy) mellett, melylyel forgalmunk telítve van — körülbelül 720 m. frtra tehető az összeg, mely Ausztria-Magyarországon évtizedek óta forgalomban van — közönségünk csak kevéssé érezhette a pénzhelyettesítő eszközök felkarolásának szükségét. Tényleg mindenütt azt látjuk, hogy csak ott, hol ércérték van, törekedett a közönség a készpénzfizetések elkerülésére szolgáló módok alkalmazására. Hiányzott tehát nálunk a leghatalmasabb ösztön a check általánosabb használatára: az idegen pénztárkezelés szükségesége, de hiányzott és hiányzik — és sok tekintetben az esetelt

viszonyok folyamán — egy megfelelő bankári osztály is. Oly bankáraink, kik a letéti üzlettel és a vele kapcsolatos check- és giroforgalommal iparszerűen foglalkoznak, mint a minők pl. Angliában az ugynevezett helyi bankárok, kik kizárólag feleik pénztárkezelésével foglalkoznak, nincsenek. De nagy akadály volt magas kamatlábunk is. Közönségünk készpénz-készleteit még rövid időre is oly előnyösen helyezheti el, hogy a girocontóra való elhelyezésben nem találja meg kamatvesztésének egyenértékét. Mindez okok eléggé magyarázzák check- és giroforgalmunk eddigi aránylag lassú fejlődését, most azonban, hogy az aranyérték küszöbén állunk, annál inkább előtérbe lép szüksége annak, hogy a modern pénzforgalomra való teljes átmenet érdekében a check és giro használata lehetőleg terjesztessék. Nagy feladat néz e részben egyfelől pénzügyeinkre, melyeket a közönség érdeklődésének felkeltése és czélyszerű üzleti intézkedések megtétele illet meg — példa lehet ez utóbbi tekintetben az osztrák-magyar bank check- és giroüzletének (1888. után való) újabb szervezésével — másfelől törvényhozásunkra, melyre az intézmény helyes szabályozása tartozik. A törvényhozás feladata természetesen nem terjedhet túl a checkforgalom szoliditásának biztosításán, semmiképen sem mehet oly intézkedések megtételéig, melyek a checkforgalom szabad mozgását gátolhatnák. Nálunk is leghelyesebbnek látszik, úgy mint azt a legtöbb európai állam tette és Németország és Ausztria legközelebb tenni akarja, egy külön checktörvényt alkotni és csupán annyiban, a mennyiben azt a check természete megengedi, lehetne e mellett a váltótörvény egyes intézkedéseire támaszkodni. Értekező ezek után tüzetesen taglalja a főbb kérdéseket, melyekre a törvényhozási szabályozásnak ki kellene terjednie. Szükségesnek tartja, hogy az írásbeliség nélkülözhetetlen kelléke mellett a check, mint olyan magában az okmány szövegében megneveztessék. A szenvedő check-képesség nem megszorítás nélkül mindenkinek, hanem csupán minden bejegyzett kereskedőnek volna megadandó. Lényeges kellék volna továbbá az intézvényszerű által fizetendő összegnek kitétele pénzben. A fedezet kérdését illetőleg, mindazon check tényleges fedezettel bírónak tekintendő, a mely oly összeg alapján bocsátatott ki, a melylyel a kibocsátó feltétlenül rendelkezni jogosítva van, ez értelemben a fedezet nemcsak értékekben állhat, (készpénzben, leszámított váltókban, árúban stb.), hanem a kibocsátó részére az intézvényszerű által biztosított hitelen is alapulhat. De az sem szükséges, hogy a kérdéses fedezet már a check kibocsátása idejében meglegyen, hanem elég az is, ha a check bemutatásakor megvan. Hogy a check bizonyos névre vagy csak bemutatóra vagy e mellett rendeletre is legyen kibocsátható, csak egyes konkrét esetek szerint eldönthető kérdés. A rendeletre szóló check nagyobb biztosítékot nyújt, a bemutatóra szóló könnyebben forog. A fizetési helyen való használatra a bemutatóra szóló check, továbbá a másik két alak a megfelelőbb. A check csak

akkor fogja sajátos forgalmi funkcióját teljesíteni, ha látatra szól és ha a checkbirtokos köteles a checket kibocsátási idejétől számított rövid idő alatt fizetés végett bemutatni. Szükséges tehát kimondani, hogy a check mindig látatra esedékes, még akkor is, ha fizetési határidővel épen nem bír, vagy ha időre is szól. Szükséges továbbá, hogy a checkben foglalt fizetési utasítás ne legyen visszavonható. A mi végül azon kérdést illeti, hogy a hamis vagy hamisított check veszélyét ki tartozik viselni, leghelyesebbnek látszik azt mindkét esetben az intézvénnyezetre hárítani, legfőképpen azon okból, mivel a checküzlet oly egyének s illetve üzletek kezében fog összpontosulni, melyek berendezésüknél, szervezetüknél fogva inkább lehetnek azon helyzetben, hogy kellő óvintézkedésekkel a hamisítások veszélyét elhárítsák. — Ezután következik dr. Bamberger Bélának a «Magyar Közgazdasági Társulat» állampénzügyi szakosztályának 1895. januárhó 5-én tartott ülésében a «Szeszmonopolium» czímen felolvasott értekezése. Alig hogy az egyenes adóink reformjára irányuló mozgalom pénzügyi kormányunk kezdeményezésére megindult, máris egy újabb reformtervvel állunk szemben: szeszadónk reformjának tervével. Bizonyos meglepetést okozott, hogy a reform monopolium alakjában terveztetik, olyképen, hogy a szesznagykereskedés egy része és a nyers szesz finomítása az állam rendelkezésének tartatnék fenn, noha állami pénzügyeink helyzete egy újabb monopolium behozatalát nem teszi szükségessé. Az okot nem is itt, hanem szesziparforgalmunk és szesz-fogyasztásunk sok tekintetben egészségtelen viszonyaiban kell keresnünk, melyeknek megjavítása inkább várható, ha az állam szakítva a kizárólagos magángazdaság rendszerével, maga is bizonyos gazdasági tevékenységgel befolyik ezen gazdasági ág működésbe. Hozzájárulnak azonban az egészségügyi és erkölcsi szempontok, valamint az adópolitika követelményei, melyek mind a monopoliumra utalnak, mint a mely mindez irányokban sokkal egyöntetűbb és ép ezért sikeresebb állami tevékenységet tesz lehetővé. És tényleg e szempontok Európa több államában máris a monopolium meghonosítására vezettek, így Norvégiában, Szerbiában, Svájcban és újlag Oroszország egy részében. Franciaországban és Németországban pedig máris komolyan foglalkoznak a szeszmonopolium behozatalának tervével, sőt e kérdés ez államok pénzügyi politikájában egy évtized óta, úgyszólván, állandóan napirenden van. Értekező tüzetesen foglalkozik a külföldön fennálló monopoliumok berendezésével s illetőleg a Németországban és Franciaországban felszínre került nevezetesebb tervezetekkel s e szemle után megállapítja, hogy hazánkban is a megoldás leggyökeiresebb módja a monopolium behozatala lenne, az oly monopoliumé, a mely a befogyasztásra szükséges szesz beváltására és annak finomítására terjedne ki, ellenben a finomított szeszszel való kereskedés a szabad iparnak engedné át. Az ily reformnak nevezetesen a pénzügyi kormányzatra nézve az az előnye lenne, hogy megszűnnék a mai mesterkelt

adórendszer (35 és 45 frtnyi) kettős alaptételével. a mezőgazdasági gyáraknak nyújtott kedvezményes tételeivel és az italmérési adóknál való különféle tételeivel s helyébe lépne a monopolum egyszerű adókezelése, a mely egyfelől a monopolum-árak megállapításában, másfelől a monopolum-mentes szesz után való adószedés és ellenőrzésben állana. A szesztermelés egy bizonyos része, nevezetesen a gyümölcsből, valamint az önszükségletre előállított szesz ugyanis nem volna a monopolum körébe vonható. De jobb lenne a szeszipar helyzete, a mennyiben felszabadulna az adó alól és e mellett az államban biztos és bizonynyal jól fizető vevőt nyerne. E részben a mezőgazdasági gyárak esetleg magasabb megváltási árak alkalmazásával bizonyos kedvezményben részesülhetnének. A fogyasztó közönségre háramló előny végül abban állana, hogy egészségügyileg teljesen kifogástalan ital kerülne forgalomba, a nélkül, hogy a szesz ára a finomítással megrágnál. Kétségtől van azonban a monopolum berendezésének jelentékeny nehézségei is, melyekkel számolni kell. Így nagyobb nehézségeket okozhat a belföldi fogyasztás nagyságának megállapítása, éppen a monopolum-mentes szesz előállítása folytán. A visszaélések megakadályozása végett szükségesnek látszik az ily — gyümölcsből szeszt előállító — kis főzők üzemét szorosabban ellenőrizni, adójukat az italmérési adó megszüntetése folytán felemelni és esetleg a főzési engedély feltételeit szigorítani. De a műveletnek talán legnagyobb nehézsége a beváltási ár meghatározásában fekszik. Nehézséget képez itt egyrészt, hogy a szesz különböző anyagokból készül és hogy ez anyagoknak változó piaci ára van. De tán a különféle nyers anyagból készült nyers szesznek több évi átlagos áraiból, hozzáadva bizonyos biztosítási hányadot, sikerülhet egy méltányos beváltási ár-skálát állítani fel. A megváltási művelet befejezte után nehézségek állhatnak be a finomításnál és raktározásnál. A finomítás elvégezhető monopolumregieiben és ekkor a létező finomítók beváltása lesz szükséges és azonkívül még több állami finomító felállítása; de végezhető olyképen is, hogy a finomítók kialakított díj mellett végzik az állam számára a finomítást. A raktárakat illetőleg szétágazó vélemények keringenek; némelyek szerint az eddigi raktárak elégtelenek s az újak berendezése nagy költséggel járna; mások szerint éppen hazánkban elegendő raktárhely áll rendelkezésre. Különben is a raktárak kérdése együttesen volna megoldható a szeszkereskedés kérdésével oly módon, hogy a szeszkereskedők engedélyezett magánraktárnokok jellegével ruháztatnának fel. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben r. Matlekovics Sándor *«Magyarország államháztartásának története 1867—1893.»* cz. művét, —a. —a. Hensch Árpádnak *«Jószágrendezés és kezeléstan»* című munkáját, —y. x.— Szávay Gyulának *«A győri első takarékpénztár ötvenéves története 1844—1894.»* című monografiáját ismerteti. — A *«Külföldi folyóiratok szemléje»*-ben Havas Miksa *«Az arany és az árak»* cím alatt bemutatja az arany és ezüst egymásközi

értékviszonyainak alakulásáról, és a valutaviszonyoknak s a közgazdasági viszonyok kölcsönhatásáról az «Economist» hasábjain jeles szakemberek közt folyt polemia, s azon eredményre jut, hogy van elég arany az arany standard fentartására, még ha Ausztria és Magyarország is, beállanak az arany valuta államok közé; így tehát teljes bizalommal tekinthetünk valutánk reformja elé. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben Hajdú László «A gabonaneműek, a burgonya s a hús ára Németországban» és «A folyamhajózás Oroszországban» című cikkeit találjuk. A 69 oldalra terjedő füzet négy oldalnyi «*Könyvszemlé*»-vel zárul.

3. A MAGYAR NYELVŐR XII. füzetében Szarvas Gábor a *redő* szó eredetét és történetét mutatja ki. Számos szavahiheető tanú vallomását közli, a kik majdnem kivétel nélkül azt állítják, hogy dunántúl a szónak csak *röd*, *redēs*, *redél* alakjait ismeri és használja a nép, s abban a pár községben, a hol a *redős* alak is járatos, ezt a szót a nép a *szószékről* tanulta el. A *redő* szó tehát nyilván Baróti téves tőelvonása folytán keletkezett s az ő szótára útján került az irodalmi nyelvbe. — Zolnai Gyula megbizonyítja, hogy a Halotti Beszéd *„unuttei”* szavát nem lehet *„ímöttei”*-nek = „ébrelevő, virrasztói” olvasnunk, a hogy Fischer ajánlotta, mivelhogy ennek világosan ellene mond a latin szöveg: „inter sanctos et *electos* suos”, s így valószínűbb a Révai magyarázata, a ki azt a dunántúli *„önik”* = „sikerül, boldogul” ige származékának tartotta. — Schmidt Győző a pozsonyi codex *wrewnsadan* találós kifejezését az orthographiai hibák kijavítása után így olvassa: *uruzásban*. — Szinnyi József bevégzi a magyar nyelvbe átvett oláh szavak tárgyalását; ezek: *sopotyál*, *szárika*, *szérdg*, *szilistye*, *szeképál*, *szokotál*, *szpurkál*, *szusza*, *tácsol*, *tóka*, *tokány*, *vápor*, *véré*, *vésár*, *vikil*, *zára*, *zesztre*, *zsuk-hajnal*. — Albert János a népiskolai magyar nyelvtanok közül a Sretvizer Lajos és Barna Jónás «Magyar nyelvkönyvé»-t bírálja; dicsérettel emeli ki, hogy a közölt olvasmányok helyes paedagogiai érzékkel vannak megválogatva, de a nyelvtani anyag tárgyalása sok megrovásra ad okot. — Komáromy Lajos az Albert-féle népiskolai nyelvtanok bírálatára tesz ellenvető s pótló megjegyzéseket. — Az apróbb közlemények sorában Szilasi Móríc az bizonyítja, hogy *csélcsap* innen ered: *szélcsap*; Prikel Marián egy újabb adatot közöl, a hol a *billikom* szó még eredetibb: „isten hozott” jelentésben van használva; Balassa József és Szarvas Gábor a német nyelvbe átkerült magyar szavakat sorolnak föl; Ásbóth Oszkár a *kaczér* és *eszterág* szó eredetére tesz helyreigazító megjegyzéseket; Szarvas Gábor Albert János ellenében pártjára kel az „ly” betűnek, a melynek megfelelő hang nem él ugyan az irodalmi nyelvben, de a mely mégis szükséges betű orthographiánkban, mint a különböző nyelvjárások kiejtése közti közlető jel. A szerkesztő válaszol a hozzáintézett nyelvészeti kérdésekre. Simonyi Zsigmond tájsoztárlózatot

közöl. Népnyelvhagyományok. A füzethez van csatolva a Nyelvőr évi Tartalommutatója.

Ugyane folyóirat I. füzetében Szarvas Gábor 'Hazafiaskodás a tudományban' czímmel azokra a vádakra felel, a melyeket Szász Károly az akadémiában hangoztatott, hogy t. i. tudósaink tüntető előszeretettel látszanak azon buzgólkodni, hogy szókinszünk minél több szavára süssék rá az idegen eredetet. Szarvas példákkal bizonyítja, mennyire fontos tényezők a jövevényszók minden nép műveltsége történetének megállapításában. Rámutat arra a hazafias elfogultságra, hogy míg a latin és német nyelvből való kölcsönszók ellen senki föl nem szólal, addig a szláv és oláh nyelvből való átvételnek még a lehetőségét is megtagadják, mert szégyenletes dolognak tartanak még csak föl is tenni, hogy a műveltség dolgában sokkal előrehaladottabb magyar nép a nála műveletlenebb tót és oláh néptől ezer számrá menő műveltségi cikket kényszerült volna átvenni. Pedig a dolog a legújabb kutatások szerint így áll: nyelvünkben német vendég szó van körülbelül 1000, szláv 956, oláh 342, olasz 300, török 315, összesen: 2914. — Melich János a német vendég szók kimutatását kezdi meg. Bevezetésül szól a hangtani kritériumokról, melyek valamely szó német eredetét bizonyítják, azokról a kutatásokról, a melyek előtte a német vendég szók kimutatására irányultak s beszámol a használt forrásokkal. — Kiss Ignác a Faludi Ferencz nyelvének jellemző sajátosságait állította össze, kitüntetvén, mi tekintetben volt Faludi nyelvújító, s hogy újításai közül melyek mentek át a nyelvbe. — Prikkel Marián helyreigazító és pótló cikket közöl a 'kutya' szó szerepléséhez a magyar szólásokban. Az 'eb ura fakó' szólásban a *fakó* szót a színjelentésű *fakó* szóval hozza összefüggésbe; ellentétben Nagyszigethivel, a ki azt a *fakutya* összetételtől rövidültnek gondolja. — Molnár Gerő az Egyetemes Regénytárban megjelent 'Fogadalom' cz. francia regénynek fordítását bírálja. — Az apróbb közlemények sorában megemlítjük, hogy Simonyi szerint a *vatalé* nemcsak a dunántúli Zalamegyében, hanem a székelységben is járatos szó s így a MünchC. zalamegyei eredete mellett nem épen döntő bizonyíték; Szarvas Gábor kimutatja, hogy az '*elegyes ülés*' és '*egygyüttes ülés*' kifejezés egyformán helyes és magyaros; Mikó Pál olyan magyar szavakat sorol föl, a melyek az oláh bakák nyelvébe ámentek, mint: *képőnyög: köpönyeg, figyles: födeles, trumnyétás: trombitás, bëkenyën: bekenő kefe, pokszi: packszj*. A szerkesztő válaszol a hozzáintézett vitás nyelvészeti kérdésekre. Népnyelvhagyományok.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az 1894. évi X. füzet első cikkében Heinrich Gusztáv a magyar születésű Giseke Miklós Detre német költő és lelkész származását tárgyalja. Kimutatja, hogy a róla és atyjáról, Giseke Pál nemes-csói evang. lelkészről szárnnyra kelt téves hírek főforrása Rumy Károlynak részben rossz

értesülésén, részben félreértéseken alapuló közleményei, melyeket későbbiek még jobban elferdítettek. Giseke nem származik régi magyar családból és sohasem volt Kőszeghy, mert egy régi, a XVII. század második fele óta Hamburgban letelepedett német család sarja. Maga is Hamburgban született 1686. aug. 21-én, pap lett s 1718 óta volt a német evang. gyülekezet lelkésze Nemes-Csón (Vas megyében), melyhez Kőszeg városa is tartozott. Neje is, kit kevéssel hazánkba utazása előtt vett el. hamburgi polgárleány, Krahmer Katalin volt. Nemes-Csón halt meg Giseke Pál 1724. április 19-én, miután csak 17 nappal halála előtt, költő fia Miklós Detre született. a kivel anyja még azon évben visszatért szüleihez Hamburgba. A költő itt nőtt fel, német egyetemeken tanult és 1765. febr. 13-án halt meg Sondershausenben mint ev. superintendens. — A második cikkben Bartal Antal befejezi «Találkozások a classicus és modern költészetben» című nagy tanulmányát; a harmadikban pedig Krausz Sámuel a görög és latin hangok kiejtéséről írt értekezését, melyben a fontos kérdést az ókori zsidó irodalom tanúságából világítja meg. Eredményei, hogy 1. a zsidók nem beszélték a görög nyelvet újjörögösen; az újjörög kiejtés tehát nem lehet eredeti, nem a valódi helyes kiejtés, hanem csak fejlődés és részben elfajulás; 2. de egyes hangzókat már úgy ejtettek, mint a mostani görögök; az érintett fejlődés tehát már az ókorban indult meg s megvolt a meglehetősen távol eső keleten is; 3. a zsidók feltűnő pontossággal alkalmazták a hehezetet merőben eltérőleg az újjörög kiejtéstől; 4. megkülönböztetik a quantitást is, a mi szintén az újjörög kiejtés régisége ellen bizonyít. A régi rabbinusi irodalom egyébként is igen gazdag oly becses anyagban, melyet a classica-philologia és archaeologia érdekében értékesíteni lehet. — Azután befejezi Baróti Lajos Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról szóló beható ismertetését, ezúttal is érdekes és becses adalékokkal igazítgatva és szélesítve az értékes kiadást. Ez utolsó közlemény tárgyalja Petőfinak 1848—49-ben írt költeményeit, ifjúkori zsengeit (1838—43.), a költőtől gyűjteményeiből kihagyott költeményeket és a nem-hiteles szövegű darabokat. — A hazai irodalom rovatában Demek Győző nem mond kedvező ítéletet Szöcs Gézának «Csokonai és az olasz költők» című kis tanulmányáról, mely újat nem tartalmaz és gazdag tévedésekben s hézagokban. — A külföldi irodalom rovatában Kont Ignác befejezi a francia philologiai irodalom 1891—93-ik évi termékeinek ismertetését, ezúttal a XIX. századi francia irodalomra vonatkozó és az idegen irodalom (germán, román, szláv) nyelvek és irodalmak körébe tartozó munkákat tárgyalva. — A programmértekezések közül Bódis Jusz tin hármat ismertet: Kalcsok Leo dolgozata, Róma és Karthágó a második pún háború idejében, csak ismeretes eredményeket foglal össze, a forrás-idézés gondos mellőzésével, leginkább Mommsen felhasználásával. Kollmann Gyulának az Iliás II. énekéről közzétett fordítása, egyes sikerültebb helyek leszámításá-

val, gyenge munka, mely az eredetét sem kellő hűséggel, sem nagyobb tévedések nélkül nem adja vissza; Király Pál dolgozata: «Forrás-szemelvények a peloponnesusi háború történetéhez», nagyrészt fordításokat közöl Thukydidesből s Plutarchosból. Amazokban Szoldos fordítását követi szerző, de el is rontja; a Plutarchosból vett részleteket nem vetette össze a bíráló másnemű fordításokkal. — Horvay Róbert kedvezően ítél Macher Edének a mesét és Lafontainet tárgyaló dolgozatáról, melynek csak néhány tévedését igazítja helyre. — Végre Petz Gedeon bírálja Mihelics Károlynak a III. és IV. osztálybeli német nyelvtanításról írt cikkét, mely csak általánosságokban mozog s így a kérdés tisztázását nem igen viszi előbbre. — Gazdag vegyes közlemények, könyvészet, név- és tárgymutató és a XVIII. kötet címlapja és tartalomjegyzéke egészítik ki a füzetet, melyhez még a budapesti Philologiai Társaság tagjainak s előfizetőinek névsora van csatolva.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály első ülése.

1895. január 7-én.

ZICHY ANTAL osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Thewrewk Emil r. tt. — Csengeri János, Asbóth Oszkár, Némethy Géza l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Szily Kálmán, Vécsey Tamás, Heller Ágost r. tt.; Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál r. t., osztálytitkár.

1. SIMONYI ZSIGMOND r. t. felolvassa «Mondattani vázlatok» című értekezését.

2. BARTAL ANTAL l. t. jelentést tesz a «Középkori Latinság Szótára» szerkesztéséről s belőle mutatókat olvas fel.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri SIMONYI ZSIGMOND r. és CSENGERI JÁNOS l. tagokat.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1895. január 14-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Fejérfataky László, Hampel József, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Pauer Gyula, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Czobor Béla, Domanovszky Endre, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Réthy László, Zsilinszky Mihály l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal l. t.; Heller Ágost, König Gyula, Szily Kálmán, Thanboffer Lajos r. tt.; Berczik Árpád, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Pauer Imre r. t. osztálytitkár.

4. ZSILINSZKY MIHÁLY I. t. felolvassa «Taine mint történetíró» című tanulmányát.

5. POSCH JENŐ vendég bemutatja: «Az idő elmélete» című nagyobb dolgozatának egyes részleteit.

6. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PAULER GYULA és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1895. január 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Konkolyi Miklós t. t.; b. Eötvös Loránd. Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Mihalkovics Géza, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt.; Daday Jenő, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly I. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. — Jegyző: König Gyula r. t., osztálytitkár.

7. KÖNIG GYULA r. t. «Adalék a határozott integrálok» elméletéhez.

8. DADAY JENŐ I. t. «A Cyprius dispar anatómiai viszonyai.»

9. TANGL KÁROLY részéről: «Nagy kitérésű vízszintes lengések a földnehezég erőterében», előterjeszti FRÖHLICH IZIDOR r. t.

10. SZILY ADOLF részéről: «Stereoskopikus kísérletek monokularis látástöbblettel», előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

11. LANDAUER ÁRMIN részéről: «A vesehám szerkezetéről», előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

12. TANGL FERENCZ részéről: «Élettani vizsgálatok a vasomotorius idegrendszeréről», előterjeszti KLUG NÁNDOR r. t.

13. Osztálytitkár jelenti, hogy SCHEIBER S. «A szívmozgások tanáchoz» című dolgozatát küldötte be közlés végett.

14. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és DADAY JENŐ I. tag urakat kéri fel.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Első ö s s z e s ü l é s.

1895. január 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Szász Károly másodelnök; Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, b. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Lengyel, Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Fayer László, György Endre, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Vadnay Károly I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

15. B. RADVÁNSZKY BÉLA ig. és t. t. emlékbeszédet tart **Deák Farkas** r. tagról. — Az Emlékbeszédek során adatik ki.

16. A főtitkár bejelenti **Dankó József** I. tagnak, a theologia historica európaszerte ismert és tisztelt buvárának január 14-én és **B. Schlechta Ottokár** kultagnak, hírneves orientalistának, múlt évi december 18-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia fájdalmas

részvétellel veszi tudomásul e gyászjelentéseket, s fölhívja a II., illetőleg I. osztályt, hogy emlékbeszédek tartása iránt batározzanak.

17. Özvegy XANTUS JÁNOSNÉ köszönetét fejezi ki az Akadémia részvéteért, melyet férje elhunytakor tanúsított. — Tudomásul vétetik.

18. VAJDA ÖDÖN, a cistercziek zirczi apátja, az Akadémia elnöksége részéről fölkérte, hogy néhai **Szvorényi József** t. tagnak, a cisterczi rend nagyérdemű tagjának netán fenmaradt arczképét az Akadémia Képes terme számára leendő lemásolás végett átküldeni kegyeskednék, mult évi december 2-án kelt levelében értesíti az Akadémiát, hogy Szvorényi Józsefnek néhai Kovács Mihály festő-művészttől festett arczképét a Magyar Tudományos Akadémia Képes terme számára kész örömmel följánlja. — Az Akadémia e nagybecsű ajándékot, mint a hazafúi készség és rendtársi kegyelet nemes tanújelét, hálás köszönettel elfogadja s az arczkép fölfüggesztését elrendeli.

19. Az 1895. évi költségvetés tárgyalasa, a mult évi számadások későn történt elkészülte miatt, a február 4-én tartandó rendkívüli összes ülésre halasztatik.

20. FORSTER GYULA úrtól **Scitovszky János** hercegprímás nevére tett 15.000 forintos alapítványnak a Történelmi Bizottságban készített s az alapítótól elfogadott ügyrendi szövegezését az Akadémia egyhangúlag jóváhagyja s az Ügyrendbe iktatását elrendeli.

21. PULSZKY FERENCZ ig. és t. t. felhívja az Akadémia figyelmét a dr. Ferenczy Józseftől szerkesztett **Magyar Mesemondó és Historiák** című népirodalmi vállalat munkásságára. — Tudomásul vétetik.

22. GOLDZIHHER IGNÁCZ r. t. átteszi a kairói alkirályi könyvtártól az Akadémia részére hozzáküldött arab munkát: Tárich Miszr (Egyiptom története) Ibn Ijászttól. Három kötet. — Köszönettel vétetik s átadatik a könyvtárnak.

23. A fölitkár a kéziratárnak egy újabb nagybecsű gyarapodásáról a következőkben tesz jelentést:

Az angol Athenaeum című folyóirat 1837-ben cikkeket közölt Magyarországról, melyekben különösen hangsúlyozva volt Magyarország fontossága Anglia kereskedelmi érdekeire. E cikkek feltűnést keltettek és szerzőjüket: Mr. Joseph BLACKWELLT, a bécsi angol követ, Sir Robert Gordon Bécsbe hívta s 1843-ban leküldötte Pozsonyba, hogy mint az angol kormány politikai ügynöke a pozsonyi diaetáról jelentéseket tegyen. Blackwell 1843-tól 1849-ig huzamos időn át tartózkodott Magyarországon. Bejáratos volt az arisztokrata körökbe s baráti viszony fűződött közte és a magyar közélet sok jelesé között. Ismerte Széchenyit, a Batthyányakat, Lajost és Kázmért, Zichy Edmundot, melegen vonzódott Eötvös Józsefhez, tisztelte Szemerét s nagyon szerette Szalay Lászlót. Nem volt nevesebb ember a pozsonyi országgyűlésen, a pesti társas körökben, a kivel ne érintkezett volna. A forradalom alatt Lord Palmerstonnak küldött Magyarországról tudósításokat. Az ötvenes években Anglia consula lett előbb Lübeckben s aztán Stettinben. Itt elég ideje volt, hogy fiatalkori emlékeit és jegyzeteit összegyűjtse és egy nagy folio kötetbe leírja, melynek angol czíme: «Levelek és sürgönyök másolatai és kivonatai, hivatalos személyekhez intézve Blackwell Józseftől, magyarországi küldetési tárgyában». Egy másik kötetbe pedig gr. Batthyány Kázmér «Magyar államférfiak jellemrajza» című munkájának angol fordítását jegyezte be.

«Ezt a két kéziratot — mondja egy 1868-ban kelt kéziratában — örökségül hagyom fiamnak (más egyebet nem sokat hagyhatok neki), s ha szerencsésebb lesz, mint a milyen édes apja volt, ajándékozza majd ez irataimat a M. Akadémiának; mert méltók arra, hogy, mint azon idők nem érdektelen tanúi, közkönyvtárban helyet foglaljanak.»

Óhajtása teljesedett. Dr. Novy Gusztáv úrnak, a radegundi fürdőintézet tulajdonosának neje, kire ez iratok örökségképen szállottak, általam e két kötet kéziratot felajánlja az Akadémiának azzal a kéréssel, hogy ezeket kéziratárában megőrizni kegyeskedjék. — Az Elnökség fölkéri, hogy e nagybecsű ajándékért az adományozó úrnőnek fejjeze ki az Akadémia mély köszönetét.

24. Bejelenti a könyvtár részére érkezett ajándékokat, s köztük a) a cs. és kir. hadügyministeriumtól: Militärstatistisches Jahrbuch für 1893; b) Matlekovits Sándor l. tagtól: Magyarország államháztartásának története 1867—1893; c) Némethy Lajostól: Series Parochiarum et Parochorum Archi-diocesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum 1894; d) Ambrozovits Bélától: Az ár és fogyasztás, illetőleg termelés közti viszony; e) Henry Harrissetől: Christophe Colomb devant l'histoire. — Köszönettel vétetnek.

25. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent **kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

26. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri b. RADVÁNSZKY BÉLA t. és THALY KÁLMÁN r. tagot.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Pulszky Ferencz ig. és tt. levele. Tekintetes Akadémia! Dr. Ferenczy József által a vallás- és közoktatásügyi ministerium támogatásával szerkesztett Magyar Mesemondó és Historiák, regék című népirodalmi vállalatok egy teljes bekötött példányát négy kötetben szerencsém van a t. Akadémiának ezennel megküldeni.

Engedje meg a t. Akadémia, hogy ez alkalmat felhasználjam arra, hogy e nagy szolgálatokat tevő és elismerésre méltó vállalat fontosságáról és terjesztésének szükséges voltáról egyet-mást röviden elmondva, arra a t. Akadémia figyelmét felhívjam.

Már több mint egy évtizeddel ezelőtt szükségesnek vélte a vallás- és közoktatásügyi ministerium a népnevelés és a nép felvilágosítása érdekében, hogy az elterjedt ponyvairodalmi termékek, az izléstelen és erkölcstelen rablőhistoriákat, babonákat dicsőítő férczelmények helyett valóban jó könyvek jussanak a nép kezébe. Megindította akkor a Jó könyvek című vállalatot, mely azonban elterjedésre soha sem jutott. E vállalat eredménytelensége miatt Ferenczy József bizott meg, hogy Magyar Mesemondó címen a nép számára oly olvasmányokat tegyen közzé, melyek hivatva legyenek, a nép gondolkodásmódját követve, annak erkölcsét javítani, kellemesen szórakoztatni, ismeretkörét tágítani.

A vállalat célját és rendeltetését a legjobban töltötte be. Kilencz-éves fennállása alatt megjelent füzetei közel 8 millió (7 millió 850 ezer) példányban forognak a nép kezén.

Végtelen csekélyre szabott áruk lehetővé teszi, hogy egyre jobban terjedjenek és hogy a kiváló ügyességgel szerkesztett vállalat ki-szorítsa, a minthogy kellő támogatás és terjesztés mellett talán végleg ki is fogja szorítani azon izléstelen ponyvairodalmi termékeket, melyek a nép lelkiületére, képzelmére károsan hatnak.

Mindezen a nép képzése érdekében tett fáradozásokért a szerkesztőt anyagi haszon nem jutalmazta, csak az erkölcsi elismerés, mely ilyen fontos cultur-missiót méltán megillet, az, melyre jogosan számíthat.

Ezért voltam hátor a t. Akadémia figyelmét Ferenczy József érdemes vállalatára, annak egyetlen teljes példányát, melyen a szerkesztő neve is ki van téve, rendelkezésére bocsátván, ezennel felhívni. Budapestén, 1895. január 2. *Pulszky Ferencz.* t. t.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	Actívum	Oszt. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 205,100 frt 5%-os, 172,500 frt 4½%-os 356,500 frt 4%-os, 289,200 korona 4%-os korona-értékű al pari és kamatok 1894. december 31-ig	886326	45		
	b) 110,000 frt 4%-os magyar aranyjárdék al pari és kamatok 1894. decz. 31-ig	112732	28		
	c) 797,600 korona 4%-os magyar korona- járdék al pari és kamatok 1894. decz. 31-ig	400129	33		
	d) Sorsjegyek értéke	500	—		
	e) 30,750 frt italmérési jog kártalanítási kötvény al pari és kamatok 1894. december 31-ig	31441	87		
	f) Kisbirt. orsz. földhitelintézetialapítványi okmány	5000	—		
	g) Magy. orsz. közp. tak. pénztári 4½%-os záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1894. december 31-ig	6090	—	142219	93
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszereléseinek értéke			1000090	—
3	Külföldi alapítványok:				
	a) 6%-os alapítványok	22101	—		
	b) 5%-os alapítványok	52340	—		
	c) 4½%-os alapítványok	84	—		
	d) kamat nélküli alapítványok: frt 26,972.33				
	aa) Kazinczy-alapítvány, széphalmi és felső-reg- meczi ingatlanai » 25,000.—				
	bb) Román Ferencz ala- pítványa, munkácsi és bereg megyei ingatlanai » 454.57				
	cc) pacséri birtok » 28,988.70	81415	60	155940	60
4	Hátrálékos kamatok a fentebbi alapítványok után				818 30
5	Követelések:				
	a) Magyar földhitelintézet	8536	—		
	b) többi követelések	67838	09	76374	09
6	Előre kifizetett, 1895. évre eső illetmények			2454	66
7	Künnlevő előlegek			1528	99
8	Házbér-hátrálék			114	52
				2679451	09

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
1	a) Rendes tagok fizetése	1003	75		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	7900	02		
	c) Többi tisztviselők fizetése	10500	—		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	4990	05		
	e) Nyugdíjak	4799	30		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	1089	70	30282	82
2	Almanach és értesítő kiadása			4952	62
3	Az I. osztály és bizottságai részére				
	a) Osztályi kiadások	1951	—		
	b) Nyelvtudományi bizottság	6880	—		
	c) Irodalomtörténeti bizottság	2672	70		
	d) Philologiai bizottság	2872	72		
	Valóságos kiadás 1894. évben	14376	42		
	Ebből lejár az 1893. évről fennmaradt	114	52		
		14261	90		
	Előirányzott összeg 1894. évre	15000	—	15000	
	Marad az I. osztálynak 1895. évre	738	10		
4	A II. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadások	7310	17		
	b) Történelmi bizottság	10528	44		
	c) Archaeologiai bizottság	7116	12		
	d) Nemzetgazdasági bizottság	4497	—		
	Valóságos kiadás 1894. évben	29151	73		
	Ebből lejár az 1893. évről fennmaradt 12,512.86				
	Történelmi bizottság részére befolyt összeg	483	48		
	Archaeologiai bizottság részére befolyt összeg	1.350	—	14346	34
		14805	39		
	Előirányzott összeg 1894. évre	29000	—	29000	
	Marad a II. osztálynak 1895. évre	14194	61		
5	A III. osztály részére:				
	a) Osztályi kiadásokra	7824	27		
	b) Természettudományi bizottság	5529	99		
	c) Hadtudományi bizottság	2513	77		
	Valóságos kiadás 1894. évben	15868	03		
	Ebből lejár az 1893. évről fennmaradt 420.66				
	Földdelejességi fölvételekre befolyt 1.000. —				
	Halavács Gyulától befolyt	250	—	1670	66
		14197	37		
	Előirányzott összeg 1894. évre	16000	—	16000	
	Marad a III. osztálynak 1895. évre	1802	63		
6	Könyvkiadó-bizottság, az akad., természettud. és orvosi könyvkiadó-vállalatok segélye	3000	—	3000	
	A könyvkiadó-vállalatra befolyt a f. évben	9631	47		
		12631	47		
	Könyvkiadó bizottság ez évi kiadása	16876	73		
	1894. évben több kiadás	4245	26		

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Kiadás		Osztr. értékben	
		frt	kr.
	13 642 frt 55 kr. könyvek eladásából ez évben, leírásra használtatott	3642	55
	Ez évben deficit	692	71
	Lejár a II. osztály múlt évi maradványából a könyvkiadó-vállalat deficitje fedezésére	204	30
	A múlt évről fenmaradt tartozás	398	41
	Tehát törlesztetlenül fennáll 1895. évre	2312	60
	7 Gróf Széchenyi I. munkái kiadására	2711	01
7a	Kazinczy levelezése kiadására (1002 frt 87 kr. a Kazinczy-alapból).		1184 24
7b	Szinnyei Magyar Írók életrajzára	1600	—
7c	A milleniumi kiadvány előkészítésére	1229	26
8	Jutalmakra	12169	60
9	Budapesti Szemle segélyezésére	4000	—
10	Előfizetés az Ungarische Revue-re	1500	—
11	Előfizetés a Naturwiss. Berichte-re	1500	—
12	A könyv- és kéziratárra	6111	83
13	Az Akadémia épületeire	10834	04
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra	5732	59
15	Adó	12709	13
16	Kamatok, alapítványok és alapok után	1030	83
17	Előre nem látott kiadások	3492	—
18	Visszatérítés az alaptőkének és pedig leírás az akadémiai nagyterem kifestésére készített alapból	3600	—
19	Leírás	164928	96
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja	200	—
		165128	96
		133136	78
		298265	74

nyeremény számlája 1894. december 31.

Folyósz	B e v é t e l	Osztr. értékben			
		frt	kr	frt	kr.
	Áthozat			298265	74
				298265	74

Budapest, 1894. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

Az osztályok és bizottságok részére föntartott
maradékok 1894-ről.

Az I. osztály és bizottságai részére	738	frt	10	kr.
A II. osztály részére	1998	»	87	»
A Történelmi Bizottság részére	4861	»	18	»
Az Archaeologiai Bizottság részére	7131	»	56	»
A Nemzetgazdasági Bizottság részére	203	»	—	»
A III. osztály részére	1346	»	18	»
A Matematikai és Természettud. Bizottság részére .	456	»	45	»

Bevételek állása 1894. december 31-én.

Költség-v. sz.		Mérleg szám	Bevételezé- sek 1894. évben		Költség- vetés 1894. évre		Költség- vet. 1895. évre	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1	Alapítványi kamatok . . .	1. a)	7,936	42	{	7,800	—	
	Uj alapítványok kamatai . . .					6,000	—	
2	Követelések	1. b)	3,982	26	{	2,500	—	
3	Értékpapírok	2	55,775	73		55,000	—	
4	Ingatlanokból	6	1,041	55		3,500	—	
5	Házbér	3	39,388	64		39,000	—	
6	Könyvek eladásából	4	10,000	—		10,000	—	
7	Országos dotatio	5. a—f)	40,000	—		40,000	—	
	Az 1894. évre készített elő- irányzat főösszege					163,800	—	
	Bevételezések 1894. évben 1894. évben <i>kevesebb</i> véte- tett be, szemben az elő- irányzott összeggel . . .		158,124	60				
			5,675	40				
			163,800	—		163,800	—	
	Bevételek mint fent		158,124	60				
	1894. évre előirányzott ösz- szeg mint fent					163,800	—	
	Hagyományok	7	9,751	48				
	Magyar keresked. csarnok (Széchenyi alapítvány) . .	8	158	50				
	Uj alapítványok	9	34,187	50				
	Báró Rudics hagyománya .	10	90,000	—				
	Árfolyam-különbözet az év- folyamán vett értékpapi- roknál, melyek e mérleg- ben pari árfolyam szerint vétettek fel	11	5,915	—				
	Elévült tartozások leírása .	12	128	66				
	Összes bevétel 1894. évben, illetőleg a veszteség- és nyereség-számla főösszege		298,265	74		134,465	74	
	Több vétetett be							
	A veszteség- és nyereség- számla főösszege		298,265	74		298,265	74	

Budapestén, 1894. december 31-én.

Magyar földhitelintézet

mint a Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Lukács.

Trebitsch.

A M. T. Akadémia részére 1894-ben befolyt
hagyományok, adományok és új alapítványok.

Folyósz.		Osztr. értékben			
		frt	kr.	frt	kr.
	I. Új alapítványok.				
1	Jókai Mór 2000 koronás alapítványa . . .	1000	—		
2	Vasary Kolos bibornok hercegprimás ala- pítványa . . .	5000	—		
3	Forster Gyula alapítványa Scitovszky János hercegprimás nevére . . .	15375	—		
4	Forster Gyula alapítv. Forster János nevére	12812	50	34187	50
1	II. Báró Rudics hagyománya			90000	—
	III. Hagyományok határozott rendel- tetéssel.				
1	Dr. Pollák Henrik hagyománya			6000	—
	IV. Hagyományok határozott rendel- tetés nélkül.				
1	néhai Dr. Pados János hagyománya . . .	100	—		
2	» Szikora János »	5	—		
3	» Simon Gyula »	20	—		
4	» Ipolyi Arnold »	126	48		
5	» Kovács Ferencz »	2000	—		
6	» Antal János »	100	—		
7	» Megyeri Krausz Mayer hagyománya .	1000	—		
8	» Sebestyén Géza hagyománya	400	—	3751	48

Előirányzat 1895-re.

Bevétel :

	1894-ben :	1895-re :
I. Alapítványok kamatai	13.800 . . .	4.100 frt
II. Követelések	2.500 . . .	3.200 »
III. Értékpapírok kamataiból	55.000 . . .	62.000 »
IV. Ingatlanokból	3.500 . . .	1.500 »
V. Házbér	39.000 . . .	41.000 »
VI. Könyvek eladásából	10.000 . . .	10.000 »
VII. Országos dotatio :		
a) Történelmi és irodalomtörténeti czélokra .	15.000 . . .	15.000 »
b) Műemlékek közzétételére	5.000 . . .	5.000 »
c) Természettud. kutatásokra	5.000 . . .	5.000 »
d) Classica-philologiai czélokra	1.500 . . .	1.500 »
e) Könyvtárra	5.000 . . .	5.000 »
f) Az Akad. szabad rendelkezésére	8.500 . . .	8.500 »
	163.800 . . .	161.800 frt

Kiadás:

I. Személyes járandóságok	30.600 . . .	30.965 . . .	frt
II. Általános kiadások:			
Értesítő			
Almanach	5.000 . . .	5.000 . . .	»
Akad. kiadványok jegyzéke			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály és bizottságai	15.000 . . .	15.500 . . .	»
IV. II. „ „ „	29.000 . . .	29.000 . . .	»
V. III. „ „ „	16.000 . . .	16.000 . . .	»
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére:			
a) Az Akadémiai Vállalatra	—	—	»
b) A Természettudományi-társulat részére	2.000 . . .	2.000 . . .	»
c) Az orvosi vállalat részére	1.000 . . .	1.000 . . .	»
VII. Gr. Széchenyi István munkáinak kiadására	1.500 . . .	1.500 . . .	»
VIIa. Kazinczy levelezése kiadására *	—	—	»
VIIb. Szinnyei: Magyar Írók életrajzára	1.600 . . .	1.200 . . .	»
VIIc. A millenniumi kiadvány előkészítése **	1.500 . . .	—	»
VIII. Jutalmakra	9.000 . . .	6.600 . . .	»
IX. Budapesti Szemle segélye	4.000 . . .	4.000 . . .	»
X. Előfizetés az Ungar. Revue példányaira	1.500 . . .	1.500 . . .	»
XI. Előfizetés a Naturwissenschaftl. Berichté-re	1.500 . . .	1.500 . . .	»
XII. Könyvtára:			
a) Vásárlásokra	6.000 . . .	6.000 . . .	»
b) Könyvkötésre			
c) Kisebb kiadások			
d) A kéziratár rendezéseért tiszteletdíj			
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások:			
a) Fűtés	7.400 . . .	7.400 . . .	frt
b) Világítás			
c) Vízfogyasztás			
d) Kéménysóprés, bádógosmunkák, mestertemberek			
e) Tisztítás és apróbb kiadások	2.600 . . .	4.600 . . .	»
f) Rendkívüli kiadások			
XIV. Vegyes kiadásokra:			
a) Akad. kiadványok expedíciója	5.000 . . .	5.000 . . .	»
b) A F. H. I. főkönyvvivőjének tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek			
d) Kisebb nyomtatványok			
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XV. Adó	13.000 . . .	13.000 . . .	»
XVI. Kamat az Akadémia kezelte alapok után	1.500 . . .	1.200 . . .	»
XVII. Visszatérítés az alaptőkének	3.600 . . .	3.600 . . .	»
XVIII. Előre nem látott kiadásokra	3.000 . . .	3.000 . . .	»
	161.300 . . .	159.565 . . .	frt
Az alaptőke szaporítására	2.500 . . .	2.235 . . .	»
	163.800 . . .	161.800 . . .	frt.

*) A Kazinczy-alap készpénzéből: 1600 frt.

**) Az e célra előirányzott 8000 frtból a szükséghez képest, utólagos költség szerű elszámolásra.

Főtitkári jelentés az 1894. évi számadásokról.

A M. tud. Akadémia *bevételei* 1894-ben, egészben véve, teljesen megfeleltek az előirányzatnak. A «Bevételek állása» címét viselő pénztári kimutatásból az következne ugyan, hogy 1891-ben 5675 frt 40 krral *kevesebbet* vettünk be, az előiránnyal szemben; ha azonban figyelembe vesszük, hogy eladott könyvekből tényleg 13.642 frt 55 kr. folyt be (l. Vesztés- és Nyereményszám 6. pontját), s a «Bevételek állásában» mindamellett csak 10.000 frt szerepel e czímen, a 3642 frt 55 kr. fölőleg pedig a Könyvkiadó Vállalat tartozásainak törlesztésére fordítottat, úgy kitűnik, hogy csakis 2032 frt 85 krral vettünk be kevesebbet, mint a mennyit előirányoztunk. De még ez a hiány is csak látszólagos, a mennyiben a b. Rudics József hagyatékából befizetett 93.000 frtból, szorosan véve, mintegy 88.000 frt lett volna tőkésítendő; az Igazgató Tanács azonban (Akad. Ért. V. 500. l.) a hagyományozó iránti kegyelemből elrendelte, hogy az időközi kamatok egy részének hozzászámításával a Rudics-alapítvány 90.000 frtra kerekítessék ki.

A *kiadásokban* azonban tényleg túlléptük az előirányzatot 3628 frt 96 krral. Jutalmakra, az előző évek statisztikája alapján, kerek számban 9 ezer frt volt előirányozva, kiadtunk pedig odaítélt jutalmak és pályadíjak czímén (Veszt. és Nyr. Szám 8. pont) több, mint 12 ezer forintot. Bár csak mennél többször lenne alkalmunk e *czímen* az előirányzatot túllépni; ennek bizonyára az Akadémia örülne leginkább.

Az Akadémia vagyona a lefolyt évben mindamellett jelentékeny összeggel, több mint 133 ezer frttal szaporodott, hagyományok, adományok és új alapítványok czímén. Ezek között első helyen állnak b. Rudics József 90.000 frtos, Forster Gyula (két czímen) 27.500 frtos, Pollák Henrik 6000 frtos, Kovács Ferencz 2000 frtos alapítványai, Vaszary Kólos hercegprimás 5000 frtos, Jókai Mór 1000 frtos adományai és megyeri Krausz Mayer 1000 frtos hagyománya. Itt említem meg, hogy Semsey Andor 100.000 frtos adománya is már egészen be van fizetve.

Az Akadémia vagyona, az 1894. december 31-én lezárt mérleg szerint, 2,515.616 frt 18 kr., tehát kerek számban 2 $\frac{1}{2}$ millió forint. Ebből 1 m. az Akadémia épületeire, könyvtárára és felszerelésére van számítva, 1 $\frac{1}{2}$ m. pedig értékpapirokban, künn levő alapítványokban és vidéki ingatlanokban fekszik. A vagyon bruttó-jövedelme kerek számban 18 ezer frt volt; az adót (13 ezer) és az épületek fentartása költségeit (10 ezer) leszámítván, maradt belőle: 85 ezer forint tiszta jövedelem, vagyis 3 $\frac{1}{2}$ promille. Ehhez járul az országos dotatio 40 ezer forinttal, könyvek eladásából több mint 23 ezer frt (9600 frt Könyvkiadó Vállalatból és 13.600 frt egyéb kiadványokból). Rendelkezésre állott tehát mintegy 148 ezer forint.

Elemezzük ugyanúgy, a nagyobb tételek szerint, a kiadásokat:

Támogatásra szoruló tudományos vállalatok, folyóiratok segélyezése: 21.000 frt; írói tiszteletdíjakra: 33.000 frt; pályadíjakra, jutalmakra 12.000 frt; könyvtárra 6000 frt; nyomdákknak és műmelléletekért: 31.000 frt; személyi járandóság czímén (titkári, könyvtári, irodai és szolgaszemélyzet, összesen 21 egyén tiszteletdíjára, illetőleg fizetésére) 26.000 frt; nyugdíjakra: 4000 frt; irodai és vegyes kiadásokra: 6000 frt; visszatérítés az alaptőkének: 4000 frt. A többi az osztályok pénzmaradékát szaporította.

Arra kell törekednünk, hogy az Akadémia rendelkezésére álló összeg legnagyobb része bűvárlatok, kutatások s irodalmi művek előmozdítására és jutalmazására fordítsanak s hogy e szerint a nyomda-költségeket az eladott könyvekből befolyó jövedelem egymaga fődözzön. — 1889-ben eladott könyvekből, beleértve a Könyvkiadó-Vállalatot is, mindössze 10 ezer forint folyt be, s nyomdaköltségekre 38 ezer forintot fizettünk ki, tehát a hiány 28 ezer forint volt. — 1894-ben befolyt 24 ezer forint, kiadatott 31 ezer forint; a hiány most már csak 8 ezer forint, tehát 20 ezerrel kevesebb, mint öt év előtt. Mind az, a mit egynemű napilap az Akadémia pénzében penészledő kiadványokról még most is mesél, nem egyéb tehát rég elkopotatt elméskedésnél. Először is nem tartunk már évek óta egyetlen egy könyvet sem pénzében, az összes kiadvány-készlet az Akadémia könyvtárával egy soron van elhelyezve; másodsor a közönség még soha, a mióta csak az Akadémia fennáll, nem tanúsított olyan érdeklődést az Akadémia kiadványai iránt, mint az utolsó években.

KÖRLEVÉL

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA T. TAGJAIHOZ.

Hivatkozva az Akadémia Ügyrendjének 12. §-ára, emlékeztetem a M. T. Akadémia tagjait, hogy az 1895-ik évi választásra a tagajánlások 1895. februárius 28-ig küldendőek be a főtítkári hivatalhoz.

Tájékoztatásul megjegyzem, hogy az Alapszabályok 22. §-a és az Ugyrend 2. §-a értelmében

az I. oszt. A) nyelvtudományi alosztályában: 4 lev. tag,

B) széptudományi alosztályában: 1 lev. tag,

a II. oszt. 1 tiszteleti tag,

a II. oszt. A) bölcs. és társad. alosztályában: 6 lev. tag,

B) történettud. alosztályában: 1 rendes és 4 lev. tag.

a III. oszt. 1 tiszteleti tag,

a III. oszt. A) math. és phys. alosztályában: 1 rendes és 6. lev. tag,

B) természetrajzi alosztályában: 1 rendes és 8 lev. tag

választható legföljebb.*

Budapest, 1895. februárius 5-én.

Tisztelettel

Szily Kálmán,
főtitkár.

* A postán szélküldött körlevélbe egy hiba csúszott be, a mi itt ki van igazítva.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Márczius 15.

3. FÜZET.

Taine, mint történetíró.

(*Zsilinszky Mihály* lt. január 14-én tartott előadása.)

Előadó egy nagyobb tanulmányt írt Taineről, mint történetíróról. Ennek egy kisebb részletét olvasta fel a január 14-iki ülésen. Rövid bevezetés után különösen azon nagy mű ismertetésére tért át, melyet Taine saját hazájáról, *a jelenkori Francziáországnak alakulásáról* írt s melyről annak idején a legellen-
tétesebb kritikák jelentek meg.

E mű kétségkívül a legjelesebb irodalmi termékek közé tartozik, melyek valaha a francia forradalomról irattak. A történelemnek egészen új forrásait kereste fel szerző, hogy mennél hívebb képet festhessen a letűnt emberek és viszonyok közreműködéséről. Taine behatolt az emberi cselekedetek titkos műhelyébe. Nem elégedett meg az események leírásával, hanem kereste lélektani összefüggésüket. Alig volt valaha tudós ember, a ki a természet és emberi élet tüneményeiben őszintébb lelkesedéssel és szigorúbb következetességgel kereste volna a törvényt, az igazságot, mint ő. Semmit nem fogadni el vakon igaznak; mindent az ész törvényei szerint bírálni és tanulmányozni: ez volt a jelszava. S e jelszóhoz képest egy külön történelmi methodust teremtett magának.

Miben állott ez a methodus?

Abban, hogy ő mint historikus, az emberi cselekedetekre is a természettudomány törvényeit alkalmazta.

Nem hiába bámulta az angol irodalom óriásait. Azoktól tanult legtöbbet, habár nem lehet tagadni, hogy saját honfitársai között is talált hozzá méltó mesterekre. Darwinnak a természeti kiválásról szóló tana; Bucklenek az angol civilisatio története; Stuart Millnek inductiv rendszere azt a gondolatot erősítették meg benne, hogy az erkölcsi dolgokban is olyan összefüggés van, mint a természet tárgyai között.

Ezen meggyőződésből indulva ki, kutatta Taine az emberi társadalmat, a francia nemzet multját, az eszmék és emberek közötti összefüggést és látta, hogy történetírónak, ki a multnak képét hiven akarja a jelenkor embereinek szeme elé állítani, óriási feladata van.

Mindenek előtt le kell győznie azon nehézségeket, melyek abból származnak, hogy a multból csak emlékek és történeti iratok maradtak fenn, melyeken keresztül lehet egyedül *az élő emberig* eljutnia. A történelmi emlékek és okiratok halmazából az igazi történelem csak akkor emelkedik ki, ha a történetíró az idők tanulságán keresztül meg kezdi különböztetni az élő embert, a szenvedélyekkel felruházott, szokásokkal és hajlamokkal bíró cselekvő embert, hangjával és arculatával, mozdulataival és öltözetével, tisztán és tökéletesen, mintha csak most találkoznánk vele az utcán.

Taine szerint: nyelv, törvényhozás, katechismus nem más, mint elvont dolog. A cselekvő ember, a testi és látható ember, a ki eszik, jár, verekszik, dolgozik és küzd — ez a teljes és tökéletes. Hagyjátok el — úgymond — az alkotmányok és gépezeteik, a vallások és rendszereik elméletét és igyekezzetek az embereket műhelyeikben látni, hivatalaikban és rétjeiken, saját egükkal, talajukkal, saját házaikkal, ruháikkal, műveltségükkal, lakomáikkal feltüntetni, . . . szóval *tegyük a multat jelenné*.

De előtte a testi, a látható és cselekvő ember csak külső jel, mely alatt a láthatatlan, a belső szellemi lényt kell tanulmányozni.

A külső ember alá benső ember van rejtve, s amaz csak ezt nyilatkoztatja ki. És mi az a benső ember? Az emberi érzések és tehetségek összesége, ama végtelen új világ, melynek hű feltárása teszi tulajdonképeni tárgyát a történetírónak. Ha ez elég kritikai neveléssel bír, képes lesz egy épület minden ékítménye, egy festvény minden vonása, egy irat minden mondása alatt megkülönböztetni azt a különös érzést, melyből az illető ékítmény, a vonás, a mondás származott. Mig szeme a szöveget olvassa, lelke és szelleme az indulatok és fogalmak folytonos hömpölygését és váltakozó sorozatát követi, melyekből e szöveg keletkezett. Követi az ember psychológiáját.

Taine olyan nagy súlyt helyez eme psychológiára, hogy nem kételkedik azon meggyőződésének kifejezést adni, mely szerint az «elenyészett érzéseknek ezen határozott és kipróbált sejtelme újította meg napjainkban a történelmet». A régiek ismerték az embert, de nem ismerték az embereket, nem hatoltak be a lelkébe; nem látták a lelkek végtelen különféleségét és csodálatos szövevényét; nem tudták, hogy valamely nép és kor erkölcsi

alkotása éppen olyan sajátos és különös, mint valamely növény-család vagy állatfaj alkotása.

Ma a történelem éppen úgy, mint az állattan, megtalálta anatómiáját; s azon írók közül, kik Herder, Müller Ottfried és Göthe óta szakadatlanul működtek a felfogások javításán, különösen Carlylet és Sainte-Beuve-öt emeli ki. Ez utóbbit e téren egyenesen mesterének vallja. Ettől tanulta megfigyelni azt, hogy a belső és láthatatlan ember állapotai és műveletei bizonyos általános gondolkozási és érzési módokban találják fel okaikat.

Nem lehet tagadni, hogy az emberi érzésekben és eszmékben van rendszer; ennek első rugói bizonyos általános vonások, bizonyos szellemi és szóbeli jellemző tulajdonok, melyek valamely faj, valamely század vagy valamely ország minden emberével közősek. Éppen úgy, mint az ásványtanban a kristályok, bármily különbözőek, bizonyos egyszerű formákból származnak, a történelemben is a polgárosodások, bármily különbözőek, bizonyos egyszerű szellemi formákból keletkeznek.

Taine ily irányú kutatásaiban arról győződött meg, hogy minden emberi cselekvés, alkotás, alkotójának bizonyos állandó lélektani állapotát tükrözi vissza; hogy minden emberi művön ott van az illető hajlamainak, tehetségeinek, rokon- és ellen-szenveinek, természeti tulajdonainak és szokásainak egyéni nyomata . . .

Szerinte az egyén nem elszigetelt jelenség, hanem a hely és idő, a viszonyok és a nevelés összes tényezőinek természetes productuma. Oly felfogás, melyet előtte már a franczia Montesquieu, a német Herder és az angol Buckle is formuláztak, de ezeknek egyike sem alkalmazta azt oly hajthatatlan logikával, mint ő.

Tainenek kedvencez theoriája a történeti nagy emberekre nézve az, hogy azok *a faj, a környezet és az időpont* eredményei, hogy ezekben tükröződik vissza az emberi tehetség legnagyobb mértéke; általános áramlatuk hozza felszínre a művészeket, az államférfiakat és a vallási reformátorokat, szóval: mindazon kiváló szellemeket, kik koruknak és fajuknak eszmé-nyeit megvalósítják . . .

A faj alatt ő az embereknek azon veleszületett és öröklött tehetségeit érti, melyeket magával hoz a világra, s melyek rendesen össze vannak kötve a vérmérsékletben és a testalkatban élesen kiváló különbségekkel. Ezen tehetségek különfélek a népek különfélesége szerint.

A környezetet részint a természet, részint az emberek adják meg. Néha az éghajlat, néha a politikai körülmények, néha pedig a társadalmi viszonyok hatnak közre. Tekintsünk magunk körül — írja Taine — tekintsük bármely faj vezérlő ösztöneit és beleoltott tehetségeit, szóval egész szellemi irányát . . . leg-

többször e tartós helyzetek, e környező viszonyok egyikének művét találjuk ott; művét valamely állandó és óriási nyomásnak, mely egy tömeg emberre, egyenként és összesen, nemzedékről-nemzedékre nem szűnik meg hatást gyakorolni.

Az időpont szerepe szintén kétségtelen.

A mint a nemzeti jelleg és a körülmények határozó hatást gyakorolnak az események fejlődésére, azonképen hat erre azok megtörténtének időpontja is. Ez alapítja meg az időben egymást követő dolgoknak összefüggését, ez teremti meg az úgynevezett *feltételezettségi* viszonyt, melynél fogva bizonyos történeti tények csak az előzmények tényei után következhetnek, ők maguk is feltétlenül azon szolgálván a jövőre. Az angol forradalom egyfelől az angol nép jelleméből, másfelől a Tudoroktól a Stuartokra örökül hagyott despotismusból eredt. XIV. Lajos monarchiája szintén egyrészt a Bourbonok alatt kifejlődött nemesi anarchiából származott.

A nagy művészek is rendszeren elődeik vállán emelkednek magasra. Az egyik előd, a másik utód; az egyiknek nincs mintája, a másinak már van. Úgy áll itt a dolog valamely néppel — mondja Taine — mint egy növénynyel: ugyanazon nedv, ugyanazon hőmérsékben és ugyanazon talajon, fokozatos működésének különböző szakaszaiban különféle alakulásokat hoz létre, bimbót, virágot, gyümölcsöt, magvat, — úgy, hogy a következőnek feltétele mindig a megelőző, és ennek halálából születik.

Ez az a törvény, mely szerint a nagy történeti áramlatok alakulnak, azaz valamely szellemi forma vagy uralkodó eszmehosszas uralkodásai, mint az önkéntes alkotások azon korszaka, melyet renaissancenak nevezünk, vagy a szónoklati osztályozások időszaka, melyet classikus kornak hívnak, vagy a mystikus synthésisek azon sorozata, melylyel Németország, India és Görögország keletkezésénél találkozunk.

Taine egész biztossággal állítja, hogy az ismeretlen alkotásokat, melyek felé a századok áramlata hajt bennünket, egészen a három őserő, t. i. a faj, a környezet és az időpont kelti életre és szabályozza. Azt mondja, hogy ha ezeket az erőket meg lehetne mérni és számokkal jelölni, akkor a jövőndő polgárorsultság tulajdonait, mint valami formulából, ki lehetne belőlük vonni; és ha daczára jelzéseinek, látható bizonytalanságának és mértékünk nagy hiányosságának, némi fogalmat akarunk alkotni általános sorsunkról, akkor ezen erők megvizsgálására kell alapítanunk jövőndőlésünket. Mert midőn azokat elszámáljuk, a cselekvő erők egész körén áthaladunk és ha tekintetbe vettük a fajt, a környezetet és az időpontot, azaz a belső rugót, a külső nyomást és a már megszerzett serkentést, akkor a mozgásnak nem csupán valódi, hanem minden lehetséges okait is kimerítettük.

A történelmi alakulások minden ágának megvan a maga külön erkölcsi állapota, megvan a maga törvénye, melynél fogva egyik-másik hirtelen kiemelkedik, mint a festészet Flandriában és Hollandiában a XVII. században, mint a költészet Angliában a XVI. században, mint a zene Németországban a XVIII. században. Az ilyen jelenségek törvényét és psychológiáját kell alaposan tanulmányozni; mert valamint a csillagászat alapjában nem egyéb, mint mechanikai, és a physiologia vegytani problema: éppen úgy a történelem lényegileg nem egyéb psychologiai problemánál. Fájdalom, a problema megoldására még eddig kevés kísérlet történt. Sainte-Beuve és ennek nyomán Taine megmutatták, mennyi hasznót lehet húzni egy irodalmi emlékből, ha valaki ki tudja belőle venni a lelket. Egy-egy gazdag tartalmú műben, egy-egy hatalmas történelmi férfiúban ott találjuk egy léleknek, gyakran egy századnak, néha egy egész fajnak psychológiáját.

Ilyenek a történelmi *typusok*, az emberi nem különféle változatainak legtokéletesebb típusai, melyeket Taine mindig meszerűleg tudott kiválasztani és elrendezni.

Mikor osztályoz, mikor a typusok egyikét a másikának alárendezi értékük és hatásuk szerint, érezzük, hogy minden érdekli, de érdeklődése és bámulata leginkább azok iránt nyilvánul, a kik bármiféle typust teljesen valósítanak meg.

Taine logikai tehetsége hozta létre elméletét, mely nála a legkérlelhetetlenebb determinismussá lett. Ez a determinismus teszi alapját minden haladásnak és minden tudományos kritikának. Ebben keresi és találja fel a történelmi cselekmények magyarázatát úgy, mint a szellemi művek magyarázatát is.

Szellemének logikai munkájában mindig tényekkel számolt, melyeket rendkívül éles szemmel figyelt meg, fáradhatatlan lelkiismeretességgel gyűjtött és szigorú rendszerben csoportosított össze.

Éme ridegnek látszó logikai és matematikai eljárás dacára mégis rendelkezett egész a visióig fokozódó képzelődés tehetségevel, mely őt a történelem valóságos festőjévé tette. Ebben áll az ő történetírói hatalma, de egyúttal gyengesége is.

*

Előadó aztán átmegy Taine nagy történeti munkájának kritikájára. Elmondja, hogy sokan *gyanús* történetírónak tartották, mivel egyes forrásainak túlságos értéket tulajdonított; mások pártszenvedélyvel vádolták, mivel a forradalmat és a társadalmi rend erőszakos felforgatását elítélte és a szereplő egyének némelyike iránt, köztük a nagy Napoleon iránt is, valóságos ellen-szenvet tanúsított.

Kétséget nem szenved, hogy Taine már methodusánál fogva

is erősen belevegyítette a saját idealismusát a festésül használt színekbe. Az is igaz, hogy szigorú erkölcsi nézeteinél fogva erős bírálatot mond a szereplő egyéniségek felett s mint a természet-szerű fejlődés barátja, már elvileg is elítéli a forradalmat: de mindez az ő tudományos felfogásának természetes következménye volt. Ő, a ki őszintén szerette hazáját, azon nézetben volt, hogy Franciaországot a forradalmak fogják tönkretenni; s ezen meggyőződésben lévén, természetes, hogy felháborodott, midőn látta, hogy Franciaország újabban is a bukás szélére jutott.

Taine azt a kormányzatot, melyet Napoleon a «bölcsészeti és kard szövetségének» nevezett el, elég drasztikus nyelven «bölcsészeti kaszárnyának» nevezte. Ez visszatetszést szült sokaknál. Lehet, hogy némely ítéletei túlszigorúak voltak; azt sem lehet tagadni, hogy nézőpontja nem volt mindenkor helyes: de másfelől el kell ismernünk, hogy törekvése az igazság feltüntetésére mindenkor tiszta és őszinte volt. Nem mondott el mindent, de a mit elmondott, az alapjában igaz és való. Senki sem fogja tagadni, hogy a régi uralom monarchiája maga készítette elő bukását; azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a forradalom idézte elő az anarchiát minden bűneivel együtt; az is igaz, hogy a jacobinismus a gyűlölet és irigység szellemét idézte elő, mely előkészítette a despotismus útját, melyen aztán Napoleon oly magasra emelkedett.

Taine ezeket a történelmi tényeket a bizonyítékoknak oly bőséggével és az eszméknek oly erejével tünteti fel, melyek meggyőződést keltenek fel minden emberben, a ki nincs elfogulva.

Nem csekély merészség kellett ahhoz, hogy Taine a nemzete hiúságának hízelgő francia chauvinismussal szembeszálljon és hogy a francia történet egy nagy részét a mystikus legendák országába üzte. De ő birt a tudós rettenthetlen erkölcsi bátorságával s nem törődött a közvélemény felzúdulásával sem akkor, mikor Napoleont a közfelfogásnál lejjebb szállította; sem akkor, mikor az angol Shakespearet a legnagyobb francia színműíró, Racine fölé helyezte. Írói becsvágyához tartozott a hamis bálványok ledöntögetése s a korlátolt elmék babonáságának szétoszlata.

Dicsekedve mondja, hogy neki nincs pártja, nincs politikai elve. Reá nézve csak *a tények* bírnak értékkel, melyek bölcselkedésének és történetírásának anyagát adják. Nincs szüksége sem pathetikus declamatiókra, sem nemzeti hízelgésekre. Ő saját nemzete iránti szeretetét azzal kívánta kifejezni, hogy szemébe mondja a hiúságának nem hízelgő igazságokat. Meg volt győződve, hogy a rendes haladás, az igazi szabadság csak ott létezhetik, a hol erős tradíciók vannak, a hol a szerzett jog iránti tisztelet egyesült a társadalmi szellemmel. Ezért szerette

és bámulta Angliát és ezért volt szigorú saját hazája iránt, mint oly rajongó, makacs ország iránt, «a hol a társadalmi szokás hatalma elmossa a jellem eredetiségét, a hol a nevetséges szigorúbb megítélésben részesül, mint a bűn; a hol nem tudják sem a magok jogát megvédeni, sem a másét tiszteletben tartani; a hol az emberek felgyújtják házukat, a helyett, hogy megjavítanák; a hol a nyugalom szükségének érzete többre becsüli a despotismus meddő biztonságát, mint a szabadság termékeny izgalmait».

Taine sokszor tett szemrehányást Franciaországnak, hogy miért nem követi Anglia példáját. Franciaország visszasságai indították a Graindorge kegyetlen satirájának megírására; Anglia jelenségei lelkesítették a «Les Notes sur l'Angleterre» feljegyzésére.

Józan felfogását és igazságérzetét nem vesztegették meg sem a hangzatos jelszavak, sem a francia nép dicsvágya. A királyok bűnei mellett meglátja a nemzet bűneit is. Felmulatja és bírálatosan megismerteti a társadalom bölcsészetének azon elveit, melyeken aztán az új társadalomnak kellett volna felépülnie: *a népfenségről*, az emberi *jogokról*, a társadalmi *szereződésről*, *a szabadságról* stb. szóló új tanokat, melyek teljesen megzavarták a félművelt és bölcsészeti előképzettség nélküli társadalom fejét és előidézték a forradalom szörnyűségeit.

Taine maga, egy alexandriai Kelemenből vett szép hasonlatban fejezi ki azt a tényt, hogy az emberek a lehangzatosabb eszmék czíme alatt miképen aljasodtak le egészen a vadállatok színvonalára.

«Egyiptomban — úgymond — a templomok szentélyeit aranszővetű fátyol takarja; de ha az épület belseje felé akarunk menni és a szobrot keressük, komoly arcczal közeleg felénk a pap, hymnust énekelve egyiptomi nyelven, s kissé felemeli a fátyolt, hogy megmutassa az Istent. Mit látunk akkor? Krokodilt, vagy kigyót, vagy valami más veszedelmes állatot; előttünk az egyiptomiak istene: *bíbor szőnyegen fetregő vadállat!*»

Ime Franciaország képe a mult század végén! Taine tizenkét évig tanulmányozta a templom titkait. Mint alexandriai Kelemen, szemlélte először a templomot, azután kereste az Istent. És mit talált a század leple alatt fedett szentélyben? Azt, hogy a francziák megrészegülve új társadalmi dogmáiktól, a haza templomának szentélyébe vitték és aranyos fátyol mögött bíbor szőnyegre fektették a krokodilt, azt a gyalázatos szörnyeteket, mely emberevő és pusztító vadállatként dühöngött saját hivei között.

Semmi sem meghatóbb és tanulságosabb, mint a dühöngés leírása. Taine gondosan megkülönbözteti a vadállatot az azt körül-

vevő fénytől. Leírja erejét, gyomrának képességét, szerveinek szerkezetét, életmódját és szokásait; megállapítja ösztöneit, tehetségeit és vágyait. Szemképráztató sokaságban és változatosságban tünteti föl a forradalmi korszak ezen istenségének imádóit, ez istenimádás költségeit és áldozatait tíz hosszú éven keresztül. S nem lehet tagadni, hogy az istenség uralmának története nagy tanulságokat foglal magában; de csak azok számára, kik az erkölcsi zoológiát szeretik, kik az igazság keresésében a bizonyítékok erejét mérlegelik.

A ki a francia forradalomról oly fogalmakkal bír, hogy az a szabadság, a testvériség és egyenlőség elveinek diadalát hozta létre; a ki azt hiszi, hogy azok a «krokodilok» emberbarátok voltak, kik a szabadság szent nevében csak a bűnösöket ették meg és csak a haza szent oltárán áldoztak: azok Taine történelmi könyvének elolvasása után ki fognak gyógyulni balhiedelmökből és legalább is — gondolkodó emberekké lesznek.

A francia nép, minden merényletének és lázadásának igazolására a népfenség dogmájának elméletét hozta fel. S ez az elmélet nem volt rögtönözve, hanem éveken át a legjelesebbnek hitt írók által kifejtve, a közgondolkodásba átültetve. E dogma szerint a kormány, a törvényhozó testület és minden hatalom azonnal elűzendő, mielőtt a nép érdeke ellen cselekszik. Hogy mi a nép érdeke, azt a tudatlan nép tömege határozza meg; mert a nép kormányozza önmagát...

Ilyen elmélet alapján cselekedtek a clubbok, cselekedett a féktelen nép, mely maga felett törvényt és urat nem ismert.

Minden gyilkosság és erőszakosság a közérdekkel igazoltatott. Természetes, hogy Taine az ilyen theoriát és gyakorlatot nem helyeselhetett; sőt a legmélyebb megbotránkozását fejezte ki, nem annyira a nép felett, mint azon államférfiak felett, a kik azt vezették.

«Ha nép, — úgymond — melyet az adók elnyomtak, nyomorulttá, éhezésvé tettek s a szájhősök és sophisták tanaikkal félrevezettek, ujjongva fogadja és gyakorolja az elméletet, még ez érthető; midőn a szenvedések már elviselhetetlenek, az emberek fegyvert kovácsolnak mindenből és az elnyomottra nézve minden tan igaz, ha arra segíti, hogy megszabaduljon az elnyomástól. De hogy politikusok, törvényhozók, államférfiak, sőt még miniszterek és a kormányzás főemberei csatlakoznak ez elmélet-hez és pedig annál szorosabban ragaszkodnak hozzá, mennél rombolóbb lesz az; hogy három éven át minden nap, részenként lássák leroskadni a társadalmi rendet annak csapásai alatt és soha sem ismerjék fel benne a romlás eszközét; hogy a legvégzetlenebb tapasztalás világossága mellett, a helyett, hogy annak rossz hatását fölismerjék, jó tetteit dicsőítsék; hogy kö-

zülök többen, egy egész párt, majdnem egész gyülekezet, tisztel-jék azt, mint valamely dogmát és alkalmazzák mindvégig a hit lelkesülésével és ridegségével; hogy általa folyton a mindig szű-külő zsákutczába tereltessenek, s ők mindig előre haladjanak, egyik a másikat előre űzve és letaposva; hogy elérve a vég-határhoz, képzelt szabadságuk templomában rögtön azon veszik észre magokat, hogy egy vágóhídon vannak; hogy ezen *nemzeti vágóhídon* belül felváltva, ők hol vágőlegények, hol levágandó marhák; hogy az általános és tökéletes szabadságról szóló elvök-kei oly zsarnokságot hoztak létre, mely még Dahomeynak is becsületére válnék, oly törvényszakot, a milyenek az inquisitiói voltak. emberi katakombákat, minőket a régi Mexikó mutat fel; hogy börtöneik és vérpadjaik közepett soha sem szüntek meg abban hinni, hogy mind ebben teljes joggal járnak el, hogy ők emberségesek, erényesek és hogy bukásukban vértanúknak tekin-tessenek: bizonyára ez nagyon sajátosság. Az eszméknek ily eltévelyedése s a gőgnek ily túlzása ritka dolog, s hogy mind ez megtörténjék, ahhoz a körülményeknek oly összejátszására volt szükség, a milyen csak egyszer történhetik meg. »

Valóban, a ki a francia nagy forradalomnak okait, tényeit, szenvedélyeit és bűneit elfogulatlanul tanulmányozza; a ki nem téveszti szemei elől azon magasztos eszméket, melyek jelszavakul használtattak: az kénytelen beismerni, hogy annál bonyolultabb, de egyúttal érdekesebb és tanulságosabb tárgy nem igen van egy ambitiosus nagy történetíróra nézve.

Taine behatolt annak szellemébe, felmutatta annak bűneit és erényeit. Nem az ő felfogásának függetlensége az oka, ha több bűnt látott benne, mint erényt.

Változatlanul.

— Propertius elégiája.* —

(II, 25.)

Búmra termett gondom, legszebb egyetlenem,
Kitől egy hívó szót nem hallék soha —
Nevedet e könyvben világgá hirdetem,
Ha engedi Calvus, Catullus pora.

Pihen az agg harczos, fegyverét ledobja,
Lerázza igáját a vén bika is.
Nyugszik a pusztá part korhatag hajója,
Templom falán diszlik a régi paizs . . .

Engem semmi vénség el nem von te tőled,
Ha korra Tithonus, Nestor vagyok is.
Pedig zord kényúrnál szolgálni nem szörnyebb,
Érczbika torkába vet bár Phalaris.

Jobb tán megkövülni a Gorgo láttára,
Térni a Caucasus tépő madarát . . .
Csak küzdök! Megtompul rozsdátul a dárda,
Elmossa a vízcsepp a szikla falát:

De szerelmest meg nem másít a lány vétke,
Marad s a szidást is eltűri szegény.
Könyörög megvetve, vezekel megsértve
S vonakodó lábbal visszatér megén'.

Tudd meg, te hiszékeny, kedvesedre büszke:
Nem-ingatag asszonyt nem hordoz a föld.
Ki adott még hálát a habokkal küzdve?
Hisz a révben nem egy csolnak összetört.

* Mutatvány *Csengeri János* lev. tagnak teljes magyar Propertiusából, mely legközelebb az Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadványai közt fog megjelenni. A fordító a jelen elégiát több mással együtt az I. osztálynak f. é. decz. 3-ikán tartott ülésén mutatta be.

Mely kocsi kér díjat közepén az útnak,
Mielőtt hétszer nem horzsolta a czélt?
A szerelem játszi szellői hazudnak,
Késhetik a romlás, de lesújt azért.

De addig is, ámbár még tied szerelme,
Boldogságod némán kebeledbe zárd.
Fencsapongó szóval szád ne legyen telve,
Szerelemben a góg, hogy' hogy' nem — de árt.

Akármily gyakran hív, ne is nézz feléje,
Megirigylik üdvöd s oda lesz, vigyázz!
Igen, ha a régi lányság kora élne,
Az lennék, mi te most, — e kor leigáz.

Mássá azért ez sem teheti jellemem,
Járjon kiki önnön ismert utain.
Ti, kiknél szerelem naponként új terem,
Szemetek' e miatt nem verdesi kín?

Láttok egy gyöngé lányt ragyogni fehéren,
Láttok egy barnácskát: mindkét szín remek.
Láttok egy görög nőt áruló leplében,
Láttok egy miénket, bomlik eszetek.

Födje bár pórruha, vagy járjon biborba',
Rajtatok mindkettő vérző sebet üt.
Egy asszony álmunkat busásan elhordja,
Egy ily gond túlon-túl elég mindenütt.

Az otthon védelme a magyar büntetőjogban.

(Kivonat *Fayer László* lt. december 10-én tartott székfoglalójából.)

A szoros értelemben vett kriminalitás Magyarországon folytonosan kevesbedik. E tekintetben hazánk szerencsés kivételt képez Európa valamennyi államával szemben. Csak a napokban tettek közzé hivatalos adatokat, melyek mutatják, hogy a míg tíz évvel ezelőtt nálunk a fegyházak túltömöttsége mellett két ezer fegyencz szorult ki fegyházainkból a törvényszéki fogházakba, addig ma a fegyházakban szabad helyek vannak. Ezen valóban megnyugtató állapot megengedi, hogy figyelmünket a nem szoros értelemben vett kriminalitásra fordítsuk. Azon térre, a hol az emberek immateriális javainak megsértéséről van szó. S itt a magánlak-sértés érdemel különös figyelmet, mivel ezen új szerkezetű bűncselekménnyel az írók nem igen foglalkoztak tüzetesen.

A magánlak-sértés bűncselekményének megállapításával az állam az immateriális jogtárgyak egész sorozatát akarja megoltalmazni. A becsületet, különösen a női becsületet, a személyes szabadságot, a biztonságot, a házi nyugalmat, a házi és családi titkokat, az egyén függetlenségét, és végül a közérdeket is annyi-ban, hogy a polgárnak otthonát egy bizonyos zománczezal veszi körül, nehogy a mások tolakodása képes legyen megzavarni a család körében való megvonulás óráit.

Az állam azt akarja, hogy az a terület, melyet az egyén magának meghódított és mint ilyent elhatárolt, ne csak az övé legyen, de azon belül ő úr is legyen. Az egyén méltósága az, a mi ezen oltalmat igényli. E mellett a társadalmi rend abbéli szerkezete, hogy a család képezi a társadalomban az egységi alapot, egyenesen megköveteli a család oltalmát. Ide vezethető vissza az újabb magánjognak és a sociológiának azon nagy fontosságú törekvése is, mely szerint a végrehajtás alól mind több és több oly tárgy vétessék ki, melyek az otthon berendezéséhez tartoznak. És összefügg ez az irányzat az alkotmányos államban a polgár politikai jogainak állandó terjedésével. A míg a polgár politikai jogokat nem gyakorolt, nem igen emelkedett tudatára emberi méltóságának. De a mióta a hatalom javarésze átment a választókra, az egyén nem elégszik meg többé anyagi javainak oltalmával. Megköveteli — és meg is adják — a jogegyenlőségi eszme kiterjesztését ugyanúgy az immateriális javakra.

A mai alkotmányos államban mindezen tekintetek annyira magas polczra helyezvék, hogy még a bűncselekmények kiderítését vezető állami közegeknek is csak kivételes esetekben van megengedve behatolni a magánlakásokba. Inkább belenyugszik az államhatalom, hogy egy-egy bűncselekmény kiderítése abban maradjon, mintsem hogy fontos ok nélkül a polgár megzavartassék otthonában. A főszempont e tekintetben az, hogy a család körén belül lehetőleg a patriarkális szerkezet, a családfő tekintélye és egyáltalán az erkölcsi tényezők uralkodjanak. A jog közege azért nem lépi át a ház küszöbét, mivel attól kell tartania, hogy ezeket kisebbíti érvényesülésökben.

Előadó itt a külföldi jogrendszerek egy igen fontos megkülönböztetésére utal. A rendőri tisztviselőnek, a megállapított eseteken kívül, egyáltalán tilos a magánházakban való kutatás, még ha minden akadály nélkül bemehetne is. A magánegyénnek ellenben csak az nincs megengedve, hogy erőszakkal vagy csellel hatoljon a házba. A külföldön nem akarják annyira megszorítani a forgalmat és az egyének közti szabad közlekedést, hogy a lakó akarata elleni egyszerű bemenetelt is megtiltánák.

A magyar törvény tovább megy. Az otthonnak sokkal fokozottabb védelmet ad, mint a legtöbb külföldi kodex. A családi körökre való osztást határozottabban keresztülviszi. A háznép szoros összetartozását és ezzel a ház tűzhelyének úgyszólván szentté avatását juttatja kifejezésre. Közeledik a római jog fel fogásához, mely szerint: *quid est sanctius, quid omni religione munitius quam uniuscuiusque civium domus.*

A magyar jog ebbeli törekvése csak helyeselhető. Mert a házba való erőszakos behatolás nem elvi megkülönböztető vonás. A védelemnél irányadóul vett tekintetek megsértethetnek, habár physikai akadályt nem kell leküzdenie az illetőnek. A magyar közjog régi tradícióinak is megfelel ezen álláspont.

Óvakodnunk kell azonban a túlzástól. A lakó akarata elleni minden bemenetelt nem szabad büntetni. Fel kell állítanunk a tilalmon kívül ugyanazon ismérveket, mint a legtöbb bűncselekménynél. Ezek a *specialis dolus* és a *jogtárgy sérelmének* megkövetelése.

A magánlak-sértés ott forog fenn, a hol a bemenetel magánlak-sértési szándékkal történt, a hol a lakó akarata ellenére nemcsak bement, hanem a bemenetellel jogellenesen amannak erkölcsi értékét önhatalmú cselekvényével kisebbíteni akarta. A támadás itt nem a lak, hanem a lakó ellen irányul. Másrészt, a hol nincs jogtárgy, ott egyáltalán nem jöhet létre delictum. Ha a házban, melybe bemegy valaki, a lakó nincs benn, a cselédség aligha panaszkodhatik magánlak-sértésért, habár gazdájuk meg is tiltotta azon egyénnek a bemenetelt. Ugyancsak nem foroghat fenn ma-

gánlak-sértés, ha a koldus bemegy a házba, hol kiírták, hogy a koldulás tilos. A mennyiben a tilalom nem véd jogtárgyat, hanem csak szeszélyt, megsértése a büntetőjogi szempontból tekintve közömbös. A magánegyén tilalma tehát nem lehet kizárólagos alapja a büntetőjogi sanctiónak. Ha az itt jelzett két ismérv valamelyike hiányzik, büntetni annál kevésbbé szabad, mert az immateriális javakat a törvényhozó nem képes körülírni és a bűncselekmény tartalmának megállapítását úgyszólván egészen a tudományra bízza. S a mi különösen a magánlak-sértést illeti, ez a delictum olyan természetű, hogy népies jelszavak is belehangzanak a törvény alkalmazásába, — mint pl. «my house is my castle». S ez a legveszélyesebb tényező a bíráskodásban. Az angol jog ezen tételt a házi jognak magán-egyén általi megsértésekor épen nem alkalmazza, hanem a constable ellenében. A házi jog Angliában a magán-egyénnel szemben sokkal kevésbbé van megvédve, mint nálunk és mint a continensen bárhol. Az angol jog «burglary» czímén csakis az erőszakos betörést bünteti (in breaking and entering) és ezt is úgy, ha éjjel történik valamely súlyosabb bűncselekmény elkövetése végett.

Előadó feltünteti a kérdés állását a többi hasonyszerkezetű bűncselekményeket illetőleg is. A levéltitok megsértésére nem elég az elkövetéshez, hogy valaki egy lezárt borítékot feltör. Szükséges, hogy a levélnek legyen tartalma. Ugyanigy a titok tiltott felfedezésénél, mely csak akkor büntetendő, ha az valamely család vagy személy jó hírnevét veszélyezteti. A becsületsértésnél sem szól a törvény a külön ismérvekről, és mégis megkívánja a gyakorlat, hogy a sértés animo injuriandi történt legyen. Végül a tulajdon elleni bűncselekmények körében azért követeli meg a törvény a specialis eltulajdonítási dolust, mivel a cselekmény maga, t. i. a dolog elvétele, még nem képez kriminalistikus jogsérelmet. Ha a tulajdonos az üzletében kirakott, vagy a kiállító a kiállított tárgyakat illetőleg táblákat tesz ki azon felírással, hogy a tárgyakat kézbe venni tilos és valaki mégis kezébe veszi, ez, habár a tulajdonos jogkörébe ütközik, nem büntetendő cselekmény. Ép így áll a dolog a tilalom elleni bemenetellel. A büntetőjog csak lényeges sérelmek ellen oltalmaz. A szeszély-sérelmek ellen az egyén önmaga tartozik magát megvédeni, s a ki a védelmezést e ponton még a maga részéről sem tartja érdemesnek, az ne követelje az államtól, hogy büntető hatalmát ezen apróságokra pazarolja.

Tárgyalja ezután előadó a magánlak-sértés irodalmát és fejtegeti a járulékos kérdéseket. Ezek 1. midőn a magánlak-sértés csak eszköz-cselekmény egy másik delictum elkövetésére, 2. midőn a célcselekmény csekélyebb súlyú, mint a magánlak-sértési eszköz-cselekmény, 3. midőn a célcselekménytől a tettes visszalép.

Mindezen kérdéseken csakis a specialis dolus alapul vétele mellett létesíthetünk megnyugtató és egyenletes megoldást.

Majd áttér a magánlak-sértés súlyossági momentumára. Kétségkívül vannak igen súlyos esetek, de másrészt gyakran alig állapítható meg a cselekmény okozta jogsérelem. És mégis olykép történt az elrendezés, hogy ez utóbbi cselekmények sem kihágások, hanem vétségek. Vagyis fictio útján közepsúlyosságú bűncselekményeknek tekintetnek és ezek jogkövetkezményeivel járnak. Bármily csekély vétségi büntetést kapott ugyanis valaki, megmarad állandó bélyegeként, hogy rovott előéletűvé válik, és vele jár az is, hogy a megbüntetést hivatalból közlik a fegyelmi hatósággal. A hivatalnokra, ügyvédre, közjegyzőre, katonatisztre stb. az ily hivatalos közlés gyakran igen súlyos következményekkel jár. Ezenkívül figyelembe veendő, hogy lassanként minden államban kifejlődik a kriminalistikus elítélésen keresztülment egyének hivatalos világlatban tartása.

Szükséges volna mindazon bűncselekmények számára, melyek gyakran mint igen csekély súlyúak fordulnak elő, behozni a nem-kriminalistikus jellegű büntetést, melylyel az államhatalom kifejezné rosszallását akár intés vagy dorgálás útján, akár pénzbeli összeg lefizetésére szorítással, akár házi fogsággal, akár biztosíték megkövetelésével; mindezt büntetőjogi következmények nélkül.

És itt utal előadó az 1843-iki magyar javaslatra, mely a bűncselekmények széles körében helyt adott a bírói dorgálásnak. Ebben is, mint számos egyéb kérdésben, előfutárja volt e javaslat az európai codificationnak. Büszkeséggel töltheti el az országot azon jelenség észlelete, hogy az utóbbi évtizedekben, a mint az európai államok sorra kodifikálják büntetőjogukat, lassan-lassan közelednek azon magaslathoz, melyen az 1843-iki magyar javaslat áll, s hogy Európa legújabb és elismerten legtökéletesebb büntető-törvénye, az olasz 1890-iki kodex, az 1843-iki magyar javaslattal csaknem minden főkérdésben, az itt tárgyalt kérdésben is, teljesen azonos megoldást fogadott el. A mely megoldásokra jutottak Deák, Eötvös, Szalay, Pulszky a negyvenes években, ugyanazt hangoztatják legújabbban a kriminalisták Európaszerte. Zárja előadását azzal: vajha az 1843-iki javaslat elvei Magyarország közszellemében mennél több hódítást tennének.

Közgazdaságtan és ethika.

(Kivonat *Ráth Zoltán* lt. december 10-én tartott székfoglalójából.)

A közgazdaságtan az erkölccstannal még szoros összefüggésben állott Smithnél, kinek gazdasági liberalismusa egyenesen sajátos erkölcs-bölcsészeten alapszik. Utána az összeköttetés megszakadt. Az abstract-deductiv módszer mintegy kiemelte a közgazdasági életet a társadalmi élet egyéb ágaival való összefüggésből, felszabadította a gazdasági cselekvést a cselekvés egyéb nemeinél beismert viszonylagosság és felelősség tekintete alól. Csak az utolsó negyedszázadban áll be határozott fordulat s kerül az úgynevezett ethikai irány uralomra.

A Smith óta lefolyt század folyamán a nemzeti termelés és fogyasztás óriási mértékben emelkedett. Egyidejűleg azonban megnövekedtek az ellentétek a társadalmi osztályok között s a jelenlegi jogrend alapját képező intézmények ellen nagyon heves és egyre több sikerrel biztató küzdelem indult meg; a bölcselkedő és ábrándozó socialismus helyét a socialdemokratia militans foglalta el, mely egyre növekedő politikai hatalmat tart kezében. A vagyonmegoszlás szélsőségei s ezzel a szegény és gazdag között létező űr növekedőben vannak. A társadalmi élet fejlődése oly irányt vett, mely erkölcsi szempontból kedvezőtlen. Statisztikailag ugyan nem bizonyítható be, de deductiv következtetések valószínűvé teszik az erkölcsi élet romlását. A vagyon után való törekvés növekvő intenzitása, mely napjainkat jellemzi, az ember és embertársa között folyó küzdelem kiélesítésére, az önzőbbek s eszközeikben kevésbé válogatósak győzelmére vezet s a «non olet» elve uralkodóvá lesz. A különböző népek és népelemek összekeveredése, a mi főleg a nagy városokban észlelhető, szintén az erkölcsi érzés lazulására vezet. A tekintélyek uralmának gyengülése, a régi hatalmak felbomlása is ebben az irányban hat. A pozitív vallások morálja, mely a társadalom legszélesebb rétegeire eleddig a legnagyobb befolyást gyakorolta, veszít befolyásából. Gyengül a felsőbb társadalmi rétegek tekintélye, fegyvermező ereje. A családi fegyelem szintén lazulni látszik.

A közgazdaságtan s az ethika közt lévő összefüggés csakis úgy tisztázható, ha tekintettel vagyunk egyfelől a különböző jellegű részekre, melyek a közgazdaságtanba belefoglaltatnak, másrészt pedig az ethika szó különféle értelmére. A közgazdaságtan elméleti része csak annyiban áll összefüggésben az ethiká-

val, a mennyiben ez az emberi magaviselet elméletét, tehát e magaviselet törvényeit is magában foglaló kiterjedésben vétetik. De ez esetben az összefüggés annyira szoros, hogy a közgazdaságtan egészen beleolvad, mint rész az egészbe, az ethikába. Ha azonban az ethikát szűkebb értelemben véve, csakis az emberi cselekvés értékmérőjét, eszményét s arra alapított szabályait foglaljuk alá, akkor a közgazdaságtan, mint tudomány és az ethika közt összefüggés nincs. A közgazdaságtan elmélete csak azt állapítja meg, hogy ilyen és ilyen társadalom, illetve társadalmi osztály ilyen és ilyen körülmények közt így és így cselekszik: hogy az a cselekvés jó vagy rossz-e, arról tulajdonképp semmi tudomást nem vesz. Ellenben a lehető legbensőbb az összefüggés az ethika és a gyakorlati közgazdaságtan közt, a mennyiben az utóbbi nem egyéb, mint egy fejezete a társadalmi ethikának. Más szóval: külön közgazdasági ethika nincs, hanem csak egy egységes ethika, mely irányadó a gazdasági élet alakítására is. Ha az újabb közgazdasági irodalmon végigtekintünk, azt látjuk, hogy azok a problémák, melyek a legnagyobb szenvedéllyel tárgyaltnak, nemcsak nem választhatók el az ethika legnagyobb problémáitól, hanem egyenesen azonosak velők. Az ethika és közgazdaságtan ezen viszonyából következik, hogy a közgazdának ép úgy, mint a jogásznak, politikusnak, ha célokat akar felállítani, reformokat akar javasolni és indokolni: ezt az egységes társadalmi ethikát kell legfőbb vezetőül elfogadni. A feladat tehát az volna, megkeresni a legmagasabb vezérelvet, mely az egész társadalmi életre irányadó és következésképp a közgazdaságtan gyakorlati részének is végső vezérelve. E feladatot egyszerűsíti az a körülmény, hogy a társadalom életének ethikájáról lévén szó, önként kínálkozik a jónak, erkölcsösnek az a fogalma, mely azt a társadalom érdekére vezeti vissza. A társadalmi élet vezérelve nem lehet más, mint a társadalom java, jólléte; erkölcsösnek, jónak azt a cselekvést kell tehát tekintenünk, mely e cél felé törekszik, az ellenkezőt pedig erkölcstelennek, rossznak.

E körülírás ellen két súlyos ellenvetést lehet tenni s ezek: hogy a társadalom java nagyon viszonylagos valami, mely közelebbi meghatározást kíván s hogy a felállított vezérelv következetesen kerestülvive az egyén elnyomására, a despotismusra vezet. Ámde az utóbbi ellenvetés alaptalan azért, mert az összesség érdekében való kiindulás éppen követelmény gyanánt állítja oda az egyesnek lehető nagy szabadságát és pedig egyszerűen azért, mert az összesség nem lehet erős, ha az egyes nem az. Az erőt pedig a civilizatio haladásával egyre fokozottabb mértékben a szabad mozgás adja meg az egyesnek. Nem a természetjog állítólagos velünk született és elévülhetlen emberi jogai, hanem a mai emberiség életfeltételei kívánják meg a szabadságot. Ezen a pon-

ton fordul meg a collectivismus bírálata is. Ha valaki megengedi azt, hogy a socialismus olyan gazdasági szervezetet kívánna, a javak termelésének és megoszlásának olyan berendezését feltételezné, mely az egyén cselekvési szabadságát a mai állapothoz képest igen mélyen korlátolná: ezzel kimondta az ítéletet az egész eszme felett. Az első helyen említett ellenvetés élt elveszi az, hogy az összesség érdekének ruganyos kitételét tartalmilag meg kell szorítani. Az emberiség végcélja, az emberi társadalom legmagasabb alakja lehet a hit, a metaphysika, az egyéni ábránd tárgya; gyakorlatilag megközelíthető feladat csak a legközelebbi fejlődés lényegének felismerése. A közel jövőnél maradva, a legmagasabb kör gyanánt, melyhez fűzve vagyunk, melynek érkei tehát az etika parancsainak alapjául szolgálnak, a nemzetet kell tekintenünk, annnyival inkább, mert hiszen az egész emberiség java és haladása az egyes nemzetek javán s a jobb nemzetek győzelmén fordul meg. A mi az érdek mibenlétét illeti, a nemzet érkei mindenekelőtt azt kívánja, hogy a nemzet ereje az elérhető legmagasabb fokra hatványoztassék, mert csak ez biztosíthatja a megállhatást a nemzetek harcziás, illetve békés versenyében. A gazdasági élet terére áttűtetve, ez általános vezérelv annyit tesz, hogy a nemzeti termelés oly fokozása s oly berendezése, továbbá a javak megoszlásának oly rendje kívánatos, mely a nemzetnek a lehető legtöbb, testileg és szellemileg legkifejtettebb polgárt biztosít. Csak oly szaporaság kívánatos, mely a legnagyobb erő kifejtését nem akadályozza az anyagi jólét, nevezetesen az alsóbb osztályok jövedelmének apadása által. A nemzeti termelés emelése mellett az over-working kizárása s a munka biztonsági és egészségügyi előfeltételeinek megóvása kötelesség. Kívánatos, hogy az alsóbb osztályok oly jólétben részesüljenek, mely a testi és szellemi erők teljes kifejlését megengedi; a mennyiben a vagyonmegoszlás, nevezetesen a nem szaporítható föld megoszlása akadály a jólét elérésének, ez akadály elhárítandó. De az összesség érkei tovább is megy, mint az erős egyedek felnövelése, fentartása. Kívánja ez azt is, hogy ez utóbbiak át legyenek hatva az összetartozás érzetétől, odaadással viseltessenek az egész iránt. Ez irányban újabban romlás látszik beállani. A feladat itt kettős: az egyik az, lehetőleg kiküszöbölni az oly elemeket és oly cselekedeteket, melyek egyeseken ellentétbe helyezik magokat az összesség érkeivel. E feladat egyik részben a jog, nevezetesen a büntetőjog köréhez tartozik. Igen sok itt a tennivaló, egész végtelennek látszó sorozata van a mások károsításával járó cselekményeknek, melyek rejtett üzelmeit a büntető hatalomnak felfedni és megtorolni kellene. E mellett azonban szükség van a társadalom jobb osztályainak segítségére. A jólét emelkedése az alsó osztályok etikai

érzését javítaná; az önállók arányának emelkedése a népességben, a földtulajdon áldásainak lehető általánosítása szilárdítaná a mai társadalmi rend támaszeit. Szükség van azonban az erkölcsi nevelés nagyobb ápolására is, a mi tervszerű munkát kíván a legjobbak részéről, az állam hathatós támogatása mellett.

A mások érdekében önzetlenül való ténykedés nagyobb elterjedése azonban alig remélhető. A társadalom ma oly tág kör s az egyes annyira el van foglalva saját hivatásával, hogy sem az erkölcsi érzés melege, sem a szükséges szabad idő nincs meg ily cselekvőség kellő nyilvánulására. Különben is a munkamegosztás nagy elve azt kívánja, hogy az összesség érdekeinek előmozdítását, képviselését az összesség szervei vegyék vállalkra. Következik ebből az állam feladatkörének nagyfokú kitágítása, melyre annál nagyobb szükség van, mennél elmaradottabb a nemzet s mennél gyorsabban akarja utólni az elől haladókat.

A jelen század története azt mutatja, hogy Smith erkölcsbölcsészeti optimismusa téves volt. Ámde, ha az ember és ember közötti viszony romlott is, az elégtelennek bizonyult egyéni lelkiismeret helyébe újabban egyre nagyobb erővel valami collectiv lelkiismeret lép, az emberiség solidaritásának, a jóllét egyenletesebb megoszlásának, a haladás egyetemlegességének szüksége mindinkább általános meggyőződésé válik.

A Középkori Latinság szótára szerkesztéséről.

(*Bartal Antal* lt. január 7-én benyújtott jelentése.)

Mult évi június 5-én szerencsés voltam eddigi munkásságom eredményéről, melyet a magyarországi latinság szótára ügyében kifejtettem, illetőleg elértem, beszámolni. Bemutattam a kútforrásokat, melyekből gyűjteményemet merítettem és gyarapítottam; bemutattam a tervet, mely szerint a szótárt hasznavehetővé és a mai tudomány követelte igényeinek megfelelővé tenni lehetne és kellene; szóltam alakjáról, próbanyomatokat is közölve belőle.

Minthogy ez ellen sem magán az ülésen, sem pedig a szaklapok részéről semmiféle észrevétel nem tétetett és ebből kifolyólag egész nyugodtsággal azt következtethetem, hogy mind tervem és irányom, mind pedig munkálkodásom a szakértők jóváhagyásával találkozik, működésemet megújult erővel és szeretettel folytattam, melynek eredményéről e helyütt újból beszámolni kedves kötelességemnek tartom.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a mult évben jel-

zett, kifejtett és contemplált terven semmiféle változtatást — mert helyességéről mindinkább meggyőződöm — nem tettem; kiegészítőleg csak azt tartom szükségesnek kiemelni, hogy a mellett az eljárásom mellett, mely szerint minden nem classikus kifejezéshez a megfelelő classikus kifejezést magyarázatképen csatolom, e szótár egyúttal az *antibarbarus* szerepét is hivatva lesz teljesíteni és pótolni.

A mi a kútforrásokat illeti, melyekből anyagomat gyűjtöm, egészen tervszerűen meg vannak választva. Emleltett értekezésemben utolsó forrásnak idéztem «*a törvénytudományi műszótárt*», melyhez azóta a következő kútfők sorakoznak:

1. *Pelbarti de Temesvár*: Pomerium sermonum de beata virgine dei genitrice, vel: Stellarium corone beate virginis pro singularum festivitatum eiusdem predicationibus coaptatum. Hagenua 1501.

2. Codex diplomaticus familiae comitum de *Sztára* Vol. I.

3. Libri Rationum (ed. Fejérpataky).

4. *Math. Belius Pannonius*: Hungariae antiquae et novae Prodomus. Norimbergae MDCCXXIII.

5. *Math. Belius*: (Geographia) Notitia Hung. novae geogr. hist. Viennae 1735.

6. Cod. Dipl. Arpad. contin. a Monum. Hist. Hung. I. oszt. végeig.

7. Mon. Hung. Histor. II. osztály. (Scriptores.)

a) *Verancsics Antal*. Közli Szalay László és Wenczel Gusztáv. I—XII. köt.

b) *Szamosközy István*. I. k. (Mon. H. H. II. 21.) II., III., IV. k. (Mon. H. H. 21., 28., 29., 30. sz.). Közli Toldy F. és Szilágyi S.

c) *Gr. Illésházi István* nádor följegyzései 1592—1603. s *Hidvégi Mikó* Fer. históriája 1594—1613. Közli Kazinczy Gábor (M. H. H. 6. sz.).

d) *Rozsnyai Dávid* az utolsó török deák. tört. maradványai. Közli Szilágyi S. (M. H. H. 8. k.).

e) *Késmárki Thököli Imre* Naplója 1676—1678. Közli Torma K. 1689. Közli Thaly K. 1693—1694. Közli Nagy Imre (M. H. H. 15., 18., 23. sz.).

f) *Ghymesí Forgách Fer.* magy. hist. 1540—1572. Közli Toldy Fer. (M. H. H. 16. sz.).

g) *Baranyai Decsi János* magy. hist. 1592—1598. Közli Toldy Fer. (M. H. H. 17. sz.).

h) *Gyulafi Lestár* följegyzései. Közli Szabó K. A Pálóczi Horvát család naplója. Soproni Nagy Imre (M. H. H. 31. sz.).

8. *Monumenta Comitum Regni Hungariae* (M. H. H. III. osztály). I., II., III., IV. köt.

9. *Monumenta Comititalia Transsylvaniae* (M. H. H. III. osztály). I., II., III., IV., V., VI. köt.
10. *Institutiones Arithmeticae*. Budae 1783.
11. *Confessiones* Francisci Rákóczi II. et *Aspirationes* Principis Christiani.
12. *Codex Dipl. Dom. sen. Comitum Zichy* de Zich et Vásonkeő. Tom. III
13. *Nicol. Oláh*: *Codex Epistolaris* 1526—1538. ed. Arn. Ipolyi.
14. *Schwandtner*: *Scriptores Rerum Hungaricarum* Tom. I. P. I.
15. *Galeoti Martii*. Salomon Hungaricus vel de Mathiae Corvini Ung. Regis sapienter, egregie, fortiter et iocose dictis ac fatis. Cassoviae 1611.
16. *Bonfini*: *Decades* Basilae 1643.
17. *P. Oltványi*: *Acta Synodalia*. Temesvár 1859.
18. *Conradus Adelman*: *De origine, ordine et militari disciplina Magni Turcae*.
19. *M. Szentivány*: *Dissert. Paralipomenica Rerum memorabilium Hungariae. Tyrnaviae* 1699.
20. *Samuel Benkő*: *Topographia oppidi Miskoltz historico-medica*. Miskolczini 1818.
21. *Fr. Balassa*: *Casulae S. Stephani Regis Hung. vera imago et expositio*.
22. *Car. Andr. Bél*: *De archiofficiis regni Hung.* Lipsiae 1749.
23. *Fabó*: *Monumenta Hung. Evangelica*. Tom. I.
24. *J. Benkő*: *Imago inclytæ in Trans. Nationis Siculicæ*. Cibin. 1791.
25. *J. Bethlen*: *Comment. de rebus Transilvanicis*. Viennae 1778.
26. *Nicol. Benger*: *Annalium Eremitarum S. Pauli. Posonii* 1743.
27. *Epistolae Matthiae* Corvini Regis. Cassoviae 1744.
28. *Olia Bachmegyeiana*. Tyrnaviae 1733.
29. *A. Cziráky*: *De ordine Equitum auratorum Hungariae*. Pestini 1792.
30. *Commentatio historica* de vetere Reginas Hungariae coronandi more, conscripta ab E. I. M. V. C. P. Q. 1792.
31. *Dan. Cornides*: *Commentatio de Religione veterum Hungarorum*. Viennae 1791.
32. *Historiae Hung. fontes*:
 - a) *M. Florianus*: *Vita S. Stephani Regis et Emerici Ducis. Quinque-Ecclesiis* 1881.
 - b) *Geor. Fejér*: *Chronicon pictum Vindobonense. De pe-*

regrinis nominibus Magyarorum avitarum sedium indiciis. Pesthini 1837.

33. *Dav. Czvittinger*: Specimen Hungariae literatae. Francofurti et Lipsiae 1711.

34. *Chronicon Dubnicense*. Recensuit M. Florianus.

35. *Ritus explorandae veritatis*, quo hungarica natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est et eius testimonia plurima in Sacratio summi templi Varadiensis reperta. Colosvarii 1550.

36. *Ruinae Pannonicae* libri quatuor. Addita est historia de bello Pannonico Solymanni etc. Autore Christanno Schesaeo, Mediensi Transsylvano. Wittebergae 1571.

37. Notitia veteris et novi Capituli Albensis Transilvaniae. Eruta per Antonium Szeredai . . . Albae Carolinae 1791.

Az imént felsorolt jegyzék csak azt bizonyíthatja, hogy szorgalmam és kedvem nem lankadt, hanem igen is fokozódott; pedig nem csekély dolog e műveket pontosan átolvasni, az adatokat kijegyezgetni, lemásoltatni, sőt lemásolni, minden szót megbirálni és annak a canonba való felvételét kiérezni és meghatározni.

De nemcsak azért közlöm e jegyzéket, hogy munkásságom haladásáról beszámoljak, hanem teszem azt abból a célból is, hogy azok a buzgó ügybarátok, kik e sok nehézséggel járó munkámban segédkezett nyújtani akarnak, tudják: mily kútforrások nincsenek még átkutatva.

Az egyes kútforrások fontossága, értéke és minőségéről sokat el lehetne mondani; de nem szándékom ezzel a tisztelt Akadémia türelmét próbára tenni, csak egyet-kettőt említek e tekintetben:

A mystikus Pelbárt rajongó érzelmeinek kifejezésére nem elegendő a meglevő classicus latin szókincs. Exstasisában rendkívüli szóképzésre lelkesíti buzgalma és e tekintetben egyedül áll az egész magyarországi latin irodalomban. Képzései megvilágítására, melyekben a *pre* és *super* viszonyszóknak nagy szerepök van, csak egy pár szót mutatok be *«Pomerium»*-ából; ilyenek: *Preseraphicalis*, *preradiosus*, *premagrificare*, *prefelicitare*; *superfervidus*, *superbenedictus*; érdekesek azonkívül a rendkívüli hosszúságú szók, mint pl. *inconcupiscibilitas*, *incomprehensibilitas*, *improportionabilitas*, *ingratitude* stb.

Egészen másnemű latin kifejezésekre, melyeket a classicus irodalom nem szolgáltatott, volt szükségök a düh-, vádaskodás-, türelmetlenségnek kifejezésére a XVI. és XVII. stb. századbeli hitvitatóknak, kiknek harczi modorát a következő szójáték (Fabó. Monum. Evang. II., 248): non praedicatione sed coactione, non *epistolice* sed *pistolice* (pisztolylyal) eos adiunxerit (ma

azt mondanák: *revolverice*) legpraegnansabban jellemzi. Álljon itt csak egy példa: Alvinci Balásfit, ellenfelét *Bubsequa*-nak nevezi, a mire ez így felel: «non abnuam ita vocari ex eo, quod te sequar non imitando sed castigando» és a ki viszonzozva, Alvinci nejét *Vacuna*-nak bélyegzi. *Bubsequa* semmiféle szótárban nem fordul elő.

A finom és classikus műveltségű Oláh Miklós esztergomi érsek, ellenben nagyon is udvarias irataiban, mely czélra az általa képzett deminutivumok: *compotaciuncula*, *expediciuncula*, *fortunulae*, *infantulus*, *injuriola*, *minutulus*, *morula* (kis szünet), *officinola* (szerény könyvtár), *nepotulus*, *praeceptiuncula*, *peticiuncula*, *recula* nagyon is alkalmasak.

A *Chronicon Dubnicense* érdekes sajátos szólásmódjaira nézve így olvassuk p. 73.: Geysa . . sicut erat prudens . . *assumpsit se seorsum* in partes Polonie == elvonult p. 108.: ad vindictam talis sceleris *se viriliter ponens* == férfiasan eltökélni magát. Az egyszerű *occidere* helyett ezt írja p. 158.: *mortis poculo inebriare* és p. 87.: *Poculo dirae mortis propinare* és *mori* helyett p. 21.: *Introire universae carnis viam*.

A szláv szóknak és kifejezéseknek átvételére nézve fontos a Cod. Dipl. Árpád. Continuatus. Belőle például csak egy helyet említek VII. 417. l., melyben négy szláv szó fordul elő. E hely hangzik ekképen: et prorsus liberi a *strosa*, et *stan* et *povoz* et aliis servitutibus et solutionibus ordinariis . . . *prevod* militari excepto. De elég erről. Áttérek most azokra a nehézségekre, melyek a szóknak hibás közléséből keletkeznek. Eccelans példa erre Szeredai Notitia p. 49., a hol ez áll: super Decimis autem *sub cutello* (quid hoc vocabulum significet ignorare me fateor, nisi fortassis indicet animalia cute instructa ac decimari solita ut sunt agni, oves etc. Szeredai szavai); ez a *cutello* ugyanis ferde írás *cultello* helyett és ugyanaz, a miről Szeredai p. 112. 8. állítja: super decimis *succultellorum* vel *succalterorum* (quid hae voces indicent aegre discernas); *Cultellum* pedig Du Cange szerint, ki a *cullerare agrum* alatt ezt mondja: quasi cultello decidere tumores, annyi mint: e loco eminentiore ad planitiem redactus ager == irtvány. És ilyen eset rendkívül számos, melyeknél nemcsak az interpres, hanem a vates is nagyon megkívántatik.

A volapük nyelvnek csiráit is már a mi okmányainkban meg lehet találni, példák erre a többi közt e szók: *Suagerus* = sógor (Libr. Ration. 86. l.), *vinum Ausbruchatum* = aszúbor. ném. Ausbruch (Benkő Top. Misk. 45. l.) és *vinum Ausprugthatum* (Benger. Ann. Erem. Coenob. 445. l.), *Marquedandenus* = markotányos, ném. Marketender (Dipl. Alvinc. I., 210.); végre *Sacmanum*, melynek megfelel a ném.: *Sackman*,

olasz: *Saccomani*, melyek valószínűleg a magyar *zsákmány*-nak a prototypjai.

Gyűjtött szavaimnak száma rendkívül szaporodik. Legnagyobb részek meg van fejtve és meghatározva. Azokhoz, amelyeknek megfejtése még függőben van, tartoznak a *szóló*-fajtáknak, a *kelmék* neveinek megnevezései és más egyéb tárgyak, melyek mind arra emlékeztetnek, és figyelmeztetnek, hogy valóban nem szabad többé temporizálnunk, ha magyar irodalmunk e kincsét a végenyészettől és tökéletes feledéstől megmenteni és okmányainkat alaposan megérteni akarjuk.

Azzal a kéréssel, hogy terhes, sok akadályjal járó munkámban a tisztelt Akadémiának jóakaró figyelmeztetésével, útbaigazításával, támogatásával és tetszésével találkozzam, zárom be e második jelentésemet.

A jegybankok nemesércz-politikája.

(Kivonat *Földes Béla* lt. 1895. febr. 11-ikén tartott értekezéséből.)

A valutaszabályozás gyorsabb keresztülvitelének nehézségei közé tartozik azon elterjedt félelem, hogy a két érdekelt államnak alig fog sikerülni az aranyat a forgalomban megtartani. Azért a valutaszabályozás mai stádiumában kiváló fontossággal bír a kérdés: mely eszközök állanak általában, de különösen a jegybankoknak rendelkezésére, hogy a nemesércz kiszivárgását megakadályozzák és hogy egyáltalában helyes nemesércz-politikát kövessenek. Mert kétséget nem szenved, hogy napjainkban általában a nemesércz körüli küzdelem igen erős, bár a nemzetgazdaságtan minden adeptsusa bizonyos szárnalmas mosolylyal beszél a merkantilistákról és tévhitükről, hogy a nemesérczben rejlik valamely ország gazdagsága. Tény az, hogy a nemesércz-politika ma a közgazdasági politika igen fontos részét teszi mindenütt. Különösen a jegybankok, melyek fedezetlen bankjegyek kibocsátása által a nemesérczforgalom körül érdekelve vannak, egyfelől a nemesércz jelentőségét fokozzák, másfelől mint fő gyűjtőcsatornái a nemesérczeknek mindenütt a nemesércz-tartalék hivatott védőiként szerepelnek. Ilyformán a kérdés tulajdonképp akképp módosul, mily eljárást kell követni a jegybanknak azon czélból, hogy egyfelől a szükséges bankjegyfedezetet megóvja és ezzel szilárd alapot biztosítson az ország hitelügyének, másfelől mily módok között bocsássa nemesérczét a kereskedelem rendelkezésére, mely azt a külkereskedelem eszközzésére nem nélkülözheti. A rideg elmélet azt az álláspontot foglalja el, hogy a nemesérczek az egyes or-

szágok között a forgalom szükségletéhez képest oszlanak el és hogy* az ennek megfelelő aránytól minden eltérés oly változást idéz elő az árakban, hogy a megzavart egyensúly csakhamar helyreáll. A végeredmény tehát mindig az lesz, hogy a gazdasági erők működése a nemesércz-forgalom megfelelő alakulását biztosíthatja. Mindamellett nem lehet elzárkózni azon tény elől, hogy bizony előfordulhatnak oly alakulások a nemesércz-piaczon egyik-másik országban, melyek a fizetési mérleg szempontjából ép úgy, mint a nemesérczre alapított hitelügy szempontjából jogos aggályokat szülnek. Ilyenkor fontossá válik a kérdés, mit lehet a nemzet megtámadott nemesércz-tartaléka érdekében tenni? A kérdés nem tartozik a könnyű kérdések közé, mert gondos tekintetbevételét követeli a legszövevényesebb jelenségeknek.

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy nem minden nemesércz-kiszivárgás enged és követel ellenintézkedéseket. Nem enged oly kiszivárgás, mely rendkívüli okokból származik és nagyon jelentékeny; nem követel oly kiszivárgás, mely nagyon csekély, muló stb. Vannak esetei a nemesércz kiszivárgásának, melyek visszaszivárgást idéznek elő. Egyáltalában a kiszivárgás foka, módja, oka igen különböző. Már ebből is az következik, hogy a kiszivárgás ellen alkalmazandó eszközök is különfélék lehetnek. Tényleg látjuk, hogy az 1858-iki nagy angol és az 1865-iki jelentékeny francia bankenquôte alkalmával, mely e kérdést behatóan tanulmányozta, a legkülönbözőbb javaslatok merültek fel. A kiviteli vámtól kezdve egy egész skáláját látjuk a javaslatoknak egészen azon álláspontig, melyen egyáltalában semmi intézkedést nem kívántak és a gazdasági élet benneélő igazító erejére akarják az egyensúly helyreállítását bízni. Röviden felsorolva a nemesércz-védelem érdekében javaslatba hozott nevezetesebb intézkedéseket, ezek a következők: *a)* kamatlábfelemelés; *b)* díjrendszer; *c)* kölcsönök nemesérczre; *d)* nemesérczek és idegen érmék esetleg kedvezőbb tarifa alapján vásárlása; *e)* idegen váltók nagyobb mennyiségben való beszerzése; *f)* kisebb összegekre szóló bankjegyek kibocsátása, mint azt ujabban Goschen ajánlotta; *g)* az egész banktőkének üzleti célokra való felhasználása, tehát felmondása az államnak nyújtott kölcsönöknek; *h)* a banküzletnek lehetőleg a leszámítolásra való szorítása; *i)* a leszámítolásnak nem a kamatláb felemelése, hanem egyéb módon való megszorítása; *j)* kölcsönös kisegítése az európai jegybankoknak egymás között; *k)* kétféle jegyeknek kibocsátása, rövidebb és hosszabb lejáratúaknak; *l)* kiviteli vám; *m)* behatás az aranypontra és a tényleges paritások módosítása. Látjuk ebből, hogy elég nagy a javasolt intézkedések csoportja még akkor is, ha a legnevezetesebbekre szorítkozunk. Mindamellett az elméleti és gyakorlati szakférfiak túlnyomó része a diskonto felemelését tartja

a legbiztosabb, legegyszerűbb, legkevésbé sérelmesnek. A francia bankenquète elé idézett szaklérfiak közül a diskontfelemelés mellett nyilatkoztak, csak a leghiresebbeket említve, Bagehot, Newmarch, John Stuart Mill, Hankey, Bonnet, Audiffret, Passy, Leon Say, Juglar, Mees, Schäffle, Stein, Helferich, Laveleye, továbbá a bankárok közül Rothschild, Fould, Bischoffsheim, Königswarter, Wertheimstein, Wodianer stb. Ezek közül többen, pl. Bagehot, a diskontfelemelést egyedüli eszközének tekinti. Viszont mások és ezek közé tartozik különösen a francia szakemberek egy nagy része, a diskontfelemelést a legveszélyesebb eszköznek nyilvánították. Sokan a forgalom önszabályozó erejére számítanak, ezek közé tartozik a francia bank nagytekintélyű kormányzója Rouland, továbbá Pereire Izsák, Wolowski, Patterson stb. Horn, Hock és mások azt az álláspontot képviselték, hogy az eszközöket az okokhoz képest változtatni kell.

A nevezetesebb javaslatokat közelebbről vizsgálva, nézzük, miben áll a diskontfelemelés hatása? A bankkamatláb felemelése mintegy természetes következménye a pénz után nyilvánuló nagyobb keresletnek; hatása első sorban a kereslet megszorítása és figyelmeztetés a forgalom szűkebb voltára. Együttal vezet a kínálat emelésére; a külföldi hitelezők a váltóikat nem fogják oly gyorsan érvényesíteni, hogy a magasabb kamatot élvezzék és a kereslet ilyen váltók után emelkedik, a kínálat csökken, a mi a váltóárfolyam javulásához vezet. A pénz árának emelése nyomja az árúkat, az értékpapírok árát, mi a külföldet ezeknek nagyobb mennyiségben való megszerzésére buzdítja, ellenben nehezebb lesz külföldön vásárolni; ennek alapján a külföld irányában a követelések szaporodnak, a tartozások csökkennek, a mi ismét javítja a váltóárfolyamot és a nemesérczpénz mennyisége és a forgalom szükséglete közötti arányt is javítja. Az üzérkedés és vele a hitelszükséglet is csökken. Ez volna a diskontfelemelés rendes hatása. Mindamellet az mutatja ép Anglia, mely a diskontpolitikának classikus földje, hogy e hatások gyakran nem érvényesülnek. Azonkívül szem előtt tartandó, hogy a diskontfelemelésnek több előfeltétele van. Kell mindenekelőtt, hogy a belföld és külföld kamatlába különböző legyen; ha tehát az egyik állam kamatemelését a többi államok követik, akkor a hatás elmarad. Kell továbbá, hogy a kamatláb-emelés jelentékeny legyen, mert különben nem nyújt elég buzdítást a külföldi pénzpiacznak. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a kamatláb-emelés hatásának több oly föltétele van, melyet csak Anglia nagy világkereskedelmével és mint az egész világ bankára, mint a nemesérczpiacz központja nyújt. Különben Angliának nemesércz-politikája, melynek lényeges eleme a kamatláb-emelés, szoros összefüggésben áll Angliának az 1844-iki Peel-akta által alkotott sajátos bank-

rendszerével. Ily körülmények hiányában a kamatláb-emelés hatása gyakran el fog maradni. De Angliában is gyakran elmarad és akkor ott is más eszközökhöz nyulnak. Franciaországban a kamatláb-emelés nem igen kedvelt és ritkábban alkalmazzák. Irtóznak a kamatláb gyakori változtatása által okozott nyugtalan-ságtól, a termelésnek, különösen iparnak és kereskedelemnek megszorításától. Azért ott inkább a leszámítolás másnemű megszorításait ajánlották, melyek ellen azonban szintén különféle aggályok merültek fel. A leszámítolás megszorítása különösen olyanokkal szemben találhat alkalmazást, kik nemesérczczel üzérkednek. Azonkívül több ízben alkalmazták azt az eljárást, hogy azoktól, kik a banktól aranyat kértek, díjat szedtek. Azonban ez eljárás mégis csak kettős valuta mellett teljesen kifogástalan és oly országokban, melyek nemesérczekben nem oly gazdagok, mint Franciaország, könnyen agióra vezet. Bizonyos kivételes esetekben alkalmazása azonban azt az előnyt nyújtja, hogy rendszeresen gyorsabban hat, mint a diskont-felemelés.

Magyarország és Ausztria bankrendszerének e téren kétségkívül igen nehéz feladatot kell majd megoldani. Sok körülmény van nálunk, mely nem igen engedi azt a föltevést, hogy kizárólag vagy csak főleg a kamatláb-felemelés útján a nemesércz-tartalék védelmezhető lesz. E tekintetben kedvezőbb lesz a helyzet, ha külkereskedelmünk fejlődik, közvetlen összeköttetéseink egyáltalában, de különösen a nemesércztermelő országokkal létesülnek, és ha váltóink legalább oly kedveltségű papirok lesznek, mint ma már a német váltó. A mellett különösen a nemesércz-vásárlásra és a nemesércz-kereskedelemnek minden módon való előmozdítására — mint azt Németország sikeresen teszi — kell gondot fordítani. A jegyfedezetnél a contingentálás mellett a harmadfedezet elég biztosítékot nyújt. A pénzverési díjat sem szabad magasabban megállapítani, mint a külföldi államokban. Óvakodni kell oly helytelen intézkedésektől, melyek a külföldön elhelyezett értékpapirainkat erőszakosan visszakérgetnék. A valuta-szabályozás céljából fel kell használni a mostani, ritka kedvező alkalmat, midőn az aranytermelés folytonos nagyfokú emelkedése következtében a sárga fém elhelyezést keres. Azonkívül pedig a helyes közgazdasági politika, különösen pedig helyes külkereskedelmi és bankpolitika, a világforgalom folytonos gondos megfigyelése a legjobb alapja a helyes nemesércz-politikának.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.*

A mult év végén megjelent eme második kötet az anyaország délvidéki megyéit foglalja magában, az erdélyi határtól a stájer határig, kivéve Zalavármegyét, mely rendkívüli terjedelme miatt a következő kötetre maradt.

A feldolgozás módja itt is ugyanaz, mint a melyet az első kötetnél követett a szerző: közli jelesül egy összefoglaló bevezetésben a megye akkori politikai földrajzi viszonyainak átnézetét, azután elősorolja a várakat és városokat, főleg e korszakbeli rövid történetük leírásával, azután a helységeket s végül a birtokosokat és e korszakbeli főispánokat. Itt-ott azonban kissé bővebb fejtegetést tartott szükségesnek, részint a helyesebb csoportosítás, s e pusztult vidék helyrajzának alaposabb megfejtése kedvéért, részint pedig a kútfő-anyag nagyobb terjedelme miatt.

Az első kötet megjelenése óta a levéltári kútfő-anyag gyűjtését szakadatlanul folytatván, ismét mintegy 65, részben vagy egészben átkutatott levéltárról vagy oklevél-gyűjteményről számol be, a melyeknek felhasználásával készült a jelen kötet. E levéltárak közül főleg a hg. Batthyány cs. körmendi, a gr. Festetics cs. keszthelyi, a gr. Erdődy cs. galgóczi, a gr. Zay cs. zayugróczi, a br. Révay cs. kis-selmeczi, a veszprémi káptalan házi és országos, a vasvár-szombathelyi káptalan házi, a pozsonyi káptalan házi és országos dúsgazdag levéltárak emelendők ki.

A kötetben foglalt 12 megye a következő sorrendben következik:

1. *Temesvármegye.* A legnagyobb kiterjedésű megyék egyike, mely keleten, az erdélyi havasok mentén Hunyad-, éjszakon Arad- és Csanád-, nyugaton és délen Torontál-, Keve- és (részben) Krassómegyével volt határos, s a mai Temesmegye területének éjszaki felerészén kívül a mai Krassó-Szörénymegyét is magában foglalta, sőt még a mai Torontálmegyébe is benyúlt egész Nagy-Kikindáig (hajdan: Kökénd). E nagy területnek azonban inkább csak az a része élt rendes megyei szervezet alatt, mely belőle ma is Temesmegyéhez tartozik. Mai krassó- de főleg szörénymegyei vidékén a középkori magyar élet képébe idegen

* Irta dr. *Csánki Dezső* lt. II. kötet. Budapest. 1894. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Ára 7 frt.

eredetű vonások is vegyülnek. Mint a szomszédos Hunyad- és Krassó megye déli vidékeire, e tájakra is nagyobb tömegekben települt le az oláhság, a királyi várak köré, eredeti szlávos kenéz-szervezetével. Hadi érdemeikért idővel tömegesen emelték a királyok nemesi rangra e kenézeket, de bizonyos hadi és adóbeli szolgálmányok meghagyásával kerületekbe sorozva. Ezek a nemes oláh kerületek (a karánsebesi, lugosi, miháldi, almási és komjáti) ily idegenszerű alapon keletkezvén, a felsőbb hatóságokkal gyakorta kevésbé szabatos viszonyba jutottak, s ez egész nagy terület topográfiájának is különös és szintén kevésbé szabatos alakot adtak.

A szörényi bánok, tulajdonkép (országnagy méltósággal) magas rangú katonák, a határtól kisebb-nagyobb távolban emelkedő kir. várak kapitányai, eleintén a király nevében urai e e kenézségeknél. Hogy aztán ezek beljebb illeszkednek a magyar nemesi társadalomba, mintegy kisiklanak a szörényi bánok kezéből — a temesi (vagy krassói) ispán (értsd: főispán) hatósága alá. E fejlődésnek kedvez a szörényi báni székek olykor hosszú évekig tartó megürülése. Ezért gyakran azokat a várakat és területüket is, melyek máskor és tulajdonkép a szörényi bán hatósága alá tartoztak, szintén Temes megyéhez számították s így szerző is ide vette fel. Nem is lehet már ez időben a szörényi bánság alatt valami szigorúan határolt területet értenünk, hanem egyszerűen állandó, bírói hatósággal összekötött *katonai méltóságot*, melynek viselője egyszersmind parancsnoka stratégiai egyseget alkotó több várnak, a melyek tehát, Temes megye többi várai közt ez alkalommal szintén felsorolhatnák. (Sebes, Görény, Miháld, Orsova, Pécz vagy Pet, Szörény, Szinicz, Sztanilovecz, Drankó, Librasd és Pécz.)

Ez állapot az itteni rendkívüli hadi viszonyokon alapult s a török támadáshoz alkalmazkodott. Ennek kifolyásai voltak azok a királyi vagy magánbirtokban levő oláh kerületek is, mint az ikusi, zsidóvári, béli, turdi, zsupáni, suggyai, melyek közül a zsidóváriak egy részét Hunyadi János 1444 körül királyi jóváhagyással csoportosan megneemesíté.

E körülményekhez képest birtoklás tekintetében is a legnagyobb változatosságot találjuk ez óriási megye területén. Legfőbb birtokos a király, helyesebben a korona, melynek birtoka azonban szakadatlanul kisebbedik, a mint az oláh eredetű kenézek mint nemes birtokosok kiválnak a várak kerületeinek kötelékéből, egyes uradalmak pedig rendes királyi adományul főurak és nemesek kezére kerülnek. A király után mindjárt a Hunyadiak következnek, jelesül János, ki a vidéken, melynek igazi véd-bástyája volt, hadi érdemeivel óriási birtokokat szerzett össze. E birtokok élén maga Temesvár (vár és város) állt, s testét

mindössze (bár nem egyszerre) 3 vár, 8 város és vagy 130 vagy még több falu képezé.

A királyon és a Hunyadiakon kívül azonban a nagybirtokosoknak egész hosszú sorozatát találjuk e megyében, még pedig a nyugoti vidéken inkább a magyar, a keleti nagyobb részben pedig inkább az oláh eredetű nemeseket. A magyarok közül említendők a horogszegi Szilágyiak, berekszói Hagymások, a dengelegi és a szt.-miklósi Pongráczok, a Garaiak, gúti Országhok, Harasztiai, pomázi Czíkok, maczedóniai Dancsok, Dócziak, Giskra János, az alsó-lendvai Bánfiak, szeri Pósa fiak, a ma is virágzó Csákiak és iktári Bethlenek, a Kanizsaiak, Kórógyiak és Szobiak, az oláh eredetűek közül: a nádasdi Ongorok, Nexa fiak, Bézsánok, Hollódiak, temeshelyi Désiek, Rékásiai, Csornaiak, Bizereiek, dobozi Bánfiak, Mutnokiak, Macskásiai, örményesi Fiáth-ok, Rakoviczaiak, Gerlistyeiek (a későbbi Gerlicziek), kik mind e század első felében hadi érdemeikért emelkedtek fel s váltak a velők származásra és a megfutott pálya természetére nézve teljesen egyenlő Hunyadi Jánoshoz hasonlóan, a magyar állam-eszme oszlopaivá.

Összesen 30 vár, 22 város, 990 helység és 390 birtokos sorolható fel e megyéből,

2. *Krassóvármegye* hajdan csak a Karas folyó két oldalán terült el, a mai Torontál, Temes és Krassó megyék alsó részében. Hasonlóan Temeshez, szintén nem alkotott egységes egészet. Délkeleti vidékeit a borzafői, krassófői, kövesdi és illyédi nemes oláh kerületek foglalták el. Délnyugoti részén a harami szék vagy járás terült el, melyet Krassó megye kiegészítő részének tartottak.

Mint Temes megyében, itt is a király a legelső földesúr, főként az itteni királyi várakban és az ezekhez tartozó kerületekben. A birtokában levő hatalmas uradalmak csoportjai mellett azonban igazi nagybirtokos nem igen támadhatott a fennmaradt területen. Még legvagyonosabbak a remetei (döbrentei) Himfiak, utánok a Nagymihályiak, szeri Pósa fiak, kik után a gúti Országhok és nádasdi Ongorok örökölték; végül a szintén hírneves Dóczi család.

Összesen 13 vár, 10 város, 290 helység és 84 birtokos sorolható föl e megyében.

3. *Kevevármegye* szintén az Al-Dunánál, a mai Torontál- (és Temes-) megyének déli vidékén terült el. A rendkívüli pusztulás miatt, mely sujtotta, általában az egész megyéről keveset tudunk. Másfelől azonban kétségtelen, hogy középe táján egy hatalmas terület, az u. n. Maxond vidéke (a mai deliblati homokpuszta s az alibunári mocsár tájéka) részben teljesen terméketlen és lakatlan volt.

A Duna vonalát itt is a király tartá kezén. Legjelentéke-

nyebb pontja Keve (ma Kubin) vár, Dombó (ma Dubovác) vár, Tornistye vára, a régi Pancsaly (ma Pancsova) közelében.

Összesen 3 vár, 3 város, 66 helység és 30 birtokos található területén

4. *Torontálmegye* a XV. században egyike a legkisebb megyéknek, jóformán csak egyetlen uradalomból áll: a becseiből, élén Becse várával. Ugyanehhez tartozott a megyének mind a négy városa is. Eme hatalmas uradalmat környezték a kisebb birtokosok jószágai. Összesen 52 falut és 45 birtokost találunk e megyében.

5. *Bácsvármegye*, valamint Bodrogvármegye is az ország legpusztultabb megyéi közé tartoznak. Bár a török hódítás alatt a fő-út vonal inkább Baranyán át vezetett, mégis e két megyében több régi hely és család tűnt el, mint oda át, a Duna túlsó oldalán.

Bácsvármegye körülbelül a Ferencz-csatornától délre feküdt: határa azonban északi vonalán meglehetősen mozgékony volt: a régi Bodrog és Csongrád vármegyék felé, mely utóbbi a középkorban olykor egész a mai Ó-Becse vonaláig lehúzódott.

Nagyszámú magyar köznemesség alkotja Bácsvármegyében a birtokosság zömét; a főrangúak közül csak a Tallóczyiak, Bebekék, Ujlakiak, Marótiak, főleg pedig a Hunyadi-rokonság és a Garaiak válnak ki, mely utóbbiak kétségkívül leggazdagabb birtokosai e korszakban Bácsvármegyének. Összesen 4 városuk és vagy 50 falujuk volt. Fő-fészkeik a Duna mentén álltak, melynek túlsó oldalán: Szerém- és főleg Valkóvármegyében uradalmaik végire mehetetlen sora következett.

Jelentékeny birtokaik voltak e megye területén egyháziaknak, főleg a kalocsai és bácsi érsekségnek és káptalanoknak is. Összesen 5 vár, 16 város és 316 helység, 281 birtokos közt oszlott meg.

6. *Bodrogvármegye* a mai Apatin (hajdan: Apáti) vidékétől a pestmegyei Bogyiszló tájáig nyúlt fel a Duna mentén. Abban a homályban, mely a török pusztítás hatásaként e megyére is borul, főleg a Mosztonga nevű mocsár és a XVI. század elejéről fenmaradt tizedlajstromok vezérlik a kutatót.

A birtokosság zöme itt is magyar köznemesség, melynek sorából a ma is virágzó Révai család, a lekcsei Sulyok, szt.-mihályi Czobor, bartáni Peres és Geszti családok válnak ki. Nagyobb birtokosok még a bátmonostori Töttösök s utánuk az örökükbe lépett kisvárdai Várdaiak, a lévai Csehek, szekcsői Herczegek, de legfőképp a Hunyadi-dinasztia, mely a megyének északeleti zónáján vert gyökeret, s innen: Halas és Szabadka vidékétől le dél felé egész a mai Verbász, Becse és Mohol vonaláig uralkodott.

Egyházi birtok e megyében is tetemes volt.

Összesen 7 vár, 12 város és 213 helység, 217 birtokos közt oszlott meg.

7. *Szerémvármegye* alatt a mai Szerémvármegyének keleti része értendő. Főleg boráról volt híres a középkorban. Lakossága vegyesen szerb, főleg a Száva mentén, és magyar, a Dunához közelebb. Ehhez képest a helynevek is már vegyesen szláv és magyar hangzásúak. Különösen a rácz despotáknak Magyarországra és főleg e megyébe történt betelepődése s a töröknek a határhoz való előnyomulása kergeté ide nagyobb tömegben a szerbséget s egyszersmind tolt a magyarságot, és törölte le lassanként, a mohácsi vész táján pedig csoportosan a megye területéről a magyar helységeket. Szerző különösen kiemeli, hogy a g. kel. szerb kolostoroknak — mint a mai szerb írók egy része magával elhítené szeretné — ebben a korszakban sehol sincs nyoma e megye területén.

A birtokosság soraiban is szaporán föltűnnek a szerb eredetű köznemesek a XVI. század elején, a XV. században azonban még mind a nagy-, mind a kisbirtokosság magyar vagy magyarországi eredetű.

Első nagybirtokosai a megyének a Marótiak, kik a XIV. század vége s a XV. század eleje óta a megye keleti nagyobb felében ez uradalmak, várak, városok és helységek egész hosszú sorát tarták kezükön. Birtokaik utánok a Bátoriakra, vingárti Gerebékre sat. szálltak. Kisebb birtokosok a hírneves Garaiak, kik azonban még mindig két vár és város és vagy 12 helység urai; ismét nagyobbak a Hunyadiak és a rácz despoták, kiknek kezén találjuk a megye legfontosabb pontjait, főleg a Száva mentén. Ezek egyikét: Száva Szent-Demetert, a mai Mitroviczot (mely részben a régi Sirmium-nak felel meg) Mátyás király Ujlaki Miklósnak adta.

A köznemesek közül a Révaiakat említjük fel, kik az e megyei Révából (ma: Rivicza) származtak, s a kiknek a XV-ik században vagy 12, a XVI-ik elején pedig vagy 27 falujuk számítható össze.

Egyháziak, mint a kalocsai érsek, szerémi püspök, káptalanok és kolostorok szintén terjedelmesebb birtokok urai. Összesen 17 vár, 14 város és 223 helység — csak 66 birtokos közt oszlott meg.

8. *Valkóvármegye*. Egyike volt a legnagyobb megyéknek; a mai Szerém, Verőcze és Pozsega megyék részeit foglalta magában. Bár legnagyobbbrészt síkon terült el, mégis főleg nagyuradalmak hazája volt s e nagyuradalmak is egyes leghatalmasabb urak és családok kezén halmozódtak össze időnként. Ezek legelőkelőbbike a Garai család két ága, mely ősi fészkeből, az

e megyei Garából (ma: Gorján) egész országrészt szerzett össze a szomszédos Valkó, Baranya, Pozsega és Körös megyékben. Valkóban magában 10 erősség, vagy 11 város és a falvaknak megfelelő, ma már nehezen számbavehető sokasága uralta őket, — dúsgazdag forrása erejöknek, hatalmuknak, befolyásuknak.

A többi — úgyszólván — benszülött főúri család: a Kőrógyiak, Alsániak, Marótiak és Ujlakiak szintén óriási földbirtok urai. Hasonlóképp — az egyháziak közül — a Diakóvárott székelte boszniai püspökség és káptalana, melyek az egyházi hatóságuk alatt állott valkóvármegyei jókora területet földesúri jogon is birták.

Ez az oka, hogy összesen 33 vár, 34 város és 1182 helység csak 260 birtokos közt oszlott meg.

9. *Pozsegavármegye* jóval kisebb volt mint ma, mert nyugoti nagyobb fele hajdan Körösmegyéhez, tehát már Szlavóniához tartozott. Egyáltalán, hogy Szlavonia felől az anyaország határait pontosan meghatározhassa, szerző a rendkívüli terjedelmű Körösmegye középkori topográfiáját is kidolgozta s vázlatosan egy akadémiai értekezésben bocsátotta közre. (Ismeretve Akad. Ért. III. 446. l.)

Eme, a mainál kisebb Pozsegamegye azonban legalább egy séges földrajzi egészet alkotott s egyházilag teljesen a pécsi püspökséghez tartozott.

A legelső földesurak itt is a Garaiak, továbbá a Szécsiek, Héderváriak, valamint a Bród vidékén otthonos: grabarjai Beriszlók (Dezsők, Boricsok és Törökök), a szintén benszülött cserneki Dezsőfiak vagy Desziszlók és velikei Bekefiak; végül időnként a Tamásiak, Alsániak, lévai Csehek, nevnei Treutelek sat.

A kisebb családok közül főleg kettőt kell említenünk, melyek az anyaországnak eme távoli, már csaknem teljesen szlávoktól lakott vidékéről eredtek s később nagy szerepet játszottak nemzetünk történetében, s ezek: a Szapolyaiak és Bercsényiek.

Összesen 21 vár, 15 város és 450 helység 214 birtokost uralt.

10. *Baranyavármegye* a középkorban is egyike a legnagyobb megyéknek, alakja azonban teljesen elütött a maitól. Mert észak-nyugati sarka hajdan Tolnamegyéhez tartozott; délen pedig messze túlért a Dráván, le egész a pozsegamegyei hegyek lábáig. Főleg eme része nagyon megpusztult a török uralom alatt; rekonstruálása azért szintén egyike volt a legnehezebb feladatoknak.

Legfőbb birtokosai az e vidékről eredő Matucsinaiak (Matusinaiak), Kőrógyiak, Garaiak, szekesői Herczegek, továbbá a Marótiak és bátmonostori Töttösök a világiak, — és a pécsi püspökség, káptalan, pécsváradi apátság az egyháziak közül.

Óriási uradalmak közé a közép- és főleg kisbirtokosság részei sűrűbb csoportokban ékelődtek be, s ezért e megyében egyenletesebb volt a birtokok eloszlása, főleg a Drávától éjszakra eső területen, úgy, hogy 19 várra, 27 városra és 922 helységre: 540 birtokos esett.

11. *Somogyvármegye* nagyjából hajdan is azt a területet foglalta el, a melyet manapság, a török hódítást sem sínlette meg annyira, mint délkeleti társai.

Nagyobb uradalmak közép- és kisbirtokokkal, világi birtokok egyháziakkal változatos csoportban helyezkedtek el rajta. E tekintetben az egész megyének mintegy gerinczét alkotják a Marczaliak nagy terjedelmű jószágai, melyek a megye é. k. zugától le a Dráváig olykor nem kevesebb mint 4 várra, 11 városra és vagy 50 falura terjedtek ki. Az uradalmak emez összehalmozódása azonban még ily nagy megye területén sem ismételődhetik.

A többi nagybirtokosok: a Bakonyiak, tapsonyi Anthimiak, Szerdahelyiek (Derzsfiek, Dancsok és Imrefiek), Tamásiak, Ujlakiak, gordovai Fancsok, Batthyániak, Berzenczeiek vagy berzenczei Lorántfiak, Kanizsaiak, laki Thuzok sat. aránylag kisebb terjedelmű jószágok vagy legalább kevésbé jelentékeny pontok urai.

Melléjük azonban díszes csoportja sorakozik a legnagyobb részt somogymegyei eredetű köznemesi családoknak. A kisnemesiség pedig nagyobb tömegben, főleg Szakácsi városban és vidékén — a királyi szakácsok itteni telepein él.

A nagy-, közép- és kisbirtokosság közé sűrűn ékelődnek azonban az egyházi méltóságoknak és területeknek szintén hol igen terjedelmes, hol közép- vagy kisbirtokaik. Legsűrűbb az egyházi birtokosság a megye é. k. harmadában, hol a fejérvári káptalan, a veszprémi káptalan és a leveldi karthauziak a főbirtokok; megye többi vidékén pedig a fejérvári Szt.-János-lovagok Csurgó táján, a pannonhalmi apátság, a zselicz-szt.-jakabi bencézések a Zseliczségen nagyobb uradalmak, ezenkívül elszórva a különböző kolostorok kisebb részek urai.

Összesen 16 vár, 25 város és 939 falu 728 birtokosnak tulajdona.

12. *Vasvármegye* szintén mai határai közt terült el hajdan is. A török hódítás ezzel is kiméletesebben bánt; itt már nemes családot is többet megtalálunk manapság a régiek közül.

Nyugoti hegyes vidéke nagy-uradalmak, keleti kisebb, sík fele pedig nagyrészt törzsökös, vagyonos közép- és kisnemesiség hazája volt. Legnagyobb uradalma délkeleten a felső-lindvai, melyhez F.-Lindva váron, városon és Mura(i)-Szombat városon kívül már 1366-ban mintegy 100 falu tartozott. Ez óriási terület ezóta a rimaszécsi Szécsi (Herczeg, Bánfi) családé volt, mely a szomszédos Dobra várát is bírta.

Keletre innét az u. n. Őrség a lévai Cseheket, majd az Ujlakiakat uralta, kik Német-Ujvár várát is kezökre kerítették. Kívülök a monyorókereki Elderbachok, a szalonoki Paumkircherek, eme két német eredetű család, — továbbá a Garaiak, Rohonc és Kőszeg várak urai, — a Kanizsaiak, Borostyán, Léka és Sárvár vár, Ikervár és Sár városok urai, — az asszonyfalvi Ostfiak, a Nádasd nembeli gersei Petők, Nádasdiak és n. Darabosok, valamint az Egerváriak a legnagyobb birtokosok. Melléjük a leginkább vas megyei eredetű közép-birtokosok díszes csapata sorakozik.

Az egyháziak közül a győri püspöké a megye szíve: Szombathely vára és városa, s a vasvári társas káptalané Vasvár város egyik fele. A többi egyházi testületek csak kisebb birtokosok.

Összesen 23 vár, 22 város, 804 helység, 602 birtokos közt oszlott meg.

Végül szerző összegezvén az e kötetben tárgyalt megyék várainak, városainak, helységeinek és birtokosainak számát, kiténik, hogy e kötetben: 197 várral, 253 várossal, 6426 helységgel és 4370 birtokossal; az I. és II. kötetben mindössze: 385 várral, 457 várossal, 12,873 helységgel és 7827 birtokossal foglalkozott.

Jelentés a br. Bánffy Dezsőtől kitűzött történeti vígjáték-pályázatról.

(Előadta *Vadnai Károly* I. t. a február 25-iki összes ülésen.)

A modern költészetben, mely a képzelet trónjára a megfigyelést ültette uralkodónak, a történeti anyag feldolgozása mindinkább kimegy a szokásból. Tapasztaljuk ezt a tud. Akadémia drámapályázatain is. A Teleki-féle verseny lát ugyan időnként elég történetinek nevezett szomorújátékot, de évek óta egyre sekélyesbülő eredménnyel, mert a művek történelmi fölfogás és korismeret híján jönnek létre, bizonyoságul annak, hogy íróikat nem a múlt iránti hevület, hanem az okvetlenül kiadandó jutalom megnyerésének vágya vezérli. A Kóczán-féle pályázat is még meddőbbé vált a sikerben, mint a minő az első években volt. Még kopárabb nálunk a *történeti vígjáték* mai mezeje, mely esztendőök óta kísérletet is csak igen ritkán, jelentősb sikert pedig épen nem mutat föl. A színházi műsor ez ága sehogy sem gyarapszik, mivel ma már olyan értékű művek sem teremnek, minőkkel ezt a műfajt nálunk Kisfaludy Károly indította meg,

Jósika Miklós, Szigligeti és Tóth Kálmán folytattak s a legutóbbi időben olykor-olykor Csiky Gergely képviselte.

Szépirodalmunk egyéb ágaiban is ritkaság a történeti tárgy. A történelmi alakok és elemek iránti egykor erős érzék eltompult, a mi elég kár, mert híressé vált régibb történeti regényeink, epikai munkáink és drámáink nem kevésbé hatottak a nemzeti öntudat és hazafiúi érzés erősítésére. Szépiróink ma csupán azt tartják feldolgozásra méltó tárgynak, mit saját szemökkel láthatnak és figyelhetnek meg; a lélek erős szeme: a képzelet elbágyadt s nem bír messzire jól visszatekinteni. Sőt elméletileg is hirdetik, hogy a történeti regény vagy dráma nem kell a mai világnak. De ez állításra elég döntő czáfolat a Mayer Konrád Ferdinánd regényének: «A szent»-nek nagy kapóssága s a Sardou «Thermidor»-jának és «Madame Sans Gêne»-jének eleven és tartós hatása. Ekkép az a nézet, mely a történeti tárgyakat elavúlnak és kelleetlennek hirdeti, kevésbbé fejezi ki az igazságot, mint az írók húzódozását a nehezebb feladatoktól, mert könnyebb a mai társadalomból rajzolatot nyújtani, mint régi alakokat és időket korhíven, művészileg festeni.

Természetes jelenség, ha olyan időben, midőn a világ erősen küzd nagy társadalmi reformokért s nyugtalanul törekszik a jövő javítására: a szépirók tollát is első sorban a napi élet állapota, nyomora, erkölcei és eszméi veszik igénybe; de ezzel összeférhetne az is, hogy a rég elmúlt idők rajzának szintén legyenek költői képviselői. A negyvenes években egy kéz írta meg a legidősebb regényt: a «Falu jegyzője»-t és a leghatásosabb történeti korrajzot: «Magyarország 1514-ben» czímmel.

Olyan történelmi fejlődésű nemzet, mint a mienk, lelki veszteség nélkül nem hanyagolhatja el viszontagságos, hősies s tanulságokban gazdag múltját a költészetben sem. Kivált midőn az egész nemzet áldozó buzgósággal készül a *honalapítás* ezredévi ünnepére; midőn a képirok nevezetes történeti festményekkel, szobrászaink nagyobb plasztikai művekkel s történetíróink nagyértékű kiadásokkal járulnak az ünnepi fény emeléséhez: bizonyára tehetséggel megáldott költőinknek is törekedniök kellene, hogy e nagy emlékűnnep lelkesedését a szépirodalom szintén jeles termékekkel fejezze ki, könyvben és színpadon.

Bizonyára e hő óhajtás sugalta *Bánffy Dezső* bárónak is, a mai kormányelnöknek, hogy midőn képviselőházunknak volt elnöke, Akadémiánknál pályadíjat tűzzön ki «*magyar történeti vagy történeti háttérű vígjátékra*, akár kötött, akár kötetlen beszédben», még pedig úgy, hogy jutalma a viszonylag legjobbnak okvetetlenül kiadandó, osztatlanul. Fokozni kívánta így a buzditást, habár ezzel a pályázat sorsát annak a lehetőségnek tette ki, hogy díját a legkevesbbé rossznak kell oda ítélni, a mikor a

jutalom megnyerése nem koszorú, hanem csak kénytelenség eredménye.

De bármint legyen is, a pályadíj kitűzőjét áldozó nemes szándokáért nemcsak az Akadémia, hanem az összes hazai szépirodalom tisztelettel teljes elismerése illeti meg, mert midőn egy elhanyagolt, de becses színpadi műfaj iránt kívánt mai színműíróinkban újjáéledő érdeklődést kelteni, egyszersmind példáját adta annak is, hogy a történeti nemzetségek sarjainak kegyeletes kötelességük: a régmúlt idők s rég elköltözött elődök iránti mély tisztelet, mert ezektől örökölték családi nevők fényét és nemzetségek ősi javait. A haza erdélyi részében a főrangúság, híven őrizve a nemzeti fejedelmek és udvartartás magyar emlékeit, az újabb időkben is nagyon kivált a történeti irodalom ápolásában. Erdély az aligmúltban is nem egy jeles történetíró adott nekünk a Teleki, Kemény és más főúri családok kebléből. Nem pusztá esetleg, hogy a ki első indította meg a magyar történeti regények egykor oly népszerű sorozatát: báró Jósika Miklós, éppen úgy erdélyi volt, mint a ki e becses műfajt nálunk a legmagasb művészi fokra emelte: báró Kemény Zsigmond.

A Királyhágón inneni sokkal dúsabb főrangúság kevesebb hevületet tanúsít történeti multunk iránt, bár újabban is egy pár historiai nemzetség: mint a Károlyiak, Zichyek nagybecsű vaskos kötetekben adták ki áldozatra készen gazdag levéltáraik okiratait. De a legtöbb családot még az sem hevíté föl, ha egy nagy költő saját őseiket mutatta föl a művészet olyan pompájában, mint Arany János, ki a *«Toldi szerelmé»*-ben a nápolyi hadjáratra induló nagyurak — köztük ma is élő tizenegy nemzetség őseinek — dandárait, czimereit, drágaköves fegyverzetét kápráztató színekben énekelte meg s ki remek művének e rajzát ily mélabús sorokkal végezi:

«De ti, kiknek őst e dal édes gondja,
Nem hízeltő verssel, koszorúba fonja:
Felhat-e hozzátok az egyszerű ének,
Egyszerű kebléből a nép emberének?»

Vagy hazai lantra fületek már gyöngje?
Föl sem veszitek, bár neveteket zöngje?
Sír bennem a lélek és e mai kortúl
Vigaszképen a múlt dicsőséghez fordul?»

Mi sem mutatta, hogy e sóhajra nem volt méltó oka a régi dicsőség nagy magyar epikusának! Eltagadhatatlan tény ekkép, hogy a történeti múlt iránti hű kegyelet nemcsak a szépirodák, hanem még történelmi nemzetségek köreiben is megcsappant.

Ép ezért öröndetes, ha ez utóbbiak keblében támad olyan

mai sarj, ki áldozattal kívánja buzdítani költőinket a történelmi múltnak ápolására. S ezt az érdemet az sem csökkenti, ha serkentése ezúttal csak kevés tollat birt megmozdítani. A bíráló-bizottság, melynek megbízásából vagyok hivatva a pályaműveket ismertetni s mely Gyulai Pál r. t., Bánóczy József l. t. és e jelentés előterjesztőjéből állott, megbirálás végett mindössze csak *három versenyművet* vett át. Ez még nem jelentené az eredmény kopárságát, mert egy is igen sokat érhet, ha jól sikerült munka. Az a nagyobb baj, hogy e három mű szerzői — bár írói képesség tekintetében egymástól különböznek — abban a lényeges hiányban megegyeznek, hogy történelmi felfogás és korhűség nincs műveikben s nem bírták igazán beleélni magukat azokba az időkbe, melyeknek rég elmúlt folyamából merítették tárgyaikat, személyeiket.

Száma szerint első, de értékre nézve utolsó köztük: *«A hódító»* című, három felvonásos, versekben írt vígjáték, e jelíggel: *«Csak egy sugárt!»*

Ennek főhőse egy Pető nevű szegény nemes, ki, mert deli szép legény, az elbizakodás bolondja, sokkal inkább, mint a Moreto *«Szép Diego»*-ja, vagy a Csiky Gergely *«Ellenállhatatlan»*-ja. Szerencsét próbálni jó Budára, hol — azt hiszi — beleszerethet még a királyné is. Ila e reményét arra alapítaná, a mi történelmi tény, hogy Cillej Borbála királyné ledér életű asszony volt, hitének még volna némi alapja; de ő csak vaktában bizakodik, minden észszerű remény vagy elképzelhető ok nélkül. Társa, Sebő, azt az úri hölgyet véli Budán föltalálhatni, kibe — midőn falujukban egy hintón utazott át — rögtön a bolondulásig beleszeretett. A harmadikat, Borost, az a reménység élteti, hogy pinczemesterré lehet, mert ezt a kíváncsú állást ígérte neki Pető, ha majd úrrá lesz az udvarnál. Ekkép ez a három falusi nemes Budára tart; de mert éhesek, a város előtti liget korcsmájánál megállnak enni, inni. Pénzüik nincs s afféle iparlovagi csínynyel akarják a kocsmárost lefőzni. Szerencséjükre arra sétálgat egy főemberével Zsigmond, a már koros király, ki homályos versekben tépelődik a fájó kényszeren, hogy ledér nejét száműznie kellett; de a lakomázó szegény nemesek beszélgetésére egyszerre olyan bohókás hangulatba esik, hogy eltökéli az elbizakodott és vele leereszkedőleg komázó Petőt porúl jártni az udvarnál. Hogy a király mit szerethetett meg e nemeseken: bajos elképzelni; de azontúl ő maga veszi át a kómikai bonyodalom szövését, nagyon is fiatalos tréfakedvvel. Lakomájuk árát kifizeti s azt súgja Petőnek és társainak, hogy amott sétál udvarhölgyével a szép királyné s mivel e szép fiatal hölgy — a király titkos kívánsága szerint — mosolyogva visszatekint, sőt egyet sikolt is: Pető már szentül hiszi,

hogy kész a hódítás. Pedig a fiatal lány azért sikoltott, mert ráismert Sebőre, kibe — a falun átutaztakor — ő is az első látásra beleszeretett. Sebő elkomorodik, mert ez úri lányt szintén a királynénak hiszi s ő ilyen magasra nem meri emelni szemét. Irén azonban csak úri lány s nem a királyné s a vele sétáló koros asszony sem udvarhölgy, hanem a fiatalosan kaczerkódó s a deli legényeken még mindig kapó Kamutkyné, kit a király a játék eszközéül szemelt ki.

A királyi palotában aztán foly a komédiázás, erőltetett jelenetekkel, chablonszerű tévedésekkel, melyeknek elhíttetéséhez nagyon szükséges a kert esti homálya s a női arcz sűrű fátyola. A vége pedig az, hogy az eláztatott Pető, királyi hölgy helyett, a koros kaczer özvegygyel kel össze, mit csak a fátyol fölemelésekor tud meg. Ez az ő póruljárása. De hát nem nagy baj az neki, mert ez asszonymnak is van vagyona. A másik két nemes pedig czélt ér, mert Sebő nőtül veszi Irént, rászedve a vén, fecsegő Beke főajtónállót, a ki szintén a fiatal lányt készül oltárhoz vezetni. Boros is elnyeri az udvari pinczemesterséget.

A király nevet a Pető kudarczán s jó kedvében kegyelmet ad száműzött nejének is.

Ha egy mese-király üzne ily tréfát, e színmű anyagjából, sokkal több leleménnyel, neveltető elmésségekkel, dalra való versformákban, lehetséges volna operette-szöveget kerekíteni ki, akár e czímmel: «Félkegyelműek», mert a főhősön kívül a főajtónálló is inkább eszement, mint kómikai alak. Sőt a pinczemesterséget áhító nemes is valóságos félkegyelmű akkor, midőn este az udvari kertben több epedező szerelmes párt látva, anynyira meglepi az érzelmi vágy, hogy az udvari káplán elé térdel hirtelen vallomásával, mert nőnek véli, a mint hosszú reverendájában, simára borotvált arczezal halad át a kerten. Vígjátékban ez alakok visszatetsző karikaturák.

Legkevesbbé hihető azonban, hogy Zsigmond király, kivált idős korában, ilyen izetlen tréfák üzésében lelhetne volna kedvét. Igaz, hogy fiatal korában pazar, kalandos, vígkedvű volt, ki egyszer Párisban százhusz nőt vendégelve meg, mindegyiknek újjára drágaköves gyűrűt húzott emlékül. Lehetne tehát vígjáték hőisévé tenni, de finomabb bonyodalommal s nem ily durva valószínűlenségekkel. Ez a király a német császári koronát is viselte a fején s épen úgy szíven feküdt a városi polgárság emelése, mint a tudományok terjesztése s a jobbagyság sorsának enyhítése. Ilyen fejedelmet lázadó főurak erőszakosan fogságra vethettek; de az ilyen fejedelem — kivált öreg és borús napjaiban — tekintélyét nem hagyhatta önkényt csorbitani vele komázó kurta nemesekkel. Czélszerűbb is lett volna, ha a tréfát nem maga a király űzi velök, hanem az ő udvari bolondja, a király kedélye-

nek földérintésére, természetesen több leleménnyel, komikai jellemfestéssel s elmésebb és egyenletesb verseléssel. A szerző annyira híján van nemcsak a történeti, hanem a rhythmikai érzéknek is, hogy nem egy jambusos sora «is»-vel kezdődik; például az «én is» két rövid szó elseje több ízben a sor végén lóg, másika pedig a következő sor elején libeg.

«Az arany öv», mely a II. számú pályamű, három felvonásban, kötetlen nyelven van írva, e jellegével: «történeti háttér».

Színhelye Kolozsvár, kora a Báthory Kristóf fejedelem-ségének ideje, s tárgya: egy ötvös remekmű idején való elkészítésének akadályai; személyzete a fejedelmi udvar és egy híres ötvös-műhely alakjai.

A tárgy mindenestre eredetibb, mint a más két versenyműé, de természeténél fogva inkább elbeszéléshez való, mert a cselekvény központja nem valami kiemelkedő komikai hős vagy hősnő, hanem egy ékszer, mely körül minden forog.

Báthory Kristófné Krakóba készül férje testvérének, a híres lengyel királynak látogatására s ez alkalommal a királynénak ritka ajándékot: táblaköves, gyöngyös, rubintos arany övet készül vinni, minőt akkoriban csak Erdélyben tudtak csinálni. A fejedelemné ez övet Kolozsvár első mesterénél: Ötvös Ádámnál rendelte meg határozott időre. De nagy akadály támad: egy háromszáz évvel ezelőtt kiűzött «általános munkásszünetés», vagyis mai világi strike. A mesterlegények ugyanis reggelit és mosópénzt is kívántak s mivel ezt a mesterek megtagadták tőlük, egyszerre mind megszüntették a munkát, a hogy ma szokták s a műhelyek üre-ek maradtak. Ekkép Ádám mesternek az arany övet a kitűzött napra nem lehet elkészítenie, mert az ő kedves első legénye: István is elégületlen társaival tart, sőt élőkre áll, noha neki nincs oka elégületlennek lenni, annál kevésbbé, mert mestere leányával: Esztikével szeretik egymást. De a szövetség érdekét följebb helyezi saját szerelménél és boldogságánál, a mi épen nem teszi rokonszenves alakká.

A fejedelem, nejével és fiatal sógornőjével, Bocskay Sári-kával, maga megy a műhelybe s kijelenti Ádám mesternek, hogy ha nem készítheti el az övet a kitűzött napra, elküldi őt Brassóba, Zoller szász mesterhez, hogy ott jó tanácsdal szolgáljon a munkához, a mi nagyon bántja a magyar mester becsérzetét.

A fejedelem íródeákja azonban kieszei, hogy elkészülhet az ékszer Kolozsvárt is, az udvari kert ama műhelyében, hol annakelotte egy alchymista dolgozott. Oda megy titkon a mester s oda csempészik ki Istvánt is a börtönből, hová őt Filstik városbíró hirtelenében elcsukatta, hogy elrejtse láb alól, mert Esztikét maga szeretné nőül venni.

Pedig hát kevesebb furlanggal, egyszerűbb, természetesebb módon lehetett volna a dolgon segíteni. A fejedelem Brassóból bizvást fölrendelhetette volna az ötvösmestert és legényeket, hogy az övet mentül előbb elkészítsék Ádám mester vezetése alatt. Hanem akkor a munkaszünet e vígjátékban szükségtelen, henye eszközzé válik, s bonyodalomra sincs szükség, mert az expositióval véget ér a cselekmény s nincs vígjáték.

Voltaképp ezzel keveset veszít vala a vígjátékirodalom, mert a bonyolítás kevés igazi leleménnyel s csupán elhasznált eszközök szerinti félreértések, tévedések révén történik. Sárika féltékenykedése Bagdy György, a kék testőrök hadnagya ellen, mivel azt hallá, hogy az Esztiike körül legyeskedik; István és Esztiike titkos egybekelése; a vén ravasz Filstik városbíró porúljárása: mind erőltetett és a mellett nagyon is kopott módon szőtt alkatrészek. A vége természetesen az, hogy Sárika a testőrhadnagy neje lesz, István és Esztiike összekelésébe pedig Ádám mester neje is belenyugszik, ki addig nagyralátásból a vén, de tekintélyes városbíró pártolta.

Nem mondhatni, hogy e műben ne volna valami a kor föl színéből. Az ötvös-műipar akkori nagy becsülése, a fejedelmi család megjelenése a műhelyben, a kék testőrök hadnagyának és a fejedelem íródeákjának személyei nyújtanak egy darabkát a tizenhatodik század kolozsvári életének külső képéből. De mélyebbre ható, igazi korfestő jellemzés nincs. Maga a strike is anachronismus, noha Deák Farkas is e czímmel adta ki az akkori munkaszünet rajzát: «Kolozsvári ötvöslegények strikeja». De ez a czím csak pikantéria. Minden időben lehetnek, sőt voltak is, elégületlen mesterlegények, kik még a régi idő czéhrendszerének vastörvényei daczára is fellázadtak, ott hagyták a munkát s megszöktek. De az olyan általános munkásszünet, melyben az elégültek is kartársilag szövetkeznek az elégületlenekkel, hogy vállalva kerekedjenek felül a munkaadókon: a mi modern időnk terméke. De — a mint említém — nincs is erre igazi szükség a vígjátékban, mert az arany övet fejedelmileg fölrendelt brassói ötvösök is elkészíthették volna a kellő időre.

A mű nyelve elég folyékony, de nem elmés, sőt színtelen. Az alakok nincsenek jellemezve, még kevésbbé egyénitve s a színész vagy színésznő nem találna bennök elég meleg vért és izmot, hogy e száraz, lapos személyeket kidomboríthassák. Jelenetei közt legsikerültebb az, melyben Bocskay Sárika, kigyógyulva alaptalan féltékenységből, elárulja szerelmét. Ugyanis a fejedelem kijelenti, hogy Bagdy hadnagy nem mehet a fejedelmi nőkkel és az arany övvel Krakóba, mert őt Nagyváradra küldi fontos ügyben sógorához, Bocskay Istvánhoz. Erre Sárika, meglepetve, önfeladt hévvel, a bátorság és naivság vegyü-

letével kulcsolja át a hadnagy nyakát, mondván: «Nem bocsátom!» Erre aztán a fejedelemné is, ki a szerelemről mit sem tudott, kénytelen beleegyezni frigyökbe. Ez az egy mozzanat tehetne színi hatást, a többi nem. Pedig alaposan jegyezte meg Zrinyi, a költő, hogy «kevés egy erdőbe egy kakuk».

A III. sz. pályamunka címe: «*Zsolt vezér ifjúsága*», három felvonásban, versben írva; jeligéje: «All's well, that ends well».

A cím egyszerre kelti föl az érdeklődést, óhajtást és kérését. Olyan bátor írónk még nem akadt, ki történelmünkben ily messzire nyúlt volna vissza kómikai anyagért. De mindenesetre értékes vívmány volna színrehozható vígjátékot kapni a vezérek idejéből, kivált a honfoglalási ünnep küszöbén. Kérdés azonban, hogy lehetséges-e? Tragédia-tárgyat nem nehéz meríteni barbár, sőt félvad népek mondai idejéből sem, mert a katasztrófákat előidéző szenvedélyek lényegükben mindig ugyanazok voltak; de ama kómikai gyarlóságok, melyek festéséből a vígjáték táplálkozik, társadalmilag rendezettebb élet talaján szoktak sarjadzani. Azt még el lehet gondolni, hogy az utolsó vezér: Gyejcs idejéből és udvarából, mert neki már volt udvara, képzelettel és alkotó erővel dúsan megáldott költő vígjáki anyagot is aknázhathat ki. Ez a vezér már nem állott kívül a polgárosuló élet keretén; frigyben élt a németekkel, neje útján rokonság kapcsolta a lengyel királyhoz, fiának bajor fejedelmi lányt szerzett menyasszonnyúl, ipája volt a velencei dogének és lengyel uralkodónak, udvarába külföldi papok és lovagok jártak; nejéről, a lengyel fejedelmi nőről gyarló vonásokat jegyzett fel a történet, mert döltyös, iszákos, népszerűtlen asszony volt; a fejedelmi vezér maga pedig erőszakos és ravasz, ki hitében is kétkulascosként szerepelt, két oltáron áldozva egyszerre, a pogányon és keresztényen. Az általa előidézett összeütközéseknek lehettek, a mint bizonyára voltak is, kómikus oldalai, melyekből szühető vígjáték. De Zsolt korában a magyar élet még zord és durva egyoldalúsággal folyt. A férfiak nem is éltek otthon, mert főmozgatójuk a zsákmányszomj lévén, folyvást dülő harcokat folytattak s a német és frank földön át egész az oceánig száguldoztak. Mit nyújthat az ilyen élet a vígjátékírónak! Igaz, hogy a részleteiben ismeretlen kor festésében a költő sok szabadsággal élhet; de hamar föl is keltheti a valószínűtlenség gyanúját, megháborítva az elhívést, az illúzió ez alapját.

E pályamű egyetlenegy történeti adaton épült, azon, hogy Zsolt vezért eljegyezték a kozár Mén Maróth lányával, ki később neje is lett. Minden egyéb, mi e színműben van, csupán hozzáképzelés. Így a fiatal Zsolt rakoncátlan villongása is atyjával: a fejedelmi Árpáddal. Történelmi tény, hogy midőn Árpád meghalt és Zsoltot paizsra emelték, ez még csak tizenegy éves gyermek volt. Ekkép nem villonghatott atyjával, a mint e színmű festi.

Árpád bölcs kormányzati elve volt, hogy a legyőzött népeket jó barátokká kell tenni, mert különben bőszen ellenségekké válnak. A színmű elején a fejedelem ép szigorú bírói széket ül egy bátor vitéze és ennek fiai fölött, mivel az ő törvényét megszegve, unalomból rakonczántlankodtak a felvidéki néppel, felgyújtva házaikat, elhajtvá barmaikat s nem kímélve nőiket sem. Árpád lánczra vereti s keményen elítéli őket. De alig hogy ez megtörténik, — éppen akkor, midőn a legyőzött kozár fejedelem Maróth, a két nép egyesítése céljából, szépséges szép leányát ajánlja s küldi Árpád fiának menyasszonyul — szláv követ rohan lélekszakadva Árpádhoz, bevádolni fiát, hogy fiatal lovasok élén támadta meg az ő népüket, nem kímélve vagyonukat és még nőiket sem. Árpádot lesújtja ez a hír s mindjárt lóra akar kapni, midőn künn hallatszik a hazatért Zsolt féktelen hangja. Majd belép e büszke, rövid szókkal: «Kerestetek? Itt vagyok!»

Árpád rátamad s gyávának nevezi, mert fegyvertelen népet és gyöngé nőket ejt rabul. Zsolt fölháborodik a gyáva szón, Árpád pedig elveszi tőle kardját. Utóbb értesíti, hogy itt a menyasszonya! Zsolt felriad s daczczal feleli, hogy «maga szerez, ha kell, asszonyt magának». Az atya ekkor bírójává lesz: lánczot hozat, hogy börtönbe vigyék. Olyan villongó jelenet ez, minő elég sűrűn fordult elő az Árpádok történetében; élénk hatással van megírva, de teljesen drámai helyzet, melyben egy vékonyka sugár sem dereng.

Árpád egy rokonának, a Kadocha vérből származott Martolónak, kell Zsoltot börtönbe kísérnie. Ez új személy föllépésével a cselekvény a cselszövési dráma kanyargó, de sekélyes folyamába kerül. Martoló afféle gyáva és velőtlen intrikus, minőt régi német hyperromantikus drámákban lángvörös hajjal szoktak volt ábrázolni. Bajos elképzelni, hogy az eszes, erélyes, vitéz Árpádok családfáján ennyire silány cselszövő termett volna. Ez abban a gyökeretlen reményben él, hogy ha ő apát és fiút egymás ellen ingerel, azok elpusztíthatják egymást s ő a fejedelmi székbe juthat. Egyedüli fegyvere a hazudság. Fia előtt az apát szörnyen kegyetlennek, apja előtt a fiút szörnyen féktelennek festi; sőt tovább is megy s azt hazudja Zsoltnak, hogy a kozár menyasszony biczegő, félszemű, rút boszorkány, nem félve attól, hogy a már ott levő szép hölgyet Zsolt véletlenül is megpillanthatja s akkor egyszerre vége neki — de még e színműnek is. Mivel azonban nem pillantja meg, vakon elhiszi neki, hogy szülei valami szörnyeteget szántak nőül neki s Martoló kész segítségével, megszökik őreitől. Látni sem akarja azt a csúf kozár leányt.

Az udvar ellenben meg van lepve a bemutatott fiatal nő szépségétől. Árpád és neje szeretettel üdvözlök Hamzsárt, ki sze-

liden mondja, hogy engedelmes lányuk lesz. A magyar urak is örvendenek a jó frigynek, mert mint Huba megjegyzi: «Feketlen az ifjú Zsolt, mint puszták tigrise, s zablája lesz a feleség».

Martoló véres arcczal rohan be s lelkendezve beszéli, hogy a megszökött Zsolt sebesíté meg, midőn lóra kapva kiáltá: hogy fut a lánytól, ki maga vándorol vőlegény után; de ő a vadon sziklái közé rejtőzik előle, ott találja meg, ha bírja, a kozár leány! Kínos jelenet. Árpád felkiált: «Nyomorúlt!» Hamzsár pedig szégyennel borúl kísérőnje, Csalma keblére: «Óh, takarj be föld.»

A következő színváltozásban Hamzsár, kit éget a szégyen, szomjazza a boszút s haza vágjik, hogy atyját és népét megtorlásra ingerelje; de Csalma kéri, hogy álljon el e tervtől, mert a rossz hír saját apja szívét szakasztaná meg. Hamzsár erre egyszerre regei hősnővé válik, pór ruhát szereztet, hogy Zsoltot fölkeresse a sziklák közt, magába szerettesse s aztán kikaczagva torolja meg. Vakon hiszi, hogy rátalál és úgy lesz, a mint gondolja. A fejedelemné is biztatja, hogy ő fogja neki visszaadni fiát: «En, a kit meggyalázott!» S viharban, villámhullás közt indul meg regényes útjára, Csalmával.

Ez az expositió. Oly különféle, drámai, cselszövői és regényes szálakból van összeszöve, hogy egyöntetű teljességgel nem lehet. Vígjátéki alak vagy stíl épen nem mutatkozik s már itt erősen sejtheti a bíráló, hogy eredetileg komoly drámának lehetett megírva s csak az új pályázat kedvéért kísérle meg szerzője átgýrni — a mennyire lehetséges volt — quasi-vígjátékká.

A vadonban, hová a két kozár leány pórruhában kerül, a Martoló fölbérelt emberei már fenik törüket Zsoltra. E fiatal vezér hívei is elégületlenek, mert nincs harc, nincs zsákmány, sőt bor és nő sincs. Meg is támadják az arra tartó szép hölgyeket durván, hogy öten osztozhassanak e kettőn. Szerencsére, ott alszik közel a pázsiton Zsolt, ki a zajos vitára fölriad s regényes lovag módjára menti meg a két nőt. Különben is már-már álmodozó természetté vált, kinek atyja elleni dacza is megengyhült s midőn Martoló — vérszemet kapva — előtte «vén bolond»-nak nevezi Árpádot, a fiúi érzés kitörésével riad a képmutatóra, fenyegetve, hogy ha még egy ilyen tiszteletlen szót ejt ki atyja ellen, sziklán zúzza szét fejét. Erre Martoló maga szeretné leszúrni a fiatal vezért, tört is ránt orvúl, de mindjárt visszadugja gyáván.

A vadon idylli élete lírai hangulatba ejti az imént még rakoncátlan Zsoltot. Nincs festve, hogyan támad szerelme. Egyszeriben úgy látjuk, hogy a Hamzsár barlangjának bejáratát virágokkal hinti be ábrándosan. A barlang előtt Csalma ül, gyü-

mölesös kosárral ölében, s vidáman évődik a kicsire nőtt Borssal, ki nagyon beléje szeretett s ekkép kedvére löttatja-futtatja, ha valamire szüksége van. Majd a barlangból Hamzsár lép ki tűnődve. Egyre mélyebben érdekli őt megmentője. Még a megmentés előtt pillantá meg őt, midőn még nem tudta, hogy ki s már egyszerre — külső látásra — bele szeretett s fősóhajtott: ha ő volna, érzi, hogy eszét veszítné s meghalna utána. Midőn pedig megtudja, hogy e deli, szép ifjú csakugyan Zsolt, elszédül érzéseitől. Mindamellet csak bosszútervére akar gondolni. Csalma azonban nagyon sejtí már, hogy ebből a boszúból nem lesz semmi, mert mikor Hamzsár, a Zsolt szétszórt virágait összehéptve, mintegy saját gondolataitól megriadtan elfut, társnője kacagva kiált föl: «Szaladhatsz nympha már, szívedben a tövis!» A mivel egyszersmind elárulja, hogy Árpád idejében létezett már olyan kozár leány is, ki tudta a görög mythológiát. Hamzsár eltréfálgat a Zsolt híveivel s a verselő Böngérrel olyan dalokat mondat, minőket csak ma szoktak írni fűzfapoéták csalogányról és csillagról; de Zsolttal szemben úgy viselkedik, mint engedelmes rabszolgánő, szegény pórleány. Pedig az gyöngédséggel halmozza el s úgy ül a lábainál, mint Herkules az Omphaléinál. A korszót elveszi tőle, hogy maga hozzon neki friss vizet: ha egy fülemile éneke megtetszik a lánynak, rögtön megfogja neki, mintha bűvész volna, ki le tudja igézni a madár szárnyait, s rögtön légnak eresztí, mihelyt Hamzsár megszánja. Sőt térdén tartja a fonalat, melyre a lány színes bogyókat fűz. Ennyire mássá tette a hamar ébredt szerelem. Közben Hamzsár elsiet friss bogyókat szedni s aztán a fölfűzés folytatásakor balladát énekel az ifjúnak: «Egyszer egy királyfi mit gondolt magában» — s elmondja ebben a Zsolt történetét. Az ifjú el van ragadtatva: «Ki vagy te? Szeretlek.» Ekkép Hamzsár elérte célját s boszút állhatna; de érezi, hogy nincs már ereje hozzá, mert ez idylli jelenetek alatt az ő szíve is foglyúl esett. Megint elfut; de csakhamar ijedten tér vissza, mert a bokrok közt meghallotta gonosz emberek beszédét, kik Zsoltot meg akarják ölni. «Menekülj!» — esdi a lány. Zsolt azonban nyugodtan dől egy közeli fa alá, alvást színél s a bérgyilkosok közeledtére fölugrik s levágja az egyiket, ki halála előtt elmondja, hogy ki bérelte fel őket. Zsolt elborúl. Tehát egy rokona tör élete ellen! Ki bízzék még jó barátban? Leverten bocsátja el híveit, hogy Hamzsárral más vidékre vonuljon. A lány azonban arra inti, hogy térjen vissza szüleihez. «Atyámhoz, a ki nem szeret?» — riad fel az ifjú. A lány erre azt feleli, hogy biztosan megtudhatná most: vajjon szereti-e, vagy nem, ha álalakban, mint hírnök menne jelenteni neki, hogy fia, Zsolt, meghalt. E hír hatása mindent megmondana. S Zsolt rááll e kegyetlen szerepre, mert reményt

kap, hogy akkor, ha teljesíti e kívánatot, Hamzsár viszont fogja szeretni. Nem látja, hogy a nélkül is szereti. Nem hallja, hogy midőn ő eltávozott, az utána néző lány kitörő örömmel háromszor ismétli e szót: «Szeretem!»

Tulajdonkép e gonddal és rokonszenves vonásokkal irt idyllies, lyrikus jelenetekben tárult ki a mű kómikai gondolata. Mert elvitázhatatlanul kómikai jellegű az a tény, hogy Zsolt éppen abba a nőbe szeret egész odaadással, kitől — botor indulatosságában meg sem akarva nézni — elszárguldozott, midőn saját szülői menyasszonyaként akarták neki bemutatni. Valamint abban is megvan a kómikum, hogy a nő, ki sértődéseért boszút kívánt állani, mikor ennek órája elérkezett, nem tudja végrehajtani azt, a mire hévvel törekedett, mert ellenségebe nagyon beleszeretett. A gondolat nem új s drámairók és elbeszélők gyakran fölhasználták már; de olyan alap, melyre ezentúl is lehet még sokat építeni. Nagyobb baj az, hogy e kómikai gondolatokból nem sugárzik ki olyan vígjátéki hang, mely e műnek elejétől végig határozott stílt, összhangot és hangulatot adna.

A harmadik felvonásban Martoló, ki nagyon hiszi, hogy fölbérelt czinkosai már végrehajtották az orgyilkosságot, szemérmetlen képmutatással ingerli Árpádot szívtelen fia ellen, ki akkor hagyta el, midőn az apai roskadozó karnak támaszra lett volna szüksége. Egyszersmind magát ajánlja támasznak, ki a közérdekben kész nőül venni a kozár fejedelem leányát is. És az apai bánatban elgyöngült fejedelem nem utasítja el, hanem engedi, hogy megkérje a Hamzsár kezét, a kiről pedig azt sem tudhatja, hol van. Ekkor jön bő köpenyben, álszakállal Zsolt, mint hírnök Árpádhoz, jelenteni a gyászos hírt, hogy fia, bánatától kardjába dőlt s meghalt. Az apa följajdúl, az anya sikolt s e nagy felindulásból Zsolt megbizonyosodik, hogy szülei szeretik őt. Nem folytathatja tovább a kegyetlen játékot: fölfedezi magát s a mély szomorúság boldogító öröme válik.

Az utolsó színváltozásban Zsolt teljes díszben jelen meg atyjával, ki már teljesen kiengesztelődött iránta, mert hisz megbánta törvényszegését és daczolását. Atyja elé borúl, de egyben nem enged. Hiába kéri atyja: a kozár fejedelmi lányt nem akarja nőül venni. Bevallja, hogy mást szeret, még pedig a legtisztább szerelemmel. Legalább nézze meg, — kéri atyja. Ebbe beleegyez, tudva, hogy ha tündérlány volna is: az ő szerelmét nem rendítheti meg.

A kozár követség újra hozza a fejedelmi lányt s mikor annak fátyolát föllebbentik, Zsolt a meglepetés nagy boldogságával ismer arra, a kit szívéből szeret.

Következik a Martoló póruljárása, mely fölösleges és nem valószínű jelenet. Zeneszóval, pompával jön megkérni a kozár

fejedelmi lányt. Bajos e kudarcznak, fölsülésnek hitelt adni. Árpád fejedelem csepeli székhelye nem lehetett olyan nagy, hogy egy környezetéhez és rokonságába tartozó ember meg ne tudott volna mindjárt olyan nevezetes eseményt, mint a minő a Zsolt visszatérése és a Hamzsár új megjelenése. S ha ezeket Martoló megtudja: bizonyára világgá menekül. Hihetőbbé válnék az eset, ha a megtorlás érdekében nagy gonddal tartottak volna előre mindent titokban. De ez meg vajmi sekély erkölcsi szigorra mutatna oly alávaló gonosztevővel szemben, a kiről már tudják, hogy az Árpád trónja és a Zsolt élete ellen tört. Az is, hogy börtönbe hurcolják: enyhe büntetés neki. De hát a boldogok lehetnek nagylelkűek. S boldogok itt a kibékült és céljukat ért szülők; boldogok az egymásra boruló Zsolt és Hamzsár; sőt boldogok Csalma és Bors is, mert az idylli élet évődései közben megszeretve egymást, most összekelhetnek. Árpád e soraival ér véget a színmű:

« — — S most tánczra fel!
Negyven napos nászt lásson szép Csepel.
Hadúr tekints le áldással reánk.
E boldog frigyben boldogul hazánk! »

Az a mondat, hogy ha a vég jó, minden jó, melyet Shakspeare vígjátéki címnek, e mű szerzője pedig jelígenek használt, nem alkalmazható a színdarabok értékére. A jó, a vig vég daczára, ez a versenymű sem mondható jónak, kivált egészben. Nem is igen vígjátéknak volt gondolva s csak utóbb forgathatta azzá a szerzője, kinek e munkában több segítségére szolgált az írói gyakorlat, mint a költői képzelem. Elemeinek, stíljének tarkasága, két főszemélyének gyors átváltozása, mely nem fejlődés, hanem ugrás, cselszövőjének kritikán alól álló hitványsága a főhibák. Új és gyökeres átdolgozással lehetne tán e művet színpadra vinni, legalább néhány előadásra, de csak úgy, ha az ármány egészen másnemű alapot és képviselőt kapna. Martolóban nincs semmi, a mi az embert érdekelné. Veszedelmes cselszövőknek mindig van valami valószínűségi okuk a reménységre, hogy czélt érhetnek. De ennek nincs semmi. Sem esze, sem bátorsága, melyre támaszkodhatnék. Csak vakon és ostobán hisz. Jago azért nyom sokat a latban, mert eszes és vitéz démon, a kitől félni kell. Zsolt vezér, habár a gyorsan támadt szerelem nagyon hamar átalakítja, sokkal érdekesebben rajzolt alak: a kalandvágy és féltelenség uralkodó indulatai mellett, szívéből emberi nemes vonások sugárzanak ki. Történelmi valóság és korrajzi hűség alig van a műben. Midőn Hamzsár a magyarok «lovagerényé»-re hivatkozik, a távoli jövőből beszél, mert a lovagerény hírét őseink csak később szerezték meg. De van e színmű rész-

leteiben elismerésre méltó írói képesség is. Szerzője tud kifejezéssel, gyakran röviden és jellemzőleg beszéltetni. Nyelvében kétségtelenül van szín és erő. De frázisokat is gyakran használ, olykor nagyon elcizfrázva. Egy helyen a lányról azt mondják: «szárnyra kelt királyi liliom». Nem lehet elvitatni a szerző technikai készségét sem; nem egy jelenete, helyzete eleven, hatásos. Úgy látszik, párbeszédet már sokat írt s gyakorlottságot szerzett benne. De a részletekben nyilvánuló képességek nem kárpótolják a compositio és a stil egyöntetűségének, a jellemzés lélektani igazságának, a korrajzi hűségnek és a vígjátéki hangnak hiányát.

A bíráló bizottság egyhangú véleménye az, hogy jutalomra, koszorúra méltó *történeti vígjátékot* ez a pályázat nem termelt. Mivel azonban a pályadíjat, a kihirdetett föltételek szerint, ki kell adni, még pedig osztatlanul, a döntésre nincs méltányosabb alap, mint azt mérlegelni, hogy melyik mű szerzője tanúsított viszonylag legtöbb írói képességet.

E tekintetben is egyértelműleg ítélte a bizottság.

Mindenesetre a «*Zsolt vezér ifjúsága*» szerzőjében nyilvánult a legfigyelemreméltóbb tehetség, még pedig jóval több, mint a másik két színmű íróiban.

Ennélfogva a bizottság a III-dik számú pályamű szerzőjének javasolja kiadni az okvetlenül kiadandó pályadíjat.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ «ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ» február 15-iki (ez évi 1-ső) számában dr. Pósta Béla «A hatvan-boldogi ásatások» eredményét ismerteti. Az itt előkerült sírlelet edényekből, ékszerekből, lószerszámokból és fegyverekből áll; értekezőnek az a véleménye, hogy a temetkezések szorosan meg nem határozható időpontban, de még a tiszta La Tène izlés uralkodásának korában megkezdődtek s egészen a Kr. u. III. század végeig tartottak. — Récsey Viktor egy «Écsen (Györmegye) talált római katonai elbocsátó diplomát» mutat be. Az egész csak egy kis töredék ugyan, mindamellett le lehet róla olvasni a rendes római elbocsátó oklevelek minden lényegesebb részét. Meg vannak rajta a hadcsapatok nevezve, melyek privilegiumot kapnak; meg van nevezve a tartomány, Pannonia, és a legátus, Minucius Natalis, ki e tisztet 119-ig viselte; meg vannak mondva a szolgálati évek (quinis et vicens stipendiis emeritis); megvan a diplomán a polgári jognak az utódokra való kiterjesztése, mi csak 145-ig divatozott az elbocsátó leveleken. Megkapják a katonák a jus civitatis és a connubiumot is. A vége ugyan csonka, de kevésbé érdekelt, hogy

mily nevű katona diplomája volt, a tanúk nevei sem fontosak, az alsó datum hiányát sem kell sajnálnunk, mert megvan a császár uralkodásának éve (Trajanus tribunitiae potestatis imperii XIII. vagyis a 111-ik év). — Dr. Z i e h e n G y u l a : «Adalék a budapesti nemzeti múzeum Medusa-domborművei magyarázatához» czímen egy Bonnbán őrzött agyag-ivókürt domborműves töredékét ismerteti, mely Ruvóból származik. Ez a Medusa-kép a Kr. e. IV. század Tarentumban készült s érdekes analógiául szolgál nemzeti múzeumunk emlékeihez. — V á s á r h e l y i G é z a : «A tinnye-vidéki lovas sírokat» írja le. Hihetőleg besenyő sírok ezek, minthogy értekező szerint e helyen hajdan telepük volt. — G e r e c z e P é t e r : «A pécsi székesegyház régiségeit» ismerteti. E közleményében az ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványokat mutatja be; közöttük legérdekesebbek: a székesegyház lejáratainak romjai, az Úr megtiltja a gyümölcsből enni. domborműves fülke, angyaloktól tapodott oroszlánok, az Úr megáldja a világot, Ádám és Éva bűnbeesése, az Úr parancsot ad a kiűzésre, az angyal fogadja az Úr parancsát stb. Összesen 14 dombormű leírását adja az értekező. — R a d i s i c s J e n ő : «Nagy Lajos kelyhe Zárában» czímen egy érdekes középkori műemlék hasonmását mutatja be. E kehely a sz. Simeonról nevezett templomban van s első sorban eleganciája által tűnik ki; méltó párja az Aachenben levő két ereklyetartónak, a melyekhez stílusára nézve közel áll, bár a rajta eszközölt restauráció eredeti formájából meglehetősen kivetkőztette. Reá a lilíomos magyar czímer van erősítve. — T h a l l ó c z y L a j o s ismerteti ezután «Szandály Hránity bosnyák vajda feleségének zárai ereklyetartóját». Katalin Hrvátinity Vuknak, a Hervoja herczeg fítestvérének a leánya s Szandály vajda felesége volt 1398—1411. közt. Ezzel az ereklyetartó készítésének az ideje is meg van adva. Magának az ajándékozásnak a ténye is érdekes. Ugyanis az előbbkelő bosnyák családok a középkorban a bogomil-hitet vallották, így Hervoja Szandály feleségének a nagybátyja e hitnek az oszlopos emberei közé tartozott, a mi azonban nem gátolta, hogy a szerint, a mint érdekei kívánták, a katolikusokkal is barátságot tartson. A bogomil-hit az akkori társadalom felsőbb rétegeiben inkább politikai irányzat s nem ritka a jelenség, hogy a család nőtagjai vagy notorius bogomilok feleségei buzgó keresztények. Nagyon érthető ez a jelenség, ha meggondoljuk, hogy a bogomil-hitnek a házasságról nagyon különös fogalmai voltak. A zárai egyháznak tett ajándékok nyilvánvalóvá teszik, hogy a hires vajda neje — bár a férj felváltva minden hitet vallott — vagy katolikus volt, vagy legalább nagy jóindulattal viseltetett a dalmát partvidéken uralkodó vallás iránt. — I f j. K e m é n y L a j o s : «A kassai sz. Erzsébet-egyház történetéhez» közöl adatokat. — G r ó h I s t v á n : «Középkori falképek Gömörmegyében» czímű cikkében leírja a geczalfalvi templomban levő régi festményeket. Közleményét folytatni fogja. — *A Levelezés* rovatban M i h a l i k J ó z s e f az abos-

földvárrol, Lehoczky Tivadar vaskori leletről a Munkács melletti Gallis-hegyen, Volenszky Gyula a keresztesmezői (Torda-Aranyosm.) kőkoporsókról, Gerecze Péter a pécsi székesegyházban talált római-korbéli faragott kövekről, dr. Jósza András a tarczali sirleletről. Wittinger Antal kőszegi ásatásokról, dr. Riehl Berchtold a bambergi dán lovas szobráról ír értesítést. — Az *Irodalom* rovatban ismertetve vannak a következő munkák: Dr. Wilhelm Vöge: «Die Anfänge des monumentalen Stiles im Mittelalter»; Strakosch Grossmann: «Geschichte der Deutschen in Österreich-Ungarn» munka archaeologiai része; «Merkbuch Alterthümer aufzugraben und aufzubewahren»; «Anthologia Latina». «A sziráki népvándorláskori temetőről». — A *Muzeumok és Társulatok* rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat december és január havi üléseiről jelentések, A nemzeti múzeum éremtárának gyarapodása. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat köréből. — A *Különfelek* tartalma: Dankó József nekrológja, Teleki Mihály karosszéke 1652-ből; Golubinczei (Szerémm.) őskori rézlelet; Mosonmegyei ásatások: Szoborlelet Klopotiván Várhely mellett; Római fogadalmi oltár Pusztá-Dörögdőn; Az újhelyi ezüst fibula; Római feliratos kő; A richwaldi harang.

2. AZ «ATHENAEUM» IV. évfolyam ez évi első számában a közlemények sorát dr. Ferdinandy Géza: «A felelősség elve a magyar alkotmányban» című tanulmányának első közleménye nyitja meg. A felelősség érzete mint erkölcsi érzület és a felelősség jogi intézménye teszi lehetségessé az emberek társas együttélését. Az állami szervezet egészséges működése csak ott van biztosítva, a hol az erkölcsi hatalom és felelősségérzet a jog anyagi hatalmával és a jogi felelősségérzet tudatával párosulva hatja át a közintézményeket, és a hol a jogrend megfelel a nép erkölcsi fogalmainak és érzületének s mintegy a nép erkölcsi felfogásának és tulajdonságainak kisugárzását képezi. A mint szft. István mondja I. könyvének 8. fejezetében: «Quis Graecus regeter Latinos. Graecis moribus? Aut quis Latinus Graecos, Latinis regeter moribus?» De az erkölcsi tényezők szerepe mindenkor túlsúlyban van a jogi tényezőké felett, mert az erkölcsi tényezők azok, a melyek az egyént az állammal bensőbb viszonyba hozzák, a hatalmi szervek működésének helyes irányt szabnak, az egyént a köz érdekében való működésre sarkalják és áldozatkészségre készítetik, a jogszabályok ellenben csak a működési köröket határozzák meg és a felelősségre vonás eseteit és módját szabatosítják. tehát az állami szervezet működését szabályozzák, rendszeressé teszik. de az állam szervezetet nem azok éltetik és — legalább nem közvetlenül — azok, fejlesztik tovább. A jogrend mindenestre befolyással van az erkölcsi tényezők fejlődésére is, de csakis az erkölcsi tényezők segélyével képes elérni üdvös eredményeket. Semmi sem mutatja ki fényesebben azon közjogi írók tévedését, a kik megfedkezve az ethikai momentumokról,

az állami életet tisztán jogszabályok által regulázottnak, az államot pedig pusztán jogszabályok alkotta gépezetnek tekintik, mint épen az a kormányzati forma, melyben a jogi és politikai felelősségrevonás lehetősége játszsa a főszerepet, a melyet közönségesen parlamentarismának szoktunk nevezni; mert ebben az ethikai momentumok elmaradása esetén az állami élet nem állana egyébből, mint az egyes hatalmi tényezők örökös harcából, minthogy mindenik államhatalmi tényezőnek állanak rendelkezésére oly eszközök, a melyek segítségével egymás működését megakaszthatják, és ebben őket csakis erkölcsi momentumok korlátozhatják. A modern államok legtöbbjében elfogadott parlamentararis kormányzati rendszer életképessége főképen az illető nép politikai erkölceinek fejlettségétől függ és a hol a politikai erkölcsök fejletlenekek, ott nem az állami szervezet összhangzó működését, hanem ellenkezőleg az állami élet folytonos zavarait és az állami szervezet bomlását eredményezi, hol zsarnokságot, hol anarchiát hagyva maga után, vagy pedig a parlamentarismus merő formassággá süllyed, melyben a parlamentararis elv tulajdonképen nem is érvényesül. A jog változhatik, de az erkölcsi igazság mindig ugyanaz marad. És a természetes erők kezdetleges küzdelme mindaddig tart, a míg az állami jogrend az erkölcsi renddel kellő összhangba jut. A formai jog egy ideig képes ugyan lenyűgözni az anyagi igazságot, de az anyagi igazság elvégre is érvényre jut, és megtalálja idővel a helyes formát, a melyben azután legkönnyebben érvényesül. — A második közlemény: *«Tolsztoj és a keresztény vallás»* (N—N)-től. A nagy orosz írónak, a keresztény philosophia mélyelméjű gondolkozojának az a tulajdonsága, mely által nevének halhatatlanságot biztosított, az ő mystikus elmélyedése az igazság keresésébe s az a gyermekes egyszerűség, melylyel a legmagasabb vallási és erkölcsi igazságokat felszínre hozza. Minden művén átvonul az a fenékelt hang, mely Isten országának e földön való megvalósításából s a világnak a szeretet és az evangélium által való megváltásából meríti legszebb inspirációit, s az őskeresztény asketismus szellemének legtisztább megnyilatkozásával példázza az erkölcsi megújhodás művét. Vallás-philosophiai és theologiai nézeteinek elvont tételeivel azonban csak most találkozunk egy irodalmi válaszában, melyet a német ethikai társaságnak egy hozzá intézett felhívására küldött. Két kérdés foglaltatott e felhívásban: egyik, hogy hogyan értelmezi Tolsztoj, a *«vallás»* szót, és másodsor, hogy vajjon elfogadja-e a vallástól független erkölcsiség lehetőségét. Erre a két kérdésre felel meg Tolsztoj s fejtegetései a mily erős kritikát alkalmasok kihívni nem egy tekintetben, ép oly szép tanúságtételei a keresztény meggyőződésnek. Tolsztoj háromféle értelmet tulajdonít a *«vallás»* szónak. Először, mely szerint a vallás Isten által az embereknek tett igazi kijelentés, honnan az Istennek az emberek által való tisztelete is ered s ez az igazi hívők álláspontja; másodsor, hogy a vallás babonás tények lánczolata, mihez képest az Isten tisztelete is

merőben babonássá fajul. — így értelmezik a vallást általában a skeptikusok; és harmadszor az a jelentés, mely a vallásban csak a felvilágosult emberek által a nagy tömeg vigasztalására, leigázására és szenvedélyeik megfékezésére kigondolt rendszert mutatja elének azok részéről, kik bár tanai iránt közönyösek, de azt az emberiség kormányzására hasznos eszköznek vélik. Mindezen eltérések — mondja Tolsztoj — abban találják magyarázatukat, hogy nem a hit lényegéből indulnak ki, hanem csak a meghatározó subjectiv álláspontjából. Az első értelmezés a vallás eszméje helyett annak a hite szempontjából beszél, a ki a vallásban hiszen, a második annak a szempontjából tekinti a kérdést, a ki a vallásban nem hiszen, a harmadik pedig azok szempontjából, a kik minden vallásban hisznek. — V á r n a i S á n d o r: *«Az orosz agrár-reformok»*-ról értekezik. Oroszország törvényhozása ma a társadalompolitikai kérdések egész sorával vajúdik, melyek bár az orosz birodalom speciális viszonyaiból keltek életre, mindazáltal élénken foglalkoztatják a külföldi szakköröket is, mert nagy lépéssel hozzák közelebb a megoldáshoz az agrár-állam legfontosabb feladatait, a földbirtok s ezek között első sorban a kisbirtok hitelszükségleteinek czélszerű kielégítését, noha az erre vonatkozó lépések eredménye még elvárandó, mielőtt gyakorlati értékek felett végleges ítélet volna mondható. Sehol annyira, mint Oroszországban, a föld nincs hozzánőve művelőjéhez; sehol annyira igaznak nem bizonyult az az elv, hogy egy bölcs politikának egyforma feladata a földtulajdont, a tőkét és a munkát védeni. A nagy birodalom népességének négyötödét tevő földművelő osztály első helyen áll azok között, melyek az államélet minden ágában megindult reformmunka figyelmét foglalkoztatják. A jobbágy-felszabadítás nagy műve sem a parasztokat, sem a földesurakat ki nem elégítette; a népnek nem volt ideje még alkalmazkodni a gyors változásokhoz, s másfelől azok a törvényhozási alkotások, melyek az új gazdasági aerát bevezették, sokkal kapkodóbb, töredékesebb jellegűek voltak, hogy sem biztos alapra állíthatták volna a birodalom gazdasági fejlődését. Hiányzott bennök az összefüggés, a cél egysége s nem alkottak egy teljes, jól átgondolt egésznek részeit. Ezekre az előzményekre szükséges visszavinnünk azon jelenségeket is, melyek Oroszországban a föld felszabadulása óta szakadatlanul foglalkoztatják a kormányt és a közvéleményt, hogy a gazdasági hitel szervezésével vessen gátat a földbirtok fenyegető eladósodásának, melynek számai egész a múlt század közepéig nyúlnak vissza Oroszország gazdasági fejlődésében. A mint most áll a dolog: vagy a kamat-lábat kell okvetetlenül leszállítani, vagy pedig a lejáratí időt meghosszabbítani. Hátra van még a melioratív hitellel való kísérlet, mely eddig csak a lengyel királyságban vert még gyökeret, de a mely az orosz erkölcsöknek leginkább megfelelő volna. Daczára az orosz birtokososztály nagy könnyelműségének, a hitel élvezése terén, daczára a keserű csalódásoknak, melyek a személyi és

jelzálog-hitelügy terén való kísérletezéseket érték, nem sikerült eddig okszerűbb viszonyokat teremteni a hitel-élvezet körül. Tanúja ennek a nemesi földbank, mely oly jelentékeny mértékben növelte, mint fentebb részleteztük, a birtokososztály jelzálog-adósságait, a nélkül, hogy az agriculturát előmozdította volna s ily viszonyok közt a javító hitel, észszerű módon létesítve, közvetlen célján kívül, nevelő hatással is bírna, mert nem szaporítaná az elégtelenül fedezett földadósságok számát, sőt követve csökkentené azt, minthogy minden oly javítás, mely a föld járadékát növeli, éppen ezáltal fokozza értékét is s kedvezően változtatja meg a földbirtokot terhelő adósságok arányát, értékükhöz viszonyítva. A következő értekezés: *«Spencer Herbert etikája»* (Első kötet) dr. Lechner Lászlótól, Spencer etikai rendszerének részletes ismertetése. Kimutatja, hogy az etikának mint tudománynak a biológia, psychológia és physiologióra kell támaszkodnia eredményeinek megállapításában. Beszél az abszolút és relatív ethika közti különbségről; az ethika részeiről; az egyéni élet etikájáról; az emberek alapjogairól. — Beljak B. Pál: *«Az álom lélektana»* című tanulmánya első közleményében, az álmodás természetét a legújabb physiologiai kutatások eredményeivel törekszik megvilágosítani. Az egészséges szervezet álom-állapota az én-nek valóságos szétsugárzásával (diradiation) jár. Jelölül annak, hogy hiányzik az érzetképek közötti tömör összefüggés, illetve azok társítása, akár a similaritás, akár a contiguitás rendje szerint. Ezen jelenséget még szembetűnőbbé teszik a szervezet kóros állapotai. Már a gyermek rémálmai a digestio és a congestio nyomában járó zavaroknak a kifejtései. A felnőttek rémlátomásai cardiacus bántalmak, mitralis sérülések folyamán. Az alkoholikusoknak felette izgalmas látományaik vannak. Laségue, Rousset, Artique, Motet s többen mások ismételve kiemelik, hogy míg a cardiacus betegek álomlátomániai szerfelett ködösek, kivált assystole időszakában, addig az alkoholikus látománya erős mozgásban levő képeket állít elő. Mindezek csak a legmindennapiasabb kóros elváltozások álombeli érzetképek physiologiai feltételei, de ezek is megerősítik a vegetatív szervek nagy befolyásáról szóló nézeteket az álomra vonatkozólag. Tissié szerint «a splanchnikus én-nek van tudomása a tonalitásról, talán a rhythmusról, de az idő fogalmát nem ismeri». Azért is egy másik helyen csak azt emeli ki, hogy «a sensorialis eredetű álomkép epizódos része az öntudatos állapotnak, de csak a splanchnikus én funkciójára támaszkodik». (I. m. 31. l.) Hozzátehetjük: a sensorialis én ismét csak a splanchnikus én-nek egyik részletes epizódja. Az utolsó cikkben. *«Új eredmény a physiologiai aesthetikában»* dr. Pekár Károly az astigmatismus aesthetikai értékesítését kísérli meg. — Az «Irodalmi» rovatban Concha Győző: *«Politika.»* (—y—). — Pászthory János: *«Schopenhauer és a keresztény vallás.»* (Dr. Szlávik Mátyás.) — Kovács Gyula: *«Az utolsó két egyházpolitikai javaslat.»* (—r—s.) — Szathmáry

György: *«Hüppe: Lengyelország alkotmánytörténete.»* (N. E.) — *«Archives de l'anthropologie criminelle»* — *«Nuova Antologia, rivista di scienze, lettere ed arti.»* — *Revue philosophique.»* — *«Revue d'économie politique.»* (—n—r.) — *«Mind.»* (10—12. sz.) (—r—ó.) vannak ismertetve.

3. A «BUDAPESTI SZEMLÉ» februári füzetének tartalma: V á m b é r y Á r m i n: *«Khina és Japán a modern műveltség terén»* című tanulmányából az első közleményt adja, melyben Khináról szól. A khinaiak a tőlök nyugatra fekvő világot általában sokkal hiányosabban és sokkal szűkebb körben ismerték, mint a mennyit mi tudunk a mennyei birodalomról. Figyelmét csak a szomszédos Közép-Ázsiára s főleg Indiára fordította. Khina tulajdonképeni ébredése és az őszinte reformok ösvényére térése azon pillanattól kezdődik, mikor nyugat erős kézzel, kiméletlenül letépte szemeiről hiú képzelődése fátyolát s eléje tartá a keserű valóság tükrét, melyben megláthatta, hogy ötödfélezer éves multja, a külvilágtól való szigorú elzárkózottsága, a külföldi vívmányok merev tagadása s minden idegenszerűnek példátlan megvetése és semmibevevése, a helyett, hogy fönnállását biztosítaná, inkább biztos romlását és kikerülhetetlen vesztét fogja okozni. Khina az európai műveltség felé akkor tette meg — úgyszólván — az első lépést, mikor daczos és fanatikus császára, Hien-Fung (1850—61.) halála után, fiatal utóda, Tung-Cze helyett a hazafias és belátó Kung herczeg vette kezébe, mint regens, a kormány gyeplőit. Európa szellemi vívmányainál a khinaiak épen csak a gyakorlati oldal iránt bírtak érzékkel; csak az iránt, a mi a védelem szükségleteire vonatkozik. A khinaiak kezdetben még annak is ellene voltak, hogy a távíró a partoktól Tiencczinig vezessék; később azonban mégis beleegyeztek, hogy a villamos sodronyt a birodalom legtávolabb tartományaiba is bevigyék, mert végre belátták, mily haszonnal járhat a távol hírek villámgyors közlése. A távírón, gőzhajón s vasúton kívül némely helyen már a telefon is otthonos; fegyvergyárak s ágyúöntő telepek is teljes működésben állanak. Ha a Khinában mostanig elfogadott javításokat s újításokat vizsgáljuk, azon meggyőződésre jutunk, hogy nem mi európaiak vettük rá, hanem pusztán a tőlünk való félelem kényszerítette őket, hogy modern műveltségünk minden vívmányai közül csak javított fegyvereinket s gyilkoló szereinket fogadták el; s azon sok előny közül, melylyel századunk haladó szelleme kínálkozik, egyedül csak a militarismus ápolását honosították meg. Bármily szempontból is tekintsük azonban Khinát, s bármennyire vessük is latha évezredekre terjedő művelődését: kétséget nem szenved, hogy egy új életnek fénye, egy új állami és társadalmi rendnek világossága kezd benne derengni s hogy nem maradhat mindig egy «magában álló világ», hanem elfogja őt is az európai mozgalom forrataga s akarva, nem akarva, eddig nem is sejtett változásoknak néz eléje. — Egy névtelen bíráló *«Két olasz eposz magyarul»* című közleményében a Radó

Antaltól fordított Ariosto Örjöngő Lóránt-ot ismerteti s elismeri, hogy becsülettel oldotta meg nehéz föladatát. Értelme mindenütt áthatott a kalandok e szövevényén s az Ariadne-fonal e tömkelegben sehol sem siklott ki kezéből. A költő képzeletét, szeszélyeit, hol kevesebb, hol több szerencsével, igyekezett híven követni. Egy névtelen író *«Egy angol Magyarországról 1843—1851.»* címmel érdekes közleményt nyújt. Az Akadémia főtitkári hivatalában egy kéziratcsomó van, mely Blackwell Józsefnek, egy angol félhivatalos diplomatának sürgőnyeit. leveleit tartalmazza másolatban, melyeket az 1843-tól 1851-ig részint az angol követhez Bécsbe, részint Palmerstonhoz írt. E sürgönyök magyar dolgokról, részben a magyar szerepvívó politikusokról is szólnak, s vannak bennök részletek, melyek elevenebbé teszik tudásunkat azon időkről. E levelekből többek közt megtudjuk, hogy Ponsonby bécsi angol követ a szabadságharcz idejében, mély ellenszenvvel viseltetett a magyarok iránt, s az angol követség volt az egyetlen hely Bécsben, hol az aradi kivégzéseket és Batthyány Lajos halálát magasztalták. Blackwell már 1846-ban azt írta Palmerston lordnak, hogy Metternich rendszere homlásba viszi Ausztriát. Jelentéseiből Palmerston angol «kék könyv»-be is fölvett többet, melyek a szabadságharczra vonatkoznak. Blackwell azon fáradozott, hogy Magyarországon angol konzulátust állítsanak föl, s arra őt nevezzék ki. De ez nem sikerült neki. 1886-ban 88 éves korában Stettinben halt meg, mint angol konzul. — Szántó Menyhért: *«A szövetkezetekről»* címmel mutatóványt közöl az Akadémiában 1892-ben jutalmat nyert művéből. Különösen arról szól, hogy mért nem terjedt még el Magyarországon a szövetkezeti ügy, s mi a teendő. Hogy eddig nem terjedt el, abban nagy része van népünk abbéli sajátságának, hogy a solidaritás érzete kevéssé van benne kifejlődve, másik oka az elmaradottságnak a sok balsikerű próbálgatás, melyet hazánkban szövetkezetek alapítása körül tapasztalunk; végül nagy hátrányára volt a szövetkezeti hitel és általában oly szervezet hiánya, mely a kezdet nehézségeivel küzdő vállalatokat gyámoltította volna. Oly intézményre van tehát szükségünk, mely a szövetkezetek alakulását ismeretterjesztéssel, tanácsadással a magok helyén előmozdítsa, de a szövetkezeteknek nem való vállalkozásoktól visszatartsa; a szövetkezetek működését állandóan és határozottan ellenőrizze, tevékenységöket szakbavágó útmutatással és anyagi eszközök nyújtásával előmozdítsa. Mindezt a célzt a szövetkezetek központosításával érhetjük el legjobban. — Vadnai Károly: *«Immakuláta grófné»* regényének közlését folytatja. — Kozma Andor: *«Jézus a vendég»* című eredeti költeményét közli. — Vargha Gyula: *Heredia* három szonettjét fordította le. — Richter Aladár: *«A természetrajzi kirándulások»* címmel a németországi, svájci, franciaországi és belgiumi kirándulásai foglalatajának alapján ismerteti a nyugot-európai főiskolák azon intézkedését, a mely a tudományos kirándulásokban hasznos és komoly tanulmányok kútforrását

látja. Az *«Értesítő»*-ben az erdélyi országgyűlési emlékek XVII. kötete, De Candolle A. Termesztett növényeink eredete, Pavlicsek Sándor fordításában (Borbás Vinczétől); XIII. Leó pápa költeményei, fordította Csicsáky Imre; Bédier Jos: Les fabliaux; Beöthy Zs. Az egyetemi tanárképzés (Riedl Frigyesről) című munkák vannak ismertetve. Végül az új magyar könyvek jegyzéke.

4. A MAGYAR NYELVŐR II. füzetében Sz i n n y e i J ó z s e f a *jelentésváltozások* érdekes tümenényeit vizsgálja. Gyakran homlok-egyenest ellenkezni látszó jelentéseket vesznek föl a szavak, de ha utána nézünk, minden egyes esetben megtaláljuk az összekötő kapcsolatot, mely a jelentésbeli nagyobb eltérést áthidalja. A jelentés körének megszorítása vagy kitágítása, a hasonlati vagy oksági kapcsolaton alapuló átvitel útján előállott alkalmi jelentésnek rendessé válása, a különféle jelentésmódosulások kombinálódása: ezek a leggyakoribb esetei és módjai a jelentésváltozásoknak. Bővebb fejtegetéssel kíséri aztán a *czinkos, hancsok, üdörös* szavakban a jelentésváltozás okait. — Melich János megkezdi a német vendégssók felsorolását; az érdekesebbek: *alabárd, áltány, áspa, bak, bakol, banda, barka, bartka, bászli, billikom, bitang, boglár, bodnár, bonta, bocs, bódé, bős, buksi, bükk, bükköny*. — Kiss Ignác vizsgálja Faludi Ferencz nyelvének szókötési sajátságait, s főképen az igeidők és módok használatában talál sok latinosságot. — Prikkel Marián az *„eben gubát cserél”* szólást úgy magyarázza, hogy az *e* helyett való: *eben kutyát cserél*, vagyis a *guba* szó azt jelenti: *kutya*, s ez jelentése ismeretes még Pozsony megyében. Helyreigazítólág magyarázza továbbá a *„köti az ebet a karóhoz, kaparj kurta = kapálj kutya, még az eb is megugatja, eb oda fa nélkül, stb.* szólások igazi értelmét. — Albert János „pro domo” címmel válaszol Komáromy ellenvetéseire, a ki több kifogást emelt a Nyr. tavalyi évfolyamában megjelent kritikai cikkei ellen. — Az apróbb közlemények sorában Zolnai Gyula Szarvas ellenében hibás analógia után készültnék tartja a *sempont* = „nullpunkt” szót, s a jelentése se felel meg a kifejezendő fogalomnak; legczélszerűbb lenne a vízállás mérésében *zéruspontot*, a hőmérőnél *fagypontot* mondani; Asbóth Oszkár a *„csütörtököt mondott”* szólást magyaros észjárás termékének mondja, e helyett: „a puská *csettet* mondott”; Schneider Mátyás szerint a *labyrinthus* szóra a megfelelő régi magyar kitétel: *kerengő* v. *tekervény*; Szarvas Gábor czáfolja a *timár* szónak Ballagi adta magyarázatát, a ki azt a *tim-só* szóval kapcsolta össze. Szarvas szerint olasz *tomára*: „oberleder”. — Szamosi Gáspár nyelvészeti tarakásokat, Czeczko Antal nyelvtörténeti adatokat közöl Simai Kristóf: „Váratlan vendég” színművéből. Népnyelvhyagományok.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A XIX. kötet (1895.) első füzetében Némethy Géza egy latinul írt értekezésben újabb szövegkritikai adalékokat közöl Firmicus Maternushoz, Vári Rezső

pedig folytatja szövegjavításait Kilikiai Oppianushoz. — *Lehr Vilmos* az alexandrinusról és Zrinyi-sorról értekezik, mely formáknak pontos megkülönböztetését sürgeti. Miután e két versnek szerepét a magyar költészet fejlődésében vázolta, a következő eredményekre jut: Az alexandrinus nem tartozik verselésünk gyakori alakjai közé, de megvan, s így nevét is meg kell tartanunk; de meg is kell különböztetnünk a magyar tizenkettőstől, mely bár szótagszáma és sormetszetre nézve egyezik vele, mégis jellegénél és fejlődésénél fogva a magyar verselés eredeti és elvitázhatatlan alakja. E magyar tizenkettős nem származik sem a humanisták által újra felkarolt ógörög dráma versalakjából, a trimeterből, sem a karácsonyi mysteriumok és passiók antiphonáiból és zsoltáraiból, hanem nemzeti verselésünk eredeti alkotása. A tizenkettőt idegennek mondani, szinte annyi, mint az egész magyar verselés eredetiségét megtagadni. — *Maurer Mihály* Gyöngyösi Istvánnak Ovidiushól vett hasonlatait tárgyalja, melyeket öt csoportba oszt: 1. az állatországból, 2. a növényországból, 3. az ásványországból, 4. meteorologiai tümenények, 5. folyó, tenger, hajózás. Gyöngyösinek vagy 150 hasonlata közül alig van szerző szerint néhány, melyen Ovidius gazdag költészetének hatása ne volna felismerhető. De szerző ezúttal csak azokat állítja egymás mellé, melyeknél a római költő befolyása kétségtelen. — A hazai irodalom rovatában *Kempf József* nagy elismeréssel mutatja be *Lévay József* Seneca-fordítását (Vigasztalások), *Zolnai Gyula* pedig *Budenz-Szinnyi* finn nyelvtanának új kiadását. A külföldi irodalom rovatában közli *Geréb József* René Doumic tanulmányát a latin scriptumról, melyhez hazai viszonyainkra vonatkozó megjegyzéseket is csatol. Ezúttal a cikknek csak első fele van közölve; *Schack Béla* pedig melegen ajánlja *Emil Hausknecht* jeles angol tankönyvét (The english Student.) — A programm-értekezések közül *Kanyaró Ferencz* kedvező ítéletet mond *Krajcsovics Soma* értekezéséről: A Zrinyiász vallási eszméiből, melyben szerző a megváltás és megengesztelődés eszméit helyesen fejtegeti és találóan hangsúlyozza, hogy a «bálványimádás», melyért Zrinyi szerint isten a magyarokra haragszik, korántsem a protestantismusra értendő, hanem általában az országban elhatalmasodott vallástalanságra s a nemzeten erőtt vett erkölcsi és politikai bűnökre. *Bódis Jusz tin* kedvezőtlenül szól *Danielovics Kálmánnak* «Az ember» című értekezéséről és *Fekete István* Fidélnak a görögök zenéjét tárgyaló cikkéről: amaz a *Sallustius Catilina*-könyvét fordítja le, magyarság tekintetében nem kifogástalan nyelven és stílusban, mihez meg nem emésztett, zavaros és *Sallustius* könyvéhez csak erőszakosan kapcsolható megjegyzéseket csatol az emberiség testi-lelki fejlődéséről; emez nem elég járatos a zenében s ezenfelül több helyütt félreértette német forrását (*Freund*). *Petz Gedeon* kedvező véleményt mond *Binder Jenő* érdemes értekezéséről, melyben ez *Mátyás királyról* szóló néhány trufának eredetét

kutatja. Végül Bayer József bírálja Czapáry Lászlónak «Heros Sinensis» című drámatörténeti adalékát. Ezen, szerző szerint, 1763-ban készült magyar iskolai dráma, melyet Czapáry teljesen lenyomatott. Szerinte a «Sesostris» című latin iskolai drámával azonos. Bayer ezt csak a mese lényegére tartja elfogadhatónak és megjegyzi, hogy a Heros Sinensist már 1761-ben adták Szokolczán, «Leangus» címen. — Vegyések. könyvészet és az 1893—94-ki program-értekezések lajstroma zárják be a füzetet.

Ugyanezen folyóirat második füzetében Incze Béni latin nyelven értekezik a történeti infinitivus eredetéről, melynek forrása szerinte nem az ellipsis, vagy a dativus, vagy az imperativus, hanem egyesgyedül az infinitivus exclamatorius. Bálint K. József, első sorban Schliemann H. kutatásai alapján, a mykénei korszakot és kultúráját rajzolja, melynek a kelettel való összefüggését hangsúlyozza. A görögöknek már a XV. században is volt határozott műirányban nyilvánuló kulturájuk, mely azonban tetőpontját csak a homérosi és még inkább az ezután következő időszakban érte el. Bauer Simon Schiller egyik balladájának (A kezesség) magyarázatához szolgáltat adalékot. Szerinte a Möros útjába álló akadályok rendszert alkotnak, melyet így fejt meg: Az embernek ellenségei, melyekkel minden komoly törekvésében meg kell küzdenie: 1. külsők: a) a természet, b) a társadalom; 2. belsők: a) testi szervezetünk, b) erkölcsi lényünk. A következő cikkben Reményi Ede védelmezi Milton leírásait Lessing kifogásai ellenében. Ezúttal a cikknek csak első fele van közölve. — A hazai irodalom rovatában Bartal Antal igen kedvezően ítélt Récsai Viktornak Pannonia ókori mythologiai emlékeit tárgyaló tanulmányáról. Váczy János pedig behatóan és a legnagyobb elismeréssel ismerteti Lukács Móricz munkáit, melyeket Gyulai Pál jelesen rendezett sajtó alá és kitűnő essayval látott el. — A külföldi irodalom rovatában Heinrich Gusztáv ismerteti Heine Károly és Müller-Fraureuth Károly tanulmányait a német regény történetéből; amaz az 1774—1748 közt megjelent regényeket jellemzi és csoportosítja, bíráló szerint erőszakosan és elfogadható eredmény nélkül; ez a mult századi német lovag- és rabló-regényeket tárgyalja alaposan és helyes szempontból. Azután befejezi Geréb József a latin scriptumról (magyarból latinra való fordításról) írt cikkét és kíváncsnak mondja, hogy e sokat kifogásolt scriptum nálunk is érvényben maradjon, mivel szerinte ez a latin tanítás alaposságának legfőbb biztosítója. A program-értekezések közül Müller H. C. amsterdami tanár igen kedvezően ítélt Kassai Gusztávnak Platon dialogusait tárgyaló, görögül írt értekezéséről; hasonlóképp jó dolgozatnak mondja Pecz Vilmos Horváth Györgynek az új-görög nyelvet ismertető cikkét, de nem helyesli, hogy szerző az új-görög kiejtést már a régi görögöknek tulajdonítja és hogy a mai görög nyelv grammatikájában a román nyelvek hatását akarja fölismerni. Egy lelkiismeretes tanárnak ügyesen megírt értekezése

Ruprecht Alajos dolgozata: Szív- és jellemképző vonások Arany Toldijában, melyet Zlinszky Aladár nagyon kiemel. Major Károly kedvezően ismerteti Futó Mihály, Góbi Imre, Koltai Virgil és Névy László tanároknak Jókai Mór ünnepén tartott alkalmi beszédeit és Nógrády Jenő értekezését Czakó Zsigmond két színművéről, mely azonban újat vagy jelentősebbet nem tartalmaz. Végül Hittrich Odön dicséretes dolgozatnak mondja Schmidt Attila értekezését, melyben a Cicero Orator-át és Horatius Ars poetica-ját párhuzamos tárgyalás alá veszi, és örömmel üdvözli Epiktetosz kézikönyvecskéjének Vajda Károly eszközölte magyaros és világos fordítását. — A füzet többi tartalmát teszik a Budapesti Philologiai Társaság 1894. decz. 30. tartott XX. közgyűlésének hivatalos iratai (P. Thewrewk Emil elnöki beszéde, Finácz Ernő titkári jelentése, a pénztár-vizsgáló bizottság jelentése, jegyzőkönyv), gazdag vegyes közlemények, hazai és külföldi könyvészet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli ö s s z e s ü l é s.

1895. február 4-én.

B. Eötvös LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, Zichy Antal tt., Beöthy Zsolt, Fejérfutak László, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Ágost, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tt., Arany László, Badics Ferencz, Concha Győző, Czobor Béla, György Endre, Kúnos Ignác, Munkácsy Bernát, Némethy Géza, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Réthy László, Vadnay Károly l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

27. A főtitkár előterjeszti jelentését az 1894-ik évi számadásokról. — Beöthy Zsolt r. t. indítványára, az elismerés kifejezése mellett örvendetes tudomásul vétetik.

28. Felolvassa az Akadémia pénzügyi bizottságától 1895-re javasolt költségvetést. — Az előirányzat változatlanul elfogadtatik s helyben hagyás végett az Igazgató-Tanács elé terjesztetik.

29. Óvári Lipót l. t. indítványt tesz egy francia nyelven kiadandó évnegyedes folyóirat megindítása iránt, melynek feladata lenne a M. Tud. Akadémia működésének a külfölddel való tüzetesebb megismertetése. — Kiadatik az Elnökök és titkárok bizottságának, mielőbbi jelentéstétel végett.

30. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ÓVÁRI LIPÓT és GYÖRGY ENDRE l. tagokat kéri fel.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály második ülése.

1895. február 4-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt, jelen voltak az illető osztályból: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Thewrewk Emil r. tt., Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Kúnos Ignác, Némethy Géza, Munkácsi Bernát Szinnyi József l. tt. Más osztályokból: Konkolyi Th. Miklós t. t., Heller Ágost, Pauer Imre, Szily Kálmán, Pauler Gyula, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt., Alexander Bernát, Concha Győző, Czobor Béla, Óvári Lipót l. tt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

31. KÚNOS IGNÁCZ l. t. «Kis-ázsia népe és nyelve» székfoglaló értekezését olvassa föl. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

32. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. «Török eredetű-e a magyar nemzet?» című értekezését terjeszti elő.

33. SZINNYEI JÓZSEF l. t. SZAMOTA ISTVÁN-nak, mint vendégnek «Két nyelvemlék a XV. és XVI-ik századból» cz. értekezését mutatja be. — Birálatra adatik.

34. A jegyzőkönyv hitelesítésére az osztályelnök KÚNOS IGNÁCZ és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1895. február 11-én.

SCHVARCZ GYULA r. tag elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Fejérfpataky László, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Láng Lajos, Vécsey Tamás r. tt. Concha Győző, Fayer László, Földes Béla, György Endre, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Ráth Zoltán l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

35. FÖLDES BÉLA l. t. «A jegybankok nemesércz politikájá»ról értekezik.

36. GYÖRGY ENDRE l. t. felolvassa: «A moldvai csángóknál» cz. tanulmányát.

37. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSÉY TAMÁS r. és GYÖRGY ENDRE l. tagot kéri fel.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1895. február 18-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkolyi Miklós t. t., Entz Géza, Fröhlich Izidor, Heller Ágoston, Lengyel Alajos, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt., Bedő Albert, Daday Benő, Galgóczy Károly, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthai Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Más osztályokból:

Fejérpataky László, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

38. RADOS GUSZTAV l. t. A semi-definit négyzetes alakok elméletéhez.

39. KÖVESLIGETHY RADÓ részéről: «A földfelület morphometriájának egy új módszeréről». Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

40. BITTÓ BÉLA részéről: «Újabb közlemény a paprika kémiai összetételéről». Előterjeszti Than Károly r. t.

41. HEGYFÖKI KABOS részéről: Az alsó és felső légáramlatok sebességéről. Bemutatja Heller Ágoston r. t.

42. A jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és RADOS GUSZTAV l. tagok kéretnek fel.

Az Igazgatósági-Tanács első ülése.

1895. február 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök, Beöthy Zsolt, gr. Dessewffy Aurél, Hollán Ernő, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla, Szilágyi József, Than Károly, Tisza Kálmán, Vámbéry Ármin, Zichy Antal ig. tagok. — Jegyző Szily Kálmán főtitkár.

1. Elnök úr megnyitván az ülést, megemlékezik azon nagy veszteségről, mely az Akadémiát **b. Vay Miklós halálával** érte és bemutatja b. Vay Ödön hozzá intézett köszönő levelét a haláleset alkalmából tanúsított részvétért. — Tudomásul szolgál.

2. Bejelenti, hogy **gr. Andrássy Tivadar és Vámbéry Ármin** ig. tagok levélben köszönetüket fejezték ki azon megtiszteltetésért, hogy az Igazgató-Tanács tagjaivá választottak s egyszersmind megemlíti, hogy **gr. Andrássy Tivadar, gr. Apponyi Sándor, Gyulai Pál és Kautz Gyula** ig. tagok elmaradásukat a mai ülésről kimentetni kérik. — Tudomásul szolgál.

3. Főtitkár jelenti, hogy a Fröhlich Róbert halálával megüresült **főkönyvtárnoki állásra** az Akadémia Heller Ágost r. tagot választotta meg, kit is az Alapszabályok értelmében a gr. Teleki nemzetség alapító ágának ez időszeri feje, gr. Teleki Gyula hivatalában már meg is erősített. — Tudomásul szolgál.

4. Bemutatja az Akadémiának a M. Földhitelintézetől 1894. december 31-én lezárt vagyonmérlegét, veszteség- és nyereségszámát, értékpapírok hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételek és költségzsámlya állását, a követelések és tartozások részletezését. — A számadások megvizsgálására gr. Széchenyi Béla ig. t. elnöklete alatt Than Károly ig. t. és a főtitkár kéretnek föl.

5. Bemutatja az **Akadémia ügyészének** 1894. évre vonatkozó számadásait, melyeket Zichy Antal ig. tag előzetesen már átvizsgált, s kifogástalanoknak talált. — Tudomásul szolgál.

6. Bemutatja Becske Bálint úrnak, a **széphalmi birtok** e. i. kezelőjének 1894-re vonatkozó számadásait, melyeket ugyancsak Zichy Antal ig. tag előzetesen már átvizsgált s kifogástalanoknak talált. Az Igazgató-Tanács a jelentést örömdetes tudomásul veszi.

7. A főtitkári hivatal és könyvtár személyzete kérvényt nyújt be, a melyben esedezik, hogy valamint már tavallé a fizetés, szintúgy a lakáspénz is az állami középiskolai tanárok illetményei szerint szabályozassék. — A kérelem méltányosnak találtatván, teljesítése elhatározott.

8. Az Akadémia február 4-én tartott összes ülése előterjeszti az 1895-re készített költségvetést. — A költségvetés változatlanul jóváhagyatik, az elnökség fölhatalmaztatván, hogy: a Milleniumi kiadvány költségeire 1895. és 1896-ban, a budgeten kívül, a szükséghez képest, összesen 6270 frtot, a Palota és Bérház költségeire pedig 5400 frtot az Akadémia folyó számlája terhére kiutalványozhasson, úgy azonban, hogy ez összegek visszatérítéséről az 1896., 1897. és 1898. évi költség-előirányzatokban gondoskodni kell.

9. Főtitkár, az Igazgató-Tanács 1894. május 3-án adott utasításának megfelelőleg, jelentést tesz azon régebbi határozatokról, melyek alapján az Akadémia a nagyobb alapítók *emlékét* felújítani és külsőleg is megőrkíteni szándékozott. — Az Igazgató-Tanács eme régebbi határozatok foganatosítását, tekintettel a jelenlegi égetőbb szükségletekre, egyelőre elhalasztja és ez idő szerint csakis azt rendeli el, hogy 1896-tól kezdve az Akadémiai Almanachban évről-évre tételesség közé időrendben mindazoknak a névsora, a kik az Akadémia alapítókéjére, palotájának építésére és díszítésére, valamint pályadíjak kifizetésére legalább 1.000 forintnyi összeget adományoztak vagy hagyományoztak.

10. Jelenti, hogy Vajda Ödön, zirczi apát úr Szvórényi József t. tagnak, a magyar cistercita-rend egyik büszkeségének Kovács Mihálytól festett arczképét a M. Tud. Akadémia Képes-Termének ajándékozta. — Köszönettel vétetik.

11. Bejelenti a következő új alapítványokat és hagyományokat: Kovács Ferencztől 2.000 frt, Forster Gyulától 27.500 frt, Tomori Anasztáztól 10.000 frt, Ács Károlytól 10.000 frt, Megyeri Krausz Mayertől 1.000 frt, Gr. Somssich Józseftől 100 frt. Balajthy Dénestől 1 drb 1848. évi magyar arany. — Hazafias köszönettel tudomásul vétetnek.

12. Az Akadémia ügyésze előterjeszti Kanyó Imre pacséri bérlő folyamodását bérelengedésért. — A kérelem egyik része méltányosnak találattván, az évi bér mind a múlt, mind a jövőre 100 frttal alább szállittatik, másik része, hogy a folyó bérből holdanként még 5 frt elengedtessek, nem teljesíthető.

13. Az Akadémia ügyésze bemutatja Békefi Gyula ügyvéd 31 frtnyi 1894. évi költség- és díjjegyzékét. — A Szucsics-alapból kifizetendő.

14. Ugyanő jelentést tesz a pacséri ingatlanokról, melynek kapcsán az Igazgató-Tanács annak vételárát 12.000 frtban állapítja meg.

15. Az Akadémia nyug. tisztviselőinek rendkívüli segélyért benyújtott kérelmét az Igazgató-Tanács nem találja teljesíthetőnek.

16. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr Tisza Kálmán és Vámbéry Ármin ig. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l é s.

1895. február 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly m. elnök, Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt. — Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Agost, Kömög Gyula, Lengyel Béla, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilágyi Sándor, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tagok. — Acsády Ignác, Bánóczi József, Czobor Gyula, Fayer László, György Endre, Kovács Gyula, Kúnos Ignác, Liphay Sándor, Marczali Henrik, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula,

Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Télfy Iván, Vadnay Károly I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

43. **Acsády Ignác** lt. emlékbeszédet tart Gindely Antal k. tagról. — Az Értesítőben jelenik meg.

44. Vadnay Károly lt. b. **Bánffy Dezső vigjáték-pályázat** bíráló bizottságának előadója felolvassa jelentését, mely szerint a «Zsolt vezér ifjúsága» című, «All's well, that ends well» jeligéjű vigjátéknak javasolja a jutalom kiadását — A javaslat elfogadtatik, s a felbontott levélből **Somló Sándor** neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatik.

45. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Némethy Géza és Rados Gusztáv I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

46. Főtítkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács az 1895-re szóló költségelőirányzatot jóvá hagyta. — Tudomásul szolgál.

47. Az I. osztály ajánlólag terjeszti elő Bartalus István lt. azon kérelmét, hogy a Magyar Népdallam-gyűjteménye hátralevő négy kötetét kötetenként 200 frttal segítse. — A nagybecsű gyűjtemény folytatolagos segítését az Akadémia elhatározza.

48. A III. osztály dr. Istvánffy Gyula egyet. magántanár részére engedélyt kér, hogy a legközelebbi osztályülésen személyesen tarthasson fölolvasást. — Megadatik.

49. A könyvtár részére érkezett ajándékok: a) A dsammui és kasmiri maharadsa ő fenségétől: Catalogue of sanskrit Manuscripts, szerkesztette Stein Aurél. — b) A francia közoktatási és szépművészeti ministeriumtól: Réunion des Sociétés des Beaux-Arts XVIII. Session. — c) A galicziai cs. kir. iskola-tanáctól a közép- és népiskolákról szóló 1893/94. évi jelentés. — d) Szádeczky Lajos lev. tagtól: Székely oklevéltár IV. kötet. — e) Jakab Ödöntől: Argirus, Nádasdy díjjal jutalmazott tündérmese. — f) Von einem freien Wandersmann: Der ewige, allgegenwärtige und allvollkommene Stoff. I. kötet. — Köszönettel vétetnek.

50. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

51. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **ACSÁDY IGNÁCZ** és **VADNAY KÁROLY** I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **A Scitovszky János hercegprimás nevére tett alapítvány.** Forster Gyula magyar földhitelintézeti igazgató 1894. évi július 1-én kelt alapító levelével néhai Scitovszky János Magyarország hercegprimásának emlékére 15.000 frtnyi névértékű, 1894. január 1-től kamatozó regaleváltsági kötvényből álló alapítványt tett oly célból, hogy ez összeg kamatai első sorban magyar egyháztörténelmi célok megvalósítására fordítandók.

Az alapítólevél rendelkezése értelmében az alapítványnak 675 frtot tevő kamatai, tíz éves ciklusokban felváltva, magyar egyháztörténelmi tárgyú levéltári kutatások és ugyanazon körből vett irodalmi művek céljaira szolgálnak. E szerint:

1. Az Akadémia az 1895—1904. évi ciklusban az alapítvány kamatait a Fraknoi Vilmostól Rómában alapított magyar történelmi

intézetbe küldendő történetbuvároknak ösztöndíjúl szolgáztatja ki, esetről-esetre állapítván meg, vajjon hány éven át élvezi az illető az ösztöndíjat s egyszersmind utasításokat is adhat a római kutatások irányára nézve.

2. Az 1905—1914. évi cyklusban az alapítvány kamatai együttvéve osztatlanúl egy a magyar egyháztörténelem köréből vett tárgyú monographia iratására és közzétételére fordítandók; szabadságában állván az Akadémiának ezt a czélt akár megbízás, akár nyílt vagy zárt pályázat útján, akár már hozzá benyújtott kész munka jutalmazásával és kiadásával megvalósítani.

3. A mikor az Akadémia elérkezettnek látja annak idejét, hogy a magyar egyháztörténelem egész kiterjedésében egy műben feldolgoztassék vagy erre nézve elfogadható ajánlat érkezik: fel van hatalmazva az alapítvány kamatait több egymásután következő cyklusban erre a célra fordítani.

4. E mű megjelente után az Akadémia az alapítvány kamatait illusztrált magyar történelem vagy történelmi munkák közzétételére fordítja.

5. Az alapítványnak a meghatározott célokra netán igénybe nem vett jövedelméből fenmaradt összegek az alapítvány javára kamatoznak s a kitűzve volt célokra fordítandók, kivéve ha az Akadémia indokoltnak látná a tőkéhez csatolást elrendelni.

Az alapítvány kamatainak hovafordítását illetőleg a javaslatétel, a Történelmi Bizottság meghallgatásával, a II. osztályt illeti; a határozathozatal a nagygyűlésen történik.

2. Dr. Pollák Henrik nevére Pollák Jakabtól tett alapítvány.

— Pollák Jakab, elhunyt bátyja dr. Pollák Henrik emlékére. 1894. márczius 17-én 6000 frt névértékű, 4½%-os Magyar országos központi takarékpénztári záloglevelet bocsátott a Magy. Tud. Akadémia rendelkezésére oly czélból, hogy ezen tőke jövedelme első sorban az elhunytól irodalmilag is művelt orvosi és statisztikai tudomány körébe vágó jutalomdíjakra fordíttassék, másodsorban pedig a nemzeti közművelődés terjesztésére, a mit az elhunyt mindig szívén hordott.

Minden harmadik évben 750 frl jutalomdíj tűzetik ki. fölváltva orvosi- vagy természettudományi, másrészt a tudományos statistika (demographia, statisztikai módszerlan) vagy a társadalmi tudományok körébe tartozó pályakérdésekre. Az első három, t. i. az 1897-ben, 1900-ban és 1903-ban esedékes jutalom demographiai, 1906-tól kezdve fölváltva, a főtebbiek értelmében, a III. és II. osztály körébe vágó pályakérdésekre tűzetik ki.

A pályakérdés kitűzését és a jutalom odaitélését vagy ki nem adását egy az Akadémia III. és II. osztályaiból kiküldött bizottság előterjesztése alapján a nagygyűlés határozza el. E bizottság elnöke a III. osztály elnöke vagy akadályoztatása esetén valamely ilyenül megválasztott tiszteleti vagy rendes tagja; tagjai közül egyet a III., egyet a II. osztály választ. A bizottság előadója mindig azon osztály tagja, a melynek köréből a pályakérdés kitűzetett.

A jutalom legalább két évvel az esedékessé válás előtt kihirdetendő és csakis abszolút becsú munkának ítéltető oda. A jutalom csakis azon esetben fizethető ki, ha szerző igazolja, hogy a jutalmazott munka, könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

A jutalom ki nem adhatása eselében, kétharmada a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium kezelése alatt álló, a felvidék közművelődési céljaira szánt Kőrösi József-fele alaphoz csatoltatik, egyharmada pedig a Magy. Tud. Akadémia alaptőkéjének növelésére fordíttatik.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Április 15.

4. FÜZET.

Gindely Antal emlékezete.

1829—1892.

(Előadta *Acsády Ignác* lt. a február 25-ki összes ülésen.)

Idegen nemzetek művelődését szolgálta, a cseh-német főiskola tanára, az osztrák történetírás kitünősége volt Gindely Antal, Akadémiánk nagyérdemű külső tagja. S mégis mikor munkában és sikerben gazdag pályájáról meg akarok emlékezni, legelőször magyar hazánkra s ott szülőföldemre, a kies Szatmár megyére kell gondolnom, mely hegy-völgyeiben a felvidék festői szépségét, síkságán termő ereje mellett az alföldi róna sajátos bájait egyesíti magában. Ódon várai és omladécai végtelen harczirol, bús pártoskodásról és romboló mozgalmakról regélnek az utóvilágnak. De véráztatta földjén serényen és törhetetlenül folyt az alkotó, polgárosító munka is a századok rohamos menetében. Városai régi műveltség tűzhelyei és úri csalá dai nem egyedül vérökkel, hanem szellemök termékenyítő erejével is bőségesen áldoztak nemzeti eszményeink oltárán. A megye, melyben Révay Miklós tanított, Gvadányi gróf és Gaál József meritették töröl metszett népies alakjaikhoz az inspiratiót és a mintát, melyben Kölcsey Ferencz szónokolt és Petőfi énekelt, erős vára volt a magyarságnak mindenkor, ámbár réges-régóta sokféle templomban, különféle nyelven dicsérik ott az istent. De a felekezeti és nyelvi tarkaság képét az együvé tartozandóság, az együttérzés meleg verőfénye aranyozza meg. A hazafiság lángja erősen lobog a szivekben s a társadalom forrongó katlanában örökkön örökké halad az érzelmek átömlesztése, a szellemek összeforrasztása a magyarság érdekében.

Kivált a mult század eleje óta kínálkozik e hazafias munkára szertelenül széles tér és állandó alkalom Szatmár megyében. Mikor területén, a kis-majtényi síkon ezredéves történetünk egyik legmegrendítőbb mozzanata lejátszódott, mely szerencsére két-százados háborúk pusztító korszakának záró jelenete is volt,

elképzelhetetlen inség nehezedett, valamint az egész országra, akképen erre a megyére is. A régi lakosságnak csak romjai maradtak, s a földművelés roppant területeken megakadt. Emberben, munkáskézben szörnyű volt a hiány s néha egy gróf Károlyi Sándorné sem kapott sok mérföldnyi kiterjedésű uradalmaiban udvarába akár csak cselédet. Ama nagy megye határain belől, hol ma 325.000 ember él, aligha lakott akkor 25—30.000 lélek s az is inségben, nyomorban tengődött, mert számra nézve sokkal csekélyebb volt, semhogy a természet nyers erejét megzabolázni, a föld mélyében rejlő kincseket kiaknázni képes lett volna.

A pusztá földet be kellett tehát népesíteni és ekkor újra megkezdődött a külföldi bevándorlás, de más alakban, mint régente. Kétszáz esztendőn át, a török háborúk folyamán az idegenek megszámlálhatatlan ezrei özönlöttek ide, de nem dolgozni, hanem harcolni, vért ontani, a népet a törökkel versenyt pusztítani. Alig hogy a háborúk kora lezáródott, ismét mozgásba jutott a nemzetközi emberár, de ekkor már más célból. Keze munkájával, eszével, szorgalmával igyekezett magának új hazát s benne tisztességes megélhetést szerezni. A Rákóczy-mozgalmak s még inkább az 1716/17-ki török háború lezajlása után Magyarország olyanféle vonzó erőt kezdett a népesebb külföldre gyakorolni, mint Amerika vagy legújában Afrika egyik-másik ősvadon, de természeti adományokban dúsgazdag országa. Ide özönlött az otthon megélni nem tudó, a viszonyokkal elégedetlen vagy más tekintetben fölös népesség s a vállalkozó kedv, mely otthon nem talált tért az érvényesülésre, mint ma a tengerentúl, olyanképen akkor hazánkban próbálgatott szerencsét. Még 1712-ben megkezdődött az idegenek, főleg a Felső Rajna melléki németek tömeges bevándorlása, kiket a rossz termés és inség hajtott ide. Ez év nálunk is inséges volt ugyan. Mindazonáltal a hazátlanokat itt embersegesen ellátták, s némelyik főúr ezernyi számban telepítette le őket néptelen jöszágain. Különösen gróf Károlyi Sándor, ki azelőtt mint katona és politikus, a béke korszakában mint jeles szervező s anyagi kulturánk egyik fáradhatatlan újjáalkotója szerzett hervadhatatlan babért, ismerte meg a bevándorlás roppant közgazdasági értékét s irányította a népözönt Szatmármegye felé. Nehéz pénzáldozattal járt ez, mert a bevándorlók nemcsak pillanatnyi segélyre szorultak. El kellett őket látni földdel s a műveléshez szükséges segédeszközökkel, hogy megélhetésük egészséges és állandó alapokra legyen fektetve.

Gróf Károlyi Sándor nem riadt vissza az áldozattól s nagy arányú telepítési politikát indított meg, melyben az egyéni érdek és a közjó szempontjait szerencsés összhangba hozta. Következtesen, tervszerűen, felekezeti elfogultság nélkül szaporította jöszágain az élő emberanyagot. Az árúcsere és forgalom

fejlesztésére megindította a zsidók letelepítését, gondoskodott anyagi, sőt néha vallásos szükségleteikről s sokféle könnyítéssel segítette elő boldogulásukat. Még nagyobb mértékben gyarapította az iparos és földműves elemeket s minthogy a legelső, önkényt, hívogatás nélkül jövő úttörők sorsa a kezdet sokféle nehézségei daczára elég kedvezően alakult, csakhamar megindulhatott a nagyarányú telepítés, az idegeneknek kedvezményekkel való bekecsegtetése. A bevándorlást egyházi és világi, később állami részről országszerte előmozdították, de sehol sem kísérté dúsabb áldás, mint Szatmármegyében. Ott gróf Károlyi Sándornak érdeme, hogy addig nagyrészt pusztá vagy gyéren lakott falvai és mezővárosai az évek folyamán mindinkább szorgalmas, munkás kezekkel népesültek be s újra élénkülni kezdett az anyagi és szellemi polgárosodás. Sok ezernyi idegen vándorolt lassanként Szatmármegyébe, hol egy fenkölt gondolkodású, jobbágyait becsülni tudó és támogatni kész főrangú földesúri család oltalma alatt maig virágzó községeket alkottak, idővel új hazájok hű fiai lettek s érzésben teljesen, nyelvben legalább nagy részt beleolvadtak a magyarságba. Az egykorú urbáriumokat lapozgatva, az akkor Szatmármegyébe költöző délnémetek, közönséges nevükön svábok közt nem egy olyan névre akadunk, mely ma már országosan ismertté vált. Aligha nem ez összeírásokban említettik magyar földön először a Wekerlénév, s az akkori bevándorlók sorában találjuk meg eleit annak a jeles osztrák történésznek, kinek ez emlékbeszéd szentelve van.

A nagy-károlyi uradalom urbáriumaiiban s a nagy-károlyi parochia régi anyakönyveiben Gindele, Gindili, Kindele, Kindili, Kendeli nevek alatt egy oda a múlt század első tizedeiben bevándorolt sváb család fordul elő, mely a jelen században már mindig Gindele nevet visel egész napjainkig. Előbb iparral és földműveléssel foglalkozva, ma mint tisztos polgárcsalád él az Nagy-Károlyban és nyelvileg is nagyobbára beleolvadt a magyarságba. Melyik évben telepedett meg ott vagy a szomszédos községek valamelyikében, azt eddig nem sikerült tisztázni. Az átvizsgált urbáriumok közül az 1731-kiben* fordul elő özvegy Kendeli Jánosné hét éves fiával, Györggyel, még pedig Nagy-Majtényban, hol két évvel azelőtt telepedett meg. Csak azt jegyzik meg róla, hogy Sváboországból jött, de hogy melyik évben, az nincs megmondva. Kétségkívül már jóval előbb vándorolt be férjével, a ki kerékgyártó volt. 1747 óta azonban a család törzsfája már pontosan megállapítható a nagy-károlyi anyakönyvekből. Ekkor keresztelteti itt, hol a család állandóan megtelepedett, elsőszülött fiát Mátyás, kitől Akadémiánk érdemes külső tagja, Antal közvetlenül leszármazott. Hogy ez a Mátyás már magyar földön született-e, vagy

* A gróf Károlyi család levéltárában. Éble Gábor úr szíves közlése.

csak bevándorolt, az nem bizonyos. A családi hagyományok szerint bevándorolt, még pedig Bamberg bajor városból. Családjának egy része mindenesetre előbb jött ide, s talán úgy történt a dolog, hogy a rokonság egyik-másik otthonmaradt tagja később szintén magyar földre költözött. Annyi bizonyos, hogy Mátyás 1747-ben már károlyi lakos volt s 58 éves korában ottan halt meg, 1774. június 29-én. Hét gyermeke közül a negyedik, János Mihály (szül. 1752. aug. 4-én, nősült 1780. júl. 2-án, meghalt 1829. okt. 1-én) tíz gyermek atyja volt. Ezek közül a hetedik, József (szül. 1794. február 19-én, meghalt 1867. november 16-án) mint fiatal kézműves Nagy-Károlyból viszont külföldre vándorolt, s 1820-ban a csehek fővárosában, a történelmi emlékekben dús-gazdag Prágában telepedett meg. Ott mint iparos üzletet nyitott, s azt szorgalmával virágzó állapotba juttatta. Még 1821-ben meg-nősült s az ő és neje Wihla Verona (szül. 1798. április 29-én, meghalt 1873. szeptember 3-án) egyik gyermeke Antal, a jeles történész. Antal tehát Prágában született (1829. szeptember 3-án) s csak férfi korában, mikor mint tanár és író már névre tett szert, járt először atyjának és nagyatyjának magyar szülőföldjén. De sajátszerű, hogy még azt a vezetéknevet is, melyet viselt, a magyarságtól kölcsönzé. Mert a családnak nálunk maradt tagjai, sőt saját atyja és sokáig testvérei is a Gindele nevet használták. Egyedül Antal vette föl a magyarosabb hangzású, magyar mintára képzett y-os Gindely nevet, melyet immár hazánkban élő két fivére, Ferdinánd nyug. százados, derecskei földbirtokos és Adolf, cs. és kir. főhadbiztos, Budapesten is viselnek.*

Ennyi különféle és sajátszerű kapocs csatolta tehát Gindely Antalt hazánkhoz. Sőt e kapcsok utóbb még szaporodtak. Bármi jól ment atyjának, Józsefnek a dolga Prágában, szíve mindig visszavágyódott magyar szülőföldjére, Nagy-Károlyba, hova gyermekkorra emlékei fűzték s hol vérrokonai, kikkel szakadatlan összeköttetésben maradt, éltek és boldogultak. 1860-ban, mikor abban hagyta üzletét s gyermekei mind felnőttek, nem igen volt többé maradása Prágában. Betegeskedni kezdett s minduntalan emlegette, hogy csak a magyar levegő tudná meggyógyítani. Végre a család elhatározta, hogy az agg szülők és leányaik Nagy-Károlyba térjenek vissza. Az átköltözés megtörtént s a beteges öreg urat a magyar levegő csakugyan meggyógyította. Ott Nagy-Károlyban fejezte be munkás életét 1867-ben s mellette pihen magyar földben Csehországból hozzánk szakadt hitvese, ki hat évvel utóbb követte a halálba.

* A családra vonatkozó adatokat nagyobbrészt Gindely Ferdinánd és Adolf uraknak köszönöm.

E tisztos polgári körből, melyben munkára, szorgalomra tanították, de a műveltség nemesebb élvezetei iránti érzékét is gondosan fejlesztették, indult ki Gindely Antal élete fonala. Magyarul atyja nem tudott, s édes anyanyelvünkkel fia sem ismerkedett meg soha. De anyjától megtanulta a cseh nyelvet s általában nemcsak sokat, hanem fölötte sokfélét tanult. Eleinte papi pályára készült, s mint seminarista hittudományokat hallgatott. De utóbb a jogra tért át, s csak mindezek után határozott véglegesen jövőjéről. Tanár akart lenni. Sokoldalúságát jelzi, hogy 1582-ben megszerzé a képesítést nemcsak a történet és földrajz, a német nyelv és a bölcészet, hanem a mennyiségtan és természettan tanítására is. Már a következő évben az olműtzi egyetemhez nevezték ki az általános és osztrák történelem helyettes tanárává. Mikor 1856-ban ez egyetemet feloszlatták, alkalma nyílt volna ősei szülőföldjére költözni, mert a kassai jogakadémiához helyezték át. De történelmi tanulmányai és kutatásai ekkor már egész határozott irányba, Csehország 16. és 17-ik századi sorsára, kivált pedig a harminczéves háború korára terelték s közel akart maradni a színpadhoz, hol az események annyi fontos epizódja lejátsszódott, s hol földérítésökhöz még a ki nem aknázott anyag végtelen tömege kínálkozott. Nem Kassára, hanem Prágába ment tehát, hol 1862. év óta országos levéltárnok s előbb rendkívüli, 1867. év óta haláláig (1892. okt. 24.) rendes tanára volt az egyetemnek.

Sokféle előzetes tanulmányai daczára írói tevékenysége kezdettől fogva a történelemre összpontosult s élete céljává azt tette, hogy egész részletességében megírja Csehország történetét 1526-tól kezdve a harminczéves háború befejeztéig. Élete ezt a nagy feladatát nem oldhatta ugyan meg, mert a toll idő előtt kihullott munkás kezéből. De e korszakról a becses könyvek egész hosszú sorozatát írta, melyek a bennök közkinccsé lett levéltári anyag rengeteg tömegével sok irányban gazdagították a történelmi ismereteket s a legértékesebb irodalmi segédeszközök közé sorolhatók nemcsak a német, hanem az európai tudomány szempontjából. Számos önálló művön és tanulmányon kívül, melyek a harminczéves háború előzményeire, vagy a vele kapcsolatos speciális kérdésekre vonatkoznak, főleg két nagy munkája nevezetes. Az egyik czíme «A harminczéves háború története», melyet négy szakaszban, mindegyiket több kötetre osztva, akart megírni. De csak az első szakaszt fejezte be, mely három kötetben az 1618—20 cseh fölkelés történetét beszéli el. A második szakaszból már csak egy kötetet adott ki. Tovább e munkájával nem jutott, ámbár folyton foglalkozott vele s egyes fejezetek kidolgozva meg is találtattak hagyatékában. Onnan egy kötetet érdemes tanítványa, dr. Tupetz Tivadar tett közzé 1893-ban, s így ez a vállalat csonka

és befejezetlen.* A másik nagy tudományos munka magával a híres Wallensteinnal, mint Gindely nevezi Waldsteinnal, a nagy hadszervezővel, a világtörténelmi dráma egyik legismertebb alakjával foglalkozik, kinek komor, sötét egyénisége a bonyolult lélektani problémák egész halmazata, melyek megfejtésén a költő és a tudós hasztalan fáradozik harmadfél század óta. Gindely évtizedek buzgó kutatásának kincseit halmozta föl e nagy munkája három kötetében. Főczélja ott nem az, hogy maga beszéljen. Az egykorú forrásokat szóltaltalja meg, a kortársakat lehetőleg közvetlenül beszélteti. Mindazáltal ez a munkája zúditotta szerzőjére a legtöbb támadást, ámbár éppen nem mondható, hogy más műveiben a szellem, a felfogás, a történetek megvilágítása nem erősen subjectiv jellegű lenne s közhelyeslésre talált volna, vagy csak igényt emelhetne reá. A tudást a harminczéves háborúról, melybe mint Európa minden művelt nemzete, időnként a magyar is belebonyolódott, Gindely kétségkívül igen nagy mértékben gyarapította. Sőt nem egy kiváló alakjáról, nagyhatású és következményű epizódjáról először az ő kutatásai söpörték el a mul-tak sűrű porréteget. De megállapítani, a művelt világ köztudatába a tiszta igazságot átplántálni, az, mint sok elődjének és kortársának, akképen Gindelynek sem sikerült. Részben ezt nem tőle függő körülmények okozták. A harminczéves háború emlékezetes korszaka még ma is érezteti mélységes hatásait az összes érdekelt nemzetek erkölcsi, vallásos viszonyaiban, rokon- és ellenszenveiben, szenvedélyeiben és előítéleteiben. Ez a korszak még mindig nem teljesen a múlté, hanem ma is él a politika mozgalmaiban. Azok a jelszavak, melyek akkor felhangzottak és két engesztelhetetlen táborra osztották Európát, ma is forrongásban tartják a kedélyeket. Visszhangzik tőlük földrészünk ma is s mint egykor a hunok harcza a végtelen légűrben, akképen folyik a tusa a harminczéves háború szellemének képviselői közt törhetetlenül tovább az irodalomban, valamint a társadalmi és politikai életben. A harmincz éves háború még ma is élő érdekeket, parázsló szenvedélyeket érint s éppen legújabbban, mikor Gusztáv Adolfnak, a nagy tragédia kétségkívül legnemesebb alakjának háromszázados születése napját (1894. december 9-én) ünnepelték, oly elemi erővel, habár szerencsére nem olyan rombolóan, vetett lángot Németországban a szenvedélyek tüze, mint akkor, midőn a hős király vitéz hadai élén maga lépett volt német területre.

* Van azonban egy más kisebb, három kötetes befejezett műve a harminczéves háborúról. Ugyanerről a tárgyról rövid áttekintést az Osztrák-magyar monarchia írásban és képen című munkába is írt. Ez szerző halála után, magyarul az én fordításomban jelent meg.

Ilyen korszak történetét úgy megírni, hogy az kifogást, ellenmondást ne keltsen, még mindig merő lehetetlenség, mert az az idő erőteljesen bele játszik a modern világ egyházi, felekezeti, nemzeti törekvéseibe és hatalmi érdekeibe. De Gindelyt kétségkívül más okok is gátolták abban, hogy bármi sok fontos tény tisztázott, bármennyi lényeges részletet vagy mozzanatot egyenesen az ő bűvárlatai elevenítettek föl a tudomány emlékezetében, kifogástalanul megoldhassa ama nagy problémákat, melyeknek rengeteg munkaerejét, gazdag tudását és izmos tehetségét szentelte. Kétségkívül lelkiismeretesen kereste a történelmi igazságot s nem állt politikai vagy felekezeti pártok szolgálatában. Igazi tudós, tőle telhetőleg független gondolkodású és állású író volt. De ember maradt mindig, a ki a viszonyok terméke, melyek közt nevelkedett és működött s melyek reá is rányomták a maguk sajátos bélyegét. Olvasgatva Gindely műveit, gyakran fölmerült bennem a kérdés: mi az oka annak, hogy egy olyan egyéniség, ki kétségkívül nem fanatikus gyűlölője, mint sok más külföldi író, a magyar nemzetnek, sőt határozottan elfogulatlan szeretne maradni, történetünk majdnem minden mozzanatáról olyan véleményt táplál, mely homlokegyenest ellenkezik a legkevésbé irányzatos magyar kutatásnak egykorú kűtfökből merített felfogásával. E sajátságos jelenség magyarázatát Ausztria tudományos életének fejlődése adja meg. A mult század óta az osztrák tudomány, főleg a történetírás, teljesen a császári hatalom, különösen Mária Terézia, a nagy királynő és fia József császár alkotása. Csehországban a harminczéves háború árville elölte az ottan azelőtt nagyszerűen virágzó szellemi életet. Az új fejlődés magjait a mult században a császári hatalom hintette el. Az teremtetett iskolákat, az nevelt tanárokat, az gondoskodott társadalmi állásuk emeléséről és tisztességes megélhetésükről. Az állított tudományos és közintézeteket, az bízatta írásra a tehetségeket, sokszor az tette lehetővé műveik kinyomatását. Az ő alkotása volt Csehországban az újabb történetírás is, melynek tanítványai hálával eltelve a császári mindenhatóság jótéteményei iránt, akarva nem akarva a központi hatalom, az egységes állameszme s a vele összefüggő érdekek védelmének szentelték magukat. Az osztrák tudományban nem a nemzeti érzés és szellem, hanem a központi hatalom ereje és tekintélye, a birodalom egysége az összekötő kapocs, a kidomborodó jellemvonás nem egyedül a jelen, hanem a múltak nagy kérdéseinek megítélésekor. A császári politika sajátos eszményei, melyeket az államéletben megvalósítani nem tudott, nagyrészt megvalósultak az osztrák történetírásban, mely dús kamattal fizette vissza az oltalmat, melyben felülről részesítették. A császári érdekek védelme akaratlanul is vérebe ment át. A benne uralkodó világnézetek mellett azután természetesen pórul

jár mindenki, ki a császári hatalmat vagy érdekkört érinteni meri, akár alattvaló, akár idegen, akár gyökerezik föllépése alkotmányos, akár pedig szerződéses jogokban. Lázadó vagy önös célokat hajhászó békebontó lesz belőle mindenesetre. Gindely szintén azok közt a hagyományok közt nevelkedett, olyan légkörben, olyan szellemi világban működött, hogy írói tevékenységének összes alkotásaiban érvényre kellett jutnia a jelzett felfogásnak. Erősen, ridegen a császár pártját fogja mindenben, csak az ő ügyéért, csak az ő híveiért lelkesedik, egyetlen egynek kivételével, pedig éppen ez közöttük a legkiválóbb. Ez azonban — Wallenstein — megtántorodott alattvalói hűségében és áruló lett, sőt Gindely szerint áruló volt tulajdonképen egész nyilvános pályáján. Így tehát el lenne döntve a hosszú Wallenstein-pör, mely nemzedékről-nemzedékre annyi kiváló elmét foglalkoztatott. A pörben kétségkívül előkelő szerepe van Gindelynek. De az ő szerepe nem a pártatlan bíró, hanem a királyi ügyész, mint maga mondja, a vádló szerepe. Csodálatra méltó kitartással és fáradhatatlan szorgalommal szedegeti össze a legtávolabbi országok kis és nagy, köz- és magánlevéltárainak legrejtettebb fiókjaiból az igazi vagy képzelt bizonyítékokat Wallenstein ellen. A legcsekélyebb aprólékosságról sem feledkezik meg, mindent úgy magyaráz, hogy a vádlottat minél jobban bemártsa s marasztaló ítéletét indokolja. Egyik munkájának fordítása közben volt alkalmam módszerével közelebbről megismerkedni. Noha itt Wallenstein csak egész mellékesen szerepelt, bámulva láttam, minő kisszerű dolgokat, a tábor zajában hevenyében papírra vetett minden iratot, gyanús emberek besugásait, használ föl itt is annak bebizonyítására, hogy Wallenstein tulajdonképen sohasem törte egyben a fejét, mint azon, hogy császáráját elárulja. Érthető tehát, hogy e kérdésben elfoglalt álláspontja heves ellenmondást keltett, főleg miután ebbe az ügybe modern cseh nemzetiségi és pártpolitikai mozzanatok is belejátszanak. A mi Gindely műveiben a legértékesebb — s ez már igazán kiváló értékű — az az anyag, melyet bennök évtizedek fáradhatatlan kutatásaiban összehordva, közrebocsátott. El lehet mondani, hogy azt a területet, melyet egykor a harmincéves háború hullámai csapdostak, Simancastól Kassáig és Hágától Rómaig, kutatva, keresve, tanulva járta be. És európai fölfedező útjairól rengeteg kincset szállított haza, melyet nagy történelmi műveiben értékesített.

Műveiben a magyar történésznek is sokféle, tanulságos anyag kínálkozik, melynek egy részét még az író maga bocsátotta és pedig közvetlenül a magyar tudomány rendelkezésére. Mert Gindely magyar történészeinkkel is személyes összeköttetésben állt, még pedig a hatvanas évek végétől kezdve, s hagyatékában vannak levelek Fraknói Vilmostól már 1869-ből. E jelesünk-

kel, valamint később Szilágyi Sándorral és Ipolyi Arnolddal évek hosszú során át levelezésben maradt. 1875-ben hazánkban is járt, valószínűleg ez alkalommal először. Ekkor még nem kutatni jött ide, hanem szülői sírját és rokonait látogatta meg Nagy-Károlyban, honnan szept. 7-én indult Derecskén és Nagy-Váradon át haza. 1879-ben újra eljött hazánkba, ekkor már azzal a szándékkal, hogy a budapesti országos levéltár gazdag kincseiben buvárkodjék. Márczius 31-kén érkezett meg s nejéhez intézett rövid levelekben * jelezte, minő roppant gazdag kútfő-anyagra akadt és a magyar tudós világ minő vendégszeretettel fogadta és ünnepelte.

Április 3-án írja nejének: «Szombaton késő éjjel érkeztem meg, s senki sem várt. Hétfőn reggel Szilágyihoz mentem, ki tárt karokkal fogadott, s minden elképzelhetőt megtett, hogy megkönnyítse nekem a dolgot. Azonnal az országos levéltárba kísért, hol megtettem az előkészületeket, hogy kedden megkezdhessem kutatásaimat. Onnan a képviselőházba mentünk, hol egy órát töltöttünk. Azután Szilágyihoz mentünk ebédre. Délután az Akadémia gyűlésén voltunk, hol a legtöbb tagnak, köztük gróf Lónyainak bemutatattak. Ülés után az Akadémia egyik izléses olvasótermébe vonultunk, hol számos taggal, köztük a nagyon kiváló Hunfalvyval társalogtam. Nála minden hétfőn este társaság van, s így engem is elvittek oda, s minden következő hétfőre meghívtak. Kedden megkezdődött a munka, s én csak ügygyel-bajjal menthettem meg magamnak a déli órát és csak este mentem Szilágyihoz társaságba. Itt vettem egy tanár útján a besztercebányai püspök meghívását szerdán ebédre; az esti társaságból fél tizenkettőkor tértem haza. Szerdán 8-tól 2-ig dolgoztam. Erre a Dunához siettem, hol a püspök, Szilágyi, Pulszky, stb. vártak reám, kikkel ebédeltem, s képzelheted, milyen jól mulattam. A magyar püspökök dús gazdagságuk daczára rendkívül kedélyes emberek. Erre Szilágyival a színházba (Népszínház) mentem. Színház után ismét társaságban vacsoráltam. Ma dolgozom esti hét óráig, kivéve az ebédet, melyre meg vagyok híva, de le sem tudom írni házigazdám nevét. Este Fraknoi kanonoknál leszek, hol nagy társaság vár. A holnapi program előbb munka, azután ebéd Szilágyinál, este pedig Pulszkynál. Engem kissé kifáraszt, hogy minden nap nyolcz órát dolgozom, s ugyanannyit vagyok társaságban. Sokaig ezt ki nem állom. Másrészt azonban igen jól mulatok s az emberek rendkívül szeretetreméltók; egész otthonosan érzem magam köztük. A város csodaszerű, csaknem szebb mint Bécs, az újabb utcákat gyönyörű épületek szegélyezik».

Április 9-én írja haza: «Nagyon fáradt vagyok, a meg-

* Az alantabb közölt levéltöredékeket özvegy dr. Gindely Antalné úrhölgy szíveségének köszönöm.

erőltetés túlságos. Tegnap fél egyig társaságban voltam, ma meg egész nap dolgoznom kell. Hogy pihenjek egy keveset, néhány napra N.-Károlyba utazom. A város igen szép. Budáról remek kilátást élvezni. Az itteni társas életben fesztelenebb hangulat uralkodik, mint nálunk.»

Gindely csakugyan Nagy-Károlyba utazott, honnan 15-én tért vissza Budapestre. Itt befejezte kutatásait, megtette a búcsúlátogatásokat, s hazaindult.

1884. évi aug. havában ismét Budapestre jött dolgozni. Szilágyi megint szívesen fogadta, Ipolyi pedig meghívta Bars-Szent-Keresztre, hol néhány napot töltött. El volt ragadtatva a vendégszeretetről, de a kutatást nagyon megnehezítette neki a szörnyű hőség. Társaságában volt dr. Tupecz Tivadar, kivel szept. elejéig maradt a fővárosban, azután kíséretében Kassára ment, hogy az ottani levéltárakban kutasson. Budapestre térve vissza itt nejével találkozott, kivel öt-hat napot töltött nálunk. Azután Kis-Martonba, az Eszterházy levéltárba ment dolgozni. Az ottani katonai tanintézetben szívesen fogadták és ünnepelték.

1890-ben dolgozott utóljára a magyar országos levéltárban. Ekkor nejével és egyik iljabb barátjával, Jung Gyula prágai egyetemi tanárral, ki jelenleg a boldogultnak kimerítő életrajzán dolgozik, érkezett fővárosunkba s midőn itt kutatásait befejezte, a Királyhágón túli országrészbe tett hosszabb kirándulást. Volt Kolozsvárt, Beszterczén, Maros-Vásárhelyt. Brassóban, honnan megnézte Szinaját, volt Szebenben és Déván s több napot töltött Maros-Németiben, gróf Kuün Géza vendégszerető kastélyában, kivel régóta érintkezésben állt s ki Prágában ismételve meglátogatta. A hol csak megfordult, a tudós és tanárvilág kitüntetően fogadta és kalauzolta. A Hunyad vármegyei történelmi és régészeti társulat gyűlésén megjelenvén, az elnök beszéddel üdvözölte, melyre Gindely hosszasan felelt, elismeréssel emelve ki a hatalmas lendületet, melyet a magyar történettudomány az utóbbi évtizedek folyamán vett. Kirándult a közeli Vajda-Hunyadra s Gyula-Fejérváron, Nagy-Váradon, Nagy-Károlyon és Debreczenen át, honnan a közeli Derecskén fivérélt látogatta meg, tért vissza Prágába, nem is sejtve, hogy ez lesz utolsó látogatása hazánkban.

E látogatásait nemcsak történelmi tanulmányai javára igyekezett értékesíteni. Rendkívül érdeklődött a magyar népelet minden nyilvánulása iránt. Mikor Derecskén fivére vendége volt, kivitette magát egy tanyára, hogy a magyar gazdálkodásról és földművelésről közvetlen tájékozást nyerjen. Más alkalommal az országos vásárt nézte meg a maga eredeti alakjaival és festői népeletével. Természetes, hogy még melegebben érdeklődött a magyarság szellemi mozgalmairól, melyek számos kiváló kép-

viselőjével, az említetteken kívül még Jókaival, Vámbéryvel stb. ismételve találkozott.

Alig volt még tehát osztrák történész, a ki hazánkkal s a kiválóbb magyar írói egyéniségekkel olyan szívélyes, olyan közvetlen érintkezésben állt volna, mint Gindely, s így nem is kétkedhetni azon gyakori nyilatkozatainak őszinteségében, mennyire szereti atyjának és közeli vérrokonainak szülőföldjét s milyen elismeréssel van lakosainak sokféle szeretetre méltó és derekas tulajdonai iránt. Mind ez érintkezéseinek természetszerűen volt hatásuk világnézetére, tudományos felfogására. A mint egyrészt a magyar történetírás és kutatás által felszínre hozott, másrészt még levéltárainkban heverő rengeteg és becses anyaggal, melyből a magyar nyelvűek fontosabbjait németre fordíttatta, hogy felhasználhassa, megismerkedett, látköre sok irányban bővült, felfogása módosult s némileg közeledett a mienkhez. Kevesebb egyoldalúsággal, vagy ha úgy akarjuk, magyarosabb szemmel kezdte nézni a mult azon mozgalmas korszakát, melylyel foglalkozott, mert számba vette immár azt is, mit mondanak az egykorú magyar kútfők? Ezekben pedig sok mindent talált, a min okulhatott s ő nem zárkózott el mereven tanúságaik elől. Viszont meg külföldi kutatásaiban több figyelmet szentelt annak az anyagnak, mely speciálisan Magyarországot érdekli. A levéltáraknak egész földrészünkre kiterjedő hálózatában, melyeket átvizsgált, s melyek egy részét magyar szaktudós aligha fogja egyhamar fölkeresni, igen sok és értékes olyan kútfőre akadt, mely csupán hazánkra fontos és Bethlen Gábor fejedelem nemzetközi összeköttetéseit, messze szétnyúló diplomáciai érintkezéseit világítja meg. Ez egykorú kútfőkből egy testes kötetre valót állított össze, mely «Okmánytár Bethlen Gábor uralkodása Történetéhez» címmel 1890-ben jelent meg Akadémiánk történelmi bizottságának kiadásában. Főleg az 1620-ki év sokféle katonai és politikai eseményei képviselvek gazdagon a gyűjteményben, mely igen becses, ámbár az okmányok közül nem egy már másutt közzététetett. E nyers anyag szolgált alapul azon földolgozott munkájához, mely ugyanazon évben az én fordításomban «Bethlen Gábor 1580—1629» címmel (Tört. Életrajzok 1890-ki folyam) látott napvilágot. A munka sok tekintetben értékes, ámbár nem tulajdonképeni életrajz, mert Bethlennek ifjúsága évein csak átsurran, egyéniségének számos kiváló mozzanatával keveset, belkormányzatával pedig egyáltalán nem foglalkozik. Értéke abban áll, hogy Bethlen Gábornak egész Európára, Konstantinápolytól Londonig és Stockholmtól Velenczéig szétterjedő diplomáciai érintkezéseiben a szétágazó szálakat kinyomozza, megvilágítja s összeköttetésbe hozza egymással. Magyar író ezt a feladatot bajosan végezhetné volna, nem azért, mintha nem lenne hozzá tehetsége. A kérdés megoldása nem a tehetség, hanem a

körülmények dolga. A magyar történésznek nincs alkalmja a szélrózsa minden irányában szétszórt külföldi anyagot összehozni. Ez maga egy életet kívánna, a mint Gindelyt évtizedeken át foglalkoztatta, sőt az anyag földolgozásától is elvonta. Elismeréssel adózhatik tehát iránta a magyar történettudomány, hogy hosszú kutatásainak eredményeit nemcsak nyersen, az okmányok alakjában, hanem a nagy fejedelem életrajzában földolgozva bocsátotta, még pedig kizárólagos rendelkezésére, mert Gindely ez érdemes írói alkotása eddig csakis magyar nyelven jelent meg. Mindazonáltal nemcsak teljes életrajznak, de megfelelő jellemrajznak sem mondható. Én nem csupán fordítottam, hanem sok helyét gyökeresen átdolgoztam, kiforgattam, s meglehet, hogy a szerző bele sem egyezik változtatásaimba, ha módjában áll összehasonlítani az eredetit a fordítással. Minden jó indulat mellett a tények egyszerű csoportosításában, még inkább azok okainak fűrkészésében, értékének, hatásainak megítélésében olyan szempontok érvényesültek nála, melyeket az, a ki a hazai viszonyok talajában gyökerezik, nemcsak el nem fogadhat, hanem egyáltalán meg sem érthet. Két világnézet alig áthidalható ellentétei okozzák ezt, nem pedig Gindelynek valami egyéni és tisztán neki sajátos tulajdona. Ő nála is bebizonyult, hogy bármi hasznunkra váljék a külföld jeleseinek némely dolgokban való közreműködése, nemzeti történetünk nagy problémáit megoldani egyes-egyedül nekünk magyaroknak a dolgunk. Ez kizárólag a mi feladatunk, másra át nem hárítható elengedhetetlen kötelességünk. Mert a történetírás mikor élő, nem pedig kihalt nemzetekkel foglalkozik, nem csupán az észszel, az ismerettel, az értelmi erővel, hanem a szívvel és a szeretettel is dolgozik. A ki arról az országról, melynek multját föl akarja eleveníteni, el nem mondhatja: bölesöm ez s majdan sirom is! a ki nem annak a sajátos műveltségnek és világnézetnek a terméke, mely ezen a földön erényeivel és hibáival egyetemben fokozatosan fejlődött, az hasztalan zörget a multak zárt ajtaján, az nem képes a rég porladozó nemzedékeket föltámasztani, s igaz mivoltukban megszólaltatni. A magyar nemzet ma is élő, előretörő tagja az emberiség organismusának, s az ő multjának megítélése sajátos szempontok alá esik, melyekbe élő érdekek, égő szenvedélyek játszanak bele. Itt az ő fiára hárul a feladat, hogy a mult éjjelét az ismeret fáklyafényével megvilágítsák, s munkájok érett gyümölcseit, a nemzetközi tudománynyalis megkedveltessék, a mennyiben ez a háborgó nemzeti és felekezeti szenvedélyek közt egyáltalán lehetséges. A nagy munkában idegenek részvétele mindig csak kétes értékű lesz, mert a sokat emlegetett objectivitás a történetírásban azon ősi igazságok közé tartozik, melyeket évezredek óta hangoztatnak, de legalább élő nemzetekkel szemben igen bajos érvényre juttatni. A történelem is csak fegyvertár, dús és értékes

fegyvertár, melyből nemzetek, társadalmak, egyes socialis rétegek az eszközöket a létért vívott nehéz küzdelemhez meritik. Nagy és dicső harcokat vívott már a magyarság azokkal a fegyverekkel, melyeket történelmének szertáraiból kölcsönzött. Sőt nem egyszer volt az e fegyverrel vívott harc sikeresebb, mint a tusa, melyben a kard, a nyers erő döntött. A tudomány, kivált a történetírás adta hadi szer lesz legerősebb fegyverünk a jövőnek nagyon mozgalmas küzdelmeiben is. E fegyvereket azonban egyedül a magyar történetírás *maga* keresheti ki a multak homályából, csupán a magyar történetírás maga köszörülheti ki őket annyira, hogy a jelen és jövő ember nyom hasznukat vehesse s velők állameletünk alapjait, nemzeti művelődésünk bástyáit az időnek sohasem szünetelő, zajtalan rombolásai, vagy ellenségeinknek vehemens, mindig új meg új jelszavak alatt ismétlődő ostromai ellen megvédje. Mert ebben a küzdelemben eldöntés sohasem várható s a hosszabb-rövidebb fegyverszünetet egyre újabb ádáz támadások fogják követni mindaddig, míg a magyar nemzet csak élni fog. Örökkön-örökké csatakészen kell tehát állania s szellemi munkásainak sohasem lankadó huzgalommal kell a harcához szükséges fegyverek beszerzéséről gondoskodniok. A nyers munkában, a kutatásban hasznát vehetik, s föl is kell használniok a külföld közreműködését. De az igazi munkát, a történelemnek a nemzeti polgárosodás céljaira való értékesítését, nekik maguknak kell végezniök. A kutatás terén kétségkívül sokoldalú szolgálatot tett a magyar szaktudománynak Gindely Antal is. Hálával és tisztelettel említhetjük azt mindenkor, s Akadémiánk a jeles tudós iránti elismerésének rég kifejezést adott, midőn külső tagjai díszes sorába ígtalta. Élete a tudomány gyarapításának volt szentelve s neve fönmarad azok sorában, kik a magyar történet szerteszét szórt kútfoi föltárásával, megismertetésével a magyar tudomány körül is érdemet szereztek. De most, midőn Akadémiánk nevében az elhunyt iránt a kegyelet adóját lerovom, érdemes működéséből is csak azt a tanuságot vonhatom le, hogy múltja minden nemzetnek a legsajátabb egyéni tulajdona, melyet maga köteles gondozni, művelni, hogy magasztos emlékeinek nemesítő, termékenyítő ereje az új emberöltők politikai és nemzeti nevelésében hasznosíthatassék, s a múlt és jelen közösségének tudata el ne homályosuljon a szivekben soha.

Jelentés az 1894-dik évi Teleki-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* rt. a márczius 19-iki ülésben.)

A gróf Teleki József alapította drámai jutalomra az elmúlt évben szomorújátékok pályáztak. A bíráló bizottság, mely *Zichy Antal* tt. elnöklete alatt a M. T. Akadémia részéről *Heinrich Gusztáv* r. és *Rákosi Jenő* l. tagokból, a nemzeti színház részéről *Egressy Akos* és *Gyenes László* urakból állott és *Heinrich Gusztáv* r. tagot bízta meg a jelentés előterjesztésével, megbi-rálás végett tizenkilencz pályázó darabot vett át.

A beérkezett művek közül négy darab nem jöhetett a jutalom odaítélésénél tekintetbe. Az egyik, a *VI. sz. A győri béke*, vigjáték három felvonásban, mely valószínűen csak tévedésből küldetett be; a többi hármat kizárja a szabályzat 139. §-a, mely szerint «az e jutalomért pályázó szomorújátékok minden-esetre versekben legyenek írva, még pedig lehető gonddal és szigorral», e három darab pedig prózában van írva. Az egyik *XV. sz. A falusi műveltség*, szomorújáték egy felvonásban, oly kvalifikálhatatlanul ostoba, hogy minden ízetlensége mellett szatirikus tréfának vagy paródiának megjárná, ha egy szikra szellem tévedt volna beléje; a másik kettő ellenben: *IX. sz. Bogláryné* és *XII. sz. Circe*, mind a kettő szomorújáték négy felvonásban, tehetséges vagy legalább ügyes szerzők művei. Mind a kettő társadalmi darab, mely a házasságtörés problémája körül forog, mind a kettő a színpad helyes ismeretével s a színi hatás ügyes kihasználásával készült, mind a kettő eleven dialogusban van írva és ébren tartja az olvasó érdeklődését. Mostani alakjukban azonban bajosan kerülhetnének színre. «Bogláryné», a kettő közül az egyszerűbb és sikerültebb alkotás, lélektani jellemzés tekintetében meglehetősen kifogásos. Boglárý bárónét, a ki nem szenvedélyes szerelemből lett férje nejevé, még pedig kötelességtudó hú nejevé, szereti Bárdy gróf. a ki egy éjjel légyottra kéri az asszonyt. Ez el nem fogadja meghívó levelét, de véletlenségből csakugyan megjelen a légyott színhelyén, hol a grófot, bár tényleg szereti, hivatkozással férjének adott esküjére, visszautasítja. A férj rájuk támad és Bárdy gróf, hogy az alkovba menekült nőt megmentse, kijelenti, hogy lopni akart. A feldühödött férj rendőrökkel elviteti régi barátját, azután megleti nejét.

A grófot öt évi börtönre ítélik és Bárdy e büntetést kiállja, mire újra felkeresi az asszonyt, ki hajlandó megszökni vele, a ki feláldozta érte becsületét, mert most már gyűlöli a férjét, a ki őt öt esztendeje minden képzelhető módon kinozza. De Boglár most is megakadályozza a szerelmes pár menekülését, és tovább kinozza feleségét, a ki végre halálos beteg lesz. Midőn végóráját közeledni érzi, magához hivatja a grófot, a ki a harmadízben lábatlankodó férjet leszúrja; de a haldokló nő magára veszi e véres tettet és meghal. Csak azért mondtam el egészen röviden a cselekvény vázát, mert, azt hiszem, ebből is ki fog tűnni, hogy e darabban új motívummal egyáltalában nem találkozunk, de az is, hogy a mű leggyengébb alakja a férj, kinek magatartása hajosan érthető. Boglár imádta nejét, a szerencsétlen légyott után pedig oly halálos gyűlölettel viselkedik iránta, mely a történetekben kellő magyarázatát nem leli. Nem világos, megvan-e győződve neje hűtlenségéről; annál világosabb, hogy a gróf lopásában nem hisz és mégis őt évre börtönbe hurczoltatja, a helyett, hogy vele megvívjon, nejétől pedig elváljék. (Figyelemreméltó ugyanis, hogy a darab az arisztokrata világ köreiben játszik). A férjnek e magatartását sokkal erősebben kellene indokolni, azonfelül az egész darab iránya megkövetelné, hogy Boglár ne legyen ellenszenves alak: a viszonyok az ő boldogságát is megsemmisítették, melynek romjain szenvedélyes szerelme átesaphat szenvedélyes gyűlöletbe, csak hogy nekünk e szenvedélyes szerelmet látnunk kell és meg kell értenünk, hogy a boldogtalan ember nem cselekedhetik máskép. Elméleti fejtegetései (az I. felvonás elején) a házasság szentségéről és a női hűségről nem szolgáltatnak elfogadható alapot további magatartásának indoklására, mert e nézeteiben igen sok férj osztozkodhatik, de azért ritka férj fog úgy cselekedni, mint ő. Mentől kivételesebbek tettei, annál mélyebb és meggyőzőbb indoklást igényelnek. Egyébként a darab tehetséges és gyakorlott íróra vall, a ki, ha nem csalódom, képes lesz művének e főgyengéjén segíteni.

Hasonló hibában szenved a másik prózai darab: «Circe». Itt is a hős alakja igen kifogásos. Athalie (ez a Circe) az örültek házába csukatja férjét, hogy tőle megszabaduljon és minden akadály nélkül folytathassa feslett életét. Most főczélja, hogy leánykori imádóját, Borayt, nemes nejétől elrabolja és hálójába csalja. A gyenge férj máris áldozatává lesz, midőn Athalie férje kiszabadul az örültek házából és Boray megtudja a valót. Athalie végül mérget vesz és meghal, talán megbánva életét és az általa megkínzott emberek bocsánatára számítva, — mielőtt jellemével tisztába jöttünk volna. Beszéde akárhányszor túlrad a nemes érzések és gondolatok tömegétől, de tettei éles ellentétben állnak

szavaival. A szerző persze bonyodalmas lélektani problémának gondolta, de a színházi közönség a legnagyobb bonyodalomban is világosan akar látni és nem fogad el semmiféle rejtvényt. Bajosan megérthető alak Boray is, kinek jellemében veszedelmes főszerepet visz oly tulajdonság, mely sem az életben sem a színpadon nem szokta megnyerni a világ tetszését és érdeklődését, t. i. a bárgyúság, mely ez esetben annál rikitőbb, mennél sötétebb színekkel rajzolta a szerző Athalie egyéniségét és környékét. A darab egyébként is igen kuszált; a modern élet minden izgalmas kinövése ok nélkül van benne fölhalmozva: hamis játék, párbaj, házasságtörés, méreg stb., a szereplőknek jó része egészen szükségtelen, a cselekvénynek számos részlete igen naivul van indokolva, a dialogus pedig rendszerint elég ügyes, de egyúttal túlságosan bőbeszédű is. Innen a darab nagy terjedelme, mely nyomtatásban (mert így küldte be a szerző) 192 lapra terjed. E szomorújáték csak alapos átdolgozás után válhatnék életképessé, de nem merném megjósolni, hogy a szerzőnek az átdolgozás, ha megkísértené, sikerülne is. Mind a két darabban nagy szerepe van a véletlennek, a mi rendszerint annak a jele, hogy a feldolgozott tárgy nem drámai, hanem regény-cselekvény. De az ily cselekvények dramatizálásához annyira hozzászoktatott az utolsó évtizedekben a francia irodalom hatása alatt vergődő színi productio, hogy e tényre nem is fektetek nagyobb súlyt.

Bocsánatot kérek, hogy ez eleve kizárt darabokról egyebet is mondtam, mint hogy a jutalom odaítélésénél tekintetbe nem jöhetnek. Mentsen ki az a meggyőződése, hogy e darabokat tehetséges írók műveinek tartom, és hogy az alaki joggal pályázó darabokról egyáltalában nem mondhatok sok jót vagy sok újat. Már az is nagyon lehangoló, hogy a legtöbb darabban régi jó ismerősömrre akadtam, mert a legtöbb színű már pályázott egyszer, némelyik kétszer, eshetőleg még többször is, mert hiszen, hála a gondviselésnek, én nem voltam minden dráma-bíráló bizottság tagja és így csak azokról a darabokról tudok, melyek akkor próbáltak szerencsét, mikor bíráló voltam. A szerzők persze mindig változtattak darabjaikon, saját hitök szerint javították műveket; de e változtatásokkal rendszerint csak jelentéktelenebb, mellékes bajokon segítettek, míg műveik alapvétsége többé kevésbé érintetlen maradt. Hozzájárul a legtöbb darabban a nyelv, stíl és verselés nagy gyarlósága. Ha szó szerint vennők a pályázati szabályzat idézett 139. §-ának azt a követelését, mely nemcsak verseket kíván, hanem «lehető gondal és szigorral» írt verseket, akkor mindössze csak egy pár munka jöhetne tekintetbe. De így sem sokkal nagyobb a behatóbb jellemzésre érdemes szindarabok száma.

De azért hadd soroljam fel, már teljesség kedvéért és

jövendő bíráló társaim érdekében is, a figyelemre egyáltalában nem érdemes és a bizottság egyetlen tagjától sem említésre méltatott pályázó tragédiákat. Ezek a következő kilencz munka, melyek kettő kivételével, mind többé kevésbé a hazai történetből veszik tárgyukat, persze, valószínűen a szerző szellemében, a ki Gyárfás Istvánt idézi, hazának vévén a scythia földet is, melynek területén játszik a Kr. előtti VI. század közepén a VII. sz. *Zarina*, szomorújáték három felvonásban. E darabnál különben egészen mellékes a cselekvény színhelye és kora, mert a cselekvény maga minden időben és minden országban lehetetlen. Mermer párthus király minden elfogadható ok nélkül féltékenykedik erényes és kitűnő nejére, Zarinára, a ki nem akarja megengedni, hogy férje egy méd vitézen brutális igazságtalanságot kövessen el. Midőn a tragiko-komikus férj nem hallgat az okos szóra, Zarina előbb őt, a kit pedig szeret, aztán önmagát szúrja le, mire a méd vitéz is, nem tudni mi okból és mi célra, véget vet életének. Indokolásnak, jellemzésnek semmi nyoma. Hogy a Kr. előtti VI. században párthus, saák és méd emberek nem gondolkodhattak és philosophálhattak úgy, mint a mi naiv szerzőnk alakjai, azt könnyű belátni; de azt már bajosabb volna kimutatni, hogyan gondolkodtak tényleg. De ha erről nincsen tudomásunk, mért szerepeltetni és beszéltetni őket?

Majd két évezreddel modernebb tárgyú a XVII. számú *A trónvesztett*, szomorújáték öt felvonásban. Hőse Salamon király, — természetesen, hiszen drámai pályázat Salamon király nélkül csakugy nem képzelhető, mint róza nem. tövis nélkül. A darab egyébként semmi tekintetben sem érdemel figyelmet, mert mindenképen igen kezdetleges, mit már az első lapoknak nyelvi s verselési botlásai kétségtelenné tesznek. Arról, hogy mi lehetséges ezen a világon és mi nem az, szerzőnknek, úgy látszik, halvány sejtelme sincsen. E tekintetben rokon vele a III. számú *Interregnum*, tragédia öt felvonásban, melynek hőse történetünknek egy másik agyon-dramatizált alakja, Csák Máté. E darabban a hősnek elhagyott arája, Piroska, olasz vitéznek öltözve belopódzik Csák bizalmába, a kit azután tönkre tesz. Úgy kell neki, mért nem ismeri föl az olasz vitézben menyasszonyát, kit még mindig szenvedélyesen szeret. De e fővalószínűtlenség nem az egyedüli e darabban, mely csupa lehetetlen vagy legalább bajosan elképzelhető dolgokat tartalmaz, úgy a cselekvény indokolása, mint a jellemzés szempontjából. A cselekvény különben valóságos chaos, számos hiábavaló alakkal, motivummal és jelenettel, melyek a szerzőt ismételt színváltozásra készteszik. A darab nyelve és stílje egyébiránt gyakorlottabb íróra vall, a ki, mint a források idézése mutatja, nagyobb készültséggel fogott a munkához és Szász Károly ismeretes költői beszélyéből is köl-

csönzött néhány szép motivumot. De ez mind kárba vesz, mert nem tud az anyagon uralkodni, a drámai szerkezet igényeiről pedig sajátos fogalmai vannak.

Mátyás király korában játszanak a IV. sz. *A honáruló*, szomorújáték négy felvonásban előjátékkal, és a II. sz. *A börtön* szomorújáték négy felvonásban «A honáruló»-nak csak háttere történeti, a főszereplők és a cselekvény maga, úgy látszik, egészen a szerző tulajdonai. Tabán vitéz megcsalta Máriát, ki nejének hitte magát, és elűzte a szegény asszonyt kis fiával, Dezsővel együtt. E gaztettét azért követte el, hogy a szenvedélyesen megszeretett lllkát, a ki őt gyűlöli és utálja, bírhasssa. El is rabolja a leányt, de ennek vőlegénye, Gömör, kiszabadítja lllkát és felgyűjtja Tabán várát, a ki e miatti dühében gaz merényletet tervez vetélytársa ellen, s midőn ez meghiúsul, a csehek pártjára áll és küzd hazája ellen. E küzdelmek során találkozik húsz év múlva jeles levéntévé felnőtt fiával, a kit megöl, mire felismeri és saját életének vet véget. Az egész cselekvény csupa indokolatlan és véletlen regényesség, mely a valószínűség vagy épen igazság elemi követelményeinek sem felel meg. Tabán honárulása nincs kellően indokolva, alakja sem rokonszenvet, sem részvétet, de még érdeklődést sem kelt. Vad dühöncz, a ki egyszer-másszor egész lényével ellentétes nemes ötletekre csábittatja magát és pl. a 70. l. naiv érzélgősséggel azt állítja, hogy ő nem rossz ember. A darab nyelve sokszor magyartalan, de egyes lendületesebb helyek bizonyos szerény lyrai érre engedhetnének következtetést.

Még sajátságosabb e darab párja, «A börtön». Drágffy Mihály, a ki elhanyagolja derék nejét s folyton más hölgyek után futkos, megszereti Komoróczy cseh főúr leányát, Katalint, a ki vőlegényével, Ivánnal, a hatalmas magyar mágnás vendége. Drágffy neje boldogtalan és Kund vezér, a ki szenvedélyesen szereti, meg akarja szöktetni. De a férj újtókba áll s megöli feleségét, a kezébe került Katalinon pedig erőszakot követ el. Végül Mátyás király börtönbe veti az utálatos kéjenczet, de sajnos, nem az első felvonás első, hanem csak a negyedik felvonás utolsó jelenetében. Hogy e cselekvény miért játszik 1460-ban, azt bajos volna elmondani: a korból nincsen benne semmi. De a legfuresább, hogy a szerző kezdettől végig a legelescépeltebb vigjátéki motivumokkal vél tragikus hatásokat elérhetni; hallgatódzások, átöltözködések, félreértések stb. teszik a cselekvénynek döntő rugóit. Azok a jelenetek pedig, melyekben Drágffy a cseh főurat leitatja, hogy vele összetűzhessen, vagy midőn vetélytársát gyáván és nevetséges csellel a börtönbe löki és rácsukja az ajtót, számos vigjátékból ismereteseek. A hol nincs jellemzés, ott persze a dialogus is csak üres beszéd, melyet

a rossz verselés és stíl nem tesznek vonzóbbá. Az egész darab rendkívül alantjáró.

Nagyon gyenge kísérletek az I. sz. *Gara László* és a X. sz. *A lejtőn*, mind a kettő szomorújáték öt felvonásban. «Gara László» a magyar történelem szokásos dramatizálásainak sorából való, számos magyartalansággal büszkélkedő stílből, főleg második felében iszonyú jambusokban írva. Sem a történeti ismeretes adatokból és nem kevésbbé ismeretes költői motívumokból igen külsőlegesen összetákolt cselekvény megszerkesztésében, sem a jellemek rajzában tehetségnek semmi nyoma. A döcögő versekbe kényszerített prózai beszéd árjából kiemelkedik egy pár sikerültebb lyrai részlet, pl. László keserve Gara Mária holtteste fölött. De e szórványos oázisok csak annál kietlenebbé teszik az egész munka sivatagos jellegét. Talán még gyarlóbb a «haza» puffogatásokban bővelkedő X. sz. «A lejtőn» cz. darab, melyben Hedviget Jagellóhoz kényszerítik nőül menni, Gorai kanczellár pedig, ez a XIII. századi ügyetlen Struensee, a királyné kezéért küzd, nemcsak siker nélkül, de egyúttal oly bárgyú eszközökkel, hogy csak mosolyognunk lehet szerzőnk naivságán, a kinek állami s politikai dolgokról is rendkívül kezdetleges fogalmak vannak. E tekintetben nagyon tanulságos pl. Vilmos osztrák herceg és Gorai párbaja vagy az a jelenet, melyben a kanczellár a királynét egyszerűen szobájába zárja. Jagello szerepe is inkább vigjátékba való. Hogy a szerző mindenképen kezdő, mutatja nyelve és verselése is. Személyei oly kedélyesen sétálnak ki be a színen, a mint a szerzőnek egyikre vagy másikra szükség van, mint a bábszínházban a dróton mozgatott bábuk, melyek szintén nem tudják, hogy mit beszélnek és mit cselekszenek. A jelige szerint «nagy időkről» regél, de e nagy időknek a darabban legszerényebb nyomait sem találjuk.

Az egyetemes történetből csak egy darab vette tárgyát, a VIII. sz. *Corday Sarolta*, történeti szomorújáték öt felvonásban, melynek szerzője alig tud sokat a nagy világ dolgairól. A darab cselekvénye nagyon kuszált, jellemei lehetetlenek, stílje csupa szó, még pedig rengeteg szó, fölfogása mérő naivság. A darab voltaképp a francia forradalom legismertebb jeleneteinek nagy szólamú dialogizálása, minden alapgondolat nélkül. Corday Sarolta jön-megy, rendszerint minden cél nélkül, és miután nem sikerült a halálra ítélt királynét megmentenie, megöli Marat zsarnokot, hogy végre valahára már tegyen valamit és maga is meghalhasson. Még legélvezhetőbbek a royalista Lux Ádám lyrai ömlengésekben gazdag jelenetei Saroltával, kit imád és a ki maga is szereti. De a rajongó politikus bölcsesége már kevésbbé imponál. Nagy pathoszszal deklamálja :

Nagy eszme az, asszony nem érti meg,
Csupán a férfielme fogja fel, —

de Sarolta megczáfolja, a mi nem csuda, mert a „nagy eszme” nagyon primitív gondolat: véget kell vetni a tömeg uralmának. Különben talán méltánytalanság, ha e darabra komolyabb mértéket alkalmazunk, mert valószínűen egy lelkes kezdő műve, ki sem tárgyával, sem önmagával nem bír még. Persze, a jambussal már bírhatna egy kissé és nyelve is kifogástalanabb lehetne.

Még jóval gyengébb e csoport utolsó darabja, a XVIII. sz. *A végzet* tragédia öt felvonásban, aranyszegésű folio kötet, elegáns zöld selyembe kötve, mely a jelenkorban játszik, majd Budapesten, majd Fiumében és Nápolyban, de tényleg kezdettől végig a holdban, mert földünkön az emberek egészen másképp beszélnek, éreznek és cselekszenek. Már az sem emberi dolog, hogy a szerző (nő?) elvárja, hogy e darabját elolvassuk, mely oly borzasztó hosszú és melyben az emberek oly végtelen terjedelmű és ijesztően üres beszéddel ütik agyon a drága időt. Nem akarok a nyomdokaiba lépni, azért nem is mondok művéről egyebet.

Inkább áttérek végre azokra a szomorújátékokra, melyeket a bizottságnak egyik-másik tagja egészben vagy legalább némely részletében figyelemre méltónak tartott. Ilyen a XIII. sz. *Sziárd*, tragédia négy felvonásban, melyet az egyik bíráló első felvonása miatt felemlíttetni óhajtott, mit készséggel megteszek. A cselekvény az ó-korban, t. i. a római császárság idejében játszik; színhelye: a Maros-mente Erdélyben; a szereplők: rómaiak, agathyrsek és tyragéták. A cselekvény kerete elég egyszerű és épen nem új. Sziárd agathyrsz főember lázadásra hívja föl népét a zsarnok rómaiak ellen, kiket az elvetemedett Clodius praetor képvisel. De bár a hódítók döllye s embertelensége határt nem ismer s újabb meg újabb merényletekkel lázítja föl Sziárd vérért, népe nem hallgat szavára, mert vezérei még nem látják elérkezettnek a szabadságharcz óráját. Ekkor Sziárd, kinek lelkes hazafisága és lázas tettvágya nem tűr féket, fölveszi a honáruló maszkját és még új uránál, Clodiusnál, is iszonyatosabban zaklatja népét, hogy végre lázadásra bírhasssa. De persze — és ezt már jó ideje tudjuk Teleki László Kegyenczéből — siker nélkül fáradoz és végül Clodius ledöfi. De hol marad a nő? Van ilyen is, még pedig kettő: az egyik Clodius neje, a vérszomjas hetaera, a ki «magához vonja a férfiakat, hogy azokat elnyelje» s kit férje egyszerűen megölet, hogy más nőt lánczolhasson magához; ez a másik nő Sziárd arája, Lea, a ki nem értve vőlegénye homályos politikáját és utálva Clodius féktelen udvarlását, megöli magát, miután a szegény Sziárdot megátkozta. A darab csupa össze-vissza, szövevényes ármányok, vad indulatok, szenvedélyes

gyűlölet, és ez mind kezdetleges szerkezetben, rossz verseléssel, bajosan elfogadható szereplőkkel. A cselekvény chaosához járul az események gyenge indokolása: sehol az a megdöbbentő kényszerűség, a mely nélkül tragikum nem képzelhető. A darab végén Clodius és Sziárd egymást ölik meg, a mi a szinpadról kétségtelenül nevettető hatással volna a közönségre; a vérszomjas praetor helyébe Severus császár lesz az agathyrsek ura, és a barbárok továbbra is kinzott rabszolgái maradnak a világhódító imperiumnak. Mindent összevéve, a darab nagyon gyenge és e gyengéje egyenesen ijesztővé válik, ha a «Kegyenc» eszünkbe jut; ez pedig kikerülhetetlen, mert Sziárd szerepe föltűnően emlékeztet a Teleki László hőséne megrendítő sorsára, csakhogy az agathyrsz szabadsághős törekvései és szenvedései egyáltalában nem rendítenek meg. De azért készséggel csatlakozom azon t. bíráló társamhoz, a ki e darab első felvonását figyelemre méltónak találta. E felvonás csakugyan jóval többet ígér, mint a mennyit a továbbiak beváltanak, — de sikerült alkotásnak még ez sem mondható.

A felvonás Iringár tyragét főnök föllépésével kezdődik, a ki páasztorruhában fáradtan jön s miután elpanaszolta, hogy gyáva népével nem képes a szabadságot visszaszerezni, egy gyep-pamlagra dől s elszunnyad. Most Volernia, Clodius neje, siet a szabadba, hogy a szép természetet élvezze; meghitt rabnője, Laetitia, alig képes őt követni. Csakhamar rátérnek egyhangú életükre s Volernia kifakad:

Kiállhatatlan már!
Megőrülök bele! (sóhajtv) Mi volt az ott,
S mi itt a föld ez elrejtett zugában!
Óh Róma, Róma! Nézd, ah, arra van!
Ha átrepülhetném e légtengert,
Hogy újra lássam fényes tereit,
Ha ajkamat tapaszthatnám hatalmas
Kőpalotáinak a küszöbére csak,
Melyek közt annyi gyönyört leltem én.
Ah mily, de mily boldogság lenne az! stb.

A barbárok közt persze ennek semmi nyoma.

Ah ott, csak ott (folytatja)
Van a gyönyör, a földöntúli üdv,
A kéj, a szerelem és minden, minden,
Mi itt, itt nincs ez átkozott helyen!

Ekkor Laetitia Veturius centurióra emlékezteti úrnőjét, a ki azonban megvetéssel feleli:

Hagyd el ez embert!
 Csak szája van bókolni szüntelen,
 Mivel idő előtt elemelyít.
 Nekem vér kell, oly forró vér, a melynek
 Minden parányi cseppje lángban égjen
 És égjen értem olthatatlanul!
 Oly vér, melyet találtam férjemben,
 Mikor még boldogok valánk együtt,
 S melyet kerestem később ott, a hol
 Lelém. — Itt nem kereshetek, nem itt,
 Talán itt ember sincs!

Ekkor veszik észre az alvó Iringárt, ki mindkettejöknek nagyon megtetszik, bár öltözete után csak pásztornak nézik. Volernia nyomban szerelmeskedni kezd vele; meg akarja próbálni, van-e szemének még elbűvölő ereje: «Ne legyen kár ezért sem, hogyha már A többiért nem volt». Csókkal ébreszti a barbár ifjút, a ki elragadtatással nézi és öleli a szép nőt. Miután Iringárnak légyottot adott, elsiet Laetitiával, a ki elárulja, hogy úrnője Clodius neje. Iringár undorral fordul el tőle és önmagától:

Minő varázs van két szemében és
 Mily átkozott vagyok, hogy két szemének
 Reám ilyen varázsa volt!

Most föllép Sziárd, szomorú és mégis jó hírrel: Clodius leszúrta királyuk fiát, mert «szép volt s nője, a Gaz hetaera szemet vetett reá».

— míg halála sziveinket sebzí.
 A tett bosszúra hív s szabadságunk
 Eszközli ki.

De ebben téved, népe nem érti meg, és a fia halálával sujtott király és tanácsosai is ellenzik a lázadást, mert gyengéknek érzik magukat. Ekkor kifakad Sziárd:

Csak féljetez tehát
 S remegve csókoljátok a kezét.
 Mely földhöz sujtott! — Nézzétek a népet,
 Mivé vált a ti kezetek között.
 Silány agyagtömeg, a melyre oly
 Könnyen rávághat még a gyermek is,
 Nem pattan róla vissza az ütés. —
 Csak túrni, túrni, ez a jelszó itt,
 És összetett kezekkel várni azt,
 Mikor segít egy véletlen csoda,
 Míg rozsa marja ősi kardjaink.

Mind hiába, még Iringár is azt vallja, hogy «Időnk még

el nem érkezett», sőt a király leánya, a meggyilkolt királyfi huga, Lea, a hős szerelme, is térdén kéri, hogy mondjon le a lázadás tervéről. Mire Sziárd:

Kelj fel, Lea, e föld nem érdemes
Reá, hogy elpiszkítsa térdedet (!)
Maroknyi por, a melyből milliószor
Annyit hazának elnevez ugyan
A nép, de tetteivel megtagadja
A dicső fogalomhoz a kötést (!)
Haza! — Oh nem! — Ez nem a mi hazánk,
Ha védni úgy tudják a férfiak,
S utódainkra szintűgy elveszett,
Ha nőink is csüggedve követik
S szent hivatásukról, hogy lelkesítsenek,
Gyáván lemondanak. — Kelj fel, Lea,
Csak hitvány rög e föld és semmi más,
Nincs rá okod térdelve védeni (!)

A szerelmesek elmennek, hogy a meggyilkolt királyfiért áldozatot hozzanak és Clodius lép fel környezetével. A praetor nem érti, hogy az alattvalók nem várják őt e helyen, és midőn hallja, hogy áldoznak, megparancsolja embereinek, hogy döntsék le az oltárukat, a tömeget pedig hajtsák ide, de «Kingár király is köztük legyen». Hiába intik Clodiust saját emberei; a praetort vakmerő döllye mind sértőbb szavakra és tettekre ragadja. A királyt megtámadja fia miatt, kit árulónak nevez, a királyt magát kiszámított büszkeséggel megalázza, végre a meggyilkolt fiú helyébe Kingár leányát, Leát, követeli tűszül. Sziárd az egész jelenet alatt hiába tüzei népét a nyílt ellentállásra: a megfélemlített barbárok mindent tőrnek. Kingár a legnagyobb fájdalommal, de egyúttal a legnagyobb alázatossággal esdekel leányáért. Hiába! Clodius: Hah!

Napfényre jött méregfogad?
Reszkess dühöm előtt!

Sziárd: Fegyverre föl! (Zúgás).

Clodius: Egy mocczanás s halomra vágatlak,
Te aljas sőpredék!

Kingár: (Támolyogva népéhez). Eh, vissza! Én parancsolom!
(Magában). Nyomd el verésedet, te zaklatott szívem!
S az áldozatba ha lelked meg is
Remeg, nyujtsd azt népednek üdvéért!
(Clodiushoz). Vigyed a lányt, uram!

Clodius: (Leára mutat). Fogjátok közre őt!
(Kingárra). S e szájra itt, a mely csaholni mert,
Korbácsot rá; (Korbácsot dob Tamir agathyrsz főpap felé.)

Fogd ezt, te vén gonosz,
S sújtsd arczba bűnéért!

Tamis: (Nem mozdul.) Előbb érjen halál!

Clodius: Lakolsz te is! (Dühhel) Hát senki sincs,
Ki engedelmeskedni tud, mikor
Én osztom a parancsot? . . . No te hű
Agathyrsz nép . . . rókákba bujt gazok,
Kegyelmemből élő korcs nemzedék,
Nem nyujtja senkisémet kezét?

Sziárd: Legyen, ha úgy akartátok!
(Kiragadja magát a körüllevőkből).
Itten vagyok! (felveszi a korbácsot).

Mind: (borzalommal) Ah!

Lea: (eléje állva kitárt karokkal) Sziárd, atyám az ott!
Az én atyám, a te urad, királyod!

Sziárd: Leány, félre az útból!
Úr itt csak egy van, Róma! . . . s az ítelt!
(Félre tolva Leát, felemelt karral Kingár
felé megy, mire a függöny legördül).

Ez első felvonás, mint expositio, csakugyan figyelmet érdemel, bár a szerző itt sem tudja magát találóan, költőien s magyarásan kifejezni, versei pedig sok helyütt csupán a sorokra való osztásban különböznek a köznapi prózától. Sajnos, hogy a többi fölvonások, mint már említettem, sem tartalom, sem alak tekintetében nem maradnak még ezen első felvonás magaslatán sem.

Ha e darab első felvonására vonatkozóan még osztozhattam t. bíráló társam véleményében, alig csatlakozhatom azon t. két bíráló társam ítéletéhez, kik a XIX. sz. *A bálvány* cz. történeti szomorújátékot öt felvonásban figyelemre méltónak nyilvánították. Nem mintha a szerzőtől minden tehetséget meg akarnék tagadni; de műve oly kuszált és zavaros, jellemzése oly ellenmondásos, az alapgondolat oly homályos, rímpárai részben oly komikusak, hogy eselleges tehetsége csak nagy nehezen ismerhető föl e chaos-ban. A darab tudtommal már 1888-ban pályázott *«Izabella»* és 1893-ban újra *«Sötét napok»* czímen és ez utóbbi czím, épen nem a munka előnyére, esztünkbe juttatja a *«Zord idöket»*, Kemény Zsigmond remek regényét, melyet a szerző sokkal jobban kiaknázhatót volna. A bálvány, melyről a darab ezúttal nevét viseli, Izabella királyné udvarhölgye, Michaela, kit Martinuzzi szeret; de a bátor szerzetesnek van egy másik bálványa is: ez a haza, a mi őt a német párt elszánt ellenfelévé teszi. Csak az a baj, hogy sem a Michaela iránti rajongásából, sem magasztos

hazaszeretetéből nem fejlődik egységes és világos drámai cselekvény. A darab a király halálával indul meg; János a koronát fiára hagyja, kinek gyámjául Martinuzzit rendeli. Ferdinánd követét, Nádasdyt, Izabella szívesen fogadja; ő kész lemondani a koronáról, de Martinuzzi ellenzi e szándékát, mire Nádasdy hadat izen, melyet a barát «gyász és baj közt» elfogad. A második felvonásban előtérbe lép Michaela ideális szerelmével. Petrovich is rajong a szép leányért. Castaldo meglesi Michaela és Martinuzzi szerelmi áradozásait s elárulja Petrovichnak, a ki most szakít a baráttal. Közelg a szultán. A III. felvonásban Martinuzzi fogságba veti a királynét, Szulejmán pedig Buda alatt üt tábornokot. Ide viszik a gyermekkirályt, míg a törökök hatalmukba ejtik a várat s meg akarják gyilkolni Martinuzzit, a kiért Michaela feláldozza magát. Ez a legérdekesebb felvonás, csak hogy egy Martinuzzi-tragédiában legnagyobbreszt nélkülözhető volna. Mindenesetre nélkülözhető a Kéméndyné epizódja, melyben az örült anya saját fiát szúrja le. Michaela halálával lankad az érdek, a tragédia valóságos krónikává lesz. A IV. felvonásban Martinuzzi bosszúból átadja Erdélyt, az V. felvonásban meggyilkolják a hőst, a ki különben maga is halni óhajtott. Végzavai oly homályosak, mint az egész darab alapgondolata:

Hibáztam, érzem, önmagam iránt.
De hogy hazánknak jót tevék-e vele,
Felelni fognak a jövő idők . . .
E perczben szívem érzi a vigaszt (?)
S elszálló lelkem a jövőbe néz.
Bár messze, messze, ám jövőnd idő,
Mely átragyogja a véres közelet,
S felsarjadosz az új királyi törzs . . .
Örömapokra virrad szép hazánk,
Büszkén mutat majd Habsburg-vár felé
S hódolva mondja százezer ajak:
Az ily király a legnagyobb magyar,
Aldott legyen, a merre megy, halad!

Ha Petrovich aztán e szavakkal végzi a tragédiát: «Meghalt korunknak legnagyobb fia!» olyat mond, mit a darab cselekvénye egyáltalában nem igazol. Nem tudom, mennyiben javította szerző művét tavaly óta, mert akkor nem voltam a bíráló bizottság tagja; de ma is áll, a mit a mult évi jelentés hangsúlyoz, hogy «a darab jól indul s nincs drámai szabás hiján, de a szerző csakhamar hanyatlik s utolsó két felvonása az első háromnak alig több igen gyenge toldalékuknál». Tehetsége inkább a részletekben ismerhető fel, mint a cselekvény szerkezetében, mely zavaros, vagy a szereplők jellemzésében, mely sem egyöntetű, sem következetes. — Ha már megemlítettem furcsa rímpárait, hadd közöljek ezekből is egy-két mutatványt:

32. 1. Kiről beszélsz? Michaela s Martinuzz?
Bizon a kis lány szíve arra húz!
33. 1. Oh mea culpa, mea maxima!
Milyen nagy kópé az a kis baba!
60. 1. Nem, semmi nesz. Tipeg, topog az ör.
Nehéz szívem keblemből majd kitör.
66. 1. A Begler bég majd itt marad, Budán,
Én meg olyan bíró leszek. Az ám!

Stb. Távol legyen tőlem, hogy ez ízetlen rímekre túlságos súlyt fektessenek. Ezek miatt még lehetne a tragédia kitűnő. De nem az, mert hiányzik a világos probléma, zavaros a szerkezete és kezdetleges a jellemzés. A szerző, azt hiszem, csak akkor fog sikerültebbet produkálni, ha lehető egyszerűsége törekszik és nem halmazza el hősének sorsát szükségtelen, bár részben figyelemre méltó, de a cselekvény keretében csak akadályul szolgáló részletekkel.

E két darabnál minden tekintetben sikerültebbek a XIV. sz. *Mária király* szomorújáték öt felvonásban és a XVI. sz. *Lionarda* szomorújáték három felvonásban, mind a kettő tehetséges, bár eltérő tehetségű, és igen gyakorlott, ügyes szerzők művei.

«Mária király» tudtommal már két ízben pályázott, először 1888. «A trónért», és másodszor 1889. «Nagy Lajos leánya» címmel. Ez utóbbi alkalommal a jutalom odaitélésénél egy szavazatot nyert; ezúttal is figyelemre méltónak találták a darabot, de a jutalom odaitélésénél nem jött szóba. Minthogy e helyről már két ízben jellemezték e színművet, rövidebbre foghatom saját megjegyzéseimet, melyek az előző pályázatok előadóinak ítéletével a dolog lényegére nézve összevágtnak. A darab tárgya Mária és Kis Károly királyoknak sokszor földolgozott története, melynek egyes momentumait kiváló és nem kiváló festők is törekedtek megörökíteni. A mi darabunkat talán legjobban úgy jellemzem, ha ily festmények dialogizált szövegének mondom. Minden felvonás egy-egy tableau kedvéért van megírva s az egész darab nem egyéb, mint ilyen, színi hatásra számított, nagyon ügyesen rendezett tableauok sorozata. Ime! Az I. felvonás a két párt főembereinek hangos versengésével kezdődik. Ki legyen a király? Mária vagy Károly? Hallgassuk ki őket! Mária megjelen és erőlesen védi jogait, de beszédje közben megpillantja a terembe lépett Károlyt, belésszeret, megbűvölve leveszi fejéről a koronát s 'hódolva' átadja Károlynak. Általános bámulás, Károly is bámul, Erzsébet özvegy királyné dühöng, Forgách pedig bele-szeret Máriába, kit most lát először. A második felvonásban megáll a cselekvény, de a tableau annál fényesebb. E felvonás

tárgya az az ismeretes templomi jelenet, melyet történelmi festményeink egyik legnépszerűbbike örökített meg. Károlyt megkoronázzák, Erzsébet nagy férje sirja mellől izgatja a magyart, Gara és Forgách összeesküvést szőnek, a Mária-pártiak megrohanják a megkoronázott királyt, de Mária saját testével védi Károlyt, a ki nem sokat beszél és még kevesebbet tesz. E felvonás bizonyára hatást tenne a színen. A III. felvonásban is alig történik valami. Károly és Mária holdvilágos éjjel szerelmet vallanak egymásnak; tehát rendben volna minden, de a bűsz Erzsébet, akarata ellenére királylány akarja tenni leányát. Hívei halált mondanak a bitorlóra; Forgách fogja az ítéletet végrehajtani. E felvonásban voltaképp két tableau van: az egyik a szerelmesek föllengző idyllje, a másik az összeesküvők jelenete. A felvonás elején egy Mária-párti őrnek piros orra jó és rossz élczekre szolgáltat alkalmat. Még a rossz ötleteket is szívesen elfogadnók, ha a jelenetre szükség volna; de minthogy erről szó sem lehet, még a jó élczek is hibaszámba mennek. A IV. felvonás a szereplők nagy zavarával veszi kezdetét: Károly nem tudja, mit tegyen, Forgách is tétováz és ingadoz Mária végre nyíltan bevallja szerelmét. s kijelenti, hogy Károly felesége kíván lenni. mire Forgách megdühödik s leszúrja a királyt. Mária most királynak érzi magát s fogságba vetteti egész pártját, anyjával együtt. E rendkívül hatásos tableauval a szerző legjobban befejezhette volna az egész darabot, melynek V. felvonása éles ellentétben áll a cselekvény eddigi menetével. Diakovár mellett erdő közepén utójára találkozik Mária Károlylyal, kinek holttestét hívei haza viszik. Mária környezetében mint kedvelt hívei szerepelnek mindazok, kiket az előző felvonás végén oly hatásos zajjal fogságba vettetett. A meggyilkolt király emberei itt leszúrnák Garát és Forgáchot, Mária a halottra borul, Erzsébet pedig iszonyú ámulatba ejt következő szavaival, melyekkel az egész darabot bezárja:

Leányom! . . . Oh irgalmas Istenem,
Megöltem boldogságát, meg szerelmét,
Oh, átkozott én, százszor átkozott.

Ime, megint tableau, még pedig hatásos tableau. Persze ez a hatás csak addig tart, míg az olvasó gondolkodni kezd. Ekkor rögtön észreveszi, hogy az egész darab egy nagyon ügyes, a színpad titkaiba alaposan beavatott, a nyelv és vers kezelésében igen gyakorlott szerzőnek alapjában üres műve. A cselekvényben nincsen kellő drámaiság: mind Károly, mind Mária nagyon passiv alakok és a többi szereplők sem keltenek mélyebb érdeklődést. A jellemek sem nem igazak, sem nem következe-

sek: Károly gyarló báb, Mária egészen megfélekedzik törvényes férjéről, Zsigmond királyról, Erzsébetről pedig a darab végén kiderül, hogy nem lát oly dolgokat, melyeket mindenki lát. Erzsébet és leánya viszonya valóságos rejtvény. Ha szinpad routine, folyékony művelt stíl és ügyes verselés jelessé tehetnének valamely darabot, e szomorújáték jeles munka volna. De sajnos, e kiváló tulajdonságok nem megvetendő kellékei valamely színműnek, de alárendelt jelentőségűek, mert egy dráma becsét emelni igen, de költői értékét helyettesíteni nem képesek. Erős szinpad érzék, ügyes berendezés, folyékony, néha emelkedett verselés jellemzik e darabot, de kevés benne az igazi drámai élet, gyenge a cselekvény indokolása, alakjai pedig hijával vannak a lélektani igazságnak.

Magasabban áll, bár más természetű hiányokban sinlődik a XVI. sz. három felvonásos szomorújáték «Lionarda», mely Riminiben játszik 1446-ban, Pandolpho, Malatesta uralkodása alatt. A város zsarnoka, Azzo, s még inkább ennek kedvese, Lionarda, vérlázító kegyetlenségeket követnek el. A nép retteg, de végre lázong s egy éjjel egy ismeretlen ledönti Lionarda szobrát és

Egy újat helyezett a gaz lator,
Uralkodónkat gyermekként faragva,
Kit vesszejével asszony ütlegel.
S ez asszony senki más mint Lionarda.

Nem sokára megtudjuk, hogy e merényletet Sylvio, fiatal kőfaragó, Borso műhelyében, követte el. Bátor, derék, minden jóért és szépért lelkesülő ifjú, kinek származását homály fedi. Borso leányát, Beatricét, szereti s kéri kezét. De Borso tudni akarja, hogy kinek adja leányát. Sylvio e kérdésére így felel:

Hogy ki vagyok? Láttál-e már kietlen
Kopár sziklákon elhagyott fűszálat,
Vihar szelétől ostorozva, tépve?
Az voltam én! . . . Apám, anyám, ha tőlem
Te kérded. én az égre fordítom
Tekintetem. sóhajtvá, tűrve, kérve,
Könnyekkel izzó két szememben. ah,
De mind hiában! ajka néma, zárt!
Soká holyongtam utcán, téreken,
Testvérem volt a zug, hol megpihentem.
S az éji árny legkedvesebb barátom,
Mely rám borítá titkos fátyolát! . . .
Álmomban egykor, lenge ködruhában,
Sugáros arczczal, büszke homlokán
Fejdelmi föntség tündöklő sugára —
Egy nőalak szállt durva fekhelyem

Szennyes kövére és kicsiny fejem',
 Mely a rögön is édesen pihent,
 Karjára hajtva, altatót dúdolt
 Oly édes hangon, oly bűbájosan,
 Mint a vadonban, szürkület ha száll,
 Nymp hák siratják boldogságukat.
 «Anyám!» kiálték szétszakítva mind
 Álmom bilincseit, «Anyám! Anyám!» ...
 Eltűnt, de mintha láttam volna még
 Selyem haját, a mint sepré a földet,
 Es ködruhája — vagy csak álmodám?
 Miként a szellem szárnya rebbenése
 A regg felhőjét homlokomra hajtá.
 Ez minden!

Ő készítette a sértő szobrot, melyet Lionarda ledöntött
 szobrának helyére emelt. Meg is mondja, miért tette s egyúttal el-
 árulja az indokolás egyik nagy gyengéjét:

Rég mardosta lelkem
 Rimini sülyedése! titkon éjjel
 Kis műhelyembe óvakodva zártam
 Vésőm- s kövemmél drága titkomat.
 Három bava, hogy félve készítem,
 A fejdelem zord képét eltaláltam,
 Honnan vegyem Lionarda vonását?
 Nem láttam őt soha! (??) ... Nos? ihletemtől(?)
 Kértem tanácsot — rábízám magam —
 S a felzúdult viharból érzem,
 Vésőm nem tévedett... Dühödt haragjuk
 Szélvész gyanánt küld zsoldost, sbireket —
 Hiába mind! regélik utcaszerte,
 Magába száll a nép, — jó régi kardját
 Emelgeti az agg, elmúlt időket
 Idéz a férfi, lángra gyúl az ifjú —
 S a zsarnokság inogva összeressen.

A város képét szinte az ő szavaiból nyerjük:

E hosszú éjen át
 Végig bolyongtam alvó városunkat;
 Patakba folyni láttam én a vért,
 Hullákban lábam többször megbotolt,
 Felgyújtott házak fénye hullt utamra.
 Láttam bilincsből asszonyt, szűzeket
 Ostorral űzve durva zsoldosoktól,
 Zokogva kértek irgalmat, kegyelmet. —
 S elhurcolák mind kánpad szegényébe.
 «Pusztuljon Lionarda!» minden ezt
 Kiáltozá; vérem tüzelt, követ
 Ragadtam és dühödt bosszút kiáltva
 Már élükön valék, —
 De itt szivemben reszkető szavával
 Egy hang susogta: messze még a perc!

A nép ez eleven jeleneteibe lép környezetével Lionarda, aggokat és fiatal leányokat bilincsre vetve. Ekkor szembeszáll vele egy régi ismerőse, Salvestra, ki szegénységének nyomorából büszkén tekint alá az elvetemedett kéjhölgyre, kit a fejedelem ágyasának nevez. Lionarda első fölhevülésében le akarja döfni a vakmerőt, de legyőzi indulatát és elmondja urbi et orbi szomorú történetét, mely az ártatlan, szüzi, szende leányból elvetemedett, bosszút lihegő kéjhölgyet csinált. Ekkor megtudja Salvestrától, hogy fia él. Lionarda ellágyul e gondolatn:

Oh mily melegség itt szívem körül!
Egy ifjú, bátor és nemes! ki tisztán
Szerethet, önzés, aljas cél nélkül; —

és elbocsátja a foglyokat, de Azzo nem teljesíti e parancsolatát, mire a lázadás kitör. Feje Sylvio, a ki gyújtó szózatával fölriasztja népét:

Fel hát, szerette városom Rimini!
Fel, fel bosszúra!
Pusztuljon Lionarda s légyen áldott
Vitézi kardja annak, ki merészen
Bár orgyilokkal zord szívébe tör!
Pusztítsatok! Romboljatok!
Ne leljen irgalmat, ki őt
Szolgálni merte!
Üszköt lakára,
Földig rombolni márványpalotáját!
A szobrokat, melyekbe tigris arczat
Öröknek véste tán művész keze,
Tapossuk sárba s őt magát, ha leljük,
Imába bár — vagy kéjteljes ölen —
Dirib-darabra marczangolva mint
Dühödt vadat szétszórjuk a szelekbe

Ez eleven és ügyes expositio a darab legjobb része; sejtjük, hogy Sylvio a Lionarda fia, sejtjük, hogy e fiú iszonyodva fog elfordulni anyjától, kit a természet törvénye szerint szeretnie és tisztelnie kell. A szerzőnek kiválóan hatalmában van a jambusi rhythmus és az érzés áradó nyelv, színi ismerete is kitűnő. E felvonás magaslátán van a következő is, melynek tartalma előre látható: Sylvio és Lionarda kitörő lelkesedéssel és boldogsággal zárják egymást karjaikba. De e boldogság rövid tartamú: a féltékeny Azzo megleste őket és elárulja Sylvióknak, hogy anyja a herczeg ágyasa, a mindenkitől átokkal sújtott Lionarda, mire a megrémült fiú megtagadja és megátkozza anyját. Sok e fölvonásban a szó, még több a szóvirág; az igaz érzés nem is nyilatkozik ily nagyhangú szólamokban; — van magukban ez

érzésekben is valami csinált, sőt természetellenes; — de el kell ismerni, hogy a szerző — a Lucretia Borgia-reminiscentiák daczára — elég leleménnyel és sok helyütt megkapó lyrai lendülettel aknáztta ki a nem új helyzetet. De már a harmadik fölvonás erős hanyatlás: sem Lionarda, sem Sylvio nem tudják, hogy mit akarnak. Az összeesküdtek folytatják munkájukat, de Sylvio csak immel-ámmal tart velök. Kezdik gyanúsítani. Lionardára ki van mondva a halálos ítélet, a sors Sylvióra bízza a végrehajtást. Erre a fiú nem képes, de meggyalázza anyját és nem engedi, hogy aráját, Beatricét, megcsókolja. Csakhogy mind ennek, elég csodálatosan, semmi következménye, ha csak az áradozóan továbbfolyó töprengéseket, szemrehányásokat és átkozódásokat nem akarjuk tetteknek venni. Végül Sylviót saját emberei szúrják le, Beatrice a vízbe öli magát, Lionarda pedig, ha nem csalódom, esztét veszti. A darabnak e második fele el van hamarkodva és telve valószínűtlenségekkel, az olvasó érdeklődése rohamosan lankad, mert nem lát czélt, mely felé a cselekvény törne, hisz sem Lionarda, sem fia nem tudják, hogy mit akarnak.

Még két darab van hátra, a XI. sz. *Robusti* és az V. sz. *Bosnyák Anna*, mind a kettő tragédia öt felvonásban. E két darab a múlt évi pályázaton is szemben állt egymással, de a jutalmat Somló Sándor Savonarola-darabja nyerte el. Hivatkozással a múlt évi jelentésre, talán rövidebben szólhatok e művekről.

Robusti a demokrata párt egyik feje, a ki a nép jogaiért küzd a nemesség kiváltságai ellen. Ezért Gradenigo doge száműzte az ifjút, a ki azonban éjjel visszalopózik Velenczébe, hogy aráját, Violantét, lássa, de az erkély alatt elfogja a doge nevelt fia és kiszemelt utódja, Carlo, a ki maga is szereti Violantét. A doge nagylelkűen szabadon bocsátja Robustit, mert nem ismer gyilkost a nagy és nemes Robusti nemzetében, a ki kijelenti:

Tiéd szavam
S tiéd tanácsom, a míg egyetértünk.

Gradenigo: Nemes ellenfél és lovag szava
Akár az eskü szent és törhetetlen!
Hiszek, Robusti, benne. Áldd az istent,
Mert im, e hit az, mely kegyelmet ad.
Szabad vagy!

Ez persze igen homályos alku. Nem csoda, hogy már a második felvonásban mint ellenségek állnak egymással szemben. Valamivel világosabb Robusti esküje a tanács előtt:

Istenre és Velence zászlajára!
Szent Márk úgy védjen, a mint érzi lelkem
S kimondja ajkam itt, a trón előtt:

Mindent csak a tanácssal s általa,
Mindent hazánkért — semmit ellene!

Velence összeütközése Ferrarával, a pápa beavatkozása és a nép forrongása magukkal ragadják Robustit, a ki nagyon zavaros politikusnak bizonyul, és párthiveivel elhatározza, hogy még az éjjel megrohanják Gradenigót és embereit. De Violante, a ki időközben nejevé lett, elárulja e tervet Carlónak, kinek életét félti. Gradenigo erre maga jelen meg ellenségei közepette: «Törj életemre, ne kiméld vasad!» De a következő események gyorsan fölvilágosítanak az egész probléma homályosságáról.

Bűnös pártütő!
Szegény hazánk baját mohón kilested
S a hatalomra törsz most álnokul.
A dőre népet s katonáimat
Fölbújtogattad . . . S te polgárháborúval
Tetézed szörnyű sok csapásaink?
Velence romba dőljön te miattad?
Ha lelked mélyén rezg az esküszó:
Váltságdíjúl ne kívánd ezrek éltét,
Jobb, én legyek az áldozat magam!
Im, itt a keblem: döfd át, hitszegő!

A hőst a dogétól megvakított s trónjától megfosztott atyja is tüzei a bosszúra, de Robusti erős marad:

Fejdelmi vendég, óh, csodáld türelmem!
Kaczagj szemembe, hisz ez agg beszélt.
S te még húnnyorgatsz és te még lehelsz.
Reánk ütöttél magad vakmerő.
S rám bízod élted, legfőbb ellenedre.
Ám jó! Legyen megóva általam.
Velence nemesének háza ez
S nem orgyilkos tanyája, jól tudod.
Szabadon lépted át a küszöbét,
Szabadon távozz ismét, merre jöttél!
Gaz áruló, ki hozzám vezetett:
Robusti visszaadja éltedet!

De ebből sem lesz semmi. A nyílt harc kítör: Robusti elfoglalja a várost s párviadalban leszúrja a dogét. Most egészen új mederbe csap át a cselekvény: a győztes nép öl és fosztogat és Robusti, az ideálokért lelkesülő hős, saját emberei ellen fordul. A nép nem akarja «zsarnok» parancsolatait teljesíteni és Carlóhoz pártol, a ki győztesen nyomul elő. Violante maga vet véget életének, Robusti a nép ellen küzdve esik el. A győztes ellenfél búcsuztatja el a bukott hőst:

Nép hőse te!... A fél Velencze tőle
Remélte üdvét s meg sem éríheté.
A népszabadság, melynek hőse volt,
Mint feldühödt vadállat eltiporta.
Útját nem ismeré, csupán a célt,
És elbukott, a mire odaért!

A darab főgyengéje alapgondolatának és szerkezetének homályossága. Robusti ismerte volna a célt, a mely felé törekedett? Meglehet, de a darabban nem árulja el. A rengeteg személy és a sok hiábavaló beszéd szintén nem alkalmasak arra, hogy a hős alakját és sorsát kidomborítsák. De a tehetséget és a szinpad ismeretét nem lehet a szerzőtől elvitatni, a kinek a nyelv és vers is hatalmában van. Jellemző a tragédiára, hogy ugyanaz a bíráló, a ki a múlt évben e darabnak ítélte oda a jutalmat, most üresnek, érdektelennek találta a művet. Nézetem szerint sem tavaly nem volt igazsága, sem az idén nincs: a helyes ítélet e két véglet közt fekszik.

A pályázat utolsó terméke *Bosnyák Anna*, tragédia öt felvonásban, mely a múlt évben is figyelmet keltett

Anna, darabunk hőse, bosnyák Tomaskus özvegye, de minden jog híján, mert a nagy király elűzte őt fiával, Radi-vojjal együtt s más nőt vett el, kinek fiát Istvánt nevezte utódjának. Mátyás királyunk követe mindjárt az I. felvonásban világosan rajzolja a helyzetet:

Dicső királyom, Mátyás, szól te hozzád —
Bosnyákország legfőbb hűbér ura
Mélto haraggal várja, hogy a jussát
Megvédje a tanács. Királyt a trónon
Nem ismer mást, csak a kit ő tesz annak.
Tudjuk, mi volt Tomaskus akaratja:
Kisebb fiára száll a korona.
Útjába mért állsz jogvesztett fiaddal.
Pogány töröktől várva, hogy segítsen?
Királyi férjed eltaszíta rég,
A pápa széjjeltépte frigyetek,
Hitves se vagy: királyné hogy lehetnél?

De borzasztó gyanú is borúl Annára, hogy ő ölte meg Tomaskus királyt. Anna e vádat visszautasítja:

Van ám gyanú, de vád is, mely kiált
Akár az ég zengése messze földre.
Tudom, felrázta magyarok királyát!
Mint történt? Ej, hát tudja meg urad:
Kilestem a napot, mikor Tomaskus
Kegyetlen, zord szíve békére hajlik.
István fiának mátká-ünnepére

Eljöttem: lássa újra Radivojt.
 Ki ártatlan, mint ártatlan az anyja.
 Vígtság és mámor már engesztelék
 A zsarnok férjet és apát, — de jaj,
 Isten haragja gyilkost küldé rá,
 Hogy vészbe döntsön újra a fiammal.

E gyilkost még most is keresi az inquisitio. Anna nem törődik vele; egyetlen célja, hogy saját fiának megszerezze a trónt, és maga is királyné maradjon. Főtanácsosa Hilarion, kinek hűsége enyhíté száműzetését, kinek szerelme fölemelte, hogy a hosszú évek bánata meg nem törte szívét. Az I. felvonás érdekes és eleven jelenetekben tünteti föl az ellentétes pártokat és érdekeket. Anna bosszút akar és hatalmat, és azért alkudozásokba lépett a szultánnal. Saját fia undokkal utasítja vissza e szövetséget és a testvérek kibékülnek, hogy az ozmánok hatalmát megtörjék. István a harcza indul s Radivojra bizza az országot és aráját, Marinát:

Rád bízom üdvömet és rád a trónt.
 Megbízom benned, a míg visszatérek.
 Ország tanácsa bölcsen ossza föl majd
 Uralkodásunk', földünk', népeink'.

E jelenetekben és alakokban gazdag, de mindent világosan előkészítő, drámai erővel megírt expositió után, mely az egész darabnak legsikerültebb része, a második fölvonásban gyors és határozott emelkedéssel indul a cselekvény célja felé. Anna, a ki férjét meggyilkolta, most teljes elszántsággal tör István király életére. Egyelőre Radivojt iparkodik terveinek megnyerni, de ez irtózik a pogány szövetségtől. Anna azonban bizton halad önkijelölte útján s nem törődik még saját fia ellenzésével sem:

Fiam? Féljek fiamtól? Hát a trónt
 Nem én szereztem, azt se kérde tőle,
 Akarja-e? Odadtam, mert fiam.
 Nem kértem többé, mi a szándoka,
 Mikor e trónt megvédem — ellenében!
 Ó már az ellenség! Lássuk: ki nyer?
 Korán feledte, hogy enyém hatalma
 S míg trónon ül, trón mellett a helyem!
 Nem élhetek már többé nélküle!
 S ha megvan is, holdoggá még se tesz,
 Még rettegek, hogy újra elveszítem.
 Az isten, a ki rejtélyes kezével
 Szívünkbe oltá égő vágyaink':
 Nem volt fukar, megadta az erőt is.
 De ránk bízta, hogyan használjuk azt!

Tehát nemcsak anyai szeretete, hanem a hatalom vágya is rugója te'atinek. E kettős motivum nem alkalmas arra, hogy

Anna alakját szívünlköz közelébb hozza. Új lökést ad a cselekvénynek Mátyás elhatározása: Istváné a trón, Radivoj pedig Jaicza bánja királyi czímmel; de a magyar király egyúttal megkívánja, hogy saját anyját számkivetésbe küldje. Radivoj kezd ingadozni, Anna ellenben gyors tette határozza el magát: követséget küld a szultánhoz, hogy jöjjön az országba. Eddig helyes a mű szerkezete, bár Mátyás királynak e második beavatkozása a deus ex machina jellegével bír.

A III. felvonásban Anna szemben áll fiával, a ki őt elhagyta. Szenvedélyessége nőttön nő, bosszút forral, de orgyilkos merénylete nem sikerül: István életben marad. Mozgalmas jelenetek, de nem elég világos szerkezet. István alakja nem emelkedik, Radivoj pedig kezd rejtélyes jellemmé válni.

István kimenekült a városból és sereg élén jön Anna és Radivoj ellen. Mátyás Budára idézi Jaicza bánját és nyíltan férjgyilkolással vádolja Annát, de Radivoj bízik anyja ártatlanságában s harcra készül. Anna érzi, hogy a talaj ingadozik lába alatt:

Az új gonoszság fejti meg a régít...
 Tomaskus, oh Tomaskus, látod-e
 A félő Annát? Fél már a fiától!
 Villámszóró szemed bár mindörökre
 Behúnyta, érzem, rám les mindenütt
 És büntet gyilkoló tekinteted.
 Dörgő szavú ajkad bár néma lőn,
 Végső hörgését hallom nappal, éjjel
 S ijesztve kísért únos-untalan.
 Rám rohan már a mult: a nagy titok.

Ennek egyetlen tanúja Miléva, a kit Anna leszúr, Miléva bátyját pedig, Martiniánt, a ki szintén tudja a titkot, Hilarion öli meg. De a haldokló elárúlja a királyné véres tettét Radivojnak, a ki azonban neki sem hisz. Ezalatt Mátyás és a pápa szava az ellentáborba kergeti Radivoj hiveit, a kit legjobb harczosai elhagynak. Most érkezik a szultán követe és Radivoj felkiált:

A bosszú fegyverét most a kezembe —
 Királynak lásson pápa és király!

És Anna kitörő lelkesedéssel fogadja fiának egy kissé meglepő, sokkal erősebb indoklásra szoruló elhatározását:

Így láttalak álmomba, Radivoj!
 Így, síkra szállva eltiport anyáért.
 Tiporj a bitor fattyún s árulón —
 Én hősöm, megmentőm, én bosszúlóm!

Az V. felvonás az előrelátható katasztrophát tartalmazza : István győz, Radivoj sebébe bele hal, Anna még utoljára is hatalmasan emelkedik, mielőtt szívébe döfi törét. Radivoj holt-testére borúl:

Meghalt! Egyet mosolyogjon még az ajkad.
 Egy hangot adj! egy pillantást anyádnak!
 Oh rémes hallgatás! E némaság
 Sok volna egy kihalt világnak is...
 Készen vagyok... Nincs vágyam semmi már.
 A trón, hatalmam: mind, mind Radivoj volt,
 És Radivoj itt fekszik, itt a porban.
 Éltét áldozta értem. S mit tevék én?
 Haha! Mit áldozék föl érte, hogy
 A trónt, a bosszút, mindent megszerezzünk?
 Nem hallja már, nem tudja meg soha!
 Repülj világgá most, te drága titkom,
 Kimondom s vissza többé soh'se váltom:
 Megöltem férjem, Tomaskus királyt!
 Ki eltaszított, csúf szegyenbe döntött
 Ártatlanul — isten rá a tanúm!
 Kezem betört a természet jogába,
 S merészen elragadtam a hatalmat!
 Ti töledek mentém meg a fiamnak,
 Volt rá erőm, királyné a nevem.
 Van rá erőm, hogy meghaljak fiammal!
 E tör, ez volt a bosszúm fegyvere,
 E tör hadd egyesítsen most vele!

A szerző előszót csatolt művéhez «a bíráló urakhoz». Darabja mint tragédia rediviva jelen meg, mondja, még pedig a M. Tud. Akadémia jóvoltából, mert a tavalyi pályázat jelentése annyi jó oldalát ismerte el a munkának, hogy teljes kedvet támasztott a szerzőben a szintén megjelölt hiányok gyökeres orvoslására, a mivel darabját nemcsak irodalmi értékű, hanem színpadra való drámává alakíthatta át, ez utóbbi szempont lévén gróf Teleki József főintentiója. A darab, mai alakjában, újból való alkotás; a tavalyi mű lázas munka, az idei tragédia lelkiismeretes ambitio terméke, melynek tárgya, hisz Bosznia mai állapotában nekünk is van részünk, mai nap reánk nézve egészen aktuális (?). Ennyit az előszóból.

Nem vagyok abban a helyzetben, hogy a szerző javító képességét meg tudjam ítélni, mert tavaly nem voltam a bíráló bizottság tagja, s így nem ismerem darabjának előbbi alakját. Lehet, hogy sokat javított; maradt még javítani való elég. A probléma világos és tragikus: Anna véres eszközökkel szerzi meg szeretett fiának a trónt, de bűnei elvesztik őt magát is és fiát is, a kit fiúi kegyelele a véres asszony bűntársává tesz. De e probléma csak akkor hat a tragikum egész erejével, ha a költő

biztosan meg tudja alakítani. Már mult évi bírálótársam kifogásolta, hogy «a hősnő hatalomvágya tengelye a darabnak, s mégis anyaszeretete van annak feltüntetve: ez meghasonlást visz be jellemebe», de erősen csökkenti alakja és sorsa iránti részvétünket is. E hiányt nem távolította el az új átdolgozás sem. Egy másik főhiánya a darabnak az indokolás homályossága vagy gyengéje. A testvérek közötti viszony nem elég világos: nem látjuk, mi alapon fordul István gyanúval bátyja ellen és Radivoj magatartása öcscsével és anyjával szemben gondosabb és meggyőzőbb indokolást kíván. A színmű némely szükségtelen, a cselekvény gyors lefolyását gátló epizódját a rendező ollója majd lenyesi; de a jellemzés hiányait a szerzőnek kell helyre ütnie, ha azt akarja, hogy darabja a színen megállhasson. Homályos és bajosan elképzelhető Marina alakja is, kinek viszonya Annához rejtvény marad. De e gyengék mellett vannak a darabnak elismerésre méltó jelességei: drámai élet lüktet legtöbb jelenetében, dialogja tartalmas, nyelve szabatos, verselése kifogástalan. És a mi a fő: nincs a jelen pályázaton darab, mely e műnek minden fogyatéka mellett is annyit ígérne, melynek szerzőjétől annyit mernénk várni, bár elképzelhetetlen, hogy e színmű valamely kezdő költőnek első kísérlete volna. E jövőbe vetett hit fejében, de aránylagos értékénél fogva is, a bizottság többsége, négy szavazattal egy ellenében, arra kéri a t. Akadémiát, hogy a jutalmat az V. sz. pályaműnek, melynek címe *Bosnyák Anna*, jeligéje *Rediviva*, méltóztassék kiadni.

Jelentés az 1894-dik évi Farkas-Raskó pályázatról.

(Felolvasta Csengeri János lt. a márczius 19-iki ülésen.)

A Farkas-Raskó-féle pályázatra 22 költemény érkezett be, melyekről bíráló társaim Beöthy Zsolt r. és Baksay Sándor l. tt. nevében a következőkben van szerencsém jelentést tenni. A Farkas-Raskó-féle 100 frtos jutalom tudvalevőleg hazafias költeményre van kitűzve, s a jutalom csak önálló becsű műnek adható ki.

Mint a tavalyi pályázaton, úgy ez alkalommal is a költemények legnagyobb része lyricum, még pedig a legsekélyesebb fajtából való. Hazafias költemény czímén esetlenségek, idétlenségek, izléstelenségek, oktalanságok egész sora tárul szemünk elé. Egyébiránt van köztük olyan is, mely még csak nem is *hazafias*. Ilyen, hogy egy curiosumot említsek, *Emma siralma* (21. sz.), mely *Ráchel siralmá*-nak paródiája és milyen! Emma egy érzékeny aggszűz, ki az 1888-ban Budapesten tartott macskarazzia alkalmával elveszett két kedves cziczáját kesergi. Hangja, kidolgozása, tartalma az izléstelenségnek netovábbja. Ép ezért sem erről nem érdemes szólni, sem társai legnagyobb részéről. Mindössze két olyan költeményt talált a bizottság, mely figyelemre érdemes, és bírálatra számot tarthat; az egyik *Királyunkhoz* (3. sz. Jelige: Vitam et sanguinem), a másik: a *Honszerelem* (5. sz. Jelige: Ne gondolj a veszteségre).

A *királyunkhoz* cz. vers egyszerű és becsületes őszinteséggel, jó magyaros alexandrinokban dicséri királyunk jóságát, bölcsességét és naiv-egyszerűen hívja Budára lakni. Baj, hogy a naivság néha szinte confidentiává fajúl, sőt mindjárt a költemény elején ilyen együgyűen nyilatkozik:

«Jó a mi királyunk. bölcs a mi királyunk.
Százszor jobb és bölcsőbb, mikor itt van nálunk».

E paradox állítást a szerző sem érzelmei subjektív nyilvánításával, sem objektív, logikai módon nem tudja csak valamenynyire is elfogadhatóvá tenni, költőileg nem tudja igaznak bizonyítani. Ő maga is kutatja az okokat, s legelőször is olyatén mystikus hatásban keresi, mintha Budavárban volna valami titkos, szent csudás varázs, mely lágy-szeliden fed be régi sebeket Kinek a

sebeit? A 2-ik strophában arról szólt a szerző, hogy a király a mi sebeinket orvosolja. Honnan veszi e képességét? Budavárától, vagy Budavára ő tőle, nem tudni. De ebben maga sem nyugszik meg a szerző, tovább kutatja a föltételezett metamorphosis okait, s azt hiszi, hogy a királyi vár néma termeiben talán az ősök fényes szellemei járnak.

«S a mint el-elmereng a jó öreg várúr:
Fülébe zeng tán a régi *moriámur*».

A gondolat nem rossz magában véve, de nem helyesen van alkalmazva, mert hisz a *moriámur* nem Budavár termeiben hangzott. A szerző azonban ebben sem talál megnyugvást, s azt kérdezi, vajjon nem a délczeg, büszke ifjú város gyújtja-e a király szívét érettünk égő tűzre, vagy tán a fényes jövő ígézetes képe ragyog lelkének elébe? Ismét homályos, kalandos gondolat. Végre azzal biztat, ne kutassuk, épen mint azt nem kutatjuk, hogy az isten napja miért osztogatja áldó sugarait, ha felszáll az égre, hanem adjunk hálát érte az istennek. E hasonlat a szerző kiinduló pontja szerint helytelen, mivel az isten napja hívásunk nélkül is rendesen megjelenik. — Áldás rád, jó öreg királyunk — folytatja a szerző, mintegy új költeményt kezdve — jöjj el hozzánk többször, s hozd el szelid angyalodat, minden virágunkat elétek szórjuk. Nehéz a te sorsod, nem is kérjük minden gondodat, osztatlan szeretetedet, oszd meg atyailag két országod között; ne higgy ellenségeinknek, győződjél meg magad érzelmeink őszinteségéről. Ha ős Budavárban újra felpezsdülne a hajdani élet, boldog lenne országunk, akkor még jobban szeretnénk (!), igaz hódolattal vennénk körül (!!) s egész világ bámulná koronád fényét. Azért csak jöjj el hozzánk minél többször jó öreg királyunk.

Az egészen vannak sikerült strophái, van benne itt-ott jól eső közvetlenség, de egyrészt a lyrai ömledezés nem tud okos gondolattá izmosodni, az egyéni érzésnek nem tud általános jelentőséget tulajdonítani, másrészt felfogása néhol az együgyűségig naiv. Az őszinte tisztelet és férfias hódolat hangja helyett a patriarchális komázását alkalmazza.

Az V. sz. pályamű, a *Honszerelem* már tavaly is versenyzett *Hazaszeretet* czímen, s akkor is azok közt a költemények közt említettett, melyek egy vagy más tekintetben figyelmet érdemelnek. Úgy látszik tehát, hogy a szerző a tavalyi pályázattól az ideihez appellál, talán javítani is iparkodott művén. Tartalma ez: A költő a honszerelem igaz képét keresi, melyet még senkise tudott hiven lerajzolni, s elmondja, hogy' talált reá egy öreg paraszt emberben, a kit Amerikába vándorolt fia csalogat a boldog új hazába, de ő nem megy, nem szabad mennie, mert ma-

gyar a szive, magyar a lelke, s ott akar meghalni, a hol apái nyugosznak. Itt van — kiált a szerző — megtaláltam a keresett honszerelmet az öreg ember lelkében, s kitörni nem tudó könyjében. — Már a tavalyi jelentés kiemelte, hogy az öreg földművelő pathosa mesterkélt, mert nem az övé, hanem a költőé. Erőltetett az az okadatolás is az öreg embertől, hogy nem mehet, mert *magyar a lelke*. Itt születtem, itt ettem meg kenyerem javát stb. efféle inkább illett volna az öreg paraszt szájába. Az öregnek egy pár igaz, közvetetlen szóval kellene kifejeznie, miért nem hagyhatja el hazáját; e helyett egész szónoklatot mond, sőt vezérezdik:

«Beszédem ott még a gyermek is nevetné,
Az az idegen föld testem is kivetné.
Az égben sem tudná lelkem *számát adni*, (?)
Édes magyar hazám, hogy tudtam elhagyni».

A két első sor nem érzélem, hanem reflexió, a két utóbbi nyelvileg sem helyes és túlon-túl sentimentális. Aztán ily rhetorikus epiphonémával végzi:

«Mert itt a szivemben azt súgja valami:
— Nem is tudom én azt nevérol mondani —
Hogy nem lehet mennem, hogy nem szabad mennem,
Mert *magyar a szívem*, mert *magyar a lelkem*».

Az egész költemény lyrikus keretbe foglalt, szónokias dikcióban kulmináló elbeszélés. Hogy az öreg paraszt iránt igazán érdeklődjünk, egy pár jellemző adatra lenne szükségünk, hogy sorsát ismerjük. Az öreg azonban csak általánosságban panaszkodik, s a szónokias elem rontja szavainak igazságát, pl. mikor azt mondja.

«Jó sorba' van — írja — hí minden levéllel:
— Arany hajót küldne, még se mennék én el!
Várna bár ott reám úri fény és pompa:
Mégis itt halnák meg elhagyva, nyomorba!»

Az *arany hajó* túlon-túl phantastikus. Aztán ha a fia jó sorban van, folytonosan irogat, bajos elhinnünk, hogy az öregnek mégis nyomorban kell meghalnia. Csak nem küld örökké üres leveleket szegény atyjának, a kit úgy hívogat? Hogy a nyelvezet és verselés is több helyt erős kifogás alá esik, csak épen megemlítem.

Az egyik bíráló, bár e két költemény hiányait maga is erősen hangsúlyozta, hajlandó volt valamelyiknek kiadni a jutalmat. Azonban a bírálók többsége abban a véleményben volt, hogy ragaszkodnunk kell a pályázat föltételéhez, mely megköveteli az önálló becset, s mivel ezzel egyik költemény sem dicsekedhetik, a jutalom kiadását nem javasolja.

Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?

(Szinnyei József 1 t. márcz. 4-én fölolvasott értekezésének kivonata.)

A magyar hangtannak egyik sarkalatos tétele volt eddig az, *hogy a rövid magánhangzók az Árpádok korában a mostaniaknál egy fokkal zártabbak voltak*, úgy hogy pl. a mai *nap, szakaszt, por, adott, éggy* szavakat így ejtették ki: *nop, szokaszt, pur, odutt, iggy*. Riedl Szende volt az első, a ki ezt (1859-ben: Magyar hangtan 104—106) kimondotta, s attól fogva, hogy Simonyi Zsigmond húsz évvel utóbb (Nyr. VIII. 481) részletesen kifejtette, ez — legalább a nyelvészek körében — általánosan elfogadott tétellé vált, a mely ellen tudomra a nyilvánosság előtt egy hang sem emelkedett. Elfogadtuk és hirdettük mindnyájan; magam is, bár megvallom, soha sem mulasztottam el kiemelni, hogy vannak igen nyomós adatok, a melyek ezen tételnek általános érvényességét kétségessé teszik. Ezek indítottak arra, hogy a kérdést még egyszer vizsgálat alá vegyem.

Kezdjük a dolgot a legelejáról.

A tény az, hogy legrégibb nyelvemlékeinkben a mai köznyelvi *a*-nak * megfelelő hang részint *a*, részint *o* betűvel van írva; a mai *o*-nak megfelelő hang pedig többnyire *u* (*v*, *u*)-val, de gyakran *o*-val is; végre a mai *u* hangnak a megfelelője általában *u* (*v*, *u*)-val. Így áll a dolog a XI., XII. és a XIII. században, tehát egészen az Árpád-kor végéig, sőt még tovább is, de már több ingadozással, körülbelül az Anjou-korszak végéig.

Azonban a mai *a* és a mai *o* hang egykori megfelelőjének kétféle jelölése között határozott különbség van, azaz a kétféleségnek más az oka az egyiknél és más a másiknál. A mi a mostani *a* hang egykori megfelelőjének kétféle jelölését illeti, egész határozottsággal fölismerhetjük a kettő közötti szabályos különbséget, a mely arra vall, hogy a kétféle jegy nem mindig egy és ugyanazt a hangot jelölte; azaz más hangot jelölt az *a* betű, mely bizonyos-fajta szavakban és bizonyos hangtani helyzetekben következetesen van alkalmazva, és mást az *o* betű, noha ez is változik *a*-val.

* Fölreírás elkerülése végett a magyar *u* hangot *a*-val jelölöm.

Az *a* betűt (rövid hang jelölésére) három esetben találjuk következetesen alkalmazva:

1. Jövevényszavakban, pl. *paradisum, angel, archangel* HB. — Ha tekintetbe vesszük, hogy az *a* betű egyszersmind a hosszú *á* hangnak a jele is volt, továbbá azt, hogy ama jövevényszavakat az átadó nyelvben rövid illabialis *ā*-val ejtették, nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy az *a* betű ezekben a magyarban is (bizonyos korig) rövid illabialis *ā* hangot jelölt.

2. Szó végén mint tövéghangzó vagy ragvéghangzó jelölő-jét, pl. kurtuelfa 1055; *fa, odutta, vola, munda, mulchotia* HB.; vrcutha 1251: *tamadatia, aradatia* KT. — Kétségtelen nyelvtörténeti adatok bizonyítják, hogy ezek és az efféle szavak mai szóvégi *a* hangja eredetibb *ā*-ból fejlődött, a mely *ā* ma is megvan a tovább képzett vagy ragozott alakokban (pl. *fá-k, fá-t, fá-m*). De abból az *ā*-ból nem fejlődhetett közvetlenül a későbbi labiális *a*, mert nem ez annak a rövidje; a közvetítő kettejük között okvetetlenül a rövid illabialis *ā* volt, mert a hosszú *ā*-ból rövidülés útján csak ez fejlődhetett közvetlenül (vagyis: *ā — ā — a*).

Hogy a rövidülés mely korban történt, azt nagyon nehéz eldönteni, mert nyelvemlékeink legnagyobb részében nincsen megjelölve a magánhangzók hosszúsága. Csak legkésőbbi codexeink kettejében: az Érdy- és a Jordánszky-codexben találunk sok esetben hosszúságjelölésnek vehető betűkettőzést, s eddig nagyra is tartottuk e két nyelvemléket következetes helyesírásukért, különösen azért, hogy «a magánhangzók hosszúságát meglehetősen pontossággal jelölik és rávezetnek arra, hogy sok oly szót és nyelvtani alakot ejtettek akkor még hosszú hangzóval, mely azóta megrövidült». Azonban, ha jobban megvizsgáljuk e két codexet, kiderül, hogy csalódtunk, mert az a sokat emlegetett hosszúságjelölésbeli «meglehetősen pontosság» bizony meglehetősen fogyatékos és ingatag, úgy hogy semmit sem lehet rá adni.

Ez az egy támaszpont tehát elesik; volna azonban még egy másik. T. i. abból az általánosságban elfogadható elvből kiindulva, a mely szerint «minden képzett vagy ragozott szónál a rag vagy képző elhagyásával a névszónak azt az alakját nyerjük, mely azon időben élt, midőn a rag vagy képző először fűződött össze szoros egységgé a névszóval» (NyK. XIX. 157), a *fá-ra, fá-hoz, fá-nál* stb. alakokból azt következtették, hogy a szavak mai rövid tövéghangzója ezen újabb ragok hozzáfűződése korában még hosszú volt. Azután abból, hogy a Halotti Beszédben ezen újabbkeltű ragok részint még külön vannak írva, tehát még nem is fűződtek egészen egybe a szóval, részint még illeszkedés nélkül vannak a tőhöz ragasztva, azt a következtetést vonták (Balassa és Zolnai), hogy a szóbanforgó ragok körülbelül a HB.

korában fűződtek hozzá a szavakhoz, a miből az következnek, hogy akkor a mai rövid tövéghangzók még hosszúk voltak. Ez a következtetés azonban nem helyes. Először is a HB.-ben mindössze hat esetben találunk külön írt ragot, ellenben 30 esetben a szóval összeírottat; de különben is a palaeographia bizonyága szerint a szavak és szóelemek egybe- vagy külön-írására semmit, de épen semmit sem lehet adni. Másodszor, a mi a ragok egy részének nem-illeszkedését illeti, tudjuk, hogy még mai nyelvjárásaink némelyikében is használatban vannak nem-illeszkedő ragok (v. ö. Balassa J. A magyar nyelvjárások 124); s valamint az, a ki e jelenségből arra következtetne, hogy e ragok az illető nyelvjárásokban csak most vagy nemrégiben fűződtek hozzá a szavakhoz, nagy tévedésben leledzenék, úgy nagyot téved az is, ki a HB.-nek e sajátosságából ilyen következtetést von le.

E szerint tehát semmi sem kényszerít azon föltevés elfogadására, hogy az újabb ragok egy része csak a HB. korában egyesült szorosabban a töszavakkal, s hogy ennél fogva ezeknek mai rövid véghangzója akkor még hosszú volt. Ellenben igenis van okunk arra a föltevésre, hogy a szóvégi hosszú magánhangzók abban a korban már meg voltak rövidülve. Valószínűnek kell ugyanis tartanunk, hogy a hosszú véghangzók megrövidülése egy időben ment végbe a másik tö-rövidülési folyamattal: a rövid véghangzók elenyészésével. Ez utóbbi pedig a HB. korában, legalább abban a nyelvjárásban (de az oklevelek tanúsága szerint jóformán az egész magyar nyelvterületen) már be volt fejezve (vö. *pur*, *hotolm*, nem *puru*, *hotolmu*), ennél fogva valószínű, hogy a szóvégi *á* is *ú*-vá volt már rövidülve, tehát: *fä*, *oudjä*, *jutvä* stb.

3. Az *á*-hangzós szótagot megelőző szótagokban, pl. *zaka-dat* 1055 (mai: szakadát), *Ajanduc* 1152, *halalnec*, *halalut* HB. stb. — Ebben én olyanforma jelenséget látok, a milyen ma is található a székelység nagy részében és a moldvai csángók nyelvjárásában, t. i. a labialis *q*-nak az *á* visszahatása alatt történő illabialis *á*-ra változása, pl. *apa*: *ápám*, *kapa*: *kápál*. Ezért az idézett szavakat így olvasom: *szakädät*, *hädäl* stb.

Kimondhatom tehát, hogy a mai köznyelvi *q* hangnak az Árpádok korában részben *ä* volt a megfelelője.

Már most áttérhetünk a mai köznyelvi *q* hang hajdani megfelelőjének másik jelére, az *o* betűre. — Az egész Árpád-koron végig, sőt még tovább is, körülbelül az Anjou-korszak végéig, meglehetősen általános divátú az *o* betűvel írás; azonban már kezdettől fogva előfordul mellette az *a* is, eleinte (a XI. és a XII. században) gyérebben, a XIII.-ban már sűrűbben, s a XIV.-ben, különösen a második felében még gyakrabban, míg

végre a XV. század kezdetétől fogva majdnem egészen általánossá válik az *a* betűvel írás. Példát elég lesz csak egynehányat idéznem mutatoul; így: fizeg *azau* (füzegy aszaja) és *nogu azah* (nagy aszó) 1055., de *qumlou ozou* (komló-aszó Szent Lászlónak egy oklevelében); ugyanebben *tuna* (piscatura), míg később majdnem általános a *tona*, *thona*, *tonya* írás; *Bolatin* és *Balatyn* (Balaton) 1055., *Bolotun* Anonymusnál, *Bolatin* 1157. és *Balatyn* 1135.: egy Sz. László korabeli oklevélben *Forkos*, de 1113. és 1146. *Forcas*, és egy 1173 és 75 közt kelt oklevélben *Farcasio* palatino; *pothok* (patak) 1222. és *potach* 1219.; *Zep-potok* és *Scorna-potaca* 1260. ugyanegy oklevélben; *uog*, *[v]olo* (vagy, való) és *wagun*, *uagu[n]* (vagyon) KT. stb. stb.

A tényállás tehát a következő: azt a hangot, a melyet rendszerint az *o* betű jelölt, elég gyakran az *a* betűvel is írták; később az *o* mellett mind sűrűbben tűnedezett föl az *a*, míg végre egészen általánossá lett. A kérdés már most az: *hangbeli eltéréssel és változással van-e itt dolgunk, vagy csak pusztán helyesírási ingadozással és átalakulással?*

Látszólag teljesen okszerű volt a nyelvészek eljárása, a kik azt a hangot, a mely *o*-val volt írva, *o*-nak is olvasták, úgy okoskodván, hogy a régiek csak nem írtak volna *a* helyett *o* betűt, ha nem *o* hangot ejtettek volna. Ebben a látszólag egészen természetes és helyes okoskodásban mégis volt egy kis *logikai hiba*. T. i. abból, hogy ma az *o* betűvel az *o* hangot jelöljük, nem következik szükségképen, hogy a régiek is ugyanazt a hangot jelölték vele. Sőt a priori még csak azt sem szabad határozottan állítanunk, hogy az *o* betű (mint rövid hang jele) csupán egyféle hangot jelölt, mert hiszen pl. az *e* betűvel mai napság is kétféle (nyílt *e* és zárt *ë*) hangot jelölünk.

És ott vannak az ingadozások. Azok eltagadhatatlan tények, a melyeket létlenekké tenni nem lehet. Mi lehetett ezeknek az oka?

Talán nyelvjárási eltérések? Ez elfogadható magyarázat volna, csakhogy ezzel nincsen megmagyarázva az, hogy mért ír egy és ugyanazon író egy és ugyanazon oklevélben valamely szót kétféleképen. S még ha ez nem volna is, nagyon föltűnő, hogy ezek a föltett nyelvjárási eltérések kissé nagyon is egyöntetűek, minthogy az *o*-val jelölt (= a mai *a*-nak megfelelő) rövid hang majdnem egész következetesen csak az *a*-val jelölt hanggal változik.

Vagy talán az írók ügyetlenségének róhatjuk föl az ingadozásokat? Ez szintén elfogadható magyarázat volna, csakhogy itt megint elének áll az iménti akadály. Míg ugyanis a helyesírás tekintetében különben a legnagyobb változatossággal halmozunk hibát hibára, ebben a szóbanforgó ingadozásban bizonyos rend-

szer van, t. i. az *o*-nak épen az *a* betűvel való fölcserélése. Ezt nem tarthatjuk pusztá véletlenségnek.

Még egy lehetőséget vetettek föl, t. i. azt, hogy «talán nem is lehetett az illető hangot pontosan kifejezni a latin betűkkel». Ezt megengedhetőnek, sőt eleve is valószínűnek tarthatjuk, mert tudjuk, hogy a különböző nyelvek hangjai nem mindig fődözik egymást, azaz nem teljesen azonosak. De miféle latin *o* és *a* hangról lehet itt szó? Csakis arról, a melyet az Árpádok korában azok ejtettek, *a kik a latin-betűs írást legelőször alkalmazták a magyar nyelvre*; a kiktől őseink a latin-betűs írás, olvasás mesterségét és a latin kiejtést tanulták. Azok pedig olaszok, még pedig *Velence-vidéki olaszok* voltak, a mint Volf György ezelőtt tíz évvel meggyőzőleg kimutatta «Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?» czímű nevezetes értekezésében. Ebből a szerencsésen kiderített tényből mindedig elmulasztottuk levonni a kínálkozó tanulságokat; hadd vonom le most én.

Kétségtelen, hogy a mi első írástanítóink, *a Velence-vidéki olaszok a latin betűket olyan értékkel alkalmazták a magyar nyelvre, a milyen értékkel a maguk nyelvének és az olaszosan ejtett latinnak leírásánál használták őket*; ha pedig valamely magyar hangnak nem találkozott teljesen pontos megfelelője az ő kiejtésükben, akkor *a hozzá legközelebb álló hang* betűjét alkalmazták.

Már most az a legközelebbi kérdés, hogy minő hangot jelöltek a Velence-vidéki olaszok a XI. században az *o* betűvel. Erre a romanistáktól azt a feleletet kapjuk, hogy kétféle hangot jelöltek vele: az egyik a zárt *o* volt, a mely körülbelül a mi *o* (és *ó*) hangunknak felel meg, csak kissé nyiltabb; a másik pedig a *nyílt o*, a melyet nagyon nyíltan, az ajkaknak határozott kerekítésével ejtenek ki, úgy hogy *nagyon közel áll a mi a hangunkhoz*. Ennek a ténynek a megismerése arra a következtetésre kényszerít, hogy a régi magyar nyelvemlékekben alkalmazott *o* betű szintén kétféle, t. i. egy zártabb (*o*-féle) és egy nyíltabb (*a*-féle) hangnak a jele lehetett.

Az a körülmény, hogy az *o* betűt az *a*-val, vagyis az illabiális *á* hang jelével fölcserélve is találjuk, nagyon valószínűvé teszi, hogy az illető hang nem *o* volt, hanem az *á*-hoz közelebb álló *a*-féle hang. Ezt a föltevést némely jövevényszó tanúbizonysága is támogatja. Így a mai *haraszt* szót rendesen *horost*, *horosth*-nak találjuk írva, már pedig eredetijének, az ó-szlovén *hvrastъ*-nak nyílt *á*-ja arra vall, hogy a régi magyarok inkább *a*-val (korábban talán még *á*-val), mintsem *o*-val ejtették. Ilyenek még: *ohzyn*, *ohsun* (achscin HB.: asszony): osszét *axsin*; *ruuo*z 1055. *rouo*z 1313. (ravasz): osszét *ruuas*, *rob*as; *aron* KT. (arany): zend *zaranya* stb.

Az is az én föltevésém mellett szól, hogy néhány olyan nevet, a melyet a mi Anonymusunk *o*-val ír, Constantinus Porphyrogenitusnál *α*-val találunk írva; így Taksony és Tas az Anonymusnál *Tocsun* és *Tosu*, ellenben a görög császárnál *Τάξις* és *Τασις*. Ezeket bizonyára nem *o*-val ejtették, mert akkor Constantinus is *o*-val, s nem *α*-val írta volna őket.

Egészen kétségtelen bizonyítékot arra, hogy az *o* betűt az *q* hang jelölésére is használták, a Königsbergi Töredékben találunk. Ebben a *-vel* rag mélyhangú párja egyszer *-ual*-nak, más-szor *-vol*-nak van írva, a *-nek* ragé pedig egyszer *-nac*, különben *-noc* alakban (így: *scovol*, de [ma]lostual és leannac, de nyylagnoc, leannoc, oznoc, keraluknoc stb.). Mind a *-vel*, mind a *-nek* ragról egészen kétségtelen bizonyítékok alapján tudjuk, hogy hangzójuk eredetileg is alsó nyelvéllással képzett hang volt. Már most ebből a két-alakú ragok szabályszerű hangmegfelelésének törvénye szerint határozottan az következik, hogy a KT. beli *-vol* és *-noc* hangzója nem lehetett a középső nyelvéllású *o*, hanem csak az alsó nyelvéllású *q*, tehát így hangzottak: *-val* és *-nak*.

Már most kimondhatom, hogy *a mai nyelv q hangjára nézve nem áll az, hogy az Árpádok korában általában egy teljes fokkal zártabb (o) hangot ejtettek helyette.*

A mai *q* hangnak az Árpádok korában a következő megfelelői voltak: 1. *q*; 2. *á*; 3. egyes szavakban kétségkívül *o* is, mert hiszen a mostani nyelvjárásokban is találunk a köznyelv, vagy más nyelvjárásbeli *q*-nak megfelelő *o*-t (pl. *apad*: *opodi hab*), s ennél fogva föltehetjük, hogy ilyenek az Árpádok korában is lehettek. Csak azt nem szabad hinnünk, hogy akkor minden mai *q*-nak *o* felelt meg.*

Hogy mely *q* hangnak mi lehetett abban a korban a megfelelője, azt az egyes szavak és szóelemek eredetének a vizsgálata derítheti ki. Ebben a munkában a magyar nyelvemlékeken és a mai élő nyelven kívül a rokon nyelvektől és a mienkkel érintkezésben volt idegen nyelvektől remélhetünk támogatást.

Finomabb hangszínbeli különbségek megállapítása céljából azonban a távolabbi rokon nyelvekhez hiába fordulunk. A legközelebbi rokon nyelvnek, a *vogulnak nyelvjárásait* kell tüze-

* Mind a háromféle *á* később *q*-ba ment át, még pedig valószínűleg a XIV. század második felében. Ezt abból következtetem, hogy ezen korban az *q* hangot is mind sűrűbben kezdik *o* helyett *α*-val jelölni, a mit arra magyarázhatunk, hogy az *á* és az *q* hang egybe kezdett esni, s így az *α* betű előbbi tiszte alól fölszabadulván, lefoglalhatták az *q* hang jelölésére, úgy hogy az *o* betű egészen az *o* hangnak maradt.

tesen egybevetnünk; a mi eredményt egyáltalában remélhetünk, azt csak ezen az úton érhetjük el.

A mi az idegen nyelvek segítségét illeti, itt az a nehézség, hogy nem állapíthatjuk meg mindig a jövevényszó befogadásának az idejét és nem ismerjük mindig az illető nyelvnek (nyelvjárásnak) akkori hangzó-rendszerét. Így pl. mindjárt szláv jövevényszavaink mai *q* hangjának, a melyet az Árpád-kori szavakban többnyire *o*-val találunk írva, nem állapíthatjuk meg minden kétséget kizárólag az akkori hangszinét, mert az átdolgozott ó-szlovén (v. ó-szlovén-féle) nyelvnek megfelelő (*o*-val írt) hangjának a kiejtése ismeretlen (vö. Miklosich, Vergl. Gramm. I. 62). Abból, hogy *o*-val van írva, s a többi szláv nyelvekben rendszeren *o*-féle hang felel meg neki, még korántsem következik szükségképpen, hogy az ó-szlovénban zárt *o*-nak hangzott. Lehetett (legalább részben) nyíltabb, a magyar *q*-hoz hasonló hang is. És ez nem pusztán önkényes föltevés. Mellette szól az, hogy az ó-szlovén eredeti *o* az indogermán *a*-nak a megfelelője, s a litvánban is *a* felel meg neki (pl. ószl. *orjā*: litv. *ariū*, gör. *ἄρω*, lat. *aro*). De fontosabb ennél az, hogy az ó-szlovénban *o* betűvel van írva a jövevényszavaknak az a hangja is, a mely az átdolgozott nyelv *a*(*α*)-val jelölt hangjának felel meg, pl. *καμὰρα* — *komora*; *σατανᾶς* — *satona*; *altare* — *olstare* stb. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ezen jövevényszavak *a*(*α*)-jának megfelelő ó-szlovén hang, a mely *o*-val (de némelykor *a*-val is) van írva, nem zárt *o*, hanem az eredeti hanghoz közelebb álló magyar *q*-féle hang lehetett. Számba veendőnek tartom azt is, hogy az orosz nyelvben az *o* betűvel kétféle hangot jelölnek: hangsúlyos szótagban *o*, hangsúlytalanban pedig magyar *q*-félé, pl. *хорошо*, azaz: *qaraso*. Sőt úgy látszik, régebben, legalább némely orosz nyelvjárásban, még a hangsúlyos szótagban is a magyar *q*-hoz hasonlóan vagy még ennél is nyíltabban ejtették azt az *o*-val írt hangot; erre mutatnak a finnség közös és régebbi orosz jövevényszavai, a melyekben mind a hangsúlytalan, mind a hangsúlyos szótagok *o*-val írt hangjának nyílt *a* felel meg, pl. or. *бобъ* — f. *papu* (v. ö. ószl. *bobz* — magy. *bab*), or. *попъ* — f. *pappi* (v. ö. ószl. *popz* — m. *pap*) stb. A litvánban a szláv jövevényszavak *o*-jának szintén *a* felel meg. Ha mind ehhez hozzávesszük még azt, hogy a mi ó-szlovén jövevényszavaink *o*-val írt hangjának nemcsak a mai nyelvben, hanem már századok óta általában *q* felel meg, sőt némelyeket már az Árpádok korában is *a*-val találunk írva, nem fog talán önkényesnek tetszeni az a föltevés, hogy az ó-szlovén nyelvnek azon szóbanforgó hangja nem volt általában *o*, hanem részben (bizonyos hangtani helyzetben, talán a hangsúlytalan szótagokban?) *q*-féle is, s így Árpád-kori szláv jövevényszavaink *o* betűjét sem kell általában *o*-nak olvasnunk.

Már most áttérhetünk az *u* (*v*, *w*) betűvel jelölt hangra, a melylyel rövidebben végezhetünk. Ingadozások (*u*, *v*, *w* mellett *o*) itt is előfordulnak kezdettől fogva éppen olyan arányban, mint az *o* betűnél; pl. *munorau kerekü*, *monarau kerekv*, *monarau bukurea* 1055., ugyanazon oklevélben; *keures bocor* 1193., de *zylbukur* 1264; *Zombot*, *Zomboth* 1165. 1264. és *Zumboth* 1264; *Zomboth* 1265. stb. stb. Ezen ingadozások, különösen az egyazon oklevélben előfordulók, valószínűvé teszik, hogy itt is legnagyobbbrészt csak írásbeli, nem kiejtésbeli sajátssággal van dolgunk, vagyis hogy az *u* (*v*, *w*) betűt az *o* hang jelölésére is használták. Ez annál is könnyebben megtörténhetett, mivel őseink írástanítóinak, az olaszoknak *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, tehát a mi *o* és *u* hangunk között áll; továbbá az olasz zárt *o* hang meg a mi *o* hangunknál nyiltabb, tehát az utóbbi az olasz *u* és zárt *o* között áll. Ebből nagyon könnyen következhetett az, hogy a magyar *o*-ra hol az *ó* *u*-jok, hol meg az *ő* *o*-jok tegyét alkalmazták; sőt csodálnunk kellene, ha ez nem törvényt volna.

Mint érdekes analógiát hozhatom föl, hogy egy XV. századi velencei olasz-német glosszáriumnak két példányában, a melyek ugyanazon kéztől származnak, hol *u*-val, hol *o*-val találjuk írva ugyanazt a hangot (pl. *cruse*: *crose*, *gula*: *gola*). E glosszárium írója, a ki nem olasz, hanem valami Velenczében élő német nyelvmester volt, éppen olyan helyzetben volt az olasz hangokkal szemben, mint a mi őseink írástanítói a magyar hangokkal szemben: *ő* is, ezek is a maguk anyanyelvének hangjaival appericiálták az idegen nyelv hangjait, s minthogy ezek nem voltak teljesen egyezők, hanem két szomszédos hang között állók, könnyen érthető, hogy hol ennek (*o*), hol annak (*u*) vették, s azért hol az egyik, hol a másik hang betűjével írták le.*

Annak bizonyosságául, még pedig döntő bizonyosságául, hogy az Árpádok korában csakugyan *u*-nak ejtették az *u*-val írt rövid hangot, fölhozták a jövevényszavakat is, pl. szl. *vnuk* — *unuka* (ma: *unoka*), szl. *obrus*: ma *abrosz*, lat. *templum*: ma *templom*, lat. *papyrus*: ma *papiros* stb. Ezeket, úgy mond Simonyi, kétségtelenül ismerjük eredeti alakját, a melyben átjöttek; minthogy pedig *u*-val jöttek át, s némelyik a mi régi emlékeinkben is *u*-val van írva, kétségtelen, hogy az Árpádok korában *u*-val ejtették őket, s csak később állott be az *u* — *o* hangváltozás.

* Ilyen kettő között álló hangnak kétféle jelölésére magában az olaszban is van példa. A genuai nyelvjárásban a szóvégi *o*-hangok egy *o* és *u* között álló hangban folytak össze, s ezt a források egy részében *o*-val, más részében *u*-val találjuk írva.

Ennek ellenében én azt mondom, hogy ama jövevény-szavaknak igenis *nem* ismerjük azt az alakját, a melyben nyelvünkbe átjöttek. Ismétlem: nem ismerjük, mert csak *írott* képűket ismerjük, nem a hangzásukat. Csak *betűt* állíthatunk szembe a magyar betűvel, nem hangot, mert a szóbanforgó idegen hangok mineműségét (hangszínét) minden kétséget kizárólag megállapítani nem lehet. Az ó-szlovén *o*-betűs hangról már szóltam. A régi német és az ó-szlovén *u*-betűs hang szintén nyiltabb, azaz olyan lehetett, hogy a magyar fül *o*-nak is hallhatta. Az ó-szlovén *u*-betűs hangra nézve tekintetbe veendő, hogy *o*-val írva is előfordul (pl. *drakunz* és *drakonz*), továbbá az, hogy jövevénysszavakban az átadó nyelvbéli *u* hangon kívül sok (sőt úgy látszik, a legtöbb) esetben *o*-nak is felel meg, pl. *ἐπίσκοπος* — *drumz*, *ἐπίσκοπος* — *episkupz*, *piskupz*, *ὄξος* — *uksusz* stb. stb. Ebből azt lehet következtetni, hogy az ó-szlovén *u*-betűs hang a kettő között álló, vagyis az egyiknél nyiltabb, a másiknál zártabb hang volt.

A mi a latin szavakat illeti, azokat még kevésbé fogadhatjuk el döntő bizonyítékokul. Említettem már, hogy az olaszok *u* hangja a magyar *u*-nál nyiltabb, vagyis a mi *u* és *o* hangunk között áll. Ennek nagyon természetes következése az lehetett, s bizonyára az is volt, hogy a magyarok az olaszos *u*-val ejtett latin szavak hangzóját hol *u*-nak, hol *o*-nak fogták föl, és már kezdettől fogva egymás mellett élt az *evangelium*, *capitulum*, *talentum*, *lilium* stb. szavaknak kétféle, azaz *um*-os és *om*-os kiejtése, a melyről későbbi nyelvelméleinkben a kétféle írásnak sűrű változása kétségbevonhatatlanul tanúskodik. Itt tehát nem későbbi *u* — *o* hangváltozásról van szó, hanem egy idegen hangnak mindjárt az átvételkor történt *kétféle appercipálásáról*.

Mindezek után kimondhatom, hogy *a mai nyelv o hangjára nézve sem áll az, hogy az Árpádok korában általában a teljes fokkal zártabb (u) hangot ejtettek helyette*.

S ha e szerint a mély hangoknak egy fokkal zártabb kiejtéséről szóló eddigi elmélet nem áll, akkor egyúttal elesik az a következtetés is, a melyet belőle a magas hangokra nézve vontak. Ha az *q* az Árpádok korában nem hangzott általában *o*-nak, s az *o* nem *u*-nak, akkor az *e* sem volt *ê*, az *ö* sem *ü*.

Csak a zárt *ë*-nek *i*-vel írt régi előzőjéről kell néhány szót ejtenem. — Igaz, hogy az Árpádok korában, de még a XIV. században is némelykor *i(y)*-t találunk a mai *ë* helyén, pl. *hig* (hëgy) 1055; *ig*, *igg* (ëggy) HB.; *ygeb* (ëgvéb) KT. Azonban meg kell jegyezni, hogy ez az *ë*-nek megfelelő *i* sokkal ritkábban fordul elő, mint az *q*-nak megfelelő *o*, vagy az *o*-nak megfelelő *u*; és ingadozások is vannak, pl. *kegilmet*, *kegilmehele* és *szerelmes* HB.; *yker-heeg* (ikër-hëgy) 1249. stb. Az *i* (*y*) és

az *e* betű összecserélésére idegen szavakban is találunk példákat: így *benivulus* (benevolus) Anonymusnál; *Katarene* (Catharinae) 1231; *Emyrico* (Emerico) 1284. S ha még ehhez hozzá-
 vesszük azt, hogy a magyar zárt *ē* az olaszok zárt *e* és *i*
 hangja között áll, arra a következtetésre jutunk, hogy a *hig*,
igg, *ygeb* stb. szavak *i(y)*-jét nem kell okvetetlenül az *i* hang
 jelölőjének tartanunk, mert a fönnebbiek szerint könnyen meg-
 lehet, hogy a zárt *ē*-t is jelölték vele.

A HB.-ben mindössze öt esetben találunk *i*-t a mai *ē*
 helyén, ellenben 16 esetben nem *i*-t, hanem *e*-vel jelölt hangot;
 a mai *mind*-nek megfelelő *mend*(mënd)-ben pedig. a mely tíz-
 szer fordul elő. nem hogy zártabb, hanem még nyiltabb a hangzó.
 Ezek a szám-adatok elég világosan beszélnek a zártabb-hangzós
 elmélet ellen.

Ezzel végére értem fejtegetésemnek. Remélem, sikerült
 meggyőzőnm olvasóimat arról, hogy *a magyar hangtannak
 azon sarkalatos tétele, a mely szerint az Árpádok korában
 a rövid magánhangzók kiejtése a mainál egy fokkal zártabb
 volt, teljesen tarthatatlan.* Bizonyára voltak, valamint hogy ma
 is vannak, szavak és szóelemek, a melyekben egyik-másik nyelv-
 járás a többihez képest zártabb hangot ejtett; de hogy ez a
 zártabb kiejtés általános lett volna, azt semmi sem bizonyítja.

S ha már most, miután lehullott a szemünkről a hályog,
 melyet a régiek tökéletlen írása borított reá, tisztábban látva
 hozzáfogunk a részletek vizsgálatához, meggyőződéseim szerint
 arra az eredményre fogunk jutni, hogy *az Árpádok-korabeli
 magyar nyelv hangzása a mostanihoz sokkal közelebb állott,
 mint eddig hittük.*

Folyóiratok szemléje.

1. «A HADTÖRTENELMI KÖZLEMÉNYEK» februári (ez évi első)
 füzetében közölve van Kiss Lajosnak «A rigómezei hadjárat»
 című értekezése. mely a hadtörténelmi bizottság pályázatán jutalmat
 nyert. Az első közlemény. mely e füzetben olvasható, az elbeszélés
 fonalát odáig viszi, a mikor Hunyadi János fáradozásai az európai
 szövetség ügyében meghiúsultak. Az ütközet leírását a második köz-
 lemény fogja tartalmazni. — Schikofszky Károly dicséretet
 nyert értekezésének a címe: «A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben.»
 Az 1809-ik évben a magyar fölkelő hadsereg vezérkari főnöke. Gomez
 altábornagy parancsot adott Cholich Pál vezérkari századosnak, hogy
 azonnal utazzék Pozsonyba s ott egy hídfőt építsen; mert ha az egész
 osztrák hadsereg a Duna balpartján, az ellenség pedig annak jobb-

partján áll, az osztrák hadseregnek, hogy a döntést előidézze, a Dunán végre is át kellene kelni s ez esetre egy hídfő építése ép oly szükséges volt, mintha a hadsereg csupán a tiszta védelemre szorítkozik. Az értekezés első közleménye a hídfő védelmének előzményeit ismerteti. — Kropf Lajos «A török időszámításról» értekezik. Célja, hogy Knauz Nándor különben kitűnőnek nyilvánított *Kortan*-át e tekintetben kiegészítse. — Dr. Komáromy András «A kanizsai török rablásai» czímen szolgáltat az 1630—1640. évek történetéhez levéltári adatokat. — Bors János «Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon 1593—1715» című tanulmányában azt mutatja ki, hogy Magyarországot és a magyar államot az államfenség legfőbb attributumától, a saját nemzeti hadseregétől nem megfosztották, hanem önmaga mondott le róla politikai vakságból, önkéntesen. s ha most nincs neki, csak önmagának tehet szemrehányást. — Ezután «Az ezeréves kiállításról» van részletes ismertetés közölve. — A Hadtörténelmi Apróságok sora a következő: «Gróf Bussi-Rabutin tábornok naplója 1704. október havából», közli Gömör; «Petky János levele Báthory Zsigmond hadbaszállása felől 1596.»; «A lovasezredek elhelyezése Magyarországon 1726-ban»; «Magas emberek toborzása I. Frigyes Vilmos porosz király számára», közli Illésy János; «Levelek gr. Teleki Sándorhoz hadi hírekről 1742—43»; «Török rabok folyamodása a kamarához»; «Lamberg Ferencz gróf altábornagy a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagjául ajánlva», B. O.-tól. — Az Irodalom rovatban Balás György «Az 1866. évi osztrák-porosz háború» és Schönherr Gyula «Hunyadi Corvin János» című munkája van ismertetve. — Folyóiratok szemléje és repertorium egészítik ki a füzetet.

2. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi február havi füzetének első cikke: Hajdu Lászlónak «Agrárstatisztikánk reformja» című, a magyar közgazd. társaság február hó 12-iki ülésén felolvasott értekezése. Erdészetünkől eltekintve, mai agrárstatisztikánk korántsem felel meg a hozzá fűzött várakozásoknak. Így őstermelésünk egyes ágazatairól, minők a halászat, vadászat, gyümölcsészet és kertészet, egyáltalán nem, több más irányban pedig csupán szórványosan gyűjtenek adatokat, illetőleg a begyűlt anyagot nem dolgozzák fel rendszeresen. Rendszeres mezőgazdasági adatgyűjtésünk maga, bárha eléggé széles körben mozog, szintén nem áll feladata magaslatán és pedig legfőképp — s ez épen sarkalatos hibája — a begyűlt anyag megbízhatlansága miatt. Mindez okokból értekező agrárstatisztikánk gyökeres reformját tartja szükségesnek olyképen, hogy egyrészt az adatgyűjtés köre terjesztessék ki, másrészt pedig az adatgyűjtés módja javíttassék meg. Ki kellene pedig terjednie az adatgyűjtésnek az összes őstermelésünk körében számbavehető jelenségekre: a népességre, a földre, a termelésre magára, annak eszközeire, a termelést befolyásoló tényezőkre s az azt előmozdító intézményekre. A népességet illetőleg kívánandó, hogy a népszámlálásoknál több súly fektetessék földmívelő

népességünk tagozatának tüzetes kitüntetésére; másrészt ide tartoznék a mezőgazdasági munkás-statisztika, melynek egyik főczélja a mozgó munkaerő: a napszámos elem eloszlásának nyilvántartása volna. A földet illetőleg szükséges, hogy annak termő és nem termő terület, valamint művelési ágak szerint való megoszlásáról folytatólag gyűjtessenek adatok, olyképen, hogy a kataszteri adatok az időközi változásokhoz képest nyilvántartassanak. Különös figyelmet kellene e részben — a phylloxera pusztítására való tekintettel — a szőlőterületre fordítani. Az adatgyűjtés e körében volnának továbbá beszerzendők a föld elaprózására, nevezetesen a földrésztletek számára, valamint a földbirtok megoszlására vonatkozó adatok. A földdel kapcsolatban, mint annak tartozékai, volnának számbaveendőek az épületek, főleg gazdasági épületek, valamint a gyümölcsfák. A termelést illetőleg a főszempontok: a föld kihasználása, a természetmények, a vetések állása és az aratás. Mai aratási statisztikáinknak legfőbb hibája, hogy adatai elnagyolt becslésen alapulnak; szükséges volna tehát, hogy a becslés lehetőleg kis területekre vonatkozólag ejtessék meg. A bevetett terület ez okból legczélszerűbben parcellák szerint volna kimutatandó, vagy legalább is dűlők szerint felbecsülendő; hasonlóképen a termés felbecslése nem politikai járasonként, hanem község vagy községcsoportonként volna megejtendő; ellenben már az aratási kilátásokról, a termények minőségéről, a felhasznált vetőmagról járasonként lehetne gyűjteni az adatokat. A termények számát illetőleg azonban az adatgyűjtés jelentékenyen ki volna bővítendő és nemcsak a mag, hanem a szalmatermés is ki volna mutatandó; de adatokat kellene gyűjteni a trágyázásról, valamint a nádasok terméséről, a bor, a gyümölcs és a kertészeti termelésről is. A termelés eszközei között első helyen a haszonállatok és a gazdasági gépek és eszközök állanak; ezekre nézve részletes összeírást kell követelni, az utóbbit kombinálva az üzemek nagyságával és az államösszeírással. A termelést befolyásoló tényezőket illetőleg, a minők az elemi csapások, a piaczi árak, az állatvásárok, a napszámberék, ma is eléggé megfelelő statisztikával bírunk. A termelést előmozdító intézmények sorában a meteorológiai följegyzések, az árvízmentesítés és talajjavítás, az állategészségügy, a telepítés, a gazdasági tanintézetek, a különféle kísérleti és egyéb állomások tekintetében a ma is eléggé bőven gyűjtött anyag egyöntetű, rendszeres feldolgozását kell kívánni. Lényegesebb reformok volnának teendők a mezőgazdasági hitelügy terén, a földbirtok megterhelhetésének évi forgalma tárgyában a ma is folyó adatgyűjtés, úgy az adatok megbízhatóbbá tétele, mint nagyobb részletessége végett újjáalakítandó volna; a földbirtokon tényleg nyugvó kölcsöntéher kiderítése végett ellenben talán legczélszerűbben a jövedelmi pótdó kivetésekor történt teherbevallások alapján volna a felvétel eszközözendő. Átalakítandó volna még a birtokforgalomra vonatkozó adatgyűjtés. Ellenben az adatgyűjtés körébe újon bevonandók volnának a földár- és földbérviszonyok; a

mezőgazdasági célokat szolgáló szövetkezetek, a gazdasági és egyéb szakegyesületek, a fa- és szőlővessző-iskolák, valamint általában a mezőgazdasági kisebb haszonvételek. Ily nagy tömegű adatgyűjtés természetesen a maga egészében nem volna évről-évre ismételhető, elég volna ezt az adatok egy bizonyos körére, nevezetesen a termelés körére szorítani, a vetésterület kivételével, a melynél elegendő volna az öt-öt évenként való adatgyűjtés. Az adatok másik része azonban, minők a birtokeloszlás, a gazdasági üzemstatisztika, a részletes állatszámolás stb., csak hosszabb időszakonként ismétlődő nagy census-szerű felvételek alkalmával gyűjtenének, minő éppen a földművelési kormányunktól az utóbbi évek folyamán előkészített és közelebb fogyanatosítandó nagy agrárstatisztikai munkálat. Az adatszolgáltatás organumait illetőleg legcélszerűbb volna, ha azt, mint eddig, legnagyobb részben a községi előjárók végeznék, azonban az érdekelt felek meghallgatása mellett; a becslési adatokat azonban leghelyesebben a mezőrendőri törvényben községenként szerveztetni rendelt mezőgazdasági bizottságok szolgáltatnák a járási bizottságok felülvizsgálata mellett. Szükséges volna azonkívül, hogy a központ lehetőleg szóbeli utasítással lássa el, úgyszólván kitanítsa az adatszolgáltatókat és felettük helyszíni vizsgálatok útján ellenőrzést gyakoroljon. — Következik L e n d v a y S á n d o r értekezése a «Tőzsdeadóról», mely a fent nevezett társaság január 29-iki ülésén olvastatott fel. A tőzsdeadó megítélésében kizárólag az adópolitika szempontjából kell kiindulni. Az állami szükségletek fokozásának szüksége, másrészt a fennálló adórendszerek hézagainak pótlása, az adóteher aránylagosabb megoszlásának előmozdítása lehetnek egyedül a döntő szempontok. És tényleg mindenütt, a hol az utóbbi években a tőzsdeadót meghonosították, azt kizárólag adópolitikai rendszabálynak tekintették. Értekező e szempontból tüzetesen ismerteti a német, osztrák és francia tőzsdeadók keletkezését és szervezetét. Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi szerződésünk főleg az osztrák példa követésére utal. E példa nyomán nálunk is az adóztatás a megkötött tőzsdei ügyletek teljesítésére volna alapítandó, az adómentesség elvileg kizárandó és csakis az állampapírokra nézve kötött kisebb ügyleteknek volna alacsonyabb adótételben kedvezmény adandó. Az adótétel nagysága különben igen lényeges elvi kérdés. Bizonyos, hogy az adótételnek magasnak lennie nem szabad, mert az, mint a kereseti adónál látjuk, indok az adó kijátszására. A leszámolásra kötött tőzsdei ügyletek utáni adó beszédését azonképen, mint Bécsben történt, de sőt eselleg az áruüzleti leszámolást is rábizhatjuk a (budapesti) giro- és pénztáregyletre, melynek létrejötte különben is egy lényeges előfeltétel volt arra, hogy a tőzsdeadó behozatala egyáltalán napirendre kerülhessen. A tőzsdei forgalom nemzetközi vonatkozásai miatt intézkedéseket kellene a törvénybe fölvenni a külfölddel való forgalom megadóztatása tárgyában. E tekintetben az osztrák törvény hiányos; azon túlmenő rendelkezések

volnának tehát teendők, de lehetőleg Ausztriával egyetértőleg. De egy más irányban is túl kellene menni az osztrák törvény rendelkezésén. Az kizárólag az értékpapírok forgalmát adóztatja meg, míg a gabona- és terményüzletet, mely ott gyöngébb, érintetlenül hagyja. nálunk, hol megfordítva áll a dolog, nincs ok, a miért ez ne vonatnék az adóztatás alá. Fontos kérdés azonban az adóáthárítás, mennyiben foglalhat az helyet s nem veszélyezteti-e az adó célzatát? Az áthárítás kétségkívül meg fog történni és az értéktőzsdén a legtöbb esetben egyenesen elő fogja mozdítani a törvénynek a kereseti adó hiányainak kiegészítésére irányuló célzatát és másrészt csökkenteni fogja a kéltős megadóztatás veszélyét. Másként áll a dolog a gabona- és terményüzletnél. s itt az áthárítás hátrányaival szemben a német törvény példájára mindenesetre az oly ügyleteket, a melyeknél az árúk a szerződő felek egyikének belföldi természetményei, az adó alól mentesítendőek volnának. A mi a kibocsátási vagy értékpapírbélyegadót illeti, a melynél maguk az értékpapírok szolgálnak az adóztatás tárgyául s a mely adó a tőzsdeadók egy másik eleme, úgy az már régóta fennál nálunk is, ez adóknál azonban a fokozatos bélyeg helyett a százalékos kulcs volna alkalmazandó. — Az *«Irodalmi Szemlé»*-ben x. y. Matlekovics Sándornak az országos keresk. és iparcsarnokban a tőzsdeadóról tartott felolvasását, dr. Berényi Pál Trautmann Henriknek a kereskedelmi könyvvitelről írt tankönyvét ismerteti, a *«Külföldi Folyóiratok Szemléje»*-ben Fenyvessy Ferencz az *«Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik»* egy a német balesetbiztosítás kiterjesztését és reformját tárgyzó cikkét mutatja be. — A *«Statistikai Értesítő»*-ben Pólya Jakab Az Egyesült-Államok 1890. évi censusának főbb eredményeit, Hajdu László a bajorországi gazdasági egyesületek működését és Magyarország 1892. és 1893. évi tűzkárait ismerteti. — A füzetet négy oldalra terjedő *«Könyv-Szemle»* és a Magyar Közgazdasági Társaság *Értesítője* zárja be.

3. *«A MAGYAR NYELVÖR»* III. füzetében Zolnai Gyula a Königsbergi töredék újabban fölfödözött szalagjait veszi beható nyelvészeti vizsgálat alá. Megállapítja a lehető helyes olvasását és az eredeti kiejtést a már előbb ismert KT. s más e korbéli nyelvemlékek alapján. Fölsorolja jelentősebb szavait, s összeállítja nevezetesebb hangtani és alaktani sajátosságait, végül arra az eredményre jut, hogy valószínűleg latinból van fordítva s minthogy kétségtelenül verses maradványnak látszik, bizonyára valami latin egyházi énekben kell az eredetijét keresnünk. — Tóth T. Albin az alanytalan mondatokról értekezik E szerkezetnek három főosztályát különböztethetni meg: 1. kimaradhat az alany, ha fölösleges volna kitenni; ez leggyakoribb a közönséges beszédben; 2. az alany néha ki sem fejezhető, különösen az u. n. személytelen kifejezésekben, a mennyiben a cselekvő személyt vagy dolgot nem ismerjük; s végül 3. az alany ki is van fejezve meg nincs is, a mennyiben valamely értelmi szerkezet folytán

átalakulva jelenik meg. — Szilasi Móricz a magy. *igen*: valde, nimis szó ugor rokonságát állapítja meg, s megfelelőjét a vogul *jáni*: nagy, (tőve *jänγ*) szóban látja, ellentétben Budenzzel, a ki ezt a magy. *nő*. *növ*-ige rokonságához sorozta, míg az *igen* szót az *egész* szóval rokonította. — Melich János folytatja a német vendégszók kimutatását; e sorozathból érdekesebbek: *cábár, cécó, céger, céh, ciha, cinkos, coki, cövek, cuvag, cváncigol* sat — Kiss Ignác Faludi Ferencz nyelvének sajátságait ismerteti folytatólagosan. E részben a határozók és ragok sajátos használatáról szól. — Az Irodalom rovatban Bartha József a Zolnai szerkesztésében megjelent 'Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig' című akadémiai kiadványt bírálja. Elismeréssel szól a nagy szorgalommal és alapos tudással készült műről, mely világos képét adja a könyvnyomtatás előtti korból való nyelvemlékeinknek s magyar nyelvnek. Kiválóan becses és értékes a szerkesztőnek a könyv elé csatolt értekezése a régi magyar nyelvről, a mely nyelvtörténeti tényeken alapuló szabályokat ad arra nézve, hogy miként kell a codexek elavult nyelvét helyesen olvasnunk, hogyan hangzott abban a korban a magyar nyelv. A bíráló főképen ez úttörő szabályokra tesz pótló, itt-ott javító megjegyzéseket. — A szerkesztő válaszol a hozzáintézett vitás nyelvészeti kérdésekre: 1. *egyszerűek* v. *egyszerűk*? 2. a német nyelvben csak 1100 vendégszó van? 3. minő határozó a *háromszor*? 4. hogy kell helyesen írni: *ugorka* v. *uhorka*? Czeczko Antal nyelvtörténeti adatokat közöl Simai Kristóf 'Váratlan vendég' című színművéből. Tájszótárlozát Simonyi Zsigmond gyűjteményéből.

4. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei XXV. évfolyamának első füzetében Simonyi Zsigmond szerkesztő *«Mondattani vázlatok»* cím alatt azon kutatásai eredményeinek kezdi meg közlését, melyek a magyar mondatlan terén eddigelé megjelent két főmunkájának *«A Magyar határozók»* és *«A Magyar Kötőszók»* keretén kívül esnek. Az első közlemény a *hiányos mondatokat* tárgyalja. — A magyar összehasonlító nyelvészet köréből való Szilasi Móricz *«Vogul Szójegyzék»* című közleménye. Bizonyára sok időbe telik még, míg egy teljes vogul szótár birtokába juthatunk. Nemcsak azért, mert az ilyen munka megírására több év szükséges, hanem pénzügyi viszonyaink miatt is, a melyek miatt még a hátralevő vogul szövegek kiadására is várakozni vagyunk kénytelenek. Ámde bizonyos, hogy a megjelent három kötet vogul népköltési gyűjtemény nemcsak néprajzi, de legkivált nyelvészeti tekintetből is rendkívül becses tartalmú és misem kívánatosabb, mint hogy nyelvészeink minél behatóbban foglalkozzanak vele. Hogy pedig e szövegek beható tanulmányozásából hány homályos kérdés nyerhet felvilágosítást, azt egyelőre még csak sejteni sem tudjuk. Ezért vállalkozott szerző addig is, míg a vogul szótár el készülhet, Munkácsi eddigi kiadványainak szótári feldolgozására, kivéve azon halászlai műszókat, melyek az *«Ethnographia»* folyóiratban jelentek

meg. A szójegyzék megjelent része az *a, á, e, k, x, χ* szókezdős adatokat tartalmazza. — Z o l n a i G y u l a a budapesti egyetemi könyvtárnak egyik XVI. századbéli latin codexében talált magyar glosszákat ismerteti. E codex azon szempontból is érdekes, hogy ugyanazon szabályokat foglalja magában, melyeknek magyar fordítását a XV. századi Birk-Codexben bírjuk. — S i m o n y i Z s i g m o n d *«Szláv szavaink eredetéhez»* czímen Uhlenbeck leideni nyelvésznek (az Archiv für slavische Philologie egyik újabb füzetében megjelent) *«Die germanischen Wörter im altslavischen»* tanulmányából közli azokat a szavakat, melyek a szlávból a magyarba is átkerültek. Itt látjuk, hogy magy. *baraczk* = ószl. **bresky* = ófelném. *pfersih* = olasz **persica, pesca* = latin *persicum malum* «perzsa alma» | *kenéz* (*Kenézi, Kinizsi*) = ószl. *kūnegū, kūnedzi* = germ. *kuninga* (*könig*) | *szombat* = ószl. *sabota* = ófn. *sambaztac*; v. ö. rabbinikus-zsidó *Sambation*. «Sabbat-fluss», perzsa. *šamba* «szombat» stb. | *vitéz* = ószl. *vitēzi* = óész. *vikingir*. — M u n k á c s i B e r n á t *«Végző a nap' és vidra' maggyardzataihoz»* cikkében védelmezi e szókra nézve kifejezett régibb véleményét, minek kapcsán kimutatja, hogy az urali ugor nyelvekben, valamint a napot «fejedelemasszony»-nak, úgy a holdat «fejedelemnek» nevezik s egyszersmind utal a permi népek műveltség hatásának nyomaira az ugorok mythológiájában. — P r i k k e l M á r i á n a *hajnal* szónak eredetére nézve közöl újabb véleményt, mely szerint ennek végzete a *regvel, holval, estve, nappal* alakokban mutatkozó **val* (=finn *valo* «lux, splendor»), előrésze pedig egy **hajon*-féle «splendere» jelentésű igének kopott végzetű nomen verbale alakja. E szómagyarázat tudományos értékéhez fűz M u n k á c s i B e r n á t néhány tájékoztató megjegyzést *«A hajnal szó újabb etymológiájához»* czímen. — Az ismertetések rovatóban B a l a s s a J ó z s e f és P e c z V i l m o s *John Ries «Was ist Syntax?»* művéről közölnek beható bírálatokat. — S z i n n y e i J ó z s e f Dr. J o o s J. M i k k o l a *«Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen»* művének eredményeiről nyújt tájékoztatást. — Z o l n a i G y u l a B o r o v s z k y S a m u-nak *«A honfoglalás története»* című művéről elismeréssel emeli ki, hogy világosan, vonzón, műgondra valló előadásban beszéli el nemzetünk eredetét s viszonytságait a mai magyar haza megalapításáig s fölhívja a figyelmet különösen a benne nagy számmal található *helynév-magyarázatok*-ra, melyekhez egyszersmind néhány észrevételt fűz. — G o l d z i h e r I g n á c z *az arab nyelvjárások legújabb irodalmát* s a színei félsziget sz. Katalin klostromában talált nagybecsű szyr codexeket tárgyaló *«Studia Sinaitica»* című kiadványt ismerteti. — B a l a s s a J ó z s e f F e r d i n a n d M e n t z, *Bibliographie der deutschen Mundartenforschung* művét mutatja be. — M e l i c h J á n o s A s b ó t h O s z k á r-nak *«A szláv szók a magyarban»* című értekezését és dr. G r i e s s w e i n S á n d o r-nak *«Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemeiről»* szóló tanulmányát mutatja. — A «Kisebb közlések» sorában Szilasi Móríc

a finn-ugor társaság közgyűlés jelentéseiből ad rövid kivonatot és *Whitney*-nek a *szórványos és részleges hangváltozásról* való nézetét fejtegeti, összehasonlítva ezt *Setälä Emil*-nek ugyane tárgyra vonatkozó nézetével. — *Simonyi Zsigmond* a *Königsbergi Töredéknek* újabban fölfedezett részeihez közül újabb olvasatokat s egyéb-nemű megjegyzéseket. Ugyancsak ő kimutatja, hogy a *hold föld* kifejezés előrsze azonos a régi *holdá* (holdá kelve, holté kelve) «holnap» szó töjével, melynek jelentése «reggel, hajnal» lehetett s mint ilyen a «luna» jelentésű *hold* változata. Találó analógiák: a ném. *morgen*. tót *jutro*, horv. *jutro zemlje* «hold föld». (*jutro* tkp. «reggel»). — *Tóth Rezső* a *magyar nyelv latin elemeihez* járul újabb adalékokkal. — *Melich János* a XVII. századbéli *Tröster János* jelentőségét a magyar nyelvtudomány történetében helyezi jobb világításba. Ugyancsak ő magyarázza a *Schlägli* és *Besztercei* szójegyzék *kotorgárt* «scutum» adatát a cseh *kotrkál, kotrgál* (= latin *quadrigale* «négy-szögű pajzs») alapján. — *Réthei Prikkel Marián*, *Simonyi* magyarázatával szemben, a *panyóka* szót a *ponyva* kicsinyítő képzésének tartja, főkép *Kassainak* hegyaljai *ponyóka* följegyzésére támaszkodva. Ugyancsak e füzetben jelent meg az 1894-iki *könyvészet* a magyar, ugor s más altaji nyelvek, továbbá a szláv, germán, román, latin, görög, sémi nyelvek s az általános nyelvtudomány megjelent több termékére vonatkozólag.

5. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A III. kötet első cikkében *Vári Rezső* «a classica-philologia módszeresítését hazánkban» tárgyalja. E célra kifejti a philologia fogalmát s encyclopaediáját és kijelöli nemzetközi feladatait, mire hazai műveltetését és feladatait vizsgálja. Ez utóbbiak közül első sorban a következőket jelöli meg, melyeket nekünk kell megoldanunk; a magyar vonatkozású byzantinus munkák kiadását, a magyarországi latinság nyelvtanát és szótárát, a pannoniai és dáciai városok monographiáját, a magyarországi latin bölcsészet történetét, a hazai humanismus tárgyalását. Tehát van feladat elég, de nagy baj, hogy a magyar ifjú a classica-philológiával ez idő szerint nem képes megismerkedni, mert tudományos irodalmunk e szempontból a legfontosabb eszközök híjával van. Így nincsen görög-magyar szótárunk, nincsen kommentált Homérosunk, latin stilisztikánk, római irodalomtörténetünk stb. Mit tegyen a magyar kezdő philologus addig, míg a sürgetett kézikönyvek rendelkezésére nem állanak? E kérdésre második cikkében fog szerző felelni. — *Krajcsóvi Soma* a *Zrinyiász* vallás-erkölcsi eszméit fejtegeti, de ezúttal terjedelmes tanulmányának csak eleje van közölve. *Zrinyi* nemes. hazafias erőnyekben teljes leike tükröződik vissza az eposz eszméinek gazdagságában, tisztaságában, magasztosságában. A mű tárgya a kereszténységnek és mohammedanismusnak harcza. Az Isten haragja, a megváltás munkája, az Isten megengesztelődése szerkezetileg is a mű három részének irányvető eszméi. — Egy következő, latinul

írt kis cikkében Hegedűs István némely helyreigazításokat tesz Incze Béninek az előző füzetben közzétett, a történeti infinitivus eredetével és lényegével foglalkozó dolgozatára. — Ifj. Reményi Ede befejezi a Milton eposzaiban található leírások beható tárgyalását. E rendkívül gazdag és sokoldalú képzelemről tanúskodó leírásokban Milton magasztos gondolkozású, csaknem minden subjectivitásból kivetkezett megfigyelőnek bizonyul, a milyenné válik a lángelme, ha egy hosszú, tettekben, tanulmányokban és tapasztalatokban gazdag élet alkonyán testi vaksággal sújtatik és csupán szellemi alkotásaiban és az isteni gondviselésben keres és talál vigasztalódást. — A hazai irodalom rovatában Hegedűs István nagy elismeréssel nyilatkozik Kacs Kovics Kálmán Plutarchos fordításáról, melyet, néhány csekélyebb jelentőségű tévedés leszámításával, igen sikerült munkának mond, melylyel a szerző teljesen hivatottnak bizonyította magát a teljes Plutarchos lefordítására. Szintén kedvező ítéletet mond Kardos Albert Kálmár Elek magyar olvasókönyvének II. kötetéről, ellenben ugyanazon szerzőnek magyar nyelvtanát paedagogiai szempontból teljesen eltévesztettnek mondja. Szerző szerint jelesen érti tárgyát, szeret a nyelv mélyébe hatolni, eredeti gondolkodó fő, bűvarlatokba mélyedő elme; de iskolai szempontból hasznavehetetlen könyvet írt, mely eddig megjelent két részében 905, nagyrészt a lehető elvontabb stílusban megfogalmazott szabályt tartalmaz, tele van eddigéig teljesen ismeretlen nyelvtani kategoriákkal és szokatlan műszavakkal, belemerül még a nyelv philosophiájába is, és általában annyi anyagot hord össze, hogy azt az ifjúság mai tanterveink keretében sem feldolgozni, sem megemészteni nem képes. — A külföldi irodalom rovatában Pozder Károly behatóan ismerteti Müller Miksának «Theosophy or psychological religion» cím alatt legújabbán megjelent Gifford föl-olvasásait, melyekben a nagy nyelvész az objectiv Isten és a subjectiv lélek egységének fölfedezését tárgyalja. — A philologiai program-értekezések sorából Zsoldos Benő kedvezően ismerteti Ledniczky Ipolynak «Alkibiades és kora» című értekezését, melyben a periklesi korszaknak eléggé tiszta képét, szabatos, tömör rajzát találhatni. De a dolgozat címe helytelen, félrevezető; «Athén Alkibiades korában» talán jobban felelne meg tartalmának? Kevésbé kedvezően ítél Heinrich Gusztáv Szakal Károlynak a Faust-monda keletkezését és legrégebb prózai feldolgozásait tárgyaló, különben vonzóan és ízléssel írt dolgozatáról, mely nemcsak hogy eredetiség és önállóság tekintetében nagyon kifogásos, de még nem is áll a tudomány jelen színvonalán, a mennyiben szerzője a Heinrich G. Faust-tanulmányai (M. Tud. Akadémia könyvkiadóvállalata) óta (1888) megjelent gazdag és értékes irodalmat nem vette kellően figyelembe. Ismertetése végén utal a bíráló a német Faust-drámának viszonyára a Marlowe Kristóf tragédiájához, mely viszonyt újabbán több meg több oldalról úgy fogják fel, hogy a német darabot függetlennek

tekintik az angol tragédiától. — Következik a «Kérdések és felek» új rovata és vegyes közlemények. Ezekben legérdekesebb L e h r Vilmos kis czikke, melyben arra figyelmeztet, hogy Jókai Mórnak «Mire kell a fűmag» című genálisan elmesélt legújabb kis elbeszélése (Meséskönyv, 1894.) lényegében nem egyéb, mint az ephesusi matróna világhírű története, melyet nálunk a Hét mester történetének 1573-iki magyar fordításából és Versey Ferencznek «Szentésiné» című költői elbeszéléséből ismert a magyar közönség. Heinrich Gusztáv kérdésére kijelentette Jókai, hogy az ephesusi matróna történetét ugyan régóta ismeri, de kérdéses kis elbeszélése megírásakor távol sem gondolt rá. A szerkesztőség e tényből azt a helyes tanulságot vonja le, hogy «az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás terén még a nagyon tetszetős egyezéseket is a legnagyobb óvatossággal és inkább több, mint kevesebb kétkedéssel kell megítélnünk». — Hazai és külföldi könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály h a r m a d i k ülése.

1895. márczius 4-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Volf György r. tt. — Asbóth Oszkár, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pasteiner Gyula, Szigeti József, Szinnyi József, Télfy Iván. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Heller Ágost, Pauer Imre, Pauler Gyula, Szilágyi Sándor, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Czobor Béla, György Endre, Nagy Gyula. I. tt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

52. TÉLFY IVÁN l. t. előadja «Két úgörgő nyelvten magyarul és a mai görög verstan» című értekezését. — Birálatra adatik.

53. SZINNYEI JÓZSEF l. t. arról értekezik: «Hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában».

54. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök HEINRICH GUSZTÁV r., és SZINNYEI JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h a r m a d i k ülése.

1895. márczius 11-én

PULSZKY FERENCZ t. tag és osztályelnök elnökle alatt jelen voltak a II. osztályból: B. Radvánszky Béla, Tisza Kálmán t. tt. Hampel József, Hegedűs Sándor, Jakab Elek, Pauler Gyula, Schvarcz Gyula, Szilágyi Sándor, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás r. tt. Búbics Zsigmond, Czobor Béla, Concha Győző, Csaplár Benedek. Körösi József, Nagy Gyula, Óvári Lipót, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Réthy László, Téglás Gábor l. tt. — Más osztályokból: B. Eötvös Loránd elnök, Zichy

Antal tt., Gyulai Pál, Heller Ágost, König Gyula, Szász Károly, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt. Plósz Pál, Schenek István, Szinnyei József l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

55. BUBICS ZSIGMOND l. t. felolvassa «Esterházy Pál gróf Mars Hungaricus»-a című székfoglaló értekezését.

56. TÉGLÁS GÁBOR l. t. bemutatja: «A limes dacicus keleti két Küküllő-Olt közti szakasza» című tanulmányát.

57. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS és HAMPEL JÓZSEF r. tagokat kéri fel.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1895. márczius 18-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkolyi Miklós t. t., Entz Géza, B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze r. tt., Bedő Albert, Daday Benő, Inkey Béla, Kherndl Antal, Klein Gyula, Lipthai Sándor, Mocsáry Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt. Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

58. KHERNDL ANTAL l. t. «A függő hidak gerendáinak graphikai elméletéről».

59. ISTVÁNYFY GYULA mint vendég: «A leydeni Clusius-codex bemutatása».

60. FUCHS KÁROLY részéről: «A mechanikai munka képzésének új módjáról» előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

61. KORDA DEZSŐ részéről: «Egy szén fogyasztó thermochemiai elemről» előterjeszti Szily Kálmán r. t.

62. A jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és KHERNDL ANTAL l. tagok kéretnék fel.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1895. márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akad. elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Vámbéry Ármin, Zichy Antal t. tt. — Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, König Gyula, Pauer Imre, Schvarcz Gyula, Than Károly, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Csányi Dezső, Csengeri János, Fayer László, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Telfy Iván l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

63. HEINRICH GUSZTÁV r. t., mint a **gr. Teleki drámai pályázat** bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1894. évi pályázatról, mely szerint a «Bosnyák Anna» című, «Rediviva» jeligéjű, öt felvonásos szomorjátéknak javasolja a jutalom kiadását. — Az Akadémia a javaslatot elfogadja. A felbontott jeligés levélből **Prém József** neve tűnt elő, kinek is a jutalom kiadatik.

64. CSENERGY JÁNOS lt., mint a **Farkas-Raskó költeményi**

pályázat bíráló bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1894. évi pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

65. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére Némethy Géza és Rados Gusztáv I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán bejelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

66. Főtitkár bejelenti **Rawlinson Creswicke Henrik** k. tagnak a nagyhirű angol archaeologusnak márczius 5-én továbbá **Cantu Caesar** k. tagnak, az olasz nagy történetírónak márczius 11-én bekövetkezett elhunytát s indítványozza, 1. hogy az I. illetőleg II. osztály hívassék fel emlékbeszédek tartása iránti határozatra. 2. Milano városának és a Società Storica Lombardának, a melyek Cantu Caesar haláláról gyászjelentést küldtek, fejeztessék ki külön átiratban az Akadémia részvéte. — Elfogadtatik.

67. Főtitkár indítványozza, hogy **Bunsen Róbert**-nek, az Akadémia legrégibb k. tagjának, a ki e hó 31-kén tölti be 85-ik évét, s a kinek annyi tanítványa foglal helyet sorainkban, fejezze ki az Akadémia őszinte szerencse kívánatait. — Elfogadtatik.

68. A M. Mérnök- és Építészegylet meghívja a m. tud. Akadémiát a márczius hó 26-án **Vásárhelyi Pál** egykori híres magyar mérnök évszázados születése alkalmából tartandó ünnepélyére. — A meghívás köszönettel vétetik, s az ünnepélyen az Akadémiát az Elnök úr vezetése alatt megjelenő tagok fogják képviselni.

69. A **rigai Naturforschere-Verein** meghívja az Akadémiát április 8-án tartandó 50. éves jubileumára. — Üdvözlő sürgöny fog küldetni.

70. Budapest székesfőváros tanácsa, a Nm. m. kir. Belügyminiszter úr fölhívására, kérdést intéz az Akadémiához: nem lenne-e hajlandó a velencei városi temetőben nyugvó **Mircse János**, magyar történetbuvár sírhely jogosítványának meghosszabbításáért járó 100 líra díjat befizetni? — A Történelmi Bizottság előterjesztésére a fenti összeg utalványoztatni fog.

71. Az I. osztály Hegedűs István egyetemi tanár részére engedélyt kér, hogy értekezését az áprilisi ülésen személyesen olvashassa fel. — Megadtatik.

72. A III. osztály indítványozza, hogy a «Canadian-Institute» és a «torontói Astronomical and Physical Society» részéről javasolt újtáshoz, mely szerint a nap 1901. január 1-től kezdődőleg, mind a közéletben, mind a csillagászatban és tengerészetben éjféltkor kezdődjék s 0-tól 24 óráig egy folyamatban számíttassék — az Akadémia jelentse ki hozzájárulását. — Elfogadtatik.

73. A Történelmi Bizottság fölkéri az Akadémiát, eszközölné ki, hogy dr. **Váczki Rezső** főgymn. tanár, a vatikáni Leo Sapiens-codex tanulmányozása céljából, 1896. január 1-től május 1-ig terjedő szabadságot nyerhetne. — Fölterjesztés fog tétetni a Nm. Vallás- és Oktatásügyi Minisztériumhoz.

74. A könyvtár részére megküldettek: a) A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 23-ik jelentése a közoktatás állapotáról; b) A m. folyók vizállásáról szóló VIII-ik kötet. — Köszönettel vétetnek.

75. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul vétetik.

76. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **Heinrich Gusztáv** és **Csengeri János** I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály A) — nyelvtudományi — *alosztályának* kijelölő-bizottsága (VÁNBÉRY ÁRMIN t., HEINRICH GUSZTÁV r., THEWREWK EMIL r., ASBÓTH OSZKÁR l., SZINNYEI JÓZSEF l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben lévő *négy* levelező tagsági helyre **PETZ GEDEON** germanistát, **ZOLNAI GYULA** magyar philologust, **BALASSA JÓZSEF** magyar philologust, **HEGEDÜS ISTVÁN** class. philologust jelöli ki.

II.

Az I-ső osztály B) — széptudományi — *alosztályának* kijelölő-bizottsága (ZICHY ANTAL t., BEÖTHY ZSOLT, SZÁSZ KÁROLY. r. BERCZIK ÁRPÁD, VADNAY KÁROLY lev. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján a következő kijelölést terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben levő *egy* levelező tagsági helyre kijelöltetett első sorban **RÁTH GYÖRGY**, a magyar irodalomtörténet és könyvészet buzgó művelője, második sorban **NÉGYESY LÁSZLÓ**, irodalomtörténeti író.

III.

A II. oszt. A) *alosztályának* kijelölő-bizottsága (HAJNIK IMRE. SCHVARCZ GYULA, PLÓSZ SÁNDOR rendes, PULSZKY ÁGOST, CONCHA Győző lev. tagok) a hozzá utasított tagajánlatok alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Levelező tagokul: **BOKOR JÓZSEF**, phil. és paedagógiai író; **EDVI ILLÉS KÁROLY**, jogtudományi író; **NAGY ERNŐ**, államtud. író és **SZATHMÁRY GYÖRGY**-öt, mint a magyar kultuszpolitika buzgó munkását jelöli ki.

IV.

A II. oszt. B) *alosztályának* kijelölő-bizottsága. (PULSZKY FERENCZ t., PAULER GYULA, THALY KÁLMÁN, r., CZOBOR BÉLA, MARCZALI HENRIK l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján kijelölte:

1. *Rendes taggá*: **THALLÓCZY LAJOS** l. tagot, történetíró.

2. *Levelező tagokká*: **BÉKEFI REMIG**, **KOMÁROMY ANDRÁS** történetírókat, és **WOSINSZKI MÓR.** archaeologust.

V.

A III. oszt. A) — matematikai, physikai, chemiai, technikai — *alosztályának* kijelölő bizottsága (KONKOLY MIKLÓS t., FRÖHLICH IZIDOR r., HELLER ÁGOST r., KHERNDL ANTAL l. és LIPTHAY SÁNDOR l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben lévő levelező tagsági helyekre **KÖVESLIGETHY RADÓ** astronomust, **SCHULEK FRIGYES** országos hírnevű építészt jelöli ki.

VI.

A III. oszt. B) — természetrajzi, földművelési és orvosi tudományok — *alosztályának* kijelölő-bizottsága (ENTZ GÉZA r., HÖGYES ENDRE, THANHOFFER LAJOS r., BEDŐ ALBERT, KLEIN GYULA l. tagok) a hozzá áttett tagajánlatok alapján, a következő kijelöléseket terjeszti az osztály elé:

Az üresedésben lévő *levelező* tagsági helyekre: **BÓKAY ÁRPÁD** orvostudományi író, **TORMAY BÉLA** gazdasági író, gróf **HALLER BÉLA** zoologust és **ISTVÁNFFY GYULA** botanikust jelöli ki.

Körlevél

a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.

—*—

A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1895. évi LV. naggyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 7-én, kedden délután 5 órakor az **osztályok ülései.**

Tárgyak:

a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra.

A II. osztály javaslatot tesz a nagyjutalom és a Marczibányi-mellékjutalom odaítélése iránt.

II.

Május 8-án, szerdán délután 4 $\frac{1}{2}$ órakor **naggyűlési elegyes ülés.**

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

III.

Május 8-án, szerdán délután 5 órakor **naggyűlés.**

Tárgyak:

a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelígis leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

IV.

Május 9-én, csütörtökön déli 12 órakor az **Igazgató Tanács ülése.**

V.

Május 10-én, pénteken délután 5 órakor **tagválasztó naggyűlés.**

Tárgyak:

Az Akadémia tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 12-én, vasárnap délelőtt **ünnepélyes közülés.**

Budapest, 1895. április 7-én.

Elnöki megbízásból:
Szily Kálmán,
főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1894-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1894. januárius 8-ától 1894. december 17-ig bezárólag 2 ünnepélyes ülése, 27 nyilvános osztályülése, 11 összes ülése és 2 igazgatósági ülése, tehát összesen : 42 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi osztály nyolcz nyilv. osztályülést és kilencz zárt ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 11 akadémiai tag és két vendég olvasott föl 20 értekezést, melyekből az irodalom és művészet körébe esik : 9, a nyelvtudományéba : 11.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek : januárius 8-án CSENGERI JÁNOS l. t. «Homeros poetikája» című székfoglalóját olvasta fel (megjelent a *Budapesti Szemle* 77. kötetében. Kivonata pedig az *Értesítő* 56. füzetében). Februárius 5-én HEGEDŰS ISTVÁN mint vendég «Lucretius Carus» című értekezését olvasta fel (megjelent az *Athenaeum* 1894. évfolyamában. Kivonata az *Értesítő* 51. füzetében). Márczius 5-én ZICHY ANTAL t. t. KOVÁCS FERENCZ-nek az 1843/44-iki országgyűlés kerületi üléseiről kiadott munkáját ismertette (megjelent a *Budapesti Szemle* 78. kötetében. Kivonata az *Értesítő* 52. füzetében). SZINNYEI JÓZSEF l. t. fölolvasta BEÜTHY ZSOLT-nak a «Képösszetétel és hangulatváltozás» című értekezését (megjelent az *Athenaeum* 1894. évfolyamában). Április 9-én FIÓK KÁROLY mint vendég «Müller Miksa és a Rigveda» című értekezését terjesztette elé (megjelent a *Budapesti Szemle* 79. kötetében és kivonata az *Értesítő* 56. füzetében). Október 8-án ZICHY ANTAL t. t. előterjesztést olvasott fel gróf Széchenyi István ifjúkori leveleiről 1809—1819-ig (megjelent a *Budapesti Szemle* 81. kötetében. Kivonata az *Értesítő* 59. füzetében). November 5-én ZICHY ANTAL t. t. Kazinczy Ferencz levelezése V. kötetéről olvasta fel jelentését (megjelent az *Akadémiai Értesítő* 60. füzetében). December 3-án

VADNAI KÁROLY l. t. bemutatta «A forradalom költészetéről» írt értekezését (megjelent a Beöthy Zs. Képes irod.-történetében). CSENGERI JÁNOS l. t. mutatóványokat olvasott fel Propertius fordításából (a «Változatlanul» című költemény az *Akad. Értesítő* 63. füzetében).

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: januárius 8-án SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatta SZAMOTA ISTVÁN-nak, mint vendégnek, «Két Zsigmondkori latin-magyar szójegyzék» című értekezését (megjelent *«A Schlágli Magyar Szójegyzék»* cím alatt fényképpel). HALÁSZ IGNÁZ l. t. bemutatta SZILASI MÓRICZ-nak, mint vendégnek, «A műveltető képzés» című értekezését (megjelent a *Nyelvtud. Közlemények* 1894. évfolyamában és önállóan. Kivonata az *Értesítő* 50. füzetében). Februárius 5-én SIMONYI ZSIGMOND r. t. «Esemény az áltáji nyelvészet terén» című közleményét olvasta fel (megjelent az *Értesítő* 51. füzetében). MUNKÁCSI BERNÁT l. t. «A magyar fénnevek őstörténeti tanúságairól» értekezett (kivonata megjelent az *Értesítő* 51. füzetében). Márczius 5-én gróf KUUN GÉZA l. t. «Gurdezi szövege a magyarokról» című értekezését olvasta föl (kivonata megjelent az *Értesítő* 52. füzetében). Április 9-én SIMONYI ZSIGMOND r. t. felolvasta «Szókombinálás és szóképzés» című székfoglaló értekezését (megjelent a *Nyelvtud. Közlemények* 1894. évfolyamában. Kivonata az *Értesítő* 56. füzetében). Június 4-én CSENGERI JÁNOS l. t. fölolvasta BARTAL ANTAL l. tagnak «A középkori latinság szótáráról» című értekezését (megjelent az *Értesítő* 57. füzetében). SZINNYEI JÓZSEF l. t. előterjesztette «Szófejtések» című értekezését (megjelent *Magyar Nyelvőr* 1894. «A magyar nyelvbe átvett oláh szavak» című sorozatban). Október 8-án GOLDZIERER IGNÁZ r. t. felolvasta az orientalistáknak Genfben tartott X. nemzetközi congressusáról szóló jelentését (megjelent az *Értesítő* 60. füzetében). November 5-én NÉMETHY GÉZA l. t. «Szövegkritikai adalékok Firmicus Maternushoz» című székfoglaló értekezését olvasta fel (kivonata megjelent az *Értesítő* 60. füzetében). Az értekezés maga «Novae emendationes in Firmicum Maternum astrologum» cím alatt az *Egyetemes Philol. Közlöny* 1895. évfolyam 1—14. l. és 342—356. l. NAGY GYULA l. t. «A königsbergi töredék» újabban felfedezett részeit mutatta be (megjelent az *Értesítő* 61. sz.).

Az osztály részéről, mint bíráló bizottsági előadók, jelentést tettek az összes ülésen: márczius 19-én BÁNÓCZI JÓZSEF l. t. mint a gróf Teleki drámai pályázat bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló, az Akadémia részéről Zichy Antal t., Rákosi Jenő l. tag, a nemzeti színház részéről Szacsвай Imre és Újházi Ede.) Megjelent az *Értesítő* 52. füzetében. VADNAI KÁROLY l. t., mint a gróf Karátsornyí Guidó vígjátéki pályázat bíráló bizottságának előadója (többi bírálók: Jókai Mór t., Heinrich Gusztáv r., Csengeri János, Szigeti József levelező tagok). Megjelent az *Értesítő* 52. füzetében. GYULAI PÁL r. t., mint a Farkas-Raskó költeményi pályázat bíráló bizottságának előadója (a többi bírálók: P. Thewrewk Emil r. és Baksay Sándor l. tagok). Megjelent az *Értesítő* 52. füzetében. Október 29-én BEÖTHY ZSOLT r. t.

mint a *Péczely regény-pályázat* bíráló bizottságának előadója (a másik két bíráló Gyulai Pál r., Berczik Árpád l. tagok). Megjelent az *Értesítő* 59. füzetében.

* * *

A II-ik. azaz **Philosophiai, Társadalmi és Történettudományi** osztály kilencz nyilvános osztályülést, ugyanannyi rendes és két rendkívüli zárt ülést, összesen 20 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken 14 akadémiai tag és két vendég tartott összesen 18 értekezést: kettőt a philosophiai, kilenczet a társadalmi és hetet a történettudományok köréből.

a) *A philosophiai tudományok köréből*: Márcz. 12-én ALEXANDER BERNÁT l. t. STEIN LAJOS berni egyetemi tanár: «A szellemtörténet alaptörvénye» című értekezését olvasta fel; október 15-én pedig REICHARDT ZSIGMOND vendég: «Az erkölcsi érzés» című tanulmányát mutatta be.

b) *A társadalmi tudományok köréből* felolvastak: Január 15-én HEGEDŰS SÁNDOR r. tag: «Az adóeszmény tudományos és gyakorlati szempontból» (székfoglaló). (Megjelent a *Társ. Tud. Ért.* során.) Február 12-én NAGY FERENCZ l. tag: «Magyar tengerjog» (székfoglaló). (Megjelent a *Társ. Tud. Ért.*); márczius 12-én RÁTH ZOLTÁN «Gazdasági haladásunk és a proletariatus» című dolgozatát mutatta be VARGHA GYULA l. tag. Április 16-án JEKELFALUSSY JÓZSEF r. tag: «Értelmiségünk és a magyarság». Székfoglaló (megjelent a *Közig. és Közgazd. Szemlében*). FÖLDES BÉLA l. tag: «Adalékok a magyar hitbizomány kérdéséhez» (székfoglaló). Október 15-én PÓLYA JAKAB l. tag: «A társadalmi kérdés» (székfoglaló). (Megjelent a *Közig. és közgazd. Szemlében*.) MATLEKOVITS SÁNDOR l. tag: «Magyarország államháztartása 1867—1893.» (Megjelent önállóan.) Deczember 10-én RÁTH ZOLTÁN l. tag: «Közzgazdaság és ethika» (székfoglaló). (Megjelent önállóan.) FAYER LÁSZLÓ l. tag: «Az otthon védelme a magyar büntetőjogban» (székfoglaló). (Megjelent a *Társ. Tud. Ért.* során).

c) *A történettudományok köréből*: Január 15-én MARCZALI HENRIK l. tag: «Egyetemes és nemzeti történelem» czímen székfoglaló értekezését olvasta fel. Február 12-én ACSÁDY IGNÁ CZ l. tag «Jobbgyadózás Miksa király korában» czímen értekezett. (Megjelent külön kiadásban.) Április 16-án FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tag foglalt székét «II. István oklevelei» című tanulmányával. (Megjelent a *Történettud. Ért.* során.) Május 21-én ACSÁDY IGNÁ CZ a «Régi magyar birtokviszonyok»-ról olvasott fel. Június 11-én HAMPEL JÓZSEF r. tag FRÖHLICH RÓBERT elhunyt l. tag tudományos érdemeit méltatta: «Fröhlich Róbert emlékezete» czímen. November 12-én MYSKOV SZKY VIKTOR l. tag: «Faépítészetünk műemlékeiről» értekezett. BÉKEFI REMIG vendég pedig «Hunyady Mátyás király mint a cisterci rend reformátora» című értekezését olvasta fel.

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek tárgyalásán kívül gondoskodott az osztály a) a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbírálásáról; b) megállapította az 1894-iki költségvetést és elkészítette az 1895-iki költségelőirányzatot; c) pályabírákat küldött ki a hozzá áttett pályaművek megbírálására: a Dórapályázatra Hegedűs Sándor és Ráth Zoltán I. tagokat; az I. Magyar Általános Biztosító Társaság pályázatára Matlekovits Sándor, Pólya Jakab és György Endre I. tagokat; a Beck Miksa-pályázatra Földes Béla és Vargha Gyula lev. tagokat; és a Lukács Krisztina-féle pályázatra Hajnik Imre r. és Concha Győző I. tagokat. Végre d) intézkedett az osztály, hogy elhunyt tagjainak: Nagy Imre r., Fröhlich Róbert és Horvát Árpád I., s Roscher Vilmos kultagoknak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és rólok az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E szomorú feladat teljesítésére KAUTZ GYULA (Roscherről), FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Nagy Imréről), KÁROLYI ÁRPÁD (Horvát Árpádról) rendes tagok kérték fel.

* * *

A III. vagyis **Mathematikai és Természettudományi** osztály tizenegy nyilvános osztályülést és kilencz zárt ülést, összesen husz ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 53 munkát terjesztettek elő, melyek közül 20-nak szerzője volt akadémiai tag, 22-é nem akadémikus.

Az értekezések közül székfoglaló volt 8.

Az értekezések sorrendje a következő volt: * 1894. január 22-én THANHOFFER LAJOS r. t. ismertette «A szövettan és szövettani technika» czímen kiadott munkáját. KLEIN GYULA I. t. «A keresztes virág alkatáról bonczani alapon». (Math. Term. Ért. XII. köt. 215. I.) TANGL FERENCZ «A béluterek lekötésének hatása a lélekzésre». (M. T. Ért. XII. köt. 102. I.) LANDAUER ÁRMIN «Adatok a víz szerepéhez a szervezetben». (M. T. Ért. XII. köt. 197. I.) Febr. 19-én: ZIPERNOVSZKY KÁROLY I. t. «Elektromos üzem alkalmazása távforgalmú vasutaknál». (Kivonat az Akad. Ért. 1894. 212. lapján.) DADAY JENŐ I. t. és BARROIS T. «Adatok az egyiptomi, palaestinaí és syriai rotatoriák ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 222. I.) DADAY JENŐ I. t. «Újabb adatok a Balaton mikrofaunájának ismeretéhez» (M. T. Ért. XII. köt. 122. I.) KISS KÁROLY «A Schuller-féle higanyos légszivattyú működési képességének meghatározása». (M. T. Ért. XII. köt. 305. I.) LIEBERMANN LEÓ és BITTÓ BÉLA «Adalék az élesztősejt ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 146. I.) HANKÓ VILMOS I. t. «Adatok a fény chemiai hatásáról». (M. T. Ért. XII. köt. 149. I.) Ápr. 2-án: MARGÓ TIVADAR «Az ausztráliai Ceratodus pontosabb ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt.

* Azon értekezések, melyeknél a kiadás módja nincs megjelölve, eddig még nem jelentek meg.

156. l.) TANGL FERENCZ és HARLEY VAUGHAN «Vizsgálatok a máj czukor-
képző képességéről». (M. T. Ért. XII. köt. 164. l.) NAGY BÉLA «Az ideg-
sejtek elváltozásáról veszttség folytán». (M. T. Ért. XII. köt. 332. l.)
HEGYFÖKY KABOS «A levegő felső és alsó áramlatainak viszonyáról».
(M. T. Ért. XII. köt. 378. l.) Ápril. 23-án HELLER ÁGOST r. t. «Az ener-
gia-tan alapjairól». (Érték. a math. tud. köréből. XV. köt. 5. sz.) KLUG
NÁNDOR r. t. «Vizsgálatok a gyomoremésztés köréből». (M. T. Ért. XII.
köt. 190. l.) ÓNODI ADOLF «A gége beidegzésének boncz-, élet- és kór-
tana». (M. T. Ért. XII. köt. 195. l. — M. T. Közlem. XXVI. köt. 2.
sz.) LANDAUER ÁRMIN «Adatok a víz szerepéhez a szervezetben». (M. T.
Ért. XII. köt. 197. l.) DONOGÁNY ZAKARIÁS és TIBALD MIKLÓS «Az alko-
hol befolyása a fehérje szétesésére». (M. T. Ért. XII. köt. 200. l.) ILOSVAY
LAJOS l. t. «Adalék a levegő összetételéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 202. l.)
BITTÓ BÉLA «A növényrészek lecithin-tartalmának meghatározása».
(M. T. Ért. XII. köt. 205. l.) Május 8-án ILOSVAY LAJOS l. t. «Lavoisier
emléke». (Akad. Ért. 1894. V. köt. 7. füzet.) Május 28-án ENTZ GÉZA
r. t. «A Quarnero két véglényéről». KRENNER JÓZSEF r. t. «A Schuller-
féle arzénsulfid morphologiai és optikai viszonyairól». DADAY JENŐ l.
t. «Az Anuraeidae rotatoria-család revisiója». (M. T. Ért. XII. köt.
364. l. Június 18-án HORVÁTH GÉZA r. t. «A gabonaneműeken élő-
sködő gyökértetvekről». LENGYEL BÉLA r. t. «A tricarbonsulfid szerke-
zetéről». (M. T. Ért. XII. köt. 247. l.) SCHULLER ALAJOS r. t. «Adalék
az arzén kénvegyületeinek ismeretéhez». (M. T. Ért. XII. köt. 255. l.)
SCHULLER ALAJOS r. t. «A hangvillák különböző alkalmazásáról». (M.
T. Ért. XII. köt. 262. l.) KONT GYULA «Manometrikus tükrök».
(M. T. Ért. XII. köt. 277. l.) RÉTHY MÓR l. t. «A végszerű egyenlő-
ség főtételének bizonyításához». (M. T. Ért. XII. köt. 279. l.) VAS
FRIGYES «A járulékos és bolygó ideg viszonya a szívmozgáshoz».
(Magyar Orvosi Archivum. III. évfolyam, 541. l.) ÓNODI ADOLF «Az
agyvelő hangképző középpontja». SCHWICKER ALFRÉD «A kalium hypo-
jodit átalakulásának sebessége». (M. T. Ért. XII. köt. 281. l.) KORDA
DEZSŐ «Zártmagú transformatorok áramgörbéinek szerkesztése». (M. T.
Ért. XII. köt. 296. l.) Október 22-én KLUG NÁNDOR r. t. «Vizsgálatok
a pepsin-emésztés köréből». (M. T. Ért. XIII. köt. 56. l.) VÁLYI
GYULA l. t. «Többszörös involuczió». (M. T. Ért. XII. köt. 394. l.)
SCHULEK VILMOS l. t. «Az erytropsia élettani meghatározása». (M. T.
Ért. XII. köt. 408. l.) SCHULEK VILMOS l. t. «Hályog-operálás csonka
lebenynyel». (Orvosi Hetilap, 1895. «Szemészet» mellékletének 1—3.
száma.) HALLER BÉLA «Adatok a központi idegrendszer szövettani
ismeretéhez». (M. T. Ért. XIII. köt. 21. l.) MÉHELY LAJOS «Lacerta
praticola Eversm. a magyar fauna új gyíkjá». MÉHELY LAJOS «A magyar-
országi farkos kétéltűek alcázai». GYÖRÝ ISTVÁN «A methylen-dinitrodia-
minról és vegyületeiről». (M. T. Ért. XII. köt. 413. l.) November
14-én KOCH ANTAL r. t. «A Fruskagora hegység geológiája». (Kivonat
az Akad. Értesítő 1895. 36. lapján.) RADOS GUSZTÁV l. t. «A szakaszos

orthogonális helyettesítések elméletéhez». RÉTHY MÓR l. t. «A legkisebb actio elvéről». (M. T. Ért. XIII. köt. 1. l.) LOSVAY LAJOS l. t. «Az ozon és ammonia egymásra hatásakor keletkező termékekről». (M. T. Ért. XII. köt. 422. l.) TELLYESNINCZKY KÁLMÁN «A herecsövek tartalmának szöveti szerkezetéről». (M. T. Ért. XIII. köt. 86 l.) Deczember 17-én KOSUTÁNY TAMÁS l. t. «Adatok a növényi fehérje képződéséhez». (M. T. Ért. XII. köt. 428. l.) KRENNER JÓZSEF r. t. «A Lorandit, új ásványfaj». (M. T. Ért. XII. köt. 473. l.) KORÁNYI SÁNDOR «Új módszer a kóros szív alkalmazkodási képességének meghatározására». (M. T. Ért. XII. köt. 449. l.) FARKAS GYULA «A Fourier-féle mechanikai elv alkalmazásáról». (M. T. Ért. XII. köt. 457. l.) KORDA DEZSŐ «A több phasisu dynamogépek egy sajátságáról». (M. T. Ért. XIII. köt. 16. l.)

Az 1894. április 11-én tartott rendkívüli osztályülés egyetlen tárgya volt az Akadémiát és különösen a III. osztályt SZABÓ JÓZSEF r. és ig. t., a III. osztály titkárának elhúnytával ért gyászos veszteség bejelentése és az elhunyt tagtárs nagy érdemeinek jegyzőkönyvi megörökítése.

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megírásáról, illetve kiadásáról; megállapította az 1894. költségvetést. Intézkedett végre az osztály, hogy elhunyt tagjainak emléke jegyzőkönyveiben megörökíttessék és róluk az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak.

E kegyeletes föladat teljesítésére felkérte az osztály következő tagjait: INKEY BÉLÁT (Szabó Józsefről), CHYZER KORNÉLT (Török Józsefről), KÖNIG GYULÁT (Helmholtz Hermannról), JURÁNYI LAJOST (Pringsheim Nathanaelről), THANHOFFER LAJOST (Hyrtil Józsefről).

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédeket tartottak : 1894. januárius 29-én *György Endre* l. t. báró KEMÉNY GÁBOR t. tagról. februárius 26-án *Szász Károly* r. t. GYÖRY VILMOS l. tagról, április 30-án *Margó Tivadar* t. t. SIR RICHARD OWEN külső tagról, május 28-án *Vécsey Tamás* r. t. WENZEL GUSZTÁV r. tagról, június 25-én *Tóth Lőrincz* r. t. VAJKAY KÁROLY l. tagról, október 29-én *Láng Lajos* r. t. GRÜNWARD BÉLA l. tagról, november 26-án *Szilágyi Sándor* r. t. SALAMON FERENCZ r. tagról, deczember 17-én *P. Thevrenk Emil* r. t. HUNFALVY PÁL ig. és r. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők : 1894. januárius 29-én olvastatott fel JÓKAI MÓR ig. és t. t. levele, melyben értesíti az Akadémiát, hogy írói pályája 50 éves fordulójának alkalmából 2000 koronás alapítványt tesz az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására. A honvédelmi miniszterium a Hadtörténelmi Közlemények 100 példányára való előfizetését ez évben is megújította

Bejelentetett, hogy a magyar mezőgazdaság történetének megírása végett tartott értekezleten PAULER GYULA, HEGEDŰS SÁNDOR r., ACSÁDY IGNÁCZ és MARCZALI HENRIK l. tagok képviselték az Akadémiát.

Az Andrásy-szobor-bizottság elnökének köszönete az Akadémia dísztermének és oszlopcsarnokának átengedéseért tudomásul vétetett.

A *Bródy-jutalom* véleményező bizottságába a II. osztály TISZA KÁLMÁN t. t. elnöke alatt HEGEDŰS SÁNDOR r., CONCHA GYÖZŐ l. tagot, az I. osztály ZICHY ANTAL t. és GYULAI PÁL r. tagot küldötte ki.

A *Szilágyi István-féle jutalom* véleményező bizottságát a II. osztály SZILÁGYI SÁNDOR, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. és ACSÁDY IGNÁCZ l. tagokból alakította meg.

Februárius 26-án a *Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat* a vármegye monographiája tárgyában előterjesztést tesz, a melyben a M. Tud. Akadémiának teljesen szabad kéz adatik a megírandó monographiát illetőleg, s a mű megbírálása is az Akadémiára bízatik.

BÁNÓCZI JÓZSEF l. tagnak, továbbá PECZ GEDEON, SZILASI MÓR és ZOLNAI GYULA uraknak a *Nyelvtudományi bizottságba* való bevételezése megerősített.

Márczius 19-én felolvastattak az 1893. évi *Teleki, Karátsonyi és Farkas-Raskó* pályázatokról szóló jelentések.

A II. osztálynak azon indítványa, a mely szerint a bécsi, ú. n. udvari kamarai levéltár Magyarországra vonatkozó iratainak kiválasztása és ezeknek a magyar országos levéltárba leendő kebelezése iránt a szükséges lépések megtételének, elfogadtatott. — Olvastatott *Pollák Jakab levele*, melylyel bátyja, *Pollák Henrik* emlékére 6000 frtnyi pályadíj-alapítványt tett.

A márczius 28-iki rendkívüli összes ülésen elnök úr a haza nagy fiának *Kossuth Lajosnak* halála alkalmából tett előterjesztést.

Április 30-án felolvastatott a szerb földtani társaság levele, melyben *Szabó József* elhunytá fölött való részvételének ad kifejezést. Gróf SZÉCHEN ANTAL ig. és t. t. akadémiai tagságáról való lemondása tudomásul vétetett. VASZARY KÖLOS hibornok-érsek az Igazgató Tanácsba való megválasztásáért köszönetét nyilvánítja s az Akadémia céljaira 10.000 koronát küld az ügy iránti szeretetének megnyilatkozásául. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a készülő középiskolai Műszótár érdekében az Akadémia anyagi támogatását kérte, mire nézve az határozatott, hogy e fontos vállalat mind a három osztály figyelmébe ajánltassék. *Szabolcs vármegye* közönsége a Bessenyei szobor javára gyűjtött adományért köszönetét fejezte ki.

Az I. osztály a *Königsbergben* őrzött XIV. századi régi magyar nyelvemlék megszerzése iránt indítványt terjesztett elő, a mely elfogadtatott. A Genfben tartandó nemzetközi orientalista congressuson leendő képviselésére az Akadémia gróf KÚTN GÉZA t. és GOLDZIERH IGNÁCZ r. tagokat kéri föl.

Május 28-án az elnök úr báró VAY MIKLÓS ig. t. halálát jelentette be. A kereskedelemügyi miniszter úr köszönetet mond az Akadémia dísztermének a hídtervek felállítására történt szíves átengedéseért. ÁCS KÁROLY 10.000 frtos és SZIKORA JÁNOS 5 frtos hagyománya bejelentetett.

Június 25-én SZÁSZ KÁROLY másodelnök az elnök urat üdvözölte vallás- és közoktatásügyi miniszterré történt kinevezetése alkalmából. SIMONYI ZSIGMOND r. t., az *Irodalomtörténeti bizottságba* megválasztott. A történelmi bizottság ajánlatára BOROVSKY SAMU bízott meg *Csanád vármegye monographiájának* megírásával. A *Rudics-alapítvány* ügyrendi szövegezésére PAULER GYULA és VÉCSEY TAMÁS r. tagok küldetnek ki. Tudomásul vétetett, hogy a nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressusra képviselőül LÁNG LAJOS, VÉCSEY TAMÁS, JEKELFALUSSY JÓZSEF r. és VARGHA GYULA, RÁTH ZOLTÁN és PÓLYA JAKAB l. tagok küldettek ki. KOVÁCS FERENCZ az 1843/4. országgyűlés kerületi naplóinak kiadója e nagy művéből 400 teljes példányt az Akadémiának engedett át, azzal a rendeltetéssel, hogy a belőle befolyó jövedelmek mindaddig tőkésíttessenek, míg az így származó alap 10.000 frtra nem emelkedik. Ez alap növeléséhez az alapítványtevő 2000 frttal járult hozzá készpénzben.

Bejelentetett, hogy néhai Erdélyi János r. tag szülőházának emléktáblával feldíszítése ünnepélyén az Akadémiát LÉVAY JÓZSEF r. és BALLAGI GÉZA l. tag képviselte. Helyesléssel vétetett tudomásul, hogy az Akadémia elnöksége a *Semmelweis Ignác* emlékére rendezett ünnepélyen a congressus külföldi tagjainak tiszteletére kiadta hasonlóan s francia fordításban azt a levelet, a melyet Semmelweis 1860-ban, nagy fölfedezése tárgyában. a M. Tud. Akadémiához intézett. BALAJTHY DÉNES 1 db aranyat, SOMSSICH JÓZSEF gróf pedig 100 frtot hagyományozott az Akadémiának.

Október 8-án a vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter úr köszönetet mondott az Akadémiának az ornithologiai központ támogatására megszavazott 500 frtnyi segélyért. FRANKÓI VILMOS ig. és r. tag levele olvastatott fel, melyben értesíti az Akadémiát, hogy Rómában egy magyar történeti intézetet alapított, mely immár készen áll s annak egy helyét az Akadémia rendelkezésére bocsátja, kikérve az intézet szervezetének megállapításához az Akadémia közreműködését. FORSTER GYULA 15.000 frt névértékű regaleváltási kötvényből álló alapítványt tett *«Scitovszky János primás»* nevére. Az Akadémia mind a kettőt köszönettel fogadja. A gróf Teleki. Bánffy, Bulgyovszky, Farkas-Ruskó. Dóra. Első m. ált. bizt. társaság, Beck Miksa, Lukács Krisztina (kétféle) jutalmakra beérkezett pályaművek bemutatattak s megbírálas végett az illető osztályokhoz áttették.

Október 29-én a *Péczeley-féle* regénypályázat eredménye hirdetetett ki. Bejelentetett, hogy az Akadémia *Széchenyi-ünnepé* nov. 4-én fog megtartatni, melynek tárgya VÉCSEY TAMÁS r. tag *«Széchenyi és a magyar magánjog»* című előadása lesz. A III. osztály jelentést

tett a Lukács Krisztina-féle nyílt pályázat eredményéről. Az Akadémia főkönyvtárnoki állására a Teleki-nemzettségnek HELLER ÁGOST r. tag ajánlatotott kinevezésre. A *Teleki-pályázathoz* ZICHY ANTAL t., HEINRICH GUSZTÁV r. és RÁKOSI JENŐ l. tagok, a *Bánffy-pályázathoz* GYULAI PÁL r., BÁNÓCZI JÓZSEF, VADNAI KÁROLY l. tagok, a *Farkas-Raskó-pályázathoz* BEÖTHY ZSOLT r., CSENGERI JÁNOS, BAKSAI SÁNDOR l. tagok kéretek föl bírálókul. A tiszteletdíjak tárgyában javaslatételre GYULAI PÁL, KÖNIG GYULA, PAUER IMRE, SZILY KÁLMÁN, SIMONYI ZSIGMOND és VÉCSEY TAMÁS r. tagok küldettek ki. A *Rudics-alapítvány szövegezésére* rendelt bizottságba a III. osztály részéről KÖNIG GYULA és SZILY KÁLMÁN r. tagok küldettek ki. A matematikai és természettudományi bizottságba INKEY BÉLA l. tag, a könyvkiadó bizottságba pedig WARTHA VINCZE r. tag választattak meg.

November 26-án felolvasatott VÉCSEY TAMÁS r. tag jelentése a *Hornyik-ünnepélyről*, a melyen az Akadémiát képviselte. Az írói tiszteletdíjak újabb szabályozása tárgyában kiküldött bizottság jelentése elfogadtatott s az ügyrendbe való igtatása elrendeltetett. A III. osztálynak az osztályi kiadványok tárgyában beadott javaslata elfogadtatván, az ügyrendbe való igtatása elrendeltetett. A *Lukács Krisztina-pályázat* bírálóinak jelentése alapján a jutalom SIMONYI JÓZSEF és BALASSA JÓZSEF *Magyar Hung- és Alaktan* című munkájának adatott ki. KURLÄNDER IGNÁCZ jelentést tett az Akadémia megbízásából végzett földmágnességi fölvételekről. Bejelentetett FORSTER GYULA 12500 frtos alapítványa Forster János nevére, néhai TOMORI ANASZTÁZ 10,000 frtos KRAUSZ MAYER 1000 frtos hagyománya.

December 17-én a *történelmi bizottság* javaslatára TAGÁNYI KÁROLY e bizottságba segédtagnak megválasztott.

Az Akadémia az 1894. évben a következő ünnepélyekre kapott meghívást: a) a nemzetközi orientalista congressus előkészítő bizottságától a szeptember elején Genfben tartandó üléseire; b) a Kisfaludy-Társaságtól báró Jósika Miklós születésnapjának századik évfordulója alkalmából 1894. május 5-én tartandó emlékülésre; c) a M. Földrajzi Társulattól az 1896-ban Budapesten tartandó országos földrajzi congressusra; d) Az E. M. K. E.-től a június 3-án Tordán tartott nagy közgyűlésre; e) Baja városától Tóth Kálmán szobrának leleplezésére; f) a Nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressus elnökségétől Budapesten tartandó üléseire; g) a m. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének elnökségétől a Pécsen tartandó gyűlésekre; h) a német természetvizsgálók és orvosok vándorgyűlésének elnökségétől a Bécsben tartandó ülésekre; i) a brüsszeli alkalmazott chemiai congressus idei gyűléseire; j) Hornyik-ünnep rendező bizottságától az emléktáblának Kecskeméten történendő leleplezésére; k) Erdélyi János szülőházán Kaposon elhelyezett emléktábla leleplezési ünnepére.

Az Akadémia halottjai az 1894 95-ik esztendőben.

Igazgató tag :

BÁRÓ VAY MIKLÓS koronaőr. *Meghalt 1894. május 14-én.*

Rendes tagok :

NAGY IMRE, a m. k. curia bírása. *Meghalt 1894. május 5-én.*

FRIVALDSZKY JÁNOS, nemzeti múzeumi igazg. ör. *Meghalt 1895. márczius 29-én.*

Levelező tagok :

FRÖHLICH RÓBERT akad. főkönyvtárnok. *Meghalt 1894. május 23-án.*

TOMORI ANASZTÁZ, a nagy-kőrösi főgymnasium tiszt. tanára. *Meghalt 1894. október 9-én.*

HORVÁT ÁRPÁD, budapesti egyetemi tanár. *Meghalt 1894. október 26-án.*

ORMÓS ZSIGMOND nyug. főispán. *Meghalt 1894. november 16-án.*

BARNA IGNÁCZ, fogorvos. *Meghalt 1894. november 23-án.*

XANTUS JÁNOS, nemzeti múzeumi ör. *Meghalt 1894. december 13-án.*

DANKÓ JÓZSEF, nagyprépost. *Meghalt 1895. januárius 14-én.*

DOMANOVSKY ENDRE, ny. jogakad. tanár. *Meghalt 1895. április 18-án.*

Külső tagok :

ROSCHER VILMOS, lipcsei egyetemi tanár. *Meghalt 1894. június 5-én.*

HYRTL JÓZSEF, nyug. bécsi egyetemi tanár. *Meghalt 1894. július 17-én.*

HELMHOLZ HERMANN, berlini egyetemi tanár. *Meghalt 1894. szept. 8-án.*

PRINGSHEIM NATHANAEL, a porosz akadémia tagja. *Meghalt 1894. október 6-án.*

BÁRÓ SCHLECHTA OTTOKÁR, cs. k. követségi tanácsos. *Meghalt 1894. december 18-án.*

RAWLINSON CRESWICKE HENRIK baronet, altábornagy. *Meghalt 1895. márczius 5-én.*

CANTU CAESAR, a milánói állami levéltár igazgatója. *Meghalt 1895. márczius 11-én.*

* * *

Az Igazgató Tanács 1894-ben két ülést tartott. Jelentősebb határozatai a következők voltak :

Februárius 18-án a főtitkár bemutatta az Akadémiának a M. Földhitelintézetétől 1893. december 31-én lezárt vagyonmérlegét, vesztesség- és nyereség-számláját, értékpapírok kimutatását, hagyományok és új alapítványok kimutatását, bevételezések állását, költség-számla állását, követelezések részletezését, a költség-számlán előforduló vegyes költségek elemzését. Ezek megvizsgálására gróf SZÉCHENYI BÉLA elnökelete alatt SZABÓ JÓZSEF és THAN KÁROLY igazgató tagok kérétek fel. Az ügyészi számadások rendben találtattak. BECSKE BÁLINT úrnak, ki az Akadémia megbízásából *Széphalom* felügyeletét szíves volt

magára vállalni, 1893. évi számadása az Akadémia köszönetének nyilvánítása mellett jóváhagyatott. Olvastatott Császka György kalocsai érsek levele, melyben az Akadémiát értesíti, hogy HAYNALD LAJOS bíbornok-érseknek Munkácsy Mihálytól festett arcképét a képes teremnek ajándékozza, a miért neki az Igazg. Tanács jegyzőkönyvében mély köszönetét fejezte ki. Az országos képtár igazgatója gr. Lónyay Menyhértnek Temple Jánostól festett és a M. Tud. Akadémia tulajdonában lévő arcképeért felajánlja RÉVAY MIKLÓS és BACSÁNYI JÁNOS egykorú arcképeinek másolatát, valamint CZIRJÉK MIHÁLY-nak az Akadémia könyvtártermében lévő egykorú arcképeért ennek hű és művészi kivitelű másolatát. Ajánlata elfogadtatott. Az Akadémia ügyésze bejelentette azon hagyatéki és egyéb ügyeket, melyek a múlt évi általános ügyészi jelentés benyújtása óta kezelés alá vétettek és pedig: *a)* a *Tasner-örökösökkel* bold. Széchenyi István gróf szellemi hagyatékára vonatkozó végleges rendezést; *b)* SRÉTER KLÁRA hagyatéka ügyét, melynél 500 frt; *c)* BARSÍ JÓZSEF hagyatéki ügyét, melynél 500 frt; *d)* SZALAY ALAJOS hagyatéki ügyét, melynél 1000 frt hagyománynyal; végre *e)* HORVÁT KÁROLY és gróf SZTÁRAY ANTAL hagyatéka ügyét, melyeknél a M. Tud. Akadémia csakis feltételes vagyoni igényekkel van érdekelve; továbbá, hogy SZALAY ALAJOS 1000 frt hagyománya befolyt. Ezzel kapcsolatban néhai RUDICS JÓZSEF báró hagyatékának lebonyolítása is bejelentett. Néhai SZUCSICS LEONA kiskorú örökösei gyámi képviseletének kérvénye, mely szerint a hátralékos 1600 frt követelés kamatait 6% helyett 5%-ra leszállíttatni kéri — teljesítettet.

Május 3-án ANDRÁSSY TVADAR gróf választatott meg ig. taggá. Bejelentetett, hogy B. RUDICS JÓZSEF hagyatékából 93.192 frt 93 kr. folyt be a pénztárba. Az *Opitzky-hagyatékkal* az Akadémia birtokába jutott sorsjegyek miként való értékesítése tárgyában határozatott, hogy az Akadémiával osztozkodó más két intézettel hozandó megegyezés létrejöttéig a hagyaték tárgyát tevő sorsjegyek megőrizendők.

Ez üléseken a következő új adományok, hagyományok és alapítványok jelentettek be:

JÓKAI MÓR (2000 korona) alapítványa . . .	1000 frt. — kr.
VASZARY KOLOS bíbornok-hercegprimás . .	5000 » — »
FORSTER GYULA alapítványa Scitovszky János	
hercegprimás nevére	15000 » — »
FORSTER GYULA alapítványa Forster János nevére	12500 » — »

II. Állandó bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság 1894-ben is legtöbbet az átdolgozott *helyesírási szabályok* vitatásával foglalkozott. Üléseit rendszerint az albizottság munkálatának részletes megbeszélése foglalta el, úgy hogy az év végére még nem is lehetett befejezni a tárgyalást, s a Bizottság csak 1895-ben terjesztheti munkálatát az I. osztály elé.

A Bizottságnak folyóiratából, a *Nyelvtudományi Közleményekből* ez évben jelent meg a 24. kötet. Tartalmából a magyar nyelvészetet illetik: SIMONYI ZS. fölolvasása a szókombinálásról és szóképzésről, SZULASI M. értekezése a műveltető és mozzanatos igeképzésről és BALASSA JÓZSEF cikkei a magánhangzók történetéről. (Mutatvány a pályanyertes Magyar Hangtanból.) Az összehasonlító nyelvészet köréből említendőek: MUNKÁCSI BERNÁT tanulmányai két vogul nyelvjárásról s az ősi török-árja nyelvérintkezésről; SZINNYEI JÓZSEF-é a cseremisiz hangtan köréből stb. Indogermán tárgyú HEGEDŰS ISTVÁN dolgozata az absolutus esetek mondattanáról. — Öröndetes módon szaporodtak az ismertetések, jelesen a külföldi nyelvészeti munkák ismertetései. A szerkesztő általános könyvészetet is közölt.

A Bizottság-segélyezte másik folyóirathól, a *Magyar Nyelvőr*ből, ez évben jelent meg SZARVAS GÁBOR szerkesztésében a 23. kötet. Tartalmából kiemelendők: SZINNYEI J. cikksorozata az oláh jövevényszavakról, BALASSA JÓZSEF-é a szlavóniai nyelvjárásról, PAPP FERENCZ cikke Kemény Zsigmond nyelvéről és ALBERT JÁNOS cikkei «a magyar nyelv jelenéről és jövőjéről».

SZINNYEI JÓZSEF *Magyar Tájszótár*ából 1894-ben három füzet jelent meg (3—5.). — Az ugor kiadványok közül elkészült MUNKÁCSI B. különnyomata: *A vogul nyelvjárások*. Sajtó alatt voltak és 1895-ben jelennek meg: MUNKÁCSI B. *Votják szótárának* utolsó füzeté és HALÁSZ I. *lapp gyűjteményének* utolsó szótári kötete.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásában az 1894/95. évben megjelentek: 1. Kazinczy Ferencz összes műveiből *Kazinczy Ferencz levelezésének* V. kötete, szerkesztette VÁCZY JÁNOS. 2. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar Írók élete és munkái* 26—31. füzeté. 3. *Irodalomtörténeti Közlemények* IV. évfolyama. 4. *Horvát István élete*, írta VASS BERTALAN. 5. *Pesti Gábor Novum Testamentuma, vagyis a négy evangélium 1536-iki magyar fordítása*, hasonmászerű kiadás, irodalomtörténeti jegyzetekkel.

3. A Classica-philologiai Bizottság 1894-ben a *görög és latin remekírók* című fordítási gyűjtemény folytatásul kiadta Herodotos III. kötetét, mely a VII—IX. könyveket foglalja magában. Az e gyűjtemény számára beérkezett egyéb fordításokat bíraltatta és javíttatta.

A magyarországi latinság szótárához való előmunkálatokat serényen folytattatta. A tervezetéről szóló jelentés megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny XVII. évfolyama 417. s köv. lapjain, a szerkesztéséről szóló az Akadémiai Értesítő 1895. 147. s köv. lapjain.

A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának és a budapesti philologiai társaság választmányának megbízásából a M. T. Akadémia támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny* XVIII. évfolyama.

4. A Történelmi Bizottság a lefolyt évben *kilencz* ülést tartott és pedig január 5., febr. 9., márcz. 3., ápril 7., május 12., június 18.,

október 6., november 3. és november 22 én. Működése körében saját tervbevett munkaprogrammjával kapcsolatban figyelemmel volt a hazai történelem minden korszakára és a rendelkezésére álló eszközök mértekéhez képest iparkodott a hazai történelem írott kútforrásait úgy egybegyűjteni, mint közhasználatra közrehocsátani, sőt részben feldolgozások által is megismertetni.

Kiadásában a lefolyt év alatt a következő munkák láttak napvilágot :

1. Dr. SZILÁGYI SÁNDOR biz. tag szerkesztésében az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* XVII. kötete, mely az 1679—1682. évek országgyűlési irományait, megfelelő és tájékoztató bevezetések kíséretében. 31 nyomtatott ívnyi terjedelemben tartalmazza.

2. A Monumenták folytatásául, mint a II. osztály (Írók) 33-ik kötetét, magyar történelmi évkönyveket és naplókat tett közzé a XVI—XVIII. századokból. A 40 nyomtatott ívre terjedő kötet Gyulaffi Lestár történelmi maradványait és följegyzéseit, melyek kivált a XVII. század első éveire számos becses adatot foglalnak magukban, tartalmazza. Dr. SZILÁGYI SÁNDOR biz. tag közlésében ; a kötet túlnyomó nagy részében NAGY GYULA biz. tag, megfelelő magyarázatok és glossák kíséretében Lipóczi Keczer Ambrus 1663—1669. évekből való magyar naplóját teszi közzé. Míg a kötet befejezése MENCSEK FERDINÁND és KLUCH JÁNOS közlésében Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírását és Krmannak a közlőktől megírt részletes életrajzát tartalmazza.

3. Dr. KIRÁLY JÁNOS pozsonyi százados-hadbírótól megjelent *«Pozsony város joga a középkorban»* című kiadvány, mely a pozsonyi városi levéltár és egyéb idevágó kútforrások gondos felhasználásával képet ad a középkori városi jogokról és életéről. A mű terjedelme 29 nyomt. ív.

4. Történetirodalmunkra nézve örvendetes eseményként kell jeleznünk, hogy a Hunyadiak korának folytatásául Dr. CSÁNKI DEZSŐ nagy munkájának *«Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában»* megjelent a 2-ik kötete is. Az 54 sűrűn nyomott ívre terjedő vaskos kötet 12 megyének tartalmazza topographiáját, várait, városait, falvait, birtokos családait, mondhatni dióhéjba szorított monographiáját. Az őriási munkával, kritikával és adatgazdagsággal szerkesztett kötet, a mint egyrészt világos és megbízható képet nyújt hazánk XVI. századi területi viszonyairól, másrészt nélkülözhetetlen segédkönyv lesz minden megyei monographusnak. A kötetek előállítási költségeit, a II. osztállyal történt megegyezés következtében, a bizottság fűdözi, míg a szerzői tiszteletdíjról az osztály gondoskodik.

5. A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár*, mely a M. Történelmi Társulat közvetítésével lát napvilágot, a lefolyt évben 48 nyomt. ívnyi terjedelemben jelent meg, tanulságos és értékes történelmi anyagot tevéen közzé, kivált a XVI—XVII. századokból.

6. A Flór-féle alapítványnak évi 400 frtnyi kamatja, az alapítvány szabályzata értelmében a Tört. Bizottságot illetvén, az ezt az összeget THALY KÁLMÁN biz. tag *Bercsényi házassága* című kiadványának közzétételére fordította. A kiadvány 13 nyomt. ívnyi terjedelmen Kőszeghy Pál 1695. évi magyar történeti énekét tartalmazza, melyet a közlő a varsói gr. Krassinski-féle könyvtárban levő egyetlen kézirat nyomán, megfelelő bevezetések és jegyzetek kíséretében tesz közzé; pótlékkul pedig egy «Actio curiosa» című, 1678-ból való magyar történeti színjátékot ad.

Ily módon a bizottság a lefolyt évben 215 nyomtatott ívre terjedő történelmi munkákkal járult történeti irodalmunk gazdagításához. Csakis külső körülmények gátolták abban, hogy kiadványaihoz még több is nem járult.

Így sajtó alatt vannak, sőt nagyrészt megjelenésükhöz közel, az 1894. évi munkaprogrammba felvett következő munkák:

1. FRAKNÓI VILMOS biz. tagtól a királyi kegyúri jog történetének első kötete, melyből mintegy 29 ív van kiszedve.

2. Ugyancsak FRAKNÓI VILMOS biz. tagtól Mátyás király külügyi leveleinek II. kötete, mely az 1480—1490. évek levelezéseit és némi pótlékokat foglal magában. A kötet, indexe híján, úgyszólván készen van.

3. Hasonlóképen rövid idő választ el ÓVÁRY LIPÓT lev. tag munkájának (A Tört. Bizottság másolatgyűjteménye, 2-ik füzet) megjelenésétől. (Már meg is jelent azóta).

4. Végre sajtó alá adatta KÁROLYI ÁRPÁD biz. tagtól a Magyar Országgyűlési Emlékek XI. kötetét.

A bizottság múlt évi munkatervébe fölvelt egyéb kiadványok, úgymint a gr. Bercsényi-család történetének IV. kötete, a Corpus statutorum IV. kötete, a Blagaj-család oklevéltára, a lefolyt évben nem készülvén el, nyomtatásuk nem volt megkezdhető. Míg a Boszniai és Herzegovinai történelmi monumentákra nézve a bizottságnak a cs. és kir. közös pénzügyministeriummal, mint kiadóval, úgy a mű, mint a bizottság érdekében előnyös egyezsége lévén kilátása, a kiadás megjelente némi halasztást szenvedett. A régi Magyar Történelmi Tárhoz készítendő index pedig, a megbízott szerkesztőnek, KOVÁCH NÁNDORNAK az év folyamán bekövetkezett elhúnyta miatt, egyelőre nem lesz kiadható.

Hasonlóképen némi halasztást szenvedett az Anjoukori Okmánytár folytatása. Nagyérdemű szerkesztőjét, NAGY IMRE r. tagot, bizottságunknak egyik legrégibb tagját, kinek legjobb, legpontosabb oklevélkiadásainkat köszönhetjük, 1894. május 5-én ragadta el közüllünk a halál. A bizottság haladéktalanul megtette a szükséges intézkedéseket, hogy az elhunyt hagyatékában található és az Anjoukori Okmánytár folytatásához nélkülözhetetlen másolatoknak méltányos feltételek mellett birtokába jusszon; gondoskodott egyúttal a nagybecsű kiadvány

folytatásáról is, annak további szerkesztését NAGY GYULA biz. tagra bízván. Hasonlóképen gondoskodott arról, hogy a tervbevett Zsigmond-kori Oklevéltárhoz az anyaggyűjtés fenn ne akadjon.

Másolatgyűjteménye számára becses ajándékot kapott THALLÓCZY LAJOS biz. tagtól, ki három terjedelmes gyűjteményt, ú. m. 1. Huissen hollandi származású orosz bizalmas követnek az 1707—8-iki Rákóczi-mozgalmakra vonatkozó leveleit; 2. Caraffának a Habsburg-házzal való összeköttetésére vonatkozó levelezését, bocsátott a bizottság rendelkezésére. A bizottság ezenkívül, szintén a nevezett biz. tag közvetítésével, Friaulból szerzett be érdekes másolatokat. Másolatgyűjteményét különben mindig készségesen megnyitotta történelmi kutatások számára.

Miként már évek óta, a lefolyt évben is anyagilag támogatta a M. Történelmi Társulat elismerésre méltó vállalatát, a *Történelmi Életrajzokat*; és segélyezte száz példány megvétele által gr. KUUN GÉZA tiszt. tag «Relationum Hungarorum cum oriente historia antiquissima» című nagybecsű munkáját, melynek megjelenése csak így vált lehetségessé.

Az Akadémia megbízásából a bizottság részint közvetlenül, részint egy kiküldött albizottsága által gondolja a Millenniumi kiadvány ügyét. A lefolyt évben megállapította a mű részletes tervrajzát, a melléklendő facsimilét. A mű érdekében kiküldte Dr. VÁRI REZSŐ urat Spanyolországba, hogy ott az Escoriali-könyvtárban Leo Sapiens egy állfőtálgos X. századi kéziratát vizsgálja meg. Rómából pedig FRANKÓI VILMOS biz. elnök közvetítésével megszerezte a «De facto Ungariae magnae» legrégibb kéziratának fényképét.

Memorandum alakjában javaslatot dolgozott ki az Országgyűlési Emlékek kiadásának jövőben követendő módozatai felől, mely lehetővé tenné, hogy a nagybecsű vállalat kötetei, több sorozatnak megkezdése által gyorsabb egymásutánban jelenhessenek meg. Illetékes helyen lépéseket tett arra nézve, hogy egyes bécsi levéltárakban, kivált a közös pénzügyministeriumében levő hungaricumok, a hazai történetírás érdekében az országos levéltárba kebeleztesse be. Régi évek üdvösnek bizonyuló s újabban pár évig szünetelő gyakorlatát követve, javaslatot tett s ezúttal eredménnyel, hogy a vallás- és közoktatásügyi ministerium felsőbb történelmi kiképzetés céljából egy tehetséges ifjat külföldi utazási ösztöndíjban részesítsen.

Ezenkívül számos, az Akadémiától és osztálytól hozzáintézett ügyben mondott szakvéleményt. Így szövegezte a Forster Gyulától néhai Scitovszky János hercegprímás emlékére tett alapítvány szabályzatát. A Csanádmegyei történelmi monographia ügyének elintézésével megbízván, a bizottság megállapította a részleteket és szerződést kötött a mű megírására vállalkozó szakférfiúval, Dr. BOROVSKY SAMUVAL.

Javaslatot tett a Bük-, Oltványi-, Ipolyi-, Péczeli-jutalomkérdések tárgyában (az utóbbit az Archaeologiai Bizottsággal kapcsolatosan), úgy-

sztintén a Röck Szilárd-alap kamatjának hovafoordításáról. Ezeken kívül számos, egyenesen hozzá benyújtott munkák és kérdések felől mondott szakvéleményeket és előkészítette jövő munkáldokása tervét.

Tagjai sorát az Akadémia a bizottság előterjesztésére TAGÁNYI KÁROLY orsz. alleveltárnok személyével, mint bizottsági segédtaggal egészítette ki.

5. Az Archaeologiai Bizottság egy régibb határozata értelmében megindította az előmunkálatokat hazánk legfontosabb csúcsíves épülete, a kassai dóm monographiájának közzétételére. A bizottság ugyanis köszönettel fogadta Steindl Imre, a kassai dómrestauratio vezetőjének ajánlatát, a ki a régi dómról nála meglevő építészeti fölvételeket a bizottság rendelkezésére állította és a bizottság elfogadta Steindl tanár azt a javaslatát is, hogy az ő vezetése alatt fiatal szakemberek e fölvételek alapján a bizottsági díszmű számára tollrajzokat készítsenek. Ez a munka az elmúlt évben megindulhatott; elkészült már 10 nagy tollrajzi kép, melyből nyolcz Lange Keresztély, kettő pedig Szehtlo Ottó műve. A monographia tervrajzában egészben mintegy hatvan ilyen $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{20}$ nagyságú rajz lévén tervezve, a bizottság évek sorára terjedő munkálat előtt áll, melyre a szükséges javadalmat már felgyűjtötte.

Sztintén egy korábbi határozat érvényesült azon díszmunka közzétételével, melyet a bizottság a zárai szent Simeon-koporsónak szentelt. A munka megírására fölkért írók közül Dr. MEYER G. A. Berlinben. a XIV. századi szobrászat legalaposabb ismerője, készséggel felelt meg a bizottság felszólításának és Dr. EBER LÁSZLÓ magyarította szövegét. A nevezetes tárgyhoz méltó külső díszben készült mű tizennégy képes melléklettel és a szövegben 29 ábrával a múlt év végén jelent meg. A bizottság reményli, hogy ezután a hazai írók is fognak ez érdekes műtörténeti tárggyal foglalkozni és világosságot fognak deríteni oly problémákra, melyeket az első monographusnak még nem sikerült megoldania.

E díszes kiadványon kívül a bizottságnak módjában volt tavaly egy tudományos vállalatát, az *«Archaeologiai Közlemények»*-et folytatni, mely anyagi földőzet miatt 1890 óta szünetelt. Megjelent a XVII. kötete, mely a szűken kimért költség miatt csak két értekezést tartalmaz: egyik SZELE ZSIGMOND-é Dunaföldvár régi emlékeről, a másik WOSINSZKY MÓR-é a czikói népvándorlaskori sírmezőről; mind a két dolgozatban megfelelő számú illustratio kíséri a szöveget.

A bizottság folyóiratából, az *«Archaeologiai Értesítő»*-ból megjelent a huszonnyolczadik évfolyam. A folyóirat a régi alakban és régi térfogattal öt hat-hat íves füzetben jelent meg és lehetőség szerint, a szűk térhez mérten, képviselte hazai archaeológiánkat, átölelvén az őskortól a XVIII. század elejéig terjedő időszakot; az archaeológián kívül az antik epigraphikába, valamint az ókori s a hazai numismatikába vágó dolgozatokat is közölt. Munkatársai száma a múlt évben

55-re emelkedett, kik között volt 44 honi, három német, egy orosz, egy dán, egy lengyel s egy francia író. A közlemények értékét ötvenhárom képes tábla és a szöveg közé iktatott 323 db ábra jelentékenyen fokozta. A kiadványaiban megjelent képek dúczeit a bizottság a legnagyobb liberalitással szokta tudományos kiadványok számára átengedni. Legbősegebb hasznát vette a M. Tud. Akadémia II. osztálya, mikor az osztály kiadásában megjelent «A régibb középkor emlékei» első kötetéhez 304 db dúcot vett igénybe a bizottság dűczkészletéből; hasonlókép igénybe vett Dr. RÉTHY LÁSZLÓ az osztály kiadásában készülő «Magyar Éremtár» számára 190 dbot és más nyolcz kiadó vagy író 67 példányt.

Viszont a bizottság is kapott kiadványai számára rajzdűczokat, mi által némileg könnyíthetett saját szűk javadalmán; nevezetesen kapott kölcsön dűczokat a «Művészi Ipar» és a «Mérnök- és Építészeti Közlöny» szerkesztőségétől; de legtöbbet köszön a bizottság a Nemzeti Múzeum régiségosztályának, mely nemcsak a saját gazdag rajzkészletét engedte át legkészségesebben a bizottsági kiadványok számára, de a bizottság dűczkészletének czélszerű szekrényekben könnyen megközelíthető hajlékot is állított.

Két ülést tartott múlt évben a bizottság; egyikben megállapította évi költségjavaslatát, a másikban pedig tudományos kiadványaira vonatkozó összes többi ügyét intézte el.

Tagjai sorából kettőt gyászol; elvesztette FRÖHLICH RÓBERT és ORMÓS ZSIGMOND akadémiai tagokat.

6. A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság úgy bel-, mint kültagjainak buzgó érdeklődése mellett tartotta meg havi üléseit, melyeken részint a II. osztálytól az ügyrend értelmében hozzáutalt kérdések fölött tanácskozott, részint a saját kiadványaira vonatkozó ügyeket intézte el.

A bizottság 1894. évi működését maradandó emlékek jelölik. Ez évben nyert befejezést az a fontos vállalat, mely «*Nemzetgazdasági Írók Tára*» czím alatt az úgynevezett klasszikus nemzetgazdasági irodalom legjelesebb termékeit, e tudományág alapvető mestereinek örökbecsű műveit ültette át a hazai irodalomba. E munkák teljes sorozata a következő:

1. HUME DÁVID *közgazdasági tanulmányai*. Angolból fordította KÖRÖSI JÓZSEF.

2. QUESNAY és TURGOT *munkaiból*. Francziából fordította és bevezetéssel ellátta FENYVESSY ADOLF.

3. RICARDO DÁVID: *A közgazdaság és adózás alapelvei*. Fordította LÁNG LAJOS.

4. SISMONDI JÁNOS: *A nemzetgazdaságtan újabb elmélele*. Fordította ENYEDI LUKÁCS. 2 kötet.

5. SMITH ÁDÁM: *Vizsgálódás a nemzeti vagygonosság természetéről és okairól*. Fordították ENYEDI LUKÁCS és PÓLYA JAKAB. 5 könyv. 4 kötetben.

A «Nemzetgazdasági Írók Tára» a bizottságnak már teljesen befejezett vállalata, a mennyiben nemcsak hogy lefordítottak és megjelentek a programmba fölvev munkák, hanem a vállalatból folyó összes leszámolások is megtörténtek.

A közgazdasági tudomány ez alapvető műveinek hatása kétségkívül termékenyítő lesz a hazai szakirodalomra. Hogy minél jobban elterjedjenek, a Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság a művek kiadó-tulajdonosát, a «Pallas» irodalmi és nyomdai részvénytársaságot rábírta, hogy e gyűjteményt a Magyar Tudom. Akadémia, a Nemzetgazdasági Bizottság és a Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak, a Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó-bizottsága pártoló tagjainak, a Közgazdasági Szemle előfizetőinek és az összes hazai tanintézeteknek feleáron engedje át. Ily módon teljes joggal remélhetjük a becses munkák széleskörű elterjedését.

A bizottság által megindított *megyei monographiák* második kötete szintén befejeztetett. Helyet foglalnak benne Somogy megye ifj. gr. SZÉCHENYI IMRÉTŐL, Békés- és Csanádmegye dr. GAÁL JENŐTŐL, Zemplén megye dr. BALLAGI GÉZÁTÓL, végre Sopron megye dr. BERÉNYI PÁLTÓL. E vállalat bizonyára kissé lassan halad befejezése felé, minek egyedüli oka az, hogy az egyes megyék specialis viszonyaival teljesen ismerős, hivatott írók nem igen akadnak. Talán onnan is lehet ezt magyarázni, hogy az ezredéves kiállítás alkalmából legtöbb vármegyénk monographiával akarja megörökíteni múltját és jelenét s ez a munka leköti a vidék alkalmas embereit. De ép azért remélhetjük, hogy az ezredéves kiállítás elmúltával a «Megyei monographiák» ügye gyorsabb lépésben fog haladni.

A bizottság által támogatott irodalmi vállalatok között ez évben is a «Közgazdasági és Közigazgatási Szemle» volt a legjelentékenyebb. A bizottság már múlt évi jelentésében kiemelte, hogy e folyóiratot szerkesztője, dr. JEKELFALUSSY JÓZSEF rendes tag, az akadémiai segély legkisebb emelése nélkül a közigazgatási szakhoz tartozó értekezések fölvetelével, megszabott terjedelmének közel kétszeresére bővítette ki. A folyóirat a múlt évben is 82 ív terjedelemben jelent meg, ezúttal is majdnem a kétszeresét téve annak, melyet a bizottság az akadémiai segély megajánlásaikor megállapított. A szerkesztő azonban a közigazgatási szakmát művelő írók csekély száma és lanyha támogatása miatt kénytelen volt felhagyni a kísérlettel s a folyóiratot a folyó évtől kezdve már kizárólag közgazdasági és statisztikai tartalommal «Közgazdasági Szemle» cím alatt bocsátja közre. A mit a folyóirat külterjességében vesztett, azt megnyerte a tartalmi gyarapodásban, a mennyiben ez évtől fogva sokkal gazdagabb, változatosabb tartalommal jelenik meg, mit főleg annak a kapcsolatnak köszönhet, melyet az új Magyar Közgazdasági Társaság-gal sikerült létesíteni.

Ez új társaság tulajdonképen a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága tagjainak köréből indult ki. Célja: a társadalom szélesebb köreiben is népszerűsíteni a közgazda-

sági tudományt, s mintegy összekötő kapcsot képez egyrésről a Tudományos Akadémia illetve ennek Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottsága, másrésről a nagy közönség között. A «Közgazdasági Szemle» a társaság által rendezett felolvasásokra készült szaktanulmányok közlésével jelentékeny szellemi támogatásban részesül; másfelől pedig azáltal, hogy mint a társaság hivatalos közlönye, a közgazdasági társaság valamennyi — ez idő szerint közel 500 — tagjának megküldetik, jelentékenyen nagyobb olvasó közönségre tett szert.

A *Közgazdasági és Statisztikai Évkönyvnek*, melyet a bizottság megbízásából és az országos magyar királyi statisztikai hivatal támogatásával JEKELFALUSSY JÓZSEF rendes és VARGHA GYULA levelező tag szerkeszt, 1894—95. évi kettős évfolyama az 1895. év végén fog megjelenni.

A Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottság az 1895. évtől kezdve munkásságának körét egy új vállalat megindításával tágítja ki. Elhatározta ugyanis, hogy a legjelesebb régi magyar közgazdasági műveket, melyek a szakirodalom akkori nyelvén, latin vagy német nyelven íratlak, magyar nyelvre fordítva «Régi magyar közgazdasági írók tára» czímen egy — több kötetből álló — gyűjteményben teendi közzé. A bizottság befejezván a «Külföldi Közgazdasági Írók Tárá»-t, ez új vállalatot fogja teljes erővel megindítani, s e célra áll rendelkezésre az az 500 forint is, melyet JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA akadémiai tagok, mint a szerkesztésükben megjelenő Közgazdasági és Statisztikai Évkönyvnek odaitélt akadémiai játalmat, a bizottság céljaira a múlt nagygyűlés alkalmával visszabocsátottak.

7. A *Mathematikai és Természettudományi Bizottság* jelentése 1894-ik évi működéséről.

a) Tudományos munkálatok előmozdítására a bizottság 3000 frtot utalványozott, mely összegből 2000 frt volt a mineralogia-geologia köréből végzendő kutatások segélyezésére szánva és pedig:

1. *A földrengési bizottságnak.*

2. PANTOCSEK JÓZSEFNEK, Magyarország bacillariáinak teljes összeállítására.

3. KOCH ANTALNAK, «Az erdélyi medencze harmadkori képződményei» című munkájának díjazása.

4. SZÁDECZKY GYULA munkájának (a Hegyalján végzendő geologiai felvételek) folytatására.

5. *Balaton-bizottságnak.*

6. *Mathematikai és Fizikai társulatnak.*

7. *Az ornithologiai központnak.*

8. BORBÁS VINCZENÉK, botanikai magyar neveknek gyűjtésére.

9. VANGEL JENŐNEK, mohállatok gyűjtésére.

10. MÉHELY LAJOSNAK, herpetologiai tanulmányokra.

b) Megjelent a «*Mathematikai és Természettudományi Közlemények*» XXVI-ik kötetéből:

1. «Adatok Letkés faunájához.» FRANZENAU ÁGOSTONTÓL 2 $\frac{1}{4}$ íven, egy táblával.

2. «Adatok a gége beidegzésének boncztanához, élettanához és kórtanához» Dr. ÓNODI ADOLFTÓL 7 íven, négy táblával.

3. Sajtó alól rövid idő múlva kikerül «Magyarország húsos gombái» HAZSLINSZKY FRIGYESTŐL mintegy 12—14 íven, öt táblával.

8. A **Hadtudományi Bizottság** szerény eszközei mellett, sokkal lassabban halad előre, semmint óhajtaná; a mit azonban e szűk körlátok közt tehet, azt lelkiismeretesen megcselekszi s mindent elkövet, hogy a magyar katonai irodalom ügyét előbbre vigye.

1. *Irodalmi működése* a bizottságnak mint eddig, úgy az elmúlt évben is, kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztését célozta.

a) «*Hadtörténelmi Közlemények*» című folyóirata a lefolyt évben immár VII-ik évfolyamát fejezte be.

Hogy e különleges irodalmi ágat művelő folyóirat magát állandóan fentarthatja, legjobb bizonyítékát képezi annak, hogy hézagot tölt be és hogy a magyar hadi történetírás iránt érdeklődést kelteni és azt fenntartani is képes volt.

A folyóirat ez évben is kéthavonként jelent meg és öt füzetben melyek terjedelme 8—10 ív közt váltakozott, 45 nyomtatott ívnyi szöveget, öt arcképet és tíz különféle szövegrajzot, illetőleg rajzmellékletet hozott.

A vállalat anyagi sikere szintén teljes, a mennyiben az előfizetések nemcsak hogy a folyóirat nyomtatásának és kiadásának költségeit állandóan fedezik, de sőt bizonyos fölösleg is keletkezett, mely lehetővé tette, hogy egyrészt az írói munkásság fölébresztésére pályadíjak tűzesenek ki; másrészt pedig, hogy a bizottság a Millenniumi alkalmával egy más hadtörténelmi munkának kiadását is eszközölje, mire neki támogatást sem az Akadémia, sem a millenniumi bizottság nem adván, a kiadást saját erejéből fogatosítja.

A Honvédelmi minister úr ó Nagyméltósága a folyóiratot állandóan nagylelkűleg támogatja, s mint eddig, a lefolyt évben is a csapatok könyvtárai számára 100 példányt rendelt meg. Hű pártolója a vállalatnak a magyar honvédség tisztikara is, melyből az előfizetők túlnyomó száma kerül ki.

b) A *Magyar Hadtörténelmi Könyvtár* második kötete BALÁS GYÖRGY őrnagynak az 1866-ik évi osztrák-porosz háborúról írott munkája a karácsonyi könyvpiacra megjelent és 329 lap szöveg mellett egy áttekintő térképet, egy rajzmellékletet és 19 szövegbeli rajzot tartalmaz.

2. A *Hadtörténelmi Múzeum* ügye most, tekintettel a millenniumi előkészületekre, szünetel; a bizottságnak azonban gondja lesz arra, hogy a kiállítás végével a Múzeum ügye ismét, remélhetőleg sikerrel, fölkarolassék.

3. A *Hadtörténelmi Kiállítás* előmunkálataiban a bizottságnak majd valamennyi tagja tevékeny részt vesz és gondoskodik arról, hogy a kiállításon a Hadtudományi Bizottság eszméi és nézetei érvényesüljenek.

4. A bizottság tagjai a kiállítási ügyeken kívül résztvettek még a folyóirat munkálataiban, irodalmi művek bírálataiban, számadások átvizsgálásában stb.

5. Különféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben négy ülést tartott.

A bizottság jövő évi munkásságának tervrajza.

1. A bizottság folyóiratát, a *«Hadtörténelmi Közlemények»*-et, a jövő évben is folytatja és annak VIII-ik évfolyamát megindítja. Ez a jövő évben ismét kéthavonként, vagyis öt füzetben, összesen 45 ívnyi terjedelemben fog megjelenni.

Ez a *«Magyar Hadi Krónika», a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története*, melyet a bizottság két kötetben, együtt mintegy 40–50 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a *«Hadtörténelmi Közlemények»*-kel kapcsolatosan olykép szándékozik kiadni, hogy a Krónika I-ső kötete 1895-ben, II-ik kötete pedig 1896-ban, mint a *«Hadtörténelmi Közlemények»* 5-ik füzete jelenjék meg, s megfelelő számú példányokban mint külön kiadás is.

A *«Krónika»* megírásával a bizottság előadóját, RÓNAI HORVÁTH JENŐ honvéd-őrnagyot bízta meg.

Anyagi része e vállalatnak felerészben azáltal van biztosítva, hogy a mű a folyóirat 5-ik füzeteként jelenik meg s így e füzet rendes költségei a *«Krónika»* javára esnek; másik felerészben pedig azon összegből fedeztetik, mely mint már korább említettett, az előfizetési összegek fölöslegeiből származott s mint *«Krónika-alap»* gyűjtetik.

2. A *Hadtörténelmi Könyvtár* folytatásakép a bizottság. nyílt pályázat útján az 1870/71-iki német-francia háború történetének megírásával, melyet két kötetben szándékozik közrebocsátani, HAZAY SAMU honvéd törzstisztjelölt-századost bízta meg.

A mű az 1896-ik év folyamán készül el.

3. Közreműködik a bizottság a *Hadtörténelmi Kiállítás* létrehozásában és rendezésében, részint tagjai által, kik egyszersmind a kiállítási bizottságnak is tagjai, részint — a mennyiben szükséges és erre fölhívatik — együttesen is.

4. Gondoskodik a bizottság arról, hogy a *Hadtörténelmi Múzeum* ügye a kiállítással kapcsolatosan előbbre vitessék.

9. A *Könyvkiadó Bizottság* 1894. évi illetményül négy kötetet adott az aláíróknak, ú. m.:

Hüppe Siegfried: A lengyel alkotmány története. Fordította SZATHMÁRY GYÖRGY. Felülvizsgálta SCHWARCZ GYULA. Egy kötet. 34 ív.

Hunfalvy Pál: Az oláhok története. Sajtó alá rendezte RÉTHY LÁSZLÓ. Két kötet, 70 ív.

Emerson: Az emberi szellem képviselői. Fordította SZÁSZ KÁROLY. Felülvizsgálta ALEXANDER BERNÁT. Egy kötet, 12 1/2 ív.

Az 1895. évi illetmény következő négy kötetből fog állani:

Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. Két kötet.

Heinrich Gusztáv: A német classicus irodalom története. Egy kötet.

Burckhardt J.: A renaissance-kori műveltség Olaszországban. Fordította BÁNÓCZI JÓZSEF. Egy kötet.

III. Az 1894. évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték) 100 arany.

Az 1893. szept. 30. hatánapig 25 pályamunka érkezett be; a jutalom az 1894. márczius 19-én tartott összes ülésen SOMLÓ SÁNDOR «Fra Girolamo» című öt felvonásos szomorújátékának ítéltetett oda

2. *A Gróf Karácsonyi Guidó- (vigjátéki) díj* (beérkezett 9 pályamű) ki nem adását határozta el az 1894. márczius 19-én tartott összes ülés.

3. *A Farkas-Raskó- (Költemények) díj* (beérkezett 33 pályamű) ki nem adását határozta el az 1894. márcziusi összes ülés.

4. *Naggyutalom és a Marczibányi-mellékjutalom* (az 1887—1893. évkörben megjelent széptudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1894. május 2-án tartott nagygyűlés a jutalmat «ARANY JÁNOS hátrahagyott versei» című gyűjteménynek ítélte oda; a Marczibányi-mellékjutalmat pedig BEÖTHY ZSOLT a szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban című mű II. kötetének.

5. *Brody-jutalom* (a magyar publicistikai irodalomnak az 1891—1893-iki időszakban megjelent termékei) 3000 ft.

Az 1894. május 2-án tartott nagygyűlés e jutalmat PULSZKY FERENCZNEK ítélte oda.

6. *Sámuel díj* (az 1893. évben megjelent legjobb nyelvtudományi értekezés) 15 arany.

Az 1894. évi május 2-án tartott nagygyűlés e díjjal ZOLNAI GYULA «Mondattani buvárlatok» című értekezését tüntette ki.

7. *Gróf Nádasdy-jutalom* (történeti, mondai, vagy a jelen életből vett elbeszélő költemény) 100 arany.

Az 1890. évi május 2-án tartott nagygyűlés a jutalmat 11 pályázó közül JAKAB ÖDÖN «Argyus» című művének ítélte oda.

8. *Gorove-pályázat* (az újkori aesthetika története) 100 arany

Mivel a díj el nem készült munkának ki nem adható, az egyetlen pályázó jelígis levele fölbontatlanul elhamvasztatott az Akadémia 1894. május 2-án tartott ülésében.

9. *Bézsán-jutalom* (a magyar drámairodalom története 1867-ig) 1200 frt aranyban.

Az 1894. évi május hó 2-ik napján tartott nagygyűlés a jutalommal BAYER JÓZSEF pályaművét tüntette ki.

10. *Szülőgyi-jutalom* (az utolsó tíz év alatt magyar nyelven megjelent olyan munkák, melyek Magyarország történetét tárgyalják) 1200 frt.

Az 1894. évi május 2-án tartott nagygyűlés e jutalmat PAULER GYULA «A magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt» című munkájának ítélte oda.

11. *Vitéz-jutalom* (az ónodi országgyűlés) 40 arany.

Az 1894. évi május 2-án tartott nagygyűlés a díjjal ÁLDÁSY ANTAL pályaművét tüntette ki.

12. *Az Első Magyar Ált. Biztosító-Társaság 500 forintos jutalma* a JEKELFALUSSY JÓZSEF és VARGHA GYULA szerkesztésében megjelent «Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv» 1892/93-iki évfolyamadatott ki.

13. *Ipolyi Arnold alapítványából* «Oláh Miklós esztergomi érsek élet- és jellemrajza, tekintettel államférfiúi működésére» című pályakérdés tüzetvén ki, a mű megírásával FRANKÓI VILMOS bízott meg. Határidő 1897. szeptember 30-ika.

14. A *Röck Szilárd-alapítvány* 500 frtnyi kamata az Akadémia 1894. évi május hó 2-án tartott nagygyűlésének határozata szerint FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ «II. Béla oklevelei» című értekezése kiadására fordítandó.

15. *Az 1890-iki Rózsay-díj* UDRÁNSZKY LÁSZLÓ «Az idegrendszernak a vesztettséggel járó chemiai változásairól» szoló tanulmányának kiadatni határoztatott az 1894. május 2-án tartott nagygyűlésen.

16. *Az 1892-iki Rózsay-díj* HALAVÁTS GYULA «Az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai» című munkájának kiadatni rendeltetett.

17. Ugyanakkor a *Rózsay-alapítványból* SZÉKELY ÁGOSTON bízott meg «A vérsavó therapiájának tanulmányozása, különös tekintettel a vesztettségre és lépfenére» megírásával.

18. *Az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmat:*

a) a Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát VEINSTEIN SÁMUEL, a budapesti egyetem II-od éves bölcsészeti hallgatója és MELICH JÁNOS, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója; b) Monumenta Hungariae Historica egy-egy példányát; HEIDRICH ANTAL, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója; BACZÓ MÓZES, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója; JIROUSEK ANTAL, a zágrábi egyetem bölcsészeti hallgatója nyerték el.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1894-ben.

* *Magyar Tud. Akadémiai Almanach.* polgári és csillagászati naptárral 1895-re. 260 lap. Ára 1 frt.

* *Akadémiai Értesítő.* Havi folyóirat. Szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 49—60 füz. I—XII. 733 és I—IV lap. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. XIV. köt. 1—5. sz. Szerkeszti Hampel József r. t. I—XXIII. és 456 lap. 53 képes táblával és 323 ábrával. Egy folyam ára 6 frt.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti Pauer Imre r. t. III. évfolyam. 1—4. sz. I—V és 572 lap. Egy évfolyam előfizetési ára 5 frt.

Hadtörténelmi Közlemények. Kéthavonként megjelenő folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére. Szerkeszti Rónai Horváth Jenő l. t. VII. évf. 1—5. füz. 715. l. 4 melléklet. Előfizetési ára egy évre 4 frt.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. IV. évf. Szerk. Szilády Áron r. t. 408. l. Előfizetési ára egész évre 5 frt.

* *Mathem. és Természettud. Értesítő.* XII. köt. 2—12. füz. Szerk. König Gyula. r. t. 472. l. 12 táblával. Egy évfolyam előfizetési ára 3 frt.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerk. Simonyi Zsigmond r. t. XXIV. köt. 1—4. füz. I—IV és 503 l. Ára 3 frt.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Szerk. Szilágyi Sándor. r. t. 1894-iki évf. 1—4. füz. 764 l. Egyes füzet ára 1 frt 30 kr.

* *Acsády Ignác* l. t. Régi magyar birtokviszonyok, 1494—1598. (Történettud. Értekez. XVI. 3. sz.) 72 l. Ára 60 kr.

* *Acsády Ignác.* Két pénzügy-történelmi tanulmány. 238 l. Ára 2 frt.

Araneae Hungariae secundum collectiones a Leone Becker pro parte perscrutatas conscriptae a Cornelio Chyzer et Ladislao Kulczyński. Tomi II-i pars prior. Theridioidae. (Accedunt tabulae quinque.) 151. l. 5 frt.

Balás György. Az 1866. évi osztrák-porosz háború. 19 szöveg-ábrával és két térképmelléklettel. 329 l. (Magyar hadtörténelmi könyvtár. II. kötet.) Ára 3 frt.

Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. (A szerző hagyatékával kiegészítette SIMONYI ZSIGMOND.) 299—391 l. Ára 60 kr.

Csánki Dezső l. t. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. I—VIII és 800. l. Ára 7 frt.

* A *-gal jelölt munkákat az iskolák és intézetek az átalány fejében kapták.

* *Cserháti Sándor*. A dohány égésére befolyást gyakorló körülmények tanulmányozása. (Természettud. Értekez. XXIII. 7. sz.) 80 l. Ára 75 kr.

* *Daday Jenő* l. t. A kagylósrákok harántcsikos izomrostjainak finomabb szerkezete. 2 rajzlappal. (Természettud. Értek. XXIII. 8. sz.) 32 l. Ára 50 kr.

* *Emerson Ralph Waldo*. Az emberi szellem képviselői. Angolból fordította Szász Károly. 199 l. (A könyvkiadó-vállalat új folyama. XX. kötete.) Ára 1 frt 50 kr.

* *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Történeti bevezetésekkel. Szerk. Szilágyi Sándor r. t. XVII. köt. 1679—1682. 491 l. Ára 3 frt.

* *Fabinyi Rudolf* l. t. Stereochemiai tanulmányok. (Természet. Értekezések. XXIII. 3.) 60 l. Ára 60 kr.

* *Franzenau Ágoston*. Adatok Letkés faunájához. Egy tábla rajzzal. (Mathemat. és természettud. közlemények. XXVI. 1. sz.) 36 l. Ára 90 kr.

Georgius de Hungaria arithmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost r. tagok rávonatkozó jelentéseivel. XI és 24 l. Ára 30 kr.

* *Goldziher Ignác* r. t. Renan mint orientalista. (Emlékbeszéd. VIII. köt. 2. sz.) 100 l. Ára 1 frt.

* *György Endre* l. t. Emlékbeszéd báró Kemény Gábor t. tagról. (Emlékbeszéd. VIII. kötet. 4. sz.) 28 l. Ára 30 kr.

Hampel József r. t. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. I. rész. 200 képes táblával és a szövegben 48 ábrával. 173 l. Ára 5 frt.

* *Hegedűs Sándor* r. t. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. (Társadalmi Értekez. XI. 7. sz.) 26 l. Ára 30 kr.

* *Heller Ágost* r. t. Az energiátan alapjairól. (Mathematikai Értekezések. XV. 5. sz.) 14 l. Ára 15 kr.

* *Dr. Hógyes Ferencz*. Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan alsó végtagállások fejlődéséről a gyermekkorban. Két tábla, egy rajz. (Természettud. Értekezések. XXIII. 6. sz.) 78 l. Ára 1 frt.

* *Hunfalvy Pál*. Az oláhok története. I. köt. 482 és LXVI l. — II. 481 és LXXII. l. (A könyvkiadó-vállalat új folyama XVIII. és XIX. kötete.) Ára 6 frt.

* *Dr. Hüppe Siegfried*. A lengyel alkotmány története. Ford. Szathmáry György. 542 l. (A könyvkiadó-vállalat új folyama XVII. kötete.) Ára 1 frt 50 kr.

* *Kanitz Ágost* l. t. Emlékbeszéd Pančič József külső tagról. (Pančič arczképével.) (Emlékbeszéd. VIII. köt. 3. sz.) Ára 40 kr.

Kazinczy Ferencz levelezése. V. köt. 1807. máj. 1. — 1808. jun. 30. Közzéteszi Dr. Váczy János. XXII és 502 l. Ára 5 frt.

Dr. Király János. Pozsony város joga a középkorban. 464 lap. Ára 4 frt.

* *Lanciani Rudolf.* A régi Róma a legújabb ásatások világitásában. Fordította Lubóczy Zs. 368 lap. Számos képtáblával és a szöveg közé nyomott képpel. (A könyvkiadó vállalat új folyama XV kötete.) Ára 3 frt.

* *Magyar Történelmi emlékek.* II. osztály. Írók. XXXIII. kötet. (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. II. kötete. Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi útjának leírása.) 638 lap. Ára 2 frt.

* *Margó Tivadar* t. t. Emlékeszéd Sir Richard Owen külső tagról. (Sir Richard Owen arcképével.) (Emlékeszéd VIII. kötet, 6. sz.) 48 lap. Ára 50 kr.

Dr. Meyer Gotthold Alfréd. Szent Simon ezüstkoporsója Zarában. 64 lap. (14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben.) Ára 4 frt.

Munkácsi Bernát l. t. A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. 297. lap. (Ugor füzetek 11. sz.) Ára 2 frt 50 kr.

* *Nagy Ferencz* l. t. Magyar Tengerjog. (Társadalmi Értekezések. XI. 8. sz.) 50 lap. Ára 45 kr.

Némethy Geyza l. t. Dicta Catonis quae vulgo inscribuntur Catonis disticha de moribus. 82 lap. Ára 1 frt.

* *Dr. Onodi A.* Adatok a gége beidegzésének boncztanához, élettanához és kórtanához. (Mathemat. és természettud. közlemények. XXVI. 2. sz.) 116 lap. Ára 2 frt.

Óváry Lipót l. t. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai II-ik füzet. 293. lap. Ára 3 frt.

* *Pecz Vilmos* l. t. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. (Nyelvtört. Értekez. XVI. 4. sz. Ára 30 kr.

Rapport sur l'activité de l'Académie hongroise des Sciences en 1893. Présenté par le Secrétaire Général. *C. Szily.*

* *Réthy Mór* l. t. Folyadék-sugarak. (Mathemat. Értekezések. XV. 4.) 51 lap. 50 kr.

* *Dr. Schaffer Károly* Az intrahypnotikus reflexcontracturák morphológiája és a suggestiónak behatása ezekre. Rajzokkal. Beterjesztette és jegyzetekkel ellátta Högyes E. r. t. (Természettud. Értekez. XXIII. 11. sz.) 74. lap. Ára 75 kr.

Szamota István. *A schlägli magyar szójegyzék.* A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta. (A szójegyzék fényképével.) 111 lap. Ára 2 frt.

Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei. Összeállította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal t. t. II. kötet. 1843—1848. 692 lap. Egy autograph. lap photogr. másolatával. Ára 5 frt.

Téglás Gábor l. t. Újabb adalékok az aldunai zuhatagok szikla-felirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez egészen Traianus felléptéig. 55 l. 14 szövegközi rajzzal. Ára 1 frt.

* *Télfi Iván* l. t. Újgörög munkák ismertetése. (Nyelvtudományi Értekezések. XVI. köt. 5. sz.) 40 l. Ára 40 kr.

Thaly Kálmán r. t. Bercsényi házassága. (Történeli ének 1695-ből, írta Kőszeghy Pál. A Varsóban levő eredeti kéziratról közli Thaly K. Toldalék: «Actio curiosa.» Magyar színjáték 1678-ból.) 200 l. Ára 2 frt.

* *Tóth Lőrincz* r. t. Emlékbeszéd Vajkay Károly l. t. felett (Emlékbeszéd. VIII. 7. sz.) Ára 30 kr.

* *Dr. Török Aurél* l. t. Jelentés III. Béla magyar király és neje testereklyéről. 4 táblával. (Természettud. Értekez. XXIII. 4. sz.) 181. l. Ára 2 frt.

* *Dr. Török Aurél* l. t. Adatok az Árpádok testereklyéinek embertani búvárlatához. II. közlemény. (Természettud. Értekez. XXIII. 9. sz.) 66. l. Ára 60 kr.

* *Dr. Török Aurél* l. t. Adatok az emberszabású lények koponyaátalakulásához. Egy fiatal gorilla-koponyáról. I. Általános rész. Egy ábratáblával. (Természettud. Értekezések. XXIII. 10. sz.) 55 l. Ára 60 kr.

* *Vas Frigyes*. Tanulmányok az üdült nikotin és alkohol mérgezésekről. Egy melléklettel. (Természettud. Értekezések. XXIII. 5. sz.) 19 l. Ára 30 kr.

* *Vécsey Tamás* r. t. Emlékbeszéd Wenzel Gusztár rendes tagról. (Emlékbeszéd. VIII. köt. 5. sz.) 80 l. Ára 75 kr.

Verbőczy István Hármaskönyve. III. kiadás. Az eredetinek 1517-iki I-ső kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen l. tagok. XLIV és 466 l. Ára 5 frt.

Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (25 melléklettel s egy szövegközi hasonmással.) 296 l. Ára 6 frt.

Összesen 59 mű 940 íven.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyezésével megjelenő munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

a) *Munkák*: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájéztató. Id. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái. b) *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Magyar Nyelvőr, Közgazdasági és Közigazgatási Szemle.

B) Segélyezés:

a) *Folyóiratok*: Ethnographia, Egyetemes Philologiai Közlöny, Paedagogia, Történelmi Társ., Nemzetgazdasági és Statisztikai Évkönyv. Orvosi Archivum, Ungarische Revue, Mathemat. és Physikai Társulat folyóirata, Természettudományi füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. b) *Könyvkiadó vállalatok*: Nemzetgazda-

sági Írók Tára, Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalata, Orvosi könyvkiadó vállalat. Philos. Írók Tára. c) *Munkák*: Magyar Történelmi Életrajzok, gróf Kuun Géza «Relationes cum oriente gentibusque orientalis originis».

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait általában fejében kapják:

Arad , Kir. főgymnasium.	Budapest , Kegyesrendi főgymn.
» Állami főreáliskola.	» II. ker. kir. kath. főgymn.
» Kereskedelmi Akadémia.	» V. ker. gymnasium.
» Kölcsey-egyesület.	» VII. ker. főgymnasium.
Baja , Cist. rendű főgymnasium.	» Tanárképző-int. gymn.
» Casino könyvtára.	» Ref. főgymnasium.
Bánffy-Hunyad , Polgári iskola.	» II. ker. áll. főreáliskola.
Békés , Ev. ref. gymnasium.	» IV. ker. közs. főreálisk.
Békés-Csaba , ev. gymnasium.	» V. ker. áll. főreálisk.
Belényes , Gör. kath. főgymnasium.	» VI. ker. reáliskola.
Beregszász , Alreáliskola.	» VIII. ker. főreáliskola.
Besztercze (Erdély), Főgymnasium.	» Keresked. Akadémia.
Beszterczebánya , Ág. h. ev. gymn.	» M. k. áll. fels. leányisk.
» Áll. fels. leányisk.	» VI. ker. tanítónő-képző.
Bonyhád , Ev. algymnasium.	» I. ker. Paedagogium.
Brád , Görög-keleti román algymn.	» II. ker. tanítónő-képző.
Brassó , Evang. gymnasium.	» VI. ker. keresk.-iskola.
» R. kath. főgymnasium.	Csik-Somlyó , R. kath. főgymn.
» M. kir. áll. főreáliskola.	Csurgó , Ref. főgymnasium.
» Áll. kereskedelmi iskola.	Debreczen , Főiskolai könyvtár.
Budapest , Fő- és székvaros levélt.	» R. kath. gymnasium.
» Tud. egyet. könyvtára.	» Állami főreáliskola.
» Tud. egyet. philol. semin.	» M. kir. gazd. tanintézet.
» Tud. egyet. tört. semin.	» Keresk. Akadémia.
» Tud. egyet. földr. semin.	Déva , Állami főreáliskola.
» Tud. egyet. class. philol. semin.	Eger , Érseki joglyceum.
» Meteorologiai intézet.	» Kath. főgymnasium.
» Műegyetemi könyvtár.	» Érsekmegyei könyvtár.
» Ludovica-akadémia.	» Állami alreáliskola.
» Állatorvosi akadémia.	Eperjes , Ág. hit. ev. Collegium.
» Minta-rajziskola.	» Kir. kath. főgymnasium.
» Állami közép-ipariskola.	Erzsébetváros , M. kir. áll. gymn.
» M. kir. chemiai intézet.	Esztergom , Szt. Ben.-rendi gymn.
» Ág. h. ev. főgymnasium.	» Érsekmegyei könyvtár.
	Fehértemplom , Főgymnasium.

- Felső-Lövő*, Ev. tanint. igazg.
Félegyháza, Kath. gymnasium.
Fiume, M. kir. áll. főgymnasium.
 » M. k. áll. keresk. Akadémia
Gyöngyös, Ferencziek rendháza.
Gyönk, Ev. ref. gymnasium.
Győr, Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Gyula-Fehérvár, R. kath. főgymn.
Hajdú-Nándás, Gymnasium.
Hódmező-Vásárhely, Főgymn.
Igló, Ág. h. ev. főgymnasium.
Jászberény, Közs. katb. főgymn.
Kalocsa, Érseki főgymnasium.
Kaposvár, M. kir. állami főgymn.
Karczag, Ev. ref. gymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
 » M. kir. gazd. tanintézet.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 » Ref. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Késmárk, Ág. h. evang. lyceum.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 » Kir. kath. gymnasium.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kisújszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, Gazd. tanintézet.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
 » R. kath. főgymnasium.
 » Ev. ref. kollégium.
 » Unitárius gymnasium.
 » Keresk. Akadémia.
 » Techn. iparmúzeum.
 » Városi polg. fiúiskola.
Komárom, Szt Ben.-r. kath. gymn.
Körmöczbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Kúnszentmárton, Casinói testület.
Kúnszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Losonc, M. kir. állami főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 » M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
- Magyar-Óvár*, M. kir. gazd. Akad.
 » » R. kath. gymn.
Máramaros-Sziget, Ev. r. lyceum.
 » » R. kath. gymn.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 » » R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 » Kir. kath. gymnasium.
 » Közép keresk. iskola.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskekerek, Községi főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
 » » Közép keresk. isk.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Körös, Ref. főgymnasium.
Nagy-Szalonta, Algymnasium,
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 » » Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szombat, Érseki gymnasium.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.
 » » Kath. főgymnasium.
 » » M. kir. áll. főreálisk.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.
Nyitra, Főgymnasium.
Pancsova, Főgymnasium.
Pannonhalma, Főapátságilyceum.
Pápa, Ref. főiskola.
 » Sz. Benedek-rendi székház.
Pécs, Püspöki joglyceum.
 » Kath. főgymnasium.
 » Állami főreáliskola.
Pozsony, Kir. Akadémia.
 Ev. Theol. akadémia.
 » Kir. kath. főgymnasium
 » Ág. h. ev. lyceum.
 » Állami főreáliskola.
 » Keresk. Akadémia.
Pozsony-Sz.-György, Gymnasium.
Rinaszombat, Egyes. prot. gymn.

<i>Rózsahegy</i> , Magyar. társaskör.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. colleg.
<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgymnasium.	» » R. kath. főgymn.
» Kath. főgymnasium.	» » Állami főreálisk.
<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. Akadémia.	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgymn.
<i>Segesvár</i> , Gymnasium.	» » Főreáliskola.
<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. gymn.	» » Keresk. Akad.
» Ev. kerületi lyceum.	<i>Szentes</i> , Városi főgymnasium.
<i>Sepsi-Sz.-György</i> , Ev. ref. coll.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. algymn.
<i>Siklós</i> , Polgári iskola.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi algymnasium.
<i>Sopron</i> , Sz. Benedek-rendi főgymn.	<i>Temesvár</i> , Főgymnasium.
» Ág. h. evang. lyceum.	» M. kir. áll. főreáliskola.
» M. kir. állami főreáliskola.	» Nyilv. elsőfokú iparisk.
» M. kir. áll. keresk. Akad.	» M. kir. áll. fels. leányisk.
» Állami fels. leányiskola.	<i>Titel</i> , M. kir. áll. polgári iskola
<i>Sümegeh</i> , Reáliskola.	<i>Torda</i> , Unitarius gymnasium.
<i>Szabadka</i> , Községi főgymnasium.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.
» Közkönyvtár.	<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.
<i>Szabolcsa</i> , Kir. kath. gymnasium.	<i>Új-Videk</i> , Kir. kath. főgymnasium
<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgymn.	» Gör.-kel. szerb főgymn.
<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgymnasium.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Szász-Régen</i> , Gymnasium.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kun-tanoda.	<i>Versecz</i> , Községi főreáliskola.
<i>Szathmár</i> , Ev. ref. főgymnasium.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
» Kir. kath. főgymnasium.	<i>Z.-Egerszeg</i> , Polg. iskola.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgymn.	<i>Zenta</i> , Községi gymnasium.
» Állami főreáliskola.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
» Kereskedelmi középiskola.	<i>Zombor</i> , Kir. kath. főgymnasium.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gymn.	Összesen 215 intézet.
» » Áll. tanfőképezde.	

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	<i>Baltimore</i> , Johns Hopkins Univers.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyeslet.
<i>Athén</i> , Bibliothèque Nation. de l'Université.	<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein im Regierungsbezirk Schwaben und Neuburg.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum.
	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
	» Gesellschaft für Erdkunde.
	» K. preuss. Statist. Bureau.

- Berlin*, (Charlottenburg) Physikalisch-technische Reichsanstalt.
- Bern*, Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
- Bonn*, Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.
- Bordeaux*, Société des Sciences Physiques et Naturelles.
- Breslau*, Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
- » Museum Schlesischer Alterthümer.
- Brünn*, Histor. stat. Section der k. k. mähr.-schlesischen Gesellsch. f. Ackerbau.
- » Bibliothek d. mähr.-schlesisch. Landesausschusses.
- Bruxelles*, Acad. R. des Sciences et Belles lettres.
- » Société Numismatique Belge.
- Budapest*, M. k. miniszterelnökség.
- » Vall. és közokt. miniszt.
 - » Képviselőh. Könyvtára.
 - » Egyetemi olvasókör.
 - » M. kir. földtani intézet.
 - » Magyarhoni földt. társ.
 - » K. m. természettud. Társ.
 - » Magyar Nemz. Múzeum.
 - » M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
 - » M. Nemz. Múzeum érem és régiség osztálya.
 - » Műegyetemi olvasókör.
 - » Magy. Tört. Társulat.
 - » Nemz. színház könyvt.
 - » Orsz. m. iparegyesület
 - » Földm. m. k. m. mezőgazd.-statiszt. osztálya.
 - » M. kir. orsz. levéltár.
 - » Orsz. m. k. statiszt. hiv.
 - » Föv. statiszt. hivatal.
- Bukarest*, Academia Romana.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.
- Cambridge* (Angolorsz.), Cambridge Philosophical Society.
- Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherbourg*, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
- Christiania*, Société des Sciences.
- » Univers R. de Norvège.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein für das Grossherzogthum Hessen.
- Debreczen*, Orsz. gazd. intézet.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. egylet.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles lettres.
- Dorpat*, Estnische Gelehrte Gesellschaft.
- » Meteorol. Observatorium.
- Dresden*, Kön. Sächsischer Alterthums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
- » R. College of Physicians.
- Erlangen*, Physik. medicinische Societät.
- Firenze*, Accademia della Crusca.
- » Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 - » Bibl. Nazionale Centrale.
 - » R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 - » R. Istituto di Studi Superiori Storico-pratici di Firenze.
- Frankfurt a/M.*, Physikalischer Verein.
- » a/O., Naturwissenschaftlicher Verein.
- Genève*, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
- Giessen*, Grossherz. Universitäts-Bibliothek.
- Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.

- Göttingen*, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Gratz*, Hist. Verein f. Steiermark.
 » Akademischer Leseverein.
 » Hist. Sem. an d. k. k. Univ.
- Gyulafehérvár*, Batthyányi könyvt.
 » Alsófehérm. tört. rég. és term. tud. egyesület.
- Halle a/S*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
 » » Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem*, Société Hollandaise des Sciences.
 » Fondation de P. Teyler van der Hulst.
- Helsingfors*, Finnländische Societät d. Wissenschaften.
 » Finnische Literarische Gesellschaft.
 » Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 » Finnische Alterthums-gesellschaft.
 » Suomalais Ugrilainen Seura.
 » Kotikielen Seura.
- Herény*, Observatorium.
- Innsbruck*, K. k. Univ.-Bibliothek.
 » Ferdinandeum f. Tyrol.
- Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 » Statist. Bureau d. Vereinigt. Thüringischen Staaten.
 » Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan*, Société Physico-Mathématique.
- Kassa*, Felső-magyarországi Múzeumegylet.
- Kiel*, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für Vaterländische Geschichte.
- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
- Kolozsvár*, Nyelvészeti és irodalomtört. tanszék könyvtára.
- Königsberg*, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
- Kopenhagen*, Acad. R. Danois des Sciences et des Lettres.
 Société des Antiquaires du Nord.
- Krakó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandais d'Antiquités.
- Leipzig*, Museum f. Völkerkunde.
 Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
 » Universitäts-Bibliothek.
- Liège*, Inst. Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lisbonne*, Académie Reale des Sciencias.
- London*, Society of Antiquaries.
 » R. Institut of Great-Britain.
 » R. Astronomical Society.
 » R. Asiatic Society.
 » R. Geographical Society.
 » Royal Society.
- Losoncz*, Közkönyvtár.
- Lőcse*, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg*, Alterthumsverein.
- Luxembourg*, Section Historique de l'Institut.
- Madrid*, Acad. Reale des Sciencias exactas.
- Magyar-Óvár*, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz*, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthüm.
- Manchester*, Literary and Philosophical Society.
- Maros-Vásárhely*, Teleki-könyvt.
- Mecklenburg-Schwerin*, Verein f. Mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde.

- Modena*, Status Archivum.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
Moscou, Société d'Archéologie.
 » Société des Naturalistes.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 » Hist. Ver. f. Oberbaiern.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 » » Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 » » Szász nemz. levéltár.
 » » Erdélyi rom. irod. s népmív. egyesület.
Nagyvárad, Biharm. rég. egyesület.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archaeol.
 » Grande Archivio di Stato.
 » R. Accad. delle Scienze, Fische e Mathematiche.
 » R. Accad. delle Scienze Morali e Politiche.
 » Biblioteca Nazionale.
New-York, Academy of Sciences.
 » » Amer. Geogr. Society.
 » » New-York St. Library
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein für Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 » Annuaire Géolog. Universel.
Philadelphia, Amer. Philosophical Society.
 » Acad. of Nat. Sciences.
 » Geographical club.
Pozsony, Természettud. és orv. egyet.
Prága, Museum d. königr. Böhmen.
 » K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
 » Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
Prága, Ver. böhm. Mathematiker.
 » Verein böhm. Philologen.
 » Český Líd.
 » Český Akad. Cisare Fr. Joz.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 » Accademia dei Lincei.
 » Bibliotheca Apostolica Vaticana.
 » Specola Vaticana.
 » Società Geografica Italiana.
 » Reale Società Rom. di Storia Patria.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 » » Missouri botan. Garden.
Sarajevo, Landesmuseum.
St. Pétersbourg, Académie Imp. des Sciences.
 » » Commission Imp. Archéologique.
 » » Observ. Phys. Central
 » » Société Imp. Géographique de Russie.
Sepsi-Szt.-György, Székely Nemz. Múzeum.
Spalato, K. k. Archaeol. Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
Strassburg, Kais. Universitäts u. Landesbibliothek.
 » Histor. Literarischer Zweigverein des Vögesenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentliche Biblioth.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 » Délm. tört. és régészeti társulat.

<i>Texas</i> , Academy of Sciences.	<i>Wien</i> , K. u. k. Kriegsarchiv.
<i>Tokyo</i> , Imperial Univers. of Japan.	» Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.
<i>Triest</i> , Museo civico di Storia Naturali.	» K. k. Geograph. Gesellsch.
» Società Adr. di Scienze Naturali.	» Kais. Akademie d. Wissensch.
<i>Újvidék</i> , Matica Srbska.	» K. k. Geolog. Reichsanstalt.
<i>Ulm</i> , Verein für Kunst u. Alterthümer.	» Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkmale.
<i>Upsala</i> , Universitäts-Bibliothek.	» Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	» Zoolog.-botanische Gesellsch.
» Departement of Agriculture of the United States of America.	» Akad. Ver. d. Naturhistoriker.
» Smithsonian Institution.	» Ungarn-Verein.
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	» Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
<i>Venezia</i> , Archivio Generale.	» K. k. Naturhist. Hofmuseum.
» Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
<i>Wien</i> , Alterthumsverein.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
» K. k. Hofbibliothek.	» Egyetem könyvtára.
» K. k. Universitätsbibliothek.	» Múzeum »
» K. u. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	» Horvát arch. társaság.
	» Horvát-slavon-dalmát országos levéltár.
	<i>Zombor</i> , Bács-Bodrogm. tört. társ.
	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A M. T. Akadémia könyvtára.

A rendezett tudományszakok száma 52, s 50,203 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint:

Történelem: 5,506, Magyar történelem: 2,756, Életrás: 2,390. Politika: 2,256, Magyar politika: 1,564, Jogtudomány: 1,116, Magyar jogtudomány: 1,458, Magyar országgyűlési irományok: 95, Földrajz: 1,017, Magyar földrajz: 414, Térképek: 926, Utazás: 1,182, Statisztika: 682, Schematismusok: 115, Anthropologia: 245, Természettudomány: 160, Természettan: 829, Vegytan: 405, Matematika: 1,032, Természettan: 127, Állattan: 476, Növénytan: 355, Ásványtan: 503, Orvostudomány: 2,389, Hadtudomány: 583, Philosophia: 1,218, Paedagogia: 1,753, Széptudomány: 485, Nyelvtudomány: 1,858, Magyar nyelvtudomány: 405, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,263, Külföldi folyóiratok: 189, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 770, Latin irodalom: 825, Classica philologia: 636, Új latin irodalom: 793, Régészet: 1,338, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 720, Olasz irodalom: 206, Francia irodalom: 612, Germán irodalmak: 1,334,

Szláv irodalmak : 406. Külföldi s hazai társulatok és akadémiák kiadványai: 497, M. T. Akadémia kiadványai: 386. Gazdaság: 1,331, Theologia: 892, Encyclopaedia: 139, Incunabulumok: 355, Bibliographia: 1033.

A betűrendes czédula-catalogus írásban ez évben is folytatott, s az elkészült 1200 czédulával ezek száma 47.200-ra szaporodott.

Ezenkívül a rendes folyómunka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése az inventáriummal együtt tovább haladt.

A szak-katalogusok köteteinek száma: 94.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: 204 külföldi akadémiai, külföldi és hazai társulatokkal testületekkel és hatóságokkal folytatott csere és ajándék útján:

719 mű 522 köt., 621 füz., 133 isk. ért. és 8 térk.

Magánosok aján-

dékából 146 » 85 » 91 »

36 nyomda köte-

lepéldányaiból 1062 » 226 » 855 » 44 ujság, 39 köt., 6 füz.

Az Akadémia ki-

adványaiból .. 37 » 42 » 51 »

Vétel útján..... 318 » 593 » 118 »

Az összes gyarapodás 1894-ben 2,282 mű, 1,468 kötetben és 1,736 füzetben. 133 iskolai értesítő, 8 térkép, 44 ujság 39 kötetben és 6 füzetben. Ebhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasótermében 6,709 egyén 10,129 művet és mintegy 100 kéziratot használt, míg házon kívül 124 egyén 625 művet kölcsönzött ki.

IX. A M. T. Akadémia pénztárának állása 1894-ben.

Az akadémia vagyona az év elején 2,382,479 frt 40 krt tett; az év végén 2,515,616 frt 18 krt. E szerint az évivagyon szaporulat volt: 133,136 frt 78 kr. Ezenkívül az akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok: a) Kazinczy-alap készpénzben 3682 frt 18 kr.; b) Székely kivándorlási alap 10776 frt 99 kr., c) az akadémiai tisztviselők nyugdíjalapja 5931 frt 11 kr.; d) herczeg Czartoryszki-alap 1151 frt 97 kr.; e) Reguly-alap 404 frt 01 kr.; f) Udvardy Cherna János l. t. jubiláris alapítványa 330 frt 75 kr.; g) Semsey Andor ig. és t. tag adománya 100.000 frt.

Bevétele volt az Akadémiának 298,265 frt 74 kr. (ebből 40.000 frt államsegély); kiadása pedig 165,128 frt 96 kr. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a múlt évben: 134,838 frt 98 kr. Jutalmakra fordítottatott 12,169 frt 60 kr.

Az 1895. előirányzat 161,800 frt bevételt és 159,565 frt kiadást tüntet föl.

Mindezekről a részletes kimutatás az Akadémia Értesítő 62. füzet 118—126 lapjain olvasható.

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalomra és a Marczibányi-mellékjutalomra 1895-ben történettudományi munkák pályáztak. A lefolyt hét év időközben (1888—1894-ig) a történettudomány körében számos becses munka jelent meg. Köztük a nagyjutalomra PAULER GYULA: *«A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt»* (I., II. Budapest, 1893.), melyet az Akadémia már tavaly a Szilágyi-féle jutalommal tüntetett ki, találatot legérdemesebbnek. E munka történetünk számos homályát megvilágítja, sok vitás kérdést tisztáz; e korszak politikai fejlődését a hagyomány, a monda bizonytalanságából kiemeli és tudományos alapra fekteti. Szerzője az egykorú források egész nagy tömegén uralkodik és éles elmével ítéli meg megbízhatóságukat, sőt lelkiismeretessége annyira megy, hogy a kiadott okiratokat lehetőleg az eredetiekkel is egybeveti.

A Marczibányi-mellékjutalomra FRAKNÓI VILMOS: *«Hunyadi Mátyás király»* (Budapest, 1890.) című munkája íteltetett legérdemesebbnek, mint a mely forrásainak bőségével, éles kritikájával és formai szépségével valóban kitűnik.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1894-ik évre szóló Sámuel-díjra, az ugyanazon évben megjelent értekezések közül SZILASI MÓR ily című munkája találatot legérdemesebbnek: *Kombinált műveltető s mozzanatos ígképzők (Nyelvtudományi Közlemények 1894)*. SZILASI igen széles körű kutatás alapján s a nyelvfejlődésben működő

Jelki tényezők folytonos számbavételével tárgyalja a magyar ige-képzőknek egy csoportját (*-tat, -gat, -ent, -int, -ít*). Meggyőzőleg bizonyítja, hogy a *t* elem ezekben műveltető képző volt, de idővel bizonyos okok miatt a megelőző elemekkel egységes képzékké egyesült.

Dicsérettel említendő BALASSA JÓZSEF-nek a szlavóniai nyelvjárást ismertető munkája (Magyar Nyelvőr, 1894.), mely személyes tapasztalat alapján írja le tüzetesen a Szlavóniában fönmaradt magyar helységek régies nyelvét, — továbbá ALBERT JÁNOS-nak *«A magyar nyelv jelene és jövője»* című cikksorozata, mely élénken ecseteli irodalmi nyelvünknek a hírlapokban s az iskolai tanításban elhanyagolt állapotát; — végre PRIKKEL MARIAN tanulmánya *«Ősvallásunk egy-két nyelvi emlékééről»*, melyben elismerést érdemel a rokon ugarsággal való beható foglalkozás. A díjra SZILASI MÓR értekezése ajánltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a Sámuel-díj SZILASI MÓR-nak ítéltetett.

III.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky-alapból kitűzött jutalomra tizenkét pályamű érkezett, mind ódai költemény s tárgyak a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek eszme- és érzelemköréből vététt. Ennyiben megfelelnek a pályázat feltételeinek, de más tekintetben nem, mert nem annyira az erő, mint inkább a gyengeség fokozatai szerint osztályozhatók. Nagyrészt lapos ürességet, hangzatos dagályt és untig elcsépeelt hazafias szólamokat találni bennök. Némelyikben azonban mégis akad egy-egy jobb versszak, vagy egy-egy csilláma a kifejezésnek vagy a verselési technikának. Ilyen *«A magyar ifjúsághoz»* (7. sz.), mely inkább tanköltemény, bár ódának nevezi magát, de ódai, sőt általában költői szárnyalásig sehol sem bír emelkedni; továbbá a *«Hazátlanok»* (6. sz.), melyben volna némi erő, mely érzésre mutat, de az is inkább szónoki, s vitázó inkább, mint költői; végre az *«Egyesüljünk»* (12. sz.) a *«Fóti dal»* versformájában inkább énekelhető, mint szavalásra való karének, s nem ódaszerű; talán jobb a többinél, de gyakran próza és sehol sem emelkedik költői magasságba.

Mindezeknél fogva egy sem találtatván jutalomra vagy kitüntető elismerésre méltónak, a jutalom ki nem adása ajánltatik.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbonthatlanul elhamvasztattak.

IV.

Jelentés az Első Magyar Általános Biztosító-társaság
jutalmáról.

Az I. M. Ált. Bizt.-Társaság pályázatára — A tőzsdeadó-
czélszerűségének kérdése a helyes adórendszer szempontjából —
öt pályamunka érkezett, melyek közül a bírálók többsége kettőt
emel ki különösen, mint a melyek nemcsak derekasan megfelel-
nek a kitűzött kérdésre, de a szakirodalomnak is nyereségeül tekin-
tendők. Ezek: az I. számú «Justum et aequum» jeligével, és a
IV. számú Raffalovitstól vett jeligével. Mind a két munka tanult
és gondolkodó fő munkája. Nagy mértékben közel állanak egy-
máshoz, nemcsak terjedelem, a tárgy összes részleteinek felöle-
lése, a segédforrásoknak majdnem teljes kimerítése tekintetében,
hanem az anyag beosztása, feldolgozása, sőt a következtetések
levonása körül is. Mindkét mű nagy hiánya, hogy részletesen ismer-
tetve a külföldi törvényhozások minden legkisebb indítványát és
mozzanatát ez ügyben, mind a kettő elfeledkezik a magyar kez-
deményezésről és képviselőházi tárgyalásokról. A mennyiben mégis
az I. számú mű világosabb, tisztább logikával, határozottan éret-
tebb ítélettel és gondolatmenettel követi a tárgyat, és szerke-
zete is áttetszőbb: a pályadíját mindenesetre jobban megérdemli,
mint a IV. számú, mely az Akadémia dicséretével lenne kitün-
tetendő. — Az osztály a jutalmat az I. számú: «Justum et
aequum» jeligés munkának javasolja kiadatni; a IV. számú Raffa-
lovitstól vett jeligés dolgozatot pedig az Akadémia dicséretével
őhajtja kitüntetni.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalmazott pályamunka
jeligés leveléből BAMBERGER BÉLA neve tűnt elő.

A megdicsért pályamunka jeligés levele, a szerzőtől adott
főlhatalmazás alapján, felbontatván, belőle FELLNER FRIGYES és
HEGEDÜS LORÁNT neve tűnt elő.

V.

Jelentés a Beck Miksa-pályázatról.

A Beck Miksa-jutalmat ezúttal másodízben tűzte ki az
Akadémia a budapesti bankok történetének megírására. A másod-
szor kitűzött pályázaton az előbbi pályázat versenyműve ismét
egymagában jelent meg: «a budapesti bankok története az 1867—
1893 években» «Borúra derű» jeligével; azonban lényegesen
átdolgozva és kiegészítve úgy, hogy jelen alakjában irodalmunk-

ban hézagot tölt be. Közgazdasági ismeretei alaposak, ítéletei helyesek és biztosak, s a munkában csak elvétve fordulnak elő téves állítások. Függelékül 20 darab, nagy gonddal összeállított statisztikai táblázatot közöl, melyek a munkát valóságos forrásművé teszik. E mellett mindvégig szépen, világosan van írva s nemcsak a szakemberek kis körének, hanem a nagy közönségnek is hasznos olvasmányul szolgálhat. — Mindezek alapján az osztály a jutalmat a «Borúra derű» jeligés pályaműnek kiadatni javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből PÓLYA JAKAB neve tűnt elő.

VI.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle pályázatra — Kivántatik a magyar önkormányzatnak történeti fejlődése s koronkénti szervezete Szent Istvántól V. Ferdinándig — egy pályamű érkezett: «Magyarország minden institúcióját az önkormányzat szelleme lengi át. Deák F.» jeligével; ez is csonka s a benne tárgyalt rész sem elégíti ki az ily pályamunka irányában támasztható igényeket. Szerzője sehol sem hivatkozik forrásokra, s azokat nem is használta. Irálya áradozó és előadása nélkülözi a kellő összefüggést. Tárgyát csak felületesen érinti, túlnyomólag a királyok jellemzésével, törvényhozással és hasonlókval foglalkozik. Tételeit a legtöbb esetben pusztá okoskodás alapján formulázza és következtetései többnyire hamisak, s szerzőnek úgy a magyar, mint az európai politikai viszonyok és intézmények terén kevés ismeretéről tanúskodnak. Mindezek alapján az osztály a pályamű megjutalmazását nem ajánlhatja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

VII.

Jelentés a Dóra-pályázatról.

A Dóra-díjra kitűzött pályakérdésre: «A nemes fém és a nemes fémpénz arbitrage szerepe a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valuta-rendezésére» — három pályamű érkezett.

Az I. számú, melynek jeligéje: «Az emberiség azon intézményei állanak legbiztosabban» — csak vázlatszerű jelleggel bír s a problema legfőbb részeit csak érinti, tételeit csak odaveti, minden magyarázat és igazolás nélkül. E mellett azzal a főkérdéssel, hogy az arbitrage az arany beszerzésében minő szerepet játszik, fölöttébb könnyedén bánik el.

A II. számú pályamű — «A számok a leghűbb tanácsadók» jeligével — arra vállalkozott, hogy az arbitrage-műveletekhez szükséges számításokat és utasításokat állítsa egybe. A mi elismerésre méltó lehet az arbitrageur szempontjából, de teljesen czéltévesztett a pályaműben, melynek egy fontos közgazdasági problema megvilágítása volt a célja.

Az arbitrage elméletének főbb kérdéseit csak a III. számú. «Cedo majori» jeligés pályamű ismerte fel és vonta be elmékedése körébe. A valutarendezés céljaira szükséges arany beszerzésének módozatairól azonban ez sem ad felvilágosítást. Sem a monarchia valutarendezési műveleteit, sem a többi államok hasonló intézkedéseit nem tárgyalja. Nagy hibája az is, hogy az arany-arbitrage és a leszámítolási kamatláb között létező összefüggés vizsgálatában egészen kihagyja a számításból a hosszú és rövid lejáratú váltók közt levő különbséget s az előbbieket fontos szerepét a kamatláb emelésében. Az osztály a jutalmat egyik pályaműnek sem javasolja kiadatni.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbonthatlanul elhamvasztattak.

VIII.

Jelentés a függőben tartott Ullmann Károly-pályázatról.

Az Ullmann Károly-alapból kítűzött pályakérdésre 1893-ban beérkezett pályaművek egyike, a melynek szerzőjeül dr. SZALÁGYI AURÉL úr tünt ki, a jutalomdíj függőben tartásával azon elismerésben részesült, hogy szerzője felhivatott művének, mely akkor hiányos volt, teljes kidolgozására és újra benyújtására.

Szerző ezen felhívásnak eleget tett s a kiküldött bírálók teljesen megegyező véleménye szerint az átdolgozott munka annyi komoly tanulmányt, helyes érzéket és közgazdasági felfogást, a tárgynak annyi szeretetét és ismeretét mutatja fel, hogy egyes hiányai mellett is a jutalomra érdemes. — Az osztály a jutalom kiadását javasolja.

A javaslat elfogadtatván, a díj dr. SZALÁGYI AURÉL-nak kiadatik.

IX.

Jelentés a Lukács Krisztina-pályadíjról.

A M. Tud. Akadémia az 1892-iki nagygyűlésen a *Lukács Krisztina* nevére, *Lukács Móricztól* tett alapítványból a következő pályakérdést tűzte ki:

«Kivántatik a matematika, vagy matematikai physika egy oly fejezetének monographia-jellegű tárgyalása, melynek az utolsó évtizedek fejlődésében fontosabb szerep jutott.»

«Az Akadémia új eredmények bemutatását nem kívánja, de súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból való kimerítő és önálló becsű előadására.»

E pályakérdésre 1894. december hó 30-ig, a kitűzött határidő lejártáig három pályamunka érkezett be:

az 1. számú czíme: «*A fény elektromágnességi elmélete*»; jeligéje: «*A haladás a tapasztalást kíséri*»;

a 2. számú czíme: «*A két független változót tartalmazó partialis differential-egyenletek elmélete és alkalmazása*»; jeligéje: «*Nemcsak a fizikai erők, hanem a szellemi nyilvánulások sem veszhetnek és semmisülhetnek meg*»;

a 3. számú czíme: «*Vonalgeometria. A vonalkoordináták elmélete és alkalmazása*»; jeligéje: «*Küzdj és bízza bizá!*»

E pályaművek elbírálására a Magyar Tud. Akadémia az alulírottakból (König Gyula és Fröhlich Izidor r. tagokból és Rados Gusztáv l. tagból) álló bizottságot küldötte ki. A bizottság a kiadott pályaműveket alaposan átvizsgálván, az 1895. évi ápril 3-án tartott ülésében egyhangúlag megállapított véleményét a következő jelentésben terjeszti elő:

A pályamunkák közül kettő, a 2. és 3. számú, a tiszta matematika köréből választotta tárgyát, az 1. számú a matematikai physika köréből.

I. Mindenek előtt a két matematikai munkáról nyilatkozunk.

1. A 2. számú munka czíme: «*A két független változót tartalmazó másodrendű partialis differential-egyenletek elmélete és alkalmazása*»; terjedelme 339 nyolczadrétű oldal és öt fejezetre van felosztva.

E munka szerzője feladatul tűzte ki magának a másodrendű partialis differential-egyenletekre vonatkozó irodalmat nagyobb munkában összefoglalni. Sajnos, hogy a választott tárgy feldolgozásának nehézségei annyira felülmulják a szerzőnek ezek leküzdésére való rátermettségét, hogy a nagy szorgalom, a melylyel a szerző e munkáját megírta, teljesen kárba veszett, mert e munka matematikai szakirodalmunkra nézve nem volna nyereségnek tekinthető. E munka tárgya önálló érdekénél fogva, de még inkább

a tiszta matematikára, valamint ennek alkalmazott disciplináira való fontos alkalmazásainál fogva, érdemes arra, hogy egységes szempontból és rendszeres tárgyalásban kifejtessék. A szerző ennek az elméletnek csakis transzformáció-elméleti részeit ismerteti, teljesen mellőzve az ennél még fontosabb függvénytani részeket. De ez az egyoldalú ismertetés is alig bír értékkel. Stílja oly homályos, tárgyalásaiban a lényeges oly kevésbé domborodik ki a mellékes részekből, fogalom-alkotásai annyira nélkülözik a matematikában szükséges és megszokott szabatossgot, hogy e munka akár mint kezdőnek szánt tankönyv, akár pedig mint kézikönyv, teljesen hasznavehetetlen. Ebben a munkában, a mely feladatul tűzte ki magának a másodrendű partialis differential-egyenletek elméletének rendszeres összefoglalását, egy szóval sincsen érintve, hogy voltaképen miben is áll ily partialis differential-egyenlet megoldásának problémája. De nemcsak e problema kellő felállításával, hanem a megoldás lehetőségének bebizonyításával sem törődik. Innen van azután, hogy a különféle megoldások jellegét sem ismeri fel teljesen. Nincsenek kiemelve azok a szempontok, a melyek az integrálás folyamatának megállapításában irányadók és a melyek nélkül ennek nemcsak czéltudatos kifejtése, hanem megértése is lehetetlen. Ha a szerző e szempontokat ismerte volna, akkor fogalom-alkotásai nem volnának oly elmosódottak, tárgyalásai oly átlátszatlanok és nem kellett volna csupán arra szorítkoznia, hogy egyes értekezések és kézikönyvek tartalmát száraz és nem ritkán hibás kivonatban, minden összefüggés nélkül egymásmellé állítsa, úgy hogy sűrűn még direct ellenmondások is találhatók pályaművében.

Ezek után véleményünk szerint e pályamunka a pályázat követelményeinek nem felel meg.

2. Még sokkal alacsonyabb színvonalon áll a 3. számú munka. Ennek címe: «Vonalgeometria. A vonalkoordináták elmélete és alkalmazása»; terjedelme 98 nyolczadrétű lap.

E munka szerzője maga jelenti ki az előszóban, hogy a bemutatott dolgozata csak tervezetképen és arra akar szolgálni, hogy elveiről és módszereiről tájékoztat, továbbá teljes megírássáról biztosítékot nyújtson. A szerző már tárgyának választásával nagy tájékozatlanságot árul el; mert az analitikai sík geometria elemeinek tisztán vonalkoordinátákkal való tárgyalása talán didaktikai szempontból eléggé alkalmas gyakorló anyagot nyújthat kezdő matematikusnak közvetlenül gymnasiumi tanulmányainak befejezése után; de a leggondosabb kereséssel sem fedezhető fel ebben oly kérdés, a mely a matematika fejlődését az utolsó évtizedekben befolyásolta volna. Valóban, didaktikai czélzattól vezérelve írta meg *Schwering K.* «Theorie und Anwendung der Linienkoordinaten in der analytischen Geometrie der Ebene»

(Leipzig B. G. Teubner) a benyújtott munka címével azonos című könyvecskéjét 1884-ben. Ennek a könyvecskének rosszul sikerült átdolgozása fekszik előttünk. Ebben a szerző a töle «pont-trigonometriának» nevezett felfedezésével véli a dualitás elvének ellenszegülő metrikus relációkat ezen elv uralma alá hajtani. Ez a pont-trigonometria — a szerző szerint — a közönséges trigonometriának duális párja. Valójában azonban sem duális pár, de még trigonometria sem és a mint látni fogjuk, czéltalan és szomorú létét egy igen sajátos elkeresztelésnek köszönheti. E trigonometria alapja az, hogy benne a legegyszerűbb rationalis egész függvények ax és $1-ax$ a $\sin x$ és $\cos x$ transcendens függvények hangzatos elnevezéseit kapják és még azonfelül nagy kezdőbetűvel iratnak. Hogy ezeknek, az elnevezésükön kívül, az igazi $\sin x$ és $\cos x$ -szel egyéb lényeges közös tulajdonságuk nincsen, de még olyan sincsen, a mely a dualitás elvének értelmében a $\sin x$ és $\cos x$ valamely fontosabb tulajdonságának megfelelné, az bővebb magyarázatra nem szorul. Ez a segédeszköz tehát teljesen alkalmatlan arra, a minek felfedezője szánta. A mérték-relációk projectiv geometriai alapon való tárgyalásának nehézségeit ily naiv eszközökkel leküzdeni nem lehet. Bizonyos, hogy a szerző előtt teljesen ismeretlen *Cayley* bűvárlatainak azon nevezetes eredménye, hogy geometriai alakzatok metrikus reláiói ez alakzatoknak az abszolút kúpszelethez való vonatkozásaiként értelmezhetők. A szerző különben magával a dualitás elvével sincsen tisztában — a mint ez művének sok helyéből kilátszik. A sok példa közül csak egyet említünk fel. A 48. lapon két egymásra merőleges egyenesnek, a melynek merőleges volta természetesen a koordináta-rendszer választásától teljesen független, duális fogalom-párja gyanánt az ellenpontpárt hozza be, de ennek ellenpontpár-volta a koordináta-rendszer változtatásával megszüntethető.

Ezen 3. számú munka a mondottak szerint alacsony színvonalú tárgyalásánál, valamint tárgya feldolgozási módjánál fogva a pályázat követelményeinek nem felel meg.

II. Áttérünk végre az 1. számú, elméleti physikai tárgyú pályamunkára. Címe: «*A fény elektromágnességi elmélete*»; jeligeje: «*A haladás a tapasztalást kíséri*».

E pályamű egy oldalon írt sűrű írású félíveken I—XIII. és 1—219 oldal terjedelmű kötött kézirat.

I—VIII. oldalai az igen jó áttekintést nyújtó előszót, IX. oldala a műben használt jelölések táblázatát tünteti elő, míg a X—XIII. oldalak a részletes tartalomjegyzéket foglalják magukban; ezen utóbbi szerint e mű XVI fejezetbe sorozott 131 §-ból áll.

Tárgya a fényjelenségeknek elektromágnességi alapon való értelmezése, azaz az összes optikai tümenényeknek, mint az általánosabb értelemben vett elektromágnesi jelenségek keretébe való

besorozása és ezzel azon tudományos mechanizmus tárgyalása, melynek segítségével a fényjelenségek az elektromágnességi felfogás alapján elméletileg megkonstruálhatók.

Szerző e tárgyával a kifizött pályakérdés első követelményének megfelelt, a mennyiben ezzel az elméleti physikai disciplínának egy tágas keretű, igen mélyre menő problémáját karolta fel, mely bár nem könnyű, de kétségtávol felette érdekes és következtetéseiben kísérleti szempontból is fontos, és lényeges része a modern physikai kutatás philosophiájának és speculativ segédeszközeinek. E problema, a fényjelenségek elektromágnesi felfogása, jelentékeny befolyást gyakorolt már eddig is a physika haladására.

De a pályamunka figyelmes átolvasása csakhamar azt a meggyőződést érleli, hogy ez a pályakérdés második főkövetelményének is eleget tesz.

A munka ugyanis alapos tanulmányozásra és az idetartozó irodalom teljes ismeretére vall. Hogy fejtegetéseinek alkalmas alapot teremthessen, kiinduló pontjául az oly fényelméleti és elektromossági tételeket és ismereteket veszi, melyek a magyar tudományos irodalomban már fel lévén dolgozva, közvetlenül hozzáférhető anyagot nyújtottak.

Ezen az alapon épülő művét szerzője rendszeres, világos, rövid és szabatos tárgyalásban terjeszti elő; minden fejezet tárgyának lényeges része helyesen van kiszemelve és kidomborítva s e részek a kevésbbé fontos részletek elhagyásával oly egységesen és egymással szoros összefüggésben vannak tárgyalva, hogy szerző e művével az elektromágnességi fényelmélet jelen állásának áttekinthető egész képét adja.

De a szerző nem szorítkozik csupán az irodalomban fellelhető tudományos eredmények egységes egybeolvasztására, hanem több helyen figyelemreméltó újításokkal is fellép.

Így munkája egyöntetűsége céljából több új fogalmat hozott be, alaposan igazolván szükséges voltukat és előnyüket a megfelelő régiek felett; továbbá több helyen kimutatja az eddig a nemzetközi irodalomban közzétett több rendbeli szerzőktől származó s e tárgyra vonatkozó fejtegetések egyes részeinek hiányosságát vagy helytelen voltát és maga több fejezetben részint új eredményeket nyújt, részint lényeges javításokat és bővítéseket közöl.

Említést érdemelnek ezen önálló lépései közül a következők:

A 12. §-ban (16. l.) a *mágnességi eltolódást*, a 21. §-ban (22. l.) a *mágnességi áramot* hozza be, melyekkel a mágnességi inductiót kiküszöbölő s a mágnességi vonatkozásokat az elektromosokkal teljesen egyöntetűen tárgyalja; behozza továbbá

az elektromos erők ellipsoidját és az elektromossági eltolódások ellipsoidját (48. és 49. §., 71. és 73. l.) és ezeknek alapján új módszer segélyével találja a belső és a külső konikus refractiót.

A 27. §-ban igen egyszerűen és szigorúan származtatja *Poynting*nek az elektromágnességi energia terjedésére (sugárzására) vonatkozó nevezetes tételét (33—34. l. és 28. §. 35—36. l.); az V. fejezetben a fényhullámok terjedését általános kristályos közegekben vizsgálván meg, kimutatja, hogy a fény terjedési sebességére vonatkozó *Fresnel*-féle keplet csak speciális esete a tőle talátnak; a VII. fejezetben a félvezető kristályos közegek elektromágnességi alapegyenleteit állapítja meg.

Az elektromossági és a mágnességi hullámok törését és visszaverődését tárgyalja: a homogén és isotrop közegek esetében az erre vonatkozó egyenletrendszereket eddig még sehol nem található teljességében állítja elő (IX. fejezet, 159—161. l.), még a kristályos közegek esetében az elméletet teljesen kifejti és az előző eredményeket mint ezen utóbbiak egyszerű eseteit találja (X. fejezet); ugyancsak a reflexiót és refractiót a félvezetőkre nézve tárgyalván, az ismert keplet-rendszert kiegészíti (XII. fejezet) és kimutatja, hogy ennek speciális esete az ú. n. *Wiener*-féle interferentia-jelenségek értelmezésére alkalmas.

A XVI. fejezetben a fény polározása síkjának a mágnességi erők által létesített elforgatását tárgyalja a *Hell*-féle jelenség segélyével, eredménye az eddigiek egyikével sem egyezik teljesen; végül egy eddig majdnem teljesen paragon heverő vagy legalább eredménytelenül mívelt tételre lép: megvizsgálja ugyanis a dielektromos és a félvezető közegek mozgásának befolyását a fény terjedési sebességére.

A pályaműben a matematikai szempontok lépnek előtérbe és e tekintetben irálya szabatos és tömör; a physikai viszonyok és vonatkozások tárgyalása és értelmezése helyenként részletesebb lehetett volna, mely körülmény különösen a munka kiadása esetében lesz szem előtt tartandó.

Összefoglalva a fent kifejtetteket, az osztály úgy találja, hogy a nevezett 1. számú, «*A fény elektromossági elmélete*» című, «*A haladás a tapasztalást kíséri*» jelígejű pályamunka a pályázat minden lényeges feltételének megfelel s ennek alapján javasolja, hogy a pályadíj a nevezett pályamunka szerzőjének odaítéltsék és kiadassék.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jelíges levélből DR. SUTÁK JÓZSEF neve tűnt elő.

X.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött
jutalmakról.

A)

A M. T. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A két egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1895-ben

Hunyady József, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Erdélyi Lajos, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historica»-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésére mint legméltóbban ajánlani fognak. A jutalom odaitétele (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

A három egyetem bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1895-ben

Kletz Gábor, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója,

Bordeaux Árpád, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója,

Kernic Bogoljub, a zágrábi egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1895. május 8-án tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak.

Elnöknek: *B. Eötvös Loránd*, r. t.

Másodelnöknek: *Pulszky Ferencz*, ig. és t. t.

Igazgató tagnak: *Császka György*, kalocsai érsek.

Az I. osztályba:

Elnöknek: *Zichy Antal*, ig. és t. t.

Levelező tagnak A) alosztályba: *Petz Gedeon*, germanista.

Külső tagnak: *Stein Aurél*, szanszkritista Lahoreban.

A II. osztályba:

Elnöknek: *Pauler Gyula*, r. t.

Tiszteleti tagnak: *Kovács Ferencz*, publicista.

Rendes tagnak B) alosztályba: *Thallóczy Lajos*, l. t.

Levelező tagnak:

A) alosztályba: *Edvi Illés Károly*.

» *Szathmáry György*.

» *Nagy Ernő*

B) alosztályba: *Komáromy András*.

Külső tagnak:

Knies Károly, egyetemi tanár Heidelbergában.

A III. osztályba:

Elnöknek: *Than Károly* ig. és r. t.

Levelező tagnak A) alosztályba: *Schulek Frigyes*, építész.

» *Kövesligethy Radó*, csillagász.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1895. május 7—10-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán.

főtitkár.

A Magy. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1891. október 5-iki üléséből, mint a mely legközelebb esett gróf Széchenyi István születésének százados évfordulójához, e pályakérdést tűzte ki:

Kivántatik gróf Széchenyi István életrajza.

Jutalma 2000 forint.

Határnap 1896. szeptember 21.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

A gróf Teleki József jutalomért 1897-ben vigjátékok versenyeznek, a boházatok mellőzésével.

A verses forma előnyül tekintetik a hasonló vagy közel hasonló társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30. A jutalom 1897. márczius 19-ikén ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya II. Géza vagy III. Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vigjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi hátterűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1896. május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésén ítéltetik oda s december 3-ikán utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindig kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a «Magyar Történelmi Színműtár a Kóczán alapítványából» című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

3.

A Farkas-Raskó-alapítványból 100 frt jutalom hirdettetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői beszélyke, tanköltemény vagy szatira.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 frt.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

5.

Kivántatik elbeszélő költemény, melynek tárgya lehet történeti, mondai vagy a jelen életből vett. A jutalom csak akkor adatik ki, ha a jutalmazandó művet a bíráló bizottság irodalmunkra nézve nyereségnek mondja ki.

Jutalma a gr. Nádasdy Tamás nevére gr. Nádasdy Ferencz által tett alapítványból 100 arany.

Határnap 1896. szept. 30.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A Péczely-regénypályadíjra 1893—94. években megjelent, magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályázhatnak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből írt regények, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusok.

Pályaműnek tekintetik minden 1893—94. évkörben nyomtatásban, akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi életből írt regény. Minden munka azon évben tekintetik megjelentnek, mely kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) címlapján van. Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhívának az ily regények szerzői, hogy műveiket 1895. június 15-ikéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna. sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

7.

A gróf Teleki József drámai jutalomért 1895-ben vígjátékok pályáznak, a bohózatok mellőzésével. A verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló becsű társak fölött.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1895. szeptember 30. A jutalom 1896. márcz. 19-én ítéltetik oda.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

8.

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1897-ben vígjátékok pályáznak, ide értve a vígjáték minden fajtát. A jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha az egyszersmind drámai, színi és nyelvi tekintetben is becsesnek s így kitüntetésre méltónak találattik.

Jutalma 200 arany.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalmat nyert mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

9.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Könyves Kálmán vagy Vak Béla korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák, a mondai alapon írt színművek épen úgy nincsenek kizárva a pályázatból, mint a csak történeti háttérűek.

Jutalma tuzberki Kóczán Ferencz alapítványból 100 arany.

Határnap 1895. május 31.

10.

Kivántatik az újkori aesthetika története Kantig.

Jutalma a Gorove-alapból 100 arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1896. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alapítványból 500 ft.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Vörösmarty befolyása az irodalmi nyelv fejlődésére.

Határnap 1896. december 31.

Jutalma a Marczibányi-alap 1896-ra szóló kamataiból 40 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik a millennium alkalmával ünnepi előadásra alkalmas komoly színmű. Merítheti tárgyát akár a honfoglalás történetéből vagy mondáiból, akár nemzeti történetünk későbbi korszakaiból; de az utóbbi esetben is alkalmasnak kell lennie a honfoglalás dicső emlékezetének felújítására s a hazafias érzések táplálására. Lehet egységes szerkezetű dráma, de lehet drámai képsorozat is, s vegyülhet allegorikus elemekkel. Minden esetben színi előadásra alkalmasnak s költőileg is értékesnek kell lennie.

Jutalma a gr. Karátsonyi-alapítványból az 1895-re esedékes 200 arany.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő mű a szerző tulajdona, ha azonban három hónap alatt ki nem nyomtatná a művet, a kiadás joga tíz évre az Akadémiáé.

14.

Kivántatik egy «magyar synonymika». A mi a szerkezetet illeti, nem szükség, hogy az együvé tartozó szók tárgyalása nagyon terjedelmes legyen, sőt kívánatos, hogy az egész mű az értelembeli finom különbségeket inkább tanulságos példákkal s találó német vagy egyéb fordításokkal derítse ki. Mind az irodalmat, mind a népnyelvet egyenlő figyelemre kell méltatni.

Határnap 1895. december 31.

Jutalom a Marczibányi-alapból 80 arany.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelv-Történeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalomul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitételese a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

A kicsinyben való (detail) kereskedés különböző alakjainak — nagy árúraktárak, kis üzletek, házalás — versenye egymás-közt s a fogyasztási szövetkezetekkel, s e verseny közgazdasági és sociálpolitikai következménye.

Jutalma: A Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A pályadíj csak önálló becsű tudományos munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha a szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

2.

Fejlessék ki a befolyás, melyet a hetvenes évek óta jelentkezett világgazdasági viszonyok a mezőgazdaság jövedelmezőségének, különösen pedig a földjáradéknak alakulására eddig gyakoroltak s a közel jövőben előreláthatólag gyakorolni fognak, különös tekintettel hazánkra.

Jutalma: Lévy Henrik alapítványából 500 forint.

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

Fejlessék ki a demographia feladata, szervezete és módszere a modern állami és társadalmi kérdések szempontjából.

Jutalma: a Pollák Henrik nevére tett alapítványból 750 forint

Határnap: 1897. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltető oda és csakis azon esetben adható ki, ha szerző igazolja, hogy a munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

4.

A mezei munkáskérdés hazánkban.

Jutalma: az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap: 1896. szeptember hó 30-ika.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Nyílt pályázat. Adassék elő a magyar férfi-viselet története, a legrégebb időktől a szatmári békéig. (Részben másodszer hirdetve.)

Jutalma: a Gorove-alapítványból 100 arany.

A pályázni kívánók felhivatnak, hogy a munka beosztását feltüntető tervezeteket, esetleg rajzok és egy kidolgozott fejezet mellékésével, 1895. december 31-ig nyújtsák be a főtitkári hivatalnál.

A legjobbnak ítélt tervezet szerzője a munka megírásával meg fog bízni. A mű elkészültének határideje később fog, a megbízandó szakférfiúval egyetértve, megállapíthatni. A jutalom a teljes mű megbírálása alapján adható csak ki.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

6.

Az értékpapírok jogi természete és szabályozása, tekintetvel az európai törvényhozásokra.

A pályázó tájékoztatása végett megjegyzi az Akadémia, hogy elvárja a különböző elméletek történeti és dogmatikai ismertetését, főleg a bemutatóra és rendeletre szóló papirokra nézve a magyar, német, francia, olasz és angol tudomány és gyakorlat szerint, továbbá annak kimutatását, hogy a tételes európai törvényhozások szabályai minő elméleti alapokon nyugszanak? A rendeletre szóló papiroknál figyelembe veendő különösen a váltó is.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

Jutalma a Sztrokay-alapból száz arany, mely azonban csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltető oda.

7.

Fejtse ki pályázó az agrár-statisztikának jelen szervezetét és állását a nevezetesebb államokban és ezzel kapcsolatosan az agrár-statisztika feladatait hazánkban.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából 500 forint.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Fejtse ki pályázó a munkás-biztosítás ügyét külföldön, törvényhozási és társadalmi szempontból, különös tekintettel Ausztriára, Németországra és Angliára.

Jutalma az Ullmann-féle alapítványból 360 frt aranyban.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A pályadíj csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik, ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Állapíttassék meg, vajjon a forgalom mai viszonyai között szükséges-e a közvetítő kereskedés és ha igen, mily szerepe jut a termelés és fogyasztás kiegyenlítésében és az egységes forgalom biztosításában?

Jutalma: A magyar kereskedelmi csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar franc.

Határnap 1895. szeptember hó 30.

A pályadíj csak önálló becsű, tudományos munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és egy példányt a kereskedelmi csarnoknak beküldeni.

10.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Sz.-Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 500 frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, 3 példányt, ha pedig két év alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

11.

Adassék elő levéltári kutatások és fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 arany frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

12.

Kivántatik az angol morál-philosophia történelme Bacontól Herbert Spencerig bezárólag, eredeti források alapján.

Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kivántatik az újabb ismerettani elméletek kritikai ismeretése Kanttól kezdve.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére, Lukács Móricztól tett alapítványból 1000 frt.

Határnap 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy-alapítványából 5000 frt

Határidő 1897. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föléri és a hazai tudományoságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomtatni s három nyomtatott példányt a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

15.

Adassék elő a szlavón (tótországi) bánság és bánok története a XVIII. század végéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

Határnap 1895. szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent «Monumenta Hungariae Historica»-nak minden évben egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltozobbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

I. Új jutalomtételek.

1.

Az 1895. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1889—1895. évközben megjelent, a természeti tudományok körébe tartozó munkák legjobb-jainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelemzetteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1896. január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelemzésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

Az algebra egyik fontos fejezete, mely már is önálló tudományágnak tekinthető, a lineár helyettesítések elméletéből kiindulva különösen a bilineár és négyzetes alakok vizsgálatával foglalkozik, és nagyjelentőségű alkalmazásokra talál nemcsak az egyenletek elméletében, hanem a matematikának nem egy, lát-szólag távolabb álló fejezetében is.

Kivántatik egy oly munka, mely 20—25 ívnyi terjedelemben az ide vonatkozó szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával az algebra e részének jól áttekinthető kézikönyvét nyújtja.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 ft.

Pályázni kívánók fölhívatnak, hogy a munka tervezetét és elkészítése határidejét 1895. szeptember 30-káig a főtitkári hivatalnál nyújtsák be.

II. Már hirdetett jutalomtételek.

3.

Kifejtendő a közlekedésnek úgy általában, mint egyes tényezőinek (közutak, víziutak és vasutak) hatása a közgazdaság különböző ágazataira, különös tekintettel arra, hogy a közlekedés eme különféle tényezői eddigelé helyes arányban fejlesztettek-e és hogy a jövőben mily arányban lennének fejlesztendők?

Jutalma a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület Fáy András nevére tett alapítványból 3000 ft.

Határidő 1896. deczember 31.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli vagy legalább föleri és a hazai tudományos-ságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

4.

Kivántatik Magyarország reptiliáinak önálló bűvárlaton alapuló monographiája.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 ft aranyban.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Kivántatik annak kimutatása, hogy Magyarország egyes erdős vidékein és általában az egész országban az erdőgazdaságban fekvő tőke és az ez után nyerhető kamat-jövedelem mily viszonyban állanak egymáshoz?

Az erdőmivélés útján hasznosított tőke és az ennek jövedelme között lévő viszony alapján megállapítandó a magyar erdőgazdaságnak az a jövedelmezőségi aránya, melyben ez az ország más földmivélési ágazataihoz, nevezetesen a gabonatermeléshez s a legelő-mivélési ághoz az egész országban és az egyes erdős vidékek szerint áll.

A megállapított jövedelmezőségi arálynak kedvező vagy kedvezőtlen volta azoknak a közgazdasági és földmivélési tényezőknek méltatásával bírálendő, melyek az erdőgazdasági művelés jogosultságát és alkalmazásának szükségességét feltételezik.

Jutalma a Léway-alapítványból 500 ft.

Határidő 1895. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A nyugati piacokon, úgy mint hazánkban, mindinkább elterjedt az a nézet, hogy a magyar búza sikértartalma lassan bár, de folytonosan csökken.

Kivántatik azért a következő kérdés eldöntése: fogyott-e bűzánknak sikértartalma az utolsó évtizedekben, különösen mily vidékeken s mily művelés mellett mennyire? Ha fogyott, minő eszközökkel lehetne azt ismét régi értékére emelni?

Tekintettel a kérdés terjedelmére, az Akadémia a díjat esetleg oly munkának is kiadja, mely annak megoldását ha nem is egészében, de legalább valamely fontosabb részében előmozdítja.

Jutalma a Lévy-alapból 500 forint.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona, de ha azt egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határrnapokig* «az Akadémia **főtitkári hivatalához**» czímezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, tisztán írva, lapszámozva, kötve* legyen.

3. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól eszik.

6. A jutalmat *nem nyert pályairatok kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra, minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai szabálynak is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1895. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

IV. SEMSEY ANDOR tt. ADOMÁNYÁBÓL.

1.

Kivántatik **tudományos magyar nyelvtan**, — mely tárgyaúl a magyar nyelvnek valamennyi élő változatait s az emlékekben megmaradt régibb nyelvalakokat felöleli, — a fölveendő tények gondos megállapítása után (a nyelvre nézve nemcsak a nyelvészeti szakirodalomban megjelent részletes feldolgozások használandók, hanem az újabb és régibb korból közölt nyelvanyagnak önálló átkutatása is kivántatik) — főszóly helyezendő a történeti fejlődés kimutatására, melyben a magyar nyelvtörténetből meríthető adatok kiegészítésére mindazon tanulságok is fölhasználndók, melyeket eddig a rokon nyelvek összehasonlítása szolgáltatott. — A nyelvtannak teljes rendszere dolgozandó ki, melynek részei: *Hangtan*, *Írásmód*: a magyar nyelvhangok pontos leírása, a magyar hangalak története, a hangváltoztatás (annak külön nevei szerint: független és kapcsolatheli, föltételhez kötött rendes változás és kivételes); — *Szótan*, melyben a szóképzésre is kellő figyelem fordítandó; s mely a jelentéstant is akár külön szakaszban, akár az illető szóosztályokhoz kapcsolva magában foglalja. — *Mondattan*, mondattani kategóriák alapján; a szórend tárgyalása mellé, mondattani funkciójánál fogva, a hangsúlyozásé helyezendő.

A nyelvtant előzze meg *Bevezetés*, mely a magyar nyelvnek más nyelvek körében, jelesen a rokonnyelvek körében kijelölhető helyéről számot ad; nagy vonásokban a nyelv történetét, főleg az abban kimutatható idegen hatásokat ecseteli; előadja az irodalmi nyelv alakulását és megállapodását, s végre a mai élő nyelvváltozatok körvonalozását és jellemzését. Ehhez hozzácsatolható a magyar nyelvtan-irodalom bírálati ismertetése.

Ehhez, a történeti fejtegetés céljával készülő tudományos nyelvtanhoz járuljon az egész munka befejező részeül, — mint gyakorlati célú nyelvtan — *a mai irodalmi nyelv* nyelvtani ismertetése. *Hangtan*, mely a hangalaki ingadozások meddigvaló engedhetőségéről is szól. — *Szótan*, mely a használandó alakok meghatározásán kívül, a szóképzéstanban a nyelvújításra való tekintettel, a szabályosnak elfogadható képzésmódokat tanítja. — *Mondattan*, mely a szólások és szerkezetek igazi magyarosságának az idegenszerűségektől való megkülönböztetésére is módot nyújt. A gyakorlati nyelvtan egyébiránt — a tüzetes eredet-fejtegetések mellőzésével — a tudományos nyelvtanra való hivatkozásokkal élhet. Így terjedelme jóval kisebb lesz; előadása is jobban számba veheti a nagy művelt közönség használatát. Az egész munkához részletes és pontos index csatolandó. Terjedelme legföljebb 120 nyomtatott ív.

2.

Kivántatik a **magyar irodalom története** a legrégibb időktől 1867-ig, mely tartalmára és alakjára nézve egyaránt megfeleljen a tudomány és művelt közönség igényeinek. Az irodalom története főleg a költők és prózaírók tárgyalása, mely nem foglalja magában az egyes tudományszakoknak, mint ilyeneknek, történetét; de azért a tudomány, művészet, állam és társadalom történetéből beolvasztható mindaz, a mi az irodalom és nemzeti szellem fejlődésére hatással volt. Különösen nálunk nem mellőzendők a középkori latin krónikaírók, a kik

nemzeti mondáinkat fentartották, továbbá a renaissance magyarországi latin irodalma, melyben akkori műveltségünk kifejezésre jutott, valamint a későbbi nem magyar nyelvű történetírók sem, kik a magyar nyelvű történetírást előkészítették. Kiváló gond fordítandó a költői és prózai stíl fejlődésére, s codexeink is leginkább e szempontból vizsgálандók. A korszakoknak nemcsak nagy képviselői tárgyalандók, hanem rövidebben a kisebb csoportozatok és mozzanatok közül is azok, melyek a fejlődésre hatással voltak. Általában szerves kapcsolatban adassék elő irodalmunk története a kiderített vagy kiderítendő hazai és külföldi tényezők és adatok feldolgozásával. Eddigi irodalomtörténetírásunk az 1848-iki évet szokta ugyan határvövénynek tekinteni, de némely irány és kitűnő író teljes kifejlődése a forradalmat követő évekre esvén, helyesebbnek mutatkozott az 1867-ik év fölvétele. Mint-hogy azonban e korszakban úgy szólván még benne élünk, a leg-újabb irányok képviselői nem annyira rendszeresen, mint inkább csak néhány tájékoztató fővonással tárgyalандók. Az egész munkához részletes és pontos index csatolандó. *Terjedelme legfölyebb 100 nyomtatott ív.*

3.

Adassék elő Magyarország archaeológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az első kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A második kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A harmadik kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolандók, s legyen a végén kimerítő betűrendes, hely- és tárgymutató.

A három kötet *terjedelme*, az Archaeologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt *legfölyebb 150 nyomtatott ív.*

4.

Adassék elő Magyarország története a honfoglalástól kezdve I. Ferencz József király ő felsége megkoronázásáig, az eddig kiderített források alapján, a művelt nagy közönség által is élvezhető formában, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és műveltségi viszonyai is tárgyalassanak: a szereplő emberek egyénisége, jelleme, a lehetőséghez képest, kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédjaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben, időnként elfoglalt. *Terjedelme 120—150 ív.*

5.

Kivántatik a Szent-István koronája alá tartozó országok földrajza, a természeti viszonyok bő tárgyalása mellett, a politikai földrajznak is méltó szerepet juttatva. Az első részben a physikai (hegy-, vízrajzi, éghajlati) viszonyok tárgyalásában az oknyomozó leírás szolgáltassa a zsinórmértéket, az összehasonlító elv különös méltánylatával, s a szomszédos területek szembeötlő eltéréseinek figyelembevételével.

A chartographiai fejezet nyújtson áttekintést Magyarország régi és újabb térképeiről és adjon számot a hazánkat érdeklő geodesiai és egyéb chartographiai mérésekről. A második rész az ország részletes leírását tartalmazza. akár természetes csoportokban, akár az adminisztratív felosztás szerint. Itt a cél az legyen, hogy eddigi ismereteink teljes felhasználása mellett, a könyv hű képet adjon hazánk tetemesen különböző vidékeiről és viszonyairól. Kísérje a munkát minél nagyobb számú rajz, szövegbe illeszthető térkép és tájkép és a mű végén részletes index. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

6.

A feladat: **Magyarország közgazdaságát** úgy tárgyalni, a mint az kifejezett és jelenleg előttünk áll; tehát *nyomozni* a nemzetgazdasági fejlődést, a nemzetgazdasági törvények érvényesüléseit vagy mellőzéseit a törvényhozási intézkedések, állami és hatósági működés és a társulati és magántevékenység irányában és eredményeiben. *Visszamenni* a jelenlegi helyzet magyarázatában a tényezőknél keletkezésére és érvényesítésére és a tudomány és külföldi tapasztalatok segítségével *kimutatni* a hiányokat és hibákat, az előnyöket és erőket, melyek nemzetgazdasági helyzetünkben léteznek. A munka tehát: először leíró. másodsor oknyomozó. harmadsor pragmatikus módon tárja elénk Magyarország közgazdaságát árny- és fényoldalaival, hogy a mű a létező állapotnak nemcsak rendszeres előadása és tudományos kifejtése. hanem a *tanulások irányadó összefoglalása, a multnak kritikája* és a jelennek tudományos *magyarázata* legyen. *Terjedelme 70—100 nyomtatott ív.*

7.

Kivántatik a **Magyar birodalom geológiájának leírása**, és pedig: 1. A Magyar birodalom geológiai ismeretének fejlődése a mult század második felétől a mai napig. 2. Az ország hegy- és vízrajzi viszonyainak áttekintő megismertetése és földtani viszonyainak általános képe, utalással azon szerepre, melyet hegységeink és rónáink a szomszédos európai domborzati viszonyokkal szemben játszanak. 3. Az ország részletes geológiája. Itt az ország geológiai szerkezete és kőzet-tani összetétele, áttekintést engedő alakban és a mai ismeretek színvonalán részletesen tárgyalandó. A különböző geológiai korszakok üledékes és tömeges kőzetei akár fel-, akár leszálló sorrendben tárgyalhatók. Ezeknek minősége, elterjedése, települési viszonyai, az üledékes képződéseknel pedig szerves zárványaik felsorolandók. Az itt levonható általános következtetésekre és tapasztalható jelenségekre kellő figyelem fordítandó, valamint főbb vonásokban megismertetendők az azonosságok vagy hasonlatosságok is, melyek képződményeink és Európának velünk szomszédos területeinek; e fajta képződményei között constatálhatók, mind petrographiai, mind palaeontológiai irányban. A térbeli kapcsolatok, melyek képződményeink és a szomszédos vidékek hasonló képződményei között léteznek, szintén figyelemmel kísérendők. — Vázlatosan megismertetendők: a gyakorlatilag figyelemre méltó ásványok és kőzetek fekhelyei, szintűgy nevezetesebb ásványvizeink előfordulása, különös tekintettel a Magyar birodalom földtani alkatához való viszonyukra. A jellemző szelvények és kővületek rajzai a szövegbe veendő fel; és geológiailag színezett, átnézetes térkép és részletes index egészítse ki a művet. *Terjedelme legfőljebb 150 nyomtatott ív.*

8.

Kivántatik Magyarország ásványainak tudományos leírása az e tárgyra vonatkozó hazai és külföldi irodalom felhasználásával oly módon, hogy a munka e téren eddig gyűjtött ismereteinket lehetőleg teljesen összefoglalván, további kutatásokra az alapot megvesse. Az anyag csoportosítása történjék valamely kémiai, pl. a Dana-féle rendszer szerint, melyben felsoroltatván a Magyarországon talált ásványfajok (hozzávéván a pseudomorphokat is), azoknak sajátosságai a kémiai összetétel, az alak és az optikai magaviselet szempontjából, a mennyire lehet, pontosan leírassanak. Különös gond fordítandó a lelőhelyek biztos megállapítására és a paragenetikai viszonyokra. Minden egyes faj leírását a rá vonatkozó irodalom ismertetése kövesse. Végre írassanak le vázlatosan a legfontosabb lelőhelyek, az ott előforduló ásványok felsorolásával. A munkához felvilágosító rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató, mely az egyes fajok, lelőhelyek és szerzők fölkeresését megkönnyítse. *Terjedelme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

9.

Kivántatik Magyarország flórájának megírása. — Célja a munkának egyfelől az, hogy összefoglalva előtüntesse hazánk növényzeti viszonyaira vonatkozó ismereteink jelen állását, kritikailag megállapítva a már eddig elért eredményeket, olyképen, hogy az a jövőben teljesen megbízható forrásul szolgáljon; másfelől pedig az, hogy a jelenben biztos kalauz, jó és alapos kézikönyv legyen a benne tárgyalt növények tágabb vagy szűkebb körű csoportjainak, nemeinek és fajainak meghatározására s elterjedési viszonyaiknak megismerésére. A munka első része az egyes növénycsoportok részletes morfológiájával foglalkozzék a tudomány jelen állásának megfelelően és úgy, hogy abból a növények meghatározásához szükséges ismereteket alaposan el lehessen sajátítani. — A második rész tárgyalja az ország területén termő, eddig ismeretes és leírt összes növényfajokat és varietásokat (a népies elnevezések megemlítésével), s míg egyfelől azokat a rendszertan mai állásának megfelelően csoportosítva foglalja össze, másfelől nyújtja az egyes alakok synoptikus leírását, tekintettel a termő helyekre, ezeknek sajátosságaira s a tárgyra vonatkozó irodalomra. Végül a harmadik rész tárgyalja flóránkat növény-geographiai szempontból és pedig előbb úgy, mint önálló egészet, részletesen kitüntetve flóránk fajainak elterjedési viszonyait, s különösen kiemelve azon fajokat és varietásokat, a melyek hazánk flórájára bármely tekintetben jellemzők és fontosak; továbbá összehasonlítólág, úgy mint tagját continensünk flórájának. A tárgyra vonatkozó szakirodalom, az egyes növénycsoportok szerint összeállítva, közlendő. Kívánatos, hogy a munka tartalmát pontosan előtüntető, indexxel legyen ellátva. *Terjedeme legfőljebb 100 nyomtatott ív.*

10.

Kivántatik Magyarország faunájának megírása oly módon, hogy a munka az e tárgyra vonatkozó ismereteinknek jelenlegi állását kitüntetvén, a jövőben teendő bűvárlatokban megbízható kalauzúl, alapkézikönyvként szolgáljon. A munka két részből álljon. Az első bevezető rész, legyen a zoológiának kézikönyve, mely az állatok tanulmányozására

szükséges alapismereteket, azaz az állati test morphológiáját és physiológiáját, valamint az állatok biológiáját (oecológiáját) a tudomány mai állásának megfelelő, de könnyen érthető modorban és röviden tárgyalja. A második részben adassék Magyarország állatvilágának leírása, azaz írassanak le rendszertani kerethe foglalva, röviden, könnyen felismerhető jegyeik szerint, hazánk állatfajai és varietásai, lelőhelyeiknek s eddig ismert hazai elterjedésöknek és népies elnevezéseik pontos megjelölésével. Fajokban igen gazdag rendek (ilyenek nevezetesen a rovarok) összes fajainak bármily rövid leírása a munkát túlságosan kibővítené, s ezért ily rendekből csak jól kiszemelt választék ismertetése kívánatos. Mindenesetre súly fektetendő azonban arra, hogy a feltünőbb, valamint a hazánk faunájára nézve jellemző fajok ismertetése el ne maradjon, valamint arra, hogy az emberre nézve hasznos vagy kártékony, valamint az életmódjoknál fogva érdekesebb fajok tüzeesebb tárgyalásban részesüljenek. Foglalkozzék továbbá a munka ezen második része külön fejezetben, s a munka előző részében előadottakra támaszkodva, a hazai faunának általános állatgeographiai szempontok szerint való beható és részletes méltatásával. Végül melléklendő a magyar faunára vonatkozó teljes irodalom összefoglalása, rendszeresen csoportosítva, valamint azon külföldi munkáknak felemlítése, melyek valamint az állatok szervezetének, életmódjának és elterjedésének, úgy az egyes állatcsoportok behatóbb rendszertani tanulmányozására szükségesek, szóval az úgynevezett alapmunkák. Kísérje a munkát a szövegbe nyomható számos, pontos rajz, (illetőleg a más munkákból veendő rajzok pontos megjelölése), hely- és tárgymutató. *Terjedelme legföljebb 150 nyomtott ív.*

A SEMSEY-PÁLYÁZAT SZABÁLYAI.

A pályadíj külön-külön 10.000, azaz tízezer forint; másodjutalom az adomány időközi kamataiból, 1500 frt. A pályaművek benyújtásának közös *határideje 1895. szeptember 30-ika*, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén. Minden oly pályamű tehát, a melynek postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven írva, tisztázva, lap-számozva és köve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétés levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Álnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak abszolút becű munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

A M. Tud. Akadémia, ugyancsak az adományozó kívánságára, és hogy a pályázat körüli eljárás egyöntetűségét lehetőleg biztosítsa, állandó bizottságot nevezett ki a pályahirdetések szövegezésére, a pályázók részére esetleges utasítások adására, a beérkező pályamű-

vekről. előleges elbírálás után, véleményes jelentések tételére, egy szóval az egész Semsey-pályázat ügyének intézésére.

A Semsey-bizottság tagjai: az Akadémia elnöke, másodelnöke, főtitkára, az adományozó (vagy helyette a tőle kijelölt akadémiai tag), a három osztály-elnök és a három osztály-titkár, végre még két-két tag mindenik osztályból.

E bizottság ügyrendje a következő:

A bizottság szövegezi és, az illető osztály vagy osztályok véleményének meghallgatása után, végleg megállapítja s a nagygyűlés elé terjeszti a pályázat-hirdetéseket; a pályázat tartama alatt a főtitkári hivatalhoz névtelenül beküldött, idevágó kérdésekre, tudakozódásokra, ha szükséges, az osztályok véleményének meghallgatásával, tanácsot. felvilágosítást ad az Akadémiai Értesítő útján; a határnap leteltével a főtitkári hivatalhoz beérkezett pályaműveket formáság tekintetében megvizsgálja. az egy-egy pályakérdésre tartozók jeligés leveleit — egy-egy közös borítékba pecsételvén — az Akadémia irattárában zárt helyen elhelyezi és minderről a legközelebbi összes ülésen jelentést tesz; továbbá minden pályakérdésre, melyre pályamű vagy pályaművek érkeztek, megállapítja (az adomány időközi kamataiból) a bírálók tiszteletdíját; kinevezi kebeléből a három tagú bíráló bizottság elnökét és az illető osztályt felkéri, hogy a bíráló bizottságba két tagot küldjön. a földrajzi pályakérdésnél a bíráló bizottságba a II. és a III. osztály egy-egy tagot választván. Az egy-egy pályakérdésre nézve ekkép megalkotott bíráló bizottság, miután tagjai a hozzájuk áttett pályaműveket átolvasták, észrevételeiket följegyezték, összeül és értekezletében szótöbbséggel elhatározza, melyik mű ajánltassék a jutalomra, melyik másodjutalomra s melyik említettessék meg dicsérettel. Ezután a bíráló bizottságok véleménye áttétetik az illető osztályhoz, az ő véleményének kikérése végett.

Miután ezek is beérkeztek, a Semsey-bizottság ülést tart és a bíráló bizottságok és az osztályok véleményének felolvasása és megvitatása után, szótöbbséggel határoz, melyik mű vagy művek megjutalmazása vagy megdicsérése ajánltassék a nagygyűlésnek s egyszersmind a jelentéseket szövegök szerint is megállapítván, előadókat nevez ki, a kik a nagygyűlésnek a pályázatokról előterjesztést tesznek. A díjakat a nagygyűlés ítéli oda.

Kelt Budapesten, 1890. május 8-án.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Június 15.

6. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Előadta a május hó 12-ikén tartott közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

E mai napon, mely Akadémiánknak nemcsak ünnepe, hanem évi beszámoló napja is, azzal a megnyugtató tudattal léphetünk működésünk iránt érdeklődő pártfogóink, barátaink és az egész magyar közvélemény elé, hogy kötelességünket ez évben is híven teljesítettük.

De talán még nem elég ez az ünnepi öröme. Szeretnők már egyszer hallani a diadalmi harsonát, mely a magyar tudomány dicsőségét hirdetve, világra szólna, s a helyett még mindig csak az ébresztő tárogató szerényebb hangjait hozhatjuk rezgésbe, mert az önámításnak oly köznapivá vált hibájába esnünk ezen a helyen legkevésbé szabad.

Mi tagadás benne, nemzetünk a tudományos világban még nem foglalta el azt az állást, a mely öt számának arányában és politikai súlyának megfelelően, a többi nemzetek között megilleti s a melyet sokoldalú képességével, ha komolyan hozzálátna, bizonyára rövid idő alatt el tudna foglalni.

Egy nehéz akadály áll itt utunkban, bizonyos elzárkózottság a világ tudományától, a melyben élünk, s a mi ennél még veszedelmesebb, az a tetszelgés ez elzárkózottságunkban, a mely különösen napjainkban nemzeti feladataink egyoldalú felfogása folytán közvéleményünkben majdnem népszerűvé vált.

Nincsen nemzet a világon, melynek jobban fájna az idegennek gáncsa, nincsen nemzet, a mely büszkébb volna azon fiaira, a kik a világ szemeláttára lobogtatták a nemzeti zászlót, akár a harczy dicsőség, akár a tudomány vagy a művészet jelvényeit hordotta az magán; nincsen nemzet, melynek forróbb kívánsága

volna az elsők sorába emelkedni, mint a mi nemzetünk, és mégis nem csökkenni, hanem még növekedni látszik napjainkban azoknak száma, kik bár a diadalt óhajtják, az idegen iránt való ellen-szenvből visszautasítják mind az arra segítő eszközöket, s inkább abban a boldogító, de egyszersmind elaltató hitben ámitják magukat, hogy a világon csak egy nyelv van, csak egy irodalom és csak egy műveltség, s ez a magyar, a magyar felett pedig csak egy jogosult bíró, maga a magyar.

Ezek bizony nem fogják nekünk meghódítani a világot.

Szebbítheti talán, de tettere képesebbé nem teszi magát az, a ki tükrében mindig csak a maga képét nézi.

Annak, a ki küzdelemre s a küzdelemben diadalra készül, meg kell ismerkednie versenytársainak minden fegyvereivel s törekednie kell arra, hogy biztos állást foglaljon el a küzdelem terén. A tudományok világában ez a küzdőtér nem egy, hanem valamennyi nemzeteknek közös földje, a melyen annak szava dönt, a ki azt alkotásaival szebbé tudja tenni.

Ez a mi évről évre visszatérő ünnepünk akkor lesz majd igazán diadalünnep, a mikor a magyar tudomány haladását meg fogja látni és gazdagodásának fogja tekinteni az egész világ.

Ezen magasztos, eszményi és hazafias cél felé csak úgy közeledhetünk, ha egyrészt megtanuljuk s a magunk eszejárása szerint feldolgozzuk mindazt, a mit más nemzetektől tanulhatunk; másrészt pedig a mit mi magunk teremtettünk, azt kellő formában nyilvánosságra hozva, a világ ítélőszéke elé terjesztjük.

Egy nemzet nem alázza meg magát, mikor más nemzetektől tanulni kíván. A büszke francia pirulás nélkül mutathat az idegen mesterekre, kiket akadémiájának alapításakor megnyerhetni szerencsés volt, s a németnek tudományos babérját nem csúfítja el az a tudat, hogy gyökereit a Nagy Frigyes által Berlinbe hívott francziák ültették el.

Mi nem voltunk ily szerencsések. A múlt századokban küzdelmeink viszontagságai nem engedték meg, hogy az ilyféle kezdetek végét is elérjük, s például Mátyás király dicső napjaiban egy Regiomontanus csak mint hulló csillag futott át tudományos légkörünkön, a nélkül, hogy azt maradandólag megvilágítani ideje lett volna; abban a napjainkhoz közelebb álló korban pedig, a mikor főiskolánkon idegenek tanítottak, ez a tanítás bár nem vészett el nyomtalanul tudományosságunkra nézve, mégis nem lehetett igazán áldáshozó, mert nem a nemzet saját kívánságának kielégítése, hanem inkább a nemzetnek megleckéztetése volt.

Ma már késő van arra, hogy a tudományok meghonosításának ezen módját hasznunkra fordíthassuk; a nemzeti érzékenység sokkal nagyobbra növekedett, semhogy lehetséges volna még az, a mi oly fényes sikerrel valósult meg Richelieu és Nagy Frigyes

korában; de a mit nem hoznak el nekünk mások, azért elmeheztünk mi magunk, nyitva áll előttünk a világ s a tudománynak nincsen oly csarnoka, melyet a magyar ifjú zárva találna, ha tudománysszomjasan kopogtat ajtaján.

Vajha mennél többekben ébredne fel s nyerhetne kielégítést az a vágy, hogy a külföld tudományos kincses házait fölkeressék s az ott gyűjtöttekkel nemzetük tudományát gazdagítsák, s vajha azok, a kik ezt nem tehetik, nyelveket tanulva, képesítenék magukat arra, hogy a világ tudományos irodalmát javunkra kiaknázzák.

Igaz, hogy a ki tudományt gyűjt, még evvel egymagával nem csinál tudományt, s kicsinyeltetésre volna méltó az a nemzet, mely erre a compilatori munkára szorítkoznék, de a tudomány épületét magasabbra építeni s annak önalkotta új erkélyein a maga zászlóját kitűzni csak az fogja, a ki az épület alapjait és tervét is ismeri. A ki ehhez nem tud, az legfeljebb vályog kunyhót tákol össze, melynek görnyedező szalmafedelén a kitűzött zászló bármennyire pompás is volna, nem a dicsőségnek jelvénye, hanem csak a gúny tárgya lehetne. A mi nemzetünk törekedjék arra, hogy a tudománynak ne kunyhót, hanem palotát építsen.

A külföld tudományának meghonosításán kívül a mi saját tudományunknak fejlesztésére nem kevésbé fontos tényező még az is, a melyet már előbb jeleztem, t. i. munkásságunk eredményeinek a világ előtt nyilvánosságra hozatala.

Ez a tudományos nyilvánosság nemcsak arra való, hogy az elért eredmények általa szép megvilágításban mintegy közszemlére kiállíttassanak, hanem szükséges különösen a végből, hogy ébren tartsa azt a tudományos munkásságot, mely ilyen eredményekhez vezet, mert nélküle az elismerés, buzdítás és komoly kritika hiányában kedvetlenség, csüggedés és közömbösség vesz erőt épen azokon a legjobb munkásokon a kik egész erejüket a tudomány előbbvitelére fordítván, jutalmat mástól nem várhatnak. Nyilvánosság nélkül a tudományban sincs haladás. Az ókor némely népeinél titokban őrzött ismeretek, a középkor kolostorainak erős falak közé zárt tudománya inkább a megőrzés, mint a haladás vágyáról tesznek tanúságot.

Az igazi haladás a tudományban is, úgy mint a műveltség egyéb ágaiban a nyilvánosság hatalmas eszközének, a sajtónak felfedezésével indult meg. De a mikor sajtóról szólok, nem azt a sajtót értem, a mely a nagy sokaságot táplálja ismeretekkel, szórakoztatja híreivel s a mely a közvéleménynek kifejezést adva s azt nem egyszer maga alkotva meg, a közélet minden mozzanatára befolyást gyakorló hatalommá növekedett, nem a hírlapi sajtót értem, mely olyan gyorsan, a mint maga dolgozik,

emeli a magasba vagy dobja le a sárba azokat, a kiket figyelmére méltat, hanem azt a bár sokkal lassabban, de sokkal nagyobb elővigyázattal dolgozó, talán nehezkesebb gépezetet, mely a tudományos folyóiratokat és könyveket nyomtatja, s melyeknek termékeit nem kapkodja ugyan el a sokaság, de mint lépcsőfokokat magasra törő útjában örömmel fogadja minden ország és minden korszak tudománnyal foglalkozó munkáscsoportja.

Elismerem, hogy a hirlapi sajtó jó szolgálatokat tett és tehet a tudománynak akkor, a mikor a sokaság figyelmét feléje tereli s ez által barátokat, pártfogókat szerez ügyének, de azért mégis óva kell intenem a tudománynak minden komoly munkását, hogy ne keresse dicsőségét a hirlapok hasábjain, melyek irányában sokszor igazságtalanok lesznek már azért is, mert ítéletük a jelen percznek szánva, a gyorsan változó, pillanatnyi érdek szempontjából jön létre és hallgatással mellőz mindent, a mit a nagy közönségnek érdekessé és értékké csak a jövő tehet.

Az Edisonokról sokat beszélnek az ujságok, a Faraday-kről hallgatni szoktak, a tudomány embere pedig nagyobb elismeréssel adózik a fa ültetője és ápolójának, mint annak, a ki az érett gyümölcsöket szedi le.

Az egyetlen jogosult nyilvános ítélőszék, mely előtt az igazi tudósnak arról a mit tett be kell számolnia, ott áll azon szigorúan tudományos folyóiratok és egyéb kiadványok el nem évülő kötetes sorai között, a melyekbe a kutatás eredményei már századok óta be vannak jegyezve s mindenesetre nagyobb dicsőség a tudósnak az, ha azokban nevét bárcsak egy érdemes munkája mellé írhatja, mint hogyha minden számukban beszélnek róla a napilapok.

De a jelenkor tudósa a hirlapi dicsőség kecsegtetése mellett még más kísértéseknek is ki van téve, a népszerűsítő társulatok, a nyilvános előadásokat rendező egyletek, a kiállítások és a már majdnem évenként minden nagyobb városban ismétlődő congressusok mind egy olyan tudományos nyilvánosságnak látszatával csábítgatják őt, a mely az előbb kijelölt hosszú és fáradtságos útnál gyorsabban és könnyebb munkával vezet valami Pantheonszerű épületbe.

Az az érdem, hogy sokat tanult, még nem ment fel senkit társadalmi kötelességei alól, s azért a legtudósabb is helyesen cselekszik s méltán köszönetet érdemel, mikor néha leszáll tudományának magaslatáról és megfontolt tanácsával vagy gyönyörködtető előadásával a sokaságnak okulást és élvezetet szerez, csak attól óvakodjék, hogy az ilyenféle szolgálatokkal kiérdemelt elismerést tudományos ambíciója kielégítésének tekintse, mert bizony könnyen a pillanatnyi tündöklés vágyává fog az törpülni.

Az akadémiák feladatai közül egyik az, hogy a szellemi

élet sokféle nyilvánulásai között kiválaszszák és maradandó értékűkhöz mérten kiemelve nyilvánosságra hozzák mindazokat az alkotásukat, melyek a tudományban igazán haladást jelentenek és a mennyiben ez a nyilvánosság az egész világ előtt tárul fel, annyiban minden, bármily szigorúan nemzeti jellegű akadémiának rendeltetése, a tudományoknak saját nemzete körében művelésén és terjesztésén felül még az is, hogy nemzete tudományának kifelé képviselője legyen. A mi akadémiánk nem zárkózott el már eddig sem ezen feladatának teljesítése elől, támogat nem egy vállalatot, melynek hivatása az, hogy tudományos munkásságunk eredményeit a külföld ítélőszéke elé vigye. A tudományban azonban még ma is, nem a seregek sokaságától, hanem egyes hősektől függ a diadal, ilyen hősekre van szükségünk, hogy nekünk magyaroknak a tudomány világában országot hódítsanak.

Ezredéves ünnepünkre készülünk s azon multunk pompájában fogjuk magunkat a világnak bemutatni, hiszem hogy a bókók nem fognak elmaradni, de ne elégedjünk meg azokkal, ne nyugodjunk addig, míg a műveltségünkben nagy nemzetek mindennapi köntösünkben is nem tekintenek minket az emberiség nagy eszményi feladatainak megoldásában velük egyenrangú tényezőkké.

Majd akkor tartunk igazán diadalünnepet!

Üdvözlöm ezt a fényes gyülekezetet, mely megjelenésével ma kittüntetett bennünket, s az ülést megnyitom.

Jelentés

a M. Tud. Akadémia 1894. évi munkásságáról.

Szily Kálmán főtitkártól.

(Előadta a május 12-én tartott közülésen.)

Az 1895-ik év nevezetes évvé válhatik a magyar tudományos irodalom történetében. Ez év szeptember 30-án jár le a Semsey Andor ig. és t. tag adományából hirdetett pályázatok határideje. Nem remélhetjük, s nem is reméltük soha, hogy mind a tíz feladat az első határidőre sikeresen meg lesz oldva. Esemény számba fog menni, ha ezúttal csak néhány, két-három tudományos kézikönyvvel gyarapszik is a magyar irodalom. Hazánk multját s jelenét, népét s földjét, természeti viszonyait, állat- s növényvilágát illetőleg annyi anyag s annyi adat gyűlt össze Akadémiánk megalapítása óta, hogy ezeknek rendszeres feldolgozása, szerves egybefoglalása, bárha csak néhány tudomány

körében is, rendkívüli hatással fog lenni tudományos irodalmunk további fejlődésére. Nemcsak határkövek lesznek e kézikönyvek: mai tudásunk határkövei, hanem útmutatók is egyzersmind további adat- s anyaggyűjtésre. Mert az adat- s anyaggyűjtés, bármennyire kicsinyelje is e munkásságot a tudománytól távol álló, nem fog megszűnni s nem is szünhetik meg soha.

Serényen folyt e munkásság Akadémiánkban a lefolyt évben is. Természetesen nem minden tudomány körében ugyanazon mértékben és eredménynyel. Mert míg az I. osztályban a széptudományok köréből, kisebb előterjesztéseken kívül, csak két előadást hallottunk, t. i. egyet *Beöthy Zsolt* r. t. s egyet *Vadnai Károly* l. t. részéről és az általános irodalomtörténetet is csak egy előadás képviselte: a *Fiók Károlyé*, a melyben Müller Miksa érdemeit méltatta a Rigvéda kiadása körül, azalatt a magyar nyelvtudomány, Akadémiánk e méltó büszkesége, ismét számos adalékkal gyarapodott, különösen a *Simonyi Zsigmond*, *Munkácsi Bernát*, *Szinnyei József* tagoktól üléseinken előterjesztett értekezések által. Kiváló érdekű s a magyar nyelvtörténetre nagylontosságú volt *Nagy Gyula* l. t. fölolvasása «a Königsbergi Törédék újabban fölfedezett részeiről». A XV. század előtti időkből mindössze két magyar szöveg volt ismeretes: a Halotti Beszéd és a Königsbergi Törédékből az a kilencz sor, a melyet egy ottani latin codex előlapján 1863-ban fedeztek föl. Azóta harmincz év mult el, minden újabb lelet nélkül, s már-már bele kellett törödnünk a szomorú gondolatba, hogy az Árpád- és Anjouházi királyok idejéből nem is maradt fenn több nyelvemlékünk. S íme a königsbergi egyetem tudós igazgatója, Dr. Schwenke ama bizonyos latin codex kötéséből, 1894. márczius havában, öt pergamenszalagot fejtett ki, melyekből négynek mind a két oldala telisden teli van magyar írással, ugyanazon kéztől származóval, mely a 30 év óta ismert kilencz sort írta. Valódi palaeographiai bravour kellett hozzá, hogy e keskeny szalagokra írt, til-túl elvagdossott ódon alakú magyar szavakba egybefüggő értelmet lehessen önteni. Ezt tette Nagy Gyula társunk, nyelvészeinknek oly munkát adva föl, a mely még sokáig fogja őket foglalkoztatni.

A classica-philologia köréből *Csengeri János*, *Némethy Géza* társaink s mint vendég, *Hegedűs István* tartottak több ízben előadásokat, egyrészt saját irodalmunknak, másrészt a nemzetközi tudománynak is tévén velök szolgálatokat.

Itt említem meg, noha a tárgy a classikus latinságtól ugyancsak elütő, a magyarországi latinság szókinsének összegyűjtését. Nyolczszáz éven át ezen a nyelven szóltak királyaink népeikhez, országgyűléseink ezen a nyelven hozták törvényeinket, bíráink ezen ítélték, őseink ezen tanultak, írtak s maguk között, a család és a köznép körén kívül, ezen beszéltek is. E nyelv szó-

kincsenek összegyűjtése is a mi feladatunk, s e feladat teljesítése a mi kötelességünk. Szerencsénkre találkozott társunk, ki e nagy feladatra vállalkozott. *Bartal Antal* I. tag, érdemekben gazdag tanári pálya után, falusi magányában a lélek nyugalmat, nem úgy, mint annyi más, a pihenésben, hanem e nagy munkában találta meg és senki mástól, csakis Akadémiánktól és saját tüzetől lelkesítve, oly szorgalommal dolgozik rajta, a mely azt remélteti, hogy a mennyire ily munkánál befejezésről szólni lehet, be is fogja fejezni.

Csendes, de folytonos munkálkodás: ez az a kifejezés, a melyvel a nyelvtudományi osztály mostani működését legjobban jellemezhetem. Elsimult a hosszú harc, a mely a körül forgott, Akadémiánk falain kívül is érdeklődést keltve: finn-ugor nyelv-e a magyar, avagy a török nyelvcsaládba tartozik? Az éles ellentétek már kiegyenlödtek s tudósaink körében ma már nincs véleménykülönbség az iránt, hogy a magyar nyelv, lényeges mivoltára, egész szerkezetére, fundamentomára nézve finn-ugor nyelv, a melynek felépítményébe sok török elem keveredett bele. Ma már csak a körül folyhat a vita, hogy ez a nép- és nyelv-keveredés mikor és hol ment végbe? Vajjon Etelközben-e, közvetlenül a honfoglalás előtt, vagy itt Magyarországon, a hunn-avar korban, vagy még a Volga vidékén egy évezreddel a honfoglalás előtt? A kérdés, a mint látjuk, már nem is annyira nyelvi, mint inkább ethnikai és történelmi kérdés, a melynek megoldásában az összehasonlító nyelvészetnek is természetesen nagy szerep fog jutni.

A nyelvészet és történelmi eme határkérdését érintette *gr. Kun Géza* előterjesztése, a melyben Gurdézi XI. századi perzsa írónak a magyarokra vonatkozó szövegét ismertetve, kimutatta, hogy Gurdézi a magyarok jellemzését a IX. században élt szamanida vezérnek, Dsaiháninak elveszett nagy munkájából merítette. Mily más ez a kép, a melyet a szamanida vezér ad őseinkről, a gyűlölettől elfogult akkori német krónikásokéhoz képest.

A II. osztályban a történelmi értekezések sorát a lefolyt évben *Marczali Henrik* I. tag «Egyetemes és Nemzeti történelem» című székfoglalója nyitotta meg. A többi történelmi előadások mind a hazai történetre vonatkoztak. Így *Fejérfpataky László* r. t. diplomatikai tanulmánya «II. István okleveleiről», *Acsády Ignác* I. t. előadásai a «Jobbágyadózásról Miksa király korában» és utóbb a «XVI. századi magyar birtokviszonyokról» *Myskovszky Viktor* I. tagé «Faépítésetünk műemlékeiről», valamint *Békefi Remigé* «Mátyás királyról, mint a cziszterciek reformátoráról.»

De nemcsak a mult eseményeinek bűvárai: a historikusok, hanem a jelen társadalmi fejlemények rendszerezői: a közgazdasági írók és jogtudósok is legtöbbnyire hazai vonatkozású kér-

désekkel foglalkoztak. *Jekelfalussy József* r. t. a legutóbbi népszámlálási adatok alapján «Értelmiségünk és a magyarság», *Ráth Zoltán* l. t. pedig ugyanez alapon «Gazdasági haladásunk és a proletariatus» közti viszonyt, *Mattekovics Sándor* l. t. Magyarország államháztartásának történetét, *Földes Béla* l. t. a magyar hitbizomány kérdését, *Nagy Ferencz* l. t. a Magyar tengerjog tervezetét, *Fayer László* l. t. «Az otthon védelmét a magyar büntetőjogban» ismertette, s ezekkel szemben csak három székfoglaló értekezés terjeszkedett ki egyetemes jelentőségű kérdések fejtegetésére, ú. m. *Hegedűs Sándor* r. tagé: «Az adóeszményről tudományos és gyakorlati szempontból», *Ráth Zoltán* l. tagé: a «Közgazdaság és ethika» közti viszonyról, s *Pólya Jakab* l. tagé: «A társadalmi kérdésről». Philosophiai tárgyú dolgozatokat csakis *Alexander Bernát* l. t. terjesztett elő és pedig két vendég részéről.

A matematikai és természeti tudományok osztályának, a III. osztálynak ülésein, mint mindig, a lefolyt évben is, sokkal gazdagabb volt a napirend, mint a másik két osztály ülésein, elannyira, hogy a III. osztályban egymagában jóval több dolgozat terjesztetett elő, mint az I. és II.-ban együttvéve. És ez a dolog természetéből következik is, minthogy itt az előterjesztések főkélléke nem a részletesen kifejtő előadás, hanem az eredmények rövid formulázása. De feltűnő az, hogy mintegy 50 előterjesztésből 15, tehát az egész számnak majd egyharmada az orvosi tudományok, különösen pedig az élettan körébe tartozott.

Részletekbe nem bocsátkozhatom, de ezt az egy tényt, mely az illető szaktanárok és tanítványaik kiváló buzgalmáról tanúskodik, úgy véltem, hogy különösen meg kell említenem.

A III. osztály a lefolyt évben, szokott rendes ülésein kívül, május 8-án, egy gyászos évforduló alkalmából, rendkívüli ülést is rendezett, melyen a mai chemia megalapítójának — kinek életét száz évvel azelőtt a rémuralom hóhérgépe oltotta ki — Lavoisiernek emlékeztétét kegyeletes dicsbeszéddel, *Ilosvay Lajos* l. tagtól tartva, ünnepelte meg.

Egy másik emlékezetes napnak, a M. Tud. Akadémia alapítása napjának évfordulója Gr. Széchenyi István emlékeztetének volt szentelve. *Vécsey Tamás* r. t. tartotta az ünnepi beszédet «Széchenyi és a magyar magánjog» cím alatt, oly oldaláról mutatva be Széchenyi hatását közállapotainkra s jelesül irodalmunkra, a melyről az eddigelé sem oly tüzetességgel, sem oly áttekinthetőséggel, nem volt még méltatva.

Az üléseinken előterjesztett s elfogadott dolgozatok egy része az Akadémiától segélyezett szakfolyóiratokban vagy pedig anyagi segély mellett magán kiadóknál jelenik meg, de legnagyobb része magának az Akadémiának saját kiadásában. Nincs a világon

tudományos akadémia, a mely évenként annyit adna ki, mint a mi Akademiánk. Így például a lefolyt évben nem kevesebb mint 59 munkát adtunk ki önállóan, s terjedelmük összesen 940 nyomtatott ívet tett, tehát rendes vastagságú kötetekre átszámítva, 31 kötetre ment. Harminczegy kötet egyetlen egy évben! Lehetnének, a kik e nagy számban az Akadémia dicsőségét találnák, én csak a magyar irodalmi viszonyok fejletlen voltát látom ki belőle. A külföldi nagy akadémiák az ő Értesítőjökön (Sitzungsberichte, Comptes Rendus, Proceedings) és Értekezéseiken (Denkschriften, Mémoires, Transactions) kívül nem adnak ki más munkát, legföljebb még Monumentákat a kormányok megbízásából; a többit mind a magánvállalkozásra bízzák, ha szükséges, anyagi támogatással is. Ez a mi évenkénti huszonöt-harmincz kötetünk csak arról tanúskodik, hogy elvontabb tudományos munkák kiadására nálunk még anyagi támogatás mellett sem találkozik vállalkozó, s hogy mégis megjelenhessenek, Akademiánknak magának kell gondoskodni kiadásukról. Ha tehát az olyan természetű tudományos munkák kiadását, a melyek nagyobb elterjedésre számíthatnak, teljes készséggel engedi át a magánvállalkozásnak, — nem az levén a feladata, hogy a kiadókkal versenyre keljen — már eleve lemond saját kiadványainak szélesebb körökben való elterjedéséről.

Mindamellett — s ez talán legörvendetesebb része jelentésemnek — évről-évre növekszik az érdeklődés Akademiánk kiadványai iránt. Kitünik ez nemcsak a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai számának, bár lassú, de folytonos emelkedéséből, hanem az eladott kiadványokért befolyó pénztári összeg évenkénti növekedéséből is. Igaz, hogy éppen a lefolyt évben több olyan munka látott napvilágot kiadásunkban, a mely méltán számíthatott tágasabb körű érdeklődésre is. Ilyenek voltak: *Acsády Ignác* l. tagtól: Régi magyar birtokviszonyok a mohácsi vész körüli időkben. *Csánky Dezső* l. tagtól: Magyarország Történelmi Földrajzának II. kötete, a melyben 12 megye várait, városait, helységeit és birtokosait állítja össze a Hunyadiak korában. *Hampel József* r. tagtól: A régibb középkor emlékei Magyarországon, *Hunfalvy Pál* irodalmi hagyatéka: az Oláhok Története, *Kazinczy Ferencz* Levelezéseinek V. kötete Váczi János szerkesztésében, *Meyer Gotthold Alfréd*-tól: A zárai Szt-Simeon ezüst koporsójának, eme ritka becsű emlékünknak műtörténeti leírása. *Gr. Széchenyi István* Hirlapi czikkeinek II. kötete Zichy Antal t. tag szerkesztésében. *Verbőczy István* Hármaskönyve Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen l. tagok fordításában. *Zolnai Gyula*: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, a mely mind tartalmánál, mind kiállításánál fogva méltán kelthetett figyelmet.

Az Akadémia iránti érdeklődés ezen új formája nem enyész-

teti el, sőt bizonyára erősíteni fogja azt a régi formát is, a melyben az hagyományosan újra és újra megnyilatkozik. A magyar társadalom jobbainak régtől fogva bevett hazafias szokása, hogy az élet nevezetesebb forduló pontjain vagy legkomolyabb pillanataiban megemlékeznek adományok vagy hagyományokkal közintézeteinkről, s köztük a M. Tud. Akadémiáról is. Így a lefolyt évben *Jókai Mór* ig. és t. tag. írói jubileuma alkalmával 1000 frttal, *Vaszary Kolozs* hercegprímás és ig. tag 5000 frttal, *Forster Gyula* földhitelintézeti igazgató összesen 27,500, néhai *B. Rudics József* hagyománya 90,000, néhai Dr. Pollák Henrik nevére tett alapítvány 6000, néhai *Tomori Anasztáz* l. t. 10,000 és *Kovács Ferencz* volt alispán s országgyűlési képviselő 2000 frttal gyarapították az alapítványi tőkét, s az utóbbi azonfelül a múlt évben kiadott hatkötetes nagy munkájából még 400 példány tulajdonjogát is ajándékozta az Akadémiának, a Kovács Ferencz-alapítvány növelésére. És már az idei nagygyűlés befejezte után vettem — úgy hogy itt van alkalmam először bejelenteni — Bojári Vigyázó Sándor és neje b. Podmaniczky Zsuzsánna levelét, a melyben korán elhunyt, nagyreményű fiúk, ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére a magyar történelem és kulturtörténet érdekében 20.000 frtos alapítványt tesznek. Fogadják érte az Akadémia köszönetét.

Az Akadémia vagyonát huszonöt év óta a M. Földhitelintézet kezeli, nemcsak mintaszerű pontossággal, hanem valódi hazafias áldozatkészséggel is. A negyedszázados évforduló kedves alkalmat nyújt Akadémiánknak, hogy köszönetét, melylyel a Földhitelintézetnek tartozik, a nyilvánosság előtt is kifejezhesse.

Tudom, hogy a most fölolvastott pénztári adatok leginkább föl fogják kelteni a magyar olvasó közönség egy jó részében a figyelmet. Íme, 140,000 frt az alapítványi tőke gyarapodása egy év alatt. «Mégis csak dúsgazdag ez a mi Tudományos Akadémiánk; nincs is nálánál talán gazdagabb!» E gondolat hízeleg a nemzeti hitűségnek, s a mi ennek hízeleg, bármily félszeg legyen is, azzal egykönnyen nem hagyunk fel. Hiába mondanám el, hogy a párisi akadémia Aumale-herczeg után 20 millió frankot, a bécsi akadémia egy magyar születésű bécsi lakos után éppen a lefolyt évben 1.200,000 frtot örökölt; hiába bizonyítanám be, hogy a M. Akadémia fele vagyona ebbe a pompás palotába van beépítve; hiába mutatnám ki, hogy mennyi nemzeti és tudományos feladat várja megoldását, míg a sor rákerülhet, a mi Akadémiánktól; hiába hivatkoznám a kényszerhelyzetre, a mely Akadémiánk r. tagjait már huszonöt év előtt arra indította, hogy törvényben biztosított évi fizetésükről, a míg a pénzvviszonyok javulni nem fognak, egyelőre lemondjanak. A magyar olvasó közönség jó nagy része elhiszi, mert szereti hinni a M. Tud. Akadémia gazdagságáról el-

terjedt legendát; az én gyöngye szavam e hitet úgysem fogná kiirtani.

E szomorú tudattal térek át jelentésem befejező részére: az Akadémiánkat ért veszteségek elsorolására.

Alig egy héttel a tavali nagygyűlés után, május 14-én hunyt el *b. Vay Miklós*, Igazgató-tanácsunknak 1841 óta tagja. Már huszonhárom éves ifjú volt, mikor gr. Széchenyi István s társai (köztük egy Vay is) a M. Tud. Akadémiát megalapították. A lelkesedés, a mely 1825-ben az egész nemzetet az Akadémia eszméjeért eltöltötte, mélyen bevésődött az ifjú lelkébe. A hosszú és fényes politikai pálya egyik szakában sem lankadt el benne a gondos érdeklődés Akadémiánk iránt. Most harmincz éve, 1865-ben, e palota megnyitása ünnepén, mikor az Akadémia legelső ülését tartotta e teremben, *b. Vay Miklós* tette az első előterjesztést, felolvassván gr. Dessewffy Emilnek, a már akkor beteg elnöknek az Akadémiához intézett, végrendeletszerű üdvözlétét. Rendszeren *b. Vay Miklós* volt elnökválasztó elegyes üléseink elnöke, mert, a míg csak aggkora és egészsége engedte, sohasem maradt el Igazgató-tanácsunk üléseiről. És innen (ez volt óhajta), az Akadémia oszlopcsarnokából kísérte őt az Akadémia és az egész nemzet tisztelete és hálája örök nyugvó helyére. — Május 23-án vesztettük el kedves tisztársunkat, Akadémiánk főkönyvtárnokát, *Fröhlich Róbert* l. tagot, kit mint embert szerettünk és mint tudóst tiszteltünk mindannyian s e tiszteletben osztoztak velünk a római epigrafika legnagyobb tudósai. — Június 5-én halt meg *Roscher Vilmos* k. tag, a lipcei egyetem tanára s egy közgazdasági iskola alapítója, ki nemcsak műveivel, hanem egyik legjelesebb tanítványa által is jelentékeny hatással volt a magyar közgazdasági irodalomra. — Július 18-án *Hyrtl József* k. t., a magyar születésű nagy anatomus, ki korán elszakadva tőlünk, a bécsi egyetem és akadémia egyik főbüszkesége volt; szeptember 8-án *Helmholtz Hermann* k. t., kit — mint hajdan Homeroszt hét város — hét tudomány vall magáénak, s kinél e század második felében senki nem hagyott mélyebb nyomokat a német tudományosság történetében; október 6-án *Pringsheim Nathanael* k. t., jeni egyetemi tanár, a növény-physiologiai intézetek megalapítója, ki a növénysejt körüli vizsgálataival szerzett magának nagy nevet; október 9-én *Tomori Anasztáz* l. t., fiatal korában mérnök, az ötvenes években Arany János és annyi más jelesünk társaságában a nagykőrösi főgymnasium tanára, utóbb a szerencse kedvező fordulatából nagy vagyon örököse s az irodalomnak és művészetnek, s végrendeletében a matematikának, ifjúkori tanulmányai tárgyának is, bőkezű maecenása; október 26-án *Horváth Árpád* l. t., az egyetemen a diplomatika tanára, széles ismeretű, erős magyar érzésű férfiú, de az irodalom terén, talán atyja nagy

nevétől is feszélyezve, kevésbé értékesíti sok tudását; november 16-án *Ormós Zsigmond* l. t., ki fiatalkorában úti rajzaival és beszélyeivel kelt figyelmet, később a műtörténet és művelődéstörténet buvára, a míg csak a politika áldatlan izgalmai el nem vonják a tudománytól; november 23-án *Barna Ignác* l. t., előbb költő, utóbb hírneves specialista, ki a gyakorlatából fenmaradó szabad időt a római classicusok, különösen Horatius, Vergilius és Juvenalis főbb művei tanulmányának és magyarra fordításának szenteli; december 13-án *Xantus János* l. t., ki három világrészben gyűjt természetrajzi és ethnographiai tárgyakat, s mint a Nemzeti Múzeum ethnographiai osztályának igazgató-őre fejezi be tapasztalatokban gazdag életpályáját; december 18-án *B. Schlechta Ottokár* k. t., a bécsi Keleti Akadémia igazgatója, ki különösen török és perzsa költők műveinek kiadásával és fordításával szerzett nagy érdemeket; január 14-én *Dankó József* l. t., pozsonyi nagyprépost, híres nagy tudományáról a theologia historica terén, és páratlan gyűjteményeiről a műtörténelem köréből; márczius 5-én *Rawlinson Creswicke Henrik* k. t., a perzsa és assyr-babyloni ékiratok megfejtője; márczius 11-én *Cantu Caesar* k. t., a híres olasz történetíró; márczius 29-én *Frivaldszky János* r. t., a Nemzeti Múzeumnak, a melynek ötvenhárom évet szentelt életéből, igazgató-őre, s benne a magyar zoologia Petényi-Frivaldszky korszakának utolsó képviselője dőlt ki; s végre április 18-án *Domanovszky Endre* l. t., a szelidlelkű öreg tudós, kinek munkásságát Akadémiánk két ízben méltatta jutalmára. — Áldás legyen emléükön!

A kidőlt törzsek helyét friss hajtás foglalja el. De vajjon a vesztesség- és nyereményszámra nem mutatja-e az állomány csökkenését? Talán még nem, de lehet, hogy nemsokára igen! Tanárhiányról panaszkodnak a középiskolákon országszerte s némely szakokban már az egyetemeken is. A tanárhiány pedig szükségképen maga után vonja a tudóshiányt. Mert ha a fiatal tanárjelölteket, mihelyt a formális minősítvényt megszerezték, kénytelenek vagyunk kathedrára ültetni, úgy a legtöbb esetben megfosztjuk őket a lehetőségtől, hogy szakmájokban tovább haladjanak s tárgyakat tudományosan is műveljék. Erdély fejedelmei századokkal ezelőtt és Magyarország első közoktatási minisztere a kiegyezés után nagy számmal küldték ki a fiatal tehetségeket külföldi egyetemekre, hogy tovább képezzék magukat. Utóbb takarékosak akartunk lenni ezen a téren is. Most már látjuk a rossz helyen alkalmazott takarékoság fenyegető veszélyeit s pótolni szeretnők két évtized mulasztását. Fraknói Vilmos tisztelt társunk Rómában magyar intézetet alapít fiatal historikusok számára; Forster Gyula ugyane célra nagyobb alapítványt tesz, s a közoktatásügyi miniszterium költségvetésében, ha jól tudom, tekintélyes összeg van fölvéve külföldi utazási ösztöndíjakra, hogy ne csak a modern

nyelvek tanítói, hanem minden szakbeli tanárjelöltek s fiatal tanárok tovább képezhessék magukat. Hazám ifjai, kik a tudósi pályára készültök, ne elégedjetek meg szorgalmatok első gyümölcsevel: az oklevéllel; ha tehetitek, menjetek külföldi egyetemekre is; ismerjetek ott meg az igazi tudományos életet, s szívjátok magatokba az igazi tudományos szellemet; magyar szivetek, lelketek alakítsa azt magyar szellemmé, s így lépjetek a kidőltek helyébe s így fejleszszétek tovább a magyar tudományos életet!

Kerkapoly Károly emlékezete.*

Kautz Gyula ig. és rendes tagtól.

(Előadta a május hó 12-én tartott közülésen.)

Későn ugyan, de talán nem késve el s azért nem is kevesebb melegséggel és odaadással díszes feladatom iránt, lépek e helyre, hogy kitüntető megbízatásomhoz képest föllevenítsem emlékezetét egy volt tagtársunknak, egy férfiúnak, a ki úgy jellemzetes egyénisége s a tudományosság, a tanári hivatás és a közélet terén kifejtett munkássága, mint észbeli tehetségeinek rendkívülisége és kiváló parlamentáris szereplésénél fogva, hazánk e korbeli legjelesebb férfiai közé lesz mindig számítható: a néhai egyetemi tanárnak, országos képviselőnek és pénzügy-ministernek: Kerkapoly Károlynak emlékezetét.

I.

Midőn ezen, a közönséges ember-méretet messze meghaladó egyéniséget, sokoldalú munkásságában és jelentősége szerint, tüzetesebben akarom méltatni, az *életrajzi* viszonyokra nézve csak a következőket emelem ki:

Kerkapoly, mint nemesi család sarja, 1824. május 13-án született Szent-Gálon, Veszprémmegyében. Tanulmányait Pápán végezte s már tanuló korában bámulatot gerjesztő észbeli tehetségeket tanúsított. 1846-ban ügyvédi oklevelet nyert s a rá következő évben (tehát még nem is egészen 23 éves korában) a református egyházkerületi közgyűlésen a pápai főiskolához a philosophiai tudományok tanárává választották, mely tisztjét azon-

* Az «Emlékbeszédet» *itt* azon alakban és terjedelemben közöljük, a melyben az az ünnepélyes közülésen tényleg *előadott*; teljes szövege szerint (illetőleg egynémely részletes és irodalmi adatokat is tartalmazó jegyzettel bővítve) a «Budapesti Szemle» f. é. júliusi füzetében jelenik meg.

ban csak akkor foglalta el, a midőn németországi egyetemi tanulmány-útjából visszatért.

Tudományos munkásságának (melynek első jelentékenyebb terméke az 1859-ben megkezdett: «Világtörténet, észtanilag előadva, I-ső kötet» című munkája volt) méltatásául, 1859. december 16-án Akadémiánk tagjává választotta, s a közvetlenül rákövetkezőt évben előbb «Protestáns Egyház-Alkotmány» című dolgozata, azután «A világtörténet és az emberiség fajkülönbségei» című székfoglalója látott napvilágot. 1865-ben az enyingi kerületben képviselővé választatván meg, kilépett a közéleti pályára, csatlakozott a Deák Ferencz vezérlete alatt álló párthoz; s miután mind rendkívüli szónoki tehetsége, mind sokoldalú szakkészültségével csakhamar közfelfűtést keltett, 1868 őszén gróf Andrassy Gyula oldalán honvédelmi államtitkárrá s másfél évvel később (1870. május 23-án) gr. Lónyay Menyhértnek a közös pénzügyminiszterségre való átmenetelekor, magyar pénzügyminiszterre neveztetett ki. Ez állásában 1873. december 19-éig, vagyis negyedfél éven át működött; a midőn tárcájától megvált, az őt kiváló egyénisége és súlyos viszonyok közt viselt hivatalában kifejtett tevékenységénél fogva mindig kegyelő fejedelem a belső titkos tanácsosi méltósággal és a Lipótrend nagykeresztjének adományozásával tüntette ki.

Ettől az időtől fogva, bár még egy ideig megmaradt képviselőnek, kiválóbb tevékenységet a parlamentben nem fejtett ki, hanem egész erejét és gazdag tehetségeit egyetemi tanszékének, a melyre már 1868. decz. 16-án neveztetett ki, (de a melyet tényleg csak az 1874/75-iki tanévben foglalt el) szentelte; irodalmilag is különösen oly irányban, hogy a mint fiatal tanár korában a bölcsészeti tudományok egész körzetét, úgy most egyetemi előadásai kedvéért a politikát, a közgazdaság- és az államháztartástant felőlelő nagyobb terjedelmű vezérfonalakat dolgozott ki hallgatói számára.

Ha még fölemlítem azt, hogy Kerkapoly 1885-ben megnősült; hogy 1875-ben az egyetem a tudorsági díszoklevéllel tüntette ki; hogy élete utolsó éveiben szabad idejét a pápai főiskola gondnoksági teendőivel s egynémely gazdasági jellegű vállalat igazgatásában való részvétellel töltötte; hogy Akadémiáknak (a melynek tagságát mindig magasra tartotta) tudományos működése és sikerei iránt mind végig (halála 1891. decz. 29-én következett be) meleg részvétellel és érdeklődéssel viseltetett (bár activ munkásságában csekélyebb mértékben vett részt) s végül hogy végrendeletében vagyonának nagy részét, szívének nemességére vallóan, jótékonyági intézetekre hagyta: akkor elmondtam annyit, a mennyi az életrajzi keretből az itt következők teljesebb méltatására szükséges.

II.

Áttérve tulajdonképeni feladatomra, Kerkapolynak első sorban különösen *tudományi* és *irodalmi* szempontból való *méltatására*, mindenekelőtt azt kell kiemelnem, hogy Kerkapoly egész tudományos gondolkodásának, életnézetének és cselekvésének alapja a *philosophia* volt.

Mint bölcselő, azon philosophiai rendszernek volt hive, a melynek követőit már a pápai collegium tanártestületében s később Németországban hallgatta, mely századunk harmadik évtizedétől kezdve egészen az ötvenes évekig a tudományban és a szakirodalomban irányadó szerepet vitt; a köz- és társadalmi viszonyokra jelentékeny befolyást gyakorolt; és a mely a Kantianismus mellett és óta kétségtelenül a legátfogóbb s a legteljesebb, a melyet az újkori bölcselkedés előhozott és a melyben a philosophiai speculatio bizonyos fensőbb synthesisbe való egybefoglalása volt czélba véve: a *Hegel-féle* rendszernek!

Nem lehet itt feladatom e rendszer ismertetésébe ereszkeudnem. Nehogy azonban Kerkapoly világ- és életnézetének, valamint irodalmi műveiben és a tanszéken kifejezésre hozott bölcsészeti felfogásának ezen legfőbb forrása jelzetlenül maradjon, mellőzhetetlennek látszik a nagy gondolatrendszernek legalább egyik alaptételére futólag rámutatni. Így jelesül Hegel és annak iskolája szerint:

A világ és a dolgok az emberi észben és az emberi ész a világban és a dolgokban létezik; tehát *a gondolat és lét identikus*; a létnek leghensőbb lényé a gondolat, a melylyel, mint a formával, adva van a tartalom is. Minden létezés önmagában való megkülönböztetés, mint levés és mozgás; a valóság a létezővé vált (tehát megvalósult) lény; az abszolút tudás gondolatot és létezőt azonosnak ismer föl. *Az eszme az abszolút*, a mely mint az általános az egyest magában foglalja s ennek alapja s a valóságban magát *egyéniéti* (individualisálja). És így minden dolog gondolat, és minden valóság észszeresség, az eszmének testet-öltése, vagy (más formulában kifejezve) «*a mi észszeres, az való is, és a mi való, az észszeres is*». («Was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das ist vernünftig»); a mi (mellesleg megjegyezve) nem azt fejezi ki, a mit az angol Pope: «*Whatever is, is right*» mondatával akart kifejezni; s nem is egyez meg a Hegelismus ezen tételének gyakran helytelen idézésével és odamagyarázásával, mintha abban minden létező és fennálló már eo ipso helyesnek és jogosultnak nyilváníthatnék.

Hegel szerint továbbá: A minden lét végső lényegének, az észnek törvénye a természetben öntudatlanul, az ember-

világban ellenben az emberi akaratban és cselekvőségben öntudatosan hat és érvényesíti (daczára az ember hibáinak és szenvedélyeinek) a maga postulatumait; avagy másként fejezve ki: *az eszme önkifejlődés*, a melynél fogva egy végtelen haladási processusban, a hol minden későbbi az előbbinek tökéletesbedettsége és bevégződése, az egész szellemi és természeti világ *valóvá* lesz, a melynek ezernyi formáiban az eszme megtestesül. Legfensőbb fokát az embernek *személyi* és öntudatos létében érvén el, a mennyiben a maga lényének megfelelő létezési formára, mint az önmagát gondoló eszme, emelkedik.

A szellem fejlődésének első főfoka a *subjectiv* szellem, a midőn a szellem saját tartalmának tudatára jut, mint tudat, azután mint *öntudat* és végre mint e kettőnek egysége jelenkezik és ez utóbbi alapon *az ész*. A második főfok: *az objektiv* szellem, a szellem a valóság alakjában, a szabad emberakarat működés-köre, nyilvánulva a jogban, a morálban és az e kettőt együvéfoglaltan és külintézményekben is kifejezésre hozó *erkölcsiben* (Sittlichkeit). Ez utóbbinak azután jelenségi fokai a család, a törzs, a polgári társaság; legfensőbb nyilatkozmányja pedig *az állam*, mint egysége az általános substantialitásnak és az individualitás önállóságának, a melyben *az egyének* (polgárok) önállók, de bizonyos közszellem és közös intézmények által össze is kapcsolvák; míg a *jogban*, erkölcsben és államban együttvéve a *szabadság* valósul meg és az észszeres akarat külső tárgyiassággá válik.

Ezekkel összefüggésben tárgyalja Kerkapoly a bölcsészeti tudományok rendszerét, támaszkodva különösen kedvencz szakemberére, Rosenkranzra, (a kiváló logikus és aesthetikusra), de egyidejű figyelemmel a szintén hírneves hegelista Erdmann, azután Zeller, sőt a hegeli elmélettel szembe is szálló Trendelenburg berlini tanárra, a classikus becsű «Logische Untersuchungen» szerzőjére.

Egynémely sajátosabb tételt Kerkapoly eszmegazdag fejtegetéseiből szükséges e helyütt kiemelni.

Szerinte ugyanis a philosophia, illetőleg az «Észtan» azon ága a tudományrendszernek, a mely által a mindenség (a szellemi és természeti világ) megismerésére jutunk; mely az embert a világegyetem észszerességének felfogására vezeti el; s ugyanezt, mint a végetlen okosság nyilvánulását tünteti fel.

A philosophia azzal kezdődik: «gondolkodjál!» de gondolkodni tárgy nélkül nem lehet s minden elmélkedés első kiindulópontja a lét gondolata.

A természetnek és a szellemnek világa minden tekintetben nagy különbségeket mutat; amaz a külsőség jelenségi összessége, emez fogalmához képest csak magát hozza, elő. A tiszta

ész rendszere lehetetlen a természet nélkül, melyben külvalóságra jut s a gondolat testet ölt; valamint a természet azon eszme nélkül, a melyet megtestesít, azon teremő szellem nélkül, melytől létezését nyeri. A véges és végtelen szellem és a való világ (s természet) közt egy nagy, folyton folyó közvetítési processus létezik s pedig mindkettőnek nemesbülésével, a mennyiben a véges szellem mind közelebb jut a végtelenhez és ezzel a természetet is emberiebbé teszi. Az ember-világ közelebbi szemléleténél azt mondhatni, hogy az ember, a ki lényegében szellem, a szellem-világ szüleményének tekintendő, a miért is minden ember-fajban egy és ugyanaz és egyedenként nézve az ember soha sem példány, (úgy, mint valamely állat, vagy növény) nem az állatok legmagasabb rendjéhez tartozó lény, hanem teljesen önálló s önbecscsel bíróként is méltatandó individualitás. Az aesthetikát, meg az etikát illető fejtegetéseiben egyebek közt arra utal Kerkapoly, hogy a szépművészetben a szellem végtelensége fejletten nyilvánul és létezési módja az illető egyes művészetek körein belül: *érzéki*. Továbbá, hogy a szép, mint olyan, eszme és egy az igazzal; a szépség az eszmének érzéki látszata; míg szorosabban *erkölcsstani* irányban azt mondja: az erkölcsiség fogalmát az egyedi akarathoz az általa megvalósítandó általános akarathoz való viszonya adja. Ez az általános akarat: a magában jó, a mely megvalósítandó; a mi az egyeseknek akaratában és akarata által történhetik és ezért a megvalósítás azokra nézve kötelesség. *Az igaz, a jó, meg a szép* szoros viszonyban vannak egymás közt; s a mint az igaztalan nem lehet jó, úgy az eszköznek mindig azonos lényegűnek kell lennie a vele, vagy általa megvalósítandó czéllal; a minek logikai folyománya az, hogy helytelen az a tan, a mely szerint a cél szentesíti az eszközt.

Történet-bölcsészeti tekintetben Kerkapoly Hegelnek szellemes ugyan, de a históriát mesterkéltn periodisálással valódi Prokrustes-ágyra szorító, valamint sokban pantheistikus világfelfogású tanait nem követi; hanem igenis csatlakozik annak azon felfogásához a mely (mint egy újabb hazai bölcselnök megjegyzé) «a gondolat formájában felfogott, mindenségre alkalmazott szerves egység és organikus fejlődés eszméjére van alapítva». Ezen fejlődéstani elvnek (a melynek egész jelentőségében az újabb időben a természettudományok terén Darwin, a sociálisok terén pedig Bagehot, Letournier, Fouillet s különösen Herbert Spencer ismert föl és érvényesített) alapján: Kerkapoly «Világtörténet észtanilag előadva» című (fájdalom, egy kötetnél tovább nem jutott) munkájában, valamint a «Fajkülönbségek» című akadémiai székfoglaló értekezésében (mely két dolgozat a világhírű geographusnak, Ritternek, az «Erdkunde im

Verhältniss zur Natur und zur Geschichte der Menschen» munka szerzőjének Kerkapolyra gyakorolt befolyását árulja el), sőt a «nemzetiségről» írt cikkeiben is arra utal: hogy a világtörténet az emberiség időben való fejlődésének a processusa; a világtörténet tudománya nemcsak az államvilágnak s a politikai egészekké alakult cultur-népek történeti viszontagságainak, hanem az egész embervilág fejlődésmenetének és tökéletesedésének ismertetésére és méltatására van hivatva; — másrészt az események elemzésében ezeknek úgy szükségszerűségét, mint észszeres voltát törekszik bizonyítani.

Nem érdeknélküli Kerkapoly vallásbölcsezzeti felfogása; ezt illetőleg azonban itt csak arra utalok, hogy Kerkapoly szerint a philosophia Istent úgy fogja fel, a mint az, az ő örök és végtelen lénye szerint van, mint a tiszta gondolat egyetemessége; minden vallás az abszoltnak gondolása, de az érzelemnek, a szemléletnek és a képzeletnek alakjában, s tulajdonképen az isten-szellemnek önmagáról való tudása a véges emberi szellem közvetítésével; a kereszténység a legtökéletesebb vallásrendszer, mert Istent a végesbe való önátvitelében tekinti. A mikhez hitbéli felfogására és érzületére valló azon egyik (Akad. székfoglalójában tett) kijelentését akarom fűzni: «a vallásosabb és azért mélyebb szellemek kiérették, hogy ama tények előhozásában nem emberi önkény avagy a természet véletlene, hanem Istennek hatalma munkál».

Bármely szempontból nézessék is a hegeli bölcsezzetnek (és ezzel az abban gyökerező tagtársunknak) gondolat-rendszere, osztozzunk bár az ellene tett kifogásban, hogy mint a transcendentális-idealismus és a tiszta gondolat-monismus eszmefoglalata bizonyos egyoldalúságban, részben ellenmondásokban szenved: annak az egész szellemvilágot átfogó jellegét, erős dialektikai szerkezetét és eredetiességét, és ezekkel kapcsolatban úgy a tudományosság, mint a gyakorlati élet tekintetében termékenyítő hatását kétségbevonni nem lehet.

S ez teszi megmagyarázhatóvá azt, hogy miért csatlakozott Kerkapoly ehhez a rendszerhez s miért lett annak híve és követőjévé. Mert Kerkapoly csakugyan hegelista, egész erkölcsi individualitása, észjárása és életfelfogása szerint; hegelista sajátos, sokszor nehézkes formulációiban és nyelvezetével; hegelista páratlan élességű dialektikájánál fogva, a mely őt egyik legelső rendű vitatóként tünteti fel s a politikai küzdőtéren annyira félelmetes szónokká tette, sőt már német egyetemi hallgató korában tanárait és tanuló társait bámulatra indította; hegelista, de a ki nem esvén bele az iskola (egy részének) túlzásaiba, annak ahhoz az árnyalatához számítandó, a melyhez a bölcsezzet-tanárok Rosenkranz, Gabler, Erdmann, Zeller és Kuno Fischer, a jeles protestáns theológusok Marheinecke, Göschel, Vatke és Daub, a történet-

író Schwegler, az aesthetikusok Vischer és Schnaase, és az állambölcseleők Gans, Mohl, Gneist és Stein sorozhatók; úgy, hogy egyaránt távol marad a bölcészeti, a vallási és a politikai radikalismus szóvivőitől: a Rugék és Echtermeyerek, a Straussok és Feuerbachok, a Bruno Bauerek és Büchnerek, a Proudhonok és Marzok, az Engelsek és Lassaleoktól, mint a szellemi és politikai reactiót képviselő Görresek és Leók, Stahlök és Brandisok, a pietisták és a porosz Junkerek tanaitól; s hogy mind e szélsőségektől menten construálja a maga philosophiai, közgazdasági és államtani elméleteit.

Különben Kerkapolynak e vonzódása a hegelismushoz még jobban megérthető lesz azok részéről, a kik e rendszernek gyakorlatilag is érvényesíthető magvát s így a praktikus józanság és lelki emelkedettség együttessége által jellemzett magyar eszjárással való találkozását s másfelől Kerkapolynak jellemét s különösen hitéhez való buzgó ragaszkodását figyelembe veszik; mint a melyekben azon pszichologiai okkapcsolat ismerhető fel, a mely e kiváló gondolkozót épp úgy, mint sok, vele ugyanazon hit- és egyházhoz tartozó jeles hazai tudósunkat vonzotta és vonzza ehhez a rendszerhez, — mint a mely a stoicismussal való érintkező pontjai, félreismerhetlen deterministikus irányzata és ridegebb jellegénél fogva, a calvinistikus doctrinával és ennek különösen praedestinatialis elemével bizonyos congenialitást és eszmei összefüggést mutat.

Ki kell egyébiránt tüzetesen emelnem azt is, hogy Kerkapoly tudományos önállóságát több irányban, névszerint pedig «Észteni» elméletének az ok, czél és ítélet tanára vonatkozó némely tételében, továbbá szépműtani, valláserkölcsei és politikai fejtegetéseiben eléggé dokumentálta, s hogy igen is jól belátta azt, hogy a hegeli philosophia a philosophiának nem az utolsó szava, nem tökéletességi foka (a mint azt róla mondani szeretik némely követői), hanem annak csak egy fejlődési phásisa, a mely igen sok irányban rectificatióra és korrekturára szorul; sőt mi több, hogy Kerkapoly tudományi pályájának utolsó szakában figyelemmel fordult a Comte-féle positivismus, meg a sociologiai bölcészet elméleteihez (amarra nézve a nagy angol bölcseleővel Stuart-Millel való eszmerokonságban); és ezeknek (jogosan-e, avagy jogtalanul, kutatni e helyütt rám nem tartozik) a philosophia és a tudományos szellemfejlődés további menetelére nézve jelentékeny hatást vélt prognostizálhatni.

III.

Ez eddig jellemzett philosophiai gondolat-rendszerével függnek következetesen össze Kerkapoly azon felfogása és nézetei, a melyeknek jog- és állambölcészeti, valamint a tulajdonképeni

politikai theoria körébe tartozókként, irodalmi műveiben és tanári előadásiban adott kifejezést.

Tüzetes figyelemmel, jelesen az ó-kor két nagy állambölcselőjének, Platonnak és Aristotelesnek tanaira, s így kapcsolatba hozva az antik-világi felfogást Hegel államphilosophiai eszmérendszerével, de méltatva a francia korszakalkotó állambölcselőt, Toquevillet és a sokoldalú német szakférfiút, Steint is az újabbak közül, a következő tételeket állítja fel:

Az állam a politikai testet öltött nagy ember-egyénség, vagy össz-személy, az őt képező polgárok személyies közössége, illetőleg személyes életre (azaz öntudatra, akarásra és cselekvőképességre) emelkedett és szervezett nép; s mint ilyen, a szellemvilág legfensőbb alkotványa és hatalma, a szabadság igazi megvalósulásának állapota, minden emberileg nagy és fenséges megvalósíthatásának a föltétele! Ennélfogva az államot nem lehet s nem szabad eszköznek tekinteni, hanem úgy, mint öncélú valóságot, a mely magában álló abszolút létforma, mely azon rendeltetéssel bír, hogy a szabadság és igazság országa legyen s egyúttal az emberi és társadalmi fejlődés és haladás előföltételeit megteremtse. — E felfogás, míg az egyik irányban, jelesen alkotmánybölcseletileg, a monarchiai államformának kell hogy tulajdonítson, de tulajdonít tetteleg is abszolút, majdnem minden egyéb államformát kizáró jelentőséget; más irányban, névszerint a kormányzat philosophiájára nézve, az úgynevezett erős államhatalom theoriájára vezet; egy mindenre kiterjeszkedő s befolyását minden irányban érvényesíteni akaró kormányservezetbe helyezi eszményét, egészében pedig lényegileg autoritár jellegű és célzatú. Szóval a platonismus-, spinosismus- és hegelismusban rejlő, pantheistikus és állammindenhatósági iránylatokkal némileg rokon államnézlet folyományául tekinthető; míg felfogásának praktikus irányzatában a conservatív-demokratikus elvek jutnak kifejezésre. — ÉrdekeseK Kerkapoly fejtegetései a nép, nemzet, társadalom, államcél fogalmai körül; a hol egyebek közt azt mondja, «hogy: az «állammá» magasult «nép» alatt nem valamely nyers embersokaság, hanem az egymás által föltételezett s ennél fogva összetartozó voltuknak érzetével és tudatával bíró honpolgárok foglalata értendő; a mely azonban, mint csupán ilyen valami, még egységes öntudatra, akarásra és cselekvésre képtelen, s állammá, illetőleg államot képező nemzetté csak akkor válik, ha ezen egységességnek megfelelő közhatalmi szervezetet alkot magának». Továbbá, hogy a «polgári társaság» nem azonosítandó a magasabb rendű léteget képező állammal, sőt ez utóbbitól élesen megkülönböztetendő. — Az államcél közelebbi meghatározásakor tüzetesebben utal arra, hogy az állam (a melynek léte nem közvetlen, s azért egységét csak tagjai s feje által

képes megvalósítani) kettős természettel bír, azaz él egyfelől polgáraiban, ezek cselekvékenysége által és ezek javáért; míg másfelől ugyancsak e polgárok java és jólléte az ő java és jólléte, tagjainak ereje az ő ereje is lévén, midőn erre munkál s a közfejlődésnek feltételeit megteremti, semmiféle idegen cél szolgálatában nem áll; úgy hogy szükség esetében még polgárai önfeláldozását is megkövetelheti nemcsak, de a mely követelésnek eleget tenni azok nem is vonakodnak, az arra való készséget hazafiúi erénynek tekintvén. — A képviselőség a különzetessé vált (differenciázott) államélet folyamánya és ismérve, s azon politikai alakzat, a melyet az állam saját életprocessusa közegéül a maga tagjaiból külön létesít és a melyben a törvényhozás államfő és nép között megosztva, de egyúttal egyesítve is, leghelyesebben történik, éppen úgy, mint a kormányzat is akkor legmegfelelőbb, ha állami szervek és öngazgatási körök e végre összhangzatos tevékenységben egyesülnek. — A 48 előtti magyar doctrináirek szellemében Kerkapoly helyesen mondja, hogy a kormányzati centralisációnak az adminisztratív decentralisációval kell kezdet fogva járni; a mely alapokon azután lehetővé válik az úgynevezett parlamentaris kormányrendszer a mely nem jelent és jelenthet pártkormányt, a mely esetleg pártérdeki kormányvá fajú, hanem jelent egy olyan szervezetet, a melyben a nemzet képviselése többségében gyökerező törvényhozás és kormányzás összhangban és egyetértő közreműködésben van; s az államfő a törvényhozó test mindenha legkiválóbb, annak bizalmát és támogatását leginkább bíró és a felelősség egész súlyát mind fölfelé, mind lefelé magukra vevő tagjaival vezeti az államügyeket.

Az önkormányzatiság rendszere tekintetében találóan emeli ki Kerkapoly, hogy a nép akkor éli igazán az állami életet, ha nemcsak (képviselőválasztások alapján) a törvényhozásban, hanem a közdolgok intézésére szervezett államigazgatásban is részt vesz; a mit Kerkapoly (megint Steinnel egyetértve) «szabad igazgatásnak» nevez. A mikhez azt csatolhatom, hogy Kerkapoly hazai megyerendszertünknek is meleg barátja volt s a modern állam céljaihoz képest való átalakítását ugyan szükségesnek tartotta, de egy centralisationalis igazgatási szervezetbe való beolvasztását helytelenítette.

Az oly nagy jelentőségű nemzetiségi kérdés elméletében másik nagy nemzeti állam bölcselőknek, br. Eötvösnek e kérdésre vonatkozó eszmegazdag művei több sarkalatos tételétől eltérő nézeteket vall. Szerinte a nemzetiség bizonyos embersokaságnak vérben és eredetben való egyeteme és egysége, oly egysége, a mely addig, a míg együttes államélet által ki nincs fejlesztve, csak *népiséget* képez; ellenben, ha mint közcselekvőségre képes,

állami szervezetet öltött s külön politikai egységessé fejlődött egész jelenkezik: nemzeté magasul és nemzetnek nevezendő. A nemzetiség különben nem az emberi szellemtől és akarattól független pusztán természeti jelenség (mint sok állambölcsező mondja), hanem egyenlő hatálylyal munkálkodó erkölcsi erőknél és tényezőknél is productuma, úgy, hogy (szerinte) félszeg az a történet-philosophiai felfogás is, mintha az emberiség és az emberfajok bizonyos physikai szükségességgel lennének meg- és felosztva s mintha népeknek és államoknak e részben való fejlődésmenete nem egy felsőbb ethikai, hanem egy lelketlen mechanikai természetprocessus volna!

Kevesebb eredetiséggel és dialektikus elmeéllel, habár itt is a nagy tanultságú szakemberre valló eszmékkel találkozunk Kerkapoly közgazdasági és pénzügytani elméletében.

Nem állván rendelkezésére e részben a nagy mesternek, Hegelnek valami körvonalozott theoriája, szorosabban a hegelista Stein Lőrinczhez, a vele egykorú congenialis (s hazánkban is sok jelesünkre nagy befolyással volt) bécsi egyetemi tanárhoz csatlakozott és ennek szakműveit vette alapul; de úgy, hogy az ezekben foglalt fejtegetéseket némely irányban megigazította, sőt tökéletesítette. Magától értetődővén, hogy a tudomány két nagy mestere, Smith Ádám és Ricardo adja legtöbb okoskodásához az alapot, s hogy ennek a nagy logikusnak e két, lényegileg deductiv gazdaságbölcsező legrokonszenvesebb volt, míg a történelmi iskola alapítójától, Roschertől sokkal távolabb tartotta magát; és ennek, valamint a legnagyobb élő szakemberek egyikének, Wagner Adolfnak dolgozatait nem méltatta eléggé.

Érdekesebb mozzanatok Kerkapoly közgazdasági nézetköréből a «gazdaság» és érték fogalmának meghatározása. A termelés theoriájában, főleg a mi a termelési költségeket s a velök összefüggő áralakulást illeti, az amerikai Careynek felfogásához hajlik, valamint egyáltalában ezen szakférfiúnak a hatvanas években közzétett s hazai nyelvünkön is kiadott «Social Science» czímű műve (úgy látszik) több irányban nagy befolyással volt rája! A pénz- és hiteltheoriában a Macleod-féle felfogáshoz hajlik, a mely a hitelnek és hiteleszközöknek igazi vagyonelemi jelleget tulajdonít; s figyelemre méltóbb eszméje, illetve tantétele az, hogy a kölcsön- és zálogüzleti műveletekben az érték, mintegy leválva a *javról*, önállósulva van. Az egyes jövedelemágak tanában pedig határozottan Ricardo földjára-elmélete mellett nyilatkozik, a melyet a tudomány egyik legfontosabb vívmányának tekint. — A praktikus közgazdaság elvkörében egyfelől buzgó híve a mai napság (nagyon is messzemenő) államosító irányzatnak és így ellenzője a versenyszabadságnak, melyet mind alapjaiban, mind folyományaiban erős kritikának vet

alá; s mely felfogásának következetes nyilatkozványa a már jelzett prononcirozott protectionismusa a vámpolitika kérdésében; másfelől a jelenkori eszmemozgalmakat annyira domináló valuta-kérdésben egész hévvel a bimetallismus mellett foglal állást, s a kettős valutarendszerben véli az oly nagy jelentőségű problémának legmegfelelőbb megoldását rejleni.

Pénzügytani elméletében is sok helyütt Stein tanaira támaszkodik. A financia eszméjének megalapításában az állam már fentebb jelzett kettős természetéből indulván ki, azt úgy állítja oda, mint egy nagy összszemélyt, a mely a maga fennállásának és fejlődhetésének gazdasági föltételeit és eszközeit a finantia útján teremti elő. Helyesen különböztet meg az államkiadások tekintetében közvetlen vagy hatalmi, és közvetett vagy culturalis (illetve polgári érdekeinek előmozdítására célzó) kiadásokat. Találóan distinguál jövedékek, regálék, illetékek és adók között és mutatja fel mindegyikénél e közjövédelmi nemek államgazdasági rendeltetését és jogosultságát. Adó-elméletének főbb tétele az, hogy a köznek érdekét szolgálni és az egyeseknek sokszor hátrányos törekvéseit fékezni: az egészet képviselő állam feladata. Az állam e célra (meghatározott módon és szabályok szerint) egy részét az e tekintetben szükséges eszközöknek saját közvetlen gazdaságából, a másik (s modern államokban sokkal nagyobb) részt pedig a polgáraiából, tehát közvetetten veszi; és ez a rész az adó, mint olyan polgári szolgáltatás, a melyért az azt teljesítők közvetlenül semmi visszzolgáltatást sem nyernek; másfelől, hogy a közhatalomnak épp ez utóbbi tekintetnél fogva mind a maga (tartós és jól felfogott) érdekében, mind alattvalóiéban arra kell ügyelettel lennie, hogy ez az adó-zás-képesség és erő túlságos financia-követelések által meg ne béníttassék, illetőleg, hogy az adó mindenkor arányosított legyen a polgárok munkaereje és vagyona termelő-, azaz szerzőképességéhez, maga az állam tevékenysége pedig olyan, hogy az adófizető polgárok gazdálkodása mentől eredményesebbé és produktivábbá válhassék.

Érdekesebb erős érvelése a tőkekamat-adó ellen, a melyre nézve (megint Steinhoz csatlakozva) azon nézethen van, hogy ez az adónem tulajdonkép egy már megadóztatva volt jövedelemforrásnak másodszori terhelése adóval; tüzetesebb előtérbe állítása az úgynevezett keresetadónak, a melyre (mellesleg érintve) praktikus államférfiúi működésében is nagy súlyt helyezett s a mely irányban mai napság mind a francia, mind a német s különösen ausztriai adóreformtervek, és törvényhozó munkálatok is haladnak.

Első volt továbbá Kerkapoly hazai szakembereink közt, a ki a fényűzési adónak, mint bevételforrásnak esetleg nagy fontosságát hangsúlyozta (s minisztersége korában szervezni is meg-

kezdté); bár arra is utalt, hogy ezen adónem legcélszerűbben a községek és autonóm testek pénzügyi körébe volna átengedhető, a mint az állami financiai állapotja jobbra fordul. — Az államhitelügy elméletében Kerkapoly az általános uralkodó nézeteket vallja; az államnak a saját hiteléhez való folyamodását a rendkívüli szükségletek fedezésének természetes s legcélszerűbb forrásának nevezi; az állam kincstartásának (vagy nemtartásának) vitás kérdésében pedig a praktikus államférfiút és történetismerőt árulva el, igenlőleg nyilatkozik.

Mindezen, úgy politikai, mint közgazdaság-bölcseleti elméleteiben csak az helytelenítendő talán, hogy a korunkbeli nagy forrongási mozgalmakkal összefüggő és a fennálló birtok-, vagyonmegosztás- s társadalmi jogrend feszegetésére célzó kérdéseknek kevés figyelmet szentel; s az állami, a socialis, meg a gazdasági viszonyok át- és újjáalakítására irányzott törekvések tekintetében behatóbb és messzebb előre pillantó fejtegetésbe nem bocsátkozik. Vagy talán e részben is nagy tanítóját és mesterét, Hegelt akarván követni, ennek azon kemény szavait tartotta szem előtt: «hogy a folyton javítani és változtatni törekvők, a kik abstractiókat és álmodozásokat reális valaminek tartják, elég hiúk azt hinni, hogy a világ ő reájok várt, hogy megtudja, milyennek kell lennie».

IV.

Ez volt Kerkapoly, mint philosoph, államtudós és író, szóval mint a theoria embere, a ki az emberiség és az államélet problémáival foglalkozva, ezek megoldásához törekedett hozzájárulni, és azt, a mit helyesnek és igaznak talált, erős dialektikával indokolt és hirdetett. Ezzel azonban Kerkapoly személyiségének etikai értéke és súlya koránt sincs kimerítve.

A hatvanas évek közepén államéletünkben beállott nagy fordulatkor, a haza egy oly fényes tehetségű, nagy készültséggel bíró egyéniséget, mint Kerkapoly volt, nem nélkülözhetett; a politikai megújulás valahára megindulhatott processusában a haza minden kitérő sírára szükség volt; s hogy ily körülmények közt az eddigi contemplatív theoretikus a politikai küzdő-fővényre (a mely neki annyi babérokat, de annyi keserűséget is hozott) kilépni magát eltökélte, s a tanítás és az elmélkedés zajtalan hajlékaiból a közélet és a parlament zivataros sphaeraiba átlépett: az természetes és magyarázatra nem szorul!

Csonka és nagyon hiányos volna azért a kép, melyet Kerkapolyról itt nyújtani feladatomban, ha mélyreható életmunkájának ezen másik felét, a politikait nem méltatnám, annyival

inkább, mert csak így lesz módomban e rendkívüli (s tulajdonképp a tudományos és a tanárhivatási pálya talajából nőtt) egyéniségnek hazánk újabb közviszonyai alakulására gyakorolt befolyását, tehát jelentőségét is (tartózkodva természetsszerűleg az actualis politikára való vonatkozásoktól) illőképen feltüntetni.

Az időszak, melyben Kerkapoly közpályai szereplését megkezdte, dicsteljes és magasratörő, de szerfelett izgalmas, óriási nehézségeket méhében hordó és nagy, közvetlen sikerekre kevés kilátást nyújtó volt. Az új államszervezkedés és az évtizedek óta kényszerűleg elmaradt vagy elmulasztott reformok ezernyi, hangosan nyilvánuló követelményeivel: gazdasági erőforrásokban meglehetősen gyenge financiaiális és közhiteli állapot s a hatásra hivatott tényezőknek bizonyos dermedtsége állottak szemben. Végtelen sora a legkülönbözőbb, úgy törvényhozási, mint kormányzati feladatoknak várt sürgetően megoldásra; s megszámlíthatatlan volt a nehézségek sokasága. a melyekkel akkor még magyar államférfiú, conceptióiban és ezek kivitelében, mind kifelé, mind befelé, mind fent, mind lent, minden lépten-nyomon találkozott!

És mégis, mind e nehézségek és akadályok ellenére, mind e hányattatások és küzdelmek közepett, a midőn lépésről-lépésre kellett a szervezés és alkotás számára minden talpalatnyi tért meghódítani: az állami regeneratio nagy műve mégis biztos mederbe vezetettett, s egy jobb és szebb jövőnek vettettek meg alapjai.

Ez örök s hervadhatlan érdeme és dicsősége az e korbeli államférfiaknak; és ebben a dicsőségben Kerkapolynak is nagy része van, oly rész, melyet tőle sem a jelen, sem az utókor elvitatni nem fog.

Mint magyar publicista és politikus, Kerkapoly határozott, bár gondosan mérlegelő, hazája időszenesítette intézményei és nagy traditíói iránt kegyelettel viseltető reformer volt; reformer, a ki a képviseleti-monarchiai államforma keretében a kor minden nagy eszméinek és minden legitim követelményeknek kielégítését lehetőnek tartotta; s a javítás és újjáalkotás elvének az államélet minden ágazatában való érvényesítését, bár nem rohamos módon és nem radikális eszközökkel, szükségesnek ismerte.

Hazai közjogunk azon sarkalatos tétele, hogy a magyar szent korona területének egysége és integritása minden irányban csorbíthatatlanul fennálljon: Kerkapoly politikai credójának is egyik legfőbb ágazata volt; és ezen irányban fejtette is ki, mindjárt kormányzati működésének elején (államtitkári állásában) gróf Andrássyval együtt azon siker-koronázta actiót, a mely az ország egyik legrégibb és legnagyobb gravamenjének

orvoslása, vagyis a katonai határőrvidék visszakezblésére, illetve polgáriasítására vezetett, s hivatalától (financzminiszterré történt kineveztetések) való fölmentése alkalmával a korona e részbeli kéziratában is meleg elismeréssel emeltetett ki.

A magyar királyt uraló többi országokkal való közjogi viszonyunkat illetőleg Kerkapoly a *pragmatica sanctiót*, mint a Habsburg-monarchia egyik közös jogi létföltételét tekintette; ennek azon egyik sarkalatos tételét, hogy Magyarország másként, mint saját törvényei és joga szerint kormányoztatni nem fog, kiinduló pontnak ismerte el; s ez alapokon Deák Ferencznek s általában az ú. n. 67-iki kiegyezésnek azon vezéreszméjét vallotta, hogy Magyarország szilárdabb fennállásának és fejlődésének érdekében az Ausztriával való kapcsolat nemcsak hogy veszélytelen, hanem szükséges; és hogy a monarchia existenciájának és hatalmi állásának biztosítása és Magyarország jogos igényei és érdekei között ellentét nincsen; — míg más irányban s a monarchiát mint egészet szemlélve, azon felfogást osztotta s fejezte is ki, hogy «egy egységes, úgynevezett osztrák birodalomnak ezen a földtérén való tartós megalkotása, azért, mivel annak elemei és előfeltételei hiányzanak, úgy mint eddig nem sikerült, ezután sem sikerülend». E meggyőződésénél s vele a jogfolytonosság nagy elvéhez való ragaszkodásánál fogva is, csatlakozott Kerkapoly egész politikai pályája folyamán Deákhoz, kiből különben is e részben mesterét és államférfiúi ideálját tisztelte. E meggyőződésben lett ő az 1867-iki kiegyezésnek (a melyet némely irányban ugyan terhesnek és áldozatokkal járónak, de mégis elfogadhatónak, sőt szükségesnek nyilvánított) egyik határozott képviselőjévé, kiváló tolmácsává és legnagyobb parlamenti dialektikusává!

Activ politikai pályáját (a mely szorosabban véve, az 1868-iki delegáció hadügyi bizottságában, meg az államadóssági kérdésnek az országgyűlésen való tárgyalásakor általános feltűnést keltett föllépésével kezdődött) közelebbről tekintve: ritkán állított a sors nehéz időkben, nehéz körülmények közt, exponáltabb helyre államférfiút, mint Kerkapoly volt; mikor az őt majdnem bámulattal határos bizalommal néző gróf Andrassy előterjesztésére a korona által magyar pénzügyminiszterré nevezetett ki! De kevés államférfiú foglalta is el állását nagyobb önmegtágadással, egyéni hajlamainak teljesebb legyőzésével. Nem mint valami nagyravágó feltörekvő, a ki tehetségeinek túlbecsülésével toladodik egy nagy és nehéz feladathoz, jutott Kerkapoly a miniszteri tárczák akkor is legnehezebbikének birtokába. Oda lett ő állítva a minden áldozatra kész hazafiasság követeléseire való utalással; és ő meghajolt, bár elkomorodott hangulatban s nem titkolva maga előtt úgy a saját erőinek,

valamint az országéinak, a megoldandó feladatok nagyságához mérten való esetleges elégtelenségét.

Hogy megfelelt-e és mennyiben felelt meg Kerkapoly a hozzá fűzött várakozásoknak, s hogy indokolt és igazságos-e az a részben kicsinylő és kedvezőtlen ítélet, a mely miniszteri működéséről úgy kormányzata idejekor, mint azután is, több oldalról felhangzott s széltiliben hívókra talált? — e kérdésre véglegesen csak egy későbbi idő fog válaszolhatni. Nekem azonban, a ki elhunyt tagtársunkról lehetőleg hű, kimerítő és igaz jellemrajzot vagyok hivatva szolgáltatni, kötelességem ehhez a majdani végleges megítéléshez, legjobb tudomásom és meggyőződéseim szerint, némi adalékkal járulni.

S e szempontból, a jelzett kérdésre mindjárt bevezetőleg azt kell felelnem, hogy pártatlanul ítélve, mindent egybevetve, minden körülmény számbavételével és az emberileg lehető és lehetetlen közt kellően megkülönböztetve, Kerkapoly mellett és nem ellen fog dönteni!

Közelebről szemlélve Kerkapoly kormányzati működését: nem volt az ugyan ment sem conceptióiban, sem eszméi kivitelében hibáktól és tévedésektől. Mint a francia-magyar doctrinaire-iskolához szító és mint philosophus mindig philosophiai elvből akarván kiindulni, néha vagy az elvnek alkalmazásában, vagy a gyakorlati viszonyok megítélésében nem volt eljárása megfelelő. Túlnyomólag theoretikus létére a finánczműveletek technikájában és finomságaiban kellő tájékozottsággal nem bírt; el kell ismerni, hogy az az annyit emlegetett utolsó (úgynevezett 153 milliós) nagy kölcsönművelete, a melyben oly rendkívül terhes kötelezettséget vállaltunk el, pénzügyeink történetében szerfelett kietlen mozzanat fog lenni mindenha; el azt is, hogy az erők és viszonyok megítélésében ő sem követte mindig azt az életbölcseégi elvet: *«előbb mérni s aztán merni!»* végül azt, hogy az ország pénzügyi helyzete a tárczától való megválásakor kedvezőtlenebb volt, mint a mikor azt Lónyay kezéből átvette!

S mégis, a már fentebb jelzettem ítélet Kerkapolyról nem fog helytelennek találatni. Szem előtt tartva mindig azt, hogy az ország gazdasági helyzete épp Kerkapoly minisztersége alatt annyiban tényleg súlyosodott, hogy a 67-ben megindított alkotások és beruházások (legalább részben) liquidatiója ebbe az időszakba esett; továbbá, hogy az adóknak messzebbmenő fölemelésétől azon okból is tartózkodni kellett ez időben, nehogy az új közállapotok és államjogi rendszer ellen a népben idegenkedés, vagy épp ellenszenv keltessék; hogy az 1867—69-iki igen kedvező aratási és üzletforgalmi eredményekkel járt nagy gazdasági fellendülést 1870-től egész 1874-ig (tehát épp Kerkapoly minisztersége korában) felette nyomasztó termési és üzletviszonyok,

sőt még nemzetközi kereskedésünk eddigi activ állásának szenvedőlegésre való fordulása is, váltották fel; úgy, hogy igazán el lehetett mondani akkor Vörösmartynkkal: «megnehezült az idők viharos járása felettünk».

És mégis, daczára mindezeknek, czéltudatos és hatásaiban termékenyítő alkotásokra lehet Kerkapoly politikai működése korából mutatni; a melyek vagy egyenesen ő tőle indultak ki, vagy ő vitte azokat keresztül, vagy az ő finansziális támogatásával váltak lehetségessé. Rá lehet jelesen mutatni azon nagy organisatorius munkálatokra, a melyekben honvédseregünk létrehozatala s harczraképessége föltételeinek megteremtése körül irányadó módon közrehatott; arra, hogy az államjósá-gok hiányos igazgatásának megjavítását és gyér jövedelmezőségének fokozását eredményesen megindította; az adórendszernek, főleg a közvetlen adókénak reformját kezdeményezte; a vasúti hálózatnak több irányban kiszélesítését eszközölte s egyúttal új, a kamatbiztosítási módozat hiányait kikerülő s az államvasúttrendszer behozatalára irányzott organisatióját előkészítette, nemkülönben a pénzbank- és hitelügynek az ország közgazdasági érdekeivel megegyezőbb szervezetét tervezte; végre a Ludovika katonai Akadémiának és a kolozsvári tud. egyetemnek létesítésében, valamint az Eszterházy-képtárnak a nemzet számára való megszerzésében miniszteri minőségében hatályosan közremunkált.

Mennyire messzeható és az ország haladását különböző irányokban előmozdító positiv alkotások ezek, a melyek magokban is elégségesek Kerkapoly nevét a magyar cultura és állam történetében megörökíteni.

Ezt az ítéletet Kerkapoly kormányférfiúi működése felől még ama sokat emlegetett és helytelenített, úgynevezett 153 millió nagy államkölc-sön sem alterálja vagy módosíthatja. Eltekintve ugyanis az általános helyzetnek (mint jeleztem volt) akkori rendkívüli súlyos voltától, közismeretű tény az, hogy a szóban levő finánczművelet épp azon évben jött létre, a mely a legválságosbb bonyodalmakat hozta magával mind a bel-, mind a külföldi börzéken, pénz- és hitelpiaczokon és a nemzetközi kereskedésben; hogy ugyanez évbe (1873-ba) esik a nagy bécsi börzekrizis; hogy még magában Angliában is a kamatláb, a mely az előbbeni években 3 és 4 százalék között ingadozott, a 153 millió kölcsön esztendejében, névszerint május és június hónapokban 6 % és 7 %, októberben 7 %, sőt november 8-án és 20-án 8 %, november 7-én pedig az egész jelen század folyamában kivételes magasságra, vagyis 9 %-ra emelkedett volt; hogy továbbá ugyanezen év folyamában a bécsi (tehát a mi pénzpiacunkhoz legközelebb álló) börzén 25—30 százalékos reporttételek fizetettek; hogy a pénzügyi kormány a nálunk tőkében sokkal

gazdagabb s iparilag jóval magasabb fejlettségi polczon álló Ausztriában is még a hatvanas évek elején (effective) közel 7 százalékos kamatot, tehát nem éppen sokkal kisebbet, mint a szóban lévő esetben nálunk történt, kényszerült kölcsöneiért fizetni; egy szóval oly válságos és nyomasztó volt a helyzet minden pénzügyi kormányra s így magától értetődően az (alig szervezkedett és ezernyi nehézségekkel, meg a tőkés világ bizalmatlanságával küzködő) magyarra is, hogy Kerkapoly minisztersége ezen s egynéhány más rendszabályát egyszerűen (mindezeket számba nem véve) elítélni: a legnagyobb helytelenség volna; mert valóban úgy kell ezeket tekinteni, mint egy, új államiságunk tekintélyének fenttarthatása és a nemzet pénzügyi jóhírnevének minden áron megóvására folytatott, nagyszerű *struggle of life*-féle küzdelem kényszer-diktálta módját és eszközeit! Úgy, hogy szabad talán fölvetni azt a kérdést: «lett volna-e magyar pénzügyminiszter az akkori súlyos viszonyok közt egyáltalában képes, más, vagy kedvezőbb föltételek alatt ily nagyszegű kölcsönt kieszközölni?!»

Egyet különben, Kerkapoly miniszterségét tekintve, constátálhatni, és ez az: hogy, ha igaz az, hogy a politikában nem az intentió és a működés (mint olyan), hanem a siker a határozó, a sikerhez pedig (legalább a nagy római államférfiú, Cicero: «vitam regit fortuna, non sapientia» mondása szerint) szerencsének is kell járulnia: ha igaz e tétel, akkor Kerkapoly a sors kegyeltjei közé nem tartozott; s majdnem úgy látszik, mintha ugyancsak e sors (a melyre nézve saját Logikájában egykor oly találóan mondta, hogy «az ember annak cselekvény kovácsa, de szenvedő alávetettje is» és Livius azt jegyezte meg, «raro simul hominibus bona fortuna bonaque mens datur», Kisfaludynk pedig oly elegikusan versel: «magasb elmék, mélyebb szívek: jaj tinektek a földön!») önmagát megkorrigálni s megsokalva, vagy megirigyelve, hogy oly rendkívüli tehetségekkel ruházta fel: Kerkapoly politikai individualitását, praktikus működése sikereinek megvonásával, megkisebbiteni akarta volna! — És ez, meg az a kicsinylés, a melylyel számosan, még a saját pártjabeliek közül is (épp úgy, a mint ez a szintén sok tekintetben igaztalanul megítélt miniszter-elődjével, Lónyayval történt) tőle elfordultak; hogy oly helyzetekért is, a melyeket se nem teremtett, se megváltoztatni nem bírt, a felelősség egész súlyát reája hengerítették; s Aeschylus Agamemnonjának verse «hogy azt, a ki elesik, még tapossák is», rajta is beteljesedett; hogy éppen vele (a logika nagymesterével) érezte a sors oly keményen, hogy a tények logikája nem kevésbé szigorú és kérlelhetetlen, mint a gondolatvilág logikája; s hogy oly fényesen megindult s nagyméretű politikai szereplésének mostoha külviszonyok kény-

szere okozta hirtelen befejeződését majdnem két évtizeddel kellett túlélnie: ez Kerkapoly államférfiúi pályájának a tragikuma.

S ezt Kerkapoly érezte és tudta, s e tudatnak kifejezést is adott azon mély meghatottságot eláruló és a magyar parlament történetében emlékezetes szavakban, a midőn ministersége végén tartott két nagy beszédében (1873. november 25/26-án), melyek egyúttal politikai hatyúdalának is nevezhetők, az egész képviselőházat megrendítően így szólt: «megmondtam előre, hogy meg fogok törni a roppant teher alatt s megtörtem; de teljesítettem kötelességemet, a mint azt Isten nekem tudnom adta; készségesen magamra veszem és viselem a felelősség reám eső részét; sanguinismussal és optimismussal vádolnak, pedig teljes életemben nem voltam az; én számításaimban nem kedvező, hanem csak közepes évekre számítottam, de az eredmény, fájdalom! még ezeken is alul maradt; ha pedig tartózkodóbban jártam volna el, akkor meg pessimismussal vádoltak volna! Mindez nem az én vétkem, hanem az én végzetem! A pártatlan utókor és az igazságos életíró azonban az elesett államférfiú e confessióján, a melyben a Hegel-iskolában felnőtt komor gondolkozó a kiméletlen szigor azon ethikai magaslatáról, a melyen saját hibáit és tévedéseit bírálta, teljes jogosultsággal mutathatott azon visszasságokra is, a melyeket a nem tőle függött viszonyok mostohasága idézett elő: e confessióján nem fog megnyugodni; hanem ráutaland arra is, hogy Kerkapoly (ismerve J. J. Rousseau «Contrat Socialjában» is már foglalt azt a tételt, hogy «a bölcs államszervezők akkor alkotják meg az új intézményeket, ha előbb a nemzet teherviselő képességét tüzetesen megvizsgálták»): többször és behatóan intette a nagyfokú költekezésre ösztönzőket a megállapodásra, azt mondva «nagyon is rohamosan költekezünk; azt a mit eddig tettünk, még megbirjuk, de folytatnunk nem lehet; ennyi elég volt, most pihenjünk»; míg ugyancsak egy más «beszédjében» így szólalt fel: «az ország súlyos helyzetbe jutott, részint vitte magamagát velünk (a kormánynyal) együtt»; — jogosult lesz fölvetni azt a kérdést: «vajjon lett volna-e államférfiaink közül egy másik képes fékezni az árt és áramlatot, a mely a folyton fel-felmerülő új szükség-, követelések- és költekező készségben mutatkozott»; — s bizonyára kötelessége: emlékezetbe visszahívni egy kiváló államférfiúnak, (a ki pedig Kerkapoly politikai ellenfelei közé tartozott) báró Sennyei Pálnak kijelentését (nov. 25. 1873.) «mindnyájunkat kell okoznunk, a hiba mindnyájunkban volt»; sőt kijelentését magának Deák Ferencznek, a ki szerint «ha újra kellene, vagy lehetne rendezkednünk, alighanem ugyanolykép járnánk el, a mint eljártunk».

Az optimismus, vagy épp könnyelműség vádját a kü-

lönben is rideg jellemű, morosus, kedélytelen Kerkapoly ellen ily körülmények közt emelni, igaztalanság volna. De mindennél még hangosabban és meggyőzőbben szólnak a tények: az ország nem sokára beállott általános emelkedése; a két első országgyűlés és Lónyay meg Kerkapoly pénzügyminiszterek által megvetett alapokon való megerősödés, mely azt nagy megpróbáltatások fényes kiállítására képesítette; szólnak a tények annak bizonyítására, hogy Kerkapolyt 1867. decz. 14-iki beszédében, a hol azt mondta: «Isten e nemzetet sok jeles tulajdonságokkal áldotta meg, most még a szabadság ereje is segítségünkre jó, hogy az új terheket megbírhassuk; most már lehet hit és remény a jövőben; s ha nem hinném, hogy képesek leszünk ama terheket elviselni, kétségbe esném a nemzet jövője fölött», kifejezett reménye és politikai látósága nem csalták meg; hogy ha volt működésében optimismus, ez legfőljebb időszerűtlen volt, de nem indokolatlan; s hogy jelesül, nem volt hibás a számítása akkor, a mikor a nemzet életerejében s ezzel egy jobb jövőben bízott; e részben is méltó s dicsteljes epigónja gróf Széchenyinek; ebben is, mint minden valóban nagy államférfiú, kifejezője és képviselője nemzetének, a melynek, mint a magyarnak, minden igaz fia, Széchenyi iskolájának a híve, a mennyiben mindnyájának az eszménye, aspiratiója és hitvallása: egy virágzó és boldog Magyarország!

Sőt bármily mostohán látszott is a sors keze nyugodni Kerkapolyin, a magát megtörtnek vallott államférfiúnak meg volt mégis adva sorsától kiengesztelődésül az, hogy élete vége felé még láthatta és örvendhetett lelkében a felett, hogy az oly hön óhajtott cél mégis megközelített; — hogy láthatta még, miként emelkedett a nemzet megújlodása nagy feladatának magaslatára; mint javultak egyre miniszter-utódai alatt (igaz, ezeknek a nemzet rendkívüli erőfeszítésével támogatott sikeres eljárása mellett) az állam pénzügyi viszonyai; és hogy életpályájának alkonyatán, annak kibékítő synthesiseként, meg volt az a vigasztalása, hogy a nemzeti regeneratio nagy alapvetői s így az ő szereplésének is megtermettek gyümölcsei. Mely vigasztaló öntudatban mondhatta aztán halálos ágyán magának: «non omnis moriar!» — s mondhatjuk mi az elhunyt államférfiúra jeles költőnkkel: «hogy visszanéz még sirja mélyiről, mert rásüt lezárt szemére az a fény, mely Magyarország új napján derül!»

V.

Mint hogy Kerkapolynak politikai szereplése és súlya szónoklatának piedestálján állott és növekedett, lehetetlen őt nem méltatni ezen szempontból is, a melyről a nagy római szónok

(De Clar. Orat. 15.) azt mondja: «ut hominis decus est ingenium, sic ingenii lumen est eloquentia».

A hegeli iskola nehéz gondolatmunkájában és fegyelmeiben felnőtt s a logikának (ezen «ars omnium artium maxima») minden fegyverével felruházott, a szónak egész hatalmával rendelkező s nagykészségű szakember: úgy is mint tanár és parlamenti tag, méltán küzdhetett ezeken a téereken a legnagyobb babérokért; s ha a szereplésének talaja szélesebb és a külső körülmények kedvezőbbek lettek volna, s e mellett a közügyek rohamos menete és igényei, lelket, testet emésztő izgalmai annyira le nem foglalják, Kerkapoly egyikévé válhatott volna nemcsak hazánk, hanem korunk elsőrangú szónokainak; s bizton számot tarthatandott arra, hogy egy új Timon: Livre des Orateurs-féle monumentalis könyvében felette díszes helyet találjon!

Akár mint tanárt, akár mint képviselőt és mint minisztert tekintsük: Kerkapolynak előadása mindig szorosan a tárgy természetéből indult ki, annak minden oldalú átértéséből és áthatásából meríti érveit és halad az okoskodásban. Beszédei, ha formai szépség tekintetében nem egészen kielégítőek is, mind eszmékben, mind tartalomban mindig gazdagok, felvilágosítók és tájékoztatók, logikailag szoros szervezetűek és mint rendszerint nem előre készített beszédek, a közvetlenség egész érdekével hatók.

Inkább az észhez, mint az érzelemhez szólva, Kerkapoly beszédei különös melegségű lelkesülés támasztására, avagy népszenvédelek agitatorius felköltésére, úgy mint az O'Connell, vagy Kossuth, vagy Gambetta beszédei, nem lettek volna alkalmasok; épp oly kevésbé, mint a mily majdnem czélzatos tartózkodást árulnak el minden fensőbb eszményi régiókba való emelkedéstől s a szív húrjainak érintésétől, a miben meg Kölcseynek és Eötvösünk voltak annyira kitűnők.

Mint parlamenti dialektust pályatársai közül egy-kettő érte el, de egyike sem múlta felül; a szó legjobb értelmében igazi vitató szónok (debatter), a ki majd támadólag, majd védekezőleg polemizál, néha éles és gúnyoros; máskor, mintha egy finom damascén pengével osztogatná vágásait, az ellenfélt csak meg-meglegyintő; majd ha szükséges, sujtólag ható és összemorzsoló.

Kell-e mondanom, hogy Kerkapoly mint tanár is a legmagasbb pálmáért küzdött s hogy úgy, mint már fiatal professor korában a vidéki főiskolán, később és élete utolsó szakáiban az ország fényes alma materében mily kiváló helyet foglalt el azok tanári karában a katedrán és a tanulók tiszteletében!?

Mihez még azt kell csatolnom, hogy Kerkapoly szemében a professori állás oly magasra helyezett és fennben becsült volt,

hogy több alkalommal s épp azon időben is, a mikor már politikai pályájának zenitjéhez közeledett, úgy nyilatkozott, hogy egész életének legfőbb vágya és ambíciója mindig a pesti egyetemi tanárság volt!

VI.

Még csak elhunyt tagtársunk közelebbi jellemzésére nézve akarok egynémelyeket kiemelni:

Kerka-poly egy minden tekintetben magára álló, független szellemű, erős kinyomatú személyiség; kiegyenlített, szilárd akaratú, rendkívül magvas és sajátos individualitás, a kiből a nagyráhatottság egész anyaga megvolt. Tetőtől talpig *magyar*, — magyar minden ízében és idegében, szíve minden dobbanásában, esze minden mozzanatában; még a legskeptikusabb idegektől is a magyar faj hivatásos volta iránti elismerést és tiszteletet kikényszerítő.

Lelkületére nézve inkább magába zárkozó és hideg tartózkodású; érintkezésben ritkán fölmelegedő, soha sem közlékeny, gyakran szögletes és néha modortalan; a társas élet örömei vagy kedvteléseire reája (a különben is rendkívül egyszerű életmódhoz szokott s a legmesszebbmenő takarékság elvének hódoló emberre) nézve ingerlő hatással soha sem voltak; — még egy pápai kollegiumbeli volt jeles tanítványa s jelenlegi előkelő képviselő azt mondja róla: «vallása a szigorú kalvinizmus, tanulmánya a hegeli bölcsészet rideg rendszere, úgy tetszik, mintha soha se lett volna fiatal ember s mintha az élet tavasza nyomtalanul röppent volna el feje fölött; Kerkapoly előtt nincs más világ, mint az okos ember, nincs más érv, mint az észszerűség, nincs más nagyra-vágása, mint használni, nincs más gyönyör, mint a munka!» s talán (egy hegeli formulában) hozzátehetné volna: az egész ember olyan, mint egy nagy gondolat-szervezet. Akaratszilárdságáról és alkudozástól idegen hajthatatlanságáról egy hírneves külföldi, a ki vele hivatalos tárgyalásokat vitt, egy alkalommal azt jegyezte meg: «*ez a professorminiszter* olyan kemény, mintha aczélból volna».

Mint államférfiú nem bírt ugyan Deák Ferencz status-bölcsi méltóságával, Andrássy szikrázó genialitásával, Eötvös melegségével és idealismusával, Somssich és Pauler retorikai élan-jával, Sennyei adminisztratív-praktikus látásával, Ghyeczy közjogi mikrológ tanultságával, vagy Lónyay ügyleti routinejával. De voltak viszont tulajdonságai, a melyekkel viszont e parlamenti nagyságainknak talán egyike sem bírt hasonló mértékben: az a bizonyos őseredetiség, a legmagasabb fokra hatványozott elmeél, az universalistikus tanultság és az átfogó gondolkozási erő, a mely őt ez országos kitűnőseink méltó versenytársává tette; — arról,

hogy a szó legteljesbb és legnemesebb értelmében *politikai jellem*, nem is szólva.

A lelki súlyegyént Kerkapolynál soha sem látta ingadozni senki sem; e részben is a görög Stoa igazi követője; s egynémelyeknek iránta tanúsított igazságtalanságán kemény panaszas hangokban soha sem tört ki, pedig nem lett volna csodálandó, ha tette volna, úgy, a mint tette, a vele (hit, tudomány, életpálya stb. tekintetében) nagy hasonlatosságot mutató francia miniszter *Guizot*, az ő híressé vált szavaiban: «vous avez beau d'accumuler vos injures, jamais elles ne s'éleveront jusqu'à la hauteur des mes mérites».

Erős istenhívőségére és vallásos érzületére irataiban és beszédeiben tett kijelentései után kell következtetni.

Élet- és világszemlélete, valamint politikai és socialis nézeteiben, mint minden igazi nagy gondolkozó, extrémektől és túlzásoktól távol maradt. Az emberek kedvelését kinyerni nem értette, talán kevésbe is vette; a mi a vele való érintkezést néha kellemetlenné tette. sőt némelyeknél idegenkedést is szült irányában. A népszerűség kétes értékű kincsét nem becsülte nagyobbra, mint kell és helyes; a tömegek ujjongó tapsai után soha sem sóvárgott; az aura popularis szirénhangjai által soha sem csábította el magát; — e részben is a közpálya embereinek azon sorába tartozván, a kik munkájuk és fáradozásaik jutalmát önmagukban, a teljesített kötelesség öntudatában keresik; azok sorába, a kinnél minden magasbba törekvés bizonyos eszményies zománczczal bír; s kiket nem önző számítás, meg hogy a maguk kicsinységét palástolják, mások kicsinyítése vezet; s jel-szavuk nem az «ôte-toi, que je m'y mette!»

Nem mellőzhető e jellemrajzban Kerkapoly azon benső baráti és politikai viszonyának legalább futólagos érintése sem, a melyben gróf Andrássy Gyulával volt s mindvégig maradt is. A legnagyobb szellemtehetséget osztó sorsnak e két egyaránt kitüntetett kegyeltje, az ország ügyei intézésében is legközelebb hozatott egymáshoz s bár különböző módon és irányban, de egy nagy célra törve működött a haza javának és nagyságának előmozdításában. Az egyik mint szabadelvű aristokrata, a másik mint conservativ demokrata; az egyik szélesebb diplomatiái ismeretekkel és tapasztalatokkal, a másik alaposabb szakképzettséggel és rendszeresbb tanulmánnyal. Az egyik az ideát, a másik a ratiót teremtve meg; az egyik rögtönözve, a szükség gyors fordulatai szerint tévén fel az államműködés kérdéseit, a másik a tudomány és a szó hatalmával oldván meg azokat: — így hatott és munkálódott, egymást igazán kiegészítve, e két jeles férfiú, a kiket az ország bölcsével, Deákkal, a kedvező gondviselés a nemzetnek épp oly időben adott, a mikor a világtörténet szelleme

látszik érinteni az országokat és a história egy-egy nagy lökésel államokat és népeket vagy emel, vagy visszavet!

Mint tudós és mint a tudomány embere, Kerkapoly széles bölcsészeti alapú műveltséggel rendkívüli sokoldalúságot és ismeretbőséget párosított, noha ezt fitogtatni soha sem szokta; s egy teljesen illetékes hazai tudósunk megjegyzése szerint: «a magyar tudományosság világában nálánál átfogóbb és élesebb gondolkodó erejű fő alig mutatható fel»; s hozzátehetném a magam részéről: hogy oly mély abstrakciójú elmével, oly positiv irányú gondolkodást összekötő, s a gondolkodás mesteri voltát a gondolat biztosságával s adäquat módon kifejezésével párosító embert, mint Kerkapoly: hosszú életem folyamán igen keveset találtam.

Kifogásolandó ez irányban (mint tudósnál és írónál) csak az lévén, hogy irálya és formulázásai igen gyakran szerfelett nehézkesek; s hogy a tőle kizáróan szem előtt tartott cél, úgy írni és fogalmazni, hogy a mondat csakis egyedül a kifejezendő gondolatot tükrözze vissza, nem ritkán arra vezette, hogy a nyelv geniusát és széptani követelményeit számba nem vette, és ezzel irodalmi műveinek élvezhetősége és vonzósága épp úgy, mint aesthetikai becse tagadhatatlanul csökkent.

* * *

S ezzel végére jutottam feladatomnak: föleleveníteni emlékét egy tagtársunknak, a ki úgy is mint a tudomány és a theoria, úgy is mint a praxis és politikai életünk egyik legeredetibb s legkiválóbb alakja áll előttünk; a kiről elmondhatni, a mit néhai elnökünk, Lónyay, nagynevű elnöktársáról, br. Eötvös-ről oly találóan mondott: «hogy a későbbi kor még jobban fogja felismerni és méltathatni e szellemi nagyság arányait és hogy annak homlokát kettős babér, a tudósé és az államférfiúé diszíti».

Tacitus a részbeli követelésének, hogy a kor- és életrajz híu és az erényt és kitünőséget el nem hallgató legyen, megfelelően és Pliniusnak azt a szavát követve «szükséges, hogy az, a mi a halhatatlanságot kiérdemelte, elenyészni ne hagyassék»: lelkiismeretesen törekedtem kimutatni, a mi Kerkapoly személyisége ethikai értékének méltatására szolgálhat; kimutatni, hogy a mily kies és napsugaras volt emelkedése, épp oly felhőborított későbbi pályája; hogy fényes tehetségeivel és nehéz életmunkájával sem szerencséje, sem kortársai elismerése arányban nem állottak; de egyúttal jelezni azt is, hogy bár voltak is gyengéi és hibái, Kerkapoly minden téren és körben, a melyben működni hivatva volt, ha talán nem is közvetlen és mindig kézzelfogható, de azért maradandó nyomokat hagyott!

Az, hogy az illetőnek elhunytá után ily későn emeltem itt szót (a mi különben nem tőlem függött körülményekben találja mentségét), talán nem is volt hátrányára feladatommak. Emberek és dolgok, egyéniségek és események helyes megítélése csak bizonyos (a napi áramlatok hullámvázaitól ment) távolból (térileg és időileg értve ezt) lehetséges, s így talán e kitűnő tagtársunkat illetőleg is, a mennyiben az idő és az események folyása igen sokat kiegyenlít és kimagyaráz.

Hogy képes voltam-e feladatommak megfelelni, nem tudom; egyet azonban mondhatok; hogy bár meleg rokonszenvvel nyúltam ahhoz, távol volt tőlem a szándék: tagtársunkat egy magasztáló panegyricusban feldicsérni; hanem igenis akartam és törekedtem pártatlanabb és igazságosabb megítélését s kellő méltatását nyújtani hazánk e korbeli egyik legkiválóbb, leghűbb s a magyar faj egyik igazi büszkeségét képező fiának!

Helmholtz és a jelenkori német tudományosság.

(Előadta a május 12-én tartott ünnepélyes közülésén *König Gyula* r. t.).

Régesrégen elmúlt aranykorról mesél a rege, és egy-egy önfeledte perczben újra hiszünk benne. Hogy is ne, mikor magunk láttuk, magunk átéltük azt az aranykort, ifjúságunk aranykorát. Szeretjük elmúlt ifjúságunkat; lehet ebben önzés is; de nem a legrosszabb ember, ki megelégedve tekint vissza ifjúságára. Egyéniségünk java részét szeretjük benne — a tavasz duzzadását ereinkben, a hitet és reményt szívéinkben, az eszmények világát gondolatainkban. S ép ezért beleegyezésüket merem kérni, elnézésüket merem remélni, midőn kilépek a mai alkalom követelte tárgyilagosság keretéből és megállok — bár csak egy pillanatra — saját ifjúságom talán legszebb emlékénel.

Huszonöt éve immár, de még most is ott látom magam előtt — Németország délnyugati határszélén — a kis, kedves Neckar-parti várost, Heidelberget; közvetlenül fölötte a német Alhambra maradványai, mintha nem is volnának romok, mintha csak eltávozott volna belőlük, a mi mulandó és emberi, hogy annál tisztábban hirdethessék az örök szépet; és távolabbról — de rövid sétában elérhetők — erdők és hegyek hívnak magukhoz, melyekbe — hálából — saját vig élete költészetét vitte be a heidelbergi deák. A városban — mely azóta már egész, egész más lett — ódon házak és ezek között az egyetem akkor még szerény épületei. Az emberek élete

az egyetem, tanárai és tanulói körül fordul meg. Ezek különben nincsenek valami sokan; mindössze egy pár száz. De összetartanak, mert összetartoznak. A szegény vidéki tanító fia és a gazdag főúri család sarja — a míg itt van — tanuló és semmi más. Ha kell, megél kis stipendiumából, de nem irnokoskodik és nem ad leczkéket. Tanul és mulat, nem készül vizsgálatokra; majd vizsgázik, ha eleget tanult. Erős chauvinista, de nem igen politizál és nem mutogat műhazafiságot; nemzetének él, erősnek és egynek akarja, mint mindazok, kik 60 év óta az egyetem tagjai voltak.

E hosszú, évtizedeken át nyúló következetes és folytonos fejlődés alakította nemcsak a tanulósnak, hanem a tanári kar-nak is szellemét. Ezek is nagyon különböző méretű emberek, a legeltérőbb egyéniségek. Van közöttük kicsinyes pedáns, ki nem lát és nem néz szaktárgya határain túl; és van közöttük — még pedig nem egy — kimagasló férfiú, kinek alkotásaira büszke a nemzet, büszke az egész világ, kinek úgy tudományos, mint kulturális és társadalmi szerepe ország-világra szól. De egy vonásuk közös; mindegyik működésének középpontját, lényegét az egyetem föladataiban látja; ez a talaj, melyen élnek, melyből erőt merítenek. Így azután az a kis egyetem erős, élő szervezet, szűkebb hazájának szemefénye, nagy Németország szellemének is előkelő góczpontja.

Nem keresem, inkább kerülöm a nagyhangzású szavakat; de ma és ez alkalommal sem bírom elnémitani azt az óhajtasomat, mely mindenkor erőt vesz rajtam, midőn arra a volt Heidelbergre gondolok. Vajha a mi ifjúságunknak is volna ily paradicsomi szigete, melyen a tudás fája tilalom és bűn nélkül terem. De hiába! Hisz ez úgy látszik nem is lehet. Más lett a mai Németország is; mintha a természet törvénye volna, hogy a nagy örökségbe mindig kis emberek üljenek.

A történeti fejlődés vas lépései elsöpörték a kisvárosi német egyetemek jelentőségét. Mai napság Németországban is minden a főváros felé tolódik; és az 1870-ik év ágyúdörgése a német tudományosság útját és jövőjét is megváltoztatta.

Annak a kis heidelbergi egyetemnek volt tagja 1858-tól 1871-ig Hermann Helmholtz; vele egyidőben — hogy többet ne említsek — Vangerow és Zeller, Kirchhoff és Bunsen; még e nevek között is az övé volt a leghangzatosabb. Akadémiánk körében ül ma nem egy tanítványa; testületünknek külső tagja is volt; de midőn a múlt év szeptember havában elhunyt tudós emlékének itt is adózunk, ezzel nem csupán a nemzetközi tudomány udvariassági szabályait követjük. Alkotásai kötelességünk-ké teszik a gyászt. Nem rónám le azonban e kötelességet a helyes módon, ha az emlékbeszéd szokásos alakjában foglalkoznám Helmholtz mindenütt ismert életével és művével. Ő azok közül való,

kiknek neve egész korszakot jellemez, a mai Németország alakulásának korszakát, a melyben a kulturális munka és politikai hatalomszerzés kapcsolata oly világosan érvényesül, mint ezelőtt talán soha és sehol.

Ily szempontból kívánok egy pár szót fűzni Helmholtz emlékéhez, bármily töredékesek és gyarlók legyenek is néhány percze szorított fejtegetéseim, — valami módon — a tények tanulsága mégis meglesz bennök.

Semmiféle intézmény nem ültethető át elvi változtatások nélkül nemzetről-nemzetre. A kormányzók és kormányzottak jellege, gondolkodása és tudása úgy hat, mint új égélj és új talaj, melyben más lesz a virág színe, más a gyümölcs íze. Az idegen ország földjét se nem lehet, se nem szabad idehoznunk; csak a magunkét művelhetjük — de szorgalmat és kitartást tanulhatunk bárhonnét. Ezért meglehetősen meddő dolognak tartom, ha a tudományos munka szervezésére nézve nálunk a fölött vitatkoznak, vajjon jobb-e a német vagy francia rendszer. Lehet mindegyik jó vagy rossz, a szerint, hogy ki foganatosítja és hogy kire alkalmazzuk.

A rendszer igazi titka szorgalom és kitartás és hozzá még egy kevés helyes érzék, egy kevés áldozatkészség. Hogy e szerény tényezők mit tehetnek egy fél századnál alig hosszabb időben, mutatja Németország története. Egyetemei régi intézmények, melyeknek eredete nem ritkán messze a középkorba nyúl vissza; de a régies formák alatt szüntelen megváltozik életük és fődermük éppen, hogy majdnem minden században megújulnak törekvéseik és céljaik. Hogy a tudomány művelését és fejlesztését majdnem teljesen magukhoz ragadják, az már épen csak a XIX. század jellemző vonása. De arra a mit tettek, az egyetemek magukban még is gyöngék lettek volna. Hozzá kellett járulnia annak az eredetében német hagyománynak, melyet a Hohenzollern-dynastia mondhatnók házi törvényévé emelt és melyet I. Napoleon is igyekezett érvényesíteni, hogy az udvari méltóságok körében, az uralkodó közvetlen közelében, a tudománynak is legyen helye, és hogy e hely fénye bizonyítsa a tudományosságnak politikailag is szükségesség voltát. E laureatus-ok sora Helmholtztól visszamegy egész Leibnitzig. Leibnitz maga, valamint akadémiai tervei, távol állottak minden egyetemtől. Nagy Frigyes akadémiaja is még egész különálló intézmény volt. Csak a két Humboldt neve jelzi a közeledést és a berlini egyetem alapítása 1810-ben végre a német tudományos fejlődés legújabb — most már talán lezáruló — korszakát.

Ezen egyetemi alapítás a német és jelesen a porosz kormányzati politika egyik legmeglepőbb ténykedése. A tiltsi béke megsemmisítette Poroszországot; a győztes francia imperator

szeszélyétől függött, hogy mikor törüli ki végkép az országnak még nevét is Európa térképéről. És ekkor egy pár ember törhetetlenül kezd újra dolgozni. A megcsonkított állam új erőt gyűjt, és egyik első alkotásuk — új egyetem. Az ily kísérlet csak fenéséges vagy nevetséges lehet, a mint siker koronázza vagy nem. Ez az egyetem — Schleiermacher és Fichte, Niebuhr és Savigny egyeteme — csakugyan bevált; és derekas része lön abban a nagy munkában, mely a szabadságharczoktól 1870-ig vitte és emelte a német nemzetet.

Közvetlen munkája és még inkább a tőle kiáradó szellem nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Németországban ma is aránylag és absolut számban többen vannak a rendszeresen és tudományosan képzett egyének, mint bármely más országban; a mi talán rideggé, de oly erőssé tette társadalmát. A gondolkodás ez iskolázottsága, az egyéni törekvés e módszeres volta meglátszik — bár itt nem épen mint kellemes vonás — a gyakorlati téren is, közgazdaságban és politikában, sőt a szélső árnyalatoknak veszedelmes fegyvere lett.

Még a szélsőségekben is része van a berlini egyetemnek. Valóban az egész századon át tükre a nemzet életének; itt keletkeznek vagy legalább átszűrődnek a nyilvános élet áramlatai. Itt tartja — ha nem is mint tanár — Alexander von Humboldt az egész udvar jelenlétében, az egész társadalom lázas érdeklődése mellett azon előadásait, melyekből később a «Kosmos» munkája lett és melyeknek még ennél is nagyobb jelentőségök, hogy megteremtették a népszerű előadások műfaját. Majd a conservatív, majd a szabadelvű irány kerekedik fölül az egyetemen; de ez mindig ott van a nyilvános élet küzdőterén. Itt keletkezik a pietismus új alakja, itt szólal fel a kulturharez; itt küzdenek Bismarck ellen és Bismarck mellett és itt hirdeti a végén Treitschke pangermanismusát. Az egyetem tagadhatatlanul gyakran hódol a divatnak, de néha át is alakítja. De mindezek mellett, vagy helyesebben mondvá mindezek fölött ott lebeg az egyetem igaz, régi hagyománya. Szent és sérthetetlen a tudományos munka és el sem képzelhetnék, hogy e nélkül is lehet befolyásos szerepe a tanárnak, akár az egyetemen belül, akár azon kívül.

A tanügyi kormány sokféle irányzattal kaczerkodik, de egyben nem ismer alkut. Minden szakmából a legjobb embert — bárminő áldozatok árán — Berlinbe kell hozni. Így magától érthető dolog volt, hogy még 1871-ben Helmholtzt Berlinbe hívták, de magától érthető volt az is, hogy e meghívás föltételeivel Heidelberg és a badeni nagyhercezség nem versenyezhetett. Berlinben élt tehát Helmholtz 1871-től egész haláláig, kezdetben mint egyetemi tanár, később mint a «physikalisch-technische Reichsanstalt» igazgatója. De sem e hivatalok, sem excellentiás czíme nem adnak

képet arról az állásról, melyet mint három uralkodó kegyeltje és barátja, mint minden tudományos ügy döntő bírása, a német birodalomban elfoglalt.

Hogy mily értelemben, mily irányban kívánt e kimagasló állásában hatni, azt jellemezzék a következő egyszerű, de őszinteségükben oly nemes szavak, melyeket 1878-ban tartott egyetemi rektori beszédéből idézek:

«Ha tehát nem is kell még korunkat reménytelenül elveszettnek tekintenünk, azért mégis túlságos könnyelműség volna, ha egyszerűen beérnők azzal a vigasztalással, hogy ez más időkben sem volt jobban, mint most. Mindenesetre tanácsos, hogy annyira aggasztó tünetekkel szemben mindenki körültekintsen abban a körben, melyért dolgozni tartozik és a melyet ismer, hogy miképen áll az emberiség örök céljaiért végzett munka, vajjon szemmel tartották-e ezeket, vajjon megközelítették-e? Ezen (a berlini) egyetem ifjúkorában a tudomány is fiatalosan merész és erőreményű volt, tekintete a legmagasabb célok felé fordult. Ha nem is lehetett ezeket oly könnyedén elérni, mint azon nemzedék gondolta, ha ki is tűnt, hogy csak körülményes részletmunka készítheti ez utat, és ha így maga a föladatok természete a munkának kevésbé lelkesült és legalább nem közvetlenül az eszményi célokra törekvő módját követeli; azért kétségtelenül mégis vesztünk volna, ha a mi nemzedékünk az alárendelt és gyakorlatilag hasznos föladatok mellett szem elől tévesztené az emberiség örök ideáljait.»

Ezen erkölcsi törvény igazgatta Helmholtz életét és munkáját. És kevés embere van e századnak, ki az emberiség örökbecsű javainak szaporításához annyival járult volna hozzá, mint ő. Az általános, a döntő szempontok fölismerése még a tudomány részleteiből merített kérdésnél is, eleven érzék a különböző szakok kapcsolata iránt, philosophiai mélyrelátás a módszerek kiszemelésében és a kutatás különböző területeinek a költőre emlékeztető összefoglalása a kivitelben — íme a jellemző vonások, melyek annyi sok különböző tudományra irányult munkásságának egységét biztosították. És ezekért a tudomány története Helmholtznak nemcsak munkáit őrzendi, mint e történet örökbecsű aktáit, hanem őrizni fogja nevét is, egyénisége fényét.

A XIX. század tudományos munkája egy alapkérdésen fordul meg, melyet Helmholtz maga így fogalmazott: «Mi az igazság szemléletünkben és gondolkodásunkban? Mily értelemben felelnek meg képzeleteink a valóságnak?» Ez az egy nagy kérdés visszavisszatér Helmholtz minden vizsgálatában. Legközvetlenebbül a látó és halló érzék elemzésére vonatkozó munkáiban. Mindenki ismeri — épen csak idézem — hangtani fölfedezéseit, melyek a fül anatómiai viszonyaitól, a felhangok és az ú. n. hangszín földerítésén át, egészen a zene tudományos elméletéig vezették.

Még sokkal terjedelmesebbek, sokkal elágazóbbak alkotásai az optika körében; a szemtükör, melynek fölfedezése nevét először vitte a nagy közönségbe, csak egy apró első gyümölcse ezen egész életén át folytatott kutatásoknak. A kísérlet és számítás legfinomabb fegyvereivel fölfegyverkezve, előhatol a tapasztalati lélektan rejtekeibe és megvilágítja térszemléletünk keletkezését, beolvasztja a természettudományok keretébe a geometria alapföltevéseit.

A mit Johannes Müller még röviddel ezelőtt lehetetlennek jelentett ki, megméri a sebességet, melylyel az akarat és érzés ingere tovább halad az idegszálban.

Az életerőt és a perpetuum mobile-t kirekeszti a tudományból; egy ifjúkori dolgozatban már-már közel áll Pasteur fölfödözéseéhez. Az erő megmaradásáról szóló értekezése természetfölfogásunk egy fordulópontját jelzi; a törvény fölismerésének dicsőségében ő maga szívesen osztozkodott Róbert Mayer-rel; de hogy az elv a mai physika alapvető tételes törvénye lett, az matematikai teremtképességének érdeme. Ugyanezt érvényesíti régebben a folyadékok mechanikájában, újabban az elektrodinamikában és thermochemiában. Foglalkozik a jégárak tűneményével, a főhn magyarázatával, a kormányozható léghajó problémájának tudományos alapjaival. Azonban megszakítom e száraz fölsorolást, mely az eszmei tartalomról úgy sem tud képet adni. Egész tudományos működése bizonyítja, hogy mennyire igazak Pascal e szavai: «Le génie consiste à voir les choses, comme elles sont».

A ki bennünket látni tanított, maga többé nem lát. Befejezte földi pályafutását munkában, eredményekben és elismerésben páratlan gazdag élet után. Az ember nem volt a mienk; de mienk lehet — ha úgy akarjuk — a példa, melyet élete adott.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály n e g y e d i k ü l é s e .

1895. április 1-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból Joannovics György, Vámbéry Ármin t. tt., Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, P. Thewrewk Emil r. tt. Asbóth Oszkár. Badics Ferencz, Berczik Árpád. Kúnos Ignác, Pasteiner Gyula, Szigeti József, Némethy Géza l. tt. Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Czobor Béla, Nagy Gyula l. tt. Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

77. MUNKÁCSI BERNÁT l. tag «A nyelvhasonlítás tanulsága a magyar magánhangzók történetéhez» cz. értekezését terjeszti az osztály elé.

78. HEGEDŰS ISTVÁN, mint vendég, «Aristophanes madarai, bevezetésül a comoedia antiqua» cz. értekezését olvasta fel. Bírálatra adatik.

79. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére P. THEWREWK EMIL r. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály n e g y e d i k ü l é s e .

1895. április 8-án.

SZILÁGYI SÁNDOR r. tag elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból Fejérfpataký László, Hajnik Imre, Plósz Sándor. Schvarcz Gyula r. tt. Asbóth János, Czobor Béla, Fayer László. György Endre, Marczali Henrik, Nagy Ferencz, Nagy Gyula. Óváry Lipót. Pólya Jakab l. tt. Más osztályokból: Joannovics György t. tag, br. Eötvös Loránd, Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

80. PLÓSZ SÁNDOR r. tag felolvassa: «A semmiség fogalma a perjogban» című székfoglaló értekezését.

81. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek PLÓSZ SÁNDOR és SCHVARCZ GYULA r. tagok.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály n e g y e d i k ü l é s e .

1895. április 22-én.

THAN KÁROLY r. t. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza. Lengyel Béla, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. Bedő Albert, Chyzer Kornél, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos-

Kherndl Antal, Klein Gyula, Liphay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. Más osztályokból Szász Károly, Vécsey Tamás r. tt. Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

82. SZILY KÁLMÁN rendes tag «A primitív gyökök szakaszossága».

83. KÖNIG GYULA r. t. «A négyzetes maradékok elméletében fel-
lépő törzsszám-sorozatok sűrűsége».

84. KULCZYNSKI ULÁSZLÓ részéről «A magyarországi Theridioida-
pókokról» előterjeszti Chyzer Kornél l. t.

85. RICHTER ALADÁR részéről: «A tropusi flóra három vitás
genusának anatómiai és systematikai viszonyairól (Cudvania, Pleco-
spermum és Cardiogyne)» előterjeszti Klein Gyula l. t.

86. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CHYZER KORNEL és
KLEIN GYULA l. tag urakat kéri fel.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ülés.

1895. április 29-én.

BR. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen
vannak: Szász Károly másodelnök; Hollán Ernő, Pulszky Ferencz,
Zichy Antal t. tt. Beöthy Zolt. Fejérpataky László, Fröhlich Izidor,
Gyulai Pál, Hampel József, Jakab Elek, König Gyula, Lengyel Béla,
Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás,
Wlassics Gyula r. tt. Fayer László, Liphay Sándor, Marczali Henrik,
Nagy Gyula, Némethy Géza, Pulszky Károly, Rados Gusztáv, Szinnyei
József, Telfy Iván l. tt. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

87. SZÁSZ KÁROLY emlékeszédet tart **Szvorényi József** t. tag-
ról. — Az Akadémiai Ertesítőben jelenik meg.

88. Főtitkár bejelenti **Frivaldszky János** r. tagnak márczius
29-én és **Domanovszky Endre** l. tagnak április 18-án bekövetkezett
elhunyát. — Az Akadémia fájdalommal veszi tudomásul a jelentést, és
a III., illetőleg a II. osztályt fölhívja, hogy emlékeszéd tartása iránt
határozzon.

89. A cs. és kir. külügyminiszterium az angol kormány részé-
ről megküldi a **Challenger**-hajón végzett tengerfenék-vizsgálatok egy
újabb kötetét. — Az átvétel elismerésével az Akadémia köszönete is
kifejezendő.

90. A vallás- és közoktatásügyi minister úr megküldi a székes
fővárostól alapított Ferencz József **koronázási jubileum-díj** szabályzatát.
véleményadás végett. — Az Akadémia a szabályzatot, az elnökök és tit-
károk állandó bizottságának javaslatára, helybenhagyólag tudomá-
sul veszi.

91. A földművelésügyi minister úr megküldi az 1893. évre
vonatkozó **jelentését** a könyvtár számára. — Köszönettel vétetik.

92. **DUKA TIVADAR** l. t. **Podhorszky Lajos** Párisban elhunyt
l. tagnak több levelét és kéziratát küldi meg a kézirtattár számára. —
Köszönettel vétetik.

93. **OLIVECRONA KANUT** k. tag. Svédország jelenlegi igazságügyi
ministere, **két rapport-t** küld a svéd igazságygyról és börtönügyről.
— Köszönettel vétetik.

94. A M. Tud. Akadémia III. osztálya az **anatómiai termino-
logia** kidolgozására alakított nemzetközi bizottságot 1891-ben 300 fttal

segélyezte; most a «Nomina-Anatomica» megjelenvén, a bizottság elnöke, Kölliker Würzburgból köszönetét fejezi ki a M. Tud. Akadémia támogatásáért. — Tudomásul szolgál.

95. Főtitkár bemutatja az 1895. évi **nagygyűlés napirendjét** és a tagsági kijelöléseket. — Tudomásul szolgál.

96. Jelenti, hogy a milleniumi kiadvány első része: **Bölcs Leo taktikája** nem sokára sajtó alá kerülhet, s indítványozza, hogy az Adparatus criticus megbírálása végett a kézirat adassék ki előbb a Classica-philologiai bizottságnak. — Elfogadjatik.

97. Jelenti, hogy a tatai kir. járásbíróság értesítése szerint **Kempfi Istvánné Jankó Katalin** 1000 frtot hagyományozott a M. Tud. Akadémiának. — Kegyeletes halálával vétetik.

98. Ajándékok a **könyvtár** részére: *a)* Frigyes és Jenő főherczeg (ő fenségeik részéről Zeissberg: Erz. Karl v. Österreich. Két köt. *b)* B. Brentano Józseftől: General Anton Josef Freiherr v. Brentano. *c)* Teza Emil k. tagtól: Több különnyomat és egy régi nyomtatvány. *d)* Bartalus István l. tagtól: Magyar népdalok IV. és V. köt. *e)* Horváth Géza r. tagtól: Jelentés az 1890/93-iki rovarkárokról. *f)* Dr. Szenger Edétől: Hét kötet munka Mexikóról, spanyol nyelven. *g)* Neuschloss Ödöntől: Dr. Ignaz Hirschler, Autobiographisches Fragment. *h)* Umheiser Károlytól: egy XV. századi latin kézirat másolata. — Köszönettel vétetik.

99. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent **kiadványok** jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

100. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr Szász Károly r. és Télyfi Iván l. tagot kéri fel.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály ötödik ülése.

1895. május 6-án.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: az I. osztályból: Joannovics György t. t. Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Szász Károly, Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Thewrewk Emil, Volf György r. tt. Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Halász Ignác, Kúnos Ignác, Pasteiner Gyula, Petz Vilmos, Szinnyei József, Némethy Géza. Más osztályokból: Vécsey Tamás, Szily Kálmán, Heller Ágost, Pauler Gyula r. tt. Czobor Béla, Finály Henrik, Márki Sándor, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző Gyulai Pál osztálytitkár.

101. VOLF GYÖRGY r. t. felolvassa «Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint» című székfoglaló értekezéseinek egy részét. Az értekező fölkeretik, hogy a jövő ülésen értekezését folytatni sziveskedjék s egyszersmind r. tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

102. Az osztályelnök indítványozza, hogy az idő elhaladván, Szamota István értekezése a jövő ülésre halasztassék. Az indítvány elfogadjatik.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VOLF GYÖRGY és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat kéri föl.

LV. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

Elegyes ülés.

1895. május 8-án.

TÓTH LŐRINCZ r. t. korelnöksége mellett jelen vannak: Szász Károly másodelnök; Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Kautz Gyula, Pulszky Ferencz, Than Károly, Zichy Antal ig. tagok. Joannovics György, Konkoly Miklós, Margó Tivadar, br. Podmaniczky Géza t. tt. Entz Géza, Fejérpataky László. Fodor József, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Jekelfalussy József, Klug Nándor, König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Schvarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szilády Aron, Thanoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Volf György r. tagok. Acsády Ignác, Badics Ferencz, Baksay Sándor, Halász Ignác, Klein Gyula, Liptay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Pólya Jakab, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szinnyi József l. tagok. Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. A korelnök előadja, hogy az elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnökének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre megválasztása. Fölhívja a jelenlevő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat titkos szavazatuknak írásban beadására.

2. Először is az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

39 szavazatból esett

<i>Br. Eötvös Loránd</i> r. tagra	36
<i>Szász Károly</i> ig. és r. tagra	1
<i>Wlassics Gyula</i> r. tagra	1
Üres lap	1

E szerint **br. Eötvös Loránd** r. t. az Akadémia elnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdtetett.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

39 szavazatból esett

<i>Pulszky Ferencz</i> ig. és t. tagra	26
<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagra	5
<i>Gr. Széchenyi Béla</i> ig. és t. tagra	4
<i>Gyulai Pál</i> ig. és r. tagra	1
<i>Hollán Ernő</i> ig. és r. tagra	1
<i>Wlassics Gyula</i> r. tagra	1
Üres lap	1

E szerint **Pulszky Ferencz** ig. és t. tag az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztatván, a választás kihirdtetett.

E választások az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében Ő császári és apostoli királyi Felsége megerősítése alá bocsátandók.

A jegyzőkönyv hitelesítésére **HOLLÁN ERNŐ** ig. és t., **VÉCSEY TAMÁS** r. tagok kéretnek föl.

LV. NAGYGYŰLÉS.

Első nap.

Összes ülés.

1895. május 8-án.

BR. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak (ugyanazok, a kik az elegyes ülésen résztvettek). Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtitkár.

1. Bemutattatik a május 12-én tartandó ünnepies közülés programja, mely a következő módon állapított meg:

a) Elnöki megnyitó beszéd, BR. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnöktől.

b) Jelentés az Akadémia 1894. évi munkásságáról, SZILY KÁLMÁN főtitkártól.

c) Emlékbeszéd Kerkapoly Károly I. tag felett, KAUTZ GYULA ig. és r. tagtól.

d) Helmholtz és a jelenkori német tudományosság, KÖNIG GYULA r. tagtól. — Tudomásul szolgál.

2. Olvasatik a II. osztály jelentése, mely szerint az **akadémiai nagyjutalomra** az osztály, az 1888—1894. évkörben megjelent történet-tudományi munkák közül PAULER GYULA «A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt» (Budapest, 1893.), a **Marczibányi-mellék-jutalomra** pedig FRANKÓI VILMOS: «Hunyadi Mátyás király» (Budapest, 1890.) című munkáját ítéli legérdemesebbnek. — A naggyűlés a nagyjutalmat Pauler Gyulának, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Frankói Vilmosnak odaítéli.

3. Olvasatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1894-re szóló **Sámuel-díjjal** SZILASI MÓR «Kombinált műveltető s mozzanatos ígéképzők» (Nyelvtud. Közl. 1894.) című értekezést ajánlja jutalmaztatni. Dicsérettel emeli még ki Balassa József, Albert János és Prikkel Márián értekezéseit. — A javaslat elfogadtatik.

4. Olvasatik az I. osztály jelentése a **Bulyovszky-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — A javaslat elfogadtatik.

5. Az I. osztály jelenti, hogy a már tavaly hirdetett, de még le nem járt pályázatok: 1. Teleki-jutalom 1895-re; 2. Karácsonyi-jutalom (milleniumi komoly színmű); 3. Karácsonyi-jutalom (vígjáték); 4. Kóczán-díj (Könyves Kálmán vagy Vak Béla); 5. Gorove-díj (Újkori aesthetika); 6. Lévy-díj (Kisfaludy Sándor élete); 7. Marczibányi-díj (Vörösmarty s az irodalmi nyelv); 8. Marczibányi-díj (Magyar synonymika) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a **Teleki-jutalomért** 1897-ben vígjátékok pályáznak 1896. szept. 30. határidővel. — Tudomásul van.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán-jutalomért** 1896-ban II. Géza vagy III. Béla korából vett színművek pályáznak 1896. május 31. határidővel. — Tudomásul van.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas-Raskó-alapból** 1895. szept. 30. határidővel hazafias költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

9. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bulyovszky-alapból** 1895. szept. 30. határidővel ódai költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Nádasdy-jutalomra** 1896. szept. 30. határidővel elbeszélő költeményre pályázat hirdetendő. — Tudomásul van.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczy-alapból** 1895. június 15. határidővel az 1893—94. években megjelent magyar történelmi regények pályáznak. — Tudomásul van.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári **egyetem** nyelvészettani **hallgatói** részére a **Nyelvtörténeti Szótár** egy-egy példányra kitűzendő jutalmul. — Tudomásul van.

13. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Első Magyar Általános Biztosító-Társaság** pályadíjáról (A tőzsdeadó czélszerűségének kérdése), mely a jutalmat a «Justum et aequum» jeligéjű munkának javasolja kiadni; a Raffalovits-tól vett jeligés dolgozatot pedig az Akadémia dicséretével öhajítja kitüntetni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalmazott pályamunka jeligés leveléből **BAMBERGER BÉLA** neve tűnt elő; a megdicsért pályamunka jeligés levele, a szerzőtől adott fölhatalmazás alapján felbontatván, belőle **Fellner Frigyes** és **Hegedűs Loránd** neve tűnt elő.

Ezzel kapcsolatban **JEKELFALUSSY JÓZSEF** r. tag bemutatja **Bamberger Béla** úrnak mai napon kelt levelét, melyben írja, hogy a lapokból értesült a pályaművét ért kitüntetésről s kijelenti, hogy a jutalmat visszaajándékozza a Magyar Tud. Akadémia javára. — Ez adományt az Akadémia köszönettel fogadja s elrendeli, hogy **Bamberger Béla** adományaként az alaptőkéhez irandó át.

14. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Beck Miksa-pályázatról**, mely a jutalmat «**Borúra derű**» című munkának javasolja kiadni. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **PÓLYA JAKAB** neve tűnt elő.

15. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-féle** pályázatról (Magyar önkormányzat), mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

16. Olvassatik a II. osztály jelentése a **Dora-pályázatról**, mely a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

17. Olvassatik a II. osztály jelentése az **Ullmann-alapból** 1893-ban feltételeken jutalmazott pályaműről, mely a jutalmat most már (miután szerző művét teljesen kidolgozta) kiadni javasolja. — Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom **SZALÁGYI AURÉLNAK** kiadatik.

18. A II. osztály jelenti, hogy a már tavaly hirdetett, de még le nem járt pályázatok: 1. **Sztrókay-jutalom** (Értékpapírok jogi természetű); 2. **Első M. Ált. Biztosító-Társaság jutalma** (Agrár-statisztika); 3. **Ullmann-jutalom** (Munkás-biztosítás); 4. **M. Keresk. Csarnok Széchenyi adománya** (Közvetítő kereskedés); 5. **Oltványi-jutalom** (Sz.-Ferenc-rend); 6. **Péczy-jutalom** (Ötvösség története); 7. **Gorove-jutalom** (Angol morál-philosophia); 8. **Lukács Krisztina-jutalom** (Újabb ismerettani elméletek); 9. **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-jutalma** (Magyarország történelme 1301—1492-ig); 10. **Lukács Krisztina-jutalom** (Szlavónbánság) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

19. A II. osztály javasolja, hogy a **M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi adományából** a detail-kereskedésre irassék ki pályázat 1897. szept. 30. határidővel. — Elfogadtatik.

20. A II. osztály javasolja, hogy a **Lévay-alapból** a mezőgazdaság jövedelmezőségére irassék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

21. **JEKELFALUSSY JÓZSEF** r. tag mint előadó előterjeszti az ad-hoc bizottság javaslatát, mely szerint a **Pollák-alapból** a demographiára irandó ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály javasolja, hogy az **Első M. Általános Biztosító-Társaság** alapjából a mezői munkás-kérdésre irassék ki pályázat 1897. szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály javasolja, hogy a **Gorove-alapból** a magvar férfi-viseletre irassék ki nyílt pályázat 1895. december 31. határidővel. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy a **Monumenta Hungariae Historica** egy-egy osztálya kitűzendő jutalmul a három egyetem történettudományával foglalkozó egy-egy hallgatója részére. — Tudomásul van.

25. Olvastatik a III. osztály jelentése a **Lukács Krisztina-pályadíjról** (mathematikai monographia), mely a jutalmat «A haladás a tapasztalást kíséri» jeligéjű pályamunkának ítéli. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből **SUTÁK JÓZSEF** neve tűnt elő.

26. A III. osztály jelenti, hogy a **már tavaly hirdetett**, de még le nem járt **pályázatok** 1. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fáy-jutalma (Közlekedési utak), 2. Bézsán-jutalom (Magyarország reptilái), 3. Lévy-jutalom (Erdőgazdaság), 4. Lévy-jutalom (A magya búza sikértartalma) az illető határnapokkal újra hirdetendők. — Tudomásul van.

27. A III. osztály jelenti, hogy az **1895. évi nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom** az 1896. évi nagygyűlésen az 1889–1895. évközben megjelent természettudományi munkák legjobbjainak lesz odaítélendő. — Tudomásul van.

28. A III. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina-alapból** a lineár helyettesítések elméletére irassék ki nyílt pályázat 1895. szeptember 30. határidővel. Elfogadtatik.

29. A főtítkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánai az **egyetemi hallgatók** részére kitűzött **nyelvészeti** jutalmat **HUNYADY JÓZSEF** budapesti és **ERDÉLYI LAJOS** kolozsvári bölcsészeti hallgatóknak ajánlják kiadni. — Elfogadtatik.

30. A főtítkár jelenti, hogy a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek bölcsészeti dékánai az **egyetemi hallgatók** részére kitűzött **történettudományi** jutalmat **KLETZ GÁBOR** budapesti, **BORDEAUX ÁRPÁD** kolozsvári és **KERNIC BOGOLJUB** zágrábi bölcsészeti hallgatóknak ajánlják kiadni.

31. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elégetésére **KONKOLY MIKLÓS** t. és **SIMONYI ZSIGMOND** r. tagot kéri fel, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy küldetésükben eljárak. — Tudomásul van.

32. Olvastatnak az osztályok jelentései az **osztályelnökök választásáról**. Az I. osztály **ZICHY ANTAL** ig. és l. tagot, a II. osztály **PAULER GYULA** r. tagot, a III. osztály **THAN KÁROLY** ig. és r. tagot választotta elnökévé. — Tudomásul van.

33. Olvastatnak az osztályok jelentései az állandó bizottságok megalakításáról. Megválasztattak:

I. A **nyelvtudományi bizottság** tagjaivá: Asbóth Oszkár l. t., Bánóczy József l. t., Barna Ferdinánd l. t., Beöthy Zsolt r. t., Goldziher Ignác r. t., Gyulai Pál r. t., Halász Ignác l. t., Heinrich Gusztáv r. t., Joannovics György t. t., Kúnos Ignác l. t., Lehr Albert l. t., Munkácsi Bernát l. t., Simonyi Zsigmond r. t., Szarvas Gábor r. t., Szilády Áron r. t., Szily Kálmán r. t., Szinnyi József l. t., P. Thewrewk Emil r. t., Vámbéry Ármin t. t., Volf György r. t.

II. Az **irodalomtörténeti bizottság** tagjaivá: Arany László l. t., Badics Ferencz l. t., Bánóczy József l. t., Beöthy Zsolt r. t., Berczik Árpád l. t., Fraknói Vilmos r. t., Gyulai Pál r. t., Heinrich Gusztáv r. t., Nagy Gyula l. t., Pasteiner Gyula l. t., Simonyi Zsigmond r. t., Szarvas Gábor r. t., Szász Károly r. t., Szilády Áron r. t., Szilágyi István l. t., Szilágyi Sándor r. t., P. Thewrewk Emil r. t., Vadnay Károly l. t., Volf György r. t., Zichy Antal t. t.

III. A classica-philologiai bizottság tagjaivá: Baksay Sándor l. t., Bartal Antal l. t., Csengeri János l. t., Finály Henrik l. t., Goldziher Ignác r. t., Gyulai Pál r. t., Heinrich Gusztáv r. t., Imre Sándor r. t., Lehr Albert l. t., Némethy Géza l. t., Pasteiner Gyula l. t., Pecz Vilmos l. t., Szarvas Gábor r. t., Szász Károly r. t., Telfy Iván l. t., P. Thewrewk Emil r. t., Vécsey Tamás l. t., Zichy Antal t. t.

IV. A történettudományi bizottság tagjaivá: Acsády Ignác l. t., Ballagi Aladár l. t., Csánki Dezső l. t., Csontos János l. t., Fejérfataky László r. t., Fraknói Vilmos r. t., Hajnik Imre r. t., Károlyi Árpád r. t., Knauz Nándor t. t., Kováts Gyula l. t., Majláth Béla l. t., Marczali Henrik l. t., Nagy Gyula l. t., Nagy Iván r. t., Pauler Gyula r. t., br. Radvánszky Béla t. t., Szilády Áron r. t., Szilágyi Sándor r. t., Thallóczy Lajos l. t., Thaly Kálmán r. t., Vécsey Tamás r. t.

V. Az archaeologiai bizottság tagjaivá: Balássy Ferencz l. t., Ballagi Aladár l. t., Bubicz Zsigmond l. t., Bunyitay Vincze, l. t., Czobor Béla l. t., Finály Henrik l. t., Fraknói Vilmos r. t., Hampel József r. t., Majláth Béla l. t., Myskovszky Viktor l. t., br. Nyáry Jenő t. t., Ortway Tivadar l. t., Pasteiner Gyula l. t., Pór Antal r. t., Pulszky Ferencz t. t., Pulszky Károly l. t., br. Radvánszky Béla t. t., Réthy László l. t., Szentkláray Jenő l. t., Szilágyi Sándor r. t., Téglás Gábor l. t., Thaly Kálmán r. t., Torma Károly r. t.

VI. A nemzetgazdasági bizottság tagjaivá: Acsády Ignác l. t., Ballagi Géza l. t., Ballagi Aladár l. t., Bedő Albert l. t., Falk Miksa l. t., Fodor József r. t., Földes Béla l. t., Galgóczy Károly l. t., György Endre l. t., Hegedűs Sándor r. t., Jekelfalussy József r. t., Kállay Béni t. t., Kautz Gyula r. t., Kerpely Antal l. t., Kőrösi József l. t., Láng Lajos r. t., Lipthay Sándor l. t., Matlekovics Sándor l. t., Medveczky Frigyes l. t., Pólya Jakab l. t., Ráth Zoltán l. t., Vargha Gyula l. t., Vécsey Tamás r. t.

VII. A matematikai és természettudományi bizottság tagjaivá: Bedő Albert l. t., Chyzer Kornél l. t., Entz Géza r. t., br. Eötvös Loránd r. t., Fodor József r. t., Fröhlich Izidor r. t., Galgóczy Károly l. t., Horváth Géza r. t., Hőgyes Endre r. t., Inkey Béla l. t., Jurányi Lajos r. t., Klein Gyula l. t., Konkoly Miklós t. t., König Gyula r. t., Krenner József r. t., Kruspér István r. t., Lengyel Béla l. t., Margó Tivadar r. t., Szily Kálmán r. t., Than Károly r. t.

VIII. A hadtudományi bizottság tagjaivá: Czobor Béla l. t., Fodor József r. t., Fröhlich Izidor r. t., Hampel József r. t., Hollán Ernő t. t., Rónai Horváth Jenő l. t., Majláth Béla l. t., Pauler Gyula r. t., Schvarcz Gyula r. t., Szilágyi Sándor r. t., Thaly Kálmán r. t., Thewrewk Emil r. t.

IX. A könyvkiadó bizottság tagjaivá az osztályok részéről: A II. osztályból Schvarcz Gyula r. t. és Pulszky Ágost l. t.; a III. osztályból Heller Ágost és Wartha Vincze r. tagok; az I. osztály legközelebbi zárt osztályülésében ejti meg e bizottságba a választásokat s a legközelebbi összes ülésnek terjeszti elő az eredményt. — Tudomásul vétetik.

34. Olvasatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Levelező tagul ajánlatik az A) osztályba:

Petz Gedeon . . . 24 szavazattal 3 ellen.

Zolnai Gyula . . . 23 „ 4 „

Külső tagul:

Stein Aurél . . . 21 „ 4 „

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagul:

Kovács Ferencz . . . 29 szavazattal 14 ellen.

Rendes tagul a B) alosztályba:

Thallóczy Lajos . . . 32 . . . 11 . . .

Levelező tagul az A) osztályba:

Edvi Illés Károly . . . 30 . . . 13 . . .

Szathmáry György . . . 30 . . . 13 . . .

Nagy Ernő 29 . . . 14 . . .

Levelező tagul a B) osztályba:

Komáromy András . . . 32 . . . 11 . . .

Külső tagul:

Knies Károly . . . 37 . . . 6 . . .

A III. osztály részéről:

Levelező tagul az A) alosztályba:

Schulek Frigyes . . . 34 szavazattal 3 ellen.

Kövesligethy Radó . . . 26 . . . 11 . . .

Külső tagul:

Kulczynski Ulászló . . . 30 . . . 7 . . .

Vogel Henrik . . . 27 . . . 10 . . .

35. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére NAGY IVÁN r. és
BAKSAY SÁNDOR l. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

A nagygyűlés m á s o d i k n a p j a .

1895. május 9-én.

BR. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök. Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, gr. Desseffy Aurél, Gyulai Pál, Jókai Mór, Kautz Gyula, Pulszky Ferencz, gr. Széchenyi Béla. Than Károly, Vámbéry Ármin, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán. főtitkár.

17. Az elnök úr megnyitván az ülést. főtitkár bejelenti, hogy a tegnapi napon tartott elegyes ülés br. Eötvös Loránd r. tagot három esztendőre az Akadémia elnökévé, Pulszky Ferencz ig. és t. tagot ugyancsak három esztendőre az Akadémia másodelnökévé választotta. — E választások Ó cs. és apost. kir. Felsége megerősítése alá fognak még bocsáttatni.

Az Igazgató-Tanácsban, br. Vay Miklós ig. tag elhunytával megüresedett helyet betöltendő, elnök úr fölkéri a jelenlevőket szavazatuk beadására. — Ez megtörténvén, 14 szavazatból

Császká Györgyre 12 szavazat.

Gr. Zichy Jenőre 2 szavazat

esett s e szerint Császká György kalocsai és bácsi érsek választatott az Igazgató-Tanács tagjává, mit is elnök úr éljenzés közt hirdet ki.

18. A főtitkár bemutatja a f. hó 12-én tartandó ünnepélyes közülés programját. — Tudomásul vétetik.

19. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1894. évi számadásokat pontosan vezettetettek, egyes tételeit az intézet könyveivel és az ott levő iratokkal tel-

jesen megegyezőknek. a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1894-iki számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Trebitsch Ignác földhitelintézeti főkönyvvezető úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

20. Elnök úr emlékeztetve arra, hogy a M. Földhitelintézet 1869. november 1-én vette át az Akadémia vagyona kezelését és hogy e szerint a lefolyt évben következett be negyedszázados évfordulója az Akadémia és a M. Földhitelintézet közt fennálló viszonyoknak, indítványozza, hogy a mintaszerű pontosságért és áldozatkészségért, melylyel az Akadémia számadásai egy negyedszázad óta vezetettek, egyfelől a M. Földhitelintézet igazgatóságának, másfelől Trebitsch Ignác főkönyvvezető úrnak az Akadémia őszinte köszönete külön is fejeztessék ki. — Helyesléssel elfogadjatik, azzal a megtoldással, hogy e köszönetről a főtitkár az ünnepélyes közülésen fölolvassandó beszédében is emlékezzék meg.

21. Az akadémiai ügyész úr évi jelentése, melyet az Igazgató-Tanács minden tagjának előzetesen már megküldött s most előszóval is megvilágosít. — a köszönet kifejezése mellett tudomásul vétetik.

22. Főtitkár bejelenti néhai Kempf Istvánné 1000 ftos hagyományát és Bamberger Béla 500 ftos hagyományát. — Hazafias köszönettel vétetnek.

23. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GR. CSÁKY ALBIN és THAN KÁROLY ig. tagokat kéri fel.

LV. NAGYGYÜLÉS.

Második nap.

1895. május 10-én.

BR. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak : Pulszky Ferencz másodelnök; Hollán Ernő, Joannovics György, Konkoly Miklós, br. Podmaniczky Géza, Tisza Kálmán, Zichy Antal t. tt. Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fejérpataky László, Fodor József, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hajnik Imre, Hampel József, Heinrich Gusztáv. Heller Ágost, Horváth Géza, Hőgyes Endre, Jekelfalussy József, Kautz Gyula, Klug Nándor. König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla, Lévy József, Nagy Iván, Pauer Imre, Pauler Gyula, Plósz Sándor, Schuller Alajos, Schwarcz Gyula, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilágyi Áron, Szilágyi Sándor, Than Károly, Thanhoffer Lajos, P. Thewrewk Emil, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György. Wlassics Gyula r. tt. Acsády Ignác, Baksay Sándor, Csánki Dezső, Daday Jenő, György Endre, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Rados Gusztáv, Schenek István. Szinnyei József. Jegyző : Szily Kálmán, főtitkár.

36. Elnök úr bejelenti, hogy az Igazgató-Tanács a tegnapi napon tartott ülésén, a kebelében megüresült helyre Császka György kalocsai érseket választotta meg s azután előadja, hogy a mai nagygyűlés egyedüli tárgya lévén a tagválasztás, a választás sorrendjét az osztályok között sorshúzás útján megállapíttatja, s végül fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat a golyózás útján megejtendő választásra.

A mi megtörténvén, megválasztattak :

Az I. osztályba :

Levelező tagul :

Petz Gedeon (A osztályba) 35 szavazattal 9 ellen.

Külső tagul :

Stein Aurél 36 „ 5 „

A II. osztályba :

Tiszteleti tagul :

Kovács Ferencz 31 szavazattal 14 ellen.

Rendes tagul :

Thallóczy Lajos (B alosztályba) 34 „ 12 „

Levelező tagul :

Edvi Illés Károly (A alosztályba) 34 „ 11 „

Szathmáry György „ 31 „ 14 „

Nagy Ernő „ 36 „ 8 „

Komáromy András B „ 32 „ 13 „

Külső tagul :

Knies Károly 35 „ 10 „

A III. osztályba :

Levelező tagul :

Schulek Frigyes (A alosztályba) 41 szavazattal 2 ellen.

Kövesligethy Radó „ 38 „ 6 „

Az eredmény kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BR. PODMANICZKY GÉZA és LÉVAY JÓZSEF r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Bizottsági jelentés az akadémiai nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

Az akadémiai nagyjutalom és a Marczibányi-féle másodjutalom ez évben az 1888—1894-iki cyklus alatt megjelent legkitünőbb történelmi munkáknak lévén oda ítélendők, a t. osztály f. év jan. 11-én tartott zárt üléséből alulírt bizottságot bízta meg azzal, hogy a jutalmazandó munkákra nézve javaslatot adjon.

A bizottság mindenekelőtt azokkal a munkákkal foglalkozott, melyeket szerzőik a nagyjutalom-pályázatra az Akadémia főtítkári hivatalához beküldöttek.

Ezek közül *Varga Otto* «Aradi vértanúk albuma» című könyve (megj. 1893-ban), mint több író dolgozataiból álló gyűjtemény, az ügyrendi szabályzatnál fogva, nem vehető figyelembe. *Ürmössy Lajos*: Tizenhét év Erdély történetéből 1849—1866. (I. II. k. Temesvár 1894.); *Demko Kálmán*: A magyar orvosi rend története (Budapest, 1894.) és A felső-magyarországi városok életéről a XV—XVII-ik században Budapest, 1890.); *Czímer Károly*: Temesvár megvétele 1551—1552.: *Bulla György*: A kápolnai csata; *Földváry László*: Szegedi Kis István élete

s a Tisza-Duna mellékeinek reformatiója (Budapest, 1894.); *Lázár Gyula*: Az orosz birodalom története (I—III. k. Temesvár, 1891.) és ismét *Lázár Gyula*: Anglia története (I—III. Temesvár, 1892—1893.). többé-kevésbé csekélyebb értékű munkák, akadémiai kitüntetésre nem tarthatnak számot. Dicsérettel említhető *Maszynek Endre* «Pál apostol élete és levelei» című munkája, illetőleg a munka 1-ső kötete: Pál élete (Pozsony, 1894.), mely a történetkutatások eddigi eredményeinek alapján, sok igyekezettel, sőt ambícióval van megírva; de leginkább kiválik a beküldött munkák között *Angyal Dávid* «Késmárki Tököly Imre 1657—1705.» című életrajzi műve, melynek bővebb méltatására még rá fog térni a bizottság.

Minthogy a nagyjutalmi lustrum nem szorítkozik csupán a beküldött munkákra, hanem hétévenként az illető tudományszak egész magyar irodalmát, annak minden ágait felöleli, tehát a legszélesebb körre terjed ki, a bizottság kötelességének tartotta a lefolyt hét esztendő történetirodalmának termékeit a legkisebb monographiáig számba venni, hogy a jelesebbeknek — mert jutalmat nem nyerhet valamennyi — legalább egy elismerő szóval adózhasson.

Ugyanazon vállalat, melyben Angyal Dávid imént említett munkája jelent meg, számos történeti életrajzzal gazdagította irodalmunkat. Kiemeli a bizottság: *Marczali Henrik*től Mária Terézia 1717—1780. (Budapest, 1891.), *Mika Sándor*tól Weiss Mihály, egy százsz államférfiú a XVII-ik századból (Budapest, 1893.), *Schönherr Gyulától* Hunyadi Corvin János 1473—1504. (Budapest, 1894.) és különösen *Fraknói Vilmostól* Hunyadi Mátyás Király (Budapest 1890.) életrajzát, mely forrásainak bőségével, éles kritikájával és formai szépségével tűnik ki. A Magyar Történeti Életrajzok vállalatán kívül *Éble Gábor*: Károlyi Ferencz gróf és kora 1705—1758. (1-ső k. Budapest, 1893.), főleg pedig *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve (I. II. k. Budapest, 1889.) érdemelnek elismerést, mert nyereségei irodalmunknak s az utóbbi nemcsak érdekes, hanem igen becses forrásmunkát nyújt a legnagyobb magyar életéhez.

A családtörténet és genealógia terén kevés munka jelent meg önállóan; megemlíti a bizottság *Széll Farkastól* a Nagybesenyői Bessenyei család történetét (Budapest, 1890.) és kiemeli *Thaly Kálmánnak* a székesi gróf Bercsényi családról megjelenő, még befejezetlen, nagyszabású munkáját, melynek 3-ik kötete (Budapest, 1892.) a Rákóczi korszak 1703—1706. közti éveit egészen új világításban tünteti fel, helyenként a feldolgozás szépségével, jó magyar stílusával, erős, hazafias felfogásával hat az olvasóra, de minthogy sok benne a nyers anyag-közlés és részletekkel túl van halmozva, nem mondható a lefolyt cyklus alatt megjelent történeti munkák legkitűnőbbjének.

A helytörténeti monographiák tömegökkel igen, minőségökkel nem igen tűnnek ki; nem ritkák a 2—3 kötetes helytörténeti művek, sőt Vác város története kilencz kerethen van megírva, de — sajnos

— egy sincs a sok között, mely a monographia-írás magasabb követelményeinek megfelelne.

Egyháztörténettel foglalkozó íróink közül, Masznyik Endre már említett munkáján kívül, *Szeremley Samu*: Szőnyi Benjamin és a hódmezővásárhelyiek 1717—1794. (Budapest, 1890.), *Bunyitay Vincze*: Bihar vármegye oláhjai s a vallás-unio (Budapest, 1892. Tört. Ért. XV. 6.), *Zsilinszky Mihály*: Egy forradalmi zsinat története 1707—1715. (Budapest, 1889.), *Révész Kálmán*: Száz éves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért (Budapest, 1894.) című munkáikban, továbbá *Kohn Sámuel* a szombatosok (Budapest, 1890.), *Kanyaró Ferencz* az unitáriusok (Kolozsvár, 1891.), *Békefi Remig* a cisterciták (I. II. Pécs, 1891—1892.) történetében adtak figyelemre méltó, sőt jeles műveket irodalmunknak.

Az archaeológiában nagyfontosságúak *Hampel József* alapvető munkái: Egyik a bronzkor emlékei (I. II. 1886—1892.), mely a benne felölelt anyag tudományos feldolgozását teszi lehetővé, másik: A régibb középkor emlékei Magyarhonban (I-ső r. Budapest 1894.), mely anyagának már feldolgozását is adja s félezer évről nyújt jellemző áttekintést. Elismerés illeti *Belházy János* dolgozatát a régi magyar pénzverési súlymértékről (Selmeczbánya, 1889.), mely biztos módszerrel és reális számítások alapján tárgyalja a magyar pénzek súly- és értékviszonyait.

Magyarország pénzügyi és közgazdasági történetével az utóbbi évek alatt főleg *Acsády Ignác* foglalkozott sikeresen, kinek ide vágó tanulmányait (Magyarország pénzügyei I. Ferdinand alatt. Budapest, 1888. — Két pénzügytörténeti tanulmány, Budapest 1894. — A magyar jobbágynépeség száma a mohácsi vész után. Budapest, 1889. — stb.) méltó elismeréssel fogadta a kritika.

Nem hagyhatja a bizottság megemlítés nélkül a következő munkákat: *Lánczy Gyula*: Történelmi kor- és jellemrajzok (Budapest 1890.): a szerzőnek több éven át különböző folyóiratokban megjelent értekezései, tárgy és korszakok szerint csoportosítva, melyek behatóan gondolkodó főre, önálló felfogásra, határozott írói egyéniségre vallanak. *Karácsonyi János*: Szent István király oklevelei és a Szilveszterbulla (Budapest, 1891.): oklevélkritikai irodalmunknak egyik legkiválóbb terméke, mely megjelenésekor szerzője bő tudásával, erős logikájával, bátor meggyőződésével és őszinte igazság szeretetével lepte meg olvasóit. *Ballagi Aladár*: Colbert (I. II. Budapest, 1887—1890.), a história e nagy alakjának és korának sokoldalú olvasottsággal, nagy elevenséggel, gazdag tartalommal készült rajza, mely legjelesebb történetíróink sorában biztosít helyet szerzőjének. *Grünwald Béla*: A régi Magyarország 1711—1825. (Budapest, 1888.), egy nagy publicista páratlan hatású történeti munkája, melyről igazságos ítéletet mondani nehéz, de bármiként ítéljük is meg, mindenkor disze fog maradni irodalmunknak. *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József

korában (I. III. Budapest 1881—1888.), komoly készüllettel, önálló kutatások alapján írt munka, melynek, némely tekintetben kifogásolt álláspontján is, nem csekély tudományos és irodalmi értéke van.

De mind e jelesek fölött kitűnik néhány még jelesebb, történet-tudásunk messzehaladását jelentő, valóban nagybecsű munka, melyről szólni kell, hogy a bizottság a jutalom odaítélésére nézve javaslatát megtehesse.

Az első *Pauler Gyula* munkája: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt (I. II. Budapest, 1893.), melyet az Akadémia már tavaly a Szilágyi-jutalommal tüntetett ki. A bizottság ezúttal fölmentve érzi magát attól, hogy e minden tekintetben kimagasió mű jelességeit részletesen méltassa, miután ezt már a tavalyi bírálók megtették. A Szilágyi-jutalom szűkebb körű ugyan, mint a nagyjutalom és Marczibányi-jutalom, mivel csak oly munkákat bocsát pályázatra, melyek Magyarország egész történetét vagy annak egyes korszakait tárgyalják, e megjegyzés azonban korántsem jelenti azt, mintha a bizottság Pauler Gyula munkáját újabb kitüntetésére is nem tartaná érdemesnek, és ha mégsem javasolja, hogy a nagyjutalom neki ítéltessek, teszi csupán azért, mert — hála történetíróink munkásságának — nincsen okunk azt mondani, hogy tizenegy esztendő alatt (ennyi időre terjed ki együtt a két jutalom) egyetlen egy történelmi munka találatott, méltó az Akadémia koszorújára.

A második *Hunfalvy Pál* munkája: Az oláhok története (I. II. Budapest, 1894.). Sok tekintetben méltán sorakozik Pauler munkája mellé: mind a kettő hosszú évek során át folytatott mélyreható kutatás és kritika eredménye, mind a kettő megjelenését számos nagybecsű tanulmány előzte meg, mind a kettő a hagyomány és mesék bizonytalanságából emelve ki tárgyát, fekteti a tudomány és igazság alapjára, mind a kettő mintegy betetőzése a szerzők sok éves tudományos munkásságának s egyszersmind biztos alap, melyen az utának jövők tovább építhetnek. Fájdalom, Hunfalvy kezéből kihullt a toll, mielőtt művét tökéletesen befejezhette, annak az utolsó simítást megadhatta volna; de így is, a hogy reánk maradt, hirdetni fogja szerzője nagy tudását, rendületlen igazságszeretetét és azt az örök érdemét, hogy a történet-tudomány egy olyan kérdésében, melynek nemcsak tudományos, de messze kiható politikai fontossága is van, megszólaltatta a kritikát és utat tört az igazságnak.

A harmadik *Csánki Dezső* munkája: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (I. II. Budapest, 1890—1894.), melyből eddig két kötet jelent meg. E munka néhai gróf Teleki József «Hunyadiak kora Magyarországon» című csonkán maradt műve s első sorban annak földrajzi részéből megjelent fél-kötete befejezésének eszméjéből indult ki; de hamar át kellett látni, hogy ezen, az elmúlt évtizedek tudományos színvonalán álló munkálatot nem befejezni kell, hanem a lehető legszélesebb körű levéltári kutatások alapján újra dol-

gozni. Erre a feladatra vállalkozott Csánki Dezső, és feladatát munkája eddig megjelent részeiben fényesen megoldotta. Óriási anyag az, amit a szerző az ország legtávolabb vidékein lévő levéltárakból nagy fáradsággal összehalmozott, azután lelkiismeretes gondnal és kritikával az ország topographiájává feldolgozott. Topographiájává, a szó magasabb értelmében, mert a munka nem egyszerű helynévtár a források idézetével, hanem az egyes vármegyéknek — s majd, ha be lesz fejezve, az egész országnak — oly teljes képe, mely a középkori Magyarországot a maga független épségében idézi szemünk elé, s a történészeknek, a régészeknek, sőt a nyelvészeknek is egyaránt a legfontosabb tanulságokat fogja nyújtani.

A negyedik *Marczali Henrik* munkája: A legújabb kor története 1825—1880. (Budapest, 1892.); minden tekintetben kiváló munka, mely más irodalmak hasonló termékei legtöbbször kiállja a versenyt. Marczalinak e munkájában a történetírás két legnagyobb nehézségével kellett megküzdeni: egyetemes történetet irt és kortörténetet; e mellett a Magyarországra vonatkozó fejezetekben meg kellett birkóznia azzal a kettős problémával, mely magának a nemzetnek is előtte állott, midőn a század küszöbén felébredt: mindannak befogadásával, amit a külföldi műveltség a nemzet assimiláló képességének nyújtott, érvényre kellett juttatnia a sajátos magyar felfogást, előtérbe nyomulnia erős nemzeti vonásainkkal. Alig elemezte valaki jobban a régi Magyarország tengő életét és a nyugatpolitikai és társadalmi mozgalmainak behatását nemzetünkre, mint Marczali e könyvében. Eredetisége, szemben a hasonló irányú munkákkal, abban áll, hogy látóköre központjává Magyarországot tette, de bizonyos helyes aránynak megtartásával, a nélkül, hogy a többi európai államok története el volna hanyagolva. Kétségtelenül jó előtanulmány volt Marczalira nézve II. József korának megírása, mely fölött azonban ez újabb munkájának a művésziesebb kidolgozás és a viszonyoknak helyesebb felfogása határozott előnyt biztosít. Nagy érdeme az is, hogy teljesen felhasználta az európai irodalmat, míg a hazánkra vonatkozó részekben kiterjedt levéltári kutatások eredményeit dolgozta fel s a szereplő egyének közül többeknek, mint pl. gr. Apponyinak, Szögyénynek, báró Vaynak stb. nemcsak naplóit, hanem szóbeli közléseit is felhasználta.

Ezek után a bizottság — egyik tagja különvéleménye ellenében, a ki az Akadémia nagyjuttalmára *Hunfalvy Pál* munkáját találta legméltóbbnak, — szótólbséggel azt javasolja, hogy a nagyjuttalom megosztva *Csánki Dezső* «Magyarország történelmi földrajza», és *Marczali Henrik* «A legújabb kor története» című munkáiknak ítéltesék oda.

A Marczibányi-juttalmat a bizottság szintén szótólbséggel — mert az egyik tag *Fraknói Vilmos* «Hunyadi Mátyás király»-át ítélte másodsorban kitüntetendőnek — *Angyal Dávid* «készmárki Thököly Imre» című életrajzi munkájának javasolja kiadatni, mint a mely

mind a felfogás szépsége, mind a részletes kivitel tekintetében a pályázat minden kívánalmának megfelel. A műnek egész beosztása az általános politikai helyzet jellemzése, Thököly alakjának beillesztése nemcsak a magyar történetbe, hanem az akkori európai eseményekbe is. szerzőnek teljesen sikerült. A hős életének egyes epizódjait a legszélesebb körű és beható kutatások alapján igen sikerülten domborította ki. Kiválóan érdekes a három részre osztott Magyarország alkotó részeinek ismertetése s a köztük ápoltt összeköttetés kimutatása. Erdély belső életét, viszonyát a magyar királyhoz és a szultánhoz, átalakulását ebben az időben, az udvari pártiak küzdelmét Bécsben és a fejedelmi udvarban, az egész munkán végig kitűnően ecsetelte. Forrás-kritikája éles és biztos, előadása gondos, compositiója kitűnően sikerült, stílusa szabatos, választékos és magyaros

Budapesten, 1895. április 18-án.

Szilágyi Sándor,
r. t. biz. elnök.

Nagy Gyula,
l. t., biz. előadó.

Fejérfataky László,
r. tag. biz. tag.

Bírálatok a Beck Miksa-jutalomra érkezett pályamunkáról.

I.

A Beck Miksa-jutalmat Akadémiánk ezúttal már másodízben tűzte ki a budapesti bankok történetének megírására. Két évvel ezelőtt szintén bíráló voltam, s mielőtt tiszteletteljes véleményemet előterjeszteném, szükségesnek tartom pár szóval megemlékezni a mult pályázatról is, mert a kettő között szoros összefüggés van.

A mult alkalommal beérkezett egyetlen pályamunkát alapos készséggel és komoly tanulmányokkal írt érdemes műnek találtam. de kénytelen voltam több kisebb-nagyobb hiányára is rámutatni, s minthogy abszolút becsű munka kívántatott, a pályakérdést pedig a szabályok értelmében még egyszer úgys ki kellett tűzni: a pályadíj ki nem adását hoztam javaslatba. kiemelve, hogy az újabb határidőig szerzőnek elég ideje lesz a munkát akkép átdolgozni, hogy az teljesen érdemes legyen a Magyar Tudom. Akadémia koszorújára. Bizonyára ez utóbbi érv vezette a tisztelt osztály elhatározását, midőn az én csekély személyem javaslatát fogadta el, nem pedig mélyen tisztelt bíráló társamét, ki a pályadíjat kiadni vélte, csak azt kötvén ki, hogy a munka hézagai kinyomtatás előtt pótoltsanak.

A másodszor kitűzött pályázaton az előbbi pályázat versenyműve ismét egymagában jelent meg, világos bizonyosságául annak, hogy mily kevesen vannak, a kik e tárggyal foglalkozni tudnak vagy akarnak. De bár e szerint a pályázat számbeli eredménye ezúttal is elég sovány, sikertelennek azt épen nem mondhatjuk, mert a beérkezett pályamunka (A budapesti bankok története az 1867—1893. években.

Jelige: Borúra derű) lényegesen átdolgozva, kiegészítve, irodalmunkban valóban hézagot pótol.

Korábbi alakjában legnagyobb hibája az volt, hogy az összehordott anyagot nyersen, feldolgozatlanul találta benne az olvasó s formátlan, nehézkes, megemészthetetlen munka volt. Most az összehordott roppant anyag teljesen feldolgozva, világosan csoportosítva foglal helyet benne, a rokonvonások szembetűnnek, az ellentétek ki-domborodnak s teljes átnézetét nyerjük a fejlődésnek, baladásnak.

A munka azzal is sokat nyert, hogy szerző most már nem elégedett meg a bankok üzleteinek száraz ismertetésével, hanem gazdaságtörténetünk főbb vonásaival folyvást megfesti a korrajzi hátteret, s igyekszik vázolni a bankok és a gazdasági viszonyok kölcsönhatását. a mi nem egyszer meglepőleg sikerül neki.

Általában ki kell emelnünk szerző alapos közgazdasági ismereteit és józan, helyes, biztos ítéletét. A munkában csak elvétve akadunk téves állításra, ilyen pl. mikor azt mondja, hogy a Magyar Földhitelintézet kölcsöneinek csekély emelkedését az utóbbi években, a bankokkal és takarékpénztárakkal szemben «annak a ténynek róhatjuk fel, hogy jelentékeny mértékben vette igénybe a pénzpiacot viz-szabályozási és talajjavítási záloglevél-kibocsátásokkal, s így némileg korlátoznia kellett a jelzálogkölcsönök adását».

Ez határozottan nem áll. A Magyar Földhitelintézet vagyona sokkal több záloglevelet el tudna helyezni, mint a mennyit évenként kibocsát; de minthogy részint záloglevelei szilárd hitelének fentartása végett, részint tekintettel tagjainak egyetemleges kötelezettségére, a kölcsönök engedélyezésében a legnagyobb körültekintéssel, óvatossággal jár el, a hitelezők inkább fordulnak oly intézetekhez, melyektől nagyobb kölcsönt kapnak, még ha azt drágábban kell is megfizetniök.

Kiemeltem mult alkalommal a műnek azt a hiányát is, hogy a bankok jövedelmével s ezzel kapcsolatosan a bankrészcvények árhullámzásával nem foglalkozik. Szerző ezt a hiányt is pótolta s ezzel munkáját egy igen érdekes, tanulságos részszerzővel gazdagította.

A takarékpénztárakat ezúttal nem tárgyalja ugyan oly részletes-séggel, mint a bankokat, bár elismeri, hogy takarékpénztáraink, európai mértéket alkalmazva, csak névleg takarékpénztárak, tulajdonképen azonban bankok. s üzletkörüket tekintve, mélyreható különbség csakis a nagy forgalmi bankokkal szemben mutatkozik; de azért a budapesti takarékpénztárak és földhitelintézetek üzleteit is mindvégig párhuzamba állítja, hogy annál jobban kiemelhesse a tulajdonképeni bankok működésének jellemzőbb vonásait.

Függelékül 20 darab nagy gonddal összeállított statisztikai táblázatot találunk, melyek a munkát valóságos forrásművé teszik. Végül ki kell emelnem, hogy a mű mindvégig szépen, világosan van írva s nemcsak a szakemberek kis körének, hanem a nagy közönségnek is kellemes és hasznos olvasmányul szolgálhat.

Mindezek alapján a «Borúra derű» jeligés pályamunkának a jutalom kiadását bátorlodom javaslatba hozni.

Budapest, 1895. április 7-én.

Vargha Gyula, l. t.

II.

Arra a kérdésre, melynek tárgya a budapesti bankok története az utolsó 25 év alatt, csak egy munka érkezett be, átdolgozásban ugyanaz, mely már tavaly be volt nyújtva, ugyanaz, mely már tavaly is a bírálat tárgya volt. A dolgozat némi fogyatkozásban szenved. Legjobban és legtöbb részletességgel tárgyalja az egyes banküzleti ágak történetét és itt a teljes tájékozottság mellett általában helyes kritikai érzéket is tapasztalunk. Jól van tárgyalva az 1873-iki válság és annak utóhatása a bankügyre. Másfelől nem leljük benne az összefoglaló constructiv eszmék perspectiváját, a nagy nemzetközi összefüggések ki-domborítását, a bankügy történetének törvényhozási és irodalmi mo-zzanatait; a bankügynek a gazdasági életünkre gyakorolt hatásának fejtegetése is hézagot mutat.

Tekintettel azonban arra, hogy a dolgozat szorgalommal, tájé-ko-zottsággal van írva, szerény irodalmunkban hézagot pótol, tekin-tettel továbbá főleg arra, hogy szerző a tavalyi bírálat utasításainak megfelelően, munkáját teljesen átdolgozta: a pályadíj kiadható.

Budapest, 1895. április 15.

Földes Béla, l. t.

Bírálatok a Lukács Krisztina-jutalomra érkezett pályamunkáról.

I.

A Lukács Krisztina-féle, a magyar önkormányzat történelmi fejlődésének feltüntetését célzó jutalomra beérkezett egyetlen pályaműről (Jelige: «Magyarország minden institutióját az önkormányzat szelleme lengi át.» Deák.) szerencsém van a tekintetes osztály meg-bízasából véleményes jelentésemet előterjeszteni.

A munka XIII+440 negyedréti lapra terjed. A bevezetésben a 80-ik lapig a vezérek korabeli önkormányzattal foglalkozik, a 80—440. lapokon pedig az önkormányzat alakulását szent Istvántól IV. Bélaig tárgyalja.

A munka e szerint ott szakad meg, a hol az önkormányzati intézmények keletkezése positiv alapon rajzolhatóvá válik.

Azonban a mű nemcsak csonka, de arról is tanúskodik, hogy a pályázó a kitűzött feladattal tisztában sem volt.

Ugyanis a helyett, hogy az önkormányzati intézményekre szorít-koznék, tárgyalása keretébe bevonja az egész alkotmányt, sőt a vezérek.

valamint az Árpád-házi királyok korabeli általános politikai történelemre is kiterjeszkedik.

De még ily hibás keretben sem volna lehetetlen az Árpád-kort illetőleg az önkormányzati intézmények alakulásának megindultát is megállapítani. Pályázónál azonban ezt hasztalan keressük.

Egész dolgozata terjedős okoskodásokból áll, a melyekben csak itt-ott csillámlik föl valami történelmi tény. Források idézése, történelmi érzék nélkül szónokol szerző az Árpád-kor közállapotairól, a mellett, hogy az önkormányzat természetével általában sem törekszik tisztába jutni s azt majd a foederalismusba helyezi. majd pedig a nemzet tagjainak politikai szabadságával azonosítja, a törvényhozásra gyakorolt befolyást is önkormányzatnak véve.

Átviszi a mai fejlett állam fogalmait, életirányait a nemzet őstörténelmére s európai állami létének kezdeteire. Így a vezérek korát illetőleg, a mai kor nonienclaturájával beszél a nemzetségekről, mint önkormányzati testekről, a nemzetségi illetőségről (60. l.), a katonai nyilvántartásról (61. l.), a kémek szakképzettségéről, a bűnvádi eljárás nyilvánosságáról (69. l.). Tárgyalja a vezérek korabeli árvaügyet, a bitang marhák rendészetét, a közegészségügyet; szól a faizási, halászati, vadászati jogokról, súly- és mértékrendszerről (73—80. l.).

A történelmi érzék hiánya, melynélfogva pályázó a vezérek korabeli, törzsi társadalmi szervezetben élő népnek jogviszonyait bürokratikus szemüveggel vizsgálja, átvonul egész dolgozatán. Hogy csak némelyeket említek: a szent László alatti szabadelvű eszméknek tulajdonítja, hogy a nemzet, a nemzetiséggel ellentétben, az alkotmányos élet körébe emelkedett, azután meg abban látja az önkormányzat intézményes megszilárdulásának akadályát az Árpád-korban, hogy az államtudomány akkor még nem bontakozott ki annyira a népvándorlás támasztotta zűrzavarból, hogy az állami életre alakítólag befolyjon.

A dolgozatnak a 89. laptól a 227-ig terjedő része mondhatni általános közjogi okoskodásokból áll, minden positiv tartalom vagy forrásszerű igazolás nélkül. A mint a vezérek korában, úgy a királyság megalakulásától kezdve állhatatosan azon van, hogy az önkormányzat csiráit kimutassa; ilyeket lát p. o. I. Béla rendeletében, hogy 1061-ben minden faluból két beszélni tudó embert küldjenek Székesfehérvárra; ilyet a főurak engedetlenségében, melylyel II. Istvánt Lodomér ostromában cserbenhagyták.

Fejtegetéseivel csak III. Béla alatt lép positivebb térre s közeledik tárgyához (340—380. l.), de láthatóbb eredmény nélkül.

Ezek szerint a pályamunka minden tekintetben tökéletlen lévén, annak megjutalmazását egyáltalán nem ajánlhatom.

Budapesten, 1895. január 5.

Concha Győző 1. tag.

II.

E munka, melynek jeligéje: «Magyarország minden institutióját az önkormányzat szelleme lengi át» — Deák Ferencztől van kölcsönözve, 440 oldalon csupán a IV. Béláig terjedő időszakot tárgyalja, tehát a kitűzött pályakérdésnek csak igen csekély részét öleli fel.

Ha már ennél fogva is nem lehet e munkát jutalomra ajánlani, a benne tárgyalt rész kidolgozása sem elégíti ki az ily pályamunka irányában támasztható igényeket.

Szerző, ki forrásokra nem hivatkozik és azokat nem is használta, nem nyújt tudományos beccsel bíró művet. Irálya áradozó és előadása nélkülözi a kellő összefüggést. Tárgyát csak felületesen érinti; túlnyomólag a királyok jellemzésével, törvényhozással és hasonlókkal foglalkozik. Tételeit a legtöbb esetben pusztá okoskodás alapján formulázza és következtetései többnyire hamisak és szerzőnek kevés ismeretéről tanúskodnak úgy a magyar, mint az európai politikai viszonyok és intézmények terén.

Például összetéveszti a törzs és nemzetség fogalmait, beszél szent István korában magánvárokról, vagy hogy a vármegyék akkor statumokat alkottak; a várjobbágyokat az országgyűlés egyik alkatelemének tartja; a legenda S. Stephani-t liber regius-nak mondja; állítja, hogy szent István idejében a városok hazánkban kiterjedtebb jogokkal bírtak, mint az olasz vagy a német városok és számos hasonló téves tételt állít fel.

Mindezek alapján nem ajánlhatom, hogy e pályamunka jutalomban részesíttessék.

Budapest, 1895. január 5-én.

Dr. Hajnik Imre, r. t.

Bírálatok a Dóra-jutalomra érkezett pályamunkákról.

I.

Beérkezett három pályamű. Az 1. számúnak jeligéje: «Az emberiség azon intézményei állanak legbiztosabban, melyek az önzést fogadták szolgálatukba».

Szerző «Bevezetés»-ében pongyolán adja elő tárgyát, annak utolsó passzusába foglalván az arbitrage összefüggését a váltóárfolyammal, a kamallal, pénzmennyiséggel; de nem definiál és a kérdés irodalmáról említést sem tesz. Azután az arany-arbitrage-t az egyes piaczkok között példákban adja elő, az aranypontokat mindenütt jelezvén és Olaszország példájában mutatván be azt, hogy a megromló valuta-viszonyok még ezeken is túlteszik magukat. Olaszország 1885. évi tapasztalatával mutatja ki a kereskedelmi mérleg hatását az aranyáramra, a hitel és aranyáram viszonyát pedig csak érinti és a pénzintézetek solidaritását a Baring-ügygyel, a «monetarius hitel» meg-

ingását a Shermannbillnek Angliára gyakorolt hatásával meséli el ugyancsak e fejezetben, bebizonyítván, hogy a «monetarius hitel»-ben egy zavaros fogalmat akar kifejezni. Azután a valutapolitika és aranyáramok fejezete következnek, de ebben is az olasz pénzválságot és az amerikai Bland-billt adja elő, s ezzel tárgyát kimerítettnek hiszi. A IV. fejezetben az arany-arbitrage szerepét valuta-rendezésünkben akarja előadni, de kezdi a bimetalismus és ezüstvaluta fejtegetésével. — hogy elfogadja az aranyvalutát, mint az arbitrage szempontjából is leghelyesebbet. Ennek szerepéről azonban csak monarchiánkban a bankárconsortium eljárását, az aranytermelést és India, Amerika legújabb intézkedését adja elő, az arbitrage műveletét és feladatát nem. Az arany védelmére, az utolsó fejezetben csak a kamatláb emelését ismeri el hatékony eszköznek; a valuta-rendezésben a pénzösszegnek sem apaszlását, sem túlságos szaporítását nem tanácsolja; az aranypraemium ellen nyilatkozik és ezzel művét befejezi. Irálytalan, kevés olvasottságra és valamivel több üzleti jártasságra valló mű, melynek tudományos bece nincs.

A 2. számú pályamű «A számok a leghűbb tanácsadók» jellegével. Rendszeresen fog feladatához, hőven elősorolja, de nem használja az irodalmi forrásokat, melyekről nagyon röviden számot is ad. Gyakorlatilag a kamatláb-politikából indul ki, hogy a bank aranykészletének és a monarchia aranyának védelmére egyúttal az arbitraget is segítségül vegye, melyet helytelenül nevez «nemes fémkémlé»-nek. Ennek feladatát és korlátait jól adja elő, szabatosan fejt ki az arany- és váltó-árfolyam hatását az arbitragera, mellékköltségeivel együtt. Csak — sajátos módon, — ezután tér át, két idézet segítségével az arbitrage fogalmának meghatározására. És még később jön az alapfogalmak, az arbitrage-számítások módjának, a számításra alkalmas segédszámok, az arbitrage-tabellák előadására, illetőleg kidolgozására. És e tekintetben feladatán túl is megy, mert kezdi a fémötvényeken és az angol francia jelzéseknek megfelelő tabellákat dolgoz ki; kézikönyvbe való didaktikai részletekkel adja elő a szénsúly és ötvénysúly fogalmát és a finomság átszámítását Standard aranyra, illetőleg ezüstre. Miután ezeknek 20 lapot szentelt, 40 lapon át (három fejezetben) az érmekre és remediumra vonatkozó, bármely kézikönyvben felfalálható törvényhozási intézkedéseket adja elő, kidolgozván az összehasonlító tabellákat. Ez nem lett volna feladata, mert arra elég az, a mit a VI. fejezetben ad elő a paritásra és aranypontra nézve, melyet hogy miért említ mindig angolul, ép úgy nem tudjuk, mint azt, hogy az arbitragera használ egy helytelen magyar szót; de a kamatpolitikát mindig discomtnak mondja. Azt sem tartjuk indokoltnak, hogy szerző a valutatörvényünk életbeléptetésének előkészítésére vonatkozó rendszabályokat terjedelmesen adja elő; sőt a különböző tőzsdék értéktőzsdéi szabályainak részletes ismertetésével is kelleténél több helyet foglal el. Azután egy terjedelmes fejezetben foglalkozik a londoni arany- és

ezüstjegyzések egyenértékével, iskolás példákat adván fel magának ezekben is. Ezután ismét kézikönyvbe való tabellákat ad az államok és bankok érmetariffájáról, hogy közbevetőleg — kifejtés nélkül — felállítsa azt a helyes tételt, hogy alacsony váltóárfolyamok elősegítik az érmék beszivárgását; de a mire szükség lenne, az arbitrage e téren való működését nem adja elő. Ép úgy összefüggés nélkül adja elő az agiót és közöl tabellákat a valutatörvényben megszabott relatió felüli és a régi agio szerint kidolgozva, az érmék értékét és ezt a természetes, elemi dolgot hosszasan bizonyíttatja.

Azután (XIII.) az arany és az ezüst közötti értékviszonyról beszél, azon meglepő állítással kezdvén, hogy a latin unio állapította meg az arany és ezüst érték arányát 1:15 $\frac{1}{2}$ -ben; ezzel azt a gyanút kelti fel, hogy az előzményeket nem ismeri. Erre újra értékarányi tabellákat dolgoz ki. És miután feladatára nézve mind e fölösleges dolgot elvégezte, akkor adja elő röviden az arbitrage-műveleteket, első sorban a váltó-arbitraget; de nyomban kedvencz rendszerére, az érme-értékek árfolyam szerinti arányainak tabellákban kidolgozására tér át és miután ezt a főbb arany- és ezüstpiacok és különböző váltó-árfolyamok alapján elvégezte, az osztrák-magyar banknak 1638 forintban megállapított aranybevéltási kötelezettségéből folyólag számíttatja a külföldi aranyvásárlás és a banknál való bevéltás esélyeit, persze itt is részletes tabellákkal. És a mikor így megtömté művét olyan dolgokkal, melyeknek csak eredményét kellett volna közölnie, a Zárzó-hoz jut, melyben röviden előadja a rendezett valutájú országokban az arbitrage szerepét és egy pár sorban a jegybank feladatát a valuta-rendezésben.

Ha most visszatekintünk themájára és tudjuk, hogy «az arbitrage szerepét» kellett volna előadnia «a nemzetközi pénzviszonyok szabályozása körül, különös tekintettel monarchiánk valuta-rendezésére» — láthatjuk, hogy erről beszél legkevesebbet és nem ennek tudományos és gyakorlati megoldásával, de érmeismével, relatio-tabellákkal foglalkozott legtöbbit.

Arbitrage. 3. sz. Jelige: «Cedo majori». Képes-e az arbitrage az aranyból aranyat elvonni, odavonni, megtartani? Erre a kérdésre akar a szerző felelni. Az arbitrageurt külföldről aranyvevőnek, vagy odakivivőnek definiálja, hogy az árúból rendeltetése helyén pénz legyen. A nemzetközi értékforgalom okozza és a hitel, hogy az arany ára az egyes országokban a szállítási, biztosítási és kamatdíjon is túlmenő különbséget mutat; ez a forrása az arbitragenak. Magánhitelezés, állami szükségletek és végül a nemzetközi árú- és hitelforgalom és az ebből eredő nemzetközi követelések «indítják» szerző szerint az arbitraget. Eddig maga is jól «indul». De ezután egy laikusnak való módon részletesen, példákkal illusztrálva leírja magát a műveletet. Hiba, hogy csak az V-ikben foglalkozik ezzel valódi értelmé szerint. De itt meg szélesen tér ki az aranypénz és aranyrúd forgalmának, értékének ter-

mészetére és ezzel betöltvén az V. fejezetet, visszatér az arbitragehoz a VI-ikban. Itt az elveket akarja előadni, de újra csak az üzletet írja le. Ennek van szentelve a VII. fejezet is. Körvonalozza az üzletnek, vagyis jövedelmezőségének határait a váltó-árfolyammal kapcsolatban, és ezt a berlini, londoni, párisi piacra hasznavehető tabellákban ki is dolgozza. És pedig figyelemmel van (a VIII. fejezetben) arra is, ha az arbitrage nem öncél, de valamely művelet eszköze. Csak a IX. fejezetben vizsgálja az arbitrage hatását a valuta- és pénzviszonyokra és itt kiterjeszkedik a valuta-rendezés műveletére is. A X. fejezetben az aranybehozatal feltételeit, az arany megfelelő bel- és külföldi árában és a váltó-árfolyamban látja, az arany értékesítése pedig függ a bank aranybeváltási tarifájától. és a váltó-árfolyam az ország fizetési mérlegétől. És ezek hatását, valamint az arbitrage aranybehozatalra irányzott működésének módozatait helyesen írja le a fejezetben.

Művében a XI. fejezet a legjobb. Ebben az arbitrage működését az aranyforgalomban, az évi aranytermés felosztásában és viszonyát a praemiumhoz, a fizetési mérleghez és valutához egészen jól adja elő. A XII. és XIII. fejezetekben jól (bár röviden és csak egy üzletember felfogásával) fejt ki az arbitrage hitelszerzési és közvetítési működését a magán- és közhitelben, hogy az utolsó fejezetben röviden bebizonyítottak nyilvánítsa az arbitrage hasznosságát a közgazdaságban és korlátozásának lehetetlenségét.

Sajnos, hogy irálya nem magyaros, a discount, sablon, stb. csak úgy hemzseg művében, sőt az ikes-igékkel sincs tisztában és gyakran pórias, így azt is mondja: «Nincs abban semmi kabala». — Egy üzletember gyakorlatiasságával, de irodalmi apparatus nélkül ír.

Összefoglalva véleményemet: az első számú művet leggyengébbnek tartom, mert tárgyát sem irodalmi, sem technikai, sem üzleti részében ki nem fejtí:

a második számú mű legértékesebb; de jónak, sőt tulságosnak csak technikai részében mondható, bár az üzleti részt is nem annyira kifejti, mint segédeszközökkel látja el;

a harmadik számú magát a tárgyat a legjobban összefogja, de sem ez, sem a többi a kérdést nemzetgazdasági jelentőségében, sem tudományosan, sem gyakorlatilag ki nem fejtí; tudományos színvonalon egyik sem áll; irodalmi műnek egyik sem nevezhető, sőt az egész themát sem fejtí meg egyik sem. Ez alapon a tudományos Akadémia nézetem szerint egyiket sem jutalmazhatja meg, mert nem kézikönyvre és nem alantjáró elmefuttatásra, vagy rövid leírásra volt kitűzve a pályadíj.

Kelt Budapesten, 1894. november hó 23-án.

Hegedűs Sándor r. t.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Július 15.

7. FÜZET.

Szvorényi József emlékezete.

(Előadta *Szász Károly* rt. az április 29-i összes ülésen.)

(1816—1892.)

Kavics-kemény, keveset ígérő magból kél ki igénytelen egyszikű levéllel s szökken magas sudárba a pálma; de széles, erős leveleket hajtó koronája enyhe húst legyen a sivatag eltikkadt vándorára s izes gyümölcseiben édes és tápláló nedvet nyújt a szomjúhozónak.

E hasonlatot egyaránt s talán találóan alkalmazhatom magára a tiszteletreméltó cisterci szerzetes rendre s arra az érdemes férfiúra, ki annak kebelében nőtt magasra — a kinek emlékeztét megújítani, a Tek. Akadémia színén, vagyok hivatva ez órában.

A keresztyénség első századaiban a világ gonoszságai s csábítása elől pusztai magányba menekült s magok sanyargatásával és nélkülözésekben élő remetékből alakult társas remeteségek a szervezet és fegyelem hiánya miatt csakhamar czélt tévesztve — már a VI. század első harmadában (529.) Szent-Benedek monte-cassinói apát buzgóságából nyert először határozott szervezetet s szabályzatot az egyre terjedő szerzetes élet. Szent-Benedek lényegökben ma is érvényben levő szabályai, a bár nem önkínzó aszkétai, mégis szigorú életrend mellett engedmességet és alázatosságot, minden magántulajdonról lemondást, folytonos munkásságot s jelesen az ifjúság tanításával foglalkozást irtak kötelességül a rend tagjai elé, melyhez több szerzetes ház csatlakozott, még több alakult — melyek, alapítójuk nevét véve föl, a ma világszerte elterjedt Benedek, vagy Benczés rendet alakították, mely anyakolostorául a ma is fennálló monte-cassinói rendházat tiszteli. Hazánkba is a Benedek-rend hozta be tulajdonkép a keresztyénséget. Gyejcs fejedelmet Adalbert prágai püspök, e rend tagja, keresztelte; s az első benedekrendi zárdát

Pannonhalmán Gyejcs alapította (998.), Szent István első királyunk szilárdította meg fejedelmi alapítványaival.

Épen egy századdal később, 1098-ban vált ki e jeles rendből a később cisterci rendnek nevezett ágazat; midőn a molesme-i apát Sz.-Róbert, 20 rendtársával Molesme-t elhagyva, Cîteauxba (Cistercium) tette által lakását, új szerzetházat alapítva, hogy a Benedek-rend meglazultnak érzett fegyelmét ott új szervezetben állítsa helyre. Félreeső, zord helyre vonultak a kegyes tagok, hogy itt a világtól elzárva annál könnyebben követhessék Szent-Benedek szabályait s teljesíthessék komoly feladataikat. A következő citeauxi apát, Szent-Alberik alatt új, szigorúbb szabályzatot állapítottak meg s megkülönböztetésül a benczések fekete ruháját fehér talárral és fekete scapulare-val cserélték fel s magokat attól fogva többé nem Benedekieknek, hanem Cîteaux-ról Cistercieknek kívánták nevezni; s különválásuk és új szervezetök rendszabályai II. Paskál pápa védlevelével 1110-ben erősítették meg véglegesen.

Egy századnegyed sem telt, mikor már hazánkban is gyökeret vert az új szerzet, melynek akkor a középkor legnagyobb szentjei egyike, a Claireaux-i Bernát állt az élén, kit Dante arra méltatott Paradicsomában, hogy az ég legfelső körében, a fényrozán is felül, vele imádtassa az Isten-anyját, a Boldogságos Szűz Máriát. — Ausztria örgróljának, a később szintén szentté avatott Babenbergi Lipótnak egyik fia, Ottó, utazásközben a morimondi apátságban megkedvelve a cisterciek ép oly munkás, mint kegyes életét, kísérei közül tizenhatod magával a rendbe beállott s atyját rábirta, hogy cistercieket hívjon s telepítsen országába is. A kegyes fejedelem engedett fia kérésének s Sattelbachban, mely attól fogva Heiligenkreuz nevet nyert, apátságot alapított 1136-ban. Hat év mulva e révén alapította koronás szomszédja, II. Géza királyunk hazánkban az első cisterci apátságot, a czikádorit, Tolna vármegyében. A történelem, eddig, talán névhasonlat alapján, a mai Cziko mellé állította, a Vörösmartytól megénekelt Völgyesség legszebb pontja — a romjaiban ma is látható széplaki templom helyére; de legközelebb a rend tudós tagja s történetírója Békefi Remig, alapos érvekkel elfogadhatólag bizonyítja, hogy az egykori czikádori, máskép széki apátság, a későbbi báttaszéki apátság helyén állott.* Tény, hogy a czikádori apátság már a mohácsi vész idején nem létezik s a török hódoltság alatt sem állhatott helyre. Csak a XVII. század közepén éledt fel újra, de csak névben, a «czikádori apát» adományozott címében; míg a XVIII. század második felében, egykori birtokai,

* *A czikádori apátság története.* Irta Békefi Remig dr., cisterci rendű áldozó pap s egyetemi magántanár. Pécs, 1894.

a báttaszéki apátsággal a bécsi Theresiánumnak adományoztattak s az apátúrság — maig is fennálló — czim maradt. De már első keletkezése (1142) után nem sokára — a *Crescit sub pondere palma*-t igazolva — újabb cisterci apátságok keletkezését vonta maga után.

1182-ben a zirczi (eredetileg bokoni, azaz bakonyi) s két év mulva 1184-ben a szent-gotthárdi és pilisi, végre 1190-ben a pásztói apátságokat alapította III. Béla királyunk, ki a byzanci császári udvarban növekedve, élénk érzékkel egyfelől a keleti szellem s a művészetek iránt, beavatva a diplomácia és politika szövevényeibe, érezve másfelől hazánk nehéz helyzetét a Magyarországot hűbérévé tenni oly soká s makacsul törekvő német- s újabban a görög császárság között, távolabbi, de országát nem fenyegető szövetséget keresett s francia királyleányt vevén második nejeül s e révén is rokonszenven fordulva Franciaország felé, egyenesen onnan hívott be szerzeteseket az imént oly nagy tekintélyre emelkedett cisterci rendből.

A csaknem egy időben alapított négy apátság közül különös gondjában részesítette s nagy adományokkal és terjedelmes birtokokkal látta el a pilisit. «A Dunántúl, a folyam hajlatánál, kimagasló pontjának, a Pilis hegynek délkeleti lábánál, Esztergom és Buda, az egyházi és politikai két főhely között, legjobban volt megválasztva a nagy jövőre hivatott apátság helye. A pilisi rengeteg őserdők, a feltöretlen föld, a műveletlen talaj s a vad vidék, az emberi szorgalomnak, a kiválóan mezei munkával foglalkozó cistercieknek «tág tért nyitottak»* — s tegyük hozzá, a munka által a műveletlen szellemek nemesítésének is, a mi e tanító rendnek akkor is fontos, a haladással pedig első rendűvé vált hivatása vala.

Igy honosodott meg hazánkban csakhamar, keletkezése után alig 70 év alatt, a cisterci rend; a még ifjú sarjából terebélyes fa nőtt, virágzó és gyümölcsöző, enyhe árnyékot adó a testi és lelki munkában fáradóknak. De mint a czikádorit, a többi apátságokat is súlyos megpróbáltatások érték, a török dúlásai, az ország kettészakadása, a hódoltság sanyaruságai, a folytonos dúló háborúk alatt. Birtokai időről-időre, s sokszor huzamosan is, hódoltságban, javadalmai fel-felfüggesztve, munkássága megbénítva s ha névben élt, de munkás léte szünetelt. Másfél százados halál után új életre kelt; megpróbáltatásai azonban csak a jelen században, a francia háborúk befejeztével értek véget, mikor 1814-ben I. Ferencz király a páasztói és pilisi apátságokat a zirczivel egyesítette, élökre Dréta Antal apátot állítván, kinek nevét úgy igitjuk

* A pilisi apátság története. Irta Békefi Remig tanár. Pécssett, 1891. I. köt. 238. l.

irodalom-történetünkbe, mint Horváth Endrének, a Zircz Emlékezete s Árpád költőjének s benne nemzeti irodalmunknak bőkezű pártfogójáét; s végre 1878-ban csatolta I. Ferencz József királyunk a Szent-Gotthárdit is az előbbi háromhoz, a zirczi apátúr főnöksége alatt, a mint ma is áll.

Most a zirczi s azzal egyesült apátságoknak három konventje (zirczi, szent-gotthárdi és egri), négy rendháza (székesfehérvári, pécsi, bajai, budapesti), birtokain tizennégy lelkeszsége (plebániája), négy főgymnasiuma s ezekben száz — fölszentelt — áldozópap rendtagja, ezek közt 63 tanár és 33 beöltözött, részben már egyszerű fogadalmat tett tagja. Egész kis tábora a Krisztus vitézeinek s a tudomány és felvilágosodás bajnokainak. Mert a cisterci rendről hazánkban, teljes elismeréssel sem mondhatunk nagyobb dicséretet, mint azt, hogy egészben s egyes tagjaiban, a többi tanító-szerzetes rendekkel, a benzés, premontréi s kegyes-rendi szerzetesekkel, igaz vallásosságban és kegyességben, tudományosságban és felvilágosultságban úgy, mint tiszta magyar hazafiságban, hozzájuk s magához méltóan versenyez.

Ime rövidnél-rövidebb jellemzése — mintegy keretül szolgáló az adandó képhez — s csak futólagos helyrajzi vázlata a talajnak, melyben Szvorényi József mint egy útfélen heverő kavicsforma magból pálmává növekedett, gyümölcsöző, enyhet adó s jó illatot lehellő áldásos pálmafává.

Származása csakugyan igen egyszerű, az akkori felfogás szerint meglehetősen alantas volt, atyja Szvorényi Ferencz, falusi kántortanító lévén Borsod vármegye Sánta községében; de közvetlen elődei közt előbbkelő férfiak is voltak. Mihály, előbb egyetemi tanár, később halotti apát s keszthelyi plebános; nagybátyja József, érseki titkár pedig testvérbátyja volt a sántai kántortanítónak, a kit plebánosa barátságára s komaságára méltatott, keresztapaságot vállalván gyermekei s köztők az 1816. június 5-kén született János mellett is, — mert a későbbi rendi névén József, a keresztségben János nevet nyert. S a «komaság nem atyafiság» példabeszéd ellenére, a nemes lelkű pap, igazán rokonérzettel viseltetett kis keresztfia iránt s őt neveltetésében, taníttatásában egész szeretettel gyámolította. Így a testileg gyenge, de lelki tehetségeivel már kiváló gyermek, első éveit nevelését a papi és tanítói lak, a templom és az iskola egyaránt egészséges erkölcsi légkörében kapta. Bár tíz éves korában az egri gymnasiumba vitték a tehetséges gyermeket: testi gyöngékedése miatt az első évet elvesztette s ismételnie kellett, úgy hogy igazán csak egy év múlva kezdhetette a gymnasiumot, de aztán évről-évre emelkedve haladt a kitünők sorában előre. Ismét egy év múlva új csapás érte: édes anyját 12 éves korában vesztette el s ez egész életére hatott kedélye komolyságára, bár később

jó mostoha anyát kapott, az soha sem szorította ki szívéből az édesnek fájó emlékét. 17 éves korában hat osztályt, az akkori gymnasiumot végezve, az egri érseki papnevelő növendékei közé lépett. Már akkor belekóstolt az irodalom szeretetébe. A két Kisfaludy — egyiknek Regéi, a másiknak Aurorája — kedves olvasmányai s ösztönzői voltak, hogy maga is próbálkozzék s tanuló társait is ösztönözze s összehozza az irodalomnak, önképző köri kísérletekben, művelésére, gyakorlására. Így jött létre 1835-ben, mikor ő harmadéves volt, az egri növendékpapok egyházi mellett világi irodalmi iskolája is, mely később Tárkányit és Pájert s későbbi nemzedékeiben még annyiakat, — tehetséges s részben jeles írókká nevelt, mely neki magának is, hosszú és sikeres irodalmi pályájára nevelője s táplálója lön. Verseken kezdte ő is, mint minden ifjú, de ezen a téren maradandót nem teremtett s szellemének komoly iránya csakhamar az ész és tudományok mezejére vitte s abban mindvégig megmaradt. Iskolai tanulmányai, lankadatlan önképzése s irodalmi gyakorlatai, a nappal szakadatlanul felhasznált óráiból nem teltek ki s az éj óráival kelle azokat pótolnia. A lélek ereje győzött a test gyöngeségén, a nélkül hogy ez szellemi elevenességére visszahatott volna. Ifjú korában s később is, mind végig, élénk szellemű, szívesen vidám, a társaságban eleven, kedves, nyájas tudott lenni s mindenkit megnyert egyéniségével, ha barátai társaságáért könyveit lecsukta s tollát letette, hogy őket élénkitse, felvidítsa s oly tanuságos, mint élénk társalgása édes mézével s egészséges tejével táplálja.

Szerény álma, mikor a papnöveldébe lépett, eredetileg az volt, hogy valamely falu — egykor talán saját szülő faluja plebániáján egy kis nyájat legeltet, családjává téve egyszerű hiveit s a jó pásztor szeretetével gondozva azokat, velők tűrve, szenvedve, örülve. De csakhamar jobban megizlelte a tudományokat, s Eger székesegyházának és intézeteinek s a Pyrker érsek képtárának műkincsei közt — melyeknél különbeket még nem látott — élénkebb lángra gyúlt a művészetek iránt, mintsem egy egyszerű falusi plebánia falai, környezete s népe közt megtalálhatta volna azokat a forrásokat, melyekből lelki szomjárt csillapíthatta s állandóan kielégíthette volna. Az egyre fejlődő hazai — s a jobban megismert külföldi irodalmak egyre szélesbitették látkörét, táplálták is, ingerelték is többre vágyódását. Látni, tapasztalni, élvezni kívánt szelleme s keresni magának más tevékenységi kört, mint a minővel előbb meglegedett volna.

Három növendéktársával, köztök Pájer Antal, később jász-apáti apátplebános s ismert költő, egy szünidőben útra keltek, hogy az ország fővárosát, majd Bécsét és műgyűjteményeiket s egyéb látnivalóikat megtekintsék, Pesten az irodalom kitűnőségeit megismerjék. Azután a Dunántúlt látogatták meg s itt, a többi

közt Zirczet is, hol a cisterciek derék apátja, Villax Ferdinánd szíves látásában részesültek s Székesfehérvárott, a régi koronázó s királyi temetkező városa, hol szintén a cisterci rendház vendégei voltak. Ez út s ebben nyert benyomásai döntőleg hatottak Szvorényi pályájára. A cisterciek lelkes, hazafias, munkás szelleme, komoly vidámsága, tisztos és nyugalmas élete s az ifjúság képzésének szentelt nemes hivatása arra az elhatározásra birták, hogy közéjük lépjen s életét a zárda falai közt a legnemesebb munkálkodásnak szentelje. Ez évre már a fölvétel idején túl lévén, a seminariumi harmadik évet még Egerben töltötte — a negyedik évre azonban a rendbe fölvételét kérte s azt megnyervén, 1838. őszén már a zirczi kolostor noviciátusában beöltözve, szerzetesi szokás szerint új keresztnévet, Józsefet nyert.

Mint általában a tanító szerzetes rendek, a cisterciek sem zárkóznak el a külvilágtól, sem a természet sem az emberek társaságától. Test-sanyargató s önkinzó aszkétaság helyett erős munkában, felváltva testi külső munkában is, kert- sőt földművelésben, s szellemi munkában — tanulásban és tanításban s tudományos és irodalmi munkálkodásban töltik napjaikat, mértékletesen de jól élnek s nem idegenek a tisztességes társasági örömekben való részvételtől sem. Már tanítói hivatásuk is gyakori érintkezésbe hozza őket a családokkal, a hol szellemi fensőségüknél s finomságuknál fogva szívesen látottak s tisztelettel fogadtatnak.

Ily légkörben s viszonyok közt élt s munkálkodott Szvorényi József, egy évig mint zirczi növendék, egy évig mint próbaéves tanár a székesfehérvári gymnasiumban — s 1840-ben a szerzetesi fogadalmat letéve s fölszenteltetvén, még 52 évig mint szerzetes — de a szó legnemesebb értelmében a világ és társadalom embere, hasznos munkában. E félszázadnál hosszabbra terjedő idő, vagy annak legalább is fele, szoros értelemben vett *munkában* telt el. Mert ha — a gyöngye testi alkata által követeltnél jóval rövidebbre szabott álom s a legegyszerűbb étkezés óráit, a koronként meg-megújuló gyöngélkedés miatt orvosilag rendelt üdülés vagy fürdőzés (munka által közbe-közbe még is felhasznál) heteit s mind azt, a mit előadó termén, hivatalos dolgozó szobáján s íróasztalán kívül, társaságban, emberek közt, bár ott is soha sem léhán s ha vidáman vagy enyelegve is, de mindig komoly irányú eszmekörben töltött — ha mindazt összeszámítjuk, az álom, pihenés és társaság s a betegség által a munkától elrablott idő, mind összevéve sem fogja a hosszú és szép élet felét kitenni. S bármennyire csodáltuk is, s csodálták — és sokszor aggodalommal látták, a kik ismerték s vele közeli viszonyban és folytonos érintkezésben álltak: ez a mindig gyöngye s töredékeny test, a mindig beteges testalkat, annyi munka alatt nem roskadt össze, sőt azt 76 évig kibírhatta s lankadatlanul viselhette! Ötven

éven túl viselte a tanári hivatalt, a hivatások és kötelességek egyik legnehezebbikét a lelkiismeretesnek, a kötelesség tudónak és tárgy-szeretettel működőnek; ez időnek felében — 26 éven át — a tanári mellett az igazgatói tisztet is viselte; s időnként egyes nagyobb fontosságú ügyekben is, illetékes felhívásra s megbízásból, munkás részt vett. Így 1848-ban a katolikus püspöki kar felhívására, a theologiai tanulmányok (papi képzés) korszerű rendezése, valamint a többi alsó és felső iskolákban a hitoktatás módja s általában az egyháznak a tanügyre befolyása s teendő intézkedései tárgyában összehívott tanácskozásokban s munkálatokban; majd 1854-ben, a Helytartó-Tanács felhívására a Magyar Tud. Akadémia által készítendő német-magyar tudományos műszótár szerkesztésében, Toldy elnöksége alatt alakított hármass bizottság egyik tagja, a rend engedelmeivel másfél évig állandóan Pesten lakva, munkálkodott, szobájában dolgozva folyvást s hetenként előbb két, később négy ülésben a munkatársakkal. Nem kis segítségére volt mellesleg, legbensőbb kebelbarátjának Tárkányinak, Bartakovich érsek által reábizott nagy munkájában, a Káldy Biblia-fordítása átdolgozásában, valamint az Egyházi Énektár összeállításában, gazdag nyelvtudományi ismereteivel, régi magyar szókincsével s finom műérzékével.

De mind e bár fontos s olykor fáradtságos, mégis csak mellékes foglalkozások mellett: milyen nagy terjedelmű saját irodalmi munkásság az, melyet Szvorényi ötven éves pályája fölmutat! Nem szándékom e munkásság teljes bibliográfiáját adni, bizom azt a részletező életrajz íróira. Az emlékezés szűkebb keretében — melynek feladata az ember és író alakját s jellemét lehető világosságban, nagy vonásokban tüntetni fel — megelégszem munkássága főirányának megjelölésével s azokban kifejtett munkássága jellemének általános méltatásával.

Szvorényi irodalmi munkássága két fő részre oszlik: a nyelv- és széptudományira, melyhez tankönyvei s irodalomtörténeti dolgozatai s emlékezéséi is számíthatók — és nevelésire.

1843-ban a Magyar Tudós Társaság — a mint akkor még az Akadémiát nevezték — 100 arany jutalommal nyelvtudományi pályafeladatot tűzött ki egy *Ékes magyar szókötés*-re. Szvorényi, ki mióta rendes tanár (1840) a rend székesfehérvári főgymnasiumában, a magyar nyelvnek s (1842 óta) a retorikának is tanára vala, egész lélekkel csüngött nyelvünk tudományos tanulmányozásán s a nyelv fejlődése, az akkor már befejezett nyelvújítás és a Kazinczy, Kisfaludy s Vörösmarty vezetése alatt megújódott irodalom s abban a szép-próza fejlődésének mozzanatait benső érdeklődéssel kísérte, kedvet s hivatást is érzett magában a pálya sorompói közé lépni. A főtétel alatt bőven részletezett feladat összes részleteit fölölve fogott feladata megoldásához, s

tanári hivatalából fenmaradó minden idejét arra fordította. Az éj óráival töltötte meg a nappalt s még sétára sem távozott író-asztaltól s könyveitől és pihenést nem engedett magának a munkában. Egészségét is kockáztatva, a lélek erejével győzte meg a test gyöngeségét.

A határidőre öt pályamunka érkezett s a bíráló-bizottság három tagja közül kettő, Czuczor és Vörösmarty a harmadik számúnak, melynek jeligés levelében Szvorényi József neve rejtett, ítélte a jutalmat; dicsérettel említve mellette a négyes számút, melyet a harmadik bíráló, Jászay Pál a jutalomra ítelt méltónak. A koszorú, az Akadémia határozatával amazé lett. Szvorényi munkájáról a két bíráló úgy nyilatkozik, hogy az a feladat minden részletét helyesen fogja fel, azokra egyenként részletesen, rendszeres, szabatos és világos előadással felel. Nem közönséges philologiai és kivált stilistikai jártasságot s szép ízlést tanusít. Nyelvünk sajátságainak belső titkait avatott ésszel fűrkészi. Nagy gonddal s ügyességgel használja fel a nyelv tiszta kütfejeit, míg a latinos és németes kifejezéseket kimutatja; helyes szabályokat állítva fel, azokat alkalmas példákkal világosítja meg, a mi e munkát a nagy közönségnek is élvezhetővé teszi. Bár egyik bíráló (Vörösmarty) megjegyzi, hogy szabályai néha felületesen járnak s példái sem mindig kifogástalanok.

Ez volt két szaktekintély illetékes ítélete 1845-ben. Ma kétségkívül igen különböző volna róla az ítélet, valamint különböző a mű maga is. Ötven év alatt nagyot változott nyelvünk s annak különösen szép-prózája. Ma nem csak a Kazinczy, még a Kölcey prózája is sok tekintetben avultnak, legalább túlhaladottnak tetszik. Nyelvünk kincses házaiból sok nyílt fel azóta s lett használatossá. Az Ékes szókötés szabályai — a mik az akkori nyelvhasználatra voltak építve, legalább is nem elégitenek ki s nem is elegendők. S még is, az elfogulatlan bíráló — ha Szvorényi stýlje nem is tetszenék már neki — ma is elismerné, hogy feladatának akkor derekasan megfelelt s alig lehetett volna jobban. Felkutatta a magyar nyelv eredeti, tiszta, sajátos és választékos kifejezéseit, a mennyire a régi nyelvmemlékek — a maiakhoz képest csekély számban — akkor hozzájárulhatók voltak, a példabeszédek, közmondások, szójárások: melyeknek gyűjtésére s megfigyelésére különös gondot s külön tanulmányt fordított, és végre az akkori jelesebb írók nyomán. De épen az irodalom fejlődött azóta s lett magyarosabbá. Igaz, hogy mint bíráló egyike megjegyzi, a költői nyelv sajátosságait külön czikkben nem tárgyalja, de elszórva, költőinkből szedett s ide vágó idézetei számosak. Csakhogy költői nyelvünk azóta mennyit fejlődött! Annál nagyobb érdeme, hogy az akkori latinismusokat és germanismusokat gondosan megjelölte. Általában, e mindenesetre igen érdemes műben

a nyelvész sokkal felülmúlja a stilistát s tény, hogy az Szvorényi nyelvészti tekintélyét egyszer s mindenkorra megalapította.

Az Akadémia még azon évben (1846), levelező tagjául választván, székfoglalójával (1848) a *közmondások és példabeszédek szelleme- és vegyes elemeivel*, előbbi tanulmányaira tért vissza s koszorús pályamunkájához gyűjtött anyagának e részét rendszeresen dolgozva fel, a közmondások már régebb s többek által megkezdett gyűjtéséhez becses adalékot szolgáltatott, nemcsak az anyaggal, hanem a közmondásokban nyilatkozó népszellem felderítésével is.

Legközelebbi munkája, az *Ékesszólástan*, vezérül a remek-írók fejtegetésében s a szépirásművek kidolgozásában (1851), bár csak tankönyvet adott benne, rendszerességénél s módszerénél fogva, magasabb igényeket kielégíteni is alkalmas. A szónoklaton kívül a költői irályt is felölelte, talán hogy pályanyertes műve ebbeli hiányát is pótolja s rendszeres költészettant adott. E művét középiskolai tankönyvül az akkori ministerium is approbálta s a legtöbb középiskola is felvette, úgy, hogy két év múlva második kiadást ért s soká uralkodó maradt az iskolákban, míg az új módszerűek, későbbi — a magok idejében mind jeles — tankönyveivel együtt lassanként ki nem szorították a használatból. Az új — s bizonyára jobb — módszer, mely nem a szabályokhoz csinálja a példákat, hanem a példákbl vonja el s magyarázza a szabályokat — és a példákban s az olvasmányokban együtt halad az egyre haladó irodalom új termékeivel — másokkal cserélte fel Szvorényi a magok idejének s izlésének megfelelő számos tankönyveit, magyar nyelv- s irodalmi és irodalomtörténeti kézi könyveit, melyek mindenike huzamos időközön át táplálta s vezérelte a nyelv és irodalom tanulását. Közülök legmaradandóbb s még ma is helyt álló a *Szemelvények*, kézi könyvül a magyar nyelv és irodalom tanítására, a szónoklat és költészet elméletének s a magyar irodalom történetének vázlatával. E terjedelmes (730 lapra terjedő) munka elméleti része, jól megrostálva, világos és bő vezérfonalul szolgál a középiskolát végző ifjúságnak; irodalmi része s példatára pedig a legrégibb időtől korunkig (1867) gazdag tárház, kifogástalan kiválasztással, nem mellőzve — az írókon kívül — a népköltészetet sem.

Folyvást haladó nép s fejlődő nyelv írói, a legjobbak is, hamar elavulnak; műveik — s első sorban épen a nyelv-elméletiek, túlszárnyalva, kimennek a forgalomból. De a ki a maga korának eleget tett, mert annak a színvonalán állott: kivívta az érdemkoszorút s ez a tény nem avul el és nem enyészik el soha.

Szvorényi nyelvészeti munkái közül egy, a legérettebb, örök igazságon alapuló s azért maradandó becsű, bár pörös ügyben,

de teljes tárgyilagossággal, minden szenvedély nélkül s teljes részrehajlatlansággal írott, terjedelmére csekély, de tömörségével egy század irodalmi s nyelv-fejlődési történetét magában foglaló s szinte kimerítő dolgozata, a *«Fejlődési tünemények a nyelvben, vonatkozással a nyelv-újításra»* czim alatt, a cisterci rend egri főgymnasiumának 1876/77. évi Értesítőjében megjelent program-értekezés, melyet az Akadémia a Sámuel-díjjal tüntetett ki. Alig állította fel valaki helyesebben s elfogulatlanabb tárgyilagossággal a nyelvújítás, a neologia és orthologia vitás elvi kérdéseit s alig tárgyalta valaki részrehajlatlanabbul e kérdések történetét, a XVI. század közepétől, első nyelvtan- és szótáríróinktól, Erdősitől és Balditól, majd a XVII. század közepén Gelei Katona Istvántól, a neologia tulajdonképeni atyjától s Gyöngyösitől, az első neolog költőtől kezdve, Révain, a tudományos magyar nyelvtan megalapítóján s a mult század végén megindult irodalmi megújhódás hősein: a testőrök s Kazinczy és iskolája nagy nyelvújításán át, az e század utolsó negyedében megindult orthologiai nagy reactióig s annak vezére — Szarvas Gáborig s folyóirata — a Nyelvőr. Az Akadémia, midőn e folyóiratot anyagi támogatásában részesíti s tekintélye alatt engedi megjelenni: elismeri annak szükségességét s azt, hogy az egy fél századig erős harcok vivásában, a másik félszázadig teljes diadalban s talán épen ennek mámorában sok tévedéssel és túlkapással is folytatott nyelvújításra, melynek aegise alatt jött létre az Akadémia maga is s jelszavait hordozta zászlaján — elérkezett, ha nem is a reactio, de a kritika és a revisio ideje. Ezt elismeri, de az újabb elleniránynak is túlkapásait — mert a dolgok s az emberek természetében fekszik, egyik túlságból a másikba csapni át, — és a népies és tájszólások szorgalmas gyűjtésén kívül alig valamit alkotó, de túlnyomólag csak bíráló és a közben sokat romboló és még többet, a mi meg van s közkeletű, becsmérő reactio elvét nem teheti magáévá a nélkül, hogy magát s ötvenéves haladását a nyelvben meg ne tagadja. Ezt, ha szelid s engesztelékeny s kiegyenlítésre törekvő szellemével Szvorényi ily határozottan ki nem mondja is, de érezteti minden nyomon, midőn rámutat — hogy a nyelvújítás és nyelvbővítés szükségét, e század elején, a legcsökönyösebb orthologusok is elismerték, sőt — míg az újítást elvileg s elméletben és kivitelében szüntelen támadták, magok is újítottak; a nyelv szépsége, csinja, könnyűsége érdekében a szóróvidítést, a gyök-elvonás és régi elavult gyökök felelevenítése által soká ellenezték, de végre elfogadták; s végre kimondja, hogy szavakat, melyeket — bár származásuk törvények által nem igazolható — s a Nyelvőr merev szóalkotási szabályai szerint azok jó része bizony nem is igazolható — de a melyekre szükség volt s a közizlés által elfogadtattak s nem csak a bűnös

irodalomba, de az életbe is átmentek, a közhasználatból kivetni nem lehet. S kinek is jutna eszébe? — a mit különben a mai orthologusok is, akarva nem akarva, elfogadnak, vagy legalább eltűrnek. «Approbare non, sed tolerare posse» hangzik a mennydörgő Olympus ítélete.

A mi azonban Szvorényi értekezésének még a hiven és mesterileg összeállított történeti előadás fölött is legbecsessebb része: azoknak a forrásoknak, valamint módok- és eljárásoknak megjelölése, a melyekből táplálkozni s a melyek szerint helyesen eljárni, a ma is szükséges — s míg a nyelv él, meg sem szünendő — nyelvújításnak kell és kelleni fog. Valószínű, sőt bizonyosra vehető, hogy az elvek ma már jobban tisztázva lévén — a miben az új orthologianak is nagy érdeme van — nyelvújításunk nem fog az első ízben a mohón parancsoló szükség miatt s kevesebb készüllettel elkövetett hibákba esni s ehhez Szvorényi, kis terjedelmű, de gazdag tartalmú s nagybecsű értekezésével nem kis mértékben járult.

De bármily nagyra becsüljük is Szvorényi irodalmi működését a nyelvtudomány terén s abban — magok idején jeles tankönyveit is — irodalmi s egész élete munkásságának nem ez a legfényesebb oldala.

Fiatal korában, kedve és lelke sugallata szerint a tanári pályát választván — és pedig egy szerzetes rendben — kettős hivatásában a szerzetes és tanár eszménye lett egyaránt. Komoly és nyájas, tekintélytartó és megnyerő, szigorú és szelid, mint szerzeteshez illik s tanárnak lenni kell. Az ifjúságot szerető s hozzá leereszkedni és alkalmazkodni tudó — s az ifjúság által szeretett és tisztelt. A nevelő s ész- és kedélyképző paedagog eszményi feladatát mélyen érző s hivatásától teljesen áthatott. Mint tanárnak előadása világos és termékenyítő, mint szónoknak lelkesítő, vonzó s alkalmilag elragadó is. Tanítványai tiszteletből és szeretetből félték, nem tőle, hanem attól, hogy őt megbántathaták; s kezei alól kikerülve, férfikorukban, sőt később is tisztelettel és szeretettel emlékeztek szellemi fölényére és megnyerő egyéniségére.

Irodalmi működésének is, e téren fenmaradt dolgozatai teszik legbecsessebb s legmaradandóbb részét. Mint az egri főgymnasium igazgatója s az ottani rendház főnöke, az iskolai év zárúnnepén évenként tartalmas beszédet szokott mondani a tanügy és paedagogia köréből. E beszédek úgy a növendékek és a szülők, mint az egri művelt közönség körében általános érdeklődéssel találkoztak s érettek mindig nagy közönség tódult az iskola ünnepi termébe. Az előadás érdekes és tanúságos, a figyelmet lekötő és a hallgatóságot megnyerő volt évről-évre. A főgymnasium évi Értesítőit irodalmi értékűvé tette azok közlése. Ezek

egyike volt az 1876 77-ki Értesítőben a *«Fejlődési tünetmények a nyelvben»* című, már említett, becses tanulmány is. Ez iskolai beszédek valódi gyöngysora azonban azokban a paedagogiai értekezésekben ragyog, melyeket Szvorényi, átgondolt terv szerint, tizenkét éven át, összefüggő s a nevelés teljes rendszerét magában foglaló előadásában fűzött egybe s melyek — az iskolai Értesítők szűk köréből, egy díszes és erős kötetben,* az irodalom nyílt könyvpiaczára is átmentek. Egy, a nevelésnek szentelt élet gazdag tapasztalásai s tizenkét év csendes munkája, egy nemes lélek, meleg szív s mély értelem megnyilatkozása, melyet emberszeretet sugall s a gyermekek és az ifjúság iránti szeretet irányoz, foglaltatik e kötetben. Élénk képben állítja elénk a nevelés egész folyamatát, a bölcsőtől és a gyermekszobától az ifjúnak a világba kilépéséig; kiinduló pontul véve az anya szerepét a családban, befolyását a gyermekekre, a kit a család köréből átvisz az iskolába, a közép- és a felső oktatáson, de mindenütt a nevelés vezető kezén. A család és annak központja az anya: az első előadás címe és tárgya. Csodálat fog el, hogy egy — a családi életen kívül álló szerzetes, a szülői érzelmeket oly helyesen ismeri fel, úgyszólván a belső szemlélet útján s oly bölcs utasításokat, annyi s oly mély érdeklődéssel és bensőséggel adhat az anyáknak. Áttérve az anya feladatairól az *anyák* nevelésére, a nőnevelésben, behatóan fejtegeti, hogy hivatásuknak megfelelő anyák csak helyes — és épen erre irányuló leánynevelés után várhatók s itt kifejtett eszméi valóban figyelembe veendőek általános nő-nevelésünkben. Az első nevelést, — melynek tere még az otthon — két előadásban tárgyalja. Az elsőben a nevelés legelső elemeit, a szoktatást s a gyermekekre könnyen ragadó rossz szokásokat és ferdeségeket, — a gyermek játszó kedvét s e kedv hiányában támadó unalmát, a gyermekben táplált hiúságot, a szülőkhöz való ragaszkodást, a fokozatosan ébredő értelmességet stb.; — a másodikban az értelem fejlesztését, a növekedő gyermekben mutatkozó hibákat, makacsságot, engedékenységet s vizont az erényeket s azok táplálását és irányzását rajzolja. A nevelés ez első időszakát a *«Szeretet és türelem a nevelésben»* című értekezés fejezi be: mely a szülői szeretet magasztaló éneke mellett, annak túlzásait is festi, míg arra a következtetésre jut, hogy a mindent eltűrés és semmit nem tűrés egyaránt veszedelmes a nevelésben. A következő fejezetekben a nevelés, az oktatással együtt már az iskolába megy át s külön tárgyalja a korviszonyok hatását nevelésünkben, a példa-adást, mint a nevelés

* Gyakorlati tanácsok a házi és nyilvános nevelés körében. Anyák és nevelők tanulságára, népszerű előadásban. Írta Szvorényi József. Budapest. Franklin-társ. 1890. (360 lap.)

egyik leghatályosabb mozzanatát, a vérmérséklet hatását s a jellemképzést a kedély képzésével, végre az álműveltség szédelgését s ennek hatását a nevelésben. S midőn a nevelés befejezésével foglalkozott, az utolsó előadásban a testi nevelésre ad tapasztalati bölcs utasításokat. Könyvét sok tanulsággal s azzal a megelégedéssel tesszük le kezeinkből, hogy egy emberszerető bölcs társaságában, a vele való jóltevő érintkezésben töltöttük időnket. Vajha e tanulságokat s ez élvezetet minden anya s minden nevelő megszerezné magának.

Mert reám, ki fiatalabb koromban, mint nevelő és mint tanár közvetlenül foglalkoztam tanítással és neveléssel, házi és nyilvános oktatásban, azóta is, iskolákban s a tanügy terén sokat forgolódtam, kinek — számos gyermekem s unokáim körében a gyermek fejlődését és irányozását elég alkalmam volt s van megfigyelni és tanulmányozni, reám, Tek. Akadémia, a mily mély, oly jótékony hatást gyakorolt e könyv újra meg újra olvasása — s azt paedagogiai irodalmunk egyik legbecsesebb termékének tartom. E műben, inkább mint Szvorényi több ágú s általában érdemes irodalmi munkássága egyéb termékeiben, föltűnik s ki-domborul a szeretet szívű ember, az életbölcs, a tudós és az író, a maga összetett, de összhangzó egyéniségében; megelevenül előtttem tiszteletet parancsoló s szeretetre vonzó alakja. Vajha, úgy a mint előttem áll, tudtam volna — vagy tudnám őt még e befejező vonásokkal is hallgatóim elé állítani, vagy legalább azoknak — a kik őt ismerni s vele együtt élni szerencsések voltak, emlékébe visszaidézni!

A hálás fiút, ki mikor édes apja, a jó öreg iskolamester elaggott, azt magához vette Egerbe s nyugalmat és jólétet teremtett neki s mostoha anyját, ki a korán árvául maradt gyermeknek igazi második anyja lett, mindvégig tiszteletben tartotta s jótéteményeivel halmozta el; a nagyratörékvő, szorgalmas és lelkes ifjút, ki az iskolában példányképe volt társainak a munka és a kötelesség keretében, a vallásos és iskolai gyakorlatokban s vezére önképzésükben; és a fiatal szerzetes növendéket, ki első tekintetre megnyerte rendfőnöke, a derék Villax Ferdinánd zirczi apát szeretetét, ki atyai gondjaiban részesítette, s a kevésen mindég hivat mind többre-többre bízta meg, s a ki iránti háláját elhunytakor egy emlékbeszédben rótta le; és a hű barátot, ki egyszer meggyökerezett szeretetét a sírig megőrizte, sőt a síron túl is kiterjesztette: mint forrón szeretett Tárkányija iránt, kinek Egerben laktuk alatt elválhatatlan társa, egymásnak munkáikban kölcsönös buzdító és segítő társai, egymásról a halálban is megemlékezők: Tárkányi, végrendeletében egy becses emléktárggyal. Ő viszont akadémiai emlékbeszédében az előbb elhunyt társról; és közös barátjuk Kovács Mihály, a jeles festő iránt, kinek

meleg, szerető ecsetjétől bírjuk — a rend mostani apátja Vajda (Ödön) szivességéből — képes termünk s most ez ülésterem egyik díszét, nemes vonásait oly hiven tükröző arczképét. Tudományos s írói működéséről nagyszámú munkái beszélnek sokkal többet s ékeesebben szólóan, mint én e rövid emlékbeszéd keretében csak jelezhettem, — midőn még Akadémiánk kebelében, Árvay Gergely a jólelkű szerzetes s Molière fordítója és a nagytudományú Danielik János főpap felett itt tartott beszédeit is csak futólag említhetem. A kegyelet édes áldozatai közé sorozhatom azt a szép emlékbeszédét is, melyet — második s állandó otthonának kitünő szülőtte, a szerb vérű de magyar szívű Vitkovich Mihály százados ünnepén, annak szülőháza emléktáblával megjelölésekor tartott, melyben az Akadémia szellemi alapítói, lelkes előkészítői egyike fölött, nem csak a költő irodalmi méltatása, hanem az igaz hazafi meleg érzete is megszólalt.

De nem hagyhatom méltatás nélkül azt a nemes barátságot, mely Szvorényit, a Kazinczy barátjával, a nyelvújítási korszak egyik kiváló tagjával s legszeretetre méltóbb egyéniségével, Szemere Pállal fűzte össze, a ki — már hajló korában — a nyelvért és irodalomért lelkesülő szellemes ifjút megszerette, kebelére ölelte s bizalmasává tette, vele őszének késő de még mindig ízes gyümölcseit közölte, megosztotta. E benső baráti viszony adott okot és alkalmat arra, hogy a Kisfaludy-Társaság, Szemere Pál születésének századik évfordulóját akarva ünnepelni, összes művei kiadását határozván el, azok összegyűjtésére, kritikai kiadására s életrajza megírására a legérdemesebbet, sőt közöttünk — egy később nemzedék fiai között egyedül illetékest — Szvorényit kérte föl, ki azt — bár a társaságnak nem tagja — készséggel fogadta s mindnyájunk és az irodalom háláját érdemlőleg teljesítette.

Ez az alkalom hozott engem is össze vele, ki az őrizetem alatt álló s annyi irodalmi kincscsel gazdag Szemere-tárt használatára bocsájthattam s e közben gyakrabbi érintkezésben nyílt alkalmam nemes lelkébe bepillantani s szíve melegét is megérezni!

Ime, nemes lélek, hálám s kegyeletem emlékeül teszem le e szerény koszorút sirodra. Te sokkal szebbet és maradandóbbat fontál magadnak halántékid körül, műveidben, munkásságodban, az irodalom, a közoktatás s a nevelés szent ügye körül szerzett elévülhetetlen érdemeidben.

Tiszteletre méltó szerzeted legjelesebb fiai közé számlál s büszkeségeül őrzi emlékedet, például társaidnak a jövőben. Akadémiánk pedig, melynek buzdítására s küzdő terén szerzedet első koszorúdat, évkönyveiben meg fogja őrizni s becsülni nevedet, nem a legnagyobbak, de a legjobbak között; ama hivek és igazak közt, a kiknek az élet koronája van megígérve.

Török eredetű-e a magyar nemzet?

(Kivonat *Munkácsi Bernát* l. t. 1895. febr. 4-én tartott értekezéséből.)

Valamint már előbb Vámbéry Ármin és Kuun Géza gróf, szintúgy Marczali Henrik is, kit pedig a szigorú történeti kritika képviselőjének szoktunk tartani, legújabb munkájában a magyar nemzet török származása mellett veti latba ítélete tekintélyét.

Erre vonatkozó tárgyalásának lényeges tételeit a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. *«Csak a történeti anyag mutathat biztos utat», nem pedig a nyelvészet vagy ethnographia a magyar nemzet «elhelyezése és beosztása» tárgyában a népcsaládok között.*

2. *A magyar nemzet török eredetű, «a törökség keleti törzsének egy ágát foglalja magában».* Ennek bizonyítékai:

a) hogy *«az arab írók egyetértve a görögökkel, török fajnak tartják a magyart»*; — b) hogy *«csak törökből magyarázhatók a legrégibb megmaradt magyar nevek»*; — c) *«A magyar nemzet törökségét a mai nyelv elemei is megerősítik»*; — s ezekhez csatlakozik, mint negyedik bizonyíték M. könyvének egy másik helyéről: d) *«A régi magyarságnak életmódja, foglalkozása, erkölce teljesen megegyező a töröktatár pusztai harcos népekéivel s lényegesen különbözik a részben letelepedett, részben meg halász és vadász ugor népekétől».*

3. *A magyarok az Altaj hegység felől elvonulva még mint tiszta turk nép érik a Kaspi tó mellékét és jutnak az iráni műveltség hatáskörébe.*

4. Az Ural vidékén és *«csakis itt lehetett kezdő helye a turk-magyar nép érintkezésének az ugor népekkel, mely nyugatabbra a kozárok közelében oly fokú volt, hogy a «turk-magyar összeolvadt valamely számra nézve túlnyomó ugor törzsszel».* Ennek bizonyítékai: a) azon szerzőtől is elismert *«kétségtelen»* tény, *«hogy nyelvünk egész alkatában, de szókincsünk nagyobb része is a finn-ugorhoz tartozik»*, melylyel szemben azonban alább mégis arra lyukad ki a dolog, hogy a magyarok nyelve *«keverék nyelv turk és kozár vagyis ugor elemekből»*; b) Constantinus adata a turk-magyarokétól eltérő, tehát *ugor nyelvű kabarok, illetőleg kazarok* beolvadásáról.

Ha ezen tételeken végig tekintünk, egyszerűen felöltik a magyarok eredetét illető vitákban járatos szemlélő előtt, hogy

mindannyia szerepel mint állítás vagy bizonyíték már Vámbéry könyvében, kivéve azt, mely Constantinus adatára vonatkozik s melyben M. eltérő álláspontot foglal el. Míg t. i. Vámbéry nem tulajdonít a kabar beolvadásnak valami különös jelentőséget a magyar nyelv rejtvényének megoldásában s a kabarokat csak amolyan, a magyar nyelv történetére nem valami kiváló hatású, nomád, töröknyelvű népnek tekinti, mint a később szintén beolvadt kúnokat és bessenyőket: M. itt látja legfontosabb történeti okmányát a magyar nép és nyelv keletkezésének, hasonlóan Klaprothhoz és Casselhez, kik a magyar nyelv ugor elemeit a kabarok révén magyarázták.

Egy másik feltűnő jelenség, hogy ezen Constantinus-féle adatot kivéve, valamennyi egyéb bizonyíték, melylyel M. a magyar nemzet ethnologiai főkérdésében ítélkezik, nyelvészeti és néprajzi természetű. Nyelvi tények a török eredet erősségei közül: a bizanczi írók *türk nevezete, a régi magyar személynemek, a török kulturszavak* s az ugarságot megelőző *iráni elemek*; néprajzi pedig *a török-magyar közösség az ethnikai jellemvonásokban*. Ez a körülmény éles ellentétben áll azon határozottsággal, melylyel M. fejtegetéseinek bevezetésében kijelenti, hogy a magyar nemzet eredetének kutatásában *csak a történeti anyag mutathat biztos utat*; ellenben nyelvészeti és ethnographiai szempontból ez *igen nagy nehézséggel jár*.

Azonban, mint kiemeltük, M. nézetének támogatására egy *történeti* erősségre is hivatkozik, jelesen arra, hogy a biborban született császár tudósítása szerint a magyarok közé beolvadó kabarok megtanították a turkokat a maguk különböző nyelvére, melynek, a magyar nyelv mai alakja után ítélve, szerinte csakis *ugornak* kellett lennie, úgy hogy ez a tudósítás adja meg *«a magyar nyelvkérdésnek legvalóbbbszínű, mert történetileg is igazolható megfejtését»*. Hát ez a fölfogás nagy meglepetés számunkra. Valóban azt hittük immár, hogy Hunfalvy, Vámbéry és Kuun G. gróf egyeredményű kutatásai után immár megoldott kérdés a kazarok nemzetisége és nyelve; mert ha magukban véve nem is döntő jelentőségűek a kozár πῆχ (= török *beg, bek*), *χakhan* (= török *χaghan, χān*) méltóságnevek, vagy oly világos értelmű tulajdonnevek, mint Σαρκελ városnév (= «ἄσπρον ὀσπίτιον» = csuvas, *šor, šurē* «fehér» + *kil* «ház»), *Khatun* (= török *khatun* «asszony»), *Severgelin* (= tör. *sever* «szerető», *gelin* «jegyes, menyasszony») női személynemek, mégis nagy bizonyító erőt nyernek azáltal, hogy arab és bizanczi írók egyértelműen vallják, hogy «a bolgárok nyelve hasonló a kozárokéhoz, hogy e két nyelv egy és ugyanaz» (ltn Haukal); a mennyiben t. i. a bolgárok nyelvről bizonyos, hogy *török* volt. A legesekélyebb adatunk sincs arra, hogy a kozárok, illetőleg kabarok ugorok

voltak; de még föltéve, hogy azok voltak is, aránytalanul csekélyebb számuk és politikai alárendelt szerepük semmiképen sem teheti érthetővé, hogy általuk vált volna az ősi turk-magyar nyelv — mint M. is elismeri — «egész alkatában, de szókincsének is nagyobb részében finn-ugorra». Ellenkezik ezzel a Julián szerzetes történeti hitelűnek igazolt nagy magyarországi útjáról szóló tudósítás is, mely szerint t. i. ő a maga nyelvén, mely körülbelől egyazon volt a Halotti Beszédével, értekezhetett a volgavidéki magyar néppel. Ha a magyar nyelv ugor jellegét csak az Etelközbe menekült kabarok révén nyerte volna, Julián semmiképen sem beszélhetett volna, hazájának egész mivolta szerint ugor nyelvén, nemének ősi turk nyelven beszélő elszakadt ágával, melynek különválása mindenestre régebb korú az etelközi hazánál.

Ily módon *történeti* alapon mozogva, megint csak sötétségbe borul látóhatárunk a magyarok eredetét kutató nyomozásainkban, s ismét csak első sorban az összehasonlító nyelvészet kicsinyelt fáklyafényére vagyunk utalva, ha utunkon egyáltalában tovább haladni akarunk. Azonban, ha Constantinus kabar tudósítása csalóka fénynek bizonyult is, a magyarok turk eredetét nem kell mindjárt feladnunk; könnyen megmenthetjük ez elméletet, ha az ugor érintkezést kissé régebb korra helyezzük. M. föl is veszi, hogy ennek «kezdő helye» az Ural volt, de «*csakis itt*», az ugor rabszolgák hazája vidékén s nem valahol előbb indult meg a faj- és nyelvkeveredés folyamata, fokozatos rovására az egyre összérbb szoruló úri török elemnek. E szerint az urali tanyázás kora előtt, vagyis a magyar nép «történetének azon igen régi korszakában», midőn az Altaj hegység és a Kaspi-tó közötti pusztaságokon vándorolt s itt *az iráni műveltség* hatás érte, a magyarnak még tiszta turk nyelvű népnek kellett vala lennie. Ez ellen azonban világosan tanúskodnak a magyar nyelv elemeinek terén tett újabb kutatásaink, melyek azt igazolják, hogy a magyar-iráni elemek tetemes részben közösen megvannak a magyar és ugor nyelveken (l. pl. *ház, név, ár, mező, száz, méz, hét, ravasz, szarv, arany, méh* stb. egyezéseit Ethnogr. V. 177—78. ll.); ellenben nincsenek meg közösen a magyar és török nyelvekben, s a mi a jelen kérdés szempontjából még fontosabb, hogy a hangváltozások nem a magyar-török, hanem a magyar-ugor hangmegfeleléseket tükrözik. Így pl. ismeretes sajátság, hogy szóközépi ugor egyszerű *m* a magyarban *v*-re változik (pl. *jov, jó: vog. jamés; sziv: vog. sim; fűv, fű: vog. pun*); ellenben a török szóközépi egyszerű *m* megmarad a magyarban is *m*-nek (pl. *homok: jakut kumax; gyümölcs: tör. jimiš; szomak: tör. sumak; szóvégén is, pl. gyalom, gyom, korom: tatár jillm, csuv. šom, tör. kurum*). Ha most azt nézzük, hogy az iráni (összét) *nám, nām* (zend *naman*) «név» szó milyen alakot

öltött a magyarban, akkor a *név* alak nem azt igazolja, hogy az iráni szó a törökséggel, hanem hogy az ugarsággal való közös-ségből való, a mint csakis az ugarságban van elterjedve (vog. *nüm*, *nam* stb.) s általában nincs meg a törökségben (köztörök «név» szó: *at*). Csakis magyar-ugor és nem magyar-török analog hangmegfelelések alapján magyarázható a szókezdő sibilans elenyé-szése a magy. *arany* szóban (vog. *sarñi* stb., zend *zaranja*), valamint a szóvégi hangváltozás a magy. *mélh* «biene» szóban (votj. zürj. *muš*, mord. *mäks* stb.; zend *makhši*). Ha a magyar nyelv turk lett volna, midőn az iráni hatás érte, a magyar-iráni elemek bizonyára törökséggel, nem pedig az ugarsággal való kö-zösség jellegét mutatnák.

Azonban még vannak egyéb nyelvészeti bizonyítékok is a magyar nyelv s ennek következtében a magyar fajnak is eredeti töröksége mellett. «*A magyar nemzet törökséget a mai nyelv elemei is megerősítik.* A baromtenyésztésre, hadra, nomád életre vonatkozó szavak, valamint a legtöbb gabonanem neve török, még pedig régi török eredetű.» Ezen állításnak utóérse, hogy t. i. a magyarban baromtenyésztésre, hadra és földmívelésre* sok szavunk van a törökségből teljesen igaz, ellenben a belőlük vont következtetés, hogy a magasabb műveltségi állapot e kife-jezései a magyar nemzet török eredetére valami világot vetnének, teljesen téves. Általában köztudomású igazság, hogy kulturszavak a nyelv eredeti minőségére semminemű bizonyító erővel nem bírnak; mert ezek a műveltségfogalmakkal együtt legkönnyebben vándorolnak a kulturhatás iránya szerint egyik nyelvből a másikba. A görög nyelvnek sok műveltségszava sémi eredetű, a görög nagy mértékben hatott a latinra, ez a németre, ez a szlávra, ez a magyarra, ez a ruthénra és így tovább; sok ilyen szó egész világ-körutat tesz meg; jellegükből tehát éppen semmi követke-ztetést nem vonhatunk azon népek származására, melyeknek nyelvében előfordúlnak. Nem mondhatjuk, hogy a magyar akár szláv, akár német, akár olasz eredetű, noha a kulturszók mennyisége e nyelvekből sokszorosan több, mint a törökségből. Az egysze-rűbb s régibb műveltségi állapot szavai a magyarban ugor ere-detűek s ez igen érdekesen mutatkozik olyan esetekben, melyek-ben egyazon fogalomkörből török szavaink is vannak: a primitív *nyíl*, *íj* és *tegez* fegyverzetnemek pl. ugor eredetűek; ellenben a *buzogány*, *dsida*, *csákány*, *balta* török eredetűek; az egy-szerű *háló* ugor, a fejlettebb *gyalom* szerkezet török száрма-zású; az *ág* (mint halászszerszám) ugor, ellenben a tökéletesebb *horog*, *szigony* török; hasonlóképen viszonylanak egymáshoz a

* Ilyenek: *eke*, *szérű*, *szór*, *öröl*, *sarló*, *tarló*, *kéve*, *kepe*, *gügyű*, *hoglya*, *búza*, *árpa*, *borsó*, *kender*, *szősz*, *csepű*.

könnyebb s elemibb *fest-, ró-* fogalmak ugor, s más részről a művészibb *ír, betű, kép* fogalmak török kifejezései. Azon körülmény, hogy a magyar nyelv török elemei számra nézve is jelentéktelen arányban állanak az ugor elemekhez, s hogy általában egy fejlettebb műveltségi állapotnak csak néhány fogalomkörére vonatkoznak, kizárja annak lehetőségét, hogy ők alkossák a magyar nyelv eredeti törzsökét szemben az ugarsággal, melyből a nyelv-szerkezet, az igék, számnevek, viszonzszók és a primitív kultúra szavai valók. A magyar nyelv, mint újabban Vámbéry is beismeri, *ugor nyelv*; török elemei *a jövevényszók* világos jellegét viselik magukon, s így csak azt tanúsíthatják, hogy az ugor-magyar nép vándorlásai folyamán egy török nép műveltségátása alá került, de nem azt, hogy a magyar nyelv valaha török volt s épp oly kevésbé szolgálhatnak annak bizonyságául, hogy a magyar nép valaha török volt.

Nagyrabecsült bizonyság a magyar nemzet török származása mellett, hogy «török eredetűek s *csak* a törökből magyarázhatók a legrégebb megmaradt *magyar nevek*, mint Árpád, Zoltán, Gejza stb.» Nem is szólva e mondás tudományos hiteléről, általánosan ismeretes és nálunk is unos-úntig ismételve tárgyalt tény, hogy nevek még jelentéktelenebb bizonyítékok valamely nép eredetéhez, mint a kulturszók; hiszen, ha ezek után indulhatnánk, mindjárt a példakép idézett *Zoltán*-ból (mely név különben Constantinusnál: *Σίλτας*, régi íróinknál: *Solt* s ma is így, mint helységnév) az következne, hogy a magyarok arabok voltak, mert Vámbéry szerint az arab *sultán* szóval azonos; s hasonlóképp mondhatnók az *Aladár* és *Levente* után, hogy perzsák, *László, Bogomér* után, hogy szlávok s a régi magyar *Ruben, Mojsa* nevekből ítélve, hogy zsidók voltak. Azután meg minők azok a híres névmagyarázatok! *Géza* (régí írások szerint: *Goviso, Guotso, Denvix* stb.) = török *jajčıl* «ijjas», *Árpád* = tör. *arpajdı* «jósolt, álmokat fejtett». Méltán kérdezhetnők pl. az utóbbinál, hogy miért nem *árpa* + diminutiv *d*, mint Kuun Géza gr. hiszi ad analogiam: *Borsod, Búzád*, vagy miért nem a finn *arpa* «sors, sortilegium» + dim *d*, mint Hunfalvy curiosumképp ajánlja, végül talán lehetne szanszkrit *ara* «gyors» + *pada* «láb» s ekkor a szó a «gyorslábú Achilles» re emlékeztethetne. Valóban csodálatos, hogy M. is elfogadja Vámbéry azon nézetét, hogy ezek a régi magyar nevek «*csak a törökből* magyarázhatók», mikor van egy csomó név, melyet egyenesen *lehetetlenség* a törökből akár Vámbéry methodusa szerint is magyarázni, egyszerűen azért, mivel olyan szókezdőjük van, mely török nyelvekben régi eredeti szókon elő nem fordul. Ilyenek az *l*-es kezdetű *Lél* (Lehel), *Liunt*, *Lebed*, vagy a *Nyék* törzsnév, vagy a *v, f*, kezdetű *Vajk, Vatha, Falics*. A török ember a *limun*

«czitrom» helyett *ilimun*-t, a tatár az arabs *vakt* «idő» helyett *baqét* ot kénytelen mondani: ha a magyar uralkodó osztály török volt, honnan kerülnek hozzá ezek a török szempontból nehéz kiejtésű szavak? A török nyelvből semmi esetre sem.

A bizonyítékoknak ilyen szétfoslása után mi jelentősége van a magyar nemzet eredetének meghatározása szempontjából a minden részről egyaránt elismert magyar-kozár, vagy magyar-bolgár néprajzi, illetőleg culturalis egységnek, minő egység hajdan úgy, mint ma, a legkülönbözőbb népeket fűzhetett együvé? S minő értéke van, ha a görög nép előtt a magyarok éppen ezen culturegység alapján mint *Τόρκοι* tetszetek!? Vajjon nem nevez-e ma is népünk minden embert töröknek, a ki csak turbánt visel, lett légyen az arab, szerecsen vagy bosnyák? Ha a szlávok a magyarokat, kik fölöttük uralkodtak s kikkel állandó és benső érintkezéseik voltak, *ongry, ugri* (őszlov. *ugrin, vugrin*, lengyel *wengry*, orosz *vengerec*), a gót Jornandes s más írók *hun-ugur. un-ugur*, a nyugotiak *unger, ungri* néven nevezik: mi különös nyomossága van annak, hogy a tőlük távol lakó s csak egyesekkel érintkezett byzancziak közt valami külső ok folytán a *turk* elnevezés kapott lábra, mely névvel egyébként a kozárokat is illették?! (L. Kuun G. gr. Relat. Hung. 119. l.) Ha a byzancziak olyan jól és közelről ismerik vala kezdettől fogva a magyarokat, miért nem nevezik őket nemzeti *magyar (mažar)* nevükön, mint az arab írók, s miért van az, hogy Constantinus egymás mellett beszél *Μάζαροι* és *Τόρκοι*-ról, mintha ezek külön népek volnának?! (L. u. o. 12. l.) Találóan alkalmazza Hunfalvy P. az oly sokra becsült *Τόρκοι*-argumentum semmiségének igazolására éppen magának Vámbérynak idézetét, mely szerint «a XII. és XIII. században a mozlim világ Európát és lakóit csakis a *frends*, vagy *efrends* gyűjtőnéven ismerte, mely tudvalevőleg a Nagy Károly alatti frank birodalomra vonatkozó reminiscenciából vette eredetét... Így állhatott a dolog Constantinus és Leo idejében a törökökre nézve s ez lehet egyedüli oka annak, hogy az akkoriban még ismeretlen magyarok az őket megillető (?) *turk* nevet nyerték». (Magy. Ered. 145. l.) Bizony csakis az, hogy még ismeretlenek voltak, s hogy az életmód némi egyezésénél fogva a magyarok hasonlóknak tetszettek a törökökhöz, s nem a nyelv vagy faj fölismert töröksége lehetett oka, hogy a byzanczi írók a «turk» gyűjtőnevet alkalmazták reájok.

Nemcsak a történet nagyhirű nemzeteinél, hanem gyakran a legjelentéktelenebb, primitiv culturfokon álló népeknél is azt deríti ki a történeti, anthropologiai, vagy nyelvi elemzés, hogy több apró nép-, vagy törzscsoport egyesüléséből keletkezett. E tekintetben a népek fejlődése hasonló a folyamatok gyarapodásához; de valamint itten mindig ki lehet mutatni, hogy melyik a főfolyó

és melyik a mellékág: úgy a népek történetében is rendszeren fölismerjük, melyik a törzsökös faj, s melyik a beolvadt, melyik egyedi vonásai maradtak fenn az egyesülés után, s melyiké enyésztek el. Ha még oly kicsiny ugor népeknél is, mint a vogulok és osztjákok, világosan igazolják az anthropologiai vizsgálatok, hogy ugor és mongoloid (szamojéd) nép törzscsoportok egyesülése, mennyivel bizonyosabban állítható ilyes a magyarokról, kik délebbre, a népvándorlás országútjában laktak. Kétségtelennek vehető, hogy az a népalakulási folyamat, melynek jelenségei a történeti korban a kabarok, szlávok, kúnok, bessenyők stb. népek beolvadásai jóval korábban megindult a magyar nép európai szereplésénél. Az összehasonlító nyelvtudomány különösen két ilyen jelentősebb népbeolvadásra veti tanulsága fényét. Az egyik valószínűleg valamely *bolgár* törzsé volt abban a korban, midőn a bolgárok még nem vonultak fel a Volga és Káma mellékére, hanem az Ural és Kaspi tenger közti területen honoló magyaroktól délnyugatra laktak. Ezen bolgár-féle nép földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozott s tőle valók nagyobb részben a magyar nyelv török elemei. A másik — s ennél nem bizonyos, hogy beolvadása külön, vagy az előbb jelzett bolgár néppel kapcsolatosan ment-e végbe — egy *mongol*-féle törzsé, talán a hún néparadat egyik töredékeé lehetett, melynek t. i. nyomai szintén világosan fölismerhetők nyelvünkben. Mindezen vegyülésekkel szemben a magyar nép megtartotta egyediségének legsajátosabb és legbecsesebb tényezőjét, *eredeti ugor nyelvét*, mely a benne található számos és különböző forrású vendég szó mellett a szakértő előtt egy pillanatra sem tűnhetik «keveréknyelvnek», mint Vámbéry és követői vitatják. A magyar nyelv jellege határozott, szerkezete meg nem bomlott, erős, mint a fajé, mely ajkán hordozza. Valamint a magyar faj nem omlott össze történetének másfél évezredes és oly nehéz viszontagságai alatt, úgy nem omlott össze nyelvének ősi szerkezete sem, el nem fajult, meg nem romlott annyi és oly erős idegen nyelvi és műveltségi áramlatok hatása alatt. Eltekintve néhány újabb keletű analogikus esettől, elmondhatjuk, hogy nincsen a magyarban idegen, különösen török és szláv eredetű képző, vagy rag; megtartotta eredeti jellemét a mondattan is, melynek leghívebb mása a vogulban tükrözik. De aránylag épségben maradt a szókincsnek is eredeti jellege, melynek meghonosodott idegen (török, szláv, olasz) elemei közt alig van több mint 15—20 ige, illetőleg viszonyzó. Minthogy az ellenkezőre tudományos hitelű történeti, vagy anthropologiai bizonyítékunk nincsen: a magyar népet ezen határozottan ugor nyelve miatt ugor eredetűnek kell elismernünk épen úgy, mint germán eredetűeknek tartjuk ilyen származású nyelvük miatt a németeket, vagy amint ugyanily alapon szláv népnek mondjuk a lengyeleket.

Nem változtatna e tényen, még azon körülmény sem, ha való-
 nak bizonyulna az a különben semminemű elfogadható alappal
 nem igazolt sejtetem, hogy a régi magyaroknál az *uralkodó*
osztály török volt; mert az uralkodó család, vagy osztály török-
 sége igen kevésbé változtathatta meg magának a *népnek* ugor
 faji és nyelvi tulajdonságait. Az orosz, szláv nép, habár hatalmá-
 nak megalapítói és nemzeti nevének ősi viselői normannok vol-
 tak s a bolgárt sem lehet török eredetű népnek neveznünk, habár
 tudjuk, hogy e nevet politikailag jelentékeny, de számra nézve
 csekély és hamarosan beolvadt török hódítóiktól nyerték. A török
 vezérség fölvetelére a magyar nép ethnikai viszonyainak és törté-
 netének megértése szempontjából semmi különös szükség fönn
 nem forog. Csak elfogultság és szándékos rövidítés mondhatja
 azt, hogy a magyar mint ugor nép képtelen lett volna arra a
 nevezetes szerepre, melylyel a történet színpadán megjelenik.
 Hiszen nem török, hanem ugor eredetűek a *ló*, *nyereg*, *kengyel*,
fék szók s a *«másod füves, harmad füves ló»* kifejezések
 (vog. *kit pum lü, žürem pum lü*): a lovas életmód legfőbb
 műszavai. S a háborúra vonatkozó műszók közt a *had* (= vog.
žant), *nyíl*, *íjj*, *tegez* ugor, valamint a *kard*, *fejsze*, *vért*, *vár*
 iráni eredete szintén nem arról tesznek tanúságot, hogy a magyar
 a harciasság és fegyverforgatás megtanulásában a törökségre
 szorult volna, hanem «hogy a hunnok, valamint a nyomukba
 tóduló török népek már harcedzett, kész hadi népet találtak
 bennük», melylyel, a mint erről már más alkalommal bővebben
 nyilatkoztam, «érdemesnek és célszerűnek találták a szövetkezést
 illetőleg a barátságos viszony biztosítását».

Igen téves úton jár az, ki kiindulva abból az okos meg-
 nyugvásból, melylyel a vogulok és osztjakok sok százados küz-
 delem után beletörődtek mai helyzetükbe s amúgy is csekély
 számuk mellett nem igyekeznek lázongásokkal és fölkelésekkel
 is gyorsítani végleges elpusztulásukat — mindjárt arra következtet,
 hogy ez az állapot mindig így volt. Mert valamint Herman
 Ottónak a magyar halászatról írt nagybecsű munkája s az ahhoz
 fűzött nyelvészeti megjegyzések után nem lehet immár kétség
 a felől, hogy az őshazabeli magyar *köznépnek* története régibb
 korszakaiban megegyezett nagyjában életmódja nyugatsibériai roko-
 naink mai életmódjával, a mennyiben t. i. a halászat és vadászat
 amazoknak is legkedveltebb foglalatosságai közé tartozott: úgy
 bizonyos, hogy a rokon ugor törzsek *előkelőinek* hajlandóságai
 és törekvései közt sem volt valami nagy eltérés. Egy tekintet
 a vogulok és osztjakok hagyományos epikai költészetére, világosan
 tünteti elénk, hogy e népeknek is volt *hőskora*, mely a kiváló s
 rátermett férfiak dicső hadi tettei: vitézi mérközések,
 kalandos háborúk és ádáz bosszúharcok közt folyt le olyformán,

a mint ezt természetesen a viszonyok szerint fejlettebb fokban, a régi magyarokról is megírva találjuk.

Mindezek az észrevételek pedig legalább alapjukban nem merőben új dolgok és nem fölfedezések. Nem is pusztán — mint mondogatni szokták — «egyoldalú finnisták» nézetei, hogy őstörténetünk buvárai ezzel menthetnék számbavételük elmulasztását. Behatoltak azok komolyabb történetíróink körébe is, kiknek egyik kiváló képviselője, épen *maga Marczali Henrik* igen meggyőzően mutatja ki épen az itt fejtegetett nézetek értelmében a Vámbéry-féle elmélet vélt erősségeinek tarthatatlanságát. (L. Budapesti Szemle 1883. évf 461 — 467. ll.)

Két újjörög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan.

(Kivonat *Télfy Iván* l. t. márczius 4-én tartott előadásából.)

Tartalma ez:

Rövid idő alatt Horváth György kegyesrendi tanár Kecskeméten egy rövidebb, és Pecz Vilmos kolozsvári egyetemi tanár egy terjedelmesebb újjörög nyelvtant adott ki.

Horváth György jeligéül használja Kállay Béninek e szavait: «Hogy az újjörög még annyi nyomor, annyi pusztulás, oly hosszú elnyomatás következtében is megtudá őrizni nemzetiségét, nyelvét s az összetartozandóság érzetét, ez oly eredmény, a milyet hasonló körülmények között alig mutathat föl nép a történelemben.»

Azután megjegyzi, hogy dolgozata tanítványainak szól, a kik az iskolában tanult görög nyelvet az életben is nagyon értékesíthetik; mert az folytonosan élt és most is él.

Ez alkalmul szolgál neki Fallmerayer ellen fordulni, a ki azt vitatta, hogy a görög nyelv megszűnt élni, s hogy a mai görögök legnagyobb részt szláv származásúak. Minthogy Horváth György csak röviden említi ezt a tárgyat, az Értekező bővebben tárgyalja Fallmerayer tévedéseit és ellenmondásait.

A betűk kiejtéséről azt mondja Horváth György, hogy az élő nép mai görög kiejtésének követése az élet és a tudomány szempontjából előnyösebb az erasmusinál, a mint ezt a tudósok legnagyobb része már elismerte.

Tévesen állítja, hogy a mai görögök az éles és hajtott ékezetű hangzók között a kiejtésben nem tesznek különbséget.

Olvasmányul hozza Vörösmarty Szózatának általam eszközölt görög fordítását; Pantászisz görög mythológiájából egy szakaszt és az *Ερρις* folyóirathból egy orvosi adomát.

Befejezésül felsorolja a tőle használt műveket; de a legrégibb idevágó munkámat: *«Gyakorlati ó- és újjörög nyelvtan»* (Buda, 1848.) nem ismeri.

Horváth György munkáscáját, néhány ellenészrevételem daczára, jó lelkiismerettel ajánlhatom az illetőknek.

Pecz Vilmos Ujjörög Nyelvtanának előszavában azt mondja, hogy az ógörög philológiát a közép- és újkori göröggel kapcsolatba kell hozni; s ezt követi is a kolozsvári egyetemen.

Munkáját csak philologusok számára írta, a kik az attikai nyelv grammatikáját ismerik; azért a mai nyelvnek csak azon sajátosságait emelte ki, melyekben az attikaitól eltér.

Ő is elmondja a mai görögök származási kérdésénél Fallmerayernek szláv theoriáját, mely szerinte már meg van czáfolva.

A mai népnyelvet illetőleg elfogadja a görög Chatzidakis véleményét, hogy az ó-kori dialektusok kivesztek s hogy a mai görög köznyelv és dialektusai az alexandriai korszakban az attikai irodalmi nyelvből keletkezett köznyelvnek a további fejlődése.

Ezt megeczáfolja Konstantinus Porphyrogenitus a *Tartományokról* (Περὶ Θεμάτων) írt munkájának I. könyvében, a hol azt mondja, hogy az ő korában, tehát a X. században Kr. u. bizonyos vidékeken majd jóni, majd aeoli, majd dóri nyelven beszélnek a lakosok.

Sőt még a XV. században K. u. is Konstantinápoly bevétele előtt ott és vidékén dórul beszéltek a lakosok, mert az attikai εἰς τὴν πόλιν helyett ezt mondák: *isz tam pólin* vagy *sztampolin*, miből a törökök *Isztambult*, *Sztambult* csináltak.

Szerző azután hozzászól a görög kiejtés fölötti vitához és elsőséget ad a mai görögök kiejtésének. De azért mégis következtelen a nevek írásában, mert Athén, Psycharis, Aetolia, Epirus, Aegina, Phidias, Boeotia, Euboea, Rigas helyett így ír: Athenai, Psychares, Aitólia, Epeirus, Aigina, Pheidias, Boiotia, Euboia, Régas stb

Munkájának második részében prózai és költészeti olvasmányokat közöl irodalmi és népnyelven, melyek fordítása ellen vannak itt-ott észrevételeim. De ezek semmit sem vonnak le a munka érdeméből.

Végre következik a mai görögök verстана, melyről sem Horváth György, sem Pecz Vilmos nem tesz említést.

Eszterházy Pál Mars Hungaricusa.*

A «Mars Hungaricus», e hazai történetünkre nézve nevezetes kútfő szerzője gróf Eszterházy Pál.

Gróf Eszterházy Pál, Miklós nádornak és írónak volt a fia s született Kismartonban 1635. szept. 8-án. Atyja kiválóan szeretete ezt a fiát s a leggondosabb nevelésben részesítette, melyet maga vezetett 1645. szept. 11-én bekövetkezett haláláig. Atyja végső akarata szerint beadták a gráczi híres kollégiumba, honnan Nagy-Szombatba került, hol tanulmányait fényes sikerrel fejezte be. Alig lépett ki az iskolából, III. Ferdinánd rá ruházta azon tisztségeket és méltóságokat, melyeket 1652. aug. 26-án a vezekényi csatában elesett vitéz féltestvére, László viselt. Sopron-megye főispánja s pápai várparancsnok lett; nemsokára megkapta a kir. tanácsosi címet s még huszadik évét sem töltötte be, midőn I. Lipót királylány koronáztatása alkalmával, 1655. jún. 27-én arany sarkantyús vitézzé ültetett, kevéssel utóbb kamarás s már 1661. ápr. 8-án magyar királyi főudvarmester lón.

Az akkori idők szokása szerint ő is a katonai pályán kezdte nyilvános működését. Már 28 éves korában ott találjuk a különféle csatamezőkön, küzdve a török hódítás ellen. Az 1663—64-iki évek összes hadakozásaiban ott van *Zrinyi Miklós*, a költő oldalán, kihez ritka szép barátság érzelmei fűzték s kinek hadvezéri és hazafias érdemeit kevesen méltányolták úgy, mint ő.

A Frangepán-Zrinyi-féle összeesküvés idején Eszterházy Pál a morva határ főkapitánya volt s a császári hadak egy részét az erdélyi segítséggel Felső-Magyarország felé előnyomuló fölkelők ellen vezette. E közben az elégedetlenek egyik vezérét, Tököli Istvánt Árva várában szorongatta s midőn ez, már az ostrom harmadik napján meghalt, könnyű szerrel jutott a vár birtokába, mert Tököli két kis leánykája azt rögtön átadta. Az árvákról aztán ő gondoskodott, ő neveltette őket, s az ifjabbat, Évát, ki ekkor még csak 11 éves volt, később, t. i. 1682-ben nőül vette.

A későbbi hadakozásokban is tevékeny részt vett s 1672.

* Irta s mint székfoglaló értekezést felolvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1895. márcz. 11-én tartott ülésén *Bubics* Zsigmond lev. tag. Megjelent a Franklin-társulatnál hat melléklettel és a szövegbe nyomott hat tervrajzzal. Budapest. 1895.

okt. 26-án Győrkenél érzékenyen megverte a fölkelőket, de ugyanakkor ő is veszélyes sebet kapott.

1681-ben nádor lett s e magas tisztséget 1713-ig töltötte be.

A szépen és jól rendezett kismartoni levéltár őrzi egy eddig ismeretlen kézirati munkáját, melynek czime: *Mars Hungaricus*. Az egész munka rendes ívrétű, elpusztíthatatlan papírosra van írva s kivéven néhány lapot, egészen Eszterházy Pál kezeirása. Az egész 533 oldalra terjed és a törökökkel való hadakozásokat írja le 1665 tavaszáig. A kézirat eleinte a 478-ik lapon végződött e szavakkal: «Fave et vale. Finis», annak jeléül, hogy Eszterházy itt munkáját be akarta fejezni; minthogy pedig a munka címlapján ez áll: «Mars Hungaricus sive tractatus de bello Turcico ab ejusdem primordio ac fine», s minthogy az 1665-ik év tavaszán történtek leírása után oda tette ezt a szót: «finis», valószínű, hogy ő e munkát azon időtájban írhatta, midőn a vasvári béke következtében a tulajdonképeni háború tényleg véget ért. Később aztán folytatni akarta, a mi kitűnik abból, hogy a 476—478. lapokat, tehát a befejező részt törölte és a szöveget folytatta egész az 533. lapig, a melyen az aztán befejezés nélkül megszakad. Ez a folytatás a vasvári béke következtében felmerült eseményeket s az európai főbb mozzanatokat írja le.

Ha azt a kérdést kutatjuk, miért nevezte el Eszterházy ezt a művét Magyar Marsnak, a leghihetőbb felelet az, hogy a cím megválasztásában követte korának szokását, mely szerette a mythológiát s annak alakjait. Tudjuk, hogy Zrinyi Miklós a szépájának emlékét megörökítő munkának ezt a címet adta: «Adriai tengernek syrenája» s Gyöngyösi István Széchy Máriát a Murányi Vénusnak nevezi. Eszterházy tehát ezzel a címmel azt akarta mondani: magyar hadi eszmények vagy a magyar hadakozások története.

Azonban találhatunk egy más magyarázatot is, mely szintén elfogadható s ez az, hogy az e munkában leírt hadakozások egyik fő szereplője maga Zrinyi Miklós lévén, ez elnevezéssel ő a rettenthetetlen hőst akarta jelezni. Valószínűvé válik ez a föltevés a kéziratnak nem egy helyéből, de főkép abból, a hol Zrinyi halála után ezt írja: «Moerebat certe Hungaria perditum Martem suum». Hogy Eszterházy Zrinyi után bizonyos gyermeki tisztelettel viseltetett s benne egy felsőbb lényt látott, az kitűnik nemcsak ezen munkájából, hanem egyéb irataiból is. Megható módon írja le naplójegyzeteiben Zrinyivel való első találkozását, ki 19 évvel volt nála idősebb:

«Meglévén szegény néném temetése, írja Eszterházy, Nagy-Heflamba vitetett Atyám Uram bennünket, Orsicskát is (Eszter-

házy Orsolyát), a hova maga is eljövén, Zriny Miklós Uram csakhamar oda jött a végre, hogy Julianka Néném Asszont elvegye. A kertben sétálván azért, Zriny Uram engem meglátván, magához hívott s kezemet fogván, fölemelt a földről s megcsókolt, mondván Tar Mihálynak, a ki akkor ott állott: Nem sok ember tudja, micsoda gyermek legyen ez! Kire mondá Tar Mihály: Talán szerencsés leszen, mert hetedik gyermeke az Urnak; igen is szereti, majd jobban a többinél. Kire felele Zriny Miklós: Bár sok ilyen gyermek volna Magyarorszában! Kit én ugyan igen szívembe vettem akkor, s tekintvén Zriny Uramat, eszembe vettem, hogy egyféle természetűek vagyunk, kit nékem Atyám Uram már esztendővel azelőtt megjelentett vala. »

A Zrinyi Miklós és Eszterházy Julia házasságából semmi sem lett ugyan, de Pál azért egész rajongással csüggött a nagy hadvezéren.

A Mars Hungaricus-t Eszterházy Magyarország összes, papi és világi rendjeinek ajánlja. Egy rövid dedicatióban visszatekintve a nemzet történetére és az utolsó évszázadok siralmaira, azok okát a nemzetnek az Isten törvényeitől való elfordulásában, főképek pedig az egységes hittől való elszakadásában találja.

A miket szerzőnk e munkájában elmond, ha egyben-másban tévedhetett is, mindenben igazak; ez nemcsak az ő nyílt és egyenes jelleméből és általánosan ismert szavahihetőségéből következik, hanem abból is, hogy a benne elmondottaknak többnyire szemmel látója, sőt részese volt, s a mit nem látott saját szemével, azt, mint maga is megvallja, hitelt érdemlő férfiak írsaiból merítette. Ez következtethető egész nyilvános pályájából, mely nem egy bizonyítékát szolgáltatja egyenes szókimondó voltának; mert hiszen tudjuk, hogy minő kegyelt ember volt az udvarnál, bizalmasa a királynak, s mégis nem egyszer csodás bátorságra valló nyíltszívűséggel mondja el véleményét, ítéletét, nemcsak a bécsi urak és a császári hadvezérek viselkedéséről, de még a király intézkedéseiről s mulasztásairól is. Végre bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy az eddig ismeretlen mű adatai az egykorú följegyzésekkel sokban egészen megegyeznek.

A munka egyszerű, klasszikusnak koránt sem mondható latinsággal van írva; de nyelvezetének igénytelensége és kereketlensége s az ezen korban divatozott stílus curialistól elűtő könnyen érthetősége, sokszor a régi krónikásokéhoz hasonló naivság, a látottak folytán benne ébredt benyomások közvetlensége és melegsége kellemes olvasmánygyá tesz. Ő maga eleinte kinyomatni szándékozott művét; hogy ez miért nem történt meg, nem tudjuk, de valószínű, hogy nem ért rá vagy pedig nem akart senkit sérteni annak kiadásával.

Érdekes a megemlézésre, hogy a kézírathoz 11 tollrajz van

csatolva, melyek az eszéki hidat, Berzenczét, Türbékét, Barcsot, Kanizsát és Segesdet ábrázolják; van továbbá egy rajz, mely a nagyvezér sátorát állítja elénk és két tervrajz, melyeken nincs megjelölve, hogy mely várakat ábrázolnak. Végre egy nagyobb rajz Lévát, s egy másik Új-Zrinyivárt mutatja be; az első kilencz Eszterházy sajátkezű rajza, a mi ezeket kiválóan becsessé teszi; a két utolsót mérnökök készítették, s ezek színezettek is.

Az értekezés aztán részletesen leírja a Mars Hungaricus tartalmát s illetőleg az 1663—64-iki évek küzdelmeit. Az események, melyeket ismertet, a következők: Várad elveszte 1660. aug. 28.; az 1663-iki háború; Párkány és Érsekújvár eleste; Berzencze, Babócsa és Pécs bevétele; a híres eszéki hid (melynek leghitelesebb leírása e munkában maradt fenn) fölégetése, Kanizsa 1664-iki ostroma, Új-Zrinyivár bukása, a szent-gothárdi győzelem, a vasvári béke és Zrinyi Miklós halála stb.

Eszterházynek történelmi munkája, az eddigi tudomás szerint, csak ez az egy van. De az egész kismartoni levéltár bizonyítja, minő sokfelé elágazó írói munkásságot fejtett ki történetünk e kimagasló alakja. Igen nagy az ő politikai iratainak a száma, fölterjesztései a királyhoz, levelei a kor főbb embereihez egész légió. Önállóan megjelent munkái nagyobb részt hittudományiak, illetőleg az ájtatossági irodalomhoz tartoznak. Az értekezés ezeket megjelenésök időrendje szerint felsorolja.

Az ő munkája a «*Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Esterhazianae in tres divisum partes*». Ehhez a képeket Petrus nevű festő készítette, az elogiumokat Ritter Pál írta. Megjelent Bécsben 1700-ban, 350 l., 171 képpel.

Vallásos érzületéről tanúskodnak hittudományi munkái. Hazafias, magyaros érzületét is nemcsak élete, hanem jelszava is: «*Pro rege, deo et patria*» bizonyítja. Barátja volt a tudományoknak és művészeteknek, megalapítója nemcsak családja hatalmának és gazdagságának, de a világhírűvé vált Kismartonnak. A nemzet által megvásárolt nagyszerű Eszterházy-, most országos képtárnak is ő volt a megalapítója, mit bizonyít egy, 1669-ből származó hivatalos becsű-oklevél is; alapított továbbá számtalan templomot, vallásos intézményt, kór- és szegényházat, jótévedője volt a szegénységnek.

Emlékét áldva emlegetik ma is.

A limes Dacicus keleti része.

(Kivonat Téglás Gábor l. t. márczius 11-én tartott felolvasásából.)

Mióta Torma Károly a limes Dacicusnak a Sebes Köröstől az egyesült Szamos tihói szorosáig terjedő szakaszával* a rómaiak határvédelmi szervezetét Dacia éjszaki vidékeire is beigazolta: kétszeres érdeklődéssel fogtam én is azon sajátos sánczok, töltések vizsgálatához, melyek különféle neveken (*Rapsonné útja, Hadak útja, Ördög útja, Ördög barázda, Kakas barázda* stb.) Maros-Tordamegyétől Udvarhelyen át Háromszék-Brassóig, jobbra erdős magaslatok, hegyszakadékok rejtekeiben fel-feltünedezve, *Benkő József*-től kezdve a Székelyföld annyi leíróját tünődésbe ejtették. Orbán Balázs,** a Székelyföld leírásának I. és II. kötetében több helyen foglalkozik a szóban forgó töltésekkel, a nélkül azonban, hogy fáradságot vett volna legalább a helyrajzi viszonyok szabatos megállapítására. Az ő nagy lelkesedésével és hiszékenységgel összefüggéstelenül szétszórt vonatkozásoknak köszönhetjük mégis, hogy a közvetlen környék előtt nem igen ismert sánczművek kritikai átvizsgálásához támaszpontokat nyertünk.

Jó magam is Orbán közleményein felbuzdulva, kerestem fel 1888-ban Parajd és Szováta között a legjobban megközelíthető részletet, Téglás István jelenlegi tanfelügyelő kíséretében. Időközben a Meszesen, Szikszay Lajos szilágymegyei alispán szíves támogatásával, Torma limesének több szakaszáról is tájékozódva, mult nyáron Ugron János alispán meghívására az udvarhelymegyei római emlékek megvizsgálása kapcsán rászántam magam a Hargita és Rika hegység töltésrendszerének kikutatására is, a legnagyobb elismeréssel adózva mindazoknak, de különösen Solymossy Endre tanártársamnak, kik e kutatás rendén támogatni sziveskedtek.

Egyelőre Udvarhelymegye területéhez szabtam kutatásaimat s a két Küküllő vízválasztójából, a korondi víz forrásaitól vettem fel a nyomozást s a Hargita alján Nagy-Oláhfaluig, majd onnan a Hargita gerinczére és lefelé a Rikán Alsó-Rákosig haladtam.

* A Limes Dacicus felső része, Torma Károlytól. 6 fametszettel, 1 térképpel. Budapest, 1889. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1880. február 9-iki ülésén.

** Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.

Az Udvarhely és Maros-Torda határán nyugatra haladó, de szintén ezen védőművek sorozatába eső, Rapsonné útját ez alkalommal mellőznöm kelle.

A bejárás eredményét a szomszédos területek, határszorosok stratégiai feladataival összevetve, arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy a rómaiak a Hargita lankás nyúlványaiból csupán a határforgalom útjai és ösvényei által érintett területeket szállották meg katonailag, s politikai határukkal a sóterület biztosításán túl nem igen terjeszkedtek.

I. Az énlaki castrum örkerülete. A határvédelem stratégiai alapvonalát, a Kis-Küküllő völgyfejét elzáró Sóváradtól délre 35 km. *Énlaka*, majd újabban 35 km. délebbre a N.-Küküllő völgyén *Szekély-Udvarhely*, innen délkeletre 19 km. a N.-Homoród völgyet elzáró *Homoród-Szt-Pál* s végre onnan 25 km. délkeletre az Oltnak a fogarasi medencééhez hajlott vonalában *Hévíz* castrumai képezék. Ezek közül csupán H.-Sz.-Pál-őrséget nem ismerjük.

A két Küküllő vízvásztója a rómaiak korában a keleti határ felől nyugatnak, a Maros terére jóval nagyobb forgalmat közvetíthetett, mint napjainkban, a midőn a főközlekedés északi Csikból (Gyergyó) a Marossal, és déli Csikból az Olt viz nagy kerülőjével éri el Gyulafehérvárt. A szóban forgó vízvásztó legmagasabb pontján' az 1057 m. *Firtoshegyen* állott a dákok legerősebb fellegvéra s annak közelébe Enlakához, a 650 m. magasságtól nem riadva vissza, helyezték a rómaiak a keleti határvédelem legjelentékenyebb *castrumát*.

Az énlaki castrumba helyezett Cohors IIII. Hispanorum equitata feladatát képezé tehát egyfelől a Kis-Küküllő, másfelől a Nagy-Küküllő forrás vidékeinek biztonsági szolgálata. Az innen szétszóródott feliratokból kettőt (Corp. Inscript. Latinarum III. köt. 946. és 947.) a Szent-Mihályfalva unitarius temploma bejáratánál a torony alatt befalazva találtam és rectificáltam. Egy felirat (945.) Torma útján a kolozsvári múzeumba jutott. A negyediket Tornafalváról (948.) és Supplementum 7718) Ugron J. alispán a vármegyeházba szállíttatta. Az Orbán Balázstól látott bélyeges téglákat nem találhattam meg. Enlakáról *Siklód* irányában (Városhely és Szőlőbércz) közbelső vigiliájával tartottak kapcsolatot északnak *Sóvárad* castrumához. Délkeletre a Nagy-Küküllőhöz *Sz.-Udvarhely* castruma (az állami főreáliskola telkéül szolgáló Csonkavár helyén) képezé az összeköttetést. Az *énlaki* castrumtól keletre a Hargitával párhuzamosan az oroszhegyi Mogyorósbán a *Vészdomb*-jától a *Vésmocsár*-ig 770 m. magasságban vonták meg nyugat-kelet irányban a limesvonal első 600 méternyi szakaszát, az úgynevezett, de a néptől is alig ismert *«Hadak útját»*.

A marhacsapásoktól, erdei ösvényektől és utaktól erősen

átszabdalt töltés teljesen földből készült és a Korondvíz legtávolabbi ágaival, a Nyikóval ellenkezőleg, a N.-Küküllőhöz csatlakozó vizek (Hidegaszói pataka) közét fogja át.

A II-ik szakasz 4—5 km. keletebbre a Szentkirályi Nyírből rögtön *Zetelaka Szelőhát* (a Szellőtől és nem Szőlőtől, mint Orbán képzelé) nevű fensikjára vág s a N.-Küküllő meredek partjáig 1260 m. keletnek halad. A töltés két oldalán sánczolat jelzi a kiásott föld helyét. Töltéskoronája 2 m. széles, lejtése 1·5 m., a déli sáncz szélessége 1·5, az éjszaki 1 m. Szekérútnak, mint az előbbi, nem alkalmas; de gyalog és lóháton végig lehet járni. Itt már trachytgömbökkel erősítették a földtöltést. Kilátás a Küküllő terére és a Küküllő balparti magaslatokon fel a *Hargita* gerinczre, pl. a Rikára. Katonai szempontból a Hargita nyergén *Gyergyó-Alfalu*hoz s onnan ki a *tölgyesi* és *békási* szoroshoz szolgáló átjárót fedezé ez a határtöltés. Énlakáról a pálfalvi hegyháton s a farkaslaki lázi úton 20 km. hegyi út, Sz.-Udvarhelytől a N.-Küküllő mentén Zetelakán a vallumig 17·4. Innen a *Gyergyó-Szt-Miklósra* szolgáló vicinalis út még 36 külön, s az onnan a határig tartó 53·6 kméterrel 89·6 km.

A III-ik szakaszt a N.-Küküllő széles völgycsatornáján túl a *Zetevára* nevű szikla alatt beszakadó *Deság* mellett 300 m. kikapaszkodva érjük el. *Zetevárának* semmi nyoma s a meredek szűk trachytszírt erre nem is alkalmas. Darko kertje sarkánál Zetelaka határában 854 m. magasságban akadunk az Ördög-újtjára, mely fenyőcsoportokból a fenyédi kaszálókra csap kissé délkeletnek mozogva, hogy a *Köröstető* és *Csereidomb teteje* nevű két messzelátó s 70, illetőleg 100 méternyi emelkedésükkel őrhelyül minősíthető hegykúp közt *Küküllő-Keményfalva* gyér. nyír, fűzes kaszálóit szelje a Kis-Fenyédpatak völgyeig. E 2370 m. hosszú töltés koronája 2—3 m. széles, lejtése éjszak és dél felé 1·5—2·5 m., éjszaki (Hargitára néző) része 2—2·5 m., déli 1 m. széles. A töltést éjszokról délre átszelő lázi utakat most is erősen használják. A töltés erősítésére a kéznél volt trachytuskókat felhasználták. Némelyiket alig is mozdították ki helyéből; a legtöbbet csak össze kellett kaparni. Gyalog és lóháton járható, szekérrel nem.

IV-ik szakasz Kis-Fenyéd s N.-Fenyéd patakok közti Égett részen, a 17 *falv* havasán, a 700 m. széles völgy balpartján kikapaszkodva, az irtásos réten (839 m.) már megtaláljuk; de odább a fenyvesekben alig nyomozható. A birtokos 17 falu jó messze lenn lakozván, itt a pásztorok sem igen ismerik. A N.-Fenyédig haladó 1800 m. hosszú, A hol jól meg van tartva, szerkezete az előbbiekéhez hasonló. Kilátás a Hargitának úgy *madarasi*, mint *csicsói* főcsúcsaira s a gyergyóújfalusi horpadáson be Gyergyó határhegyeire, Visóra, az oroszhegyi magaslatokra.

V-ik szakasz N.-Fenyéd pataktól Rákos-Homoródig. Irtásokon, majd fenyők közt, a Fejedelem vése patakán, a Két-szállás patakának keskeny medrein, a homoródi fürdő ország-útjától átvágott *Czekend* tetőn keletnek s a Königen-fürésztelep alatt a 17 falusiak lázi útját átvágva, sűrű fenyvesben lejt töltségünk a *Rákos-Homoród* patak fürésztelepeihez. Bár utóbbi szakasza szépen látszik, mégsem ismeri a nép s Orbán Balázs is határozatlanul közli a N.-Küküllő balparti részt. N.-Fenyéd-től Rákos-Homoródig 2610 m. hosszúságot mértem.

VI. A *Rákos-Homoródtól át a Szén-Homoródon* Kápolna, Oláhfalú *Cserés kertjéig*. A Rákos-Homoródtól túl a Nagykert nevű kaszálóra kapaszkodva, elmosódottabb alakban találjuk töltésünket; 600 méternyire a Szén-Homoródhoz lejt s annak medrét 5 m. szélességben kikövezett gátja is átfekszi. Vizáterese is jól kivehető.

Ezen túl a kisoláhfalusiak Cserés-kert nevű fenyves magaslatáig homályosan elnyomozhatjuk. Hasztalan kutattam azonban, főleg a Hargita-lánczi Nagy-Bagolykőről (1659 m.) leszorgáló erdei útra való tekintettel az egész környéket utóbb át, nem akadtam sehol biztos töltésre s így a *Cserés-kerttől* a *Pál-bükk* patakán. (mely a homoródi fürdőnél szakad a *Rákos* és *Kis-Homoródból* egyesült *Nagy-Homoródba*) a Szentegyházasi Oláhfalú mögötti *Csonkahegy* alján szintűgy, mint a közbeeső völgyeken és szakaszokon el a *Vargyasvíz*-ig *palizád-művet* kell feltételeznünk. A kinyomozott töltés hosszúsága idáig 8 kilométer, de a bejárt terület hosszúsága meghaladja a közbeeső völgyekkel légvonalban is az oroszhegyi Vészdombtól a Szénhomoródig a 20 kilométert. A Meszes gerinczén a vallumból kihajló kerek őrtornyokkal nem találkoztunk.

Az oroszhegyi Mogyoróستól a két Fenyédig terjedő töltés szakasz az énlaki castrum örkerületébe tartozhatott, jöllehet ma inkább Udvarhelyhez gravitál. A *Cohors IV. Hispanorum equitata* 360 gyalogos és 120 lovas embere vegyesen teljesíthet a szolgálatot s a töltés mentén sátrakban, ideiglenes kunyhókban vonhatták meg az őrcsapatok magukat. A főőrséghez szolgáló első propugnaculumot Parajd felé Felső-Sófalva felett a *Róka-lyukánál* kereshetjük. Biztosan nem találtam még fel és Orbán B. Kodaros vára valósággal ott nem létezik. Közvetlen Oroszfalu felett *Szt-László kápolnájában* constatáltam a *vallum* legközelebbi propugnaculumát. E 8 m. átmérőjű körded őrtorony, mésszel, terméskövekből készült és teljesen emlékeztet a Kis-Sebessel szemben Tormától constatált pogoróji őrtoronyra. Ezen őrtorony az oroszhegyi lázon, Bolgárfalva, Szt-Lélek, szóval a *Fehér-Nyikó* víznek (nyugat) és a Küküllő felé lejtő *Bosnyák-patak* völgyi útjait fedezhette. A Bosnyák-patak mentén innen Sz.-Udvarhely

castrumához vezető 19 kilométernyi út közepén *Tibód*-nál találjuk a harmadik propugnaculumot, hol a dr. Török Albert, nyugalmazott főispán apai telkén 1853-ban felmerült éremlelet épen a markomann háborúk kitörési idejével, 167-tel záródva, illusztrálja azt is, hogy ezen *védőművek már Dacia berendezési időszakában szerepeltek*. Lenn a Küküllő terén Zetelaka felett, hol a két parti vallum a völgyben czövekművel tovább haladhatott, kereshetjük a közelebbi őrtornyot, ha itt is nem sátrakban tanyáztak, mint a vallum mentén.

A *Székely-Udvarhelyi castrum örkerülete*. Udvarhely székvárosában 1874-ben a baromvásártér egyengetésekor véletlenül felszínre került római bélyeges téglák igazolták először a római hadállást. Ugron János alispán megbízásából a Vánky Jenő mérnöknek, mint az 1874-iki munkálatok intézőjének, útmutatásai szerint tovább ásatván, a katonai földtörténet majdnem egészen feltártuk. A germaniai eredetű C(ohors) T U B-(iorum) többféle bélyegei mellett hasztalanul kutattunk feliratok után. De a castrumot határozottan a főreáliskolával díszített *Csonkavár*hoz helyezem. Kivitelében az algyógyi (*Germizora*) és *komollói*, hévizi castrumokra emlékeztet. Eredeti alakját későbbi építkezés természetesen megváltoztatta; de a mély sánczolat római eredetű.

Székely-Udvarhelytől keletre, a Szarkakő alatt, a Hergenkút tetejére kanyarodva, a régi út alig 12 kilométernyire a homoródi fürdő felett a tölem felfedezett castellumhoz vezetett. A Czekendről belejtő mai út 53-ik (Segesvártól) kilom. oszlopa felett, menve jobbra, rejtőző földvár 36×36 méretű s bejárója a Hargitától keletre néz. Itt tehát állandóan egy centuria s alkalmasint 1 turma lovas (12) tanyázott, hogy a Nagy-Oláhfalun kívül a csikmegyei határszélén megépített határtöltéstől s az Al-Csikból fenyegető barbár betöréseket visszautasíthassa. Az udvarhelyi őrség kerületét nem is számítjuk a hargitai töltésnél többre.

A *Hargita* Ördögbarázdája. A homoródi-fürdői castellumtól 10 kilom. keletebbre, Nagy-Oláhfalun túl, a *Vargyastól* Cseretető oldalán Csik-Szeredára szolgáló országút 63 kilom. oszlopa felett hatalmas vasúti töltésként tűnik fel valluma. A Vargyas *Szurduk* nevű áttörésétől a Majszos réten délről éjszakra keveset emelkedik az országútig; de onnan a *Cseretetőre* meredekebben emelkedik, úgy, hogy a laikus is megítélheti, hogy közlekedési útnak nem szánhatták. Itt kőagyazattal készült a 2 m. magas töltésen s a mázsányi trachittömböket földdel egyengették ki. Koronaszélessége 3 m., külső (keleti) lejtő 4 m., s ott 2 m. sáncz 2 m. külső fallal. Befelé 3 m. lejtő. Ilyen méretekkal emelkedik a Cseretető (900 m.) ritkás tölgyei közt. Ott találkozunk egy régi útátjáróval is. Majd a *Virágos vész* oldalának *Kövesoldal* (1008 m.) lejtőjén kapaszkodik fel s észrevehetőleg keletfelé a *Tolvajos-hágó*, Csiknak illetőleg, a Gyimes-szorosnak egykor

a mainál is jártabb átjárója felé keresi az áttekintést. A *Bükkbéli pusztának* széljárta részein puszta kőrakásból állott. A *Veresbükk* (1345) fenyveséből kivezető hegyfokon egy órallomás körvonalait látjuk, honnan nemcsak délre a háromszéki és barczásági lapályt, a fogarasi havasokat, a bodzai, tömösi, törösvári szorosokkal, hanem kelet felé a gymesi szoros nyilatát is Alcsikkal áttekinthetjük. A Szelesvészről (1487 m.) délkeletre a *Tolvajos-hágó*hoz kirugó *Csikiláz* hegynyúlvány illetén elzárásával nem érték be, hanem a Hargita gerinczén tovább vezették a vallumot a csik-mádéfalvi határig. Ez a 10 kilométer hosszú s a fenyves régió túlhaladó töltés egészen a gymesi szoros ellen irányult, honnan úgy látszik még nagyobb veszedelem fenyegette Dacia telepeit, mint a tölgyesi szorosból. A vallum hatalmas méretei, szilárd szerkezete, csakis meredélyeknél elmaradó külső sánczolatának feltűnő szélessége és mélysége mindazt illusztrálják, hogy a székelyudvarhelyi castrum őrségének bő elfoglaltatása akadt itt, s a Vargyas szurdékján alul már más őrkerületet számíthatunk.

Homoród-Szt-Pál castrumának őrkerülete. Székely-Udvarhelytől keletre Felső-Boldogasszonyfalva, Árvátfalva, Patakfalu után a kénosi-hágón át Homoród-Szt-Mártonnál a Nagy-Homoród terére jutva, Reczenyeden túl H.-Szt-Pálnál alig 18·8 km. távolságra újabb castrummal találkozunk, mely a hévizi castrumhoz is közvetítőül szolgált. A castrum a helység keleti részén feküdt, de alapzata nem vehető ki mindenütt. A homoród-szentmártoni és szentpáli sófejtés és a jánosfalvi kőbányászat is ehhez tartoztak. Ennek előretolt őrhelye az oklandi hágón túl alig 6 km. a kis-homoródi völgyben Homoród-Karácsonyfalvánál a Kövesbércz alatt mutatkozik. Ezt illette a Kis-Homoród balparti hegyvonallal őrszolgálat, egészen az almási barlang tájékáig. Lentebb a *Rika* hegységen, a *Karácsonyfalva*-nak már Oklándhoz gravitáló Szilastető erdős területén a *Hagymásvár* nevű castellum. A sarkaival a négy világtáj felé néző földvár bejáratát 4×4 m. négyszögletű őrtorony védte s kívül mély sáncz fogta körül. Ennyiben különbözik a homoród-fürdőitől. Valahol Újfalunál, Magyar-Zsombornál is létezhetett egy alsóbb őrtorony, melynek nyomait még nem találhattuk fel.

Az idevaló helyőrségről biztos tudomásunk nincs. Homoród-Szt-Pálnál tömérdek téglaközt egy bélyegesre sem akadtam. Két felírás-töredéket szereztem a vármegyei múzeumnak. H.-Karácsonyfalváról. Orbán Balázs, Goos Károly és Müller Fr. jelenlegi szász püspök ismertették az első feliratot,* melyet Barabás Sándor a vármegyének ajándékozott. Egy töredéket én is találtam.

* Orbán B. Székelyf. leírás I. köt. 185. Mueller Archiv für siebenbürgische Landeskunde XIII. 283. Goos K. Archaeol. epigr. Mittheilungen I. 34. Corpus Inscriptionum III. Supplementum Pars II. 1387. lapján 7718. sz. Eph. epigr. IV. sz. 139.

A Kis-Homoródvölgy felső részét a Vargyas felé meredeken megszakadó sziklás hegyhát választja el. Ott tehát a védelem feladatai egyszerűbbek valának. Azért a Szurdoktól délre a *Vaskapu* nevű lövétei átjáróig nem is igen létezhetett ezövekműnél egyéb, jóllehet az emberek töltésről is beszélnek. A *Vaskapu*-nál (a *kérulyi* fürdő átjárójánál) egy rövid szakaszon földhányást észlelhetünk. Sokkal szembetűnőbb az *Arpaszó* tetőn (865.) alul a gyér nyírbokrok közti «Pogányok árka» vagy «Ördögárok» nevű sáncz. A regében szereplő ördög malomkereket görgetett *Alsó-Rákos* felé, hol embertörő malmot akart építeni. A *Bargócsa* mocsarában megpihentette kerekét. Ez a 6 m. átmérőjű mélyedés jelzi a római örök egyik sátorhelyét.

A sáncz tisztán határjelző vala s a nép is *török-muszka-határt* lát benne. *Homoród-Almás* barlangja előtt az u. n. *Vargyas-újtá*-nál ismétlődik a vallum s ez a töltés a faluhoz szolgáló átjárót zárja 1 km. hosszúságban. Úgy látszik, itt komoly veszélyek forogtak fenn, mivel a Vargyason túl a barlangi látogatók tanyájául szolgáló «Erdős oldal» laposán, a 422 méter «*Tatár-töltésben*» is római védőtöltést ismertem fel. Az Erős Mál sziklájától (kelet) a vargyasi hegyeken a fülei erdőkre szolgáló «*Farkasösvény*» tehát betörő és csempészút lehetett, úgy hogy annak kiindulásánál három, ma is látható veremben helyezték el a sátorozó őrszemeket.

Visszakerülve a Vargyas jobbpartjára, a barlanggal átellenben emelkedő «*Böcsök Mál*» mészsztirtjétől hatalmas töltést vontak délfelé át a *Megyepatakán* is túl a *Dugaszó* meredekjéig. Ez a töltés a Vargyas felőli lejtőn épült, míg az előbbie a hegyélen maradtak az *erősoldali* kivételével. H.-Almástól H.-Karácsonyfalvához a Merketető (1003 m.) nehezen megközelíthető szikla élén a töltést és sánczot is nélkülözhatték s ott a «*Rézút*» nevű ösvényt tarták fenn az őrzéjratok ép úgy, mint a Meszesnél Torma észlelte. Alig pár kilométerrel keletnek, a «*Likat*» tetején a «*Kakasbarázda*» 450 m. hosszúságban domborul fel a vargyasi *Határpatak* és oklándi *Gyepi-patak* közt. Keletre 2·2 m. széles sáncz 2·5 m. külső marttal. A töltés lejtője 3·6 m., a sáncz felé koronaszélessége 3 m., nyugati lejtő Oklánd felé 3 m. Az ú. n. Erdővidékről a két Homoród felé a legrövidebb út itt vezetvén át (jó időben a sófuarosok most is használják), fontos katonai pont lehetett. A dákok *Kustély-vára* is itt a közelben porladozik.

Pár kilométerrel délebbre Székely-Udvarhelytől, 31·5 H.-Sz.-Pál castrumától 12·5 km. a Sz.-Udvarhelyről Felső-Rákosra szolgáló rikai út legmagasabb pontja vágja ketté a kettős vallumszakaszt. A keleti külső töltés magasabb s azt kis sáncz követi, külső lejtője 4 m, koronaszélessége 3·5 m., lejtés nyugatra 4·5 m.,

sáncszélesség 1·5 m., második töltésmart 1·5 m., koronaszélessége 4 m., lejtés nyugatnak 2 m. Az Énos oldaltető aljától délre mindenütt erdők közt a *Csaló vágott tető* kettős árkáig halad ez a hatalmas védőmű.

Délebbre Nyergesnél vagy a Fehér-kút tetején (magyarzsombori határ) találkozunk egy újabb töltésszakasszal s ettől keletre a Fekete-tó pataka és Nádas-patak összefolyásánál a vargyasiak sóskútján alul egy töltés a balparti oldalról a völgybe ereszkedve, abból a jobbpartra kapaszkodva, a Szilas-tető laposán a rákosiak itatókútja alatt sánczolatként folytatódik. Végre még délebbre már *Nagy-Küküllőmegyé*-ben *Alsó-Rákos* határában a *Szász-Somos* tetőt fogja át az utolsó töltésrészlet, mely, mint az előbbieket *Hagymás-vára*-tól kezdve az Erdővidéktől nyugatra szolgáló hegyi ösvények ellen épült. Innen a *Rákosi-Tőpé-hegy* körül be az Oltig eredménytelenül kutattunk s a néptől emlegetett, Orbánnál feljegyzett Kakas-barázda folytatása a valószínűleg az Olt jobb partján a Függő kő irányában nem létezik. Lenn az Oltparti kőbányáknál barbárkori leleteket talált Téglás István.

Az itt vázolt határtöltések és sánczok 120 kilométernyi hosszúságú hegyvonalon szakaszonként ismétlődnek a Kis-Küküllő forrásaitól le az Olt alsó-rákosi szorosát domináló magaslatokig. Elhelyezésük azokat a pontokat jelöli, a hol a határvédelem vagy forgalom érdekei nagyobb éberséget igényeltek. Hozzáférhetetlen, vagy hegyi ösvényektől érintetlen szirtes szakadékoknál több kilométernyire elmaradnak a védőművek s ilyen helyeken legfeljebb palánkművet feltételezhetünk. A tulajdonképeni országhatárt a *Hargita* hegyláncza s annak folytatásául szolgáló *Rika* vonala képezték. Nyugaton Oroszhegy-Kis-Oláhfalu között a Hargita előhegyein helyezték el a határmesgyét 700—800 m. magasságban. N.-Oláhfalun túl Csikmegye határszélére ki a Hargita magaslatáig vonul a töltés s onnan délfelé a Kis-Homoród és Vargyas vize közén, de mindig keletre nézőleg, sőt, mint H.-Almásnál és Vargyas határában a *Nádas-pataká*-nál, jó mélyen levonul a keleti lejtőkön, mintha a betörőket megelőzni akarná.

Már maga ez az elrendezés, de meg inkább a fővölgyeket, hegyhátakat biztosító castrumok, őrhelyek helyzete mintegy kézzelfogható illusztrációját adja annak, hogy e védelmi intézkedéseket a keleti határszorosokhoz alkalmazták. A déli határhegység s nevezetesen a fogarasi havasok mentén a vöröstoronyi szorostól keletre a magyar királyok telepítéseivel kifejlődött élénk forgalom akkoriban annyira nem létezett, hogy az Olt balpartján *Hévíz*-től le Vöröstoronyig a római alkotásnak semmi nyomát sem találjuk. A szarmata lapály felől a Csikmegyét keletre befogó határhegységen s a Hargitának a Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő két

Homoród völgyére szolgáló horpadásain áramlott be akkoriban a nagyobb népforgalom. Amott a Kis-Küküllő fejénél *Sóvárád* castruma egyenesen a Parajdtól a Nagy-Ág pataka mentén fel Bucsintetőre (1141 m.) Gyergyó-Szt-Miklósról s onnan a tölgyesi szorosra irányult. *Énlak* helyőrsége a Tihodnál elhelyezett castrummal és a felső sófalvi propugnaculummal a Nagy-Küküllő és folytatását képező *Síkaszó* patak mentén az 1041 m. Motrunál Gyergyó-Újfalunak s így a *tölgyesi* szorosba vezető utakat ellenőrizte. Sz.-Udvarhely castruma az elébb jelzett küküllővölgyi átjáró elzárásával egyfelől a gyergyó-újfalusi irányt, vagyis a tölgyesi és békási szorosokat ellenőrizte; míg tulajdonképi arcvonala homoród-fürdői castellumával kiválóképpen a *gyimesi* szoros ellen irányult. H.-Szent-Pál karácsonyfalvi és hagymásvári őrhelyeivel a *gyimesi* szoroson alul Al Csíkba s onnan a Csík-Verebesnél a *Mitács* hágón Erdő-vidékre (Baróth) szolgáló *úrvölgyi* szoros útját fedezte. Mindezen szorosok csaknem egyenlő távolságra estek Dacia végváraitól. Így Parajd Gyergyó-Szt-Miklós 45 km. s onnan Tölgyes 53·6, vagyis 98·6 km., Sóvárád és Énlaka castruma pedig kevés különbséggel Parajdhoz 10—12 km., úgy hogy 110 km., vagyis kétnapi lovasjáratra esett a két castrum a tölgyesi szorostól. *Énlaká*-nak főőrsége azonban a zetelaki völgyön szolgált. Zetelakán felül a N.-Küküllő hidja felett a vallumtól Gyergyó-Szt-Miklós 35 km., a tölgyesi szoros meg 45, vagyis 80 km., Énlaka 20 km., összesen tehát 100 km. A tölgyesihez csatlakozó békási mellékszoros szintén használatban állhatott. Sz.-Udvarhelytől a gyimesi szoros még közelebb esett. A mai kanyargós úton Sz.-Udvarhely—Cs.-Szerda 50 km., akkor legalább 10 km. kevesebb. Onnan a gyimesi szoros 50 km. úgy, hogy Udvarhelytől 90 km. s a homoród-fürdői castellumtól alig 80 km., a limesvonaltól pedig 70 km. esett a határszoros. Homoród-Szt-Páltól meg közelebb esett az úrvölgyi szoros, mely Cs.-Szt-Mártontól 35 km. esik. H.-Sz.-Mártont a hagymásvári átjárónál ismét 35—40 km. számíthatjuk Cs.-Szt-Mártonhoz, úgy hogy a távolság erre felé 70—75 km. *A rómaiak csakis Hévíztől forcíroztak maguknak a Bárczaságra és Háromszéken az ojtózi szorosra átjárást* akkor, midőn az Aldunánál *Traianus* hadjárata után jobban megvetették lábukat. A határszélek eme viszonya s a két Küküllő mellett nyugatra tett kutatásaim *arra a végkövetkeztetésre vezettek, hogy az érczhegység érdekében történt az itt szóban forgó határvédelmi nagy munka is* s tulajdonképpen az aranyvidéket óhajtották biztosítani a Marostól az Oltig éjszak déli irányban megépített végvárakkal és a nép-phantasiában sokféle mesében összefűződő árok- és töltésszakaszokkal. A stratégiai feladatok súlypontja éppen Udvarhelymegye területére esett, mert az egész határvédelemből kitetszőleg a keleti Kárpátokon túli bastarnok s

a Tyras (Dniesteren) is túl roxolának s még keletibb alának erre felé tartották fenn békés időkben a legélénkebb kereskedelmi forgalmat s háborúzások idején is e jól ismert szorosokon át ostromolták a rómaiak daciai gyarmatait. Kiváló örömemre szolgál tehát, hogy a feladat első s úgy látszik jelentékenyebb részét helyrajzilag legalább monographiámban megoldottnak jelenthetem. Hátra volna a további szakaszok tanulmányozása, ha ugyan a megkívántató anyagi segílyt és időt kinyerhetem.

Vallumunk a Tormától kinyomozott csucsá-tíhói 80 km. vonalnak Tormától 18 km. mért töltésrészleteit 120 km., hosszúságban elszóródó 25 km. összegével túlhaladja. A caledoniai szirtek falának 60 és a britanniai 118 km Vallum Hadrianum, valamint a germaniai (alsó és felső) és raetiai ugyan jóval felülmulják az itt bemutatott Küküllő-Olt közötti szakaszt; de a térszín nehézségei nálunk mindenesetre jelentékenyebbek, s a hátralevő szakaszok kiterjedése felől megközelítőleg sem vagyunk tájékozva.

A vallum készitési koráról határozott adatokkal nem rendelkezünk. A Maros-Keresztúron napfényre került katonai elbocsátó levél Kr. e. 158-ban az énlaki Cohors IIII. Hispanorumot is megnevezi. A vallum közelében Szt-Udvarhely Oroszhegy közt *Tibód* castellumánál felmerült emlélet 167-tel, vagyis a markomann háborúk kitörési esztendejével végződik. E pár adat tanúsága szerint is — hogy többre ne terjeszkedjünk — Dacia berendezésével egyidejűleg készíthették el ezeket a határtöltéseket, s így Dacia történetéhez is új adalékul szolgálnak kutatásaim.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ez évi 2-ik (áprilisi) számában Hampel «Három dunántúli bronzleletet» ismertet. A herceghalmi bronzkincs tokos vésőkből, kardpengékből, lándsacsúcsokból, karikákból, gyűrűkből stb. áll; a kurdi leletben szintén szerszámok, karikák és ékszerek fordultak elő; végre a rinya-szentkirályi bronzok hasonlóképen tokos vésőket, továbbá bronzlemezeket, lándsacsúcsot s egy kardmarkolat-töredéket tartalmaztak. A lelettárgyak ábrái is közölve vannak s mind a három leletnél szembetűnő a szerszámok, a tokos és füles vésők, valamint a sarlók rokonsága. Értekező a rinya-szentkirályi lemezen látható kerekék jelentését megmagyarázza s erre nézve összeállítja Undset nyomán az eddig felszínre került symbolikus kerekék és kocsik jegyzékét. Undset szerint Krannon thessaliai városban érczből készült szent kocsit őriztek; hogyha az országot szárazság érte, bizonyos szertartást követve, föl s alá tölték ezt a kocsit és az Istenség-

hez foházkodtak. Azonkívül őriztek itt két szent hollót s a hollókat és kocsit oly nagyra tartották, hogy a város érmein ezek képviselik a város czímerét. A hollók és kocsi cultusát aztán átvették a germán népek is, kiknél az előbbieket az esőt hordó felhők sötét hírnökei, a kocsi pedig a háborgó felhő jelképe, melyen Thor és Odin nagy égi zaj kíséretében tova vonulnak s a felhők istennője is kora tavasszal kocsin járja körül a világot. — Mihalik József «Űrmezői és csarnatói ásatai eredményét» írja le. Az itt föltárt sírok két csoportba oszthatók: a) sírok tűzhelyvel és b) sírok tüzelőhely nélkül. Értekező szerint a praehistorikus nép, mely halottjait e vidéken eltemette, évszázadokkal azelőtt élt a Talabor folyó mentén húzódó lejtős hegyoldalakon, vadászattal, halászattal s mindenesetre földműveléssel is foglalkozott és halottait máglyán égette el s az elégetett csontokat összeszedvén, azokat összetörve urnába helyezte, elhantolta s föléje halmot emelt. Értekező részletesen leírja aztán az egyes sírok tartalmát. — Nagy Géza «A budapest-lóversenytéri népvándorláskori leletet» mutatja be. A lóversenytéren 1879. év tavaszán több népvándorláskori tárgyat találtak, melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek. A lelet csontlemezdarabokon, vas-abroncs-törödékeken, vaskésen stb. kívül övrészeket és ékszereket tartalmaz. — Gerecze Péter folytatja «A pécsi székesegyház régiségei» ismertetését. E közleményében az ember- és állatalakokat ábrázoló szobormaradványokat írja le; ilyenek többek közt: az ítélő bíró, Sámson megöli az oroszlánt, Delila és Sámson, s végre Gedeon alakja. — Dr. Bojničić Iván «A zágrábi székesegyház kincstárát» mutatja be. Az 1095 körül szent László királytól alapított zágrábi székesegyháznak számos ősrégi és értékes műtárgya van, melyek a Zsika János zágrábi örkanonok által 1696-ban készíttetett szekrényekben vannak elhelyezve. Az ereklyék között legnevezetesebbek: szent István hermája, azaz ezüsből készült mellképe, melyben a szent király állítólagos koponyájának felső része őriztetik. Itt van még a szent keresztnek két darabja, melyek egyikét a hagyomány szerint 1137 körül Marcellinus püspök ajándékozta az egyháznak. Mint a szövőművészet ősrégi emléke, érdekes Gazotti Ágoston püspök vállkötője az 1302—1322. évi időből. Értékes a sz. László király palástja is, mely a székesegyház legrégibb, az 1356. és 1387. évek közt készült lajstromában is meg van említve. Az ereklyék közt említésre méltó sz. László király karcsontja. Kiváló remekmű a nagyhéten a székesegyház közepén felállítani szokott szentsír. Az egyházi edények közt nevezetesebbek a kelyhek; továbbá a püspöki pálczák, miseruhák, szőnyegek. A székesegyház kincstárának egyik legbecsesebb tárgya az a gyönyörű festett missale (miskönyv), mely finom hártýára van írva s 33 nagyobb és számos kisebb remek miniature-képpel van díszítve. Az egész kézirat 280 folio-lapból áll. Ezekből is látható, hogy a zágrábi székesegyház kincstára igen gazdag és hazai műtörténetünkre nézve igen fontos. Azért kívánatos volna, hogy a horvát kormány az egész

kincstárt méltóképen, nagyobb munkában közzététesse. — Réthy László «A Béla- és István-féle rézpénzekről» értekezik. Értekező kideríti, hogy ez éremfajok egy századdal régiebbek, mint a tudósok hiszik. — A *Levelezés* rovatban Mihalik József ír a kassai középkori műemlékek viszonyáról a sváb művészethez; Asztalos József tanár pedig a sümegi parochialis templom képeiről. — Az *Irodalom* rovatban a következő munkák vannak ismertetve: Huszka József: A székely-ház; Franz Kraus: Höhlenkunde; dr. Mayer Gotthold Alfréd: Szent Simeon ezüstkoporsója Zarában. — Az országos régészeti és embertani társulat üléseinek s a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának gyarapodásáról szóló jelentések után egyes kisebb vidéki régészeti társulatok működése van ismertetve; ú. m. a tiszafüredvidéki régészeti, az esztergomvidéki régészeti és történelmi egyesületek, s végül a felsőmagyarországi múzeum pannoniai régiségei. — A füzetet számos képestábla és nagyszámú ábra ékesíti.

2. A «BUDAPESTI SZENLE» márcziusi füzetének tartalma Zsilinszky Mihály, «*báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés*» című tanulmányának első közleményét adja, melyben az ébredés korának egyik legtehetségesebb és legkiválóbb alakjáról szól, a ki gróf Széchenyi Istvánnak hosszú időn át nemcsak kortársa, hanem egyik legmegbittebb barátja volt. Huszonegy éves korában már a megyei gyűléseken szónokol a kormány rendeletei ellen. Hogy Wesselényi, ki a közélet terén még csekély tapasztalattal bírt, egyszerre ellenzéki szerepre vállalkozott, annak oka Erdély politikai és nemzetiségi viszonyaiban keresendő, hol mindig lényeges politikai kérdés volt a nemzetiségeknek egymáshoz való viszonya. Wesselényi érezte, hogy Erdélynek egész alkotmányát át kell alakítani, ha azt akarja, hogy a haladás lehetővé tétessék, és a magyar nemzetiség az őt megillető magasabb polcra helyeztessék. Ha Erdélynek siralmas helyzete és a kormánynak eljárása nem tette volna ellenzékké; a bécsi kormány méltatlan eljárása, a személye ellen megindított hajsza tette volna azzá. Az elkeseredettség éles hangján beszéli el, hogy minő zaklatásokkal akadályozta meg a cenzor munkájának megjelenését 1831. és 1832-ben. Szerző bőven tárgyalja az erdélyi állapotokat; ismerteti Wesselényi törekvését a nemzetiségek egyesítésére, a gyűlölet megszüntetésére. Ő volt az első, a ki komolyan figyelmeztette nemzetét, hogy van román intelligencia, van román irodalom. Ő figyelemmel kísérte mindazon mozgalmakat, melyek a magyar nemzetiség kifejtésével kapcsolatban állottak. Elhibázott politikának tartotta azt, hogy a magyar haza e nevezetes nemzetiségének megnyerésére, nevelésére és hozzánk edzésére századokon át nem történt semmi. Wesselényi kutatta az egységes és összhangzatos működés akadályait, és megjelöli azon módozatokat is, melyek szerint a magyarosítás minden külső kényszer nélkül keresztülvihető. Csak szellemi műveltség által győzhet a magyarság. Nemzeti elfogultság és önimádás

elidegeníti tőlünk a nemzetiségeket. — V á m b é r y Á r m i n. *Khina és Japán a modern műveltség terén* című tanulmányát befejezi s e közleményében Japán fejlődéséről szól. 1854-től 1868-ig Japánban oly forradalom ment végbe, milyenre az ázsiai történet lapjai példát nem mutathatnak. A legnagyobb átalakulás a kormányzati viszonyokban állott be. A hatszáz éves és megrendíthetetlennek tartott feudális kormányzat egy évtized alatt rendkívüli forradalom áldozata lett. Az első meglepetést a parlamenti kormányforma elfogadása okozta 1870-ben, melynek értelmében az ezelőtt korlátlan fejedelem megosztotta hatalmát egy négy-négy évre választott törvényhozó testülettel. A politikai változásokkal karöltve jártak nem kevésbé fontos változások a társadalom, szellemi élet, ipar és vallás terén. Japán állami és társadalmi életében a gyors változást nemcsak a kormány őszinte reform-buzgalma idézte elő, hanem az eszközök szerencsés megválasztása is elősegítette. E szerencsés eszközökhöz tartozik első sorban a nőnevelés. Az átalakulás már itt igen hatalmas oka a vallási viszonyokban keresendő. A vezető férfiak első sorban a buddhista papság hatalmát iparkodtak megtörni; s szemet hűnytak egyszersmind a keresztény hittérítési kísérletek előtt. — H a r a s z t i G y u l a, *Molière gyermek- és ifjúkora (1622—1642)* címmel részletet közöl Molière élete és művei című nagyobb munkájából. — T h i m J ó z s e f. *«Egészségügyünk jelen viszonyai és a reformról»* szól. Tanulmányának első közleményét adja. Feladatul tűzte ki magának a jelen közegészségügyi állapotot és viszonyokat híven ecsetelni; fölkuatni és kideríteni a jelenlegi sivár helyzetünk okait; kimutatni, hogy nem személyeket, hanem főleg a rendszert éri a mulasztás vádja, mert az egészségügy szakügyeit laikusok kezébe adta és a szakképzett orvost tétlenségre kárhoztatta; hogy nemzetünk javarésze még nem jutott az egészségügy nemzetgazdasági fontosságának tudatára; végül ítéletet mondani egyes intézményeink fölött és egy új rendszert ajánlani nagy vonásokban, melytől az egészségügy gyökeres reformját és fölvirágozását várhatjuk. E közleményében az államosítás szükségét fejt ki. — V a d n a i K á r o l y *«Immakulata grófné»* regényét befejezi. — L é v a y J ó z s e f *«Csak itthon»* című eredeti költeményét közli. — S o l y m o s s y S á n d o r, a *«Zászlótartó Milics»* bosnyák népies hősdalt fordította le. — L e n g y e l B é l a *a kémiai elemekről* írt tanulmányt. Rövid történeti visszapillantás után példákkal világosítja meg azon kérdést, mi az elem? Szól a kémiai elemek között levő nagy hasonlatosságról. — G y u l a i P á l, *Az irodalom és hírlapjaink* című elnöki beszédét közli, melylyel a Kisfaludy-társaság ez évi közülesét megnyitotta. Ebben összehasonlíotta a mai hírlapirodalmat az ötvenes és hatvanas évek irodalmával, az akkori idők hírlapjainak ítélvén oda a komolyabb tartalmasságot, míg a mostani hírlapirodalom előhaladását elismerve, különösebben a tárcza-rovatok fogyatkozását és felszínességét bírálta. — Az *Értesítő*-ben *«A magyar nemzet története»*.

szerk. Szilágyi Sándor; Hüppe, «A lengyel alkotmány története» című munkák vannak ismertetve. — Grósz Emil *az orvosi kar reformjairól Franciaországban* szól Liardnak nem rég megjelent munkája alapján. Végül Marczali Henrik «*Török eredetű-e a magyar nemzet?*» címmel válaszol Munkácsi Bernát azon értekezésére, melyet a M. T. Akadémia I. osztályának febr. 4-iki ülésén olvasott fel. Az értekező szeméreveti Marczalinak, hogy a magyar nemzet történetében (szerk. Szilágyi Sándor) kimondott véleménye nem egyezik meg egészen azzal, melyet 1883-ban a Budapesti Szemlében előadott Vámbéry könyvéről szóló bírálatában. Marczali azt mondja, hogy arról van szó: kötelessége-e egy tudományos kérdésekkel foglalkozó embernek megmaradni egyszer kimondott véleménye mellett akkor is, ha idő múltán tanulmányai más eredményre vezették? A válasz nem lehet kétséges. A jóhiszeműség és a tudományos lelkiismeretesség egyenesen megkövetelik, hogy igenis kísérje folytonos kritikával a maga nézetét, csak úgy mint másét, és ne restelje bevallani, hogy tévedett. «Úgy áll a dolog» — mondja Marczali — «hogy érvelésem, okoskodásom alapja 1883 óta változatlan maradt. Akkor is Constantinus adatát tartottam legfontosabbnak a magyar nemzet eredetének fejtegetésénél; most is azt tartom. Nagy megnyugvásomra szolgált, hogy oly tudós, mint Ranke, később majdnem szóról szóra, ugyanazt a véleményt fejtette ki. Őszintén örvendtem annak is, hogy a két szemben álló nagy nyelvészeti pártvezér, Hunfalvy Pál és Vámbéry, megegyezett abban, hogy nekem ellenmondjon. Mindig bizalmatlanná tesz tulajdon ítéletem iránt, ha az valamelyik pártával, mely elfogultságtól egészen ment nem lehet, teljesen összevág. Utalva továbbá arra a számos kétségtelen esetre, a midőn valamely nép történeti processusok következtében, megváltoztatja nyelvét, akkor is kimondtam, hogy a nyelv kérdése egészen más, mint az eredet kérdése. Legnagyobb analógiát a magyarral akkor is az angol-normannál találtam, úgy a mint jelen munkám bevezetésében ezt újra kifejtettem. Constantinus adata: hogy a turk, azaz a magyar, a kazarak egy törzsével, a kabarral összebarátkozott, és «ők aztán megtanították a turkokat a kozárok nyelvére, és mai napig is azon beszélnek, de a mellett bírják a turkok másik nyelvét is», a nyelvelegyedés folyamának nem definitiója, hanem a mi sokkal értékesebb, leírása, megfigyelése. Ez az adat mindenki előtt, ki annak hitelességét elfogadja, bizonyossá teszi: először, hogy a magyar nyelvet már a X. században keverék nyelvnek tartották, másodsor, hogy a nemzet alakulása egyik fontos elemének a törököt ismerték. Hisz, szinte fölösleges ismételni, Leo és Constantinus állandóan turknak nevezik a magyart. És mindez — föltéve, hogy az adat hiteles — nem valami a priori vagy a posteriori okoskodás gyümölcse, a minek a tudományban szintén megvan a maga becse, hanem ennél több: egyszerűen konstatált és kifejezett tény. Egész historiai tudásunk ilyen tényeken alapul. Munkácsi megkísérli Constantinus adatának megerősít-

lenítését. «Minő értéke van, mondja ő, ha a görög nép előtt a magyarok épen a kulturegység alapján turkoknak tetszettek!? Vajjon nem nevez-e ma is népünk minden embert töröknek, a ki csak turbánt visel, lett legyen az arab, szerecsen vagy bosnyák?» Lehet, hogy népünk töröknek néz minden turbán-viselő embert. De Munkácsi, például, tud különbséget tenni arab, szerecsen, bosnyák közt, Vámbéry vagy Kúnos pedig még a dialectusáról is megismernék, melyik vidékre való az illető. Ép úgy elhihető, hogy a stambuli teherhordó franknak néz minden kalaphan járó most is. De már az effendi hallott bizony angolról, oroszról, francziáról stb., a szultán pedig csak úgy ismeri az európai nemzetek sokféleségét, mint akármelyik európai uralkodó. Ismerték azt II. Muhammed és II. Szuleimán is. Kellott ismerniök, politikai, hadi, kereskedelmi érdekeik miatt. Már pedig a byzanci császár az akkori világnak kétségtelenül legműveltebb uralkodója, Constantinusban egyenesen szembeötlő a historiai, irodalmi, archaeologiai érdek, mely görög fejedelemben annyira illett. De nem tekintve a tudományos érdekét, tudni kellett neki, mint uralkodónak, milyen az a nemzet, melylyel szövetségben állott az apja, melyhez ő követséget küldött, melynek serege őt magát ostromolta székvárosában, melynek vezéreit ő maga, mint elbeszéli, magánál mint vendégeket, vagy túszoikat fogadta. Neki nemcsak módjában állott magát jól és teljesen informálnia, hanem haszna, érdeke követelte, hogy a reá nézve annyira fontos nép felől kellően tájékozva legyen. Az olyan adat, mint a nyelvekeveredés, nem azokból való, melyeket kitalálnak. Aztán meg: vajjon nem tűnt-e föl a nyelvészeknek, hogy ezek a görögök azért mégis mindig tesznek különbséget kozár, hessenyő, úz vagy kún, bolgár, avar, aztán meg turk, vagyis magyar közt? Hisz ezek közt több bizonyosan török faj volt, de azért az európaiak közt csak a magyart nevezik következetesen töröknek. Ez a megkülönböztetés tudás jele. Marczali ezek után így folytatja: «A Constantinus hitelessége ellen intézett támadásnak tehát tudományos erőt nem tulajdoníthatunk. Megmarad a maga ridegségében a népkeveredés ténye. Azt nem lehet szógyökökkel elcsépelni, sem hypothesisokkal szétrobhantani. Az áll mint a köszikla, és megengedi, sőt köteleességünkbe teszi, hogy reá építsünk. Magam is erre építettem véleményemet, akkor is, most is. De köteleességem megmondani, miben mentem tovább most, mint 1883-ban, és miért tettem azt? Akkor, mint az értekező úr reám olvassa, ezeket írtam: «Sok példája van ugyan annak, hogy egy-egy nép elhagyta nyelvét, de arra nincs példa, hogy valamely nyelv szelme, egész lényegének alapja, különböző két nyelvből állott volna össze. Az mindig egységes. Az angol nyelvben mennyi a román szó, de azért az mégis germán szellemű nyelv. Az oláh nyelv mennyi különböző nyelvhatásnak viseli nyomát, de azért az mégis román. Itt nem a szókincs dönt. Épen a magyar volna tehát oly unicum, hogy annak grammatikája finn-ugor, nyelve meg műveltsége pedig török».

1894-ben pedig megírtam: «a nyelvészet kétségtelenné tette, hogy nyelvünk egész alkatában, de szókincsünk nagy része is a finn-ugorhoz tartozik». Megírtam, mert Budenz és Simonyi munkái meggyőztek erről, megírtam, bár a nemzet török eredetét illetőleg megmaradtam a görög írók nyújtotta állásponton. Az értekező úrnak tehát egyáltalában nincs joga azt állítani felőlem: hogy elősegítője lettem egy halvéleménynek, mely kedvez az előítéletnek és hiúságnak, ellenben megakasztja egy földadatait komoly buzgalommal teljesítő, kiválóan hazai érdekű tudományág eredményeinek elismerését és meggyökerezését a nemzeti költudatban. Hanem talán szabad egy kicsit megfordítani a rúd végét. A magyar történetírás nem zárkozott el a tudományos eredmények elől, akár kedvesek voltak előtte, akár nem. Mindnyájan ismerjük Horvát István délibáhos nyelvészetét, Szabó Károly hún-szittya elméletét. És mégis, a nyelvet illetőleg elfogadjuk már az összehasonlító nyelvészet tudományosan biztosított eredményét. De nemcsak a nyelvészet tudomány, a történet is az. Ha ez olyan anyagot nyújt, minő a Constantinus elbeszélése, azzal a nyelvészeknek is kell számolniok. Ha ezt nem teszik, nem menekedhetnek azon vád alól, hogy előítélet uralkodik rajtuk, és nem épen komoly buzgalommal teljesítik feladatukat. Reánk, mint kimutattam, ez a vád nem illik. Az értekező úr is érzi, milyen ingatag a talaj a tisztán finn-ugor származás bebizonyítására nézve. Megenged már valami bolgár, meg mongol egybeolvadást, sőt már a hunnokkal együtt említi meg az ugorokat, Mert mongol, bolgár meg hún — az még se török, azt valahogy mégis szabad elismerni. Ennyi talán elég a főkérdés kifejezésére, a fő elv kifejtésére. Ha majd a finn-ugor nyelvészek tudásukból nem vonnak le több következtést, mint a mennyit logikusan lehet; ha az eredet kérdésénél egy kicsit csínján bánnak a historiai adatokkal; ha majdényt többé nem akarnak hypothesisekkel semmivé tenni — akkor, de csakis akkor foghatunk kezét közös alapon. Akkor meglesz, mit 1883-ban írtam, és mi most is igaz óhajtlásom: «hogy fölhasználjuk s tovább vizsgáljuk egymás kutatásának eredményeit, és magunkévá tesszük a modern civilisatio azon jelszavát: hogy közös, de megosztott munkától függ minden haladás.»

Ugyane folyóirat áprilisi füzetének tartalma: Bárczay Oszkár: «*Magyar László amerikai útitervei*» A Magyar Tudományos Akadémia irattárában Magyar Lászlónak egy levele van, a mely életének egy eddigelé alig ismert szakát érinti és egy fölötte érdekes tanulmányútjának tervét tartalmazza. Magyar az argentinai köztársaság hajóhadában flotta-hadnagy volt, s résztvett abban a háborúban, a melyet a foederalista Don Juan Manuel de Rosas Uruguay és Paraguay ellen vívott. Az egyesült európai hajóhad 1845. aug. 23-án elfogta az argentinai flottát, Magyar László fogságba esett, de hadnagyi patensének meghagyásával szabadon bocsátották azon főtétellel, hogy míg a zavargások tartanak, az argentinaiaknál nem fog szolgálatot

vállalni. Ennek következtében tevékenységének más tért keresett. Dél-Amerika belsejébe akart utazni, az Andesi Cordillerákon keresztül, hogy az inkák országát és az ottan elszórt régiségeket tanulmányozza. E tervből látjuk, hogy Dél-Amerika azon nagykiterjedésű vidékeit óhajtotta fölkeresni, a melyek épp oly ismeretlenek, mint Afrika járhatlan részei. Pl. Matto-Grossót, melynek kiterjedése olyan, mint Közép-Európáé. E tartománynak a neve is azt mutatja, hogy — legalább belseje — ismeretlen volt az újabb időkig. De mert magának nem volt pénze és onnan sem kapott, a hová fordult, le kellett mondania e költséges utazásról. Elment tehát Afrika nyugati partjaira, hol a kalaberi néger szultán. Trudodati-Dalaber-Almanzor flottája parancsnokává nevezte ki. Útját három esztendőre tervezte, s annak irányát és költségvetését bemutatta a M. Tud. Akadémiának, a melytől 12,000 forintot kért e célra. Kérését azonban a pénztár állapotára való tekintetből nem teljesíthették. — Zsilinszky Mihály *«Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés»* tanulmányát folytatja. Ismerteti Wesselényi panaszát a magyar nyelv elhanyagolása miatt, szónoklatát a magyar nyelv mellett. Erősen meg volt győződve a felől, hogy a nemzet ereje csak úgy fog minden viharokkal daczoló hatalommá nőhetni, ha a nép zöme szabaddá és magyarra lesz. Az sohasem baj, ha idegenek költöznek országunkba. Mert oly idegen, ki kevésbbé szabad országból jó hozzánk, még inkább meg tudja becsülni polgári szabadságunkat, mint a benszülött; a szabadabb nemzetnek ideszakadt fia pedig szabad érzést és világos képzetet hoz magával közénk. Wesselényi úgy volt meggyőződve, hogy ha a törvényhozás, a közigazgatás és törvénykezés, a templom és iskola, a házi nevelés s különösen az asszonyi nem nyelve kizárólag a magyar lesz; ha ez a nyelv csinosíttatik, tökéletesbítettik, úgy, hogy tartalmilag velős, formailag izléses szép magyar művek fognak megjelenni, mi által a nemzeti érzés általánossá lesz: akkor nem kell tartani attól, hogy a beszármazó és vásárlás által birtokosokká vált idegen nemzetiségek idegenek maradjanak; attól sem kell félni, hogy köznépünk közt a szorgalmasabb svábok vagy tótok a magyarokat birtokaiból kiküszöbölnek. A tőle ajánlott azon mód, hogy csak a magyar nyelv elsajátítása esetén nyerjenek polgárjogot, elég arra, hogy bármely idegen magyarra legyen. Ő teljesen fölöslegesnek tartja törvény által parancsolni, hogy mindenki tartozzék magyarul tudni, vagy hogy a ki nem tud, hivatalba ne léphessen stb. Ily törvények egyfelől gyalázatot hozó bizonyságok arra, hogy a magyart büntető rendszabásokkal kellett anyanyelve tudására szorítani, másrészt meg könnyen kijátszhatók. Javaslátának e része sohasem került a törvényhozó testület elé. De volt neki egy oly javaslata, melynek megvalósításáért rajongott, melytől egyedül várta Erdély megmentését és a magyar nemzet biztosítását, ez Erdély uniója Magyarországgal. Szerző ezután áttér Wesselényi politikai pereire, elítéltetésére, majd a Wesselényi politikai egyéniségét

jellemző «szózatát a magyar és szláv nemzetiség ügyében» ismerteti. Wesselényi e munkájában elmondja a szláv veszedelem eredetét, okait, európai jelentőségét; elmondja az orosz hatalom fenyegető voltát és az ellene való védekezés módját, különösen Magyarország érdekében. Ma már sok elmult azon veszélyekből, melyeket Wesselényi éles szeme a negyvenes évek elején látott. De nem szűnt meg a különféle ajkú nemzetiségeknek a magyarok elleni ellenséges indulata. E tekintetben ma is nagyérdekűek, tanulságosak és figyelemreméltók azon szavak, melyeket ő ezelőtt egy félszázaddal hangoztatott. — V a d n a y K á r o l y a Kisfaludy-társaság ez évi közülésén tartott *«A magyar Shakspeare-kiadás pártfogójáról»* című felolvasását közli, melyben Tomori Anasztáz érdemeit méltányolja. — T h i m J ó z s e f *«Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform»*-ről folytatja tanulmányát, ismerteti a községi és körorvosok szánalmas helyzetét, a jelenlegi egészségügyi közigazgatás állapotát, összes kirívó hiányaival. Végül még egyszer hangoztatja, hogy csak az államosítás segíthet és az egészségügynek szakképzett egyénekre való bízása s az állam anyagi áldozata. Ez utóbbi nélkül minden reformterv kudarczot fog vallani. — K o v á t s S. J á n o s Loti P. *«Ízlandi halász»* című regényének fordításából adja az első közleményt. A költemények közt van G y u l a i P á l *«Kandallónál»* című eredetije s Sully-Prudhomme *«Az első elhagyatottság»* — a Vargha Gyula fordításában. — Z s a t k o v i t s K á l m á n : *«Vázlatok a magyarországi oroszok életéből»* címmel ismerteti a Magyarország északkeleti szögletében lakó oroszok lakházait, ruházatát, ételeit és foglalkozását. — G r o s z E m i l *«A harmadik egyetem»*-ről szól Berzeviczy Albert röpirata alapján. A budapesti s a kolozsvári egyetem sürgős szükségleteinek vázolója után szol a harmadik egyetem költségeiről. Fejtegetései során mindig az orvosi kar van előtte, s véleménye az, hogy a két meglevő egyetem jogosult igényeinek kielégítése után csakis egy valódi életképes főiskola föllállításáról lehet szó. Ha pedig az erre szükséges igen nagy anyagi áldozatok ez idő szerint meg nem hozhatók, úgy inkább várjunk, erősítsük meglevő egyetemeinket, semmint a jó ügynek kárára, kicsinyes eszközökkel tengődő új főiskolát alapítsunk. — Az *Értesítőben* Szalay-Baróti: *«A magyar nemzet története»*; Milkó Izidor: *«Római mozaik»*; Ignotus: *«Versek és vallomások»*; *«Nada»* hosnyák szépirodalmi folyóirat vannak ismertetve. Végül új magyar könyvek jegyzéke van.

3. AZ ETHNOGRAPHIA VI. évfolyamának első füzetét M u n k á c s i B e r n á t szerkesztő vitacikkre nyitja meg azon kérdésről, hogy *«Török eredetű-e a magyar nemzet?»* (l. fentebb). — A tárgyi néprajz rovatában dr. J a n k ó J á n o s Huszka József *«A székely ház»* című könyvének részletes ismertetése kapcsán a székely kapu, eresz és tornác hazánkban való elterjedésére közöl újabb adatokat. Kimutatja, hogy a székely ház jellemző vonásai az országban több helyütt is fölmerülnek. Kiválóan fontos a székely kapunak az ország

három, teljesen különálló vidékén való föllépése, jelesen Erdélyen kívül még Felső-Magyarországon Turóc, Nyitra, Zólyom és Sáros megyékben, továbbá Göcsejben, mely utóbbi helyen megvan a székely eres, kontyos tető és homloktornác is. A székely jellegnek e göcseji tömörülése azért is érdekes, mert ismeretes, hogy a regősök szokása napjainkig csak a székelységben és Göcsejben maradt fenn s mert ismeretes a rokonság is, melyben a nyelvészek Göcsejt és a székelységet összefűzik. — Egy másik czikk a tárgyi néprajz köréből *Lehóczky Tivadar* értekezése *régi ruthén puskaapor-tartóinkról*, melyben ő kilencz rajzban bemutatott ily tárgyú gyűjteményét ismerteti. — A néphit és népszokások rovatában *Wlisslockiné Dörfler Fanni* a *templomhoz és templomszerekhez fűzött magyar néphitet* illetőleg állít össze az eddigi irodalmi följegyzések és saját tapasztalatok alapján adatokat. — *Elekes Sándor* a *gernyeszegi babonák és népszokások* közül főkép a keresztelőt, házasságot és temetést vázolja. — *Balásy Dénes* *udvarhely-megyei babonákat* közöl. — Az irodalom-rovatban dr. *Jankó János* tüzetesen ismerteti Tagányi Károlynak *«A földközösség története Magyarországon»* című értekezését. E birtokviszonynak lényege az, hogy a község határa közös tulajdon s annak használatához a község minden tagjának egyenlő joga van, vagyis mindenkinek egyenlő nagy, egyenlő távol s egyenlő minőségű földet kell kapnia. A földközösségnek három alakjával találkozunk régi okmányainkban u. m. a *nomád földközösséggel, az első foglalással s a nyilas osztással*. Az első abban áll, hogy a művelés évről-évre a határnak más és más részére költözik s egészen tanyaszerű lesz. Balmaz-Újvárosban pl. minden esztendőben «gyepet» osztottak, melyet először kölessel, majd buzával, árpával minden gazda addig vetett, míg megtermette az életet, azután pedig kaszálta minden ember addig a maga földjét, míg meggyepesedett. Mikor a föld kimerült, új határrészbe mentek s a kimerült földet 12—15 évig pihenni hagyták. Az első foglalás joga úgy alakult, hogy a közelebbi és jobb földeket kisorsolták, míg a többin a község három tagja annyi földet fogott el, a mennyi tetszett; de ha három évig műveletlenül hagyta, «ha más előbb beleakasztotta ekéjét, nála nélkül maradt». A nyilas osztás, vagy «nyílvetés», «nyílvonás» eljárása szerint a határt különböző nagyságú (a jobb földeket kisebb, a rosszabbakat nagyobb) táblákra, az egyes táblákat pedig annyi részre darabolják, a hányan azokra igényt tartanak. Az összes tábláknak egy-egy ilyen része együttvéve tesz egy-egy «nyilat», mely tehát 30—40—50 stb. darabban fekszik széjjel szórva a határban. Az ily módon összeállított nyilak közt történt meg a sorshúzás, a sorsra bízván, kinek melyik nyíl jusson. A földosztás régi neve «fűvön osztás» volt, melynek oklevélbeli *fyun-wzta*s írását a Nyelvörténeti Szótár hibásan «fiunosztásnak» értelmezte. Az osztáskor kapott «nyilat» «fűkötélnek» (*fyuketel*=funiculus) nevezték, mivel bizonyos számú szétszórtan fekvő

hold földet in idea a kötélnek régi «kötélék» értelmében kötött együvé. Maga a «nyílvetés», vagy «nyílvonás» egy 1800-ból való magyar-alkói (Kolozs megye) tanúvallomás szerint úgy történt, hogy «a communitás a hány telket bíró gazdákból áll, a terrenumokat annyi egyenlő darabra szaggatják. Mindenik darabra *nyílczédulát* készítenek s azon czédulákat valami edénybe beteszik; kiki a communitás tagjai közül húz belőle s kinek melyikét mutatja az általa kibúzott nyílczédula: azon esztendőben, annak a nyílnak veszi hasznát. Azonban megtalálta az ismertető Borsod megyében Szirákon a «nyílvonás» eredetibb módjának is hagyományát, mely szerint t. i. ilyenkor vesszőből vágott pálczikákat (még régebben bizonyára valóságos jegyes nyilat) használtak. kiki ráróttá a magáéra a maga jegyét, bedobták valamennyit egy kendőbe s onnan búzták ki egymásután; a kiét először búzták ki, azé az előre megállapított sorrendben az első hold s így tovább. — Munkácsi Bernát Fiók Károly *«Az árjak és ugorok érintkezései»* című művét ismertetve, hibáztatja annak kalandos szómagyarázatait. Az árja-ugor érintkezés mindenestre egyik legérdekesebb fejezete nyelvünk történetének, melynek kiváló jelentősége van a magyar műveltségtörténet és néprajz szempontjából is, minthogy kétségtelen, hogy az árja népektől indultak ki a kultúra fényének első sugarai népünkre és törzsrakonaikra, valamint bizonyos az is, hogy ez nagy régen. jóval a török érintkezés kora előtt ment végbe. De éppen ezen régiség miatt még sok e téren a homályosság, mely különös óvatosságra intheti a kutatót s kerülésére az etymologiai játékoknak. — A magyar történelmi és összehasonlító néprajzhoz való adalékok közt Kolumbán Samu Haller *«Hármas Istóriájának»* egyik meséjét *székely köntösben* mutatja be. Munkácsi Bernát pedig *a farkaseskü nyomát* igazolja a régi magyaroknál azon levél alapján, melyet a 900. évben a bajor püspökök IX. János pápához küldöttek s melyben ezek a morvaszlávok azon vádja ellen védekeznek, mintha ők «egyértelemben a magyarokkal megszegték volna a katolikus hitet és kutyára, farkasra s más iszonyatos és pogány dolgokra tettek volna esküt s kötöttek velük egyezséget». Itt magyar szokásra történik hivatkozás, a mint a levél további részéből kitűnik, melyben a bajor püspökök visszafordítják a vádat morva-szláv ellenfeleikre, azt állítva, hogy éppen ezek voltak, kik a nekik hamisan tulajdonított dolgot elkövették; ők voltak, kik a magyarok nagy sokaságát magukhoz vették s az ő szokásuk szerint álkeresztyéneiknek fejét teljességgel lenyirták és a keresztyénekre uszították». A farkaseskü maradványa e káromkodás: «egyen meg a fészkes fene», vagy «rágjon meg a fias fene» (*fene* t. i. = «fenevad», a rokon nyelvek tanulsága szerint eredetileg: «kutyá»). — Az apróságok közt a magyar *szűcs* szó eredeti értelmének képzelt hadtörténeli értékéről s a *magyar* nemzetrév eredetéről van szó.

4. A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi második (áprilisi) füzetében Kiss Lajos folytatja «A rigómezei hadjárat» el-

beszélését. Elmondván a nagy csatavesztés előzményeinek részleteit, végzetes és olyan nagy hadvezérnél, mint Hunyadi János, menthetetlen hibának tartja, hogy a magyarok nem tudtak semmit sem arról, hogy Murad egyenesen az ő nyomukban halad. Ha Hunyadi erről értesül, bizonyára elzárja a Prepolác-zsorost, a hol két-háromezer ember egy hétig is feltartóztathatta volna a török hadsereget, a mi által lehetővé vált volna az, hogy Castriota, ki már szintén útban volt a Rigómező felé, Murad megérkezése előtt egyesüljön a magyarokkal. A lovagkori hadjáratok nagy fogyatkozása: a hírszerző szolgálat teljes hiánya tehát óriási kár okozója lett. Murad meglepte a magyarokat. Akkor és oly helyen jelent meg a Rigómezőn, a mikor és a hol nem várták. — Schifkovszky Károly befejezi «A pozsonyi hídfő védelme 1809-ben» című dolgozatát. Ebben a június 20., — július 9. napok eseményeit beszéli el, s midőn a mástól hónapig tartó harc leírásának végére ér, elismeréssel adózik csapataink becsületes küzdelmének s Pozsony város lakosságának, mely a nagy veszély idején a küzdő csapatokat teljes odaadással támogatta. — Dr. Komáromy András «A bujdosók történetéből» közöl ismeretlen adatokat, melyek az üldözött kurucok 1673—1675. évi küzdelmére vetnek világot. — Gömör y Gusztáv «Hadi átkelések a Dunán a legrégebb időktől 1737-ig» való dunai hadsereg-átkelések krónikáját állítja össze. — Vághó Ignác Bubics Zsigmond «Mars Hungaricus» című munkáját ismerteti. — A Hadtörténeti apróságok címe a következő: «Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban»; «Végvárad őrsege 1556-ban»; «Kálnoki Sámuel tudósításai Karaffa rendeleteiről s a német seregekről Teleki Mihályhoz 1687»; «Mágócsi Gáspár levele Ujhelyi György özvegyéhez, Berhány Aga török rab dolgában»; «Katonaállítás Felső-Fehérmegyében 1745»; «Lovas támadás visszaverése a magyar csapatok által az asperni csatában». — Hadtörténeti repertorium és oklevéltár rekesztik be a füzetet.

5. AZ IRÓDALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében Széchy Károly hosszabb cikkben szólal fel «A Pray-codex ügyében». E tanulmányában tisztába hozza, hogy az úgynevezett Pray-codex, mely legrégebb nyelvemlékünk, a Halotti Beszédet tartalmazza a Mátyus-földén létezett Deáki-beli kolostor tulajdona volt s így a Benedek-rend kebelében keletkezett; legelső magyar nyelvemlékünk telát, a Halotti Beszéd és Könyörgés a Benedek-rend örök érdeme és dicsősége. S ez a Pray-codex maga egészében a mai nap is kiadatlan. Pedig egyháztörténeti és egyháztörténeti adalékaiban talán még igen sok érdekes és jelentős vonása lehet, a mi egyes részeinek keletkezésére és a nemzet közművelődésére világot deríthet. Aztán mennyit fejtett azóta a magyar palaeographia, mennyit különösen a magyar nyelvtudomány, mióta az utolsó beható vizsgálat részint a codex írása jellemével, részint magyar beszéde és könyörgése nyelvének elemzésével tüzetesen foglalkozott. Mindezek oly érdekek, melyek végre a teljes codex kiadását követelik. A milleniumi nemzeti nagy ünnepre a Benedek-rend magának

szebb emléket nem állíthatna. Ha pedig a rend bármi okból nem válalkozhatnék reá, a közoktatási kormánynak kellene megvalósítani az eszmét. — *Heinrich Gusztáv* «Aranyos-rákosi Székely Sándor-ról» ír tanulmányt. Székely Sándor 1797. szept. 13-án született Káál helységben (Marosszék), hol atyja István unitárius pap volt. Gondos nevelésben részesült. Felsőbb iskoláit Kolozsvárott végezte. 1820. decemberében Bécsbe ment s ott az ágostai és helvét hitvallásúak cs. s kir. theologiai tanintézetébe iratkozott be. Az erdélyi unitáriusok főtanácsa 1822. jan. 21-én kinevezte őt tordai papnak. A papi vizsgálatot a szabódi zsinaton tette le, mire fölszenteltetett. 1832. aug. 23-án a nyárad-szentlászlói zsinat a történelem és hittan tanárává Kolozsvárra helyezte át, hol aztán 1836-ban igazgató tanár lett. 1845. aug. 24-én püspökké választották s mint ilyen halt meg 1852. jan. 27-én. Művei részint nyomtatásban, részint kéziratban maradtak ránk. Lyrai verseiről szólva értekező kiemeli, hogy Székely nem lyrai tehetség. Dalaiiban semmi természetesség és közvetlenség, ódáiban semmi erő és fenség, elégiai költeményeiben semmi mélység és hangulat. A lyrában ő tisztán utánzó, főleg Horatiusnak, utóbb Berzsenyinek csekély hivatottságú utánzója. de felismerhető rajta Klopstock és Kisfaludy Sándor hatása is. Azután epikai műveit veszi sorra, felsorolván e terén írt összes dolgozatait. — *Dr. Horváth Cyrill* folytatja «Codex-tanulmányait». E közleményében az Ádám és Éva legendájával foglalkozik s adatot szolgáltat a Mária-síralmakhoz. — Az *Adattár* rovatban *Ráth György* ismertet «Egy magyar r. kath. rituálét a XVI. századból». E rituale magyar szövegét, mely itt egész terjedelmében betűhíven van közölve, Mosóczi Zakariás váci püspök írta a XVI. század második felében. — *Zoványi Jenő* «Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában» cím alatt azon chartákat mutatja be, melyek több kiváló lelkész és egyházi író életrajzát tartalmazzák. Ez életrajzok a következők: Kovásznai Péter, I. Szatmár-Németi Mihály, Tolnai István, Pataki István, Batai György, Csepregi Turkovics Mihály, II. Szatmár-Németi Mihály és Szatmár-Németi Sámuel. — *Czékus László* folytatja «Jászay Pál naplójának» közlését. — *Bárczay Oszkár* «A Tudománytár anteactáit» mutatja be. — A könyvismertetések rovatában *Sz. Á.* ismerteti *Zolnai Gyula*, «Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig» című munkáját. — A *Vegyes följegyzések* rovatában *Sz. Á.* mond el egynémely dolgot a Régi Magyar Költők tára első kötetről, melyből a nyomtatott példányok elfogytak s ideje volna új kiadásra gondolni. *Hellebrant Árpád* könyvészeti Repertoriuma zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat ez évi második füzetében *Horváth Cyrill* fejtegeti «Michael de Ungaria XIII. beszédét.» Sorra veszi összes fennmaradt prédikációit és végül constatalja, hogy bennök semmi magyar vonatkozás sincs. — *Faragó Henrik* «Faludi eredetiségének kérdésével» foglalkozik. *Beöthy Zsolt* szerint «Faludi gazdag munkásságá-

ban, mely az élet minden viszonyára, az élethölcesség minden tételére s az erkölcsstan minden kérdésére kiterjed, kivétel nélkül idegen eszmék tolmácsa». Ezzel szemben értekező azt az állítást akarja bebizonyítani, hogy Faludi eredetiségéről igenis komolyan lehet beszélni; erkölcsoktatási műveiben kora műveltségének azon magaslatán állott, hogy az idegenből átdolgozott művek eszméi bátran neki is tulajdoníthatók volnának. A mi költői munkáit illeti, igaz, különféle hatásra mutatnak; de azt is bizonyítják és velünk jó késői nemzedékkel erősen éreztetik, hogy Faludi határozottan költői lélek, finom ízlésű szellem, mindenesetre pedig eszményiesen nemes kedély volt. Végül kimutatja «Faludi Ferencz Udvari emberének eredetijét és fordításait». — Dr. B o r o s G á b o r «Berzsenyit mint drámaíró» méltatja. Berzsenyi egyetlen drámai műve az Akadémia kéziratárában van s címe: «Játék szín. — Berzsenyitől. Döbrentei biznysága szerint». Hogy minő címet adott vagy akart adni drámájának a szerző, azt nem tudjuk biztosan, de Toldy tekintettel a mű tárgyára K u p a t á m a d á s a néven nevezi, valószínűleg Döbrentei nyomán, a ki így ír: «E töredék nem visel címet, hanem a még csak előleges vett beszéd és nevek, K u p a t á m a d á s á t mutatják István ellen». Berzsenyit Döbrentei sarkalta, hogy a kolozsvári színház megnyitására hirdetett drámai pályázaton vegyen részt s így kezdett Berzsenyi e drámájába, mely azonban csak töredék maradt. Nem valami nagy kárára a drámairodalomnak, mert benne nyomát sem látjuk a drámai alkotó képességnek. — Dr. G y a l u i F a r k a s «A megtámadott Kazinczy» czímen Kazinczy-nak egy 1806. július 30-án írt kiadatlan nyilatkozatát közli az Arkádia-pörből. — Az A d a t t á r rovatban dr. I l l é s s y J á n o s adatokat közöl Balassa Bálint életrajzához. Dr. K o m á r o m y A n d r á s «Listi László és Wesselényi Ferencz nádor» viszonyának illusztrálásához közöl okleveles adalékokat. Azután «Zrínyi Miklós haláláról» van közölve egy ismeretlen levél, melyet Leslie Walter konstantinápolyi követ intézett 1665-ben Dietrichstein hghhez, I. Lipót udvarmesteréhez. R é c s e y V i k t o r Kultsár István 1822. máj 30-án Guzmichhoz intézett levelét közli. B á r c z a y O s z k á r befejezi «A Tudománytár anteactáinak» közlését. P a j o r I s t v á n «Kisfaludy Károly és Hunkár Antal» czímen közöl adatot nagy költőnk életéhez. Ifj K e m é n y L a j o s «Simai Kristóf életéhez» nyújt adatokat. S - m. «Budenz József folyamodványát» közli, melyet 1858. szept. 20-án a székesfejérvári póttanári állás elnyerése végett írt. C z é k u s L á s z l ó folytatja «Jászay Pál naplóját». A könyvismertetés rovatban Tóth Béla: «Szájru! szájra» és Baráth Ferencz: «Irodalmi dolgozatok» című munkái vannak ismertetve; B. J. pedig a magyar irodalomtörténeti értekezéseket ismerteti az 1893—4-iki középiskolai Értesítőkből. H e l l e b r a n t Á r p á d Repertoriuma fejezi be a füzetet.

6. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. é. márczius havi füzetében első helyen Z l i n s z k y I s t v á n n a k a magyar közgazdasági társa-

ság február hó 21-iki ülésében «Az agrár-socialismus Békés vármegyében» czímen tartott felolvasását találjuk. A forrongó elégedetlenség a békésmegyei mezőgazdasági munkásnép körében. mely az 1891-ik évi zavargásokkal nyílt kitörésre jutott, kétségkívül súlyos baj, mely immár állandóan foglalkoztatja a közvéleményt. Az értekezés czélja. tájékoztatást nyújtani a kérdés felől, előadva az ügy körül gyűjtött közvetlen tapasztalatokat s az ezek alapján teendő reformintézkedéseket javaslatba hozva. Mindenekelőtt tisztázni kell a kérdést, mennyiben van komoly alapja a munkásnép elégedetlenségének. Értekező e végből tüzetesen taglalja a munkásnép helyzetét és kimutatja, hogy annak kereseti viszonyai tényleg mostohák. fokozatosan válva mindinkább kedvezőtlenebbekké. Így az aratási idő, a gazdasági munkások legfőbb kereseti ideje, ma csupán fél. sőt egyharmad akkora, mint régebben, a napszámok viszont alacsonyok, alacsonyabbak mint a szomszéd megyékben. E mellett a szegődmény-gabona fejében tényleg a legtöbbször a legsilányabb minőségű gabonát kapják a munkások. cseledek. a részes kukorica földek után oly terhes szolgáltatásokat kell a bérlőnek teljesíteni, hogy úgyszólván ráfizet, a kubikmunkánál viszont a munkás a családja részére megtakarítható keresményt kénytelen visszaszármaztatni a tulajdonoshoz, utalva lévén keresményét annak kantine-jaiban költeni el. S ha hozzávesszük, hogy számos aránytalan teher nehezedik a szegény népre, és hogy a közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak jóformán csak súlyát élvezik. ellenben áldásaikból csaknem ki vannak zárva, panaszaik sok tekintetben jogosultaknak fognak látszani. A főfeladat tehát a kereseti viszonyok s általában a munkásnép helyzetének javítása. Az ez irányban teendő intézkedések gyanánt szükségesnek tartja értekező az aratási munkánál az alternatív szerződések általános érvénybeléptetését, a szegődménynek bizonyos minimalis súlyban való meghatározását. munkásdíjlevelek és munkásigazolványok behozatalát minden munkásra nézve, a részes műveleteknél a tulságosan terhes feltételeknek korlátozását, a kubikmunkáknál a készpénzben való fizetés kötelezővé tételét, valamint általában szorgos hatósági felügyeletet. Óhajtandó volna továbbá a mezőgazdasági munkásbiztosítás létesítése. békéltető bizottságok szervezése, a hitel olcsóbbá tétele, parasztbérletek engedélyezése községi birtokokon, a szegény népet sújtó úti adó eltörlése, az igazságszolgáltatás olcsóbbá tétele, a közigazgatás egyszerűsítése. Ámde másrésről kétségtelen, hogy az elégedetlenség lánggrasztásában nagy és semmiképen sem igazolható szerepet vitt az izgatás. A socialdemokrata sajtó erélyes megrendszabályozása iránt is kellene tehát intézkedni. — Következik dr. Berényi Pál «Sopron vármegye közigazdasági és közmívelődési állapota» című dolgozatának első közleménye. A dolgozat kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — Az «Irodalmi Szemlében» F e l s z e g h y F e r e n c z válaszol Sz. B.-nek «Biztosítás szövetekezés útján» című tanulmánya s az azt méltató Köztelek ellen intézett

támadó cikkelyére. A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* Gold Supplies und Trade Revival cím alatt Havas Miksa bemutatja az Economist-ben a nemes fémek termeléséről és ezzel kapcsolatosan a valutaviszonyok alakulásáról folyó eszmecsere. — A *«Statistikai Értesítőben»* Hajdu László Magyarország 1894-ik évi aratását ismerteti. Az összes vetésterület a lefolyt évben 10'39 m. hektárt tett ki, melyből 43% az őszi, 57% a tavaszi vetésre esik. Elpusztult e területből 190 ezer hektár, a mi jóval meghaladja az előző évi 109 ezeret; Aratás alá került 10'19 m. hektár termése, melyen termett 49'98 m. htl. = 39'62 m. méterm. buza, tönköly 0'07 m. hekt. = 0'04 m. mm., kétszeres 2'18 m. hekt. 1'62 m. mm., rozs 19'21 m. hekt. = 13'96 m. mm., vagyis kenyértermék összesen 71'45 m. hekt. = 55'26 m. mm. Termett továbbá árpa 19'79 m. hekt. = 13'11 m. mm., zab 24'87 m. hekt. = 10'88, tengeri 24'12 m. hekt. = 17'80 m. mm., burgonya 39'87 m. hekt. = 28'38 m. mm. Általában és pedig főleg a kenyértermékeknel jó volt a termés, néhány terméknel viszont közepes, vagy gyenge termés mutatkozik; ez utóbbiak közé tartoznak a tengeri s hüvelyesek és a kereskedelmi növények. — Dr. Hegyes h a l m y L a j o s viszont hazánknak 1894-ik évi külforgalmáról számol be, mely ugyanez idő szerint mégcsak mennyiség szerint határozható meg. Összes forgalmunk jelentékeny emelkedést mutat az 1882—86, 1887—91 két ötöddel, valamint az utolsó két év adataival szemben, a mit főképp behozatalunk emelkedése magyaráz, — és ép ez okból a kiviteli többlet hanyatlást mutat — kivitelünk bár a régebbi adatokkal szemben nagyfokú emelkedést mutat, az előző évvel szemben a mennyiségnél csökkenést tüntet fel, a darabszámnál ellenben jelentékeny emelkedést. Kített pedig a behozatal 32'740 ezer mm.-át és 354 ezer darabot, a kivitel pedig 42'567 ezer mm.-át és 3'231 ezer darabot. A vámtarifa 50 főcsoportja szerint emelkedett pedig a behozatal 40 főcsoportnál és csupán 10-nél csökkent, a kivitel pedig emelkedett 33 főcsoportnál és csökkent 17-nél. Jelentékenyen emelkedett pedig behozatalunk fából, szén- és tőzegtől, továbbá a XVII. főcsoportot képező ásványokból, agyagárúkból, gabonából és lisztből, végül pedig vas- és vasárúkból. Ellenben kivitelünknek darabszám tekintetében való jelentékeny emelkedése főleg állatkivitelünk nagyfokú fellendüléséből származott. Kivitelünk liszt és egyéb őrleményekből, továbbá buzából, rozsból, rizsből folytatólag szépen emelkedett, árpából, zabból kukoriczából azonban csökkent. — A füzetet négy oldalra terjedő *«Könyvszemle»* után a Magyar Közgazdasági Társulat Értesítő-je zárja be.

Ugyane folyóirat f. é. április havi füzetében B a r n a Z o l t á n *«A mezőgazdasági válság francia világításban»* cím alatt vázolja egy a *«Revue des deux mondes»*-ban közölt tanulmány alapján a francia mezőgazdaság helyzetét. A folytonos árhanyatlások, melyekre a világ-gazdaságban előállott túltermelés vezetett a mezőgazdasági termelés legfőbb ágaiban, a francia mezőgazdaságot is, melynek egyik legfőbb terméke a

buza, válságos helyzetbe sodorta. Egyik legkomolyabb jele a helyzetnek a mezőgazdasági vidékek állandó elnéptelenedése a városokkal s illetve ipari vidékekkel szemben. A francia kormány erélyes lépést tett a baj enyhítésére, midőn védvámokat vetett ki a buzára, s azokat folytatólag emelte azon határig, a meddig az észszerűen lehet volt. Ám az állam segítsége korántsem lehet elegendő, az önségélynek, az egyéni tevékenységnek a legnagyobb buzgalommal kell közreműködnie a viszonyok megjavítására. E törekvéseknek első sorban oda kell irányulniok, hogy a buza termelési költségei apasztassanak a természetes gazdaságos emelése által, mire viszont egyetlen eszköz a trágyák okszerű használata és a termelési módok észszerű javítása. Ha a francia föld termése csak a belgiumi arányt érhetné el, úgy 140. az angol arány szerint viszont 200 m. htl.-re rugna a ma 100—110 m. htl. körüli évi termés. Másrészt ily viszonyok között ugyanazon termés kisebb területen volna elérhető, s így a gabonaterület csökkenthető lenne akár a főzelékkertészet, akár a marhaterenyésztés előnyére. Különös súly volna fektetendő különben arra is, hogy a buza az állattáplálásra is felhasználtassék, a mint az Amerikában már is nagy sikerrel történik. De fokozandó volna a többi őstermék, zab, burgonya, takarmányrépa, kukoricza, fa, főzelék, kereskedelmi növények előállítása is. Általában biztató például szolgálhat a szőlőművelés, mely az állami és egyéni tevékenység együttes erőfeszítéséből immár határozott fellendülésnek indul. Következik dr. Pólya Jakab «A magánbiztosítási vállalatok» című értekezése, mely a dr. Beck Hugó által készített idevonatkozó törvényjavaslatot taglalja s a magyar közgazdasági társaság április hó 4-én tartott ülésében olvastatott fel. Értekező mindenekelőtt kiemeli, hogy a törvényjavaslat nem öleli fel az egész biztosítási ügyet, hanem annak csupán egy körét, a közigazgatási vagy nyilvánjogi szabványokat tárgyalja, szükségesnek tartja ezzel szemben tüzetesen indokolni a reform szükségét a biztosítási ügy másik részére, a szerződési jogra nézve is. Magára a javaslatra nézve kifogást emel értekező annak túlzásba menő korlátozó álláspontja ellen, mely a vállalatokat a másnál sokkal szigorúbb ellenőrzés alá helyezendőknek tartja s e célból egy külön szervet, u. n. biztosítási hivatalt tart felállítandónak. Az életbiztosítókra nézve mindenesetre szükséges volna a mainál hatályosabb felügyelet, de nem a többi biztosító intézetekre nézve. A felügyelet azonban mindenesetre továbbra is a bíróságoknál volna meghagyandó és csupán tanácsadás végett volna melléjük egy biztosítási tanács szervezendő. De kifogást emel továbbá értekező a javaslatnak egy másik fontos kérdésében, az anyagi biztosítékokat illetőleg elfoglalt álláspontja ellen. Egyrészt nem kimerítő az, a mennyiben csupán a biztosítási alapra, a díjtartalékokra és a nyereség-tartaléokra van tekintettel, de megfelelkezik a függő károk és az értékpapírok árfolyam-tartalékáról, másrészt a tervbe vett rendelkezések, mint azt értekező részletesen fejtegeti, nem megfelelők. — Az értekezések sorát

dr. Félégyházy Ágostnak ugyancsak a nevezett társaság márczius hó 14-iki ülésén «A tőzsdereformról» tartott felolvasása zárja be. Értekező első sorban a történeti előzményekkel foglalkozik s kimutatja, hogy a tőzsdei forgalom megalakulása óta állandóan merültek fel visszaélések és állandóan történtek kísérletek e visszaélések megszüntetésére, valójában eredmény nélkül, a mi eléggé mutatja a tőzsde reformjának nehéz voltát. Németországban 1891-ben a tőzsdei visszaélések folytán bekövetkezett súlyos gazdasági válság újra napirendre hozta a reform szükségességét. — Az «Irodalmi Szemlében» X. az országos statisztikai hivatalnak 1895-re tervbe vett kiadványait ismereti tüzetesen. y. — Dekány Mihály földművelésügyi min. osztálytanácsos a mezőgazdasági munkáskérdésről, idevonatkozó tanulmányútja eredményei alapján, szerkesztett jelentéséről számol be. Navratil Ákos Kidd B. «Social Evolution» című művét taglalja. — A Statisztikai Értesítőben» Hajdu László «Franciaország népesedési mozgalma 1893-ban», «Az erdőterület és annak tulajdoni viszonyai Poroszországban» és «Németország áruforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára» cím alatt közöl cikkeket. — A füzetet a «Könyvszemle» után a magyar közgazdasági társaság Értesítője zárja be.

7. A «MAGYAR NYELVÖR» IV. füzetében Szinnyei József azt a kérdést vizsgálja: *«hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?»* (L. az áprilisi füzetben). — Melich János folytatja a 'német vendégszók' fősorolását; ilyenek: *csákó, csécs, csiszlér, csíz, csődör, csúz, csűr, derczés, deres, döllye, dőzsöl, drót, durczás* stb. — Tóth T. Albin az 'alanytalan mondatokat' vizsgálja. Legtöbbször kimarad az alany a szólásmódokban s az ú. n. általános alanyú mondatokban, a melyekben legtöbbször szolgál alanyul az 'ember', a 'világ' szó, továbbá az igének valamennyi személye, de leggyakrabban az egyes szám második s a többes szám harmadik személye. — Kiss Ignác Faludi Ferencz nyelvének mondatkötései s szórendi sajátosságairól értekezik. Minden jó magyarsága mellett is gyakran latinosan szerkeszti a mondatokat olyformán, hogy a mellékmondatokban jelentő mód helyett főlsszólító módot használ, sőt a szórendben is találunk imitt-amott oly jelenségeket, melyek a latin és olasz nyelvek szórendjére vallanak. — Az «Irodalom» rovatban Tóth T. Albin bírálja Tóth Bélának 'Szájru! szájr!' című könyvét. Kifogást tesz a könyv címe ellen: 'a magyarság szálló igéi', helyesebbnek tartja a szárnyas igét. Kiemeli a szerző érdemét a magyar szálló igék összegyűjtésében, rendezésében, s csak kevés kivetni valót talál bennök, többet hibáztat a latin s más nyelvűek közül, általában a könyvet, mint a magyar irodalomban úttörőt sikerültnek s az irodalomra nyereségnek tartja. — Az apró közlemények sorában Szarvas Gábor megbizonyítja, hogy az *ámpolna* és *cipellő* szavak nem olasz kölcsönszók, hanem a latin nyelvből vannak az egyház

révén átvéve; Prikkel Marián a *csütörtököt mond* szólást a *csött* hangutánzó ige-től származottnak tartja; Faragó Henrik arról értesít, hogy a Debreczenben a *labyrinth* tévedős kertnek hívják; Zolnai Gyula elmondja, hogy a régi *fyun vztas. fuketel* szavakat Tagányi Károly így olvassa: fűvönosztás fűkötél, s jelentésük egy régi határmegosztási szokáson alapul; Leher Vilmos az oláh nyelvbe átkerült magyar szavakat sorolja föl gyűjteményéből. — Népnyelvhagyományok.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1895. május 20-án.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Hollán Ernő t. t.; Br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Krenner József, Lengyel Béla, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Rados Gusztáv, Réthy Mór. Rónai Horváth Jenő. Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. — Más osztályból: Fejérpataky László. — Jegyző: Könyg Gyula osztálytitkár.

101. RÉTHY MÓR l. t. A legkisebb actióról.

102. BUGARSZKY ISTVÁN részéről. «Új módszer a brom és chlor quantitativ elválasztására», előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

103. RICHTER ALADÁR részéről, «Anatomiai és rendszertani vizsgálatok az artocarpeák köréből», előterjeszti KLEIN GYULA l. t.

104. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére RÉTHY MÓR és KLEIN GYULA l. t. urakat kéri fel.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s .

1895. május 27-én.

Br. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Szász Károly másodelnök; Joannovics György, Konkoly Miklós. Pulszky Ferencz, Zichy Antal t. tt.; Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heller Ágost, Horváth Géza, Jakab Elek, Könyg Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Than Károly, Tóth Lőrincz r. tt.; Badics Ferencz, Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Fayer László, Ilosvay Lajos, Inkey Béla, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Petz Gedeon. Pólya Jakab, Rados Gusztáv, Schenek István, Schmidt Sándor, Télfy Iván, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

105. INKEY BÉLA l. t. felolvassa emlékbeszédét Szabó József ig. és r. tagról. — Az Értesítőben adatik ki.

106. Főtitkár bejelenti **Dana Jakab** k. tagnak, a bírneves mineralogusnak április 14-én és **Cayler Arthur** k. tagnak, a nagy matematikusnak január 26-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia részvétellel értesül e két nagy tudós haláláról s fölhívja a III. osztályt, hogy az emlékbeszédek tárgyában határozzon.

107. Fölolvassa **Császka György** kalocsai és bácsi érsek s ig. t. május 12-én kelt levelét, melyben megköszönvén beválasztását az Igazgató-Tanácsba, kijelenti, hogy örömmel vesz részt az Akadémia anyagi ügyeinek intézésében s azzal kezdi meg igazgató-tanácsosi működését. hogy tízezer koronás magyar földhitelintézeti záloglevéllel járul az alapiðkéhez. — Az Akadémia mély köszönettel veszi a hazafias adományt.

108. Előterjeszti **Thallóczy Lajos** r., **Kövesligethy Radó**, **Nagy Ernő** és **Petz Gedeon** I. tagok köszönetét megválasztatásukért. — Tudomásul szolgál.

109. Fölolvassa a Magyarhoni Földtani Társulat átiratát, melyben ez **Szabó József** barátait, szaktársait hozzájárulásra hívja föl a tervezett **Szabó-emlék-alap** növeléséhez. — Az Akadémia elismeréssel veszi a Földtani Társulat ez irányú kezdeményezését, s a küldött gyűjtő-ívet az Akadémia tagjai közt köröztetni fogja.

110. Bemutatja az **Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület** meghívóját a június 4-én Székely-Udvarhelyt tartandó jubiláris közgyűlésre. — Az Akadémia köszönettel veszi a meghívást s a közgyűlésen megjelenő tagjait kéri fel képviseletére.

111. Az **Erdélyi Természettudományi Egyesület** jelenti, hogy múzeuma, melynek fölállításához az Akadémia is hozzájárult segélyével, folyó hó 12-én d. e. 11 órakor megnyitott — Örvendetes tudomásul szolgál.

112. Az **Ezredéves Országos Kiállítás Igazgatósága** fölkéri az összes tudományos és irodalmi intézeteket, vegyenek részt, hazánk közművelődési állapotának lehető hű föltüntetése czéljából, az 1896. évi orsz. kiállításon. — Az Akadémia résztvesz a kiállításban s a részletek megállapítását az Elnökségre ruházza.

113. A brassói **Honterus-Emlékbizottság** gyűjtő-ívet küld, hozzájárulást kérve a Honterus-szobor költségeihez, a melyet 1898-ban, a nagy reformátor négyszázados születésnapja alkalmából Brassóban fognak fölállíttatni. — A gyűjtő-ív köröztetni fog.

114. A linzi **Francisco-Carolineum-Múzeum** meghívja az Akadémiát a folyó évi 29-én végbemenendő ünnepies megnyitására — Üdvözlő sürgöny fog küldetni.

115. Az Országos Képtár igazgatósága átküldi **Révai Miklós**, **Bacsányi János** és **Czirjék Mihály**-nak (Bessenyei György kor- és kartársának) arczképeit, a melyeket az Akadémia részére, előlegesen megállapított csere fejében, készíttetett. (Akad. Ért. V. 166. l.) — Révai és Bacsányi arczképének a Képes-Teremben leendő fölfüggesztése iránt a legközelebbi nagygyűlés fog határozni; Czirjék Mihály arczképe a Könyvtár olvasó-termében függesztetik föl.

116. A **Széchenyi-szoborbizottságnak** eddig a M. Földhitelintézetnél letett irományai, az 1880-ban hozott határozatnak megfelelőleg, át fognak adatni a székesfőváros levéltárának földolgozás és megőrzés végett. — A határozat végrehajtásával a főtitkári hivatal bizatik meg.

117. A **Classica-Philologiai Bizottság** a Vallás- és Közoktatási Ministeriumhoz intézett kérvényének fölterjesztését kéri. — Kiadatik véleményadás végett az I. osztálynak.

118. A III. osztály előterjeszti a Tomori-alapítvány ügyrendi szövegezését. — Elfogadjatik.

A Matematikai és Természettudományi Bizottság jelenti, hogy elnökévé Than Károly ig. és r. tagot, előadójává Lengyel Béla r. tagot választotta. — Tudomásul szolgál.

119. A III. osztály, a Hadtudományi Bizottság javaslatára, Szvetits József altábornagyot, Bernolák Károly, Kránicz János, Zsoldos Ferencz tábornokokat, Balázs György alezredest és Szendrei János honvédelmi ministeri titkárt ugyanezen bizottság segédtagjaiul ajánlja. — Megválasztatnak.

120. VADNAY KÁROLY l. t. a néhai Szemere Bertalan l. t. arczképének a Képes-Teremben leendő fölfüggesztését indítványozza. — Elő fog terjesztetni a legközelebbi nagygyűlésen.

121. FAYER LÁSZLÓ l. t. indítványozza, hogy az 1843/4-iki büntető-törvényjavaslatok teljes anyaggyűjteménye szedetnek rendbe és adatnak ki az Akadémia által. — Kiadatik a II. osztálynak.

122. GEBAUER PÁL úr jelenti, hogy a békás-megyeri határban Sárkány Arnold úr birtokán épületköveket talált egyik oldalukon bevéselt jegyekkel, s kéri a lelet megvizsgálására szakértő bizottság kiküldetését. — A II. osztály útján kiadatik az Archaeologiai Bizottságnak.

123. Goldziher Ignác r. t., Herz Miksa hazánkfia nevében és megbízásából benyújtja a könyvtár számára a kairói Musée national de l'Art Arabe-nak tőle készített katalogusát. — Köszönettel vétetik.

124. A könyvtár számára érkezett ajándékok: a) Arad városa polgármesterétől: Arad vármegye és Arad város monographiája, II. köt. (Második és befejező rész); b) Ortway Tivadar l. tagtól: Pozsony város története, II. és III. köt.; c) Török Aurél l. tagtól: Yézoer Ainoschädel; d) Ráth Györgytől: Két kassai plébános a XVI. században. — Köszönettel vétetnek.

125. Főtitkár előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

126. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére INKEY BÉLA és VADNAY KÁROLY l. tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Bírálatok a Dóra-jutalomra érkezett pályamunkákról.*

II.

Az első számú mű, melynek jeligéje: »Az emberiség azon intézményei állanak legbiztosabban, melyek az önzést fogadták szolgálataukba», 64 negyedrért frott lapra terjed. Beosztása és tartalma röviden a következő:

Az első fejezet az aranyarbitrage működésének előfeltételei és technikájával foglalkozik, bemutatván a rúdaranyval s néhány fontosabb aranyérmével való arbitrage számítási műveleteit. A második fejezet részletezi az arbitrage hatását, kimutatván azt a kölcsönhatást, a mely az arany mennyiség s az árak és kamatláb közt

* Az I. számú bírálat a megelőző füzet 381. lapján.

létezik. A következő azokkal a tényezőkkel foglalkozik, melyek az államok aranykészletét tartósan megbolygathatják, vagy mint szerző mondja, «intenzív aranyáramok» okai lehetnek. Az utolsó, vagyis negyedik fejezet felirata «Az aranyarbitrage szerepe valutarendezésünkénél», azonban e cím alatt először általános valutakérdésekkel — bimetalismus, arany- és ezüstvaluta — hozakodik elő szerző s csak nagyon röviden érinti aranybeszerzésünk tényeit és kissé bővebben tárgyalja az aranyvédelmét a készfizetések felvétele esetén. Itt az arany-premium ellen szól s arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a jegybank helyes kamatláb-politikája rendes körülmények közt megvédheti majd aranyunkat.

A mi a pályamű becsét illeti, el kell ismerni, hogy szerzője bizonyos jártassággal bír a nemzetközi fizetések tanában, hogy a kérdéseket kellő logikai sorrendben tárgyalja és — bár nagyon csekély apparatussal dolgozik — tájékozva van a valutapolitika szempontjából fontos tényekről, az újabban felmerülteket is beleértvén. Azonban az egész munka csak vázlatzerű jellegű; a problema legfőbb részei csak érintve vannak, a tételek csak odavetvék, magyarázat, igazolás nélkül. A hézagokat, igaz, szakavatott olvasó kiegészítheti, de sokszor csak nagyobb utángondolás árán; a nagyobb közönség kezébe éppen nem való e munka.

Ezen általános hibán kívül, mint különöset ki kell emelnem azt, hogy a munka azzal a főkérdéssel, hogy az arbitrage az arany beszerzésénél minő szerepet játszik, felettébb könnyedén bánik el és köztudomású sovány tényeknél többet nem hoz fel, sem pedig az idegen államok hasonló műveleteivel nem foglalkozik, holott azokból — kellő tanulmányozás árán — hasznos tanulságokat vonhatott volna le éppen e főproblema megoldására. Ugyancsak nagy hiány az, hogy a nemzetközi fizetéseknek a váltón és nemes fémen kívül szerepet játszó nemeivel nem foglalkozik és a papir- valamint ezüstpénz mennyisége s az arany áramai között levő összefüggést — a mely ép a monarchia valutarendezése szempontjából s a vele kapcsolatos arbitrage esélyeivel szemben fontos — elvileg nem méltatja.

Mint feltűnő vonást hozom fel, hogy a szerző (a 8. lapon) a koronaértékről szóló törvényünkről megemlékezvén, azt az 1892. aug. 2-ről kelt törvénynek nevezi, a mi az osztrák e tárgyú törvénynek ugyan helyes megjelölése, de nem alkalmazható a mi 1892. XVII. tcz.-ünk helyett. Szerző itt nyilván osztrák forrás után indul, szolgálailag követvén azt.

A második számú pályamű, melynek jeligéje «A számok a leg-hűbb tanácsadók», 252 negyedréte lapra terjed, noha akárhány lapon a kézirat csak néhány sorból áll vagy csak egy kis táblát tartalmaz.

Szerzője az előszón és a zárszón kívül 16 fejezetre osztja művét. Az előszóban néhány általános kijelentés után felsorolja forrásait. Az erre következő bevezetésben a valutaügy legújabb mozza-

natait érinti, hangsúlyozza az osztrák-magyar bank vezetésének fontosságát valutarendezésünk körül — mindezt csak futólag, s aztán adja az arbitrage fogalmát, idézvén négy író meghatározását; végül kifejti munkája tervezetét. A következő fejezetekben megvalósított programm abban áll: megismertetni az érmeügy alapfogalmait, összehasonlítani és átszámítani a különböző pénzlábhhoz tartozó érmekeket, kiszámítani a gold-print-ot, megismertetni a nemes fém- és érmeüzlet usance-ait, a vezető bankok érmetarifáit, a monarchia pénzverőinek és jegybankjának vonatkozó szabályait s közölni a segédtablákat az arany- és érmeárfolyamok átszámítására. Egy szóval az arbitrage szempontjából szükséges számítások összeállítása az a feladat, melyet szerző megoldani kívánt. A 8 lapra terjedő zárszó néhány általános megjegyzés után egy példában mutatja be a kamatláb-emelés védő hatását az aranykivitellel szemben s végül ismét utal arra, hogy az aranyvaluta tényleges hatályba lépte után jegybankunknak óvatos diskonto-politikát kell követnie.

A tartalom pusztá felsorolásából kitetszik, hogy szerző jártas lehet ugyan a valuta- és érmeügy technikai fogalmaiban és jó matematikus is lehet — a mely minőségeit (a mennyire az utóbbi megítélni képes vagyok) kétségbe vonni nem akarom, de nem fogta jól fel a pályázati kérdést. A feladat egészen világosan úgy volt adva, hogy az arbitrage működésének közgazdasági hatását általában és aztán különösen a mi valutarendezésünk alkalmából kellett volna kifejteni, és szerző e helyett arra vállalkozott, hogy az arbitrage-műveletekhez szükséges számításokat, utasításokat állítsa egybe. Bármily elismerésre méltó legyen is ebbeli fáradozása az arbitrageur szempontjából, teljesen céltévesztett az e pályaműben. Nem az arbitrageur szükségletét kielégíteni, hanem egy fontos közgazdasági problémát megvilágítani volt a pályázat célja. A mi keveset szerző az arbitrage nemzetközi szerepéről, a nemes fémáram szabályozása körül való hatásáról ír, az oly általánosságban mozog és oly egyszerű tényekre szorítkozik, hogy legföljebb a közgazdasági kézikönyveknek az arbitragera vonatkozó fejezetébe illenék bele.

A harmadik számú pályamű «Cedo majori» jelige alatt 220 nyolczadrét írott lapra terjed.

Szerző sem tartalommutatót, sem a számra 14 fejezet fölé felírást nem alkalmazott. Tartalma egyébiránt a következő: Először a felmerülő kérdéseket veszi sorra, mit az arbitrage körülírása követ. azután áttér az arbitrage forrásaira, ezek közül ismét először a nemzetközi hitelnyújtás esetét tárgyalván, aztán a fontosabbat, a kereskedelmi mérleg saldójának kiegyenlítését. A váltóárfolyamok s az aranyszállítás közt lévő összefüggés terjedős magyarázata után az arbitrageur személyében megkívántató tulajdonságokat sorolja fel, szól az aranykereskedés usance-airól, az arbitrage nemeiről, megkülönböztetvén a nyers arannyal, a börzei forgalomban s végül az azon kívül

található aranyérmekkel való arbitrage-t s példákban mutatva be az aranyátvitel előnyös voltának megállapítására szükséges számításokat. Szól a nagyban való aranybeszerzésről s aztán ismét az aranybehozatal és aranykivitel lehetőségét tárgyalja s vizsgálja az aranyáram hatását az arany mennyiségre. Itt a premium ellen foglal állást. Azután a jegybank kamatlábpolitikájával foglalkozik, feszegeti az arbitrage jogosultságának kérdését, pártfogásba vévén azt a különben közelebbről meg nem jelölt támadások ellen.

Szerző tehát az arbitrage elméletének főbb kérdéseit tényleg felismerte és bevonta elmélkedése körébe. Tette pedig ezt bizonyos közvetlenséggel, az okoskodás egész lánczát szemünk előtt bonyolítván le. Hogy e közvetlenséget minő hibák és fogyatkozások teszik majdnem élvezhetlenné, arról az irányról mondandókban fogok szólni.

A mű tartalmának legfőbb hiánya azonos az első számú pályaművel: a valutarendezés céljaira szükséges arany beszerzésének módozatairól nem ad felvilágosítást, sem a monarchia valutarendezési műveleit, sem a többi államok hasonló célú műveleit nem tárgyalja, hogy belőlök az arbitrage szerepét kiolvashatnók. Megelégszik az arbitragenak rendezett valutaviszonyok idején való működésével, s e működést mutatja be; azt nem is kérde, hogy minő hatása lenne az arbitragenak a készletek felvétele esetén és minő előfeltételek kívántatnak ahhoz, hogy az arany ki ne folyjon? Mert, hogy akár premiummal, akár bankpolitikával megvédeni lehetne az ország aranyát és a pari árfolyamot a nem aranypénz mennyiség — ideértve a pénzhelyettesítőket is — kellő korlátozása nélkül, azt szerzőnek alig fogja valaki elhinni.

Nagy hibája szerzőnek az is, hogy az aranyarbitrage és a leszámítási kamatláb között lévő összefüggés vizsgálatában egészen kihagyja a számításból a hosszú és rövid lejáratú váltók közti különbséget s az előbbiek fontos szerepét a kamatlábelelésben. E helyett mindjárt csak az aranyak hitelnuyjtási célból való bevitelére gondolt, holott ez csak közvetett, és sokszor — igen nagy kamatlábkülönbségeknél is — elmaradó hatása a kamatlábelelésnek.

A tartalmi hiányokon kívül azonban meg kell róni a mű irányát, mely terjengős, szószaporító, sokszor a visszatetszésig laps. Különösen a mű eleje tele van oly köznapi szólamokkal, melyek tudományos, sőt egyáltalán komoly irodalmi termékekbe nem valók. Jellemző az írásmódra mindjárt a mű legeslegelső mondata, mely így hangzik. «Mielőtt *továbbmennék*, csak egyre kérem mindazokat, a kiket illet, arra, hogy ne ijedjenek meg túlságosan ettől az «arbitrage» szótól, nem olyan veszedelmes dolog az, a milyennek látszik».

De tele van a könyv számítási hibákkal is. Nem lehetett ugyan feladatomban a felhozott összes, sokszor nagyon keresett példák számítási műveleteit ellenőrizni, de a szembeszökő hibák egész seregével találkoztam.

Szerző különben forrásműveket, melyekből merített, nem nevez

meg. Számításait nem viszi mindig ki és táblázatairól nem ad kellő felvilágosítást. A 103. és 113—117. l foglalt táblázatok helyességét azonban garantirozza az a körülmény, hogy azok teljesen azonosak — csak forint helyett koronákban kifejezve, Stern Róbert ismert matematikusnak «Theorie und Praxis des Gold-Importes nach Oesterreich-Ungarn (Wien 1893.)» czímű füzetében foglaltakkal.

A felhozottakkal indokolt véleményemet a pályadíj ügyében a következőkben foglalom össze :

Miután a második számú pályamű szerzője a pályakérdést félreértve, a tárgyhoz nem szólt, csak az első és második számú művek jöhetnek tekintetbe. Mindkét munka oly íróra vall, ki képes lett volna a felvetett kérdést megoldani, ha azt kellően átgondolta és alaposan kidolgozta volna. A felhozott hiányok azonban oly nagyok, hogy a munkáknak így a díjat kiadhatónak nem tartom. Feltételes jutalmazásról, mely a hiányok pótlása után volna eszközölhető, az alapítványi szabályzat nem szólván, ily irányú indítvány tételére nem érezhetem magamat feljogosítva.

Budapesten, 1895. február 10.

Dr. Ráth Zoltán, l. t.

Bírálatok az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára beérkezett pályamunkákról.

I.

A Magyar Általános Biztosító-társaság alapjából jutalmazandó pályázat következő kérdésére «fejtse ki a pályázó a tőzsdeadó célsszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából s a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó-törvények főbb intézkedéseit és eredményeit» — öt pályamű érkezett be.

Közülök a 3-ik számú «je n'en vois pas la nécessité» jeligés a leggyöngébb. Nem azért, mert jeligéjének megfelelően nem helyesli a tőzsdeadót, illetőleg helyes adórendszerben nem talál számára helyet; ez a felfogás épen nagyon is alaposan indokolható és talán biztosabb talajon áll, mint az ellenkező álláspont. Nem is azért, mert talán téves állításokat tartalmazna, vagy a tudománynyal ellentétes, hibás felfogásra mutatna. Hanem kivált azért, mert a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsdeadó-törvényeket csak felületesen ismerteti, történeti fejlődésükről nem szól és a tőzsdeadó elméletéről írt tudományos munkákat, illetőleg a bennök kifejtett elméleteket mellőzi.

Jobb munkának mondható az 5. számú Casimir Perier mondatának jelszavával. Ez a munka, ha a tőzsdeadó rövid ismertetése, essay-szerű feltüntetése lett volna pályázatra kitűzve, mellőzve egyes germanismusnak tulajdonítható hibás magyar műszók használatát, figyelemreméltó és jutalmazható lett volna. De miután a pályázat nem ezt a célzt tűzte ki, a többi három (1., 2. és 4. sz.) munka mellett

határozottan kisebb jelentőségű. A munka mindazáltal rövidségénél (csak 84 felhasábos lap) és mégis az egész anyagra kiterjedő voltánál fogva határozottan jó és dicséretet érdemel.

A többi három pályamű a kérdéssel behatóan és igen nagy terjedelemben foglalkozik. Az 1. számú «Justum et aequum» jelívével két kötetben 490 és 543 negyedréti írott lapra, a 2. számú Földes Bélától vett jelszóval 567 írott lapra, és a 4. számú Raffalovichtól vett jelszóval 1130 írott lapra terjed.

Mind a három munka a tőzsdeadó elméletét irodalmi fejlődésében a legnagyobb részletességgel fejtegeti. Ki vannak tüntetve azok az irányzatok, melyek a tőzsdeadót a forgalmi adók közé kívánják sorozni és ez okból a forgalmi adók jelentősége és helyzete a helyes adórendszerben tárgyalatik. Beható figyelemben részesül az a felfogás, mely a tőzsdeadót, mint a kereseti adó kiegészítőjét tekinti. A conjunctura és a speculatio nyereségének megadóztatása, mint a tőzsdeadó speciális célja és mint a legújabb irányzatnak kifejezője előterjesztetik és ezen az alapokon konstruálják az illető pályaművek szerzői nézetüket a tőzsdeadó helyzetéről. Mind a három munka a tőzsdeadó történetét, jelenlegi állapotát és eredményét a különböző államokban részletesen és oknyomozóan adja elő, sőt föl sorolja azokat az intézkedéseket is melyek nem mint tőzsdeadók némely államokban a forgalmi adók és illetékekkel kapcsolatosan bélyegrendszerükben a tőzsdeadók által ért ügyletekre nézve szokásosak. Mind a három munka belső tartalmánál fogva a pályakérdést helyesen oldja meg és bármelyikök e szempontból jutalmazásra méltó.

Fokozat szerint a három pályamű ekkép sorozható: legjobb a 4. számú, utána következik a 2. és végre az 1. számú.

A 4. számú pályamű előnyei a vele pályázókkal szemben a következők:

A tőzsdeadóról szóló irodalmat, illetőleg az eddig kifejtett elméleteket a legnagyobb részletességgel fejti ki, és utal azon közgazdasági, társadalmi és politikai irányzatok hatására, melyek a tőzsdeadó eszméjének terjedésére és meghonosításának követelésére felmerültek. Részletesen és behatóan sorolja fel azokat a szellemi átalakulásokat, melyeket Stein, pénzügytanának egyes kiadásaiiban, a forgalmi adókra nézve átélt és ezen a közgazdasági tudomány számos ágaiban oly nagy jelentőségű író változatos nézeteiből a tőzsdeadóról honos különböző elméletek magvait kihántja. Áttér azután Heckel, Friedberg, Schäffle, Wagner, Shall, Bastable, Lehr, Vocke és Bilinszki álláspontjaira, a mely alkalmából az adórendszer nagy elvei alapján a tőzsdeadó helyzetének bírálatát találjuk. Látjuk a vizontszolgáltatási elvnek, a képesség szerinti adóztatás elvének és végül a társadalmi irányzat követelte törekvéseknek tüzetes tárgyalását és azon kérdésnek taglalását, mikép egyeztethető meg a tőzsdeadó fogalma ezekkel az elvekkel. És mindezek a kérdések akkép vannak előadva, hogy a világirodalom-

ban csak valamiképen ismeretes szerzőknek a tőzsdeadóra vonatkozó nézete közöltetik. Szóval a pályamű szerzője lelkiismeretesen fölhasznált minden anyagot, a mely a német, francia, angol, olasz és spanyol irodalomban a tőzsdeadóról szól és erről az olvasót bőven és kimerítően tájékoztatja.

Önálló felfogást tanúsít és így az általa földolgozott anyagot kellően átgondoltan és megemésztve terjeszti elő. Miután ugyanis az összes elméleteket végig felsorolta s minden egyes nézet hiányait föltárta, arra a következtetésre jut, hogy az eddigi elméletek a tőzsdeadó megokolására nem megfelelők, és hogy ezen elméletek a tőzsdeadó számára nem találnak kellően indokolható helyet. A pályamű szerzője ez okból maga keresi ennek az adónak jogosultságát, és közgazdaságtörténeti alapon, tehát az újabb történeti iskola híve gyanánt ezen irány követésében találja. Ép úgy, mint annak idejében az adópolitika igazságos elvének tartották a nemesség és papság adómentességét és a harmadik osztálynak egyedüli megadóztatását, úgy fejlődik a mostani korszakban a közgazdaság oly irányban, hogy a tőzsdeadó a társadalmi igazságnak megfelelő és vele indokolható történeti adó-kategóriává lesz. Lehet ezt a felfogást bírálni, de bátran állítható, hogy a pályamű szerzőjének tanulmányok alapján kifejtett ezen felfogása épp annyi vagy épp oly kevés alappal bír, mint a tőzsdeadó indokoltságára nézve felállított számos többi elmélet. Előnye mindenesetre az, hogy a történeti fejlődésnek megfelel és hogy nem keresi a megokolást oly elvekben, melyek erre az adóra teljesen alkalmatlanok.

A különböző államok intézkedéseit a tőzsdeadó tekintetében a legnagyobb terjedelemben adja elő, és részletezi azon társadalmi mozgalmat, a mely az egyes államokban ezen adó meghonosítására vezetett, ekkép szemlélhetővé teszi a tőzsdeadó életbeléptetésére irányított tevékenységet és azt a harcot, melyet a különböző osztályok ezen adó érdekében kifejtettek.

Mint tudományos munka a pályamű a jutalmat megérdemli. Hiánya egyrészt a külföldi irodalomból vett számos idézetnek eredeti nyelven a szövegben magában való közlése; mi által a magyar olvasó nagyon is háborgatva van. További hiánya, hogy sokhelyütt naiv hasonlatosságokat alkalmaz komoly és száraz tárgyánál. Végül hiánya, hogy a tárgyi összefüggés gyakran hosszú közbevetett tárgyalások által megszakíttatik és így az olvasót a munka főfonalától eltereli. De a hiányokat könnyen lehetne rendszeres átdolgozással mellőzni s így a pályamunkát alakíthatja arra a nívóra emelni, melyet belső tartalmánál fogva megérdemel.

Budapest, 1894. december 28.

Matlekovics Sándor.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Augusztus 15.

8. FÜZET.

Szabó József emlékezete.

(Előadta *Inkey Béla* l. t. a május 27-iki összes ülésen.)

(1822—1894.)

A mult esztendőnek egy verőfényes tavaszi napján a szomszéd házak egyikében ravatal körül gyülekezve, mély meghatottsággal hallgattuk meg az Akadémia III. osztályának tisztelt elnökét, ki *Szabó József* földi maradványai előtt meleg szavakkal bucsúzott el váratlanul elköltözött szaktársától. Akkor még mindnyájan a nagy veszteség megdöbbentő hatása alatt állottunk: ki barátját, ki meg mesterét és tanítóját siratta.

Azóta egy évnél hosszabb idő perdült le, és mialatt a bucsúzás fájdalomla lassan enyhült, az elhunyt tudós alakja nagyobb távol-ságba helyezkedett s mind világosabban domborodott ki egész életé-nek és működésének képe. A nyugodtabb visszaemlékezésben tisztábban tűnik fel, mi volt Szabó nekünk, a hazának és a tudománynak. De midőn így veszteségünk nagyságát annál inkább felfoghatjuk, másrészt jobban felismerjük, minő szellemi örökséget hagyott hazájára és utódaira.

Megérkezett tehát az idő, midőn az Akadémia kegyeletes szokása szerint, elhunyt jelesének emlékezetét még egyszer nyilvánosan felélesztjük; midőn életének pályájára, működésére és eredményeire visszatekintve, belőle tanulságot vonunk le; midőn elismerésünk és hálánk adóját leróva, szellemi örökségének birtokába léphetünk.

E kegyeletes visszapillantás kifejezésével a t. Akadémia engem bizott meg, és készségesen vállalkoztam reá. Mert ha vannak is, kik korban és állásban Szabóhoz közelebb álltak és e feladatot jobban oldhatnák meg, mint én; mégis azon húsz évi időszakból, mely alatt atyai barátságát élveztem, tudományos és közhasznú munkásságát szemmel kísértem és munkáit behatóan tanulmányoztam, bátorságot meríték arra, hogy nem annyira életének külső

eseményeit, mint belső tevékenységét és jelentőségét vázolni megkísérltem.

És e közben a visszaemlékezés fájdalmába a gyönyörnek egy neme vegyül, mert egy ritka szép szellemi fejlődésnek képe tárul fel előttünk Szabó életében. Egy tehetséges ifjú, ki más életpályára készül, oly helyre kerül, hol a természetkutatást megkedveli. Fiatal hévvel és teljes odaadással veti magát ezen új irányba, mely akkoriban Magyarországon még csekélyebb figyelemben részesül. Tanul, küzd, dolgozik; ismereteit folyton gyarapítja, nem annyira a tantermekben, mint a szabad természetben; utazik, szaktársakkal érintkezik, a művelt külföld nyelveit és tudását elsajátítja és közben már önálló munkákon próbálgatja erejét. Végre eléri azt az állást, mely lehetővé és kötelességévé is teszi, hogy csak a tudományának éljen. Ekkor már meg van vetve úgy külső életpályájának, mint szellemi fejlődésének biztos alapja. Kiválaszt magának szaktudománya körében oly tárgyakat, melyek mint Magyarország jellemző képződményei, különösen a magyar kutatásnak kínálkoznak. Ezen kérdések megoldását tűzi ki maga elé, mint egész életének főcélját. Tervszerűen dolgozva, lépésenként haladva, a tudományos vívmányokat mind felhasználva, közelíti meg célját és oly munkát végez, mely nevének tartós állást biztosít a tudomány körében. E mellett azonban még bámulatos tevékenységet fejt ki nemcsak szakmájának egész mezején, hanem a rokon tudományágak és a közművelődés terén is. A külső ismerés sem marad el; tekintélye egyre növekedik, barátai, tanítványai, követői száma szaporodik. És miközben tudományos kutatása gyümölcseit lassan és biztosan érleli, időt talál a fiatal nemzedéket az általa tört utakon vezérelni és nemzete közművelődésének egyik tényezőjévé válni.

Egy életpálya, mely alacsony, rögzös utakon kezdődik, de fokozatosan és állandóan emelkedő irányban mozog, egyre nagyobb és szélesebb látóköröket nyit és a korán megpillantott célt elérni szerencsés: ilyennek tűnik elő Szabó élete, melynek főmozzanatait legyen szabad a következőben érintenem.

Magyarország első magyar geologusa a kötelen Alföld fia. Szentmiklósi Szabó József az 1822. év márczius hó 14-én Kalocsán született, mint Szabó Ferencz Józsefnek, az érseki udvari főpénztárnoknak és hódossi Karácsonyi Katának harmadik fia. Ifjú korát az apai háznál töltötte. A philosophiát és a kétévi jogi tanulmányokat Pesten végezte fényes sikerrel. Életének első szakaszában tehát még semmi sem mutat jövődöbéli hivatására. De a véletlen, vagy talán saját kívánsága úgy hozván, hogy jogi gyakorlatra Selmezbányára, a kamaragrófi hivatalba került, itt, a magyar bányászat ezen ősrégi központján, a bányászati főiskola székhelyén fejlődött ki benne a természetkutatás iránt való haj-

lam. Az 1843—44. tanévben már a bányászakadémia tanítványai sorában látjuk őt; de a mellett jogi tanulmányait is folytatván, 1846-ban az ügyvédi diplomát elnyeri. Ezentúl a gyakorlat terére lép: kezdetben Zsarnóczán, majd Felsőbányán, végre 1848-ban, Kossuth Lajos első magyar pénzügyminister alatt a fővárosban. A magyar kormány mindjárt igénybe veszi Szabó szakképzettségét és a szükségessé vált magyar puskaporgyártás érdekében a magyar salétromtelepek tanulmányozására küldi ki. E hivatalos működéséből származott első tudományos kutatása, a salétrom magyarországi előjövételéről.

A szabadságharcz lezajlása után Szabó egészen a tudományos pályára lép. Tanári állást keres és egyelőre 1850-ben a pesti egyetemen a mineralogia helyettes tanárává lesz. A következő évben philosophiae doctorrá avattatik és hosszabb tanulmányútra megy Angliába, az első világtárlat alkalmával.

Itt kezdődik tehát Szabó külföldi utazásainak hosszú sora, mely élete végeig az ő tudományos fejlődésének egyik főtenyezője volt. Valamennyi természetbúvár között a geologusnak kell legtöbbet utaznia, mert ő nem a könyvekben, sem a múzeumokban, hanem csakis a szabad természetben lelheti az ő tanulmánya tárgyait. Hegyen-völgyön, járatlan utakon, szűk vízmósásokban, kopár ormokon, a vizek partjain és a bányák mélyében: ott rejtőznek a betűk, melyekkel a természet a föld történetét megírta, ott helyben kell őket felkeresni, hogy jelentésüket megértsük. És valamint a nyelvész nem szorítkozik az egy nyelvre, melyet tanulmányoz, hanem a rokon nyelvek és tájsházások összehasonlításából vezeti le a fejlődés törvényeit, úgy a geologus is, ha saját hazájának földtani fejlődését ki akarja mutatni, más országokban, sokszor más világrészben is keresi az őt érdeklő jelenség hasonmásait és más-más nyilvánulásait.

Szabó tehát sokat utazott és jól utazott. Saját tapasztalásomból mondhatom — mert egyik külföldi utazásán szerencsés voltam kísérője lenni — hogy kevés ember értett úgy az utazás mesteriségéhez, mint Szabó. Egészséges testalkat, egyenletes jókedv, terjedelmes nyelvismeret, közlékeny, udvarias modor, rendszeretet és pontosság: mindezen tulajdonságai javára váltak, főleg nagyobb utazásain. Sem idejét, sem pénzét nem pazarolta; de ha a körülmények követelték, tudott türelmesen várni és a kellő pillanatban erszényét megszólaltatni. Az elkerülhetetlen fáradalmakat és nélkülözéseket egykedvűen tűrte, a kínálkozó alkalmakat pedig felhasználta. Könnyen kötött ismeretséget és mindenfelé adatot és értesítéseket gyűjtött, még ha nem is fő tárgyára vonatkoztak. De mikor azután kutatásai színhelyére került, a buvárlás szelleme néha elragadta őt annyira, hogy terjedelmes gyűjtő-táskáit színing megtöltvén, gyakran az est homályával lepette meg magát kint

a vulkán rideg lávamezején, jó messze a barátságos hajléktól és hivogató vacsorától. Életem legkedvesebb emlékeihez tartozik a vele tett görögországi utazás, és mondhatom, hogy nála jobb és kellemesebb utitársat nehéz találni.

Főképp vulkanológiai tanulmányai érdekében több ízben látogatta meg Olaszországot, Szerbiát, Görögországot, sőt még Észak-Amerika nyugati államait is. Máskor megint a külföldi tudós körökkel való érintkezés képezte utazásainak főcélját: a londoni és párisi világkiállítások, a német, francia és angol tudományos társaságok vándorgyűlései, kiváltképen a nemzetközi geológiai congressusok ülései sokszor adtak neki még alkalmat, hogy a külföld tudományos intézményeit a legkedvezőbbben megismerje, a külföldi szaktársaival érintkezésbe lépjen és a magyar tudományt a külföldön képviselje.

Külső életviszonyairól már csak kevés mondanivaló marad. Az egyetemi tanszéket ugyan nem érte el mindjárt, mert a német világ korszakában át kellett azt engednie Petersnek, a jeles német geologusnak, kinek Magyarország geológiai ismerete körül szerzett érdemeit Szabó maga is mindig készséggel és tisztelettel említette. Időközben a budai reáliskolán, később a pesti kereskedelmi akadémián folytatta Szabó tanári tevékenységét és csak tíz év múlva, tehát 1860-ban jutott ismét az egyetemi ásvány- és földtani tanszékre, kezdetben mint helyettes, 1862 óta pedig mint rendes tanár.

Ezentúl Szabó élete biztos és megfelelő állásban zavartalanul folyik. Belterjes munka az ő kedvencz tanulmányai körében, széleskörű irodalmi tevékenység, lelkiismeretes és eredményes tanítás, sokoldalú működés a tudományos társulatokban, a közművelődés terén, közbe-közbe az említett utazások és belföldi geológiai kutatások: ezek töltik be életének második felét és ezekről kell most egyenként szólnom.

* * *

Mindnyájan tudjuk, hogy Szabó József tanulmányainak fő tárgya a magyarországi harmadkori vulkánosság volt. Ezen a téren dolgozott ő lankadatlanul, kora fiatalságától kezdve utolsó napjáig; itt érte el azokat az eredményeket, melyek nemcsak hazánk földtani ismeretének nagybecsű részét teszik, hanem általában a vulkanologia és petrographia terén mindenkorra számot tesznek és állandó helyet biztosítanak nevének.

Beudant, Haüy jeles tanítványa volt az első, ki a tudományos világ figyelmét Magyarország vulkáni közeteire irányította, miután e század elején tett alapos tanulmányútján itt nálunk ismerte fel a trachyt-formatió classicus hazáját és ezen közetcsalád roppant változatosságát.

Utána hosszú szünet állott be a magyarországi eruptív kőzetek tanulmányozásában. Csak a bécsi földtani intézet magyarországi működése elevenítette fel a trachyt-tanulmányokat. Selmecz környékén Andrian és Lipold, Erdélyben Hauer és Stache, mindenekelőtt pedig Richthofen több évi kutatásai a magyar trachyt-vidékeken nemcsak alaposabb ismertetéseket, hanem új nomenclaturákat és beosztást is eredményeztek. Richthofen munkája adta meg a bécsi iskola irányát, és nézeteinek széleskörű elterjedése az egész világirodalomra kihatott. Ámde bármily szellemes éleslátással szerkesztette is Richthofen az ő systemáját, bármily elevenítő hatással is volt az ő felfogása: a munka folytatói mégis mindinkább érezték ezen tagolás hiányosságát vagy inkább hibásvoltát. Richthofen ugyanis az eruptív kőzetek geológiai tanulmányozásában nem támaszkodott (és abban az időben még nem is tehetett) oly beható petrographiai vizsgálódásokra, minőket az azóta tökéletesített kutatási módszerekkel elérni lehet; a minek következménye az volt, hogy ő a trachytnak bizonyos módosulásait eredeti válfajoknak tekintette és külön elnevezésekkel a többi fajok chronológiai sorozatába illesztette. Midőn azután később a magyar eruptív kőzetek hasonmását Észak-Amerikában is feltalálta és az ott gyűjtött példányokat Zirkelnek, a petrographia nagy mesterének adta át tanulmányozásra, a két nagyhírű tudós közös munkájának elterjedése a Richthofen-féle trachyt-systemának általános elismerését biztosította. Így kerültek a «Propylit», «Rhyolith» és Stachétól még a «Dacit» is, mint kőfajnevek, a petrographia német és angol tankönyveibe.

Szabót kezdettől fogva nem elégitette ki a Richthofen-féle elmélet, habár az ő megfigyeléseiből sok tanulságot merített. Részletesebb vizsgálatai és gyűjtései, melyeket abban az időben már több magyarországi és külföldi trachyt-vidéken eszközölt, arra képesítették, hogy az eruptív tömegek geológiai felfogását mindenkor igen beható petrographiai vizsgálatokkal köthesse össze, és a laboratoriumi munka gyakran új és eredeti világításba helyezte a természetben tett megfigyeléseket.

Már első nagyobb trachyt-tanulmánya, melyben a tokaji Hegyalja vulkáni képződményeit mesterileg írja le, önálló felfogásra vall és az ő módszeréről tanúskodik. Beudant és Richthofen nyomait követi ugyan a meddig őt biztosan vezetik, de náluknál élesebben fogja fel ama remek eruptív képződmények sokféle árnyalatait; a tömegek összefüggését, korrendjét szabatosabban írja körül és a közetszövet tanulmányozásába mélyebben hatol be, miáltal azután az eruptív tömegek vulkanológiai képét behatóbban adhatja meg. A rhyolithnak ezen classicus vidéken táruult fel előtte e kőzetcsoporthat lényege, és későbbi tanulmányai más vidékeken, nevezetesen a görög szigetek újkorú vulkánvidé-

kein az ott szerzett alapnézetét csak megerősítették és kifejlesztették. Ott ismerte fel, hogy a rhyolithos kiképződés a kőzeteknek nem eredeti tulajdonsága, mely fajbeli különválasztásra jogosít, hanem utólagos, vagy némely esetben egykorú módosulás eredménye.

A zöldkőnemű trachytok tanulmányozására alkalmasabb tér, mint a magyar bányavidékek, Európában sehol sincs. Ismeretes, hogy hazánkban a nemesércz legnevezetesebb előfordulásai ezen ósdi kinézésű kőzethez vannak kötve. Így van ez Selmeczés Körmöczbányán, Nagy- és Felsőbányán, az erdélyi érczhegységben és a bánsági hegyekben. A Saxum metalliferum, a mint Born a mult században nevezi, sokáig régi eruptiv kőzetnek tekintett, melynek népies neve zöldkő volt. Pettkő ismerte fel elsőben a selmeczi trachyt-képződmény harmadkoriságát; Richthofen rendszerében a zöldkő, mint külön kőzetfaj, propylit neve alatt, a kitörési cyklus kezdetén áll. Stache már szükségesnek látta a zöldköveket osztályozni és a quarztartalmúakat zöldkő-dacitoknak nevezni. Másoknak is feltűnt, hogy az ú. n. propylit a többi trachyt-fajokkal gyakran átmenetes összefüggésben áll és nem mindig mint legrégibb alap szerepel. Mindazonáltal Richthofen tekintélye még jó ideig biztosította a korelnökséget ezen bányászatilag fontos kőzetnek, mely hasonló minőséggel és szerepléssel Északamerikában is található.

Szabó soha sem fogadta el a zöldkőfaj önállóságát. Beható tanulmányai a magyar bányavidékeken arról győzték meg, hogy a zöldkő, bár kétségkívül a trachyt-képződményhez tartozik, ennek nem külön tagja, hanem csak helyi módosulása a kiömlött trachyt-tömeg egy részének, és hogy ez a módosulás a mélységből indult ki és többnyire az érczteléreik régióját jellemzi. Ezen eredményre is az ő czéltudatos kutatási módszere útján jutott, miután a természetben észlelt átmeneteket sorozatosan gyűjtött példányokban áttette a laboratoriumba és itt az átmenet lényegét beható petrographiai vizsgálat által kiderítette. Így azután egész biztonsággal és joggal mondhatta ki, hogy propylit-eruptio sohasem volt, hanem, hogy különféle trachyt-fajok változhatnak át zöldkővé, mert a zöldkőneműség nem eredeti lényeges tulajdonsága a kőzetnek, hanem utólagos átváltozás, módosulás, a kőzettömegben végbement metamorphismus, melynek forrása a mélységben, az eruptió utóhatásaiban és az érczképző folyamatokban keresendő. Érdekes, hogy ezen felfogás támogatására a görög szigetek fiatal vulkán-képződményeiben, Milo szigetén szintén talált bizonyítékot.

A propylit-faj megdöntésével a vulkáni képződmények kutatása mintegy terhes nyűg alól szabadult fel, még pedig nemcsak Magyarországon, hol Szabó maga és csakhamar a többiek is már

a felvételi munkánál is a zöldkő-módosulatot a maga értéke szerint tárgyalták, hanem Amerikában is, hová Szabó kutatásainak híre eljutott és hozzájárult a Richthofen-féle felfogás tarthatatlanságának kimutatásához.

Egyáltalában látjuk, hogy a petrographia terén Szabó a német iskola észjárásától mindinkább eltér és szívesebben követi a francziák nyomait. Sok évi beható kutatásai közben mind jobban domborodik ki előtte az, a mi a közettömeg lényegét teszi, és ő érzi, meg ki is mondja, hogy a kőzetnevek között, melyek a német systematikában a fajokat megrögzítik, van igen sok, mely az illető anyagnak csak egyes, inkább külső, mint lényeges tulajdonságát fejezi ki. Ez nem csupán a propylita és rhyolithra vonatkozik, a mint az imént láttuk, hanem magára a trachyt és andesit szók sokkal tágabb körű jelentésére is. A német kritika meg is akadt azon, hogy Szabó ezen a geologia történetével összeforrt fajneveket nem egészen abban az értelemben használta, melyet Buch óta a német irodalom nekik tulajdonított. De a ki Szabó műveit ismeri, az tudja, hogy ő a «trachytismus» és «andesitismus» fogalmaira nézve egészen tisztában volt és hogy a lényegre nézve leginkább a francia szaktársak nézeteit osztotta. A mikroszkopiai kőzetvizsgálat kora előtt bizonyos külsőségek, az ú. n. habitus-jellegek szolgáltak a kőzetek megkülönböztetésére és a fajnevek felállítására; de mióta módunkban van a kőzeteket mikroszkop és chemia segítségével egyes ásványelemeikre felbontani, azóta ama külsőségek elvesztették jelentőségüket, és csak mint érdekes mellékjelenségek érdemelnek figyelmet.

A petrographiai módszerek fejlődése éppen abba a korba esvén, melyben Szabó a vulkáni kőzetek tanulmányozását egész hévvel megragadta, igen természetes, hogy ő minden e téren tett fölfedezést, minden új vizsgálati módszert azonnal a maga kedvencz tárgyára alkalmazott. A kőzetelemek csiszolását és mikroszkopiai vizsgálatát nemcsak maga sajátította el, hanem egyetemi oktatás tárgyává is tette. Természetesen az optikai meghatározásnak minden haladását is lépésről-lépésre követte.

A trachyt-nemű kőzeteknek lényeges alkatrésze a földpát lévén, Szabó első sorban erre az ásványcsoportra terjesztette ki vizsgálatait. A földpátok fajtái ekkor már ismeretesek voltak. Tschermak szabatosabban fejezte ki a fajkülönbségeket chemiai és kristálytani tekintetben, és nagyjában már régebben is tudták, hogy a trachytok vidékenként és fajonként más-más földpátfajokat tartalmaznak. Szabónak első gondolja tehát az volt, hogy tanulmányanyagát e tekintetben átvizsgálja és meghatározza. Minthogy azonban a földpátok meghatározására akkor még csak a chemiai elemzés hosszas és nehéz útja állott rendelkezésre, minden törekvése oda irányult, hogy rövidebb és kényelmesebb meghatáro-

zási módszert teremtsen. Erre a célra Bunsen lángfestési kísérletei jelölték ki neki az utat, és miután Bunsen eljárását a földpát-szemekre alkalmazva és kifejlesztve sokféleképpen kipróbálta, sikerült neki végre oly eljárást megállapítani, melylyel a kristályos kőzeteknek sokszor aprószemű keverékéből kiválasztott földpát-szemeket a szintelen gázláng festése, az olvadás foka és minősége szerint gyorsan és biztosan fajilag megkülönböztetni lehetséges. Ez a módszer hatalmas segédeszköznek bizonyult az ő további trachyt-kutatásaiban; mert most már képes volt a vidékenként gyűjtött számos példányban és sorozatokban a főalkatrész faját rövid idő alatt felismerni és így a kőzetfajokat is pontosan jellemezni. Mikor azután Descloiseaux optikai módszere a vékony-csiszolatokban feltűnő kristálykák faját az extinctio szögértéke szerint felismerni engedte, Szabó a vizsgálatnak e módját hasznos kiegészítő és ellenőrző segédeszközzül fogadta el.

Mindezen munkálatok legfontosabb eredménye egyelőre az volt, hogy Szabó a trachytok földpátfajai és korviszonyai között határozott vonatkozásokat fedezett fel, a mennyiben — legalább Magyarországon — a harmadkorú vulkanismus legrégebbi terméke a legsavasabb kaliföldpátot tartalmazza, a következő korszakban a kovasavban szegényebb natrium- és natriumcalcium földpátok, végre a legifjabb andesitekben már csak a basisosabb anorthit-földpátok szerepelnek. Ezzel összehangzóan a szabad kovasav, a quarz csupán a régibb trachytokban mutatkozik, míg a kitörés utolsó szakaszai csak quarzmentes kőzeteket (augit-andesitet, bazaltot) eredményeztek.

Ezekre a relatiókra fektette Szabó első trachyt-rendszerét, melyet 1873-ban tett közzé. Tanulmányai folyamában ezen rendszer, bár alapjában helyesnek, de alkalmazásában nem mindig elég gyakorlatinak és főkép nem elég «természetesnek» bizonyult. A kőzet utóvégre nemcsak földpátból (és esetleg quarzból) áll, vannak más állandó elegyrészei is és a kőzet lényegét nemcsak egy elegyrész, hanem összességük vagyis többé-kevésbé állandó társulásuk állapítja meg.

Csak az olyan széleskörű tapasztalat és helyi ismeret, minővel Szabó bírt, csak az általa rendszeresen gyűjtött kőzetanyag mennyisége és csak az összes vizsgálati módszerek kombinációja tette lehetővé, hogy Szabónak végre sikerült a trachyt-család számos fajait — egyelőre legalább a magyarországi előjöveteleket tekintve — oly rendszerbe foglalni, melyet ő maga teljes joggal *természetes rendszernek* nevezhetett.

Ebben már nem egyedül a földpát faja szerint oszlanak meg a kőzetek, hanem a lényeges, azaz állandóan mutakozó ásványok összessége, vagyis társulása adja a beosztás alapját. A quarz jelenléte vagy hiánya már nem kulcsa többé a főbeosztásnak,

ez csak az alfajoknál jön tekintetbe. Ellenben az ú. n. fekete ásványoknak (csillám, pyroxen, amphibol) egyenként vagy együttes fellépése bizonyos földpátfajokkal állapítja meg a trachyt típusát. Ez a társulás szép összhangzásban áll a tömegek korviszonyaival, míg a keletkezés külső körülményei, valamint az utólagos elváltozás nyomai a közet habitusában fejeződnek ki; a miért az, a mi azelőtt a fajnév főtárgya volt, most úgyszólván melléknévi jelző szerepére süllyed.

Ennél fogva Szabó az egész nomenclaturát is reformálta. A kainozói vulkáni közetek családnévül a régi trachyt szót használja, kivéven csupán a még régibb nevű bazaltot. Az andesit szóból az andesitszerű kiképződés jelzője lesz és mint fajnév, legfőlebb kivételesen, a pyroxenes trachytokra nézve tartandó meg. Trachytszerű, andesitszerű, zöldkőnemű, rhyolith-féle, obsidian vagy üveg-nemű, perlit-féle, lithoidos stb. mind csak külső habitus-változatokat jeleznek.

E rendszer alkotása Szabó tudományos működésének legbecsesebb eredménye és fáradhatatlan sok évi kutatásainak koronája. Utolsó nagy munkájában, mely «Selmece vidékének geológiai leírása» czimén a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg 1891-ben, találjuk ezen rendszert teljesen kifejtve és — a mi a fő — bebizonyítva vagyis documentálva ezen remek vidék behatóan tanulmányozott példáján. A bizonyítékok egyébiránt nemcsak Selmece vidékéről, hanem Magyarország többi trachyt-képződményeiből is vannak merítve, melyeket Szabó már korábban megvizsgált. Szabó tehát nemcsak a vezérfonalat adta a magyar geológusok kezébe, melyet követve, most már könnyebb a harmadkori vulkántermékek tömkelegében eligazodni, hanem a kutatásnak nagy részét is maga végezte. Tanítványai és követői sok helyen folytatták művét, és nemsokára mondhatjuk, hogy Magyarország vulkános vidékei igazán megérdemlik a «classicus» jelzőt, melylyel a geológiában a mintaszerűen tanulmányozott előfordulásokat felruházni szokás.

Szabó az ő természetes rendszerét első sorban csak a magyar képződményekre nézve állította fel: benne a vulkáni tevékenységnek egy körülírt cyklusa fejeződik ki, mely az eocén-korszakban a legsavasabb trachytok kitörésével kezdődik és a pontusi korban a bazaltokkal mint legbasisosabb közetekkel fejeződik be. A kitörési termékek ezen fokozatos változása savasabbakból basisosabbakra oly szabályosság, melyet a geológusok más-más vidékeken és más korszakbeli vulkánosságnál is constataáltak, és nagyon valószínű, hogy Szabó rendszerének finomabb részletei és alosztályai ott is fognak érvényesülni és az egyes cyklusok körülírását eredményezni. Ennek a rendszernek tehát mélyebb vulkanológiai jelentősége is van. A magmák specifikus súlya tudva-

levőleg a Szabó-féle sorozattal párhuzamosan növekszik, a miből azután a képződés mélységének fokozására is szabad következtetnünk és így a genetikai kérdéseknek egész sora fűződik a bebizonyított petrographiai különbségekhez. A mai természettudomány törekvése pedig a genesis kérdésében culminál. Hisz mai nap már a növény- és állattan sem többé egyszerű leíró tudomány, hanem a fejlődés törvényeinek kipuhatolását tűzi maga elé célul. Annál inkább a geologia, melynek mindig az volt a törekvése, hogy a föld fejlődésének történetét, a testek keletkezését, a jelenségek okait derítse ki. Igaz, hogy a geológiában ezen törekvésnek megvan a maga határa, melyen túl a szigorú bebizonyítás lehetősége megszűnik és a hypothesisek játéka kezdődik. De nincsen önállóan dolgozó geologus, ki meg nem engedné magának ezt a határt túllépni, és ehhez joga is van, a meddig a bebizonyíthatót a sejtelmektől és föltevésektől szigorúan különválasztja.

Szabó ezzel a joggal csak mérsékelten élt. Úgyszólván csak a fentemlített selmeczi munka végén találjuk az ő geogenetikai nézeteinek vázlatos képét, mint «az elméleti okoskodás fokozatosan magasabb és csak sejtelmesen megoldható kérdései» tárgyalását. E sejtelmek részleteibe itt nem bocsátkozhatom, csak annyit legyen szabad említeni, hogy Szabó geológiai credójában — ha ennek szabad nevezni minden geologus hypothesises felfogásait — a mélységbeli chemiai actióknak, az elemek vándorlásának jut a főszerep; a víz chemiai hatása a magas hőfokú mélységben, a szénsavnak és kovasavnak szüntelen antagonizmusa, az ásványok dissociációja és újjaképződése: ezek a főtényezők, mely a vulkáni jelenségeket és általában a földi tömegmozgásokat idézik elő; egy szóval egy vulkanista credója, a franczia iskola befolyása alatt.

A második tér, melyen Szabó mint úttörő működött és maradandó érdemeket szerzett magának, hazánk legfiatalabb képződményeinek tanulmányozása. Magyarország földtani térképét szemlélve, látjuk, hogy a negyedkornak, azaz a diluvium és alluvium korszakainak üledékei rajta a legnagyobb teret foglalják el és mint a nagy síkságok egyedüli formatiói, a magyar földnek mintegy typusos jellemét fejezik ki. Az Alföld geológiáját Szabó előtt alig tartották figyelemreméltónak és mikor a bécsi földtani intézet Ausztria-Magyarország átnézetes földtani térképeit kiadta. Szabó munkáin kívül még csak Wolf bécsi geologusnak rövid vázlati álltak rendelkezésére az egész nagy Alföld területére nézve.

Szabó már korán kezdett az Alföld geológiájával foglalkozni; majd a nagy síkságnak egy-egy feltűnő jelenségét vizsgálta, mint a salétrom és a szikló képződését, majd az Alföld közepén, Békés- és Csanádmegye területein tanulmányozta a talajviszonyokat, majd a dunamenti feltárásokat vette szemügyre, majd

megint a lapály szélén, a tokaji Hegyalján, a Mátra alján, Pest környékén stb. kereste a negyedkori képződmények kulcsát. A magyarországi lösznek települését és minőségét előtte senki sem ismerte és ismertette oly behatóan. A negyedkori képződmények sorába beiktatta a trachyt-málladékot, «nyirokföld» neve alatt. Első volt, ki a szikes földeket alaposan megvizsgálta és leírta és ha ezen tipikusan alföldi jelenség magyarázata talán nem is állja meg a haladó tudomány kritikáját, pontos megfigyelései és térképi felvételei mégsem veszítik el értéküket. Különös előszeretettel foglalkozott egy ideig a magyar Alföld halmaival, az ismeretes kúnhalomokkal, melyeknek nagy részét nem emberi munkának, hanem geológiai képződménynek tekintette. Akadémiai székfoglalójának (1859) is ez volt a tárgya.

Különösen említésre méltó Szabó érdeme a tudományos talajvizsgálat terén. Midőn még a külföldön is alig itt-ott gondoltak még arra, hogy a geologia a talajtérképezés révén a földművelés szolgálatába lépjen, akkor már Szabó mint geologus beutazta az Alföld legtermékenyebb vidékeit és azoknak talajfajait finoman és szabatosan megkülönböztetve, térképen rögzítette meg a pedológiai viszonyokat, követőire hagyván a kép részletes kidolgozásának gondját, de világosan kijelölván nekik a követendő utat.

A negyedkori képződményekre vonatkozó tanulmányai, a mint különböző időszakokba esnek és sokféle tárgyra vonatkoznak, úgy jelentek meg időszakonként különböző folyóiratokban. Csak egy nagyobb összefoglaló tanulmányt adott ki Szabó, melyben Magyarország negyedkori történetét és különösen a nagy Alföld képződését igen érdekesen vázolja és az eredeti megfigyeléseknek nagy számát közli. Sajnos, hogy e közlemény címe: «egy continentális emelkedés- és süllyedésről Európa délkeleti részén.» (Tud. Akad. Évkönyve X. kötet) fejtegetéseinek épen azon részét fejezi ki, mely általános elméleti okokból később ellentmondásra talált, midőn a geológiai tényezők működéséről való nézetek Európaszerte módosultak. Ez azonban épen nem csorbitja a megfigyelések és leírások tudományos becsét.

Hogy Szabó, ki életének java részét az ország fővárosában töltötte, annak környékét tüzetesen tanulmányozta, természetesen látszik, és ha később a magyar geologusok hivatásszerű munkái az ő kezdeményezését háttérbe szorították is, mégis övé az érdem, hogy Budapest környékének első geológiai leírását és térképét tőle bírjuk (1858) és számos adatai a későbbi kutatásnak alapul szolgáltak.

A mineralogia terén is élénk munkásságot fejtett ki és becses új adatokkal gyarapította a természetrajz ezen ágát. Már a földpátok meghatározásának módszerével is nem csupán a közettannak tett szolgálatot, hanem ásványtani tekintetben is ez

ásványcsalád behatóbb vizsgálatát megkönnyítette. Számos ásványfajnak magyarországi előfordulásait, másoknak sajátos kiképződéseit, pseudomorphjait vagy eltorzításait ismertette meg, a szarvaskői ú. n. Wehrlitről kimutatta, hogy nem egyszerű ásvány, hanem összetett gabbro-féle kőzet: az Ürvölgyitben pedig egy magyarországi új ásványfajt állapított meg.

Hosszú irodalmi jegyzéket kellene közölnöm, ha mindazon tárgyakra ki akarnék terjeszkedni, melyeket Szabó sok évi tudományos tevékenysége felölt. Kevés ember ismerte hazájának minden részét oly behatóan mint ő, kevés is tett annyi és oly gyümölcsöző külföldi utazásokat; és minthogy minden kirándulásáról, minden utazásából valami tudományos eredményt hozott haza, melyet előbb-utóbb közzétett, nem csoda, hogy e fáradhatatlan tevékenység irodalmi gyümölcsei százával számíthatók.

Azonkívül Szabónak élénk és mindig tevékeny elméje gyakran a földtannal némi kapcsolatban álló ismeretkörökbe is tett kirándulásokat. Alföldi kutatásai és a fiatal geológiai képződményekkel való foglalkozása nem egyszer a geologia és történelem határvidékére, az emberi nem őstörténete körébe vezették és számos cikkben közölte a saját praehistorikus fölfedezéseit vagy mások érdekes kutatásait. Földrajzi irodalmunkat is sok érdekes czikkkel gazdagította, melyeknek tárgyait többnyire külföldi utazási naplóiból merítette. Ezen mellékfoglalkozások eredményeit rendszeren vagy az illető szaktársulatok ülésein adta elő, vagy az olvasó közönség számára időszakai folyóiratokban, különösen a Budapesti Szemlében, tette közzé.

A gyakorlati élet követelményei iránt Szabó mindig fogékony volt és a hol az ő tudományának gyakorlati alkalmazása jött szóba, ott készségesen ajánlotta fel szolgálatait. Ilyen irányba volt már első tudományos kutatásának a salétrom magyarországi előfordulása körül, minthogy a szabadságharcz idején nemzetünk a puskaporgyártás terén is saját segédforrásaira volt utalva. Később a timsó gyártásáról írt, majd az alföldi szikso előjövételét ismertette meg. Gyakorlati irányú általában a talajvizsgálat is, melyet geológiai alapra fektetve ő honosított meg országunkban. A főváros érdekében megvizsgálta az utcakövezésre szolgáló kőzetanyagot és kijelölte a kísérletezésre használandó fajokat; az budapesti vízvezeték ügye szintén sokszor foglalkoztatta Szabót; az előkészítő munkálatokban mint geológiai tanácsadó vett részt, a fölmerülő terveket földtani szempontból bírálta meg és ha a káposztás-megyeri forrásterület bevonásával a fővárosi vízvezeték most végre képes a szükségletet kielégíteni, ez az eredmény nagy mértékben Szabó útmutatásának köszönhető.

Még ott is, hol a földtan köre megszűnik, p. o. az állat- és növényhonosító társulat megalapításában, a turistaság előmoz-

dításában, a fő- és székváros tanácstermében; mindenütt megtaláljuk Szabó tevékenységének nyomait.

Sok évi működését az egyetemi tanszéken közvetlenül megfigyelni ugyan nem volt alkalmam. De ha látjuk, hogy számos tanítványt képezett, kik az ő nyomain haladva, munkáját országszerte folytatják; ha ásvány- és földtani tankönyveit forgatjuk, melyek a tudomány színvonalán állva, a magyarországi viszonyokhoz tüzetesen alkalmazkodnak; ha az egész egyetemi ásvány-földtani intézetet tekintetbe vesszük, mely általa lett azzá a mai követelményeknek megfelelő intézménynyé: akkor el kell ismernünk, hogy hivatásának itt is ritka buzgalommal és odaadó tevékenységgel felelt meg.

Mit mondjak még Szabó lankadatlan tevékenységéről a tudományos testületekben és egyesületekben? A M. Tudom. Akadémia jegyzőkönyvei és kiadványai tanúskodnak az ő sok évi működéséről országunk első tudományos intézménye körében, melynek Szabó már 1858 óta volt tagja, 1870 óta osztálytitkára, később igazgató-tanácsának is tagja. A magyarhoni földtani társulatnak alapítása óta legtevékenyebb tagja és 1883 óta elnöke volt. A kir. m. természettudományi társulatban is mindig kiváló szerepet játszott. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek sok éven át ő volt, mondhatni, éltető eleme. És még igen sok bel- és külföldi társulatnál találkozunk nemcsak az ő nevével, hanem activ közreműködésének nyomaival. Ma is érezzük, milyen űrt hagyott Szabó halála a magyar tudományos élet minden körében.

És mindezen sokirányú terhes működés között Szabó még talált időt és kedvet azon feladat teljesítésére is, mely, igaz, csak akkor éri el czélját, ha épen a tudomány jelesei vállalják magukra; értem a tudomány népszerűsítését írásban és előszóval. A kir. m. természettudományi társulat által rendezett népszerű előadások alkalmat nyújtottak neki, szakmája érdekes részleteit a művelt közönség elé tárni, és kellemetes, a francia modorra emlékeztető előadása mindig nagy közönséget vonzott a terembe, hol ő lépett az előadói állványra. Ide tartoznak részben a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein tartott előadásai, valamint a Budapesti Szemlében és másutt közzétett számos népszerű cikkei.

A ki másokat oktatni akar, annak a gondolatközlés eszközével, a szóval is bánni kell tudnia; a szép írásmódor, a jó és kellemes előadás, hathatós segédeszközei a tudományok terjesztésének is. Szabó ezen segédeszköz birtokában volt és azt hosszú tudományos pályáján mindinkább tökéletesítette.

Megemlítettük már az ő nyugodt, kimért és mégis finoman élénk előadásának vonzó erejét a hallgatóságra. Írásmódora is, mikor a tárgya kívánta és mikor a nagy olvasó közönséghez volt

intézve, a szépróza követelményeinek ritka mértékben tudott megfelelni és meg volt benne bizonyos magyaros eredetiség, mely azt bizonyította, hogy ő a stílust a maga nyelvérzékéből formálta, nem pedig idegen példákon tanulta. Igaz, hogy tisztán tudományos iratainak stílusa néha száraz, darabos, sőt mondhatni pongyola, de mindig az ő sajátja volt és mindig magyarnak maradt.

A tudományos írónak külön műnyelvre, műszavakra van szüksége és ezen műnyelv fejlesztését nem lehet csak a nyelvészekre bízni, hanem minden tudás maga járul hozzá e szókinész szaporításához. Szabó, ki már fiatal korában egy bányász-műszótárt szerkesztett, később sem szűnt a tudományos író ezen feladatán dolgozni és időről időre a műnyelvre vonatkozó nézeteit nyilvánítani. Európai műveltsége és széleskörű nyelvismerete mindig távol tartották őt az ú. n. nyelvújítás túlzásaitól és a Bugát-féle izléstelenségektől, míg erős nyelvérzéke ott, a hol a magyaros kitételt szükségesnek, szépnek és hasznosnak találta, a helyes utat jelölte ki neki. A külföldi műszók magyar helyesírásának kényes kérdését a maga módja szerint kívánta megoldani, mely azonban inkább gyakorlatinak és átmenetinek, mintsem következetesnek mondható.

Szabó sokoldalú tevékenységének vázlata nem lenne tökéletes, ha e helyen föl nem emliteném a külföldi tudományos mozgalmakkal való közvetlen érintkezését is. Utazásainak jó része ilyen célokkal volt kapcsolatban és valamint itthon a tudományos társulati életben mindenütt élénken dolgozik, úgy a külföldi szaktudósokkal és tudományos gyülekezettel is szeretett összeköttetésbe lépni. A természetvizsgálók vándorgyűléseit Német-, Francia- és Angolországban gyakran felkereste; részt vett a nemzetközi geológiai congressusok legtöbbször és alkalomadtán saját kutatásainak eredményeit idegen nyelvű előadásokban közölve, a külföldi szaktársak figyelmét hazánk tudományos törekvéseire irányította. Viszont a külföldi szaktársak körében szerzett tapasztalatokat és irányító eszméket honfitársai körébe vitte át és mindig azon volt, hogy a magyar geológiai működést a külfölddel mennél tágabb körben hozza kapcsolatba. E törekvéseinek legfontosabb eredménye talán az volt, hogy a nemzetközi geológiai congressusok legkiválóbb feladatának körébe, t. i. az európai geológiai térkép szerkesztésébe, a magyar geológusok közreműködését is belevonta.

* * *

A mit Szabó tevékenységének érvényesítéséről az utolsó szakaszban mondtam, némi világosságot vet az ő jellemének kidomborodó vonásaira is.

A czéltudatos törekvés, a lankadatlan szorgalom, mely tudományos főmunkájában egész életén át nyilvánul, kétségkívül az akaraterőnek és kitartásnak, a jellem szilárdságának nem mindennapi fokára vall. A nemes ambitio kellő mértékét sem tagadjuk meg tőle és örülünk, hogy ez a szellemi rugó is egyik eszköz volt, mely őt pályájának sikereire vezette. Sőt, ha ez a tulajdonság az önérzet egy nemével és a külső elismerések iránt való fogékonysággal is párosult, nem kereshetjük ebben az üres hiúság neveltségességét, hanem üdvös lélektani indítót, mely mindenkor a jeleseklet jeles tettekre buzdítja. Örülünk is annak, hogy közhasznú tevékenységének külső elismerését mind hazája, mind a külföld részéről még életében élvezte. Kül- és belföldi tudományos társulatok fejezték ki iránta való tiszteletüket, társulati gyűlekezeten ismételve lelkes ovatiók tárgya volt, és a rendjelek, melyek mellét diszitették, a királyi tanácsosi cím és a nemesi predicatum, melyekkel felruháztatott, azt mutatják, hogy közhasznú hazafias tevékenysége a legfelső helyen is méltányoltott. Ugyancsak közhasznú, mert a tudományt és a közművelődést előmozdító volt Szabó életének egész műve és hazafias is, mert mindenekelőtt magyar irányú, magyar szellemű. A tudomány sohasem zárja ki a hazaszeretetet, de a természetbuvárlatról és leginkább a földtani kutatásról egyenesen azt kell állítanunk, hogy azt táplálja is; mert szeretjük azt, a mivel folyton foglalkozunk, a melynek lényegét gondnal és munkával fürkészszük, mint az anya a gyermekét, a tanító a tanítványát. A ki pedig a magyar földet szereti, az szereti a magyar nemzetet is, mely e földről ezer év óta összeforrt.

És hogy Szabó ily hazafias érzületől vezettette magát kutatásainak főtárgya felé, azt tudományos munkáiban itt-ott felcsillanó mondatok bizonyítják, minők p. o. a következők:

«Én úgy voltam kezdettől meggyőződve, hogy egy *magyar* tudósnek kötelessége a haza területén ezen kőzeteket (a trachyto-
kat), a természet könyvében még behatóbban lapozva, tanulmányozni.» (Selmecz környékének geologiai leírása.)

És másutt:

«Alföldünk tanulmányozására ki van inkább hivatva, mint mi, kik azon születünk és nevelkedtünk; és ki teheti ezt hüben és nagyobb átadással, mint a ki nemcsak ridegen számítja, hogy a tudomány évkönyveinek lapjait töltsse be új adatokkal, hanem egyszersmind azon van, hogy szeretett hazája ismeretét vigye előbbre?» (Budapesti Szemle IV. köt. 45. l.)

A magyar trachyt-formatio, a magyar Alföld! — csak az oldhatta meg e két érdekes földtani problémát, ki hazáját úgy szerette mint Szabó!

Jellemének szívélyessége, modorának nyájassága mindenütt

barátságot szereztek neki, és sem ellenségei, sem irigyei nem voltak. Tanítványaival szemben a tanteremben kissé rideg és tartózkodó volt, a mint mondják, de a személyes érintkezésben velők is szokott nyájas, természetes és közlékeny modorában társalgott.

Boldog családi életet élt, de a mellett nem került a társaságot, melynek mindig kedvelt tagja volt. Egyáltalán nem volt benne semmi az elzárkózott szobatudósból és a ki nem a jeles geologust ismerte benne, az mint udvarias, finom modorú világi embert és szellemes társalgót, mint jeles, műkedvelő zenészt vagy általában mint finom műveltséggel bíró embert tisztelte.

Ilyennek, a milyennek gyenge szavam őt az imént leírni törekedett, ismertük Szabó Józsefet agg koráig, midőn az 1894. év április hó 11-én rövid, de kínos szenvedés után a kérlelhetetlen halál kiragadta munkaköréből, családjából, barátai és tisztelői közül — mindenütt fájdalmas ürt hagyván helyében.

Ezt a tátongó ürt érezzük még ma is. Be fog az is tömődni, mert e változó földön az idő mindent kisimit; de akkor helyében ragyog majd egy dicső emlékkő, melyről a következő nemzedékek az ernyedetlen munka és a nemes hazafias törekvés buzdító leczkéjét fogják leolvashatni.

A magyar magánhangzók történetéhez.

(*Munkácsi Bernát* I. t. április 1-én tartott értekezésének kivonata.)

A magyar magánhangzók történeti fejlődése az utóbbi időben különösen kedvelt tárgya nyelvűvárainak vizsgálódásainak Szinnyei József idevágó érdemes munkálata előtt (*A. Ért.* 233. l.) Balassa József foglalkozott vele tüzetesen a *Nyelvtud. Közlemények* tavalyi évfolyamában megjelent *«A magyar magánhangzók története»* című értekezésében. Igen becses előmunkát ez a még mindig kiépítésre várakozó *rendszeres magyar hangtan*-hoz. A lehető legszélesebb alapon, t. i. a nyelvmelékek, nyelvjárások s bizonyos fokig az összehasonlító nyelvtudomány tanulságainak egybefoglalásával végzi műveleit; mindamellett nem tekinthető kitzűzött feladata végleges megoldásának, hanem inkább csak előzetes vázlatnak, melynek pontosabb kivitele, úgy látszik, valamely későbbi mű számára van főtartva. Ezt szem előtt tartva, azt hiszem, nem végzek czélszerűtlen munkát, midőn egyes pontok megvilágításához szerény észrevételeimmel magam is hozzá kívánok járulni.

Ezek között első sorban azon véleményemnek kell kifejezést adnom, hogy olyan nyelveknél, minő a magyar is, melyeknek pozitív történetében mult és jelen csaknem összefoly — a

mennyiben t. i. a nyelvmlékek nem valami régi korból valók és csekély számban tartalmaznak olyan sajátságokat, melyek az élő nyelvjárásokban is ne mutatkoznának — csakis a rokon nyelvekkel való összehasonlítás adja meg azt a tág látókört, melyben a hangtörténeti fejlődés menete és iránya egész világossággal szemlélhető. Pusztán a nyelvmlékek és nyelvjárások tanulságai alapján tudvalevőleg vajmi hamar készen lehetünk a magyar mássalhangzók történetével; azonban kizárólag e keretben mozogva, képtelenek vagyunk az alakok történeti elsőbbségének eldöntésére legtöbb esetben a nagyobb változatossággal jelenkező magánhangzók terén is, mert abból pl., hogy egyes nyelvmlékek és egyes nyelvjárások kétféle hosszú *é*-t s ismét más nyelvmlékek és más nyelvjárások egyfélét jeleznek, illetőleg ejtenek, éppenséggel nem vonhatunk semmi következtetést az egyik, vagy másik hangállapot régibb és eredetibb voltára; erre nézve csak az nyújt határozott útmutatást, hogy a kétféle *é*-nek kétféle magánhangzó felel meg a vogulban is. Mindezekből pedig az következik, hogy magyar hangtörténeti vizsgálatainkban az összehasonlító nyelvtudomány bizonyosságai minden egyes adatnál lehetőleg tüzetesen és első sorban veendő figyelembe.

Midőn azonban a rokon nyelvek tanulságainak számba vételét ily szükségesnek ítélem, nagyon idején valónak tartanám, ha nyelvbúváraink fölthagynának azon eddigelé általánosán követett helytelen eljárással, melynél fogva különösen hangtörténeti megállapításoknál, tekintet nélkül a magyar nyelv szorosabb rokonságára, bármely távoli rokon nyelv teljesebb hangalakjából indultak ki s azt közvetlenül a régi magyarnak is tulajdonítva pl. azt mondogatták, hogy a magy. *szem* és *szív* szókban a szóvégi mássalhangzó előtt *l* enyészett el, mivel a finnben *silmä* és *sydäme* alakok találkoznak, vagy hogy a magy. *hal* magánhangzója *ü*-ből való, mivel finn párja: *kala*; holott mint a vogul *säm*, *sam*, osztj. *sēm*, *sem* «szem», vogul *sim*, *šim*, osztj. *sem*. *sam* «szív» alakok tanúsítják az *l* elenyészte már nem esik a magyar nyelv külön életébe, a mint merő véletlennek kell tartanunk a vogul-osztják *χul*, *khu!*, *khöl* «hal» bizonyága nyomán a *hal* és *kala* magánhangzóinak közelállását is. Bár eddigelé rendszeresen bizonyítva nincsen, azt hiszem, nem tekinthető többé kétségesnek, hogy a magyar nyelv a vogullal és osztjakkal alkot szorosabb egységet s hogy az eddig közeli viszonyban képzelt zürjén-votják nyelv a nyugati nyelvek csoportjához tartozik. A rokon népek és nyelvek ilyenén megoszlását igazolja a történet is, mely közös «ugor» néven nevezi a vogul, osztják és magyar népeket s szintén közös «csúd» néven ismeri a nyugati rokonság két legszélső tagját: a finn és permi népcsoportokat. úgy hogy ez alapon jóformán vissza kell térnünk nyelvrokonsá-

gunknak elejtett régiebb «finn-ugor» nevezetéhez, melyet mint a tudomány részéről egyedül megokoltat és helyest, kivétel nélkül alkalmaznak ma is a finn és egyéb külföldi tudósok s melytől tudvalevőleg Budenz is leginkább a kényelem kedvéért tért el, midőn a rövidebb «ugor» nevezetet hozta forgalomba az összes rokon nyelvekre. Nyelvtörténeti összehasonlításainkban mindenestre csak úgy járhatunk el magyar szempontból módszeresen, ha minden kérdésnél fokozatos haladásban legelőbb is nyelvünk legszorosabb rokonságát: az uralvidéki ugor nyelveket (vogult és osztjákot) vonjuk vallatóra s csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha kutatásaink eredményének további igazolását, illetőleg a megelőző fejlemények földerítését célozzuk, térünk át a távolabbi rokonság fokán álló nyelvekre is.

De ha már a rokon nyelvek nyugati (finn-permi) ágában észlelt jelenségek sem nyújtanak mindenkor elég erős alapot a magyarra vonatkozó következtetésekhez, még kevesebbre lehet becsülnünk azon eljárás tudományos értékét, mely túlterjeszkedve a finn-ugor nyelvek körén is, csupán az «altaji» nyelvhasonlításból képes fényt szerezni valamely magyar nyelvi tény értelmezéséhez (l. NyK. XXIV. 266., 284. ll.). Az altaji nyelvcsaládok csak rekonstruált közösségeikben, «alapnyelveikben» vethetők egymással egybe; de nincs helyén, hogy az egyik nyelvcsalád ily közössége s egy másik nyelvcsalád egyetlen tagjának, vagy dialectusának esetleg hasonló jelensége közt (minő pl. a székezdő *r* hiánya a törökségben és votjákbán) mindjárt történeti kapcsolatot keressünk a nélkül, hogy arra nézve kielégítő bizonyosságunk volna, hogy azon egyes nyelvi, vagy dialectusi sajáttság már a rokon nyelvekkel való közösség őskorából való. Mert ha eleve nincs is kizárva, hogy pl. valamely közös szamojéd vonás minden finn-ugor nyelvből kiveszett s egyes-egyedül a magyarban tartotta fönn nyomát: a történeti összefüggés alig elképzelhető nagy távola miatt itt oly csekély a valószínűség foka, hogy tudományos műveleteinkben komolyan számba sem vehető.

Nyelvtörténeti vizsgálataink ilyyszerű meneténél különös óvatosságra intenek az eddigi tapasztalatok a következtetések alapjául szolgáló szóegyeztetések megválasztásában is. Igen természetes, hogy Budenz Magyar-Ugor Szótára nem szorítkozhatott pusztán a kétségtelen rokonsági esetekre s etymologiai magyarázatokra, hanem hogy különösen ott, hol kész, egész szók alakjában nem kínálkoztak alkalmas egyezések, szófejtésekhez is kell vala folyamodnia, valamint, hogy ezek kapcsán nem egyszer nyílt módja sejtelmek és föltevések kockáztatására is. A mily megengedhetők voltak ezek az utóbbi csoportokba tartozó szóhasonlítások a maguk helyén, oly szigorú kritikát követelnek, midőn arról van szó, hogy reájok további következtetéseket építsünk.

1. A jelen dolgozatomban adott összeállításból kitetszik, hogy a magyar tőszótagbeli *é*-nek eredeti kétfélesége világosan visszatükröződik a legközelebbi rokon nyelvekben is, melyek azt tanúsítják, hogy az *é* azon esetekben, melyekben történeti fejlődését tisztán láthatjuk, kezdettől fogva nyílt hang (*ä*), s hogy hasonlóképen az *é* is zárt, sőt részben valószínűleg a mai foknál is zártabb (azaz *i*) volt mindenkor.

Az első szótagon túl eső nyílt fajú *é*-k egy részének történetére fényt derítenek a magy. *egér* és *gyökér* ismeretes megfelelői az ugor nyelvekben: * KV. *täñer* (plur. *tänärt*). TV. *täñer*, ÉO. *leñer*, DO. *teñer* | ÉV. *jëkwër* «kidőlt fagyökér földestül» (plur. *jëkwärt*), KV. *jëkur*, TV. *jukär*. Ezekből látni való, hogy a magyar alakok hosszú magánhangzójának semminemű etymologiai alapja nincs, s hogy az eredetibb alak nem a hosszú, hanem a *rövid* nyílt hangzó. A hangfejlődés menetét alkalmasan úgy foghatjuk föl, mint a vogulét, hogy t. i. pl. a nyílt hangzójú *egér* alakból (melyet a ragos alakok mutatnak) a szóvégeztben előbb **egër*, aztán a *fehér, tündér, követ* stb. analógiájára *egér* lett. A rövid hangzat eredetibb voltát nyíltan bizonyítják az *odú* mellett található *odor* (ÉV. *qntër* «belső rész») és a *késérü* szók másodtagjai is. (V. ö. KV. *kwäskértayti* «késérü ize van»). V. ö. még *iparkodik*: vog. *äpërli* «ügyeskedik», *äpër* «ügyes». Ugyanígy lehet fölfognunk a *kötél, fedél* (acc. *kötelet, fedelet*) képzőjét is. Hogy a *nehéz* (*nehezen*) nyílt *é*-je is ilyen természetű lehet, abból is mutatkozik, hogy a mélyhangú *igaz* és *száraz* megfelelő képzések sehol sem hangzanak hosszú hangzóval. Mint az utóbbiak, maradt meg a *fedél*-rel nyilván eredetileg egyazon képzésű *lepél* (v. ö. vog. *päntil, lépil*), mely a *kebel* (vog. *kēmpli*) tőszervezetét követte: *leplem, keblem*.

2. Fontos tanulsága egybeállításaimnak, hogy a fölismerhető rokonságú adatok jelentékeny részében a tőszótagbeli *á* hosszúsága őseredeti, azaz nem a magyar nyelv külön életében keletkezett fejlemény, továbbá hogy ezek fejlődésének iránya részben egy zártabb hangzóból (valószínűleg *ō*-ból) indult ki.

A hol az *á* az első szótagon túl jelentkezik, többnyire kimutatható, hogy *j* tartalmú s ennél fogva eredetileg magashangúnak vehető képző vagy rag. mélyhangú alakítása. A hol *a*-val váltakozik, Budenz nézetével ellentétben, azt hiszem, hogy a rövid hangzó az eredetibb épűgy, mint az ilyen természetű *é*. A *bogár* (acc. *bogarat*) szóra nézve v. ö. KV. *päkwër* «apró légy». Az ily szerkezetű mélyhangú szók utórészében a vogulban nyílt rövid hangzó *a* (*ä*) van, pl. KV. *khwätëñ* «hattyú»: plur. *khwätäñët*, ÉV. *χätël* «nap»: plur. *χätälët*.

* KV. = kondai vogul; TV. = tavdai vogul; ÉV. = északi vogul; ÉO. = északi osztják; DO. = déli osztják.

3. A tőszótagbeli hosszú magyar *i* keletkezésére nézve az ugor nyelvek egyező szavai a következőleg tanúskodnak:

Rövid *i*-nek megnyúlásai: víz (*vízet*): ÉV. *vit*, KV. *vit*, TV. *ut* | sziv: ÉV. *sim*, KV. *sém*, TV. *šom*; DO. *sem*, de még hosszan: ÉO. *sām* | nyír: ÉV. *nír* «vessző»; DO. *nerem* | sziz (szüz): KV. *šés* (š. *cqj* szüz leány) | szív- e mellett: *szip-* és *szop-*: ÉV. *sipγ-* «szopni». A magánhangzói megnyúlás oka nem a hangsúly, hanem az analogia hatása lehet, pl. *viz*-nél: ad an. *iz*, *nyír*-nél: ad an. *nyírkos*, *nyír-*.

Hosszú hangzók eredetileg is, s e mellett, úgy látszik, részben valamely nyiltabb hang (*e*) változatai. Melyhangú szókban: bír-: ÉV. *verm-*, KV. *pērm-* «elbírní, türni, meggyőzni» | csíp-: TV. *tēpēlmāt-* (csípni) | híves (*hűvös*): ÉV. *sēkw*, || ír (gyógyító ír): TV. *tēr* «orvosság» || nyíl: ÉV. *nāl*, TV. *nēl*; | nyírk: ÉV. *nūr* «mocsár», EO. *nār*, *nāra* «feucht, nass» | in «ader»: ÉV. *tān*, TV. *tān* || íjj: ÉO. *jūrōl*, DO. *jōgot*, *jōgol*; ÉV. *jaut* | nyír: DO. *nōγr-*, *nōgr-* «schnitzen».

Ez utóbbi példák gondolkodóra inthetnek bennünket, hogy lehet-e minden esetben, hol a távolabbi rokon nyelvek *g*, *j* hangjával szemben a magyarban hosszú *i*-t találunk, e magánhangzó hosszúságát a *j* beolvadásának tulajdonítanunk, s nem kell-e inkább, legalább egy részükben, az ily esetekben azt föltételeznünk, hogy a magánhangzó hosszúsága megvolt már előbb is, s csak a zárt *i*-féle hangszín az, melynek keletkezésére a *j* hatott, a mint ezt világosabban látjuk pl. a magy. *títok* szónál: v. ő. vog. *tujt-* «elrejteti», vagy a *kiubál*-nál: v. ő. *kajabál*.

4. Föltűnő a hosszú *ó* hangnak aránylag gyér előfordulása a tőszótagban; ennek oka alig lehet más, mint a mit föntebb kimutattunk, hogy t. i. az eredeti *ō* java része *ā*-ra változott. A mai nyelv *ó*, *ő*-je, mint Budenz tüzetesen igazolja, rendesen valamely rövid hangzónak *v*-vel való kapcsolatából *au*, *ou*, illetőleg *cū*, *ēū* diphthongusok átmeneti alakjaival fejlődött. Ezen fejlődésnek kiinduló pontja, legalább egyes esetekben, úgy látszik, visszanyúlík az ugor nyelvek közössége korába, melyekben néha szintén hosszú *ō*, *ū*, illetőleg *gu*, *āu* áll a magy. *ó*, *ő* hangzóval szemben, így: tó (acc. *latvat*): TV. *tō*, ÉO. *tū* (*tūv-*), irtisi osztj. *teu* | szó (szavam): ÉV. *squ*, *squ* «ige, szózat» | ló (*lovat*): ÉV. *lu* (*tūw-*), TV. *lū*, ÉO. *lou* (*lovi*) | kő (*követ*): ÉV. *kāu* (*kāw-*) «malomkö», TV. *kū* «kö, kavics»; ÉO. *keu* | ő, öv (*övé*): ÉV. *taw*, *tau* (dat. *tawān*), KV. *tāu* | jő (*jőv-*): ÉV. *jūw*, *jūn*, TV. *jou*, *jū*. A régi magyar *j ó* «fluvius» is = ÉV. *jā*, KV. *jō*, TV. *jā* (EO. *joγun*).

Azon körülmény, hogy az ÉV. *nañ* «te» szó a kondaiban *nūñ* s a tavdaiban *nou*, *nū*, ellenben a tő *nūγ-* (pl. KV. *nūγēn*, *nūn*), világosan mutatja számunkra az utat, melyen a TV. *poñ*, KV. *pūñk* «fő», ÉO. *neñ*, *nē*, DO. *neñ*, *ne*, *n*, ÉV. KV. *nē* (tő: *nēγ-*),

TV. *nī* «nő» és ÉO. DO. *veñ* «vő» szónak pontosan megfelelő magy. «fő, nő, vő» ezen alakjait, valamint a *fej-, nej-, vej-* töket magyaráznunk kell. Megvannak még e hangfejlődés példái a magy. *nyű, hattyú* és *holló* szókban, melyeknek megfelelői ÉV. *nīnk*, KV. *nīχ* «nyű» ÉO. *nēnk* «wurm, motte», DO. *nīnk* «made» | ÉV. *χatēñ* (tő: *χatun*), KV. *khwatēñ*, TV. *khutqñ*, ÉO. *χōtañ*, *χōtēñ*, DO. *χōteñ*, *χōdañ* | ÉV. *χulax*, KV. *khwolēχ*, TV. *khulax*, ÉO. *χolēχ*, *χulēχ*, DO. *kōlañk*, *kōlak*, *χulax*, továbbá a magy. < *ú*, < *ü* nom. possessivus képzőben, melynek párja a vogul-osztják -*ñ* (*iñ*, *-ēñ*). Mindezek azt tanúsítják, hogy a szóvégi *ñ* több esetben fejlődött *ó*, *ö* (*ú*, *ü*) diphthongussá a magyarban, melynek módját alkalmasan úgy képzelhetjük, mint a fentebb idézett ÉV. *nañ* szónak tavadai megfelelőjében s mint a szóvégi *γ* általában vogul nyelvjárásokban alakul (pl. *jāγ-* «atya»: ÉV. *jāñ'*, PV. *jāl*, TV. *jāu*, *jū*; *vaγ-* «erő»: ÉV. *va'ł*, KLV. *woql*, TV. *rou*, *rou*). Ezen -*äγ* < *äl*, *äu* és -*aγ* < *ał*, *ou* változási folyamat nem történik *v* átmeneti alakkal, s fölöslegesen tartom a *fő*, *vő*, *nő* hangzóinak magyarázatánál is ezt fölvennünk, mint Budenz teszi, ki megelőző **fēce*, **nēve*, **vēve* alakokra következtet. A *fej-*, *tő*alak *j-*je nem analogikus hatás (*fē* helyett a 3-ik személyű *feje* részéről), mint utóbbi időben általánosan magyarázzák, hanem az eredeti *ñ*, *γ* mássalhangzó megmaradt fejleménye. A közönséges *fēmet*, *fēdet* alakok mellett már a nyelvemlékekben is szerepelnek: *feyedet* (ThewrC.), *feyedre* (JordC.), *feyednek* (ĒrsC. CornC.), *feywnk* (ĒrdyC. NyT.), sőt a nominativusi *fej* alak is előfordul, még pedig Árpádkori oklevelekben: *Ayfey* (1255), *Vlnozwofey* (1257), *fluvius Isuafey* (1272). Az eredeti nominativusi alakok ezek voltak: *fő* és *fē*, melyek egymáshoz úgy viszonylottak, mint a déli vogulban *nāl* és *nou* «te», vagy magy. *nő* és *né*. E mellett az egységes tő *fej-* volt (*fejem*, *fejed*, *feje*), mint a vogulban nom. *jāl'* mellett: ÉV. *jāγēm*, *jāγēn*, *jāγū*; de a nominativus *fő*, *fē* alakjainak hatása csakhamar megrontotta az eredetileg egységes ragozási főszerkezetet s lábrakapott a *fēm*, *fēd*, *feje*, mint a *szó* mellett *szóm*, *szód*, e h. *szaram*, *szavad*, vagy a lozvai vogulban *jāl* mellett; *jālm*, *jāln*, *jāγū*. Később még az is tetézte a változatosságot, hogy az eredetileg csak tőkép szereplő *fej* alak nominativusi szerepe is jutott az analogia hatalmából.

Eredetinek tarthatjuk az *ó* hangzót ebben: «ólom», melynek párja a TV. *wōlēm* «ólom» azt mutatja, hogy a magánhangzó eredeti alkatának megőrzésére a szókezdő volt hatással.

5. A tőszótagbeli magyar *ú*, a mennyire történetét a legközelebbi rokon nyelvek tükrében kivehetjük, kezdettől fogva zárt (*u*, *o*) hangszínű s az esetek egy részében egyszersmind hosszú volt. A némely esetekben (pl. *húsz*, *túl*, *szü*) fölvehető *v* beolvadás hatása az *ú* keletkezésére, túlesik a magyar nyelv külön történetének határán.

Az *ü* hang, bár a déli osztyákban is előfordul, nem tekinthető az ugor nyelvek közös fejleményének. Tudvalevő, hogy a magyarban rendszeren *i*-vel váltakozik, s ez a hang áll vele szemben a «nyü» (*nyüv*) és «szül-» (*szül-*) szavak megfelelőiben is; v. ö. ÉV. *niñk*, KV. *niñ* stb. (l. fönt), továbbá KV. *siñkl-* «megfoganni». Az *i*, *i*-hez közelálló hang, t. i. *é*, *ē* találkozik párjaként a *hüvös* és *szüz* (*híves*, *szíz*) szókban, továbbá ebben: *füt* (rég *füt*): v. ö. TV. *pélt-*, ÉV. *pél-* «meggyuladni» (tűzről mondv.).

Sajátságosan eltérő hangmegfeleléseket tapasztalunk a következőkben: *ül-* (*il*): ÉV. *unl-*, KV. *vönl-*, TV. *ön-*; ÉO. *ömés-*, DO. *öms-*, *üms-* | *fü* (*fiv*): ÉV. *pum*, KV. *pom*, TV. *pum*; ÉO. *pum*, DO. *püm*, *pöm* | *sűrű* (*sirö*): ÉV. *surü* (s. *lām* «sűrű hallevés»), KLV. *sür*. Nem valószínű, hogy a hangrendi változás ez esetekben *ü*-ből *ü*-re közvetlenül történt s lehetségesnek kell tartanunk, hogy a magyarban is megvolt valamikor a tavdai és lozvai vogulból ismeretes *u* (az *u* és *ü* között álló középhang), melynek hosszú alakjai különösen *i*-vel diphthongizálódva (*ü—u*) egyaránt könnyen adhatott létet az *i*-nek úgy, mint az *ü*-nek.

Ugyanígy lehet fölfognunk keletkezését a magyar «tűz» szó magánhangzójának, mely ugarságszerte már hosszú hangzóval, illetőleg diphthongussal hangzik: KV. *tqut*, TV. *täut*, ÉO. *tut*, irtisi oszty. *tüt*, csak a szurgutiban *tüget* (Pápainál: *tuget*). Látnivaló, hogy itt a szóközépi mássalhangzó-elemnek nem *j*, hanem *v*-féle irányban indult meg változása, s így valószínű, hogy a *tűz*-nek is előde valamely osztyák *tüt* (*tüt*, *tu,t*) féle lehetett. A *tűr-* (föltűrni a ruhát) igének pontosan megfelel a KLV. *toxr-* id., melynek fejlődését a magyarban szintén az előbbi szók mintája szerint képzelhetjük.

6. A kétféle rövid magyar *e* hangot illetőleg, mint az értekezésemben adott összeállításból kitetszik, az urali ugor nyelvekben nem mutatkozik a hangmegfeleléseknek azon szabályos eltérése, melyet hosszú párjaiknál tapasztalni alkalmunk volt. Nyílt és zárt *e*-nek egyaránt hosszú vagy rövid nyílt hangzó (*ä*, *ē*, vagy *ä*, *e*) áll szemben, s csak az esetek igen csekély számában zártabb hangzó (*i* vagy *é*).

Azon körülmény, hogy az ugor társnyelvekben csak igen ritka esetben felel meg a magyar zárt *ē*-nek szintén zártabb (*é*, *i*), hang, élénk ellentétben áll azon általános felfogással, hogy «a magyarban a töszótag *ē*-je gyakran régiebb *i*-ből lett nyíltabbá, (Nyk. 24:381.)». Ez a felfogás a nyelvemlékek néhány szórványos adatán alapszik, melyekben a mai *ē*-vel szemben *i* jelentkezik, holott ezek joggal tekinthetők az egykori nyelvemlékek megfelelő *ē* hangzós alakjai mellett dialektikus mellékalakoknak, a mint ma is ilyenek gyanánt ismeretesek: *igenyes*, *hírvad*, *kigyelmed*, *kinyér*, *sítét*, *szilígy* stb. Az *i* eredetibb volta mellett

a HB. *igy* (ëgy) és *mígé* (mëgé) alakjainak sem tulajdoníthatunk valami különös nyomosságot, tekintetbe véve, hogy ugyane nyelvművekben egyéb mai zárt *ë*-k *e*-vel vagy *u* (ü)-vel vannak jelezve (pl. az első szótagban: *kegilmét* v. ö. *kygelmcs* Gyöngyc.; *nemenec*; *eneyc*; a későbbi nyelvművekkel egyezőleg: *mend*; *num* = něm, *zum* = szëm, *munhi* = mennyei). Ha egy 1256-iki oklevél *fereden-zyg* alakban adja a *szëg* «angulus» szót, 1214-ből van «locus *berug-scug*», 1067-ből «locus *aruscegui*» (Nyr. 7:268.); s 1268-ból *sceg-hatar* (u. o. 7:218). Hasonlóképpen a *hëgy* «mons» adata 1278-ból: *eregetcu hig*; de már 1291-ből *akasztow-hegy* (u. o.).

Az, hogy az urali ugor nyelvek ez *ë*-vel szemben nyílt *e*-t mutatnak s másrészt a magyar nyelvjáráásokban ennek *i* változata jelentkezik, arra mutat, hogy amaz *ë* eredettől fogva ily középállású volt a két jelzett hang között, vagyis hogy a nyelv főterületén az esetek nagyobb részében sem nyíltabb, sem zártabb nem volt mai fokánál. De sejthetjük, hogy ép úgy mint a vogulban, kifejlődött a magyarságnak is egyes részeiben az *ë* hang mellett, vagy talán belőle a még zártabb *é* hang (az *é*-nek megfelelő rövid hangzó), mely könnyen csaphatott át *i*-be, ép úgy mint fönmarad hosszú mása *í*-be.

Bár vannak példák tőszótagbeli *ö*-közösségekre is az ugor nyelvekben, ezeknek keletkezését mégis, tekintettel az ilyen közös *ö*-k csekély nyelvtérületére, általában az egyes nyelvek külön történetének korszakába kell helyeznünk. Az *ö* ejtésnél kezdetben, mint az esetek nagyobb részénél még kimutatható, valamely szomszédos *v* hatása működhetett közre, a midőn a páros alakkal (t. i. *ë*-vel és *ö*-vel) ejtett szók analógiája kiterjedt egyéb *ë*-vel ejtett szókra is, sőt egyes területein a nyelvnek az egész *ë* hangzós szókincsre. Tévedés volna azonban hinnünk a régi nyelv *belcs*, *crem*, *ket-* (bölc, öröm, köt-) stb. adatai nyomán, hogy ezen *ë-ö* hangváltoztató hanghajlandóság aránylag későn, pl. a magyar nyelvművek korában indult volna meg. A nyíltabb *ü* (*e*)—*o* hangváltozás szerepel a vogulban is s valószínű, hogy mint annyi egyéb hangváltozás, ez is már az ugor közösség korában vette kezdetét. A török nyelvi hatás korában az *ü*-vel együtt már széltebben szerepelhettek az *ö*-k is, mert több innen való szó (pl. *köpyü*, *ökör*, *söpör-*, *görény*, *szösz*, *kökény*, *kököröcsin*, *bögöly*, *gözü*, *kölcsön*, *pöcsik*, *czötkény*) ajakhangzóját már magával hozta (v. ö. pl. török *öküz* «ökö»; *köken*, *kügen* «meggy»; *söpür-*, *süpür-* «söpörni») s a magyarban ezt megtarthatta.

Fontos bizonyosság az *ö*-ejtés régi eredete mellett, hogy több magy. *ë*, *ö* hangnak az urali ugor nyelvekben mély hangrendű ajakhangzók (*o*, *q*, néha *u*) felelnek meg, melyek legalább részben alkalmasan úgy magyarázhatók, hogy *ö*, (*ü*)-féle hang volt

a közös alap, melyből egyrészt *o* (*q*, *u*) felett, másrészt a régi állapot, t. i. *ě* (s ebből esetleg *e*. vagy *i*, illetőleg *ö* (*ü*) megmaradt.

7. Az urali ugor nyelvek bizonyossága szerint a magyar *a* hosszú és rövid zártabb hangzókából (*u*, *o*) keletkezett, részben azonban a hosszú *í* hangzónak s kiveszett rövidjének (*i*) is változata.

Ezen eredmény teljesen megfelel azon megállapodásnak, melyre eddigelé a magyar *a* története tekintetében pusztán a nyelvmelékek és nyelvjárások vizsgálata nyomán jutottunk, azon különbséggel mégis, hogy eddigelé az *í*-val nem váltakozó magy. *a*-t pusztán rövid *o* (vagy *u*) hangzóból származtattak, míg most látni való, hogy ez az esetek nagy számában hosszú zárt hangzóból is alakult.

Ki kell azonban emelnünk e pontnál azon nézetünket, hogy az *q*-nak itt jelzett fejlődése tülesik a pozitív magyar nyelvtörténet látóhatárán, más szóval, hogy az árpádkori oklevelek s Halotti Beszéd *o*-ja, a mennyiben a későbbi nyelvmelékek, illetőleg mai nyelvjárások (*o*-val nem váltakozó), ágával szemben áll, voltaképen nem *o*, hanem *q* hangnak jelzése. Erre vonatkozó felfogásom alapjai a következők:

Azon tapasztalat, hogy idegenek (pl. németek, oroszok, finnek), kiknek nyelvében a mi *q* hangunk hiányzik, vagy a mennyiben megvolna, írásban nincs külön jelezve: rendszeren *o*-val írják, illetőleg hallják a magyar *q*-t. Ismeretes pl. a németeknek ilyen *o*-s írása és ejtése az élczlapokból. Hasonlóképen *o*-val jelzik következetesen a vogul *q*-t Ahlquist s az orosz utazók. Igen könnyen elképzelhető, hogy a magyar nyelv írásra való alkalmazásának első kísérleteinél, midőn a latin *a* betűt az *í* hangra foglalták le, a tőle lényegesen elütő *q* hangra nem maradt más betű, mint az *o*, mely ilyformán épűgy mint az *e*, egyszerre két hang jelzésére szolgált.

A legrégibb magyar nyelvű följegyzett szó, t. i. a *magyar* népnevezet, melyet Béla király névtelen jegyzője *moger*-nek (*Hetu moger*) s egy 1252-ből származó oklevél *mogor*-nak ír, már Ibn-Rosztah 914-ben írott könyvében *mağğarije* alakkal fordul elő s ez az írás található Al-Bekri és Gurdēzi könyveiben is (l. Akad. Értesítő, 1894. 223. l.). Ugyane szó Constantinus Porphyrogenitusnál Μαζάρου alakban van említve (De admin. imp. 37. fej.); sőt Teophanes még régibb időből, t. i. 528-ból említ egy Μοναρχετης nevű hun királyt, mely ha azonos a magyar szóval (a mint Kuun Géza gr. és Marczali állítják), egyszersmind azt igazolja, hogy a kezdő szótag hangzója sem *a*, sem *o* nem volt, hanem valamely középen álló hangzó, tehát *q*. Figyelemre méltó, hogy a keleti magyarok nevét viselő Kaukaszus-vidéki *Mağğar*

helységnev, továbbá a votjakok földén található *Mačjar*, *Mađarovo*, végül a keleti népek (örmények, törökök) állandó *mažar* hangzású szava mind azt tanúsítják, hogy e szó első hangzója már a honfoglalás előtt nyíltan, tehát nem *o*-nak, hanem *a*-nak hangzott, vagyis hogy az Árpádkori *moger* írás *o*-ja csak az *a*-nak érthető orthographiai jelzése. Fölemlítjük itt, hogy a *magyar* név előrészével egyező ÉV. *męńśi*, KV. *męńś*, PV. *müńśi* «vogul, osztják» népnév (Ethnogr. I. 290.) is a nyiltabb kiejtés mellett tanuskodik, mi mellett az is fölhozható, hogy a *Megyer* első szótagja is nyílt, illetőleg nem váltakozik *ö*-vel

A magyar krónikák *Solt*, *Toksun*, *Tosu* alakban közlik az ismeretes magyar vezérek neveit, de Constantinusnál ezen nevek írása: *Σάλας*, *Ταξίς*, *Τασής*, mi a görög írás *ω*, *o* betűi mellett nem történhetett volna, ha ama nevek előtagjában tényleg *o* hangzott volna. Ugyanilyen viszonyban vannak egymáshoz az arab írók *ğazar*, a görögök *Χαζάροι*: s a mi *kozár* népnevezetünk, melynél megjegyzendő, hogy noha *Kozár* vagy *Solt* helynév ma is ismeretes, ezen kiejtés nem élő, hanem írott hagyományon alapulhat (egyébként pl. *Zobulchu* ma *Szabolcs*, *Opour* ma *Apor*).

A magyar nyelv honfoglalás előtti török elemeinek mai alakjaiban a köztörök rövid *o*-nak szintén *o* felel meg, mi nem lehetne akkor, ha az Árpádkorban az ilyen *o*-k *u*-vá változtak volna. Ezt igazoló példák: magy. kos: oszm. *koč*, csag. *koč*, altaji *koč-kor* (l. NyK. 20., 150.) | magy. borz: csuvas *porš*, *porěš*, (virjal-csuv., melyben minden *o* elváltozik *u*-vá: *purěš*), oszm. *borsuk*, altaji *porsuk*, kaz. tatár *bosěk*; orosz *barsuk* (l. u. o. 151.) | *toklyó*: oszm. *toklě* (Bianchi, Vámb.; de *tuclu* Zenker), szerb *toglu*, csag. *toklě*, *tokll*, tobolzszi tatár *tokll*, kirg. *toktu*, *tokta* (l. u. o. XXI. 128.) | koboz: tat. *komuz*, kir. *kobuz*, oszm. *kobuz*, csag. *komuz*, csuv. *koběš*; (virj. csuv. *kuběš*), jak. *χomus*- | gyom: csuv. *šom*, altaji *joñ* | orv. *oroz*: csuv. *vorō*, oszm. csag. *ogrě*, *ogru*, kobj. *oγtr*. A török-magyar elemek *a* hangja általában köztörök *a*-nak s nem *o*-nak felel meg.

Megvan az *a* hang az összes vogul s — mint Pápai följegyzéseiből tapasztalom — az összes osztják nyelvjárásokban is, még pedig leginkább mint az *o* hang változata. Föltehető tehát, hogy a magyarban sem aránylag új keletkezésű az *a*, hanem a mennyiben *o*-ból felett, ez a külön magyar nyelvtörténet kezdő korszakában, mindjárt az ugor testvérvelvektől való elszakadás után ment végbe.

6. Azon csekély, megbízhatóan közölt anyagban is, melyből az Árpádkori oklevelek magyar szavainak képét láthatjuk, jó számmal találunk ingadozásokat az *o*-s jelzés dolgában; így: *Orunteluke* 1268-ból és *ohzynfolua* 1234-ből, de *Ascennepe*

1197-ből és *achsin* a HB-ben (NySz.) | *ozou* 1265-ből s ugyanez évszámmal: *azov* (u. o.) | *horozt* 1249-ben, s *haraszt* 1258-ban (Nyr. VIII. 318.).

Ellene látszik szólni az *o* hangjelzés *q* értékének a magyar nyelv szláv elemeinek azon tanulsága, hogy a szláv *o*, melyet még ilyenek irnak az Árpádkori nyelvelmékek (pl. a *potok*, *golumb*, *milost* = ószl. *potokŭ*, *golqbi*, *milostě* szavakban) a későbbi nyelvelmékekben s a mai nyelvben *a*-nak hangzik. Azonban itt arra lehet gondolnunk, hogy az a szlávság azon részében, melyből a magyar-szláv jövevényszók származnak, az *o* hang kissé nyiltabb lehetett, a mint ez pl. az oroszban a hangsúly előtt csaknem *q*-nak hangzik (xopomo = *χopaso*), másrésztől, hogy a magyar rövid *o* — a mint alábbi fejtegetéseinkből kitűnik — a mainál valószínűleg zártabb volt (a mai hosszú *ó*-nak megfelelő rövid *o* hangzó), minélfogva a mindenesetre nyiltabb szláv *o* inkább a magyar *q*, mint *o* hangzóval volt visszaadható.

A magyar *o* mint urali ugor megfelelői nyomán ítéltük részben *u* (*ū*) hangból keletkezett, részben pedig nyiltabb ajakhangzó (*o*, *ū*) volt eredettől fogva is.

Ugyanezen tapasztalatra vezet bennünket a magyar nyelv török elemeinek vizsgálata is, melyeknek egy részében, mint fentebb láttuk, az *o* eredeti, egy más részében azonban *u* fejleménye. Ez utóbbi eset példái: *homok*: oszm. *kum*, alt. *khūm*, kirg. *kumak* («homokzátony»), kojb. *kum*, jak. *kumax*, tatár *khom*, *khomak* | *borjú*: oszm. *buzayū*, csag. *bozūyū*, kirg. *buzau*, kaz. tat. *bəzau*, alt. *puza*, kojb. *buŕō*, szojot *puza*, csuv. *pəru* | *borsó*: oszm. *burčak*, kirg. *buršak*, alt. *mīrčakh*, tat. *borčakh*, csuv. *porža* | *bors*: oszm. *borž*, kirg., tobolzski tat. *buruč*, alt. *purč*, *mīrs*, kaz. tat. *boroč*, csuv. *poroš* | *korom*: oszm. *kurum*, kirg. *krum*, kaz. tat. *korom*, csuv. *χorom*. Fölteendő, hogy a volga-vidéki török nyelvekben a köztörök *u*-val szemben álló magyar *o*-nak szintén *o*-féle hang, t. i. a zártabb *o* felel meg, mely megvan a déli vogul nyelvjárásokban s hosszú változatában (*ō* = magy *ó*) a magyarban is. Már az *i*-vel váltakozó *ē* történetének vizsgálatánál azon eredményre jutottunk, hogy az utóbbi megfelelő hosszú hangzójának, az *é*-nek igazi rövid alakját, t. i. az *ē*-nél zártabb *é*-t egykor szintén ejtett magyar hangzónak tekintsük: az előbbieket nyomán jó okunk van ezt föltenni a hasonló fokú mély *ó* hangzóra nézve is, vagyis hogy az *o* mellett megvolt az *o* hang is, melynek az *u*-hoz való közelállása okozhatta azt, hogy az Árpádkori oklevelekben s a HB-ben rendszeren *u* jelzést találunk a mai *o*-val szemben. Ilyen *o*-val volna pl. a rokon nyelvek megfelelő alakjaira való tekintettel olvasható a HB. *mundoa* és *pur* alakjainak *u*-ja, szemben azon nyiltabb *o*-val, mely a *choltat* szóban van jelezve. Megjegyzendő, hogy az ok-

levelek szavaiban itt is ingadozás mutatkozik: *humuk* 1269-ből, de még előbből, 1194-ből: *homoc* (Nyr. 7:218.); *Huzyumezeu* 1542-ből, de *Hozzoumezew* 1217-ből; *homurou teteu* 1275-ből, de *Homorowozow* 1214-ből; *fuk* van 1291-ből, de 1300-ból már *fok* (NySz.).

Az *o*-val együtt föl lehet tennünk a *ő* rövid hangzójának, t. i. a mai *ő*-nél zártabb ejtésű *ő*-nek is létezését a régi magyar nyelvben.

A rövid *i* közös megmaradására csak kevés példát találunk a magyar és urali ugor nyelvekben; mint ilyenek, tekintetbe jöhetnek: itt: ÉV. *tít*, KV. *tét*, TV. *tít*; DO. *tet*, *tetti* | *viz-* (*víz*); ÉV. *vít* stb.

Figyelemre méltó, hogy a magyarban *j* elem befolyása nélkül egyszerű «hangtörés» útján is keletkezik *i*, *i* hangok *a*, *o*, *u* hangokból, pl. a *fiig*, *in*, *vissza*, *piszok*, *tipor-*, *ipa* stb. szavakban. Az ilyenek keletkezését alkalmasan bolgár-csuvas befolyásnak magyarázhatjuk, a mint erről már volt alkalmam tüzetesebben nyilatkozni (l. Ethnogr. 4:178—179. l.). Hasonló esetek még: *iparkod* (ÉV. *ápér* «ügyes», *ápérli* «ügyeskedik», finn *uppera* «diligens») | *czimpa* (ÉV. *támp* «az állatok orrhegye, schnauze», KLV. *tomp* id.) | *tidő* «nyírhéjféklya» (ÉV. *tönt* «nyírhéj», DO. *tunda*, *tonday* id.; l. Ethnogr. 4:175.) | csillapod- (PV. *jel-sóplés* kiengesztelődött, lecsillapodott haragjából) | viza (ÉV. *üns*, EO. *vunž* «coregonus nelma» stb.; l. Ethnogr. 4:177.). V. ö. még *vidra* (u. o. 178.), melynek szláv eredete is vitatható.

Azon kevés adatból, melyekben a magyar *u* történetét az urali ugor nyelvek egyezései alapján szemlélhetjük, az derül ki, hogy az kezdetül fogva zártabb ajakhangzó (*u*, *o*) volt s részben hosszú hangzónak változata.

A rövid *ü*-nek is ugyanazon mód szerint látjuk fejlődését az urali ugor nyelvek tükrében, mint a hosszú *ű*-ét; ez is t. i. részben *i*-ből (illetőleg ezt megelőző nyiltabb hangzóból), részben magashangúságba való csapással *u*-ból keletkezett. Példák: *fül*, *fil*: KV. *pāl*, TV. *pāl*; DO. *pel*, *pet* | hüvely, *hively*: ÉV. *sipāl* | süt, *sit*: KLV. *šit-*, TV. *šet-* «sütni» | *ük*, *ik*: ÉV. *aki* «nagybátya», KLV. *äki*, KV. *äk* «após»; EO. *aki*, *agi* «onkel, oheim», DO. *iki* «greis» | *küsz*, *kisz* «alburnus lucidus»: EO. *kelsi* «leuciscus rutilus», DÓ. *külsi*, *kelsä* «cyprinus barbus» (l. Ethnogr. 4. 176.) || *rügy* (Zalában: *rigya* «bimbó helye, ha elvirágozott»): ÉV. *rünt* «rügy» | *nyüst*: TV. *ñuχ* «szösz» | *füst*, *fist*: ÉV. *posém*, LV. *pašém* «füst»; EO. *püšēñ* «rauch» | *süger*, *sigér* «perca fluviatilis»: ÉV. *sukér* «coregonus lavaretus», EO. *šogor* id. (l. Ethnogr. 4:176.) | *üt-*, *it*: ÉV. *junūt-*, KLV. *junit-* «ütni, csapni, vágni».

Az ugor testvérnnyelvek és régi nyelvemlékeink egybevetéséből mindezek szerint azon tanulság következik, hogy bár általában megvolt a magánhangzói hangemelkedés törvénye a magyar nyelv valamely ősi korszakában: e törvény jelenségeinek mégis már csak legvégső fejlődésmozzanatai jelentkeznek a pozitív nyelvtörténet határánál. Az Árpád-kor hangzórendszere csak igen csekély fokban különbözött a maitól, mely főképen abból állott, hogy a nyiltabb *o*, *ö*, *ë* hangok mellett, vagy talán azok helyett a zártabb hosszú *ó*, *ő* *é* hangoknak megfelelő zártabb *o*, *ö*, *e* hangok divatoztak, melyek a későbbi századokban nyiltabbá váltak.

Aristophanes «Madarai»-ról.

(Kivonat *Hegedűs István* április 1-én bemutatott tanulmányából.)

E tanulmány bevezetésében értekező festi azon nagy erkölcsi változást, melyet a peloponnesosi polgárháború idézett elő a görög közéletben. Míg a tragédia és lyra a legjobb magyarázója a perzsa háborúk diadalmas korszakának, a vígjáték hí tükre a polgárháborúban keletkezett meghasonlásnak, erkölcsi bomlásnak. Míg Herodotos művében mint tükörben ragyog Athene poliuchos fenséges alakja: a Perikles fénykora után beállt gyors hanyatlás zürzavarában mint széttört tükörben darabolódik szét e fenséges kép. Az a vigyorgó, kopasz fő, mely Kaulbach nagy művelődéstörténeti festvényében a rhapsodra figyelő nagy alakok mögött leskelődik: előttünk neveti le a nagyok nyomába lépett politikai clownokat. E kopasz fő: az Aristophanesé.

De azért helytelen dolog volna az attikai közéletet Aristophanesből itélni meg. Sőt Aristophanest nem szabad az erkölcsi bomlás erkölcsbirájának sem tekinteni. Az egymás ellen áskálódó politikai hetaireiák (mai néven klubok) rokon- és ellenszenvétől nem volt ment Aristophanes sem, habár aristokratikus és conservatív hangulata kiérzik minden során, melyet a Nikias-féle béke előtt, sőt ennek érdekében is írt.

Ezután Hegedűs áttekintette a comoedia antiqua fejlődését és kimutatta, hogy Aristophanes rendre hódította el elődeinek és kortársainak, kivált *Kratinos*-nak és *Eupolis*-nak vívmányait, a melyeket a személyes gúnytól: az ösvígjáték paródiájától és pasquill-természetű kicsúfolásából a magasabb compositio érdekében vívtak ki. Aristophanes megveté a korábbi vígjáték alanti észjárását. Művészi öntudatát főként a *Vespae*-ben fejezi ki, mely 422-ben került színre.

Arany erőteljes fordításában 985—1009. soraiból a poli-

tikai vígjáték valódi megteremtője lép eléinkbe. Ha Eupolis fő-sóhajt, Athenhez intézve szavait:

. Hazám, hazám,
Bizony nagyobb szerencséd, mint okos eszed!

Aristophanes hazáját törekszik észretéríteni: a demagogok ellen tör «heraklesi dühvel»

«Bátran legelőbb viadalra magát híván a fogcsikoritót,
Kinek a szeme legretteneteseb kéjhölgy szemlángjait ontá
És száz csapni való hizelgő nyalta körülég az arczát.»

De ép a politikai szatirának e heve, éle; az erkölcsi eszmény meg-megcsillantott képe az, mi az Aristophanes költészetének félreértésére vezetett.

A költőkben a nagy idők képviselőjét látták: a Poseidont magasztaló *lovagok* egyikét, a salamis csata emlékeit emlegető *darazsak* bátorságát keresték Aristophanesben.

Eupolis $\Delta\gamma\mu\omicron\iota$ című vígjátékának egyik töredékében olvasták:

«Nem ily világban éltünk rég, mi öregek,
Hanem azok valának a vezéreink,
A kik vagyokra, nemre elsők s oly nagyok
Valának, hogy tiszteltük őket istenül.»

Aristophanes *Felhők* című vígjátékában az *Igaz beszéd* és *Hamis beszéd* felelőseiben is ugyane hang szólal meg. Mi volt természetesebb, mint Aristophanest az aristokrata nemes erkölcsök képviselőjeül tekinteni?

Müller-Strübing kiváló érdeme, hogy e felfogás ellen kel ki londoni felolvasásaiban, melyek «Aristophanes és a történelmi kritika» (Lipcese, 1873.) cím alatt jelentek meg és e felfogást alaposan megingatta.

Már *Grote* kétségbe vonta Aristophanes hitelességét, mint megbízható forrást. Épp e józan kritikának lehet köszönni, hogy Aristophanes *Madarai*-t is helyesebben magyarázzák.

E vígjátékot *Suevern* (Aristophanes und sein Zeitalter, 1827) és utána sokan valóságos politikai allegoriának tekintették. A főhősben Alkibiadest és Gorgiast, a sicíliai vállalat sugalmazóit látták Suevern és azon iskola hívei, kik Pindarosban is csupa történelmi vonatkozást kerestek.

Hegedűs legszerencsésebb gondolatnak azt a felfogást tartja, mely Aristophanes költői fejlődését három korszakra osztván: a *Madarakat* a *második* korszak hangulatából igyekszik magyarázni. E korszak jellemzésére kitért. Egy szóval nevezve meg e korszak jellemét, a *humor* korszakának nevezte.

Ha a humoros világnézet természetéből indulunk ki, akkor a *Madarak*-at sem a képzelem szabad csapongásának, a sicíliai vállalat és hermakopida-pőr által előidézett keserű csalódás elől

a lég uraihoz menekvő költő phantasmagoriájának nem tekintjük, mint Koch Tivadar, Koch Károly, Droysen, Köchly és mások, sem részletekbe átvitt allegoriának, mint Suevern, Blaydes.

Mi tehát e darab célzata?

Behatóbban méltatta szerző *Bursian* szép munkáját (Über die Tendenz der Vögel des Aristophanes. Sitzungsbericht der K. Bayerischen Academie der W. 1875. decz. 4-iki üléséről), mely már a Müller-Stübing szellemében a *Madarak*-ban határozott tendenciát lát. Az alaphangulatot éppen nem «gyönyör és jókedv» hangulatának tartja. Még a legszabadabb képzelem-szülte kardal is, mely merész szárnyalású dithyramb hangján adja elő a madártheogoniát, az Aristophanes korabeli orphikus theo- és kosmogoniákat gúnyolja ki. A «*Felhőkakukvár*» látogatói: a költő, Kinesias, Meton, Bakis és mások, valamint a kardalokban említett Exekestides, Klonymos, Orestes, Peisandros, Kallias: mind a realis viszonyokra emlékeztetnek, tehát a képzelem szabad játékában gyönyörködnünk nem hagynak.

Ügyde, ha tovább fűzzük e gondolatokat, akkor újra csak az allegoria körébe von le e magyarázat.

Hegedűs a következőkben fejezte ki álláspontját: A politikai allegoriát legkevésbé fogadhatja el, mert «sokkal üdőbb e mű, a képzelem és szív eleven heve sokkal jobban lüktet ennek minden ízében, mintsem az allegoria célzatos, kiszámított műve lehetne».

Mi tehát?

A humoros világnézet alkotása, mely nincs Aristophanes egyéni nézetei, politikai rokon- és ellenszenvai és ezek alapján tett vonatkozások híjával, de a szabad képzelem szülötte. Aristophanesnek ugyancsak érdekében állt a korviszonyokra való éles vonatkozástól óvakodni. Ugyanis a sicíliai vállalat vakmerő reményeit nem vehette készpénz gyanánt. A madarak viláгурalmát oly eldorádófélenek rajzoló, mely közel állt az ábrándvilághoz; de azért távol állt attól, hogy ostorozza, hogy e vállalat kezdeményezőit a régi hévvel (milyennel sujtá valaha Kleont) sujtsa. Miért e gyöngéd kimélet? Mert a vádосkodó Athen épp az ellen az Alkibiades ellen fordult és nem éppen ok nélkül, kit Aristophanes szeretett. Nem politikai felfogásában állt be fordulat, mint Koch Károly és Droysen hitték, de abba a sajátos ellenmondásba jutott a költő önmagával, hogy «nem meri a sicíliai expeditiót elítélni, mert szereti Alkibiadest és nem meri Alkibiadest védni, mert maga is elítéli».

Ezért menekszik a képzelem szabad világába, hogy egy pár igazságot leplezve mondhasson meg. Különböen is Aristophanes a vígjáték szerkezetébe a phantastikus elemet mind nagyobb mértékben vitte bele. Már a *Béké*-ben kezd, mely fejlődésének

első korát bezárja: e második korszakban még tovább megy. Ez elemet legmerészebben használja a *Békák*-ban, mely mintegy e korszakot bezárja.

Aristophanes *Madarak* cz. vígjátéka a Szent-Ivánéji álomhoz hasonló alkotás, mely szól minden időnek, mert a napi politika és a történelmi közélet korából az eszményi világ magaslataira emel.

A semmiség fogalma a polgári perjogban.

(Kivonat *Plósz Sándor* r. tag ápril 8-án tartott székfoglalójából.)

Előadó mindenekelőtt a perjogi semmiség szokásos tanát vázolja. A perjog doctrinája a semmiséggel a jogorvoslatok tanában foglalkozik és a semmiséget a perjogi sérelmek egyik fájának tekinti, a mely egy, a római jog téves felfogása alapján és germán jognézetek befolyásával kifejlődött külön semmiségi jogorvoslatnak megalapítására szolgál, vagy legalább is a felső bíró különös intézkedését, t. i. a sérelmes határozat megsemmisítését eredményezi.

A doctrina feladatát abban látta, hogy a semmiséget a többi sérelmektől, különösen az iniquitástól megkülönböztesse és körülbelül abban állapodott meg, hogy a semmiség valamely lényeges perjogi kellék hiányában áll. Igen elterjedt, különösen nálunk az a felfogás is, hogy a semmiség valamely alaki sérelem.

A semmiség ilyen jellemzése azonban nem kielégítő. Az iniquitás is valamely perbeli kellék hiánya, mert hiszen az érdem megítélése és ennek előfeltétele, az észlelés is perbeli cselekmény és annak kellékei is perbeliek. Az is bizonyos továbbá, hogy az igazságtalan ítélet lényeges hiba, legkevésbé lehet abban megnyugodni, hogy a semmiség az alakra vonatkozik. Kétségtelen, hogy a hibás tartalom is okozhat semmiséget. Példa erre az érthetetlen vagy a kérelmen túl terjeszkedő ítélet, a római jogban a *sententia contra rem judicatum* és *contra jus clarum* in thesi stb. De a bírói hatáskör, az illetékesség vagy a fél cselekvő képessége, melyek hiánya kétségtelen semmiség, szintén nem merő alakiságok.

Még inkább cserben hagy a szokásos felfogás, ha egyes törvényhozások, pl. nálunk az 1881. LIX. t.-cz. semmiségi eseteit vizsgáljuk. Így pl. nálunk semmiségi eset volt az 1881. LIX. t.-cz. 39. §-a szerint, ha a bíró a sommás eljárásban alaptalanul illetékesnek mondotta ki magát, míg ha a rendes

eljárásban teszi ugyanezt, akkor nem követ el semmisséget. Ennek a megfoghatatlan szabályozásnak a magyarázata az, hogy a sommás eljárásban az illetékességet kimondó végzés ellen nincs külön felfolyamodásnak helye, míg a rendes eljárásban van. A sommás eljárásban tehát ezt a sérelmet csak az ítélet elleni feljebbezéssel lehet orvosolni és a feljebbezés, ha alapos, az ítélet megsemmisítését fogja eredményezni. Vannak továbbá törvényhozások, a melyek a helytelen jogalkalmazást is semmisségnek kvalifikálják.

A zavarának, a mely a semmisség tanában uralkodik, részben az is az oka, hogy gyakran a francia *pourvoi en cassation*-t, egy megsemmisítő jogorvoslatot — nem pedig semmisségi panaszt — tartják szem előtt és a megsemmisítés következményéből, melyet a *pourvoi en cassation*, és az ennek utána képzett jogorvoslatok céloznak, visszakövetkeztetnek a sérelem minőségére.

Mielőtt értekező a perjogi semmisség tanának szükséges revisiójába bocsátkoznék, a jogi semmisség fogalmát általában kívánja megvilágítani.

A magánjogban a semmisségről, mint az érvénytelenség egyik fajáról, az általános részben szokás tárgyalni. E tárgyalásra, melynek lényegét értekező röviden vázolja, két fontosabb megjegyzés tehető. Az egyik az, hogy az érvénytelenség fogalmát csak a jogügyletekre szorítják, holott e fogalom más tényállásokra, nevezetesen a jogügyleteken kívül álló jogi cselekményekre is talál. A másik megjegyzés pedig az, hogy az érvénytelenség egyik főfaját, a melyet nem létezésnek, non existentiának lehet nevezni, nem emelik ki és ehhez képest a semmisség fogalmát sem domborítják ki.

Az uralkodó tan szerint a semmis jogügyletnek valamely kelléke vagy lényeges kelléke hiányzik. De hogy minőnek kell lenni annak a kelléknek, a mely hiányzik és minő kelléknek kell e mellett fenforogni, hogy, habár semmis jogügyletről, de mégis jogügyletről szólhassunk, ezt nem mondják meg. Éppen nem kielégítők e részben pl. Windscheid vagy Regelsberger fogalom-meghatározásai; jobban határozza meg a semmisség fogalmát Unger, ki megkivánja, hogy a semmis jogügylet a látszat szerint létezzék, de, hogy mi legyen a látszat, ő sem mondja meg, sőt a semmisséget okozó hiányok részletezéséből és felhozott példáiból az tűnik ki, hogy e kriterion horderejével nincs tisztában. A helyes uton van Dernburg, ki szerint semmis az a jogügylet, a mely ugyan megkötöttnek mutatkozik, de valamely lényeges jogi előfeltétel hiányában szenved. Ezt a helyes felfogást értekező azzal tartja tovább kifejtethetőnek és megalapítandónak, hogy a semmisség fogalma összhangban áll a bizonyítási vagy állítási teherrel. Hogy egyáltalában semmisségről szólhassunk, oly tény-

álladéknak kell fenforogni, a melynek alapján a bíró magában véve, t. i. ha más nem appareál, a jogi hatást meg tartozik állapítani. Ha azután oly további positiv vagy negativ ténykörülmények is fenforognak, a melyek a jogi hatást kizárják, akkor a magában véve hatályos tényálladék semmis.

A semmisség és a nem létezés (*non existentia*) megkülönböztetésének gyakorlati fontosságára mutat, hogy mivel semmisség esetében van egy bizonyos látszat, azaz, mivel a semmis jogügylet *prima facie* egyforma az érvényessel, meg van adva a lehetőség, hogy a semmis jogügylet az érvényeshez hasonló védelemben részesüljön. E védelem hasonlósága mindenekelőtt a bizonyítási teher hasonló megosztásában jelentkezik. A semmis ügylet is mindaddig érvényesnek tekintetik, míg ellenkezője nincs bebizonyítva. E védelem azonban még tovább is terjedhet. A látszatot mindaddig meg lehet védeni, a míg a semmiséget egy külön e végre indított perben bíróilag ki nem mondják. És ha már egyszer a jog ennyire ment, akkor a semmis ügylet megtámadhatóságát bizonyos időhatárhoz is kötheti és ennek elteltével az előzetes védelmet véglegesítheti. A *non existens* ügyletnél ellenben az ily védelem fogalmilag ki van zárva.

A semmis ügylet ilyenmű védelmével csakugyan találkozunk is oly esetekben, midőn a látszat védelmét különös okok szükségessé teszik. Ide tartozik a semmis házasságnak és különösen a semmis jogerejű ítéletnek védelme. A semmis jogerejű ítélet ma egyáltalán csak akkor hatálytalan, ha a semmisség egy e célra bizonyos határidő alatt indítható perben bírói ítélettel ki van mondva. Másként volt ez a római jogban, hol a semmis ítélet, eltekintve bizonyára a bizonyítási teher kérdésétől, egyenlő volt a *non existens* ítélettel. Ma tehát az ítélet semmissége mindig csak relatív semmisség, míg a *non existens* ítélet absolute hatálytalan és megsemmisítésre sem szorul, mint pl. magánszemély által hozott ítélet, vagy a jogilag tiltott vagy a lehetetlen meghagyást tartalmazó ítélet.

Ezek után értekező röviden érinti, hogy a semmisség és a megtámadhatóság kategóriái még tovább részletezhetők, a mire nézve egyebek közt a házassági törvény érdekes példákat szolgáltat. Majd áttér az érvénytelenségre a perjogban.

A hatálytalanság és érvénytelenség, mint általános jogi fogalmak a perjogban is feltalálhatók, sőt a perjog az érvénytelenségnek elég finom fokozatait mutatja fel.

A per lehet egészben érvénytelen; érvénytelenek lehetnek továbbá a perben előforduló egyes jogügyletek és más jogi cselekmények és pedig mind a bíróság, mind a felek cselekményei.

Érvénytelen pl. a per egészben, ha a bíróságnak nincs meg a hatásköre, ha nem illetékes, ha a felek perbeli képessége

vagy a pernek alkalmas tárgya hiányzik stb. Ha a per egészben érvénytelen, akkor az egyes perbeli cselekmények is érvénytelenek lesznek, de nem szükségképen. Így pl. nálunk a rendes eljárásban a feleknek az illetéktelen bíró előtt végzett cselekményei megtartják hatályukat.

Az érvényes perben előforduló egyes érvénytelen cselekmények példái: az érvénytelen egyezség, lemondás, kereset, állítás, tagadás, bírói határozat. Érvénytelen pl. a záros határidő után előterjesztett cselekmény, a határozatlan, önmagának ellentmondó állítás, tagadás, érvénytelen, legalább a megtámadhatóság értelmében az igazságtalan ítélet is.

Általában a perbeli érvénytelenség is valamely kellék hiányában áll. Hogy azonban minő legyen az a kellék, a melynek hiánya érvénytelenséget okoz, ezt csak valamely pozitív törvény alapulvételével lehet megmondani. A perjog szabályainak kötelező ereje igen változó. Némely ú. n. kellék csak kívánatos, más költségviseléssel vagy bírsággal, ismét más az érvénytelenség különböző fokaival van sanctionálva. Igen fontos és magában véve erős semmiséget okozó kellékhiány, nevezetesen a fél perbeli képességének hiánya, utólagos, habár csak haligatag jóváhagyással orvosolható, másoknál a semmiség az ellenfél beleegyezésével szűnik meg, vagy csak ellentmondása esetén áll be, stb.

A perbeli érvénytelenség következményét maga a fogalom megadja. E következmények részletezésénél, mely francia íróknál feltalálható, fontosabb annak kiemelése, hogy a perbeli érvénytelenséget, a perben a bíró constatálja és e szerint intézkedik. A bíró ugyanis a perben nemcsak az érdem tényálladékanak, hanem a per tényálladékanak és egyes cselekményeinek megítélésére is hivatva van. A bíró nevezetesen a per egészbeni érvénytelensége esetében meg fogja azt szüntetni, illetőleg az ítéletet megtagadja, az egyes érvénytelen cselekményt pedig — esetleg kérdészi jogának sikertelen gyakorlása után — visszautasítja vagy intézkedéseinél nem létezőnek tekinti. A mi azonban a bírónak érvénytelen cselekményeit illeti, nyilvánvaló és a per egész szerkezetéből következik, hogy a felek, a non existentiától eltekintve, a bíróság érvénytelen cselekményeit nem hagyhatják egyszerűen figyelmen kívül; ők nem helyezkedhetnek a bíróság fölé. De az is bizonyos, hogy a bíró, a ki a semmis vagy megtámadható határozatot hozta, szintén nem vonhatja azt e czímen vissza, mert különben a visszavonhatatlanság üdvös tilalma meddő volna.

Ezek szerint a per folyama alatt a bírói határozat semmisége, ép úgy mint megtámadhatósága csak az alapon érvényesíthető, hogy a bíró officio male functus est, azaz hogy perbeli kötelességének nem tett eleget. Más szavakkal a semmiség

a per folyama alatt csak perorvoslattal érvényesíthető, melyet az iniquitás érvényesítésére szolgáló perorvoslattól megkülönböztetni sem fogalmilag nem helyes, sem gyakorlatilag nem czélszerű. Minden perbeli jogorvoslat ugyanis, a mint ezt értekező már más alkalmakkor kifejtette, csak a perbeli jogsértésre, azaz arra alapítható, hogy a bíró perbeli köteleességét nem teljesítette, illetőleg a fél perbeli jogának nem tett eleget. Hogy miáltal sértette meg a fél perbeli jogát, ez közömbös. A bíró egyaránt nem tesz eleget köteleességének, akár a perjognak azt a szabályát sérti meg, a mely szerint a per érvényességét a tények és bizonyítékok alapján, a jogszabály értelmében kell megítélni, akár pedig azt a szabályt, a mely szerint az érdemet kell hasonlóképen elbírálnia.

Hogy pedig mennyire impracticus dolog a semmisségek megítélésére egy külön bíróságot, és egy külön jogorvoslatot létesíteni, ezt 1869-től 1882-ig eléggé megtapasztaltuk saját kárunkon.

A nullitásnak mint külön perbeli sérelmek felállítása azonban abból a szempontból sincsen megokolva, hogy felső bíró semmisség esetében megsemmisítő, iniquitás esetében pedig reformáló határozatot tartoznék hozni. Azt a kérdést ugyanis, hogy a felső bírónak minő határozatot kelljen hozni, egészen más szempontból kell megítélni. A reformáló határozat is mindenekelőtt megsemmisítő, mert hisz a felső bíró ki constatálja, hogy az alsó bíró határozata nem helyes, mindenekelőtt hatályon kívül helyezi, azaz cassálja e határozatot. Hogy azután a felső bíró tovább menjen-e, azaz maga meghozza-e a helyes határozatot vagy pedig nem, az mindenekelőtt attól függ, hogy a felső bírónak a részére rendelt eljárás szempontjából, módjában van-e a helyes határozatot meghozni. Lehet, hogy a törvény a felső bírót tehermentesítése szempontjából a megsemmisítésre, a törvénysértés constatálására szorítja. Lehet, hogy a felső bírónak azért kell a feloldásnál megállani, mert különben a felek egy instantiától elesnének. Ilyen eset pl. ha a felső bíró az alsó bírónak meg nem jelenés alapján hozott ítéletét azért oldja fel, mert meg nem jelenés esete a törvény szerint nem forgott fenn. Nem szabad továbbá felednünk azt sem, hogy a felső bíró, midőn az alsó bíró ítéletét illetéktelenség, hatáskör, alkalmas pertárgy vagy más perelőfeltétel hiánya okából megsemmisíti, tulajdonképen nemcsak cassál, hanem reformál, azaz meghozza azt a permegszüntető határozatot, a melyet már az alsó bírónak kellett volna meghoznia.

A perbeli semmisségeknek ezek szerint a jogorvoslatok tanában igen alárendelt szerepük van, és e tan mindenestre nem alkalmas arra, hogy a semmisség abban kimerítően tárgyalassék. Systematicus szempontból a perbeli semmisség tanát, a perbeli cselekmények általános tanába kell utalni. E helyen az ép oly

kevés zavart fog okozni, mint a magánjogban, sőt arra fog szolgálni, hogy a perjog strukturáját jobban megvilágosítsa.

A perbeli érvénytelenség, perbeli hatálytalanság. Vannak azonban perbeli cselekmények, a melyeknek magánjogi hatályuk is van, a melyeknek tehát magánjogi hatálytalanságáról, érvénytelenségéről is lehet szólni. Ilyen perbeli cselekmény a kereset indítása és kézbesítése perbebocsátkozás stb., főleg pedig a jogerejű ítélet. Értekező csak ez utóbbira szorítkozik, a melyen a semmiség tana kifejlődött.

A jogerejű ítélet magánjogi hatása, az ú. n. *res judicata*, nem zárja ki azt, hogy az ítélet érvényességét vitássá lehessen tenni. A perfect jogügylet pl. a végrendelet érvényessége is vitássá tehető, a nélkül, hogy ez által a végrendelet kötelező erejét kimondó jogszabály bármi tekintetben is érintetné. Egy még közelebb fekvő példa a választott bírósági ítélet. Sőt nemcsak a magánjogi ügyletek érvényessége, hanem még a törvény érvényessége is kétségbe vonható, nálunk legalább abban az irányban, hogy a törvény kellően ki volt-e hirdetve, és hogy az, a mi ki volt hirdetve egyáltalán törvény-e, csak a törvény semmiségének kérdése van a birói *cognitio* alól elvonva, rendeletknél azonban még ez sem.

A jogbiztonság érdekében azonban kétségekívül czélszerű lesz a jogerejű ítélet semmiségének vitathatását lehetőleg korlátozni, a mi annnyival inkább lehetséges, mert a semmis ítélet nem köteleességszerű ítélet és mint ilyen felebbvitellel is megtámadható. Egyes esetekben mindazonáltal, nevezetesen, midőn a félnek nem állott módjában a semmiséget feljebbvitellel érvényesíteni, nem volna méltányos a semmiség érvényesítését a jogerejű ítélettel szemben kizárni. Ilyen esetek vannak nálunk az 1881. LIX. t.-cz. 50. §-ában megállapítva, melyeket még néhány további esettel bizonyára helyes volna megtoldani.

Hogy mely esetek legyenek azok, a melyekben a jogerejű ítélet érvénytelen, azaz, hogy mely kellékek oly lényegesek, hogy ezekhez az érvénytelenséget kelljen kötni, ezt a mindenkori pozitív jog fogja meghatározni.

Ha azonban a törvény önmagával nem akar ellenkezésbe jönni, akkor a jogerejű ítélet érvénytelenségét mindenesetre csak oly hiányokhoz kötheti, a melyek a jogerejűleg eldöntött vita újabb megítélése nélkül megítélhetők. És ez a materiális semmiség főjellemonása. Ez a sokat keresett határ a semmiség és az iniquitás között. A mely jog ezt a határt nem tartja meg, az rést üt a jogerő ama üdvös szabályán, hogy a jogerejű ítélet véglegesen igaznak tekintendő, és hogy az állam minden vitát csak egyszer ítél meg.

A semmiségnek ebből kriterionjából folyik továbbá, hogy az

csak egy in abstracto, t. i. a konkrét ügyre való tekintet nélkül lényeges kellék hiányához kapcsolható. Egy tanu kihallgatásának érvénytelensége például, egy concret ügy helyes megítélésére nézve felette fontos lehet, in abstracto azonban nem lényeges, mert hiszen az is lehetséges, hogy a tanunak kihallgatása egyáltalán fölösleges volt.

Nem csekély jelentőséggel bír, hogy a semmisségnek itt vázolt tana, a római felfogással a lényegre nézve megegyezik és pedig fontos ez különösen azért, mert a semmisségnek a közép-kor óta kifejtett tana mindenkor a római jogból indult ki, és a római jog félreismerésének köszöni létét.

A rómaiak a semmisségről, mint az appellatio egy különös megalapításáról egyáltalán nem szólnak. Midőn ők semmisségről vagyis inkább non est iudicatum-ról szólnak, csak az ítélet magánjogi hatálytalanságát tartják szem előtt. Semmisségi okaik mind olyan in abstracto lényeges kellékek hiányai, a melyek az ítézés ismétlése nélkül felismerhetők. Hogy ők a lényegességet, a mi fogalmaink szerint kissé tágra fogták, ezt eléggé magyarázza az a körülmény, hogy az appellatio intézménye náluk csak későbbben fejlődött ki.

A non est iudicatum főesetei: ha a per peralapítás hiányából létre nem jött, ha a pernek tartalma hiányzott (t. i. ha a fél a nélkül, hogy contumax lett volna, egyáltalán nem volt meghallgatva), vagy ha az ítélet maga volt hibás. Az utóbbinak egyes esetei közül értekező különösen azt emeli ki, midőn az ítélet a jus clarum in thesivel expressim ellenkezett. Ez a semmisség az, a melyen a rómaiak felfogása a legélesebben constatalható, mely azonban a semmisség doctrinájában a legtöbb zavart is okozta. A doctrina téves felfogását mutatja, hogy pl. még Renaud is azt mondja e semmisségi okról — valamint a contra rem iudicatum és a közös német jogban kifejtett Actenwidrigkeit semmisségi okáról, — hogy ezek tulajdonképen «an grobe Unrichtigkeiten geknüpft Nullitäten» és ennek megfelelően azután azt a határozatot is contra jus clarum in thesi hozottnak tekinti, a melyből a jogszabálylyal való ellenkezést csak következtetés útján lehet kivenni.

Hogy a rómaiak, hogyan fogták fel ezt a semmisségi okot, ez különösen a fr. 1. §. 2. D. XLIX. 8., a fr. 19. eod. és a fr. 27. D. XLII. 1. egybevetéséből tűnik ki. Az utóbbi helyet az elsőbbiekből kiegészítve világos Modestinus következő döntése: ha a bíró a törvény világos tilalma ellenére kifejezetten kamatok kamatjában marasztal, akkor az ítélet önmagában hatálytalan, de ha a bíró a nélkül, hogy egyenesen kimondaná, hogy kamatok kamatjában marasztal, csak egy határozott összeg fizetésére kötelezi az alperest, az ítélet végrehajtható lesz.

A római felfogás tehát az, hogy a bíró nem áll a törvény felett, hanem alatta, és hogy az ítélet nem erősebb mint a törvény, hanem inkább a törvényből meríti erejét. Ha már most az ítéletből magából kitűnik, hogy a bíró a törvénytellenes ellenkezően ítélt, akkor az ítélet meg nem állhat — körülbelül úgy mint nálunk a törvénytellenes rendelet. Ha azonban a törvénytellenesség nem tűnik ki az ítéletből, akkor az ítélet megáll, mert az ítélesi actust, a mely a törvénytellenességet constatálhatná, ismételni nem lehet.

Ezután értekező megemlíti, hogy az 1883. XXV. t.-cz. 21. §-a nálunk is megállapítja a 8%-on felüli kamatra terjedő marasztalás semmiségét, a mely törvény értelmezésénél mi is felhasználhatjuk a rómaiak finom distinctióját.

Végül értekező utal arra, hogy a mai jogban a semmis jogerejű ítélet, másként mint a non existens — csupán semmiségi keresettel támadható meg, és hogy de lege feranda e semmiségi kereset az ítélet megerősítését célzó egészen rokon természetű perújítási keresettel egyesíthető.

Folyóiratok szemléje.

1. Az «ATHENAEUM» ez évi *második* számában a közlemények sorát Ferdinandy Géza: «A felelősség elve a magyar alkotmányban» című dolgozatának második része nyitja meg, mely az alkotmány fejlődését a vegyes és a Habsburg-házbeli királyok alatt tárgyalja. Hogy a magyar alkotmány végkép el nem enyészett s a felelősség elve abból ki nem vészett, azt első sorban annak köszönhetjük, hogy az országgyűlések tagjai nem képviselők, hanem megyei követek voltak; másodsorban annak, hogy a központi kormány más végrehajtó szervekkel, mint a megyék és tisztviselők, nem bírt; harmadszor, hogy Erdély egy másik független és alkotmányos Magyarországot képezett. — Pekár Károly: Az aesthetikai érzések psychológiája» cím alatt kezd meg egy hosszabb tanulmányt, melyből a mostani közleményben: az aesthetikáról általában; az aesthetikai érzésekről; s az aesthetikai érzésről vagy a physiol. psychologiai aesthetika alapterve czímen közöl részleteket. — Jansen tanulmánya: «Epikuros tana az élvezetről» az antik ethika jelentőségét, Epicuros tanait az ethikáról és a kéjről tárgyalja, mint első részt. — Balogh Arthur: «A parlamenti reform» című dolgozatának első közleménye a bevezetésen kívül, a képviselői összességével foglalkozik. — Bodnár Zsigmond a «Classicismus és romanticismus» lényegét vizsgálja, a kérdés történelmi fejlődését vévén alapul fejtegetéseiben. Kimutatja, hogy a classicismus és romanticismus szembeállításának tulajdonképen nincs is értelme, mert a classicismus csak egy

tüneménye az idealizmusnak, melynek helye, jogosultsága van. A romanticizmus egészen helytelen elnevezés és szinte kár a sok tanulmány-, értekezés-, nagy dolgozatok- és könyvekért, melyek a romanticizmusról szólnak és tisztába akarják hozni az aesthetika e sphynxi tanulmányát. — Lechner László befejezi «Spencer Herbert etikája» című értekezését. — Beljak B. Pál pedig «Az álom lélektana» dolgozatának második és befejező közleményét adja. — Végül még Pekár Károly közöl egyes «Újabb eredményeket a physiologiai aesthetikában»: az astigmatismus aesthetikai szerepének formulázását. a centralis látás aesthetikai értékesítését. —n—r. pedig a «Munkás-élelmézesek» kérdésével foglalkozik. Merri-wether tanulmányát ismertetvén. — Az «Irodalom» rovatban: «Aus dem Leben König Karls von Rumänien» (—n—r.); Szájru-l-szajra, a magyarság szálló igéi, gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla (Bellerszegi); a Revue philosophique» ez évi januári száma; a «Journal des Économiste s a «Contemporary Review egyes cikkei ismertetvék.

2. A «BUDAPESTI SZEMLE» májusi füzetének tartalma: Kármán Mór «Az angol egyetem és a nemzeti közművelődés» címmel mutatványt közöl a «Tanárképzés és egyetemi oktatás» című művéből. Most, midőn egy harmadik egyetem föllállításának kérdésével hazánkban a főiskolai oktatás ügye, elszigetelt jogi akadémiáink újjászervezése ismételve szóba került, nem érdektelen figyelemmel lenni, hogy egyebütt minő szerepe jut a főiskolai intézményeknek a nemzeti művelődés körében. Anglia e szempontból annál értékeesebb tanulságot nyújthat. a mennyiben egyetemének szervezete, tanulmányi rendje teljesen elűt a continensen jelenleg elterjedt főiskolai formáktól. Az angol egyetem mai napig is nagyobbára azt a tisztet tölti be, melyet iskoláink régibb szervezetében a philosophiai tanfolyamok teljesítettek a gymnasiumi tanulmányok után. — Zsilinszky Mihály befejezi «Báró Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés»-ről szóló tanulmányát. Szerző ismerteti Wesselényi munkájának azon részét, melyben a nemzeti egység létrehozásának módjairól, azoknak nehézségeiről szól. Az egyedüli mód, mely által a különböző nemzetiségeket egy nemzetté egyesíteni lehet, «azon nemzeteknek egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése» . . . «az alkotmánynak malasztját minden nemzetre oly egyenlően kell osztani, hogy abban mindenik saját édes anyját találván föl, ezáltal egymást testvéreknek tekinthessék. Törvényhozásban és igazgatásban egy nyelvnél több nem lehetvén, azon nyelvnek, mely erre használtatik, megtanulhatását a lehetőségig könnyűvé s annak megtanulását kívánatossá kell tenni. De azért mindaddig, míg a különböző nyelvűek nyelvők es nemzetiségők sajátságaihoz ragaszkodnak, annak az alkotmány és igazgatás oltalma alatt s mindenki által bántatlan és tiszteletben tartva kell állnia.» Wesselényi tüzetesen foglalkozik mindazon európai államokkal, melyekben a szlávok kisebb vagy nagyobb tömegekben szétszórva laknak. Ilyenek: Török- és Porosz-

ország, s Ausztria-Magyarországot illetőleg azon nézetben van, hogy azt úgy alkotmányos szabadsága, mint nemzeti és vallási jellege idegenné teszi az oroszától. Minden a nyugati államok szövetségére utalja. Ezután áttér azon rész ismertetésére, melyben Magyarország teendőit fejtegeti. a főnnálló veszedelemmel szemközt. Szerinte teendőink legelsőbbike: a szláv polgártársaknak követelései közül azt, a mi helyes, méltányolni és teljesíteni. De minthogy minden államban csak egy nyelv lehet hivatalos. természetes, hogy a magyar nyelvet el kell ismerniök és azt a maguk jól felfogott érdekében meg is tanulniok. A «Szózat» rendkívül sok érdekes eszmét foglal magában, melyek a mai korban is az actualitás jellegével bírnak. Egy sokat tapasztalt, tragikus sorsú jeles hazafinak eszméi mindig megérdemlik, hogy az utókor levonja belőlük a tanulságot. — Azután következik Sorel Albertnek beszéde *Taine Hippolyte*-ről, melylyel a francia akadémiában székét, mint annak utóda, elfoglalta. Taine a század egyik hatalmas eredetisége volt. Azon ritka emberek sorából való, kik századuk gondolkozására és alakulására befolyással voltak. Módszerével előbbre vitte az emberi dolgok tanulmányozását, könyveivel azok ismeretét. Hasonlíthatatlan fényt vetett a francia irodalomra, s miután a francia művészetnek néhány legszebb szobrát öntötte, utódaira hagyta azok szilárd, finom s mély öntőformáját. Végül bámulatra méltó életmódjában az élet művészetének mintáját találhatja az, ki a tudománynak s az igazságnak akar élni. — Thim József befejezi «*Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform*»-ról szóló tanulmányát. E közleményében a gyógyszeriarokról, a nyilvános intézetekről, különösen az iskolákról, lakásokról, szegényügyről, a tápszerekről és italokról mondja el nézeteit. Végül azt mondja, hogy tekintve az egészségügy óriási fontosságát az államban, csakis a kormánytól várhatunk javulást. A reform csak felülről jöhet, alulról se a közvélemény, se a törvényhatóságok nem fogják követelni. — Kovács S. János Loti P. «*Izlandi halászszerényének fordítását folytatja*. — Kozma Andor «*Félix úr*» című eredeti költeményét közli s Ada Negri «*Útcai suhancs*»-át fordította le. — Zsátkovics Kálmán befejezi «*Vázlatok a magyarországi oroszok életéből*» című néprajzi ismertetését, melyben a házasságkötésnél, temetéseknel előforduló szokásokról szól. — Radó Antal Ada Negri-vel, az olasz költészetnek nemrég feltűnt új tehetségével foglalkozik. — Az *Értesítőben* Falk Zs.: Amerikai úti jegyzetek; Körösi Albin: A spanyol költészet gyöngyei, A finn-ugor-társaság évkönyve, a Magyar chemiai folyóirat vannak ismertetve. Egy álnévű író *Gr. Zichy Jenő mint őstörténetünk kutatója* címmel megjegyzéseket tesz Zichy Jenőnek a magyarok őshazája fölkeresése céljából megkezdett utazására.

Ugyanezen folyóirat júniusi füzetében Vámbéry Ármín az *örmény kérdésről* értekezik. Ha ezt teljes pártatlansággal vesszük fontolóra, úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy annak megoldása szoros kapcsolatban áll a dolgok természetes fejlődésével s

az európai kulturának Nyugat-Ázsia azon vidékein való elterjedésével, s hogy forradalmi eszközök a helyett, hogy célhoz vezetnének, annak elérését csak késleltetnék. Idő, türelem és várakozás mindenestre oly dolgok, melyek az örmény hazafinak egyáltalában nincsenek inyére. Igazságos és méltányos dolog, ha az örmények a jövődő siker érzetében a régi szenvedőlegességgel föl akarnak hagyni s a kultúra terjesztésével dolgoznak a nemzeti eszme megvalósításán s ha a kormányzók zsarnoksága s a kurdok rablásai miatt sokat szenvedő testvéreiket oltalmuk alá akarják venni. De az örmény nemzet ébredése a békés fejlődés oltalma alatt biztosan haladhat előre. — Concha Győző *a társadalomról* szóló, Dorottya-egyleti előadását közli. Ebben a társadalom képét rajzolja. A társadalom örökké az elkülönözködés, az elszigetelődés, az egymás fölötti uralom hajhászása volt. — Szabó Jenő *a refectiákról* értekezik. A magánvasutaknál a refectiák jogosultságát a vasút pénzügyi érdekében keresték s azok egyik jogcíme a verseny elleni egyszerű vagy támadó védekezésben, másik jogcíme pedig a forgalom fejlesztésében állott. Azonban a «forgalom fejlesztése» a refectiák állandó föntartását nem kívánja. De a «verseny elleni védekezés» jogcíme is az országos hálózat túlnyomó részének államosítása következtében mindinkább tárgyitalanná válik. Mindazonáltal szerző nem akarja állítani, hogy immár elérkezett az ideje annak, miszerint a díjkedvezményezési eljárással véglegesen szakítsunk. Mindaddig, míg a hivatalos (helyi vagy köteléki) díjszabások egyszerűsége és mozgékony-sága kívánni valót hagy hátra, bizonyos gyakorlati értéke mindig lesz annak, hogy némely általános jellegű díjmérséklések is díjkedvezményi alakban hocsátassanak a közönség rendelkezésére. Áll ez különösen a külföldi köteléki díjszabások módosításaira nézve, mert ezeknél az elkerülhetetlen és időrabló alakiságok és technikai nehézségek úgyszólván a részes vasutak száma szerint hatványozódnak. Legnehezebb pont marad jövőre is a díjkedvezményi eljárásnak forgalomfejlesztési jogcíme. Szigorú bírálatra van szükség. — Loti P. *Islandi halászs* regényének fordításából a harmadik közleményt adja Kovács S. János. — Gr. Zichy Géza *gyászadalok* című költeménysorozatát ad. — Vargha Gyula Sully-Prudhomme Napelkölte című költeményét fordította le. — Horváth Cyrill *Codexünk Mária-költészetéhez* címmel Mária-epikánk néhány főbb régi töredékéről szól. A Mária-költészet eléggé meghonosult a magyar költészet talaján és hozzásimult az új égaljhoz. De ez csupán a lyrára áll. Az epika terén sokáig egyebüttl sem volt a magyar szellemnek nagyobb áthasonító, beolvasztó ereje vagy szerencséje, se naiv eposzunkat nem birtuk kigömbölyíteni. se nemzeti szentjeink legendáinak jórészben mindenestre idegen eredetű költészete sem igen fejlődött tovább. Szerző a magyar codexek, főképp a Tihanyi és Teleki codexek momentumait ismerteti. — Sz. J. *a «bosnyák» vasúti politiká-*-hoz szól. — König Gyula *Helmholtz és a jelenkori német tudományosság*

czímű fölolvását közli, melyet az Akadémia ez évi ünnepélyes közülésén tartott. Lásd ez *Értesítő* júniusi füzetét. — Egy névtelen író *Emerson* czímmel az Akadémia kiadványában megjelent «az emberi szellem képviselői» munkájáról írt tanulmányt, melyben Emerson írói egyéniséget jellemzi. Az *Értesítőben* Matlekovits S.: Magyarország államtartásának története, Tóth B.: Szájról-szájra, Jancsó B.: Román politikai tanulmányok, Mezőgazdasági munkáskérdés, Erdőúj helyi M. Ujvidék története című munkák vannak ismertetve. Végül van az új magyar könyvek jegyzéke.

3. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi május havi füzeté első helyen Szokolay Kornél-nak a Magyar Közgazdasági Társaság április hó 27-iki ülésén «Bosnyák vasutak és bosnyák vasúti politika» czímen tartott felolvasását közli. Kétségtől fontos érdekünk, hogy a kapcsolat, mely monarchiánk és Bosznia-Hercegovina között fennáll, társadalmi és gazdasági érintkezés, összeköttetés útján minél szorosabbra fűzessék. A boszniai országos kormány czéltudatos forgalmi politikával megteremtette ez irányban a legfőbb feltételt: a jó forgalmi szervezetet. Ma már 7846 km. hosszú, a legfőbb útirányokban szerteágazó vasúti hálózata van az elfoglalt tartományoknak — a lélekszámhoz viszonyítva egyáltalán, a területhez viszonyítva másodszorban legnagyobb a Balkán félsziget országai között — melynek kitűnően iskolázott személyzete van s mely két, legközelebb három irányban lép összeköttetésbe a monarchiával és ezen át Nyugat-Európával. Mind e három irány kivétel nélkül Magyarország vasúti hálózatához kapcsolódik. A külforgalom szempontjából másik fontos követelmény volt az összeköttetés a tengerrel, e követelmény a szerajevo-mosztár-metkoviczi vonal kiépítése által teljesült. E vonal azonban a gazdasági érdek szempontjából nem felel meg, s ezért Spalató felé egy újabb vonal kiépítése mutatkozott szükségesnek, mely remélhetőleg szintén Magyarország vasúti hálózatába fog ágazni. Boszniában és Hercegovinában egész különleges indokok, a katonai szempontok s az a kíváncsi, hogy az országos kormány az előtte álló közgazdasági feladatok megvalósítása érdekében a forgalmi politika kizárólagos intézésének eszközével is rendelkezék, szólottak a mellett, hogy az állam vegye kezébe a vasútügyet. Ezért a fővonalak tekintetében az elfoglalt tartományokban csak katonai és államvasutak vannak, a magánvállalkozásnak csupán a helyi érdekű vasutak vannak átengedve. A bosnyák-hercegovinai vasutak tariffái általában igen kedvezők, sokkal mérsékeltebbek, mint a balkánfélsziget bármely más államában, melyek vasútai fölött még különösen azaz előnyük, hogy IV-dik osztálylyal is bírnak. A személyszállításnál a krajczáros kilométer-tariffa van használatban, e szerint a IV. osztály fizet km.-ként egy krt, a következők fokozatosan 2, 3, és 4 krt. 1884 óta a személyforgalom, melynek általában mintegy 70%-a esik a IV. osztályra, csaknem megötszöröződött: 109 ezer személyről 503 ezerre, az áruforgalom pedig 47 ezer tonnáról 406

ezerre. Eléggő kedvező a vasutak jövedelmezősége is, 1894-ben meghaladta a 2·2 m. frtot, átlagosan 462 frt tiszta jövedelmet szolgáltatván pályakilométerenként. Értekező végül az egyes vonalakat sorolja fel. — Dr. Heltai Ferencz től «A közúti vasutakról különös tekintettel a budapesti viszonyokra» című hosszabb tanulmányának első közleményét vesszük. A dolgozat első részében értekező általában a városi forgalom történetével foglalkozik, a mely kétségkívül szoros kapcsolatban van maguknak a városoknak fejlődésével. Annál sajnálatosabb tehát, hogy a szakirodalom általában oly kevés figyelmet fordított a helyi forgalom intézményeire és csupán az általános forgalmi jelentőséggel bíró intézményekkel foglalkozott. A helyi forgalom eszközeinek különösen két válfaja jó tekintetbe: a társaskocsik és a közúti vasutak. Az előbbiek intézménye mindenütt az ipari jog alapján nyert szabályozást, s a társaskocsi közlekedés rendezése a rendőrhatalóság jogkörébe utaltatott, míg a közúti vasutakra nézve, hol az előbbi eljárás nem mutatkozott megfelelőnek, vagy külön törvényeket alkottak, vagy a vasutakra általában érvényes szabályokat kísértették meg alkalmazni. Szerző ezután külön szakaszban a hazai s nevezetesen a budapesti lőfogató közúti vasutal foglalkozik, ez utóbbi történetét részletesen ismertetvén. Hazánkban a nevezett vasút volt az első közúti vasút, a mely eredetileg a pest-újpesti vonalra létesült (1866 második felében) s mely lassanként — különösen minek utána 1879-ben az 1868-ban alakult budai társaság vonalát is magához váltva a pesti hálózattal kapcsolatba hozta — az egész főváros területére a legfőbb útirányokban kiterjedő forgalmi hálózattá lett. A vállalat jövedelmezősége általában igen kedvező volt, bár egyes időközöket tekintve, jelentékeny ingadozásokat találunk. Így volt a tiszta jövedelem a beruházott tőkének $\%$ -ában az 1869-től 1873-ig terjedő időben 18·3 $\%$, 1874-től 1878-ig 11·6 $\%$, 1879-től 1883-ig 15·46 $\%$, 1884-től 14·04 $\%$, 1889 óta, a midőn a villamos körúti vasút jött létre mint versenyző vállalat, 1893-ig 12·91 $\%$. E 25 év alatt a vonalak hossza emelkedett közel 103 $\%$ -kal, a vonalakba ruházott tőke 140 $\%$, a szállított személyek száma 203 $\%$, az üzleti bevétel 130, az üzleti kiadás 204, az üzleti tiszta jövedelem közel 75 $\%$ -kal. Vagyis a bevételek általában sokkal csekélyebb mértékben szaporodtak, mint a kiadások. Oly tény ez, a melyet az üzleti eredményeknek a pályahosszhoz (a pályakilométerekhez), valamint a forgalmi teljesítményhez (a befutott kocsi klmek számához) való viszonyítása is megerősít. A magyarázat a későbbben megnyitott vonalak csekélyebb jövedelmezőségében, másrészt a díjszabás leszállításában, s végül általában a kiadások rohamos emelkedésében keresendő. E szakasz végén értekező bemutatja az összes hazai közúti vasúti vállalatokat legfőbb üzleti eredményeik szerint, mely összeállításból a fővárosi vasutak domináló aránya tűnik ki. Értekező ezután áttér az egyes külföldi államok közúti vasutainak ismertetésére. — Az «Irodalmi Szemlében» a földművelésügyi m. kir. minister 1893-ik

évi jelentésének, Tormay Béla «Általános állattenyésztéstan» és Rubinek Gyula «A parasztsocialismus» című munkájának ismertetését találjuk. — A «*Statisztikai Értesítőben*» Hajdu László «Horvát-Szlavonországok 1894-ik évi mezőgazdasági termeléséről» és «Az amerikai Egyesült Államok gabonatermeléséről» cikkezik. — A folyóiratot négy oldalra terjedő «*Könyvszemle*» után a Magyar Közgazdasági Társaság «*Értesítő*»-je zárja be.

4. A «MAGYAR NYELVÖR» V. füzetében Szinyei József, «Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?» című értekezését folytatja. — Tóth T. Albin az «alanytalan mondatokról» értekezik. Az általános alanyt kifejezhetjük az ige többes számának első, második, legtöbbször a harmadik személyével, sőt az ige infinitívusával is, melyhez a *lehet, kell, képes, szabad* stb. állítmányok járulnak, de el is maradhatnak, pl. *nincs mit tenni, el kell menni, mit volt mit tenni, fülhegygyel hallani* stb. A határozatlan alanyt kifejezhetjük az *ember, valaki, más* szavakkal magával az igével is, csak hogy nem minden személyével egyenlő arányban. — Kiss Ignác a Faludi Ferencz műveiből az érdekesebb szavakat és szólásokat közli betűrendben. — Melich János folytatja a német vendégszók fölsorolását; az ismertebbek: *fácán, fajd, fánk, farsang, fásli, fegyver, fékni, filigrám, fillér, fitying, flaska, fortély, föld, frigy, fukar, fustély, fuvar* stb. — Schmidt Győző a Nyr. XXIII. kötetében megjelent: «A Jordánszky- és Érdy-codexről» szóló tanulmányra rábizonyítja, hogy az csak fölszínes tanulmány terméke; írója jóformán csak a Nyelvtört. Szótárra támaszkodott, a minek folytán következtetései gyakorta tévesek. — Az apróbb közlemények sorában Tóth Béla védi a «szálló ige» kitétel magyarosságát a *szárnyas igével* szemben; Prickel Marián külföldi magyar szavakat közül Apini 1728-ban megjelent német szótárából. Gódor Sándor megmagyarázza a «csütörtököt mond» szólást. — Kérdések és feleletek. — Szarvas Gábor válaszol a Szász Károly nyílt levelére, a melyet a Magyar Paedagogia szerkesztőjéhez intézett. — Tajszavak.

5. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK f. évi második füzetében Szamota István a *tihamyi apátság 1055-iki alapítólevelét* ismerteti tüzetesen nyelvészeti szempontból. (Külön cikkben fogjuk ismertetni). — Munkácsi Bernát a *magyar magánhangzók történetéről* szedőtal különösen a hosszú magánhangzókéről értekezik (I. fönt — I.). — Szilasi Móríc a *vogul szójegyzéket* folytatja, közölve az *i—l* kezdőbetűk közti részt. — Hegedűs István a görög szófűzés azon kivételes szerkezeteit ismerteti, melyekben a szabályos külső, alaki egyezés helyett a *belalak* szerénti, vagyis *értelmi egyezés* érvényesül. Az ily eseteket az értekező nagyszámú analogiával világítja meg a latin, szanszkrit, francia és magyar nyelvekből. A beszélő személy helyzetét, hangulatát, mintegy a mondatban nyilvánuló drámai életet látjuk kifejezve azzal a mondat-alkotással, melyet értelmi egyezésnek nevez a nyelvész. A

mondatok helyes értelmezésénél a lélektani mozzanatot soha sem szabad figyelmen kívül hagynunk, különösen nem a görögben, melynek szabadabb szerkezete e nép szellemi mozgékonyságának, elméje finom hajlékonyságának oly jól megfelel. Azért volt e nép művésznemzet, mert nem tűrte a formák igáját és szabadon hajlítá nyelvét a gondolat finom árnyalatainak plasztikus kifejezésére. — Prikkel Márián ősvallásunk egy-két «nyelvi emléké»-nek bírálata kapcsán *az istennyila névről* nyilatkozik. Kétségbe vonja a vele egybevetett vogul *türəm-näl* «isten nyila, villám» kifejezés létezését s miután kimutatta, hogy ilyen szólás a görögben, latinban, héberben, németben, szlávban s a finnben is találkozik, azt hiszi, hogy «az isten-nyila» nemcsak, hogy nem ősmagyar idiotismus, de nem is magyar elme szüleménye, mert minden valószínűség szerint idegen földről, a *szent-írásból* plántálódott át hozzánk. A magyarság nemzeti istenének eszméje sem az őshazából származott hozzánk, hanem a szentírásban gyökeredzik szintűgy, mint az istennyila kifejezés is. A «magyarok istene» nem egyéb, mint a zsidók Jehovájának pap-krónikásainktól alkotott képmása, a mely idő folytán belehatolt a magyarság köztudatába. A *teremt*-szóban vélt mythikai felfogás, mely szerint t. i. ez a vogul mythológiában ilyes értelemben használt *türəmt-, türät-* «aláeresztetni, alábocsátani (t. i. az égből)» igével függne össze, szintén el nem fogadható. — V o l f G y ö r g y az *őszlovén és újszlovén* nyelvek viszonyához fűz megjegyzéseket, figyelmeztetvén arra, hogy az újszlovén az őszlovénnek egyenes örököse, s hogy a magyar-szláv nyelvi érintkezések kutatásában különös számbavételt érdemel. Főfontosságú ránk nézve természetesen mindig az őszlovén fog maradni. De itt se zavarjon minket a szlavistáknak «de lana caprina» örök időig folyó vitája. Mennyi leleményt, fogást és furfangot fejtenek ki, csakhogy az őszlovén nyelv bölcsője, hazája folyton probléma maradjon! Magyar nyelvész már csak humorral nézheti, hogyan iparkodnak elkerülni és másokkal is elkerültetni az igazság megismerését. Van ugyan egy classikus tanú rá, hol keresendő az őszlovén nyelv bölcsője, *a mi nyelvünk*; de ezt némelyek közülök vagy egyáltalán nem, vagy csak gyarlón ismerik, mások pedig dölyfösen lenézik. A bolgár eredet hívei ignorálják a mi őszlovén kölcsönszavainkat, melyek nemcsak egyháziak, hanem sokkal nagyobb számmal egyébfelék és csakis az élő beszédből kerültek hozzánk. A mi őszlovén kölcsönszavaink határozottan Miklosich elmélete, vagyis az őszlovénnek pannon eredete mellett bizonyítanak. Az «ismertetések és bírálatok» rovatában különös elismeréssel szól Melich János Fr. Kluge *«Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache»* című művének ötödik javított kiadásáról. Simonyi Zsigmond pedig Zolnai Gyula *«Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig»* című s a M. T. Akadémia kiadásában megjelent műről mondja el, hogy «nagyon jól megoldotta feladatát: a mutatóványok alapján tanulságosan világítja meg nyelvünk történeti fejlőd-

dését». Kisebb közlések, irodalmi jelentések és helyreigazítások töltik ki a füzet hézagait.

6. **«EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.»** A IV-ik füzet első cikkében Kassai Gusztáv e kérdést fejtegeti: Mit értett Plato az ideákkal ellenkező *ἄπειρον*-on? Felelet: az *ἄπειρον*, vagyis anyag Platónál határozott törvények szerint változó lény, mely a módosulás minden phasisában az eszméket tartalmazó eszes ok rábeszélései következtében az örökkévaló, mindig egyenlő ideákat juttatja valósulásra az érzékvilágban. Az anyag az ideákkal ellenkező, s mint ilyen nem áll velök semmiféle közösségben; de mivel valamivé lesz, azaz valamely határozott alakot vesz föl, kell, hogy a világban valamely eszmét megtestesítsen, kell, hogy az ideáknak képmása legyen. — A második cikkben folytatja Krajcsovics Soma a Zrinyiász vallás-erkölcsi eszméinek fejtegetését, melynek csak a következő füzetben vesszük befejezését. — A harmadik cikkben befejezi Vári Rezső **«A classica-philologia módszeresítése hazánkban»** című tanulmányát. Előbb módszeres utasításokat és tanácsokat ad az ifjú philologusnak, a kinek várakozásait az egyetemi előadások rendszerint nem igen elégítik ki, hogy magántanulmány útján miképen folytassa önképzését; azután a tanárképzésre, könyvtárakra, kormánysegélyre stb. vonatkozóan juttat némely kívánságokat kifejezésre. — Kovács Antal Kazinczy levelezésének IV—V. kötetei alapján beható rajzát adja Kazinczy Ferencz pályájának az 1803—08. években. E levelezés újabb irodalmunknak legbecsesebb adaléka, mely nemcsak magára Kazinczyra, hanem egyúttal egész korára és ennek összes kiválóbb alakjaira rendkívül gazdag és tanulságos anyagot tartalmaz, melynek értékesítése még meg sem indult. — Végre Heinrich Gusztáv egy legújabb publicatio alapján a Grillparzer Bánk-tragédiájának sajátos sorsát fejtegeti, főleg Ferencz császár feltűnő magatartását e darabbal szemben, melynek első sorban forradalmi tárgya tetszett volna a fejedelemnek, a ki, mint a legitimitás főre, nem vehette szívesen, ha a színpadon, ezek láttára, egy udvar rendkívül erkölcstelen színben tűnik föl, egy királyné pedig a kerítőné gyanújába keveredik és ezért gyilkosság áldozatává lesz. — A hazai irodalom rovatában Pozder Károly igen kedvező ítéletet mond Pecz Vilmos újjörög nyelvtanáról, mely bármely nemzet tudományos irodalmában számot tenne, minthogy az újjörög nyelvről és nyelvtudományról szóló nagyszerű bevezetésével és a nyelvtannak világos és módszeres taglalásával nagyban felülmúlja a legtöbb, eddigelé megjelent újjörög nyelvtant, még azokat is, melyeket görög írók szereztek. — Hasonlókép a legnagyobb elismeréssel ismerteti Balassa József Zolnai Gyula munkáját: **«Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig»**, melyben szerző kettős feladatát, hogy t. i. úgy a régi magyar nyelv emlékeit, mint magát a régi magyar nyelvet bemutassa, kitűnően oldotta meg. — Kempf József Euripides-fordítását (Iphigenia Taurisban) Pozder Károly igen sikerültnek mondja s ajánlja a görög

nyelv helyett választható irodalmi tanulmányok tanulóinak. Kifogásai csekély számúak és nem lényegesek. — Elég kedvezően ítél Timár Pál Goethe Tasso-drámájának magyar jegyzetes kiadásáról, melyet Demek Győző a rendelkezésére álló irodalom fölhasználásával, de csekély önállósággal szerkesztett. A Tasso-kérdés több igen fontos problémáját (így: színmű- vagy tragédia-e a darab? Antonio szerepelt-e már a mű első tervében? stb.) teljesen mellőzi a kiadó, a ki a szöveget is több helyütt félreértette, másutt szükségételen tautológiákkal inkább elhomályosítja, mint valóban megmagyarázza. — A külföldi irodalom rovatában Dankaplaclid ismerteti Blaydes Frigyes kitűnő Aristophanes-kiadását, mely 1893-ban a Vespae-t tartalmazó kötettel teljessé vált. E kiadás minden tekintetben felülmúlja az eddigi Aristophanes-kiadásokat, melyeket egyúttal, minthogy Blaydes ezeket mind földolgozta, nélkülözhetővé tesz. — Utána Heller Izor a Goethe-irodalom egyik legbecsesebb és legszellemesebb adaléka gyanánt mutatja be Hehn Viktor könyvét Hermann és Dorotheáról, melyből főleg az azok lényegére vonatkozó fejtegetéseket és Goethe viszonyát a politikához ismerteti. — A program-értekezések sorából Némethy Géza kedvező ítéletet mód Soós József tanulmányairól, mely Albius Tibullus költészetét tárgyalja, és Vietorisz József dolgozatáról, melyben szerző Vergilius IV. eklogáját magyarra fordítja és értelmezi. Ez utóbbiban azonban határozottan helyteleníti, hogy a szerző Schaper hypothesisét követi, mely szerint a költeményben említett consul maga Octavianus Augustus, az utólag jószolt gyermek pedig Octavianus kiszemelt örököse, Marcellus. holott az összes kéziratok és régi testimoniumok a 12. versben a Pollis consul nevét közlik. — Kérdések és feleletek, gazdag vegyes közlemények, hazai és külföldi könyvészet teszik a füzetnek további tartalmát.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I-ső osztály hatodik ülése.

1895. június 10-én.

ZICHY ANTAL t. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György t. t.; Simonyi Zsigmond, Szilády Áron, Thewrewk Emil r. tt.; Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Csengeri János, Némethy Géza, Pecz Gedeon. Szinnyi József, Szigethy József l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, König Gyula, Pauer Gyula, Pauer Imre, Szily Kálmán, Schvarcz Gyula r. tt.; Nagy Gyula l. t. — Gyulai Pál osztálytitkár.

127. GYULAI PÁL r. t. bemutatja IMRE SÁNDOR r. tagnak Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága című tanulmányát.

128. SZILÁDY ÁRON r. t. felolvassa «A königsbergi töredék» című értekezését. — Az Értesítőbe adatik.

129. SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatja SZAMOTA ISTVÁNNAK, mint vendégnek. «A tihanyi apátságnak alapító-levele, mint legrégibb nyelvemlék» című értekezését.

130. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri SZILÁDY ÁRON és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1895. június 17-én.

PAULER GYULA r. t., osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tagok; Alexander Bernát, Concha Győző, Fayer László, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Ráth Zoltán l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

131. ALEXANDER BERNÁT l. t. felolvassa BRASSAI SÁMUEL t. tagnak «Az igazi pozitív philosophia» című értekezését.

132. RÁTH ZOLTÁN l. t. «Igazságügyi statisztikánk reformjá»-ról értekezett.

133. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri VÉCSEY TAMÁS r. és RÁTH ZOLTÁN l. tagot.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1895. június 24-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Heller Ágost, Horváth Géza, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt.; Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Klein Gyula, Kossutány Tamás, Schenek István l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t.; Gyulai Pál, Pauer Imre, Vécsey Tamás r. tt.; Némethy Géza, Pólya Jakab l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

134. KOSSUTÁNY TAMÁS l. t. Egy új borélesztőről.

135. BAUER MIHÁLY részéről, «A négyzetes alakok elméletéhez», előterjeszti KÖNIG GYULA r. t.

136. HERZFELDER A. D. részéről, «A thionaphtalin és néhány származéka», előterjeszti THAN KÁROLY r. t.

137. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR és THANOFFER LAJOS r. tagokat kéri fel.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik összes ülés.

1895. június 24-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Zichy Antal t. t. — Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heller Agost, Horváth Géza, König Gyula, Pauer Imre, Pauler Gyula, Schuller Alajos, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Vécsey Tamás r. tt. — Batizfalvy Sámuel, Bedő Albert, Chyzer Kornél, Daday Jenő, Klein Gyula, Kossutány Tamás, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pólya Jakab, Schenek István l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

138. Főtítkár bejelenti Stier Teofil k. tagnak, a magyar irodalom alapos ismerőjének és buzgó ismertetőjének május 23-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia megilletődéssel veszi a gyászjelentést tudomásul s az l. osztályt felhívja, emlékbeszéd tárgyában határozathozatalra.

139. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr értesítvén az Akadémiát, hogy szeptember elején Leydenben nemzetközi állattani congressus fog tartatni, kéri a résztvevő tagok nevét vele közölni. — A résztvenni szándékozó tagok fölkértnek, hogy július 1-ig nyilatkozzanak.

140. Olvастatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, a melyben az Akadémiát értesíti, hogy dr. Elischer Gyula főorvos a M. Tud. Akadémiának óhajtaná átengedni a nagybátyjától, Elischer Boldizsártól reámaradt nagyértékű Goethe-gyűjteményt, azon esetben, ha az Akadémia az adománylevélben részletezett föltételek teljesítését magára vállalja. — Az összes ülés az adománylevél fölolvassása és az állandó könyvtári bizottság reávonatkozó jelentésének meghallgatása után határozza: a) hogy a nevezett gyűjteményt elfogadja, b) az átengedéshez kötött föltételek teljesítését elvállalja, c) az átvétellel a főkönyvtárnokot s az átvételi és átadási okirat megszerkesztésével az ügyészt megbízza. s végül d) dr. Elischer Gyula főorvos úrnak, mint adományozónak, valamint a miniszter úr ó nagyméltóságának, hazafias közbenjárásáért, mely köszönetét fejezi ki.

141. A III. osztály előterjeszti a Forster-féle mezőgazdasági jutalom- és pályadíj-alapítvány ügyrendi szövegezését. — Elfogadtatik.

142. A Történelmi Bizottság előterjeszti az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány ügyrendi szövegezésére vonatkozó javaslatot. — Némi módosításokkal elfogadtatik s helybenhagyás végett id. Bojári Vigyázó Sándor úrral közölni fog.

143. Olvастatik a Nyelvtudományi Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Volf György r. t., előadó Simonyi Zsigmond r. t.; a bizottsági tagok közé Pecz Gedeon l. t.; segédtagokul Balassa József, Freskai János, Katona Lajos, Szamota István, Szilasi Móricz, Vikár Béla és Zolnai Gyula ajánltatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

144. Olvастatik az Irodalomtörténeti Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Szász Károly r. t., előadó Szilády Áron r. t.; segédtagokul Bayer József, Hellebrant Árpád, Négyessy László, id. Szinnyei József, Ráth György, Váczy János és Széchy Károly ajánltatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

145. Olvастatik a Classica-philologiai Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Zichy Antal t. t., előadó Ponori Thewrewk Emil r. t.; segédtagokul Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Vári Rezső ajánltatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

146. Olvastatik a Történelmi Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Szilágyi Sándor r. t., előadó Fejérpataky László r. t.; a bizottsági tagok közé Komáromy András l. t.; segédtagokul Tagányi Károly és Schönherr Gyula ajánlatnak. — Az ajánlottak megválasztatnak.

147. Olvastatik a Nemzetgazdasági Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Láng Lajos r. t., előadó Jekelfalussy József. — Tudomásul vétetik.

148. Olvastatik az Archaeologiai Bizottság jelentése megalakulásáról. Elnök Pulszky Ferencz t. t., előadó Hampel József r. t. — Tudomásul vétetik.

149. Az I. osztály a Könyvkiadó Bizottságba Szász Károly és Beöthy Zsolt r. tagokat választotta. — Tudomásul vétetik.

150. Az I. osztály a Kőzép-pályázatra bírálókul: Bánóczi József, Szigeti József és Vadnay Károly l. tagokat választotta. — Tudomásul vétetik.

151. Az I. osztály a Péczely-pályázatra bírálókul: Szász Károly, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt r. tagokat választotta. — Tudomásul vétetik.

152. Az I. osztály előterjeszti a Classica-philologiai Bizottság véleményes jelentését a Bölcse Leo taktikája új kiadásához Vári Rezsőtől készített adparatus criticusról. — Áttétetik a millenniumi bizottsághoz.

153. A Történelmi Bizottság ajánlólag terjeszti elő Hodinka Antal folyamodását, melyben a római Fraknoi intézetbe leendő kiküldetését kéri. — Az Akadémia a Forster-féle Scitovszky-jutalmat a jövő tanévre Hodinka Antal úrnak adományozza.

154. Maár Gyula úr, Somogy megye alispánja, beküldi a gróf Somssich Józseftől az alaptökére hagyományozott 100 frtot. — Tudomásul van.

155. Hegedűs Sándor r. t. 20 és König Gyula r. t. 10 frt 60 krt ajándékoznak a Tisztviselők nyugdíj-alapja javára. — Tudomásul van.

156. Tóth Mike jézustársasági atya Kalocsáról megküldi a könyvtár számára az 1894-ben mint hittérítő Afrikában elhalt Czimermann István hazánkfianak kaffer nyelven kiadott munkái egy-egy példányát. — Duka Tivadar l. t. «An Address to tropical Medicine», Nagy-Iványi Fekete Gyula «Rapport sur les questions relatives a l'enfance et aux mineurs» című értekezéseiket ajándékozzák a könyvtárnak. — Köszönettel vétetnek.

157. A párisi «Museum d'histoire naturelle» havi Bulletinjét ajánlja cserére. — Az ajánlat elfogadtatik s viszonzásul az Akadémia támogatásával megjelenő «Mathem. und Naturwissensch. Berichte aus Ungarn» egy példányra fog megküldetni.

158. Főtitkár bemutatja az utolsó ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

159. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére PAULER GYULA és HORVÁTH GÉZA r. tagokat kéri fel, s az Akadémia tagjainak kellemes szünidőt kívánva, az ülést berekeszti.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Bírálatok az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára
beérkezett pályamunkákról.*

II.

Az «Első magyar általános biztosító társaság» jutalomdíja a következő kérdésre tüzetett ki: «Fejtse ki a pályázó a tőzsdeadórend-szer czélszerűségének kérdését a helyes adórendszer szempontjából és a jelenleg érvényben levő külföldi tőzsde-adótörvények főintézkedéseit és eredményeit».

Ki kellett emelnem a pályakérdés szövegét azért, mert nézetem szerint a pályaműnél nem csak azt kell vizsgálni, hogy megfelel-e a tudományos követelményeknek, hanem azt is, hogy minden irányban eleget tett-e a kitűzött feladatnak.

Minden más kérdésnél talán fölösleges, de ennél a kérdésnél, melynél a részletkérdések is osztálykérdéseknek tekintetnek, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a pályamunkákról magamnak nem a bennök foglalt vélemények, hanem belbecsök szerint alkottam ítéletet. Csakis azt néztem, hogy a kérdést és részleteit higgadtan és tárgyilagosan, az érvek és ellenérvek, a fény és árnyoldalak kellő és pártatlan kiemelésével, egy szóval tudományosan fejtegetik-e, de már arra nem igen voltam tekintettel, hogy nézeteik vagyis levont következtetések kiállják-e a tűzpróbát. Ugyanis abból indultam ki, hogy nekem nem a tőzsdeadóról és berendezéséről, hanem csakis az egyes munkáknak tudományos értékéről kell véleményyt mondanom.

Sietek azonban megjegyezni, hogy egyet kivéve, mely különben a tudományos igények legalacsonyabb mértékének sem felel meg, a pályamunkákban nem találtam pártszellemet, egyoldalú felfogást és célzatosságot. Mindannyi kiemeli ugyan, sőt egy ebben látja a tőzsdeadónak egyedüli indokát és elfogadható elméletét, hogy a tőzsdeadó kérdését pártpolitikai harczok, tőzsdeellenes áramlatok hozták felszínre és segítették győzelemre, de előadásaikban és fejtegetéseikben lényegileg még is az állampénzügyi és a közgazdasági szempontok mérlegelésére szorítkoznak. S az az egy, mely nem egészen ment a pártoskodástól, nem tőzsdeellenes, hanem tőzsdebarát körökből származik, nem is híve a tőzsdeadónak, melynek szükségét nem képes belátni, mert aránylag csekély jövedelmet hoz, melyért nem érdemes a forgalmat megnehezíteni s különösen azért sem, mert helyes adókimutatással azt az összeget az illető tőzsdeköröktől jövedelmi adóban is meg lehetne

* Az I. számú bírálat a megelőző füzet 446. lapján.

kapni. Érdemes megemlíteni, hogy egyes visszaéléseket ez a tőzsdebarát munka is lát, megszüntetésükre tesz is javaslatokat.

Áttérve tulajdonképi feladatomra, valóban örömmel és meglepéssel jelenthetem, hogy a pályázat határozottan sikeresnek bizonyult. Semmi súlyt sem fektetek arra, hogy öt munka és köztük 3 vaskos kétkötetes dolgozat versenyzett az aránylag csekély díjért. Eredményesnek azért tartom a pályázatot, mert a versenyző művek, kivéve azt az egyet, melyről már szoltam, határozottan figyelmet érdemelnek. Mindannyiról bátran el lehet mondani, hogy bizonyosságot tesznek szerzőiknek nagy olvasottságáról, a tárggyal többé-kevésbbé komoly és beható foglalkozásáról. Ezt találom különösen örvendetes és biztató jelenségnek.

Egyáltalában nem tudományos dolgozat a III-dik számú pályamunka. (Jeligeje: Je n'en vois pas la nécessité). Előadását azzal kezdi, hogy «a magyar közéletben is felhangzott már elvéve, mint politikai jelszó: be kell hozni a tőzsdeadót» a nélkül azonban, hogy «határozott actióra inflammált volna». Néhány lapon át fejtegeti, hogy hazánk milyen alkalmas talaj a tőzsdeadó nyugodt és higgadt tárgyalására, mert «a magyar közvélemény nem lát a tőzsde falai között aranyhegyeket», és mert «hála a magyar józanságnak, nem fogott rajta az a *métely*, mely Ausztriában és különösen Németországban nem maradt hatás nélkül». Egyszerre azután neki ered és egy lélekzetre végig tárgyalja az egész kérdést, beleértve a tőzsde feladatát és reformját. Elméleti fejtegetésekbe nem bocsátkozik, csak gyakorlati észrevételeket tesz. Nincs is tiszta fogalma a tőzsdeadó lényegéről és feladatáról, szerinte azt csak a tőzsde ellenségei követelik és indokát találhatja abban is, hogy a földbirtok forgalma nálunk $4\frac{3}{10}\%$ illetékkel terheletik. Igen, de a földbirtok forgalmát nem lehet azonosítani az ingó forgalmával és igazolásul a pénzügyi közigazgatási bíróságnak egy határozatára is hivatkozik. Az irodalommal nem bajlódik s úgy látszik, hogy magát a tőzsdeellenes irodalmat is csak hírből, napi lapokból ismeri. A tőzsdében csak a »tőke piaczat« látja. Reá nézve csak »értéktőzsde« létezik, az »árutőzsde«-ről már nem vesz tudomást, melyet pedig az agráriusok főleg ostromolnak, mert különösen ennek rójják fel az ár hanyatlást. A német tőzsdeadót csak röviden és felszínesen, az osztrák tőzsdeadót némileg részletesebben ismerteti. Más tőzsdeadóról nincs tudomása.

Az 5-dik számú pályamű (Jeligeje: Erkölceinket törvényeinkkel együtt reformálnunk kell s. a. t. Casimir Peyrier) világos előadás és a kérdésnek rendszeres felfogása és tárgyalása által emelkedik versenytársai fölé. De ezt a nagy előnyt megsemmíti különösen az a tény, hogy a különböző tőzsdeadókat és eredményeiket csak ismerteti, de ki nem fejti, azokat sem nem bírálja, sem egymással össze nem hasonlítja. Mindezt az olvasóra bízva, kit azonban erre nézve az elméleti részben sem tájékoztat. Az elméleti részben, melyet kilencz §-ra

oszt, kizárólag csak a tőzsdeadó kérdésével általánosságban, de nem egyszersmind a tőzsdeadórendszerrel, a tőzsdeadóban foglalt egyes intézkedésekkel foglalkozik. A dolgozatot a maga szűk körében becsesnek kell tekinteni, habár így is vannak egyes kisebb hibái és hiányai. Nem tartom p. o. egészen helyesnek a különböző törvények nyomán a tőzsdeadóról adott fogalom-meghatározást, a mely kizárja a kibocsátási ügyleteket és a tőzsdei árúkat és ezek megadóztatását. A kibocsátásra, vagyis az értékpapiroknak forgalomba hozatalára rótt adót nem számítja a tőzsdeadó körébe és ezért fejtegetését egészen mellőzi, mi annál feltűnőbb, mert önmaga fejtegeti, hogy a tőzsdeadóval az ingó vagyon és érték, illetőleg az ebből eredő jövedelem szándékoltatik megadóztatni. De ezt a dolgozatot nem annyira kisebb hibái és tévedései miatt, hanem azért kell, valóban sajnálatomra, teljesen figyelmen kívül hagyni, mert nem tett eleget a feladatnak és nem tárgyalta a kérdést a maga teljességében. Sajnálom pedig azért, mert nem kételkedem abban, hogy a pályamű szerzője képes lett volna az egész feladatot is megoldani és ha ezt teszi, a kérdéstről egy teljesen világosan, szabatosan és rendszeresen írt dolgozatot nyújtott volna, melyet feltétlenül a többiek fölé kellett volna helyezni, habár nem is rendelkezik azokkal a bő irodalmi forrásokkal, melyekkel versenytársai.

Három pályamunka marad tehát mint olyan, mely az egész kérdést felöleli. S erről a háromról el lehet mondani, hogy az irodalmi segédforrások tekintetében egymással vetekednek. Ha tehát a tudományosságot az olvasottak bősége szerint lehetne és kellene mérni, valóban egy hirtelen meg sem mondhatnám, hogy melyik érdemi meg a pályabért. Ha p. o. a IV. sz. pályamű szerzője a törvényhozási foliánsokat olvasta és azokból sok kivonatot készített, a II. sz. mű szerzője alaposan tanulmányozta a kereskedelmi jog tankönyveit. Ha zavaromom nem akartam volna akkép segíteni, hogy egyszerűen javasoljam a díjnak a három közt való megosztását, nem maradt volna más hátra, mint-hogy összeszámoljam, hogy ki mennyi munkát olvasott vagy lapozgatott, természetesen kitörülve azokat, melyek pusztá feltűnési viselkedből egy pár szóval vagy egy mondattal idéztetnek és a melyek az itt tárgyalt kérdéssel nem is foglalkoznak. De én azt hiszem, hogy a bő olvasottság hasznos és szükséges ugyan, mert gondolatokat ébreszt, szélesebb és tágabb látókört nyit, de önmagában egyáltalában nem szolgálhat a tudományosság mértékéül és épen ezért a jelzett két segédeszköz egyikéhez sem folyamodom.

Még egy út állt előttem, mely munkámat és helyzetemet lényegesen megkönnyítette volna. A II. és IV. számú pályaművek magyar s pedig nem valami szép magyar szövege, s pedig a II-dik számú német és angol, a IV. számú angol, német, francia, holland szövegű idézetekkel van tarkítva, még pedig úgy, hogy az idegen nyelvű idézetek nélkül az előadást és fejtegetést nem lehet megérteni. Ellenben az I. sz. pályamű, habár használ is idegen műszavakat, melyekre

nézve pedig vannak igen jó magyar műszavaink, mégis magyarul, habár darabos magyarsággal van megírva. Mondhattam volna tehát, hogy a magyar olvasótól talán még sem lehet megkövetelni, hogy annyi mindenféle nyelvet értsen vagy ha érti is, annyi különféle nyelveken írt munkát olvasson és éppen ezért a II. és IV-ik számú munkát elvetendőnek, az I. számút pedig természetesen az idegen műszavaknak magyar műszavakkal való pótlásának feltétele alatt díjazandónak tartom. De azt hiszem, hogy az idegen nyelveknek az előadásba keverése és ezzel az előadásnak zagyalékokossá tétele csak hiba számba eshetik, mely nem zárhatja ki az illető munkát a pályázatból, a díjnak odaítéléséből vagy másnemű kitüntetéséből, ha máskülönben a kellékeknek megfelel és csak azt vonhatja maga után, hogy ki lehet, de ki is kell kötni, hogy az idegen szöveg a munka megjelenése előtt magyarra fordíttassék. S ez alól a kötelezettség alól nem mentesíthet a IV. sz. pályaműben foglalt az a kijelentés, hogy az idézet az eredeti szövegben azért történik, hogy a szöveg hűségét illetőleg kételyek fel ne merüljenek. Tessék a szöveget jól és helyesen fordítani és nem fog semmi kétely sem felmerülni. Egyébként ebben a dolgozatban sok oly idegen nyelvű idézet fordul elő a szövegben, melyet egyáltalában nem bírál, melyre észrevételt sem tesz. Mentegetődzése tehát nem is egészen alapos.

Szabadjon még egy, talán nem is egészen a dologra tartozó megjegyzést tennem, melyből azonban a pályaművekre semminemű következtetést sem akarok levonni, a melyet tehát részemről inkább csak ötletszerűnek akarok tekinteni. Mind a három dolgozat rendkívül sokat foglalkozik német, francia és orosz neves és nem neves íróknak a forgalmi adókról felállított elméleteivel. Az I. sz. tudomást vesz arról, hogy a forgalmi adó elméletét Kautz Gyula és Mariska Vilmos is fejtegették ismeretes kézikönyveikben, a II. és IV. számú még ezt sem teszi. Én azt hiszem, hogy a magyar íróknak nem az a feladata, hogy a hazai irodalmat, az ebben az irodalomban kifejezésre jutott eszméket és tanokat mellőzze, hanem ellenkezőleg éppen az a feladata, hogy azokat fejtegesse, helyreigazítsa és tovább fejlessze. Én úgy láttam a német, a francia és az angol közgazdasági irodalomban, hogy azok első sorban a hazai írókat és csak másod sorban idézik az idegen írókat és ezek közt is csak a jelentékenyebbeket. Pedig talán nem éppen csak a tőlük idézett munkákat olvasták. Nem mondom, hogy mi egészen követhetjük az idegen irodalom példáját, hiszen közgazdasági irodalmunk meglehetősen szegényes, de talán annyiban mégis követni lehet, hogy az idegen irodalomból ne csináljunk kultuszt, hanem becsüljük meg a magunkét és mindenekelőtt a magunkéra legyünk tekintettel. Ha mi írók nem méltatjuk a saját irodalmunkat, hogyan becsülje meg azt a közönség.

Bocsánat ezért a kitérésért. Újra felveszem jelentésem fonalát ott, a hol megemlékeztem arról, hogy pusztán a kútforrások bőségében, a sok mindenféle idézetben és hivatkozásban semmiféle tudo-

mányosságot sem láthatok. A tudományosságot az önálló és rendszeres gondolkodás, a gondolatoknak tiszta és világos kifejezése, az előadás komolysága, mondanám méltósága, a kérdésben való elmélvedés és annak minden oldalú nyugodt és higgadt kifejtése adja meg. Ha ebből a szempontból nézzük a kérdéses 3 pályaművet, akkor már nem lehet azokat egyforma mérték alá esőknek, egyenlően becseseknek tekinteni.

A IV. sz. pályamunka (Jelgége: Un nouvel impôt stb. Raffalovich) szerzőjében megvan az önállóság vágya, sőt képessége is, de még nincs meg az ehhez szükséges nyugodt és higgadt gondolkodás, még nem sajátította el a rendszeres és komoly előadást, folytonosan ismételi egy és ugyanazt a tárgyat többször is fejteget. Nagy megfigyelő és bíráló képességével gyakran visszaél és oly kifejezésekre és megjegyzésekre ragadtatja el magát, melyek komoly tudományos munkába nem valók. Még megvan benne bizonyos bőbeszédűség, nem mindig tudja megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről. Szeret képekben beszélni, de azokat nem választja meg szerencsésen s nem illenek komoly tudományos munka keretébe.

Így, hogy szerzőnek gyenge oldalait mutassam be, a bevezetésben következőleg írja le a dolgozata által megteendő utat: «Pályája olyan lesz, mintha egy tölcseren haladnánk előre. Mert egy szűk mellékesnek látszó ponton indul meg majd vizsgálódásunk a következő szakaszban, olyan kis nyíláson, mintha nem is volna egyéb kötelesség előttünk, hanem hogy doctrinár irodalomtörténeti okoskodásokat bonnyolítsunk le és különböző művek ferdeségeit hasonlígtassuk össze egymással. De ez a szűk mesgye szélesebb útra szakad s mind nagyobb körök nyílnak meg távolodó perspektívával. Így távol mindjobban a tölcser előttünk s ha tán az út annyira meredek lesz, hogy a századig nem tudunk eljutni, biztat a remény, hogy mégis megpillantsuk fölöttünk a szabad kék eget».

S valóban a szerző hosszú utat is végez. Csaknem az összes német munkákat, a melyekben a forgalmi adó és a tőzsdeadó elméletéről szó van és a melyekben kifejtett elmélet Stein elméletével egy vagy más irányban összefüggésben áll, végig bírálhatja folytonos ismétlésekkel, sokszor saját szavaival, sokszor más szerzőnek esetleg szerzőknek segítségül hívásával, kiket a saját nyelvökön szólaltat meg.

Különösen Stein pénzügytanának mind az 5 kiadásával foglalkozik. Az első kiadás egyik idézetéhez gombostűt szúr. Fejtegetései során a következőket is mondja: «Az előadott elmélet három alkotó elemre oszlik, melyek közül az első kettő csak alépítménye a harmadik rétegnek, melylyel nekünk van dolgunk. Mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy nagyon korhadtt alaposzlopok, a melyekbe régen beleesett a szű, meg is örölte őket és nagyon röviden is végezhetünk velők». Végez is velők akkép, hogy előveszi Stein könyvének IV. kiadását, Wagnernek nagy mukáját, Kaizlnak az adó áthárításáról írt kis dolgozatát és Franz-nak kis munkáját. Miután még eredeti német

nyelven elmondta Stein könyvének első kiadásában a forgalmi adóról foglalt tant, mondandóit így fejezi be: «Kutatásunk nem sok biztatót mutatott fel eddig. Két aléptményt találtunk a mi harmadik emeletünk alatt és mind a kettő korhadtt volt, sőt le is dőlt már. Három következtetést kaptunk és ezekből két pár, «mert» tarthatatlan volt és így a két pár «azért» is összerogyott. Maradt még mindezek hegyében egy következtetésünk, egy «mert» és egy «azért». Ezt a tételt körülszabtuk már, de most itt hagyjuk s később fogjuk elővenni. Valóban-a kezdet nem nagyon biztató».

S körülbelől ebben a modorban tárgyalja Stein műve minden egyes kiadását, melynek 2-ikához már nem gombostűt szúr, hanem jegyet tesz. Bocsnát, ha még egy pár helyet idézek, hogy teljesen bemutassam szerzőnek előadási modorát. A 47-ik lapon mondja: «Ne bíráljunk most semmit s ne kutassuk, hogy Steinnek ez vagy amaz állítása megállja-e az igazság próbatűzét. Egy csupasz tény áll előttünk, az, hogy az a tudós, ki először oltotta be az adók rendszerébe a forgalmi adókat: s most leveszi kezét a munkáról s azt mondja, hogy nem megy, hiába próbálja, nem megy; szerszámai mind bele-törtek. Nem lehetetlen, hogy maguk azok a szerszámok, maguk azok az elvek már alapjokban hibásak voltak, csak hogy eddig nem sült ki róluk, de a tözsdeadónál kezd az kiviláglani». S dolgozatának ezt a részét így fejezi be: «Itt végződik utunk első fordulója. Innen már egyenes utak vezetnek minket fölfelé s most rajtunk áll, hogy végig járjuk őket».

En azt tartom, hogy ily hangon, ily modorban először is Stein-ről, másodsor pedig tudományos munkában nem lehet beszélni. Stein műve III-ik kiadásánál még az a kis tévedés is megcsúsz rajta, hogy tulságosan bízva Heckelben, a következő nyilatkozatra ragadtatja el magát: «Egy bizonyos, ha valakinek Stein munkájának csak a harmadik kiadását adom a kezébe, az soha sem fogja azt mondani, hogy Stein állított valaha valami elméleti tételt a forgalmi adóról». Heckel értekezésében megelégszik annak a kijelentésével, hogy Stein munkájának 3-ik kiadásában a forgalmi adóknak ez a levezetése vagy indokolása nem fordul elő. Szerző azonban tovább megy, bár idézi az ezeket az adókat tárgyaló fejezetnek bevezetését, mely nézetem szerint bár rövidebben, de ugyanazt az alapgondolatot fejezi, mely hosszabban az első két kiadásban foglaltatik. De ennek az alapgondolatnak részleteiből kifejtését szerző, ha erre magának időt szakít, alább megtalálhatja. S ebben a részletezésben, ha nem is ugyanazokkal a szavakkal és némileg változott, de azt hiszem, hogy helyesebb alakban is lényegileg ugyanazt az elméletet fejti ki, melyeket az első két kiadásban tanított. A tanúság ebből csak az, hogy német tudósban sem szabad feltétlenül bízni, és a bírálat tárgyává tett munkát, legalább az illető tárgyra vonatkozó részt egészen és végig el kell olvasni. Különben ebben a tévedésben az I. sz. pályamű szerzője is osztozódik, csak hogy azt Heckelnek egyszerűen utána mondja.

Ha már szóba hoztam Heckelt, megemlíthetem azt is, hogy úgy a IV-ik mint az I. sz. pályamű írója alaposan félreértette. A IV. sz. pályamű szerint: «Nem lehetetlen, hogy valami Hegel íz van benne,» továbbá «Heckel nem kerülheti ki megkülönböztetései az a kifogást, hogy finomak ugyan, de doctrinák és talán még jobban doctrinák mint finomak». Határozottan megengedem, hogy Heckel tárgyalási modora elvont és nehezen érthető, de elméletének lényege és magva, legalább az én nézetem szerint, nem azon alapszik, hogy a forgalom a hozadékot jövedelemmé változtatja át, mit különben ily mereven és a pénzgazdálkodást nézve nem is állított, hanem elmélete, habár ezt nem is mondja határozottan, egyrészt Stein ellen irányul, ki a forgalomban önálló, a magángazdaságoknak úgyszólván rendes tevékenységi körén kívül eső jövedelmet lát és ennek ellenében vitatja, hogy a forgalom a magángazdaságok jövedelmét emeli és azok tényleges jövedelme a forgalomban alakul. másrészt pedig lényegileg azon sarkal, hogy a hozadéki adók nem sújtják az egész jövedelmet, mert átlagokon alapulnak, de nem érintheti azt egészen a jövedelmi vagy személyes adó sem és épen azért szükséges nem ugyan az összes, de bizonyos forgalmi ügyleteknek megadóztatása, melyekről fel lehet tételezni, habár nem is kell szükségképp bekövetkeznie, hogy emelik a a magángazdaságok jövedelmét és ebben gyökeredző adóviselési képességét. Mindkettőn megesik az a hiba is, hogy a jelzett értekezésben előforduló «flüssig» szót «folyós»-nak fordítják, holott az ott «változó»-t jelent az «állandó»-val szemben. A IV. sz. mű szerzője ezután gyakorolja elmeélet a «flüssig» kifejezés fölött. Pedig a «flüssig» szónak sok az értelme. Például ebben mondatban «Ich habe kein flüssiges Geld» nem «folyós»-t, hanem betű szerint véve «folyó»-t, vagy «folyóvá tett»-et jelent vagyis lehetne mondani: «Nincs folyó vagy folyóvá tett pénzem». Jó magyarul azt kell azonban mondani: «Nincs pénzem». Különbözik Heckeltől mindkét pályázó megtanulhatta volna, hogy miként lehet és kell irodalmi előzményeket röviden bemutatni és ezek felhasználásával, habár szabatosabban és érthetőbben a saját már akár egészen önálló és új, akár csak módosított elméletet kifejtetni.

A IV. sz. pályamű szerzőjének nem tetszenek az eddigi elméletek. Új elmélet feltalálásán is töri fejét. Kijelenti ezt már az előszóban. S a következőkben találja meg az új elméletet. «A tőzsdeadóbaan egy társadalmi küzdelemlről van szó és hogy maga az adó nem egyéb mint az államra befolyást gyakorló földbirtokosoknak stb. abbéli törekvése és vívmánya, hogy az adóterheket a szóban forgó különös jövedelemre tolják, mint ellenfelükre». «Társadalmi, «objectiv» szempontból pedig ez az adó igazolást talált abban, hogy a növekedő állami terheknél fogva, mely fejlődést Wagner az állami (köz) tevékenység növekvése törvényének (Gesetz der wachsenden Ausdehnung der öffentlichen Thätigkeiten) nevez, a földművelő, hivatalnok stb. osztály utóbb is nem bírta az adót s azért kénytelen volt azt mind főlebb szorítani

s nem elégedvén meg az ingó értékeknek a jövedelmi adó által való megragadásával mind följebb, följebb tolta így a terhet és elérkezett így a tőzsdéig».

Hogy ez a két mondat nem valami világos, kétségtelen. Lehetne tehát azt az értelmet adni nekik, hogy az állami terhek növekedése szükségessé tette az eddig adómentes vagy adóval csak kevésbé terhelt tőzsdei jövedelem megadóztatását. Ha azok így értelmeztetnek az elmélet általában nem új, sőt mondhatom nagyon régi. De lehet azoknak azt az értelmet is adni — és szerző későbbi fejtegetéseiben épen erre az értelmezésre fekteti a súlyt, hogy a hatalom rákényszerítette a tőzsdére, illetőleg tőzsdei és tőzsdészerű forgalomra ezt az adót. Az ekkép felállított elmélet sem egészen új, mert legalább részben benfoglaltatik a tőzsdeellenes irodalomban, melynek egyik főképviselője Perrot, kinek dolgozatával kezdi is a fejtegetéseket abban a szakaszban, melyben ezen «némileg önálló» elméletét kifejti. Szerző elmélete annyiban tér el a tőzsdeellenes irodalom elméletétől, hogy ő az állami szükségletekből indul ki, míg a tőzsde ellenesei a tőzsdét károsnak tekintett üzleteik miatt sújtani vagyis büntetni akarják. De nézetem szerint a hatalom parancsszava nem adóelv és nem adóelmélet, mely ha nem is az igazságot, de legalább a czélszerűséget keresi, mely például kifejezést talál abban a közmondásban, hogy a tojó tyukot nem okszerű megölni. A hatalom parancsszavával szemben megszűnik minden okoskodás, annak egyszerűen engedelmeskedni kell. S ha az adó igazsága, jogossága és czélszerűsége pusztán a hatalom parancsszaván alapszik, akkor bizony kár és fölösleges is az adók fölött elmélkedni. Én, őszintén szólva, határozottan szükségesnek, czélszerűnek és indokoltnak tartom a tőzsdeadót, de az ellen, ha mint pusztá hatalmi tény jelentkeznék, körömszakadtáig küzdenék, mert az államban a hatalmak változnak és ezzel a túlkapások, az egyes osztályok ellen irányuló intézkedések állandósíthatnának.

Talán túlhosszan is foglalkoztam szerző tévedéseivel és hibáival, de főleg azért tettem, mert dolgozatában a határozott tehettség és a komoly törekvés jeleit láttam és részemről hibának tekintettem volna, hogyha azokra nem figyelmeztetem. Tehetősége már az elméleti részben is megnyilatkozik. Itt is tesz sokszor egészen helyes, komoly és talpraesett megjegyzéseket. De a tehetőségnek határozott nyomait abban vélem feltalálni, hogy a mint tanulmányában előrehalad, komolyabbá is lesz, sőt munkája harmadik részében, melyben az egyes tőzsdeadórendszereket és fejlődéseket tárgyalja, egészen komoly elannyira, hogy egy pillanatra az a gondolat is ébredt bennem, hogy ezt a részt más író írhatta, de ezt a gondolatot az ebben a részben is tapasztalható terjedős előadás és ismételtetés űzte el. Itt egyébként már biztosabb talajon is mozog, nem az elmélet, hanem a gyakorlat áll előtte, melyet indokolnia, helyeselnie vagy elvetnie kell. S nem hagyhatom említés nélkül, hogy ebben a dolgozatban vannak a mai rendszerek előzményei,

törvényjavaslatok és törvények a legrészletesebben, sőt mondhatom túlrészletesen is tárgyalva.

Míg a IV. számú pályamunkában, már t. i. az előszó szerint, oly íróval állunk szemben, ki megdönteni készül az összes tekintélyeket és elméleteket, addig a II. sz. pályamunka (Jeligéje: A nemzetgazdaságtan minden tévedése stb. Földes Béla) szerzője nagyon is szerényen lép föl. Előszava szerint nem akar építeni, csak köveket összehordani. Később midőn belefog a tőzsdeadó igazolásába, kijelenti, hogy nem érez magában elég erőt vitás elméletek eldöntéséhez. S mindezek daczára mélyen bemegy az elméletek bírálatába, saját álláspontjának fejtegetésébe és hangoztatásába. S baja nem is az, hogy nincs meg benne a vitás kérdések eldöntésére való képesség. hanem az, hogy túlsokat bírálgat, nagyon is mélyen bemegy a részletekbe és ezért igen gyakran ismétél és többször az érvelések tömkelegében elveszti a kivezető fonalat, ezt nem legombolyítja, hanem megszakítja. Előadása világos akarna lenni, jobban mondva, az olvasóval jól meg akarná értetni a tárgyalt kérdést, azonban a helyett, hogy egyszerű, szabatos kifejezéseket használna, túlterjengőssé, mondhatom unalmassá lesz. Egy szóval érti a kérdést, ismeri fontosságát, de még nincs meg benne az előadó képesség.

Különben a kérdéseket rendszeresen, komolyan és higgadtan tárgyalja. Közgazdasági és állampénzügytani irodalmi forrásai, nem oly bőveek mint a IV-ik vagy I. számúé, de taglalja a kérdéseknek jogi részét is. Vannak dolgozatában oly részletek, melyekkel a többi pályázók vagy általában nem, vagy csak kevésé törődnek, melyeknek ismerete azonban nemcsak hasznos, de igen is szükséges a különböző tőzsdeadók intézkedéseinek bírálatánál. Ily részlet p. o. a tőzsdelátogatókról, jövedelmeikről és jövedelmeiknek a mai adórendszeren belül való megadóztatásáról szóló vizsgálat, a különféle tőzsdeügyleteknek fejtegetése, különösen adózási képessége. De mindezeknek a részleteknek a becsét egészen megrontja az előadás hosszadalmassága. Több fontos kérdést azonban figyelmen kívül hagy. Egy helyütt maga mondja, hogy a munkájában foglalt adatokat a kiadáskor újabbakkal fogja pótolni. A bevezetésben is mondja, hogy munkáját egyes részletekkel még ki fogja egészíteni. Ezekhez a részletekhez nem számítom, hogy dolgozatának I. fejezete: A tőzsdeadó történeti fejlődése, töredék, mert ez épen úgy mint a kidolgozni ígért magyar tőzsdeadórendszer, már meghaladja a pályakérdésben kitűzött feladatkört

De azt hiszem, hogy nem szabad itt megállapodnom és ismertetnem kell magát a dolgozatot. Figyelmen kívül hagyva a már említett bevezetést, a dolgozat négy részre van beosztva Az I., mint már is előadtam, töredék maradt. Ez a forgalmi adók eredetével és fejlődésével foglalkozik. Eredetüket a középkori díjakra, tüzetesen a házassági díjra vezeti vissza. Tulajdonképi fejlődésök a bélyegpapirnak Hollandiában való alkalmazásával kezdődik. Itt azután az előadás már megszakad.

A II-ik fejezet a tőzsdeadó elméletét adja elő, beleszöve az adóelméletet. Első sorban az irodalommal és nevesebb képviselőivel foglalkozik. Kezdi Jacobon, ki legelőször foglalkozott a bélyegadókkal, áttér Malchusra és Raura, majd a szabad kereskedelmi iskolára. különösen Faucher, dr. Meyer tanaira. S itt, Gneist államtanának segítségével hívásával, Leroy-Beaulieu és Vignes bevonásával, hosszabb (15 l.), főleg a visszontszolgáltatás elmélete ellen irányuló bírálatba bocsátkozik. Majd ismerteti Umpfenbach elméletét, melylyel alapján egyetért és kifejti a saját álláspontját vagyis megmondja, hogy mit ért adó és mit illeték alatt és ezután megint egy 27 oldalas bírálatba ereszkedik, melyben lényegileg arról van szó, hogy a jogügyletektől fizetett bélyeg vagy illeték eshetik-e az illeték fogalma alá és igazoltathatik-e a visszontszolgáltatási elvvel és hogy az illetékelméletet nem lehet alkalmazni a tőzsdeadóra. Ezzel eljut «azon férfiú tanához, ki a modern pénzügyi tudomány egyik leghatalmasabb és leggeniálisabb, okoskodásaiban azonban gyakran következtelen és változó tudósa volt, Stein Lőrinczhez». Mielőtt azonban előadná Stein-nak műve I. kiadásában kifejtett elméletét, ismét visszatér Jacob, Malchus és Umpfenbach tévedéseire. Előadván, hogy miért tartja a maga részéről tévesnek Stein forgalmi adóelméletét, elbeszéli, hogy Stein maga is munkája II-ik és III-ik kiadásában némileg módosította, elméletét IV-ik kiadásában pedig elvetette, V-ik kiadásában azonban már arra a tudóshoz nem illő nyilatkozatra ragadtatja el magát, hogy a forgalmi adókat általában nem lehet tudományosan igazolni. Ezek után az eredeti német nyelvben bemutatja Stein műve I-ső és II-dik kiadásában a forgalmi adókra vonatkozólag előadott fejtegetéseket. Egy darabig még foglalkozik Steinnal, különösen elméletének azzal a részével, hogy a mai adórendszerek hiányosak és nem sujtják az összes jövedelmeket.

Ezzel a szerző tulajdonkép nyugvóponthoz jutott és belefog a tőzsdeadórendszerek és a tőzsdeadó vizsgálatába. A kérdést két részre osztja: 1. Mi az adófizetési kötelezettségnek jogalapja? 2. Miként kell az adóterheket megosztani? — Az első kérdéssel rövidebben, a másodikkal már részletesebben, az írók egész hosszú sorának bevonásával foglalkozik. A második kérdésnél lényegileg a visszontszolgáltatás és a szolgáltatási képesség elméletei foglalkoztatják. De az itt vitatott kérdések már előbbi bírálataiban és megjegyzéseiben fölmerültek, e helyütt való bírálatai nagyrészen tehát, habár nem épen szó szerint való, de mégis lényegökben ismétlések. Újak tulajdonkép csak azok a terjedelmes fejtegetések, melyek a már egyszer tárgyalt azon kérdés körül forognak, hogy helyes-e Steinnak az a kijelentése, hogy a mai adórendszerek nem sujtják az összes jövedelmeket és azok a vizsgálatok, melyeket azt illetőleg folytat, hogy az általa négy csoportba osztott tőzsdelátogatók meg vannak-e adózva és megadóztatathatnak teljes mértékben akár hozadéki, akár jövedelmi adóval. S itt több érdekes adatot is közöl, melyek igazolják, hogy a tőke nem adóztatik meg fej-

lődése arányában, de Ausztriánál és Magyarországnál figyelmen kívül hagyja a már létező forgalmi adókat, melyek mennyiségét egyébként senki sem tudja, mivel ezek a bélyegek és illetékek közt számoltatnak el.

Ez az első, kisebbik kötetnek rövid tartalma.

A második, sokkal terjedelmesebb kötet, a tőzsdeadórendszer és a tőzsdeadó gyakorlati kivitelét, helyesebben a különféle tőzsdeadókat és eredményeiket tárgyalja.

Ennek a kötetnek nagyobb részét a tőzsdeadórendszer foglalja el. Utal mindenekelőtt a tőzsdeadórendszer nehézségeire, továbbá a nézete szerint való igazolási alapjára és fölveti a kérdést, hogy mi a tőzsdeadó tárgya, vagyis mely értékeket szabad megadóztatni. Értékek alatt érti az értékpapirokat és a tőzsdei ügyletek tárgyát képező árukat. Taglalja és megállapítja az értékpapir fogalmát a jog és tőzsdeadó szempontjából, majd áttér a különféle értékpapirokra (sorsjegyek, igérvények, járadék- és részvény-szelvények, közraktári jegyek, devisek, cheque-ek, utalványok, elvezeti jegyek, záloglevél-kölcsönök) megadóztathatóságának kérdésére. Vizsgálja a tőzsdeforgalom tárgyát alkotó árúkra vonatkozó ügyletek megadóztatását és nehézségeit. Fejtegetéseit kiegészíti a tőzsdeforgalom tárgyát képező árúk jegyzékével. Részletesen leírja a tőzsdei ügyleteket és példával megvilágítva ismerteti minden egyes ügyletnek célját és vizsgálja adózási képességét. Ez közel 100 sűrűn írt oldalon történik. A fejezetnek befejező részeit képezik a tőzsdeadó alanyáról, az adótételről, az adóbeszedésről és ellenőrzésről szóló fejtegetések, a fennálló törvényekre és tett javaslatokra vonatkozó bírálati megjegyzésekkel.

Az európai államokban fennálló tőzsdeadókat történelmi vonatkozásaikban ismerteti. Eredményeiről részletes kimutatásokat közöl. Az egészet egy összehasonlító statisztikai kimutatás zárja be, mely feltünteti a különböző törvényeknek fontosabb intézkedéseit és az elért eredményeket. Tőzsdeadó-törvényeknek, ezt meg kell jegyeznem, a szerző nemcsak az újabban hozott, az irodalomban e néven nevezett törvényeket, hanem a régebbieket és általában mindazokat tekinti, melyek az értékpapírok kibocsátását, értékpapírok vagy árúk átruházását bélyeggel vagy készpénzben fizetendő illetékkel terhelik.

Tartalmának ezen vázolásából is kétségtelen, hogy a II. számú pályamű igazán figyelmet érdemlő komoly dolgozat és hogy szerzőjétől, ha elcsúsztatja az előadás művészetét, még nagyon sokat lehet várni.

Az I. számú pályamunka (Jeligéje: Justus et aequum) a bevezetésben előadja a tőzsdeadónak a közhit szerint való és tényleges értelmét, a tőzsdeadó behozatalára irányuló és a létesítésére kedvező mozgalmat, e mozgalomnak irányait, az adó megállapítása elé gördülő nehézségeket, viszont meghonosításának a különböző tőzsdék forgalmának egyformaságából folyó könnyűségét.

A tőzsdeadó behozatalára irányuló mozgalomban két irány emelkedik ki. Az egyik a tőzsdét az adó által rendszabályozni, kicsapon-

gásait megakadályozni vagy legalább mérsékelni akarja. A másik a tőzsdeadó által elérni kívánja, hogy az adóteher arányosabban osztható meg az ingatlan és ingó érték közt. E két irány és az alapul szolgáló indokok ismertetésének és bírálatának van szentelve az első két fejezet. Ezekben a fejezetekben ismerkedünk meg a tőzsdek alakulásával, a mai szervezetben való jelentőségével.

A III. fejezetben, mely a bevezetésen kívül 11 szakaszra oszlik, fejtegeti magát a tőzsdeadót. A bevezetésben kijelöli a tőzsdeadónak helyét az adórendszerben és a forgalmi adók körébe tartozónak mondja. A tőzsdeadó jogosultságát és célszerűségét a forgalmi adókkal kapcsolatban kell megvizsgálni, mert csakis így lehet arra a magasabb állápontra fölemelkedni, «mely nélkül a tőzsdeadó vagy pusztán államdeficitet fedező bevétel lesz azon alappal, hogy az állam bevételeit szedi, a hol szedheti, vagy pusztán sarcz, melyet az egyik érdekosztály kiro a másik érdekosztályra». Ezzel van megjelölve a szellem, melyben szerző a tőzsdeadót vizsgálja.

A bevezetést követő, «A forgalmi adók elmélete» címet viselő szakaszban az előbb említett pályamunkákat nézve, rövidnek mondható vázlatban, úgy látszik. főleg Heckel nyomán előadja a különböző írók által a forgalmi adókról hirdetett tanokat. A legrészletesebben magának Heckelnek elméletével, mint legújabbal foglalkozik és e helyütt szorosán véve csakis ezt bírálhatja. Hogy nem egészen szerencsésen, azt már fentebb említettem. Külön szakaszban méltatja a «qualitativ és quantitativ» gyenge tőzsdeadó-irodalmat.

Ezek után két fejezetben fejti ki a forgalmi, illetőleg tőzsdeadónak helyét az adórendszerben; bírálja a forgalmi adóelméleteket, melyeket három osztályba soroz, és állapítja meg a saját állásfoglalását, a forgalmi, illetőleg tőzsdeadónak célszerűségét és szükségét illetőleg. Külön fejezetben tárgyalja a tőzsdeadó ellen felhozott érveket. Majd öt szakaszban, úgy mondanám, vázolja a tőzsdeadórendszert és hatását.

A munka második része adja elő és bírálja a különböző tőzsdeadórendszereket, melyeket kiegészít a tőzsdeadónak a magyar adórendszer szempontjából való méltatása.

Ez a dolgozat a figyelembevehető három pályamű közt terjedelmre nézve ugyan a legkisebb, de azért határozottan a legalaposabb. Nem fecsérli el idejét és erejét egyes elméleti tanoknak, vagy egyes, bár fontos, de azért mégis csak mellékes kérdéseknek hosszas vitatásával, de azért kiemeli mondhatnám az összes mozzanatokat, melyeket a tőzsdeadó elvi eldöntésénél és rendszerbe foglalásánál tekintetbe kell venni. Az adókat és adórendszereket, úgy látszik, nemcsak könyvekből, hanem az életből is ismeri. Bizonyos az, hogy nemcsak az állampénzügyi elméletet, az ú. n. pénzügytant, hanem a pénzügyi jogot is alaposan tanulmányozta. A feladatot a pályakérdésben megjelölt rendszerben és általában rendszeresen adja elő. A dolgozat ellen tehető fő kifogás — nem nézve az idegen műszavakat — hogy irányja terjedős,

nem eléggé világos és szabatos, továbbá, hogy a forgalmi és a tőzsdeadó-irodalmat rövidebben is tárgyalhatta volna.

Jelentésemet abban foglalom össze, hogy a díjat az I. számú pályaműnek véleményezem megítélendőnek.

A II. és IV. számú pályamunkákat pedig dicséretre méltóknak tartom, mégis azzal a kikötéssel, hogy tartozzanak a szövegben előforduló idegen nyelvű idézeteket magyarra fordítani. Ezt az elismerést megszavazandónak vélem, mert tényleg rendkívüli szorgalmat fordítottak dolgozataik megírására és mert az elismerés nyilvánítása, azt hiszem, további munkásságra fogja őket buzdítani és várni lehet, hogy ha tanulmányaikat kellő alapossggal és higgadtsággal fogják folytatni, őket még az Akadémia koszorújai közt fogjuk látni.

Budapest, 1895. január 8-án

Dr. Pólya Jakab.

III.

Mindenekelőtt örömmel kell konstatálnom, hogy mindkét dolgozat, a melyet az osztály rendeletéből felülvizsgálat céljából átvettem, a tőzsdeadó kérdését nagy lelkiismerettel és nagy erudícióval tárgyalja.

Mind a kettő tanult és gondolkodó fő munkája. Nagy mértékben közel állanak egymáshoz nemcsak terjedelem, a tárgy összes részleteinek felölelése, a segédforrásoknak majdnem teljes kimerítése tekintetében, hanem az anyag beosztása, feldolgozása, sőt a következmények levonása körül is.

Mind a kettő barátja a tőzsdeadó behozatalának, bár nem lekesedik érte. Mind a kettő azon gyakorlati következtetésre jut, hogy az árutőzsde kiméletesebben kezelendő az osztrák tőzsdeadóra való oportunitási tekintetéből, sőt egyik azt absolute felmentendőnek tartja ez idő szerint: mind a kettő a százalékos rendszer mellett tör lándzsát, sőt a részletek tekintetében a 4. sz. egy igen életrevaló javaslatot is tartalmaz, nevezetesen a courtage alapul vevését az adó kiszabásnál. a mi által a tőzsdeadó veszélytelen, inhaerens nehézségei közül a legfontosabb mellőzhető volna, sőt a határidő ügyletek súlyosabb megadóztatása is könnyen keresztülvihető volna: végül egyik sem idegenkedik a kötegykényszerből.

Az elméleti téren is meglehetősen közel állanak egymáshoz.

Ha valahol épen az adóztatás kérdésénél áll Stuart Millnek az a megjegyzése, hogy itt a gyakorlat rég megelőzte az elméletet s hogy a pénzügyi szükség nyomása az új adóforrások felfedezésére sokkal nyomósabb ok volt, mint bármely szépen kieszelt elméletek. Tényleg a 4. sz. által felhozott brémai, s mindkettő által részletezett olasz, az 1. sz. által tárgyalt hollandi kísérletek tisztán gyakorlati okokon alapulnak, s úgy a pénzügyi tudomány előbb vitelére, mint az adó

igazságos megoszlásának Smith tételei szerint bizonyítására nagyon keveset használ az elmélet álláspontja, azon sokat vitatott, mindkét szerző, de különösen a 4. sz. mű írója által nagy terjedelemben tárgyalt azon kérdés eldöntése, vajjon a tőzsdeadó a forgalmi adók közé helyezendő-e, s ezeknek a forgalmi adóknak megvan-e a magok elvi jogosultsága?

A tőzsdeadó behozatalát sürgető eszmeáramlatot határozottan nagyobb szerencsével, világosabban tárgyalja az 1. sz. pályamű írója, bár végkövetkeztetéseiben ide lyukad ki a 4. sz. is. Egy oldalról a tőzsde túlkapásainak megrendszabályozása iránt felébredt vágy, más oldalról az ingatlan forgalmi adójának átvitele az ingókra volt csakugyan az a két vezéreszme, a mi népszerűséget kölcsönzött a javaslatnak mindenütt, sőt eredményezte, hogy az adót határozottan sürgette a közvéleménynek legalább is egy nagy része. Mellesleg megemlítve, mindkét mű nagy hiányának tartom, hogy részletesen ismertetve a külföldi törvényhozások minden legkisebb indítványát és mozzanatát ez ügyben, elfeledkezik mind a kettő a magyar kezdeményezésről, az Istóczy Győző-féle javaslatról, mely terjedelmes és beható hatással bírt, mely bizottsági és képviselőházi tárgyalásra vezetett, s mely azon nagy fontosságú eredményre vezetett, hogy a kormány hozzájárulásával a bizottság javaslatára kimondotta a képviselőház, hogy a tőzsdeadót elvileg helyesli, s csak az Ausztriával fenforgó viszonyok, az akkor még tőzsdeadó nélküli osztrák tőzsdékre való opportunitási tekintetek miatt nem tárgyalja érdemlegesen a kérdést. Ily fontos momentum kihagyása ily terjedelmes s a tőzsdeadó kérdését minden más törvényhozásban részletesen tárgyaló magyar munkáknál valóban feltűnő.

Mindkét munka tehát véleményem szerint megfelel a kérdésre derekasan, mindkét munka nyeresége a magyar szakirodalomnak, sőt az egyetemes szakirodalomnak is, mely meglehetősen sovány e téren.

Ha mégis a pályadíj kiadását az 1. sz. műnek (*Justum et aequum*) ítélem, teszem ezt azért, mert ez világosabb, tisztább logikával, határozottan érettebb judiciummal és gondolatmenettel kezeli a tárgyat, szerkezete világosabb és áttetszőbb: s mivel az ügyis csekély pályadíj megosztása igaztalan volna.

Nagy súlyt helyezek azonban rá, hogy a 4. sz. mű (*Raffalovich*tól vett jelígével) az Akadémia dicséretével az Akadémia kiadásában lásson napvilágot, mert ez is — sokkal pongyolább és nem is mindenütt judiciosus előadása daczára — nagyon becses dolgozat, s a másik felett az az előnye megvan, hogy adatai még terjedelmesebbek, még kimerítőbbek.

Budapest, 1895. május 3.

György Endre.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
SZILY KÁLMÁN.

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

VI. KÖTET.

1895. Szeptember 15.

9. FÜZET.

Első keresztény térítőink.

(Kivonat *Volf György* rt. 1895. évi május 6-án tartott székfoglalójából.)

«Kiktől tanult a magyar írni-olvasni?» czímű dolgozatában már tíz évvel ezelőtt kimutatta az értekező, hogy nyelvünkben, de legfőképp írásunkban maradt csalhatalan nyomokból biztosan következtetve, az írás-olvasás mesterségében és minthogy ezt a kereszténységgel együtt sajátítottuk el, tehát a kereszténységben is első igazi oktatóink velencevidéki olaszok voltak. A magyar nyelvtudományban és irodalomtörténetben ezt a hivatottak nemcsak elfogadták, hanem több tekintetben meg is erősítették. Csak a magyar történetírás nem vette figyelembe, hanem megmaradt régi pusztá tapogatódzása mellett. Ez bírta az értekezőt arra, hogy nyelvész létére a történet terére átcsapjon és azt, a mit tíz évvel ezelőtt csaknem tisztán nyelvtudományi úton bizonyított, történeti adatokkal is bővebben fölvilágosítsa.

Első térítőinkön nem érti azokat, a kik egyszer-egyszer sikertelen vagy muló eredményű kísérletet tettek. Nem mellőzheti ugyan e próbálkozókat sem, mert alig van köztük olyan, kinek valamelyik történetírónk biztos alap és irányító hián különös fontosságot ne tulajdonított volna. De igazi térítőink csak azok, a kik nem kapkodva fogtak a kereszténység meghonosításához, hanem tervszerűen kezdték és rendszeresen iparkodtak azt végrehajtani. Ezeknek is azonban jó ideig foganatlan maradt volna minden fáradozásuk, ha nem előzték volna meg olyanok, a kik a rendszeres térítés munkáját lassan-lassan előkészítve és megkönnyítve, a magyar nemzetet a kereszténység befogadására hajlandóvá tették. Ez úttörőink sem voltak egyes kalandozó kísérlettevők, hanem olyanok, a kik a magyar családokba férközve, itt alapjában ingatták meg a pogányságot.

Sorra ismertetve a térítő kísérleteket: Methodius pannoniai érsektől kezdve, ki még régiebb hazájukban a Duna torkolatánál

látogatta meg a magyarokat, egészen Szent István koráig, részletesen foglalkozik az értekező Gyula erdélyi fejedelem megtérésével, mely legfontosabb sikere a keleti egyháznak, azután sz. Wolfgang svábföldi szerzetes meghíusult kíséretével, Pilgrim passauai püspök koholt térítésével, sz. Adalbert prágai püspök csekély eredményével, sz. Romuald tanítványainak és querfurti sz. Brunónak elkésett próbálkozásával. A kísérlettevők mindnyájan csalatkoztak, mert ábrándjukat követve, úgy fogtak a térítéshez, hogy nem annyira nemzetünket az üdvösségben részesíteni, mint inkább maguknak a vértanúság koronáját megszerezni volt a céljuk. Ezt egyikük sem érte el és így máskülönbben sem hagyva nyomot, egészen hiába fáradoztak. Még azt az érdemet sem tulajdoníthatjuk nekik, hogy a nemzetet a kereszténység elfogadására legalább hajlandóvá tették volna.

Első térítőinket némely történetíróink a szlávok közt keresik. Az értekező kimutatja, hogy régi szláv eredetű szavaink, melyekre a történetírók nézetüket alapítják, épen térítésből nem magyarázhatók, hanem csak úgy kerülhettek nyelvünkbe, hogy ama szlávok, kiktől szláv eredetű szavaink származnak, beleolvadtak a magyarságba. A honfoglaláskor magyar uralom alá jutott szlávoktól nem is kaphattunk volna térítőket, mert nekik már akkor maguknak sem voltak papjaik. A többi szlávot kizárja részint az, hogy más szláv nyelvet beszéltek, mint a melyből szláv szavaink valók, részint pedig az, hogy glagol és cyrill írásuk volt, melyet nekünk is el kellett volna fogadnunk, ha az ő papjaik térítettek volna minket. Legkisebb nyoma sincs annak, hogy mi valaha akár glagol, akár cyrill írást használtunk volna. Nekünk kereszténységünk kezdetétől fogva mindig latin betűs írásunk volt. Általában az összes szlávok részint nem sokkal előttünk, részint pedig velünk egy időben, sőt némelyek még későbbben tértek a kereszténységre. A mi megtérésünkkel még valamennyinek kevés volt a papja, még mindnyájan maguk is máshonnan voltak kénytelenek egyházi segítséget szerezni és így nekünk nem adhattak volna térítőket. Egészen alaptalan állítás, hogy mi szlávoknak, akár itt találtaknak, akár kívülről jötteknek. Köszönhetjük kereszténységünket.

A kereszténység úttörőit azok közt a keresztény foglyok közt kell keresnünk, a kiket őseink sűrű külföldi kalandozásaik alkalmával több mint hat évtizeden keresztül igen nagy számmal hurczoltak be a keresztény országokból. Történetíróink újabban fölismerték ezeknek nagy fontosságát, de mindeddig nem kutatták, hogy e foglyok többsége honnan származhatott. Az értekező kimutatja, hogy görög fogoly a többihez képest kevés volt, annál is kevesebb a francia, sokkal több a német, legtöbb az olasz. Legtöbb foglyot a magyarok kétségkívül a németek közt ejtettek,

de ezekből legkevesebbet tartottak meg. Sokszor útközben valamennyit elhagyni vagy megölni voltak kénytelenek, mivel menükben gátolták vagy biztos visszatérésüket veszélyeztették. Többször ki is cserélték őket magyar foglyokért, a kiváltatlanokat pedig nem ritkán eladták, mivel sokkal használhatóbb, sokkal becsesebb foglyaik is voltak. Az olasz foglyoknál mind ez apasztó körülmények elestek. Közülök legtöbb jutott az országba és legtöbb maradt itt. De nemcsak számban, hanem a mi még sokkal fontosabb, gyakorlati, értelmi és erkölcsi képzettségben is magasan fölülmúlták az olaszok, a kevés görögöt kivéve, mind a többi keresztény foglyot. Ők voltak a leghasználhatóbbak és így a legbecsültebbek is. Első sorban, sőt csaknem egyedül az olaszokról lehet azt mondani, hogy bejutottak az előkelők sátrába és tanácsába, hogy közülök kerültek ki a tolmácsok és íródéakok, hogy külföldi követségekben és kémelelésnél bajosan voltak nélkülözhetők. Az olaszok mindenütt használható tolmácsok voltak, mert mindnyájan értették és beszéltek is a középkori latin nyelvet, melyen papjaik egész a XIII. század elejéig prédikáltak a népnek. A tengerparti olaszok közt azonfelül a görög nyelv tudása is gyakori volt.

A pogány magyarokra természetesen leginkább és legerősebben azok a foglyaik hatottak, a kik először legműveltebbek, másodszor legkeresztényebbek és e mellett harmadszor legszámosabbak is voltak. Ezt csak az olaszokról mondhatni. Az itt talált és meghódolt szlávokról nem tudjuk, mily sorsra jutottak, szolgálásra vetették-e a magyarok, vagy csak alattvalóikká tették. Számuk igen nagy lehetett, de se műveltek, se igazán keresztények nem voltak és azonfölül csakhamar el is vegyültek és eltűntek a magyarok közt. A németek számban sem érhettek el az olaszokat, azonkívül műveltség és kereszténység tekintetében is jóval hátrább állottak. A görögök műveltsége és kereszténysége nem engedett az olaszokénak, de számuk aránylag is, általában is csak csekély lehetett. A legkisebb számot a francziák teheték és így tekintetbe se vehetők. Így minden arra mutat, hogy kereszténységünk úttörői az olasz foglyok voltak. Ha még azt is kutatjuk, hogy már most az olasz foglyok közt különösen mily vidékiekre kell gondolnunk, könnyen megtaláljuk a választ, ha a földrajzi fekvésre, a pogány magyarok olaszföldi pusztításainak rendes színhelyeire és nyelvünk olasz jövevényszavaira ügyelünk. A területen, melyre mind e tekintetek mutatnak, több változatban a velencei nyelvjárás uralkodik. Így kimondhatjuk, hogy kereszténységünk úttörőinek legnagyobb részt a velencei nyelvterületről való olaszoknak kellett lenniök. Erre van még egy igen világos, egyenesen megdönthetetlen bizonyítékunk, és az a magyar írás, a magyar hangjelölés, mely egész határozottan a velenczés népies latin kiejtésen alapszik.

Egy fontos dolog történetíróink részéről mindeddig nem nyert megvilágítást. Ez a térítés módja. Első rendszeres térítőink mindnyájan külföldiek voltak, a kik tehát legalább eleinte magyarul nem tudtak. Akkor hogyan foghattak a magyarok térítéséhez? A Gellért-legendából tudjuk, hogy mindnyájan latinul hirdették az igét és azután tolmácsokkal magyaráztatták szavaikat. De honnan vették a tolmácsokat mindjárt eleinte, mikor még a magyarok közül talán senki sem tudott latinul? Egyszerűen onnan, a honnan a magyarok is vették, mikor nekik kellettek tolmácsok: a keresztény foglyok közül. Volt ezek közt egyházi is, világi is bőven, a ki latinul beszélt vagy legalább jól értett és évekig itt élve, megtanult magyarul is. Ilyenek lehettek az olaszok valamennyien és a többiek közül, kivéve a görögöket, legalább a papok. Különösen az olasz foglyok közül a világiak is alkalmas tolmácsok voltak, mivel mindnyájan vagy beszéltek is latinul, vagy legalább is jól értettek.

Mindenből kiténik, hogy a keresztény foglyokat kereszténységünk és műveltségünk megállapításában igen jelentékeny hatás és érdem illeti. Még a hatalmas római birodalmat is szegény rabszolgák változtatták csendes aknamunkájukkal pogányból kereszténynyé. Nálunk a keresztény foglyok annál inkább hathattak gazdáikra, mivel nemcsak erkölcsben, hanem műveltségben is magasan fölöttük állottak. Mint szükséges és hasznos munkákban és mesterségekben gyakorlott, ügyes és tanult emberek bejutottak a barbár magyar családokba. Itt számtalan alkalmuk volt példával, tanácsal, fölvilágosítással, oktatással irigatni a rosszat és terjesztgetni a jót. Így gyökerében támadták meg a pogányságot. Mint mindenütt, úgy nálunk is az új tanítás leg hamarabb a család körében a nőkön és gyermekeken fogott. A férfiak nem engedhettek oly könnyen; ők nem tekinthették a vallást magánügynek, mint a család körére korlátozott nők és gyermekek, nekik az közintézmény volt, melyet nyilvánosan mindenkor el kellett ismerniök, még ha magukban már a kereszténységre hajlottak is. De minthogy az új férfi nemzedék is keresztény nézetekkel megismerkedve és megbarátkozva növekedett föl, be kellett következnie a fordulatnak, mikor már a férfiak sem ragaszkodtak az ősi valláshoz, hanem családjukkal együtt-érezve, megnyitották szívüket az evangéliumnak.

A keresztény foglyok tehát korhasztották a pogányságot és termő földet készítettek a kereszténység magvának, nem kis részben végezve még a vetést is. Döntő hatással voltak arra, hogy a magyar nem a keleti, hanem a nyugati egyházhoz csatlakozott, és ezzel nemcsak kereszténységünknek, hanem műveltségünknek, sőt politikai helyzetünknek is alapot és irányt adtak. Vallásosságukkal és tudásukkal megindították a magyar nemzet

erkölcsi és értelmi művelődését, nem is számítva, mennyi más hasznos és becses szolgálatot tettek gazdáiknak. Hathatósan munkálkodtak azon, hogy a magyar nem jutott a hunok és avarok sorsára, hanem fenmaradt, fejlődött és megerősödött. Nagy hálával tartozunk nekik. Ép azért nem lehet közömbös előttünk, kik voltak e névtelen apostolaink. A kutatás eredménye az, hogy nem voltak se szlávok, se németek, se görögök, se francziák, hanem mindenekelőtt olaszok, mert ezek részén volt a szám, a kereszténység és a műveltség súlya, tehát mind a három múlhatatlan szükséges föltétel egyetemben, melyek közül csak egynek is a hia megfoghatatlanná tenné a keresztény foglyok kétségtelen nagy hatását. Az olaszok közül is azonban az oroszánrészt a földrajzi helyzet, a történet, írásunk és nyelvünk egyhangúlag a velencevidéki olasz foglyoknak ítélik oda. Ezek tehát első sorban és főképen kereszténységünk úttörői és műveltségünk meg-alapítói.

Székfoglalójának folytatását az értekező csak röviden, élő szóval ismertette. A rendszeres térítők közt is többségben kellett lenniök az olaszoknak, különösen a velencei nyelvterületről valóknak. Egyik főapostolunk, szt. Gellért egyenesen Velence szülötte volt. Magyarország és Velence közt e korban a legszorosabb barátság állott fenn, a mit legvilágosabban mutat Orseolo Ottó velencei dogének és szt. István testvérhugának házassága. A két állam nagyon is egymásra volt utalva. Mindkettőnek, a keleti és nyugati császárság közé ékelve, féltékenyen kellett őriznie függetlenségét. Egymástól nem volt okuk félni, a szárazföldi és tengeri hatalom egymást kiegészítette és támogatta. Ha valahonnan, Velenczétől fogadhatta el szt. István a térítőket; ezek semmiképen sem veszélyeztethették országának függetlenségét. Velence a térítésre minden eszközzel rendelkezett; volt önálló egyháza, Grado szigetén saját patriarchája, számos püspöke és nagyszámú művelt papsága. A mit nyelvünk és írásunk kétségtelenné tesz, azt a történet is igazolja. Kevés ugyan az egyenes adat és így sokszor következtetésre vagyunk utalva, de az alap biztosan áll és a legparányibb dolog sincs, mely leronthatná vagy csak meggyöngíthetné azt az eredményt, hogy igazi térítőink és a műveltségben első mestereink velencevidéki olaszok voltak.

A tihanyi apátság 1055-iki alapító-levele.*

A tihanyi apátságnak mind történelmi, mind diplomatikai tekintetben oly nagyfontosságú alapító-levelét értekező egy új szempontból veti beható vizsgálat alá, «mint a *magyar nyelv legrégibb* hiteles és egykorú *emlékét*».

A középkori oklevelekben levő magyar szók — pedig ezek nyelvünk legrégibb emlékei — még nincsenek összegyűjtve. A Nyelvtörténeti Szótár csakis a kiadott okmánytárakban, különösen pedig a Czinár-féle Indexben és a Jerney-féle Nyelvkincsekben találhatóakat szedte ki. Már pedig az okmánytárak csekély kivétellel, éppen nem, vagy csak igen óvatosan használhatók. Ilyen például Fejér Codex diplomaticusa; ebben, egyéb képtelenségeket nem is említve, már a XI – XIII. századokban az *ú, é, ő, ű*, stb. betűk egészen közönségesek, jöllehet a valóságban a XVI. század előtt soha és sehol sem találhatók. Az okmánytárakban előforduló magyar szók sokszor a fölismerhetetlenségig el vannak torzítva, holott az illető eredeti oklevelekben világosan elolvashatók. Így péld. a Wenzel Árpádkori Új Okmánytárában: *Qumlouolou* áll *Qumlouozou* (komló-aszó) helyett; *Buheu brazda* van *huzeu brazda* (hosszú brázda) helyett; *Bilezadu* van *bik zadu* (bikk-szád) helyett; *Vecchtue* van *veiestue* (véasztó) helyett, stb.

Természetes, hogy a hamis és hamisított oklevelek nyelv-történeti szempontból sem vehetők figyelembe. Ilyenek pl. a zalavári 1019-iki és 1024-iki, továbbá a bakonybéli 1037-iki alapító-levelek. Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy az oklevél *egykorú alak*jában maradt-e fenn, vagy pedig csak *későbbi átírat*ban; ilyenek péld. a pécsváradi 1015-iki, a garamszentbenedeki 1075-iki, a dömösi 1138-iki alapító levelek, melyek mind hitelesek lehetnek ugyan, de az első 1403-iki, a második 1250. körüli, a harmadik pedig 1329-iki átíratban jutott reánk. Az átírók gyakran már kétszáz év múlva sem tudták helyesen elolvasni (péld. *ruohti* helyett *ruohti*) a régebbi okleveleket, ezenkívül pedig a hely- és személyneveket igen sokszor nem az eredeti írásmód, hanem *saját koruk kiejtése szerint* írták le.

A most elmondottak után nem hivatkozhatunk tehát többé azokra az 1015-iki, 1019-iki, 1024-iki stb. idézetekre, a melyek-

* *Szamota István* értekezésének ismertetése. Egész terjedelmében a Magyar Nyelvtudományi Közlemények XXV. kötetében.

kel a Nyelvtörténeti Szótárban és egybeült lépten-nyomon találkozzunk. A magyar nyelvtörténetet 1055-tel, vagyis a tihanyi apátság alapító-levelel kell kezdenünk, mert ez a legrégibb, egykorú és hiteles oklevelünk, egyszersmind nyelvemlékünk is.* Van benne 58 magyar szó, továbbá 9 képző és rag, melyek közül néhánynak itteni alakja többé sohasem fordul elő. Néha a szóból csaknem egész mondat alakul, pl.: *«Feheruaru rea menek hodu utu rea»* = Fejérvárra menő hadútra.

Az 58 magyar szó ez:

Árok, aszó, bálvány, berkenye, bokor, disznó, elő, ér, fa, fejér, fekete, fertő, fok, fő, fővényes, füze, had, halom, három, hegy, hely, homok, horh, kerék, kert, kőris, körtvély, köves, kút, leány, lovász, lyuk, megye, menő, mező, mogyoró, nagy, nyír, ó, ölyves, ravasz, sár, ség (= domb), sir (= sepulchrum), som (ogy), szád, szakadat, szarm (? , valami révféle), széna, sziget, szil, tó, tő, út, vár, vásár, vég, vejsz.

Vannak az oklevélben olyan személy- és helynevek, melyeknek a magyar nyelvben semmi értelmük sincs, de azért a hangok fejlődésének szempontjából mégis figyelemre méltók. Ezek a következők: *babu* = Báb; *balatin* és (kétszer) *bolatin* = Balaton; *bagat* = Bogát; *culun* = Kolon; *ecli* = Ekli; *Fotudi* = Fadd; *gamas* = Gamásza; *knez* = Kenese; *koku* = Kak; *mortis* (kétszer) = Martos; *olup* = Alap; *putu* = Pot; *segis* = Segős; *telena* = Tolna; *tichon* = Tihany; *turku* = Törek; *ursa* = Őrs.

Megfejtetlen szók és nevek: *asauuagi* (talán ásovágy?), *caztelic* és *kasztelic*, *feku*, *fidemsi*, *gunu*, *huluoodi*, *itu*, *iohtucou*, *kangrez*, *lopdi*, *lupa*, *opoudi*, *petra*, *petre*, *serne*.

Ragok és képzők: Egyes számú harmadik személyű birtokrag 16 szónál fordul elő; a *-ra*, *-re* rag teljes *reá* alakjában 12-szer; az *-ász*, *-ész* főnévképző egyszer; az *-at* *-et* főnévképző kétszer; az *-s* melléknévképző 6-szor; az *-i* melléknévképző egyszer; az *-ó*, *-ő* igenévképző két szóban; a *-d* hely és személynévképző csak az *-i* véghangzóval együtt fordul elő; a *-gy* képző, melylyel leginkább fanevekből erdő- és folyónevek alkotnak, kétszer található benne,

Az oklevél egykorúságának egyik legerősebb bizonyítéka a *-ra*, *-re* ragnak itteni teljes alakja (v. ö. *reá-m*, *reá-d*), mely így sohasem található többé, s ezenkívül még az is figyelembe veendő, hogy a *reá* teljes alak, különbség nélkül, járul magas és mélyhangú töklöz, a mi a következő századokban szintén

* A Szent-Benedekrend pannonhalmi levéltárában: Tihany fasc. I. r. 1 jelzettel. Egyetlen igen rossz kiadása Fejérnél I. 388—394 l. Így péld *nueize* e h. *uueize* (vejsze), *kükürea* e h. *bukurea* (bokorra), *neneh* e h. *menek* (menő), *ruuozticu* e h. *ruuozticu* (ravasz lyuk).

nem fordul elő, hanem egészen úgy illeszkedik a tőszóhoz, akár csak ma.

Megjegyzendő, hogy az értekezés sokkal többet foglal magában, mint a mennyit a czime ígér. A tihanyi alapító-level nyelvészeti fejtegetése az egésznek talán egyötödét sem teszi; a többi négyötöd idézetek és belőlük vont következtetések azon gazdag szógyűjteményből, a melyet értekező kizárólag oklevelekből szedett és szedeget folyvást össze.

Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága.

(Kivonat *Imre Sándor* rt. június 10-ikén bemutatott értekezéséből.)

Kazinczy Ferencz életében van egy kis korszak, öt évre sem terjedő, jóval rövidebb mint fogságának tartama, mely magának igen kedves emlékezetű volt, a közönségnek kevésbé ismeretes, élete többi szakaszaitól, sőt élete egész folyamától eltérő, valódi epizód: iskolai hivatalviselésének kora. Gyakorlati foglalkozás, elvei, emberszerető bölcsellete alkalmazásának, tetteiben kimutatásának kora.

Kazinczy, Herder, Wieland s más jelesek tanítványa, Goethe imádója, a művészetek és műbölcselés tanulója kezdetől fogva hajlandó volt s holtig szeretett a kor nagy eszméivel foglalkozni, bölcselkedni, a hazai életet, a nemzet irodalmát, a közszellemet ez által emelni.

Nézetei gyakorlatba vételére, az életben alkalmazására, mintegy próbára tételére soha sem volt úgy alkalmá, mint iskolai felügyelő korában. Ez a hivatala élete legszebb idejére, 27—32 éves korára, az ábrándok, emelkedés, merészség leg-sajátabb éveire esett; az ő benső érzékét leghívebben, legtárgyasabban és szebben mutatja föl: úgy mint a legjobbak szellemétől ihletett, azok eszméiért legerősebben lángoló ifja, valódi nemességében, jellemének ártatlan, de tapasztalatlan lelken némi gyöngeségeivel. Ez évek alatt a néptanítókkal, iskolai előjárókkal, látogatókkal, az iskolák ügyében megyei férfiakkal, egyházi és világi emberekkel naponként érintkezve, leginkább volt alkalmá a fölvilágosodást, bölcselést és jó ízlést hirdetni s ezek felől vitatkozni.

II. József idejében kezdődött az iskolákban a szabadabb szellem meghonosítása. A valóban nemes irányú, emberszerető, philosophus, önmagán keresztyéni lélekkel uralkodó fejedelem, nyugati Európa bölcselőinek emberiességét, fölvilágosultságát akarta birodalmában egyaránt mindenütt meghonosítani, e végre

megismertetni, megkedveltetni. Útjában nem igen ismert akadályt, az emberek előítéletét, régihez ragaszkodását, sokszor valóban okszerű meggyőződését s ezen alapuló tartózkodását nem igen kímélte. De mindig jót akart, soha sem erőszakoskodott, soha sem büntetett, legföljebb sürgetett vagy fenyegetett. Ez ügybeli fő tanácsadója van Swieten Gotfried volt, kihez ez időben, Kazinczy szerint, Bécsben minden jobb fő csatlakozott.

II. József az elemi és középiskolákból is kirekesztieni akarta a felekezetiiséget és az egyház rendelkezését, s fönt, mint alant, meggyökeresíteni a fölvilágosodást. E végre kívánta az iskola közössé tételét, úgy hogy a vallást minden növendék tulajdon hitén levő embertől tanulná, a többi ismereteket bármely vallású tanítótól. Úgy gondolta. Kazinczy szerint igen helyesen, „hogy az olvasást, grammatikát stb. kár és veszedelem nélkül taníthatná a professor a gyermeknek, ha ő és az egy vallásnak tagjai nem volnának is.“

Gondolkoztak így sokan, nemcsak Bécsben a császár és a szabadelvű tudósok, hanem nálunk is számos előkelő főrendű és tudós. E törekvésében a liberális fejedelem társai, segédei voltak, az előkelők közül gróf Niczky, gróf Teleki József, gróf Török Lajos, több Prónay, Zichy, Vay; tudósok közül az ex-jezsuita Makó s több más, nem említvén a felsőbb tisztviselőket, a tudományi bizottság tagjait és azokat, a kik csak politikai téren szerepeltek. Mindezek fölött pedig az ügy előkészítése körül szerepeltek a hirlapírók, magyar és német publicisták, kik közül elég lesz Rát Mátyás, Szacs vay, Decsy, Kovachich nevét említenünk. Így még előbb Mária Terézia idejében Bessenyei. Ellene voltak pedig a hitfelekezetek emberei, kiket a kormány több ízben, jelesen 1785-ben, tanácskozára összehívott. Köztök legerősebben a debreczeniek képviselői: Domokos Lajos, Hatvani István. Ez utóbbi az irodalomban is küzdött, felei jogait és iskoláit féltvén; s küzdött a mellett is, hogy szabadelvű álláspontját sok dologra nézve bevallotta.

Az iskolai reformok életbe léptetése végett IV. József Bécsben egy tanulmányi bizottságot állított föl, ennek alárendelve a különböző tartományokban még hármat, Budapesten egyet, Magyarországon és Erdély számára, Klobusitzky József elnöke alatt. Ez kormányozta a központi vagy főbizottság rendeletei szerint az ország tanügyét. Ennek eszközei voltak a vidéki vagy kerületi fődirektorok öten, 1785 óta a pozsonyi, kassai nagyvárad, pécsi, zágrábi. A fő vezetés gróf Niczky Kristóf kezeiben volt, mint előbb is.

Népiskolák érdekében sokat tett a fejedelem. Szaporította a számukat, vagyonukat és már 1781 óta kezdte rendezni, nevezvén őket a mindnyájok számára kiadott *Normától* nor-

málisoknak, mely nevezet a közelebbi évekig megmaradt. Gondoskodott a tanítók képzéséről, hogy csak vizsgált egyének neveztesse ki s általában legyenek tanítókká. Közös iskolákat rendelt ott állítani, a hol külön felekezeti iskolákat föntartani nem lehetett. Sok és szép intézkedést tett a lelki szabadság és tevékenység megalapítására.

Mi volt a kormány föladata, mi volt a felőbb és alsóbb iskolai tisztviselők dolga, megtudjuk közelebbről Kazinczy egy leveléből, melyet 1787-ben Vay Istvánhoz írt. Ebből ide jegyzem, a mi közelebbről minket érdeklő normalis, vagy nemzeti, nationalis iskolákra tartozik.

Az iskolák, mondja a levél, négyfélék: universitas, academia, gymnasium, mely a grammatikán kezdődik és a rhetorikán végződik és normalis azaz nationalis iskolák. Voltakép egy normalis (fő) iskola van tanítók kiképzésére „minden ditiókban (tartományban!)”: Ausztriában a bécsi, nálunk a budai és pozsonyi (így). A többi azaz népiskolák, a tulajdonkép való normalisok, nemzeti iskoláknak is nevezetnek, mint az austriacusok híják: deutsche Schuléknak az övéiket, mivel csak németül tanítanak bennök.

A direktorok vagy inspektorok (értsük a fődirektorok alatt működő alsóbbakat) a vidéki iskolákkal voltak elfoglalva. Kötelességök volt:

1. a tanítók megválasztására befolyást gyakorolni;
2. a tanítók működésére ügyelni, dolgaikat ellenőrizni, erről jelentést tenni;
3. kivált az iskolák közösítését vagy közös iskolák föllállítását eszközölni ott, a hol confessionalis iskola nem volna.

A falusi vagy sajátlag nemzeti iskolák tantárgyait elgondolhatjuk. Ezek *a*) olvasás, *b*) írás, *c*) számvetés, elemi paraszti dolgokra alkalmazva, *d*) gazdálkodás és életbeli ügyesség (kivételesen azoknak, a kik diákiskolába mehettek, latin elemek), *e*) német nyelv ott, a hol ez nem közhasználatú.

Azok a nézetek és elvek, melyek az iskolai reformoknak, kivált pedig a szabadabb, észszerűbb valláserkölcsei nevelésnek alapul szolgáltak, nem voltak a hazában, kivált a Kazinczy körében ismeretlenek. Nem voltak általában kedveltek vagy elfogadottak, de sokaktól pengetve és nem kevesektől elfogadva és pártolva. Neki is ily irányú nevelése, társalkodása és iskolai oktatása volt, már kezdettől fogva.

Swieten, II. József hú embere, új fődirektorokat és melléjük új alsóbb direktorokat neveztetett ki a nemzeti iskolákhoz. Ezek közt a kassai kerületben fődirektornak gróf Török Lajost, e mellé aldirektornak Török és kivált az előbbi direktor, Lado-mérszky ajánlatára Kazinczyt. És ez nagy örömmel fogadta el

ezt, a más részről megígért megyei főjegyzőség s még más ekkor megnyílt megyei tisztség mellőzésével is, ezt „a mi neki mindennél kedvesebb volt; mi által azt reményelte, hogy minden vallásbeli hazafiak nevelésére hathat s oly kiterjedésű megyében, a milyen reá várt“. (Tiznél több vármegye és kerület.) „Neki ez a kinézés oly kedves, oly csalogató volt, hogy annál kedvezőbbet álmodni sem tudott.“ (*Pály. Eml.* 71. l.) A szíve önzetlenségében nagyokat reménylő idealista, ki minden igaz szónak, lelkes akaratnak hatást követel és reményl, ki az igazságot bírni gondolja s annak ellenállhatatlanságot mer tulajdonítani, örül, ha munkatérre talál s ha ez a tér nagy és hozzá és elveihez méltó. Így örült a mi költőnk is, ki munkáiban is ugyan, de főkép tetteiben volt költő, sokkal inkább, mint a mieink közül akármelyik. Örömet, lelkesedését az is emelte, hogy Török mellett szolgálhatott, kivel azelőtt is volt érintkezésben, kinek családjához is sokszor közelített, ki szomszéd megyebeli birtokos és köztiszteltetű ember volt s mi a legtöbb, őtet a rajongva óhajtott szabadkőművességbe is bevezette.

A kinevezés 1786. október 3-án történt. Swieten, kinél személyesen megjelent, nagy figyelemmel fogadta; gondolkodásának módját egy óráig tartott beszélgetésben tapogatta ki; a közös iskolák hivatásáról, mivoltáról, észszerűségéről meggyőzni lelkesen igyekezett; elragadta az ifjú költőt hideg, de jóakarató, kegyes fogadása által, kivált pedig azzal ejtette csodálkozásba, hogy az iskolákhoz, tanításhoz általában alapos ismeretet tanúsított. Ez utóbbi által Swieten bámulatba ejtette Bécs jeles embereit és közönségét is, kivált mikor egy alkalommal az iskolák közvizsgálatain a legalsóbbak és legfelsőbbek kikérdezését mindenütt ő maga végezte s a legszabatosabb s legalkalmasabb kérdéseket tudta föltenni. Ezért volt aztán, hogy a nagy műveltségű gróf Teleki József, tiszai fődirektor és utóbb koronaőr, úgy nyilatkozott, hogy Swietent Európa legelső tanítójának tartották. (*Pály. Eml.* 72. 73.)

Ugyanez év november 11-kén gróf Töröktől beigtatva kezdi hivatalát, melyhez a legjobb szándékkal s lelkesen fogott s melyet állandó tüzzel s buzgósággal folytatott mindvégig. Tisztletdíja 1789-ig 500, attól fogva 1500 forint volt. Ezt, mint többször említi, egy egri kanonok praebendájából vette, mert II. József ezt a nacionalis iskolákat igazgató királyi tisztet egy kanonoktól vette el és adta világi embernek. (*Level.* I. 229.) Török, midőn vele kineveztetését közölte, nagy bizodalommal és reménységgel szólt hozzá. Nagy öröme van, mondá, hogy melléje ő neveztetett ki, mert tehetségeit ismeri, Elmondja, hogy nagy érélyre van szükség. Az eddigiek működése gyarló és hanyag volt, a megszabott módszert lelketlenül követték. A

hazának a józan felvilágosodás által nagy hasznot tehetnek. Különösen figyelmezteti pedig a Fölségnek a német nyelv behozására és elterjesztésére nézve kiadott parancsára, majd arra is, hogy tanítókat csak kellő előkészület mellett szabad hivatalba tenni; a régieket pedig jól meg kell vizsgálni.

Melléjök, vicedirektorok mellé, több segéd volt adva. Ezt kívánta némely kerület rendkívüli terjedtsége is. A kassai kerület Szepesztől a Kis-Kúnságig, másfelől Gömörtől Beregig terjedt bezárólag. Kazinczy mellett egy kanczellistán kívül négy iskola-inspektor szolgált, szolgabírói ranggal. Ezek mellett iskolalátogatók, az iskolák vidéki helyein. Ezek bár ideiglenes foglalkozással voltak megbízva, néha jelentékeny hasznot tettek, kivált ha nagyocská hatáskörrel és jóakarattal bírtak, vagy mint a kormány elveinek osztályosai vagy éppen mint a kormányt, államot szolgáló tisztviselők az ügyet e tekintetből is lelkiismeretesen szolgálták. Néha egyes uradalmak tisztjei tettek szolgálatot. Volt eset arra is, hogy a kormány más ágbeli tisztviselői, kincstári uradalmak hivatalviselői tapasztalták a nép szörnyű tudatlanságát, az iskoláknak néhol teljes hiányát s ezek folyamodtak iskolák föllállításáért. Így cselekedett az ungvári kerületi comissariatus, mely a főgazgatót éppen ily okért kereste meg. Különben a kormány maga is sokszor, sőt állandón segítette az intézeteket, többek közt könyvekkel, stipendiumokkal, kivált a német nyelv érdekének megfelelőekkel.

Mily gondnal, szorgalommal látott hivatala után a különben ily kicsinykedésre alkalmasnak nem ítéltetett költő, mennyire kívánta ezekben az iskolákban alkalmazni az újkori bölcselőktől eltanult emberszeretetet, a Swieten példájára mennyire kedvelte a tanítás munkáját, annak apróságait, megtetszik működéséből általában, kivált pedig abból az utasításból, melyet főlebbvalója, gróf Török meghagyásából 1789-ben alárendeltjei számára készített.

Munkáját nagyjában a következő év elején (1787. január-február) kezdette meg a Szepességen. Itt némely községtől és egyháztól tanítói neveit, fizetését, a tanulók számát hitfelekezetek szerint kívánta be. Így például Nagy-Szalók, Kis-Lomnicz. Felka részéről, melyek körében azután a közösítésre lépéseket tehetett.

Maga meglátogatta a Szepesség községeit. Útjában, mivel az ilyek iránti érdeklődés soha sem hagyta el, találkozik az irodalom nagy szorgalmú munkásával, az előbb jezsuita, utóbb szepességi kanonok Molnár Jánossal, a *Magyar Könyvház* című időszakonként megjelenő kötetek, tudományos irodalomismertető munkák s másfélék szerzőjével, a hitfelekezeti reactio egyik leghatalmasabb munkásával (*Pály. Eml.* 92. l.). De találkozott

másokkal is. Útja kemény téli időben nem kis nehézséggel folyt, oly helyeken is, a hol kenyeret sem kapott s eltartott egy egész hónapig. Útjában erélylyel és szeretettel nézett a dolgok után. pártjokra kelve néhol az elnyomottaknak, itt-ott fölfedezve az erőszak, ravaszság nyomait, minden alkalommal példáját adva tántoríthatatlan igazságszeretetének, felejtve mikor ítélnie kellett, mely felekezethez tartozik és ez által azoktól is vonzódást nyerve, a kik még nem látták és az általa szolgált ügytől rettegetek vagy idegenkedtek, s általában sok jó magvat hintve el. Mindezeket a maga tulajdon lelkes szavai után mondjuk így. Maga kiált föl ekképen: mily irigylendő, mily gyönyörű sors juta nekem! Így örvend ő maga első működése befejeztén; főnöke pedig lelkesülten öleli meg a jelentéstevőt. Érdekes módja az alárendelt tisztviselő jutalmazásának, kitüntetésének s a tisztviselő ügyszerető lelke nyilatkozásának! Különös tisztí eljárás, mely nem a törvénycikkék, rendeleték sanctiói, fenyegetései által, hanem humanus bánásmóddal, igazsággal, részrehajlatlansággal tud hatni. Az erkölcsi erő nagyobb mértéke ott, a kedélytelen és szívtelen gépiesség az ellenkező részen. Sapienti sat.

Még ez évben egyesítette a jászberényi római katolikus és református nemzeti iskolákat, melyek ily alakítása akkor nagy hatást tett; míg itt is, mint néhol másutt, vizálgodás és panaszok nem támadtak. (*Pály. Eml.* 23.)

Hobgárd kisvárosban, a Szepességen különös öröm várt rá. Egy lelkészt talált ott, a milyet másutt sehol egyet sem. Az iskolában nagyobb előmenetel látszott, mint akárhol s ennek okát nyomozván, megtalálta az inspektor, hogy az ebbeli érdem nem a tanítóé, hanem a lelkészé. Ez az iskolában csaknem minden leczkén jelen van, minden szabad idejét ott tölti, az oktatást kiveszi a tanító kezéből vagy szájából és maga teljesíti. A gyermekeket könyvekkel ellátja és mivel a szüléket és általán a lakókat tűzvész minden vagyonuktól megfosztá, mindennap délelőtt és délután kenyérszeleteket osztogat a rendszeren megjelenő gyermekeknek és szüleiknek s felnőtteknek. A lelkész Ludwig János nevű (kikeresztelkedett zsidó) volt, kit Kazinczy sohasem látott, vele soha nem levelezett: azonban tetteiből ismerve, melegen teszi róla jelentését a főigazgató által a tanügyi kormánynak és számára jutalmat kér. Már azon év augusztus hónapjában megérkezik az arany kereszt a derék plébános számára; Kazinczy részrehajlatlanságának és buzgóságának pedig a híre messze elterjed és távolban is sok jók tetszését megnyeri. Ily tetszést fejeztek ki Döme Károly és növendék paptársai a pozsonyi kanonokkal együtt a költő-hivatalnok előtt akkor, midőn 1789 telén Bécsben jártában velők talál-

kozott. „Tenyereken hordának a papok; értették, hogy fejem, szivem tiszta.“ (*Lev. Toldyhoz* 62. lap.)

Ez időtájon közli a helyenkénti iskola-fölügyelőkkel azokat a felekezetiség nélkül való és legfelsőbb helyről kiadott imádságokat, melyeket a Felső is helyben hagyott. Ezeket már 1786. július 18-án küldték meg a kassai tankerülethez, meghagyatván rájuk nézve, hogy egy tanuló sem köteleztetik olyan czeremóniára, mely nem az ő felekezetéhez való, hogy az imádságok elmondása alatt állva vagy térdelve lehetnek felekezetők szokása szerint; ezen könyörgések pedig a közös tantárgyak óráin mondandók, mert vallás óráin a különös, felekezeti saját magokét kell elmondaniok. Éppen a *Miatyánkra* nézve is ily utasítás volt, hogy miért némi felekezeti különbség van rájuk nézve, azt a különbséget meg kell tartani, tehát külön órákon kell elimádkozni így és amúgy. Az előbb említett imádságokról pedig egy e korbeli szerzetes mondá, hogy akármely török is elmondhatná. Igaz is, hogy nincs bennök semmi keresztyéni célzás vagy hit kifejezése. Így hangzanak:

I. Tanulás előtt.

Uram! mi a te teremtedid hozzád kiáltunk föl, világosítsd meg elméinket, hogy azt, a mit most tanulunk a te törvényed szerint való, megérthessük; erősítsd meg a mi emlékezetünket, hogy azt a jót, a mit most tanulunk, megtarthassuk; gerjeszd föl akaratomkat, hogy az idvességes tudományt munkába is vigyük (így) s ez által magunkat és embertársainkat szerencsésekké, boldogokká tehessük.

II. Tanulás után.

Hálaadással emeljük mi föl Tehozzád lelkünket, minden jónak adója azért (így) a jótéteményidért, melyeket velünk közöltél. Engedjed Uram, hogy az az oktatás, a melyet most vetünk, nekünk előmenetelünkre, Neked pedig dicsőségedre váljon. Ezenkívül kérünk, bocsásd áldásodat uralkodó fejedelmünkre, Hazánkra, Szüleinkre, Tanítóinkra és Jóltevőinkre. Ezeknek Uram, minden embereknek engedj boldogságot.

A mellettök küldött körlevél német nyelven, az imádságok magyar nyelven, a helytartótanácsból nyomtatásban kiadva láthatók Révész Imre *Figyelmezője* 1885, 39—44. II. A fordítás tiszta magyarsága Kazinczy kezét gyaníttatja velem. Egyszerű, csinos nyelvök, szelid melegségök az ő csenedesebb órái egyikének műve lehet. Az Isten, Amen nevezetek általában keresztyén nézetekre mutató szók kimaradása mellett is, az a közös imádkozás, imádkozásban egyesülés, közös fölmelegedés nem az emberi egység érzetére, nem emberies szeretetre vezethette volna-e a

növendékeket? Legalább egy idő múlva, mikor az iskolák az életre hatást tehettek volna? Mindenesetre így volt ez és nem hibásan számítva.

Milyen sorsuk lett ezeknek, meddig maradhattak meg az iskolákban, nem tudhatjuk, Talán ártatlan, szelid és felekezeti tanok nélkül lévén, tovább eltűrték, félig-meddig mellőzve, itt-ott megtartották, legalább I. Ferencz idejéig. Mint az angol iskolákban a magyarázat nélkül olvasott bibliát.

Nem úgy, mint azt a katekizmust, melyet az iskolai legfelsőbb kormány 1773-ban, a Bécsben volt liberalis paedagogusok és papok által készítettett. Ezt is behozták volt Magyarországra az iskolákba; néhány helyen tanítottak is belőle, de már a következő évben Holicson Esztergom-megyében, tehát a tűzhelyhez közel, fölfedezte az érseki vicarius s ennek közbelépése következtében a papság beszédte. Majd bejelentették a helytartó-tanácsnak s ez véleményezés végett kiadta a püspököknek, kik benne számtalan hibát, tévelygést találtak, a hit normája: a római catechismus, a trienti zsinat határozatai, a bevett biblia-magyarázat ellen stb. Véleményök látható Kovachich *Merkurja* 1787. folyam 859—978. lapján, igen sűrű nyomású 119 oldalon.

Még nagyobb merészség, vagy ha úgy tetszik optimizmus kellett ahhoz a rendelethez, mely 1785. január 29-én kelt, mely Keresztési József, nagyváradai lelkész, *Krónikája* (169. l.) szerint „a királynak ilyen akarátját foglalta magában, hogy a mely helyen a különböző vallásúaknak nincs mindeniknek temploma, a melyik félnek van, a másik is abba járjon és magának külön templomot ne építhessen“ (így). Keresztési fél, hogy e rendelet által czélba vett együtteség (simultaneitas) szinlelést (simulatio) vagy összekocczanást (simultas) okoz. Aligha is létesült valaha az, a mi a mai Amerikában is ritkán, nálunk talán soha sem történt meg. Az történik egy pár helyen Erdélyben, hogy a temetőben együtt nyugosznak, de templomnak ugyanazon falai közt nem imádkozhatnak. A nevezett író pedig már másik évről megjegyzé, hogy Józsefnek ez az intézkedése „füstbe ment“ (i. m. 176. l.). A krónika-íróból a positiv helyzet alapos ismerője, a sokat szenvedett óvatos ember szól; a képzelődő idealista vagy humanista pedig lelke mélyében áldja azt a magas gondolkozót, a kit magyar nemzeti érdekből vádolni hajlandó, — kiről még azt kell megjegyeznünk, hogy azon szép, nemes irányú rendelethez odatette „ezt a cautiót“, hogy erőltetés ne legyen.

Kazinczy hivatalviselésének utolsó előtti évében (1789.) iskola-látogatókat kellett hivatalokba állítani. Ez alkalommal egy beszédet tartott előttök, melyet először német, majd nonsokára magyar nyelven is közzétett és lehetőleg elküldözött és

elterjesztette. Semmi egyéb, mint utasítás, melyben az inspektor a felsőség által már meghagyott, de másfelől a paedagogiai érdekektől és a neveléstudomány akkori állásától is kívánt, oktatás és nevelés körül teendő helyes eljárásra ad oktatást. E beszédéről maga így szól (*Level. I. 517.*): „Én már ma kifáradtam a munkában; tizenkét árkuist írtam be tentával; és ne vess rajta, hogy prédikációt írtam, de olyat, a melyet mint iskoláimnak igazgatója holnap reggel házamnál fogok újonnan tett visitoraim előtt elmondani“.

Igy folytatta hivatalát, eleinte csekély díjért, utóbb méltóbbért, mint már említettük. Jutalma, melyre inkább vágyott volna az, a ki csaknem jelszavának vallotta: „placere bonis quam plurimis“, a közvélemény elismerése igen csekély. Csekély méltánylás, több gyanúsítás vagy föl sem vevés. Legfőljebb a kor lelkének néhány avatottjától részesül némi méltánylásban; de legalább leveleiben ennek is kevés nyoma. Mégis tapasztalt valamely szives helybenhagyást, de olyaktól, kiktől alig várható. Főnöktől csak eleinte és kevéssé nyeri a vonzalom jelét, mely kezdetben e pályára vonta. Évek sorának kellett elfolytania, míg Cserei Farkas barátja az ő iskolai hivatal-viselésére szivesen gondol s azt visszaóhajtja. És a hivatalból kilépve, tapasztalt némi kegyeletet. Többfelől pedig gyanakodás, idegenkedés, hidegség, sőt ármány is nyilatkozott ellene.

Összes sikerét pedig, bár oly sok oldalról kellett is ellenhatást tapasztalnia, nem tarthatjuk kevésnek. Toldy szerint (*Kazinczy kora* 66. l.) csak hivatala három első évében hat római katolikus iskolát alakított közössé, negyvenöt új iskolával növelte a régiek számát, melyek közt tizenhárom közös, huszonnyolcz protestáns és négy zsidó volt. Másutt ő maga így számít (*Level. I. 579. a Hivatalba vezető beszédéből* kijegyezve): „szolgálatom harmadik esztendejének végével mind összeséggel 124 iskolát, ezek közt tizenkilenc közöst, két félig közöst, hatvanegy pápistát, öt orosz, huszonöt lutheranust, öt kálvinistát és hét zsidót mutathatok“. Sajnálattal kell azonban megvallanunk, hogy egész hivataloskodása eredményéről ilyen kimutatást adni nem tudunk.

Már 1789-ben sejtethető volt az idő fordulása. Annak, a mit olyan sokan, oly különböző okokból kívántak, előkészítettek s egyházi és politikai körökben óhajtva emlegettek, el kellett következni. Néha nyilvánosan vagy hivatalos úton s ez ügyben is nyilatkozott az elégedetlenség, mi több a fordulat közelgetése, sejtésének kimondása.

Maguk az iskolai emberek is sejtik, néha őszintén bevallják, hogy kivált a német nyelv behozása sok bajjal és kevés sikerrel jár. Verner Antal, nagyváradi helybeli inspektor, meg

vallja, hogy a «német tanítás, ha igazat kell mondani, csak német helyeken vagy városokban van, ott is kevés. Az oláh tanítóktól is meg kellett volna azt kívánni, minden ultimatum így rendeli, de talán majd megszűnik már ez, az ő nagy örömére!»

A közvélemény erősen kezdett nyilatkozni, kivált a megyéken, hol egészen elnyomva soha sem is volt. A korona, a nemzeti önállóság és alkotmány symboluma, volt az első, elég fontos és közönségesen érthető jel a réginek helyreállítására. Majd a nemzeti szokások, öltözet és a legfőbb, a nyelv, következtek. Ezeket mindenki értette, többen hordták szívökön. És zúgolódtak a nemzetnek ártalmas intézetek ellen. Ilyen volt az iskolák közössége, új norma szerint való rendezése. Többek közt a vallási érdek mellett fölhozták ellene, hogy a norma által mindennek a jobbágyi szolgálatra kényszerítettnek (Keresztési *Krónikája* 136.) A német nyelv elterjesztése ellen méltóbb volt, de kissé váratlan az a panasz, hogy a magyar és latin nyelv ellenében való elterjesztése a nemzetnek gyaláztatja van. (U. o. 189.)

Mennyire nem tetszenek II. József elvei, az ő alkotmányt és vallást (!) sértő törekvése, arról sokan írtak; de itt csak keveset sorolunk el a klérus és a papi tanárok nyilatkozásaiból. Természetes, hogy nemcsak dogmatikai vagy hazafiúi érvek forognak fön, de sokkal inkább anyagi érdekek: az egyház károsodása, a fejedelmies egyházi birtokok és javadalmak fájlalása és feltétele. Ezek miatt írtak sokat. Így Dugonics, kinek *Etelkáj*a célzatát a maga tulajdon följegyzéseiből ismerjük és tudjuk, hogy egy oldalról II. József ellen van írva. Horányi Elek egy művében ír róla és ellene s ebben leplezetlenül nevezi zsarnoknak, mivel koronázatlan, tehát az egyháztól az állam nevében fölavatatlan volt. Ányos Pál *Kalapos király* cím alatt gúnyolja. Faludy már előbb vádolta (a fejedelmet-e vagy) a pápát. „ki tulajdon nyáját, a jezsuitákat, föllozlatta“, az által hívei seregét károsítja. A gúnyversek száma özön, épen oly kíméletlen a fejedelem, mint hívei, a főtisztviselők ellen. A számtalan közül egy Niczky országhírő, II. József főembere, haláláról így szól:

Christophorus Niczky hic tandem jacet,
Quod omnibus placet, quia jam tacet.
Eheu Christophorus Niczky occidit,
Cito regi, sero Patriae.

Leopold engedett a papság kívánságának „és mivel római katolikus iskolák protestáns tisztviselőktől nem igazgattathatnak“, őt és Prónayt fölfüggesztette.

A dolog belső okára és lefolyására nézve érdekesen vet világot Kazinczynak egy kis megjegyzése, melyet hihetően szemé-

lyes hallomás után, előbb említett hivatalos iratai kötetében önkezelével följegyezve közöl. Leopold, mondja, ha elébe a helytartó-tanács egyhangú szavazatával tett határozatot terjesztették, meg sem olvasta, csak aláírta. Ha egy külön szavazat volt, akkor elolvasta. Egykor egy gyűlésben Vay István jelenlétében Batthyány primás fölhozta: megtartandó-e továbbra is a közös iskolák rendszere? Vay hatalmasan védte. A primás „összegázolta ugyan Vayt“, de az nem adta meg magát, kívánta, hogy ez ügy Leopold elé terjesztessék. A primás lecsendesült, de kileste, mikor nem lehet ott Vay a consilium ülésében s akkor úgy hozta elő a dolgot s így egyhangúlag döntötték el Vay ellen. és Leopold szokása szerint vaktában aláírta. A protestánsok elbocsáttattak. A végrehajtással siettek. A consilium elhatározta ápril 1-én, Törökhöz már hat nap alatt megérkezett. Kazinczyhoz heted napra. a mikor már irt is fölöle, mint láttuk; holtott a kinevező rendelet, azelőtt négy és fél évvel. keltétől megérkezéseig, egy egész hónapot késett (1786. október 3—1786 november 4).

Hazaindul tehát, föltéve magában, hogy soha többé nem szolgál. De nem sokára találkozik Teleki József gróffal s ez éppen a református felekezet érdekében fölszólítja, hogy vállalja el a budai kamaránál levő secretariusságot, mely épen most üresedésben van. Kazinczy ráveszi magát, megjelenik az udvarnál s ott a király elé behívatván, előadja kérését, valamint fölfüggesztése okát és föltételét is. Azonban megtudja, hogy a hivatal már be van töltve, de a királytól, kinek figyelmét magára vonta, más hivatal felől nyer biztatást — a mely aztán soha sem teljesedett; bekövetkeztén, mint tudjuk, a Martinovics-féle mozgalmak fölfedezése, az ő és mások befogatása és hosszas fogsága.

Súlyos vád volt a haza jobbjai részéről a József iskolai rendszere, tehát Kazinczyék ellen is, a magyar nyelv elnyomása, vagy talán a fejedelemségtől tervből vett kiirtása. Természetes, hogy gyűlöttekké lettek azok, a kik ezt a törekvést szolgálták.

József emberei, tudva nem tudva, a műveltségnek, emberiségnek akarták fölázdozni a nemzetiségét. a nagy emberi nemzetnek a magyar nemzetet, melynek 900 éves európai életét tette volna semmivé, jövőre a fő tényezőnek. nyelvének, eltörltetése, vagy inkább államiból, a milyen volt, népnyelvvé aláztatása. Az emberiség nagy barátai, a nagyban újítók nem vették egy kis nemzet életét tekintetbe, midőn a világ megváltásáról volt szó. Nem látták vétéknek vagy embertelenségnek egy nyelv és nemzet elgázolása által néhány millióból álló testületnek érzése gondolkozása, belső valója egész mindenségét megváltoztatni, annak őseivel, múltjával való összeköttetését megsemmi-

síteni. És ennek szép szín volt adva. Megemlegették II. József rendeletei a magyarok egykori hőstetteit és azok tudatának fõntartását; de e mellett haladtak újakon. Hihetõ, hogy a fejedelem nem akarta így; de nagyon fõltehetõ, hogy a fejedelem követte a magyar nagy õsök utódainak, névrokonainak példáját, kik igen közönyösen vették a világnyelv ellenében a nemzeti nyelvet, tehát valamely állandóan fõntartható kétnyelvûségre gondoltak: egy állami és mûvelõdési nyelvre s egy másra, mely a népé lett volna. Egy lingua illustris magoknak, és egy vulgaris a népnek. Egyik azoknak, kik már Mária Terézia korában nationalistáknak neveztettek, másik a világpolgárius elõkelõknek. Józsefet, jegyezzük meg, rendeleteinek visszavonása menti, a magyar elõkelõk nem vontak vissza semmit s nem tértek más útra sok ideig. Vagy csak kénytelenségbõl . . .

A nyelv ügyében kelt rendeleteket lehetett így érteni. De helyesen kellett volna azt érteni és ártalmas irányát belátva, az ügy szolgálatától elhúzódnia annak, a ki épen ez irodalmat mûvelte, a magyar nyelvnek irodalom által fõntartására adta magát és ezt a nézetét ki is mondta nyilvánosan. Kimondta még korán; többek közt a *Hamlet* elõtt való lelkes szózatban és *Orpheus*ában és mindjárt hivatalból s majd fogságból kilépte után hirdette leveleiben és közgyûléseken, hogy a közügyvitel nyelve csak ez a nyelv lehet. Majd utóbb vallotta legbecsesebb irataiban és sürgeti mindenek fõlött, hogy a magyar nyelv nép nyelvbõl irodalmivá vagy mûveltség classikai eszközévé képeztessek. (Levele Retzerhez.)

Ezért alig hihetni, hogy ennek az intézkedésnek ily veszélyes voltáról Kazinczy meggyõzõdött volna. Több helyen nyilatkozik úgy, hogy ezt nem hiheti és nem teheti fõl. Valamely idegen nyelvet, még olyat is, a mely hazánkban nagy tért foglal el és kiválón a mûveltség eszközének tartatik, illet is tudni nem annyi, mint annak beszélõihez a maguk nemzete és nyelve elhagyásával csatlakozni. Egy mûveltebb nyelv eltanulása által pedig az ismeretek, beszéd alakok, sõt érzések egy sorát nyerjük s ez által lelkiképen gazdagodunk és emelkedünk. És erre a mi nyelvünknek nagy szükség volna; mert ez, mint a XVII. században Medgyesi Pál mondta, bölcs de parasztos nyelv, kivált Goethehez képest. Ez volt alapgondolatja és hogy ez a nézet, valamint ellenkező esetben az ellenkező is, a barbár nyelv hatása által való alábbszállás, a történelembõl igazoltnak ismerhetõ. Idegen nyelv tudása nem idegenít el a magáétól mûvelt egyént, kinek történelmi tudata, erõs erkölcsi érzése van, mely a hazához köti; de elidegeníti a köznépet, mely ezekkel nem bírhat, kivált ha az idegennek elõnyei vannak, vagy mellette nagy erõ gyakorol hatást.

Csak abban az esetben ártalmatlan az idegen nyelv elterjedése, ha a műveltebb, öntudatosan hazaszerető, történelmi tudattal bíró nép a magáét valóban és okosan szereti, annak jelességeiért, kincseiért szereti, abban föltalál mindent s a másik nyelv csak mellékes hasznot hajt, vagy kevesebb szükségét pótol. Ezt tehette föl a jobb magyarokról vagy a nemzet tényező részéről nem a kormány, hanem csak Kazinczy; de hibásan. A német nyelv a felsőbb körökben a nemzetinek mellőzésével volt elterjedve; a nép pedig nem szeretete öntudatosan a nyelvét, mert általában nem is szerethette. Ha tehát Kazinczy ebben a csalódásban lévén, a népévé akarta tenni a német nyelvet, ártalmasan csalódott, ha jóhiszeműleg cselekedett is.

Az idegen művelt nyelvnek, mint a nemzeti cultura eszközének, helye van és szüksége a felsőbb eszmék sáfárainál, a társadalom tudományos és művészeti tényezőinél: alant semmi. Kazinczy ezt nem tudta egész mivoltában megérteni; így tévedt meg. Rómára hivatkozott — önmaga ellen, hol az utolsó időkben közmondás volt: minél jobb görög, annál rosszabb római. vagy az ő kifejezése szerint: ki minél jobban tud görögül, annál semmirevalóbb“. Ezt ő idézi és czáfolja is, bár fennyeden. Mi pedig azt hisszük, hogy nem szeretete volna se ő, se más jobb emberünk, ha nálunk is Caesar görög oratiókat mond a Capitoliumon és híres görög szónok nevét nyeri el; ha híres görög retorok, nevelők tanítják vala az előkelő családok fiait nemzeti államférfiakká és ráadásul még megtanítják a görög sophistikára és Athén divatos bűneire, ha graeculusok árasztják el, mint Rómát. mindenféle frivolsággal, a művészi beszéd lenociniumaival a mi szegény hazánkat, mely a felsőbb körökben már előbb is oly nagy hajlammal birt a belső megromlásra és elkorcsosodásra.

Ez a kettő küzdött egymással: egyfelől az európai művelődés, másfelől a nemzetiség, nemzeti nyelv és élet érdeke. Az a felsőbb műveltség fontos érdek; de ezt nem egy idegen nemzet talán humanus szellemének nyelve által, nyelvével együtt való átvétele, hanem a nemesebb, emberiesebb érzéseknek, ízlésnek és eszméknek a felsőbb körökbe átjuttatása, onnan az alantibb körökbe a magunk nyelve által átszívrogtatása és elterjesztése, a nemesebb szellemnek ily módon való beoltása által érhetni el. A nemzetit az általán emberinek föláldozni nem szabad. Az emberies vagy magasabb képzettségnek a nemzetiben kell meggyökeredzeni, a nyelvre, szokásokra és gondolkodásmódra úgy hatni, hogy ezek amazok által nemesítve alakíttassanak. A nemzetiestől ő sem szakadt el voltaképp soha; a mennyiben eltávozott tőle, idejében visszatért hozzá. Tanult idegen nyelveket és szerzőket, szép formáikért, nagy gondolataikért, hogy ezeket átvehesse. Úgy vélte, hogy „magyarul csak az írhat szépen, a kinek írásán az

idegenek szépségei átsugárzanak“. (*Pály. Eml.* 244.) (De úgy véljük, csak ha azon szépségek a hazaiakat el nem nyomják, be nem árnyékolják, gyökereiket nem pusztítják.) Ezt több helyen többképen kifejezi, mindannyiszor vétkes túlságba esve, mikor a soloecisálást pártolja, sőt ajánlja. Másfelől pedig *Orphaeusa* II. darabjában ad egy értekezést a magyar nyelvnek a közdolgok folytatásában való használatáról és e mellett elég nyomósan okoskodik. Ez által lehetünk — mondja — önálló nemzet; ez által terjedhet el a művelődés nemzeti szellemben, mint Németországban is, miután a latin és francia nyelvtől megszabadult. Tehát a felsőbb iskolákban magyarul kell tanítani; van is magyar tudós elég. Egyéb nehézségek is elháríthatók. (*Lev.* II. 45—57.) Még ekkor pedig, mikor így szól, a józsefi rendszer és eszmék szolgálatában volt. Az utolsó években, úgy látszik, maga a rendszer nagy alkotója, József is kezdett a magyar nyelvre nézve gondolkozóba esni; legalább egy lépése erre mutat. Már 1789-ben némely rendeletének, melyet szokás szerint németül adott ki, értelmezésül nem latin, hanem magyar szöveget nyomtatott melléje.

Élete vége felé, visszatekintve a multakra, Kazinczy is vádlódik és védi magát. Önbírálat alá vevén magát, ez ügyben tett eljárását, egyéb élményeivel és tetteivel, így szól: „Vádlának s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanulását sürgetém, mely előlni készült a miénket. S vádolják-e az atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanultat, mert látja, hogy arra szükség van? Nem értém vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez“. Vádolhatni igenis; de csak poetai következetlenséggel.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi június 15-én megjelent (3-ik) számában Hpl. leírja «Az aranyosi és ördöngösfüzesi őskori bronzleleteket». Az előbbi Borsodmegyében, az utóbbi pedig Szolnok-Dobokamegyében került felszínre. Az aranyosi bronzkincs nem kevesebb, mint öt kardot és számos más tárgyat tartalmaz; az ördöngösfüzesi leletben pedig túlnyomó számban vannak a tokos vésők. A két lelet, az ismertető véleménye szerint, a bronzkor két különböző szakaszából való, az aranyosi korábbi, az ördöngösfüzesi későbbi időből; közös jellemvonásuk, hogy mindegyikben a specialis belföldi típusok mellett idegen földről származó formákra ismerünk. — Ziehen Gyula «Satyr bronzszobrocskája a Nemzeti Múzeumban» címen arra a kérdésre óhajt feleletet adni, hogy mikép függ össze az antik provincialis művészet e jobbajta készítménye az antik művészet egyebűn ismert maradványaival. — Hpl. «A budapesti Aphrodite» néven ismert bronzfejet mutatja be. A Nemzeti Múzeum a múlt év végén egy budapesti régiségkereskedőtől szerezte ezt az antik bronzfejet, mely állítólag Mohács közelében a Duna vizéből került ki. A fejnek igen hosszú ideig kellett vízben feküdnie, mert mikor a Múzeumba került, majdnem teljesen behorította a vízben reáakodott mészkeg s ettől csak napokig folytatott gondos tisztogatás szabadította meg. Csak miután a fej régi felületét visszanyerte, bizonyult be, hogy a mészkeg alatt a régi görög szobrászat egyik remekműve lappangott. A szép fej még régi időből törték le erőszakkal a testről. Ezt a nyak szélének szabálytalan törési vonala mutatja, melyet ép oly patina borít, mint a fej külsejét. Itt-ott csonkítások és sérülések vannak rajta, de ezek alig homályosítják el azt a művészi előkelőséget, melyet a fej minden szemlélőre tesz. Ez előkelőség titka ép úgy az arányokban, mint a formák felfogásában és kivitelében van, melyek alig engednek kétséget az iránt, hogy mintáját a Kr. e. V. század művészei körében kell keresnünk. — Dr. Seger János boroszlói archaeologus «A sziléziai Köben-i temető» leleteit ismerteti. E Kr. u. II. és III. századbeli barbár sírmaradványok érdekes összehasonlításra szolgáltatnak alkalmat, a mennyiben a magyarországi leletek között analogiáik vannak. — Dr. Kaufman David «Magyarország legrégibb zsidó temetője» emlékeit mutatja be. Ezeket a sírköveket 1894-ben Budán egy új ház alapjának ásásakor az Alagút- és Pauler-utca sarkán körülbelül négy méter mélységben találták. A munkások csontmaradványokra is buk-

kantak, a mi azt bizonyítja. hogy az ásó magát a temetkező helyet nyitotta meg. Három sírkő töredéke került elő s szerencsére rajtuk az évszám is megmaradt. Az egyikben a héber szöveg magyar fordításban így hangzik:

Ezen síremlék
Rabbi Peszach,
Péter fiának fejénél
emelkedik, a ki az
örökkévalóságba tért meg
a 6. ezred 38. évében
Ellul havában.

E szerint e felirat 1278. évből való. A másik két felirat évszáma pedig 1279. és 1280. — *Myskovszky Viktor* «A lechniczi zárdatemplom» (vörös-klastrom) nevezetességeit írja le. A templomot. rectoriumával és czellaival együtt, a XIV. században építették a karthauziak; a zárda alapító oklevele 1319-ből való. Sok viszontagságon ment keresztül s ma már meglehetősen pusztulófélben van; óhajtható, hogy e műemlék megmentésére az illető hatóságok minél előbb megfelelő lépéseket tegyenek. — *Grób István* folytatja ily című tanulmányát: «Középkori falképek Gömörmegyében». Sorra veszi a rimabrezói, kiettei, ochtinei. hisnyói, kraszkói, rimabányai és hárskúti templomokat s leírja falképeiket. — *Mihalik József* «Egy kassai rézöntő a XVII. századból» címet viselő művelődéstörténeti közleményében a tőle fölfedezett Wening Tamás öntőmester életrajzához szolgáltat adalékot. — *X. «Első Valentinianus ezüstmedaillonját»* mutatja be és írja le. Ez az érme a sisciai pénzverőben s hihetőleg a quad győzelem emlékére készült. — *Réthy László* «Délszláv és oláh érmek a Weifert-féle gyűjteményben» című czikke a numismatikához nyújt adatokat. — *A Levelezés* rovatban *Mihalik József* a boldogkő-váraljai őskori telepről, *Melhárd Gyula* a somogy-megyei bronzkori leletekről, *Velics László* a Parthenon nyugati oromszobrának restructiójáról, *dr. Fischbach Ottó* a stiriai hohenbergi leletről, *Bella Lajos* újabb csornai leletekről, *Sándorfi Nándor* az ocskói (Nyitram.) középkori sírleletről közöl tudósítást. — *Az Irodalom* rovatban a következő könyvek vannak ismertetve: «Görög földön», «Két illusztrált magyar történelem», «A Schimkó-féle éremgyűjtemény katalógusa», «Velics László Az egyházi művészetek tanulmányozásáról», *Alfred Gotthold Mayer*: «Lombardische Denkmäler des vierzehnten Jahrhunderts», *Domaszewski A.*: «Die Religion des Römischen Heeres». — *A Múzeumok és Társulatok* rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat április 30-iki ülése, a nemz. múzeumi régiségtár gyarapodása 1894. utolsó és 1895. első negyedében, a műemlékek orsz. bizottságának működése 1893—94-ben című közlések vannak. — *A Különfélék* tartalma: *Lanfranconi Enea* †, *Rómer szobra*, *Akadémiai nyílt pályázat*, *Semsey-pályázat*, *Pusztaveszi*

őstelep Nyitra megyében Sándorfi Nándor-tól, A kassai varró és erszénygyártó czéh 1692. szabályai, ifj. Kemény Lajos-tól, Bethlenvidéki régiségek; Az erdélyi fejedelem gyöngyfűzője, ifj. Kemény Lajos-tól, Régi mozsarak, ugyanattól, Fejérmegyei régiségek H.-tól.

2. AZ ATHENAEUM ez évi *harmadik* számában dr. Ferdinandy Géza folytatja *«A felelősség elve a magyar alkotmányban»* című tanulmányát. Az országgyűlés; — a magyar miniszterek helyzete az országgyűlésen; a közös miniszterium helyzete az országgyűlésen, a delegációban és a magyar miniszteriummal szemben, — s az ellenjegyzék kérdéseit tárgyalja. Jannsen befejezi *«Epikuros tana az élvezetről»* című értekezését. Lukretius néhány verse nyomán utólagos felvilágosítást nyújt kifejtett elméletéről; összeveti Epikur és Aristoteles rendszerét s rámutat a különbségre, mely etikájok értékét illetőleg kimutatható, s kideríti, hogy az Epikur-féle *kéjnek* nincs közelebbről meghatározott tartalma; polemizál Hirzellel, a ki hogy Epicurnak Democritostól való függését minél több adattal támogassa, még Platónban is vél felfedezhetni Democritos-Epikur-féle nyomokat és azután a legcsodálatosabb következtetésekre jut. Egyben Aristotelesből is merít érveket Hirzel ellen; bővebben tárgyalja Democritos tanait és befejezésül Epikur viszonyát Democritoshoz állapítja meg. — Hegedűs István: *«Az ékesszólás a művészetek közt»* című dolgozatában az ékesszólók helyét óhajtja megjelölni a művészetek között; mert éppen a művészetek közt ki-kitörő határvillongások tanulmányozása a legtermékenyebb foglalkozás. Hite az, hogy az ékesszólás művészet és így jogosan foglal helyet a művészetek közt. Kiemelkedik az ékesszóló a tudományos, a vitatkozó, a kritikai bonczolás módszerével dolgozó próza köréből és mihelyt a széppróza magaslataira emelkedik: a művészet oly ismertető jeleit sajátítja el, melyek őt a szép birodalmába vezetik. Csak különbséget kell tenni a mindennapi élet lázas küzdelmét, éles összeütközéseit híven tükröző sajtó nyelvében található retorikai elemek, mondjuk, szónoki fegyverek és a műalkotásra íblett és arra tehetség és tanulmány útján emelkedett szónok alkotása: a valódi szónoki beszéd közt. Mi az ékesszólás feladata? *Szépen* fejezni ki az igazságot. És ép e ponton tör ki a határvillongás közte és a költő közt, kinek feladata: *igazán* fejezni ki a szépet. Ime, a szónokban van költő és a költőben van szónok. Ez is bizonyíték a mellett, hogy az ékesszólás a művészetek egyenrangú társa. — Várnai Sándor: *«Egy humanista költő»* címen Hugo Victorról ír tanulmányt. Az irodalmi romanticismus szelleme egy élő tiltakozás volt a rationalismus vagy intellectualismus azon túlhatása ellen, mely a matematikai fatalismus egy nemére kellett, hogy előbb-utóbb vezessen. Midőn azt hitték a rationalisták, hogy egy új idealismus és a szabadság új fel fogása útját egyengetik, voltaképen csak a nyers materialismus karjaiba dőltek, mert semmi sincs, a mi a régiek «ὄλη»-jéhez, ἀνάγκη»-

jához közelebb állana, mint egy vak és észszerűtlen erő föltételezése. Innen az, hogy a német metaphysikai szellem egész sóvársággal vetette magát Spinoza feltámasztott ethikájára, melyben a Herder — Jacobi — Göthe-féle új generatio azt a tartalmasabb, mélyebb philosophiát pillantotta meg, melyet a korszellem követelt, szemben azzal a népszerű irányzattal, mely a francia encyclopedisták és Locke eszméiből táplálkozott. «Candide» izekre szedte volt a XVIII. század lapos optimismusának gyarló szerkezetét. Leopardi, Heine, Byron, Schopenhauer elnyögték mindazt, mi ügyökbe akadt, s a mi tápúl szolgálhatott felgyúlt kedélyüknek, vagy izzásig hevíthette makacs képzelmüket. Mindkét felfogás téves eszmékből indul ki s az emberi szellemnek egyaránt vissza kelle vetnie a vigyorgó idióta szerepét s az útszéli koldusét, ki kérkedve fitogtatja sebeit. De hogyan egyeztetni össze a kettőt? Hogyan termékenyíteni meg a könnyvel a mosolyt, a kétségbeeséssel a hitet, a szenvedéssel a boldogságot? Napjaink életnézlete nem volt arra való, hogy a vallásos érzés kovásának anyagául szolgáljon; optimismusában több volt az iskolás felületesség, mint a naiv mélység. pessimismusában több a szemérmetlen iparlovag erőltetett rimázkodása, mint az őszinteség. Az erkölcsi hatás emeltyűjét másutt kellett megtalálni, s kétségkívül az együttes akarás erélyében s az emberiségnek a vállvetett munka értékéből merített önbizalmában. Íme e társadalmi eszme, melynek szószólójaként Hugo Victor állott síkra, s melynek befogadására politikai szereplése nem kevés befolyással volt. Láta a nyomort, mely buján fogantja a rütságot, a tudatlanságot, a bűnt. Gyermeki szívét sajtás fogta el e látványon, de a férfiúi lélek tette pezdült s hatalmas szavakkal hívott fel a közös munkálkodásra, a rajtunk nehezülő átok egyesült megtörésére. Oly sok a szerencsétlen ember, oly sokan takarnak vedlett rongyaik s himzett bíchoraik mögött egy-egy féltett sebet, nem tudva, kivel megosztani, nem tudva, kihez fordulni, mikor a hallgatás már teher. A puszták vadjának, ha áruló nyíl sebzé meg, jól esik felordítania; a társadalmi egyénnek nem szabad fölvernne az alvót, a kancsal részvét koldustarisznyát vet nyakába s aztán dolga után lát. Milliók várnak epedve új evangeliumot, s csoda-e, ha türelmetlenségükben mohón kapnak a legsilányabb ponyva után is? A talaj fölszántva; vessük el bele az erkölcsi reform magvait, a szeretetet, fölvilágosodást, békét, jólétet, szabadságot, tökélyt. Hugo Victor érezte, hogy a romantika nyűgei sokkal tovább tartották őt lekötve, semhogy oka ne lett volna sietni philosophiai eszméi diadalának biztosításával. S ez eszmék, minden kétségen felül, leghívebb, legtalálóbba kifejezései a kor forrongó irányharczainak. Revelálók, erkölcsileg átalakítók, mint maga a század társadalmi törekvése, s e mellett az aether-tiszta keresztyén szellem fuvalma leng át rajtok. Modern gondolkodás és mélyen keresztyénies érzület, e kettőben áll Hugo költői és bölcsészti eredetisége. Ez kölcsönöz egyfelől bölcselkedésének ellenállhatlan érdekét, s ez hidalja át másfelől fejlődése két

főszakát, megfejtve irodalmi elvfeiadásának titkát s érezhetlen kötelékkel visszatartva még őt a Chateaubriandék elhagyott zászlójához. — Az utolsó közlemény Balogh Arthur tanulmánya a *«Parlamentari Reform»*-ról (II.), melyben szerző «a modern népképviselő lényegéről» és «a választói jogról» értekezik. — Az *«Irodalom»* rovatban: az *«Annales de l'école libre des sciences politiques. Dixième année Nro 2.»*; a *«Revue philosophique»*; a Marcel Fournier szerkesztésében megjelenő új politikai folyóirat: *«Revue Politique et Parlementaire»* (-n-r.). Továbbá Stange: *Die christliche Ethik in ihrem Verhältnisse zur modernen Ethik.* Paulsen, Wundt, Hartmann». És Gutberlet: *«Die Willensfreiheit und ihre Gegner».* (Dr. Szlávik Mátyás.) Kossuth Lajos *«Iratának»* ötödik kötete. Dr. Simon József Sándor: *«Az egységes és reális természet-philosophia alapvonalai. I. A lét philosophiája».* Dr. Finkey Ferencz: *«Az egység és többség tana a büntető-jogban»* (-n-r.) vannak ismertetve.

3. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma a következő: Kautz Gyula az Akadémia ünnepélyes ülésén előadott *Kerkapoly Károly emlékezeté*-t adja egész terjedelemben és jegyzetekkel. Felolvasott részét lásd az Értésítő júniusi füzetében. — Radó Antal Tasso címmel az olasz irodalom aranykorának utolsó nagyjáról írt tanulmányt, ki 1595. április 25-én halt meg testben és lélekben megtörve. Talán költői értékre a legkisebb azok közt, kiket az olaszok mint az *«cinque poeti»* szokták emlegetni, de azt a befolyást tekintve, melyet az egész világ irodalmára gyakorolt, talán a második a fényes sorban, — az első hely Petrarcanak jutván. Kivált a magyar irodalmat illetőleg áll ez, mely Dante hatását éppen nem érezte meg, mely Boccaciót is csak másodkézből, latin fordítások nyomán dolgozta át, mely Ariostót a legújabb időkig alig ismerte. Tasso époszát már a megjelenése utáni században olvasták nálunk és tudvalevő, hogy Zrinyi Miklós abból merített inspirációt az Obsidio szigetiana megírására. A múlt században Tanárky lefordította magyar prózában. A 60-as években Bálinth Gyula fordította le rimes hexameterekben, legújában Jánosi Gusztáv fordításában jelent meg. Egyes részleteket Kisfaludy Sándor és későbbben Arany János is adott. Az újabb irodalomtörténetben alig van nagy ember, a kinek élettrajzát annyira meghamisították volna, mint Tassoét. Az újabb irodalomtörténeti kutatás tömördek sok vonást megváltoztatott, s az életéhez fűzött mythos szétoszlott mint köd a napsugár előtt. Szerző ez első közleményében Tasso életét vázolja. — Nagyiványi Fekete Gyula *az alkohol és a mezőgazdasági népességről* írt tanulmányt. Az iszákosságnak rettenetesebbek a pusztításai ma, mint a középkorban volt, mert mások az életviszonyok. A nehéz, kifárasztó szellemi munka, az egészségtelen ipari foglalkozás meggyöngítette az emberek ellenálló képességét. Az 1894. évi budapesti közegészségi és demographiai nemzetközi kongresszusunk végrehajtó bizottsága szerző feladatául tűzte ki annak

megoldását, vajjon az alkoholizmus mily mértékben van elterjedve a mezőgazdasági népesség körében és mily mértékben veszélyezteti e népesség testi egészségét. Ennek értelmében szerző e dolgozat első részében kimutatja az alkoholizmus állását Európa legelőkelőbb államaiban és hazánkban, a második részben a faj degenerációja, a testi sértések, a halandóság s az öngyilkosságok elmékedésének tárgyai. — Loti P. *«Izlandi halász»* című regényének fordításából Kovács S. János a negyedik részt adja. A költemények közt van Fejes István *«Ezékiel»* című eredetije s Bán Aladár Suonio (Krohn Gyula) *«Idegen zászló»* költeményét fordította le finnől. — Déchy Mór *az ásványforrásokat és fürdőhelyeket az éjszaki Kaukázusban* ismerteti. A Kaukázus hegyvidéke ásványforrásokban nagyon gazdag. De a legnagyobb hírre az a messzeágazó gyógyforrasterület tett szert, mely a Közép-Kaukázus éjszaki peremén húzódik el s ahol Pjätigorok, Dzseleznowodok, Essentucki és Kislovodok fürdőhelyek fekszenek. Az orosz uralom óta ezeket egy gyűjtőnévvel — Mineralia Wodinak — kaukázusi «ásványforrás»-nak nevezik. — Pasterner Gyula *a képzőművészeti társulat tavaszi tárlatát* ismerteti, mely nagyjában olyan volt, mint a többi; híven visszatükrözte a magyar festészetnek egyik legjellemzőbb vonását, hogy a nem éppen kedvező körülmények között is extensive rendkívül gyorsan fejlődik, rohamosan szaporodik a festők, sőt most már a festőnők száma is. A magasabb rendű, tisztán művészeti érdekek ápolásának ideje még nálunk nem érkezett el. A tavaszi tárlat határozottan üzleti természetű volt. — Az *Értesítő*ben Kuun Géza gr. Relationum Hungarorum cum Oriente stb. Kupa Árpád: A napszámosok regénye van ismertetve. Egy külföldi hang Petőfiről címmel Grimm Árminnak a Deutsche Rundschau-ban megjelent cikke van kivonatolva, melyben a szerző Petőfiről is megemlékezik. A *Goethe-gyűjtemény és a Magyar Hirlap* cikkekben Elischer Boldizsár Goethe-gyűjteményének tartalma és az átadásához kötött feltétel van felsorolva. Egy névtelen író *A nemzeti színház és Szigligeti* cikkekben kifogásolja, hogy a múlt színházi évben Szigligetinek csak egyetlen darabját adták elő. A füzet végén van az új magyar könyvek jegyzéke.

4. AZ ETHNOGRAPHIA második füzetében Sebestyén Gyula dr. *A költészet eredetéről* értekezve, legelemibb alakja természetes létrejöttének első nyomait az emberi beszéd és ének keletkezésének ködös régiségében keresi. Darwin, ki a természeti jelenségek okszerűségén kutatott visszafelé, az éneklés adományát is gyakorlati czéllal magyarázza és kimondja, hogy «a hangszervek eredetileg a fajfentartáshoz való viszonyban használtattak és tökéletesedtek». Az ember törzsszülői mielőtt a kölcsönös szerelmet egymásnak beszédben kifejezhették volna, előbb zenei hangokkal és ritmusokkal törekedtek egymást elbájozni. Sőt Darwin nemcsak a szerelem, hanem minden egyéb hevület, pl. a féltékenység, versengés és dicsőség hatalmas

szenvédelyeinek megnyilatkozásait is ritmusos természetűnek tekinti, mert szerinte a pathetikus beszéd ritmusai és kadenciái mind a legalsóbb zenei képességből származtak. A fokozott testi és lelki izgalmak, kifejezésére használt hangszerveknek a vérkeringést gyorsító testmozgás, táncz és szabályos kézlejtés alakjában, segédkezett. A fejlődés törvényszerű sorrendjében a hangszer első megszerkesztői és kezelői már tudatos művészei voltak annak a sokkal ősibb hagyománynak, a melyet az éneklő és tánczoló primitív ember, mind a lelki és testi hevületek természetes kitöréseinek öntudatlan rabja, ösztönszerűleg vagy physikai következetességgel hozott létre. A naiv költészet csecsemőkorának ez a legősibb kövülete pedig nem más, mint a nyelv kötött formája, verses alakja. A költői forma a beszéd természetéből ki nem fejlődhetett volna, mert nem nyelvtani, hanem minden ízében zenei sajátosság. Ez a költői forma a ritmus, vagyis az ihlett beszédnek szabályos tagoltsága. E melléktermék mellett a fő, a lényeg már eleve is a tartalom volt, de ez a szellemi rész az emberi lélek kaleidoszkopjában minden kis érintésre változott. A hagyomány a tiszta lírai hangulatnak és a még mulandóbb naiv zenei termelésnek mostohája volt. A sokkal későbbi epikai költés első csiráit nehéz bennük megtalálni s faji kiválását megállapítani. Az epikai dal létrejöttével a tartalom toltult előtérbe. Az érzések világa mellett idővel a képzelemé is gyarapodni kezdett s létre jön a mythos, továbbá a mondák és mesék prózai műfaja mellett az epikai költés. A kereseti forrássá tett ösköltészet méhében hordta a műköltészetet; mert a hegedűsök és regösök megélhetéséhez hozzátartozott, hogy necsak a hagyományt ápolják, hanem az ujság ingerével s az előadás eredetiségével is hassanak, mi pedig tudatos, egyéni művészetet feltételez. Itten rejlenek a mai értelemben vett szépirodalom első csirái. — Munkácsi Bernát *«A magyar nemzet törökségéhez»* czímen válaszol Marczali Henriknek a Budapesti Szemle márcziusi füzetében közölt cikkére, a melyben ez a magyar nemzet eredetének kérdésében elfoglalt álláspontját igyekszik igazolni szemben azon kétségekkel, melyeket ennek tudományos értékére nézve szerzőnek alkalmá volt fejtegetni (l. fönt 399. l.). Szerinte a nyujtott magyarázatok csak újabb megerősítésére alkalmasak azon felfogásnak, hogy nagyérdemű történettudósunk a jelen esetben nem járt el azon gondos körültekintéssel és lelkiismeretes kritikával, mely egyébként oly kiválóan jellemző vonása munkásságának. Marczali főkép két adatra építi a magyar nemzet török eredetének elméletét. Az egyik Constantinus tudósítása, hogy a magyarokba beolvadt kabarok «megtanították a turkokat (magyarokat) a kozárok nyelvére és mai napig is beszélnek azon; de tudják a turkok másik nyelvét is». Ez szerinte «bizonyossá teszi, hogy már a X. században *keveréknyelvnek* tartották a magyart». Pedig ez adatból nem lehet többet kiolvasni. minthogy a beolvadó csekély számú kabaroknak nyelvét megtanulta a magyarságnak velük érintkező része s beszélt a maga rendes magyar nyelve

mellett valahogy kozárul is, úgymint beszél ma némely székelv falu oláhul is, a nélkül, hogy ezért magyar nyelvét oláh-magyar kevereknek kelljen tartanunk. Nem tulajdonítnak ez adatnak jelentőséget a török eredet legfőbb hivei sem. Vámbéry szerint, kit pedig nem igen lehet a «finn-ugor elfogultság» gyanújába fogni, «nyelvészeti és ethnikai» lehetetlenség lenne, hogy a nép összeségének nyolczadrésze (mert ez volt a kabarok számbeli viszonya) a tudvalevőleg minden tekintetben irányadó magyarok fölött oly nagy erkölcsi felsőbbiséggel bírt volna, hogy a többi hét nyolczadrészt saját nyelvére taníthatta volna, még pedig úgy, hogy a nép mindkét nyelvét egyaránt használta volna, a mint ezt Constantin jelenti. Kuun Géza gr. is azt vallja «Turcos Chazarorum et suum proprium idioma uno eodemque tempore locutos esse parum credibilem arbitror». Ugyanígy áll a dolog Marczali nézetének másik alapjára, a bizanczi írók Τοῦρχοι nevezetére nézve is. Vámbéry szerint ennek az a magyarázata, hogy a bizancziak «a történet szinpadán csak újonnan föllépett magyarokat, minthogy szorosabb ethnikai kötelékeit nem ismerték, a *‘törökök’* általános nevével jelölték». Kuun Géza gr. szerint «Hungaros in Lebedia cum Kabaris unitos eam ob causam Byzantini *Turcas* vocaverunt, quia Kabari chazaricae erant originis. Chazari autem tunc temporis alias Turcarum gentes potentia praecellentes nonnunquam κατ’ ἐξοχὴν Turcae dicti sunt». A bizancziak turk nevezete semmikép sem bizonyíthat többet, mint a szláv és nyugoti írók *ugri*, *unguri* nevezete. — Zolnai Gyula a *kevélység kifejezéseiről* értekezik a magyar nyelvben. Ilyenek a *góg* szó, mely a *gégé*-vel azonos (v. ö. Faludinál: «ezerféleképen visszálni haját, festeni orcáját, *kiülő göggel*, felgombolt ajakkal, reszkető lábbal lépcselni taval *kevélység* volt), a *begyes* (innen: *begy*), a régi nyelvben *püposkodni*, *mellyeskedni*, *szemöldökös*. A fejtartás módjaival jelzik a fogalmat: «föltette *fejét*», «föntartja *orrát*», «csomó van a *fültővénel*» stb. A gögös ember kifeszült testtartásával függnek össze a *fölfuvalkodott*, *pöffeszkedő*, *duzmadoz*, *dagályos* stb. kifejezések. A nézéssel a *fönnlát*, *nagyralát*, a járással a *hánnya-veti magát*, *gangos*, a beszédmóddal a «*fél vállról*, *lőhátról*, beszél» szólások. Érdekes a *büszke* szó kapcsolata a *büz*-zel s a *dölyf* (régén *dölye*) szóé a német *dölle*, *tölle* (tollheit) szóval. — A «Néphit és népszokások» rovatában Kálmány Lajos *A magyar halászok vízi ellenségeit*, különösen a *holt ember*, *szőrös büfögő*, *Fekete gyermek*, *Veres sipkás* és *Vízi ördög* képzeleti alakokat ismerteti. — Kristály Balázs a *székely néphit* «*lödércz*» alakjáról közöl népies elbeszélést és a *csiki székeleyek időjósításai* köréből nyújt adatokat. — Istvánffy Gyula *palóczbabonákat* állít össze a házasság, időjárás, gazdálkodás és kuruzslás fogalomköreiből, továbbá gyermekjátékokat ismertet. — Kolumbán Samu a *hosdúthiak népszokásait* mutatja be, különösen a születés, keresztesítés és temetés alkalmával. — Versényi György dr. *felvidéki népmondákat* közöl bő számmal. — Az «irodalom» rovatban Alek.

Schumacher *dánra fordított magyar népmeséket* tartalmazó könyvéről, Friedrich J. Krauss *«Am Urquell»* című folyóiratáról s a Beöthy-féle képes magyar irodalomtörténetben megjelent *«A magyar népköltészet és gyűjtői»* című tanulmányról vannak ismertetések. — Végül Munkácsi Bernát *«Magyar palaeo-ethnologia adalékai»* főcím alatt a *török műveltséghatás koráról* értekezik, utalván arra, hogy a becses chronologiai adatot tartalmazó arabs eredetű magyar *hír, hér* szón kívül újabban arabsnak bizonyította Goldziher Ignác nagynevű orientalistánk a magy. *díj* szót is, melyekhez csatlakozik a magy. *gyász*. Ezen elemek azt bizonyítják, hogy a török műveltséghatás a magyarokra az izlámnak a Fekete és Kaszitenger éjszaki vidékein való fölléptekor, vagyis a VIII. században még nem volt befejezve. Ezek mellett van nébány olyan adatunk is, melyek a török műveltséghatás *kezdéskorát* jelzik, a mennyiben t. i. közösen fordulnak elő az urali ugor (vogul és osztják) nyelvekben is és csakis ezen ugor közösségből, nem pedig valamely külön magyar-török nyelvérintkezési viszonyból magyarázhatók. Ezek ily módon arra vallanak, hogy a török hatás nem éppen rövid ideig tartott, sőt kezdetét már azon korszakban vette, midőn még a szűkebb értelemben vett ugor nyelvek területi közelségben állottak s nem szakadtak volt el véglegesen egymástól. Ily chronologicus értékű nyelvi adatok: magy. *hattýü*, melynek végzete szabályosan magyarázható a vogul *Xutän, Xutañ*, osztják *Xötañ, Xöteñ* «hattýü» jelentésű alakokból (v. ö. *vő*: osztj. *veñ, nű*: osztj. *neñ, nyü*: vog. *üñk*), ellenben nem érthető, mint külön (nem közös ugor) átvétel a mindez alakok alapjául szolgáló török *Xotan* «storch, pelikan», mongol *Xutan*, mandsu *Xötun* alakokból, a mennyiben szóvégi török-mongol *n* a magyarban nem változhatik *ü-vá*. Ugyanily tanulságokat foglalnak magukban a magy. *hód, enyv és gyalom* szók is. Tanulságosan egészítik ki ez adatokat olyanok, melyekben a közös ugor átvétel nem is a törökre, hanem a *mongolra* utal, mint a *darú* és *hölgy* (h. menyét) szavaknál. Ezekből t. i. az derül ki, hogy nemcsak a török, hanem a mongol ethnikai hatás is belenyulik a magyar és ugor testvérnépek területi közelségének, illetőleg nyelvi kapcsolatának korába. Alig gondolhatjuk másképen valamely mongol néptörzsnek érintkezését a magyarsággal s a testvérnépekkel, mint a hunn népvándorlás kapcsán, mely az ugorokat körülbelül a III. század vége felé befolyásolhatta, miből az következik, hogy a *III. század végén a szűkebb értelemben vett ugor népek és nyelvek* (magyar, vogul és osztják) *nem voltak még egymástól területileg elszakadva*. — Ugyane szerzőtől való az *«Ad Magnam Hungariam»* című cikk, mely újabb adatokat közöl Nagy-Magyarország nyomaihoz a Közép-Volga táján a *Mažary, Mažarka, Možarovka, Možarovo* stb. földrajzi neveken, továbbá egy 1539-ből származó orosz oklevélben, melyben Kugušev fejedelemnek jog adatik «régí mód szerint bíróság ítélettel sújtani és megkötözni a *tarchanok, baskirok és možerjanok* közül való tatárokat, kik Tjennikovban laknak». Egy 1483-ból való szerződésben is szerepel *Mažjarin* név.

5. A HADTÖRTENELMI KÖZLEMÉNYEK júniusi (ez évi 3-ik) füzetében Thaly Kálmán közöl «Katonadolgokat a kuruczvilágból». Ez első közleményben egy generális tábori készlete 1703-ban, II. Rákóczi Ferencz táborőrségi utasítása 1704-ben, Adalék Érsekújvár elfoglalásához 1704-ben, Szolnok vára 1705-ben és Új adatok a győrvári diadalról 1706. cím alatt ismeretlen levéltári adatok vannak a XVIII. század első évtizedéből. — Kiss Lajos «A rigómezei hadjárat» című pályadíjat nyert értekezésének folytatása következik ezután. Ebben a közleményben a szerző a Rigómező leírását s a táborok felállításának rajzát adja. — Kropf Lajos «Castaldo Erdélyben» címen angol források alapján, Erdély megszerzésének történetét írja meg. Castaldo szereplésére vonatkozólag a magyar történetirodalomba számos hiba s téves nézet csúszott be s ezeket óhajtja az értekező kiküszöbölni. — Dr. Illéssy János «A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban» irodalomtörténeti tekintetben is figyelemre méltó dolgozata új adatok felhasználásával írja meg e nevezetes intézmény történetét. Behatóan ismerteti az adatokat, hogy az intézmény célja, szervezete s felállításának története a maga valójában váljék közönségessé. Részletesen megismerteti gróf Pálffy Miklós kancellár 1759. október 25-én benyújtott projectumát, melyet Mária Terézia alapul elfogadott. 1760. márczius 1-én kelt a kancelláriai körrendelet, mely tudatta a vármegyékkel, hogy ő felsége elhatározta a magyar királyi nemes testőrség felállítását. Ezzel is az ország javát célozza s a nemzet régi óhaját kívánja betölteni. Az intézmény felállítása és állandósítása nyolczvanezer frt alapot igényel. Ez összeget a háborúkban kimerült kincstár nem bírja meg. Ennélfogva a vármegyéknek kell gondoskodniok, hogy azt akár a porták utáni kirovással, akár vagyoni tehetségük s népességük arányában megszavazandó ajánlatokkal vagy más alkalmas módon előteremtsék. Lelkes szavakkal buzdítja a nemzetet az adakozásra s reményét fejezi ki, hogy valamint minden előkelő királyi udvarnak van fényes testőrsége, úgy Magyarország sem fog ebben hátra maradni. Az intézmény szervezetét a következőkben ismerteti a rendelet: 1. A testőrség 120 főből áll s csak magyar fő- vagy köznemes ifjak vétetnek föl bele. 2. Rendeltesse ő felsége személyének őrzése s az ezzel járó tisztteljesítése. 3. A testőrség kapitánya és tisztjei csak magyarok lehetnek s magas katonai rangban állanak. 4. A fölveendő ifjakat a vármegyék ajánlják stb. A kancellária értesítése országszerte közörömet okozott. Leírhatatlan lelkesedés fogta el a hazafiak lelkét a királyné kegyelmes elhatározása felett. A vármegyék ajánlataiból rövid idő alatt begyűlt összesen 87.888 frt. — A *Had történelmi apróságok* rovata a következő kisebb közleményeket tartalmazza: «A komáromi naszádosok kiváltságlevele» J. J.-tól; «Bebek György kapitányi kinevezése» —y-stól; «A végek magyar őrhada 1670 után» dr. Merényi Lajostól; «II. Rákóczi György Szuhai Mátyásnak Kálló vára és őrsége főkapitányának

fizetését megjavítja 1658.»; «Bethlen Farkas tudósítása Naláczai Istvánhoz a Wesselényi-fölkelés híreiről 1666.»; «Özv. Teleki Mihályné javai Görgényben 1702.»; «Huszártámadás üldözés közben». Hadtörténeti munkák ismertetése zárja be a füzetet.

6. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» f. évi június havi füzetében dr. Heltai Ferencz «A közúti vasutakról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra» című értekezésének második közleményében a villamos közúti vasutakkal foglalkozik. Tény, hogy a villamos motor alkalmazása rohamosan hódít tért a közúti vasutak üzemében s kiszorítással fenyegeti az összes többi motorokat. Legszenvedélyesebb példa erre az amerikai Egyesült-Államok, hol 1895-ben a 20.168 km.-nyi forgalmi hálózathoz és 41.668 db-nyi kocsiallómanyból már 14.502 km. és 22.849 kocsit esett a villamos erőre, míg 1891-ben a 17.063 km. hálózathoz és 35.877 db kocsiból még csak 6538 km. és 8892 db kocsit. Hasonlóképpen nagy növekedést találunk Európában is, hol 1894-ről 1895-re a hálózat 305 km.-ről 705 km.-re emelkedett, mindazonáltal abszolút véve, a villamos üzemű hálózat Európában még csak csekély. Az üzleti eredmények aligha indokolják azonban a villamos motor rohamos felkarolását. Hazai vállalataink, nevezetesen a budapesti városi villamos vasút üzleti eredményei igen kedvezők ugyan és rendkívüli virágzásról tesznek tanúságot. A kocsiallóman ugyanis 1893. és 1894-ben 17 %-kal, a személyforgalom 23 %, a bevétel általában 34, kocsit km.-enként csaknem 8 %-kal javult; az üzemhányados is kedvező, 1893-ban 60 %, 1894-ben 57 %-át tették ki csupán az üzleti kiadások a bevételnek, az üzleti fölösleg ellenben a beruházott tőkének 1893-ban 8, 1894-ben 11 %-át tette. Az amerikai közúti vasutakra vonatkozólag tett tapasztalatok azonban, melyek szélesebb körben mozognak és megállapodottabb viszonyokra vonatkoznak, korántsem így kedvezőek. sőt a mellett látszanak bizonyítani, hogy a villamos rendszer a lőüzemmel szemben kevésbé jővedelmező. A villamos üzem rohamos térfoglalása tehát nem annyira a pénzügyi eredményekben bírja magyarázatát, mint abban, hogy jobban felel meg a helyi forgalomhoz fűzött modern igényeknek, melyek legfőképpen a gyors és sűrű közlekedést kívánják meg. — Dr. Berényi Pál folytatja tanulmányát «Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapotáról». A tanulmány kivonatát befejezésekor fogjuk adni. — Az «Irodalmi Szemlében» Hajdu László a III. országos gazdaságkongresszus tárgyalásait, Pólya Jakab dr. az egyenesadó-enquête vívmányait ismerteti. — A külföldi folyóiratok szemléjében Fenyvessy József dr. a Revue d'économie politique-nek egy a munkás-internationalismust tárgyazó cikkét mutatja be. — A Statisztikai Értesítőben Hajdu László «Magyarország szőlőszete 1894-ben» címen ír. A füzet négy oldalra terjedő «Könyvszemle» után a Magyar Közgazdasági Társaság Értesítőjével zárul.

Ugyane folyóirat f. évi július havi füzetében találjuk Ráth

Zoltán dr.-nak «Igazságügyi statisztikánk reformjáról» írt és a M. Tud. Akadémia II. osztályának f. é. június hó 17-én tartott ülésében felolvasott tanulmányát. Kivonatát más helyen adjuk. — Berényi Pál dr. befejezi «Sopron vármegye közigazdasági és közművelődési állapota» című dolgozatát. A megye természeti adományokban föltöbb gazdag, keleti részén kitűnő termő talajú síkság, mely virágzó mezőgazdaságot táplál. középső és nyugati, dombos és hegyes része a szőlő- és gyümölcstermelésre és erdőgazdaságra alkalmas talaj. Vizekben is gazdag a megye, e részben azonban a megye keleti lapályos része kevésbé előnyös helyzetben van, mint a nyugati, a mennyiben sokat szenved a belvizek és áradások pusztításaitól. Ez tette szükségessé a Rába szabályozását, melyhez hova-tovább a Fertő és az ezzel rokon Hanságnak lecsapolása fog járulni. Vizei továbbá sem halászatra, sem közlekedésre nem alkalmasak. Vasutakban sem lévén gazdag a megye, mindössze két fővonal szeli át, a déli vasútnak Sopronon Bécs-Ujhelynek áthaladó és a m. á. v.-ak győr—sopron—ebenfurti vonala; a közlekedésnek legfőbb tényezője a szépen fejlődő megyei úthálózat. Sopronmegye — 80 lélekkel 1 □ kmre — legsűrűbb népességű megyéink közé tartozik. Jelentékeny kivándorlás folyik azonban a megyéből Ausztriába és Amerikába, a minnek oka legfőképp a föld kötött voltában és a nyomorúságos bérviszonyokban rejlik. Különösen a megye déli részén lakó magyarság, mely kiválóan földművelő, szenved a viszonyok nyomása alatt. Mezőgazdasággal a lakosság 28·41 % -a foglalkozik. mely eléggé kedvezően oszlik meg önálló birtokosok és segédzemélyzet szerint. Annál aránytalanabb a birtokterületnek megoszlása. a hatalmas nagybirtokokkal, minő pl. az Eszterházy hercegi birtok, mely a mezőgazdasági területnek $\frac{1}{4}$ részét teszi, csaknem minden átmenet nélkül állanak szemben a parasztbirtokok, a középbirtokosokat jóformán csak a nagy uradalmak bérlői képviselik. A megye mezőgazdasága, az üzem belterjessége tekintetében, az első helyen áll megyéink között. És nemcsak az uradalmak üznek belterjes gazdaságot, hanem a parasztgazdák is. Jelentékeny a megye szőlőművelése, melyet a filloxera pusztításaival szemben nagy erőfeszítésekkel sikerült fentartani. A védekezés ma szervezve van és legfőképp szénkénegezéssel és amerikai vesszők ültetésével történik. Az elpusztult szőlőterület mindazonáltal mintegy 1000 holdat tesz. Igen fejlett a megye állat-, különösen szarvasmarhatenyésztése; egyes uradalmaknak, mint pl. a kapuvárinak mintaszerű tenyészele van. A megye bányászata tulajdonkép négy kőszénbányából áll, melyeknek egyike Sopron városáé, három az Eszterházy hitbizományé. A megye virágzó iparral is dicsekedhetik. Különösen jelentékeny a nagyipar, mely a Baross nyújtotta kedvezmények hatása alatt nagyban fellendült. Az iparágak között számot tesznek a szövő- és fonóipar, a kékfestő-, a bőr-, a gépipar, különösen mezőgazdasági gépipar, a cukoripar, a söripar. A megye és nevezetesen Sopron város kereskedelme, új for-

galmi vonalak keletkezése miatt, szűkebb körre szorult ugyan, mindazonáltal ma is igen tekintélyes. Első helyen áll a nyers terményüzlet, azután bor- és állat-, különösen sertéskereskedés, de jelentékeny a gyümölcsfélékben és kertészeti czikkeken való kereskedés is. A kereskedelem legfőképen Bécs felé irányul. A megye virágzó kereskedelme számos hitelintézet alakulására vezetett. Jellemző azonban, hogy idők folytán a pénzüzetek legfőbb s ma is uralkodó ágává a jelzálogos hitel lett. A közigazgatás két törvényhatóság között oszlik meg: a vármegye és Sopron városa között. Mindkét törvényhatóság közigazgatása megfelelő, sok hiányban szenved azonban a községi közigazgatás, a községi szervek elégtelensége miatt. A megye közegészségügyi viszonyai általában igen kedvezők, a miben döntő tényezők a kedvező éghajlati viszonyok, de közrejátszik a lakosság tisztaságszeretete és jó táplálkozása is. A vármegye rég idők óta fogva tekintélyes kulturális intézetekkel bír. Különös helyet foglal el e tekintetben az evangélikusok főiskolája, mely valóságos missiót végzett itt a magyar kultúra érdekében. — Az *Irodalmi Szemlében* Halász Sándor dr. «A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra» című könyvének ismertetését találjuk — a—tól. — A «*Statisztikai Értesítő*»-ben Hajdu László tüzetesen megvilágítja a «bajországi nyilvános takarékpénztárak» működését. — Befejezésül három oldalra terjedő *Könyvszemlé*-t és a Magyar Közgazdasági Társaság *Értesítőjé*-t találjuk.

Ugyane folyóirat augusztusi száma «A Magyarországon az 1893. év elején végrehajtott cigányösszeírás eredményei» című s az orsz. m. kir. statisztikai hivatal kiadásában megjelenő műnek Hermann Antal-tól írt általános jelentéséből mutatványul a cigányok nyelvismeretét és nemzetiségi viszonyait tárgyzó részt közli. A cigányok nyelvismeretének megállapítása főképp azon kérdés szempontjából fontos: hogy mennyiben közelednek az ország többi nemzetiségeihez, főképp a nemzettest zöméhez. A cigányok anyanyelvét tekintve, különösen két nemzetiségnek: a magyar-nak és az oláhnak nagy beolvasztó képességét tapasztaljuk, ugyanis a 274.940 cigány közül 105 ezer, vagyis 38·10% vallotta magát magyar anyanyelvűnek, oláhnak 68 ezer, vagyis 24·39%, míg eredeti nyelvét 83 ezer, vagyis 29·97% mondotta anyanyelvének, egyéb hazai nyelveink e tekintetben csekély számokkal szerepelnek. Ha azonban azt tekintjük, hogy a magát más anyanyelvűnek valló cigányok közül hány nem tud már cigányul, vagyis olvadt egészen át más nemzetiségbe, úgy azt találjuk, hogy az oláh és szerb gyakorolja a legintenzívebb beolvasztó hatást. Ugyanis az oláh anyanyelvű cigányok közül 84·20, a szerb anyanyelvűek közül 81·57% nem tud már cigányul, míg a magyar anyanyelvűek közül csak 72·98% felejtette el egészen eredeti nyelvét. Az eloláhosodási folyamat, mely ilykép erősen szembetűnik, egyik legfigyelemreméltóbb jelensége a cigányok nem-

zetiségi viszonyainak. — Matlekovits Sándor «A német tőzsde-törvényjavaslat» cím alatt ismerteti a német kormány által legutóbb közzétett tőzsdereform-tervezetet. A javaslat főtörekvése a kormány-befolyás növelése. E célból a tőzsde működését az egyes országos kormányok jóváhagyása mellett készített külön rendtartási szabályzatokhoz köti. E tőzsdeszabályoknak a tőzsde ügyeinek vezetéséről, az erre rendelt közegekről, a tőzsde körébe veendő üzleti ágakról, az árak és árfolyamok jegyzéséről és különösen a tőzsde látogatásának feltételeiről kell intézkedni. Esetleges visszaélés megtorlása végett tőzsdéken a becsületbírság egy nemének felállítását rendeli el. A választott bíróság intézményét csakis azon ügyletekre szorítja, a melyekben mindkét fél kereskedő. A tőzsdeár megállapítását a tőzsdeelőjáróságra bizza, kimondván, hogy ilyenül a tőzsde helyén mutatkozó forgalomnak megfelelő közönséges kereskedelmi érték veendő. Az árfolyam megállapítása felesketett árfolyam-alkuszok útján történik. Értékpapiroknak a tőzsdén jegyzésre bocsátása tekintetében egy bizottság dönt, melynek tagjai legalább $\frac{1}{3}$ részben olyanok, a kik üzletszerűen nem foglalkoznak értékpapirkereskedéssel. A tőzsdére való bocsátás előfeltételeként az illető vállalat pénzügyi mérlege mutatandó be. A határidő-üzlet szabályozása szempontjából a javaslat az ezzel foglalkozók külön nyilvántartását rendeli el, azonkívül a szövetségi tanácsnak tartja fenn a jogot, hogy valamely árút határizletre bocsásson vagy sem, valamint hogy a gabona szállítási minőségét megállapíthassa. Annak megakadályozása céljából, hogy tőzsdeügyletekhez nem értő egyének bizományosok által erőszakos módon ily ügyletekre csábíttassanak, a bizományost és megbízót ily esetekben a lajstromozási kényszer alá vonja, másfelől a tőzsdeügyletekre való csábítást megfenyítendő cselekménynek minősíti. Ezenkívül két új bűncselekményt állapít meg a javaslat: a csalási szándékból tévesztésre alkalmas eszközök alkalmazását az árúk és értékek tőzsdei árának befolyásolása végett és a bizományosnak megbízója hátrányára való ténykedését. — Az «Irodalmi Szemlé»-ben dr. Ráth Zoltán behatóan ismerteti Rauchberg H.-nak «Die Bevölkerung Oesterreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1890.» című művét. — A «Statisztikai Értesítő»-ben Hajdu László ír «Országos állatvásárlainkról. — A füzet három oldalra terjedő Könyvszemlével zárul.

7. A MAGYAR NYELVŐR VI. füzetében Tóth T. Albin folytatja az «alanytalan mondatokról» szóló értekezését. Vannak olyan nyelvbeli kifejezések, a melyekben egyáltalán nem tudjuk kifejezni a cselekvő személyt vagy dolgot. Ilyen valóságos alanytalan mondatokkal él a közbeszéd a természeti tűnemények, időjárás, testi fájdalmok stb. kifejezéseiben (pl. *esik, havaz; virrad, alkonyodik; hideg van, fáj, hasogat* stb.). Alanytalan szerkezetet találunk az oly mondatokban is, a melyeknek alanya infinitivus, jel. *sötétben nem látni, nincs mit tenni, el kell menni.* — Halász Ignác szómagyarázatokat

közl: *A farkas* szóról azt bizonyítja, hogy az nem idegen eredetű, hanem lehet eredeti magyar származású, mert a lapp nép is *a farká*-ról nevezi el a farkast: *seipek*, (*seipe* = fark). Az *ív* és *új* szóról kimutatja, hogy egy eredetűek s csak később váltak jelentésileg és alakilag ketté. — Melich János folytatja a német vendégszók közlését. A jelentősebbek: *gádor*, *gallér*, *gépely*, *gerely*, *gěrëndely*, *gödölye*, *göncöl*, *gunár*, *gyilok*, *hárfa*, *hébér*, *herkópáter*, *himpellér*, *hóhér*, *hunczfut*, *hurut*, *istáp*, *jáger* stb. — Prikkel Marián a 'kutya' nevérl vett magyar szólásokat közli pótlólag az eddig megjelentekhez. Kiss Ignác a jelentősebb szavakat gyűjtötte össze a Faludi Ferencz műveiből. — Munkácsi Bernát polemizál Szinnyi Józseffel, a ki nem hagyta helyben a *hód*, *honcsok* szavakról adott etymológiai magyarázatát. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Szinnyi József a *prattároz* szót a magy. *pratal* = tót *pratat'* ige gyakorító továbbképzésének mondja; Szarvas Gábor tévesnek mondja Simonyi véleményét, a ki a NySzótárban található *cepőkös* alakból *cipőkő* tőszót választ ki, s azt combinált szónak tartja: *cipellő cókó* = cipőkő. A helyes forma *cipőke*. Ugyancsak ő a helytelen *gyógydíj* helyett ajánlja a *helydíj* s a *kursalon* helyett az *üdülő* kitélt. — A szerkesztő válaszol a hozzá intézett vitás nyelvészeti kérdésekre. Tájszó-tárlózat. Népnyelvhagyományok.

Ugyane folyóirat VII. füzetében Prikkel Marián folytatja 'a kutya a magyar szólásokban' című monografikus tanulmányát. Részletesen ismerteti a kutya különféle tulajdonságairól vett szólásokat, hasonlatokat, főkép Dugonics, Erdélyi s Sirisaka gyűjteményei nyomán, de fölhasználta a régibb irodalmat is s fölhlvja a figyelmet az *Actio Curiosa*, a kurucz költés drámájának szólásokban, közmondásokban való gazdagságára. — Szilasi Móricz az *arány* és *irány* szó etymológiáját magyarázza meg. Bebizonyítja, hogy a két szó eredetre nézve ugyanazon egy ugor gyökr (jor, ur) hajtásai s alakilag, jelentés tekintetében is egyező szavakat találunk a vogul, osztják, finn sat. nyelvben is. — Melich János folytatja a német vendégszók közlését; a jelentősebbek: *kaczér*, *kalap*, *kalmár*, *kanavász*, *kappan*, *kaput*, *kehely*, *kohol*, *kóter*, *kömény*, *köpü*, *krumpli*, *kurucz*; *láda*, *lámpa*, *lator*, *léc*, *ledér*, *lék*, *lódíng*, *löre* sat. — Kiss Ignác közli a Faludi Ferencz használta érdekesebb szavakat betűrendben. — Szinnyi József polemikusan válaszol Munkácsi Bernátnak a Nyr. VI. füzetében ellene intézett támadására. Az apróbb közlemények sorában Szarvas Gábor a *kolonc*, *kölöncz*; *czolonk*, *czölönk* szavunkról Miklosich ellenében azt bizonyítja, hogy az nem szláv kölcsönzés, hanem a német *klotz* szó átvétele; — Melich János kimutatja, hogy egy régi kéziratban talált *hoczos* szót helyesen *kóczos*-nak kell olvasnunk és értelmeznünk; — Déri Gyula védelmébe veszi a Szarvas kifogásaival szemben a *kursalon* helyett ajánlotta *kütfőterem* szót, mint a mely ellen se

származás, se jelentés helyessége tekintetében nyomósabb ellenvetés nem tehető. — Népnyelvhagyományok. Szólásmódok. Népmese (Az ördög szerető) Veszprémmegyéből. Tájszók. Néprománcz (A Thuryné lánya).

Ugyane folyóirat. VIII. füzetében Kicska Emil «Alany és állítmány» czimmal egy hosszabb értekezést kezd meg. Taglalja a mondat két főrészt azon ismertető jelek után, a melyeket a nyelvben az alany és az állítmány fölismerésére megállapított. Ezek a következők: 1. Az alany az a tagja a mondatnak, a miről valamit mondunk, az állítmány pedig az a tagja a mondatnak, a mit amarról mondunk. 2. Az állítmány az a tagja a mondatnak, a mely az elhallgatott vagy kitett igét foglalja magában. 3. A mondatnak az a tagja az állítmány, a melynek hangsúlya, a mondat azonosságának megváltoztatása nélkül, semmi szín alatt sem lehet gyengébb a másik tagénál. A gyengébben hangsúlyozott tag az alany. 4. Az alany az a tagja a mondatnak, melyhez az állítmány, az ige számra és személyre nézve, alkalmazkodik. Vonatkoztatva már most ezeket a tételeket erre a mondatra: *Az új országgyűlésen kemény tusák lesznek*, mely a hangsúly szerint így tagolódik: *Az új országgyűlésen | kemény tusák lesznek*, — az értekező úgy találja, hogy a nyelvtan ingó alapra épít az alany és állítmány meghatározásában, s hogy ezek az ismertető jelek elégtelenek a mondat két főtagjának biztos fölismerésére. — Barcza József a XVII. századi br. Apor Péter «Metamorphosis Transylvaniae» művét dolgozza föl mondatnani szempontból. Hogy a mű maga mai mondatnani viszonyainktól többé-kevésbé eltér, maga másfél század előtti keletkezése, írójának erdélyi volta s deákos műveltsége érthetővé teszi. — Kiss Ignác folytatja Faludi Ferencz műveiből a jellemzőbb szavak felsorolását. Melich János a «német vendégszókát» közli; a jelentősebbek: *mafla, major, mülha, marczipán, máriás, márvány, mérföld, messzely, mordály, mozsár, obsit, ortály, ostrom, paczal, pacsí, palánk, pánkó, pazarol, pëndely, pillér, pór, prés, putton sat* — Az Irodalom rovatban Albert János bírálja Almásy János népiskolai «Magyar Nyelvgyakorló» tankönyvét. — Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Munkácsi Bernát folytatja a polemiáját Szinnyeivel; ugyanő Halászzsal szemben a *farkas* szó iráni eredetének lehetőségét vitatja. Melich János azt bizonyítja, hogy az *egrés* szavunk eredetije a tót *jaग्रіш*. Csapodi István azt mondja, hogy az ő ajánlotta: *üdülő* jobban kifejezi a *kursalon* fogalmát, mint a *kütfőterem*, a mi mellett viszont Déri Gyula foglal állást; a *kütfőpénz*: *kurtaxe* helyett is találóbb a *helydíj*. Nagyszigethi Kálmán nyelvújítási adatokat közöl 1793-ból: ú. m. Barcafalvi Szabó Dávidnak Aranka Györgyhöz írott levelét. — Népnyelvhagyományok. Elbeszélés. Beszédtöredékek. Tájszók.

8. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Az V. (májusi) füzet első, latinul írt cikkében (Novae emendationes in Firmicum Maternum astrologum) befejezi Némethy Géza a szövegkritikai adalékait Fir-

micus Maternushoz. E művelődéstörténeti szempontból érdekes írónak összesen 46 helyét iparkodik kijavítani. — A második cikkben befejezi Krajcso v i c s S o m a a Zrinyiász valláserkölcsei eszméiről írt terjedelmes tanulmányát. Ez utolsó cikkben a családi büszkeség, nemzeti kiválóság, lovagias érzület, bajtársi szeretet, a szerelem és nőiség, végre az apai szeretet eszméit tárgyalja szerző, az eposz összes illető helyeit mindenütt idézvén és egymással kapcsolatba hozván. — R é c s e i V i k t o r az athéni múzeumokat, azoknak berendezését ismerteti. Három nagyobb szabású múzeuma van Athén városának; ezek: a nemzeti múzeum, a polytechnikum és az akropolisi múzeum. Ez első cikkében szerző a nemzeti múzeumot írja le, melyet Bernardakis, gazdag pétervári görög ember alapított. Legértékesebb tárgyait a mykénei leletek teszik, de gazdag e múzeum nemcsak a mai Görögországban, hanem az egész földközi tengerparton (pl. Sziciliában és Egyiptomban) talált régiségekben is. — Az utolsó cikkben C z e c z k ó A n t a l Simai Kristófnak két vígjátékát tárgyalja: a «Váratlan vendég»-et és a «Mesterséges Ravaszság»-ot. Az első darab átdolgozás, és Simai meglehetősen híven ragaszkodott forrásához, Plautus Mostellariá-jához; darabjának menete egészen azonos a latin vígjátékéval, csak az anyag felosztása eltérő, a mennyiben a magyar író az eredetinek öt felvonását háromra szorította össze és közbe is toldott néhány jelenetet. Azután igyekszik ugyan Simai darabjának teljes megmagyarázására, de ez is inkább csak a külsőségekben sikerül neki. Csupán két népies magyar alakja van: Bertók és Salamon, amaz a magyar cselédnek, ez a falusi zsidónak ismeretes típusa. De nyelve és stílusa töről metszett magyaros, persze sokszor a jó ízlés rovására. — A hazai irodalom rovatában V á r i R e z s ő kedvezőtlen ítéletet mond Hornyánszky Gyulának ily című értekezéséről: A classica-philologia mint történetírás. Zavarosnak találja fejtegetéseit és kifogásolja idegen szóktól hemzseggő, túlságosan kuszált periodusokban bővelkedő stílusát. Ellenben igen kedvezően nyilatkozik B e l l a a g h A l a d á r Pázmány Péter összes munkáinak kiadásáról, mely a budapesti egyetem hittudományi karának megbízásából jelen meg, s melynek első magyar kötetét Rapaics Rajmond és Kisfaludy Árpád kellő szakértelemmel szerkesztették. — Kedvezőtlen ítéletet mond S e b e s t y é n K á r o l y Silberstein Adolf dramaturgiai dolgozatainak II. kötetéről, mely Aristoteles költészet-tanának fordítását és magyarázatát tartalmazza. E munka, bíráló szerint, a fordításnak túlságos szabadosságai, a szövegnek teljes elhanyagolása és az új conjecturák mellőzése miatt nem üti meg a mértéket. Még kedvezőtlenebbül ítél P r ö h l e V i l m o s azon tanulmányról, melyben Fiók Károly az árjak és ugorok érintkezéseit tárgyalja. A bíráló szerző fejtegetéseit és következtetéseit sem elég világosaknak, sem meggyőzőknek nem találja, etymologiai egybevetéseit pedig nagyrészt elfogadhatatlannak mondja. — A külföldi irodalom rovatában H e i n r i c h G u s z t á v ismerteti Hartmann Ágostnak a magyar nem-

zeti múzeum birtokában levő mesterdalnok-kéziratokról írt könyvét, melyet becses irodalomtörténeti adaléknak mond, bár e kéziratok tartalma sem történeti, sem aesthetikai szempontból nem becses. — Balassa József melegen ajánlja Koschwitz Eduárd ily című anthológiáját: *Les Parlers Parisiens*. melyben a szerző 15 kiváló francia író és színész nyelvét phonetikus átírásban mutatja be. Biráló szerint e gyűjtemény rendkívül becses eszköz a mai francia nyelv tanulmányozásához, de természetesen nem a kezdő tanuló kezébe való. Végül Havas Adolf röviden ismerteti Hoff's Frigyes füzetét Petőfi Sándorról, melyben a szerző lelkes bámulata nagy költőnkkel szemben a legbecsesebb. A német Petőfi-fordítókról (az egyetlen Melas kivételével), helyesen, kedvezőtlen ítéletet mond Hoff's, de saját fordításai sem kifogástalanok, mert Petőfit csak congenialis fordító fogja jelesen átültetni. — A philologiai programmértekezések sorából Némethy Géza kettőt ismertet: Máthé György latin értekezését Catullus 64-ik daláról, mely tárgyilag becses dolgozat, a mennyiben szerző az idevágó szakirodalom eredményeit pontosan összegezi; és Rimeg Ödön tanulmányát: A rómaiak lantos költészete a legrégibb időktől Horatiusig, mely nemcsak igen gondatlanul van a legismertebb kézikönyvekből összetákolva, hanem egyúttal túlságos szabadsággal merít forrásaiból, pl. Némethynek ily című értekezéséből: «A római költészet korszakai», természetesen e források idézése nélkül. — Schneeberger Nándor gyengének mondja Cserny Ernő dolozatát, mely Goethét mint regényírórt tárgyalja. Szerző túlságosan nagy anyagot ölel fel kis cikkében és azonfelül sok botlást követ el. — Kérdések és feleletek, vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. Birálatok az 1894-ik évi Bulyovszky-díjra pályázó ódai költeményekről.

I.

A beérkezett 12 pályamű közt egy sincs, mely csak komoly figyelemre, nem hogy akadémiai jutalomra méltó volna.

1. *A régi bálványok* Kossuth hazahozataláról énekel, teljesen méltatlanul a nagy halotthoz.

2. *Visszapillantás*: obligát, meglehetősen rimelés, üres — gondolat- és lendületnélküli verselés, erőtlen kifakadással a végén.

3. *Gróf Andrássy*: gyermekes kísérlet, gyarló versekben lapos próza.

4. *Petőfi emlékezete.* Főérdeme rövidsége és magyaros verselésre törekvése; de rövidségében nincs tömörség s verselése még gyakorlatlan.

5. *Rodostó.* Elnyűtt, olcsó rímekkel, tartalma, a költészet és erő teljes hiányával, közpszerűségig sem emelkedik.

6. *Hazátlanok* — tulajdonkép hazafiatlanok. vagy éppen hazámulók. A szerző gondolt valamit a hazát támadó nemzetiségek ellen; de baj, ha gondolatát, sőt verse *címét* két strófában kell magyaráznia s mégsem tudja világosan megértetni. Pedig volna benne s kifejezéseiben némi erő, mely érzésre mutat, de az is szónoki s vitatkozó inkább, mint költői.

7. *A magyar ifjúsághoz.* Intellem és tanköltemény-forma, bár hazafias ódának nevezi magát; de ódai, sőt általában költői szárnyalásig sehol sem bír emelkedni; egyes, esetlen kifejezései, még a hol nekiindulna is, visszajejtik.

8. *Leng a zászló:* a magyar nyelvet ajánlja inkább, mint dicsőíti. Lyrai hangja, könnyű alakja némi kedvet ad az olvasónak; de ennél tovább nem viheti a hatást.

9. *Jövők.* Politikai (de nagyon kevés eszméjű) elmélkedés a haza jövőjéről — chria-szerű; költői hang, költői becs nélkül.

10. *A M. Tud. Akadémiához.* A M. Tud. Akadémia nem köszöni meg ezt az épp oly tartalmatlan, mint formátlan felköszöntőt!

12. *A nemzeti szellem.* Allegoriás képpel kezdődik; elcsépelt frázisokban folytatódik s egy Vörösmartyból idézett sorral (Nincs veszve bármí sors alatt...) végződik, nem mondva semmi újat és semmi érdemlegest.

12. *Egyesüljünk.* A «Fóti dal» versformájában, inkább énekelhető, mint szavalásra való, karének s nem óda-szerű. Talán jobb a többinél, de gyakran esik prózába s sohasem emelkedik költői magasságra. Refrainje — «Egyesüljünk, magyarok!» — elég jól van minden strófa végére illesztve; de ez még nem elég a hatásra, sem a jutalomra, de még dicséretre sem.

A Bulyovszky-jutalmat, fájdalom, ez évben sem vélem kiadhatónak.

Budapest, 1894. deczember 5.

Szász Károly.

II.

A Bulyovszky-pályaművek egyik bírálójául engem méltóztatván megbízni, azokról véleményemet röviden a következőkben foglalom össze:

A pályadíjnak, úgy látszik, sem dicsősége, sem anyagi értéke nem buzdítja versenyre költőinket. Nem is mondom költőinket, de gyakorlatabb versíróinkat sem. Kárbavesztett fáradság ezeket a «hazafias ódákat» a siker vagy az élvezet reményével átoltvasni. Nem az erő, hanem csak a gyöngesség mértéke szerint lehet azokat fokoznunk. Lapos ürességre, hangzatos dagályra és untig elcsépelt hazafias szólamokra csábította a ver-

senyzőket már maga a tárgy. A mivel előállanak, többé-kevésbbé gyarló-visszhangjai a honszeretetről százszor elzengett szózatoknak és a hirlapok által itt-ott szítoztatott keserű hangulatnak, mely szerint «újra itt van a tespedés kora, közönybe sülyedt önző czélnak élünk» stb. (7. sz.), s a költő azért «pöngeti vad-szilaján kobzát, hogy fölriaszsza az alvó nemzetet», s hogy a Rodostóban nyugvók sirjára «fényt honi földön hintsen új ezredévünk első hajnala». (5. sz.)

Csaknem mind a tizenkét pályaműre ráillik, a mit a 3. számú, *Petőfi emlékezete* című vers «ifjú szerzője» mond kísértő levélkéjében: «a többi óda közt ez a zsenge is mehet». — Némelyikben azért mégis megakad egy-egy vékony csilláma vagy a kifejezésnek, vagy a verselési technikának. Ilyenek az *Egyesüljünk* (12. sz.), *A magyar ifjúsághoz* (7. sz.), *A visszapillantás* (2. sz.) és valamennyi közt a *Gróf Andrássy* című (4. sz.), mely könnyen, természetesen foly, s a mit mond, bár ódai emelkedés nélkül, némi jól eső melegséggel s mesterkéletlen melegséggel mondja el.

Jutalomra vagy kitüntető elismerésre egyet sem tartok méltónak. Miskolcz, 1894. november 26.

Lévay József.

III.

A Bulyovszky-díjra olyan ódai költemények pályázhatnak, melyeknek «tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelme- és eszmeköréből vétessék». Ezt a föltételt — úgy a hogy — megtartotta mind a 12 pályázó; de már a másikat, hogy a pályázó költemény «önálló becsű mű» legyen, egyiknek sem sikerült elérni, megközelíteni is csak egynek-kettőnek!

A legtöbb csak általános hazafias szólamok, hangzatos, de keveset mondó közhelyek, vezérczikk-hulladékok versbegyűjtése, rímekbe erőltetése, erősebben kidomborodó eszmei tartalom, nagy gondolatok, sőt logikai összefüggés s nyelvbeli szabatoság nélkül.

Leggyöngébbek valamennyi közt a *Petőfi emlékezete* s a *Nemzeti szellem* címűek, melyek iskolai tollgyakorlatok. De nem sokkal állnak feljebb: *A magyar ifjúsághoz* című, mely a mostani «tespedő» (?) kor fiait hazaszeretetre, egyetértésre buzdítja; a *Leng a zászló* című, mely a «nyelvében él a nemzet» erőtelen paraphrasisa; a *Jövőnk* című, mely a nyelv hatalmán kívül a törvényes rend- és békétől, a király és nemzet egybeforradt akaratától várja a jobb jövőt. *A régi bálványok* alakatlan hazafi-fájdalma Kossuth (kinek nevét következetesen *hibásan* írja) hazahozatalából indul ki, nevével, eszméivel akar buzdítani, de a régi bálványok (?) képzeleti (s jórészt érthetetlen) rémeitől félti a hazát. *A M. Tud. Akadémiához* címzett, a zavaros bevezetés után általában a béke munkáit s különösen az Akadémiát dicsőíti, mint «a tudomány, szép és hasznos összeségét», de nyelve, verselése épp oly kevésbé hajlékony, mint az előbbieké.

Van néhány jobb darab is. A *Rodostó* című, a bujdosók *merengő* emlékezete, lendületesebb ott válik, midőn példájokkal hazaszeretetre buzdít; ebben is sok a közhely, de könnyen folyó sorai — kivált a két utolsó versszakban — ha nem is elég erővel, mindenesetre kellemesen hangzanak. A *Visszapillantás* az utóbbi félszázad hazafias küzdelmeiről emlékezik meg. Tartalmában és kifejezéseiben egyaránt látni az erőre, tömörségre törekvést, verssorai is gördülékenyek; de egészben inkább elmefuttatás az elmúlt történeti tények és személyek többé-kevésbé sikerült (mert közhelyekké vált) jellemzésével. A *Gróf Andrássy* című tartalomban mintegy folytatása, kiegészítője az előbbinek, a mennyiben gróf Andrássy Gyula érdemeit magasztatja; de bár a jellemzésben van egy-két találó vonás, az egész *merő próza* elejétől végeig; nyelve erőtlén, verselése gyarló.

Két költemény van még hátra: a *Hazátlanok* és az *Egyesüljünk* címűek, melyek a többiek közül több tekintetben kiemelkednek. Tárgyuk is rokon: a belső bajok, különösen a nemzetiségi agyarkodások. Emez *«Egyesüljünk magyarok»* refrainjében egyúttal az alapeszmét is kifejezvé, a tornyosuló bajok ellen való védekezésre buzdít. Czivakodunk vallás és hit miatt (honszerelem és szabadság legyen szent vallásunk), a szegény és gazdag gyűlölik egymást (önző a legtöbb ember), a munkásnak csak kenyér kell, nem haza (átkozott, ki megveti az anyját); mindennél szörnyűbb baj, hogy a nemzetiségek nyüzsgő férgé rágódik hazánk fáján; hivatkozik a multa:

„Valahányszor egygýé forrott
A nemzet,
Kivívtuk a dicsőséges
Győzelmet.“

Most is erre buzdít. Könnyen ömlő, hangzatos versekben van írva, de nyelve, egész hangja nem emelkedik az óda szárnyaló magaslatára.

Ez utóbbi tekintetben fölötte áll a *Hazátlanok* című. Mindjárt az első versszakban erős ódai hévvel tartóztatja a kitörésre készülő testvérharczot: a küzdők közé állva, visszatartja az ajkakon égő átkot a harcziadását; a magyart figyelmezteti, hogy ne ejtse porba *«a jog és igazság tiszta mérlegét»*, mert benne szent talizmánja vész el, a testvéreknek odakiáltja, hogy a testvérharcz széttépné a szent kötelékeket, szét e hazát, mely *«ha egy, csak úgy lehet hazánk»*. Majd a szent hazaföldet szólaltatja meg, ki esdve kéri őket, hogy ne gázoljanak rajta, mert átkozottak a hazátlanok! E szózatot visszazengik a bérczek, rónák: hogy ne üzzenek *«kába, üres álmot»*, hanem *«áldják áldva az édes valót»*. Nem az — úgymond — a hazátlan, ki idegenben bujdosva tengeti életét, hanem —

„— ki benn a szent hazába'
Rajongó álmok bujdosója lesz,
A szent emlékeket tiporja lába
És a hazában új hazát keres!
Úszköt ragadva, dobja önlakára,
Nem bánja, hogyha minden odavesz“ stb.

Majd mintegy elkapatva a hazaszeretet feltékenységétől, ostort ragadtat, hogy bitang kezekre ne jusson az ezerévi harcokban vérrrel szentelt föld; de visszaveszi szavát s végszavában odakiált a nemzetnek:

„Óh drága népem, e hazátlanoktól
Ne féltsd honod! Mit elfecsérlenek,
A honszerelmet, gyűjtsd szivedbe te,
A tied marad ősidnek öröke!”

E költemény tagadhatatlanul költői tehetséggel van írva; kár, hogy eszmei tartalma nem tud elég szabatosan kidomborodni. Hangja emelkedett, erős, ódai hæv lüktet benne mindvégig; de nem egyenletes, kifejezései nem mindig találók, verselése nem elég könnyed.

Mindemellett az *Egyesüljünk* és *Hazátlanok* dicséretre érdemesek; a jutalom azonban, mivel nem abszolút becsűek, véleményem szerint egyiknek sem adható ki.

Budapest, 1895. április havában.

Dr. Badics Ferencz.

2. Forster Gyula alapítványa Scitovszky János hercegprímás nevére.

Forster Gyula, magyar földhitelintézeti igazgató 1894. évi július 1-én kelt alapító-levelében néhai Scitovszky János, Magyarország hercegprímásának emlékére 15,000 frtnyi névértékű, 1894. januárius 1-től kamatozó regáléváltásági kötvényből álló alapítványt tett oly czélból, hogy ez összeg kamatai első sorban magyar egyháztörténelmi célok megvalósítására fordítandók.

Az alapító-levelé rendelkezése értelmében az alapítványnak 675 frtot tevő kamatai, tíz éves cyklusokban felváltva, magyar egyháztörténelmi tárgyú levéltári kutatások és ugyanazon körből vett irodalmi művek czéljaira szolgálnak. E szerint:

Az Akadémia az 1895—1904-ik évi cyklusban az alapítvány kamatait a Fraknoi Vilmostól Rómában alapított magyar történelmi intézetbe küldendő történetbúvároknak ösztöndíjul szolgáltatja ki, esetről-esetre állapítván meg, vajjon hány éven át élvezi az illető az ösztöndíjat s egyszersmind utasításokat is adhat a római kutatások irányára nézve.

Az 1905—1914. évi cyklusban az alapítvány kamatai együttvéve osztatlanul egy, a magyar egyháztörténelem köréből vett tárgyú monographia iratására és közzétételére fordítandók; szabadságában állván az Akadémiának ezt a czélt akár megbízás, akár nyílt vagy zárt pályázat útján, akár már hozzá benyújtott kész munka jutalmazásával és kiadásával megvalósítani.

A mikor az Akadémia elérkezettnek látja annak idejét, hogy a magyar egyháztörténelem egész kiterjedésében egy műben feldolgoztassék, vagy erre nézve elfogadható ajánlat érkezik, fel van hatalmazva

az alapítvány kamatait több egymásután következő cyklusban erre a célra fordítani.

E mű megjelente után az Akadémia az alapítvány kamatait illusztrált magyar történelem vagy történelmi munkák közzétételére fordítja.

Az alapítványnak a meghatározott célokra netán igénybe nem vett jövedelméből fenmaradt összegek az alapítvány javára kamatoznak s a kitűzve volt célokra fordítandók, kivéve, ha az Akadémia indokoltnak látná a tőkéhez csatolást elrendelni.

Az alapítvány kamatainak hova fordítását illetőleg a javaslatétel a Történelmi Bizottság meghallgatásával, a II. osztályt illeti; a határozathozatal a nagygyűlésen történik.

(Elfogadott az 1894. október 8-iki összes ülésen.)

3. Forster Gyula alapítványa Forster János nevére.

Forster Gyula ministeri tanácsos, m. földhitelintézeti igazgató a Magy. Tud. Akadémia kezeibe 1894-től kamatozó 12,500 frt névértékű regáleváltás-kötvényt tett le alapítványul, azzal a rendeltetéssel, hogy ez alapítvány kamataiból minden harmadik évben 1500 frtnyi pályadíj a hazai földművelés fejlődését előmozdító akár irodalmi művek, akár gyakorlati értékű találmányok vagy fölfedezések jutalmazására fordíttassék.

1. Az alapítvány az alapító atyja, néhai Forster János, primási és esztergomi főkáptalani jószágkormányzó nevét viseli.

2. A pályadíj csakis oly munka, találmány vagy fölfedezés jutalmazására adathatik ki, mely a hazai földművelés előmozdítására nézve annak valamely ágában, névszerint a mezei gazdálkodás, állattenyésztés, erdészet, szőlőművelés és kertészet terén akár elméleti, akár gyakorlati irányban önálló beccsel bír s határozott jelentőségű haladást foglal magában.

3. A pályadíj három évi időközökben és pedig felváltva akként adandó ki, hogy a) az első három évi, vagyis 1894—1896. évi cyklusra eső 1500 frtos összeg, mint földművelési jutalom, 1897-ben a megelőző hat évi, vagyis a jelen első esetben az 1891—1896. évi időközben megjelent oly irodalmi művek vagy találmányok és fölfedezések kitüntetésére fordíttassék, melyek a matematikai és természettudományi osztály ítélete alapján az Akadémia nagygyűlése által is önálló beccűeknek s egyszersmind jelentékeny haladást ígérőknek találtattak; b) a következő, második három évi, tehát 1897—1899. évi cyklusra eső 1500 frtos összeg, mint pályadíj, oly irodalmi munkák díjazására adassék ki, melyeket akár zárt vagy nyílt pályázat, akár megbízás útján, az Akadémia nagygyűlése a matematikai és természettudományi osztály javaslata alapján, a hazai földművelés előmozdítása érdekében kitűzni vagy megírtni szükségesnek lát.

4. A következő három évi ciklusokban szintén felváltva és folytatólag egyik alkalommal a földművelési jutalom, a másik alkalommal a pályadíj adandó ki.

A megjutalmazandó mű, találmány vagy fölfedezés, a fentebb megjelölt általános meghatározás mellett, vonatkozhatik a szántóföldek, erdők, rétek, szőlők, kertek művelésének módszereire és eszközeire. hasznos állatok vagy gazdasági növények meghonosítására és tenyésztésére, a gazdasági hasznos állatok és növények betegségeinek gyógyítására, a járványos bajok ellen való védekezésre, a gazdasági termékek hasznos feldolgozására, marhák takarmányozására, trágyatermelésre, talajjavításra, gazdasági építkezésre, a kártékony rovarok ismertetésére s az ellenük való oltalomra vagy kipusztításukra, elemi károk elhárítására, vagy a már megtörténteknek jóvátételére és általában a földművelés körébe tartozó bárminemű szakismeretek terjesztésére, vagy hasznos műveletek megismertetésére.

5. Ha az említett három évi időközökben felváltva kiszolgáltatandó és a 3. szakasz *a)* pontja alatt említett földművelési jutalom önálló becsű munka, találmány vagy fölfedezés hiányában, a 3. szakasz *b)* pontja alatt érintett pályadíj pedig a pályázat sikertelensége, vagy az adott megbízás nem teljesítése miatt kiszolgáltatható nem lenne, a matematikai és természettudományi osztály javaslata alapján az Akadémia nagygyűlése határozza el, hogy a pályadíj ismét a már egy ízben kitűzött, vagy más kérdésre írássék-e ki s a pályadíjnak egyszeres 1500 frtnyi, vagy ennél nagyobb, de 5000 frtot meg nem haladható összegben állapíttassék-e meg, vagy pedig 1500 frtos díjak kitűzésével több kérdésre nyitassék-e pályázat.

6. A kitűzendő pályakérdések indítványozása, valamint a beérkező pályamunkák, továbbá a találmányok és fölfedezések megbírlása öttagú bizottság által történik, melynek három tagját az Akadémia matematikai és természettudományi osztálya, egy tagját az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és egy tagját az Országos Erdészeti Egyesület, a pályadíj kitűzését, illetőleg a jutalom vagy pályadíj adományozását megelőző év október havában választja. A pályakérdések kitűzésére, valamint a jutalmak és pályadíjak odaítélésére vonatkozó javaslatot a matematikai és természettudományi osztálynak a nagygyűlést megelőző rendes osztályülése terjeszti a nagygyűlés elé.

7. Az Akadémia nagygyűlése kihirdeti, hogy mely időközben megjelent munkák, találmányok vagy fölfedezések pályázhatnak a földművelési jutalomra és felszólítja azokat, kik az illető évkörből, a pályázatra alkalmas és akár nyomtatásban megjelent művet, akár találmányt vagy fölfedezést mutathatnak be, hogy munkájokat, vagy találmányuk vagy fölfedezésök leírását, esetleg természetben szerkezetüket is, a kitűzött határidőre az Akadémia főtájkári hivatalához küldjék be.

Önként érthetőleg e felszólítás egyáltalán nem zárja ki, hogy be nem küldött munka, vagy be nem jelentett találmány vagy föl-

fedezés, melyről a tagoknak tudomásuk van, pályázaton figyelembe ne vétessék és ne jutalmaztassék.

8. A pályázat vagy megbízás alapján jutalmazott pályamű szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni, s ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A mű címlapján kiteendő, hogy azt az Akadémia a Forster-féle pályadíjjal jutalmazta.

9. Ha megfelelő munka, találmány vagy fölfedezés hiányában a másodízben, vagy 1500 frtot meghaladó összegben kitűzött pályadíj nem adható ki, az ekként rendelkezésre maradó összeg felerészben az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltatik (nehogy a kamatjövedelem csökkenése esetén az 1500 frtos jutalomnak vagy pályadíjnak netán szükségessé váló kiegészítése az Akadémia terbére essék), felerészben pedig az Akadémia intézkedése szerint a szóban levő pályadíjjal már kitüntetett vagy a földművelésre vonatkozó egyéb művek kiadására fordítatik.

Egyebekben az Akadémia általános pályázati szabályai szolgálnak zsinórmértékül.

(Elfogadtatott az 1895. június 24-iki összes ülésen.)

4. Tomori Theodorovits Anasztáz alapítványa.

Tomori Theodorovits Anasztáz 1894. október 9-én elhunyt akadémiai tag végrendeletében 10,000 frtot hagyományozott az Akadémiának oly célból, hogy ezen összeg kamatjából kétvétenként matematikai mű díjaztassék, előre hirdetett pályázat mellett.

E szerint az Akadémia először 1897-ben, azután egyelőre minden negyedik évben (1901., 1905. stb.), végre 1921-től kezdve, mikor is a hagyományozott összeg felszaporodása ezt már megengedi, minden második évben ezer forint jutalomdíjat tűz ki valamely matematikai műre.

A III. osztály nagygyűlés értekezletén szövegezi a föladatot, s megállapítja, vajjon annak megoldására zárt vagy nyílt pályázat hirdetendő-e és kijelöli a határnapot. Javaslatát a nagygyűlés elé terjeszti.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy esztendő alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll. A jutalmazott munka címlapján kitüntetendő, hogy Tomori-jutalmat nyert.

Ha a pályázat eredménytelen marad, önálló becsű munka nem érkezvén be, az Akadémia a III. osztály javaslatára határoz a felett, vajjon az 1000 forint jutalmat ugyanazon vagy más kérdésre újra kitűzze-e vagy pedig a legközelebbi alkalommal 2000 forint jutalmat tűzzön ki.

A mennyiben a másodízben kihirdetett vagy megkettőztetett jutalomra sem érkeznek érdemes munka, a III. osztály javaslatot tesz

az iránt, vajjon a jutalomösszeg más mathematikai munkák kiadására fordíttassék-e, vagy pedig ez az Akadémia alaptőkéjéhez csatoltassék.
(Elfogadott az 1895. május 27-iki összes ülésen).

5. A Goethe-gyűjtemény felajánlása dr. Elischer Gyulától. — Nagyméltóságú Minister úr! Nagybátyám, Elischer Boldizsár úr, f. évi márczius hó 25-én elhalálozván, végrendeletében reám hagyta a tőle több mint 40 éven át kiváló szakértelemmel és valódi odaadással összeállított *Goethe-gyűjteményt*, azzal a megbízással, hogy az ő szellemében és utasításai értelmében tetszésem szerint rendelkezsem vele.

Ez utasítások egy része sajátkezűleg írt végrendeletében van kifejtve, más részek pedig azon szóbelileg adott megbízásokon alapszik, melyekre végrendeletében hivatkozik is.

A gyűjteménynnek, a mely szerény kezdetből néhány Goethe-kiadásból indult ki, most következő a tartalma:

I. Mintegy 40 *kézirat*, autogramm és jegyzetke, mindannyi Goethe saját kezeirásával.

II. Egy *kézirat autogramm gyűjtemény*, a weimari udvari és költői körből, vonatkozással Goethé-re (96 szám mintegy 123 darabbal) köztük: Schiller, Wieland, Herder, Amália nagyhercegnő, Carl August nh. stb. levelei.

III. *Goethe-arcképek* (180 drb) és kartársainak arcképgyűjteménye, mintegy 115 cartonon, egy portefeuilleben.

IV. *Goethe-érmek* gyűjteménye. (20 drb tokban).

V. *Könyvtár*: ebben Goethe műveinek valamennyi összkiadása (18-féle, mintegy 250 kötet); körülbelül 70 drb editio princeps; mintegy 2000 szám alatt Goethére vonatkozó művek, iratok, commentárok, értekezések; mintegy 590 szám alatt Goethére vonatkozó folyóiratbeli és kivágott újságcikkpek; mintegy 50 dísz- és illusztrált kiadás Goethe műveiből.

VI. Egyes *réz- és aczélmetszetek*, a Kaulbach-féle nagy-folio alakú Goethe-Galleria teljes példánya, Goethe-arcképek photographiái hasonlóokban (20 drb), részben arany rámákban.

VII. *Zeneművek*, Goethe-szövegekkel, mintegy 782 szám, 376 kötet és füzetben.

VIII. *A carlsbadi ásványgyűjtemény*.

IX. Néhány *Goethe-szobor* és *Medaillon*, gipszöntésben.

X. *Néhány Goethe-ereklye*. Boldogult nagybátyám szándékainak megfelelően, kijelentem, hogy én e gyűjteményt el nem adom, föltéve, hogy szeretett hazámnak szolgálatot tehetek vele. Kész vagyok azonban e gyűjteményt (a X. pont alatt említett ereklyék kivételével, a melyek kell, hogy családi tulajdonomul maradjanak), Magyarország kulturális feladatokkal foglalkozó közintézetei egyikének a következő föltételek mellett egészében és osztatlanul, kívánságra időközönként az ereklyéket is kölcsönképen, átengedni. Kívánom, hogy:

1. A gyűjtemény egy külön álló zárt helyiségben, a czélnak megfelelőleg helyeztessék el, s örök időkre e nevet viselje: *«Goethe-szoba. Elischer Boldizsár és dr. Elischer Gyula alapítványa»*. E helyiségben a tartózkodás kellemes, tanulmányozásra kényelmes, világításról, fűtésről s íróeszközökről mindig gondoskodva legyen benne.

2. A gyűjtemény épségben maradása, gondozása és megőrzése, szakértői felügyelet mellett teljesen biztosítsassék; az érdekesebb darabok üveges tárlókba helyeztessenek és a helyiségből a gyűjtemény bármely kicsiny darabjának elvitele vagy kikölcsönzése szigorúan tiltva legyen.

3. A gyűjtemény használhatósága érdekében készíttessék: a) egy szakszerű katalógus, b) egy másik katalógus a közönség számára, c) tartassék a gyűjtemény bizonyos napokban és órákban kellő felügyelet mellett nyitva a közönség számára, d) bizonyos feltételek ellenőrzése mellett legyen hozzáférhető más időközökben is, megtekintés vagy tanulmányozás céljából.

4. A felügyeletért az illető közintézet felelősséget vállal s a felállítást, berendezést és hozzájárulhatást illetőleg nekem, mint alapító-nak jogot ad az ellenőrzés gyakorlására.

5. A gyűjtemény továbbra is gyarapíttatni fog; kizárólag Goethe-re vonatkozó ereklyék és munkák szerzése által. E czélra 2000 frtnyi, azaz: *kétezer forintnyi alapítványt* teszek az illető közintézetnél, és ez összeg kamatainak mire fordítása, ellenőrzésem mellett, illetőleg hozzájárulásommal fog meghatározatni.

6. Az illető közintézet elkészítteti egy jelesebb hazai művészünkkel Elischer Boldizsár olajfestésű arczképét s a Goethe-szobában emlékül kifüggeszteti.

7. A gyűjtemény f. é. július 15-ig át fog vétetni s mindjárt a végleges helyiségben helyeztetik el.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram! A fentebbiekben előadtam feltételeimet, a melyek mellett kész volnék hazám valamelyik kulturális közintézetének Goethe-gyűjteményemet átengedni. Miután pedig teljesen meg vagyok győződve, hogy e gyűjtemény elhelyezésére, megőrzésére, rendben tartására és a nagy közönségnek hozzáférhetővé tételére megfelelőbb és alkalmasabb közintézetünk nincs, mint a Magyar Tudományos Akadémia, bátorkodom Excellenciához azon tiszteletteljes kérelmet intézni, méltóztassék engem kegyesen értesíteni, hajlandó lenne-e föltételeim elfogadása mellett a gyűjteményt tőlem elfogadni, s azt a Magyar Tudományos Akadémiának tulajdonába átadni; mely esetben kötelezem magamat a fentnevezett gyűjteményt az Akadémia könyvtárának és a 2000 frtnyi alapítványomat az Akadémia pénztárába közvetlenül beszolgáltatni. — Kegyes válaszát kérve, maradtam hódoló tisztelettel Excellentiádnak Budapest, 1895. június hó 10-én. *Dr. Elischer Gyula*, s. k.

(Elfogadott az 1895. június 24-iki összes ülésen.)

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Október 15.

10. FÜZET.

A Königsbergi Töredék.

(*Szilády Áron* rt. június 10-én tartott értekezése.)

Toldy Ferencz 1863. július 13-án mutatta be az Akadémiának a Königsbergi Töredéket, mely azóta irodalomtörténeti kézikönyveinkben elfoglalta a maga helyét, de különben keveset beszélünk róla. A mióta az Akadémia főtitkárának köszönetet érdemlő buzgólkodása folytán, a becses nyelvemléknek őt újabb szalagja került elő: egyre növekvő érdeklődéssel vizsgáljuk e maradványokat s gyakrabban van alkalmunk felőlők nyilvánított véleményeket hallani. Ezekhez óhajtok részemről is némi felvilágosító s magyarázó jegyzetekkel járulni

Toldy, az általa szemügyre vehetett szöveget egy elmélkedés végének mondotta — Mária szűz anyaságáról. Ma, a megszorodott magyar s az első felfedezéskor nyilvánosságra jutott latin szöveg alapján, annunciatio-ünnepi elmélkedésnek lehetne mondani, a mely vélekedés azonban olyszzerű feltevessé is bővíthet, hogy a königsbergi töredékek egy XIV. századi magyar vagy magyar-latin Marialénak a töredékei. Mert csak a kezünk közt lévő harmadfél lapnyi szövegből is két elmélkedésnek a végét olvashatjuk, a mint a befejező *Amen* szó mutatja. Az egész magyar szöveg teljesen a Mária-tiszteletről szól. A latin szöveg pedig az angyalokról, mint szolgálatra teremtettt lelkekről kezd beszélni, a mi, Gabriel küldetésénél fogva, szintén egyik rendes tárgya szokott lenni az úgynevezett Marialéknak.

Ha az ily czímmel megjelent nem csekély számú munkák közül csak a legismertebbeket, t. i. Jacobus de Voragineét és Bernardinus de Bustisét vesszük is kezünkbe: azonnal meggyőződünk ezek tartalmának a königsbergi magyar szöveggel egyező voltáról. Ha pedig ezt magyar codexeink egynémelyikével vetjük össze s azok eredetének nyomán haladunk: feltevésünket a valószínűség egy szálával erősebbnek gondoljuk, szövegünk eredetijére vagy forrására nézve is lelünk útbaigazítást s az iránt

is tájékozva érezzük magunkat, mily nagy része veszhett el a ránk maradt rövid szövegnek.

Magyar codexeink közül a N.-Szombati-, Érdy-, Érsekújvári-, Debreczeni-, de különösen a Horvát- és Tihanyi-codex az, a melynek tartalma útmutató lehet. Ezek közül a két utóbbinak és az Érdy-codexnek eredetijét Temesvári Pelbárt műveiben, a Horvát- és Tihanyi-codexét annak Stellariumában, e Marialénak is nevezhető műben mutattuk ki már régebben. Ha már a Königsbergi töredékek szövegének csak összefüggő értelmet nyújtó sorait tartjuk is figyelembe, s a Tihanyi-codex 286. lapján ezeket olvassuk: »tehát az kegős iften tuduan ielön leni: az el vegezőt időt: kiben kel uala el bočattatnia az ő zent fianak: zola zent Gabriel archangalnak ime kepen: mint zent Agoston doctor monga Gabriel archangal: ziksegh mi nekünk kőuetőt bociatanunk az mi iegössönkőz: ki attal neki leuelet kilgünk: es az ő akarattiat keriók O Gabriel te uağ erre alkotmas. az en titkomnak azert leg tudoia: es benne el iarioia — — Az zyz mariahoz men el: az en fiamnak melto hailokahoz: es hirdessed meg neki az en ielőnuotomnak harmatat: es az közönetnek bezedet: neki őrmel hirdessed monduan iduöz legh maria malaztal teljes stb.» — A 287. lapon: men el azert: es az en akaratomat tekeld meg stb. — A 288. lapon: «ő lezön angaloknak azzonia: es menorzagnak kiralne azzonia stb.» — ezeket olvasva lehetetlen meg nem bizonyosodnunk arról, hogy az együvé tartozás nyomát megtaláltuk és hogy ismét csak Pelbártnak a révén juthatunk egyik megfejtendő irodalmi kérdésünk nyitjához közelebb.

Könnyen meglehet, hogy a középkori vallásos latin irodalom alaposabb ismerői, a nélkül, hogy a mi rendes kalauzunkra szorulnának, képesek a főforrásra rámutatni. Mivel azonban ezt mindeddig nem tették, kísérik legalább jóakarátú mosolylyal a kísérletet, melyre vállalkozom.

Pelbárt Stellariuma adja kezünkbe a vezető fonalat. Első könyve második részét ugyanis így kezdi: *Secunda pars primi libri de sanctorum patrum desiderio et exoratione pro incarnatione Christi: sub processu historico et devoto.* E második rész első articulusa így kezdődik: *Articulus primus per modum devotae historicae contemplationis: qualiter sancti patres in limbo deum exoraverunt pro liberatione per filium dei secundum devotos contemplari possumus prout humanae imaginationis exigit modus, quod cum sancti patres tenerentur capti in limbo etc.* A Tihanyi-codex 196. lapján kezdetik egy igön szép predikáció urunk Christusnak fogantjáról s a 228. lapon: ez predikációnak második része leszön az limbosba valo szentatyáknak könyörgéssökről. Ugyanez olvasható a Horvát-codex 5. lapján is, mind-

kettő Pelbártból fordítva. Nála a második articulus is így kezdődik: *Articulus secundus per modum historiae*. A harmadik articulus kezdetén a *maternalis electio mysteriumáról* így kezdi beszédét: *Circa quod pro continuatione historiae praecedentis possumus contemplari quod etc*; majd az articulus 12-dik fejezetében «*de habitaculi praeclaritate*» beszélvén, Ezsaiásból és Mátéból vett idézetei után ezt mondja: *ne enim prolixitas taedium generet, haec brevius pertranseo, et ut revertamur sicut coeperamus in hac parte procedere ad modum historicum, quem si placuerit tenere potes per omnes dictas stellas procedendo etc.* — Majd a libr. 1. par. VI. art. III. cap. II. «*de angelica legatione*» szólván ezzel kezdi: *secundo investigabimus modum angelicae legationis per modum videlicet historicum, quia de hoc sufficienter supra actum est sub alio processu. Propter equidem simpliciores, quibus maxime placet processus historicus: unam hic contemplationem devotam inserui quam ab August. ! sermone I. de annunciatione, atque aliis devotis contemplationibus colligere possumus ut praemissam historiam desponsationis fine debito concludamus.* — A lib. X. p. V. bevezetésében ezt olvassuk: *in hac parte libri sub processu historico proseguendo sacratissimae assumptionis modum ex diversis dictis sanctorum atque sermonibus doctorum piis quoque contemplationibus descriptis devotorum, apocrypha quidem resecantes, sola ea quae sunt fide digna et a sanctis videntur approbata: ad laudem virginis commemorare curavimus.* — U. o. az art. I. cap. II-ben: *qualiter autem haec facta fuerint: ex sermonibus sanctorum et narrationibus praecipue sancti Cosmae qui cognomento dicitur Vestitor, atque Joannis Damasceni et aliorum historiis edocetur, sicuti et in communi legenda prolixè describitur tali modo etc.* — A cap. III. végén pedig: *Plura alia circa hanc materiam reperiuntur in historiis descripta, quae quoniam ad devotionem non adeo deserviunt: ob brevitatem sunt hic praetermissa.* Ezeket az utóbbi idézeteket így vonja össze az Erdy-codex írója a 485. lapon: «*Mykkeppen kedeegh azzonywnk zyz marianak zent testeet kyvyttee leegyen az zenth apostolok es hyw neepk: nylwan valo yrast rola nem talalwnk. De ha volt ees az sok haborwsagban elteeedhetôt. Hanem chak a' mynt doctorok ayoytatossagbol zolnak rola hyw kereztyen neepnek tanwsagara. Elezer azert zolwan rola mykkeppen kôz historiaban talaltatyk.*» — Majd a beszéd végén a codex írója is hivatkozik Hieronymusra, Cosmas Vestitorra, sz. Germanusra, sz. Dyenesre és Damascenusra: azonban e hivatkozás csak egyes részletekre érthető, s úgy sem mindenkor fogadható

el. Így például leggyakrabban említik forrás gyanánt sz. Ágostonnak annunciatio-napi első beszédét, a melyben pedig az illető históriából semmi sem fordul elő, a mint hogy még nem is fordulhat. Épen az annunciatio-napi legendás részt illetőleg sz. Ágoston homiliáira utaló hivatkozásra nézve magok a bollandisták is azt jegyzik meg: *si tamen hujus sint*.

Hasonló ehhez az az eset, a mikor az utolsó ítélet 15 jelére nézve, Hieronymusnak zsidó nyelvből fordított adatára történik hivatkozás. Hieronymusnál semmi nyoma, csak Beda, Comestor és Aquinói Tamás szövege maradt fenn, a miről másutt bővebben szölok.

E hivatkozások ellenében bizonyos, hogy volt egy *Communis legenda* vagy mint ugyancsak Pelbárt (de sanctis part. hyen. serm. XVIII. L.) mondja *longa legenda* vagy historia, mely azt a temérdek anyagot mind magába foglalta, a melyet a Marialék írói nemcsak használtak, hanem bővítettek is, és ennek egyik, aligha verses latin szövege volt az, a mely után a Königsbergi töredék magyar szövege — úgy látszik — szintén önálló felfogással készült. Mily arányúak lehettek a bővülések? abból is megtetszik, hogy míg Pelbárt- s utána a Tihanyi-codex szerint a szent atyák, az Isten fia születése által történendő szabadulások ügyében csak négy követet küldenek a limbusból az Istenhez; addig Bernardinus de Bustisnál húsz követnek egyenként való küldetése van leírva.

A szent atyák követei, a mennyiben a szent írók közül valók, mint Ezsaiás, Jeremiás, Jób, Dávid stb., a saját magok által írt vagy nevékről nevezett könyvek kiválasztott verseiből szerkesztett beszédet intéznek az Istenhez. A legelső követ Ezsaiás, a ki megjelenvén az úr előtt, az ő prófétaí könyve 64. részének ímez első versével kezdi beszédét: *Utinam dirumperes coelos et descenderes etc.*; a Tihanyi-codex 232. lapja szerint: *Vram vay zagatnad megh az egeket es zallanal le*. U. o. a 285. l. *Nissad megh menorzagot es zal le*; a Horvát-codex 13. lapján pedig: *O Vram mendenható isten tevrneed le az egeket es zallanal le*.

A legenda, az evangelium egyszerű: *missus est Angelus Gabriel a Deo* szavai helyett J. de Voragine szerint ezt mondja: *Concionante igitur deo mirantur sedes, throni stupent, ac divinus silet exercitus. Vade — inquit — Gabriel et aethereas sedes rumpe et consilium nostrum defer Mariae. Haec incolit parva Nazareth moenia etc.* — Pelbárt szerint így szól az Úr: *Legatum oportet nos mittere ad sponsam, per quem epistolam dirigamus et ejus consensum requiramus. O Gabriel tu es ad id idoneus minister ergo effcito terribilis sacramenti. Ad requisitionem errantis Adae a meis debeo descendere sedibus,*

latere autem volo omnes coelestes virtutes, tibi soli pando secretum, ad Virginem Mariam perge, ad mei filii dignum habitaculum et denuncia ei meae praesentiae imbrem, primam ei vocem gaudiosae salutationis proclama dicens: Ave Maria, gratia etc.

A Königsbergi töredék első lapjának összefüggő szövege — azt lehet mondani — kétszeresen fordítja vagy ezt a szöveget elég szabadon, vagy ennek valamely változatát — aligha szolgai módon. Az *aethereas sedes rumpe* kifejezés, Ezsaiás említett verse kezdő szavainak másolata, melyeket a Königsbergi szöveg kétszer is a Horvát-codex fordításához hasonlóan: *menecnec eget mege turje* és *menecnec eget mege turied* szókkal magyarit; t. i. a 3. egész sorban a hiányok kiegészítése után s a 4.-ben ez a szöveg áll előttünk: *menecnec eget mege turie: nazaret varasat mege lelhesse: Ihul uagun sceuz leannoc lacadalma*. Ennek megfelel az *aethereas sedes rumpe* — — *Haec (Maria) incolit parva Nazareth moenia*; — míg a 8. és 9. sorban ismét: *menecnec eget mege turied* — olvasható.

Ennek az ismételtségek oka kitűnik a szövegből, melyben az 1. egész sorból eddig el nem tüntethetett hézag kivételével a 6. sorig, az Vr isten nem Gabrielhez, hanem csak az általa viselendő követségről beszél, mit világosan mutatnak a *viselhesse, mulhassa, turie, lelhesse* ige alakok, a melyekkel összefüggésben, a betűk töredékes vonásai alapján, az első egész sorbeli hézag is így egészül ki: *ki legen en scereteu hyu fulgam* stb.

Támogatja ezt a felfogást de Bustisnak Pelbárténál bővebb szövege, a mely szerint, miután Ádám egymás után állítja az Úr elé Sárát, Rebekát, Rákhelt, Juditot, Zsuzsánnát, Annát és Máriát, a kik közül ötöt az atya, egyet, Juditot a sz. lélek bocsát el elutasító felelettel; míg az atyának, a fiúnak és a szent léleknek egymást követő nyilatkozatai után végül az atya a Bölcsesség könyve 8. r. 2. versének eme szavaival: *hanc amavi et exquisivi et proposui mihi sponsam accipere et amator factus sum formae illius* — Máriát nyilvánítja egyedül méltónak arra, hogy az ige általa testesüljön meg: s azután így folytatja beszédét: *unigenitus meus sit unigenitus ejus et spiritus sanctus sit habitator in ea foecundus. Procedat ergo nostrae nuncius majestatis et roboret animam virginis ipsam sublimando novo salutationis munere. Vocetur ergo Gabriel et ipse tanti mysterii nuncius existat.* — Tunc dixit illi: *Vides Gabriel illam virginem etc. Curre igitur cito et nuncia illi nostrum placitum, nuncia ei trinitatis consilium etc.* (Serm. I. de Annunc. N.)

A mint e latin szövegnek nem fordítása a magyar, ép oly kevésbé találjuk meg de Bustisnál az egész sorokat megelőző

darab sorok latin eredetijét is. Sem a latin predikáció, sem Jacoponus olasz versei nem felelnek meg ezeknek, a melyekkel a bemutatott szent asszonyok megszólálnak az Úr előtt. Az azonban a hézagok mellett is látható, hogy a mint az egész legenda, párbeszédekből van végig szöve; ezek a csonka mondatok is ilyeneknek a maradványai.

A *gukeritul* szó hihetően az Ezsaiás XI. része kezdő szavaival függ össze: *Et egrediatur virga de radice Jesse*, de a hol mind a Tih. (249. l.), mind a Horv. 56., 75. l.), mind az Érdy-codex (266. l.) *gyökeréből*-t ír.

sarmazal: mondatrész végén áll, mely a fiúhoz lehetett intézve.

te veled mendun ig[er]et?

[a]niad le[l]e scobodsagut: = mater tua invenit libertatem. Szintén végződik a mondat s ha helyes a *-niad* betűknek *aniad*-ra való kiegészítése, akkor ez azt bizonyítja, hogy e mondatok csakugyan a fiúhoz voltak intézve; a mi pedig a dogmai értelmet illeti, az is megtalálható a Stellarium lib. VIII. p. I. art. 2. végén: *Sextum bonum quod perdidimus in Adam, est libertas. O igitur felicissima virgo Maria merito tibi dixit angelus Luc. I. Invenisti gratiam apud Dominum quoniam omnem gratiam quam in Adam amisimus tu invenisti et inventam nobis restituisti.*

bizunsagut: szóval szintén mondat végződött.

b[im]ucrevl teun . . . talán az elégtételre (satisfactio) vonatkozik. Érdy-codex 58. l. *embery nemnek veetkeeről chak ev tehete eeleget.*

. . . etut: vilagon [v]olo binusuc segut: — A Máriához intézett imádságokban találjuk a következő kifejezéseket: *földön való bűnös népnek remensege*. Peer-codex 241. l. — *Földön való bűnössőknek nagh remenseghe*. U. o 287. l. — *földön való Bynös adam fyaynak nagh remenseghe*. Winkler-codex 331. l.

n[e] fellen tahat mnia: [me]rt scent leluc. Gyanítható eredetije: ne timeat ergo (concupere??) quoniam spiritus sanctus (superveniet in illum) Gyanításom alapja: Luk. ev. 1. 30. 35. Et ait Angelus: Ne timeas Maria, invenisti enim gratiam apud deum: ecce concipies in utero et paries filium . . . Spiritus sanctus superveniet in te et virtus altissimi obumbrabit tibi. —

g fara . . . en ur istennec értelme nem sejthető. A régi theologia a paradicsombeli megtiltott *fát*, a Krisztus keresztfájával szokta összevenni s az Efez. lev. 3. r. 18. versében olvasható *szelességet, hosszúságot, mélységet és magasságot* a keresztfára magyarázni.

ed[e]nienec. Ha ez a hozzávetésünk megállhat, akkor Sz. Mária egyik szokott neve az *istenség edénye* (vas novum, purum, electum, profundum, solidum, admirandum) áll előttünk. A Peer-codex litániájában: *lelky eden, thistesiges eden, aythatos eden, sensthesiges eden.*

uta[1]allon = útálatlan, mint kíméletlen.

ango[1]cnoc corat [ha]mar ele mulhas[sa]: [men]ecnec eg[et] meg[e] turie[.]. — A *hamar* kiegészítése a házagnak is megfelel, az értelmet is jól egészíti ki. Az *ele* = *el.* A *menecnec* olvasás a két egyező hely összevetéséből származik, ámbár a másik lapon *menyun* és *mvnyb[ele]* olvasható.

kir[ali] mogzotbele [vl] tamadatia. Bern. de Bustis, Mariale p. II. serm. 1. L. Ideo de illa canit ecclesia in officio hodiernae festivitatis (de Nativ. Mariae): Regali ex progenie Maria exorta refulget. Pelb. Stell. L. 1. p. II. a. III. c. 7. Bern. in epistola ad canon. Lugdunensem: Puto quod copiosior gratia sanctificationis in ipsam descendit quae non solum ipsius *ortum* sanctificavit sed etiam eam ab omni peccato immunem custodivit. Ezt így fordítja a Horvát-codex 63. l. aleytom hog zentsegnek bevsegesb malaztya zallot az zvy mariaban mely malazt evneky nem chak *tamadasat* zentelte meg, de meeg ennek felette menden byntevl tiztan meg tartotta auagy meg evryzte. Tihanyi codex 270. l. — — nem cak az ő *ziletesset* zentöle megh. . . Pelb. St — c. 3. mater dei debuit esse de stirpe David regis — — unde et Esaias XI. ca. egredietur virga de radice Jesse, qui quidem fuit pater David et flos de radice eius ascendet. Tih. c. 266. l. Zyz Mariának teste felöl kelle lenni: dauitnak *kirali magabol* — — esaias es ca. XI. *tamad* vezzö iessenek gökerekööl mel'vezö lõn davidnak attya isai es ő belöle *tamad* viragh. V. ö. Horv. c. 56. l.

d[ic]hev arun agbe[le]vl aradatia. Bern. de Bustis, Mariale pars II. Serm. 1. L. Beata virgo etiam descendit de semine Aaron summi sacerdotis quia de stirpe ejus fuit Anna mater ejus ut inquit Joh. Damascenus l. IIII. Beda super Lucam et Gregor. XXII. moral — IV. Mos. 17. 8. — sequenti die regressus invenit germinasse virgam Aaron in domo Levi: et *turgentibus* gemis eruperant flores, qui foliis dilatatis, in amygdalas deformati sunt. — Magyarul a Jord. cod. 158. lapján: masod napon megh oda terween megh vyragozwan talala aaronnak vezzöeeth levinek hazabol, es bymbokkal *ffel duzzadvan* megh vyragozny lataa, ky leweleketh erezhween, mondolath teremthee. Bernardini de Bustis, Mariale pars II. serm. III. K — sicut enim illa virga sine quolibet naturae adminiculo fructificavit: ita virgo Maria sine coniugali opere filium procreavit.

Az *áradat*-hoz hasonló értelmű a *terjedés* Luk. 2. 36. Et erat Anna prophetissa, filia Phanuel, *de tribu Aser* etc. —

a Döbr.-c. 276. lapján: Es vala anna profetissa fanvel leanya. asser *terjedésiből*. Hevesben, Gőcsejben, Duna Tisza közön: árad, árjad = nemi ösztön bántja, ingerli. Beh fel vagy áradva! — Kérdésbe tehető, hogy az *Aron ágbelől áradat*-ban nem kell-e *alliteratiót* látnunk?!

tifctes[ege]t [m]*uncaltec*. A kiegészített szó és mondat értelmével teljesen megegyeznek a Winkl.-c. 338. lapján olvasható ének következő helyei:

teghöd isten valazta
meegh kezdehnek előtte
Nagyon teghöd *tyztöle*
Merth te neköd közöne
Angyalnak myatta stb.

Nagh *tyztösseegh* ez neköd
azzonyom Maria
ees ighón nagh vigasaagh
mynd örökwl öröкке
hogh mynd az zenth haromsaagh
neköd igen közöne
angyalnak miatta stb.

t[ub sul]gad es ne legen. — *gat* helyett *-gad*-ot olvasok; *t. lu* . . helyett pedig a látható betű alakokat a tulsó oldalról átsötétedő vonásoktól megkülönböztetve *tub sul* betűket sejtek s így az egész mondatot: *több szolgád es ne legyen* értelemmel magyarázom.

J. de Voragine Marialéja VII. sermójából ezt idézhetem: iste angelus non debuit mitti ab alio angelo sed a deo, et hoc triplici causa. Prima, ratione negotii pro quo mittebatur, quod tam grande erat, quod ad istud non debuit mitti aliquis *sublegatus, sicut fuisset angelus qui missus fuisset ab angelo*, nec aliquis simpliciter legatus, sicut fuisset angelus aliquis, sed legatus talis ut archangelus Gabriel qui deo semper attistit Luc. 1. Ego sum angelus Gabriel qui sto ante deum etc. — Ily értelmű Abelard Péter sequentiájának kezdete is:

Mittit ad virginem
Non quemvis angelum
Sed fortitudinem
Suam, archangelum,
Amator hominis etc.

scuz leanhuz . . . tou helyett *scuz leanhuz . . . titcon*-t olvasok. Az értelmet illetőleg e mellett szól a legenda Pelbárt-féle szövegének e helye: *latere autem volo omnes coelestes virtutes, tibi soli pando secretum, ad virginem Mariam perge*. A Tih. c. 286. l. akarom kegek ezt titkon tenőm mind az menei vduartul, ez titkot csak neköd akarom kielőntenőm Az zyz Mariahoz menel.

iduz leg A *leg* után következő szó második betűje helyén *f* látszik. Ebből azt következtetem, hogy az angyali üdvözlet itteni első sora nem *Idvöz légy* vagy *Idvöz légy Mariá*-nak,

hanem *Idvöz légy istennek anyja*-nak, vagy *istenségnek anyja*-nak hangzott nyelvelünk szerint. Három sorral feljebb olvasható az *ysten se[g]nec aniahuz* kifejezés. A hézag elég nagy arra, hogy az *yftennec ania* — két szó — a sor végeig elférjen. A Kaz.-c. 14. lapján is így olvasható az Üdvözlét első mondata. Figyelmet érdemel ez azért is, mivel Sz. Margit élete 18. lapján azt olvassuk, hogy: aszonyonkat Máriát egyéb képpen ez szent szűz nem nevezi, hía vala, hanem istennek szüleének.

aldvt uog te után olvasható még a *mend*.

Az elől-végül csonka sorok elsejének első szavát *elevl* helyett *elevt*-nek; a második sor végső szavát *lesscel* helyett *besscel*-nek; a negyedik sor *Testuc* szavát *Testut*-nek olvasom. (Testut tule f[ogadiun?]). Peer-c. 267. l. ala löytel wram ysten meñnekből zyznekh méheben *oth fogadal byzon testeth magadnak*.

dichev seg co[ron]aia amen. A Debr.-c. is *dichesegnek koronayaval* végződik. Különben a karácson vigiliai epistolában Ezsaiás 62. 3. Et eris corona glorie in manu Domini et diadema regni in manu Dei tui, — a Döbr.-c. 264. l. szerint: es lez *dicsőségnek koronája* úrnak kezében: és országnak diszes koronája te istenednek kezében. V. ö. Érdy-c. 492—3. l.

A másik oldal közbül csonka kevés értelmű soraiiban:

a]ngolucnoc *coronaia*. Hihetően Sz. Mariának egyik czíme; későbbi nyelvelmeinkben, mint a Peer-c. litániájában is *angeluknak assuna* fordul elő.

. . . *iket b . . . ec vescherel?* talán . . . *iket binnecc* *vesc[e]level* (veszélével)? [te]nguruknek *fenus hu*[ga ismét sz. Mária czíme.

. *tia: keralucnoc kyralan[o]c: Scent aron [o]ltara: bodug [a]na scuz maria*. Az első csonka szó hiányzó betűinek alsó része láthatólag megvan a hártján, a miből a *tamadatia* szó helyre állítható. — Hogy a *keráluknak királdának szent arany oltára* ismét sz. Mária czíme, akkor is alig volna kétséges, ha nyomban utána nem következne, hogy: *bodug ana szűz maria*. — Ez a nevezet az *ara coeli*-nek felel meg, melynek legendája — vélekedésem szerint — egyszersmind nyelvelünkünknek most következő leghomályosabb részletét is megfejtí. E legendát codexeink közül a Debr.-c. 55. lapján így olvassuk: Mikoron Octavaianos császár Rómában az ő házában urunk Jezus szüetése napjan imátkoznéjek ah napnak kilenczed óráján láta a fényös nap környül egy arany pereczöt s közepötte egy szűzet es karján egy szép kis gyermeköt tahát homlokán arany bötűkkel ezök irattattanak megh: ez az elő istennek oltára s ottan imáda a császár eh gyermeköt és nagy áldozatot teszön vala ő neki, mert megérté, hogy ez gyermek nagyobb volna ő nálánál s ott a helyön vagyon mast a szent Ferencz fainak

kalastromok ki Ara celinek hívatattik. V. ö. Corn.-c. 83. l. — A mit a Debr.-c. Írója Pelbártnak karácsoni első predikációja után összevonva fordít, annak eredetijét leghelyesebb J. de Voragine arany legendája szövege szerint idéznünk. Az Orosius, Eutropius és III. Incze pápa (1198—1216) előadása nyomán alakult legenda így hangzik: Octavianus imperator universo orbe ditioni romanae subjugato in tantum senatui placuit, ut eum pro deo colere vellent. Prudens autem imperator se mortalem intelligens, immortalitatis nomen sibi noluit usurpare. Ad illorum vero importunam instantiam Sibillam prophetissam advocat scire volens per ejus oracula si in mundo major eo aliquando nasceretur. Cum ergo in die nativitatis domini consilium super hac re convocasset et Sibilla sola in camera imperatoris oraculis insisteret, in die media circulus aureus apparuit circa solem, et in medio circuli virgo pulcerrima *stans super aram* puerum gestans in gremio. Tunc Sibilla hoc caesari ostendit. Cum autem imperator ad praedictam visionem plurimum admiraretur, audit vocem dicentem sibi: haec est ara dei coeli. Dixitque ei Sibilla: hic puer major te est et ideo ipsum adora. Eadem autem camera in honore sanctae mariae dedicata est. Unde usque hodie dicitur sancta Maria ara coeli. Intelligens igitur imperator quod hic puer major se erat, ei thura obtulit, et deum de cetero vocari recusavit.

Es hug bezzug oznoc (t. i. keralucnoc kyalalanoc scent aron oltara-nak) *neueztessel: felden menyun es. miulessed muyun vola latocuben: scent bulch asscunnoc vgon ielunel: miulessed a reiülés* (prodigium) szóval lehet egyértelmű; a *latocu*-vet oraculumnak veszem; a *scent bulch asscun*-t csak Sybillának érthetem. — A *felden menyun es* után nem hiányt, hanem a mondat-választó :-ot, illetőleg annak nyomát látom.

A *látókő*-nek kétszeri előfordulása, nehezíteni látszik az igaz értelem kitalálását. Ha azonban meggondoljuk, hogy az *oraculum* a rómaiaknál épen úgy jelentette a jósló helyet, mint a jóslatot s hozzá vesszük, hogy az oraculum első magyarázója készen találhatta a keresztyénséget megelőzőt magyar vallás *látókövét*, mint a régi magyar *nézők, égbe nézők, látók* jósló helyének közönséges nevét, a melylyel szintén nem keresztyén fogalmat vagy szertartást volt alkalmuk kifejezni: akkor nincs miért fennakadnunk a nyelvemlék *látókőben* és *látókövet* kifejezésén és pedig annál is kevésbbé, mivel Sz. Mária *fenestra coeli* nevezetének magyarázataiban is találkozunk a *lapis specularis* kifejezéssel. Hieronymusnál Ezechiél profétára írt commentariusában is ezt olvassuk: fenestrae erant factae in modum retis, instar cancellorum: ut non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus et vermiculatis clauderentur.

Mindemellett a szöveg értelmezéséhez ragaszkodva meg-

jegyzem, hogy különösen a Nagysz.-c. egyik helye alapján az itt mondottakat Anna profetissára is lehetne vonatkoztatni. Míg ugyanis az evangelium illető helyén Annáról csak annyi van mondva, hogy: *confitebatur Domino: et loquebatur de illo omnibus*: addig a Nszomb.-c. 379. lapján Anna vallástételéről lévén szó, folytatólag ez mondatik: *talam ilyen igeckel: En mindönöknek ezt hirdetöm és ezt vallom, hogy e gyermek istennec fia és ez anya az sziz, kiről irt Isaias propheta*. Ez a vallomás nagyon megegyez a nyelvemlék eme szavaival: *ez nem ygeb germuk hanum ysten . . .*; a *szent bölcs asszony* nevezet is rá illenék Annára: de a *szent arany oltár*, a *bezzug oznoc neveztetés* határozottan Octavianus Sybillájára irányozza figyelmünket. A *scent bulch asscunnok vgon ielunel*-hez hasonló mondat fordul elő Sz. Brigitta 15-ik imádságának fordításában a Gyöngy.-c. 22. l. és a Thewr.-c. 30. lapján: *holott kegyes Jezus: olyannak yeleneel: mynth mirra fanak ev nyalaba. muyun*, az egész szövegnek legkevésbé megközelíthető szava. *Munyun*-t olvasni ki belőle azért bajos, mert két szóval elébb világosan *menyun* áll, két sorral alább pedig *mvny*; tehát négy sorban ugyanazon szónak háromféle írásmódja. *reinlessed* (??) milyen(!?) *vola latocuben*, *scent bulch asscunnoc vgon ielunel* — értelmileg elég világos volna, de a *milyen*-t nem veszi be az eddig ismert régiség.

Qui vymad sagut allata. Nem tudom, nem a latin szövegbeli *oraculum insisteret*-nek félreértéséből származott fordítása-e? Mert a *fele n munybele ha tekunte*: [ek]essen tegud e[s] *ha lata* a latin szöveg apparuit circa solem — virgo pulcerrima-jához jár közel.

yste[n] segnec [ne]we mia. Az *-essen*-nek *ékessen*-re és a *-we*-nek *newe*-re való kiegészítése előttem a szöveggel egyezőnek látszik. Ugyancsak a szöveg és előadás folyamába illő pótlásnak tartom a Sybilla ajkára adott szavakat: . . . *latuc uy latocuet: scuz lean fiot scilut: myben chudat mutut: es an[a] tartia üleben: qui sc . . . t. dychev segut ment en tudum: fugadotianoc lenni es esmerum: ez scent ez nem ygeb germuk hanem yste[n]*.

Az *uy latocu*-ben, valamint alább is az *vy ignec chudaia*-ban az *vy*-ről az utóbbi helyen szólok; itt csak azt kívánom jelezni, hogy az első csonka sor második felét így egészíti ki olvasásom: *Bezzug segut ef ez ygnec*. Tehát e szerint az *ig*, *yg* kétszer fordul elő e helyett *ige*.

Ezeknek az elől-végül csonka soroknak gyanítható összefüggése a legendának olyforma tovább szövésére mutat, mintha a Sybilla által előadottak igazságáról, *bezzugségéről* Octavianus meggyőződni kívánna s mint a pásztorok *elmenne Bethlehembe*.

a hol a szűz leánt *fiával öszve lelé*, és *bormuc* (között), a Luk. II. 12. vben foglalt angyali utasítás értelmében; invenietis infantem pannis involutum et positum in praesepio. Ezzel a legenda, ama szavaktól kezdve: *ez nem ygeb germök hanum ysten* a biblia előadásával egyesül, mert a legenda szerint a gyermek nagyobbnak mondatik ugyan Octavianusnál, de istennek nem. Egyszersmind az látszik, hogy innen kezdve a nyelvemlék írója Octaviánust a három király vagy magus egyike gyanánt szerepelteti. A *bormuc* szó után következő hézag közben mint függött össze a nyelvemlék szövege? nem tudhatjuk, de a [hi]tuan *pustebel|]e tacaruta E* = vilibus pannis involvit — világosan a bibliai szöveg követésére mutat, a hol csupán a *hitvan* szó a bővítés, a minek latin és magyar szövegben számos példáját mutathatjuk ki. Így fordul elő e kifejezés már Aug. In nativitate Dni Serm. V. D. Pannorum vilium squalore contegitur; — Beda egyik sermójában: Qui totum mundum vario vestit ornatu: pannis vilibus involvitur, míg az evangeliom szerint Luk. 2. 7. Et peperit filium suum primogenitum, et *pannis eum involvit* et reclinavit eum in praesepio. *Münch.-c.* . . . es ruhacskackal betakará ötet... *Tih.-c.* 31. l . . . es poztokba ötet betakara . . . 36. l. ruhackakba iollehet *alavalokba*, de maga tiztakba ötet be takargata . . . 58. l. egyéb kiralok be polaltatnak bársonba és bitorba te kegek *alavalo* es *hitvan* ruhákba. Nagysz.-c. 266. l. Te ötet a *hitvan* poztóckacba takargathad es a iazolba fekőted. — Corn.-c. 88. l. Mert az ágnak lepelnek drágalatosságát megfeddik mi bennönk Christusnak *hitvan posztocskái*. Mert *hitván posztocskákba* takartaték be. 90. l. betakará ötet hitvan és o poztocskákba. 91. l. betakartatván *hitván posztocskákban*. A *takarut* alakra nézve később is van példa. *Tih.-c.* 2. stb. lapján: *bizonutottak*. *Kaz.-c.* 198. l. wylagwswth az naph. 199. l. megh wywttania. 201. l. megh wydamutho, indwtto, megh vidamutha.

Vita tárgyát képezi az utolsó előtti sorban az *Ez levn vy ignec chud[ai]a* — mondat *ignec* szava a mennyiben *ég*-nek és *igy*-nek olvastatott. A szó mivoltát egymagából alig lehet megállapítani. Az *új* jelzőből kell kiindulnunk, a melyet az exegesis Jeremiás profétai könyve 31. r. 22. verse alapján bőségesen tárgyal, mely tárgyalás egyik elmaradhatatlan része a középkori prédikációknak. Azt mondja: *Aug. In nativitate domini* Serm. V. C. Hec illa est novitas Hieremie prophetae vaticinio nunciata. *Faciet inquit dominus novum super terram*. Et quasi quandam lucernam hujus obscuritatis accendens, continuo subiecit: *Foemina circumdabit virum*. Hoc est inquit novum quod super terram dico dominum esse facturum, quia foemina circumdabit virum. O foemina super foeminas benedicta, quae et virum non cognovit et virum in utero circumdedit, quae

concubitu carnali non tangitur et tamen carnea prole de spiritali semine gratulatur. Circumdat Maria virum angelo fidem dando, quia Eva perdidit virum serpenti consentiendo. Faciet, inquit, dominus novum super terram. Ut igitur exhibendae hujus novitatis tempus advenit, coelestis ad virginem praemittitur nuncius. Salutat angelus puellam, viri salutationis ignaram, terretur virgo *novitate verborum*. Ad quam angelus: Ne timeas Maria, invenisti enim gratiam apud dominum

Erről a *csudálatos ujságról* van szó a Debr.-c. 53. lapján; valamint a Döbr.-c. 422. lapján: O ur istennek bodog szüléje — — kinek uj és hallatlan csudaül adatott, hogy az ige, kit úr isten világnak előtte szült, lenne te fiad. — Pelbárt, részben Lukács, részben az *Evangelium de nativitate Mariae* (cap. IX.) szavai nyomán azt mondja: turbata est (Maria) in sermone ejus et cogitabat qualis esset ista salutatio. Non tam de angelica visione curabat quoniam angelos videre solita erat, sed magis de *salutatione inaudita* cogitabat. A Tih.-c. 288. l. szerint: megháborodék az angyalnak beszédére és gondolja valamemő vóna ez köszönet. Annéra nem gondol vala az angyallal, mert angyalt gyakorta szokott vala látnia, de jonkább az *hallhatatlan köszönetről* stb. Erről írja sz. Bernát (de annunciatione): injungitur angelo *nova salutatio* et novam virgo professa virtutem, *novae salutationis* honoratur obsequio. Úgyszintén sz. Hieronymus (ad Eustochium): non simplex vel consveta fuit ista salutatio, sed omni admiratione digna. — J. de Voragine (de Annunc. serm. 4-do): *novam et insolitam salutationem* angelus beatae Virgini fecerat.

Ennyi idézet is hihetővé teszi, hogy a mikor nyelvemlékünkben az annunciatio története van előadva, az angyali üdvözlés szó szerint feljegyezve: a következő lapon alig lehet egyéb *új ig*-ről szó, mint a *nova salutatio*-ról, a *novitas verborum*-ról. Tovább vitatható kérdésül csak az marad fenn, vajjon hibából áll-e *ige* helyett *ig*, vagy helyesen, mert bár az Ehr.-c. is *yggerwl ygere*-t ír, a köznépi nyelv példabeszédszerűen használja ma is az *igrül-igre* kifejezést.

Az *ny ig*, új ige értelmezése mellett szól az *vrduge scurnevle*-se is az utolsó sorban. Az Ave Mariának ördögűző hatásáról számtalan miraculum van feljegyezve. J. de Voragine annunciatio-innapi 5-dik sermojában böven előadván a miért az angyali üdvözlés nem tetszik (dispicet) az ördögnek, a többi közt ezt mondja: nec mirum si tantum sibi displicet illa salutatio, quia per illum fuit territus — — fuit confusus, — — fuit contritus, — — fuit mortuus. — A Tih.-c. 86. lapján olvasunk hasonlót a nyelvemlék szövegéhez: egy ördögök által megölt papnak segítségére jó a sz. Maria s midőn így szól:

akoron mikoron ötet megölétök az én veterniemet mondja vala, — tehát az *ördögök ezt halván megiedének* és onnan mind el-futának

A mi végre a nyelvemléknek legelébb fölfedezett szövegét illeti, bár szószerint megfelelő eredetijét annak sem mutathatom ki, idejegyzem a következőket. Az egyik apocryph evangeliom (Pseudo-Matthaei cap. XIII.) szerint, a József által Máriához hívott bábák egyike Zelomi, így kiált fel: nunquam hoc auditum est nec in suspicione habitum ut mamillae cujusquam plenae siut lacte et natus masculus matrem suam virginem ostendat.

Origenes (Máté I. 18.)-ra írt homiliájában mondja: Quis unquam audivit talia ut mater sit et virgo: deus sit factus homo. A seculo non est factum tale etc. *ug scolanc: nyilag-noc kezdetuivul fuga: rohtonc ez nem levt vala. hug scuz lean. fiot sciulhessen* stb. mondja nyelvemlékünk — Notker, 'Eia recolamus' kezdetű karácsoni sequentiájában is: quis audivit talia, dic rogo, facta.

Az anyai gondoskodás, ápolás részletes elszámálása, szintén a kibővült legendának egyik kiegészítő szakasza, a mi különben a karácsoni és passiói elmékedésekben is többnyire befoglaltatik. Szövegünkkel leginkább egybevethető a Peer-c. 138 — 9. lapja és az Érdy-c. 44. lapja. Ez utóbbi különösen azért is, mert e szavaiban: *valamikor az édes szép szilöttét emtette avagy yltette apolgatta föröszötté stb.* az emtette avagy illetve kifejezés mintha a nyelvemlék *ymleti* szóalakját igyekeznék magyarázni. Kár, hogy az Érdy-codexnek éppen ezt a lapját nem tudjuk még eddig az eredeti latin szöveggel összehasonlítani. Összevethető Pelbárt, De Tempore. P. hyem. XIX. sermója *y.* alatt olvashatókkal.

Kik szólának úgy, versben szólának-e, verses maradvány-e a Königsbergi Töredék? Mindez függő kérdés maradhat addig, míg a *Vita Mariae Virginis metrica* című munka, mely a *Legenda longa*-nak vagy *communis*-nak is forrása lehet, előkerül. Vélekedésem szerint nincs elég okunk arra, hogy nyelvemlékünket verses maradványnak tekintsük. Azok a rhythmicus-nak látszó sorok, a melyek az elébb és utóbb felfedezett töredékekből felmutathatók, a teljes vagy kiegészíthető szövegben nem folynak tovább; maga az angyali üdvözet s egyéb részletek erőltetve is csak más rhythmus szerint volnának hangoztathatók. Azt a meg-megcsendülő hangot máshonnan vélem kinagvarázhatónak. Fejtegetéseim közben érintettem azt a régi, de hitre már régen sem talált állítást, mintha annak a *historicus processus*-nak, melyet a nép annyira kedvelt, Augustinus is szerzőjéről volna tekinthető. Pelbárt is említi idézésénél Augustinus nevét, de mellette más contemplatorokat is — név nélkül,

mintha A. neve csak a tekintély kedvéért állana azok előtt. Ez utóbbiaknak iránya, felfogása, Augustinus korával nem egyeztethető össze; azonban van egy körülmény, mely ennek a pia frausnak kedvezett. A históriai előadásnak hol hosszabb, hol rövidebb részletei nem siker nélkül utánozzák Augustinusnak fényes, ragyogó stílusát, mely sokszor rövid, numericus, de mindig emelkedett gondolatokkal teljes mondatokban, szónoki és költői fordulatokkal ékesen elmélkedik, buzgólkodik, fejtegeti és beszél el mondanéit. Ennek a modernak kétségtelen nyomai látszanak a legenda részletein, ezek csilláma szűrődik át a magyar szövegen is.

Ez a szöveg, dunántúli nyelvjárásra vall. Olvasása közben a rendszeren megkülönböztetett hosszú *ő* mellett, a rövid *ö*-nek is van helye; a ma is hallható *gyűkér* nyomán nem minden *u* olvasható *ü*-nek. Olvasásom ekként hangzik:

I.

Az először fölfedezett töredék.

ugy szólának: világnok kezdetvitül fuga: rohtonk ez nem lőtt vala: hugy szüz lédn: fiot szülhessén: szüzségnék tükére: tisztán maradhassun: és nekünk hirünk benne ne lejessén: Tudjuk látjuk őt szüz lédnnek ki ülében tart csudáltus fiot: fűriszte musja: éteti imlėti: ugy hugy anya szilöttét: de ki lęgýn neki atýja ozut nēm tudhotjuk: Ez oz isten mint őt esmerjük: kit szeplő nem illéthet: mert ha isten ő nöm volna ő benne bínót lélhētnéink.

II.

A Töredék négy szalagja.

(Lásd az 576. és 577. lapokon.)

A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK SZALAGJAI.

a.

d.

d.

a.

seem
coronaria
em
lerol
seent sel
vrdugue
ysten seg
leluenee
nus hu
pyralan
Es hug bezug
minless o mayun vol
noc vo n ielunel o
menybe ha telunite
segnec
latuc y latecuet
budat mutut: es and
diehev segut ment
es esm drum
agut fgeni

b.

c.

pyralan
Es hug bezug
minless o mayun vol
noc vo n ielunel o
menybe ha telunite
segnec
latuc y latecuet
budat mutut: es and
diehev segut ment
es esm drum
agut fgeni

itaia: bodug
ue tesseli sold
latotuben: s
vymad sagu
essen tegud
ad oxun
y lean fiot
itardia ulebe
en tudum: fu
nem vgeb geru
bezug segut
meny bechle
es bormuet
tacaruta: E
vi quin angel
de lene sege
y ignee. chud
ic scayuevler
um

ngoluenoe
seuz mara
er hinger vest
himut syrotiatu
er hui oia uc
mynter: so
retulel seone
nguruknec fe
tia: henliuenoe
na seuz maria
n menyun es
ut bulch assu
allata: fele
ha lata: yster
scola: o
lure myber
om se
adeh anoc i
hanumyst
es es vamec

gukerum uo
sarmazal: es se
ed mendun ig
scoboolagut
mu: reyf teun
on olo: ypusue
ellen iahar
rt seent lelu
en ur istennec
ot el nish: Es
utalarion fugat
yu sulgam. qui
mar ele mulha
arasat mege lei
ali mogzotbele
tamag Gab
amul: ystense
utallee: euer
ege turpe: m
Josepne iec
loftual teles

c.

b.

aco ur isten u
n cuetlegum
mennee eg
st: Hul uagun
a amadana: d
el persegem
nec amahuz:
euer segum
vlgad es ne
vr te teled
elevt: es te
rva ur hureset
mua iduzuh
e nem lescen
yften su ecule
rad sieverle
n diehev: cora

scola p leg
selheffe angel
et mege turte
seuz leannoc
hey arun: a
e vifelled
ngoluenoe asin
huyad weged
scovol iduzleg
wagun aldut noc
hamar bessel
m o thetew
restut tule
seulet nen de
esen seue ty
ana amen

te vo
mad le
stunsagut:
tut: vilag
segut:
imnia
sarga
d mener
ne legen.
en seeterev
enoe corat
nazaret
la cadalma:
vi aradana:
keraluene
huz: rifest
eger
titcon
re me

szen angyoluknok
 koronája .. szüz mária
 kérje iket b[inn]ek veszé
 lével: bínöt sirotjátuk
 szent lél[ök] et kut ozu uk
 ördögök minket: sz[en]t
 istenség retivel szent
 lélőknek [te]ngöröknék fé
 nyös hú[gya] támadatja: këráluknok
 királánok: szent arony oltára: bódug anya szüz mária
 És hugy bëzzög oznok [ne]vezte^{ara cvel}sél: feldön mennyön es
 miulessed muyun vol[a] látóküben: szent böles asszu[n]
 noc úgyon jelönél: ki v^{naulum}imádságut állata: fele n
 mönny bele ha tek^{te}int: [ék]essen tegöd e[s] ha láta: isten
 ségnék [ne]ve miá rólad ozun képpen szóla: K...
 látuk új látóküet: szüz lēán fiot szilött: miben
 csudát mütött: és anya tartja ülében[:] ki sz... t
 dicsőségöt ment én tudum: fugadottjának l[enni]
 es esmeröm: ez szent, ez nēm igyéb gyermekök hanem ist[en]
 vi]lágot fizeni Bëzzögségöt es ez ignék
 kívánja ele menvén Bethle
 fial öszve lélé: és bormuk
 hi]tván puszte belé takarútá: E
 dicső szilététvi kin angyol
 lanok: pukulnok sëtitségéb
 anak: Ez lön új ignék csud[ája]
 k]i miá ördögök szörnyölé[nék]

Függelék.

Azon a hártya-levélen, a melyen a Königsbergi Törédéknek először felfedezett szövege a lap felső részére van írva, folytatólag még a következő latin elmélkedések olvashatók:

Omnes enim sunt administratorii spiritus etc. Hebr. 1. Duo notanda hic sc. administranda diuine pietatis clementia dande homini angelicam ad custodiam; secundo dignitas humanae nature. 1. de primo administrandis propterea dicit: Quid est homo quod memor es etc. Omnia subiecisti sub pedibus eius; quasi diceret: adhuc post te reputas eis fecisse ut angeli seruiant ei et non tantum thronos et dominationes sed omnes angelos ad ministerium eorum constituisti. Est autem trinum ministerium angelorum sc. nostras oblationes offerre ante conspectum dei, a peccato impedire et a potestate diaboli eruere. Ministerium quo nostras offerunt oblationes, vidit Jacob angelos ascendere et descendere in scala. Ascendunt angeli cum moventur anhelitus ad dominum, descendunt autem cum mittuntur a deo ad nos. Unde Augustinus: discurrunt inter deum et (ad) homines boni angeli tanquam mediatores (?) etc. hoc significatum est etiam Thobie quando archangelus Raphael venit ad eum, et salutavit eum dicens: pax sit tecum etc. Sequaris ystoriam vnde exemplum¹ de quodam Eremita cum passus angeli cum virga aurea mensurabat. Et de hoc Augustinus:² Magna est dignitas animarum etc. Secundum ministerium angelorum quo inpediunt peccatorem, expressum est in libro Numerorum XXII. Cum Baalam mercede corruptus incederet super asinam ad maledicendum Israel, ab angelo tripliciter est inpeditus. Hoc modo et boni angeli inpediunt peccatores procedentes ad peccatum, primo per gladium cruentatum id est per ymaginationem examinis eterni per intermissionem presentis tribulationis que significatur per macerias vinearum et per horrorem mortis que significatur per augustissimum locum, in quo non potest nec ad dextram nec ad sinistram deviare; per asinam enim significatur sensualitas, sessor = ratio, que quasi aliena fertur ad peccatorem, non intelligens obuiantem scilicet angelum, qui porro occurrit sibi evaginato gladio id est per ymaginem eterni iudicii, de quo ipse per prophetam: evaginato gladio m. interfeci (?) e. m. que quidem ymaginatio coniungitur ab angelo in sensualitatem et tamen non percipitur «ratione» quod hoc fit per ministerium angelicum; ideo asina dicitur vidisse angelum non Baalam, perdam inquit sapientiam . . . epi . . . et (több szó kitörülve) Unde Apostolus: Tunc rationem requiret a nobis xpc et dicit: propter vos incarnatus sum etc.³ Secundo inpediunt peccatorem nolentem desistere, per intermissiones presentis tribulationis que per angustias maceriarum intelligitur quibus vinee circumdantur que vinee sunt electorum anime. Cant. vinee florentes a deo (?) ded. que vinee sc. sanctorum anime muniuntur per tribulationes presentes. In hoc enim adversitate corporali peccatore constituto, asino conterit pedem sedentis que sensualitas ingerit dolorem in affectu rationis. Ratio enim sessor, asina sensualitas, contricio pedis dolor affectionis. Exemplum de Angelo et . . . , qui interfecerunt filium boni hominis. Tertio peccatorem adhuc non desistentem inpediunt per horrorem mortis, qui significatur

¹ Oldalt: Exemplum.

² Oldalt: Augustinus.

³ Oldalt: hic exemplum de Josapat.

per locum angustissimum in quo non potest peccator nec ad sinistram nec ad. ubi cadit na pl. Unde exemplum de illo qui nolebat confiteri annuente subice: per demonem suffocatur.

Pro thema(?) Ps. *Deus meus illumina tenebras meas*. Legitur de beato Bernardo quod quando studere uolebat aperto libro orationem premittebat dicens: declinate a me maligni et scrutabor mandatum dei mei. Et bene quia nihil tantum spiritus malignus disturbat et impedit sicut studium sapientie salutaris et sicut intantiam devote orationis, Hic homo recognoscit deum et se ipsum. Unde Effrem Orationes inquit sancte et devote confabulationes et colloquia dei sunt et cum magno exul. ascen. ad celum etc. Contra alias virtutes dyabolus habet arma sua, sicut contra castitatem varias temptationes; contra jejunium abstinentiam suam. r. lem sed devote orationes et assiduitas audientia verborum dei, unde homo peccator incipit cognoscere creatorem suum et se ipsum, extingit omnem procacem inimicum. Item sicut narrat beatus B. Quod quidam sanctus pater contine in sua oratione sic dicebat: O deus, noverim me noverim te! hec fuit karissimi brevis oratio sed fidelis quia ex priori humilitas et patientia concipitur, ex posteriori spes et caritas generatur. Hec est enim vera scientia philosophiae et utique cognitio utilis prorsus necessaria ad salutem, unde Augustinus in libro de Civitate gratiam inquit celestium terrestriumque rerum magni existimare solet genus humanum, in quo profecto meliores sunt qui huic scientiae proponunt nosse deum et semet ipsos. Salutare ergo studium est audientia predicationis, unde homo cognoscit deum et se ipsum, certe semper premittenda est oratio ad exemplum beati Bernardi. Unde Hugo de Sancto Victore libro de sacramentis: Triplex est in nobis oculus, scilicet oculus rationis, contemplationis et oculus carnis. Propter peccatum autem primi hominis oculus contemplationis in nobis extinctus est, oculus rationis factus est lippus sed oculus carnis remansit clarus. Cum ergo homo considerat et accendit cecitatem et obscuritatem sue intelligentie, quod nihil boni facere vel scire potest, tum divini luminis illustratione quid ei restat nisi orando dicere: *deus meus illumina tenebras meas*.

Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te, quid ergo etc. Verba proposita continenter annotantur et conuenienter adaptantur ad honorem beati s. apostoli, in quibus quidem verbis a duobus con. videlicet a perfectione vite cum dicitur: *reliquimus omnia*. quod summe perfectionis est. idem quod dicit dominus: *si vis perfectus esse, vade et vende omnia que habes et da pauperibus, veni et sequere (me)*, quia ipse dicit ibidem: qui sequitur me, non ambulat in tenebris. Secundo con. . . ab altitudine premii, ibi: *centuplum accipietis et vitam eternam possidebitis*. Circa primum sciendum, quod tria debemus relinquere, que tria sunt scilicet peccati fetiditatem, mundi felicitatem vel vanitatem et carnis voluptatem. Primum debes relinquere propter duos sc. propter fallibilitatem et propter mutabilitatem. De primo dicit Augustinus: O munde imunde, non bene nominavit te mundum, qui te mundum nominavit, quia multos decepisti per inmunditatem tuam, multos seduxisti longam vitam promittendo, multos ad inferos seduxisti, et si perpetuus maneres, quos non deciperes? et ideo nolite diligere mundum. Unde Seneca: qui labuntur adherent, (?) cum labenti labuntur, (?) quia tempora transibunt more fluentis aque. Unde secundum Iacobum: ¹ que est vita hominis? nisi vapor ad modicum parens. Job, *homo natus de muliere*

¹ Ide *toldiva a lap aljan*: O o homo totam vitam tua (m) illi debes etc . . . circa beneficia creatoris.

brevi vivens tempore, repletur multis miseriis; et vere quia modo letus modo tristis, modo dives modo pauper. Et si tua leticia duravit per diem integrum, tu videres: ecce nullius, quia dicit Salomon: Risus dolore miscebitur et extrema gaudii luctus occupat. Item: Omne quod incipit in gaudio desinit in tristitia. Unde Bernardus: mundus clamat: deficio: demon clamat: decipio; caro clamat: inficio; Christus clamat: reficio. Quem ergo vis sequaris. Certe consilium meum est, ut sequaris Christum quem graviter offendisti per diversa peccata tua et placam filium Virginis et dicas cum Anselmo: fac mecum domine propter nomen tuum etc. Et diligenter cavere debes Kristiane, ne forte contingat tibi sicut cuidam, qui diu seculus fuit mundi vanitatem et nolebat confiteri in agone jacens annuente domino suo. Et ideo s. . . . attendentes ista relinquatis omnia propter Christum scilicet mundi vanitatem. Secundo debemus relinquere peccata similiter propter duo.

Szent Simeon ezüst koporsója Zárában.*

Nagy Lajos magyar király neje, Erzsébet 1377—80-ban Francesco de Mediolano zárai ötvössel körülbelül két méter hosszú s másfél méter magas aranyozott ezüst koporsót csináltatott annak a tetemnek díszesebb befogadására, mely az ismert adatok szerint körülbelül a XII. századtól kezdve maig mint sz. Simeon holtteste, előbb Velenczében, azután Zárában mindig különös tisztelet tárgya. Ez az aranyozott ezüst koporsó, a XIV. század egyik elsőrendű ötvösműve, minket közlőről érdekelvén, a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága elkészíttette galvanoplasztikai másolatát és Meyer Gotthold Alfréd berlini műtörténet-íróval megíratta monografiáját.** E fényes kiállítású mű meg is jelent az Akadémia kiadásában. A galvanoplasztikai másolatok lehetővé tévén másoknak is a hozzászólást, dr. Gerecze Péter előbb pécsi, most budapesti tanár a VI. ker. főreáliskolán tüzetes tanulmány tárgyává tette e műemléket, s a német tudós felfogásától sokban eltérő, egészen önálló s illustrációkban gazdag monografiát állított egybe, a mely az Arch. Közlemények XVIII. kötetében jelent meg. Ennek kivonatát adjuk itt röviden.

Számosan írtak már e koporsóról előbb is, sőt egy kétszáz évvel ezelőtt írt olasz monografiája is megjelent már 1855-ben. A hagyomány szerint annak a *Simeon*nak (tehát nem Simon-nak) teteme nyugszik e koporsóban, ki a gyermek Jézust karjaiban tartva, boldognak mondotta magát, mivel szemei látták

* Írta Gerecze Péter dr. 80 l. 53 képpel. Archaeologiai Közlemények. Budapest, XVIII. köt. Ára 3 frt. (Különlenyomatban is.)

** Dr. Meyer Gotthold Alfréd, Szent Simeon ezüst koporsója Zárában, 14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben, Budapest. 1895. Ára 4 frt.

az Üdvözítőt (Luk. ev. II. 29—32.). Mint látni fogjuk, e hagyomány érdekes vallási babonának lett forrása, mely koporsónkat ethnografiai tekintetben is érdekessé teszi.

Sz. Simeonnak Erzsébet királyné által készíttetett drága koporsója jelenleg Zarában a sz. Simeon-templom főoltára mögött látható, a hol két bronz angyal karján és két kisebb kőangyalnak magasra tartott párnáján nyugszik. Elöl nyíló csapóajtaja nagy ünnepélyek alkalmával kinyitvatván. a tetem az oltáron át látható. A koporsó hosszukás négyszögű szekrény, melyet csúcsbafutó nyereg fődél borít. Az első hosszoldal, mint csapóajtó, mögött még külön üveglap zárja el a koporsó belsejét, melyet épen ez üveglap miatt maig sem lehet tudományos vizsgálódás tárgyává tenni, mert ez üveglap megnyitását még a legmagasabb egyházi körök sem engedték meg. A koporsó anyaga a hagyomány szerint cziprusfa, melyet kívülbelül a figurális és ornamentális reliefekkel ékeskedő aranyozott ezüst-lapok borítanak be, és pedig külső hosszoldalait, valamint a csapóajtó belső felét s a fődél hátulsó lapját 3—3, a két keskeny oldalt egy-egy, összesen tizenhárom körülbelül fél négyzetméter nagyságú csoportkép s egy feliratos tábla, a koporsó fődélét pedig elől sz. Simeon egész alakja, végre a két fődélgerincz-homlokzatot Nagy Lajos czimere foglalja el. E reliefek ábrázolásai rendkívül érdekesek. Sor szerint röviden a következők:

I. *A sirásás jelenete.* A hagyomány szerint egy előkelő férfit a tengeri zivatar Zarában dobott partra. Egész magával vitt kincséből csak egy holttestet sikerült megmentenie, melyet, miután egy kolostorba mint beteg fölvetette magát, öcsese holttestének adván ki, ideiglenesen a kolostor udvarán temetett el. Érezvén azonban halálát közeledni, fölfedezte a szerzetesek előtt, hogy a holttest sz. Simeon próféta teteme. Az utas meghalt; de három városi tanácsos angyal által értesült az esetről. Ezek épen akkor érnek a kolostorhoz, mikor a szerzetesek a holttest kiadásával és elrejtésével foglalkoznak. Így jutott Zára a nagy kincs birtokába.

II. *Jézus bemutatása* a templomban.

III. *Nagy Lajos bevonulása* Zarába 1357. szeptember 17-én, midőn a városi tanácsosok és az érsek tárt karokkal fogadják a magyar királyt, ki nekik védelmet nyújt a ravasz velencei köztársaság ellen.

IV. *Erzsébet királyné* felajánlja sz. Simeonnak a fogadalomból készített ezüst koporsót. Itt térdel a királyné három leánya is, Katalin, Mária és Hedvig.

IV. *A feliratos táblán,* latin leoninus-versekben olvassuk:

Simeon az igazságos, ki a szüztől született Jézust karjain tartá. Nyugszik békén e koporsóban, melyet Magyarország hatalmas,

felséges és magas királynéja, Ifjabb Erzsébet kegyes fogadalomból készítettett. Ezerháromszáznyolczvanban. Alább: E művet készítette Milanoi Ferencz.

VI. *Sz. Simeon oltalmába fogadja* a haldokló Kotromanus István boszna-bán lelkét, kinek ágya mellett siránkoznak: szentelt gyertyát tartó neje és leánya Erzsébet, a magyar királynak neje. Ez utóbbi azonban e reliefen még nem visel koronát, mivel negyediziglen rokonságban levő férjével ismeretlen okokból (Erzsébet Nagy Lajos anyjánál, az öreg Erzsébetnél nevelkedett 14 éves kora óta) olyan hirtelen kelt egybe, hogy a pápai dispensatióért csak utólag folyamodhattak, miközben a királyné atyja, kinek lelkét reliefünkön fiai a szentnek oltalmába ajánlják, meghalt.

VII. *Sz. Simeon megmenti* azt a hajót a gonosz szellem által támasztott vihartól, mely tán sz. Simeon testét vitte Zárába.

VIII. *Durrázói Károly neje Margit (?)* megkísérti a sz. tetemének egy részét elsajátítani, de megbánván bűneit visszaadja az erekljét.

IX. *Istenítélet sz. Simeon koporsójánál*, hol a hamisan esküvő, ellenfele és bírái szemeláttára, szörnnyethal.

X. *Egy előkelő férfi* s egy nő fogadalomból lábat faragtatnak sz. Simeon előbbi koporsója alá. Maga a csoda azonban, melyért ez áldozatot hozzák, úgy látszik a reliefnek levágott s ma már nem létező részén volt. Ez a tábla tehát eredetileg fogadalmi ajándéku készült, s csak a csapóajtó készítése idején, 1632-ben kerülhetett, terjedelme miatt megcsonkítva, a koporsó oldalára.

XI. *Egy barát*, ki sz. Simeon koporsóban nyugvó tetemének lábát fogja, szerzetes társai rémületére, tán szintén istenítélet következtében, megbénul.

XII. *Sz. Simeon egy ifjú könyörgésére* megszabadítja ennek atyját a gonosz szellemtől.

XIII. *Egy vízbefúló fiú* megmentése és egy beteg gyermek meggyógyítása sz. Simeon koporsójánál. Mind ez, mind az előbbi eredetileg fogadalmi tábla, megcsonkítva, az említett 1632-iki átalakítás alkalmával kerültek a koporsóra.

XIV. *Sz. Simeon megfenyít* álmában egy eretnek barátot, ki a patharenusok tanait hirdette, s mint a relief elmés ábrázolásából kivehető, az Isten anyja ellen prédikált.

XV. *Sz. Simeonnak* másfél méter hosszú fekvő alakja. A fejpárnát és takarót szép diszitmények fedik.

XVI. A koporsó belsejében szintén régi fogadalmi tábla látható, mely ismét *Jézus bemutatását* ábrázolja. Ehhez toldva renaissance-kori reliefeken: *Dalmácia védő szentjei, négy egyes alak.*

E domború művek közül több művészi tekintetben is kiváló.

Nevezetesen a mozgás kifejezése, a mozdulatok beszédes volta igen eleven temperamentumú, élénk megfigyelésű művész kezére vallanak. Így a csoportosítás is, habár némelyiken az alakoknak csak gépies egymás mellé állításáról lehet szó, több reliefen sikerült, s a művészi vonások figyelmes vizsgálata alapján megállapítható, hogy a reliefek java része Francesco Zarában élő milanói mestertől, a többi pedig 3—4 más művész kezéből került ki.

Sok érdekes és minket közelebbről is érdeklő vonást találunk e koporsó reliefjein ruházat-történeti tekintetben is. A koporsó alakjai ruházatra nézve, habár egyetlen fegyverdarabot sem találunk rajta, igen változatosak. Itt találjuk a szent személyek: József, Mária, a gyermek Jézus és Simeon hagyományos ruházatú alakjain kívül Nagy Lajost, nejét Erzsébetet, ennek anyját, Durazzói Károly nejét (?), István és Pál bánokat, több előkelő férfit és nőt, az ördögtől megszállott férfit és fiát, szolgáit, sok hajóst és utazót, összesen körülbelül 107 olyan alakot, melynek legalább feje látszik; ezek között tíz nő hét különböző és 97 férfi 33 különböző szabású ruhadarabot visel, mely a kor összes öltönydarabjainak tekintélyes részét teszi. (E ruhadarabok jelentékenyebb részét külön rajzok is feltüntetik.) Tüzetes vizsgálat tárgyává teszi itt szerző az összes figurális ábrázolások hátterét és ornamentumait minden egykorú és későbbi toldás-foldás alakjában rárakott diszitményes szalagocskával együtt. Hús-huszonkét különféle növényi és másféle diszitmény található e koporsón és különböző korbeli toldalékain, a melyeknek stílusa eligazít a koporsó viszontagságos sorsa és változásai labirintusában.

A mi azt a kérdést illeti, hogy mi adott Erzsébet magyar királynénak okot arra, hogy 1377. július 5-én Zarában 1000 ezüst márkán, mai pénzünk szerint mintegy 21.000 frtnyi összegben a megbízott tanácsosok által sz. Simeon próféta tetemei számára aranyozott ezüst koporsót csináltasson: eddig többféle vélekedés merült fel. Pór Antal *Nagy Lajos* cz. művében (335. l.) azt állítja, sőt később (Századok : 1895. 376—77. l.) bizonyítani is megkísérelte, hogy a királyné e koporsót az 1358-iki zárai békekötés emlékére ajánlta fel. Azonban az adott körülmények között a dúsgazdag és igen buzgó királynéről egyáltalán nem hihető, hogy egy ilyen nevezetes esemény alkalmából tett, de e mellett rá nézve semmi nehézséggel nem járó fogadalmat, még csak nem is tizenhárom év múlva (1371-ben, mikor ismét Zarában jár), hanem épen tizenkilencz év múlva teljesítsen, úgy hogy a koporsó elkészültével huszonkét év telt el a fogadalom és annak teljesítése közt. Nem hihető ez, mert, mint látni fogjuk, a királynénak más, női nézőpontból sokkal nyomósabb oka volt e koporsó csináltatására.

Van egy adat továbbá, mely szerint a királyné azért csináltatta az ezüst koporsót, mivel 1377. július 5-én meglátogatván sz. Simeon tetemeit, koporsóját disztelennek s a szenthez nem méltónak találta. Ez lehetséges ugyan, de Erzsébetnek különös oka volt már arra is, hogy Zárába zárandokoljon sz. Simeon koporsójához. Ezt a különös okot a körülményekből értjük meg.

Erzsébet királyné, ki szerelemből, sőt kényes természetű akadályok legyőzésével ment férjhez, hét éven át nem ajándékozta meg férjét gyermekkel, úgy, hogy egykorú hagyomány szerint Lajos el is akart már e miatt nejétől válni. Igaz-e ez, vagy nem, mellékes; de annyi áll, hogy később is csak leány gyermekeik születtek, míg az óhajtvá várt trónörökös után folyton epedniök kellett. Mind ezt azért kell itt említenünk, mert szorosán összefügg azzal a délszláv babonás hittel, hogy az áldott állapotban levő asszonyoknak sz. Simeon koporsójához kell bucsúra járniok, hogy fiú-gyermeük szülessék. Mint tudjuk, sz. Simeon próféta az, ki a gyermek Jézust karjaiban tartá. Ebből fejlődhetett a szent teteméhez fűződő legendák egész sora, valamint a népnek az a jámbor hite, hogy a próféta kis ujjának érintése a várandó asszonynak fiú-gyermekeket hoz. Így értjük meg, miért zárandokolt a magtalan Erzsébet királyné Zárába, miért emel ott a krónikás (Villani) által meg nem nevezett, de minden valószínűség szerint sz. Simeon tiszteletére monostort. Még inkább ez lehet az a titkos és nagyon is nyomós ok, a mely miatt Erzsébet királyné épen 1371-ben (mikor harmadik gyermekét viselte szíve alatt) Zárába zárandokol, s akkor teszi a fogadalmat, hogy ha fiú gyermeke születik, a szentnek ezüst koporsót fog csináltatni. Óhajtása, fájdalom, nem teljesült: harmadik gyermeke is, Hedvig, leány lett. S ime! A koporsó megrendelése 1377. július 5-ére marad. Hogy hat évvel előbb tett-e fogadást, s ezt teljesíti most, vagy ekkor új reménye támad, s ez úton véli a szent jóindulatát megnyerni: ma eldönthetetlen. Csak az bizonyos, hogy a királyné semmi esetre sem tehetette fogadalmát a zárai békekötés idején, hanem igenis, személyes okokból, születésénél fogva is sajátos babonás hitéből folyólag, vagy akkor, midőn harmadik leányával viselős, vagy épen a megrendelés évében, mikor még a nem idős házaspárnak reménye lehetett, hogy sz. Simeon közbenjárására epedő vágyuk teljesülni fog. Ide vág még az az érdekes hagyomány, hogy a királyné egy alkalommal a szent teteméből kis ujját ellopta, kebelébe rejté, de nem hagyhatta el vele a templomot, mert félelmében egész teste megmeredt, s kebelében fekélyek támadván, megbánta tettét; hogy pedig kegyelmet nyerjen, felajánlta a szentnek az ezüst koporsót.

Ennek a mondának történeti magva valószínűleg az, hogy Erzsébetnek szándéka volt a szent holttetemét, vagy annak egy

részét Magyarországra szállítani, s erre való tekintettel csináltatta az ezüst koporsót is.

Hogy ezt a szándékát, ha megvolt, miért nem vitte ki: az események gyors változásából könnyen kimagyarázhatjuk. A nagy király 1382. szeptember 11-én már meghalt s Erzsébetnek már október 31-én Zarába kellett utaznia, hogy Károly király ellen hiveket szerezzen. A király halálával a politikai helyzet gyorsan változott; s e miatt a királyné személyes jelenlétére volt szükség, hogy a tengerpartot a királyi család hűségében meg lehessen tartani. Ilyen viszonyok közt alig gondolhatott régi vágyának teljesítésére, mert erre tán már szüksége sem volt, vagy a záraiak ekkor már aligha voltak hajlandók arról hallani is. Ha Erzsébet mindjárt az ezüst koporsó elkészülte évében, vagy legalább férje halála, tehát 1382. szeptember 11-ike előtt utazik a tetem és koporsó átvételére Zarába: az alighanem Magyarországra kerül vala. De így, mivel a királyné terve kivételére már gyenge volt, tán elő sem állt vele, viszont a záraiaknak eszükbe sem jutott a drága csontokat biztos helyéről, a jól elzárható márvány koporsóból kibolygatni, s egy bár drága, de romlékony, ezüst lapokkal fődött deszka koporsóra bízni, a mely épen nem nyújtott biztosítékot a tolvajok ellen, sőt az ellenség betörése idején még a tetem szétszórását is okozhatta volna. A királyné rendelkezik ugyan még a koporsó kulcsai felől, sőt a következő 1384. évben még aranyozott vasrács készítése iránt is intézkedik sz. Simeon kápolnája számára; de két évre a szerencsétlen királyné leányával együtt már fogságba kerül, sőt magát Novigrádban meggyilkolják; csak holtteste kerül vissza Zarába a sz. Grisogono-templomba.

E tragikus sors megmagyarázza, miért nem került a tetem az ezüst koporsóba; továbbá még megmagyarázza annak későbbi hanyattatásait is. Mint a regesták közt olvassuk: 1571-ben az üres koporsót a Benedek-rendi apácák S. Mária-templomába vitték, s csak 1632-ben tették bele Simeon holttestét, mikor is a kijavított ezüst koporsót a S. Stephano-templomhoz épített S. Simeone-kápolna oltára fölé helyezték, hol ma is látható. Erről az időről említi egy adat, hogy «a nedvesség és por által megrongált ezüst koporsót Benetto Libani ötvös megtisztítja, s egyszersmind hosszában négy, széltében három hüvelykkel megrövidíti. Egy másik adatból pedig kivehető, hogy e renoválás oka a tetemnek koporsóba helyezése volt. 1647-ben öntik a töröktől elfoglalt ágyúkból azt a két nagy anglyalt, mely a koporsót karjain tartja. 1853-ban pedig egy tábla-üveggel látják el. Ezekből az adatokból és a stíl-kritika által megállapítható tényekből a következőket lehet levonni.

1. A koporsó alakja mindig olyan volt, mint ma: azaz

csúcsbafutó és nem lapos födél fődte, mint a koporsó oldalán látható koporsó képe mutatja. A domború képeken kiver *lapos födélű* Simeon-koporsó csakis a régi márvány koporsót ábrázolhatja, mert hiszen az itt ábrázolt csodák nem a mai ezüst, hanem a régi márvány koporsó mellett történtek! Egyetlen egy táblán, a hol Erzsébet a koporsót Simeonnak átnyújtja, kereshetnők némi joggal a mai koporsónak régi képét, mert ez az ábrázolás kétségkívül *ennek* és nem valamely más, tán épen a régi márvány koporsónak felajánlását tünteti fel. Mégis azt kell mondanunk, hogy ezen a képen is a mai koporsót akkori lapos födeles alakjában látjuk, a milyen a régi márvány koporsó volt; mely mellett a csodák és istenitéletek lefolytak, s a melynek képe annyira tipikussá vált hívők és mesterek előtt egyaránt, hogy ezeknek munka közben eszökbe sem jutott külön ezen az egy táblán annak az ezüst koporsónak hű képét ábrázolni, mely e relief készültekor összeállítva még semmi esetre, de sőt tán készen sem volt, legfőljebb rajzban állhatott előtte. Bizonyítja ezt a mai koporsó csúcsfödél-homlokzatain látható diszitményes czímeres két relief, melyeknek eredetiségéhez szó sem fér stb.

2. A koporsó megrövidítésének oka az lehet, hogy az ezüst lapokkal bevont cziprusfa koporsó csapjait a sok ide-oda hurczolás és 250 év folyama alatt részint a szű ette, részint e csapok annyira meglazulhattak, hogy a drága fát mindenkép meg akarván tartani, újra kellett csapolni. Így érthető, miért rövidül meg a koporsó épen négy, illetve három hüvelykkel: azért, mivel félennyi, vagyis 4—5 cm. vastag a deszkafal, melynek csapjait mind a két végén, már csak a csapóajtóval való átalakítás miatt is le kellett vágni; mivel ennek két vége nem maradhatott rovátkolva, vagy mint az asztalosok mondják: czinkolva.

3. A koporsóba eredetileg fölülről nyúltak be, valószínűleg úgy, hogy a két födéllap vagy csak az egyik az ormon szétnyílt. A mellső hosszoldalt csak 1632-ben alakíthatták át csapóajtóvá, mert erre előbb, mikor a tetem még nem is volt a koporsóban, semmi szükség sem volt. Csakis ekkor a bucsújárások, a Mária-csodaképek, egyszóval: a jezsuiták buzgólkodása folytán feltűnő nagy lendületet vett hit-élet idején érezték először annak szükségét, hogy a Simeon teste az oltáron üveg alatt megszemlélhető is legyen, a mi csak a csapóajtó alkalmazásával vált lehetségessé.

4. A csapóajtó készítésével függ össze, hogy a koporsó belsejét is figurális domború művek fedik, holott régen itt ilyenek nem is állhattak, mert csak a csapóajtó létezése óta lehet a koporsó belsejébe előlről is betekinteni. A csapófödél belsején

álló három tábla (l. fönnebb: XII—XIV.) és a hátsó hosszfal belsejére erősített *Bemutatás* (l. XVI.) azonban a stíl-kritika szerint kétségkívül egészen vagy csekély időkülönbséggel egykorú a koporsó többi eredeti domború műveivel, s csakis a belsején látható négy egyes alak: Dalmácia védő szentjei (l. f. XVI.) renaissance korúak, s készülhettek a csapóajtó készítése idején egyenesen a koporsó belseje számára. Egy másik kimagyarázandó nehézség még az, hogy ma a csapófödél belsején két, s a hátsó födéllapon egy olyan tábla van, a mely egyik oldalán jelentékeny csonkulást szenvedett, s hogy a zavar látszólag még teljesebb legyen: a csapófödél harmadik táblája figyelmes vizsgálat alapján *felülről* mondható *csonkának*. E nagy nehézségekkel a koporsó első monografusa, Meyer tanár nem tud megküzdeni: minden vizsgálódása oda megy ki, hogy a koporsó átalakítása és a sok foltozása különböző idejét és okait megmagyarázni nem lehet. Ezekre a pontokra akar tehát a magyar monografus világosságot deríteni a következőkben:

5. Megbizonyítja, hogy a koporsó számára eredetileg szükségelt nyolcz relief s a födél diszítésére szolgáló három alacsonyabb tábla ma is hiánytalanul, némi csonkítással, de semmikép sem utánczott, vagy később készült alakban előttünk áll.

6. Négy tábla (X., XII., XIII., XVI.) sem tárgya, sem méreteinél fogva nem készült a koporsó számára, mert ennek azokra szüksége sem volt, hanem mint *fogadalmi táblák*, a szent közbenjárására, egyes gazdag hívókkal (de nem Erzsébet királynéval) történt csodákat örökítenek meg; s mint ilyenek, a koporsó készülte előtt, vagy után jöhettek létre és függték a szentnek szánt többi arany és ezüst fogadalmi tárgy között a templom falán, vagy heverték elzárva a különben is eredeti rendeltetésének át nem adott ezüst koporsóban egész addig, a míg a csapóajtó készítése idején azokat durván megcsonkítva a faláda új csapolása végett lebontott többi relieffel együtt, csupán magassági méreteiket tartva szem előtt, rendetlenül visszaszegeztek a koporsó oldalára; minek következtében a szükségelt négy fogadalmi tábla közül három a koporsó belsejébe, egy pedig födelére került.

7. Az ornamentumos szalag-foltokat is részben azokból az ezüst lemezekből metszették ki a restaurálás alkalmával, melyek a koporsó belsejét fődtek, mikor az még fölülről nyílt; a mi ezekből nem telt: részint az eredeti Anjou-liliom utánczataival fődött lapokkal, részint pedig különböző renaissance motivumos szalagokkal pótolták. Így a legkisebb változtatásokat is rendre vizsgálva, megtaláljuk a valóságnak megfelelő sor- és időrendet, s minden egyes toldás-foldás okait.

8. Minden egyes figurális ábrázolás mesterét külön-külön megnevezni, sőt még csak megkülönböztetni is lehetetlen, mivel

egy-egy reliefen több kéz munkájának is világos nyomait leljük. Pl. a *koporsó felajánlásán* (IV.) egyik kéz az alakot, másik jóval később a háttér szőnyeg-mintáját dolgozta ki, az architekturai keret szép cserleleveleit pedig, de csakis ezt, épen az a mester trébelte, ki a *Templomi bemutatás* (II.) háttérét a ciboriumon kívül és sz. Simeon nagy alakjának ágytakaróját, a földél első lapján ugyanilyen gondos és biztos kezű trébeléssel elkészítette. Ellenben más fej és kéz művei az alakok, s végre ismét más, későbbi munka a háttér szőnyeg mintája.

9. Az első mester nem lehet más, mint maga *Francesco di Mediolano*. Neki kell tulajdonítani annak minden részében: 1. a földél nagy alakját, *Simeont*. 2. *Sírásás*. 3. *Templomi bemutatás*. 4. *Nagy Lajos bevonulása*. 5. a *Vihar*. 6. a *Bűnhődés jeleneteit* s végre 7. a *Feliratos táblát* (I. I., II., III., V., VII., IX., XV.). Bizonyítja ezt a tábláknak tárgya, concipiálása, az elbeszélés módja, a ruházat, s a legapróbb ruhadíszítmények, a háttér egyezése, az architekturai motívumok, az alakok aránya, s végre a növényi ornamentumok. A második kéz művei lehetnek: *Erzsébet koporsó-felajánlásán* (IV.) az alakok és Pál bán jelenete (VIII.). Harmadik mester gondolta ki és dolgozta az *Álomlátás és Beteg bán* tábláit (VI., XIV.), melyek lehetőleg minden művészi vonás tekintetében egyeznek. Végre a *Lábsuda* (XI.), alakjainak nagy aránya és a szakál kidolgozása miatt, egy negyedik kéz műve lehet, habár csoportosítása, az élénk, beszédes mozdulatok s a ruharedőzés Francesco rajzára mutatnak; a háttér architektúráját azonban más csoportba sorozzuk. Így azt kell hinnünk, hogy a rendező kéz itt is a Francesco-é, a kivitel pedig valamelyik segédjeé. A *Mester, Ördögűzés* és a *Füü megmentése* (X., XII., XIII.) fogadalmi táblákon sok közös van; legalább a két utóbbi bizonyosan egy kéz műve, de semmi ok sem forog fenn arra nézve, hogy ezeket későbbi ízlés idejére tegyük; sőt azt kell mondanunk, hogy tán ezek is Francesco műhelyében, a koporsó készülése után nem sokára készültek, s attól függetlenül, mint fogadalmi táblák maradtak fenn 1630-ig, mikor Piazzalonga megcsonkítva mai helyökre illesztette.

10. A Francesconak tulajdonítható legjobb táblák erősen magukon viselik Giotto falképeinek hatását; jelesen a *Templomi bemutatás* (II.) csupán abban különbözik Giottónak a paduai Capella del Arenában levő falképétől, hogy ezen még egy angyal s egy szolgáló is van jelen, mely alakokat az ötvös mellőzte.

Röviden összefoglalva: a koporsónak minden mai külső figurális domború műve 1377—80. közt nagyrészt Francesco, néhány táblája pedig több más, talán 3—3 mester vagy legény kezéből került ki olyformán, hogy fölváltva egymás tábláján is dolgoztak. A koporsó belsejét 1632-ben több régi, fogadalmi és

ehhez készített renaissance ízlésű, figurális domború művel diszítették; miközben a láda új csapolása miatt úgy is leszedett belső ornamentális táblákat szabdalták fel; s a hová ezekből nem jutott, renaissance-ízlésű, részben tán már előbb készült foltokkal pótolták. Ez idő óta számbavehető változáson a koporsó nem ment át.

Igazságügyi statisztikánk reformjáról.

(Kivonat *Ráth Zoltán* l. t. június hó 17-én tartott értekezéséből.)

Általános tapasztalat bizonyítja, hogy a statisztika különféle ágai egyáltalán nem a szerint fejlettebbek, illetve fejletlenebbek, a mint az alapul szolgáló adatgyűjtés közvetlenül az állami közigazgatási tevékenységhez tapad, vagy sem. A statisztika eredete ugyan ily tevékenységre vezet vissza: a katonák s az adótárgyak lajstroma a statisztika legrégibb alakja, de a fejlődés ezen a téren nem volt oly kedvező, mint az állami rendes cselekvéstől különvált ágaknál. A legnagyobb tökélyre a statisztikának azon részeit vitték, melyek nem az állami cselekvés lajstromozását, nem is az e cselekvés közben észlelt társadalmi jelenségek számon tartását végzik, hanem önálló felvételekre építve, önczélú vált tanulmányozását teszik a nemzet physikai, gazdasági és — bár kevésbbé kiterjedt mértékben — a nemzet szellemi és erkölcsi életének.

Az igazságügyi statisztika, mely az előbbi osztályhoz tartozik, szintén osztozott a kedvezőtlen fejlődésű ágak sorsában. Az érdeklődés ugyan korán felébredt e tárgy, különösen pedig a bűnügyi statisztika iránt, melyet Guerry és Quetelet az erkölcsi élet mérőjévé emeltek; de az adatgyűjtés módszere a kezdetlegések közé tartozott és tartozik — csekély kivétellel — ma is. Csak két, eredetére is a szó szoros értelmében modern állam az, hol az igazságügyi statisztikának criminológiai eleme teljesen különvált a tulajdonképi igazságügyi igazgatástól: a Német birodalom és Olaszország. Amott 1882. elejétől, itt 1890. elejétől kezdve egészen önálló adatgyűjtés foly a bűncselekmények sociológiai tanulmányozása czéljából.

Hazai igazságügyi statisztikáknak ma tulajdonkép két központi szerve van, egyik maga az igazságügyi miniszterium, a másik az országos statisztikai hivatal. Amannak tevékenysége kimerül a bíróságok, ügyvédi és közjegyzői kamarák ügyforgalmának összeállításában s csak nagyon durva csoportosításban engedi szemlélni az egyes ügyágakhoz tartozó jelenségeket. Az adat-

szolgáltatás pontosságát illetőleg, az ellenőrzés technikai nehézsége miatt, a legnagyobb és legjogosultabb kételyek merültek fel: s magok az igazságügyminiszteri jelentések sem használják fel ez anyagot következtetések tételére, hanem egyszerű függelékként, holt teher gyanánt hozzák a táblázatokat.

Az igazságügyi statisztika másik része, mely az országos statisztikai hivatal vezetése alatt áll, az abszolút uralom idejére viszi vissza eredetét, mikor is az egész monarchia területére kiterjedő egységes bűnügyi statisztikát állítottak össze. A hetvenes évek adatgyűjtésekor még az osztrák minta szolgált alapul s az új büntető törvénykönyv hatályába lépte alkalmával is csak a legszükségesebb változtatások történtek rajta. Statisztikáinknak ez a része most is az állami cselekvéstől el nem választott adatgyűjtés. Mint ilyennek, hiányai is ugyanazok, a melyek az ily egybeolvasztástól elválaszthatatlanok, súlyosbítva még a táblázatainkban s aztán igazságügyi szervezetünkben rejlő bajok s különösen az összeállítás rosszasága által. A fő baj ott van, hogy ügyészségeink s még inkább járásbíróságaink híjával vannak az előírt nyilvántartások vezetésére és feldolgozására megkívántató erőknél. S a számszerű összeállítás az év végével, még pontos évközi nyilvántartás esetén is, az ily munkához nem szokott személyzetnek nemcsak rendkívüli munkát okoz, hanem egyenesen problematikus értékű. Elképzelhető, hogy mi lesz az eredmény ott, a hol az ily évközi nyilvántartások vagy egyáltalán nem vezetnek, vagy nem pontosak.

Ily körülmények közt az országos statisztikai hivatal az igazságügyi statisztika reformját s a bűnügyi-statisztika alapjául az egyéni lapok behozatalát már régtől fogva sürgeti s a reform tüzetes tervének kidolgozásával értekezőt bízta meg. A tőle készített javaslat alapeszméje az, hogy az igazságszolgáltatás közegei a statisztikai adatgyűjtés és a gyűjtött adatok összeállítása alól felmentendők, vagyis a statisztikai tevékenység s az igazságszolgáltatási functio lehetőleg szétválasztandó. Az adatszolgáltatás ugyan elválaszthatatlanul összefügg az igazságszolgáltatás menetével, minthogy az igazságügyi statisztika anyagát csak az adja, a mi a bíróság előtt végbemegy, vagy ott hitelesen megállapítatik: de az elkülönítés elve azt jelenti, hogy a bíróság statisztikai működése a tények puszta feljegyzésén túl ne terjeszkedjék. Az adatszolgáltató bíró tehát csak az előtte lefolyt eljárásnak adja kivonatát s a tőle észlelt jelenségeket jegyezze fel. E kivonat elkészültével be van fejezve tennivalója, s a mi azon túl van, az már az adatfeldolgozó statisztikai szakközeg feladata. A kivonat az egyes ügyről az ú. n. számlálólap alakjában készülne. A számlálólap előnyei a lajstromos rendszerrel szemben annyira el vannak ismerve, hogy a választás csak az előbbire eshetik. E rendszer

kiterjeszthető az igazságügyi statisztika minden egyes elágazására. Csak az ügyek természetéhez kell alkalmazni a kérdőlapot; kiválasztani a közérdekű, illetve az igazságügyi kormányzat szempontjából jelentős mozzanatokot s azokat a kérdőpontokba befoglalni. Az egész igazságszolgáltatás működésének s az e közben észlelhető társadalmi viszonyoknak oly hű és oly részletes képét szerezhethetjük meg ez úton, a minőre ép a mondott irányokban szükség van.

A javaslat azonban egyelőre csak a bűnügyi és börtönügyi statisztika körében óhajtja az újítást keresztülvinni; ott azonban oly kiterjedésben, minőt a számlálólap használata a külföldön még el nem ért. Felölelné az a bűnvádi eljárás egész lefolyását, külön lapon nyilván tartaná az ítélet alá került egyének ú. n. személyi viszonyait; a letartóztatottakra vonatkozólag pedig szintén az összes fontosabb életviszonyaikra kiterjeszkedő, de egyúttal magaviseletüket és helyzetüket, a letartóztatás első pillanatától a büntetés kiállásáig feltüntető egyéni lap adna felvilágosítást.

A kérdőlapok kitöltése jelentékenyebb munkát nem kíván, s az eddigi tennivalókkal összehasonlítva nagyon számbajövő könnyítés. Az ellenőrzés nagyon egyszerű és tetszés szerint gyakorolható. Az új rendszer azonban jelentékeny új terhet róna a nyers adatokat feldolgozó hivatalra, a mennyiben az eddigi decentralizált feldolgozást a teljes központosítás váltaná fel. Tekintve azonban, hogy ez utóbbinál szakavatott, begyakorlott egyének végzik a munkát, sokkal nagyobb időkiméléssel volna fogantatható, mint jelenben az egyes ügyészségeknél és járásbíróságoknál. E mellett a vezetés egyöntetűsége, a feldolgozás egyneműsége is a központosítás javára dönt. E rendszer különben már bevált a mintaszerű német és olasz bűnügyi statisztika körében.

A feldolgozás feladatát hazai viszonyaink közt az országos statisztikai hivatalra kellene bízni. A tényleges fejlődés is megmutatta, hogy hazánkban az összes hivatalos statisztika egyesítése belső szükség, mely utat tör magának a statisztika minden ágában. Az igazságügyi statisztika iránt az ú. n. gyakorlati világban kevés érzék van; pedig az ethikai erők nagy gyakorlati jelentőségét napjaink története is kézzelfoghatólag állítja szemeink elé, s a morálstatisztika világát a társadalom ethikai életének tanulmányozásában ma kevésbbé nélkülözhetjük, mint valaha.

Tüzetes Magyar Nyelvtan.*

Mikor még csak jámbor szándék volt a magyar Akadémia föllállítása: tudósaink közvéleménye már akkor egyik elsőrangú teendőjeül szánta neki a magyar nyelvtan és a magyar szótár elkészítését. A szótáriródalom terén csakugyan nagy munkáknak adott létet Akadémiánk. Már a negyvenes években készülteket tett az úgynevezett «nagy» szótárhoz, s ez a hatvanas és hetvenes években világot látott hat nagy kötetben. Még ez alig volt készen, hozzáfogtunk a Nyelvtörténeti Szótárhoz s ezt egy pár évvel ezelőtt három nagy, sűrűen nyomtatott kötetben adhattuk közönségünk kezébe. Nyomban utána megindult az 1838-ban kiadott Tájszótár újjádolgozása, úgy, hogy már e bőrtartalmú új Magyar Tájszótárnak is mintegy fele közkézen forog.

A magyar nyelvtan terén sokkal kevesebb történt eddigé. 1842-ben kiadta az Akadémia egy kis füzetben a Szókötés főbb szabályait. Ezt követte 1845-ben egy nem igen terjedelmes kötetben *A magyar nyelv rendszere* Czuczor, Vörösmarty, Fogarasi s mások szerkesztésében. Ez, ha egyes részeit, különösen a szókötést, kiveszszük, voltaképen csak népszerű földolgozása volt Révai halhatatlan munkájának, az *Elaboratio Grammatica Hungarica*-nak. Révai tanításaihoz nem is lehetett akkor még sok újat hozzátenni, mert addig még sem nyelvm emlékeink, sem élő nyelvjárásaink, sem a rokon nyelvek nem voltak annyira kiaknázva, hogy nyelvünk szerkezetét részletesebben s kielégítőbben lehetett volna magyarázni Révai grammatikájánál.

Azonban az Akadémia köreiben mindig élénken érezték egy részletesebb nyelvtan szükségét, mely tüzetesen tárgyalná az egyes jelenségeket és kielégítőbb fölvilágosításokat adna nyelvünk tényeiről. Ennek csak egy bizonyosságát adjuk itt. 1862-ben

* *Tüzetes Magyar Nyelvtan történeti alapon.* Balassa József közreműködésével írta *Simonyi Zsigmond*. Első kötet. *Magyar hangtan és alaktan.* A M. Tud. Akadémiától Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott pályamunka. — 8r. XVI. + 735 lap. A hangtant s az alaktannak az összetételről szóló szakaszát *Balassa J.* dolgozta ki — Nyomtatás közben *Szilasi M.* és *Zolnai Gy.* szívesek voltak a készülő íveket elolvasni s nem egy becses megjegyzéssel szolgálták az ügyet. Ugyanezt tették *Munkácsi B.* és *Asbóth Ö.* a török és szláv jövevényszók hangalakját tárgyaló czikkekkel. — Bolti ára 6 frt; a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata pártolói részére 4 frt 50 kr.; költve 5 frt.

Fogarasi János formális indítványt tett «a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve». Ezzel kapcsolatban Riedl Szende ajánlkozott, hogy németül elkészített nyelvtanát magyar átdolgozásban szakaszonként elő fogja terjeszteni a Nyelvtudományi Bizottságnak «megbírálás, kiegészítés s illetőleg helyreigazítás végett». A bizottság örömmel fogadta el az ajánlatot s azt határozta, hogy a beadandó szakaszokat folyóiratában, a Nyelvtudományi Közleményekben ki fogja nyomtatni, hogy mindenki hozzászólhasson. Egyúttal azt is elhatározta a bizottság, «hogy tagjai közül Toldy Ferencz leginkább a régi magyar nyelvet, Vass József leginkább a nép- és tájnyelvet, Arany János a szófűzés és phraseologia sajátosságait, Ballagi Móríc a magyar nyelvnek a sémi, Budenz József annak az árja, végre Hunfalvy Pál ugyanannak az áltáji nyelvekkel való viszonyait tegyék nemcsak vizsgálódási feladatukká, hanem vezéreljék mintegy másoknak is az illető tekintetben folyt nyomozásait s foglalják össze eredményeiket. Ezen az úton, úgy hiszi a bizottság, a magyar tudományos nyelvtanra a legalaposabb készüléteket lehet majd tenni».

Azonban a dolog nem ment olyan gyorsan, a hogy a jóakarató bizottság remélte. Csak akkor kezdett izmosabbá fejlődni Budenz József nyelvhasonlítása. Tíz évvel később indította meg Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőrt, mely egyrészt a népnyelvi kincsek gyűjtését, másrészt a nyelvművelést tűzte ki céljául. Végre szintén a hetvenes években vett nagyobb lendületet a nyelvtörténeti kutatás, egyfelől a nyelvmlékek kiadásával, másfelől a Nyelvtörténeti Szótár megindításával. S csak amaz indítvány után harmincz évvel, miután nyelvészetünknek mindezen ágai magas fokra fejlődtek, csak most lehetett komolyan arra gondolni, hogy ismét *egy* nagyobb munkában foglaljuk össze azt, a mit nyelvünk szerkezetéről mondhatunk. 1889-ben a Lukács Krisztina díjat magyar hangtanra s alaktanra tűzte ki az Akadémia, 1890-ben pedig a Semsey-pályázat kívánt egy tüzetes tudományos nyelvtant. Az előbbinek eredménye volt az a hangtan és alaktan, melyre az Akadémia főtítkára ez év elején, aláírás hirdetésével, fölhívta a figyelmet. Mintegy 500 aláíró jelentkezett, s ez bizonyítja, mennyire szükségét érzi egy nagyobb nyelvtannak. A pályamű most az Akadémia kiadásában mint három kötetre tervezett *Tüzetes magyar nyelvtan* első része jelent meg 47 ívnyi terjedelemben. A többi kötet a jelentést és a mondattant fogja tárgyalni.

A most megjelenő kötet bevezetése röviden tájékoztatja az olvasót *a nyelvtannak módszereiről és forrásairól*.

A kötetnek nem egészen harmadrészét foglalja el a *hangtan*. Ennek első szakasza a magyar nyelvnek kiejtését, az egyes

hangok képzését, továbbá a szótagok, szólamok, mondatok alakulását tárgyalja. A hangtannak második szakasza a magyar hangtörténetet adja elő. Itt bevezetésül általánosságban van szó a hangok idő folytán beálló változásairól s ezeknek az okairól. Azután az első fejezet az egyes magánhangzók és mássalhangzók történetét külön-külön ismerteti. A szerző, Balassa József, itt a nyelvemlékekből s nyelvjárásokból vonható tanulságokon kívül nagy gonddal fölhasználta a nyelvhasznítás biztosabb eredményeit, úgy, hogy a magyar nyelvből kiindulva mintegy rövid összehasonlító ugor hangtant ad.

E fejezetnek egy külön része igen czélszerű módon összeállítja azokat a változásokat, melyek a nyelvünkben *meghonosult* török, szláv, német, olasz és latin szókban történtek.

A hangtörténetnek második fejezete *a hangok összefüggésének* történetét vázolja, s itt van szó a szótagképzésnek s különösen a hangsúlynak történeti változásairól, valamint a magánhangzóilleszkedés régiségéről és fokozatos fejlődéséről.

A hangtannak két függeléke előadja a magyar *írás* (a betűk) történetét az írott emlékek s a nyomtatványok korában, továbbá — röviden — helyesírásunk történeti fejlődését.

A hangtannál kétszerte terjedelmesebb *az alaktan*, mely igen részletesen állítja össze a nyelvtani alakjainkra vonatkozó történeti adatokat s ezek alapján iparkodik eredetüket földeríteni s mai hangzásukat megmagyarázni.

Az alaktannak terjedelmes, majdnem 140 lapra terjedő bevezetése a szótők alakjával foglalkozik, mert ez igen lényeges eleme mind a szóképzésnek, mind a ragozásnak. Itt is előre van bocsátva a szótők általános történeti változásainak tárgyalása, külön a hangtörvényszerű s külön az analogiás hangváltozásoké. Úgy következnek aztán a kötőhangzókra vonatkozó adatok s végül a szótőknek egyes osztályai: a hangzórövidítő, hangzóvesztő, *v*-hangú tők stb.

Az alaktannak első főszakasza az *összetételeket* tárgyalja, először általánosságban, azután a különféle beszédrészek szerint. A hibás összetételekről is van szó, de csak röviden.

A második szakasz, mely a *szóképzésről* szól, legnagyobb: 200 lapnál többre terjed. A bevezetés szól a képzők eredetéről, továbbá az analogia, elvonás és szóvegyítés útján való szóalkotásról. Azután következik a négy részletes fejezet, melyeknek tárgya: az igéből való igeképzés, a névszóból való igeképzés. és szintúgy az igéből s a névszóból való névszóképzés. Az egyes képzők mindenütt külön-külön cikkekben vannak fejtegetve.

Az utolsó szakasz a *szóragozást* adja elő mintegy 130 lapon: egyik fejezete az igék, másik a névszók ragozását. Először az igék személyragjai s bevezetésül az ikes ragozás történetei van-

nak tárgyalva, azután külön az alanyi s külön a tárgyas személyragok. E fejezetnek másik fele az idők és módok képzését magyarázza. A másik fejezet is két részre oszlik: egyikben sorra vannak tárgyalva a névszóknak határozó ragjai, az úgynevezett viszonyragok, a másikban pedig a birtokos személyragok.

A kötetnek végén a használat megkönnyítésére nemcsak tartalomjegyzék, hanem *szómutató* is van. Ez mintegy kétezer szót sorol föl, mely a könyvben tárgyalva van.

Az egész könyvben fő figyelem van fordítva a történeti fejlődés földerítésére. A mai nyelvtudomány legnagyobb gondot a genetikus, a fejlesztő tárgyalásra fordít, mert a nyelvet és minden egyes jelenségét csak akkor érthetjük meg igazán, ha tudjuk, hogyan és miből lett és alakult. Ez az oknyomozó történeti irány az, a melyet Révai már Grimm előtt oly fényes eredménynyel alkalmazott. Ez a módszer az, melylyel a legújabb magyar nyelvten is hasznos szolgálatot kíván tenni nemzeti tudományunk ügyének.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE augusztusi füzetének tartalma: I m r e Sándor *Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságáról* értekezik. (L. Ak. Ért. VI. 520 l.) — Radó Antal befejezi *Tassó-ról* írt tanulmányát. E részben Tasso irodalmi műveit jellemzi. Csak dicsérni lehet Tassót, hogy «Megszabadított Jeruzsálem»-ében heroikus eposzt akarván írni, olyan tárgyat bírt találni, mely legalább is egyrangú a mintájául szolgált antik eposzok tárgyával: az emberiség történelmének egyik legnagyobb fontosságú s egyúttal legköltőibb részét, a kereszténységnek azt a harcát a pogányság ellen, melynek célja Krisztus sírjának visszavétele volt. Hibái mellett egy van, a miben eredetiségét még legkeményebb bírálói sem vonták kétségbe: az a mód tudniillik, a hogy az antik eposz divina machinatióját helyettesítette. Az élénk mese, az arányos szerkezet, a néhány művészi alak képezik Tasso «Megszabadított Jeruzsálem»-ének erőseit. Ezekhez járul még egy negyedik, a mely minden költői munkában a legfontosabb, mely talán egyedül biztosíthat halhatatlanságot: az előadás bája. És itt előadás alatt nemcsak magát a nyelvet értjük, hanem értjük azt a módot, a hogy az események a költő lelki szemei előtt lefolynak, s a hogy azokat élénk bírja varázsolni; értjük a leírásnak finomságait, a melyekkel képeit ki tudja színezni; értjük a jellemzésnek apró vonásait, melyeket ellesve a természetől oly biztos kézzel tud stanzáiba átvinni. A petrarkisták e századaiban Tasso sem nagyon vált ki a lantosok sorából. Lyrai verseit maga osztotta föl szerelmi, hősi és valóságos énekekre. Tasso legnagyobb

sikerét az Aminta című pásztorénekével aratta. Jóval kisebb eredmény-nyel próbálkozott meg Tasso a tragédiában, melyet Tristino keltett a XVI. század elején új életre. Mint prózaíró is igen jelentékeny volt. Rendkívüli nagyszámú levelei nemcsak mint egy hányt-vetett ember lelki életének hű képei érdekesek, hanem messze kimagaslanak az epistola-irodalomban annyira gazdag XVI. század minden hasonló gyűjteménye fölött, szinte hangjoknál és minden keresettségétől ment nyelvöknél fogva is. — Brassai Sámuel *a determinismus- és beszámításról* értekezik egy füzetke alapján, mely az egyetemi kör jog- és államtudományi szakosztályában joghallgatóktól tartott felolvasásokat tartalmazza, s egyúttal kimutatja e felolvasások hibáit. — Loti P.-nek *Izlandi halász* című regénye be van fejezve Kovács S. János fordításában. — Lévy József *Arnyak* címmel négy eredeti költeményt közöl. — Vargha Gyula Sully-Prudhomme-nak *Nydri dél falun* című költeményét fordította le. — Egy névtelen író *Arany Tetemre hívása németül* című tanulmányában bírálja a ballada német fordítását Dóczi Lajostól. A szerző szakról szakra bírálja a fordítást s fűzi hozzá észrevételeit. Szinte megfoghatatlan — így írja a szerző — hogy oly műértő, mint Dóczi, mikép forgathatta ki az eredetit egész valóságából. — Simonyi Zsigmond Grimm Hermann Kelet-Poroszország egy magános falujában élő parasztköltő-nőről, *Ambrosius Johannáról* szóló cikkét fordította le. A költőnő verseit csak saját vigaszául írja, de mégis csodálkozást és szívbeli részvétet keltenek az emberben a világnézet mélységével s a nyelv erejével. Zolnai Gyula *az új tájszótár-t* bírálja, melyet a M. T. Akadémia megbízásából Szinnyi József szerkeszt. El lehet mondani róla, hogy a gyűjtésben minden használható adatra kiterjedő figyelemmel, a szerkesztésben és földolgozásban nagy gondossággal és alaposzággal készült s hogy teljes megjelenésétől a magyar nyelv kutatásában nagyfontosságú eredményeket várhatunk. Az *Értesítő*-ben Sebestyén Gyula: Az Árpádok története, Liesse A.: La question sociale című munkák vannak ismertetve. A füzet végén van a Kisfaludy-Társaság felhívása a lyrai anthologiák kiadása ügyében, melyet a társaság a művelt nyugat költészetének és ez úton a legnagyobb szellemeknek ismertetése, a különböző izlés-áramlatok hatásának közvetítése céljából szándékozik kiadni, s ezért hazánk költőihöz és műfordítóihöz fordul, hogy a vállalatot közreműködésökkel előmozdítsák.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetének tartalma: Egy névtelen író Boncz Ferencznek *«A vallás körüli felségjogok»* című műve alapján tanulmányt írt *a legfőbb kegyúri jogról*, s egyúttal bírálja a fönti munkát, Dedeknek erről írt bírálatával együtt. Cikkíró szerint a kérdés megítélésében és megoldásában nem egyes történelmi tények, hanem a mai tényleges jogi állapotok veendőik alapul. Ismerteti a püspököknek a káptalanok által történő választását, valamint a választást más országokban. Majd áttér a főpapság álláspontjára a

főkegyúri jog kérdésében. s tárgyalja Boncz véleményét e jogok tartalma és terjedelme felől, összekapcsolván Dedek fejtegetéseinek bírálatával. — Imre Sándor befejezi *Kazinczy Ferencz iskolai inspektorságáról* szóló közleményét. (Akad. Ért. szept. füzet.) — Következik Waldapfel János cikke *a nemzeti elemről gymnasiumaink tantervében és utasításaihan*. Szerző a «nemzeti» fogalmat úgy akarja használni, a mint azt közönségesen értik. Mindazt, a mi «magyar», tehát magyar nyelv, magyar irodalom, magyar historia, magyar földismeret, magyar népismeret, magyar politika, magyar gazdaság — mindezt nevezi tantervünk nemzeti alkotó részének vagy nemzeti anyagának. Tantervünkben a nemzeti szellem mértékül aztán e három körülmény szolgálhat: Először is meg kell vizsgálni, hogy tényleg mennyit vett föl a tanterv a nemzeti anyagból, másodsor mennyire van tekintettel a «nemzeti» anyagra a nem nemzeti, azaz vagy az idegen nemzetű vagy nemzetközi anyagnál, és végül, hogy mily viszonyba tudja helyezni a nemzetit a nem-nemzetihez. Ez első közleményében szerző mindenekelőtt a nyelvek és irodalmak tantervét veszi szemügyre, első sorban természetesen a magyar nyelvét és irodalomét. Összefoglalván a tényeket, ezek eléggé tanúskodnak arról, hogy a tanterv nemzeti elem dolgában igen gazdag. A nemzeti elem folytonos szemmeltartásáról tesznek bizonyosságot az idegen nyelvek és irodalmak gymnasiumi tantervei. A német nyelv oktatásában a magyar nemzeti szempontot a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel kellett érvényesíteni. — Kovalik János, *Korolenko szibériai vázlatok* című elbeszélését fordította le oroszról. A költemények közt van Kozma Andor, *Kölcsönös babér* című eredetije. Heine *a menny arái* költeménye Vargha Gyula fordításában. — Heinrich Gusztáv a *Lorelei*-ről értekezik. A Lorelei alakja, neve és éneke a jelen század kezdete előtt ismeretlen volt. Az első, a ki róla tud, és úgy versben, mint prózában róla regél, Brentano Kelemen, a romantikus iskolának tagja. Egyik regényének második kötetében jelent meg Brentano legsikerültebb balladája, melyet a regény egyik alakja, Violetta, énekel és melynek címe Lore-Lay, a varázslónő. De sem régi forrás, sem az igazi néphagyomány nem tudnak Loreleiről, sem a boszorkányról, sem a sellőről. Mind a kettő Brentano előtt teljesen ismeretlen. Tehát Brentano e «monda» szerzője és az úgynevezett Lurlei-monda nem egyéb mint modern műrege. Azonban Brentano leleménye bajosan ment volna át annyira a nép vérébe, ha gyökerei nem nyulnának le a német nép lelkébe, noha megbízható forrás nem szolgáltat tanúságot, kétségtelennek tekinthetjük, a miről a XVI. és XVII. századi írók különben tényleg meg is emlékeznek, hogy a Lurlei már ősrégi idők óta szellemek, még pedig sellők és törpék lakóhelye volt. A törpék őrzik a Nibelungok kincsét, és ők felelnek az utasnak, a ki őket szólítja. Brentano bizonyára jól ismerte az efféle és velők rokon

hagyományokat, és ezek alapján alkotta meg műregéjét, mely ilyen formán legalább leglényegesebb elemeiben, a legvalódiabb néphitben gyökerezik. Heine Lorelei műve nemcsak Bretonnak, hanem összes vetélytársainak rokon tárgyú költeményei fölött áll, mert a nemzeti hit és hagyomány igaz és maradandó elemeit senki sem juttatta oly találóan és hangulatosan kifejezésre, mint Heine. Azért bátran mondhatni, hogy a Lorelei-monda eredeti néphagyományokon nyugvó modern műrege, és hogy e rege igazi megalkotója Heine Henrik. — Egy névtelen bíráló *«Reviczky Gyula költeményei»*-ről írt tanulmányt. Rokonszenvünkre és elismerésünkre méltó az az örökség, melyet költői pályafutása emlékéül ránk hagyott. Az *Értesítő*-ben Csengeri és Pasteiner görög földön, Endrődi S.: a magyar költészet kincsháza, Muther R.: Geschichte der Malerei im XIX. Jahrhundert. című munkák vannak ismertetve. A füzet végén új magyar könyvek jegyzéke.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE szeptember havi füzetében Matlekovits Sándor *«Az agrár politika és Ruhland»* cím alatt R.-nak, az ismert svájci agrárpolitikai írónak reformjavaslatait taglalja. Ruhlandnak és nézeteinek a magyar viszonyok szempontjából az kölcsönöz érdeket, hogy hazai agrárpolitikuskaink közül többen érintkezésbe léptek vele s így ő esetleg összeköttetésbe fog jutni a magyar agrártörékvésekkel. Ruhland szerint a gabonaárak hanyatlását és ezzel a mezőgazdaság válságát a gabona termelésében és piacrahozatalában való óriási, egyre fokozódó verseny idézte elő, a mit viszont a vasúthálózatok rohamos kiépülése tett lehetővé. S minthogy a vasútak rohamos építését legfőképpen a nemzetközi nagy tőkenyerészkedési mohósága idézte elő, végeredményben ezt kell a válsáért okolni. A hajma már általános, minden országra kiterjedő, és azért az agrárkérdést csakis nemzetközileg kell megoldani. Mindenekelőtt a nagy tőkét kell megakadályozni abban, hogy újabb, a gabonaversenyt fokozó vasúti építkezésekbe bocsátkozhassék. Ki kell e végből vonni a letétek kezelését a megbízhatatlan kibocsátási bankok köréből, reformálni kell az értéktőzsdét és diplomáciai úton korlátozni kell a vasúti engedélyek megadását. Legfőképp azonban nemzetközileg szabályozni kell a tarifákat és vasúti díjakat olyképp, hogy a távolsági díjak helyes arányba jussanak a helyi díjakkal s ezzel megszűnjék a tömeges gabona-export legfőbb segédeszköze: a szállítás rendkívüli olcsósága. Nemzetközileg szabályozni kell továbbá a valutát is, olyképp, hogy a hátránnyal járó valuta differenciák, melyeket épen a túlhajlott vasút-építkezésből származó óriási államadósságok idéztek elő, megszűnjenek. Végül nemzetközileg kellene eljárni az árútőzsdében a gabonával üzőt különbözőzeti játék ellen, olyképp, hogy a liquidationális pénztárak megszüntetnének és a határidőre szóló árjegyzékek terjesztése eltiltatnék. Kérdés, van-e gyakorlati értékek e reformjavaslatoknak? Aligha. Mindenekelőtt kivihetőségek kérdéses. Ugyan, hogyan képzelhető el a nagy tőke vállalkozásainak korlátozása? De feltéve is, hogy ez lehetséges, ez

csak a verseny további fokozását s ezzel esetleg a gabonaárak további súlyedését akadályozná, de semmiesetre sem javítaná a mai gabonaárakat. És ugyan hogyan volnának a forgalmi díjszabások nemzetközileg szabályozhatók? Hiszen a magánkézben levő forgalmi vállalatok — tehát a vasútak nagyrésze és a hajóforgalom csaknem kizárólag — nemzetközi egyezményekre nem is kényszeríthetők. Másfelől pedig hogyan lehet gondolni arra, hogy a javasolt szabályozást: a viteldíjaknak a szállítási távolság arányában való megállapítását a maguk közgazdaságának hátrányára elfogadják a fogyasztó államok piacaitól távolabb eső államok? Hasonlóképpen nincs gyakorlati értelme a valutaügy nemzetközi szabályozásának, hiszen a valutaviszonyok kedvező alakulása a közgazdasági viszonyok fejlődésétől függnek, erre pedig hatalmi eszközökkel hatni nem lehet. De nem vihető keresztül a tőzsde javasolt nemzetközi megrendszabályozása sem. A tőzsdék története világosan megmutatta, hogy a tőzsdéken kifejlődő és a tőzsdék természetén sarkalló üzletek ellen a legdrágább szigor sem használ. — D r. K o h n D á v i d «Kartellek és ringek» cím alatt a központosított jellegű gazdasági szövetkezetekről értekezik. E szövetkezetek eddigelé jórészt az ipar és a kereskedelem terén mutatkoznak. Az előbbieket válfajai a kartell és a trust, az utóbbiaké a corner és a ring, valamint az ehhez nagyon hasonló természetű syndicatus és consortium. A kartell csupán a termelésnek forgalomba vagy a fogyasztóhoz való juttatására vonatkozik, a termelés ellenben meghagyatik a kartellt megalkotó vállalatok kezében. A kartelleknek — végeredményben kivétel nélkül — céljuk lehetőleg magas eladási árak biztosítása. A kartellek többféleképpen igyekeznek ezt elérni, részben közvetlenül, úgy hogy az ár minimumát állapítják meg, vagy a keresletet osztják fel egymásközt, részben közvetve, olykép, hogy a termelés mennyiségét korlátozzák vagy az eladási piacokat határozzák meg. Szervezetök legfőbb alkatrészei: a szerződés, melynek alapján alakulnak s melynek megtartását magas bírságokkal igyekeznek biztosítani; mint tényleges központi szervek pedig az évenkénti közgyűlés és egy állandó bizottság, sok esetben végül — és ez gyakorlati szempontból a leglényegesebb tényező — egy központi eladási iroda. A trust ellenben nem szorítkozik a termelés forgalombahozatalára, hanem magát a termelést is központosítja. Itt a szövetkezést megalkotó vállalatok teljesen megsemmisülnek, helyükbe mint hatványozott vállalat lép a trust. Az egyéni vállalat vagyona kevéssé léven alkalmas ily egyesítésekre, a trust kizárólag részvénytársaságokból alakul. A részvénytársaságok vagyona egy tömeggé egyesítetik s ennek alapján trust-jegyek adatnak ki. A trust nyereségében való részesedés e jegyek szerint történik. A trust-jegyek tulajdonosai alkotják a közgyűlést, a mely a trustnak legfőbb hatósága; kormányzó szerve azonban a trustee, melynek tagjait a közgyűlés választja. A trustee rendelkezik a trustöt megalkotó részvénytársaságok részvényeivel s már csak ez okból is domináló állást foglal el. A kereskedelmi szö-

vetkezések nem bírnak körülményesebb szervezettel. Különösen nem bírnak ilyenekkel a cornerek, melyek tisztán a határidőüzlettel való nyereszkedésre szorítkoznak. Céljuk ugyanis nagyfokú bevásárlásokkal az eladókat ennél nagyobb fokú kötelezettségek elvállalására ösztönözni, hogy a meg nem tarthatás esetén tőlök ennél nagyobb különbözeteket lehessen zsarolni. A ringeknek ellenben, a melyeknek célja nagyfokú vásárlásokkal egy vagy több áru nézve monopolizálni, már kell állandó szervöknek lenniök, a mely a vásárlást és azután az eladást végezze. Szervezetök hol a kartelléhez, hol a trustéhez áll közel. — Az *«Irodalmi Szemlében»* Havas Miksa Ph. Kalkmann *«Englands Uebergang zur Goldwährung im achtzehnten Jahrhundert»* című művét, Hegedűs Lóránt A. Girand-Teulonnak *«Double péril social»* és L. Grégoire-nak *«Le pape, les catholiques et la question sociale»* című munkáját, Bokor Gusztáv R. van der Borghl-nak *«Pas Verkerswesen»* című könyvét. — A *«Külföldi folyóiratok szemléjében»* Havas Miksa az Economist-nak a valutaviszonyok alakulására vonatkozó közleményeit, dr. Ráth Zoltán pedig az Allgemeines Statistisches Archiv-nek a népesség társadalmi osztálytagozatát tárgyzó cikkét mutatja be. — A *«Statistikai Értesítőben»* Hajdu László a közös vámterületnek az utolsó tíz évben való külforgalmat tárgyalja, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára. — A füzetet bezáró *Könyvszemle* nyolcz oldalra terjed.

3. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ez idei harmadik füzetében Munkácsi Bernát *a magyar magánhangzók történetéről* szóló értekezését folytatja, ezúttal a rövid magánhangzókat tárgyalva (l. fönt 461—476. ll). — Melich János *a szláv nyelv magyar elemeihez* közöl adatokat. Halász, Munkácsi és Csopey foglalkoztak eddigelé e tárggyal; a szerző jelen cikkében Halász munkáját egészíti ki a békés-szarvasi tótság nyelvében alkalmazott különös magyar szavakkal. Három-négy nemzedék után csak egy-egy ethnikai vonás fogja elárulni, hogy az Alföld e gazdag vidékén tótok laktak, mert az elmagyarosodás a külső viszonyok s a körülfekvő magyarság befolyása alatt kikerülhetetlen. A nyelv ma már a műveltebbek ajkán különösen zagyva s nem kell hozzá erős szláv tudomány, hogy az ember ilyen mondatokat, mint *üleme nu várošhazu birtok v telekkuhi obtekinuwa* megértse. Érdekesebb átvételi esetek; *bitor* «vágóhíd» = magy. *bitó*, mely utóbbinak azonban az új Tájsz. csak «kendertörő, czövek» jelentéseit ismeri, úgy hogy ez esethen a tót nyelv valószínűleg oly jelentést őrizett meg, mely talán a nép nyelvéből is kibált már. Még valamennyire föltetszik ez a *bitófa* összetételben is | tót *bosorku* = magy. *boszorkány*, mely utóbbinak végmássalhangzója azért tűnt el, hogy a szó értelmének megfelelőleg alakja végzetében is nőneművé válhasék. A tájnyelvi *boszorka* e szerint visszaszerzett tót elem volna | tót *cipov* = magy. *czípó*, mely viszont a középlatin *zippula* «placenta», óolasz *zeppola* szókkal látszik egybefüggőnek. — Szilasi Móricz

vogul szójegyzékéből ez alkalommal az m—p kezdetű szavakat nyújtja. — Munkácsi Bernát az «*est*» szó eredetéről értekezve azon nézetrel szemben foglal állást, mely elejtve Budenznek e szó rokonságára (finn *aehtoo*, lapp *ektu* «*est*») vonatkozó magyarázatát az egyes nyelvmélekekben és régibb íróknál szórványosan található *nap-eset* «*occasus solis, occidens*» kifejezés elliptikus változatának tekinti az *est*-et. Simonyi volt az első, ki e nézetet előbb kérdésképen. később saját véleményeképen kifejezte. Hozzácsatlakozott Setälä. Legujabban Szinyei teszi magáévá e nézetet. Azonban, mint szerző megjegyzi, az *est*-nek az *es*-igéből való származtatása, úgyszintén a lapp alakból folyó hangtörténeti következtetés, melyre Setälä támaszkodik, semmiképen sem volt ismeretlen Budenz előtt, sőt ő igen számbavehető észrevételeket tesz rájuk. Az *est*-nek azonosítása a *nap-eset*-tel Czuczor-Fogarasi «Magyar Nyelv Szótárában» is előfordul s erre helyesen jegyzi meg a Magyar-Ugor Szótár, hogy első tekintetre tetszetes vélemény ugyan; ámde a magyar nyelv szokás szerint nem *esik* a nap, hanem nyugszik, áldozik» s innen nem *nap-eset*, hanem *nap-nyugat* divatos az «*occasus solis, occidens*» értelembre. Igaz ugyan, hogy a Nyelvt. Szót. adatai közt előkerült mégis később gyér használatban s főleg «*occidens, west*» értelemmel a *nap-eset* is, de nincs igazolva a «*nap-esik*»-féle szólás divata, mely nélkül pedig az *eset* (*est*) | *nap-eset* képzés szinte érthetetlen s önként utal arra, hogy e szónak ne az *esik* igében keressük alapját. Föltűnő körülmények e mellett, hogy az *est* nem használatos «*occidens*» értelemben, pedig ha (mint a *napest* elliptikus kifejezése) a *napkelet*-nek, vagy *kelet*-nek ellentéte, mégis csak ez volna inkább elvárható a «*vesper*» helyett. Nincsen eléggé megokolva a képző magánhangzójának következetes ellisioja sem, nem fordul elő tájbeszédben, vagy a régiségben *esetig*, *eseti* alak *estig*, *esti* értelemben. Jellemző továbbá az *est-rél estve* szerkezet, mely egyébként csak valóságos időt jelentő szókön fordul elő (*reg-vel, hol-val, éjjel, nappal*; de *napkelet-kor*, virradat *tájban*). Mindezen okoknál jelentősebben szól az *est*-nek az *eset*-ből való származtatása ellen az a körülmény, hogy alakilag egészen jól egyező s jelentésileg azonos máiai akadnak a legközelebbi rokonnyelvekben is pl. a kondai, pelimi, tavdai, éjszaki vogulban, az éjszaki és déli osztjában. Ezek szerint az *est* a «*vesper*»-nek eredeti sajátos kifejezése, a *nap-eset* pedig az «*est*» hatása alatt keletkezett népetymologiai alakítás. — Kalmár Elek és Négyesi László a *königsbergi töredék versmértékéhez* fűznek észrevételeket. Az előbbi felhívja figyelmünket a pontokra, melyek a hasonmásban világosan láthatók s valószínűleg a sorvégeket jelölik. Az utóbbi kételkedik e fölfedezés módszertani értéke teljes megbízhatóságában; mert a szöveg romlása a pontok alkalmazására is kiterjedhetett. A pontok és a verslőkötés egybevetése alapján úgy látszik, hogy a K. T. periodus alkotának főtípusa: 4—4+4—3, a középkori és latin költészet

elterjedt formája. — Az «Ismertetések és bírálatok» rovatában Kalmár Elek nagy dicsérettel emlékszik meg *Pázmány Péter összes munkáinak* folyamatban levő kiadásáról. — Balassa József *L. Clédat Grammaire raisonnée de la langue française* és *Précis d'orthographie et de grammaire phonétique* műveit ismerteti. Az «Okoskodó nyelvtan» nem pusztá leírása a francia nyelvnek, hanem egyszersmind magyarázója, sőt sok helyt bírálója is a nyelv sajátosságainak. Ez az utóbbi vonása főképp ama nagy ellentétre irányul, mely a mai francia nyelvnek beszélt és írott alakja közt van. Az utóbbi műben a szerző teljesen szakít a hagyományos helyesírással, főképp az idegenekre való tekintettel, kik így sokkal könnyebben tanulhatják meg a nyelvet. Szerinte a helyesírás nyüge akadályozza a nyelv sikeres tanítását; a tanuló nem ismeri a nyelvtant, mert a helyesírás aprólékosságai elfödik előle magát a nyelvet. — Simonyi Zsigmond Keller Otto «*lateinische Volksetymologie u. Verwandtes*» és «*Zur lateinischen Sprachgeschichte*» című műveinek ismertetése kapcsán több szófejtést közöl, mely magyar nyelvi vizsgálódásainknak is körébe vág. Ilyenek: *patkány* = velencei *pantegana*, mely a «poczakost» jelentő velencei *pantegan* szóval van népetimológiai kapcsolatban, az állat újjörög *ποντικός*, μῦς *ποντικός* «pontusi egér» nevének s a *pantea* «poczak» szók hasonlósága alapján. A *vidra* latin *lutra* neve az indog. *udra*-ból úgy keletkezett, hogy mintegy *lutor*-nak, mosónak képzeltek. A görög *ἐνδορίς* is népetimológiai alakítás = «vízbeli». A *mandula* latin neve *amandula* az ἀμυγδάλη átvétele, az *amandus* hatásának közreműködésével. A *narancs* (= keleti *nārenž*) *aurantium* neve az *aurum*-re emlékeztet, melyhez hasonló színű. A *csukor* görög *σάχαρον* mása a vulgaris latinban *sub*-bal való állósszétetéllé lett: *succarum*: innen kapta más népetym. alakítással a *sucus* «nedv» szó *succus* alakját | *lekvár* = lat. *electuarium*, mely a görög *ἐκλεκτον*-ból lett. Ennek jelentése «kiszörpölni való»; de a nyelvérzék az *electum* «válogatott» szóhoz csatolta s úgy képzett belőle főnevet, mint *sanctum*-ból *sanctuarium* ot | *caritas* helyett azért írtak a késő latinságban *charitas*-t, mivel a *χάρις*-ra gondoltak. — Szilasi Móricz a finn nyelvészet történetének rövid vázlatát nyújtja egy afféle finn vállalkozás alapján, minő nálunk az «Osztrák-magyar monarchia», mely immár finn, francia és német nyelveken jelent meg. Ez utóbbinak címe: «Finland im 19-ten Jahrhundert». A nyelvészet történetéről írott fejezet Setälától származik. — A «Kisebb közlések» között Munkácsi Bernát a vogul «isten nyíla» kifejezés adatait és analogiáit közli, továbbá néhány műveltségi szó (pl. *kanta*, *irha*) eredetéhez közöl adatokat. — Szilasi Móricz a magyar -talan fosztó képzőnek nyomatékosan állító értelemben való használatára (amint ez a magy. *egyetlen* = «kiválon egy» szóban jelentkezik) hoz fel analogiákat a votjából és vogulból. Hasonló jelentésváltozást Thewrewk a németből mutatott

ki. — Kalmár Elek az *egyenest* szó végzetét magyarázza. — Simonyi Zsigmond a *kincs* szóról, továbbá Kiss Ernő értekezése alapján *Vörösmartyról, mint nyelvészről* nyújt kisebb közlést.

4. EGYETEMES PHILOLOGIA KÖZLÖNY. A VI—VII. kettős füzetnek első cikkében *Vári Rezső* Theodulus pázsatori költeményét tárgyalja. Ez eklogát a X. századba helyezik, de szerzője ismeretlen, a mennyiben csak nevét ismerjük, de még ezt sem hagyták a kéziratok hiteles alakban reánk. Magyar nyelvészeti szempontból becses e költeménynek esztergomi kézírata, melyet Szalkai László érsek másolt s melynek 82—142. lapjain magyar nyelvű jegyzetek (glossák) vannak. Vári közli még a költemény szövegének Beck-féle kiadásához (1836.) az esztergomi kéziratnak eltérő olvasásait. — Felsmann József ismerteti a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy XV. századi papirkéziratát, melynek tartalma: György XIV. századi magyar vitéz vezeklése a purgatoriumban. Az elbeszélés hőse egy György nevű magyar nemes ifjú, Kriszaphán fia, a ki Nagy Lajos királlyal Nápolyba vonult, ott Apuliában kapitánnyá és parancsnokká lett, mint ilyen kegyetlenkedett és mintegy harmadfélszáz embert konczolított föl. Ezen és más bűneiért elegendő teendő, vezeklő útra kelt s megfordulván Rómában és Compostellában, eljutott Irlandba szent. Patrik barlangjához, hol a purgatoriumba szállt alá, honnan bűneitől megtisztulva, szerencsésen visszatért, mire életét zárdában fejezte be. E legenda latin szövegéről Toldy Ferencz 1871-ben értekezett az Akadémiában; e latin szöveg szerint György vitéz 1329-ben született; atyja magyar mágnás és hatalmas zászlósúr volt. A legendának egy német szövege van Rómában a vatikáni könyvtárban és a Nemzeti Múzeum kézírata eshetőleg e vatikáni codexnek másolata. — A következő cikkben folytatja Récsei Viktor az athéni múzeumok ismertetését, ezúttal a Polytechnikum berendezését és gazdag műkincseit leírva. — Czeczko Antal befejezi a Simai Kristóf két drámájáról írt cikkét, ezúttal a «Váratlan vendég» Selmeczbányán fönmaradt kéziratát ismertetve, melyből megtudjuk, hogy Simai mikép dolgozott. Kétségtelen, hogy a Plautus darabja (Mostellaria) mellett előtte volt még Holbergnek «Comoedia satis lepida» című műve és talán még egy színmű, melyből Éhesi életrevaló alakját vehette. Ily módon keletkezett e darabja, mely azonban tárgyánál, alantas jeleneteinél, mosdatlan szájú kifejezéseinél fogva iskolai színpadra nem kerülhetett. Ennek következtében Simai átdolgozta művét és így jött létre a «Mesterséges Ravaszság», mely 1773-ban készült Kecskeméten és 1775-ben jelent meg Pesten, míg a «Váratlan vendég» csak 1788—89-ben, a Magyar Múzeumban jelent meg. E darab kézírata azonban kétségtelenné teszi, hogy ez Simai legelső színműve. E tény mellett szól a «Filargus» cz. latin iskolai dráma is, mely valószínűen Simai ez első drámájának átdolgozása és már 1774-ben került színre Tokajban. A «Mesterséges Ravaszság»-ot németre is lefordították (a selmeczbányai kegyesrendi könyvtárban), bizonyára előadás

céljából. De ez a fordítás gyöngé munka és meg sem közelíti a Simai zamos magyarságát. — A hazai irodalom rovatában Hegedűs István behatóan ismerteti a magyar tanároknak 1893-iki tanulmányútjáról «Görög földön» címmel megjelent emlékkönyvet, melyről nagy elismeréssel nyilatkozik. — Lehr Vilmos kedvező ítéletet mond A magyar költészet kincsházáról, melyet Endrődi Sándor szerkesztett, s melyet bíráló melegen ajánl az ifjúságnak. Úgy irodalomtörténeti, mint aesthetikai szempontból megüti a mértéket. — Szintén kedvezően ismerteti Pozder Károly Cicero válogatott leveleinek Csengeri János eszközölte kiadását, mely a legjobb kéziraton (a codex Mediceuson) alapul és a nagy szónok családi életére és politikai szereplésére, valamint a vele levelező férfiakra legjellemzőbb leveleket gondos kiválasztásban tartalmazza. Ellenben nem sikerültnek és mindenféle fogyatkozásban bővelkedőnek mondja Petz Gedeon Demek Győző olvasókönyvét, melyet mostani alakjában iskolai könyvnek nem tart alkalmasnak. Nagyon hibás a német nyelven írt fejtegetéseknek németsége is. — A külföldi irodalom rovatában ismerteti Kégl Sándor Italo Pizzinek olasz nyelven írt terjedelmes perzsa irodalomtörténetét, mely nem annyira az orientalisták, mint a tudnivágyó művelt körök igényeit tartja szem előtt, s azért nem ad sok újat, de a tudomány mai színvonalán álló dicséretes munka. — A philologiai programmértékezések sorából Némethy Géza kettőt ismertet: Hittrich Ödön megjegyzéseit Lucianushoz, melyet dicséretes dolgozatnak mond, és Krause Ervin világosan és szépen megírt értekezését: Az istenek és a fatum Vergilius költészetében, melyben csak azt találja kifogásolhatónak, hogy a szerző nem különbözteti meg kellően Vergiliust a költőt és Vergiliust a philosophust. minélfogva részben el nem fogadható következtetésekre jut. — Vegyes közlemények és könyvészet után következik a füzetnek legterjedelmesebb (516—592. l.) adaléka: A magyar philologiai irodalom 1894-ben, melyet ezúttal is Hellebrant Árpád állított össze. E könyvészeti összefoglalás 2013 szám alatt magában foglalja az 1894-iki évben a nyelvészet és philologia terén hazánkban megjelent összes könyvek és hirlapi cikkek címzeit.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I. Birálat az Ullmann-pályázatról.

Az Ullmann Károly jutalomra kitűzött pályakérdésre tavallé érkezett pályaművek egyike, melynek szerzőjeül dr. Szalágyi Aurél úr tünt ki, a jutalomdíj függőben tartásával azon elismerésben részesült, hogy szerzője felhivatott művét — mely akkor hiányos volt, — teljesen kidolgozni s újra benyújtani.

Szerző ezen felhívásnak eleget tett. «A dunai hajózás fejlődése Magyarországon 1830. óta» cím alatt művét teljesen kidolgozva ujalagos megbírálásra benyújtotta.

Alólírott bírálóknak teljesen megegyező véleménye szerint az így átdolgozott munka annyi komoly tanulmányt, helyes érzéket, közgazdasági felfogást, a tárgynak annyi szeretetét és ismeretét mutatja fel, hogy a jutalomra érdemesnek tartjuk.

Az objektív igazság tudatában azonban most sem feledkezhetünk meg némely nyomós kifogásról.

Az első az, hogy a tárgyalás főanyaga ma is a Duna-gőzhajózási társaság története, a mi helyes ugyan azon kiváló szerepnél fogva, a melyet a nevezett társaság hajózásunk terén elfoglal, érthető is, a magánhajózásra vonatkozó adatok szétszórt voltáról és nehezen összeszedhető természeténél fogva, de azért mégis hiány.

A második az, hogy különösen az utolsó részben a dunai hajózás tárgyában folytatott tárgyalások részletesen, s nagy érdekességgel vannak elmondva, azonban ez a részletezés részben aránytalan túltengésre vezet ezen szakasznál, részben pedig igaztalanságoktól, sőt egyoldalú állításoktól sem mentes, a mit pedig az Akadémia tudományos tekintélye — minden más egyébtől eltekintve, — teljesen kizár.

Semmi sem szembeszökőbb, mint az a tény, hogy a Duna-gőzhajózási társaság dualizálására vonatkozó tárgyalásoknál nagyon sok hiba követtetett el, és szerző helyesen utal arra is, hogy e hibáknak nem jelentéktelen mennyisége az akkori kormányférfiak téves, talán kiesínyes felfogásának tulajdonítandó: de az világos, hogy az objektív szempontok egymás mellé állítása, s nem a lélektani rugók keresése a historikus és a közgazda feladata, még ha ezen talajra annyira csábító is az átmenet épen ezen a téren, a hol a hibák nagyságával párhuzamosan nőtt a siker trombitájának harsogása is.

Ezeket a részleteket tehát absolute módosítandóknak tartjuk.

A közgazdasági felfogás sok tekintetben hibás, sőt a történeti részben is van hézag. Azon mozgalmak közt például, a melyek a dunai hajózás rendezésének kérdését előtérbe tolták, s melyek a megoldást megérlelték, teljesen mellőzi a Vaskapu és a felső szabályozás előző történetét, szintén mellőzi a Duna-gőzhajózási társaság egész kérdését gyökeresen megérlelő gazdaköri vitákat s az erre vonatkozó irodalmat stb.

Mindezek daczára a munka kétségkívül becses, értékes, hasznára válik irodalmunknak. Óhajtjuk, hogy szerző még a most felsorolt hiányokat kipótolja; feltétlenül megkívánjuk, hogy a személyes vonatkozásokat — álláspontja mellett és ellen egyaránt — objektívvé tegye, a jutalmat pedig mindenesetre kiadandónak tartjuk.

Budapesten, 1895. május 6.

*György Endre,
Jekelfalussy József.*

II. Jelentés a lejárt pályázatokról.

1. **Gróf Teleki-jutalom.** (Vígjáték.) — 1. Egy fővárosi salon. Vígjáték 3 felvonásban. Jelige: Volenti nihil difficile. — 2. Az ornithologusok. Vígj. 3 felv. Jelige: Éljen az ornithologia. — 3. Testőrök. Vígj. 4 felv. Jelige: In magnis et voluisse sat est. — 4. Őszi bajtás. Vígj. 3 felv. Jelige: Ifjúkori vétkek. — 5. A kik nem gondolkoznak. Vígj. 3 felv. Jelige: Mai emberek. — 6. Paraszt báró. Vígj. 3 felv. Jelige: Gond bűt világol, kedély mi lángol. — 7. A garasos alispán. Vígj. 3 felv. Jelige: Hét. — 8. Az ártatlan üldözése, a bűnös véde. Vígj. 3 felv. s 1 képben. Jelige: A czím. — 9. Az örökösök. Vígj. 3 felv. Jelige: Millennium Józsefnapja. — 10. Buús Piros. Népszínmű 4 felv. Jelige: Árva vagyok, árva. — 11. Zách és leánya tragoedia 5 felv. Jelige: Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak. (Ez idén nem pályázik). — 12. Kölcsön kért férj. Vígj. 3. felv. Jelige: Borúra derű. — 13. Művészesen. Vígj. 3 felv. Jelige: Javítsunk. — 14. A Bándy család. Vígj. 3 felv. Jelige: Pusztulunk, veszünk stb. — 15. Ellinor királyleány. Vígj. 3 felv. Jelige: Amor improbus omnia vincit. — 16. A világ első harangozója. Vígj. 3 felv. Jelige: Ember tervez, Isten végez. — 17. Tündér Ilona. Vígj. 3 felv. Jelige: Egyszer volt egy leány stb. — 18. Szeresd az asszonyt. Vígj. 3 felv. Jelige: For ever. — 19. Hajtó vadászat. Vígj. 4 felv. Jelige: Rossz hajítás ez, kezdjük újra.

2. **Gróf Karátsonyi-féle millenniumi jutalom.** (Történeti színmű.) 1. Ezer éven át. Tört. dráma. 15 színben, elő- és utójátékkal. Jelige: Eszmék felé vezessd a nemzetet. — 2. Hungaria. Drámai költemény 7 képben. Jelige: Él magyar, áll Buda még. — 3. Pusztaszeri éj. Színmű 5 felv. Jelige: Ha Isten velünk, ki ellenünk. — 4. Orosz szerelem. Dráma 5 felv. Jelige a czím. — 5. A hunok. Tragoedia 5 felv. Jelige: Alkotni kezdek lelkesült erővel stb. — 6. Munkács alatt. Színmű 5 felv. Jelige: Jucunda est memoria praetitorum malorum. — 7. Csanád. Tört. színmű 5 felv. Jelige: A száműzöttnek honja van s bár szenved stb. — 8. Ezer év. Tört. drámai költemény 3 felv., előjátékkal és utóhanggal. 10 képben. Jelige: Ezer éve, hogy e nemzet stb. — 9. Árpád. Színmű 5 felv. Jelige: Anonymus Belae regis notarius. — 10. Egész emberek. Dráma 3 szakaszban. Jelige: Nem költ galambot a sas.

3. **Bulyovszky-jutalom.** (hazafias ódai költemény.) — 1. A magyar tanárokhoz. Óda. Jelige: Úttörőké légyen a babér. — 2. II. Rakóczi Ferencz. Óda. Jelige: Recrudescent vulnera. — 3. Az én hazaszeretetem. Jelige: Tied vagyok, tied hazám. — 4. Vágy. Jelige: Tied vagyok, tied hazám . . . — 5. Kossuth emlékezete. Jelige: A ki nemzetének élt, nem hal meg soha. — 6. Honvédek emléke. Jelige: Babért a multnak. — 7. Ezredéves ünnepélyre. Jelige: Megindulánk egy ezredév előtt stb. — 8. A holt folyamhoz. Jelige: Szóra bölcs, de tette dőre. — 9. Szabadság harcunk emlékezete. Jelige: Dulce et decorum est pro patria mori. — 10. Ezredévünk ünnepén. Ódai költemény. Jelige: Éljen a haza. — 11. Millenariumunk alkalmából a magyar genius és mi. Jelige: Árpád apánk geniusa bátran virraszt felettünk stb. — 12. Ezer év. Hazafias ódai költemény. Jelige: Hét csepp vér. — 13. A szabadságharc ereiklye-múzeumában. Jelige: Nagy idők, nagy emberek.

4. **Farkas-Raskó-jutalom.** — 1. Kossuth-sírján. Jelige: Zokogó sírással stb. — 2. Fiamhoz. Jelige: Hazát adott. — 3. Dal a hirlapokról. Jelige: Pöffeszkedés ürességet takar. — 4. Örök. Jelige: Szerettek. — 5. Király-hymnus. Jelige: God save the king. — 6. Kálmán király. Jelige: Nincs boszorkány. — 7. Ezüst forintok. Jelige: Eszköz pénz. — 8. Csárdában. Jelige: Borom árát én sem loptam. — 9. A télhez. Jelige: Én ugyan nem is tudnám, hogy tél vagyok. — 10. Visegrád. Jel-

ige: Régi dicsőségünk hol késel stb. — 11. Vihar. Jelige: Sűrű, sötét éj. — 12. Király-hymnus. Jelige: Ce roi digne d'épopée. — 13. Lovagias elégtétel. Jelige: Ridendo dicere verum. — 14. Emlékezés márczius 15-ikére. Jelige: Hazám szeretlek stb. — 15. Honszerelem. Jelige: Multa renascentur quae stb. — 16. Ismét hallom a tanyai pásztorsípót. Jelige: Nem senkié a jövő stb. — 17. Futó Julis. Jelige: Fájdalom, nagyon mindennapi. — 18. Nemzeti sírhalmaink. Jelige: A három sir. — 19. Gyermekepör. Jelige: Lelkedből vedd a szót. — 20. László főherczeg halálára. Jelige: Egy szó nyilallott a hazán stb. — 21. A halott panasza. Jelige: A halottnak higgyetek. — 22. Mátyás bosszúja. Jelige: Qui cupit optatam stb. — 23. Palota. Jelige: Carthag. delendam. — 24. Gvörgy király. Jelige: Beautiful maid is stb. — 25. Szent korona végzete. Jelige: A szent ékszer párra nem talál. — 26. Szegény öreg hegedős. Jelige: Romlásnak indult stb. — 27. A Württemberg-buszárok. Jelige: Dicsőség bájvirágzás stb. — 28. Ember. Jelige: A teremtés koronája. — 29. Stephania fenséges asszonyhoz. Jelige: Szeretni a királyt és a királyi házat. — 30. Anyám emléke. Jelige: Ismeretlen vagyok. — 31. Hymnus. Jelige: Fölkelt a nap már stb. — 32. Az ezredéves ünnepélyre. Jelige: Ezer esztendeje annak. — 33. Petőfi emlékezése. Jelige: Emlékét őrzi. — 34. Kun László. Jelige: Történelmünk tele van tragédiákkal. — 35. Éljen a király. Jelige: Addig éljen, míg a honnak él. — 36. Az ezeréves ünnep. Jelige: A nemzet küldetése stb. 37. A vak király. Jelige: Eliza — 38. A bibliából Jelige: Biblia. — 39. Legénysors. Jelige: Ne neked Kiliti. — 40. Az én fürdőm. Jelige: Siófoknak. — 41. Kurucz Bottyán. Jelige: II. Rákóczi Ferencz. — 42. Az atheni követtség. Jelige: καλουγάθια. — 43. Falusi történet. Jelige: Gyönyörködtettek, okulj. — 44. Hős tett. Jelige: Pántlikás kalapom stb.

5. **Ullmann-jutalom.** A munkásbiztosítás ügye a külföldön. — 1. A munkásbiztosításról különös tekintettel Német-, Angol és Ausztriaország munkásbiztosítására. Jelige: Ha erőnk elvesz, el ne hagyjatok. — 2. A munkásbiztosítás ügye külföldön. Jelige: Új feladatok.

6. **Lévay-jutalom.** Az erdőgazdaság jóvelmelmezőse. -- 1. A magyarországi erdők jóvelmelmezőse. Jelige: A kamatszámítás egyfelől áldásos tökegyűjtő, de másfelől veszedelmes eszköz stb.

7. **Lukács Krisztina-jutalom.** (Nyílt pályázat). A bilinearis és négyzetes alakok. — 1. A bilinear és quadratikuss alakok elmélete és alkalmazása című munkának megírására beérkezett egy tervezet.

8. **Semsey-jutalmak.** — 1. Magyarország Archaeológiája. 1. Archaeologia. Három füzetben. Jelige: Bárgyúk nem tudják stb.

II. Magyarország története. 1. Magyarország története. Tizenegy füzetben. Jelige: Imperium iis retinetur artibus.

III. Magyarország földrajza. 1. A magyar birodalom leírása. Hét füzetben. Jelige: Éppen a legnagyobb kövek stb.

IV. Magyarország flórája. 1. Magyarország növényzete. (Tervezet.) Jelige: Utilitas laboris mei est pulcherrima.

A Sztrókay-jutalomra (Az értékpapírosok jogi természete és szabályozása), Az Első Magyar Általános Biztosító-társaság jutalmára (Az agrár statisztika), A Magyar kereskedelmi csarnok jutalmára (közvetítő kereskedés), a Lukács Krisztina-jutalomra (a szlavyon bánás és bánok), a Semsey-jutalmak közül (Tudományos magyar nyelvtanra, magyar irodalomtörténetre, Magyarország közgazdaságára, Magyarország geológiájára, Magyarország ásványainak leírására, Magyarország faunájára) pályamű nem érkezett be.

III. Jelentés a Semsey-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1890. május 8-án tartott nagygyűlése, Semsey Andor t. tag adományából, pályázatot hirdetett következő munkák, ú. m.: 1. Tudományos magyar nyelvtan. 2. Magyar irodalom története, 3. Magyarország archaeológiája, 4. Magyarország története, 5. A Szent István koronája alá tartozó országok földrajza, 6. Magyarország közgazdasága. 7. A magyar birodalom geológiája, 8. Magyarország ásványai, 9. Magyarország flórája és 10. Magyarország faunája megírására; pályadíjul külön-külön 10.000 forintot, másodjutalmul 1.500 frtot s a pályaművek benyújtásának határidejéül 1895. szeptember 30-ikát tűzven ki.

A M. Tud. Akadémia főttkári hivatalához a kitűzött határidőig három kész pályamunka érkezett be, ú. m.: *egy* Magyarország archaeológiájára, *egy* Magyarország történetére és *egy* a Szent István koronája alá tartozó országok földrajzára. E pályamunkák a pályázati szabályzatban előírt módon meg fognak bíráltatni, s az eredmény a M. Tud. Akadémia 1896. évi nagygyűlésén fog kihirdettetni.

Ezeken kívül beérkezett Magyarország flórájára egy pályamunka tervezete, melynek előszavában pályázó jelenti, hogy munkája jó nagy része már kész, s a hozzávaló anyag mind együtt van s csak a földolgozásra vár. Érkezett továbbá «Medicus» aláírással egy levél, a melyben szintén a Magyarország flórájára vonatkozó pályázat ismétlését kéri.

A többi hat feladatra, ú. m. A Tudományos magyar nyelvtanra, A magyar irodalom történetére, Magyarország közgazdaságára, A magyar birodalom geológiájára, Magyarország ásványaira és Magyarország faunájára egy pályamunka sem érkezett be, de a fentiekből következtetve, nem lehetetlen, hogy ezek megírására is történtek már előkészületek, s hogy az illetők, látván, hogy pályamunkájokat, akár a feladat nehézsége, akár a határidő rövidsége miatt, a kitűzött időre nem készíthetik el, a befejezést, egy új határidő reményében, későbbre halasztották.

Ezekre való tekintetből, a M. Tud. Akadémia ezennel fölszólítja mindazokat, a kik Magyarország flórájának vagy az utóbb elsorolt hat munka valamelyikének megírására pályázni szándékoznak: készítsék el pályamunkájuk részletes tervezetét, s írjanak meg belőle mutatóványul egy tetszés szerinti kis fejezetet, s idegen kézzel letisztázva, névtelenül küldjék be e tervezetet és mutatóványt 1895. december 31-ig a M. Tud. Akadémia főttkári hivatalához, esetleges kívánságaikkal együtt a pályázathirdetés szövege- és határidejére nézve.

E tervezetek gondos átvizsgálása után a Semsey-bizottság a pályázathirdetés tárgyában javaslatot tesz az 1896-ik évi nagygyűlésnek.

Kelt a M. Tud. Akadémia 1895. október 7-én tartott összes üléséből.

Szily Kálmán,
főttkár.

A M. Tud. Akadémia

főtitkári hivatalánál az alább következő munkák, a *follyó év végéig*, tetemes árleszállítással szerezhetők meg, nevezetesen:

12 frt ára, 25% ₀ engedménynyel, 9 frton.	
30 „ „ 33% ₀ „ 20 „	
50 „ „ 50% ₀ „ 25 „	

A *-gal jelölt könyvek csinos angol-vászon kötésben is kaphatók, minden kötet kötésért, a kitett áron felül, 40 kr. számitatván.

A kik a könyvek árát előre beküldik, a csomagot posta-fordultával portómentesen kapják; utánvétel esetén a szállítás költségeit a megrendelő fizeti.

Ez árleszállítás január 1-jével megszűnik.

Budapest, 1895. október 1-én.

A M. Tud. Akadémia Főtitkári Hivatala.

I.

Nyelvtudomány és irodalomtörténet.

Ábel Jenő, Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. (298 l.) 1 frt 80 kr.

Ábel Jenő, Egyetemeink a középkorban. (89 l.) 50 kr.

Ábel Jenő és Mokos Gyula, Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. (208 l.) 2 frt 20 kr.

Aristophanes vigjátékai. Ford. Arany János. Három kötet. (XXIV. 392, 401, 380 l.) 6 frt. díszkötésben 8 frt.

**Badics Ferencz*, Fáy András életrajza. (VIII. 672 l.) 1 frt 50 kr.

Balassa József, A phonetika elemei. (124 l.) 70 kr.

Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése, a magyar nyelvjárások térképével. (150 l.) 1 frt 80 kr.

**Bánóczy József*, Révai Miklós élete és munkái. (416 l.) 1 frt.

Bartalus István, Adalékok a magyar zene történelméhez. Két füzet. (184, 77, 61 l.) 90 kr.

**Barthélemy-Saint Hilaire*, A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Fordította Péterfy Jenő. (VIII. 196 l.) Ára 1 frt.

Bayer József, A nemzeti játékszin története. Két kötet. (644, 496 l.) 7 frt.

**Beöthy Zsolt*, A szép prózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. Két kötet. I. 1526—1774. (304 l.) II. 1774—1788. (384 l.) Ára 3 frt.

**Beöthy Zsolt*, Széchenyi és a magyar költészet. (112 l.) 1 frt.

Bogisich Mihály, Régi magyar egyházi népénekek. Két füzet. (47 és 80 l.) Ára 80 kr.

**Boyesen Hjalmar Hjort és Heinrich Gusztáv*, Goethe Faustja. Tanulmányok. Két rész egy kötetben. (XVI. 272 l.) 1 frt 50 kr.

**Cherbuliez V.* Művészet és természet. Ford. Geöcze Sarolta. (243 l.) 1 frt 50 kr.

**Dante Alighieri*, Isteni színjátéka (Divina commedia). Ford.. bevezette s jegyzetekkel kísérte Szász Károly. Második rész: A purgatórium. (528 l.) 2 frt.

Duka Tivadar, Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Arczképével, síremléke rajzával s egy térképpel. (438 l.) 3 frt.

Emerson R. W. Az emberi szellem képviselői. Fordította Szász Károly. (XVI. 199 l.) 1 frt 50 kr.

Findály Henrik, Hogy is mondják ezt magyarul? (296 l.) 1 frt 80 kr.

Findály Henrik, A besztercei szöszedet. A nyelvemlék hasonmásával. (92 l.) 2 frt.

Gabányi Árpád, Pogány magyarok. Történeti színmű. (164 l.) 1 frt.

Goldzieher Ignác, Renan mint orientalista. (100 l.) Ára 1 frt.

**Heinrich Gusztáv*, A német irodalom története. Két kötet. Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. (XVI. 576 és XVI. 567 l.) 3 frt.

József főherceg, Czigány nyelvtan. (XXIV. 378 l.) 3 frt.
Kazinczy Ferencz levelezése, összeállította Váczy János. Eddig öt kötet (620, 628, 574, 644, 524 l.). Az I., III., IV. és V. köt. 5 frt. A II. köt. 6 frt.
Komjáthy Benedek, Az zenth Paal leveley magyar nyelven. 8-rét (491 l.) 3 frt.
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek. Tizennégy kötet. Kötetenként 2 frt.
Pecz Vilmos. A görög tragoedia története. Egy kötet. (383 l.) 2 frt 40 kr.
Régi magyar költők tára. II.—V. köt. (503, 480, 398, 414 l.) Ára kötetenként 2 frt.

**Ribbek O.*, A római költészet története. Ford. Csiky Gergely és Katona Lajos. Három köt. (430, 448, 452 l.) 4 frt 50 kr.

**Sainte-Beuve*, Arczképek a francia újabbkori társadalomból. Ford. jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. (XX. 416 l.) 1 frt 50 kr.

Schrauf K., Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. (366 l.) 4 frt 50 kr.

Schrauf K., A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke 1493—1558. (XXI. 143 l.) 1 frt 50 kr.

**Simonyi Zsigmond*, A magyar nyelv. Két kötet. (301, 363 l.) 2 frt.

Simonyi Zsigmond, A magyar határozók. Két köt. (456, 462 l.) 7 frt 70 kr.

Szabó Károly, Régi magyar könyvtár I. köt. Az 1531—1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. II. Az 1473—1711. megjelent nem magyar nyelvű, bazai nyomtatv. kézikönyve. (752, 754 l.) 8 frt 50 kr.

Szamota István, A schlagli szójegyzék. A nyelvemlék hasonmásával. 2 frt.

Szász Károly, Attila halála. Történeti tragédia 5 felv. (187 l.) 1 frt.

Szász Károly, István vezér. Történeti dráma 5 felvonásban. (155 l.) 1 frt.

Szegedi Gergely Énekes könyve 1569-ből. (XVI. 221 l.) 2 frt 50 kr.

Szilády Áron, Temesvári Pelbárt élete és munkái (136 l.) 80 kr.

Szinyei József, Finn-magyar szótár. (XX. 528 l.) 3 frt.

Telegdi Miklós, Katekizmus 1562-ből. Új kiadás. (182 l.) 1 frt.

Vass Bertalan, Horvát István életrajza. (514 és VIII l.) 3 frt.

**Villemain*, Pindar szelleme és a lantos költészet. Ford. Csiky Gergely. (484 l.) 1 frt 50 kr.

Zolnai Gyula, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (IV. és 296 l.) 25 mellékletbeli és egy szövegközi hasonmással. 6 frt.

II.

Történettudomány.

Acsády Ignác, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt. (284 l.) 1 frt 70 kr.

Acsády Ignác, Két pénzügy-történelmi tanulmány. I. A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565—1604. II. A jobbágy-adózás 1564—1576. (288 l.) 2 frt.

Adalékok a M. Tud. Akadémia megalapítása történetéhez. (I. Szilágyi Istvántól. II. Vaszary Kolostól. III. Révész Imrétől.) (100 l.) 60 kr.

Alvinczi Péter Okmánytára Erdély visszacsatolása felett a magyar királlyal és megbízottjaival folytatott alkudozások történetéhez 1685—1688. Három kötet 5 frt 50 kr.

B. Apór Péter munkái 1732-ből. Egy kötet. 2 frt.

Balás György. Az 1866. évi osztrák-porosz háború. (329 l.) 19 szöveg-ábrával és két térképmelléklettel. 3 frt.

Ballagi Aladár, Colbert. Két rész egy kötetben. (244, 272 l.) 3 frt 20 kr.

Baranyai Decsi János magyar históriája 1592—1598. Egy köt. 2 frt.

Brutus János Mihály magyar históriája 1440—1552. Három kötet. 6 frt.

Bunyitay Vincze, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. (32 l.) Egy rajz és két fénynyomattal 1 frt.

Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. (790 l.) 7 frt. — II. köt. (800 l.) 7 frt.

Dankó József, A francia könyvdísz a renaissance korában. (194 l.) 1 frt 30 kr.

Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei 1505—1709-ből. (464 l.) 2 forint.

Deák Farkas, Gróf Tököly Imre levelei. (XXIV. 300 l.) 1 frt 60 kr.

Deák Farkas, A bujdosók levéltára. (365 l.) 1 frt 80 kr.

Demkő Kálmán. A felsőmagyarországi városok életéből a XV—XVII. században. (290 l.) 2 frt 70 kr.

Fejérfataki László, A kir. kancellária az Árpádok korában. (1501 l.) 1 frt.

Fejérfataky László, Magyarországi városok régi számadás-könyvei. (I.—XIII. 682 l.) 4 frt.

Findly Henrik, Az ókori súlyokról és mértékekről. (164 l.) 1 frt.

Fraknoi Vilmos, Mátyás király levelei 1448—1479. (XIV. 496 l.) 4 frt 50 kr.

Fraknoi Vilmos és Károlyi Árpád, Magyar Országgyűlési emlékek. (1526—1604 l.) Eddig tíz kötet. Kötetenként 3 frt.

**Fustel de Coulanges,* Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Ford. Bartal Antal. (XIII. 609 l.) 1 frt.

**Goldziher Ignác,* Az iszlám. Tanulmányok a mohammedán vallás története köréből. (XII. 412 l.) 50 kr.

Hampel József, A régibb középkor (IV.—X. század) emlékei Magyarhonban. (173 l. 200 képes táblával és rajzokkal a szövegben.) 5 frt.

Helmár Ágost, Bonfinius mint történetíró. (88 l.) 50 kr.

Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. (336 l.) 8 frt.

Henszlmann Imre, Lőcse régiségei. 14 táblával. (163 l.) 6 frt.

Henszlmann Imre, Pécs középkori régiségei. Három részben. (97, 372, 165 l.) 12 képtáblával és számos fametszettel. 6 frt.

Henszlmann Imre, A székesfehérvári ásatások eredménye. (226 l.) 9 táblával. 2 frt.

Hunfalvy Pál. Az oláhok története. Két kötet. (482 és LXVI. l., 481 és LXXII. l.) 6 frt.

Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592—1603. és *Hidvégi Mikó Ferencz* története 1594—1613. *Biró Sámuel* folytatásával. Egy kötet. 2 frt.

Jakab Elek, Az utolsó Apafi. (336 l.) 1 frt 80 kr.

Jakab Elek, A m. tud. Akadémia kéziratárának ismertetése. (43 l.) 40 kr.

Ipolyi Arnold, A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. (234 l.) Pompás díszkiadás. 10 frt.

**Kállay Béni,* A szerbek története 1780—1815. (640 l.) 50 kr.

Karácsonyi János, Szent-István oklevelei és a Szilveszter-bulla. (224 l.) 2 frt.

Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre. (216 l. IV.) 1 frt 20 kr.

Károlyi Árpád és Szalay József, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. (262 l.) 1 frt 40 kr.

Kolosvári Sándor és Órári Kelemen. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. köt. (VIII., L. és 639 l.) 4 frt. — II. kötet 1. fele (LI. és 521 l.) 4 frt 50 kr.; 2. fele (LXX., VIII. és 422 l.) 4 frt 50 kr. — III. kötet (LXXXI. és 801 l.) 7 frt.

**Lanciani R.,* A régi Róma, a legújabb ásatások világtárlásában. Ford. Lubóczi Zs. (368 l.) Számos műmelléklettel. 3 frt.

Lipp Vilmos, A keszthelyi sírmezők. (52 l.) 363 rajzzal. 1 frt 60 kr.

**MacCarthy Justus,* Anglia története korunkban. Ford. Szász Béla. Három kötet. (618, 686, 485 l.) 4 frt 50 kr.

Marino Sanuto, Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai, 1496—1501. Három kötet. (XVI. és 282, 300, 390 l.) Ára 4 frt 20 kr.

Meyer Gotthold Alfréd, Szent Simeon ezüstkoporsója Zárában. (64 l.) 14 képes melléklettel és 29 ábrával. 4 frt.

Myskovszky Viktor, Bátfia középkori műemlékei. Két részben. (146 és 132 l.) 14 fénynyomatú táblával és számos fametszettel. 9 frt.

Oláh Miklós, esztergomi primás és kir. helytartó levelezése. 2 frt.

Ortlay Tivadar, Magyarország régi vízrajza. Két kötet. (544, 464 l.) 5 frt.

III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomatiái levelezései 1535—1549. Egy kötet 2 frt.

Pázmány Péter levelezése 1605—1625. Egy kötet 2 frt.

Pauler Gyula, Wesselényi Ferencz nádor és társai összeesküvése 1664—1671. Két kötet. (X. 412, 450 l.) Ára 1 frt.

Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Két kötet. (XVI. 668, 790 l.) 6 frt.

Péchy Antal, Alsómagyarország bányaművelésének története. Két kötet. (502, 846 l.) 8 frt 50 kr.

Pesty Frigyes, A szőrenyi bánság története. Három kötet. (482, 560, 426 l.) 7 frt.

Pesty Frigyes, Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt. (448 l.) 3 frt.

Pulszky Ferencz, A rézkor Magyarországhoz. 21 ábrával (79 l.) 1 frt 20 kr.

A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 1632—1660. Egy köt. 2 frt.

Rákóczy Ferencz önéletrajza és «Egy keresztyén fejedelem áhításai» című munkája. (Az eredeti kéziratból.) (592 l.) 3 frt.

**Rambaud A.*, Oroszország története. Ford. Laukó Albert. Két kötet. (432, 448 l.) 3 frt.

**Ratzel Frigyes*, A föld és az ember. A földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai. Ford. Simonyi Jenő. (XX. 624 l.) 1 frt 50 kr.

Rédey László történeti maradványai 1658—1663. (XII. és 270 l.) 80 kr.

Reissenberger Lajos és *Henszelmann Imre*, A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Két rézmetszettel és számos ábrával. (87 lap) 4 frt.

Rómer Flóris, Régi falképek Magyarországon. 13 képtáblával (170 l.) 8 frt.

Rozsnyay Dávid, Az utolsó török deák történeti maradványai. 2 frt.

Rupp Jakab, Budapest helyrajzi története. Két térképpel. (314 l.) 2 frt.

Rupp Jakab, Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézményekre. Három kötet (808, 474, 376 lap) 3 frt 30 kr.

**Schuchardt K.*, Schliemann ásatásai. Trója, Tyrins, Mykéne, Orchomenos és Ithakaban. (2 arczk., 7 tervrajzzal és 321 ábr. (464 l.) Ára 3 frt.

**Sorel Albert*, Európa és a francia forradalom. I. rész: A politikai erkölcsek és a hagyományok. Fordította Szathmáry György. (VIII. 718 l.) 1 frt 50 kr.

Szádeczky L., Báthory István lengyel királylány választása. (354. XLIII.) 3 frt.

Szádeczky L., Izabella és János Zsigmond Lengyelországban. (108 l.) 70 kr.

Szalay Ágoston, Negyszáz magyar levél a XVI. századból. (432 l.) 1 frt 20 kr.

Szamosközy István Történeti maradványai 1566—1608. Négy kötet. (XXXI és 247; XIV. és 383; 368; XXI. és 430 lap). 8 frt.

Gróf Széchenyi és az Akadémia alapítása. Szász Károlytól. (260 l.) 1 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István Külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán. Összeállította Zichy Antal. (446 l.) 4 frt.

Gróf Széchenyi István Hirlapi cikkei. Két kötet. (I., VII. és 564. II. köt. 692 l.) Összeállította Zichy Antal. 10 frt.

Szécsi Mór, Az osztrák-olasz háború 1866-ban. (XI. 281) 281 l. 12 melléklet. 3 frt.

Szentkláray Jenő, A dunai hajóhidak története. (334 l.) 2 frt 60 kr.

Szilágyi Sándor, Lorántfy Zsuzsanna. (104 l.) 60 kr.

Szilágyi Sándor, Erdély és az északkeleti háború. Két köt. (635 és 596 l.) 10 frt.

Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor fejedelem levelezése. (470 l.) 2 frt.

Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek. 1540—1679. Eddig tizenhét kötet. Kötetenként 3 frt.

Szimyei József, Hazai folyóiratok és hírlapok történelmi repertoriuma. Két kötet. (1486, 1648 l.) 10 frt.

Téglás Gábor, Az aldunai zuhatagok sziklafeliratai. Folio, 55 lap. 14 szövegközti rajzzal. 1 frt.

Thaly Kálmán, Bercsényi házassága. Történeti ének 1695-ből. Toldalak: Actio curiosa. Magyar színjáték 1678-ból. (200 l.) 2 frt.

Thierry Amadé, Aranyházú Szent János és Eudoxia császárné. A keresztyén társadalom keletén. Ford. Öreg János. (XIV. 580) 1 frt 50 kr. — Szent Jeromos. A keresztyén társadalom nyugaton (XXVI. 588 l.) 1 frt 50 kr.

Tököly Imre Levelei, könyvei és egyéb emlékezetes írásai. Két kötet. 4 frt.

Tököly Imre Naplója. Két kötet. 4 frt.

Thury József, Török történetírók Magyarországról. (VIII. 433 l.) 4 frt.

Torma Károly, Az aquincumi amphitheatrum. (Jelentés az ásatásokról.) 1 frt.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. November 15.

11. FÜZET.

Megnyitó beszéd.

(*Than Károlytól*, a III. osztály elnökétől a november 3-án tartott Széchenyi-ünnepen.)

A Magyar Tudományos Akadémia néhány évvel ezelőtt, nagyérdemű elnöke indítványára, elhatározta, hogy halhatatlan alapítója, gróf Széchenyi István iránt érzett kegyelete jeléül, emléket évenként egy ünnepélyes üléssel meg fogja újítani.

Ez ünnepélyes ülések méltó feladata, hogy bennük az Akadémia számot adjon a tudomány egyes köreiből történt nagyobb haladásokról, és hogy az alapító nagy egyéniségének vonatkozásait kulturális életünk egyes ágaihoz kidomborítsa. Ehhez képest, a határozat értelmében, az ünnepélyes Széchenyi-ülések az egyes osztályok külön emlékünnepei is. A jelen évben a harmadik osztály kerülván sorra, nekem jutott a szerencse, hogy ez ünnepélyes ülést megnyithassam, a melyen Kisfaludi Liphthay Sándor lev. tag, Széchenyi István műszaki alkotásairól tart előadást.

Mai ünnepélyünk nemcsak azért nevezetes, mert a nagy alapító emléket oly világításban tünteti fel, melynek részletei sokak előtt kevésbé ismeretesek, hanem azért is, mert Széchenyi műszaki alkotásai kulturális életünkre épen oly jelentősek voltak, mint a szorosabb értelemben vett politikai és társadalmi működése. Kegyeletünk hevéét pedig fokozza még kiválóan az a körülmény is, hogy éppen e pillanatban hetven évvel ezelőtt az emlékeztető 1825-ik év november 3-án délelőtt tette nagynevű jótévőnk első nyilvános kijelentését az Akadémia megalapítására. Ez az ünnepélyes pillanat volt az, mely akkori lelkes nagyjainkat magával ragadva, hazánknak egyik legáldásosabb, legmaradandóbb és legnagyobb jelentőségű intézményét megalkotta. A kegyetes megemlékezés emelkedett tudatában, őszinte örömmel nyitom meg az idei Széchenyi ünnepélyes ülést, és felkérem Kisfaludi Liphthay Sándor urat előadásának megtartására.

Széchenyi műszaki alkotásai.*

(Előadta *Lipthay Sándor* lt. az 1895. november 3-án tartott Széchenyi-ünnepen.)

«A mikor a politika terére léptem, Magyarország sírkert-hez hasonlított, a hol minden alszik és a hol a kormány a magyar alkotmány és a magyar nemzetiség utolsó szikráját sirba temeti...» E szavakkal jellemzi Széchenyi István gróf közállapotainkat abban a korban, a mikor nemzetünk átalakításának nagy művét megindítani készül. És valóban érthető, ha az ő aggódo szemei nemzeti hanyatlásunknak ily sötét képét látták.

Ellentétben az írott törvény szavaival, a melyek teljes állami függetlenségünket biztosították, hazánk a monarchia kapcsolatában tényleg alárendelt tartományi helyzetben sínylődött. Legfontosabb ügyeinket idegen földről idegen kezek intézték és a trón és a nemzet közé a szinte százados bizalmatlanság fojtó köde nehezedett.

A magyar nyelv száműzve volt a hivatalos helyekről, valamint a magasabb körökből és helyét a latin és német nyelvek bitorolták.

Maga a nemzet szétvált csoportokra volt szakítva, a melyek egybeforradását rendi alkotmányunk elavult intézkedései gátolták. Közgazdasági fejlődésünket közlekedő eszközeink silányságán kívül régi magánjogunk bénító intézkedései is megnehezítették és végkép fojtogatta a vámsorompó, a mely hazánkat a nemesi adómentesség ellensúlyozására akkor még az örökös tartományoktól elválasztotta és valósággal Ausztria gyarmatává tette.

A népesség szegénységével egy színvonalon állt az államnak anyagi ereje is. Országos pénzalap, a mely nemzeti közcélokra fordítható lett volna, egyáltalában hiányzott: ha csak a só felemelt árának évenkénti 100—200 ezer forintját, az akkori pénzügyi tudomány ezen állását és omegáját, ilyennek nem tekintjük.

A közlekedés hiányossága és az érintkezésnek belőle folyó nehézségei szellemi téren is az ország elmaradottságát okozták; a magasabb műveltség elszigetelt társadalmi körök osztályrésze

* Kivonat az előadónak e tárgyra vonatkozó és legközelebb megjelenő részletes tanulmányából.

maradt és közkincsé nem válhatott. A különben is kezdetleges sajtó még a cenzura szigorú jármát is sínylette, noha az írott törvény annak szabadságáról szólt.

És mindezekkel szemben az országgyűlések csak időnkénti elvezető szellentűi voltak a felhalmozott izgalmaknak: folytonos küzdelmeiket igazi és maradandó sikerek nem kísérték!

Széchenyi, a kinek lángelképében «kimondhatatlan vágy létezett Magyarország kifejtésére és a kinek minden csepp vérében a magyar nemzet feldicsőítése élt», a dolgok velejéig ható agyával át- meg átkutatja a szomorú állapotok szövevényes okait, azon komoly elhatározással, «hogy ő fogja, ha senki más, megvetni alapját nemzetünk egykori fényének, vagy legalább ezen czélnak szentelni véglihegésig földi pályáját».

Megfogalmazza a teendők sorrendjét, a melyekkel nemzetünket a «szelid és convulsio nélküli reformatio útján», lassan bár, de biztosan a legmagasabb fejlődésre vezetni óhajtotta.

Programmja tisztán és világosan áll előtte, a mikor a nyilvánosság küzdőterére kilép és annak egész életén át élő szóval valamint írással és tettel fáradhatatlan és következetes bajnoka marad; — egyes szakaszai már csak részleteikben tagozódnak és alkalmazkodnak a fejlődésszülte körülményekhez.

Ő volt nemzetünk első államférfia, a ki belátva a hagyományos sérelmi politika küzdelmeinek meddőségét, az áldatlan viszonyainkból való kibontakozást magának a nemzetnek reformálásában kereste és e közben a legnagyobb súlyt a közgazdasági érdekek felkarolására helyezte, hogy a nemzet majdan saját erejében és saját életrealitásában lelje meg fennállásának és jövőjének igazi biztosítékait.

Ezért vívta már első küzdelmeit azokért az intézményekért, a melyek a forgalom anyagi és erkölcsi biztosságának nélkülözhetetlen előfeltételei. Meggyőződése volt, hogy az országos forgalom föllendülésének nyomában fog járni nemcsak a nemzeti vagyonság gyarapodása, hanem a nemzeti kultúra felvirágzása is, és hogy a szellemi élet élénkülése, karöltve a személyes érintkezések fokozódásával, a nemzetünket szétválasztó társadalmi ellentéteket is mérsékelni fogja.

Kiváló fontosságúnak látta Budapestnek igazi fővárossá való alakítását, sőt ezt a teendők sorában egészen előtérbe tolta.

«Mert hogy a magyar, magyar szellemben és alkotmányos formákban, tenger bonyodalmai s ezer szétágazásai közt valaha is kifejttesse magát oly nemzeti magasságra, melyet nagyító üveg nélkül valósággal magasnak lehessen nevezni, ha szíve, ha fővárosa nincs», ezt soha felfogni nem bírja.

Budapestet teljesen az ország gazdasági, társadalmi és

politikai központjává kell tenni; a nemzet szellemi és anyagi életének ütőerei innen kell hogy kiinduljanak.

Biztosítani kell azt a Duna árvizétől; hazánk elbonczolt részeit Budapesten álló híddal egyesíteni kell; minden kitelhető módon emelni, kellemessé tenni és szépíteni kell fővárosunkat, hogy hivatásának teljesen megfelelhessen. Hogy hajlamból is lakhassák az emberek, ne csak kénytelenségből, «hogy legalább egykor azon vágyunk is, miszerint fejedelmünk is lakjék köztünk, több lehessen mint phrasis és jámbor óhajítás».

A közjogi kérdésekhez ellenben csak óvatosan közeledik.

Tudja, hogy terveit csak a bécsi kormány jóakaró támogatásával, vagy legalább elnézésével valósíthatja meg és ezt kockára tenni nem akarja.

Kifejezett fajszeretete és gyorsan növekvő népszerűsége különben is gyanússá teszik a központi kormány előtt, pedig Ausztriával való vegyes házasságunkat a magasabb politikai szükség szempontjából ítéli meg és az a meggyőződése, hogy «a magyarnak legkisebb nyomatéka sem lesz mindaddig, míg a nemzet fenékiig meg nem barátkozik azzal, hogy a közbiradalommal feloldhatatlanul egybeházasítva vagyunk, s hogy ekkép ezen kapcsolatban kell keresnünk és találnunk üdvöt.»

A közjogi viszony akkori vadhajtásai azért, naplóinak tanúsága szerint, az ő hazafias szívét is felháborították, de ez érzelmeket államférfiúi akarattal elfojtja, és mert meggyőződése, hogy «szélsőségek soha sem vezetnek célhoz», az «engesztelésnek, capacitatiónak, kölcsönös érdekkimutatásnak és kibékítésnek» hirdetője marad.

Különben is «hitte hazánk anyagi és értelmi gazdagságát oly magas fokra emelhetni, miként tette a birodalom valóságos központjává válandunk s bár eleinte észrevehetetlenül, de az idők folyama szerint mindinkább a mi érdekeink fognak a monarchia belkormányzásában és külviszonyaiban elhatározók lenni».

Széchenyi ébresztő szavára a szunnyadó erők csakhamar feléledtek és a nemzet újjáalakulásának nagy munkája az egész vonalon serényen megindult. A mozgalom vezére azonban, a kinek addig csak a maradiság bajnokaival kellett küzdenie, de a ki eszméit maga is csak óvatos fokozatossággal óhajtotta a gyakorlati életbe bevezetni, a fejlődés során nemsokára egyre növekedő ellenzékkel találkozik, a melynek zászlaján a gyorsabb haladás reménye fénylik. Széchenyi ekkor keserű, de hazafias kötelességének tartja az óvatos fékező hálátlan, szerepére vállalkozni, — népszerűségének feláldozásával megkezdi a harcot az ellenzékkel és csakhamar szemtől-szemben áll későbbi legnagyobb ellenfelével: Kossuth-tal. Küzdelmei annál hevesebb és elkesere-

dettebbé válnak, mentől inkább közeledni látja a kívülre akkor még senki mástól előre nem látott végzetes összeütközés óráját, a melytől a nemzeti felvirágzás gyenge bimbóinak örökre való megsemmisítését féltette.

Íme az a mozgalmas háttér, a mely Széchenyi korszakos működésének képét kiegészíti.

A főcéljai felé való törekvést Széchenyi mindazonáltal még leghevesebb politikai küzdelmei között sem tévesztette el soha szem elől, és nemzeti újjászületésünk történetének csakhogyan nincsen egyetlen fejezete sem, a melyben az ő universalis lángesze és kifogyhatatlan tetteje maradandó üdvös nyomokat ne hagyott volna.

Tevékenységének javarészét mégis azoknak a műszaki alkotásoknak szentelte, a melyek az országos közlekedés kifejlődésének, valamint a mezőgazdasági és ipari felvirágzásnak alapjait megvetették.

Szinte a lehetetlenre vállalkozom, a mikor a mai ünnepi alkalom szűk keretében ebbeli szakadatlan tevékenységének átnézetes képét nyújtani törekszem.

* * *

Széchenyi már ifjúkora óta nagy előszeretettel viseltetett technikai dolgok iránt; ha magyar főúr helyett angol polgárnak születik, bizonyára korának egyik legnagyobb mérnökévé válik. Így is egész odaadással készült mindazokra a műszaki alkotásokra, a melyek programjának oly fontos tényezői voltak.

Az élet iskoláját járta. Már fiatalabb éveiben való utazásain is felülkerekedett benne az ismeretgyűjtés vágya; azontúl pedig, hogy nagy hivatásának öntudatára ébredett, külföldi utazásai már majdnem teljesen a tanulmánynak vannak szentelve. Különös előszeretettel a modern technika szülőhazájában, Angliában tartózkodik. Fölkeresi a mérnöki építés nevezetes alkotásait, a hajózó csatornákat, a hidakat, valamint az akkor még csak gyermekkorukat élő vasutakat; hangyaszorgalommal gyűjti a mindezekre vonatkozó fontosabb technikai és gazdasági adatokat és jellemző vázlatos rajzokban rögzíti meg naplóiban a látottakat.

Szorgalmas látogatója a gyáraknak, a hol a gépészet körül keres tájékozást.

Figyelemmel kíséri az idevágó irodalmat is; szinte szakadatlanul tanul és a technikai ismereteknek oly tárházát gyűjti, hogy messze túlemelkedve a dilettantismus rendes színvonalán, világos képet nyer a technika sokoldalú eszközeiről és a műszaki kérdésekben helyes ítéletre tesz szert. Nem vált

mérnökke, a szónak közönséges értelmében, a minthogy jogi tanulmányai sem avatták hivatásszerű jogtudóssá. Mégis ő veti meg alapját hazánk összes műszaki alkotásainak, a minthogy ő kezdeményezte az elavult jogállapotainkból való kibontakozást is.

Mérnök és jogász volt ő együttesen, a szónak magasabb értelmében; e két irány az ő államférfiúi valójában összhangzatosan egyesült; e kettős minőségben szolgálta mindvégig nemzeti felvirágzásunk nagy érdekeit.

I.

Széchenyi tevékenységének egyik kimagasló eredményét köztudomás szerint a budapesti lánczhíd képezi, a melylyel majdnem megszakítás nélkül egész nyilvános életén át foglalkozott.

Az állandó híd hiányát nemcsak a főváros lakossága sínylette, mert a folyamtól szétválasztott országrészek közötti forgalom szintén itt kelt át a Dunán, a forgalomnak néha heteken át tartó megszakítása ennél fogva valósággal országos bajjá fajult. A sors gondoskodott arról, hogy a közlekedés bizonytalanságának következményei magában a fővárosban is kézzelfoghatóan érezhetőkké váljanak. Általános volt a javítás vágya is, csak is akkori szegényes viszonyaink és a feladatnak nem közönséges műszaki nehézségei okozták, hogy a kibontakozás mindenki előtt szinte lehetetlennek látszott és hogy már réges-régen nem törekedtek helytálló híd építésére.

Széchenyi még katonakorában foglalkozott a bajjal és annak jelentőségét átlátva, már 1821-ben tényleg felajánlotta esztendei jövedelmét az álló hidra, de szavának akkor még súlya nem volt. Katonáskodása közben nem is lett volna módjában a kérdést dűlőre vinni. A nyilvános pályára lépve, újra foglalkozni kezd a hiddal, hogy az eszmét azután már soha többé el ne ejtse.

Sikerül az állóhíd iránti érdeklődést tágabb körökben felkeltenie és 1832 elején már elérkezettnek látja az időt, hogy a híd eszméjével a nyilvánosság elé lépjen. Megalapítja a Hid-Egyesületet és ennek nevében Pestmegyéhez fordul, a hol pártolásra talál. Még ugyanazon évben Angliába utazik a hidak tanulmányozására és kidolgozza ez útra vonatkozó, az egyesülethez intézett jelentést.

Alaposan megczáfolja e röpiratban azokat a lelki szegényeket és mindenben akadékoskodókat, a kik a roppant költségű hidban csak a két város lakosságának látogatásait megkönnyítő eszközt látják és meggyőzően mutatja ki úgy a hidépítés időszerűségét, valamint a hozzá fűződő országos közérdeket.

Igen, ez a nyilvánvaló közérdek az, a mi Széchenyit oly

lelkesedéssel és kitartással az állóhíd megvalósítására ösztönzi, mert ez teszi lehetővé, hogy a már magában is nagy és hozzá méltó feladatot egy még sokkal nagyobbbal összefűzhesse, hogy t. i. azzal egyúttal a közleherviselés nagy elvének, a nemzet felvirágoztatása e biztos kulcsának kiküzdésére az első lépést megtehesse. Meggyőzően kimutatja ugyanis, hogy a híd létesítésének egyedüli helyes alapja csak a jövedelmezőségére alapított tőkebeszerzés lehet. A nagy építő költség azonban az akkori hídjövedelem tetemes megszorítását követelte, ez pedig a vám mérsékelt fölemelése mellett csak úgy érhető el, ha azon kivétel nélkül mindenki vámot fizet, ha tehát a nemesek vámmentességét legalább addig felfüggesztik, míg a hídnak építési költsége a jövedelemből nem törlesztődik.

Széchenyi jól tudta, hogy ez a javaslata a leghevesebb ellenzésre fog találni és azért meleg szavakkal igyekszik még a jelentés során bebizonyítani azt, hogy ha a nemesség szabad elhatározással és alkotmányos úton új kellemeikért új terheket vesz vállaira, ez nemcsak nem ellenkezik az ősi alkotmány valódi lelkével, hanem azt kifejtván, ellenkezőleg az igazi szabadság legmélyebb talpkövévé válik.

A «Jelentés» műszaki részének során megnyugtatta a közönséget az iránt, hogy az elterjedt balvéleménynyel szemben igenis lehet oly hídoszlopokat építeni, a melyeket a Duna sem alá nem moshat, sem a jég el nem hordhat és a melyek áradást sem okozhatnak, ha a hídnak helyét jól megválasztják és nagy nyílású hidat építenek. Egyúttal függő lánczhídnak az építését javasolja, mert ezeknek az a nevezetes elsőségük van, hogy legtagabb nyílásra vonhatók és így víznek s jégtorlatnak keveset állnak útjában.

Időszerű ma is, a mit a híd helyének megválasztására nézve mond. A hajóhídnak régi helyét — a mai Deák Ferencz-utca vonalát — kedvezőtlennek tartja, mert a legalább is három öl magas feljárók sok helyet kívánnak, ez pedig ott olcsón nem szerezhető. Semmi esetre sem tartaná tanácsosnak a hidat Pest akkori középpontja táján, a ma eskütéri-nek nevezett szorulat felett építeni, mivel ott egyetlen oszlop is kárt okozna; «egy nyílásra pedig hidat építeni, akkorában még egész Britanniában senki sem tanáclá». Íme, Széchenyi már hatvan év előtt tisztában volt mindazokkal a nehézségekkel, a melyek a mai eskütéri hídkérdés körül újabb időben annyi port fölverték.

Önként következett ebből, hogy Széchenyi a lánczhíd helyét feljebb kereste, a Duna szélesebb részén, arrafelé, a hol végre fel is épült.

A szóban forgó hídjelentés a nemzet haladni vágyó részében a lehető legkedvezőbb fogadtatásra talált; meggyőző érvelé-

seitől a kishittűek és kétkedők serege elhallgatott, de annál veszedelmesebb ellenfelei támadtak a hid tervének azok között, a kik Cziráky Antal gróf országbíróát követve, a javasolt módon építendő hidban, mint a törvény előtti egyenlőség felé vezető első lépésben, az ősi alkotmány veszélyeztetését látták.

Az országbíró később azt a napot, a melyen a nemesség vámmmentességének felfüggesztése csakugyan határozatba ment, elnevezte az ősi magyar alkotmány temetése napjának.

Nem lehet e helyen feladatomból, részletesen ismertetni azt az álló hét esztendeig tartó küzdelmet, a melyet Széchenyinek az ügy ellenségeivel folytatnia kellett, míg a lánczhidat a megvalósulás küszöbéig hozhatta; csakis e küzdelem legnevezetesebb szakaszainak főlemlítésére szorítkozhatom.

1835 elején sikerül Széchenyinek a pozsonyi országgyűlésen a hid-, illetőleg a vámfizetés elvét diadalra juttatni és a végrehajtásra országos bizottság kiküldését keresztülvinni. Az ó-conservatívek más utat keresnek most az ősi alkotmány megmentésére és oda törekcszenek, hogy az elfogadott elvnek legalább életbe léptetését megakadályozzák.

Ez az alkalom a fővárosok hidjogának megóvása czímén önként kínálkozott, mert oly törvényünk, a melylyel a közcélra való tekintettel a régi hajóhidat a fővárosok akarata ellenére is kisajátítani lehetett volna, akkor még nem létezett, úgy hogy a városok a hozzájárulás megtagadásával az állóhid létrejöttét alaposan megakadályozhatták. *Buda* városa ráállt ugyan a tulajdonjog megváltására, de *Pesten*, a hol már Czirákyék befolyása érvényesült, heves ellenmozgalom keletkezett. A hid ügyét mind szenvedélyesebben tárgyalták, úgy állítván oda a dolgot, hogy az országgyűlés, illetőleg a nemesség, egyoldalú határozattal, a polgárságnak őseiktől öröklött jogait el akarja venni. A választott polgárság küldöttségileg már a király elé akart járulni, hogy ő Felsége a törvény jóváhagyását tagadja meg és így a várost minden károsodás ellen megvédje. Végre sikerül Széchenyinek Pest városa tanácsának elvi beleegyezését is kivívni és az országgyűlésen a következő év elején a hidra vonatkozó kisajátítási jogot keresztülvinni.

Újabb nehézségek keletkeztek a hid iránt érdeklődni kezdő vállalkozók versengéséből.

Széchenyi e hidban mindig a hazai közmunkák első kezdetét, megindítóját és követendő példáját látta. Minden válság, a mely ezt érhetné, évek hosszú sorára visszavetné egyúttal mindazokat az alkotásokat, a melyek ebből, fényes sikerülése esetén okvetlenül kiindulának. Különös súlyt helyezett ez okból arra, hogy az ne csak műszaki tekintetben a lehető legtökéletesebb megoldás legyen, de hogy a vállalat pénzügyi részét is minden eshetőség ellen biztosítsa. Ezért szinte félt a vállalkozók ver-

sengésétől, a melynek természetszerű következménye a legjobb esetben is a beruházandó összegnek az alsó határig való leszorítása és egy olcsó, hiányos hídnak az építése lett volna. Jóeleve kiválasztja közülök azt, a kiben legjobban megbízott, *Sina* György bárót, a kinek pénzereje és hitele teljesen biztosította a szabad mozgást a költségek terén és a kinek ambíciója arra nézve is kezesül szolgált, hogy az országos művet, a melyhez nevét fűzendi, nem fogja tisztán nyerészkedő szempontokból felfogni.

A mellőzött vállalkozók természetesen mindent elkövettek, hogy *Sina* ellenében ők érvényesüljenek és az ügyet feltartóztató eme törekvésekben a híd elvi ellenségeinek támogatását élvezték.

A vállalkozók versengése közben még egy más természetű nehézséget is kellett Széchenyinek tapintatosan mellőznie: a katonaság vámkötelezettségéből keletkezőt, mert a hozott törvény betűi mindenkit, kivétel nélkül, köteleztek a vám lefizetésére.

És hogy a mérték egészen beteljék, újabb válság keletkezett még az 1838-as árvizből, a mely Pest városának nagy részét romba döntötte. Óh szegény híd, vagy inkább szegény elve az egyenlő fizetésnek — így sóhajt fel Széchenyi a vész napjaiban — mily nehezen tudsz te megszületni!

Az éveken át tartott küzdelmek folyamán a híd ügye hol jól állt, hol elbukással fenyegetett. Széchenyi a legnagyobb izgatottsággal lesi a híd ügyét; minden újabb veszedelemről idején értesül és idején teszi meg óvó intézkedéseit. Naplói és levelei telvék erre vonatkozó adatokkal. Végre a híd bizottságban folyt hosszas tárgyalások után a végleges szerződést Sinával 1838 szeptember havában meg is kötik és jóváhagyás végett fölterjesztik. Ezzel Széchenyi egy nagy lépéssel közelebb jutott volna céljához; de még mindig nem élvezheti hét éves fáradozásainak gyümölcsét, mert a hídnak, illetőleg az azzal egybeforrott elvnek ellenségei megragadják az utolsó eszközt a meghíúsításra és most a szerződés legfelsőbb jóváhagyását törekszenek megakadályozni.

Széchenyi már korábban értesült arról, hogy *Pálffy* Fidél gróf, az új cancellár, magánkívül van az országgyűlésnek a hídra vonatkozó határozatai miatt, s hogy különösen abban lát nagy dolgot, hogy olyan fontos ügy nem a kormánytól indul ki, hanem hogy azt a nemzet kezdeményezi. A mikor a hídszerződés jóváhagyás végett Bécsbe érkezett, a magyar cancellária ajánló szavazata ellenében külön véleménynyel él: a cancellár, a kinek kötelessége lett volna, hogy a törvények megtartása fölött őrködjék, az első, a ki ellenük feltámad. Deczember végén *Pálffy* megbukik ugyan, a miben Széchenyinek nagy része van, de viszont Cziráky államministeri ranggal Bécsbe kerül, a hol bő alkalma nyílik a hídnak ártani.

Az elv ellenségeivel itthon szintén szövetkeznek mindazok, a kik a hídvállalatnál remélt nyereségtől elestek. Nyíltan hirdetik, hogy a hidépítés nem éri fel az áldozatokat, a melyeket az ország érte hoz; hogy nem hazafiság kifolyása, de olyan speculatio, mely nagy terheket ró a hazára s nagy nyereséget juttat a vállalkozó Sinának. Maga Széchenyi is alacsony rágalmaknak van kitéve. A híd elleni agitatio mindinkább tért hódít. Nyitra vármegye már a követi utasításokba is fölveszi a szerződés legfőbb pontjai ellen való tiltakozást és ebben az értelemben köriratot intéz a többi megyékhez.

Ennyi baj és veszedelem között Széchenyi aktivitása és energiája bámulatosan fokozódik. Latba veti egész befolyását és összeköttetéseit az ügy megmentésére. Nemcsak a levelek egész sorát intézi a bécsi hatalmasokhoz, de egyre informálja éber értesüléseiről József nádort és Sinát, a ki viszont Bécsben dolgozik és ezeket is folytonos tevékenységre tüzeli.

Végre — végre célhoz ér, 1839 május derekán veszi az első biztos hírt, hogy a hídszerződés, nyolcz hónapos újabb küzdelem és aggodás árán, a királyi szentesítést némi módosítással mégis elnyerte.

A budapesti álló-híd ügye a politika mezejéről valahára a foganatosítás terére került; Széchenyi — a tettek embere — végre elemében érezhette magát.

Még a hídküzdelem izgalmas napjaiban megtett minden előkészületet arra, hogy az építés majdan mentől gyorsabban kezdetét vehesse.

Közbenjárt és sürgette a hídníylásra vonatkozó határozatot.

Gondoskodott az alapozás iránt tájékoztató kutató fúrásokról, valamint a pillérek zárógátjaihoz szükséges tölglya czölöpökről, hogy az építés eme legelső szükséglete idején beszerezhető legyen. Kőbányákat keresett és egyáltalában sokat fáradozott a végrehajtás legtöbb részlete dolgában, szóval lelke volt az egésznek. Alig várhatja már a részvénytársaság megalakítását és az építés megkezdését. Türelmetlenségét élénken jellemzi Sinához intézett számos levele, a melyekkel a túlságos óvatossággal intézkedő vállalkozót az ügyek gyorsabb lebonyolítására ösztönözte.

1842 augusztus 24-ike nagy napja volt Széchenyinek; ekkor helyezte el József nádor a király képviselőjében a lánczhíd alapkövét. Tiszta örömet megzavarta az a hír, hogy az ő ünneplésére szánt fáklyásmenet tőle tüntetésszerűleg Kossuth elé fog vonulni; — a menetet ezért nem is fogadta.

Kossuthnak e napon hálásabb szerep jutott. A menethez intézett beszédében felmagasztalta nemes ellenfelét, a kit ő más alkalmmal már a legnagyobb magyarnak nevezett el és azt indítványozta, hogy a lánczhidat Széchenyi-hidnak nevezzék el. Ragyogó

tollával még a Pesti Hírlap hasábjain is ünnepelte a korszakot alkotó mű létrejöttét és kiküzdőjét.

Nemsokára reá Széchenyi gyöngélni kezd és az a szomorú sejtetem gyötri, hogy soha sem fog a kész hídon járhatni, pedig az építés megindult és serényen haladt. Széchenyi az Ullmann dunaparti házában bérelt szállást; a lánczhíd kerítéssel körülzárt építő udvara lakásától csak pár lépésre, azzal majdnem szemben terült el.

A gróf majdnem naponként személyesen megfordult az építés színhelyén, rendkívüli érdeklődéssel kísérte az építés előhaladását, buzdította és megajándékozta a munkásokat, a kik hozzá rendkívül ragaszkodtak. Itt keresett és talált szórakozást és üdülést mindinkább fokozódó politikai izgalmai között.

A politikai ellentétek kiélesedésével a hídra nézve ismét meginduló gyanúsításokat a sajtó útján visszaveri és egy pesti általános munkászavargás alkalmával személyes közbelépésével menti meg az építésben levő művet a rombolástól.

Az építés befejező szakaszában még néhány érdekesebb epizód fűződik Széchenyi személyéhez.

A mikor 1848-ban az első láncz a két part között már ki volt feszítve, Széchenyi — akkor már közlekedési miniszter — értesült arról, hogy Adam *Clark*, a hidat tervező Tierney *Clark* megbízásából az építésnek közvetlen vezetője, a kifeszített lánczon Budára átment és hogy ezt a vakmerő sétát többször ismételte.

A gróf erre levelet intézett Clarkhoz, a melyben óva inti, hogy életét ily kísérletekkel ne kockáztassa.

Mindamellett pár nap múlva maga Széchenyi is megtette ezt a hajmeresztő utat, még pedig szeles időben, sőt magával vitte Béla fiát is. Akkori első munkatársához és egyik legkedveltebb emberéhez, Kovács Lajoshoz e sétájára vonatkozva ezeket mondotta: «Tudhatom-e, nem lesz-e erre szükségem? Ez lehet legbiztosabb menekülési utam, a hová tudom senki sem követ». A helyzet akkor már oda bonyolult, hogy Széchenyi, a ki politikai meggyőződésének mindenkor bátor kifejezője volt, szálka lett a túlzók szemében. Suttogó hírek keletkeztek az élete ellen tervezett merényletről. Széchenyi megtette védelmi intézkedéseit és ezek sorában a lánczhíd építő-udvarának és annak felfegyverzett őrségének is szerepe jutott.

Széchenyi kedélyvilága mindinkább elborult; lelki szemeivel látta már a forradalom kitörését és imádott nemzetének a vértengerben való elmerülését. Látományaiban szerves összefüggés keletkezik a haza és az ő féltett alkotása: a lánczhíd között, a melyért szintén annyit kellett küzdenie. Szinte babonás félelemmel követi azontúl a lánczok felhúzásának veszedelmes műveletét. Ha nagyobb baj nélkül befejeződik, ez jó előjel lesz a haza sorsára is; abból új reményt fog meríteni, hogy a nemzet is meg-

szabadul a mindinkább föltornyosuló veszélyektől és mégis eléri fejlődési folyamatának összhangzatos befejezését.

Ily töprengések között virradt fel 1848 július 18-a, az utolsó láncszakasz felhúzásának napja. A lánc felszerelése a hidoszlopok közötti ideiglenes hajóhídon történt, a kész láncszakasz a felvonásáig ezen nyugodott.

A felhúzás megindításakor a gróf elhagyta kíséretét a budai hídfőnél és feltűnés nélkül a munkahíd hajóinak egyikén foglalt helyet és innen nézte a lánc lassú emelkedését. Egyszerre a vontatott lánc lezuhan, ketté vágja az alatta levő hajókat és Széchenyi a hullámokba merül. Bizonyára csak halálát keresve állott arra a veszedelmes helyre, a mely sem a várásra kényelmes, sem a látásra alkalmas nem volt. Jó úszó lévén, a budai parton kiszállott és onnan küldött hírt Pestre, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Széchenyit ez az esemény igen leverte. A lánczhid ugyan nem szenvedett nagy kárt, Clark a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborultan mondá: «így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden». Ezen gondolat nyomásától nem bírt többé menekülni.

Sötét sejtelméi csakugyan megvalósultak. A hidat illetőleg is teljesült ama sejtelme, hogy azt használni soha sem fogja. Szemei soha sem pihentek a kész művön, a melyért annyit lelkesedett, annyiakat lelkesített és annyit fáradott.

De teljesültek reményei is, a melyeket e hidhoz kötött.

Alapja és kiindulása lett az folyton gyarapodó közlekedési hálózatunknak; — a lánczhid története irányította ezek keletkezését is. Még a magyar vasutak fejlődésének gyökérszála is a lánczhid történeti talajába nyúlnak vissza. A fővárosnak hatalmas lendületet adott a mérnöki alkotások eme remeke és neki világvárosi szint kölcsönzött. Budapest és a lánczhid képe ma már egymástól elválaszthatatlanok.

Építése óta a hidépítés tudománya sokat haladt; szerkezete egyben-másban elavult; de vonalainak szépségét és nemeségét mindeddig a világ egyetlen hidja vagy hidterve sem multa még felül.

Hogy nagy ellenfelének szavaival éljek: «Méltó hagyatéka ama nagy hazafinak, a ki fáradhatatlan munkával igyekezett jólétet teremteni e honban, s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket építé magának, mint minőt neki a művészet nyujthatna».

II.

A lánczhíddal egy időben karolja fel Széchenyi a Duna ügyeit is. Szerette ezt a fejedelmi folyót, minden hiánya ellenére, mert belső közlekedésünknek majdnem kész ütőerét látta benne és mert rajta remélte leggyorsabban hazánkon átterelhetni a világforgalom egyik útját.

Sok történt már folyóink hajózhatása érdekében korábban is, de a Széchenyi előtti törekvések üdvössége nem ment át a köztudatba; nem gyökereztek a nemzet akaraterejében, a mely azokat inkább gyanakodással szemlélte. József császár idejében még egyenesen nemzeti veszedelmet sejtettek a közlekedést elősegítő munkálatokban és a folyók hajózhatását még minden módon megakadályozni törekedtek. A Duna és a Dráva mellett elrendelt vontató-utak kivágatásánál a megyék a kivágott fákat a folyóba dobatták, hogy ott a hajók akadályául szolgáljanak.

Csak Széchenyi szakadatlan oktatásai változtatták meg alaposan a nemzeti balvéleményt a közlekedés eszközeiről, és az igazi érdeklődés a Duna és hajózása iránt nemzetünknel csak akkor keletkezett, a mikor Széchenyit, a haza reményét, látta ez ügyek érdekében fáradni.

1829-ben angol hajóépítők felhívást bocsátottak közzé egy gőzhajózási részvénytársaság megalapítására és a részvételre Széchenyit is felkérték. Mihelyt ez utóbbi meggyőződhetik az új hajók technikai tökéletességéről és a vállalat iránt érdeklődő bécsi kereskedők megbízhatóságáról, örömmel áll be az ügy támogatóinak sorába és csakhamar a vállalat leglelkesebb terjesztőjévé és a szó szoros értelmében szellemi vezérévé válik.

Teljes világosságában látja a kölcsönhatást, a melyet a gőzhajózás felvirágzása és a Dunaszabályozás ügyei egymásra gyakorolni fognak és ezt a kölcsönhatást mindkét tényező fejlődésének fokozására kihasználja.

Csakhamar megfogamzik agyában a nagy cél, a Keletet hazánkon át összekötni a Nyugattal, első sorban Bécstől—Konstantinápolyig menő rendes gőzhajó-összeköttetést teremteni és gyors elhatározással azonnal hozzálát feladata tanulmányozásához.

Pesten összetákoltt hajóján, a mely «nem igen különbözött azoktól, a melyeken a régi kor hősei megvívni kezdenek a habokkal», *Waldstein* gróf és *Beszédes* vizimérnök társaságában, a legnagyobb nélkülözések között leutazik Budapesttől a Fekete tengerig. Megismerkedik az alsó Duna vadregényes szakaszával, az Ó-Moldován alól kezdődő sziklaszirtekkel, a melyek a hajózás elé minduntalan akadályokat gördítenek, és csak az Orsova alatti legveszedelmesebb sziklapaddal, a Vaskapuval, végződnek. A hely-

szinén észleli a dunai tartományok gazdasági, kereskedelmi és politikai viszonyait.

Mialatt dunai tanulmány-útját járja, az első gőzös Bécs tövében elkészült és már 1830 késő őszen vízre is bocsátották. A következő tavasszal megjelent Pesten, a hol a lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta.

Az első gőzhajó forgalma oly jól fejlődött, hogy Széchenyi már a következő évben keresztül viszi a társulat közgyűlésén két új gőzös beszerzését.

A gőzhajózás nagyot ígérő fejlődése a bécsi kormány figyelmét is újból a Dunára irányította.

Tárgyalások kezdődnek a nádorral, a melynek eredményeképp ez utóbbi Széchenyit felkéri, hogy az aldunai munkálatok vezetését királyi biztos minőségében vegye át.

Széchenyi az ügy bizonyos, nem igen biztató előzményei mellett is készséggel fogadja az ajánlatot, a bécsi kormánynyal és József nádorral a munkálatokra fordítható költségek és egyéb részletek iránt megállapodásra jut és sok tévovázás nélkül — most már gőzhajón — az Aldunára indul. Csakhamar Vásárhelyi is megérkezik, a kitűnő vizimérnök, a ki azontúl Széchenyi teljes bizalmát élvező munkatársa lesz és a helyrajzi felvételeket és mélységméréseket azonnal megkezdi.

Kitűnik, hogy a katonai sajkások, anyagi eszközeik korlátoaltsága miatt, addig komolyan számbavehető felvételeket nem foganatosíthattak és hogy a Duna eme veszedelmes szakaszáról még megbízható hajózási térkép sem létezett. A hajózás azonnal bátorosabbá vált, mihelyt föllebbentették *Vásárhelyi* kutatásai azt a fátvölt, a mely az ijesztően dühöngő habok felett évezredekken át lebegett.

Széchenyi egyidejűleg megindítja annak a hajózást kisegítő gyönyörű műútnak az építését is, a mely a magyar part szikláiba vésve, szemközt Traján aránylag oly nyomorúságos útjával, végig vonul az Alduna sziklás szakaszán és nevében méltón őrzi nagy megalkotója emlékét. Alávált szikláinak egyikén díszlik ma az az emléktábla, a melylyel a M. Mérnök- és Építész-Egylet Széchenyi iránti kegyeletét és háláját kifejezni óhajtotta.

Mindent elkövet továbbá arra nézve, hogy feladatának politikai részét is megoldja, a mi nem kevés fáradságába kerül. Legtöbb baja az Orsova alatti szigetvár — Ada Kaleh — basájával keletkezik, a ki a fenhatósága alatti területén minden munkát megakadályozni törekszik, mert a törökök akkor még a Vaskapuban birodalmuk legkiválóbb védőbástyáját látták.

Széchenyi nemcsak a diplomácia segítségével kísérti meg ez akadály elhárítását, hanem alkalmas módon magának a basának barátságát is megnyerni igyekezik és ezen az úton csak-

ugyan kielégítőbb eredményekre jut, mint a kormányok érintkezése révén.

A szerb fejedelmet, Milost, aránylag könnyebben sikerül arról meggyőznie, hogy a munkálatok következményei Szerbia javára is válnak, de a legtöbb sikert mégis az oláhoknál éri el, a kik akkor még az oroszok fenhatósága alatt állottak; — sőt még ez utóbbiak részéről sem látszanak komoly akadályok felmerülni. Az oláhság mai ellenséges érzelmeivel szemben érdekes feleleveníteni azt a tényt, hogy Széchenyit oláhországi látogatása alatt mint magyart ünneplik.

Erre vonatkozó saját feljegyzésein kívül, jellemző a következő eset is, a melyről Vásárhelyi egyik levelében jelentést tesz. Elhatározták, hogy a vaskapu közelében fekvő *Csernecz* mezővárost egészen a Duna partjára kitelepítik és az új házhelyeket 1833-ban már ki is tűzték. A városi tanács ez alkalommal elhatározta, hogy az újonnan építendő mezőváros főutcáját *Széchenyi*-utcának nevezendi, és hogy annak főterén Széchenynek egy 20 öl széles és 40 öl hosszú házhelyet adományoz «örök emlékezetére fáradozásainak, a melyek sikerétől kereskedelmük felvirágzása és jólétük függ».

A mezőváros áttelepített részéből azóta és pedig egyenesen a Széchenyitől felkarolt Dunagőzhajózási társulat ottani főtelepe révén, Oláhország egyik elsőrendű kereskedelmi emporiuma *Turn-Severin* fejlődött; — mindazonáltal ott ma a hajdani határozatoknak semmi nyoma sem található, a minthogy eltűnt már nyoma is a rokonszenynek, a melylyel az oláhok akkor a magyar kultúra előharczosát fogadták.

Széchenyi kikutatja még és elhárítani igyekszik az egyéb erkölcsi szirteket is, a melyekben a gondjaira bízott Aldunán a forgalomnak még hatalmasabb akadályait látja, mint azokban a szirtekben, a melyeket a természet vetett a hajózás útjába.

Megismerkedik a határszéli forgalomnak túlzott megnehezítésével, bizonyos egészségügyi, vámkezelési és rendőri intézkedések czimén. Tapasztalja az ottani hajósoknak szinte megható tudatlanságát és sok baja támad a határörvidéki katonaságnak féltékenykedéseiből is.

Tömerdek dolgai közepett, a melyekkel közvetlen feladatának megközelítése jár, főczélját — a Duna teljes birtokba vételét — egy pillanatra sem téveszti szem előlt. Tudja, hogy a Konstantinápolyig menő gőzhajózás megindítása sokkal több kockázattal jár, semhogy az ifjú vállalat abba a kormány kifejezett támogatása nélkül belefoghatna és a míg ezért egyfelől bécsi társait egyre ösztönzi a vállalat eme kiterjesztésére és jelentékeny anyagi áldozatokkal maga is hozzájárul létrejöttéhez, nem szűnik meg másfelől a kormány figyelmét a tervezte hajóvonal állami jelentőségére irányítani.

Széchenyi törekvéseit a legjobb siker koronázta. A társulat 1833 végén tartott közgyűlése csakugyan elhatározta az alsó Duna birtokba vételét, és Széchenyit kérte fel a Galacz—Konstantinápoly között szükséges új hajók beszerzésére.

A munkálatok téli szünetelését felhasználva Széchenyi Vásárhelyi társaságában Angliába indul, a hol igazán bámulatos tevékenységet fejt ki. Mindent megnéz és tanulmányoz, a mi céljaira csak hasznos lehet és végzett dolgairól a nádort, a bécsi kormányt és a gőzhajó-társulatot terjedelmes levelekben értesíti; — a kimerülésig tanul és dolgozik.

Öt hónapi távollét után hazatérve, az az erkölcsi jutalom várja, hogy indítványához képest időközben kedvező vízállásnál már lebecsátották az egyik gőzöst a zuhatagokon, úgy hogy a Pozsony és Galacz közötti hosszú vonal már megvalósult.

Az aldunai munkálatok újra megindulnak és Széchenyinek ezek körül ismét tömérdek dolga akad a diplomáciai és egyéb nehézségek legyőzésével; egyre panaszkodik hatáskörének megszorítása miatt és végre is saját kezére és felelősségére dolgoztat a kényes helyeken. Főleg az új-orsovai basának a barátságára támaszkodhatik, a ki most már nem akadályozza meg a Vaskapu szondálását, sőt ezen a czímen még a hajóút legsürgősebb javítására szolgáló sziklarepesztéseket is elnézi, a melyeket a víz rendkívüli apadása lehetővé tesz. A tartós kis vízállást különben az egész vonalon alaposan kihasználják és az útépitésnél begyakorolt sziklarepesztő munkások egész seregének segítségével tömérdek sziklát eltávolítanak a folyamból, jóllehet a szigorú vesztgazári intézkedések és egyéb helyi körülmények ezeket a munkálatokat is megnehezítik.

Bokros teendői közepett hozzáfog a dunai hajózásra vonatkozó, négy éven át folytatott, híres hirlapi cikksorozatának a megírásához, a melylyel a dunai ügyek iránti érdeklődést szélesebb körökben felébreszteni törekedett mind a gőzhajózás javára, mind pedig a végből, hogy az aldunai munkák alapos végrehajtásához bővebb jövedelmi forrásokat nyisson meg, mint a melyekkel addig a só-alapból rendelkezett.

Az aldunai munkák az alatt még egy-két évig előre haladnak, de egyre szaporodtak a vészjelek is, a melyek befejezésüket kérdésessé tették. A katonai körök már kezdettől fogva rossz szemmel nézték a hatáskörükön kívül történő munkálatokat és ellenszenvük az évek során korántsem engedett.

1836 derekán a pénz már elmaradozni kezd. Széchenyi a folyamatban lévő munkálatokra is hiába könyörög még 10,000 forintért, — végre Vásárhelyi kétségbeesett levelére saját pénzéből bocsát ennek 10,000 forintot rendelkezésére. «Eszközöljön ezen pénzzel annyit, mint Krisztus a két hallal és hét kenyér-

rel.» A helyzet később sem javul alaposan; a pénzek kiutalványozása mindég nehézségekkel jár, a munkálatok mindég szűkebb körre szorulnak, végre 1837-ben teljesen megakadnak. Szóba került még az is, hogy Széchenytől aldunai megbízatását egészen visszavonják.

Igaz szerencse volt, hogy a teendők sorrendjében ama legszükségesebb apróbb munkákat helyezte első sorba, a melyek a hajózást, bizonyos megszorításokkal és óvintézkedésekkel bár, de mégis egyáltalában lehetővé tették, és hogy a munkálatok vezetése nem olyan férfiúnak a kezébe került, a kit hamis ambíciója arra vezethetett volna, hogy nevéhez «római alkotások» emlékét fűzze.

Széchenyi vezetése alatt az aldunai munkálatokra mindössze 510,000 forintot költöttek, a mely összegnek majdnem felét az ott szintén nélkülözhetetlen közút építése emésztette föl.

Ha meggondoljuk, hogy a fenmaradó aránylag csekély összeggel az azelőtt majdnem járhatlan folyamszakaszon oly állapotokat sikerült teremtenie, hogy ott az óriási arányokban emelkedett gőzhajóforgalom, — nehézségekkel bár, de mégis egy félszázadot meghaladó időközben tényleg lebonyolítható volt: úgy el kell ismernünk, hogy Széchenyi az Aldunán is sikerrel tudott megbirkózni ama hagyományos bajunkkal, hogy mindig lehetőleg kevéssel lehetőleg sokat kell létrehoznunk, és hogy hasonló súlyos körülmények között kevesebb költséggel, hasonló eredményt még soha és sehol létre nem hoztak.

Széchenyi még utóbb is mindent elkövetett, hogy az aldunai munkálatok tökéletes bevégzése napirenden maradjon, de mert az intései ellenére túlszigázott remények azonnal nem teljesültek, a szabályozás iránti érdeklődés is elhalóban volt. A kérdés divatját múlta, ötven év kellett hozzá, hogy megint életre ébredjen.

A gőzhajózás tovább fejlesztése ellenben mindvégig üdvös tárgya maradt Széchenyi tevékenységének. 1836-ban már megszületett a Pozsonytól — jó vízállásnál Béctől — Konstantinápolyig sőt Smyrnáig terjedő hajóvonal: Széchenyi forró vágya teljesült. A tengerrel való összeköttetés meg volt, habár egyelőre még csak tökéletlenül. Az első nagy lépést még sok kisebbnek kellett követni, hogy a közlekedés tökéletesebbé váljék.

Széchenyi ezekben is a leghathatósabban támogatta a társulatot, fáradhatatlan volt mindenben, a mivel a hajózás érdekeit előmozdíthatta. Rövidre kiszabott időnk nem engedi, hogy ez irányú tevékenységének egyes részleteit még csak jelezzük is. Még sem mellőzhetjük annak megemlítését, hogy Széchenyi a társulatot már kezdettől fogva a magyar érdekeknek megnyerni, vagy az ő kifejezésével élve, azt meghonosítani törekedett.

Igyekezett a vállalat súlypontját fokozatosan Budapestre

áthelyezni, hogy a gőzhajózás, ép úgy mint a civilisatio összes többi tényezői, szintén hazánk szívében, magyar levegőben vegye eredetét.

Első lépése erre nézve már 1835-ben az ó-budai kikötőnek, illetőleg hajógyárnak a megalapítása volt, a melyben az ő messzelátó szemei mellesleg a főváros élénkítésének egyik eszközét, valamint a magyar gyáripár iskoláját és kiinduló alapját látták.

Erre vonatkoztak továbbá az ő éveken át folytatott sikertelen küzdelmei a hajózás terjeszkedésére szükséges új-pesti kikötő megalkotására is, a melyek ugyanazon szűk látókörű pesti törpeségek ellenzésén szenvedtek hajótörést, a kik a lánczhíd körül is annyi késedelem okozóivá váltak.

Szinte magától érthető, hogy Széchenyi a társulatot arra is rá akarta venni, hogy az administratio központját Budapestre helyezze át. Már 1841-ben kifejtette az igazgatóságnak azt az anomáliát, hogy az ügyek tényleges súlypontja Budapesten, az igazgatóság ellenben Bécsben van és figyelmezteti, hogy ebből oly egyoldalúságok fognak keletkezni, a melyek a társulatot tönkre tehetik.

A társulat igazgatósága, a mely a bécsi légkörben a magyar törekvéseket soha meg nem értette, Széchenyi tanácsai ellenére, különben sem helyezett nagyobb súlyt a magyar közvélemény megnyerésére, a miből nemsokára különféle összeütközések keletkeztek, úgy hogy a társulat mindinkább népszerűtlenné vált.

1848-ban Széchenyi már egyenesen kijelenti a társulat ügyvivő igazgatójának, hogy a gőzhajó-vállalatra kedvezőtlenül ható körülményeket csak azzal lehetne mellőzni, ha az igazgatóság központját Pestre áttennék, vagy ha ezt a közönségnek legalább közeli kilátásba helyeznék.

Köztudomású, hogy Széchenyi ez irányú figyelmeztetései a vállalat bécsi igazgatóságánál meghallgatásra nem találtak, valamint az is, hogy a tőle előrelátott következmények a társulat kárára idők során tényleg be is következtek.

III.

A lánczhíd megalapításával és a dunai forgalom rendszerezésével Széchenyi a közlekedések dolgában mindazt létrehozta, a mit az akkori szűk viszonyok egyelőre megengedtek; módot és működési tért keresett most már további tervei végrehajtására.

Hogy az ezekhez szükséges anyagi eszközöket előteremtse, «Adó- és két garas» című cikksorozatával egy általános telekdíj törvényes szervezését javasolta, a melynek várható évi jövedelme egy nagyobb-szerű országos kölcsön biztos alapját képez-

hetné. Későbbi cikkeiben közelebről részletezi a tervezett alap hova fordítását is, s a mint e fejtegetéseiből kiderül, Széchenyi azt túlnyomó részben a szükséges közlekedési eszközök megteremtésére és Budapest kifejtésére kívánta felhasználni.

Hogy továbbá alkalma nyíljon reform-terveit a legmagasabb helyen is kifejezni és hogy részükre a kormány támogatását is biztosítsa, imént említett cikksorozatának megjelenése közben emlékiratot intézett még *Metternich* herczeg államcancellárhoz is, a melyben azt javasolja, hogy a bécsi Hofburgban reform-bizottságot szervezzenek.

Kifejti az emlékiratban, hogy a magyar cancellaria munkáját a folyóügyek elintézése annyira lefoglalja, hogy attól egy messzeható reformtervezet kidolgozása méltányosan nem várható. Ezért egy oly állandó bizottságot kell létesíteni, a mely kizárólag Magyarország fejlesztésével foglalkozzék és arról gondoskodik, hogy a trón és a kormány mindenről, a mi Magyarországot illeti, idején és következetességgel intézkedhessenek és hogy ezáltal végre megszűnjenek azok a jogos recriminációk, a melyekkel a kormányt tétlensége miatt illetik. Felajánlja a javasolta bizottságban való szolgálatait, Magyarország oly nemzeti és alkotmányos kifejtésére, a mely ne hasson zavarólag az összes állam benső összhangjára; de egyúttal kijelenti, hogyha bizalmát bizalommal nem viszonzák, továbbra is saját útján fog haladni, a nélkül, hogy a kormánynyal törődnek.

Széchenynek mindkét irányú törekvései egyelőre dugába dőltek. Telekadó-tervét, minden erőfeszítése mellett, sem bírta keresztülvinni; emlékiratát pedig Bécsben, a mint erről csakhamar meggyőződött, eleinte még csak el sem olvasták, a mi, tekintve a mindinkább élesbülő viszonyokat és Széchenyi politikai súlyát, elég jellemző az akkori központi kormányra.

A telekadó-terv előidézte szellemi mozgalom mindamellett újból lényegesen hozzájárult a közteherviselés nagy elvének megérleléséhez és az emlékirat fejtegetései utóbb bizonyára szintén hatással voltak a kormány későbbi elhatározásaira.

Apponyi György cancellárral végre az ifjú conservatívek jutottak kormányra, nem merev ellenzői a reformoknak, hanem maguk is a megfontolt haladásnak szószólói.

Széchenyi reményeit ez a változás igen felhangolja és Bécsben is szükségét kezdi érezni annak, hogy Széchenyit, a kinek közeledését addig nem becsülték meg eléggé, teljesen megnyerjék.

Csakhamar tárgyalásokat kezdenek az ő számára szervezendő állás fölött; mégis félesztendőbe telik, míg *Metternich* hozzá ez ügyben felhivatalos kérdést intéz. Széchenyi erre Bécsbe siet, a hol nézeteit határozottan kifejti és kijelenti, hogy az állás elfogadásával politikai függetlenségét fel nem áldozza és hogyha a kor-

mány megint hamis irányba tévedne, ő is megint az ellenzékhez közelednék. Függetlenségének megóvására fizetést el nem fogad; sőt még az excellentiás czímet is csak kényszerűségből vállalja el, mert különben elnökösködése nehézségekkel járt volna.

Széchenyi kétségtelenül nagy áldozatot hozott hazájának hivatala elfogadásával, oly időben, a mikor ez még a nemzetől való elpártolás gyűlöletes színezetével járt, a mikor még elismert hazafiak esküszzerű, nyilvános fogadást tettek, hogy királyi hivatalt soha elfogadni nem fognak.

Nevének varázsa csakugyan Széchenyit sem óvta meg attól, hogy elhatározásának ellenszenves hatásával is meg ne ismerkedjék. Pestre hazaérve, kocsiját sárral megdobálják; a megye üléstermében piszszegéssel fogadják; ellenzéki lapok és szónokok nyilvánosan elítélik; hitehagyottnak mondják, a ki magát a kormánynak eladta. Végig szenvedti a lealázások egész kálváriáját és szíve rejtekében csak Virág szavait őrzi vigasztalásul: «Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen».

Újabb három hónap mulva megjelenik a királyi kézirat is, a mely őt helytartótanácsossá, s mint ilyent a helytartótanács kebelében felállítandó közlekedési bizottság elnökévé kinevezi és egyúttal a belső titkos tanácsosi méltósággal felruhazza. Széchenyi leteszi szolgálati esküjét, lefizeti a titkos tanácsosi czímért járó díjakat és így végre a munkához láthatna.

Az eltelt hosszú idő ellenére azonban a bizottmány szervezését és hatáskörét illetőleg még semmi sem történt; Széchenyi pedig az előtte megnyílt tevékenységi kör küszöbén nem henyélhet addig, míg a hivatalos út körültekintő lassúságával ez a kérdés is megérlelődik.

Ott él kebelében egy régi vágya, a melynek most, hogy a kormány támogatását bírja, végre megfelelhét: a Tiszaszabályozás megindítása. Erre veti magát tetterejének egész kifejtésével.

Nemcsak a szabályozással elérhető közvetlen célokra gondol és a Kanaänná átváltoztatott Tiszavölgyet varázsolja lelki szemei elé, de azt is reményli, hogy az a fontos érdek, a mely a Tisza óriási területén elosztott népességet a szabályozás kérdésének helyes megoldásához köti, alkalmat teremt majd a különféle pártok józanabb elemeinek egyesülésére is. Reményli, hogy az általános érdeklődésből eredő együttműködés mérsékelni fogja a politikai ellentétek élességét is, s hogy megnyervén a Tiszaszabályozással a legsajátosabb magyar népet az anyagi kérdések buzgó ápolásának, ezzel majd a politika izgalmasabb kérdéseit is pihentetnie sikerül.

A tiszavölgyi lakosság régi nyomora a megelőző évek szokatlan vízbősége miatt akkor már különben is tetőpontjára hágott és mind az érdekeltséget, mind a kormányt cselekvésre ösztönözte.

Beszédes József már tervet is készített a felső Tisza szabályozásáról, a híressé vált «Kerecseny—komorói» átvágást javasolván, a mely az illető folyamszakaszt majdnem hétszeresen meg rövidítette és ezzel nagy esés-zavart idézett volna elő.

A helytartótanács, e terv elejtésével, *Vásárhelyit* bízta meg az összefüggő szabályozás terveinek kidolgozásával, a ki általános tervét 1845 nyarán már előterjesztette.

Széchenyi ennél fogva tiszai munkásságában már meglehetősen előkészített talajra talált; a korszakos munka megindulhatott, mihelyt vezető szellem akadt, a mely az életbe átlántálja.

Széchenyi a helyi körülmények tanulmányozására és az érdekeltség szervezésére azonnal a Tisza vidékére utazott és habár helyenként tartózkodóan fogadták is azok, a kik utazását csak az ellenzék ellen folytatott kortes-hadjáratnak nézték: ez útján egészben véve mégis az őszinte bizalomnak annyi nyilvánulását élvezte, a mely őt a siker reményével tölthette el.

Világos és hazafias fejtegetéseivel mindenütt lelkes híveket toborzott a szabályozás ügyének. Hazatérve munkához áll és megírja a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó «Eszmetörések»-et, mely műve már 1846 első napjaiban napvilágot látott és arra volt szánva, hogy a január közepére egybehívott alakuló nagygyűlést Széchenyi nézetei felől tájékoztassa.

Ez a műve is méltán sorakozik a korábbiakhoz. Országos szempontból tekinti át a nagy kérdés szövevényeit, és bonczoló agyával kideríti a megoldás összes nehézségeit. Előadja a tényezők hosszú sorát, a melyeknek együtt kell munkálniok. Ismereti a végrehajtás tekintetében szükséges főkéllékeket és a legkisebb részletekre kiterjedő előadását könnyen odavetett rhapszodikus eszmék csillogó fűzésével fejezi be, hol kiegészítvén ezekkel egyes korábbi fejtegetéseit, hol egy-egy világító sugarat vet azokkal még a kérdés fontosabb részeire.

A könyv megjelenése után az összejött nagygyűlésen a tisztikar tapintatos megválasztásával elhárította az ellenzék részéről még mindig fenyegető veszélyt és így az alakulás első nehézségein szerencsésen győzedelmeskedett.

Széchenyi azonban nem éri be azzal, hogy a korszakos műnek a tiszai érdekeltségben, valamint az ország közvéleményében alapját megvesse, hanem a nagygyűlés kapcsán és a helytartótanács hivatalos felterjesztésének mintegy kiegészítéseül, emlékiratot intéz még közvetlenül a trónhoz, a végből, hogy a kérdésnek gyors és kicsinyeskedések nélküli elintézését biztosítsa. Annál szükségesebbnek látta feliratát, mert máris hírét veszi bizonyos nehézségek keletkezésének.

E bámulatos okiratban meggyőző melegséggel jellemzi az ügy politikai jelentőségét. A Tiszavölgy szabályozását, bár magá-

ban véve is áldásosnak mondja, mégis egy sokkal magasabb célnak eszközéül állítja oda, hogy vele a rokonszenv és kölcsönös bizalom a kormány és a magyar nemzet között létrehozassék.

Kifejti azután a nagy mű létrejöttéhez az állam hozzájárulásának a méltányosságát és mértékét; az ennek levonásával még fenmaradó költséget pedig mérsékelt kamat mellett visszatérítendő kölcsönképen kéri az állampénztárból.

Maga is Bécsbe siet, hogy az ügyet személyes utánjárásával elősegítse és hosszas tárgyalások után csakugyan eléri kérésének ha nem is egész teljesítését, de mégis azt, hogy az akkori viszonyok között tetemes anyagi segítséget szavazzanak meg a Tiszaszabályozás céljaira: nevezetesen a sóalpból a szabályozás tartamára évenként 100.000 forintot, a királyi kincstárból két évre 50.000 forintot és 400.000 forintnyi kölcsönnek magánbanktároknál való biztosítását.

Széchenyi kezdetnek ezzel is beírte, mert ez az eredmény lehetővé tette legalább a munkálatok haladéktalan megindítását és a központi választmány is hálafeletért intézett a trónhoz.

Előtérbe lépett immár a szabályozás technikai végrehajtása, a melyre nézve a hivatalos tervet Vásárhelyi dolgozta ki. Általános tervének az volt alap gondolatja, hogy az örökös áradásoknak a vízfolyás gyorsításával kell végét vetni és ezért a legnagyobb súlyt az átvágások ásására helyezi, hogy azokkal a folyó hosszúságát lehetőleg megrövidítse.

E mellett szükségesnek tartotta az alacsony partoknak a feltöltését is, hogy az árvíz a nagy síkságokat el ne boríthassa, de ezek vonalazását későbbi tanulmányoktól tette függővé. Ezzel szemben állott a Beszédes-féle Kerecseny-komorói átvágás tervén kívül Lám ungvári mérnök terve, a ki a Tisza vizének egy részét a Körösig és ennek segítségével Csongrád alá akarta elvezetni. A Beszédes és Lám-féle tervek a felső megyékben sok pártfogóra találtak és a Vásárhelyi-féle tervek ellen irányzott szenvedélyes vitatkozásokra vezettek, a melyek Vásárhelyi személyére nézve tragikus következménnyel jártak. A központi választmány egyik ülése közben ugyanis, az átélt izgalom következtében szélhűdés érte és még az nap meghalt.

Leirhatatlan volt az esemény hatása, kivált a baljóslatokra különben hajló Széchenyire, a ki Vásárhelyit nemcsak igen szerette, de őt egyenesen a Tiszaszabályozás főtenyezőjének tekintette.

A tárgyalás rögtöni folytatásáról akkor szó sem lehetett; Széchenyi Bécsbe megy a szabályozás céljaira szükséges kölcsönművetnek megkötésére, a mi ismét csak hosszas tárgyalások után sikerül.

Erre ép oly hosszas mint izgalmas tárgyalások következnek a központi választmányban, a társulati alapszabályok, de főkép a szabályozás költségeinek mikénti viselése körül és Széchenyinek erős küzdelmébe kerül, míg a költségeknek az érdekeltség részéről való elegendő biztosítását keresztül viheti.

Július közepén újra beutazta a Tiszát, *Paleocapa* hírneves olasz mérnök társaságában, a ki «Véleményes Jelentésével» a szabályozás végrehajtásának a Vásárhelyi felfogásától némileg eltérő irányt adott, a mennyiben a főszűrt a folyó partjaitól távolabb vezetett töltésekre helyezte, mint a melyekkel az elárasztott óriási területek megvédése azonnal elérhető, míg az átmeteszések számát kezdetben csak a legsürgősebben szükségességre kívánta szorítani.

Széchenyi ezen az utazásán hasította egyúttal első ízben Szeged és Tokaj között gőzhajó a Tisza hajkait, mely sokat ígérő kezdetet a Tisza népe leirhatatlan örömmel fogadta és azt Széchenyi valóságos diadali menetévé avatta.

Kimagasló eseménye volt az utazásnak még a debreczeni nagygyűlés is, a melyen a Tiszavölgyi társulat véglegesen szervezkedett.

Itt verte ugyanis vissza Széchenyi a szabolcsi ellenzék utolsó támadását személye ellen, a kiben a bécsi kormány kész eszközt láttak és páratlan hatással kifejtett politikai hitvallásával a maga részére hódította az egész nagygyűlést.

A nagygyűlés kapcsán Széchenyi megállapíttatja még a társulati működés különféle részleteiben követendő eljárás módokat, ezek alapján Tisza-Dobon megalakítja az első vidéki osztalet és 1846 aug. 27-én végre tényleg megindíthatja a dob-szederkényi átvágásnak megkezdésével a Tiszaszabályozás nagy művét.

Azontúl legfőbb gondját az újabb munkálatokra szükséges újabb kölcsön kieszközlésére irányozza és ebbeli meddő küzdelmei a következő egész éven át végig vonulnak. Jóllehet Apponyi ezekben hűségesen támogatja, a bécsi kormánynak megígért segítsége mégis elmarad. Hiába fenyegetődzik lemondásával, az ilyenkor vett ígéretek utóbb mindig hitegetéseknek bizonyulnak.

A tárgyalások végre is eredmény nélkül félbeszakadnak, jellemző emlékei maradván akkori silány anyagi erőnknek és hitelünknek.

1848 elején Széchenyi az országgyűlés elé szánt jelentésben még beszámol a Tiszán történekről és a szükséges törvényes intézkedésekre nézve javaslatokat tesz. Méltó emléke marad ez a könyv is Tisza-körüli működésének és elvi fejtegetései becsüket a mai napig teljes érvényben megtartották, a minthogy a Tiszaszabályozás korszakos műve még ma is azokon az alapokon

áll és fejlődik, a melyeket Széchenyi saszeme megindításakor kijelelt.

A bekövetkezett forradalmi napokban a Tiszaszabályozás letűnt a napirendről, hogy csak nyugodtabb időkben kerüljön ismét előtérbe; Széchenyinek nem nyílt többé alkalmja annak érdekében buzgólkodni.

De mint annyi másból, a mit Széchenyi kezdett, nemzetiségünk egy-egy hathatós tényezője vált, úgy fejlődött később — az abszolutismus szomorú idejében — a Tiszaszabályozás is a magyarság egyik erősségévé.

Széchenyinek a kezdet legelején a Felsőházhoz intézett emlékirata még utólag is megtette hatását. Abban a súlyos időben, a mikor a rendőrség az összes társadalmi mozgalmakat békóba verte, mindig szabad volt a vidéken a százaktól látogatott Tiszaszabályozási választmányi üléseket, később pedig a fővárosban a nagygyűléseket megtartani.

A más térről lezorult hazafiak egész odaadással szentelték magukat a Tiszaszabályozás nemzeti ügyének és közreműködésükkel annak nagygyűléseit egy-egy kis országgyűlés színvonalára emelték. Az Akadémia oldalán, a mely a nemzetnek irodalmi és tudományos élete fölött őrködött, a Tiszaszabályozás ülései a nemzet parlamenti iskoláztatását végezték és itt izmosodtak jobbra azok a fényes tehetségek, a kik a kiegészítés után a nyilvános élet vezéreivé váltak.

IV.

A rendelkezésemre álló szűk idő miatt már legfőbb vonásaiban is alig jelezhetem Széchenyinek a szárazföldi közlekedés eszközei, az utak és vasutak körüli általános tevékenységet, sem ama fáradozásait, a melyeket egyes általános útirányok helyes megválasztása érdekében kifejtett. Főleg a budapest-bécsi vonalnak, valamint a flumei tengerparttal való összeköttetésnek mikénti megoldása körül keletkeztek elkeseredett küzdelmei; a legszenvedélyesebbek az utóbbinál, a melynél Széchenyi újra az ő nagy ellenfelével, Kossuthal jutott összeütközésbe, a minek következtében ez a kérdés egy időben rendkívüli politikai jelentőségre is szert tett.

Nem követhetjük már az országos közlekedések bizottságának sokáig vajúdó szervezésében sem, a melynek elnöki tisztét elvállalta és a melynek szerény kerete nemsokára az első magyar közmunka és közlekedési ministerium nem kevésbé szerény területévé tágult.

Hiába törekedett ő még e bizottság elnöki minőségében is a közmunkák létesítésére okvetlenül szükséges pénzalap

megteremtésére; a mely czélra telekadó-javaslatának elejtése után a dolány-monopolium behozatalából eredő jövedelmet óhajtotta lefoglalni. A felülről és alulról támadt nehézségek e tervezetét is elbuktatták. Maradandó eredményt ezért csakis a magyar közlekedési ügy rendezésére vonatkozó javaslatával érhetett el, a melyet elnöki minőségében a pozsonyi országgyűléshez intézett és a melynek érdekes előzményeit és hatását e helyen már szintén nem méltathatom.

Le kell mondanom arról is, hogy ministerségének tövises napjait ismertessem, a melyek Széchenyit fokozatosan a nemzet sorsa feletti kétségbeesés örvényébe sodorták és a melyek főeredménye és emléke az 1848. évi XXX. törvényczikkbe van letéve, a melylyel közlekedési javaslata alapján Budapestről, «mint a haza szívéből» kiinduló hat új vaspálya építésére nyolcz millió forint erejéig, vízsabályozásokra pedig két millió forint erejéig felhatalmazást nyert.

Széchenyi nyilvános pályája alkonyán végre oly összegek felett rendelkezhetett volna, a melyekhez képest korábbi anyagi eszközei eltörpültek. Fájdalom! a sors a tettek emberének már nem nyújtott sok alkalmat arra, hogy e felhatalmazást imádott hazája javára értékesíthesse.

Pár hónappal később már útban volt döblingi élő sirja felé.

Széchenyi közlekedési javaslata mindamellett nem maradt holt betűje vasútaink fejlődési történetének. Feltámadt az még az abszolutismus utolsó éveiben a Gazdasági Egyesület tárgyalásaiban, a mikor hazánkat az a veszély fenyegette, hogy a Bécsset majdan Konstantinápolylyal összekötő világforgalmi vasútvonalat a magyar főváros elkerülésével fogják vezetni.

Új életre kelt az nemsokára reá a kiegyezés utáni magyar ministerium vasúti programmjában és ennél fogva valósággal *Széchenyi* lett igazi alapvetője a nemzeti érdekeink hű szolgálatában fejlődő vasúti hálózatunknak, a melyben az államvasutak eszméje, a melyet a közlekedési javaslat annak idején annyira hangoztatott, idővel szintén teljes diadalt aratott.

V.

Széchenyi műszaki alkotásainak ismertetése teljességre számot nem tarthatna, ha legalább rövid pár szóval meg nem emlékezném szerényebb jellegű törekvéseiről is. Hozzá tartoznak ezek is a legnagyobb magyar méltatásához, mert jellemzik bámulatos sokoldalúságát és kimeríthetetlen munkaerejét. Jellemzik agyának rugalmasságát, a mely a mellett, hogy állandóan a nemzeti lét legmagasabb problémáival foglalkozott, hajlandóságot érzett, időt

és módot talált mindezekre, még akkor is, a mikor már a más halandót teljesen kimerítő politikai élet-halál harcát vívta.

Álljanak elől a fővárosra vonatkozó és műszaki kérdésekkel kapcsolatos ügyek, a melyekkel oly előszeretettel foglalkozott.

Sokat fáradott a főváros szépítése körül, és pedig nemcsak a mikor egyes középületek építése szóba került, hanem elejétől fogva arra törekedett, hogy a főváros fejlődése megfontolt alapon történjék. Javaslata hozta, hogy a főváros külső területe végre valahára felméréssék; hogy ennek alapján rendszeres szabályozó tervet dolgozzanak ki és az építési rendszabályok alkotását is folytonosan sürgette.

Megakadályozta az árvíz utáni feltöltések értelmetlen folytatását és szinte hihetetlen nehézségekkel küzdött a lánczhidhoz csatlakozó dunai partfalak kiépíthetésére. Különös súlyt helyezett a fővárosban séta és üdülő helyek teremtésére.

Tőle származik a várhegy alatti alagút eszméje, és a várost körülöfő vízcsatorna tervével is fellépett.

Lényeges része van a királyi József-műegyetem megalapításában.

Ő alapította továbbá a fővárosban az első gőzmalmot és az első gépgyárat, a melyet később fegyvergyárrá is átalakított.

Része van a gázvilágítás meghonosításában, valamint nem érdektelen megemlíteni, hogy 1848 elején már érkezettnek látta az időt, a mozgalmat egy második Duna-híd építésére megindítani.

Közvetve szintén a főváros érdekét szolgálta volna a Dunatiszai csatorna is, a melynek létrejöttét lelkesen támogatta, de a melyről később, az akkori viszonyok között a lehetetlenséggel határos anyagi nehézségek miatt le kellett mondania.

Följegyzésre méltók még a fiumei révpartnak kikötővé való átalakítása és a hozzá vezető Lujza-útnak megváltása körüli fáradozásai; valamint a balatoni gőzhajózás tevékeny felkarolása is.

* * *

Kiválogattuk Széchenyi szellemi hagyatékának kimeríthetetlen kincsesházából azokat a legjellemzőbb adatokat, a melyek a műszaki alkotások körüli működésére vonatkoznak.

A mai kor gyermeke, jóllehet már nagyobb részben megvalósítva látja mindazt, a miért Széchenyi annyit küzdött, nem könnyen találja meg e működés megítélésének helyes mértékét. Nehéz beleélni magunkat Széchenyi alig múlt korszakába, habár az még oly közel fekszik hozzánk, hogy a mai társadalom munkaképes nesztorai még annak a kornak lelkes ifjúságából valók. Nehéz beleélni magunkat azért, mert Széchenyi óta a nemzet nagyobb haladt, mint régebben évszázadok munkája alatt.

Azok az anyagi erők, a melyek fölött ma rendelkezünk, akkor még csak a remények világában léteztek. Magának Széchenynek még szegényes viszonyainkkal kellett számolnia és tette-erejét azoknak az akadályoknak elhárítására is pazarolnia, a melyeket később a nemzet kitörő ösereje halomra döntött, súlyos árt fizetve ugrásszerű haladásáért. Keserves küzdelmei közben Széchenyi gyakran még nemzetének bizalmát és támogatását is nélkülözte és vértanú halálával, s mi több, vértanú életével kellett megváltania lángoló hazafiségének minden kétségen felül álló zománczát.

Ha a technikai alkotások körül, pusztán és szárazon csak közvetlenül elért eredményeit tekintjük és ezeket összehasonlítjuk azokkal a nagyszerű művekkel, a melyek manapság, alig hogy megfogamzottak, már testet is öltenek: könnyen megtévedhet ítéletünk és túlzást láthatunk abban a bámulatban, a melylyel az ő anyagi sikereit a helyes mértékkel ítélő kortársak kísérték. De ha azt az úttörő működést és azt a maradandó befolyást csodáljuk, a melyet Széchenyi további fejlődésünkre, mint minden egyéb téren, úgy ez irányban is gyakorolt; a mely befolyásnak azt is köszönhetjük, hogy anyagi haladásunk nem magyarságunk rovására történt, hanem ellenkezőleg nemzeti erősödésünk egyik leghatalmasabb tényezőjévé vált, és hogy ma a nemzetek békés versengésében a magyar is becsülettel megállhatja helyét: akkor hódolattal kell leborulnunk az ő nagysága előtt.

A kiegyezéskor Széchenyi korszaka megújult; a modern Magyarország, a mely az ő eszméinek diadalát hirdeti, egyenesen az ő nagy szellemének apotheosisa.

Ne felejtjük el soha, hogy az ő eszméi vezették a nemzetet a békés és biztos haladás útjára.

Legyen Széchenyi kultusza ezentúl is az a fénylő fáklyánk, a mely nemzetünket, az időnkénti bonyodalmak útvesztőjéből, végre is nagy álmainak teljesüléséhez elvezesse!

Áldjuk és ápoljuk Széchenyi emlékezetét!

Az igazi positiv philosophia.

(Brassai Sámuel t. t. június 17-én bemutatott értekezésének ismertetése.)

Az értekező kifejti, miért választotta ezt a címet, melyet Comte Ágoston már lefoglalt. Azért, mert Comte rendszere nem felel meg címének, nem «tények bölcelete», míg az övé valóban tényeken alapul. A philosophia — így folytatja fejtegetéseit a szerző — deduktív tudomány, melynek elvekből kell kiindulni. «Egyetlenegy bizonyos, csálhatatlanul igaz tudomásom az, hogy vagyok. Ezt a tételt és vele összeforrott tudását személyesítve, Énnnek, a tudás állapotát *öntudatnak* (conscientia) nevezem.» Mint-hogy pedig ezt minden ember magáról tudja, ez igaz egyetemes elv: «Az embernek egyetlenegy bizonyos, csálhatatlanul igaz tudomása az, hogy van, vagyis létezik». Mindezen módon általánosítja az öntudat tulajdonságairól való tapasztalatait is.

Első tulajdonsága a *közellenség* (Unmittelbarkeit), t. i. az *én* lételet egyenesen, minden közbenjáró eszköz nélkül tudja.

Második tulajdonsága az öntudatnak az *önállóság* (Selbstständigkeit); az öntudat substantia, és «örült bölcsesség» azt állítani, hogy az öntudat agyvelő terméke, vagy érzékletek és képzetek felhalmozása.

Harmadik tulajdonsága öntudatunknak az *azonosság*.

Negyedik a *maradandóság*.

Ötödik, hogy a *nem-ént* adja értésünkre. Itt jutunk a bölcelet legbozontosabb vidékéhez, a metaphysikához. Tény az, hogy a *nem-én* és az *én* hatnak egymásra; de mikép lehet ez? Ezt nem lehet magyarázni, mert ezek a fogalmak a legfelsőbbek, de nem is szükséges, mert ez a kölcsönhatás tény. Itt a szerző a különböző philosophiai rendszereket, főleg Leibnizét és a monismust jellemzi és czáfolni iparkodik. Egyéb psychologiai és logikai tulajdonságait az énnnek, mint ismerteket mellőzve, a szerző a legfontosabb ponthoz jut.

Hatodik tulajdonsága az öntudatnak, hogy cselekedhet, tehet, *cselekszik*. Más szóval az *én*: *akarat*. Itt a szerző megkülönbözteti az akaratot a vágytól és tisztázni iparkodik az erő, ok, motívum fogalmát. Az akarat annyira nem egy a vágygyal, hogy számtalanszor küzd vele, sőt az ellenszegülő vágygyal való küzdelem a legfőbb, leglényegesebb teendője az akaratnak. Ez a tény viszi át az igazi positiv bölceletet az erkölcsiség terére.

Hetedik tulajdonsága az *én*-nek az érzékeknek és hasonmásainak, a képzeteknek rendezése, más szóval a *gondolkodás*.

A gondolkodó öntudat két irányban működik; az egyik szerepében értelem (hasonlít, különböztet, generalizál, specializál), a második szerepében ratio, Vernunft a neve; okoskodik és következtet.

Most visszatérünk az akarathoz. Az akarat a lélek ereje, a vágy, indulat, szenvedély a testé. Az akarat tanácsadója a ratio, a λόγος, a gondolkodás. Ha az akarat az észre hallgatva a testi erők működését mentőkre hagyja, a cselekvény valószínűleg közömbös, ha az akarat győz, a cselekvény *erényes*, ha kudarcot vall, akkor a létesülő cselekvény *vétek*. Akár az életbe tekintünk, akár a történet lapjait olvassuk, minden erényes cselekedetben vagy vétektől való tartózkodásban az akaratnak a testi erőkkel való harcát látjuk. A kötelesség (officium, Pflicht) fogalma, a mely minden erkölcsi rendszerben főszerepet visz, csak károsan hat az erkölcsiségre, minthogy az *önkéntességgel* (*spontaneitas*) az erénynek leglényegesebb alkotó részét kiirtással fenyegeti, az akaratot trónusáról levetve újból szolgává alázza. A kötelesség fogalma a jog és vallásban tartozik, mert kötelezőt tesz föl, a mi e kettőben megvan: a társadalom és Isten.

Mielőtt folytatnók, még előbb egy nyolczadik tulajdonságát az *én*-nek kell ismernünk: a *rugalmasság*-ot (elasticitas), t. i. hogy erőfeszítése *én*-ünknek önkényes hatalmában van. Ha ennek folytán az akarat győz, akkor azt érdemül tudjuk be magunknak; ha az akarat nem tanúsít elegendő erőfeszülést, lelkifurdalást érzünk.

Így meg van alapítva az az erkölcsi «elv», hogy az erény az akarat győzedelme a testi erőkön, vagy «az *én* győzelme a vele egygyé kapcsolt *nem énnel* való küzdelemben».

Ezek után áttér a szerző másoknak hozzám, embertársaimnak egymáshoz, valamint mindnyájunknak a világegyetemhez való viszonyainak tüzetes vizsgálatára.

A szerző mindenekelőtt kifejti, hogy igaznak kell elismernünk, hogy következtetés, értelem, ész, okosság, érzelem, vágy, indulat, szenvedély, minden emberben van, hasonlóképen akarat. De micsoda arányban vannak akarataik tekintetéből az emberek egymáshoz?

Az ember akarata szembeszáll a természet minden erejével, de akarat akarat ellen soha sem küzd. De akkor kérdeznünk kell: micsoda viszony van az egyiknek az akarata és a másiknak testi hajlamai, vágyai, indulatai, szenvedélyei közt? Micsoda viszonyban vannak a különböző egyének test-szellemi erejei egymással? Az általános elv itt az, hogy beszéddel egyik egyén a másikban képzeteket kelt s ezeknél fogva cselekvényre indít. Egy további viszony a sympathia és

antipathia. Az ellenszenvet két ok szüli. Az egyik ember akarata a másik vágyainak természetes ellensége s ez az antipathia jogosult. De ha a gyűlölet a vétkező személyére is kiterjed, azzal tilosba lép. Rokonszenv csak akarat és akarat vagy vágy és vágy közt gondolható. Amaz lelki, ez testi sympathia; amaz erkölcsi, emennek nincs erkölcsi jelleme; ingatag, mulékony, sőt antipathiával is cserélhető. A lelki sympathia kezdeményezője a társadalmaknak.

Háttra van még az egyének akaratai és vágyai közt az arányt venni szemügyre. Tudjuk, hogy a különféle vágyak különböző feszülésűek; továbbá az akarat és vágy arányai is különbözőek, de sem egyik, sem másik terminus nem lehet $= 0$; és így nem is lehet sem született derék ember, sem született bűnös. De bizonyos egyénben az akarat gyarló és szüksége van segítségre. Az ős-ok, a legfőbb hatalom, Isten adott is ilyet. Három ily segítség van: a *nevelés*, az *állam* és a *vallás*. Mind a három a kötelességet hirdeti, azaz parancsol vagy tilt és parancsai meg tilalmi fogyanatosítása végett engedelmességet követel s ezt fegyelemmel, a fegyelmet pedig a büntetéstől való félelemmel biztosítja.

Ezek a dolgok az akaratra magára nem hatnak, mert a kötelesség csak úgy lesz — erkölcsi tekintetben — kötelezővé, ha parancsait és tilalmait, az értelem tanácsait számbavevő akarat magáévá teszi. A nélkül a kötelességérzés az egyénben csak gépies, csak oka lehet a cselekvények elkövetésének, vagy tőlük való tartózkodásnak. Nem helyettesíti hát a nevelés, az állam, a vallás az erkölcsi igaz akaratot, hanem csak melléje áll, az akarta cselekvények elkövetését sürgetik, a nem-akartakét gátolják. E háromság, noha a gyakorlatban eléggé rontják, áldott hatással van a világ folyására.

Az akarat és segédei közreműködésével biztosítva van az erkölcsi jobb fél, ú. m. az *én* győzedelmi többsége a *nem-én*-en. Az igazi positiv philosophia a *gondviselés* nevét erre a *tényre* ruházza. A gondviselés Istent teszi föl. Mielőtt ennek fogalmát fejtegetné, a szerző kitér a pessimismusra, melyet agyérmennek, búskomorság, éretlen vagy nyavalyás gondolkodás szülöttének mond, s mely ellen nehány kritikai megjegyzést fordít. De elismeri, hogy az optimismus is szélsőség.

Istenről ezeket mondja a szerző: Az emberi lélek egy véghetetlen léleknek véghetetlen kicsiny, mindazonáltal *azonos*, különvált részecskéje. A véghetetlen lélek: Isten. A Biblián épült vallás elsősége: hogy elismeri az emberi léleknek Istennel való rokonságát. Itt a szerző az imádság, kegyesség (pietas) és kegyelem (gratia) fogalmait érinti és igazolja. Az Istent ismeretlennek állítani az istentagadással határos «bolondság» és az emberi léleknek az Istenséggel azonossága fölfogását csak ennek véghetetlen-sége nehezíti; de valamint a véges ellipsisből megismerjük a vég-

hetetlen hyperbolát, úgy az emberi lélekből az Istent. Itt a szerző megkülönbözteti a maga nézetét a pantheismustól. Ez monizmus, az ő nézete dualizmus; ő csak a lelket azonosítja az Istenséggel, a pantheizmus a világot. Valamennyi vallás, a mely Istenséget vall, dualistikus, a jó Isten vagy istenek mellett szinte rossz lényt is. S valamint a léleknek ellensége a test, azonképen Istené a világ, a kosmos. Hogy miképen küzd Isten ezzel az ellenségével, arról a philosophia nem tud semmit.

A *másvilágról* csak annyit tud a philosophia, hogy a lélek halhatatlan. A mi létezik, nem vesztet és nem vész el. A halál a testi egész fölbomlása, a léleknek pedig az Istenségbe visszátérése. De megtartja-e *egyéniségét*? Ha a halál, nirvána, a lélek-állománynak az Istenállományba való elnyelődését vagy beleolvadását jelenti, azzal egyéniségének elenyészte is ki van mondva. És ezzel — úgymond a szerző — *elérte tetőpontját az igazi positiv philosophia, mint a melynek egész tartalma tényeken alapuló igazságok és ezekből logikai szoros módszerrel vont következmények.*

A szerző azonban még néhány hozzávetéssel (conjectura) toldja meg értekezését, melyeket vallásos hagyományból kölcsönöz. Jellemzi némely vallás felfogását a másvilági életről (eschatológiáról). Beosztja a vallásokat olyanokra, melyeknek eschatológiájában erkölcsi elem nem szerepel, s olyanokra, melyekben szerepel. A test feltámadásáról s az utolsó ítéletről azonban kimondja, hogy amaz a tudománnyal megegyeztetni, emezt a léleknek halál utáni állapotaiba beférkeztetni lehetetlen. Legbővebben ismerteti a lélekvándorlásba (metempsychosis) vetett hitet, főleg William Rounsville amerikai író szavaival. Az igazi positiv philosophia a lélekvándorlás tanát nem hogy mint tényt, de mint hypothesis sem fogadhatja el, hanem mint legbehatóbb *hozzávetést* igenis elfogadja és magáévá teszi. Ezzel kapcsolatban röviden tárgyalja az állatok lelkét, melyek kisebb-nagyobb fokban szintén öntudatosak, úgy hogy az állat és ember lelke lényegileg azon egy mivoltú. Azzal végzi értekezését, hogy nem akar lemondani arról a reményről, hogy az embernél nem áll és nem szűnik meg a tökéletesedés folyama, hanem, hogy idővel az embert meghaladó élő lények is keletkezhetnek, a mihez azonban évek milliói kellene.

Jelentés a magyarországi latinság szótáráról.

(*Bartal Antal* lt. október 7-én tett előterjesztése.)

Harmadizben van szerencsém a magyarországi latinság szótáráról jelentést tenni. Ebből meg fog győződni a tisztelt Akadémia, hogy a munka, a kutatás, utolsó jelentésem óta nem szünetelt, hanem buzgósággal folyt.

Figyelmem az emberi gondolkodás, törekvés, foglalkozás minden iránya felé fordult. Meg lesz e szótárban a görög philosophia nagyjában, meg a keresztyén secták, meg a scholasticismus (Anselmiani, Thomistae, Scotistae), a középf- és újkori philosophia, Cartesiani, Spinozistae, Neutroniani, Leibnitziani, Kantiani, Lockiani, Authotheismus (Fichte), a mint azok hazai bölcseleinknél előfordulnak, meg a machina Kempeleniana. Továbbá a hitvitázók, a jus publicum és privatum minden nyilvánulása, a törvénykezés minden formalitásával. A kereskedés, földművelés, hadügy a hirifalco-tól (kézi puska) kezdve a scaramutia-ig (csetepaté, Scharmützel); mathematica, physica, természetrajz, a mint iskoláinkban divott. Egy szóval szótárunk valóságos polyhistorikus reál- és szó-encyclopaedia lesz, mely minthogy Magyarország majdnem ezer évi életét felöleli, leginkább volna hivatta a milieniumi kiállításon szerepelni, mert tartalma valóban honi, nem pedig importált készítmény. A mi a kútforrások fontosságát e szótárra vonatkozólag illeti, több csoportba oszthatók: Vannak olyanok első sorban, melyekben az író maga adja az illető szónak a magyarázatát. Az ilyenekkel legkönnyebb az elbánás. Második sorban vannak olyanok, melyeknél a szó értelme a szövegből határozandó meg. Ez már több munkával jár. Harmad sorban olyanok, melyek eltorzított alakban adják a szókat, úgy hogy a megfejtésüknél az okoskodás minden nemét föl kell használni. Így pl. midőn Fejér Cod. Dip. Eccl. ac Civ. V, III, 189. így ír: «quod conditionarii nostri de Wadkert, videlicet Plaustrales, sanctiferi et *Curbungiones* ad nostram praesentiam accedentes sua nobis querimonia demonstrarunt». A curbungio itt elferdített szó corbagio-ból, melynek megfelel a corvagio, ez meg a Gall. corvée (= robot) vezetendő vissza, úgy hogy a curbungio ugyanaz, mint a Gall. corvéteur, Magy. robotos, Germ. Frohner. Ilyen érdekes szó a *batrausticus*, mely a «Funda Davidis» című iratban B, 2

alatt foglaltatik, a hol ez áll: «dum vera dicerent (protestantes) poena 100 florenorum seu imperialium (pro emenda linguae uti *batrausticus* in Hungaria stylus habet mox mulctabantur). Ennek a francia barreau szolgál alapjául, úgy hogy a «t» sajtóhiba «r» helyett és így barrausticus törvénykezés jelentésében a helyes alak. De még más szempontból is tekinthetők a kútforrások. Némelyek ugyanis csekély böngészetet nyújtanak, mások egész halmazzal adják az anyagot. Így alig hiszem, hogy volna okmány, mely egy csomóban annyi érdekes, és egyszersmind a theologiai szörszálhasogatásokat jellemző, komikus hatású szókat tartalmazna, mint Hanelnek Historia Ecclesiasticája, midőn így ír: «Et sic vigeat spinosa et molesta nescioquae Theologia de *instantibus, relationibus, quidditatibus, de formalitatibus, quo etiam mysteria transcendentalitatum primalitatum, aseitatum, excitatum, haecitatum, nuncitatum, tuncitatum, praesentalitatum, generalitatum, specificalitatum, tantitutum, talitutum, subiicibilitatum, passionalitatum, potentionabilitudinalitatum, aptitudinabilitatum* etc. spectant».

De elég erről, áttérek most egy kérdésre, mely okvetlen kell hogy tisztázva legyen. 1894. jún. 5-iki előterjesztésemben ugyanis munkálkodásom tervéről szólva, kiemeltem, hogy azokat a szókat is föl kell venni, melyek esetleg Du Cange szótárában is előfordulnak. Ez ellen egyes hangok emelkedtek azzal az indokolással, hogy kár volna az ilyen szókat is fölvenni, mert 1. ez által a szótár kelleténél nagyobb lenne, de 2. felesleges is volna, mert nálunk csak is kevesen szorulnak az ilyen fajta szótárra, a külföld pedig bőven rendelkezik Du Cangeval. Erre nézve én épen ellenkező nézeten vagyok 1. is azért, mert hála az Égnek, a tudományosság iránt való érzék nálunk is napról-napra terjed és így remélhető, hogy sok tanulni akaró és kutató fog szótárunkhoz fordulni, ha jól meg lesz csinálva; 2. hogy ez által sokakat nagy pénzbeli áldozattól mentünk fel, t. i. a Du Cange-féle szótár beszerzésétől. De mellőzve e két okot, még más is vezetett ez eljáráshoz: első az, hogy sok szó más alakban fordul elő okmányainkban, mint Du Cangenál. Így pl.

Balaxa	Du Cange-nál	Balascus,
Baceollis	»	Bacile,
Ciminile	»	Cilimine,
Conquestrare	»	Conquestare,
Conrectator	»	Corretarius (alkusz),
Coritator	»	Coratorius,
Ecota	»	Escotus,
Edria	»	Idria,
Fascemina	»	Fascennina,
Gamatia	»	Gamacha,

Greda	Du Cange-nál Grada,
Halsune	» Halesone (conventio. pactum),
Mavevarius	» Mavecharius (főkonyhamester),
Plaxtum	» Plaxitium

2. hogy sok szónak a jelentését és származását hiába keressük nála, ha a szókat felvette is. Ilyenek pl. Bansolman, Bansolmora, Bansulusmora, Ofpatinus. Gyrus szónál egyszerűen csak idézi Lucius szavait: ad haec autem stabilivimus, si habuerint navigia, sive commercia eant et redeant, piscatores gyrum, sibi galeam praebeant unam, alii autem piscatores singulos cum habuerint deferant pisces», a nélkül, hogy jelentését kitenné. Én részemről a homályos helyen először is *redeunt* után törlöm a vesszőt és ezt *piscatores* után teszem, *gyrust* pedig menet-jövetnek vagyis egy kerülőnek a hajóval magyarázom, úgy, hogy e hely jelentése az volna, hogy a halászok minden kerülő után, melyet kereskedők révén megtesznek, kötelesek egy galeta, vagyis helyesebben mondva egy garleta halat, a többi halászok pedig, kik egy *gyrust* nem tesznek, csak egy halat beszolgáltatni. Ha még hozzáteszem, hogy több ugyanazon szónak Du Cangenál más jelentése van, azt hiszem, evvel eléggé indokoltam, hogy eljárásom, mely szerint a Du Cangeban is előforduló alakokat fölveszem, helyes.

Legyen szabad még a tisztelt Akadémia béketűrését egy kissé igénybe vennem. Okmányainkban nagy szerepet játszik e két szó: jobagio és bilotus, bilochus, bitokus. Én részemről e szóról eddig felállított magyarázatokkal sehogy sem tudok megbarátkozni. Így jobagiót illetőleg ezt olvassuk Pfahlnernél Jus Georgicum XII.: qui nexu feudali adstricti erant servientes vocabantur, illi vero nexu ministeriali ligati communiter *Jobagiones* voce ab *Jobad* quod antiqua orientali hebraica lingua ministrum significat (Révay Gram. I.) Fejér Cod. Ecc. et Civ. V, III, 6. pedig: qui exteris *meliores* nostratibus *Jobbak* dicti, unde *Jobbakionum*, *Jobbagionum* vocabulum detorte manavit. Tales prae omnibus regiis subditis Barones regni, alique Proceres erant sed et inter castrenses ministros curiales ac Dominiorum colonos aliqui distinguebantur. Jobbagionum nomine ii, quorum fortuna inquilinorum conditione potior est, hodiedum discernuntur. Aztán Szegedi Rubricae pars I., pag. 20. ezt írja: *Jobbagyones* dicti fuisse videntur a *Jobb adgy* melius est ut des. Dum enim juxta par I. tit. 3. multi Hunnorum Edicto illo quod Praeco sanguineo circumlato acinace promulgare solebat, non parerent caeterisque ad bellum procedentibus ipsi agriculturae intenderent, damnati idcirco ad perpetuam servitatem terramque subigendam audire debebant: *Jobb adgy*, *adózzál és fűzess, hogy nem hadakozzál*, melius est ut des, solvas quam ut milites. E magyarázatok mind erőltetettek, sőt az utolsó naiv népetymologia. Én e szót

egyszerűen latin szónak tartom. Hogy ez így van, megkísérlem bebizonyítani: Nézzük először is e szó jelentését. A *jobagio* akár az ország zászlóseit, akár pedig a röghöz kötött parasztokat jelezzük vele, mindig az alsóbb viszonyt valami felsőbbhöz jelenti, tehát mindig subditus vagy minister jelentésben fordul elő. A *meliores*, mely Fejérnél a jobbágyság *aequivalence*, csakis akkor keletkezett, midőn a jobagiót két «bb»-vel, tehát jobbagionak kezdték írni, tehát egy interpolált jobb-nak a fordítása, mely tehát a kérdésben semmit sem számít. Jelentésére nézve e szerint kétség nem merülhet fel, marad hátra az alaknak nyelvtudományi szempontból való taglalása. Jellemző e szónak írásmódja. A legrégebbi okmányokban pl. a *Ritus explorandae veritatis* csakis *Joubagio* alak fordul elő, mint *Joubagiones castri Joubagiones exempti*, *Joubagiones liberi Sancti Regis. Joubagiones Tavornici Reginae* etc. és csak később jöttek létre a *jobagio*, *jobbagio*, *Jobbagyo*, *Jobbagyones* alakok. Ebből azt következtetem, hogy a legrégebbi alakokban az első szótagban levő ou hangcsoport az u hang kifejezésére szolgált. Ezt bizonyítja a *Jubagio* alak is, mely Hanel Hist. Eccl. p. 47. olvasható: «*Milites vero quingenti intra regnum et Regni expeditionem deputentur, extra vero Regnum centum si rex in propria persona ierit. Si vero et Regno Jubagionem miserint sive in adiutorium amici, sive in propriis negotiis, quinquaginta tantummodo milites mittere teneantur*».

E szerint a jobbágnak legrégebbi alakja a hangnak árnyékolása szerint *jubagio*.

Hátra van még kimutatni, hogy ezen szónak kezdő j-e egy eredeti s-nek a helyettesítője. Erre nézve jellemző és tanulságos a *jupa*, *juppa* (kerület) és az ebből keletkezett *jupanus* (tartomány, kerületfőnök), mely szók *supa*, *supanus* és *zupa*, *zupanus* alakokban fordul elő okmányainkban, melyekben tehát az s. z egyenértékű a j-vel. Ha ez így van, akkor minden habozás nélkül kimondhatom, hogy a *jubagio* = *subagio* *sub* és *ago*-ból keletkezett és hogy ennek következtében a *subditus* jelzésére és pedig *io* képzővel ad analogiam *corbagio* (robotos) használtatott.

A *bilotus* szóról más alkalommal fejtem ki nézetemet.

A munka különben már annyira haladt, hogy nem sokára sajtó alá lehet bocsátani; de mielőtt ez megtörténnék, szükséges, már a helyesség és teljesség szempontjából is, hogy egy szakférfiakból álló felülvizsgáló bizottságot kinevezni méltóztassék és pedig az Akadémia minden osztályából, mivel, a mint értekezésem elején kifejeztem, e szótárban a tudomány minden ága képviselve lesz.

Különben bátorkodom ez alkalommal a tek. Akadémia

tagjait felkérni, hogy az eddig beszolgáltatott készletet a főtítkári hivatal helyiségeiben megtekinteni szivesek legyenek.

Megnyugvással állithatom, hogy a már most feldolgozott, összehalmozott és rendezett anyag is olyan, hogy nem áll mögötte az eddig e nemben készült jobb szótáraknak.

P. Menyhárh Dél-Afrikában tett meteorológiai megfigyelésének eredményeiről.

(Kivonat dr. Fényi Gyula S. J. október 21-én benyújtott dolgozatából.)

Pater Menyhárh László S. J. 1891 óta a Zambezi melletti Boroma helységben él hittérítői működésben.

Boroma 16 fokkal esik délre az egyenlítőről; Greenwich-től számított hosszúsága $33\frac{1}{2}$ fok, tengerszin feletti magassága 187 méter.

A hosszú szárazföldi utazást tekintetbe véve, belátjuk, hogy Menyhárh csak kevésbé törekeny eszközöket vihetett magával. Van önjelző thermograph- és barograph-ja Richard-tól Párisban, továbbá egy hypsometer-thermometer, az abszolút légnyomás meghatározására, közönséges August-féle psychrometer és néhány thermometer. Az observatorium dróttal bekerített szalmaviskó.

Az észlelések első sorozata 1891. február havától 1892. május haváig terjed.

Boroma éghajlatára jellemző, hogy csak egy hét hónapos száraz és egy öt hónapos nedves évszaktól áll. — Az esős évszak akkor áll be, mikor a Nap a tetőponthoz ér. November 6-án megy át a Nap első ízben a zenithen, másodízben február 5-én, miután időközben a térítőket érintette. A Nap tetőzését követi a szélségség, mely a tulajdonképi esőhöz. Az esős idő közeledését október végén távoli villámlás hirdeti, míg végre november 5-ike körül megindul az esőzés.

Az esőmennyiség azonban a nedves évszakban sem nagy. Ha erősen esik, jó alföldi nyári esőhöz hasonlít. Az 1890/91-iki eső-időszakban esett 752.4 mm., az 1891/92-ikiben 550.6 mm. Az utóbbit már elégtelennek tekintették. A száraz időszak tartama alatt nagy ritkán előforduló csekély esőmennyiséget még megmérni sem lehet.

Sajátságos jelenség az, hogy a növények a száraz időszakban is virulnak és tenyésznek, virágzanak és gyümölcsöt hoznak, noha a légkörből még harmat alakjában sem kerül víz a földre. Ezt a sajátságos tüneményt P. Menyhárh meglehetősen merész föltevés segítségével akarja magyarázni. A tapasztalás mutatja,

hogy a föld mélyebb rétegeiben magas a talajmérséklet, holott a felszínes rétegek éjjel erősen lehűlnek. Ezáltal az alsóbb rétegekből a felsőbbekbe átpárolgott vízgőz ott leülepednék s ekként a növényzet számára szükséges nedvességet szolgáltatná.

A légnyomás ingadozása igen szabályos; a nagy évi periodus mellett van még egy szembeötlő periodus.

A talajhőmérsékletet az észlelő 10 méter mély kút segítségével határozta meg, hőmérséke majdnem állandóan 29° C. volt.

A cirrus-felhők vonulása mutatja, hogy száraz időben a nyugati légáram, esős időben a keleti túlnyomó.

A Zambezi folyó vidéke egyébiránt rendkívül egészségtelen, oly annyira, hogy 1879. óta a missio területén, több mint 50 katolikus missionárius halt meg. Kivánjuk, hogy derék hazánkfia nehéz hivatását ezentúl is épségben teljesíthesse.

A mi pedig a jelen közleményét illeti, ez minden esetre érdekes adat Dél-Afrika klimatológiájára nézve; de csak akkor fognak ezen feljegyzések valóban értékesé válni, ha hosszabb megfigyelési sorra fognak támaszkodhatni.

A magyar királyi kegyúri jog.*

II. Szilveszter pápa a magyar egyházak megalapítóját, az első magyar királyt, szent Istvánt, az apostoli szentszék követének kiváltságos joghatóságával ruházta fel. Ezen joghatóság hatalmi köre ismeretlen előttünk, mert a pápai okirat nem maradt reánk, az úgynevezett Szilveszter-bulláról pedig már kétségbevonhatlanul ki van mutatva, hogy hamisítvány. A jogokról azonban, a melyeket szent István mint az apostoli szentszék követe gyakorolt, eléggé felvilágosítanak történeti emlékeink. Így tudjuk, hogy nem csak megalapította a püspökségeket, hanem azoknak javadalmi és joghatósági viszonyait is rendezte, kinevezte az első főpapokat, egyházi kiváltságokat adományozott stb.

Szent Istvánnak az apostoli szentszéktől nyert joghatósága olyannyira személyes jellegű volt, hogy az utódaira nem szállott át. Ezt a magyar királyi kegyúri jog története szembetűnő példákkal igazolja. Az első király apostoli követségének úgyszólván egyedüli maradványa — a melyet az utódok is gyakoroltak, kettőskereszt használata a koronázáskor és pénzeiken.

* *A magyar királyi kegyúri jog szent Istvántól Mária Teréziáig.* Történeti tanulmány. Irta: *Fraknói Vilmos.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895. 559 l. Ára 5 frt.

Az a széleskörű hatalom tehát, a melyet a magyar királyok egyházi ügyekben mindenkor gyakoroltak, nem szent István kiváltságaiból eredt, hanem a kegyuraság azon jogaiból, a melyek reájuk, mint az egyházi intézmények alapítójának és javadalmazójának örököseire szállottak. Ezen jogaitak Róma is mindenkor tiszteletben tartotta, éppen úgy, mint a hogy a királyok is mindenkor elismerték, hogy a kegyuraságok alá tartozó egyházak csak a világiakban vannak nekik alárendelve. A magyar királyok kegyúri jogainak gyakorlása azonban annyi ingadozást mutat, évszázadokon keresztül annyi viszontagságon ment keresztül, annyi mindenféle befolyásnak volt kitéve, hogy csakis a Frankótól összehalmozott rengeteg adathalmaz képes a jog történetére fényt deríteni.

A magyar királyok kegyúri joga mindenkor az egyházi javadalmak betöltése körül nyilvánult a leginkább szembeötlő módon.

Adatok hiányában nem lehet megállapítani, hogy a szent Istvántól kinevezett első főpapok elhalálozása után miképen töltettek be a megüresedett főpapi javadalmak; valószínű azonban, hogy a káptalani választás volt szokásban a királyi jóváhagyással, s a pápa, illetőleg az ő nevében az érsek megerősítésével. A XI. század második felében a királyok — csak úgy mint a német császárok — kinevezték és áthelyezték a főpapokat, de már Kálmán király (1106) kötelezte magát, hogy ezen visszaéléstől tartózkodni fog. A XII. századtól kezdve a magyar királyok a káptalanoktól megválasztott főpapokat *királyi beleegyezésük* megadásával erősítették meg (épen úgy mint ez Siciliában, Franciaországban, Spanyolországban és Angliában is történt). Ha a megválasztott elfogadta a választást, s a király megadta az ő *beleegyezését, hozzájárulását*, következett az egyházi jóváhagyás.

A királyi kegyuraság alá tartozó apátokat és prépostokat a XII. század végéig az esztergomi érsek erősítette meg, ezentúl pedig a pápa. A püspököket Róma beleegyezésével és felhatalmazásából az illető érsek erősítette meg és szentelte fel. A kik a pápai megerősítésért Rómába folyamodtak, a királyi beleegyezést magában foglaló levelet is tartoztak a szentszéknél bemutatni. A XIII. századból négy ily királyi iratot közöl szerző a pápai levéltárból. Ezekből megállapítható, hogy királyaink ilyenkor az ajánló kérvények alakját használták, és hogy maguknak semmiféle alapon különös jogokat nem követeltek.

A királyi kegyurasághoz tartozó apátságok és prépostságok betöltésénél királyaink a bemutatás jogával éltek. A káptalani javadalmakat az illető főpap adományozta — királyi felhatalmazás alapján; később a XIV. század végén a káptalani javadalmakra nézve is a bemutatás jogát gyakorolják királyaink.

Egyébként már IV. Béla Magyarország összes egyházi kegy-

urának mondja magát. Mint ilyen felügyeletet gyakoroltak a magán-kegyurakra, a kiket a kegyuraságtól nem egyszer megfosztanak, ezt másra, érdemesebbre ruházzák, a kihalt családok birtokaival a koronára szállott kegyuraságokat adományozzák, a városoknak lelkészválasztási jogot adnak stb. És teszik mindezt a római pápa tudtával és beleegyezésével.

A megüresedett főpapi javadalmak jövedelmei nem tartoztak ez időkből a király rendelkezése alá, hanem II. István 1169-iki intézkedése értelmében egyházi férfiak által kezeltettek és egyházi czélokra fordítottak. Azonban már III. Endre azon volt, hogy a kezelést a maga hatalmi körébe vonja. Úgyszintén ő volt az, a ki kegyúri jogait a főpapi hagyatékok lefoglalására is ki akarta terjeszteni.

1225-ben fordul elő hazánkban először az eset, hogy a pápa be nem várva a király bemutatási jogát, saját káplánját aradi préposttá nevezi ki. A király a pápai kinevezés jóváhagyását megtagadta, és Róma jelöltje kénytelen volt visszalépni. A következő pápák egész sorát állítják ki az adományleveleknek idegenek számára.

Ugyanezen időben lépett életbe a pápai reservatiók intézménye is, vagyis azon pápai rendelkezés, a melynek értelmében a pápák egyes egyházi javadalmaknak adományozását maguknak tartották fenn, a mi természetesen egyértelmű volt a káptalanok választási, a kegyurak bemutatási s a főpapok adományozási jogának felfüggesztésével. A pápai reservatiók összebonyolítják az eddigi rendszert. Megtörténik pl. Róbert Károly idejében, hogy a pápa a káptalani megválasztottól megtagadja a megerősítést, s egy másikat nevez ki, a kit a király ajánl. Vagy a választást megsemmisíti ugyan, de a megválasztottat a saját hatalmából kinevezi, miután ezt is ajánlotta a király. Vagy megtörténik, hogy a pápa kinevez valamely püspököt, de ezt meg a király nem ismeri el. Viszont a király a reservatiók daczára megengedi a káptalani választást, ha előre tudta, hogy a megválasztandó bírja kegyeit; ellenben megakadályozta a választást, ha a káptalan nem mutatkozott hajlandónak óhajait teljesíteni.

A megüresedett egyházi javadalmak kezelését is teljesen magához vonta Róbert Károly, s erről sem a főpapok panaszaira, sem a pápa felhívására nem akart lemondani. E mellett azonban a pápa is számot tartott az ily jövedelmekre, s némely esetben gyakorolta is. Hasonlóképen gyakorolta Róbert Károly a «jus spolii-t,» daczára az ezt eltiltó 1298-iki országos törvénynek.

Nagy Lajos alatt a pápai reservatiók továbbra is érvényben maradtak, bár a pápa a legtöbbször kedvezően intézte el a királynak azon folyamodványait, a melyekben egyes hiveinek püspökséget, apátságot, prépostságot vagy káptalani javadalmat

kivánt szerezni. A királyi kegyuraság alá tartozó apátságok, prépostságok, valamint a szerzetesi apátságok betöltésénél azonban a király mindenkor határozott hangon követelte jogainak tiszteletben tartását, sőt midőn 1374. nyarán a pápa a váradi püspökség betöltésénél az ő jelöltjét mellőzte, a pápától kinevezett főpapot megakadályozta javadalmának elfoglalásában.

A pápai reservatiók megszüntetésére hazánkban 1387-ben tették meg az első lépést, midőn az országgyűlés a Zsigmond elé terjesztett hitlevélbe felveszi azon cikkelyt, a melyben a király megígéri, hogy idegeneknek egyházi javadalmokat nem adományoz, ilyenek számára adományozásért a pápához nem folyamodik. A mint a szerzőtől felhozott esetekből kitűnik, a törvény célja nem volt egyéb, mint megállapítani, hogy a magyar király úgy a folyamodás, mint a bemutatás jogával csak magyarok javára élhet. A király hol megtartotta a törvény ezen rendelkezését, hol túltette magát azon. Hol elismerte a pápától kinevezett javadalmasokat, hol nem, a mint ezt önkénye, szeszélyei s néha a viszonyok magukkal hozták. Csak midőn IX. Bonifác az elégtellenektől királyllyá választott Nápolyi Lászlót elismerte, és az ő uralmának megszilárdítására befolyását érvényesítette, határozta el magát a bosszuálló Zsigmond arra, hogy a római pápa joghatóságát — egyidőre — megszünteti és az egyházi ügyek elintézését magához ragadja. Elrendelte, hogy ezentúl senki a pápai kamarának illetményeket ne fizessen, az ő beleegyezése nélkül elfogadott pápai iratok érvénytelenek stb. Még tovább ment az 1404. ápril elején Pozsonyban tartott országgyűlésen, a hol az ország rendeinek hozzájárulásával elrendelte, hogy ezentúl az összes egyházi javadalmakat a királyi hatalomból és az ő hozzájárulásával lehet megnyerni, a király minden javadalmat, még a magánkegyurasághoz tartozókat is saját rendelkezéseinek tartja fenn, s e mellett a pápa, a bibornokok, a pápai követek és bíróságok minden iratait érvényteleneknek nyilvánítja, s azok elfogadóira, kihirdetőire szigorú büntetéseket szab. És e szerint jár is el. Több főpapi széket megüresedettnek nyilvánít, javadalmaikat világi kormányzókra bízta s a kisebb javadalmakra is adományleveleket állít ki. A tőle kinevezett, vagy az ő kívánságára megválasztatott püspökök az egyházi törvények ellenére nem csak azonnal javadalmaik birtokába lépnek, hanem — be nem várva a pápai megerősítést — egyházi joghatóságot is gyakorolnak.

Zsigmond nagyon jól tudta, hogy rendeletei a törvényes állapotnak nem felelnek meg, s hogy a pápák a szentszék jogi álláspontjához ezentúl is ragaszkodni fognak. Hogy tehát a folyton élesedő ellentétekből származó még nagyobb bonyodalmakat elkerülje, s hogy egyuttal a német császárság elnyerése céljából a

pápa jóakarátát magának biztosítsa, XXIII. János megválasztatása-kor megteszi az első lépést a közeledésre, és a pápához küldött követe által a magyarországi viszonyok rendezésére többféle előterjesztést tesz. A többi közt arra kéri a pápát, hogy a javadalmak adományozásának jogát ruházza rá, hogy a hűtlen főpapokat mozgítsa el, s hogy az egyházi jövedelmeknek saját céljaira történt felhasználásért adjon neki felmentést. Midőn azonban a pápa a kegyúri jog kiterjesztését a leghatározottabb alakban megtagadta, s az egyházi javadalmak felett való rendelkezést magának tartotta fenn, ez Zsigmondot nem gátolta abban, hogy ezentúl is önhatalmából rendelkezék az egyes főpapi székek betöltése körül.

Később XXIII. János letétele után Zsigmond ismét megkísérli igényeit érvényre emelni és a konstanci zsinattól a főpapi kinevezések kiváltságát kieszközölni. És úgy látszik ez sikerült is neki. Legalább szerző — bár a zsinati bullát nem sikerült felkutatnia — több okból kétségtelennek tartja, hogy a zsinat, a legfőbb egyházi hatalom ez időszakbeli kezelője e kiváltságot megadta neki. Ez nagyjelentőségű tény volt. A kánoni jog a főpapi székekre bemutatási jogot nem ismert el. Előbb a káptalani választásoknál meg volt a hozzájárulás, beleegyezés joga, de később a pápai reservatiók következtében ez is megszűnt. És most Zsigmond megszerzi a főpapi székekre való bemutatási jogot, miáltal a káptalanok is elestek régi választási joguktól, és a királytól kinevezett főpap azonnal javadalmába iktattatott. Ugyanígy, az apátságok, prépostságok és káptalani javadalmak betöltése körül is a kinevezés, adományozás formájában gyakorolta Zsigmond bemutatási jogát. A Zsigmond idejében meghonosított gyakorlatot az 1447. évi országgyűlés az ország törvényei közé igtatta, elvül állítván fel, hogy világi és szerzetes egyházi férfiak a kegyúri bemutatás nélkül nem fogadhatnak el a szentszéktől javadalmat. Ezen végzések azon okból is nagyon fontosak, mert bennük az országrendei a koronával együtt a kegyúri jog közös birtokosainak tekintik magukat.

Hunyadi János, mint az ország kormányzója, szigorúan örködött a nemzet jogainak megóvása felett, s a szentszék jogait a főpapi kinevezések körül tisztán a megerősítésre akarta szorítani s az eléje gördülő akadályokat erős kézzel hárította el, valahányszor a szentszéknél valamely püspöki székre valakit bemutatott. A kisebb javadalmak betöltésénél pedig belenyugodott abba, hogy a pápai reservatio körébe eső javadalmakat a kegyúri bemutatás alapján a pápa adományozza. Törekvését minden irányban teljes siker koronázta. Az országban megerősödött az a felfogás, hogy az egyházi javadalmak felett való rendelkezés a korona jogaihoz tartozik, Róma pedig lemondott arról, a mihez másfél századon át ragaszkodott.

V. László idejében a javadalmak adományozása a király által történik; a pápa a reservatiók többféle nemei közül csak egyet tart fenn magának, abban az esetben, ha valamely javadalom a pápai udvarnál történt elhalálozás, vagy ott bejelentett lemondás folytán üresedett meg.

Mátyás király nem elégedett meg azzal, hogy az atyja által biztosított kegyúri jogot gyakorolja és fentartsa, hanem azt még növelni is igyekezett. Ismeretesek azon kinevezései, a melyekkel az esztergomi érsekséget, Beckensloernekné szökése után, a nélkül, hogy annak elmozdítását vagy lemondását bevárná, Aragoniai János bibornoknak, majd ennek halála után a hét éves Esztei Hippolitnak adományozta. Egy ízben kijelenti a bibornoki kollégiumhoz intézett levelében, hogy «a magyar nemzet később a czimerét ékesítő kettős keresztet hármassal keresztté átalakítani,» mint beleegyezni abba, hogy a korona kegyurasága alá tartozó javadalmakat és főpapi állásokat a pápa adományozza. Hajthatatlan szilárdságával szemben Róma rendesen engedékenynek mutatkozott. Így a curiánál megüresedett javadalmak betöltésének jogát is biztosította magának.

Mátyás halála után mint mindenhol, úgy az egyházi ügyek terén is bizonyos visszahatás mutatkozik. Az országgyűlések biztosítják a kegyúri jog fentartását, de bizonyos mértékben annak gyakorlását korlátozzák is. A többi közt megtagadják a királytól a jogot, hogy a monostorokat az egyik szerzetes rendtől elvegye s egy másiknak adományozza, hogy az egyes apátságok és prépostságokra vonatkozó kegyúri jogát másokra átruházza, hogy királyi apátságokat és prépostságokat érseki és püspöki javadalmakkal kapcsolhasson egybe. Törvénybe íratják, hogy régi szokás szerint, az uralkodó a főpapi kinevezések alkalmával hallgassa meg tanácsosait. Sőt van eset rá, hogy az országgyűlés a királynak a pápa jóváhagyásával tett intézkedését is megsemmisíti, és annak érvényességét a saját hozzájárulásától teszi függővé.

Még mélyebben belenyulnak országgyűléseink az egyházi ügyek körül való intézkedésbe, a mohácsi vészt követő időszakban, a midőn az uralkodók kegyúri jogaik gyakorlásában az egyházi törvényekkel minduntalan összeütközésbe jöttek. Sokszor előfordul ugyanis, hogy egy főpapnak több javadalmat adományoznak, a püspöki székekre kánoni kellékekkel nem bíró egyéneket neveznek ki, az egyházi javadalmakat világi uraknak engedik át, a főpapi székek betöltésekor a javadalom birtokait, vagy legalább ennek egy részét, igénybe veszik a hadak fizetésére, vagy a várak ellátására, vagy pedig a javadalom üresedésben hagyatván, a jövedelmet a kamara hadi czélokra tartja meg, míg az egyházi kormányzó csak csekély fizetést élvez. Királyaink beismerik, hogy mindehhez kegyuraságuk jogcímét nem nyújt,

hogy eljárásuk törvénytelen, de a végső szükségre való hivatkozással, a keresztyénség megmentésének nagy érdekeire utalván, még is megteszik. Ekkor a magyar országgyűlések kelnek az egyház jogainak megvédelmezésére, sérelmeinek orvoslására. 1536-tól kezdve úgyszólván minden országgyűlés sürgeti az elidegenített egyházi javak visszaadását, a kevésbbé helyesen történt adományozások megkorrigálását, az egyház régi szabadságainak visszaállítását. Sőt az egyházi joghatóság hatalmi körébe nyulva, de egyúttal királyi kegyúri jog hatáskörébe is avatkozva, az 1545-iki országgyűlés az egyházi intézmények egész sorozatának megszüntetését határozza el, és javaikat eredeti rendeltetésükkal rokon célokra, a vallás érdekeinek előmozdítására és kulturai feladatokra szenteli. A főpapok ez ellen épen úgy nem szólaltak fel, mint a királyi kegyúr hatalmi terjeszkedésével szemben. A király pedig, midőn megadta a szentesítést, elismerte, hogy a törvényhozásnak joga van a királyi kegyurasághoz tartozó ügyeket a saját végzéseinek körébe vonni.

Törvénykönyvünk azonban tanúságot tesz arról is, hogy az országgyűléseket ezen intézkedéseiben nem hatalmi érdek vezette, hanem egyedül a kath. vallás érdekeinek megoltalmazása.

Az országgyűlési végzések különben a legnagyobb részben végrehajthatlanok maradtak. Az elidegenített egyházi javadalmak visszaszerzése ügyében, valamint az elpusztult egyházi javadalmaknak a lekipasztorkodás céljaira való felhasználására vonatkozólag alig történt valami, s a megüresedett egyházi javadalmak sem töltettek be, az azok jövedelmeit huzó kamara érdekében, ha pedig betöltettek, a javadalom élvezői a hadi költségek fedezésére megadóztattak.

A főpapi kinevezések ebben a korban is a királyi bemutatás alapján történnek, bár Rómában megkísérlik arra az álláspontra helyezkedni, hogy a magyarországi főpapi székek betöltése ő szentségének teljesen szabad rendelkezésétől függjön. Erről azonban csakhamar lemondottak s a bemutatott főpapokat egyszerűen megerősítették. Egyedül az úgynevezett választott püspökök megerősítésre nézve merültek fel nagyobb nehézségek. Gyakorlatba jött ugyanis, hogy a főpapi székek betöltéseinek eseteiben a kinevezett főpapok, még mielőtt a pápai megerősítést elnyerték volna, a javadalom élvezetébe léptek s részben a püspöki joghatóságot is gyakorolták. Ez ellen a bécsi nunczius 1587-ben felszólalt s kísérletet tett annak kieszközlésére, hogy a kinevezendő főpapok csak a pápai megerősítés után kapják meg a királyi adománylevelet.

Később V. Sixtus pápa is lépéseket tett ez irányban Rudolf királynál. A bécsi udvar azonban, nemkülönben a magyar főpapság is, azzal igazolta eljárását, hogy a magyarországi jog értelmé-

ben a püspökök választása és az egyházak élére állítása körül a királynak kiváltságos szabadság van fentartva, s ha valakinek püspökséget adományoz, az azonnal a püspökség birtokába lép s választott püspöknek tekintetik. A nunczius lankadatlan buzgalmának végre sikerült annyit kieszközölni, hogy a német miniszterek és a magyar kancellár ígéretet tettek aziránt, hogy a következő kinevezéseknél a királyi iratok oly módon lesznek fogalmazva, hogy azok alapján a kinevezettek csakis a pápai bullák elnyerése után léphessenek a javadalom birtokába. De csakhamar be kellett a nuncziusnak látnia, hogy ezen ígéretek beváltására nem szabad számítani.

Pázmánynak működése, mint az egyházi élet minden terén, úgy a korona és az egyház közötti viszony fejlődésére is nagy befolyással volt. Eljárásában kettős cél vezette; az egyik: megállítani a korona hatalmi terjeszkedését, ha az az egyházi törvényekbe ütközik; és a másik: érvényt szerezni minden irányban az ország törvényeinek és jogszokásainak. 1625-ben keresztül viszi a királynál, hogy a kamara azon szokása, a melynél fogva I. Ferdinánd ideje óta az elhalt főpapok hagyatékait magának követeli, s azokat erőszakosan lefoglalja, mint törvénytelen és a főpapság végrendelkezési jogát sértő gyakorlat megszüntetessék, s a főpapok azon joga biztosíttassék, hogy hagyatékuk fele részéről szabadon rendelkezhessenek, a másik fele rész pedig egyházi célokra jusson. A következő évben pedig a kamara azon visszaélése ellen foglal állást, hogy a megüresedett egyházi javadalmak jövedelmeit eddig világi célokra fordította. A király megígéri, hogy e jogtalanság meg fog szűnni. Sőt az ő szelleme még halála után is irányadó maradt a magyar egyházi ügyekben.

VIII. Orbán pápa uralkodásának (1623—1644) kezdetén, a magyarországi címzetes püspökségek adományozása ügyében, majdnem a század végeig elhuzódó vita keletkezett. A szentszék ugyanis állhatatosan vonakodott a királytól bemutatott ily címzetes püspököket megerősíteni azon indokolással, hogy a pápa címzetes püspököt csak nagyon fontos okból, s nagy ritkán szokott kinevezni. Különben is, a hitetlenek hatalmába jutott területeken egykor fennállott püspökségek felett való rendelkezést a szentszék magának tartotta fenn, tekintet nélkül arra, hogy azelőtt a főpap kinevezésének jogát ki gyakorolta. De eltekintve ettől, a magyar királyt a kinevezési jog csak a szoros értelemben vett Magyarország területén létező püspökségekre illeti meg, nem pedig azokra is, a melyek a magyar korona melléktartományaiban állottak fenn. Az erdélyi püspök kinevezési joga iránt pl. hét évtizeden keresztül folytak ily értelemben a tárgyalások a magyar király és a szentszék között, míg végre a király érvényesíteni tudta kegyúri jogát.

Szóba került ismét a választott püspökök ügye is. A vita folyamában sokszor volt szó az apostoli királyság jellegéről. A királyi kegyuraság érdekeinek képviselői azzal érveltek, hogy az apostoli király kinevezése a kinevezettet mind a lelkiekben, mind pedig a világiakban a joghatóság teljességével ruházza fel. Rómában pedig azt állították, hogy szent István kiváltsága személyes volt, a mely tehát nem szállott át utódjaira. A javadalmazás címén pedig csak a kinevezés és bemutatás, de nem a választás joga illeti meg a királyt.

Általában el lehet mondani, hogy valahányszor követ jött Bécsbe a pápai udvartól, ez mindig kísérletet tett arra nézve, hogy a magyarországi egyház kivételes helyzete az általános egyházjog szellemében módosíttassék. Így, a bécsi nunczius 1665. szeptember 5-ki jelentésében megint panaszkodik azon szokás ellen, hogy a magyar püspökök, mielőtt a pápától megerősítettetk volna, már főpapi öltönyöket viselnek, s a javadalmat birtokukba veszik. A consistorialis congregatio 1666. augusztus 24-ki ülésében szintén tárgyalja e kérdést, és határozatilag kimondja, hogy a magyar főpapoknak végre szakítaniok kell e visszaéléssel. A határozatnak azonban nem lett foganatja. A nunczius 1678-ban őszintén bevallja, hogy a visszaélés megszüntetése úgyszólván lehetetlen, mert a kormány is támogatja azon felfogásával, a mely szerint az apostoli király kiváltságai következtében, a kinevezett püspökök azonnal átvehetik egyházmegyéjük kormányát.

II. és III. Ferdinand királyaink, valamint Leopold is uralkodásának első felében, a kegyúri jog gyakorlásában kevés eltéréssel egy úton haladtak. Oltalmazták és védtek a magyar király kinevezési jogát az ország összes püspökségeire, fentartották a választott püspökök kivételes helyzetét, de belső egyházi ügyekbe nem avatkoztak. Midőn a török háború költségeire meg akarják az egyházi rendet adóztatni, midőn valamely püspök hagyatékából kölcsönpénzt akarnak felvenni stb., mindannyiszor Rómába fordulnak felhatalmazásért.

Később azonban Leopold már nemcsak a vagyoni ügyekben, hanem az egyházi joghatóság körébe tartozó dolgokban is korlátlanul akar intézkedni. Az alapot ehhez az apostoli királyság eszméjében keresi. Ez eddig alig volt más mint pusztá czím, melyre alkalomadtán szívesen hivatkoztak; ezentúl állandó használatba jön s úgy támaszkodnak rá, mint legnagyobb kiváltságaik alapjára és forrására. A király ettől fogva úgy szerepel mint az ország «apostoli királya», «Isten egyházainak legfőbb kegyura», «az igaz hit védnöke» stb. Mint ilyen igénybe veszi az egyházi javadalmak felett való korlátlan rendelkezést, az egyházi javak felett való legfőbb felügyeletet anélkül, hogy akár az egyház, akár az ország hozzájárulását kikérné. Megszorítja a főpapság

végrendelkezési jogát és köteles hagyományt köt ki a kincstár részére, érvényesíti királyi hatalmát az egyházi bíraskodás terén, sőt még a görög keleti egyház irányában is az apostoli királyság alapjára helyezkedik.

Róma élénk aggodalommal látta a királyi hatalom terjeszkedését az egyházi ügyek terén, de minden összeütközést el kívánván kerülni, a hol csak lehetett engedményeket tett. Így jár el pl. akkor is, midőn III. Károly 1709 végén a szerémi püspök mellé coadjutort nevez ki. A szentszék tagadásba vette a király ezen jogát, s midőn a megerősítésért hozzáfordultak, a bibornok-államútkár határozottan alaptalannak nyilvánította azon «hagyományt», a melyről az «avatatlanok» azt beszélik, hogy a magyar királyoknak, mint apostoli királyoknak jogukban áll coadjutorokat kinevezni. A megerősítés ennek daczára még ez évben megtörténik.

Királyaink másra is gondoltak, nemcsak az egyes egyházak időnként felmerülő szükségleteinek rendezésére. Már II. Ferdinánd oly alap létesítésén fáradozik, a mely a papnevelés céljaira és a szegény lelkészek segélyezésére szolgál. III. Ferdinánd is tesz ez irányban intézkedéseket. Mig III. Károly az egyház java mellett a saját hatalmi érdekeiről sem feledkezik meg. Magához vonja a papneveldek, az egyházi és világi ifjúság számára alapított tanintézetek felett való legfőbb felügyeleti jogot, a kegyes alapítványokról vezetett számadások ellenőrzését, létrehozza a vallásalapot az országos kincstár hozzájárulásával s a főpapi javadalmak megterheltetésével. Foglalkozik a stóla eltörlésének gondolatával, utasítja a főpapságot, hogy világi papok hiányában a lelkészi állomásokra szerzeteseket is alkalmazzanak, inti őket a lelkészek vizitációjára s a magyar királyi helytartótanács felállításakor ezt a kegyúri jogok állandó közege gyanánt alkalmazza.

Mária Terézia átvette atyjától a törekvést, hogy királyi hatalmát az egyházi ügyek terén a római szentszékkel szemben is erősítse és növelje. Ő is, tanácsadói is abból a felfogásból indultak ki, hogy a korona felügyeleti, ellenőrzési és rendelkezési jogkörének határt csak a dogma szab. Ennek daczára Mária Terézia elé, a királyi kegyúri jogok gyakorlására nézve, a szentszék nem gördített akadályokat. Ellenkezőleg a felmerülő nehézségek elhárítására Rómában mindig a legnagyobb készséget tanúsították. A pápától még meg nem erősített főpapok azon eljárását, hogy javadalmaikat azonnal birtokba veszik, ebben az időben is kifogásolta a szentszék. Midőn azonban belátta, hogy emberi emlékezetet meghaladó szokás megszüntetése nagyobb nehézségek nélkül keresztül nem vihető, tanácsosnak látta a dolgot végleg elejteni. Egy felmerült eset alkalmával pedig elismerte a szent-

szék, hogy az országból a szentszék előtt pert nem lehet indítani; hogy pedig valaki Magyarországon hozott ítélet ellen Rómába fellebezhesse, királyi engedélyre van szükség.

Mária Terézia azonban a magyar király kegyúri jogait nemcsak megőrizte, hanem gyarapította is. Kieszközölte ugyanis XIV. Benedek pápánál, hogy a jövőben — valahányszor a császári méltóságot és Magyarország királyának méltóságát nem egy és ugyanazon személy viseli — a magyar királynak is joga legyen néhány katolikus uralkodó példájára, a bibornoki méltóságra — az ajánló iratoktól eltekintve — egy főpapot bemutatni, vagy a hivatalos kifejezés szerint megnevezni.

XIV. Benedek 1758. tavaszán bekövetkezett elhalálása után pedig lépéseket tett az apostoli királyi cím megszerzése iránt. Törekvését siker koronázta, mert XIII. Kelemen pápa, alig hogy megválasztatása után a királynő óhajáról értesült, a legelső bibornoki consistorium alkalmával ünnepélyesen kijelentette, hogy őt és a következő magyar királyokat, a mennyiben szükséges volna, új kiváltsággal felhatalmazza, hogy az apostoli királyok teljes címével neveztesse.

Egyike a legfontosabb újításoknak, a melyeket Mária Terézia az egyházpolitika terén behozott, a magyarországi papság megadóztatása volt, a szentszék felhatalmazásának mellőzésével. Már 1763-ban tervbe vette, de akkor célszerűbbnek látszott egy időre elhalasztani. 1769 szeptember 9-én végre elrendelte — bár, az esztergomi érsekség üresedésben lévén, a kalocsai érsek mindent elkövetett, hogy a királynőt a pápai felhatalmazás kieszközlésének szükségességéről meggyőzze — hogy a főpapok jövedelmük tíz százalékát a várerődítési alap s ugyanannyit a lelkesi pénztár javára fizetni tartozzanak. És a főpapság engedelmeskedett. Érdekes tudni, hogy a királynő ezen intézkedésében sem apostoli, sem kegyúri jogaira nem hivatkozott.

Az erdélyi kath. statust is megfosztotta püspökjelölési jogától. A káptalani javadalmakra való kinevezés jogát pedig, melyet elődjei a XV. századtól a főpapoknak engedtek át, most visszavette a korona részére.

Az új püspökségek alapítása és az egyházmegyék területi beosztása körül is teljesen önálló rendelkezéssel járt el Mária Terézia. Midőn Barkóczy primásnak 1765-ben történt halála következtében az esztergomi érsekség megüresedett, anélkül hogy a szentszék jóváhagyásának kieszközlésére lépéseket tett volna, tervet dolgoztatott ki a nagy kiterjedésű egyházmegye széttagolására, s midőn az eléje terjesztett javaslatokat elfogadta, nemcsak az esztergomi érsekséget töltötte be, hanem a belőle alapítandó három új püspökségre is megtette a kinevezéseket. Róma azonban megtagadta az új püspökök megerősítését s csak akkor adta meg

szenzesítését, midőn a királyi előterjesztések a kellő alakban megtörténtek. S ekkor is hangsúlyozza a pápa, hogy az új püspökségeket ő állítja fel, a királynőnek és utódainak azon jogot, hogy ezekre alkalmas egyéneket bemutatthassanak, ő engedi át.

A Jézus-társaságától egykor az ország egész területén birt és eltörlése után lefoglalt összes javakat a tanulmányi alap létesítésére rendelve, Mária Terézia megmutatta, hogy a katolikus egyház hatalmát Magyarországon inkább növelni, mint csökkenteni akarta. Általában az ő politikáját erősen jellemzi az a törekvés, hogy a vallás és az állam érdekeit összhangzásba hozza. Nemcsak jogaihoz akart szigorúan ragaszkodni, de kötelességeit is mint apostoli király lelkiismeretesen kívánta teljesíteni. S midőn kevéssel halála előtt nyíltan hirdeti, hogy a «legfőbb kegyuraságból», és az «apostoli királyságból» folyó jogai «a magyarországi egyházak igazgatására» terjednek, s hogy ezen jogait a vallás javára van hivatva gyakorolni, nem helyezkedett más alapra, mint a melyen maga szent István állott.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ folyó évi október 15-iki (4 ik) számában K ö v é r B é l a «Az erdélyi zománczról» értekezik. Mindenekelőtt e kérdés történetét tárgyalja s sorra veszi azon régiség-tudósok véleményét, kik eddig az úgynevezett «erdélyi» zománcz mi-voltával foglalkoztak. Megállapítja, hogy az «erdélyi» zománcz elnevezésre minél kevesebb az alap s irott kútforrásaink és emlékeink nem nyújtanak elegendő támaszpontokat a technika legelső fejlődésének biztos megállapítására. Azonban a mennyire az új technikát szabatosan datálható emlékekből (1600 körül) ismerjük, az merőben más, mint a sodronyzománcz; más a zománcz foglalása, mások a színek, mások a mustrák, melyekben látni s végre más az alkalmazása. Leginkább ékszereken látni először, s ez a körülmény döntő mozzanat a foglalás alakítására. Értekező e zománczot keretes zománcznak nevezi s bemutatja Báthory István országbíró († 1605.) és Kemény János fejedelem († 1662.) kardját, továbbá a nemz. Múzeum egy mentekötőjét, egy szárnytartóját, egy övkapcsát s más a nemzeti Múzeumban őrzött ily zománczos emlékeket. E technika emlékei között említésre leginkább méltók még Rákóczy György arany pohara a kolozsvári ref. egyház birtokában s egy zománczos kancsó, melyen I. Rákóczy Ferencz címere és címe van bevésve. — Ezután G o h l Ö d ö n «A szabadkai főgymnasium gyűjteményében levő régiségeket» ismerteti. E gyűjtemény a szabadka-vidéki bronzleletekben gazdag. —

Lehóczky Tivadar «Ásatás a munkácsi Kishegyen» cím alatt leírja az itt előkerült leleteket. — Darnay Kálmán, Kleiszl Károly és Száraz Antal «Két nagy-somló-melléki lelet a hallstatti korból» czímen az itt előkerült régiségeket írják le. — Bella Lajos «Ujabb feliratos kövek Sopronból» czímen öt római feliratot magyaráz meg. — Dr. Posta Béla a «Zala-szent-gróti ásatást» ismerteti. A feltárt sírok egy része római, másik része későbbkori s valószínű, hogy a két különböző temetkezés között folytonosság van, s hogy itt egy a római szokásokat fölvevő nép sírjaival van dolgunk. Mint középkori és pedig valószínűleg árpádkori lelet hely is megérdemli Zala-Szent-Grót a figyelmet; e korra mutat a három sodronyból csavart nyakperez és különösebben a hajkarika. — Gerecze Péter «A pécsi székesegyház régiségei» ismertetését folytatja. Ezúttal az ember- és állat-alakokat ábrázoló szobormaradványokat mutatja be. A rajzokban is feltüntetett 64 szobormű nevezetes adalék régi képfaragó-művészetünk történetéhez. — Reizner János «A szeged-csorvai árpádkori füstölő (thuribulum)» leírását adja. Ezt egy paraszt gazda találta s ettől a hatóság közbenjárására a szegedi Múzeumba került, melynek ez idő szerint egyik legkiválóbb emléke. — Gerecze Péter ismerteti ezután «Épületi maradványokat az Árpádok korából». Leírja a somogyvári, vértesszent-keresztii és felső-őrsi templomromokat, melyeket kirándulásai alkalmával fölkeresett. — Mihálik József bemutatja «Kassa város nagy pecsétjét 1504-ből.» A pecséten a város czímere s körülötte e felirat van:

SIGIL LVM CIVITA TIS. CASSA.

A pecsétlő hátlapján levő felirat elárulja a készítő nevét is:

† LIBER. AB. OFFICVS. CAVD|ENS. ANTONIVS
ARTE. HOC|CELAVIT. MAI 9. OVD. HABET
MEA. CASSA. SIGIL. 1. 5. 0. 4.

Ebből a felirathból kiderül, hogy e pecsétnyomót Antonius nevű ötvösmester készítette, ki a városi levéltár adatai szerint 1493-ban nyert Kassán polgárjogot, s hogy jeles mester lehetett, az abból is következtethető, hogy a kassai Erzsébet-templom számára is készített ötvösműveket a tanács megrendeléséből, s hogy fia Johannes baccalaureatus volt, ki valószínűleg egy és ugyanazon egyén azzal a férfiúval, ki Krakkóban mint orvos és író híres nevet vívott ki magának. — Az Irodalom rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: Radimsky W.: «Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien»; Cumont J.: «Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra»; «A német császári archaeologiai intézet évi jelentése»; «Archaeologiai Közlemények XVIII. kötet». — A Különfélék rovatának tartalma: Zsigmondy Gusztáv†; Egyetemi előadások; Keresztes cserépbélyeg, Leustach Lajostól; Régészek kirándulása Boszniába; Anna királyné arczképe; «Ásatás

Nagy-Magyarban»; Óskori aranykarika, Kovács Alberttől; A «budapesti Aphrodite»; Kishéri (Komáromm.) régiségek; A majdáni aranylelet, Reizner Jánostól; Stin Tamás pohara; Kolozsvári leletek; A nógrádmegyei múzeumegyesület.

2. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. Joób Lajos Washington jellemrajzát adja. Ez első közleményben Washington családi körülményeiről, ifjúságáról, tanulmányairól, majd katonai pályájáról szól. — Ifj. Náray Lajos *Az alföldi munkáskérdésről, különös tekintettel a csanádmegyei munkáviszonyokra*. írt tanulmányt, melyben kiterjeszkedve az Alföld, különösen pedig Csanád vármegye gazdasági viszonyaira, ténybeli adatokra támaszkodva bebizonyítani törekszik, hogy az alföldi munkás keresete ott, hol a munkaadók eljárása méltányos és emberséges, elegendő a megélhetés és anyagi boldogulás biztosítására s kimutatja, hogy azon vidékeken is, hol a nép anyagi helyzete súlyosnak látszik, a baj kútforrása nem annyira az általános gazdasági és népesedési viszonyokban, de főként a munkaadók azon eljárásában keresendő, mely visszaélve a nép munkaszükségével, a munkát súlyos és a keresetet mód nélkül megrövidítő föltételekhez és járulékokhoz köti. De nem tekintve egyelőre az agrár-socialismus anyagi és gazdasági okait, vizsgálata tárgyává teszi a mai társadalmat, és vizsgálja, vajjon az uralkodó társadalmi fölfogások és irányelvek mily befolyást gyakorolnak azon általános válságra, mely socialismus neve alatt, kétségkívül a jelen legbonyolultabb kérdését alkotja. Szerző végül azon nézetének ad kifejezést, hogy az alföldi munkáskérdés megoldása első sorban a társadalom előkelőbbjeinek jövő magatartásától függ, s hogy e kérdés, mely ma még érdekes tanulmány tárgyát képezi, csak az esetben nem fog komoly viszályok és bonyodalmak szülőanyagjává válni, ha az Alföld munkaadói, okulva az idők csalhatatlan jelein, bátran és cél-tudatosan a társadalmi actio élére állanak, s a társadalmi rend föntartását nem a fegyveres erőttől, hanem emberi kötelmeik pontos és hű teljesítésétől várják. Ma még nincs késő Az alföldi munkás — nem tekintve néhány kivételt — elszigeteltsége tudatában vezetőit, tanácsadóit keresi; a vagyonos osztály magatartásától függ leginkább, hogy azokat hol és kikben találja föl. — Waldapfel János befejezi *A nemzeti elem gymnasiumainak tantervében és utasításai-ban* című cikkét. E közleményében a történelmi és földrajzi tanítást veszi szemügyre, s azt hiszi, hogy az Utasítások nemzeti szempontból megfelelnek a legmesszebb menő követelményeknek, mind a történelmi tények előadására, mind a források és a történelmi irodalomra vonatkozó kívánságaikkal. A magyar föld ismertetése sem áll oly rosszúl gymnasiumi tantervünkben és utasításainkban, mint első futólagos pillantásra látszik. A gymnasium philosophiai-propaedeutikai tanulmányának minden e disciplina természetében rejlő általánosság mellett is okvetlenül bizonyos nemzeti jelleget kell mutatnia. A mathe-

matikai oktatás is, ha az utasítások szellemében jár el, képes magyar nemzeti anyag közvetítésére. A physika az egyetlen a gymnasialis utasításainkban tárgyalt tanulmányágak között, melyből a nemzeti elem egészen hiányzik. Ez természetes is. — Egy névtelen cikkíró folytatja *A legfőbb kegyuri jogról* szóló tanulmányát. E közleményében a «Vallás körüli felségjogok» írójának e jogokra vonatkozó felosztását méltatja, majd áttér az állam és egyház kapcsolatára, az állam jogaira. Ismerteti a francia concordatumot, melynek alapján az I. consul biztosította a katolikus vallás javadalmazását az államkincstárból. Elősorolja a concordatumot kiegészítő szervezeti szabályokat. Szól továbbá az egyház és állam szétválasztásának elvéről, és a magyar királynak a katolikus egyház irányában való előjogáról, mely a privilegiumot meghaladó alappal bír az alapítás és adományozás tényében. — Ez után Kurz Isold e-nek *A humanisták* című elbeszélése következik egy névtelen író fordításában. Gyulai Pál *A vigasztaló* című költeményét közli. — Radó Antal Ada Negri-nek *Hát újra látlak* kezdetű költeményét fordította le. — Goldzieher Ignác *Arab műemlékek* címmel Herz Miksa hazánkfiának, a kairói múzeum örökének az e Múzeumban felhalmozott műkincsek katalogusát ismerteti. Az *Értesítőben* Herczeg F.: A Gyurkovics fiúk, Schönherr Gy.: Hunyady Corvin János, Fischer Kuno: Shakespsare und die Bacon. Mythen, Kabos E.: Por, Litzmann B.: Das deutsche Drama in den literarischen Bewegungen der Gegenwart című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az ETHNOGRAPHIA jelen évfolyamának harmadik füzete *Ethnológiánk áprilisi hajtásai* című bevezető cikkében élesen támadó, szatirikus hangú bírálatot közöl Vámbéry Árminnak f. év áprilisában megjelent «A magyarság keletkezése és gyarapodása» művéről. Párhuzamos idézetekkel igyekszik bemutatni azon ingadozásokat és ellentéteket, melyekben a szerző felfogása a magyar nyelv és nép eredete felől e műben egymagában váltakozik. Alapnézete a műnek, hogy Árpád és hadai «tisztá törökök» voltak, kik eredeti nyelvüket az itt talált avarok *ugor* nyelvével fölcserélték. Az avarok sem voltak azonban ugorok, ők is nyelvcsere útján jutottak e mai nyelvünkhöz, melyet Attila ugor eredetű «málhavivői» hoztak hazánk földjére. A «bizonyosság» fejezetében a bíráló Vámbéry saját idézeteivel igazolja, hogy e felfogásnak nem hagyomány vagy történelmi följegyzések teszik alapját, hanem főképen *a nyelv*, illetőleg a magyar nyelv összehasonlításával foglalkozó tudomány. De ezt az alapot is Vámbéry igen csekélyre becsüli: «*csupa kétség tudománynak*» nevezi, melyben «a nyaktörő hozzávetések a hihetatlenséggel határosak». «Különösen elvetendő az a módszer, a melylyel Hunfalvy és Budenz éltek.» S mégis Vámbéry nem a saját, hanem ellenfelei vizsgálódásai alapján mondja több ízben a magyar nyelv alapépületét, szókincsének egyes csoportjait és nyelvtanát ugornak. Ott, hol ezek nézetétől eltér-

rőleg a magyar nyelv egyes tényeit töröknek igyekszik bizonyítani, gyakran beleesik, a bíráló szerint. ama hibába, hogy a török adatokat nem közli hűen, a maguk igazi mivoltában, hanem a hasonlítás célja szerint kisebb-nagyobb fokban megváltoztatva hol hangaikkban, hol jelentésben, hol mind a kettőben. Eredetinek sem mondható az «új elmélet», melynek főbb eszméiről már évekkel ezelőtt értekeztek Réthy László és Nagy Géza, kikről azonban Vámbéry nem tesz említést. Az utolsó fejezetben a bíráló a történet tanulságait illetőleg Schwicker J. H. tüzetes ismertetésére hivatkozik, mely kimutatja, hogy «Vámbéry csekély figyelemben részesíti a közép-dunavidéki országok régebbi történetére vonatkozó német forrásokat. ignorálja pl. Dümmler Ernő, Büdinger M., Roesler Ed. és mások munkáit; de még saját földijeinek idevágó művei is csak kevéssé vannak nála tekintetbe véve. Csak ebből lehet nagyszámú nyelvészeti és historiai tévedéseit megmagyarázni s különösen ennek következtében találkozunk nála olyan nézetekkel, melyek a történelmi tudomány eredményeivel ellentétben vannak és tarthatatlanok». Végül a nyelv többszörös tanulságára történik utalás, melyek ellene szólnak ama felfogásnak, mely szerint Árpád népe török nyelvű lett volna, illetőleg, hogy a török hatás ugor alapú nyelvünkét itt, a mai hazában Attila hunnjai révén érte légyen, mint Vámbéry tanítja. — A következő közleményben Lindner Ernő *«magyar népdalkönyvekből»* czímen érdekes példáját mutatja annak, hogy mint vannak népdal-gyűjteményeinkben többször szétszórva egyes szerves összefüggésükből kiragadott daltagok. Mutatványa egy drámai szerkezetével kitűnő, négy négysoros versszakból álló dal, mely egy legény monologjaként kíséri egy leánycsábítási kis dráma egyes mozzanatait. — Kovács János *a szegedi cigányok történetét* állítja össze hatósági okmányok alapján a XVIII. század elejétől fogva. — A «Néphit és népszokások» rovatában dr. Hermann Antal *az idővarázslásról* értekezik a magyar s egyéb hazai népek felfogása alapján kiegészítésül Andrián Ferd. báró ugyanily tárgyú tanulmányához. — Wlisslockiné Dörfler Fanni *a kakas, tyúk és tojás néphitbeli szerepét* illetőleg állít össze nagyszámú adatot. — Kolumbár Samu *a hoszdáthiak lakodalmi* s némely egyéb szokásait ismerteti; végül család- és helyneveket közöl. — Ifj. Pongor István *a debreczeni «nyeregből való hajítás»* módját írja le. — Gál Kálmán *a Nyárádvidék temetési szertartásairól* ír búcsuzató versmutatványokkal. — Csáki János a *«pütkösi király» választásának* ugcasai népszokását írja le. — Csáky Elek *Somogy megye lengyeltőti járásának néprajzi viszonyaihoz* közöl adatokat. — Versényi György *felvidéki népmondái* sorozatát folytatja. — Kristály Balázs a *«Katus taváról»* szóló székely népmondát közli. — Demeter Dénes udvarhelyi, csallóközi és fejérmegyei népmondákat ismertet, melyek közül érdekességüknél fogva kíválnak az *Aranykert-re, Taksony, Vatta, Vajk, Istvánfalva* és

Detrekő helységekre vonatkozók. — Herrmann Antal dr. az 1893—94-iki évek magyarországi néprajzi könyvészetét állítja össze. melynek fejezetei: 1. *Magyar néprajz*: mese, monda, egyébnemű népköltés, népelet, népszokások. néphiedelem, tárgyi néprajz, magyar nyelv, ural-altaji ethnologia. őstörténet; 2. *német néprajz* (erdélyi és szepesi szászok, hienczek); 3. *szláv népr.*; 4. *oláh népr.*; 5. *örmény népr.*; 6. *czigány népr.*; 7. *Orientalia*; 8. *általános ethnologia*; 9. *anthropologia*; 10. *praeistoria. archaeologia*; 11. *művelődéstörténelem* stb.; 12. *vegyes.* — A Magyarországi Néprajzi Társaság 1895-iki közgyűlésének tisztviselő-jelentései és jegyzőkönyve. továbbá apró közlemények (ráolvasás megigézés ellen, esőcsinálás Fehértemplomban) fejezik be a füzetet

4. A HADTÖRTENELMI KÖZLEMÉNYEK ez évi októberi (4-ik) füzetében Thaly Kálmán folytatja hadtörténelmi közléseit: «Katonadolgok a kuruczvilágból» cím alatt. E befejező rész a következő adatokat tartalmazza: «Károlyi Sándor tbk. általános nagy haditerve az 1707-ik évi hadjáratokról»; «A fejedelem saját táborának hadrendjei 1708»; «Gróf Bercsényi fővezér a dunántúliak megsegítése iránt intézkedik 1709»: «Érsekújvár katonai ellátása 1710. tavaszán»; «Gróf Pálffy János cs. tbgy. s meghatalmazott békebiztos levele Rákóczi fejedelemhez 1711». Mindezek ismeretlen részletekkel világosítják meg a Rákóczi-kor eseményeit. — Kiss Lajos befejezi «A rigómezei hadjárat» történetének elbeszélését. Közleményének e részében maga a csata s azután ennek következményei vannak előadva. A rigómezei ütközet egyik világtörténelmi jelentőségű következménye volt Konstantinápoly elfoglalása; a másik pedig az, hogy Mohamed három év múlva óriási seregével Magyarország határvára. Nándorfejérvár ellen indult. — Dr. Komáromy András «Kolonich Siegfried, dunáninneni főkapitány életéből» közöl részleteket. Kolonich az örökös tartományokból mint zsoldos kapitány jött Magyarországra a XVI. század vége felé s 1598-ban magyar indigenatust nyert. És miután Perényi Zsófiát, báró Forgách János özvegyét nőül vette, a legelőbbkelő magyar családokkal sógorosodván, a nagybirtokos főurak sorába emelkedett. Mint hadvezér és katona jó nevet vívott ki magának s 1611-ben újbári kapitányságában rosszakarói azzal gyanúsították, hogy a németekkel szakítva, testtel-lélekkel a magyarokhoz csatlakozott és háborút akart indítani a király ellen; addig vádaskodtak ellene, míg végre 1613-ban csakugyan börtönbe került. Az értekező azon leveleit közli, melyekben Kolonich magát tisztázni igyekezett. Mátyás király 1615-ben megkegyelmezett neki, de meg kellett ígérnie, hogy az uralkodó háznak haláláig híve marad. — Kropf Lajos «Castaldo Erdélyben» című tanulmányát folytatja. — Dr. Illéssy János befejezi «A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban» című levéltári adatok alapján dolgozott tanulmányát. Ismerteti az intézmény szervezetét s személyi és rangbeosztását. — Ezután jelenés

következik a magyar hadi krónika kiadásáról. — A hadtörténelmi apróságok című rovatban a következő kisebb közlemények olvashatók: «Nagyvárad kapitulációja 1692-ben» Kropf Lajostól; «Mikép esett Szendrő vára a hajdúk kezébe 1604-ben» Gömörý Gusztávtól; «Draskovics János horvát bán jelentése Ferdinánd főherceghez 1604-ben, Gelalisnak Boszniába való bevonulásáról» G. G.-től; «Básta György emlékére 1603-ból» G. G.-től; «Török-magyar jegyzékváltás 1593-ból» G. G.-től; «Magyar huszárok támadása francia vadászok ellen Győrnél» — Hadtörténelmi irodalom és magyar hadi szabályzatok közlésével végződik a füzet, melyhez Kolonich Siegfried arcképe és a rigómezei csata vázlata van mellékelve.

4. A «KÖZGAZDASÁGI SZEMLE» folyó évi október havi füzetében első helyen Acsády Ignác «Békésmegye 1715—20-ban» című cikkét találjuk. Alig, hogy hazánk a mult század második évtizedében megszűnt pusztító kül- és belmozgalmak színtere lenni és a szatmári békével bezárult a viszály a királyi ház és a nemzet között, a törvény az adóköteles lakosságnak és gazdasági állapotának összeírását rendelte el. Az összeírás — a szükséges előkészületek után — 1715. nyarán hajtott végre. Bármi gonddal vitetett is keresztül a művelet, sok tekintetben hézagosnak mutatkozott és ezért, de másrészt mivel az időközben (1716—17-ben) lefolyt újabb háború is sok lényeges változást okozott, 1720-ban egy újabb összeírás határozott el. A két összeírás eredményeiben hazánk akkori népességi és gazdasági viszonyai tekintetében gazdag anyag van felhalmozva, melyet az országos statisztikai hivatal rendszeres feldolgozásban «Magyarország és Erdély népessége a pragmatica sanctio korában» címen a milleniumra kiadandó munkájában készül értékesíteni. Az anyag feldolgozása már legnagyobbreszt be van fejezve, mutatóul értekező közli a Békésmegyére vonatkozó részt. A megyének különösen ez a körülmény kölcsönöz érdeket, hogy azon területhez tartozott, a hol a török uralom hatása a legközvetlenebbül mutatkozik. A megye csakugyan ijesztő képet mutat: az 1715-iki összeírás kilencz lakott helyet talál területén, mindössze 344 adózó háztartással vagy 1720 adóköteles lakossal, a mihez Gyula őrsége, valamint általában az össze nem írt lakosság — az állami és megyei tisztek, papok stb. — címén mintegy 800 lelket számítva, a megyei össznépesség 2520 lélekre tehető, a gazdaságilag művelt adóköteles terület viszont mindössze 584¹/₂, köből szántóföldből és 744 kaszás rétből áll. 1720-ra jelentékeny haladás mutatkozik: a háztartások száma — s ekkor már 23 tőt is található közöttök — 691-re, az adóköteles népesség 3455, az összes népesség 4255 főre emelkedett, a gazdasági terület pedig ekkor már 23.295 köblös szántóföldet és 5659 kaszás rétet tesz ki, sőt — 19 kapás szőlőben — a szőlőművelés kezdetei is mutatkoznak. E mellett mind szorosabbra fűződik a kapcsolat a föld és a népeség között, a míg ugyanis 1715-ben

a lakosok földjeiket tulajdonképpen csak haszonbérben bírják, 1720-ban már rendes jobbágyságok azok. Erős ütemben megindul tehát már — a népesség beözönlése és megtelepedése nyomán — az anyagi és szellemi polgárosodás, melynek eredménye a mai Békésmegye harmadfélszáz ezer lakosával. — Következik Pólya Jakabnak a m. közgazd. társaság október hó 17-ikén tartott ülésében «Az egyenes adók reformjáról» felolvasott értekezése. Egyenes adóinknál minden időközi javítás daczára az adótestek arányosabb megosztása még ma sincs kellőképpen biztosítva. Tudvalevő, hogy ez volt a főczél a Wekerle Sándor volt pénzügyminiszter által egyenes adóink ujjaalakítására megindított munkálatban is. A kérdés azonban mindenekelőtt az: lehet-e egyáltalán e czélt hozadéki adórendszerrel megvalósítani? Kétségkívül nem, hiszen a hozadéki adók legfőbb hibája éppen az, hogy az adóaláb egyenlőségénél és a becslések hiányosságánál fogva aránytalanul súlyosabban nehezednek a szegényebb osztályokra, sem mint a gazdagokra. De nem felelnek meg az állampénzügyi czélnek sem, mert a belőlük folyó jövedelem nem emelkedik a nemzeti vagyon és jövedelem növekedésével arányban. A hozadéki adók rendszerével tehát szakítani kell, és helyébe a személyes adó hozandó be. Viszonyaink között azonban, a hol erre a leglényegesebb előfeltételek ma még hiányzanak, gyökeres reformról egyelőre természetesen nem lehet szó, csupán annak fokozatos előkészítéséről. A reformtervezet e részben felállítja ugyan az általános elvet: hogy a mennyiben a reform után a tényleges jövedelem meghaladná az egyenes adókból ma befolyó jövedelmet, e fölösleg a személyes vagy jövedelmi adó meghonosítására és a hozadéki adóknak fokozatos eltörlésére használtassék fel, a közelebbi teendőket azonban nem jelöli meg. A feladat — a kereseti adó III. osztályának módosítása mellett — legfőképpen abban állana, hogy az általános jövedelmi pótagó eltörlőtetnék és helyébe a személyes adó állíttatnék, azzal a czéllal, hogy a hozadéki adóktól kellő mértékben nem érintett jövedelmeket a megadóztatás alá vonja. Kiterjedne az adó minden egyénre és jogi személyre, a kinek hasznot hajtó foglalkozásból önálló jövedelme van, tárgya pedig az összes tiszta jövedelem lenne. Az adóalábnak természetesen mérsékeltnék kellene lennie — 1000 frtig $\frac{1}{2}\%$ -nak, innen emelkednék az egészen 5%-ig. Igen fontos volna ez adónál a bevallások helyességének biztosítása s e czélra hatásos kényszereszközök és érzékeny büntetések volnának alkalmazandók. A reform továbbfejlesztése pedig olykép volna megjelölendő, hogy az esetleges állampénzügyi felesleg első sorban a családtagok kereseti adójának megszüntetésére, második sorban az I. és II. osztályú kereseti adók %-okban kifejezett mérséklésére, majd teljes megszüntetésére és harmad sorban a többi egyenes adók %-ának mérséklésére volna felhasználandó. — Dr. Hegedüs Lóránt «A tőzsde megadóztatásáról» dr. Fellner Frigyessel közösen írt munkájából közöl egy a tőzsde közgazdasági szerepét és a körüle folyó tár-

sadalmi harczot tárgyazó részletet. A tőzsde és a tőzsdei üzletek s nevezetesen a spekuláció is a legfontosabb munkát végzik a modern szociálgazdasági szervezetben: az áralakítás munkáját a legfontosabb árukra vonatkozólag és nagy területekre kihatólag. Ez társadalmi szerepük, mely folyton növekedik jelentőségben, a mint a modern gazdaság az ingó érték és a hitelgazdaság felé halad s a mint az egyöntetű gazdasági területek mind nagyobbakká lesznek. És épen, mert a tőzsde a gazdaságilag legfontosabb funkciót végzi, azért a legkényesebb és a legnehezebben megragadható jövedelem a tőzsdei üzletekből előálló. Ez magyarázza a tőzsde megadóztatásával járó nehézségeket, a melyek mindenütt mutatkoztak, a hol azt tényleg megkísérelték. És e tényből egyenesen azt a következtetést kell levonni, hogy a tőzsdei jövedelmet nem szabad — nem is lehet — oly erősen megróni adóval, mint a többi jövedelmet, megbüntetni pedig épen képtelenség. Hogy mégis erős kísérleteket tapasztalunk a tőzsde megadóztatására, az tisztán az ellentétes érdekű társadalmi osztályok törekvésére vezetendő vissza. A szerint, a mint e törekvések nagyobb vagy kisebb hatálylyal bírnak, alakul a tőzsde megadóztatása, a mely azonban sohasem mehet el azon pontig, a hol a tőzsde és tőzsdei üzletek léte volna veszélyeztetve. — Az *«Irodalmi Szemlében»* a Pólya Jakabnak *«A budapesti bankok története az 1867—1894. években»* című művét, Kautsky K., Lafargue P., Bernstein Ed. és Hugo C. *«Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen»* című munkáját ismertetik. R á t h Z o l t á n dr. Meyer E.-nek *«Die wirthschaftliche Entwicklung des Altertums»*, Navratil Ákos pedig Drill R. *«Soll Deutschland seinen ganzen Getreidebedarf selbst producieren»* című dolgozatát tárgyalja. — A *«Statisztika Értesítőben»* az Egyesült-Államok áruforgalmáról és a Magyarországon az 1894. év folyamán bekövetkezett tűzkárokról számol be. — A füzet öt oldalra terjedő *«Könyvszemle»* után a M. közgazdasági társaság *«Értesítő»*-jével zárul.

5. A MAGYAR NYELVŐR IX. füzetében Kicska Emil folytatja *«Alany és állítmány»* című értekezését. Szem előtt kell tartanunk, hogy az alany és állítmány nem szók, hanem mondattagok, bizonyos funkciót teljesítő tagjai a mondatnak. A több szóból álló tagokat nevezzük *szólamoknak*, vagy egyszerűen *szólásoknak*. A mondat első-, másod-, harmad- stb. rendű két-két tagból áll, melyek határozó és határozandó viszonyában vonatkoznak egymásra. Határozó az a tag, melyet a határozandóhoz képest erősebben hangoztatunk. A mondat szerkezetének ez ismeretéből tehát a következő törvényeket vonhatjuk le: 1. Az alany és állítmány úgy vonatkoznak egymásra, mint akár-mely szólásnak két tagja, vagyis a szólást mondatra bonthatjuk, a mondatot szólásba szoríthatjuk a nélkül, hogy a két tag helyzete és tiszte megváltoznék; ebből kifolyólag: 2. a szólásnak két tagja alany és állítmány viszonyában vonatkoznak egymásra. Ebből a törvényből könnyen megérthetjük mi az a *szó-, szólás- és mondathangsúly*, a mi

annyi vitára adott okot. Ez tulajdonképen mind egy dolog. Mindig a határozót, a predicativ értelmű tagot hangsúlyozzuk, s ezt jelöli a különbféle elnevezés. — Melich János a német vendégszók felsorolását folytatja és befejezi; az érdekesebbek: *ráf, rang, rét, rőf, rőt: sál, sánc, sarc, sintér, sódar, sonka, söntés; tallér, torony, tönköly, törköly; vándorol, viheder; zacskó, zamat, zománc; zsákmány, zsámoly, zsellér, zsémbe, zsúp.* — Barcza József a 'Metamorphosis Transylvaniae' mondatnani sajátosságait vizsgálja, a mai nyelvtől való eltéréseit a határozókat és a birtokviszonyt illetőleg. — Kiss Ignác a Faludy Ferencz használta jellemzőbb szólásokat gyűjti össze. — Zolnai Gyula a két müncheni töredék magyar szöveget közöl a latin eredetijével egyetemben, a mely a XVI. század első feléből való. — Az apróbb közlemények sorából megemlíjük, hogy Szinnyei folytatja a polémia Munkácsival, 'Logikai balesetek' czímmel; Jambor Tamás a 'kész van' szólás népi eredetére idéz hiteles tanúkat; Szarvas Gábor a *zsákmány* szóról kimutatja, hogy eredetileg nyelvünkben se *praeda* volt a jelentése, hanem 'rabló', épen úgy mint a németben; Albert János a *pedz* igénket a német *petzen* szóból származtatja; az átvétel szokatlan módjára teljesen analóg példa a magyar *edz, ödz* ige = német *elzen*. — Néprnyelvhatyományok. Népmese: A koszos csikó. Tájézők.

Ugyane folyóirat X. füzetében Kicska Emil folytatja, Alany és állítmány című értekezését. A mondat két főtagjának keresésében igen jó hasznát vesszük a *megfelelő szólásnak*, vagyis ha a szólás és mondat határozó és határozandó tagja egymásnak megfelel, a mit csupán a hangsúlyról vehetünk észre. Ez esetben a mondat és szólás közt csak az a különbség van, hogy a mondatokban időre és személyre vonatkozás fordul elő, a szólásokban nem (pl. 'Roka fogta csuka'-szólás; 'A csukát | roka fogta'-mondat. A szólások vizsgálatából kifolyólag rátér a már sokat vitatott relativumok hangsúlyozásának a kérdésére; *a ki, a mi*; melyik tag ezekben az állítmányi vagyis az erősebben hangsúlyozott. Kicska azokhoz csatlakozik, a kik a második tagot tartják hanysúlyozottnak. — Melich János a 'német vendégszók' hangtani sajátágaival foglalkozik. A több más-salhangzón kezdődő német szót úgy magyarosítjuk, hogy 1. vagy járulékmagánhangzót toldunk elé (*istráng, espék, ostrom* sat.), vagy 2. a mássalhangzók közé *goróf, karajezár, firis* sat.), vagy 3. az egyik consonánst elhagyjuk (*tucli, pinót, tömpöly, pencer* sat.). Szóvégek magyarosítása: német *-er* > magyar *-ér* > *ély; hóhér, pintér, rostély* sat., német *-el* > magyar *-él-, öl-*. *öly: pendely, pöröly, fogoly, kaholy* sat. — Barcza József folytatja a 'Metamorphosis Transylvaniae' mondatnani sajátosságainak ismertetését. — Kiss Ignác befejezi a Faludy Ferencz nyelvről szóló tanulmányát. Pápay József a *komló* szó eredetét vizsgálja. Ez a szavunk nem ugor eredetű, hanem török kölcsönszó (csuv. *χumla*, tatár, *χomlay*). Erre a forrásra vivődik vissza

a mordvin *komlä* és a vog. *kumla*, míg a finn *humala* germán közvetítésre mutat (ném. *hoppe*, **humla*. ó-svéd *humbli*. dan *humle*), úgyszintén a lapp *hombel* is. Az apróbb közlemények sorából megemlítjük, hogy Király Károly a *lámpa* szóról bebizonyítja, hogy nem a német *lampe* átvétele, hanem csinált szó, Verseglyh vonta el a *lámpás*-ból, tőle átvette Kazinczy s az ő révén aztán elfogadta az irodalom; a *deres* szóról Melich J. azt hiszi, hogy a szepesi szász *dresch krieg*en kifejezésből alakult, míg Szinnyi szerint a *deres lóról* vett tréfás elnevezése annak a sokaktól megfeküdt padnak. Simonyi Zsigmond tájszó-tarlózatot közöl az újabb írók nyelvéből. Népnyelv-hagyományok. — A füzet elején S. Zs. néhány meleg hangon írt sorban tudatja a Nyelvőr olvasóival a szerkesztő, Szarvas Gábor halálát.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik összes ülés.

1895. október 7-én.

B. EÖRVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök. — Hollán Ernő, Joannovics György, Semsey Andor. Zichy Antal t. tt. — Beöthy Zsolt. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heller Ágost, Högyes Endre, Jakab Elek. König Gyula, Krenner József, Láng Lajos, Lengyel Béla. Pauer Imre. Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond. Thaly Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos. Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás. Volf György r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth Oszkár, Concha Győző, Csengeri János, Fayer László, Hankó Vilmos, Inkey Béla. Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lipthay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót. Petz Gedeon. Pólya Jakab, Rados Gusztáv. Réthy Mór. Szinnyi József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán, főtítkár.

160. Elnök úr a következő szavakkal nyílja meg az ülést:

Tek. Akadémia! A szünnapok után először gyűlvén össze, örömmel üdvözlöm a t. Akadémiát, s reménylem, hogy a nyár meghozta mindegyikünknek azokat az örömöket, melyeket a nekünk kedves üdülő helyeken kerestünk. De az én elnöki tisztem még a viszontlátás örömeiben is kötelességemmé teszi, hogy megújítsak egy fájdalomat, a melyet éreztünk mindannyian, mint a nemzet fájdalomát.

László főherczeg, a kinek kedves, szeretetre és tiszteletreméltó egyéniségében a nagyatyja és atya hazafias erényeinek örökösét láttuk, egy baleset áldozata lett.

E megdöbbentő hír hallatára együtt éreztünk az atyával, a ki Akadémiánknak igaz barátja: nemcsak tiszteletbeli, hanem valóban munkás tagja is.

Az Akadémia részvétét József főherczeg Ő Fenségehez részvéttirásban fejeztem ki, s annak külső jeléül kitűztettem a palota homlokzatára a fekete lobogót; a megható temetési szertartáson Zichy Antallal,

az I. osztály elnökével együtt képviseltük az Akadémiát. Kérem intézkedéseim tudomásul vételét. — Helveslőleg tudomásul vétetik.

161. Főtitkár bejelenti **Kovács Ferencz** t. tagnak, a fenkölt gondolkozású jótévőnek, az irodalom és tudomány áldozatra kész barátjának augusztus 5-ikén, **Barna Ferdinánd** l. tagnak, nyug. múzeumi könyvtárőrnek, a Kalevola fordítójának július 21-ikén, **Péchy Antal** l. tagnak, nyug. ministeri tanácsosnak, bányászati irodalmunk egyik úttörőjének szeptember 18-án, **Gneist Rudolf** k. tagnak, a német jogtudomány és parlamenti szónoklat jelesének július 22-ikén. **Pasteur Lajos** k. tagnak, ki fölfedezéseivel az ember életét meghosszabbította és szenvedéseit enyhítette, szeptember 28-án bekövetkezett elhunytát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul ennyi nagy érdemű tagjának elhunytát; az illető osztályokat fölhívja, hogy emlékbeszédek tartása iránt határozzanak; s Pasteur özvegyéhez, a mai összes ülésből, részvétsürgőnyt küld.

162. A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minister úr értesíti az Akadémiát, hogy Ő cs. és kir. apostoli Felsége **B. Eötvös Loránd**nak akadémiai elnökké, s **Pulszky Ferencz**nek másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvedetes tudomásul szolgál.

163. **József** főherczeg Ő Fensége a következő levelet intézte az Akadémiához:

«Az Istenben boldogult feledhetetlen **László** fiam elhunyt alkalmaiból hozzám intézett fájdalmas részvétiratuk mélyen megindította atyai szívemet. Sajgó kebellem, de megadással olvastam az oly meleg érzéstől áthatott sorokat, megadással, melyet az isteni gondviselés másíthatatlan végzésébe való belenyugvás szent kötelessége reánk parancsol; megadással, mert fejet hajtva az Úr akarata előtt, az örök Világosság országában való majdani viszontlátás tart fenn engemet mély bánatomban.

Némi enyhítő irt találunk mélyen sujtott szívünkre annak vigasztaló tudatában, hogy sokan vannak és a M. Tud. Akadémia is azok közé sorakozik, kik velünk gyászolják korán elhunyt fiamat, hajlott korom egyik reményét; kik ezen gyászt oly meleg szavakban tolmácsolják.

Fogadják kegyeletes érzetüknek ezen megható megnyilatkozásáért legbensőbb halás köszönetemnek őszinte kijelentését. Alcsúthon 1895. szeptember 17-ikén **József** főherczeg. — Az Akadémia e megható levelet elszomorodva veszi tudomásul.

164. **STEIN AURÉL** k. tag. Kashmirban lyusa-havason június 12-ikén kelt levelében mély köszönetét fejezi ki megválasztatásáért. — Tudomásul van.

165. **GR. VIGYÁZÓ SÁNDOR** és neje **B. Podmaniczky Zsuzsánna** alapítványuk ügyrendi szövegezésébe, melyet a június 24-iki összes ülés javasolt, némi módosítások belevételét kéri. — Az összes ülés, az elnökök és titkárok bizottságának véleménye alapján a módosításokat elfogadja, s az új szövegezést **Gr. Vigyázónak** jóváhagyás végett, újra előterjeszti.

166. A **Geschichts-Verein für Kärnthen** jubiláris ülésére és a **XI. Congreso de Americanistas** október havában Mexicóban tartandó üléseire meghívókat küldenek. — Köszönettel vétetnek.

167. Komárom sz. kir. városa nevében a rendező bizottság meghívja az Akadémiát néhai **Beöthy László** szülőházára alkalmazott emléktábla leleplezésére. — A meghívást az Akadémia köszönettel veszi és képviselőjére **Jókai Mór** t. és **Vadnay Károly** l. tagot kéri föl.

168. Főtitkár előterjeszti a szeptember 30-iki határidőre beérkezett pályamunkák jegyzékét. (L. Akad. Ért. októberi füzet). — Tudo-

másul vétetik; a jeligés levelek, szokott módon közös borítékba foglalva, lepecsételtetnek, a pályamunkák pedig az illető osztályoknak biralatra kiadatnak.

169. Főtitkár előterjeszti a Semsey-bizottság jelentését a Semsey-pályázatra beérkezett munkákról és javaslatát a további teendőkre nézve. (L. Akad. Ért. októberi füzet). — Tudomásul szolgál.

170. Jelenti, hogy a Goethe-gyűjtemény Dr. Elischer Gyula tanár úrtól a szünetek alatt átvétetett, és felállítása, valamint a katalógus elkészítése e napokban megkezdődik. — Tudomásul szolgál.

171. Jelenti, hogy az idei Széchenyi-ünnepen (novemb. 3-ikán) Liphay Sándor l. t. fog «Gr. Széchenyi István műszaki alkotásairól» előadást tartani. — Tudomásul szolgál.

172. Bemutatja a könyvtár részére érkezett ajándékok közül a következőket: a) Raja Sir Sourindro Mohun Tagore részéről «Pope's universal Prayer set to indian Raga Mala»; b) a Neimz. Múzeum igazgatóságától «A Tacitus-féle Corvin codex címlapjának másolata Rómer F. hagyatékából»; c) az olasz közoktatásügyi kir. ministerium részéről «Kiadványainak Indexe és Catalogusa»; d) a francia külügyminister részéről «Recueil des Instructions de Danemark»; e) a cs. és kir. közös külügyministertől «A szász. kir. Statist. évkönyv»; f) a m. kir. igazságügyministertől «A bűnvádi perrendtartásra vonatkozó törvényjavaslat»; g) Günther Zsigmond részéről «Erd- und Himmelsgloben, ihre Geschichte und Konstruktion»; h) az Accademia della Crusca részéről «Vocabolario degli Accademici della Crusca». Ötödik kiadás, VIII. kötet; i) Pólya Jakabtól «A budapesti bankok története»; k) Bamberger Belától «A tűzdeadó»; l) Myskovszky Viktortól «Kassaváros műemlékei»; m) Noszlópy Tivadartól «Thulmon Jozefa művei»; n) A földművelésügyi m. kir. ministerium részéről «Vízrajzi évkönyv» VI. kötet. — Köszönettel vétetnek és a könyvtárnak átadatnak.

173. Előterjeszti az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

174. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SEMSEY ANDOR t. és ENTZ GÉZA r. tagot kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. nyelv és széptud. osztály hetedik ülése.

1895. október 7-én

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Joannovics György tt., Beöthy Zsolt, Simonyi Zsigmond, Volf György r. tt., Asbóth Oszkár, Csengery János, Kúnos Ignác. Munkácsi Bernát, Petz Gedeon, Vadnay Károly, Némethy Géza. Más osztályokból: Heller Agost, Pauer Imre, König Gyula, Szily Kálmán r. tt., Acsády Ignác, Nagy Gyula l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

175. SIMONYI ZSIGMOND r. t. bemutatja legújabb művét a «Tüzetes magyar nyelvtant». — Felolvasása az Értesítőbe adatik.

176. CSENGERI JÁNOS főolvasza BARTAL ANTAL l. tagnak harminadik jelentését a magyarországi latinság szótáráról. «A munka különben már annyira haladt — mond végül a jelentés — hogy nem sokára sajtó alá lehet bocsátani, de mielőtt ez megtörténne, szükséges már a helyesség és teljesség szempontjából, hogy egy szakférfiakból álló bizottság küldesse ki az Akadémia minden osztályából, mivel e szótárban a tudomány minden ága képviselve van. Ez alkalommal arra is hárítor vagyok az Akadémia tagjait felkérni, hogy az eddig

beszolgáltatott készletet a főtitkári hivatal helyiségében megtekinteni sziveskedjenek.» — Az osztály örvendetes tudomásul vette a jelentést s a benne foglalt indítványt legközelebbi zárt ülésében fogja tárgyalni.

177. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére JOANNOVICS GYÖRGY t. és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat kérte föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1895. október 14-én.

TÓTH LŐRINCZ r. tag, mint helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a II. osztályból: Jakab Elek, Schvarcz Gyula, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Concha Győző, Edvi Illés Károly, Fayer László, Nagy Gyula, Pólya Jakab, Ráth Zoltán, Zsilinszky Mihály l. tt. — Más osztályokból: Zichy Antal t. t., Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt., Kisfaludi Lipthay Sándor l. t. — Jegyző: PAUER IMRE osztálytitkár.

178. ASBÓTH JÁNOS l. t. felolvassa: «Korunk uralkodó eszméi» című székfoglaló értekezését.

Elnök melegen üdvözlí az új tagot és gondoskodni fog róla, hogy részére az akadémiai oklevél, mely őt akadémiai jogainak élvezetébe helyezi az alapszabályok 20. §-a értelmében kiszolgáltatassék.

179. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéretnek: VÉCSEY TAMÁS r. és ZSILINSZKY MIHÁLY l. tagok.

HUSZONNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A m. tud. Akadémiai III. osztályának hetedik ülése.

1895. október 21-én.

THAN KÁROLY r. t. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Miklós t. t., Entz Géza, Fröhlich Izor, Heller Ágost, Horváth Géza, Högyes Endre, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanhoffer Lajos r. tt., Bedő Albert, Daday Jenő, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kondor Gusztáv, Kövesligethy Radó, Lipthay Sándor Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor, Zipernovszky Károly l. tt. — Más osztályokból: Pauer Imre, Vécsey Tamás, Volf György r. tt. — Jegyző: KÖNIG GYULA oszt. titkár.

180. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t. székfoglaló értekezése «a sismikus tűnemények új geometriai elmélete».

181. SCHMIDT SÁNDOR l. t. «Egyenlő élszögek különböző formák lapjai közt a szabályos kristályrendszerben».

182. VÁLYI GYULA l. t. «Többszörös involutio a síkban».

183. P. MENYHÁRTH LÁSZLÓ S. I. «Meteorologiai észlelések Bo-romában (Dél-Afrika)», előterjeszti HELLER ÁGOST r. t.

184. SZARVASY IMRE műgyet. tanársegéd «Ujabb arsen-, selen- és arsen-selen-kén tartalmú vegyületek», előterjeszti ILOSVAY LAJOS l. t.

185. SZÜCS MIKLÓS «A gerendatartók külső erőinek elméletéről», előterjeszti KHERNDL ANTAL l. t.

186. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök fölkeri KÖVESLIGETHY RADÓ és SCHMIDT SÁNDOR l. tagokat.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1895. október 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök. Zichy Antal tt. — Beöthy Zsolt, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Heller Ágost, Horváth Géza, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György, Wartha Vincze r. tt. — Badics Ferencz, Csánky Dezső, Daday Jenő, Fayer László, György Endre, Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Liphay Sándor, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Réthy Mór, Schenek István, Szinnyi József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

188. ILOSVAY LAJOS lt. emlékbeszédet tart Nendtvich Károly r. tagról. — Az emlékbeszéd az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

189. Főtitkár Szarvas Gábor r. tag elhunytáról e szavakkal emlékezik meg:

Mély megilletődéssel jelentem be Szarvas Gábor r. t. október 14-ikén bekövetkezett halálát.

A gyász hír, fájdalom, nem volt váratlan, mégis megdöbbsentett mindannyiunkat. Folytonos hervadása a gyöngye testnek és folytonos munkássága az erős léleknek — ez volt az ő élete már évek óta. Folytonos lelkiismeretes munka, hogy megfeleljen a rábizott nagy feladatnak: megtisztítani irodalmi nyelvünket a reá tapadt iszaptól, a melyet a nyelvújítás utóhullámai kavartak föl. A mily szükséges volt a neologia századunk első felében; ép oly szükségessé lőn az orthologia a hatvanas évek óta, különösen a tudományos irodalom nyelvére nézve. Kazinczy az ízlés nemességével hatott; a mi korunknak a tudomány igazságával kellett hatnia. Elterjeszteni, népszerűsíteni kellett a magyar nyelvtudomány megállapított igazságait.

E feladatot Akadémiánk Szarvas Gáborra ruházta, s a választás szerencsés volt. Erős logikájával lefegyverezte ellenfeleit, mély tudományával, világos előadásával eloszlatozott sok meggyökerezett előítéletet s az ügy iránti lelkesedésével iskolát nevelt, nemcsak a nyelvtudomány, hanem a többi szaktudományok körében is. Hasonlítsuk össze jogtudományi, orvosi és természettudományi irodalmunk mai nyelvét a Szarvas Gábor föllépése előttivel s el kell ismernünk, hogy az ő hatása minden körre kiterjedt. S innen az általános megilletődés halála hírére; éreztük mindannyian, hogy legérdemesebb társaink egyikét veszítettük el.

A gyász hír vételével Akadémiánk kitűzte a fekete lobogót; kuszorút helyezett a ravatalra; az I. osztály határozatából gyászjelentést adott ki; az elnök úrral élén testületileg jelent meg a temetésen; s küldöttsegileg fejezte ki részvétét a boldogult özvegyénél.

S hogy más meg ne előzzön, szabadjon nekem, ki szintén éreztem az ő működése hatását, indítványoznom: téssek a mai ülésből a legközelebbi nagygyűlésre előterjesztés, Szarvas Gábor arczképének a képes Teremben leendő kifüggesztése iránt. Emlékbeszédről az I. osztály fog gondoskodni. — A nagyérdemű r. tag elhunytát az összes ülés fájdalmas részvéttel tudomásul veszi, a tett intézkedéseket jóvá-

hagyja, a nagygyűlésnek az arckép felfüggesztése iránt előterjesztést tesz, s az I. osztályt felhívja, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

190. Elhunyt továbbá **Ludwig Károly** k. tag, hírneves physiologus, kinek halálát az összes ülés szintén fájdalmas részvétellel veszi tudomásul s a III. osztályt fölhívja, hogy az emlékbeszéd tartása tárgyában határozzon.

191. **Madame Louis Pasteur** maga és a család nevében köszönetét fejezi ki az Akadémia részvételeért. — Tudomásul szolgál.

192. Főtitkár fölolvassa **Vadnay Károly** lt. jelentését a komáromi Beöthy László-emlékünnepről. — Tudomásul vétetik s Jókai Mór tt., és Vadnay Károly l. tagoknak köszönet nyilváníttatik, hogy az Akadémia a képviselőletében ez ünnepen szívesek voltak megjelenni.

193. **FORSTER GYULA** mezőgazdasági alapítványáról szóló alapító levél, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól helybenhagyatván, a levéltárnak megküldetett. — Tudomásul szolgál.

194. A kolozsvári ref. theologiai fakultás és tanárjelölt-internátus folyó évi november 3-án tartandó fölavató ünnepére az erdélyi ev. ref. egyházkerület Igazgató-tanácsa meghívót küld. — Köszönettel vétetik.

195. A «Nagyvárad» szerkesztősége a 25 év előtti alapítás alkalmából október 27-én tartott jubiláris ünnepre meghívót küldött. — Köszönettel vétetik.

196. Az I. osztály a pályamunkák bírálóiul a következő tagokat küldötte ki: *a)* a gróf Teleki-pályázatra: Jókai Mór t., Rákosi Jenő. Bánóczi József l. tagokat; *b)* a gróf Karácsonyi-pályázatra Zichy Antal t., Heinrich Gusztáv r., Szigeti József, Berczik Árpád, Badits Ferencz l. tagokat; *c)* a Bulyovszky-pályázatra: Léway József r., Vadnay Károly, Baksay Sándor l. tagokat; *d)* a Farkas-Raskó-pályázatra: Arany László, Csengeri János, Lehr Albert l. tagokat.

197. A II. osztály pedig *a)* az Ullmann pályázatra: Pólya Jakab és Ráth Zoltán l. tagokat; *b)* a Semsey-féle földrajzi pályázatra Csánki Dezső l. tagot.

198. A III. osztály végre a Semsey-féle földrajzi pályázatra Lóczy Lajos l. tagot.

199. Az október 7-iki összes ülésen bemutatott pályamunkák lajstromának kiegészítésére két pályázó részéről fölszólamlás érkezett be. — Az összes ülés a fölszólamlásokat méltánylandóknak találta s megengedte, hogy a

Teleki-pályázatban: A győri béke című vígjáték; jeligéje: «Addig éljen, még a honnak él».

Bulyovszky-pályázatban: A honszerzőkhöz; jeligéje: «Ezer éve mult...»

és a **Farkas-Raskó-pályázatban:** Álom; jeligéje: «Megvirrad még valaha»

pályamunkák még részt vehessenek.

200. Az I. osztály a **Semsey-bizottságba** Budenz József helyére Volf György r. tagot választotta be. — Tudomásul szolgál.

201. Az I. osztály Bartal Antal lt. kérésére indítványozza, hogy a **magyarországi latinság szótára** anyagkészletének megvizsgálására adhoc-bizottság alakíttassék a három osztály két-két tagjából, s a maga részéről e bizottságba Zichy Antal tt., és P. Thewrewk Emil r. tagot küldi ki. — Az indítvány elfogadtatik és a II. és III. osztály fölhívatnak e bizottságba két-két tag kiküldésére.

202. Az I. osztály **Balassa József** részére felolvasási engedélyt kér. — Megadatik.

203. A III. osztály jelenti, hogy **Hermann Ottó**, az Ornithologiai központ főnöke a birtokában levő Petényi-kéziratokat az irattárnak ajándékozta. — Köszönettel vétetik.

204. A III. osztály indítványozza, hogy a Kir. M. Természettudományi Társulat kéressék föl, engedné át a birtokába jutott **Petényi-iratokat** a Magy. Tud. Akadémia irattára részére. — Elfogadtatik.

205. Főtitkár előterjeszti az 1896-ra szóló ülőssort. — Elfogadtatik.

206. Bemutatja a novemberhó 3-án d. e. 10 órakor tartandó **Széchenyi-ünnep** programját. — Tudomásul szolgál.

207. **BEDŐ ALBERT** dr. egy domborművű földglóbust, mely néhai **Bolyai Farkasé** volt s a bolyai birtok megvásárlásakor **Maurer Béla** úr tulajdonába ment át, ennek szíveségéből a Magy. Tud. Akadémiának ajándékozta. — Köszönettel vétetik s a könyvtárnak adatik át kegyeletes megőrzésre.

208. A könyvtár számára érkezett ajándékok: *a*) a magy. kir. belügyminisztériumtól, Magyarország közegészségügyi viszonyai 1894-ben (3 példányban); *b*) a fővárosi közmunkák tanácsától; jelentés 1893/4-ik évi működéséről; *c*) a VIII. nemzetközi Közegészségi és Demografiai Congressus főtitkárától: Dr. Kuborn jelentése; *d*) a pozsonyi ev. lyceumtól, a Schimkó-féle érem-gyűjtemény katalógusának két kötete Győrik Márton tanár összeállításában. — Köszönettel vétetnek.

209. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzékét. — Tudomásul szolgál.

210. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére **Hampel József** r. Ilosvay Lajos l. tagot kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatala
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

VI. KÖTET.

1895. Deczember 15.

12. FÜZET.

Nendtvich Károly emlékezete.

(1811—1892.)

(Előadta *Ilosvay Lajos* l. t. az október 28-i összes ülésen.)

1892. július 7-én hunyt el cserkúti Nendtvich Károly dr., a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja. Az osztály engemet bízott meg, hogy néhai tagtársunk emlékezetét fölelevenítsem. Nem tiszteletiány a megboldogult iránt, nem megféledezés a magamra vállalt kötelezettségről okozta, hogy kegyeletünk kifejezését máig halasztottam.

Minden munkás ember előtt tisztelettel hajlok meg, még inkább azok előtt, a kik tudományos életünk úttörői voltak — és ő azok közé tartozott. Kedvem telik, ha kötelességemet teljesíthetem; és ha mégis hanyagság hírébe kelle jutnom, a szemrehányást viszonyainkra háritom, melyek között, jóformán mindannyian korlátozott időben megszámlálhatatlan teendővel küzködünk. Tanítunk és megint tanítunk, adminisztrálunk, tudományt, ismereteket terjesztő, jótékonyt, gyakorlati egyesületeket szervezünk, nap-nap után kisebb és nagyobb bizottságokban ülésezünk, sőt ha valahonnan elcsíphetünk egy-két percet, tudományszakunk mezejére is kirándulunk, hogy ha a vetés és aratás munkájától elmaradtunk is, legalább a tarlózásban legyen részünk.

Lehet-e ilyen körülmények között munkatervet csinálni? Lehet-e tudni, hogy valamely magunkra vállalt feladat teljesítésére mikor kerül a sor? Nem panasz-, csak igazolásképen említem, hogy egyik oldalon hivatalos állásunk, másikon társadalmunk nőgat lázas tevékenységre, s mert sokáig keveset tettünk, most minden sürgős. De a míg a jelen követeléseinek megfelelni törekszünk, könnyen elfeledjük, hogy a mult jelesei emléke iránt is van tartozásunk, melyet — bár érezzük erkölcsi súlyát — nem nagyon sietünk leróni, mert tudjuk, hogy az árnyak honából nem fenyeget végrehajtás.

Bocsánatodra számítunk, pihenni tért lélek, mert te is jól tudhattad, hogy az az út, melyen nekünk kell haladni, nem a XIX. század mozgó erőéhez van berendezve. Légy meggyőződve, hogy emlékedet agyonhallgatni nem volt szándékunk, hiszen korábban vagy későbben téged követünk mi is, s minthogy többé-kevésbé jogosult becsvágygyal és önérzettel vagyunk elbocsátva mi is, mindnyájunknak fájna, ha azzal a tudattal kellene megterni őseinkhez, hogy törekvéseink emléke együtt pihen porladozó koporsónkkal.

Felidézzük emlékedet, mert kegyeletös dolgot művelni emberies kötelesség; felidézzük emlékedet, mert pályádat áttekinteni tanuság nekünk, a kik ma Magyarország közművelődési törekvéseinek, tudományos életének részesei vagyunk.

* * *

Nendtvich Károly 1811-ben, december 31-én, született Pécsen. Atyja gyógyszerész volt, s ahhoz a régi jófajtájú nemzedékhez tartozott, mely nemcsak a kenyérért, de a természet-tudományokért is lelkesedett. Pécs flóráját és lepkéit senki sem gyűjtötte szorgalmasabban, mint ő; gyümölcsös és virágos kertje megyszerte beszéd- és bámulattárgya volt. Növénygyűjtése és bogarászása közben kísérte két nagyobb fia: Károly és Béla is, kikben a természet szeretete a gyermekkor örömei révén vert gyökeret.

Nendtvich középiskoláit részben Pécsen, részben Kézsmárkon végezte. Utóbbi helyen négy évet töltött. Ifjú éveit legszebb és legfájdalmasabb emlékei Kézsmárkhoz fűződnek. Itt halt meg fivére, Béla, kinek elvesztését még élete utolsó éveiben is fájálá. 1828-ban a pesti orvosi fakultás hallgatója lett. Egyes bizonyítványai tanúsítják, hogy szorgalmas és tehetséges növendék volt. 1836-ig az orvos-, sebész- és szemész-doctori oklevelet megszerezte.

Az orvosi tudományok hallgatása közben, mellékesen növénytanal foglalkozott. Doctori értekezése is a növénytan köréből való, s «Enumeratio plantarum territorii Quinque-Ecclesiensis, prae-misso tractatu de natura montium, deque situ, climate et vegetatione illius regionis» czímmel 1836-ban jelent meg.

Miként sok mással, vele is megesett, hogy sem a választott kenyérpályához, sem a kezdetben művelt tudományhoz, a növénytanhoz, nem maradt hű. Úgy látszik, elhatározására döntő hatással volt, hogy az 1836/37-iki tanévben a tudományegyetemen a növénytan és chemia tanára, Schuster János mellé került tanársegédnek.

A pesti tudomány-egyetemet akkoriban is szép számmal látogatták. Különösen sok gyógyszerész hallgatója volt, még pedig

azért, mert itt a gyógyszerészi tanfolyam csak egy évig tartott, minélfogva ha Ausztriában is valaki gyorsan akart végezni, nem ment Bécsbe vagy Prágába a kétéves tanfolyamra, hanem Pestre jött. Minthogy a gyógyszerész-hallgatók előismerete hiányos volt, correpetitíóval kellett rajtuk segíteni. Nendtvich a növény-, állat- és ásványtanból, továbbá a chemiából nyilvános ismétlő tanfolyamot nyitott. Kétségtelen, hogy chemiai ismereteinek fejlődésére hatással voltak Schuster előadásai is, de nem olyan mértékben, mint azok a magántanulmányok, melyekre rászorult, hogy saját előadásait megtarthassa. Haladása nem volt könnyű; főleg a gyakorlati rész elsajátítása okozott sok nehézséget. Schuster egyébként magvas előadásaiban a kísérletezést nem érvényesítette, a laboratoriumi előadással keveset törődött s abból sem sokat csinált, hogy a laboratorium mindaddig, a míg évenként egyszer a magisterium készítésre került a sor, háztartásának élesztárává alakult.

Mennél behatóbban ismerkedett meg Nendtvich a chemia irodalmával, annál buzgóbban látott hozzá, hogy a chemia művelője lehessen. Legerősebben hatottak rá Dumas és Liebig művei, s tisztelete főleg Liebig iránt csaknem az imádásig fokozódott.

Két évet szentelt már a chemia tanulmányozására, mikor 1838-ban az országos szemészeti állás megüresedése alkalmával arra szánta magát, hogy a chemiával szakít. Nagy reménységgel vett részt a pályázatban, de a győztes nem ő, hanem Lippay Gáspár lett. Ez a vereség nem nagyon bántotta, de annál inkább elkedvetlenedett 1840-ben, midőn a tudományegyetem chemiai tanszékét, mely Schuster János 1838-ban történt elhunytával megüresedett, nem vele, hanem Sangaletti Edével töltötték be.

Ha megfontoljuk, hogy 1840-ben egész Magyarországon, Selmecezt kivéve, csak a pesti tudományegyetemen volt még egy tanszék, a mely a chemia művelésére olyan a milyen alkalmat nyújtott s ettől Nendtvich elesett: csak tisztelnünk lehet azt az elhatározását, hogy a biztos orvosi pályáról lemondva, olyan tudomány munkásává szegődött, mely a közel jövőben állással nem kecsegtetett.

Tanársegédi idejében, 1839-ben adta ki «Grundriss der Stöchiometrie nebst einem geschichtlichen Ueberblick derselben für angehende Chemiker und Pharmaceuten entworfen» című munkáját. Rövid, világos vezérfonal volt kezdők számára és sajnálnunk lehet, hogy németül kellett megjelennie.

1840. szeptember 30-án tanársegédi állásától megvált, ellenben a chemiából és a természetrajzi tárgyakból az előkészítő tanfolyamot még 1843-ig megtartotta.

Nendtvichnek magánórái elég időt engedtek, hogy résztvehessen az 1841-ben megindult természettudományi mozgalmak-

ban. Munkaszeretete magával ragadta mindenüvé, hol chemiai szakismereteinél fogva hasznos lehetett, s tevékenységének a Kir. M. Természettudományi Társulat, a Magyar Orvosok és Természettudományi Vizsgálók vándorgyűlései, a Magy. Országos Gazdasági Egyesület elég tért nyitottak. Résztvett a Kir. Magy. Természettudományi Társulat megalakításában; a chemiai szakban választmányi tag lett s a társulat e bizalmát több éven át élvezte.

A közgazdasági viszonyok lendítése érdekében megindult mozgalmak Nendtvichnek szép munkakört teremtettek. A Kossuth igazgatására létesült Országos Magyar Iparegyesület népszerű ismeretterjesztő előadásokat szervezett iparosok oktatására s a chemia előadásával Nendtvichet bízta meg. 1843. december 6-án kezdte meg előadásait, melyeket magyar és német nyelven 1847-ig folytatott. Nevezetesen ezek az előadások nemcsak azért, mert a későbbben annyira megkedvelt népszerű természettudományi előadások őseiként tekinthetők, hanem főleg azért, mert a chemiai előadások megértésére szükséges kísérletezés jelentőségét először Nendtvich ismertette meg a nagy közönséggel.

Ezen előadások következményeként jelent meg 1845-ben «Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei» című munkája. A mű több anyagot ölel fel, mint a mennyi a technologia körébe tartozik; azonban ezt a kifogást ellensúlyozza az a körülmény, hogy olvasó közönségének azon részénél, mely ismereteit csak magyar forrásból meríthette, számba vehető chemiai készütséget föltételezni nem lehetett.

A magyar chemiai irodalom állapotát eléggé jellemzi az a tény, hogy 1808-tól, midőn Kovács Mihály «Chemia»-ja a sajtót elhagyta, 1842-ig, midőn Mannó Alajos gyógyszerész «Orvosságyszerzési Vegytan»-át adta ki, egyetlen olyan chemia sem jelent meg, mely a chemia elemeit tárgyalta volna.

1845-ig végzett dolgozatai közül «A muraközi és hagymádfalvi asphaltok vegytani vizsgálata és szétbontása», a Horvátországban 1842-ben leesett meteorkő vegybontása, a Sopronmegyében Iván helysége körül 1841. augusztus 10-én hullott kőeső, az úrvölgyi és rézbányai aragonit elemzése érdemelnek említést, melyekkel magát mint kész és mondhatjuk saját erejéből fejlett elemző chemikust mutatta be.

«A muraközi és hagymádfalvi asphaltok vegytani vizsgálata és szétbontása» című munkáját a Természettudományi Társulat pályadíjjal tüntette ki.

E vizsgálatok s «Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei» című könyve érdemesítették arra, hogy a Magyar Tud. Akadémia levelező tagjai sorába iktassa; az Akadémiának ő volt első, a szó szoros értelmében vett chemikus tagja s 1846. január

26-án «A körlég a növény- és állatországchozi viszonyaiban» című előadással foglalt széket.

Kilencz évi kitarás után végre 1847. október 24-én leg-hőbb óhajtása is teljesült: tanszékhez jutott. A József-ipartanodán a vegytan tanára lett.

Mint hogy a chemia előadását rögtön megkezdeni nem lehetett, engedélyt kapott, hogy tanulmányainak, különösen chemiai technologiai ismereteinek kiegészítése végett külföldi tanulmány-útra mehessen. Útját Béccsel kezdette s Berlinnel végezte. Közbe-ajtette Prágát, Drezdát, Lipcsét, Hallét, Jenát, Braunschweigot és Göttingát. Egyrészt a laboratoriumok berendezését, a laboratoriu-mokban való dolgozás módját tanulmányozta; másrészt, a hol huzamosabb ideig tartózkodott, eljárta a chemiai és physikai elő-adásokra s a jelentékenyebb chemiai iparvállalatokat szemlélte meg. Tekintve, hogy itthon sem chemiából, sem physikából kísér-letekkel felvilágosított előadásokat nem látott: érthető, hogy a kísérleti előadások rendkívül meglepték s úti jegyzeteiben ma-gasztalással emlékezik meg főleg a Berlinben látott nagyszerű előadásokról. Ez volt első nagyobb tanulmányútja, mely az em-beriség haladása iránt fogékony lelkét örömmel töltötte el, de el is kedvetlenítette, mert minduntalan a hazai művelődési állapotok elmaradását kellett éreznie.

Az 1848-ik év tavaszán Európaszerte megindult mozgalmak Nendtvichet Berlinbe érték. A Berlinben kitört utczaí forrongás lecsendesülését várta, hogy útját Páris felé folytathassa, midőn Stáhlí Ignácztól, Magyarország protomedicusától, a pesti tudomány-egyetem orvoskari igazgatójától hivatalos felszólítást kapott, hogy azonnal siessen haza, mert a tudomány-egyetemen a tanítás nyelve magyar lett, szükség van magyar előadókra s a chemia előadójául ő van kiszemelve.

Az alkalom kapóra jött; párisi útjáról lemondott és haza-jött a chemia helyettes tanárának. A pesti tudomány-egyetem falai között az első magyar chemiai előadás Nendtvich Károly ajkairól hangzott el 1848. április 1-én. És ugyanezen év június 18-án a magyar kormány a tudomány-egyetemen a chemia nyilvános rendes tanárává nevezte ki.

Az 1848/49-iki tanév megnyitását az országos bonyodal-mak miatt bizonytalan időre el kellett halasztani; ellenben annál sür-gősebben kellett gondoskodni arról, hogy a hadi tudományok-ból a legszükségesebbek megtanulására alkalom nyíljen. Ezen okból a hadi szolgálatra készülők számára a tudomány-egyetemen előadásokat szerveztek s a vallás- és közoktatásügyi ministerium a chemia előadásával Nendtvichet bízta meg. A tanfolyamnak Windischgrätz bevonulása vetett véget.

Érthető, hogy midőn az absolutismus felülkerekedett, az

intézők nem feledkeztek meg Nendtvichnek azon buzgóságáról, melylyel a magyarok ügyét szolgálta, s különös szerencséje volt, hogy a József-ipartanoda tanári kötelékében meghagyva, hazafiságáért egy évi tanári fizetésének elvonásával büntették.

Az 1850/51-iki tanévben, különösen annak következtében, hogy magánelőadásait sok orvosnövendék hallgatta, a kik szereték volna, hogy számukra külön tanfolyamot nyisson, megkísérelte a tudomány-egyetemen magántanári képesítést nyerni. Tognio és Sangaletti egyetemi tanárok mindent elkövettek, hogy ez a kísérlete ne sikerüljön, s gróf Thun, azon a czímen, hogy egy tisztán katolikus jellegű intézetben protestáns nem alkalmazható, elutasító végzést hozott.

Hírlik, hogy Nendtvich 1860-ban számított rá, hogy a tudomány-egyetem chemiai tanszékére visszakerül. Ez a számítása, a tudomány-egyetemhez a multban való viszonyát tekintve, érthető lenne, életkorát tekintve, még idejét sem múlta volna; azonban sem iratai, sem eddig közölt életleírásai, sem a tudomány-egyetem középponti irattára nem igazolják, hogy a tanszék elnyeréséért lépéseket tett volna.

Nendtvich, midőn 1857-ben a József-ipartanoda az eredetileg tervezett József-műegyetemmé alakult, az általános és specialis chemia nyilvános rendes tanára lett. Ezzel a munkakörrel 1870-ig látta el tanszékét. Ekkor rendszeresítették a vegyiparműtani tanszékét, mely őtet a chemiai technologia előadásától felszabadította. Az 1881/82-iki tanév végéig, 35 éven át teljesítette tanári tisztét, az 1873/74-iki tanévben a rectori méltóságot viselte; buzgalma mindvégig változatlan maradt, miként lelkének rugalmassága, s midőn 71 éves korában nyugalomba vonult, inkább a tanárság egészséget koptató hatása, mint éveinek súlya miatt panaszkodott.

Nendtvich többet mint 50 évet töltött el tudományos törekvésünk, közművelődésünk szolgálatában. Ő ezt az időt derekasan fel is használta: egész sereg közlemény, tudományos és ismeretterjesztő értekezés, hirlapi cikk, emlékbeszéd, több tankönyv és útleírás tanúskodik tehetségéről, szorgalmáról. Némely tudományos közleményeivel és irodalmi termékeivel részletesebben kell foglalkoznunk, hogy munkálkodásának jelentőségét mérlegelhessük s tudományos értékét megítélhessük.

Már fentebb közölt elemzéseinek kiegészítéseül főlemlitem, hogy 1851-ben közzétette Magyarország legjelesebb közzételepeinek vizsgálatáról szóló dolgozatát. Magyarország közszeineinek vizsgálatát már 1846-ban megkezdte, azonban az elemzések lassan haladtak, mert nemcsak külföldi utazása, az 1848/49-iki események, ezek után a személyét ért zaklatások, hanem a berendezés tökéletlenségei is hátráltatták. Az ő közzén-elemzései az e fajta

vizsgálatok között az elsők voltak hazánkban, s közgazdasági jelentőségüknél fogva mind a hazai tudós közvélemény, mind a vállalkozók és nagyiparosok sokra becsülték őket. A kornak a tudományos feladatok természetéről alkotott véleményét megismerhetjük abból a tényből, hogy ezt a dolgozatot a M. Tud. Akadémia 1857-ben, mint az 1851-től 1856-ig megjelent természettudományi munkák legjobbját, a Marczibányi-jutalomra érdemesnek ítélte.

Nendtvich hazánk köszönleteit figyelemmel kísérte s köszön-elemzési adatait későbbben is gyarapította.

Magyarország chemikusait és orvosait sohasem érheti vád a miatt, hogy a hazai ásványos vizek ismertetése iránt éppen nem, vagy nem eléggé érdeklődtek. Nendtvich, a ki már 1845-ben a honi ásványvizek ügyében alakított állandó választmánynak tagja volt, majd 1882 óta a magyarhoni ásványvizi bizottság vezetője lett, az ásványos vizek megismertetése és értékesítése ügyében élte fogytaig buzgólkodott és több ásványos vizet elemezett meg.

Megvizsgálta továbbá a Bánság talaját; igyekezett megnyerni a gazdaközönséget Liebig gazdasági chemiai eszméinek, és saját kísérletei alapján utasítást dolgozott ki a bortermelő gazdáknak arra nézve, hogy miként csinálhatnak rézvirágot, kimutatván, hogy ezzel a jól fizetett kereskedelmi czikkkel a gazdaság jövedelmét jelentékenyen lehet fokozni.

Mindezek a vizsgálatok gyakorlati értékűek s arról tanúskodnak, hogy Nendtvichnek a gyakorlati kérdések iránt helyes érzéke volt s állandóan híve maradt annak az iskolának, mely még a negyvenes években Magyarország függetlenítését irván zászlójára, a gazdaságilag, kereskedelmileg, iparilag értékesíthető nyers termékek értékét meghatározni s azokat hasznosítani törekedett.

Vannak Nendtvichnek az általános chemia körébe vágó közleményei is; ilyenek: a xyloidin és a lögyapot, az egyaránylatról, a kénnek allotropikus állapotáról, az éleny allotropiai állapotairól, a salétromsavas és a salétromossavas ammon képezetése a természetben, a könenyfeléleg igen érzékeny kémszereiről és annak gyakori képezetéseiről, az ammoniak elégeése élenyben; ezek azonban nem önálló vizsgálatok alapján írt, hanem csak referáló közlemények, s minthogy közülök a három első a M. Tud. Akadémián volt előadva, jó esik tudnunk, hogy a M. Tud. Akadémia ma már sokkal magasabban áll, hogysem tárgysorozátaban a referáló előadások helyet találhatnának.

Jelentékeny szerepe volt Nendtvichnek a magyar chemiai mesterszavak megalkotásában. A chemiai műnyelv ügye a multban sohasem volt olyan rossz állapotban, mint e század harmadik és negyedik tizedében. Az az egészséges észjárás, mely a mult század végén, a chemiai műnyelv keletkezésekor, találó

kifejezéseivel bámulatba ejt, e század elején már ritkán nyilatkozik meg. Mindazáltal, ha fordultak is elő furcsaságok, sohasem voltak azok olyan rikitók, mint Schuster János idejében. Szerencsétlenebb mesterszavakat az övéinél képzelni sem lehet. Ha a tőle 1829/30-ban összegyűjtött gyógyszeres értekezéseket olvassuk, meglep az a furfang, melylyel az elemek és vegyületek neve ki van eszelve, a nélkül, hogy e szörnységes nevek iránt az élénk részvételen kívül egyebet is éreznénk. Minden szó tanúsítja, hogy az, a ki csinálta, a magyar természetét nem ismerte, s érthetően hirdeti, hogy már maga a magyarosítás eszméje idegenből szakadt hozzánk. Meggyőződésem, hogy ha a németnek nem lett volna Sauer-, Wasser- és Stickstoffja, az elemek és vegyületek neveinek megmagyarosítása sem került volna napirendre; mert a magyar természete a görög neveket épen úgy bevette és feldolgozta volna, mint a hogy elfogadta a templomot, melyet sem szentegyház, sem imaház, sem Istenháza a közhasználatból kiszorítani nem bírt soha.

A Schuster-féle mesterszavakkal szemben általános volt az elégtelenség, s midőn a Természettudományi Társulat 1841-ben megalakult, teendői közé számította a «chemiai műszavak alakítását és kijavítását» is. A chemiai műszavak alakítására kiküldött bizottságban Bugát mellett Nendtvich és Irinyi működtek, de résztvett az üléseken Mannó Alajos pesti gyógyszerész is. Megbizatásukat 1841 telén fejezték be. Igaz, hogy ők elvetették a Schustertől öröklött szavak nagy részét, de azért az övék sem voltak kifogástalanabbak. Az új mesterszavaknak népszerűséget szerezni Mannó Alajos kísérlette meg 1842-ben, őt követte Nendtvich 1845-ben «Az életműtlen műipari vegytan alapismertetei»-vel, s utolsónak maradt Irinyi, kinek «Vegytan elemei» című munkájából csak egy füzet jelent meg 1846-ban.

Az új szavak sem részesültek kedvező fogadtatásban. 1844-ben, a «Pesti Hirlap»-ban Hunfalvy János szólalt fel először s ajánlotta azok átvizsgálását és helyesbítését. Nehány javaslatot is megkoczkáztatott. Jó, hogy nem fogadták el azokat, mert a szerinte képezett szavak csak a műnyelv csodálatosságait szaporították volna. Nevezetesen ajánlotta, hogy az elemet jelentő -any, -eny ragot az elem idegen nevéhez kellene ragasztani, midőn a tantál magyarul tantalany, a selen seleny lett volna. A sóvá alakult oxidot -ag, -eg végzettel jelölné; tehát az ezüstnitrát fojtósavas ezüstag nevet kapott volna, és hogy még egy példát említsek: az oxidot élenyletnek, a chloridot halolatnak kívánta neveztetni. Erre az észrevételre Irinyi felelt Herrmann név alatt, szintén a «Pesti Hirlap»-ban. Az ag, eg, acs, ecs ragozást az ő gúnyos modorával igyekezett nevetségessé tenni, noha az ilyen végződésű koresszülöttek őt is vádolhatták apasággal.

E nyilatkozatok Nendtvichet is megszólaltatták. 1845-ben a «Pesti Hirlap» január 16-iki számában számot adván azokról az elvekről, melyek a bizottságot az elemek és vegyületek elnevezésében vezették, arra a következtetésre jutott, hogy nincs olyan nyelv, melyben következetesebben, rövidebben, szebben volnának az elemek és egyszerűbb alkotású vegyületeik elnevezve, mint a magyarban.

Nyilatkozatának nem sikerült a közvéleményt meggyőzni, s Jánosy Ferencz «Figyelmeztetés a vegytan magyar névszerkezetek körül» czímű értekezésével, mely 1847-ben a «Természetharát»-ban jelent meg, a chemiai műnyelv ügyét a M. Tud. Akadémia ítélőszéke elébe terelte. Jánosy mindenekelőtt kijelentette, hogy az a feladat, melyre a bizottság vállalkozott, nagyobb volt, mint a mekkorával magában megbirkózhatott; megmutatta, hogy mind a nevek, mind a névszerkezetek értelmetlenek, idegenszerűek, a vegyületek fogalmát nem fejezik ki, s hogy ezekkel a nevekkal a külföld mozgalmait figyelemmel kísérni lehetetlen; végre rámutatott arra a helytelenségre, hogy a szervetlen chemia műnyelvét a szerves chemiától elszakítva alkották meg, s mielőtt feladatok megoldásához fogtak, nem gondolták meg, hogy a szerves chemia műnyelvét megmagyarosítani nem fog sikerülni soha. Minthogy Jánosy különösen Nendtvichhez szólt, az Akadémián 1847. márczius 23-án ő kelt a műnyelv védelmére. Előre bocsátván, hogy az elemek magyar neveiben foglalt gyökök nagyobbára Bugáttól származnak, a ragokat közös akarattal fogadták el és az ő érdeme csak az, hogy a műszavak alkotásában vigyázott a rendszerre s az összetett szavakat egységes elv szerint alkotta, kijelentette, hogy ő a mindenáron erőszakolt purismusnak barátja sohasem volt, de ha elvileg el lőn fogadva a műszavak megmagyarosítása, keresztül kellett azt vinni minden esetben, a hol legyőzhetetlen akadályra nem találtak.

Az ügy kényes voltát jellemzi, hogy a M. Tud. Akadémia végleges döntést nem hozhatott. Megelégedett azzal, hogy megismerte a műnyelv gyarlóságait, melyeknek kijavítását az időre és a tudomány fejlődésére bízta; a már lábrakapott műnyelv egész rendszerét megbolygatni tanácsosnak nem vélte és Jánosy figyelmeztetéseit mellőzte.

Nendtvichnek a chemiai műnyelvről később is volt alkalma véleményét nyilvánítani. E véleményeket különböző időkben megjelent tankönyveinek előszavában olvashatjuk. 1854-ben jelent meg Regnault után dolgozva a «Vegytan elemei» czímű munkája. Ebben a nemzetközi mesterszavak híveként mutatja be magát, nem törődve azzal, hogy következtetlenséggel találják vádolni. Saját szavai ezek: «Teljesen meggyőződtem pedig a felől, miszerint azáltal sem a tudomány, sem a nyelv nem nyer sem-

mit, ha rideg purismus által válunk el a tudós világtól, melytől meríthetjük egyedül tudományunkat. Meggyőződtem a felől is, miszerint az egész világtól és minden nyelvben elfogadott görög műszavakat a magyarban szintoly jól használhatjuk, mint akármi más nyelvben, s hogy a magyar nyelvre nézve sokkal nagyobb barbarismus azt mondani: «halvsavas haméleg», vagy «könkéneges könlegeg», mint «chlorsavas kaliumoxyd», vagy «hydrothionsavas ammoniak». Úgy látszik azonban, hogy e mesterszavakra vonatkozó meggyőződése nem volt elég szilárd, mert 1865-ben, midőn a «Vegyten elemei» második kiadást ért, engedve a pest-budai tanárok többségének, visszatért az 1854-ben feladott műnyelvhez. A pest-budai tanárok kétségtelen, hogy az eredeti magyar műnyelven némi nyelvtanilag helyeselhető változtatásokat tettek s a «halvsavas haméleg» helyett a «halvansavas hamanyéleg» már helyesebb is; de arra nem gondoltak, hogy az ilyenféle változtatás a magyar fülnek csak formát és nem lényegét jelent. Azt a mérsékelt purismust, melyet Nendtvich a «Vegyten elemei» második kiadásában mutatott be, többé nem hagyta el s 1872-ben megjelent «A vegyten alapelvei» című munkájában is érvényesítette.

Tankönyveinek részletes bírálatába e helyen nem bocsátkozhatunk; minthogy azonban a tudományok művelése és terjesztése céljából írt könyvekről véleményt mondani kötelességünk, ki kell jelentenem, hogy tankönyvei — apróbb fogyatkozásokat nem számítva — annak idejében a mértéket megütötték, s főleg a szervetlen részek a célnak szemmel tartásával, a tények helyes megválasztásával készültek. Való, hogy magyar tankönyveinek nyelvezete idegen, s hogy p. o. «Grundriss der technischen Chemie» három kötetes munkája, mely 1854—1858 között, részben két kiadást is megért, magyar tankönyveinél élvezhetőbb; mindazáltal az is igaz, hogy nyelvezetét szigorúan bírálni nem méltányos. Ha valaki latinul tanult, huzamos ideig olyan vidékeken tartózkodott, melyeken a társalgási nyelv kizárólag német volt, közel tíz évig csak német előadást tartott, német tankönyveket írt, szakismereteit idegen nyelvű irodalomból merítette: természetes, hogy Petőfi avagy Arany magyarságával nem irhatott.

Nendtvichnek terhére róják, hogy a kémiai kutatás terén mint önálló buvár nem hagyott nyomokat. Én azt hiszem, hogy nem is hagyhatott. Mikor öt sorsa a chemia tanulmányozására vetette, Magyarországon a kémiai kutatás ismeretlen volt. Lelkesedtek a chemiáért részint azért, mert titokzatosságával alkalmas volt érdeklődést kelteni: részint azért, mert érezték, hogy nélkülözhetetlen segédtudomány, de öncélznak nem tartották.

A tudomány-egyetemen a régi kémiai tanárok, az egy Winterlt kivéve, kinek szintén nem nagy szerencséje volt, magasabb feladatok megfejtésével nem foglalkoztak. Már pedig a milyen

igaz az, hogy költőnek születni kell, éppen olyan igaz az is, hogy kutató természettudósnak nem elég születni, hanem azzá neveltetni is kell. S ha egy országban nincsen tudományos iskola, mely tudósokat neveljen; nincsen általános természettudományi műveltség, mely érdeklődésével az előhaladásra ösztönözzön és nincsenek meg a tudományos élet külső feltételei: laboratorium, felszerelés, idő és gondtalan élet . . . ott a tudományos kutatás terén nagy eredményeket várni hiú ábránd. Egészen természetes dolog, hogy a természettudományok nagyszerű vívmányai nem a keleti, hanem a nyugati államokban látnak napvilágot, mert minden eszme régmúlt idők eszméjének folytatólagos megújulása s minden törekvés százados műveltségre támaszkodik. Valószínű, hogy ha Lavoisier vagy Faraday nálunk születik, ők sem lettek volna nagyobbak, mint Nyulas Ferencz vagy Kováts Mihály. Az emberrel született tehetség biztosít ugyan annyi elsőbbséget, hogy a tehetségesebb kortársaihoz viszonyítva kimagaslik, a mi megtörtént Nendtvichhel is: de azután mindenki csak azzá lehet, mivé lenni az adott viszonyok segítik. Nendtvich a mivé itthon lehetett, azzá tényleg lett is. Az a néhány hónapi utazás külföldön szélesítette látáskörét, alkalmat nyújtott arra, hogy több kutatási módszert megismerjen; de ahhoz nagyon kevés volt, hogy a chemia tudományának igazi munkásává avathassa. Hazajött nagy munkakedvvel, hihetőleg nem egy eszmével, és lett: iskolamester. A gyakorlatok mellett elég előadási órája volt, s hogy még több legyen, volt idő — 1862/63-ban — mikor még a természetrajzi tantárgyakat is neki kellett előadni. Arról pedig, hogy a buvárkodáshoz megkiváncsolt gondtalan élet miként volt biztosítva, jobb nem is beszélni. Következésképp, ha tudjuk, hogy Nendtvich milyen mostoha viszonyok között fejlődött és működött, mindazért, a mit a tudomány érdekében nem tett, enyhébben fogjuk megítélni és rá is csak olyan mértéket alkalmazunk, mely-lyel hazai szak- és kortársai is mérhetők.

Nendtvichet irodalmi tevékenységében jellemzi a sokoldalúság. 1851 óta több ismeretterjesztő közleményt írt, melyekből kiderül, hogy szívvel-lélekkel részt kívánt azon legjobbak munkájából, a kik a magyar közönség szellemi és erkölcsi nevelését, mivelését elsőrendű feladatnak tekintették. Széleskörű olvasottságának, alapos készségének fényes bizonyítéka, hogy nemcsak tudományszakjából, de azzal közvetlen összefüggésben nem álló tudományszakokból is nagyon jeles cikkeket írt. Közleményei a föld jövőjéről, a geologia alapelveiről, a növények és állatok táplálásáról és növéséről, a színeképelemzés újabb vívmányairól, a más világokról — kritikával végzett gondos tanulmányokról tanus-
kodnak

Résztvett azon eszmeharcokban, melyek a humán- és

reáltudományok egyenlő jogosultságaért folytak s «Még egyszer: Tudomány és magyar tudós», a «Természettudományok studiumáról», «A természettudományok szelleme és befolyása az emberiség fejlődésére» című értekezéseiben a természettudományok szellemképző hasznáról, anyagi jólétre segítő hatásáról, érvényesülésök némely akadályairól sok tudással nyilatkozik. Ha néha következtetéseiben merész, ha például azt mondja, hogy «a humanistikus tudományok egy lépcsőt alkotnak az emberi művelődésben, melyből tovább és magasabb fokra egyedül a természettudományok emelhetnek» — természetes visszahatása annak a másik egyoldalú felfogásnak, hogy a philosophia, történelem, irodalom, classikus nyelvek és classikus népek szellemi termékei kiváltságos feltételei a műveltségnek, s csak ezek a tudományszakok méltók behatóbb művelésre.

És ha a szó szoros értelmében nem írhatjuk is alá azt az állítást, «hogy az, a ki mindig csak multjával bibelődik s a jelenről elfelejtkezik, az nem a tett embere, s az ilyen nemzet nem a jelenkorba való», mindazáltal annyiban igazat kell neki adnunk, hogy neveltetésünk, taníttatásunk jó sok ideig szűkölködött azon elvek nélkül, melyek a nyugoti műveltség újjáalakulásának, fejlődésének irányt szabtak.

Nendtvichnek vannak útleírásai is. Ő az utazást nem a szórakozás- és élvezet-, hanem a tapasztalat- és ismeretszerzés miatt szerette. Sokat utazott itthon is, de ha alkalom kínálkozott, szívesen ment külföldre, hogy a természettudományok legújabb vívmányaival és a műipar legújabb alkotásaival megismerkedjék.

1855-ben véletlenül alkalom adódott, hogy kellemes társaságban Amerikába mehessen; mohó vágygyal kapott rajta, hogy azt a földrészt, melyről annyi mesés dolgot hallott, színről-színre lássa.

Útja Németországon, Belgiumon át Angliába vezette, hol Londont, Manchester megjárva, Liverpoolba ment s onnan indult Amerikába. Tizenegy napi utazás után értek Halifaxba, honnan még aznap Bostonba ment s innen két hónap alatt beutazta az Egyesült-Államok kelet-északi részében mindazokat a helyeket, melyek keletről nyugotra Boston és Davenport, északról délre Madison és St.-Louis, nyugotról keletre St.-Louis és Baltimore, innen pedig Bostonig valamely oknál fogva európai utazó tudásvágyát vagy kíváncsiságát fölkelthették. Tapasztalatait «Amerikai utazásom» kétkötetes munkájában adta ki 1858-ban.

Ha Baedeker kezünkben van, nem nehéz útirajzot írni; de ahhoz, hogy a látottakhoz véleményt fűzzünk, az idegen és hazai viszonyok között kapcsolatot vagy különbséget találjunk, ahhoz már több kell, mint olvasni és írni tudás, s ez a több — ha nem is olyan mértékben, mint Szemere Bertalanban — meg-

volt Nendtvichben is. Munkájában aránylag legtöbbet foglalkozik tanügyi, közművelődési, emberbaráti intézményekkel, de a könyv terjedelméhez képest eléggé méltatja a társadalmi élet összes nyilvánulásait. Azok a részletek, melyekben az észak-amerikai alkotmányt, a lakosok egymáshoz való viszonyát, az egyházak állapotát, a yankee jellemét, a rabszolgaugy állását, az amerikai sajtót tárgyalják, legelevenebbek és legvonzóbbak. Ez a könyv idestova 40 évvel ezelőtt látott napvilágot; nyelvezete nem sima, nem gördülékeny, nem is magyaros, mégis érdeklődéssel olvastam el, mert éreztem, hogy szerzője közvetlen meggyőződésből, nagy szeretettel írta.

Ilyenféle hatás alatt lehetett a M. Tudományos Akadémia is, midőn 1864-ben Nendtvichnek az «Amerikai utazásom»-ért a Marczibányi-mellékdíjat odaítélte.

Amerikai utazásához képest csak kirándulás-számba mehet párisi útja 1867-ben. A világiállításra ment, melynek chemiai technológiai tárgyairól kimerítő jelentésében számolt be. Ez a jelentés kereskedelmi összeköttetések céljából hasznos tájékoztató, de ismeretterjesztő célja is volt, minthogy a fontosabb chemiai technológiai termékeket történeti bevezetéssel látta el s abban a korban a gyártás jellemző vonásait is följegyezte.

1889-ben, élete estjén, a 77 éven már túl, ismét nagyobb útra vállalkozott. Olaszországon át Tunisba, majd Algirba utazott, honnan Spanyolországon át jött haza. Aggkorának terhet nem érezve, fiatal turistához illő lelkesedéssel nézett meg mindent, miből Olaszország, Tunis és Algir mult és jelen műveltségi viszonyairól fogalmat alkothatott. Örömmel ment Spanyolországba is, de nagy felháborodással hagyta el, mert nem tudta magát jól érezni olyan nép között, mely a bikaviadal vérfagylaló és undorító kegyetlenségeiben gyönyört talál.

Nendtvichnek még egy útjáról kell megemlékeznem: arról, melyen rövid politikai pályáját futotta meg. Azzal a korrallal, melyen ő képviselőiséget vállalt, még az uralkodó párt keretében sem számíthatott volna politikai sikerekre, még kevésbé abban a pártban, melynek jelszava az antisemitizmus volt. Azt tartom, hogy az antisemitizmushoz több bátorság, mint eszélyesség kell, s épen ezért érthetetlen, hogy Nendtvich a ki annyit tapasztalt és ebben a kísérletében a sikertelenséget már a priori következtethette, az antisemitizmushoz szegődött. Mondják, hogy ez a lépése pénzügyletekkel állott kapcsolatban. Lehetséges; de ez még nem magyarázza meg egykor vallott nézeteinek gyökeres megváltozását, mert amerikai utazásának leírásából tudjuk, hogy a szabadelvű eszmék híve, az emberi jogok feltétlen tisztelője volt, s midőn azt az ellenszenvet írja le, melyet Amerikában a fehérek a feketékkel szemben leplezetlenül éreztetnek, erélyesen elítélte az európai

társadalom ferdeségeit is és méltatlankodva beszélt arról a bánásmódról, melyben az európaiak a zsidókat részesítik. Mondjuk, hogy nézetének megváltoztatása éppen olyan lélektani rejtvény, mint a milyen kevésbé okadatolható az a tény, hogy ő, a ki gyöngéd és figyelmes apa, majd szerető nagyapa volt, a családi élet derűségét és nyugalját — melyek csak az érzelmek összhangja és az akaratok egyenlősége által válhatnak tartósakká — nem tudta élete utolsó percéig megőrizni.

* * *

Megpróbáltam egy hosszú élet munkásságát érdeme szerint méltatni. Nendtvich munkásságának érdemeit elismerte a közvélemény, el a M. Tud. Akadémia, mely még 1858-ban rendes tagjai sorába emelte.

A királyi tanácsosi cím, a III-ad osztályú vaskoronarend, a magyar nemesség adományozása bizonyítja, hogy érdemei a legfelsőbb helyen is méltánylásban részesültek.

Több hazai és külföldi tudományos társulat kitüntetésben részesítette.

A természetet jobban szeretni nem lehet, mint ő szerette; a természettudományokat jobban becsülni nem lehet, mint ő becsülte. Lelke egész hevével vonzódott szaktudományához, melynek mennél szélesebb körben való elterjesztésén a legjobb akarral fáradozott. A chemiát az adott viszonyok között nagy gondnal ápolta, de fejlesztése érdekében nem sokat tehetett; a jelen és a jövő nemzedék feladata, hogy a chemiát önállóan is művelje, igazságainak kiderítésében tevékeny részt vegyen s a magyar tudományos törekvéseknek a chemia terén nemcsak itthon, hanem a külföldön is elismerést szerezzen.

Első keresztény térítőink.

(Kivonat Voif György r. tag székfoglalójának november 4-én fölolvastott folytatásából.)

Székfoglalójának 1895. évi május 6-án fölolvastott részében* az értekező főképen kereszténységünk úttörőiről szolt, kikről azt bizonyította, hogy legnagyobb számmal olasz, különösen a velencei nyelvterületről való keresztény foglyok voltak. A most fölolvastott részben a tervszerű térítést tárgyalja. Legelőször is a magyar nagyfejedelmi család kereszténységével foglalkozik. Egykorú följegyzésekből tudjuk, hogy Géza nagyfejedelem nemcsak megengedte, hanem egyenesen támogatta, sőt erőszakkal is előmozdította a térítést. A kezdet azonban nem az ő érdeme. Querfurti Brunó határozottan a nagyfejedelemnének vagyis Saroltnak, a Konstantinápolyban megkeresztelkedett Gyula fejedelem leányának tulajdonítja azt. Géza mindig felpogány maradt és így az a mély vallásos, igazi keresztény nevelés, melyben fiának, Szent Istvánnak, már zsenge korától fogva kellett részesülnie, kétségkívül szintén a buzgó keresztény Saroltnak az érdeme. Az egykorú írók nem tudnak arról, hogy István csak serdülő vagy éppen felnőtt korában lett volna kereszténynyé. Ez csak későbbiek meséje. Hogy ki részesítette Istvánt a kereszttségben, arról nincs adatunk. Nevelőjének és keresztatyjának a hagyomány, mely igen régi és hitelt érdemel, a sanseverinói Deodatus apuliai olasz grófot tartja.

Szent István trónra jutva azonnal nagy buzgósággal fogott a keresztény hit terjesztéséhez és a keresztény egyház berendezéséhez. Első főmunkásairól alig tudunk többet, mint hogy szent Adalbert köréből valók voltak. A történet három nevet említ: Radla, Anastasius és Astricus vagy Ascricus nevét. Nemrég történetiróink még azt tartották, hogy e három név csak *egy* személyt jelent; de ma már bizonyos, hogy legalább kettőnek, sőt minden valószínűség szerint háromnak kell vennünk. Hiteles adatok bizonyítják, hogy sem Radla, sem Anastasius nem lehet egy személy Astricussal. Csak Radlát és Anastasiust lehetne egynek tartani. De ezt semmikép sem igazolja az egykorú querfurti Brunó,

* Kivonata megjelent az Akadémiai Értesítő VI. kötete 9. füzetében (1895. szept. 15.).

ki Radlát személyesen ismerte és itt Magyarországon meg is látogatta. Brunó Radlát csak szerzetesnek mondja, holott az ő ittjárakor Anastasius esztergomi érsek, a magyar egyház feje volt. Radláról bizonyos, hogy cseh földön született, Anastasius német származásúnak látszik, Astricus pedig minden jel szerint olasz volt. Az első főemberek tehát, kiket Szent István a tervszerű térítés intézésénél és a magyar keresztény egyház alapításánál segítségül használt, nem voltak egy nemzetbeliek. De egyek voltak műveltségükre nézve. Mint a nyugati egyház papjainak, bármely nemzetnek voltak a fiai és bárhol szerezték is tudományukat, abban a korban csak az a közös latin műveltségük lehetett, melynek örökösei, fejlesztői és terjesztői az olaszok voltak. Azért az olaszokat kivéve, minden nyugati térítő csak közömbösen, nemzeti származásának minden erősebb éreztetése nélkül hathatott ránk. Így sem Radlának kétségtelen cseh, sem Anastasiushnak valószínű német származására nem lehet sem cseh, sem német nemzeti hatást alapítani. A három közül nemzeti hatást egyáltalán csak az olasz Astricusnak lehetne tulajdonítanunk; mert csak az olaszoknál nem volt a latin nyelv valójában idegen nyelv és mert csak az olaszoknál volt a latin műveltségnek erősebb nemzeti bélyege.

A térítés közmunkásai eleinte és még jó ideig kétfélék voltak: az evangéliumot latinul hirdető térítők és a latin tanítást magyarul ismétlő tolmácsok. Az utóbbiak leginkább a foglyokul behurczolt és aztán itt maradt, különösen velencevidéki olaszok nagy számából kerültek ki. Szent Istvánnak igen sok térítőre volt szüksége, ha népét elég gyorsan kereszténynyé akarta tenni. Azért egyenesen hivatott be alkalmas papokat külföldről. De mindenünnen nem kaphatott és akárhonnan nem is kívánhatott térítőket. Sok országnak magának is kevés volt a papja, más országnak meg veszedelmes ajándék lett volna a papsága. István nem minden áron, hanem országának függetlenségét megőrizve óhajtotta a kereszténységet. Ott állott előtte az újonnan megtért népeknek intő példája, hogy a kereszténység egyszersmind az idegen nagyhatalmaknak nyit útát. Így a bolgárok a keleti kereszténység révén a keleti, a lengyelek a nyugati kereszténység révén a nyugati császár fenhatósága alá kerültek. Istvánnak a viszonyokat számba véve a nyugati kereszténységhez kellett csatlakoznia. De országa függetlenségét mindenkép iparkodott megővni. Bajor Gizellával való házassága útján rokonságba jutott ugyan a német császárral, de erre nem nagyon épített, mert gondosan került mindent, a mi hatalmas rokonának akár csak ürügyet is szolgáltatott volna a beavatkozásra. Különösen óvakodnia kellett a német térítőktől, a kiket mindenütt nyomon követett a német világi hatalom. Nem is látjuk, noha igen egyszerű és igen ter-

mészetes lett volna, hogy a salzburgi érsekhez, a passauai és prágai püspökhöz fordult volna térítőként, kiknek tőzsomszéd egyházmegyéi valaha úgys Magyarország belsejébe értek. Nagy számmal hitt be térítőket, de jól megválasztotta honnan hívjon.

Ha Szent István Németországhoz nem fordult térítőként, akkor csaknem egyedül az olaszokra volt utalva. Annyi térítő, a mennyi neki kellett, máshonnan különben sem telt volna. A német papságnak jelentékeny részét a dánok és különösen az északkeleti szlávok térítése tartotta elfoglalva. Nagyon sok papot tehát, ha nem lett is volna oly fontos oka óvakodni tőlük, a németektől úgysem kaphatott volna. A cseheknek, lengyeleknek maguknak sem volt elegendő papságuk. Hiszen sz. Adalbert azokhoz is, ezekhez is olasz szerzeteseket volt kénytelen vinni, és I. Boleszló lengyel herczegnek a Ravenna melletti Pereumból sz. Romualdtól kellett térítőket kéretnie. Mégis az első szerzetesek, kik hozzánk telepedtek, Csehországból és a lengyel földről jöttek ide. Csak-hogy ezek mind sz. Adalbert által oda vitt olasz szerzetesek voltak. Így az első munkások, a kik Szent István és főpapjai vezetése alatt a kereszténységet tervszerűen terjesztették a magyar nép között, azok az olasz szerzetesek voltak, a kik Csehországnak és Lengyelországnak kerülve jöttek hozzánk.

De nemcsak az alapvetés, hanem a továbbépítés munkáját is olaszok végezték. Számba veendők itt a világi olaszok is. A kalandos hadjáratok után itt rekedt tömérdek sok olaszon és ezek ivadékain kívül gyarapították a kereszténységet azok az olaszok is, a kik már Géza idejében sűrűn beköltöztek, Szent István alatt pedig seregesen telepedtek közénk. Abban az időben nyugaton minden munkához, mesterséghez, foglalkozáshoz és tudományhoz legjobban az olaszok értettek. Azért ők voltak nálunk a legszivesebben látott jövevények. Földműveseik helységeket alapítottak, melyeknek emlékezete ma is él a sok Olasz, Olaszfalu, Olaszi és Olasztelek nevében. Mesterembereik és kereskedőik városainkba gyűltek, melyek közül nem egyet csaknem egészen elfoglaltak. Például elegendő Esztergomra és Székesfehérvárra utalni. Esztergomba már Géza alatt kezdtek telepedni, Székesfehérvárt Szent István népesítette be velük. Így ők lettek a magyarságnak mindenben példái és mesterei; azért műveltségünkön számtalan nyomot hagytak. A világi olaszok nagy sokaságával jöttek, mint lekipásztorok, papok is. Ezek sem lehettek kevesen, de jóval nagyobb volt az olyan olasz egyháziaknak, mind világi papoknak, mind szerzeteseknek a száma, a kiket a térítés vágya vezérelt ide. Szent István hívására, de önkényt is seregesen jöttek; első monostoraink és káptalanjaink mind olasz szerzetesekkel és olasz papokkal teltek meg. István összekötései mindenfelé kiterjednek, de azt nem látjuk, hogy máshonnan

mint az olaszok földjéről kérne papokat egyháza számára. Hogy elfogad máshonnan jövőket is, ha nem lát bennük politikai szándékot, arra van elég adatunk; de hogy maga hívjon más mint olasz papokat, annak legcsekélyebb nyoma sincs. Egy néppel sem ápolja annyira az összeköttetést, mint az olaszokkal és még élte vége felé is Olaszországból, Montecassinóból hozatott szerzeteseket. Így mindenből kitűnik, hogy nemcsak az előkészítést, hanem a tervszerű térítést is csaknem egészen olaszok végezték.

Az olasz térítők között is azonban, mint az olasz foglyok között, a földrajzi helyzet, a történet, irásunk és nyelvünk tanúsága szerint nagy többségben voltak a velencezevidékiek. A velencei nyelvterület valamennyi olaszlakta rész közül legközelebb esik hozzánk. Szent István tehát legkönnyebben és leghamarább innen szerezhetett papokat; azonfölül lehetséges is, tanácsos is volt innen szereznie. Sehol sem volt aránylag annyi egyház és monostor, annyi pap és szerzetes, mint itt. E sűrűn lakott, de Magyarországhoz mérve igen kis terület akkor legalább huszonöt püspökséget számlált, köztük egy patriarchatust és két érsekséget. Így elegendő térítőt tudott szolgáltatni Magyarországnak. Papságát két dolog tette nagyon alkalmassá: műveltsége és politikai veszélytelensége. E terület nagyrészt velencei birtok volt, részben velencei főnhatóság alatt állott. De Velence és Magyarország e korban nagyon egymásra volt utalva. A keleti és nyugati császárság közé ékelve, mindkettőnek féltékenyen kellett őriznie függetlenségét. Csak ridegen állva árhattak volna egymásnak, szövetkezve a tengeri és szárazföldi hatalom egymást kiegészítette és támogatta. Se Velenczének nem kellett tartania Magyarországtól, se Magyarországnak Velenczétől. Így minden aggodalom, minden veszély nélkül kereshették és elfogadhatták egymás segítségét. Nem csoda tehát, ha az egészen hasonló helyzetű, egymás támogatására nagyon rászoruló két állam közt, függetlenségének megóvása végett, szövetség fejlődött. Mennyire óhajtották az államfők, II. Orseolo Péter és Szent István, hogy barátságuk mennél szorosabb és mennél állandóbb legyen, mutatja az, hogy családi kötelékkel erősítették meg. Péter fia és utódja, Orseolo Ottó nőül vette István testvérhugát. Péter és Ottó a legjobb eszközökkel rendelkeztek, hogy Istvánt nagy munkája végrehajtásában támogassák. Velenczének volt önálló egyháza, Grado szigetén saját patriarchája, számos püspöke és nagy művelt papsága. E mellett a viszony a két állam és az államfők közt olyan, hogy István, ha valahonnan, Velenczétől kérhetett és Velenczétől fogadhatott el térítőket magyar népe számára.

Hogy a magyar egyház a velenceinek hatása és példája szerint alakult, annak egyik bizonyossága a *plébános* szó, mely nemcsak kiejtése szerint velencei, hanem származása szerint is

csak a velencei latinságból való lehet, mivel más latinságban alig volt ismeretes. Erre bizonyosság, hogy a nem velencei olaszok, a spanyolok, francziák, angolok, németek, csehek, stb. a község papját mind nem a *plebanus*-ból alakult szóval nevezik. Ellenben a velencei latinságban a község papjának rendszeren *plebanus* volt a neve és a velencei nyelvterületen most is közönségesen *pievan* meg *piovan* a plébános. De határozott tudomásunk van számos térítőről is, kik a velencei nyelvterületről jöttek hazánkba. Magából Velence városából egész kis raj jött s ennek élén sz. Gellért, a magyarok főapostola és első vértanúja. Szent Istvánon kívül senki sem tett annyit a kereszténység terjesztésére és meggyökereztetésére, műveltségünk megalapítására és gyarapodására, mint sz. Gellért. Vele jött Velencéből több buzgó társa is. Számukat nem tudjuk, de kevesen nem lehettek, mivel ellátásuk ittmaradásukig Gellértnek folyton nagy gondot okozott. Ezek között legnevezetesebbek voltak Valter, a kit Gellért a marosvári iskola mesterévé tett, és Maurus, ki utódja lett a püspökségben. Velencei területről való volt Rasina pannonhalmi apát is, kinek nem legkisebb érdeme, hogy ő birta rá Gellértet, hogy hazánkba jöjjön. Gellért egyik főmegalapítója műveltségünknek is. Meg lévén győződve, hogy a magyar nemzetet csak saját fiai tehetik igazán kereszténynyé, mindjárt püspöksége kezdetén Marosvárt iskolát alapított, a hová nemcsak egyházmegyéjéből, hanem még a Dunántúlról is összegyűjtötte a magyar gyermekeket és ifjakat, hogy taníttassa, neveltesse és az alkalmasakat papokká képeztesse.

A mit a történeti nyomok és adatok igazolnak, annak több próbaköve is van. Az első a nyelvbeli hatás. Legrégibb keresztneveink, egyházi és műveltségi szavaink közt föltűnő sok az olasz és különösen a velencei eredetű. Eddig általában negyedfélszáz van kimutatva; ezenfölül az értekező még közel háromszázat gyűjtött. Levonva az újabb kölcsönvételeket, a régiek megközelítik az ötszázat. Sok a jelentésbeli és syntaktikus egyezés is, melyek szintén csak olasz hatásból magyarázhatók. Egy másik próbakő a legrégebb magyar egyházak építése módja. Az archaeologusok már jó ideje észrevették, hogy az első keresztény századunkból való egyházmaradványok velencei építőkre mutatnak. Ez annál fontosabb, mert egész a XII. századig az építők nem voltak világiak, hanem szerzetesek. Építőinknek tehát térítő szerzeteseink közül kellett kerülniök. Egy harmadik próbakő keresztvetésünk. A keresztvetés háromféle: római, görög és német. A megtértek mindenütt úgy vetnek keresztet, a hogy térítőiktől tanulták. Mi se görögösen, se németesen nem vetünk, hanem rómaiisan, mint az egész olaszság. Ehhez annyira ragaszkodunk, hogy a mi keresztvetésünket a görögössel és németessel szem-

ben el is neveztük magyar keresztvetésnek. Pedig világos, hogy nem magyar, hanem olasz, és hogy azért sajátítottuk el, mivel térítőink olaszok voltak.

A történet térítésünk kérdésében pusztán az igazolásra és megvilágításra kénytelen szorítkozni. Döntő adatai nincsenek. A X. és XI. századbeli följegyzések rendkívül hézagosak és az egykorú oklevelek fölötte ritkák. Ehhez járul, hogy a vaticani levéltárnak azt a részét, melyben a magyar egyházra vonatkozó XI. és XII. századbeli iratok voltak, tűz pusztította el. Így a történet semmiféle föltevést nem tud se határozottan bizonyítani, se határozottan czáfolni. De segítségére van a magyar írás tanúságtétele. Írásunk hangjelölése nem hágy kétséget, hogy régi latin kiejtésünkön alapszik; régi latin kiejtésünk pedig nem hágy kétséget, hogy velencezevidéki olaszoktól származik. Ezek a kétségtelen tények, azzal az ép oly kétségtelen harmadik ténnyel, hogy a latin nyelvet a kereszténységgel vettük és így első térítőinktől tanultuk, föltétlen biztosan állapítják meg azt, hogy első térítőinknek többsége a velencei nyelvterületről való volt. A történetnek nincs egyetlen egy hiteles adata sem, mely írásunk igaz tanúságtételét legkevésbbé is megingatná; ellenben van akárhány, mely igazolja, támogatja, erősíti.

Meteorologiai observatorium létesítése a nagyszalóki csúcson.

(*Konkoly Miklós* t. tag előterjesztése a november 18-iki ülésen.)

Hegyfoky Kabos buzgó meteorologusunk a Természet-tudományi Közlöny 1895. évi szeptemberi füzetében néhány meteorologiai hegyi állomást ismertetett meg, s egyúttal a nagyszalóki csúcra ilyen csúcs-observatorium fölállítását indítványozta.

Az eddigi hegyi observatoriumok között a Pic du Midi fölszerelése a legtökéletesebb, a hol az observatorium ma már nem csupán meteorologiai, de csillagászati és spektroszkópi megfigyelésekre is be van rendezve.

Mint tudjuk, az Egyesült-Államok után a francziák fordítanak legtöbb gondot a meteorologia fejlesztésére; azért találunk náluk a Pic du Midin kívül még egy Puy de Dôme-ot (Clermont-Ferrant) az Alliet folyó nyugati partján, mely messze uralkodik az egész vidéken, s berendezése versenyez a Pic du Midiével.

Ha ez observatorium létesülni fog, abban épp úgy *Hegyfoky Kabos* arczképe lesz a főhely díszé, mint *Rojacher Ignác* a

Sonnblick-observatoriumban, mert az első kezdeményező végre is Hegyfok Kabos marad, s övé az érdem is.

E tárgyról ma még felesleges terveket készíteni, sokat beszélni róla még feleslegesebb, itt tenni kell, s pénzt kell szerezni rá. Honnan? azt majd egy erre kiküldött bizottság fogja meghatározni.

Hogy mily fontos az ilyen csúcs-observatorium, azt mindenki tudja, a ki meteorológiával foglalkozik, s hogy mily örömmel fogadná mindenki az ily állomás létesítését, azt mutatja Hann, bécsi kollégám levele, mely röviden így szól:

«Igen megörvendeztetett az a hír, hogy Önök a magas Tátrán egy csúcs-observatoriumot szándékoznak felállítani. Ez állomás felállításának legnagyobb értéke lesz a végből, hogy magas lég-retegek physikai viszonyait tanulmányozhassuk, s a többi csúcs-állomások megfigyeléseinek értékét is, úgymint a Sonnblick és Sántis állomásokéit igen fogja emelni, s a légnyomási viszonyokat, a hőmérsékleti változásokat stb. a Pic du Miditől a magas Tátraig követhetjük, a midőn Önök a keleti határ-observatorium birtokában lesznek.

A Tátra-csúcsok elszigetelt és kelet felé előrenyomult fekvésüknél fogva sok újat s érdekeset fognának napvilágra hozni, s nagy érdekekkel nézhetni az ott történendő megfigyelések elé, s a tudomány e vállalat elősegítőinek nagy köszönettel fog tartozni.

Részemről e szép és fontos vállalathoz szívből jövő szerencsekívánattal járulnék.

Remélhető, hogy Ön a megfigyeléseket, melyek ott történni fognak egész terjedelmükben közzé fogja tenni.» stb.

Részemről ma az Akadémiának annyit jelenthetek ki, hogy az observatoriumot, ha létesül, teljesen felszerelem, még pedig a következő műszerekkel.

A) a naponkénti leolvasáshoz szükséges műszerek:

1. barometer (2 példány), 2. normál-hőmérő, 3. psychrometer, 4. radiatio-hőmérő, 5. insolatio-hőmérő, 6. maximum-minimum hőmérő (2 példány), 7. complet esőmérő, 8. szélzászló, szélnyomási táblával, 9. talajhőmérők (2—3 darab).

B) lajstromozó műszerek: 1. barograph, 2. thermograph, 3. hygrometrograph, 4. ombrograph, 5. anemograph (szélsebeség és irány), 6. Sun-shine recorder, 2 complet telephon és egy complet telegraph-gép.

Azonfelül a Földművelési miniszter ő nagyméltóságának érdeklődése és bőkezűsége folytán, melyet az országos meteorologiai intézet iránt tanúsítani kegyes, abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy a hegyen lakó megfigyelő fizetéséhez 3—400 forinttal járulhatok, a műszerek fentartásáról gondoskodhatom, s évenként 3—4-szer egy hivatalnokot az observatorium megtekintése

végett, vagy a házi mechanikust a műszerek kijavítása végett oda felküldhetem.

Most csak azt kívánjuk, vajha Hegyfokj Kabos indítványa megvalósulna! Meggyőződése, hogy az Akadémia is hozzá fog járulni ez ügy elősegítéséhez, s az egyes miniszteriumok, valamint a vagyonos magánemberek sem fognak elmaradni a Lajthán túli szomszédok példájától, melylyel a Sonnblick-observatorium megteremtésében előljártak.

Folyóiratok szemléje.

1. Az *ATHENAEUM* ez évi 4-ik számában dr. Ferdinandy Géza befejezi *«A felelősség elve a magyar alkotmányban»* című tanulmányát. A közlemény három fejezetben értekezik: a ministeri felelősségről, a király egyéb tanácsosainak felelősségéről, és Ausztriához való viszonyunk és nemzetiségi viszonyaink befolyásáról a magyar parlamentarismusra — Dr. Pekár Károly *«Az aesthetikai érzések psychológiája»* című nagyobb dolgozatából: a physikai, anatómiai és physiologiai kutatás eredményeivel számol le. A *physikai vizsgálatról* szóló részben a légrezgések és az aetherrezgések vizsgálatával, tehát az akusztika és optika tünetnyeivel foglalkozik. Az *anatómiai* vizsgálat az általános és különös idegtant s ez utóbbi részben a szem és fül anatómiáját öleli fel. A *physiologiai kutatások*-ban pedig: Az érzésről mint életműködésről általában; Az általános idegélettanról és ebben az idegingerlékenységről s az izgalomvezetésről van szó. — Dr. Balogh Arthur terjedelmesebb tanulmánya a *«Parlamenti reform»*-ról: A kötelező szavazás; A többes szavazás és A kisebbségi képviselő kérdésait tárgyalja. Midőn Belgium 1831. febr. 7-iki alkotmányát az 1893. szept. 7-iki módosított alkotmánnyal cserélte fel, nevezetes újító szerepre vállalkozott mint modern képviselői monarchia, kimondván az új alkotmány 48. szakaszában, hogy a *szavazás* kötelező, az a választópolgárnak nem szavazási joga, de köteleessége is. Maga a kötelező szavazás intézménye egyáltalán nem is új keletű. E rendszer hívei már Athénben fölfedezni vélték azt; megtalálhatók nyomai a frankok és germánok törvényeiben; Olaszország középkori szabad községeinek statutumai a podesta elnöklete alatt tartott közgyűlésekben való részvételt szintén kötelezőnek mondták ki stb. Azonban ez a kényszer semmiesetre sem állapítható meg abból az elvből, hogy a politikai jogok egyszersmind politikai köteleességek is. A *többes szavazat* a tömeguralom ellensúlyozását célozza. Lényege abban áll, hogy bizonyos egyének két, sőt három

szavazattal is bírnak. Belgium ez elvet be is iktatta módosított alkotmányába. Bizonyos azonban, hogy maga az elv egészében ellentétben áll azzal, hogy az országos választásnál egyik állampolgár szava annyit ér, mint a másiké; helyes alapot se az értelmi, se a vagyoni előbbrevalóság nem nyújthat a nagyobb befolyás megállapítására. *A kisebbségi képviselet* abból az elvből indul ki, hogy ha a többségnek van is joga a döntésre, nincs joga arra, hogy a tanácskozásból kizárja a kisebbségeket, tökéletes hallgatásra kényszerítse, vagyis el kell választani a képviselet jogát a határozás jogától. Határozzon a többség, de úgy, hogy azért minden vélemény-árnyalat képviselve legyen. — Bodnár Zsigmond *Renan Ernő*-ről ír, Séailles francia bölcseészettanár művéhez fűzve gondolatait. — Az utolsó cikk Várnai Sándor dolgozata: *«Házasságjogunk reformja nemzetközi viszonyulataiban»*. — Az *«Irodalom»* rovatban a következő folyóiratok és művek vannak ismertetve: «Revue politique et parlementaire. Questions polit. soc. et législatives. Marcel Fournier.» — «Revue philosophique.» (8. és 9. sz.) — *n—r.* — A «Revue Occidentale» márcziusi füzetéből Laffitte Péter beszéde és mutatványok «Le Nouveau Calendrier des grands hommes» című munkából, melyet az angol eredetiből Ch. Avenac-Lavigne fordított le. *K—n.* — Max Vernon: «Allgemeine Physiologie. Ein Grundriss der Lehre vom Leben. Jena, 1895.» Heller Ágosttól. — Dr. Ferdinandy Géza: «A királyi méltóság és hatalom Magyarországon.» — «A magyar nemzet története.» Szerk. Szilágyi Sándor. — Fraknoi Vilmos: «A magyar királyi kegyúri jog szent Istvántól Mária Teréziáig.» — «Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működéséről.» Dézsi Lajostól. — «Dr. Simon József Sándor és az Athenaeum.» — Földes Béla: «Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár.»

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Angyal Dávid *Vallási és politikai küzdelmek II. Mátyás korbán* (1609—1612.) című tanulmányt írt. Az 1609-iki országgyűlés alatt és után II. Mátyásnak sokkal több gondot okoztak az európai helyzet bonyodalmai, semhogy szembeszállhatott volna a rendi követelésekkel. A júlicsi örökség kérdése izgatta Európát. IV. Henrik vezetése alatt hatalmas coalitio készült a Habsburg-ház uralma ellen. Még jobban ártott a catholicismus és a Habsburgok ügyének az, hogy a testben és lélekben beteg Rudolf minden módon Mátyás megbuktatására törekedett. Ily viszonyok közt igen nagyra nőtt a protestantismussal szövetséget rendi ellenzék hatalma. Az ausztriai rendek a márczius 19-iki conventio² végrehajtását követelték. Követek megjelentek az 1609-iki pozsonyi országgyűlésen, s arra kérték a magyar rendeket, hogy a szövetségelemek értelmében követeljék Mátyástól az osztrákoknak ígért vallásszabadság megtartását. A rendek nyílt ülésen fogadták az osztrák követeket, noha ezt rossz néven vette az udvar. A XLII. törvénycikkben megerősítették az Ausztriával és Morvaországgal kötött szövetséget. Thurzó nádort e törvénycikk mintegy kötelezte az erélyesebb

fellépésre. Az 1610-iki bécsi gyűlésen elintézte a vallási viszályt. Azután itthon is rendet akart csinálni. Összehívta a korszakos jelentőségű zsolnai zsinatot. Hogy a magyar protestánsok egyházi ügyekben saját püspökeik hatósága alá tartoznak, hogy az egyházi jövedelmekről és bíraskodásról a maguk körében intézkedhetnek, a katolikus főpapság beavatkozása nélkül, ezt az elvet országos törvényre való hivatkozással először a zsolnai zsinat szerint léptette életbe. Ebben van jelentősége. Forgách bizonyára Pázmány tanácsára tiltakozott a zsinat ellen. E tiltakozásból nagy polemia keletkezett, mely abból a kérdésből indult ki, hogy törvényes püspököknek tekinthetők-e a zsolnai zsinaton megválasztott superintendensek. Forgách a nagyszombati zsinat egybehívásával válaszolt a zsolnai zsinatra. Ez volt az első országos zsinat, melyen a tridenti határozatokat nyilvánosan elfogadta a magyar egyház. Az egyházi élet tisztaságát jelentékenyen emelték a zsinat határozatai. De a katholicismus jövője attól függött, hogy mennyiben számíthat a királyi hatalom támogatására. IV. Henrik hirtelen halála megváltoztatta az európai helyzetet a Habsburgok javára. Mátyás 1610-ben kibékült Rudolfal. De a kibékülés csak színelv volt, mert Rudolfban a bosszú gondolata valóságos rögeszmévé lett. Leopold főherczeg rábeszélte a passaui katonaságnak Csehországba hívására. Ez volt Rudolf utolsó szerencsétlenségének oka. A csehek felázadtak és Mátyást királylyá koronázták. 1612-ben elnyerte a császári koronát is. Khlesel ekkor a titkos tanács igazgatója lett. Büszkén tekintett vissza eddigi munkájára, s ezentúl szabadabban dolgozhatott az ellen-reformatio s a királyi hatalom erősítésén. Nem vak buzgalommal látott munkájához, hanem a körülményekkel alkudva, secundum scientiam, mint mondani szokta. — *A legfőbb kegyűri jogról* szóló tanulmányból a harmadik közleményt adja a névtelen szerző. E részben az állam és egyház rendeltetését, egymáshoz való viszonyát, a kegyuraság keletkezését, a javadalmas főpapok kinevezését fejtegeti. Majd ismerteti az államhatalom befolyását Nagy Constantin óta, annak fejlődését a keleten, nyugaton, Spanyolországban, Portugalliában és indiai birtokain, a frank birodalomban és Németországban. — Joób Lajos *Washington*-ról írt cikkét, melyben Washington hadszervező tevékenységét és hadvezetését ismerteti a yorktowni capitulatióig, mely véget vetett a több mint nyolcz évig tartott háborúnak, és Anglia részéről is kieszközölte az amerikai Egyesült-Államok függetlenségének elismerését. Szól a belviszonyok- és pártállapotokról a békekötés után és az államszövetség alkotmányának létesüléséről. — Kurtz Isolda *A humanisták* című beszélyének fordítása be van fejezve. Gr. Zichy Géza *Már a fecskék gyülekeznek* költeményét adja. — Radó Antal *Ada Negri költeményeiből* hatot fordított le. — Vadnai Károly *Beöthy László emléke* című felolvasását közli, melyet Komáromban 1895. október 13-án, az emléktábla-ünnepen tartott. — Acsády Ignác egy legújabbban megjelent munkát ismertet, mely *Magyarország küzdelmeit az ozmánokkal* tárgyalja. Az *Értesítő*-ben Beksics G.: A román kér-

dés. Guyau: Pages choisies des Grands écrivains, Schuchardt Hugónak két a kaukázusi nyelvekre vonatkozó munkája vannak ismertetve: e két utóbbi Simonyi Zsigmondtól.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3. füzetében dr. Horváth Cyrill «Világiak régi magyar imádságos könyvei» című dolgozatában azon codexeket veszi szemügyre, melyek részben vagy egészen világiak részére. imádságos könyvül készültek. Ilyenek a Festetics- és a Czeb-codex, melyeket paulinusok írtak Magyar Benigna Kinizsy Pálné számára, a Peer-codex és végül a Gyöngyöscodex. Értekező aztán tanulmánya második felében e négy codex tartalmát és érdekesebb oldalait vizsgálja meg. — Bayer József «A XVIII-ik évszáz Molière-fordításaival» foglalkozik. A «Nagy-Enyeden tanuló ifjak között fel-állott Magyar Társaság» ismeretlen nevű «egy Tagja» tartható az első magyar Molière-fordítónak s az «Erőszakos házasság» az első molière-i vígjátékunk, mely 1792-ben nyomtatásban is megjelent. Ezzel egy időben, egy helyen jelent meg a «Medicin malgré lui» első magyar fordítása ezen a címen: «A kéntelenségéből való orvos». Valószínűleg mind a két fordítás egy kéz munkája, mit a nyelvezet egyformán jó magyarossága s a fordítás nagyobb hűsége is bizonyít, a mit viszont az első fordítás alkalmával szerzett gyakorlottság következményének lehet mondani. Az Erdélyben 1793-ban megjelent harmadik Molière-fordítás: «Spacin csalárdságai» kevésbé sikerült, nyelve paraszti s a francia Önt is Ked-del adja vissza. A negyedik Molière-fordítás «Víg Játék Amfitrion Molièr Francia Versezetiből, az Elő-Játékra nézve ugyan Versekben, a Komédiára nézve pedig általában folyó beszédben fordíttatott Sz. M. által 1794.» A két betű alatt Szomor Máté rejlik s fordításában hűségesen ragaszkodik az eredeti szöveg szerkezetéhez. Mind e fordításokkal részletesen foglalkozik Bayer s dolgozata végén figyelemre méltó jelenségnak tartja, hogy irodalmunk Molière-cultusa sokkal belterjesebb a Shakespere-cultusnál. Kár, hogy nagyon hamar megszűnt, még pedig oly feltűnő módon, hogy a XIX. évszáz első negyven éve nem tud annyi Molière-fordítást felmutatni, mint a múlt évszáz utolsó néhány éve. A forradalom politikai eszméitől való félelem oda vetette árnyékát a francia szépirodalom ártatlan termékeire is. — Császár Elemér «Mikes törökországi leveleinek keletkezéséről» értekezik. Dolgozatának ez az első része, s ebben tárgyalás alá veszi Toldy Ferencz és Szilágyi Sándor nézetét; az előbbi tudvalevőleg e leveleket egyöntetű alkotásnak, naplónak tartja, míg az utóbbi azt vitatta, hogy Mikes levelei valóságos missilis levelek. Értekezésének eredménye az, hogy Mikes Kelemen Törökországi Levelei nem missilisek, vagyis őket sem nénjének, sem más valakinek el nem küldte. — Balassa József «Verseskönyv a század elejéről» című közleményében azt a kéziratot ismerteti, melyet Balla Szabó János debreczeni theologus, később visontai ev. ref. lelkész írt össze 1824-ben. E könyv összeírásával tulajdonosának nem volt egyéb célja, mint

hogy megőrizze a maga számára mindazt, a mi később diákéletének örömeire, mulatságaira emlékezteti. A kézirat tartalma: Kollégiumi élet, Csokonai V. Mihály 21 verse, köztük kiadatlanok is; a debreczeni kör versei; Fáy András néhány kiadatlan műve, vegyesek. — Révész Kálmán «Budai Ferencz és a Polgári Lexicon» című közleményében adatokat közöl arra nézve, hogy Budai Ferencz csakugyan a Sinay Miklós kézírataiból írta a maga munkáját. Majd megállapítja, hogy Budai F. 1760. okt. 8-án (s nem nov. 8-án) született s 1802. szept. 28-án (s nem, mint eddig hitték, okt. 28-án) halt meg. — Melich János «A legrégebb magyar jezsuita-dráma» töredékét ismerteti meg 1668-ból; ezt Hodinka Antal egy IV. Béla király korából való oklevélről fejtette le, melylyel az oklevelet a XVII. században valaki össze-ragasztgatta. — Az *Adattár* a következő közleményeket tartalmazza: «Halotti emlékvers Bethlen Elek fölött és Tóthfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből» dr. Dézsi Lajostól; «Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz» dr. Récsény Viktortól; «Kazinczy egy kiadatlan levele» Huttkay Lipóttól; «Kossuth László tudósítása fiának, Kossuth Lajosnak elfogatásáról 1837. máj. 6.» dr. Dézsi Lajostól; «Jászay Pál naplója» Czékus Lászlótól. — A könyvismeretéseket rovatában A magyar költészet kincsháza című anthologia és Popini Albert Horatiusa vannak ismertetve. A füzet végén levő könyvészeti repertoriumot összeállította Hellebrant Árpád.

4. EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A VIII. füzet első cikkében Sebestyén Károly a Pseudo-Phokylides koráról, személyéről és szövegéről értekezik. Már Bernays Jakab bebizonyította, hogy a Phokylides neve alá rejtőző hamisító az alexandrinus zsidók közé tartozott és a Kr. e. második évszázad és a Nero uralma közti időben élt. Szerző e nézetet bővebben kifejti és részben módosítja, részben kiegészíti. A kérdéses költeményt a XV. században nyomatták ki először (Phokylidis Moralia, 1495) s már a XVI. században rendkívül népszerű volt: iskolai auctorrá lett. E fontos szerepét a XVIII. század végéig vitte, holott már egy századdal előbb sejtették, hogy a költő nem valódi classikus. Műve szerzőnk szerint a Krisztus utáni első század vége felé keletkezett, mindenesetre a második felében. A költő, a menyire lehet, nem árulja el zsidó voltát, a pogányság ellen egyenesen nem támad, régi görögnek a nevét veszi föl. Megírta könyvét abban a hiszemben, hogy vele hitsorsosai helyzetén könnyít, a pogányokat pedig megszégyeníti s jobb útra téríti. Rosszhiszemű szándék sem műve elnevezésénél, sem megírásánál nem vezette. — Kanizsai Ferencz karácsonyi misztériumot közöl Toroczkóról, mely az eddig ismeretes magyar darabokkal számos rokonvonást tüntet föl; különösen a közbeszótt énekek szembetűnően mutatják a közös eredetet. Cselekvény szempontjából az Orbán Balázs csiki misztériumához áll közel, de a toroczkói emlék régebb és komolyabb. Fellünlő vonása, hogy egy mágusnak, Gáspár királynak is jut külön eljátszandó szerep

benne, a minek példáját eddigelé csak egy vízkereszti játékban talál-
tuk, míg a legtöbb betlehemes játék a békés mágus helyett katonát,
huszárt, törököt, szóval vitéz hadakozó férfit állít a Jézus születésén
örvendő jámbor pásztorok mellé. — R é c s e y V i c t o r befejezi az
athéni múzeumokról írt terjedelmes ismertetését, ezúttal az Akropolis
múzeumának berendezését és kincseit tárgyalva. — L e h r V i l m o s
a bolygó zsidó mondájának egyik fontos forrásművét, Schmied Márton
dissertációját «De Judaeo Non-Mortali» (1689.), ismerteti, melyet Neu-
baur, e monda legalaposabb kutatója, csak későbbi kiadásokból ismert.
Schmied szerint a bolygó zsidó története nem egyéb, mint «otiosi alicuius
ingenii excrementum». Dolgozatának főértéke abban van, hogy a koráig
ismeretes följegyzéseket pontosan összeállítja és tanulságosan kivona-
tolja és bírálgatja. Három csoportba osztja ez írókat: az elsőbe tartoz-
nak azok, kik a hagyomány hitelességében feltétlenül hisznek; a má-
sodikba a kételkedők; a harmadikba, kikhez a szerző maga is csat-
lakozik, kik az egész históriát mesének veszik. — A hazai irodalom
rovatában P o z d e r K á r o l y a Hauptmann Gusztáv mythologiai
képgyűjteményét (szövege Latkóczy Mihálytól) és Holub-Köpesdy Latin-
magyar kézi szótárának harmadik kiadását ismerteti. Az előbbi kép-
gyűjteményről kimondja, hogy az nem felel meg méltányos kívána-
lagnak, míg az utóbbi szótárt mind terjedelménél, mind tartalmánál
fogva iskolai szótáraink legjobbjai közé sorozhatja. — V á c z y J á n o s
behatóan és általában elismeréssel ismerteti Baráth Ferencz irodalmi
dolgozatait, melyekről azt mondja, hogy egyike a legbecsesebb művek-
nek, a melyek a közelebbi években hasonló irányban és tartalommal
megjelentek. — A philologiai programm-értekezések sorából B ó d i s s
J u s z t i n kedvezőtlen ítéletet mond Zsigmond János ily című tanul-
mányáról: Róma forradalmainak általános jellemzése. Szerző, bíráló
szerint, a politikai, társadalmi és nemzetgazdasági tudományokban
való kellő jártasság nélkül fogott a szóban levő nehéz kérdéshez és
nem emésztette meg az összéböngészett anyagot. Dolgozata telve van
ellenmondásokkal, azonfelül zavaros és biztos chronologia nélkül való.
Ellenben kedvezően ismerteti S c h a k B é l a Balassa József értekezé-
sét: Az olvasmány szerepe az idegen nyelvek tanításában, mely sze-
rint az olvasmányok feldolgozása három szempontból történjék: a nyelvi
anyag, a tárgyi ismeretek és a beszédgyakorlatok szolgálatában. Ne
nyelvtant, hanem nyelvet tanítsunk. Ez elveken nyugszik a nyelvtaní-
tásnak helyes és sikert biztosító módszere. — M a j o r K á r o l y is-
merteti Maczki Valér dolgozatát: Adalék a magyar irodalomtörténet
elméletéhez, mely «rendszeretlen és elv nélkül szűkölködő irodalom-
történészetünkhöz» kíván eszméket szolgáltatni. De ez eszmék leg-
nagyobb része Taine angol irodalomtörténetének bevezetéséből valók.
szerzőnek az irodalom korszakainak elnevezéséről szóló fejtegetései
pedig helytelenek. — M o r a v c s i k G é z a főleg előadás szempontjából
hibáztatja Székely Salamon dolgozatát: A középkori francia vigjáték,

különös tekintettel a Farce Patelinra. Szerző jól ismeri a tárgyat, de zavarosan és homályosan ír. úgy hogy előadása sok helyütt egészen élvezhetetlen. — Végül Pozder Károly, egyes tévedések daczára is, kedvezően ismerteti Gohl Ödönnek a római birodalom pénzeiről írt értekezését, mely nagy gonddal és a legjobb forrásművek felhasználásával készült. — Vegyes közlemények és könyvészet zárják be a füzetet.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. nyelv és széptud. osztály nyolczadik ülése.

1895. november 4-én.

ZICHY ANTAL tt. és osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Joannovics György tt., Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Volf György r. tt., Asbóth Oszkár, Bánóczy József, Badits Ferencz, Kunos Ignác, Némethy Géza, Petz Gedeon, Vadnay Károly l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt., Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

211. GOLDZIHÉR IGNÁCZ r. t. «Az arabok történelmi irodalma» című értekezését olvassa föl. — Birálatra adatik.

212. VOLF GYÖRGY r. t. «Első keresztény térítőink» című székfoglaló értekezésének második részét olvassa fel. — Birálatra adatik.

213. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHÉR IGNÁCZ és VOLF GYÖRGY r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE

1895. november 10-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Csáky Albin, Hollán Ernő, Szász Károly, Szilágyi József, Tisza Kálmán, Zichy Antal. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

25. Olvastatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, melyben az Akadémiát értesíti, hogy ő csász. és apost. kir. Felsége B. EÖTVÖS LORÁNDnak a M. Tud. Akadémia elnökévé, PULSZKY FERENCZ-nek másodelnökévé történt megválasztását legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Örvedetes tudomásul vétetik.

26. B. RUDICS JÓZSEF 1879. szeptember 15-ikén kelt végrendeletében bacsalmási hagyatékának egynegyed részét művészeti célokra és ösztöndíjakra hagyományozta s ezen akarata részletezését közösen a M. Tud. Akadémia igazgató-tanácsára, a Képzőművészeti Társaság igazgatóságára és a Nemzeti Színház intendánsára bízta. — Az előzetes tárgyalásokban a Képzőművészeti Társaság és a Nemzeti Színház részéről kifejezett kívánságok tudomásul vétele és az ügynek részletes megvitatása után az Igazgató-tanács a következőkben állapodott meg:

a) A bácsalmási ingatlanok értékesítése után a főntebbi czélokra befolyt 46.596 frt 48 kr., mint b. Rudics József művészeti czélokra tett alapítványa, felosztatlanul együtt maradjon és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alatt a kincstári alapítványi ügyek igazgatósága által kezeltessek.

b) Tekintettel arra, hogy az alapító előtt bizonyára a művészetek gyakorlati czéljai lebegtek, a M. Tud. Akadémia «a b. Rudics József nevét viselő művészeti alapítvány» kamataihól részesedésre nem tart számot.

c) Figyelembe véve, hogy a Képzőművészeti Társaság a festészetet, szobrászatot és építészetet, tehát a művészetek három főágát, a Nemzeti Színház és Operaház pedig a szavaló és énekművészetet képviseli, az évi kamatok $\frac{3}{5}$ -ében a Képzőművészeti Társaság, $\frac{2}{5}$ -ében pedig a Nemzeti Színház és Operaház részesüljön, azzal a kikötéssel, hogy ez alaphól nekik évenként kiutaltványozandó összeget kizárólag ösztöndíjakra fordítsák.

d) A Nemzeti Színház és Operaház kormánybiztosától és a Képzőművészeti Társaság igazgatóságától előzetesen készített alapítólevelek egy közös alapító-levelbe foglalandók össze, azzal a megjegyzéssel, hogy a festészet és szobrászat mellett az építészet is figyelembe veendő.

e) E közös alapító-level szövegezésére a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kegyeskedjék egy újabb értekezletet összehívni, a melyen az alapító végakaratainak részletezésével megbízott három testület, kiküldöttjei által, ismét képviseltesse magát.

f) A M. Tud. Akadémia Igazgató-tanácsát ez értekezleten ismét a főtítkár fogja képviselni.

g) Az alapító-level szövege elkészítettván és a most említett értekezleten megvitattván, a M. Tud. Akadémia Igazgató-tanácsának jóváhagyás végett be fog mutattatni.

27. A Kereskedelemügyi miniszter úr fölkéri az Akadémiát, hogy az 1896-ban Budapesten tartandó nemzetközi távirda-conferentia üléseire a dísztermet és a kis üléstermet engedné át. — Az átiratban részletezett módozatok és föltételek mellett a kérelmet az Igazgató-tanács szívesen teljesíti.

28. Az ezredéves országos kiállításban való részvételre az Akadémia felhívatván, az Akadémia kiadványai ki fognak állíttatni és a költségekre a jövő évi költségvetésbe mintegy 400 frt föl fog vétetni.

29. Császka György kalocsai érsek és ig. tag az Akadémia alaptőkéjének gyarapítására tizezer korona alapítványt tett. — Köszönettel vétetik.

30. FORSTER GYULA földhitelintézeti igazgatótól Forster János nevére tett mezőgazdasági alapítvány ügyrendi szövegezését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is helyben hagyván, az alapító-level egy példánya az Akadémia levéltárában tétetik le.

31. Az ifj. bojári Vigyázó Sándor nevére tett alapítvány ügyrendi szövegezése GR. VIGYÁZÓ SÁNDOR úrnak helyben hagyás végett újra elő fog terjesztetni.

32. DR. ELISCHER GYULA Goethe-alapítványának bejelentését az Igazgató-tanács örvendetes tudomásul veszi.

33. A SZITÁNYI ULLMANN MÓRICZ nevére 1861-ben tett 10.500 frtos alapítvány kamatainak fele a M. kir. Tudomány-egyetemet illetvén, az Igazgató-Tanács elvi határozatképen kimondja, hogy e kamat

fejében mindenkor csak annyi fizetendő ki, a mennyit a földhitelintézeti záloglevelekbe fektetett tőke tényleg kamatoz.

34. ZSIGMONDY GUSZTÁV kir. főmérnök, ki az Akadémia épületének műszaki felügyeletét annyi éven át oly buzgalommal teljesítette, elhalálozván, az elnökség fölkéretik, hogy a műszaki felügyelet tárgyában az Igazgató-tanács legközelebbi ülésén javaslatot tenni sziveskedjék.

35. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Gr. CSÁKY ALBIN és HOLLÁN ERNŐ ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály h e t e d i k ü l l e s e .

1895. november 11-én.

PAULER GYULA r. tag. osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak a második osztályból: Pulszky Ferencz, Hampel József, Hegedüs Sándor, Jakab Elek, Láng Lajos, Plósz Sándor, Vécsey Tamás r. tt. Concha Győző, Fayer László, Kőrösi József, Nagy Gyula, Ráth Zoltán, Réthy László, Zsilinszky Mihály l. tt. — Más osztályokból: Heller Ágost, Szily Kálmán r. tt., Kisfaludi Lipthay Sándor, Mikszáth Kálmán, Schenek István, Vadnai Károly l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

214. LÁNG LAJOS r. t. felolvassa: «A nemzetiségek aránya Ausztriában» című értekezését.

215. HAMPEL JÓZSEF r. t. bemutatja «Újabb tanulmányok a rézkorról» című dolgozatát.

216. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri LÁNG LAJOS és HAMPEL JÓZSEF r. tagokat.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A m. tud. Akadémiai III. osztályának h e t e d i k ü l l e s e .

1895. november 18-án.

HOLLÁN ERNŐ tt. elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból Konkoly Th. Miklós, Semsey Andor t. tt., b. Eötvös Loránd, Fodor József, Heller Ágost, Högyes Endre, Klug Nándor, Mihalkovits Géza, Schuller Atajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt., Batizfalvy Sámuel, Chyzer Kornél, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schenek István, Schmidt Sándor l. tt. Jegyző König Gyula osztálytitkár.

217. KONKOLY MIKLÓS t. tag «Meteorologiai observatorium a nagyszalóki csúcson».

218. KÖNIG GYULA r. tag. «A reciprocitás tétele a négyzetes maradékok elméletében».

219. MIHALKOVICS GÉZA r. tag. «Az anatómiai műnevek».

220. DR. SZÉKELY ÁGOSTON. «Vizsgálatok a vér baktériumölő képességéről», előterjeszti HÖGYES ENDRE r. tag.

221. KORDA DEZSŐ. «Transformátorok hatásfokának egy új meghatározási módjáról», előterjeszti SZILY KÁLMÁN r. tag.

222. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY TH. MIKLÓS t. és MIHALKOVICS GÉZA r. tag. urakat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik összes ülés.

1895. november 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Pulszky Ferencz másodelnök. — Zichy Antal t. t. — Fejérfataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv. Heller Ágost, Jakab Elek, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pauler Gyula, Simonyi Zsigmond, Than Károly, Tóth Lőrincz, Vécsey Tamás, Volf György, Wlassics Gyula r. tt. — Asbóth János, Badics Ferencz, Bánóczy József, Csánky Dezső, Fayer László, Klein Gyula, Lipthay Sándor, Némethy Henrik, Mocsáry Sándor, Nagy Gyula, Némethy Géza, Óváry Lipót, Pasteiner Gyula, Petz Gedeon, Pulszky Ágost, Rados Gusztáv, Szinnyei József, Vadnay Károly l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

223. MARCZALI HENRIK l. t. emlékbeszédet tart **Ranke Ferencz Lipót** külső tagról. — Az Akadémiai Értesítőben jelenik meg.

224. VADNAY KÁROLY l. t., mint a **Kóczán-pályázat** bíráló-bizottsága előadója fölolvassa jelentését az 1895. évi pályázatról, a mely szerint a bizottság a XIII. számú, Pulszky Ferencztől vett jel-igéjű s «Ilona királyné» című szomorujátéknak javasolja a jutalom kiadását. — A bíráló-bizottság javaslata elfogadtatván, a fölbontott jeligés levélkéből **ENDREI ÖDÖN ZALÁN** neve tűnt elő.

225. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés levélkéinek elégetésére **NÉMETHY GÉZA** és **RADOS GUSZTÁV** l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

226. Főtitkár bejelenti **Overbek János** külső tagnak, a nagy-hírű archaeologusnak és műtörténetírónak november 8-án Lipcsében történt halálát. — Az Akadémia fájdalmas részvétellel veszi tudomásul nagyérdemű tagja elhunytát, s az I. osztályt fölbírvja, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

227. Az I. osztály a Nyelvtudományi Bizottság előterjesztése alapján javasolja, hogy a **Magyar Nyelvőr** szerkesztése és kiadása (a tulajdonjog továbbra is az Akadémiáé maradván), 1000 frt évi segély mellett, **SIMONYI ZSIGMOND** r. tagra, a **Nyelvtudományi Közlemények** szerkesztése pedig, 500 frt tiszteletdíjjal, **SZINNYEI JÓZSEF** l. tagra bízassék. — Elfogadtatik.

228. A II. osztály «a magyarországi latinság szótára» bizottságába **HAJNIK IMRE** r. és **NAGY GYULA** l., a III. osztály pedig **HELLER ÁGOST** és **SZILY KÁLMÁN** r. tagokat küldi ki. — Tudomásul szolgál.

229. A II. osztály **Thuróczy Károly**, Nyitramegye főorvosa részére fölolvadási engedélyt kér. — Megadatik.

230. A III. osztály jelentést tesz a **Lukács Krisztina**-alapból hirdetett nyílt pályázatról, s ajánlja, hogy a «**Bilineár és quadratikuss alakok elmélete**» megírásával, 1897. december 31. határidővel, **RADOS GUSZTÁV** l. tag bízassék meg.

231. Olvastatik az elnökök és titkárok bizottságának jelentése az **ÓVÁRY LIPÓT** l. tagtól a februári összes ülésen tett indítvány tárgyában. A bizottság javaslatai (l. Akad. Ért. 72. füzetben a Jegyzőkönyvi

Mellékletek közt) elfogadtatnak, a bizottság a további intézkedések megtételére fölhatalmaztatik, jelentése annak idején elvárátván.

232. RÁTH György, ny. kir. táblai tanácselnök s az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgatója november hó 21-én kelt levelében bizonyos feltételek mellett felajánlja örök adományképen az Akadémiának az 1711 előtt nyomtatott hungarikákból álló könyvtárát, s késznek nyilatkozik, ha ajánlatát az Akadémia elfogadja, «Halál-esetre szóló ajándékozási szerződés» alakjában ez adományáról az Akadémiát visszavonhatlanul és örök időkre biztosítani. — A rendkívül becses adományt az Akadémia, mély köszönetének kifejezése mellett, elfogadja, a feltételek teljesítésére magát kötelezi s az ajándékozási szerződés megkötésére az Akadémia elnökét fölhatalmazza.

233. A Kisfaludy-Társaság elkészítettvén Csiky Gergely, b. Jósika Miklós és b. Kemény Zsigmond márvány-mellszobrait, kérést intéz az Akadémiához: helyezné el e szobrokat ideiglenesen valamelyik, a közönségtől inkább látogatott termében. Tulajdonjogát a Társaság fenn kívánja tartani s a szobrok talapzatára alkalmazandó felirattal meg is jelöli. — Az Akadémia e kérést, a jövő évi nagygyűlés hozzájárulása reményében, örömmel teljesíti; a Kisfaludy-Társaság jelenlevő elnökének azon kijelentését, hogy a szobroknak akár vis major, akár baleset következtében történt megsérüléseért az Akadémiát felelősség nem fogja terhelni, helyesléssel tudomásul veszi, s a Társaságnak e szép szobrok ideiglenes elhelyezéseért köszönetét külön átiratban is ki fogja fejezni.

234. A cseh tudományos Akadémia megküldi Šafařík Pál József cseh történettudós születésének századik évfordulója alkalmából vett emlékérmét. — Köszönettel vétetik s megőrzés végett átadatik a könyvtárnak.

235. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.:

1. Radloff k. t.-től Alttürkische Inschriften der Mongolei;
2. a Németalföldi kormánytól «Triangulation von Java»;
3. Schulek Vilmos l. t.-től:
 - a) Ung. Beiträge zur Augenheilkunde;
 - b) Hályogoperálás horpadtan csonkitott lebenynyel;
 - c) A szemészeti klinika orvosi személyzetének irodalmi működése az utolsó 25 év alatt;
4. A kiskertali csillagda tevékenysége 1893. októbertől 1895. októberig;
5. Az állami számvevőszék zárszámadása: köszönettel vétetnek.

236. Főtitkár bemutatja az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzékét.

237. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére MARCZALI HENRIK és VADNAY KÁROLY l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. A főkönyvtárnok első jelentése. (Előterjesztette a könyvtári bizottság november 14-i ülésén.) — Midőn a tisztelt könyvtári bizottság előtt a könyvtár állapotáról és a benne előfordult újabb mozzanatokról első ízben szerencsém van jelentést előterjeszteni, szükségesnek tartom mindenekelőtt röviden előadni, hogy mily állapotban találtam az Akadémia könyvtárát, hogy ezek után elmondhassam, mily eszközöket tartok megfelelőeknek a talált hiányok orvoslására, és hogy eddig mit tehettem a könyvtár és a vele kapcsolatban álló kéziratár végleges rendezésének előmozdítására.

A mi a könyvtár osztályozását illeti, a tiszta coordinálás rendszere van elfogadva, a mi a kezelést és a műveknek a leginkább megfelelő osztályba való beillesztését lényegesen könnyíti. Az osztályok egészben véve elég jól vannak megválasztva. Egyes osztályok később előnyösen szétválasztandók lesznek, mint p. o. a matematikai, mely jelenleg a csillagászzal kapcsolatos, a germán irodalom, melyben a német, az angol és skandináv irodalmakat találjuk stb. A tudományos szakfolyóiratok a megfelelő tudománysszakokba vannak beosztva. Több tekintetben czélszerűbb ugyan, ha a folyóiratok, tárgyukra való tekintet nélkül, külön osztályt alkotnak, de mivel könyvtárunkban a politikai napilapok nagy tért foglalnak el, és mivel a mostani rendnek megbontása nagy zavart okozna, a mostani elhelyezést megtartandónak vélem.

Valamely könyvtár használhatóságának mértéke: *katalógusainak állapota*. Mióta valami tíz évvel ezelőtt a nagy czédulakatalógus készítése megindult, kerekszámban 48.000 műről készült el a czédulakatalógus, holott a kézi katalógus körülbelül 50.600 munkát foglal magában. Minthogy azonban a könyvtár, becslés szerint, legalább 60.000 műből áll, az évi gyarapodás pedig körülbelül 2300 műre teendő, ezzel szemben átlag évenként csak 2000 munka lajstromoztatik, könnyen belátható, hogy ilyen lépésben haladva, a restantiák lavinaszerűen felszaporodnak, a lajstromozás soha sem készülhet el és — minthogy a mult év végeig folytatott eljárás szerint a lajstromozás mindig chronologikus rendben haladt — ép az actualis művek: a legújabb irodalom vagy kötetlenül egy boldogtalan könyvhalomban hevert a földön, vagy bekötve, de még mindig lajstromozatlan, tehát fel nem lelhető állapotban állott és áll még részben százával a könyvpolczokon.

A nagy czédulakatalógus csak belső könyvtári használatra való; az olvasó közönség számára a már régi időtől fogva megkezdett és azóta folytatott *szakkatalógus* szolgál, mely egy neme a czédula-

katalógusnak, csak hogy szilárd kötetekbe foglalva, kötetlen csomagokban őrzött folytonos pótlásokra szorul.

Ezen katalógusokon kívül a könyvtár gyarapodásáról vezetettik a járulék-napló és inventarium név alatt: a könyvek számjelzés szerinti katalógusa, tehát az úgynevezett *«standkatalog»*.

A rendszer, mely szerint valamely könyvtárban a könyvek felosztatnak és elhelyeztetnek, az illető könyvtár használhatóságára és célszerűségére nézve elvégre közömbös dolog és többé-kevésbé izlés dolga. Legcélszerűbbnek látszik itt is, hogy a középúton maradjunk és hogy a mesterkélt felosztási rendszereket kerüljük. A lényeges kellék, melynek segítségével a könyvek elhelyezésének akármely rendszere mellett azonnal és könnyen eligazodunk, a különféle szükséglet szerint berendezett katalógusok szerkesztése.

Ezt az elvet szem előtt tartva és tekintetbe véve, hogy az akadémia könyvtárának jelenlegi osztályozása ellen komoly kifogás nem tehető, a jelenlegi beosztási rendszert teljes mértékben megtartandónak vélem, és feladatokat abban látom, hogy ezen rendszer szerint a könyvtár mennél gyorsabban végleg rendeztessék.

Hogy a könyvtár kezelése a helyes vágányba zökkenjen, a régi eljárást annyiban kellett megváltoztatni, hogy az újonnan beérkező könyvek azonnal teljesen lajstromoztassanak, s ekként hozzáférhetővé tévessenek. Minthogy továbbá szükségesnek tartom, hogy a könyvtár könyvvállománya minden egyes alkotó részében biztosítva legyen, mindenekelőtt egy *törzskönyv* szerkesztését láttam szükségesnek, mely a könyvben is kitüntetett folyószám szerint a könyvtárban meglevő összes művek összeírását tartalmazza. Ez a törzskönyv egyelőre új beszerzésekre terjeszkedik, lassanként pedig az egész könyvvállományt fel fogja ölelni.

Egy másik könyv, mint *segéd-inventarium*, a folyóiratok és folytatásos művek számára szolgál, melyben a művek vagy folyóiratok betűrend szerint (a törzskönyvre való vonatkozással) foglaltatnak. Egy harmadik újonnan berendezett lajstrom azon akadémiáktól és tudományos társulatoktól beérkező kiadványok rendbentartására szolgál, melyekkel akadémiánk kiadványcserét folytat.

Ezen három új jegyzék és a nagy czédulakatalogus mellett az olvasóközönségre nézve a legfontosabb a *szakkatalogus*. Minthogy a jelenleg használatban levő szakkatalogus nem teljes, azonkívül megbízhatatlan és berendezésre nézve kényelmetlen, azért ezen katalogus alapos reformja nagyon kívánatos. Midőn az ilyen könyvkatalogusra használt különféle módok között körültekintettem, legcélszerűbbnek találtam azt a katalogus-formát, melyet a római Vittorio-Emmanuele könyvtárban, Olaszország legnagyobb könyvtárában használnak, s melyet, *Aristide Staderini* Rómában készített. Ez a szerkezet oly czédulakatalogus, mely a közönség kezébe adható szilárd kötetekbe van foglalva, oly módon, hogy abba újabb czédulák könnyű szerrel beiktathatók.

Könyvtárunk tekintélyes osztálya: a keleti irodalom osztálya, mely szintén nagyjából lajstromozatlan volt. Jelenleg a Szilágyi Dánieltől szerzett könyvek majdnem teljesen lajstromozva vannak. A Bak-féle adományból származók még ezután következnek. A lajstromozással *Máder Béla* urat bízta meg. ki Goldziher Ignác társunk nyilatkozata szerint e célra kiválóan képes.

Egyébként az újonnan beérkező művek azonnal teljesen lajstromoztatnak és e mellett az előbbeni évekről hátramaradt munkák is beiratnak a katalógusha. A folyóiratok és egyéb periodikusan megjelenő kiadványok egyelőre még a régi módon kezeltetnek.

A könyvtárral kapcsolatban áll az akadémia *kézirattára*. A kéziratár katalógusa két részből áll: egy *általános betűrendes* és egy *szak-katalógus*-ból. Rendes törzskönyv vagy inventarium, mely a kéziratok beszerzésének módját említené, nem létezik. Az éppenséggel nem szerencsésen választott jelző szavak sok esetben a kívánt kézirat megtalálását majdnem lehetetlenné teszik. A katalógus revisiója és az egyes kéziratcsomagokban foglalt különféle tárgyú iratok a katalógusban való feltüntetése a legközelebbi évek feladata leendő. Úgy szintén lajstromozandó lesz a kéziratárban elhelyezett számos kép és metszet is.

A múlt hetekben a gróf *Széchenyi István*-féle naplók és kéziratok a főtitkári hivataltól, megőrzés végett, átadottak a kéziratárnak. Minthogy az akadémia nagy alapítója emlékének méltó megőrzésére illőnek tartom, külön szekrényben összegyűjtve felállítani mindazt, mi gróf *Széchenyi István* irodalmi tevékenységére vonatkozik, azért a *Széchenyi*-iratok külön jegyzék szerint osztatlanul fognak a kéziratárban őriztetni.

A könyvtárnak még egy nevezetes gyarapodásáról kell említést tennem, t. i. a júliushó óta az akadémia birtokába átment *Elischer Boldizsár*-féle *Goethe-gyűjteményről*. Ez az értékes gyűjtemény, melynek valóban nagy értékét abban a mértékben, a mint azt átvesszem, jobban és jobban tudom megbecsülni, jelenleg felállítatik az erre a célra felhasznált helyiségben, mely területre nézve céljának éppen meg fog felelni. A butorzat legnagyobb része már fel van állítva, a még hátralevő darabok, nevezetesen a kettős tárló, mely a kéziratok, képek és egyes érdekesebb nyomtatványok kiállítására fog szolgálni, már a legközelebbi napokban rendeltetése helyére kerül. A mint a gyűjtemény fel lesz állítva, a katalógus készítése azonnal meg fog kezdetni.

Még két — a könyvtárt közelebbről illető — dolgot kell itt felemlítenem: az első a könyvtári szabályzatra, a másik a könyv- és kézirat-kikölcsönzésnek rendezésére vonatkozik. Az akadémia ügyrendjében foglalt könyvtári szabályzat nagyon általános kifejezésekben gondoskodik a könyvtár és kéziratár kezeléséről és használásáról. Ezen okból már elődöm megbízott egy új szabályzat kidolgozá-

sával. Az említett szabályzatra vonatkozó némi előmunkát részemről már meg is történt, nem szeretném azonban ezt a hosszú időre kiható dolgot elhamarkodni, és kívánnám, hogy az igen tisztelt bizottság minden egyes tagja tudomást szerezzen a készítendő tervezetről, úgy hogy ez új szabályzat — mint ez másképen nem is lehetséges — a bizottság közös akaratából származván, a könyvtári személyzet és a könyvtárt használó közönség előtt a kellő súlylyal bírjon.

A mi a kikölcsönzés ügyét illeti, ez is alapos reformra szorul. Igen nagy t. i. az évek óta kikölcsönzött művek száma. Szükségesnek mutatkozik a készítendő új szabályzatban a könyvtár állományának biztosítása céljából egy évenkénti általános revisiót megkövetelni; a mint ez nálunk más könyvtárakban, de különösen a külföldi könyvtárakban szokásos. Különösen figyelembe kell venni a kéziratok kikölcsönzésének módozatait, mert ez irányban az akadémiát sokszor pótolhatatlan veszteség érheti

Jelentésem nem volna teljes, ha a könyvtár gyarapodásáról, térbeli elhelyezésének viszonyairól és használásáról nem tennék említést. A könyvtár gyarapodása a kiadványcserében és adomány útján kapott könyveken kívül a rendelkezésre álló szerény összeggel arányban áll. Egy negyedrészt a kötés, egy ötödrészt a folyóiratok emésztik föl. A hátramaradó csekély összeg a régiek pótlására és az új irodalom főbb jelenségeinek beszerzésére fordítható, lehető tekintettel a fővárosban meglevő többi nagyobb könyvtárra, különösen pedig a szakkönyvtárakra.

Mint a legtöbb könyvtárban, úgy nálunk is érezhető a hely szűk volta. A könyvek némely polczon háromszorosan, legtöbb helyen kétszeresen állanak, a mi a könnyű kezelést nagyon hátráltatja. Kíváncos volna egy lajstromozó helyiség, egy olvasószoba az akadémia tagjai számára stb. Minthogy azonban ezen bajokon egyelőre alig lehet segíteni, egyszerű jelzésükkel megelégszem.

Az említett bajok különösen érezhetők voltak addig, míg a könyvtár nagy terme világítás nélkül volt. Ezen állapot a könyvtár használhatóságát is lényegesen csorbitotta, minthogy téli időben már négy órákor az olvasó közönségtől kívánt műveket a könyvtári helyiségben kikeresni nem lehetett.

Kérésemre és nagy öröömre az akadémia igazgató-tanácsa lehetőségessé tette, hogy az elektromos világítás bevezetése által a könyvtár és a kéziratár helyisége (az udvari könyvtárterem kivételével) most már a legvégső szegletig kivilágítható. Ezen berendezés a könyvtár használhatóságát nagyban növelte és lehetőségessé tette, hogy a lajstromozó munka bármely időben végezhető legyen.

A könyvtár használatát illetőleg megemlítem, hogy számos akadémiai tag és sok más tudós sűrűn veszi igénybe a könyvtárt, és hogy délutánonként az olvasótermet rendszeren teljesen elfoglalja az olvasóközönség.

Igen tisztelt bizottság! Arra törekedtem, hogy jelentésemben az akadémiai könyvtár állapotáról lehető tökéletes képet nyújtsak. Ismételve kijelentem, hogy a könyvtár jelenlegi berendezését, azaz felállítását és beosztását egészen véve czélszerűnek és kielégítőnek tartom. De másfelől elkerülhetetlenül szükséges, hogy a könyvtár lajstromozása és végleges rendezése lehető rövid idő alatt befejeztessék és hogy addig is az újonnan beérkező könyvek, folyóiratok és egyéb tudományos kiadványok mennél gyorsabban jussanak végleges rendeltetésök helyére, hol mindenki számára hozzáférhetők legyenek.

Az igen tisztelt bizottságot végül arra kérem, hogy engemet törekvéseimben tekintélyének súlyával és hathatós pártfogásával támogatni sziveskedjék.

2. Az Irodalom-történeti bizottság október 18-iki ülésén, Pesthy Gábor Nouum Testamentumának hasonmásszerű kiadása alkalmából, kérdést intézett az előadó a bizottsághoz az iránt: nem volna-e helyes Pesthy G. más két művét is ilyeszerű kiadásban bocsátani közre? E kérdés eldöntését annál fogva is időszerűnek tartja, mivel Pesthy G. meséi a R. M. Költők Tára VIII-ik kötetében Heltai meséivel együtt volna kiadandó, s abban az esetben, ha a bizottság a hasonmás-kiadás mellett nyilatkoznék, a meséknek ottani közzététele valamelyik későbbi kötetre volna halasztható. Ez alkalommal szóba jött a R. M. Költők Tára I-ső kötetének második kiadása is, melyre nézve az előadó szintén kérte a bizottság határozatát a felett: nem volna-e helyes és czélszerű a középkori magyar költői maradványokat magában foglaló I-ső kötetet, az első kiadástól eltérőleg, az eredeti kéziratok helyesírása szerint nyomtatni? — A felvetett kérdések beható megvitatása után, a bizottság mellőzi Pesthy meséinek hasonmásszerű kiadását, s ahhoz az eredeti tervhez ragaszkodik, hogy azok Heltai meséivel együtt a Költők Tára 8-ik kötetét képezzék. Az elfogyott I-ső kötetnek új kiadása szintén szükségesnek találtatván, elhatározzatik, hogy úgy az I-ső kötet újabb kiadása, mint a 8-ik kötetel kezdve a következő kötetek is, az eredeti költői művek helyesírása szerint nyomattassanak s télessenek közzé; mi a szerkesztőnek utasításul adatott.

3. Véleményes jelentés Óváry Lipót l. t. indítványáról egy francia nyelven kiadandó folyóirat tárgyában. Óváry Lipót l. t. az 1895. február 4-ikén tartott összes ülésen indítványt tett egy francia nyelven kiadandó évnegyedes folyóirat megindítása iránt, melynek feladata lenne a M. tud. Akadémia működésének a külfölddel való tüzetesebb megismertetése. Az összes ülés kiadta az indítványt az elnökök és titkárok bizottságának jelentés végett.

Nevezett bizottság ez indítványt f. hó 14-ikén tartott ülésében tárgyalta s most szerencséje van jelentését a következőben előterjeszteni.

A bizottság indítványzóval teljesen egyetért abban, hogy az Ungarische Revue, a melyet az Akadémia több száz példányra való előfizetésével támogatott, szerkesztőjének minden buzgalma és ügyszeretete mellett sem felelhet meg azon feladatának, hogy az Akadémia működését általában a magyar kulturális életet a külfölddel tüzetesebben megismertesse. Tény az, hogy az Ungarische Revue Németországon kívül jóformán ismeretlen maradt s magában Németországban is csak igen csekély elterjedésre talált. A bizottság nézete szerint, igen valószínű, hogy a francia nyelvű folyóirat, a melyet külön e célra ki fognánk adni, sem valószínű meg a hozzáfűzött reményeket. Minden nagyobb nemzet irodalma ma már a jobbnál jobb revuekkal bőségesen el van látva, s azt várni, hogy egy új folyóirat, a mely különösen a magyar érdekeket szolgálná, bármely nyelven is utat törhetne magának a nagy nemzetek tudományos köreibé, bizonyára hiú várakozás. Kétségtelenül többet fogunk használni irodalmunk megismertetésének, ha külön folyóirat kiadása helyett inkább arra törekszünk, hogy az angol, francia, német és olasz nagyobb revuekban irodalmunk fejlődéséről jól megírt tanulmányok, a kritikai folyóiratokba pedig fontosabb munkák megjelenése alkalmával tájékoztató ismertetések lássanak napvilágot. Lukács Móricz, Pulszky Ferenc s több mások, kik a negyvenes években politikai viszonyainkról az Allgemeine Zeitungba cikkeket írtak, jobb szolgálatot tettek a hazának, mintha akár német, akár francia nyelven külön lapot alapítottak volna. Így vagyunk most a magyar kulturális élet külföldi megismertetésével. Ha találunk hivatott férfiakat, a kik készek lesznek a nagy nemzetek revueibe és kritikai lapjaiba irodalmunkról és ennek nevezetesebb jelenségeiről cikkeket közrebocsátani, jobban meg fogjuk szolgálni a magyar irodalom érdekeit, mintha idehaza idegennyelvű folyóiratok segélyezésére hiába költenek.

Mindezeket tekintetbe véve, a bizottság indítványozza, hogy:

1. az Ungarische Revue-nek előfizetés útján való segélyezése az 1896. évtől kezdve szüntessék meg.

2. Vétessék fel az Akadémia 1896. évi költségvetésébe «az I. és II. osztály körébe tartozó irodalmunk ismertetésére külföldön» című alatt 1600 ft.

3. Az elnökök és titkárok bizottsága keressen és találjon módokat e cél elérésére, és tegyen ez ügyben annak idején az Akadémiának jelentést.

4. A Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn előfizetés útján való segélyezése továbbra is fenntartandó, minthogy e folyóirat, a körébe tartozó tudományok nemzetközi viszonyainál fogva, feladatának elegendőképen megfelelhét.

4. Vári Rezső jelentése Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio című munkájának kéziratairól. Az *Akadémiai Értesítő*-nek 1894. évi októberi füzetében (577—583. lapjain)

jelentést tettem «Leo Sapiens taktikus munkájának görög kéziratáról». E jelentésből kitetszett, hogy Bölcs Leo taktikájának igen sok kéziratát őrzik az európai könyvtárak. Annál kevesebb a fentírt munka kéziratának a száma. S mivel azonfelül a M. Tud. Akadémia millenniumi bizottsága előtt nem az egész mű kiadásának a célja lebegett, meg volt könnyítve a munkám, s a két kéziratot csak szemelvényesen kellett collationálnom.

A «De administrando imperio» című munkának főkézirátát, Párisban 1892-ben, másikat itt Budapesten 1895. őszén hasonlítottam össze a *Migne Patrologiae cursus completus* görög sorozata 113. kötetében lenyomott szöveggel. Ez utóbbi kéziratot a párisi könyvtárigazgatóság 1892-ben kikölcsönözte volt. s ez volt az oka annak, hogy a kéziratot a közös külügyministerium közbenjárásával Budapestre kellett küldetni.

A főkézirát leírása röviden ez :

Jelzete 2009. gr. (*Parisinus Regius*), a XII. századból való, 211 levélből álló, 4-rétű hártýakézirat. Tartalmazza az *Inventaire Sommaire* szerint ezeket: «Pythagorae epistola ad Laïden (1); eiusdem tabula pro futurorum divinatione (2 v°); Constantini Porphyrogenniti ad Romanum filium tractatus de administrando imperio (3). E kéziratot csak *Bekker* használta a bonni kiadásban megjelent Constantinusához (Bonn, 1829—1840). *Migne* Patrologiájában még nem nyomathatta le ezt a szöveget, mivel *Bekker* Immanuel akkor még életben volt; helyette lenyomatta az *Anselmus Bauduri* (1711.) szövegét. Maga *Bekker* eléggé pontosan collationálta a kéziratot, mindazonáltal hagyott ő is még tarlózni valót, kivált a tulajdonnevek helyes kifejezése terén. E kéziratnak collationáltam VIII., X., XII., XIII., XXI., XXX., XXXI., XXXII., XXXV., XXXVII., XXXVIII., XXXIX., XL., XLI., XLII. fejezeteit.

A második Constantinus-kéziratnak leírása pedig ez :

Jelzete 2957 gr. (*Parisinus Regius*), a XVI. századból való, 241 levélből álló, foliórétű papiroskézirát. Másolója Michael Damascénos. Az *Inventaire Sommaire* szerint ezeket tartalmazza: Constantini Porphyrogenniti liber de administrando imperio (1); Photii C. P. patriarchae, fragmentum de decem rhetoribus (81); Themistii oratio consularis ad Jovianum imperatorem (95 v°); Choricii Gazaei oratio in laudem Summi ducis (100 v°); praemittitur Choricij vita (100); eiusdem oratio funebris Mariae, Marciani Gazae et Anastasii Eleuthero-poleos episcoporum matris (104 v°); eiusdem oratio funebris Procopij Gazaei; eiusdem declamatio de tyrannicida (115); Polybii historiarum excerpta librorum VI., X., XIV., XV. et XVIII. (125.); Apollodori Atheniensis bibliothecae libri III. (185).

E kézirat Constantinusának a reproductiója az a szöveg, melyet *Ans. Bauduri* adott ki és nyomtatott le patrologiájában *Migne*. Szövege

az előbbi kézirat szövegéhez képest számba se jő; variáns lectioni amazeihoz képest, mivel származékai, hasznavehetetlenek.

Constantinus szóban forgó munkájának több kézírata tudtommal nincs.

5. Lejáró pályázatok. A M. Tud. Akadémiánál 1895. deczember 31-én a következő pályázatok határideje jár le.

I. osztály.

1. Marczibányi-alaphól: 80 arany. Magyar Synonymika.

II. osztály.

2. Gorove-alapítványból: 100 arany. A magyar férfi-viselet története. **Nyílt pályázat.**

Semsey-pályázatok:

1. Tudományos magyar nyelvtan	10.000	frt;	másodjutalom	1500	frt.
2. Magyar irodalom története	>	>	>	>	>
3. Magyarország közgazdasága	>	>	>	>	>
4. > geológiája	>	>	>	>	>
5. > ásványainak leírása	>	>	>	>	>
6. > faunája	>	>	>	>	>
7. > florája	>	>	>	>	>

A M. Tud. Akadémia felszólítja a pályázni szándékozókat, hogy készítsék el pályamunkájuk részletes tervezetét, s írjanak meg belőle mutatványul egy tetszés szerinti kis fejezetet, s idegen kézzel letisztázva, névtelenül küldjék be 1895. deczember 31-ig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához, esetleges kívánságaikkal együtt a pályázathirdetés szövege- és határidejére nézve.

